

JOUNI KAUKANEN

Terra nullius ja paikallisyhteisöt modernisaation puristuksessa 1950- ja 1960-luvun Lapin vesivoimarakentamisessa

Pohjoiskalotin suunnitelmaksi jäänyt rakentamishanke
ja Sodankylän säännöstelyaltaat

Acta electronica Universitatis Lapponiensis 378

JOUNI KAUMANEN

TERRA NULLIUS JA PAIKALLISYHTEISÖT
MODERNISAATION PURISTUKSESSA
1950- JA 1960-LUVUN LAPIN
VESIVOIMARAKENTAMISESSA

**Pohjoiskalotin suunnitelmaksi jäänyt rakentamishanke
ja Sodankylän säännöstelyaltaat**

Akateeminen väitöskirja,
joka Lapin yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnan suostumuksella
esitetään julkisesti tarkastettavaksi Lapin yliopiston luentosalissa B126
kesäkuun 7. päivänä 2024 klo 12.00.

LAPIN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF LAPLAND

Rovaniemi 2024

Lapin yliopisto
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Väitöskirjan ohjaajat:

Professori Jarno Valkonen, Lapin yliopisto
Yliopistonlehtori Heikki Huilaja, Lapin yliopisto

Väitöskirjan esitarkastajat:

Professori Vesa Puuronen, Oulun yliopisto
Dosentti Ismo Björn, Itä-Suomen yliopisto

Vastaväittäjä:

Professori Vesa Puuronen, Oulun yliopisto

Taitto: Minna Komppa, Taittotalo PrintOne
Kannen suunnittelu: Taina Leino

Etukannen valokuvat: Ylhäältä vas. Lilja ja Väinö Ukkola Ukkolan
"allastalon" pihamaalla (Lapin Kansan kuva-arkisto) elokuussa 1970,
Korvanen 4.9.1960 (ELKA. Kemijoki Oy) ja Katri Alakorva perheineen
Korvasessa 1960-luvun alussa (yksityiskokoelma). Alakuvassa Vuotson
kanava rakenteilla 1970-luvun lopulla (ELKA. Kemijoki Oy).
Takakannen valokuvat: Porttipahdan pato rakenteilla 1960-luvun
lopulla (ELKA. Kemijoki Oy) ja Tornionjoen Kattilakoski syyskuussa
2020 (Jouni Kauhanen).

Acta electronica Universitatis Lapponiensis, 378

ISBN 978-952-337-421-8
ISSN 1796-6310

Julkaisun pysyvä osoite
<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-421-8>

Tiivistelmä

Työssäni ”Terra nullius ja paikallisyhteisöt modernisaation puristuksessa 1950- ja 1960-luvun Lapin vesivoimarakentamisessa” tutkin aikakauden tapaa hakea rakentamisen oikeutusta tyhjän maan retoriikasta. Mitä terra nullius retorisenä resurssina Lapin vesivoimarakentamisessa tarkoittaa? Miksi Tornionjoki-hanke kaatui ja Lokka ja Porttipahta toteutuivat? Avaan terra nulliuksen retoriikan ohella myös käytäntöjä, joilla retoriikkaa tuettiin ja nostan esille myös vesirakentamisen valtasuhdeverkostoja.

”Terra nullius ja paikallisyhteisöt” edustaa historiallista sosiologiaa. Se rakentuu kolmesta tasosta. Ensimmäinen taso on esimerkkitapausten historiallinen narraatio. Se on suunnitelmaksi jääneen Tornionjoki-hankkeen ja toteutuneiden Lokka-Porttipahta -säännöstelyaltaiden tapahtumakehikko, jonka rakennan historiallisella lähdeaineistolla. Toisena tasona on suunnittelu- ja toteutusaineistosta rakennettu terra nulliuksen eli tyhjän maan / joutomaan tulkintakehikko, jolla hahmotan rakentamisen oikeuttamisperustetta. Kolmantena tasona on mikrohistoriallinen taso, jonka ensisijainen tehtävä on tuoda terra nulliukselle vastakertomus. Tasot limittyvät osin toisiinsa, mutta ne ovat työn rakenteessa omia kokonaisuuksiaan.

Tutkimukseni perustuu laajaan arkisto- ja kokemusaineistoon sekä tutkimuskirjallisuuteen. Käytän valmiita aineistoja terra nulliusta tulkitsevalla tavalla. Valmiiden aineistojen ohella käytän tämän tutkimuksen tuottamia aineistoja. Erityisesti kokemuksellisella mikrohistoriallisella aineistolla sekä valokuvilla ja dokumenteilla olen pyrkinyt säilyttämään historiallista sensitiivisyyttä ja esittämään terra nulliuksen vastakertomusta.

Tutkin Imatran Voima Oy:n ja Kungliga Vattenfallsstyrelsenin suunnitelmaa valjastaa Tornionjoen vesistö sähköntuotantoon ja Kemijoki Oy:n Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden rakentamista 1950–1960-luvuilla. Tornionjoki–Kalixjoki-hanke jäi suunnitelmaksi, mutta Imatran Voima Oy ja Ruotsin Statens Vattenfallsverk sopivat helmikuussa 1958 sähkönsiirrosta valtioiden kesken sekä 220 kW:n johtoyhteyden rakentamisesta Kemijoen Petäjäskoskelta Ruotsin Kalixiin. Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden rakentaminen aiheutti suomalaisen vesirakentamisen suurimmat yksittäisen hankkeen ympäristövaikutukset. Säännöstelyaltaat yhdistävä Vuotson kanava valmistui vuonna 1981.

Mitä historiallinen sosiologia voi meille opettaa sosiaalisesti kestävästä vesirakentamisesta? Tornionjoki–Kalixjoki-hankkeen A-rakentamisvaihtoehdossa Tornionjokeen ja Kalixjokeen suunniteltiin 37 vesivoimalaitoksen ja kymmenen säännöstelyaltaan rakentamista. B-vaihtoehdossa suunniteltiin Kalixjoen vesien kääntämistä

Tornionjokeen ja 26 voimalaitoksen rakentamista Tornionjokeen. C-vaihtoehdossa ajatuksena oli Tornion- ja Kalixjoen vesien ohjaaminen Tornionjärveen ja sieltä edelleen Atlantiin. Väliin olisi rakennettu Vassijauren suurvoimalaitos. Tornionjoki-hanke kaatui erilaisiin painotuksiin Ruotsin ja Suomen energiataloudessa, intresistiritoihin, luontoarvoihin ja kylmän sodan aikaiseen geopolitiikkaan.

Sodankylän Lokka (pinta-ala veden ylärajalla 417 km²) ja Porttipahta (ylärajalla 214 km²) ovat Euroopan unionin suurimmat säännöstelyaltaat. Ensimmäisiä ajatuksia Kemijoen latvojen säännöstelyaltaista esitettiin jo 1930-luvun lopulla. 1950-luvun suunnitelmissa Suomen Lappiin oli tarkoitus rakentaa kymmenkunta säännöstelyallasta. Ajan energiateollisuus piti hankkeita välttämättömyyksiä.

Lokka ja Porttipahta rakennettiin Kemijoki Oy:n hyödyntämään Kemijoen säännöstelyä varten. Altaista suurimman, Lokan, alle jäi kokonaan kaksi kylää, Korvanen ja Riesto, ja osittain veden alle jäivät Mutenia ja Lokka. Kun allashanketta esiteltiin julkisesti ensimmäisen kerran vuonna 1955 Sodankylässä, Lokan ja Porttipahdan vaikutuspiirissä asui lähes 750 henkilöä. Lokan ja Porttipahdan säännöstelyalaiden alle jäi noin 600 ihmisen kodit. Allasevakot olivat rauhanajan suomalaisia ympäristöpakolaisia.

Lokan ja Porttipahdan valmistumisen jälkeen yleinen asenne säännöstelyaltaisiin muuttui kielteisemmäksi. Kemihaaran/Vuotoksen allas joutui vastatuuleen eikä Ounasjoen rakentaminen toteutunut.

Luonnonvesien ”muuttuminen” teknisesti hallittavaksi vesivaraksi tarkoitti, että veden asiantuntijuus kaventui erityisosaamiseksi, mikä puolestaan heikensi rakentamiseen liittyvän sosiaalisen tason tunnistamista ja mukaanottoa prosesseihin. Ruotsin ja Suomen Lapin 1950- ja 1960-lukujen vesirakentamisen tarkastelu antaa mahdollisuuden tehdä vertailua pohjoismaisista käytännöistä ja vesirakentamiseen liittyvästä sosiaalisesta vastuullisuudesta.

Avainsanat: historiallinen sosiologia, mikrohistoria, narratiivi, sosiaalinen vastuu, säännöstelyaltaat, terra nullius, vesivoimarakentaminen, yleinen etu ja ympäristöpakolaisuus.

Abstract

In “Terra nullius and local communities under the strain of modernisation in hydropower construction in Lapland in the 1950s and 1960s”, I examine how justification for construction was sought from the ‘nobody’s land’ rhetoric at the time. What does terra nullius as a rhetorical resource mean in hydropower construction in Lapland? Why did the Torne project never materialise, while the Lokka and Porttipahta projects were completed? I will also look into practices through which the rhetoric was supported and examine power structures in hydraulic engineering.

“Terra nullius and local communities” is a work of historical sociology. The study consists of three levels. The first level is the historical narrative of the case studies. It provides the framework of events for the Torne project, which never materialised beyond the planning phase, and the Lokka and Porttipahta reservoirs, which were completed. I will build this framework using historical source material. The second level is the interpretation framework of terra nullius – that is, nobody’s land, or wasteland – as justification for construction. This framework is based on planning and implementation material. The third level is the microhistorical level, the primary purpose of which is to provide a counter-narrative to terra nullius. The levels are partially intertwined, but they constitute independent wholes in the structure of the study.

My study is based on extensive archival and experiential material, as well as research literature. I use readily available material in a manner that interprets terra nullius. I also use material produced during this study. I have used experiential microhistorical material, photographs and documents in particular to maintain historical sensitivity and present a counter-narrative to terra nullius.

I examine the plan of Imatran Voima Oy and Kungliga Vattenfallsstyrelsen to harness the Torne and Kalix rivers for electricity production and the construction of the Lokka and Porttipahta reservoirs by Kemijoki Oy in the 1950s and 1960s. The plan to harness the Torne and Kalix rivers never materialised, but Imatran Voima in Finland and Statens Vattenfallsverk in Sweden entered into an agreement on electricity transmission between the two countries and the construction of a 220 kW power line between Petäjäskoski by the Kemi River in Finland and Kalix in Sweden in February 1958. The environmental impacts of the construction of the Lokka and Porttipahta reservoirs were higher than those of any other single project in the history of Finnish hydraulic engineering. The Vuotso Canal between the reservoirs was completed in 1981.

What can historical sociology teach us about socially sustainable hydraulic engineering? Construction option A of the Torne–Kalix River project involved building 37 hydropower plants and ten reservoirs on the rivers. Option B involved directing the waters of the Kalix River into the Torne and building 26 power plants on the Torne. In option C, the idea was to direct the waters of the Torne and Kalix rivers into Lake Torneträsk and further into the Atlantic. The plan was to build a major power plant at Vassijaure, through which the Torne runs. The Torne project never materialised because of different energy policy focuses in Sweden and Finland, conflicting interests, nature values and the geopolitics of the Cold War era.

The Lokka Reservoir (417 km² at the upper limit of the water) and the Porttipahta Reservoir (214 km² at the upper limit) are the largest reservoirs in the European Union. The first ideas regarding building reservoirs in the headwaters of the Kemi River were presented in the late 1930s. The plans discussed in the 1950s involved building around ten reservoirs in Finnish Lapland. At the time, the energy industry considered these projects absolutely necessary.

Lokka and Porttipahta were built for the regulation of the Kemi River by Kemijoki Oy. Two villages, Korvanen and Riesto, were drowned by Lokka, the larger of the two reservoirs, and the villages of Mutenia and Lokka were partially drowned. The reservoir project was presented publicly for the first time in Sodankylä in 1955. At the time, nearly 750 people lived in areas affected by the two reservoirs. The homes of around 600 people were drowned by the Lokka and Porttipahta reservoirs. The people who had to relocate can be seen as Finnish environmental refugees, peacetime evacuees.

After the completion of Lokka and Porttipahta, the general attitude towards reservoirs became more unfavourable. The Kemihaara-Vuotos reservoir met with opposition, and the construction of the Ounasjoki reservoir never materialised.

Turning natural waters into technically manageable water resources meant that expertise in water narrowed to special expertise, which weakened the identification of the social dimension of construction and its inclusion in processes. An examination of hydraulic engineering in Swedish and Finnish Lapland in the 1950s and 1960s provides an opportunity to compare Nordic practices and the social responsibility related to hydraulic construction between the two countries.

Keywords: historical sociology, microhistory, narrative, social responsibility, reservoirs, terra nullius, hydropower construction, public interest, environmental refugees.

Esipuhe

Olen tehnyt työuraa historian ja yhteiskuntaopin opettajana. Neljännes vuosisata sitten lähdin jatko-opiskelijaksi silloiseen Joensuun yliopistoon ja väittelin Suomen historiasta vuonna 2005. Vuosien saatossa olen julkaissut paikallis- ja henkilöhistoriaa ja kirjoittanut muun muassa Suomussalmen kuntahistorian. Tämän historiallisen sosiologian alaan kuuluvan väitöskirjan taustalla on kiinnostukseni Pohjois-Suomen historiaa kohtaan. Julkaisin tietokirjan Lokka–Porttipahdasta vuonna 2014.

Sain Lokka–Porttipahta-kirjani jälkeen professori Jarno Valkoselta sähköpostiviestin joulukuussa 2014, jossa hän esitti ajatuksen jatkaa aihepiiristä yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Silloin asia siirtyi työkiireiden tieltä sivummalle, mutta vähitellen heräsi halu yrittää kehittää itseäni ja väitellä sosiologiasta. Asiat lähtivät pikku hiljaa etenemään keväällä 2019.

Toinen jalka työelämässä ja toinen tutkimuksessa aloitin väitöskirjatyön Lapin yliopistossa. Sain ohjaajikseni professori Jarno Valkosen ja yliopistonlehtori Heikki Huilajan. Lämmin kiitos heille kaikesta tuesta, avusta ja kärsivällisyydestä tutkimukseni edistämiseksi.

Työni esitarkastajia professori Vesa Puurosta ja dosentti (FT) Ismo Björniä kiitän heidän huolellisesta paneutumisestaan tutkimukseeni, saamistani konkreettisista ja tarkkanäköisistä mutta myös rohkaisevista kommentteista työni viimeistelyyn. Professori Vesa Puurosta kiitän lupautumisesta vastaväittäjäkseni.

Väitöskirjani julkaistaan Lapin yliopisto Acta electronica Universitatis Lapponiensis-sarjassa. Väitöskirjasta on otettu myös pieni määrä painettuja kopioita. Kiitos Lapin yliopiston korkeakoulukirjastolle julkaisun käytännön toteutuksesta.

Kiitän Vaalan kuntaa saamistani joustoista työtehtäviini ja Vaalan kirjastoa riipeistä kaukolainapalvelusta. Historiaempiria ja tapani tehdä tutkimusta tarvitsee määrätietoista arkistotyötä. Kiitän yhteisesti eri arkistoja yhteistyöstä. Erityisesti kiitän Kansallisarkiston Oulun toimipisteen ja Elinkeinoelämän arkiston henkilökuntaa saamistani asiantuntevasta palvelusta. Kiitän myös Norrbottenin lääninhalituksen arkistoa ja Vattenfallenin arkistoa, joiden kanssa koronavuosina arkistotyö piti tehdä sähköisesti.

Sydämellinen kiitos kaikille tutkimuksiini haastatteluja ja muista aineistoja antaneille yksityishenkilöille. Osalle kiitokseni menevät postuumina.

Karttojen puhtaaksi piirtämisestä kiitän graafikko Riikka Aarniota ja P. Mattiantero Möttöstä. Käsikirjoituksen kielenhuollon tarkistuksesta lämmin kiitos maisteri Sirkku Konttavaaralle. Kiitos Lapin yliopisto tutkimustyöni aikana saamastani Esko Riepulán apurahasta.

Nöyrin ja suurin kiitos läheisilleni ja ystävilleni.

Vaalassa 28. päivänä maaliskuuta 2024

Jouni Kauhanen

Sisällys

Tiivistelmä	3
Abstract	5
Esipuhe	7
Sisällys	9
Dokumentti-, kartta-, kuva- ja taulukkoluetelo sekä kaavio	11
I JOHDANTO	15
1.1. Miksi Lapin vesirakentamisen historiaa on syytä vielä kerran tutkia?.....	15
1.2. Lokan ja Porttipahdan sekä Tornionjoen vesirakentamishankkeet.....	17
1.3. Aikaisempi tutkimus	21
1.4. Terra nullius ja tutkimuskysymykset	31
1.5. Aineistot, analysointimenetelmät ja tutkimusetiikka.....	36
II TORNIONJOEN VALJASTAMISHANKE JA LOKKA–PORTTIPAHTA	47
2.1. Energiaa Lapista.....	47
2.2. Tornionjoki-hanke.....	50
Vaiheita Tornionjoen rakentamisessa ennen 1950-luvun suurhanketta.....	51
Hanke Pohjoiskalotin vesivoiman valjastamisesta sähköntuotantoon – Imatran Voima Oy ja Vattenfallsstyrelsen suunnittelevat.....	53
Tornion- ja Kalixjoen rakentaminen tai latvavedet tunturien yli Tornionjärveen.....	54
Suunnitelmat vastatuulella	73
Yhteenveto.....	77
2.3. Lokka ja Porttipahta	78
Suunnitelmat.....	78
Allasalueiden tilakaupat.....	87
Luvat allasrakentamiselle.....	97
Säännöstelyaltaat rakennetaan	107
Pois altaiden alta.....	117
2.4. Historiallisen narraation yleiskuva.....	120
III MITEN TERRA NULLIUS TUOTETTIIN?	122
3.1. Terra nullius Tornionjoki-hankkeessa.....	129
Väestötilastoilla ja verotuloilla tuotettu terra nullius.....	133
Elinkeinojen voimataloudellinen taloudellistaminen.....	141
Vahingot peittyvät yleisen edun alle.....	157
Terra nulliuksen voima Tornionjoki-hankkeessa.....	168

3.2. Miten terra nullius tuotettiin Lokan ja Porttipahdan allasalueille?.....	169
Asuttu asumattomaksi – Sompion asuttamisesta karkotukseen.....	172
Elinkeinojen moninaisuus – eikö riitä?.....	179
Kalastus – kenelle tärkeä?.....	182
Metsästys – erätalouden väljyydestä paikallisten taakaksi.....	184
Maatalous – niittytalouden noususta nostalgiaksi.....	189
Sompion porotalous – terra nullius haastaa.....	197
Metsätalous – allashakkuiden lupaukset.....	204
Työllisyyden nimissä – oliko retoriikalla katetta?.....	211
Terra nulliuksen mekanismit ja karikot.....	217
IV MIKROHISTORIALLINEN NARRAATIO.....	221
4.1. Tornionjoki-hanke.....	225
Paikallispoliittista kantaa ja yleisötilaisuuksia.....	226
Porotalouden vahinkoarviot ja paikalliset.....	236
Luonnonsuojelunäkökulmaa Ruotsista ja Suomesta.....	247
4.2. Lokka ja Porttipahta.....	253
Allasasukkaat odottavat pitkään asutustoimia.....	254
Sompion saamelaisten elämänmuoto uhattuna.....	268
Vesimetsät herättävät laajaa paheksuntaa ja elohopea huolta.....	295
Sopeutumista ja vastarintaa.....	302
Sopeutujat.....	304
Väinö Ukkola vastarinnassa.....	313
4.3. Terra nullius -retoriikan vastakertomukset.....	323
V TERRA NULLIUS JA VESIRAKENTAMINEN.....	325
Terra nullius ja oikeutus.....	325
Retoriikan rotko.....	326
Tornionjoki-hankkeen ja Lokka–Porttipahdan narratiivit.....	330
Terra nullius puree.....	333
Halusta edistää talouskasvua.....	337
Ympäristöpakolaisuus ja ontologinen turvattomuus.....	340
Tulokset, tutkimuspolku, itsereflektio ja katse jatkotutkimukseen.....	345
Lähdeviitteet.....	354
Lähteet.....	431
Liite 001. Kyselykaavake 23.3.2020.....	479

Dokumentti-, kartta-, kuva- ja taulukkoluetelo sekä kaavio

Dokumentit

Dokumentti 001.	A-vaihtoehdossa olisi rakennettu 37 voimalaitosta ja 10 säännöstelyallasta	63
Dokumentti 002.	B-vaihtoehto. 26 voimalaitosta ja 9 säännöstelyallasta	64
Dokumentti 003.	B2-vaihtoehto. 21 voimalaitosta ja 11 säännöstelyallasta	65
Dokumentti 004.	C-vaihtoehto. 2 voimalaitosta (Rautas ja Vassijaure) ja 10 säännöstelyallasta .	67
Dokumentti 005.	C-vaihtoehtoon liittyvä suunnitelma vuodelta 1961.	71
Dokumentti 006.	Lokan tekojärvi, Lokan ja Hanhiaavan patojen ja väliaikaisen Vuotson padon paikat.	108
Dokumentti 007.	Porttipahdan padon sijainti.	109
Dokumentti 008.	Ruotsin Museovirasto laati alustavan kulttuurihistoriallisen selvityksen Tornionjoki-hankkeen vaikutusalueesta.	132
Dokumentti 009.	Esimerkki Ruotsissa tehdystä Pohjoiskalotti-hankkeen vesirakentamisen taustaselvityksistä. Övertorneån kunnan väestö- ja elinkeinorakenne 1950-luvun lopulla.	146
Dokumentti 010.	C-rakentamisvaihtoehtoon liittyi Tornion- ja Kalixjoen latvavesien kääntäminen pato-, allas-, kanava- ja tunnelijärjestelmillä Tornionjärveen.	243
Dokumentti 011.	Kurujärven saamelaiskylän tilukset 1950-luvulla.	271

Kaaviot

Kaavio 001.	Pääpiirteinen yhteenveto tutkimuksen arkisto- ja kokemuslähteistä eri narratiiveihin.....	39
Kaavio 002a.	Terra nulliuksen tuottaminen Tornionjoki-hankkeessa.....	127
Kaavio 002b.	Terra nulliuksen tuottaminen Lokka-Porttipahdassa	128
Kaavio 003.	Kemi-, Ii- ja Oulujoen voimalaitosten työllistävä vaikutus Kerkelän mukaan.	215

Kartat

Kartta 001.	Tornionjoki-hankkeessa ei ollut kysymys vain konventionaalisen vesivoimaloiden rakentamisesta vaan myös valuma-alueen vesivirtojen kulkusuuntien muuttamisesta.	57
Kartta 002.	Atlantti-suunnitelman suurvoimalan sijoitus.	68
Kartta 003.	Suomen säännöstelyaltaat/tekojärvet syksyllä 1970.	110
Kartta 004.	Enontekiön saamelaiskujen jutaamisreitit ja muuttoliike Sompioon.	175

Kartta 005.	Lapin paliskunnan poronhoito 1950-luvulla	201
Kartta 006a.	Norrbottenin saamelaiskylät.....	244
Kartta 006b.	Tornionjoki–Kalix-hankkeeseen liittyvä Sopperon säännöstelyaltaan ja Sopperon noin viisi peninkulmaa pitkän maakanavan suunnitelma vuodelta 1959.	245
Kartta 007.	Lokan alue	256
Kartta 008.	Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaat ja ympäröivät paliskunnat	275
Kartta 009.	Poronhoito ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden alueen paliskunnat.....	280
Kartta 010.	Suomen ja Neuvostoliiton rajavaltuutettujen sopimus suomalaisten porojen laiduntamisesta Neuvostoliiton Talvikylän ja Kuolajärven alueella vuodelta 1968..	286
Kartta 011.	Lokan turvalaumat.....	292

Kuvat

Kuva 001.	DI ja professori Viljo Castrén oli suunnittelemassa muun muassa Tornionjoen valjastamista sekä Lokkaa ja Porttipahtaa.	59
Kuva 002.	Ruotsalaisia vesivoiman suunnittelijoita. Vattenfallsstyrelsenin pääjohtaja Erik Grafström ja tekninen johtaja Tore Nilsson esittelemässä Luulajajoen säännöstelyä vuonna 1960.	61
Kuva 003.	Vuorineuvos Niilo Saarivirta toimi 1950- ja 1960-luvuilla Valtion vesivoimatoimikunnan puheenjohtajana.	62
Kuva 004a.	Kattilakoski 9.9.2020.	76
Kuva 004b.	Jokkfallet 26.7.2023.	76
Kuva 005.	Vesivoimayhtiöillä oli käytössään paikallisiin nähden ylivoimaista tekniikkaa. Imatran Voima Oy:n helikopteri Sodankylän Tankajoella.	86
Kuva 006.	Porttipahdan pato ja uittoränni 1970-luvun alussa.	111
Kuva 007.	Vuotson kanava rakenteilla vuonna 1980.	115
Kuva 008.	DI Veikko Axelson toimi Kemijoki Oy:n toimitusjohtajana vuosina 1960–1975.	117
Kuva 009.	Mutenian kylän rippeet 1970-luvun lentovalokuvassa.	118
Kuva 010.	Tornion-, Muonion- ja Kalixjoki olivat merkittäviä uittojokia.	160
Kuva 011.	Aleksi Alarieston talo. Rieston vanhin talo.	176
Kuva 012.	Matka karhunkaatoon Luirolle. Korvanen 1960-luvulla.	188
Kuva 013.	Niittomiehiä lähdössä Korvasesta 1960-luvun alussa.	191
Kuva 014.	Korvasen taloja 29.8.1960.	196
Kuva 015.	Tukkisumaa Korvasessa vuonna 1963.	209
Kuva 016.	Allaskylistä ensimmäisenä tyhjentynttä Rieston kylää vuonna 1960.	210
Kuva 017.	Jukkasjärvi, Yli-Soppero. Tornionjoki-hanke uhkasi Pohjois-Ruotsin saamelaisten elinkeinoja ja kulttuuria.	239
Kuva 018.	Laitin kylä. Oikeassa laidassa kiemurtelee Kitinen.	258
Kuva 019.	Poroerotus Sodankylän Vuomaselässä vuonna 1962. Valokuva Erkki Voutilainen. Museovirasto. Maaseudun Tulevaisuus. Journalistinen kuva-arkisto. JOKAMT2Karl118:3.....	273
Kuva 020.	Lokan turverantoja Muteniassa vuonna 2013.	294

Kuva 021.	Porttipahdan säännöstelyaltaan vesimetsää.	300
Kuva 022a.	Isäntäjoukko pohtimassa Lokan säännöstelyaltaan aiheuttamia huolia Muteniassa kevällä 1956.	306
Kuva 022b.	Korvasen koulun pihalla pidetty muistojuhla heinäkuussa 1959, ”Korvasen hautajaiset”, keräsi Lokan allasalueen väkeä.	307
Kuva 023.	Martinin talon rauniot Korvasen kummulla kesällä 2011.	310
Kuva 024.	Lilja ja Väinö Ukkola selvittämässä verkkoja elokuussa 1970.	319
Kuva 025.	Väinö Ukkolan ja silloisen perheen asuinpaikka muuttui 1970-luvun alussa 1950-luvulla rakennetusta omasta Kitisen talosta Peurasuvannon parakkiin. Parakki kesällä 2020.	322

Taulukot

Taulukko 001.	Vesivoimalla tuotettu sähkö (milj. kWh) Suomessa vuonna 1938 ja vuosina 1945–1962.....	55
Taulukko 002a.	Tornionjoen ja Pohjois-Suomen vesivoiman jakautuminen (milj. kWh/v ja %-osuudet) eri omistajaryhmille vuonna 1945.....	56
Taulukko 002b.	Suomen puoleisen Tornionjoen ja sen latvajokien sähkövoiman (kW) omistussuhteet vuonna 1958.....	56
Taulukko 003.	Voimalaitoshankkeen kokonaiskustannukset milj. Rkr (voimalaitokset, säännöstelytyöt ja voimansiirto) vuoden 1961 arvion mukaan ja T. Nilssonin laskelma yksikköhinnasta.....	61
Taulukko 004.	Vuoden 1962 laskelma Muonionjoen ja Könkämäen rakentamiskustannuksista korvauksineen (milj. mk).....	66
Taulukko 005.	Allasalueen tilojen tilakaupat yms. vuosina 1958–1967 myyntivuoden mukaan.....	91
Taulukko 006.	Lokan ja Porttipahdan voimalaitokset.....	107
Taulukko 007.	Lokan ja Porttipahdan allasalueen väestö vuonna 1955.....	119
Taulukko 008.	Tornionlaakson kuntien asukasluku vuosina 1959 ja 1966, asukkaita/km ² , äyrimäärä ja äyri hinta vuonna 1959 ja äyri hinta (penniä) vuonna 1966.....	135
Taulukko 009.	Ruotsin Norrbottenin läänin pohjoisten kuntien asukasluvut vuosina 1950, 1955 ja 1960.....	137
Taulukko 010.	Rakentajan vuoden 1961 laskelma Tornionjoki-hankkeen verotuotoista kunnittain rakentamisen aikana (I-vaihe, 15 vuotta) ja sen jälkeen voimataloudesta vuosittain saatava verotuotto.....	139
Taulukko 011a.	Ylitornion taksoitetut tulot asukasta kohti ja Lapin läänin maalaiskuntien keskiarvo vuosina 1952–1961.....	141
Taulukko 011b.	Tornionlaakson kuntien velkojen kuoletukset ja korot (mk) vuonna 1960.....	141
Taulukko 012a.	Suomen puoleisen Tornionlaakson kuntien elinkeinorakenne (%-osuus) vuonna 1950 ja ammatissa toimiva maa- ja metsätalousväestö (%) vuonna 1960.....	143
Taulukko 012b.	Ruotsin puoleisen Tornionlaakson kuntien elinkeinorakenne (%-osuus) vuonna 1950.....	144

Taulukko 013.	Tornionlaakson maalaiskuntien tilamäärät vuosina 1950, 1959 ja 1969 ja peltoalat (ha) vuosina 1950 ja 19	149
Taulukko 014.	Alatornion, Ylitornion, Pellon ja Kolarin mautilojen koko (peltoala ha) vuonna 1959	150
Taulukko 015.	Kemijoki Oy:n laskelma yhtiön työllistävästä vaikutuksesta Tornionlaaksossa ja Sodankylässä vuosina 1953–1978.....	155
Taulukko 016.	Maatalouden vahinkoarviot toukokuussa 1961 Tornionjoen valuma-alueen voimalaitoshankkeessa	159
Taulukko 017.	Porotalouden vahinkoarvio	163
Taulukko 018.	Lokan säännöstelyaltaan alueen kylien elinkeinorakenne pääelinkeinon mukaan vuonna 1950 ja elinkeinorakenne ilman pää- ja sivuelinkeinojen erittelyä vuonna 1958	192
Taulukko 019.	Sodankylän merkkipiirin paliskuntien ja Keminkylän merkkipiirin Keminsompion paliskunnan ylimmät sallitut poromäärät 1960- ja 1970-luvuilla.....	202
Taulukko 020.	Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden alueen paliskuntien lukuporomäärät vuosina 1951–1969	203
Taulukko 021.	Porttipahdan säännöstelyaltaan alueen hakkuut korkeuskäyrien 246–248 metriä väliltä vuosina 1958–1962.....	206
Taulukko 022.	Lokan alueen vuosien 1956–1971 hakkuut puutavaralajeittain	208
Taulukko 023.	Pohjois-Suomen työttömyys 1962–1967	212
Taulukko 024.	Rovaniemen työvoimapiirin ja koko maan työttömyysaste 1963–1967	212
Taulukko 025.	Tornionjokeen suunniteltujen A- ja B-rakennussuunnitelman voimalaitosten perustamiskustannuksiin lasketut vahingot porotaloudelle 27.11.1961	240
Taulukko 026.	Lokan allasalueen tilat	257
Taulukko 027.	Porttipahdan allasalueen tilat.....	259
Taulukko 028.	Allasaluelain (556/63) mukaiset maansaantihakemukset 1964.....	263
Taulukko 029.	Allastilaa hakeneiden luovutettujen tilojen kauppahinnat ja allasaluettilan hakemisen aikaan jäljellä ollut rahamäärä tilakaupasta.	265
Taulukko 030.	Lapin paliskunnan poromiesten tyytyväisyys – tyytymättömyys saatuihin korvauksiin.....	267
Taulukko 031.	Lapin, Sattasniemen ja Oraniemen paliskuntien lukuporot vuosina 1961–1966.....	276
Taulukko 032.	Lokan ja Porttipahdan porolaitumet paliskunnittain.....	281
Taulukko 033.	Vesioikeuden päätös Ukkola jm 6(b) korvauksista vuonna 1968.....	320

I JOHDANTO

1.1. Miksi Lapin vesirakentamisen historiaa on syytä vielä kerran tutkia?

Tämän tutkimuksen aiheena on luonnonvarahankkeiden oikeuttaminen. Tapaustutkimuksenani on kaksi historiallista Lapin vesivoimarakentamishanketta, joista toinen toteutui ja toinen ei. Kemijoen latvoilla sijaitsevia ja Kemijoen sähköntuotantoa varten 1960-luvun lopulla rakennettuja Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaita¹ voidaan pitää ylipäänsä Suomen suurimpana yksittäisenä ympäristömuutoksena, jos ei oteta huomioon maannousua tuhansien vuosien ajalta. Toisena tapaustutkimuksena on suunnitelmaksi jäänyt yhteispohjoismainen Tornionjoen rakentamishanke 1950- ja 1960-lukujen taitteessa.²

Massiiviset luonnonvarahankkeet edellyttävät toteutuessaan sosiaalisesti kestäväällä tavalla niiden oikeuttamisen perusteiden yleisesti ja laajalti jaettua yhteiskunnallista hyväksyntää. Vaikka Lapin vesistöarakentamisen historia on varsin hyvin tunnettua, voi se yhä edelleen opettaa paljon laajamittaisten teollistaloudellisten luonnonvarahankkeiden oikeuttamisen mekanismeista. Katson, että Lapin vesivoimarakentamishankkeet vertautuvat erityisesti muihin massiivisiin luontoa mullistaviin hankkeisiin, esimerkiksi kaivoksiin ja metsätalouden hakkuisiin tai suoluonnon ojituksiin, joissa luontoa muutetaan taloudellisesti kannattavaksi luonnonvaraksi. Lapin vesivoimarakentaminen tarkoitti ympäristömuutoksena hiljenneitä koskia, luonnonlohen katoamista, säännösteltyjä vesistöjä ja haavoitettuja mieliä. Myös muut vastaavat mittaluokaltaan valtaiset luonnonvarahankkeet voivat olla seurauksiltaan sosiaalisesti ja kulttuurisesti kipeitä, ja siksi katson tarpeelliseksi tutkia vielä kerran Lapin vesistöarakentamisen historiaa.

Tämä on historiallis-sosiologinen tutkimus Lapin vesirakentamisen oikeuttamisen mekanismeista, perusteista ja retoriikoista. Vesirakentamisen aiheuttaman ympäristömuutoksen oikeuttamisen ymmärrän laajempänä ja teoreettisempänä kysymyksenä kuin vain haitan taloudellisena korvauksena, muodollisena legaalisuutena ja yksityisoikeudellisina sopimuksina (koski- ja tilakaupat) tai voimataloudellisena energiakysymyksenä.

Tutkimukseni peruskysymys on, miten Lokan ja Porttipahdan sekä Tornionjoen vesirakentamishankkeita oikeutettiin? Aiempi tutkimus on osoittanut, että Lapin vesistöarakentamishankkeille oli ominaista erityisesti se, että niissä poistettiin alueiden sosiaalishistorialliset merkitykset tavoiteltaessa hankkeiden yleistä oikeutusta.³

Kysyn, miten tämä tehtiin? Lisäksi olen kiinnostunut, miksi lopputulos oli erilainen Lokka-Porttipahdassa kuin Tornionjoki-hankkeessa?

Analyysiäni ohjaa tutkimusteoreettinen käsite ”terra nullius” (tyhjä maa, historian maa, maa, joka ei ennen valloitusta ollut kenenkään omistuksessa)⁴, jolla puran tapaustutkimusteni oikeuttamisretoriikan mekanismeja. Termi liittyy historiallisena käsitteenä erityisesti asuttaja- ja luonnonvarakolonialismiin, kun ulkopuolinen valjastaa jonkin alueen resurssit omaan käyttöönsä,⁵ mutta sillä voi analysoida myös esimerkiksi valtapuhetta, jolla perustellaan maan valloittamista ja luonnonvarojen hyödyntämisen oikeuttamista. Molemmista esimerkkitapauksistani löytyy ristiriita paikallisen luontaistalouden ja ulkoapäin tulleen uudenlaisen resurssien hyödyntämisen välillä. Kysymys oli oikeutuksesta ja siihen liittyvistä retoriikan⁶ keinoista.

Tutkimusasetelmani, jossa paikallinen yhteisö ja sen elinpiiri joutuu isojen, organisaatiologiikalla ja huomattavilla taloudellisilla tavoitteilla toimivien etujen puristukseen, on sekä ainutkertainen että toistuva. Siksi historiallisen sosiologian näkökulmalla on paikkansa ja arvonsa. Voimatalous toimi suurten lukujen logiikalla ja kansantaloudellisten intressien voimalla. Syrjäisten seutujen ihmisten sananvalta kotiseutujen ympäristön muuttamisesta päätettäessä jäi heikoksi. Voimatalouden edustajat ja paikalliset asukkaat puhuivat vesirakentamisesta eri elämänpiireistä ja eri käsitteillä. Legitimiteetti särkyi jo lähtökohdassa. Vesirakentamisen suunnitelmat tehtiin vesivoimaviranomaisten ja vesivoimayhtiöiden taholla, ja suunnitelmat lähinnä vain kerrottiin paikallistasolla. Kysymyksessä oli Lapin erämaiden, vesivoimatalouden näkökulmasta joutomaiden, ottaminen hyötykäyttöön tai metaforisemmin ”pelkkien luonnonnähtävyyksien” muuttaminen uuden teknologian avulla palvelemaan ihmisen aineellisia tarpeita. Tätä tilannetta on aiemmin analysoitu muun muassa keskus–periferia-asetelmalla.⁷

Vaikuttamisen lähtökohtien epätasapaino toimi periferiaa vastaan. Tässä tutkimuksessa sovelletaan kolonialismitutkimuksessa käytettyä terra nullius -käsitettä ja analysoin vesirakentamishankkeiden rakentamisretoriikan sisältöä, perusteita ja logiikkaa. Tarkemmin sanoen kuvaan, taustoitan ja selitän historiallisen sosiologian metodein sitä, miten veden määrittely kilowatteina teki siitä rahatalouden tuotteen ja kovan taloudellisen rationaalisuuden kalkyylin, jonka selitysvaikutuksen edessä perinteeseen ja kokemukseen vetoava joutui alakynteen ja jonka kärjekkäin vaikutus nähtiin Sodankylän allasalueilla. Ekologisesti Lokka–Porttipahta-vesistö-rakentaminen⁸ kokonaisuudessaan merkitsi alueen luonnontilan perinpohjaista muutosta. Asianosaisille se merkitsi poismuuttoa, elinkeinojen muutosta, perinteisen sompilolaisen elämäntavan⁹ loppua, ontologista turvattomuutta ja uuteen sopeutumisen vaikeuksia.

Tutkin Lokan ja Porttipahdan lisäksi 1950- ja 1960-lukujen vaihteen Tornion- ja Kalixjoen valjastamissuunnitelmaa, koska se tarjoaa erittäin kiinnostavan ja perusteltavan vertailukohdan alueiden haltuun ottamisessa käyttämäni terra nullius-oikeuttamisretoriikan tutkimisessa. Kumpaakin hanketta perusteltiin samalla ta-

valla, ja siksi on kiinnostavaa vertailla, miksi toinen rakennettiin, toinen ei. Vertailu tuottaa tietoa vesirakentamisen oikeuttamisproblematiikasta ja avaa oikeuttamiseen liittyneitä retorisia muotoja ja sisältöjä.

Tutkimukseni lähtee siitä oletuksesta, että Lokan ja Porttipahdan vesistö rakentamisen ja Tornionjoki-hankkeen retorinen oikeuttaminen edellytti alueen perustelemista terra nulliuksena, ei-kenenkään maana, tyhjänä maana, jolla ei siten ole selkeää määräämis-oikeudellista omistajaa, jonka intressi maahan olisi jollakin tavalla pitänyt ohittaa. Esitän, että vesivoimarakentamista oikeutettiin retoriikalla, jossa alueilta ”puhdistettiin” inhimillinen historia. Näin toimimalla katsottiin mahdolliseksi ottaa historiattomat luonnonalueet haltuun. Perinteisten elinkeinojen hyödyntämät alueet esitettiin tuottamattomina joutomaina tai tulevaisuutta vailla olevina alueina, ja niihin voitiin ottaa hallintaoikeus tavalla tai toisella. Alueen omistajuus (yksityiset, yhtiöt ja Metsähallitus) oli toki monin tavoin tiedossa, ja nautintaoikeuksilla oli pitkä historia. Olennaista onkin kysyä, kuinka alue pystyttiin retorisesti tyhjentämään terra nulliukseksi ja sitä kautta oikeuttamaan sen haltuunotto vesistö rakentamalla paikat täysin uusiksi sekä väistämään näin vesirakentamisen sosiaalinen vastuu.

Tarkasteluni on kolmitasoista: ensin tarkastelen Tornionjoki- sekä Lokka-Porttipahta-hankkeiden historiallista tapahtumanarratiivia, sen jälkeen pureudun rakentajan oikeuttamisretoriikkaan ja lopuksi puran mikrohistoriallisella otteella rakentajan terra nullius -retoriikan ja esitän vastanarratiivin. Narratiivi on se tapa, jolla tutkimuksen kohteena olevat teemat ja niiden väliset suhteet esitetään. Ajallisesti jäsenyvä kuvaus on osa selitystä. Ensimmäinen on dokumentoitu yleiskäsitys esimerkkitapauksista, toinen lähestyy asiaa vesirakentamisen oikeuttamisen näkökulmasta ja kolmas haastaa oikeuttamisen valtapuheen.

1.2. Lokan ja Porttipahdan sekä Tornionjoen vesirakentamishankkeet

Oulujoen ja Kemijoen rakentamista pidettiin yleisesti ottaen ratkaisuna jälleerakentavan Suomen sähköomavaraisuudelle ja sitä kautta elintason nostamiselle. Lokka ja Porttipahta olivat osa laajempaa Kemijoen vesistö rakentamissuunnitelmaa (valuma-alueella nykyään 21 voimalaitosta), joka toteutui lukuun ottamatta Ounasjoen valjastamista ja Vuotoksen säännöstelyaltaan rakentamista. Kemijoen vesistö rakentamisen historia, Suomen pitkäjaksoisin vesivoiman rakennushanke, on tutkimuksellisesti varsin hyvin tunnettu.¹⁰ Modernisoituvan¹¹ eli teollistuvan, teknologisoituvan ja hyvinvointivaltiota rakentavan sekä talouskasvua tavoittelevan yhteiskunnan sähköntarpeen tyydyttäminen merkitsi Kemijoen massiivista rakentamista, säännöstelyaltaita ja hydrologisen luonnonjärjestelmän manipulointia. Sama oli odottamassa Tornionjokea ja Kalixjokea. Ruotsalainen kansankoti ja suomalainen hyvinvointivaltio vaativat toteutuakseen luonnonvarojen tehostu-

nutta käyttöä, modernia tehokkuutta ja edistystä. Energiatuotannon sosiaali- ja ympäristövaikutukset tunnettiin 1950- ja 1960-luvuilla heikosti, eikä niistä usein välitetty.

Sami Moisio on kutsunut Suomen tilallista vaihetta itsenäistymisestä 1940-luvulle areaaliseksi valtioksi. Suomen valtiolla oli suppea poliittis-kulttuurinen ydinalue ja toisaalta suhteellisen vähäisten kehityserojen luonnehtima laaja valtioperiferia. Moisio mukaan vuonna 1949 asetettu teollisuuskomitea hahmotteli ensi kerran Suomen historiassa Lapin roolin eräänlaisena koko valtakunnan resurssialueena.¹² Aluepolitiikka syntyi varsinaisesti 1960-luvulla. Suomeen säädettiin ensimmäiset kehitysalue lait vuonna 1966, mutta jo 1950-luvulla kehiteltiin järjestelmiä (mm. valtakunnansuunnittelutoimisto) alueiden välisten kehityserojen tutkimiseksi ja ongelmien korjaamiseksi. Urho Kekkonen näki 1950-luvulla Pohjois-Suomen taloudellisena reservinä, jonka avulla maan tulevaisuus ja kansalaisten elintaso turvattaisiin etelän luonnonvarojen ehtyessä. Kysymys ei ollut vaihtoehtoisista kehitysurista, vaan siitä miten Pohjois-Suomen resurssit otettaisiin käyttöön.¹³ Pohjois-Suomen vaikeuksiin kytkeytyi monia 1950-luvun yhteiskunnallisen muutoksen aiheuttamista haasteista. Alueen elinkeinorakenne oli yksipuolisen maatalousvaltainen, mutta sillä oli taloudelliselle kehitykselle välttämätöntä vesivoimaa ja muita luonnonvaroja.

Pohjoisen vesivoimarakentamisen eteneminen edellytti sähkön siirtotekniikan kehittymistä. Alun perin valtion vesivoimayhtiö, sittemmin monialainen energiajätti ja sähkön tukkumyyjä Imatran Voima Oy rakensi 220 kilovoltin johtoyhteyden Oulujoen Pyhäkoskelta Hikiälle vuosina 1948–1949 ja 1960-luvulle tultaessa Kemijoen Pirttikoskelta Hyvinkäälle. Sähkön tuonti vapautui 1950-luvun lopulla. Imatran Voima Oy:llä oli toimialan monopoli 1990-luvun alkuun saakka. 1950-luvun Tornionjoen valjastamishanke oli nimenomaan yhteispohjoismainen hanke. Imatran Voima Oy ja Kungliga Vattenfallsstyrelsen allekirjoittivat Tukholmassa 12.2.1958 sopimuksen Ruotsin ja Suomen välisestä sähköenergian siirrosta. Kantaverkkoyhtiöiden yhteispohjoismainen NORDEL-niminen yhteisö perustettiin keväällä 1963 edistämään pohjoismaista sähköhuollon teknistä ja taloudellista yhteistyötä. Sopimus Imatran Voima Oy:n sähkön ostoista Neuvostoliitosta tehtiin syksyllä 1960.¹⁴

Vesivoimarakentamisen (Oulujoki Oy, Pohjolan Voima Oy ja Kemijoki Oy) rinnalla eteni Pohjois-Suomen puunjalostusteollisuus, Oulu–Kokkola-seudun metalli- ja kemianteollisuus, Länsi-Lapin kaivos- ja metalliteollisuus ja Itä-Lapin kaivoshankkeet. Valtioenemmistöiset Otanmäki Oy ja Rautaruukki Oy rakensivat pohjoista rautakaivostoimialaa 1950-luvulta lähtien. Outokumpu Oy:n kaivos- ja metallienjalostustoiminta laajentui Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalle (Pyhäsalmen kaivos, Kokkolan ja Raahen tehtaat). Paljon energiaa vaativien Oulun, Kemin ja Kemijärven sellu- ja paperiteollisuuden lisäksi Meri-Lapista tuli kaivos- ja metalliteollisuuskeskittymä. Kemin Elijärven kromimalmiesiintymän jatkojalostuspaikaksi tuli 1970-luvun alussa Tornio. Ydinvoima oli muun muassa Lokka–Porttipahta-keskus-

telussa mukana, mutta 1950-luvulla ydinvoima nähtiin vasta tulevaisuuden energiaratkaisuna. Kun ydinvoimasta ei ollut päätöksiä, se antoi muun muassa paikallisille poliitikoille lisäperusteen kasvojaan menettämättä puolustaa vesivoimaa. Puunjalostusteollisuutta edustanut Voimayhdistys Ydin ryhtyi vuonna 1965 kilpailemaan valtio-omisteisen Imatran Voima Oy:n kanssa ensimmäisen ydinvoimalaitoksen rakentamisesta. Imatran Voima Oy tilasi ydinvoimalaitoksen Neuvostoliitosta ja yksityinen toimija Ruotsista vuonna 1974. 1950- ja 1960-luvuilla vesivoiman vaihtoehto oli lämpövoimalaitokset.¹⁵

Pohjoisessa vesirakentamisessa kohtasivat paikallistasolla valtion yhtiöiden laajasti verkostoituneet klusterit, joilla oli yhteiskunnan tahtotilan mandaatti resurssien hyödyntämiseen ja asetelman marginaalissa olleet yksittäiset ihmiset, perheet, suvut, paliskunnat, kylät tai jakokunnat. Asetelma tuotti toiminnasta hyvin erilaisia narratiiveja. Helposti syntyi valta-asetelma, jossa vesivoimayhtiö edusti kehitystä ja edistystä, kun luontaiselinkeinojen harjoittajien vaatimukset oman elinkeinonsa puolustamisesta nähtiin kehityksen jarruna.

Vuonna 1967 Kemijoen latvoille valmistunut Lokan säännöstelyallas on pinta-alaltaan veden ylärajalla 417 km² ja vuonna 1970 valmistunut Porttipahta 214 km². Vuoden 1954 lopulla säännöstelytoimisto pohti Pohjois-Suomeen rakennettavien kaikkien säännöstelyalaiden yhteispinta-alaksi noin 1 800 km²:n kokonaisuutta.

Tornionjoen Kukkolan kosken rakentamista puuhattiin ensimmäisen maailmansodan aikana ja heti sen jälkeen sekä uudelleen 1930-luvulla. Helmikuussa 1957 Pohjoismaiden neuvosto suositteli yhteistyötä Pohjoiskalotin luonnonvarojen hyödyntämisessä. Alkoi pohjoismainen yhteissuunnittelu Tornionjoen rakentamisesta. Tähän Pohjoiskalotti-hankkeeseen liittyi myös Kalixjoen eli Kainuunjoen rakentaminen sekä Tornionjärven (Torneträsk, meänkielillä Torniojärvi) suurvoimalan rakentamisvaihtoehto, mikä olisi edellyttänyt luonnonvesien kulkusuuntien muuttamista eli puuttumista Tärännön bifurkaatioon eli kahtaannejuoksuun¹⁶ ja Könkämäenon ja Lätäsenon patoamista sekä niiden vesien johtamista Lainionjoen ja Sopperon kautta Tornionjärveen.

Tornionjoki–Kalixjoki-hankkeessa tehtiin neljä erilaista rakentamissuunnitelmaa (A-, B1-, B2- ja C-vaihtoehdot). A-suunnitelmassa oli tarkoitus rakentaa 37 voimalaitosta ja 10 säännöstelyallasta, B1-vaihtoehdossa 26 voimalaitosta ja 9 säännöstelyallasta, B2-vaihtoehdossa 21 voimalaitosta ja 11 säännöstelyallasta ja C-vaihtoehdossa 2 voimalaitosta ja 10 säännöstelyallasta. Etenkin C-vaihtoehdossa Tornionjärvestä olisi tehty säännöstelyallas.¹⁷ Loppuiko hankkeelta oikeutuksen voima vai eikö vesivoimasähkölle ollut tarvetta?

Taloudellisesti tarkasteltuna vesistö rakentamisella oli merkittävät vaikutukset suomalaisen yhteiskunnan taloudelliseen kehitykseen. Jälleenrakentava Suomi tarvitsi sähköä, hyvinvointiyhteiskunnan rakentaminen taloudellista kasvua ja työttömyydestä kärsivä Lappi työtä. Paikallistalouden kannalta tilanne oli toisenlainen, koska vesistö rakentaminen teki lähes mahdottomaksi paikallisen perinteisen

luontaistalouden. Rakentaminen toi mutta myös hävitti työpaikkoja. Vesistö- rakentamisen negatiiviset sosiaaliset seuraukset kasautuivat paikallisille ihmisille.¹⁸ Suomi rakensi hyvinvointia pohjoisen luontaiselinkeinojen ja -kulttuurien kustannuksella ja satoja suomalaisia joutui muuttamaan kodeistaan. Lokan ja Porttipahdan ympäristöpakolaisten (allasevakkujen) kohtalo uhkasi muitakin. Vesirakentamisen uusia kohteita esitettiin välttämättömyyksinä.

Vesirakentamisessa erityisasiantuntijat saivat tehtäväkseen muuttaa luonnonvedet teknisesti hallittaviksi vesivaroiksi tuottamaan vaurautta. Veden asiantuntijuus keskittyi erityisosaamiseksi. Vesivoimatalous perusteli massiivista ympäristön muutosta yleisellä edulla, jonka taustalla oli valtiojohtoinen talous- ja teollisuuspolitiikka. Tässä valta-asetelmassa pohjoisten harvaan asuttujen alueiden ihmisillä oli käytännössä vähäiset mahdollisuudet tulla huomioon otetuksi muuten kuin sopeutujan roolissa. Riestolainen isäntä Erkki Yliriesto esitti vuonna 1958 Lokan altaasta kantanaan, ”että olisi vastustettava kerta kaikkiaan koko altaan rakentamista”.¹⁹ Suomen johtava vesien säännöstelyn virkamies ja Lokan ja Porttipahdan pääsuunnittelija DI Viljo Castrén totesi huhtikuussa 1955: ”Sellaisessa tapauksessa, missä haittoja ja vahinkoja voidaan välttää, olisi pyrittävä siihen, että epäedulliset ajanjaksot jäisivät mahdollisimman lyhytaikaiseksi tai vahingot kohdistuvat karuihin ja asumattomiin tai heikosti asuttuihin seutuihin.”²⁰ Castrénin ja Ylirieston näkemykset kuvaavat 1950-luvun vesirakentamisen sosiaalisen oikeuttamisen ristiriitaa.

Tänä päivänä ympäristöä muuttavia suurisuuntaisia hankkeita, kuten kaivoksia, metsien käyttöä tai luonnonsuojelua, perustellaan aiempaa herkemmin nimenomaan sosiaaliseen kestävyys- (hyväksyttävyyteen) liittyvillä tekijöillä. Tavoite on, että rakennushankkeet eivät johda pitkäkestoisiin konflikteihin tai vastaaviin, koska se tietää ongelmia hankkeiden toteutumiselle.

Lokan ja Porttipahdan osalta on todettu, että nykypäivänä vastaavanlaisia säännöstelyaltaita ei rakennettaisi. Näin saattaa olla, mutta isoissa ympäristöä muuttavissa ja suurten taloudellisten arvojen hankkeissa toimijoiden epäsymmetriset valtasuhteet ovat kuitenkin tosiasia. Tornionjoki-hanke haudattiin 1960-luvulla, mutta se on sen jälkeen noussut useita kertoja vesivoimakeskusteluun.

Onko meillä aiemmista ympäristöä mullistavista hankkeista muodostunut yleiskuva kestävä historiallisen aineiston valossa? Onko Lapin vesirakentamisessa, säännöstelyaltaiden rakentamisen historiakuvassa valuvikoja? Historia on monella tavalla polyfoniaa. Sitä voi todentaa empiirisen historiantutkimuksen keinoin. Mutta historioitsija tarvitsee myös teoreettisia työvälineitä. Jos historiakuvaan liittyy oleellisia valuvikoja, riski virheiden toistamiseen kasvaa. Yhtä lailla historian haltuunotto vallankäytön välineeksi kuin historiattomuus vääristävät nykyhetken taustaa ja nykyhetkessä tehtyjä ratkaisuja. Vaikuttaa siltä, että yleisessä historiakuvassa vesirakentamisesta on edelleen vahvana voimataloudellinen ja kansantaloudellinen hyötypainotus. Nykyinen historiakuvamme ei paljasta vesirakentamisen kaikkia synty- ja vaikutusmekanismeja. Historiallisen sosiologian tutkimuspuheenvuorolla-

ni haluan osallistua vesivoimarakentamisen oikeuttamiskeskusteluun. Tutkimusteoreettisella terra nullius -käsitteellä suuntaan tutkimustani teoreettisesti motivoituneeseen historiantutkimukseen.

1.3. Aikaisempi tutkimus

Lapin vesirakentaminen omaa rikkaan tutkimusperinteen. Kemijoen rakentamista on tutkittu taloushistoriallisena jälleenrakennus- ja energiakysymyksenä, teollisuus- ja aluepoliittisena, teknisenä, ympäristö-, oikeus-, kulttuuri- ja sosiaalisena kysymyksenä. Asialla on ollut maantieteilijöitä, geologeja, biologeja, sosiologeja, historioitsijoita sekä oikeus-, talous-, kulttuuri- ja kielitieteilijöitä. Tutkimuksissa on selvitetty muun muassa vesirakentamisen taloudellisia ja yhteiskunnallisia vaikutuksia, lupaprosesseja, työllisyyttä, elinkeinorakennetta, muuttoliikkeitä, korvauskysymyksiä, kohdealueiden ihmisten kokemuksia ympäristönsä muutoksista, kansalaistoimintaa, vaelluskalakysymystä ja vaikutuksia poronhoitoon ja saamelaiden asemaan.²¹

Lapin luontopolitiikkaa tutkineen Jarno Valkosen mukaan sotienjälkeisen ajan Lapin luonnonkäytön historia on kerrottu varsin yhteneväisen narratiivin puitteissa. Narratiivissa on kuvattu sitä, miten Suomen kansallisvaltio kurottautui Lappiin. 1940- ja 1950-luvuilla alkaneessa valtiollistumisprosessissa Suomen reuna-alueiden kehitys kytkettiin Etelä-Suomen kehityksen malleihin ja Suomea muovattiin kiinteäksi taloudelliseksi kokonaisuudeksi. Lapissa tämä tarkoitti maanviljelyspainotteista asutuspolitiikkaa, Kemijoen vesistö- ja metsäsektorin laajentamista. Tästä Lapin luonnonkäytön historian tutkimusperinteestä hahmottuu kaksi peruslinjaa sen mukaan, miten niissä on tulkittu Lapin valtiollistamisen prosessin seuraukset. Tutkimustulkinnoissa on painottunut Lapin näkeminen altavastaajana. Toisessa tulkintalinjassa Lappi on nähty osallisena alueen luonnonkäytössä.²²

Vesivoiman rakentamisen keskeiset perustelut 1940- ja 1950-luvuilla olivat energian tarve, työpaikat ja verotulot. Rakentamisen alkaessa uskottiin yleisesti vesivoiman valjastamisen kumuloituihin positiivisiin vaikutuksiin. 1980-luvun haastattelututkimukset vesivoimarakentamisen hyödyistä ja haitoista antavat asiasta varsin jakautuneen kuvan. Esimerkiksi Erkki Aspin, Matti Luostarisen ja Hannu Mäkisen Kemijoki Oy:n julkisen yritys-kuvatutkimuksen mukaan noin 40 prosenttia haastatelluista uskoi voimatalouden työllistävään vaikutukseen ja 67 prosenttia katsoi voimatuotannon hyödyttävän vain Etelä-Suomea. Noin 40 prosenttia katsoi, että yhtiö ei ollut maksanut kunnollisia korvauksia aiheuttamistaan vahingoista ja hieman yli puolet oli osittain tai täysin eri mieltä väitteestä, että Kemijoki Oy oli merkittävä työllistäjä. Huomioitavaa on, että 1980-luvun Kemijokivarren paikallisten asukkaiden suhtautuminen voimatalouteen saattoi olla kielteisempi niiden asukkaiden

kohdalla, joilla ei ollut omakohtaisia kielteisiä kokemuksia vesivoimarakentamisesta kuin niillä, joilla oli tällaisia kokemuksia.²³

Historiatieteessä tutkimus on kohdistunut teollistumishistoriaan, elinkeinojen kehitykseen ja vesivoimarakentamisen talousvaikutuksiin. Heikki Kerkelän Pohjois-Suomen vesivoimatalouden verotuottoihin liittyvä tutkimus (1985) käsittelee sekä Kemijoen että Oulujoen voimataloutta. Vesirakentamisen historiaesitysten päälinja on ollut näkemys vesivoimasta välttämättömänä energiaresurssina, työllisyyden parantajana ja talouskasvun vauhdittajana sodanjälkeisessä jälleenrakentamisessa.²⁴ Ympäristöhistoriallinen lähestymistapa alkoi vaikuttaa meillä vähitellen 1980-luvulta lähtien. Mukaan on tullut myös sosiaalishistoriallista, mikrohistoriallista ja kulttuurihistoriallista otetta esimerkiksi voimalaitosyhdyksuntien arkkitehtuurista.²⁵

Kemijoki Oy:stä ei ole tieteelliset mittapuut täyttävää yrityshistoriaa.²⁶ Vattenfallin Oy:stä on 75-vuotishistoria (1984), mutta Tornionjoki-hankkeen näkökulmasta sen anti jää vähäiseksi. Tornionjoki-hanketta esitellään suppeasti 1990-luvun alussa julkaistussa voimataloudellisiin seikkoihin keskittyvässä Voimaa koskesta -teoksessa. 1960-luvulla kasvitieteen professori Niilo Söyrinki kirjoitti aikansa maltillisesta luonnonsuojelunäkökulmasta muutamia artikkeleita pohjoisesta vesirakentamisesta, muun muassa Tornion- ja Kalixjoen vesivoiman rakennussuunnitelmasta.²⁷ Varsin vähäinen tutkimusperinne selittynee sillä, että Tornionjoki-hanke ei toteutunut.

Vesirakentamisen historiantutkimus on osoittanut, etteivät sodanjälkeisessä rakentamisessa sosiaalisen oikeuttamisen kysymykset olleet rakentajilla mielessä. Kysymystä ei tunnistettu tai sillä ei ollut merkitystä. Matti Mäntylä kirjoittaa periferiaa Urho Kekkosen vallankäytön kohteena ja välineenä tutkivassa Suomen historian väitöskirjassaan (2016), että sotienjälkeisessä vesivoimarakentamisessa rakentamisen kielteisiä vaikutuksia ei tiedetty tai ne siirrettiin sivuun.²⁸ Huomio oli maan teollistamistavoitteissa. Valtion ei tarvinnut aidosti ottaa huomioon paikallisten näkemyksiä.

Suomen energiapolitiikka oli 1950–1970-luvuilla alue-, talous-, teollisuus-, ulkomaankauppa-, ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa. 1980-luvulla mukaan tuli ympäristö- ja 1990-luvulla ilmastopolitiikka.

Vesivoimarakentamisen kultakaudella rakentajayhtiö saattoi suunnitteluvaiheessa kieltää henkilökuntaansa keskustelemasta hankkeista paikallisten kanssa. Nykyään esimerkiksi kaivosalan sosiaalisia oikeuttamiskysymyksiä²⁹ on ongelma- ja konfliktinäkökulmien lisäksi ryhdytty erittelemään ratkaisukeskeisesti. Millaista oikeuttamistutkimusta pohjoisesta vesirakentamisesta ja laajemminkin luonnonvarojen hyödyntämisestä on tehty? Haen myös lähtökohtia tutkimukseni teoreettisiin ja metodisiin ratkaisuihin.

Pohjoisen vesirakentamisen yhteiskuntatieteellinen tutkimus alkoi 1950- ja 1960-luvuilla ja syveni ja laajeni 1970-luvulta alkaen. 1950- ja 1960-luvuilla Sodankylän allashankkeista tehtiin pari yhteiskuntatieteellistä tutkimusta, joista toinen

keskittyi lokkalaisten näkemyksiin tulevasta altaasta ja toinen Lokan maatalou-teen.³⁰ Rakentamisen jälkeen allasrakentamisen sosiaalisista vaikutuksista tehtiin useitakin haastatteluihin perustuvia tutkimuksia. 2000-luvulla allasrakentaminen ja laajemmin Kemijoen rakentaminen on synnyttänyt rikkaan ja monipuolisen tutkimusperinteen. Tarkastelen aihepiirin historiallis-sosiologista tutkimusperinettä ja nostan tarkemmin esille niitä tutkimuksia, jotka ovat olleet tälle tutkimukselle merkityksellisiä substanssinsa ja kontekstinsa puolesta tai yleisemmin teoreettis-metodisessa merkityksessä.

Kemijoen latvojen säännöstelyallashankkeet tulivat julkiseen tietoon 1950-luvun alussa. Lokka ja Porttipahta suunniteltiin ja pitkälti rakennettiin vailla kriitistä keskustelua. Lokasta tehtiin yksi sosiologinen oppinnäyte 1950-luvun lopulla, mutta yhteiskuntatieteet heräsivät säännöstelyallas-aiheeseen syvällisemmin vasta 1970-luvulla. Paavo Leskelän haastatteluihin perustuneen pro gradu -tutkielman jälkeen Timo Järvikoski selvitti allasrakentamisen yhteiskunnallisia vaikutuksia taloussosiologian alaan kuuluvassa lisensiaatintyössään ja sittemmin vuonna 1979 julkaistussa ympäristösosiologisessa väitöskirjassaan. 1970-luvulla hän julkaisi myös tutkimukset yhteistyössä Erkki Aspin kanssa säännöstelyaltaiden yhteiskunnallisista vaikutuksista ja Arto Kankaanpään kanssa voimatalouden yhteiskunnallisista vaikutuksista. 1960-luvulla Turun yliopiston kylätutkimusprojektissa tutkijanuransa aloittanut Järvikoski on tutkinut monipuolisesti erilaisia konkreettisia ja teoreettisia ympäristösosiologisia kysymyksiä. Ympäristöhistorian tutkimuskohteeksi vesirakentaminen nousi 1970- ja 1980-lukujen taitteessa. Ympäristöhistorioitsija ja -sosiologi Ilmo Massa aloitti Lapin ympäristöhistorian tutkimuksensa 1970-luvulla ja on tarkastellut useissa tutkimuksissaan Lapin ekologista historiaa ja ympäristöhistoriaa sekä kehittänyt ympäristötutkimuksen metodeja ja teoreettisia työkaluja. Niin sanotussa uudessa ympäristöhistoriassa³¹ Ilmo Massa tutki 1980- ja 1990-luvuilla Lapin maakunnan luonnonvarojen hyödyntämisen ekologiaa, taloudellisia ja sosiaalisia seurauksia ryöstötalouden käsitteellä. Yhtenä teemana hänellä oli sotienjälkeinen vesivoimarakentaminen. Ryöstötalous ei ole Massalla seurausta mistään yksittäisestä ”erehdyksestä” vaan historian kulkuun vaikuttaneiden taloudellisten, poliittisten ja yhteiskunnallisten voimien yhteisväännöstä.³² Palaan Ilmo Massan ympäristöhistoriaan hieman myöhemmin tässä luvussa, koska se on tärkeä lähtökohta teoreettiselle näkökulmalle.

1970-luvulla tutkimus aktivoitui selvittämään energianhankinnan sosiaalisia vaikutuksia yhteisöissä ja energiahankinnan historiaa alettiin tutkia sosiologisesti. Tutkimustarvetta siivitti osaltaan Lokka-Porttipahdan suunnittelussa ilmenneet ongelmat rakentamisen vaikutusarvioinneissa, Kemijoen rakentamisen jatkuminen ja vireillä olleet uudet säännöstelyallashankkeet. Sosiologis-historiallisessa energiätutkimuksessa kehitystä selittämään nousivat yhteiskunnallisten toimijoiden intressit, arvot, organisoituminen, voimasuhteet ja luonnonvarojen omistus pohja. Samaan aikaan energiakysymyksiä alettiin tutkia yhteiskuntatieteissä myös osana

ympäristökysymystä. Erityishuomiota sai muun muassa Sodankylän Lapin paliskunnan poronhoito vesirakentamisen paineessa.³³

Paavo Leskelän viiteryhmäteoriaa hyödyntänyt, tutkimusotteeltaan lähinnä eksploratiivinen, sosiologian pro gradu -työ (1958)³⁴ oli ensimmäinen haastattelututkimus Lokan alueen ihmisten näkemyksistä altaan rakentamiseen ajankohtana, jolloin Kemijoki Oy oli juuri aloittanut allasalueen mautilojen ostot. Hän käytti tutkimusaineiston keräämisessä 40 kysymyksen kyselylomaketta ja teki haastattelut paikan päällä Sompiossa maaliskuussa 1958. Leskelä ei sinällään tutkinut allasrakentamisen oikeuttamista. Hän kuitenkin keräsi ainutlaatuisia, sittemmin Lokka-tutkimuksissa siteerattuja (esim. Asp, Havukkala, Järvikoski ja Kauhanen) aineistoja Lokasta, Korvasesta, Riestosta ja Muteniasta. Haastattelujen analysoinnissa Leskelä käytti tuon ajan tutkimukseen vakiintunutta neulakorttimenetelmää. Se oli ennen tietokoneita käytetty manuaalinen tietojenkäsittelykeino. Taulukkoanalyysien lisäksi Leskelä jätti tutkimustekstiinsä haastateltavien sanallisia kommentteja, jotka ovat mikrohistoriallisesta näkökulmasta kiinnostavia yksityiskohtia. Mielenkiintoinen yksityiskohta opinnäytteessä on myös Leskelän huomio Kopsus-, Luuro- ja Muteniajoen yhtymäkohdassa sijainneen Rieston erämaakylän (ei kauppaa, postia, koulua eikä puhelinta) sisäistä dynamiikkaa häirinneestä ristiriidasta. Koska Riesto avasi Lokan allasatilakaupat, huomio on kiinnostava ja asialle löytyy 1940-luvun käräjäaineistosta ainakin osaselitys. Sisäiset ristiriidat eivät selittäne kokonaan sitä, että allaskaupat alkoivat Riestosta, mutta ne osoittavat mikrotason analyysin hyödyllisyyden. Rakentaja loi 1950-luvulla aktiivisesti käsitystä allasalueen näköalattomuudesta ilman vesivoimarakentamista. Retoriikan purevuuteen vaikuttivat myös paikalliset tekijät.

Vuonna 1964 Jaakko Havukkala julkaisi Lapin tutkimusseuran julkaisusarjassa kirjallisuus pohjaisen talousmaantieteellisen tutkimuksen Lokan allasalueen asutuksesta ja elinkeinoista painottaen lähinnä maataloutta. Itse allasrakentamista Havukkala sivuaa suppeasti.³⁵ Maantieteen, etenkin talous- ja aluemaantieteen tutkimus on käsitellyt pohjoista vesirakentamista, mutta näiden tutkimusten fokus ei alue-rajauksellisista yhtäläisyyksistä huolimatta juurikaan palvele esimerkkitapausteni historiallis-sosiologista tarkastelua. Matti Luostarinen ja Hannu Mäkinen (1980) tutkivat Lokan ja Porttipahdan muuttoliikettä muuttajien ja kunnan näkökulmasta. Tutkimus rakentuu muuttajien objektiivisen ja subjektiivisen todellisuuden analyysille. Matti Luostarisen väitöskirjassa on analysoitu Sompion muuttaneiden uudelleensijoittumista ja siihen liittyneitä muuttajien näkemyksiä, mutta keskiössä on sopeutuminen Sompion jälkeiseen tilanteeseen.³⁶

Sosiologien, erityisesti Turun yliopiston sosiologien, kiinnostus allasrakentamiseen heräsi 1960-luvulla ja vireytyi 1970-luvulla. Erkki Asp sivusi Lapin säännöstelyallaskysymystä vuonna 1965 ilmestyneessä sosiologian väitöskirjassaan Lappalaiset ja lappalaisuus ja palasi Lokka-Porttipahtaan myöhemmissä töissään. Aspin mukaan Sompion asukkaiden vuosia kestänyt elämä säännöstelyaltaiden varjossa olisi tarjonnut tilaisuuden paneelitutkimukseen, jossa olisi voitu selvittää säännöstelyaltaita

koskevien mielipiteiden ja asenteiden kehittyminen ja muuttuminen.³⁷ Niin kuin edellä totesin, 1950-luvulla esillä ollut Lokkaa ja Porttipahtaa koskenut yhteiskuntatieteellinen seuranta tutkimus kariutui varojen puutteeseen. Ympäristösosiologi Timo Järvikoski tutki Lokka-Porttipahtaa lisensiaattitutkimuksessaan 1973, Lapin tekojärvien sosiaalisia vaikutuksia Erkki Aspin kanssa julkaisemassa tutkimuksessa vuonna 1974 ja sittemmin Kemihaaran allasalueen väestöä ja väestön suhtautumista suuriin ”tekojärviin”. Väitöskirjassaan (1979) Järvikoski tutki vesien säännöstelyn yhteiskunnallisia vaikutuksia yleisellä historiallis-yhteiskunnallisella tasolla sekä erityistapauksena Lokkaa ja Porttipahtaa. Tutkimus jäsentää vesien säännöstelylle kansainvälisen historiallisen kontekstin, pureutuu säännöstelyn vaikutuksiin valtakunnallisella ja paikallisella tasolla sekä esittää säännöstelyn kannattavuuden arviointikriteeristöä. Sodankylän säännöstelyaltaiden paikallistason empiirisenä aineistona hänellä oli 1950-luvulla ja vuosina 1970–1971 kootut haastatteluaineistot. Järvikoski sai käyttöönsä teknikko Aapo Karppisen vuosina 1957–1958 Kemijoki Oy:n käyttöön kokoaman aineiston. Siinä on tietoja allasilojen elinkeinoista, talouksien määristä ja pinta-aloista. Vuosien 1970–1971 aineisto oli Kemijoki Oy:n toimeksiannosta koottua (Järvikoski ja Knuuti). Järvikoski tarkasteli säännöstelyn aiheuttamia ristiriitoja käsitteparien keskus–periferia, valtionhallinto–paikallisyhteisö ja ekonomia–ekologia avulla. Hänen johtopäätöksensä oli, että hanketta vietiin eteenpäin ahtaasti vesien voimataloudellisen säännöstelyn näkökulmasta. Ajan keskeinen lainsäädäntö, Kemijoen säännöstelylaki, sivuutti ympäristökysymykset. Lain mukaan lupa säännöstelyyn edellytti, että ”*säännöstelytoimenpidettä on pidettävä yleisen edun vaatimana ja säännöstelyn toteuttamisesta saatava hyöty on siitä aiheutuva vahinkoa, haittaa ja muuta edunmenetystä olennaisesti suurempi*”. Lokassa ja Porttipahdassa käytetty kustannus–hyöty-analyysi sivuutti Järvikosken mukaan pitkälti vaihtoehtoisten tulevaisuuden käyttömahdollisuuksien arvioinnin. Tehtyjä laskelmia ja arviointeja Järvikoski piti puutteellisina sekä alueellisesti, ekologisesti että sosiaalisesti. Näin Järvikosken johtopäätös oli, että Lokassa ja Porttipahdassa sivuutettiin sosiaalisen oikeuttamisen kysymykset. Hanke turvasi keskukselle lähinnä tuotantoehtoja (energiaa), mutta periferiassa hankkeen vaikutukset olivat moninaisia ja sellaisia, jotka eivät tulleet esille hankkeen kannattavuuslaskelmissa.³⁸ Järvikosken tutkimuksen keskiössä ovat säännöstelyaltaiden vaikutukset. Omalla tutkimuksellani haen Lokan ja Porttipahdan vesirakentamisen aiheuttaman suuren luonnonmullistuksen oikeuttamiseen täsmennettyä selitystä, yleisen hyödyn retorikan taakse kätkeytyvää perustetta.

Outi Autti on tutkinut Kemijoen rakentamisen sosiaalisia vaikutuksia Kemijokivarren asukkaiden näkökulmasta trauman käsitteellä. Sosiologian väitöskirjassaan Autti³⁹ tutki haastattelututkimuksella käyttäen sisältöanalyysiä Kemijoen rakentamista, paikallisia asukkaita, heidän ympäristösuhteitaan sekä eri toimintaryhmien välisiä ja sisäisiä valtasuhteita. Teoreettisena taustana hänellä on ranskalaisen yhteiskuntatieteilijä, filosofi ja historian tutkija Michel Foucault’n (s. 1926, k. 1984)

valtateoria.⁴⁰ Foucault käsitteli tuotannossaan vankilalaitosta, seksuaalisuutta ja ihmistieteiden syntyä. Vallan tutkijana hän analysoi järjen ihmistä objektivioivia ja kurinpidollisia tekniikoita. Hän ajatteli, että valtaa on kaikissa ihmisten välisissä suhteissa. Kun ihmiset vaikuttavat toisiinsa, syntyy valtasuhteita. Valtasuhde on taas toimintaan kohdistuvaa toimintaa, ja valta ohjaa toimintaa johonkin suuntaan. Voima on kyky tehdä jotakin. Valta on kyky hallita sitä. Valta ei ole jotain, jota saadaan, kaapataan tai jaetaan. Valta harjoitetaan. Kemijokivarren asukkaiden sopeutumisstrategiat Autti jakaa ryhmiin: rakentajat, selänkääntäjät, alistujat ja vastustajat.⁴¹

Autti⁴² on useissa teksteissään tarkastellut kiinnostavasti pohjoisen vesivoimarakentamisen aiheuttamia ympäristötraumoja ja niiden negatiivisia hyvinvointivaikutuksia. On tunnistettu tarve ymmärtää traumakokemuksia ja niiden siirtymistä sosiaalisten, kulttuuristen ja rakenteellisten vaikutusten kehikossa. Autti on löytänyt viitteitä psyykkiseen, sosiaaliseen ja fyysiseen terveyteen liittyvistä vaikutuksista. Ympäristötrauman aiheuttamaan tapahtumaan (vrt. Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaat ja asuttujen kylien hukuttaminen) liittyy henkilökohtaisen paikkasuhteen loukkaus, mutta se voi vahingoittaa myös sosiaalista minää, yhteisöä ja laillisia oikeuksia. Traumaperäiset stressihäiriöt ovat olleet esillä myös muun muassa Ville Kivimäen uuden sotahistorian genreen lukeutuvissa tutkimuksissa.⁴³

Autin tutkimukset ovat tärkeitä etenkin siinä tutkimukseni kontekstissa, jossa käsittelen paikallisten asukkaiden ja yhteisöjen esittämää terra nulliuksen vastakertomusta.

Lokkaan ja Porttipahtaan liittyy vesirakentamisen psyykkisten ja sosiaalisten traumakokemusten jälkien lisäksi Lapin sodan ja partisaani-iskujen painolasti, turvattomuuden ja menettämisen moninkertainen vaikutus. Vesivoiman rakentajien ja paikallisten kyläläisten historiallinen perspektiivi vesitetäviin alueisiin ja suhtautuminen rakentamiseen oikeuttamiseen rakentuivat aivan eri lähtökohdista. Tähän jännitteeseen vastaamisesta nousee mielenkiintoinen historiallis-sosiologinen tutkimustehtävä. Miten vesirakentamisessa kohdealueista tehtiin ”tyhjiä” ja niiden historia häivytettiin?

Marjut Aikio tutki kielisosiologisessa väitöskirjassaan⁴⁴ saamelaisten kielenvaihtoa käyttäen esimerkikylinä Kurujärveä, Yliluiroa, Purnumukkaa, Vuotsoa ja Kutturaa. Aikion mukaan yksi painava syy suomen kielen lopulliseen läpimurtoon oli ”*Lokan ja Porttipahdan tekojärvien aiheuttama saamelaiskyläiden kontaktiverkkojen pirstoutuminen*”. Pekka Aikio on tarkastellut Lokan ja Porttipahdan vaikutuksia isänsä Oula Aikion tarinan kautta. Vesirakentamisen vaikutuksia käsitellään myös säännöstelyaltaiden välissä sijaitsevan Vuotson saamelaiskylän paikallishistoriassa vuodelta 2010.⁴⁵ Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden sosiaalisia vaikutuksia olen itse kuvannut ympäristöpakolaisuuden käsitteellä.⁴⁶

Suomalaisen ympäristöhistorian tutkimuksen pioneeri Ilmo Massa on kirjoittanut pitkällä aikajänteellä sosiologista Suomen ja Lapin ympäristöhistoriaa. Hän teki ensimmäisiä Lapin ekologiseen historiaan liittyviä tutkimuksia 1970-luvun

puolivälissä. Jo Ihminen ja Lapin luonto -teosta (1983) pidettiin Suomessa aikanaan ympäristöhistorian uuden aallon manifestina. Ihminen ja Lapin luonto tutkimuksessaan Massa jakaa vesitalouden historian kahteen perusvaiheeseen. Paikallisiin kyläyhteisöihin ja elinkeinoihin sidoksissa ollutta vesitaloutta hän kutsuu integroituneeksi vaiheeksi. Toista ajanjaksoa Massa nimittää vesirakentamisen aikakaudeksi. Sitä luonnehtivat teollistuminen, tekninen kehitys, vesitalouden keskusjohtoisuus, suurrakentaminen, vesistöjen yksipuolinen käyttö, alkuperäisen vesiluonnon tuhoutuminen ja rakentamisen sosiaalisten ja ympäristökustannusten siirtäminen paikalliselle tasolle. Samoja teemoja käsittelevässä ympäristöhistorian väitöskirjassaan Massa katsoo pohjoisen teollistamisessa olleen kysymys raaka-aine- ja energiavarojen valtiollisesta anastamisesta metsäteollisuuden ja voimayhtiöiden käyttöön osana toisen maailmansodan jälkeistä kasvuideologiaa, maaseudun liika-väestön työllistämispolitiikkaa ja hyvinvointivaltion rakentamista.⁴⁷

Massan ympäristöhistoriassa ympäristö tarkoittaa luonnonympäristöä, ja hänen tutkimuksellinen peruskysymyksensä liittyy ryöstötalouden ja luonnonympäristön vuorovaikutukseen. Ryöstötalouden (Raubwirtschaft) käsitteen kehittäjistä Massa tukeutuu 1900-luvun alussa vaikuttaneeseen saksalaiseen maantieteilijä Ernst Friedrichiin. Massa vertauttaa ryöstötaloutta kanadalaisen taloushistorioitsija Harold A. Innisin (s. 1894, k. 1952) kehittämään tapuliteoriaan, jossa kansantalouden kehityksen ja teollistumisen perustaksi nähdään luonnonvarojen vienti. Massalle ryöstötalous tarkoittaa taloutta, joka murentaa, pilaa tai saastuttaa ”luonnontaloutta”. Massa piirtää tulkinnan, jossa luonnon ja luonnonvarojen liikakäyttö johtaa ekologiseen kolonialismiin ja ryöstötalouden kierteseen. Massan mukaan voimatalous aiheutti Lapissa suuren mittaluokan ekologisen katastrofin eikä vahinkojen määrällinen arviointi ole enää mahdollista, koska ennen rakentamista vallinneista jokivarren väestön elinkeinoista ja vesistöjen kunnosta ei ole olemassa tarkkoja vertailutietoja. Heikki Kerkelä on hyödyntänyt tapuliteoriaa Suomen kehityshistorian analyysissään.⁴⁸ Itse tarkoitan ryöstötaloudella sitä, kuinka ulkopuolelta tuleva vesirakentaja määrittä tietyin alueen käyttöoikeuden, joka rikkoi alueen asukkaiden yleistä oikeustajua toiminnan oikeutuksesta, vaikka sillä olisi ollut kansantaloudellinen tavoite. Ryöstötalous ilmeni esimerkiksi ”vesimetsinä”. Paikalliset jäivät valtapositionsa marginaaliin. Laki ei ole yhtä kuin oikeutuksen kokemus. Sosiaalisen kestävyuden mittarit eivät ole yhteismitallisia, ja katson, että asia on relevantti myös nykyisyyden näkökulmasta.

Massan tulkinta Lapista valtiollisen ryöstötalouden ja ekologisen kolonialismin kohdemaana ei ole vakuuttanut esimerkiksi Oulun yliopiston Suomen ja Skandinavian historian professori (nyk. emeritus) Jouko Vahtolaa. Vahtolan mukaan Lapin integrointi Suomen kansantalouteen selittää sen, miksi Lappi selvisi jälleenrakentamisesta niin hyvin. Vahtola pitää Lapin riistotulkintaa historiallisesti kestävämmänä, koska Etelä-Suomen kosket oli valjastettu jo ennen sotia. Vahtolan mukaan me voimme nyt nähdä voimalliset tarpeettomiksi, mutta aikanaan ei ollut muita

vaihtoehtoja Suomen nostamiseksi ja selviytymiseksi. Sosiaalishistorioitsija Pertti Haapala on pitänyt ryöstötalouden mallia dogmaattisena mutta sinällään tärkeänä, koska ihmiskeskeinen yhteiskuntatutkimus ja historia legitimoivat luonnon tuhoamista. Haapala on kuvannut Massan ryöstötalouden eri vaiheita luonnon hyväksikäytön raastumisessa peilikuvana kansantalouden kasvututkimukselle.⁴⁹

Massan Lapin ympäristöhistoriallisen tutkimusotteen merkitys omalle tutkimukselleni on ollut sen esimerkki teoreettisesta työvälineestä historiallisen aineiston analyysiin ja terra nullius -käsitteeni perusteluihin. Massa myös käsittelee ympäristöhistoriassaan eksplisiittisesti, joskin yleisluontoisesti, Lapin vesirakentamista. Ryöstötalouden hän katsoo⁵⁰ erittäin hyvin kuvaavan voimatalouden historiaa. Toisaalta Massa kuljettaa teoksissaan kriittistä keskustelua tutkimusteemastaan usean tieteen suuntaan ja pyrkii uudendaleiseen synteisiin.

Diskurssi voidaan määritellä yhteiskunnalliseksi käytännöksi kielenkäyttö- ja perustelutapoineen. Professori Pauli Kettusen mukaan Foucault 'n ”nykyisen historia” tarttuu annetuiksi tai luonnollisiksi ajateltuihin asioihin, jotka ovat kuitenkin tulleet jollakin tavalla kiistanalaisiksi.⁵¹ Diskurssianalyttisellä tutkimusotteella ja metodologisella konstruktivismilla Lapin luontopolitiikan julkisesta keskustelusta Lapin Kansan, Pohjolan Sanomien, Helsingin Sanomien, Aamulehden ja Suomen Luonto-lehden vuosien 1946–2000 pääkirjoituksissa väitellyt sosiologian professori Jarno Valkonen on todennut, että 1940- ja 1950-lukujen keskustelussa Lappia kuvataan autioksi ja karuksi mutta luonnonarvoiltaan rikkaaksi alueeksi, jossa luonto odottaa vielä käyttäjänsä. Luonto tulee yhteiskunnan piiriin kommunikaatiossa, kun sitä tutkitaan ja siitä puhutaan. Luontokäsitykset eivät vain kuvaile kohdettaan, vaan ne sisältävät aina jonkinlaisen näkemyksen yhteiskunnan kehittämisen suunnista ja mahdollisuuksista. Luonto on aina historiallisesti eri tavoin rakennettu käsite. Valkonen toteaa Lapin perifeerisyyden olleen taloudellista heikkoutta, kulttuurista outoutta ja luonnon kautta rakennettua ulkopuolisuutta. Alueen käyttämättömät luonnonvarat olivat osoitus perifeerisyydestä ja vastaavasti niiden haltuunotto perifeerisyyttä poistava toimenpide; luonnon haltuunoton katsottiin kytkevän Lapin osaksi suomalaista kansallista kulttuuria ja talousjärjestelmää. Lapin luonnon haltuun ottamisen tekninen puhe piti Valkosen mukaan sisällään myös käsityksen vääjäämättömyydestä, positiivisuudesta ja siitä, ettei kehitystä voi pysäyttää.⁵²

Kulttuurisen ympäristösosiologian alaan kuuluva Valkosen väitöskirja⁵³ on omalle tutkimukselleni tärkeä lähtökohta kahdella perusteella. Ensinnäkin, vesirakentamisen oikeuttamista tutkiva tarvitsee luontokäsitysten muotoutumisen prosessien ymmärtämistä. Kysymys on esitetyn ja ylläpidetyn luontokäsityksen vaikuttavuudesta; sen yhteiskunnallisesta painoarvosta ja merkittävytydestä. Rakentajan retorinen esitys vesivoiman tarvitsemista alueista oli toisenlainen kuin käsitys, joka hahmottuu eletystä ympäristöstä käsin. Sosiologi Klaus Eder on todennut, että ilman konstruktionistista sosiologiaa tulemme ”sokeiksi sille, mitä ihmisen ja luonnon välisissä suhteissa tapahtuu”.⁵⁴ Toiseksi, Valkosen väitöskirjasta lähti ajatus käyttää

vesivoimarakentamisen oikeuttamiskysymyksen selvittämisessä tutkimusteoreettista terra nullius -käsitettä.

Kainuun tervataloutta tutkinut Tero Toivanen on avannut luonnon poliittisuutta siten, että ihmisyyhteisöt elävät ja kytkeytyvät aina erityisiin luonnontekijöihin ja -prosesseihin sekä muokkaavat työllään ympäristöä ja muodostavat ”toista luontoa”. Luonnonehtojen merkityksistä vallitsee erilaisia näkemyksiä, joita kantavat ihmiset erilaisissa yhteiskunnallisissa valta-asetelmissa erilaisine intresseineen ja tavoitteineen. Erilaisissa luontokäsitysten yhteentörmäyksissä ja kiistoissa voitolle päässeet ja vallitseviksi muodostuvat luontokäsitykset puolestaan vaikuttavat todellisina materiaalisina voimina. Toivasen analyysi sopii myös vesirakentamisen eletyn ympäristön kontekstiin, vesivoiman rajaseutuihin. Toivanen pohtii talous- ja sosiaalishistorian alan väitöskirjansa toisessa luvussa omalle tutkimukselleni hedelmällisellä tavalla historiallisen sosiologian metodologiaa, sosiologian ja historian näkökulmien yhdistelmää ja erityisyyttä. Peruskysymys on historiallisen sosiologian (myös historian tutkimuksen) metodologinen ja teoreettinen haaste koskien historiallisen ainutkertaisuuden ja näille tapahtumille ehtoja luovien rakenteiden teoreettisia yleistyksiä. Toivanen käyttää reaaliabstraktio-käsitettä kuvaamaan usein väkivaltaista prosessia, jossa luontoon kuuluvaksi määritellyt asiat tai oliot saavat yhteiskunnallisen merkityksen abstraktion mukaisesti. Luontokäsitys oli yksi tekijä kolonialismin väkivaltaisuuksien oikeuttamisessa. Oma teoreettinen työkaluni jäsentyy juuri kolonialistisia perinteitä ja vallankäytön mekanismeja avaavista tutkimuksista. Toivasen ratkaisumallissa on kolmitasoinen konteksti: kapitalistinen maailmanjärjestelmä, tervarajaseutu ja eletty ympäristö.⁵⁵ Rakennan omaa tutkimustani kolmella narratiivitasolla, mutta eri lähtökohdista, eri käsitteillä ja eri aluerajauksella.

Näin kansainvälisen kolonialismikeskustelun⁵⁶ kautta hahmottamani terra nullius -työkaluni liittyy kotoisiin historian valtarakenteisiin ja historiallisen sosiologian perinteeseen sekä ajankohtaiseen suomalaiseen kolonialismikeskusteluun. Tyhjämaa on minulla yleinen teoreettinen väline enkä sido sitä etniseen kategoriaan. Oma historiallis-sosiologinen intressini on tutkia vesirakentamisessa käytettyä oikeutusta ja sitä kautta valtaa historiallisella aineistolla; valtaa, joka halusi ”puhdistaa” rakentamiskohteet inhimillisestä historiasta kolonialismiin verrattavissa olevalla tyhjänmaan retoriikalla.

Kaikki Lapin vesirakentamishankkeet eivät toteutuneet. Suuruusluokaltaan ainutlaatuinen mutta suunnitelmaksi jäänyt Tornionjoki-hanke ei ole lajissaan ainut. Yliopistonlehtori Leena Suopajarven sosiologian väitöskirja⁵⁷ käsittelee Vuotos- ja Ounasjoki-kamppailua symbolisen vallankäytön näkökulmasta. Tutkimus käsittelee niitä prosesseja, joiden lopputuloksena oli Vuotoksen altaan rakentamatta jääminen ja Ounasjokeen suunniteltujen voimalaitosten rakentamisen estäminen. Kyseisen hankkeen ratkaisut tehtiin aivan toisenlaisessa yhteiskunnallisessa ilmapiirissä kuin mikä oli tilanne 1950- ja 1960-luvun Suomessa.

Suopajärven tutkimuksessa on teoreettisena viitekehysenä ranskalaisen sosiologian klassikko Pierre Bourdieun (s. 1930, k. 2002) valtakäsite. Suopajärven tutkimuksessa⁵⁸ on itselleni erityisen mielenkiintoista vertautuvuus rakennetuksi jo suunnitellun joen säilyminen vapaana sekä vallankäytön doksa, jonka liitän terra nullius -analyysini osaksi. Kytken terra nulliukseseen Bourdieun⁵⁹ ajatusta siitä, miten yhteiskunnallinen todellisuus on olemassa asioina ja mielissä, kentillä ja habituksena, toimijoiden ulko- ja sisäpuolella. Platoniin viitaten doksa on ”oikeassa olemista” ja ”oikeaan osumista” tietämättä tarkalleen, kuinka ja miksi. Bourdieulla doksa on siis valtaa käyttävien näkökulma, kasautuvaa symbolista valtaa.⁶⁰ Tyhjän maan retoriikka on valtakäsite. Se vahvisti sitä tulevaisuutta, joka sopi vesivoimarakentajien retoriikkaan. Omissa tutkimusesimerkeissäni vesivoimarakentamisen ”välttämättömyys”, ”yleinen etu” ja ”kehitys” olivat usein toistettuja ja vahvoja oikeuttamisretorisia valtakäsitteitä. Tutkimusesimerkeissäni nähtiin kuitenkin myös kamppailuasetelmia.

Millaista Kemijoen rakentamiseen ja ylipäänsä luonnonvarojen hyödyntämiseen liittyvää oikeuttamiskeskustelua on käyty, ja miten keskustelua on strukturoitu? 2000-luvun alussa vesistöarakentamisen arviointi- ja arvottamismenetelmiin alettiin kiinnittää uudella tavalla huomiota (Euroopan unionin vesipolitiikan puitedirektiivi) ja nostettiin esille sosiaalista kestävyyttä ekologisen ja taloudellisen kestävyuden rinnalle. Arvioidessaan vesivoimarakentamisen sosiaalista kestävyyttä ja sosiaalisten vaikutusten arviointia Timo P. Karjalainen ja Kalle Reinikainen käyttävät esimerkkinä Kemijoen rakentamista. Sosiaalisen kestävyuden kriteereiksi tutkijat määrittelevät ihmisen oman elämänhallinnan vahvistamisen ja kehityksen tulosten oikeudenmukaisen jakamisen. Kemijoki nostettiin esimerkiksi vesirakentamisesta, joka oli sosiaalisen kestävyuden näkökulmasta huonosti toteutettu. Perusteluksi tutkijakaksikko esittää paikallisten asukkaiden vaikutusmahdollisuuksien vähäisyyden. Karjalainen ja Reinikainen erottavat koko Kemijoen vesistön käytön sosiaalisessa arvioinnissaan neljä historiallista vaihetta. Sodanjälkeisessä rakentamisessa hyötyjen ja haittojen alueellista jakautumista ei pohdittu, vaan rakentaminen oli alisteinen valtiojohtoiselle talous- ja teollisuuspolitiikalle. Toisessa vaiheessa (modernin Suomen rakentaminen) paikalliset alkoivat esittää mielipiteitä, mutta olivat edelleen alisteisessa asemassa. Kolmas vaihe oli ympäristökamppailujen aikaa, ja neljäs vaihe alkoi EU-jäsenyyden myötä.⁶¹ Rakentamisen oikeuttamisen myöhäinen esille tulo herättää kysymyksen, miten asia on selitettävissä, ja voidaanko asiaa perustellusti selittää jostakin uudesta näkökulmasta.

Vaikka Lapin vesirakentamista onkin tutkittu eri näkökulmista paljon, katson, että historiallisen sosiologian tutkimusperinteeseen asemoituvalla tutkimuksella on edelleen tarvetta. Myös Tornionjoen vesistön toteutumatta jääneen, mutta määrätietoisesti ja varsin pitkälle edenneen massiivisen rakentamishankkeen suunnittelu on syytä nostaa tutkimuksessa esille. Ylirajainen Tornionjoki-hanke kertoo massiivisesta vesirakentamispaineesta ja antaa kontrastin ja vertailukohtan Lokalle ja Porttipahdalle. Terra nullius -käsitteellä ei ole aikaisemmin tutkittu Lapin vesirakentamisen oikeuttamisen mekanismeja ja retoriikkaa.

1.4. Terra nullius ja tutkimuskysymykset

Tutkin vesirakentamisen oikeuttamisen perusteita ja logiikkaa kolmella⁶² tasolla. Historialliseen sosiologiaan lukeutuvassa tutkimuksessani on kolme kuvaus- ja analysointitasoa: ensimmäiseksi historiallinen kuvaus eli vesipolitiikan tapa ottaa vesi sähkön tuottamisen resurssiksi, toiseksi teoreettinen terra nullius -taso eli, miten rakentaja otti tarvitsemiaan alueita retorisesti haltuunsa ja oikeutti menettelynsä ja kolmanneksi paikallinen kokemuksellinen/mikrohistoriallinen taso, jolla haastan ylhäältä määriteltyä oikeuttamista. Tasot ovat tutkimuksen jäsenyyksen runko, joskin tasot ovat osittain limittäisiä.

Millainen työkalu terra nullius on, ja miten minä käytän sitä tässä työssä? Terra nullius on valtakäsite, ja se liittyy valtioiden ja perifeeristen yhteisöjen välisten suhteiden muotoiluun, jossa valtaapitävät määrittävät maita tyhjiksi ja siten oikeuttavat oman valtopolitiikkansa alueilla. Selvitän Lapin vesirakentamisessa käytettyä retorista oikeuttamisperustetta, jolla perusteltiin aiemmin lähinnä luontaiselinkeinoihin käytettyjen maa- ja vesialueiden haltuun ottaminen.

Kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa terra nullius on liittynyt etenkin eurooppalaisten ja alkuperäiskansojen kohtaamistilanteiden alistussuhteiden mekanismeihin ja valloitetujen alueiden haltuun ottamisen oikeuttamiskeskusteluun. Asuttajakolonialismin nähdään määrittävän pitkällä aikavälillä muotoutuneita taloudellisia, poliittisia ja kulttuurisia rakenteita. Olen prosessoinut käsitettä tutkimukseni teoreettiseksi työkaluksi suomalaisen ja kansainvälisen tutkimuksen avulla. Sovellan lähinnä kolonialismitutkimuksen kentällä käytettyä terra nullius -käsitettä eli sitä, miten valloittaja on esittänyt haltuunsa ottaman alueen ”ei kenenkään maana”, vaikka alueella olisi ollut asutusta jo tuhansia vuosia. Suomalaisessa keskustelussa kolonialismi on nähty ensisijaisesti merten takaisiin siirtomaihin liittyvänä valtasuhteena, mutta uudemmassa tutkimuksessa myös Suomen historia on nähty kolonialismin historiana.⁶³ Kolonialismin tulkintaeroista huolimatta tunnistan ”tyhjän maan” ja sille rakentuvan retorisen vallankäytön konventiot käyttökelpoisiksi myös suomalaisen vesirakentamisen historian kontekstissa, ja tulkiten ne vesirakentamisen vaatimien alueiden haltuunoton oikeuttamisperustan retoriseksi mekanismeiksi. Uusi valtiot määritteli tyhjälle maalle omasta valtapositiostaan käsin taloudellisen tuotto-odotuksen ja käytti sitä oikeutuksen retoriikassa painottaen etenkin yleishyötyä. Terra nullius avaa vesivoimarakentamisen sosiaalisten vaikutusarviointien puutteiden mekanismeja. Kerkelän mukaan⁶⁴ Pohjoismaissa alueongelmille kehittyi 1950- ja 1960-luvuilla tietynlainen vakiotulkinta: ongelma esiintyi harvaan asutuilla seuduilla kaukana pohjoisessa ja se oli ratkaistavissa teollistamisella. Vesivoima, vesitiet ja metsät olivat Suomen teollistumisen luontoresurssien peruselementit.

Terra nullius -käsitteellä on pitkät aatehistorialliset juuret roomalaisesta oikeudesta (valloitusperusteesta, omaisuudesta, joka ei kuulu kenellekään; res nulliuksesta)

uuden ajan alun luonnonoikeuteen, Hugo Grotiuksesta (1583–1645) ja Alberico Gentilistä (1552–1608) valistusfilosofiaan. John Lockelle (1632–1704) viljelemätön maa oli eräänlainen ”tabula rasa”. Lockelaisessa tulkinnassa luonnollinen yksityinen omistusoikeus syntyy työn kautta. Sveitsiläinen filosofi Emerich de Vattel (1714–1764) määritteli teoksessaan *Law of Nations* (1760) erään mielenkiintoisen ja tämän tutkimuksen kontekstiin liittyvän periaatteen. Vattelin mukaan maailmassa ei ollut tarpeeksi tilaa, jotta pienet yhteisöt voisivat pitää hallussaan liian suuria alueita. Ajatus siitä, että marginaalisten paikallisyhteisöjen tuli sopeutua enemmistön eduille, on tämän tutkimuksen terra nullius -käsitteelle tärkeä aatehistoriallinen havainto. Esimerkiksi Australian siirtomaaisännät esittivät kahden vuosisadan ajan omasta valta-asemastaan käsin aboriginaalien (”alusta alkaen”) maaomistuksen sivuuttamiseen useita perusteluja. Yksi niistä oli se, että aboriginaalit eivät olleet maanviljelijöitä.⁶⁵

Terra nullius -käsitettä on yleisesti käytetty politiikassa ja taloudessa mutta myös käsitteellisenä työkaluna tutkimuksessa. Se on jäsentynyt merkityksessä periaate, doktriini, politiikka tai tarina. Se on ollut sekä vallankäytön instrumentti että teoreettinen käsite. Tyypillisesti sitä on käytetty asutuskolonialismin oikeuttamiseen. Sillä on rakennettu mielikuvaa, että valloitetut alueet ovat olleet ”tyhjiä”. Tutkimus on käyttänyt sitä kuvaamaan valtasuhteita, joissa ulkopuolinen on ottanut alueen haltuun ikään kuin neitseellisenä alueena poistaen siltä aikaisemman historian ja sosiaalisen merkityksen. Asutuskolonialismissa toiseuden eliminointi on toteutunut väkivalloin tai assimilaatiolla. Ymmärrän terra nullius -käsitteen vahvempana kuin esimerkiksi Lapin luonnonvarojen hyödyntämisen yhteydessä käytetyn periferia- tai erämaa-käsitteen.⁶⁶

Kansainvälisessä tieteellisessä keskustelussa terra nullius -käsitettä merkityksessä ”ei kenenkään omistuksessa oleva”, ”villi eli viljelemätön maa”, ”riittämätön maan käyttö” ja ”erämaa” on sovellettu erityisesti Australian alkuperäiskansan eli aboriginaalien asemasta ja luokittelusta käytyyn keskusteluun ja oikeuskäytäntöihin. Australian korkein oikeus teki vuonna 1992 historiallisen Mabo-päätöksen (oikeuden 3.6.1992 antama päätös Eddie Mabon Queenslandin osavaltiota vastaan nostamassa jutussa), jolla valtio tunnusti, että aboriginaalien oikeudet maahan olivat samankaltaiset kuin monien muiden maailman alkuperäiskansojen. Torresinsalmessa sijaitsevan Murrayn saarta koskeva päätös tarkoitti sen tunnustamista, että Australia ei ollut tyhjä manner, terra nullius, jonka kapteeni James Cook löysi meriretkellään vuonna 1770.⁶⁷

Kuka määrittelee, mitä, millä oikeudella ja miten alueita ja niiden resursseja hyödynnetään? Luonto tulee yhteiskunnan piiriin kommunikaatiossa, kun sitä tulkitaan ja siitä puhutaan.⁶⁸ 1950- ja 1960-luvun Lapin vesirakentaminen törmäsi myös saamelaiden maankäyttöoikeuksiin. Konfliktilla on pitkä taustahistoria. Muun muassa vuoden 1673 Lapinmaiden asutusplakaatin antaminen rinnastaa saamelaiden tilanteen niihin eurooppalaisten ekspansioihin, joissa eurooppalaiset levittäytyivät

alueille, joissa jo asui alkuperäiskansoja. Lapinkylien verotuksen luonteesta ei ole tutkimuksessa yksimielistä tulkintaa. Muun muassa Erkki Pääkkönen on jäsentänyt tulkintojen peruskäsitteet näkemyksiin, oliko lapinkylien vero omistusoikeutta indikoiva maavero vai elinkeinon ja henkilökohtaiseen maksukykyyn perustuva.⁶⁹ Tässä tutkimuksessa tätä maan käytön yhteentörmäystä käsitellään vesirakentamiseen liittyvänä elinkeinollisena ja kulttuurisena kysymyksenä.

Ympäristöfilosofi Yogi Hale Hendlin kirjoittaa *Environmental Philosophy* lehdessä julkaistussa artikkelissaan vuonna 2014 seuraavasti: ”*The terra nullius discourse continues to influence how we use and conceptualize categories such as property rights, performances of ownership, designations of political sovereignty and personhood and law value.*”⁷⁰

Liitän käsitteeseen myös valtakäsitteenä tulkintani ranskalaisen sosiologi Pierre Bourdieun doksasta.⁷¹ Kuten doksa, terra nullius -retoriikka, korosti vaihtoehtottomuutta. Vesivoiman rakentamiseen liittynyt retoriikka, sanallistettu ”tyhjä maa”, oli symbolista vallankäyttöä. Kohdealueiden hyväksyntää ei tarvittu, koska yleishyödyn retoriikalla oli jo määritelty vesirakentamisen toteutustavan välttämätön tarve. Rakentamiselle ei ollut edistysretoriikassa vaihtoehtoa työllisyyden hoidon ja hyvinvoinnin edistämisen vuoksi. Aineelliset arvot korostuivat ja luonto nähtiin välineenä. Luonto nousi vähitellen 1960-luvulla myös talouskeskusteluun, ja Lokka–Porttipahdan säännöstelyaltaiden tiimoilta käytiin 1960- ja 1970-lukujen taitteessa tiukkaa keskustelua. Altaiden haitat olivat konkreettisesti nähtävillä, ja luonnonsuojeluvuosi 1970 muokkasi retoriikkaa.

Miten terra nullius liittyy symbolisen vallankäytön mekanismeihin? Bourdieun doksa on kasautunutta symbolista pääomaa, joka ilmenee yksilön tai ryhmän tuottamana ”oikeana ajatteluna”, itsestäänselvyyksien aluetta, joka hyväksytään ja sisäistetään kyselemättä. Siten doksa on hallitsevien ryhmien näkökulma, yhteiskunnallista itsestäänselvyttä ja valtaa käyttävien näkökulma. Bourdieun mukaan ne kognitiiviset rakenteet, joilla maailma havaitaan, ovat alun perin rakentuneet sosiaalisesti. Vahvoissa asemissa olevat toimijat pyrkivät symbolisten valtasuhteiden kautta uusintamaan kentän sosiaalisia suhteita. Bourdieun käsitteistössä kenttä ja sosiaalinen tila korvaa sisällyksettömän yhteiskunnan käsitteen. Doksassa ehdollistava ja strukturoiva sosiaalinen maailma näyttäytyy ainoaksi mahdolliseksi, ”näkökulma näköalana tietystä kulmasta” (point of view as a view taken from a point).⁷²

Vesivoimarakentamisen kontekstissa tapahtunutta alueiden historiattomuuden esittämistä ja sitä kautta haltuun ottamisen oikeutusta ja toimenpiteiden kytkemistä välttämättömään yhteiseen etuun voi verrata doksan käsitteeseen siten, että intresien historiallisesti vaihtelevilla muodoilla on yhteiskunnallinen alkuperä. Bourdieun reflektiivisen sosiologian mukaan sosiologian tehtävänä on paljastaa sosiaalista universumia konstituovien erilaisten sosiaalisten maailmojen syvimmat rakenteet samoin kuin ne mekanismit, jotka takaavat sosiaalisten maailmojen uusintamisen ja muokkaamisen.⁷³

Bourdieulainen käsitteistö on taipunut monenlaiseen yhteiskunnalliseen tutkimukseen.⁷⁴ Asetan terra nulliuksen sellaiseen kontekstiin, että käsitteellä voi lukea poliittista symbolista väkivaltaa, koska vesirakentamisen kohdealueiden ihmisten havaintokategoriat elämänpiristään olivat täysin toiset kuin rakentajien käyttämät kategoriat.

Michel Foucault esitti 1960-luvulla ihmistieteiden arkeologiassaan, että me emme voi pitää nykykäsitteitä jollakin tavoin ikuisina ja ajatella, että niiden synty voidaan selvittää aatehistoriallisella analyysillä. Tapamme puhua ja ajatella asioista pohjautuvat olosuhteista kumpuaviin ”sääntöihin”. ”Arkeologian” tehtävä on selvittää ajattelumme rajoja ja ehtoja. Foucault on kysynyt, onko ihmisen historia koskaan muuta kuin eräänlainen muuntautumisperiaate, joka on yhteinen elinolojen vaihdoksille, talouden muutoksille sekä kielen ja muotojen ja käytäntöjen sarjalle. Ihmisellä ei ainoastaan ole historiaa ympärillään, vaan hän on itse omissa historiallisuudessaan se, minkä kautta ihmiselämän historia, talouden historia ja kielten historia piirtyvät.⁷⁵ Valta luo oman tiedonalueensa ja tieto synnyttää valtaa. Tieto- ja valta-rakenteet toimivat ihmisen olemisen määrittäjinä.⁷⁶ Tiedon valta-asetelmat olivat vesirakentamisessa hyvin vahvasti läsnä esimerkiksi välttämättömyyden määrittelyssä, julkisuuskuvasessa ja vesioikeusprosesseissa. Modernisaatio-, keskus-periferia-näkemykset ja Lappia koskeva ajattelu kumpusivat hyvinvointivaltion, kehityksen ja luontosuhteen konsepteista. Vesirakentamista siivittäneet teollistamis- ja hyvinvointiprojektit synnyttivät oikeuttamiskäsitteitä, joiden analyysiin tarvitsen työkalun. Energiarakentamisen, kaivosteollisuuden ja liikenneyhteyksien tiedonarkeologisten juurien etsimisessä on työskarkaa uudelle tutkimukselle.

Miksi tarvitsen terra nulliusta? Ympäristöhistorioitsija Paula Schönach on terävästi todennut historian tutkimuksissa käytettyjen menetelmien kuvailemisessa tyydytyn usein lähteiden ja niiden rajoitusten kuvailemiseen sekä lähdekritiikin pohdintaan. Tutkimusprosessin yksityiskohdat tulkinnasta ja päättelystä jäävät etäisiksi. Schönach onkin viitannut tarpeeseen siirtyä aineistoista analyysiin, lähteistä ympäristöhistoriaan.⁷⁷ Tero Toivanen on puolestaan painottanut sosiaalishistorian yhteiskuntatieteellistä luonnetta ja sitä, kuinka historiallisessa sosiologiassa teoria ei vain problematisoi, jäsennä ja selitä tutkittavaa, vaan teoria on kirjoitettava auki osaksi tutkimusta ja arvioinnin kohteeksi.⁷⁸ Vaikka uudemman historiatieteen teoriamyönteisyys⁷⁹ on lisääntynyt, historiallisen sosiologian genreen kuuluvassa tutkimuksessa historian tutkimuksen ja yhteiskuntatieteellisten menetelmien yhdistämisen pitää todentua tutkimusprosessissa. Terra nullius on tässä tutkimuksessa vesirakentamisen oikeuttamisen käsitteellistämisen ja lähteiden teoreettisemman luennan väline. Käsite istuu myös Lapin analyysiin, koska luonnonresurssien hyödyntämiseen liittyvissä käytännöissä ja kamppailuissa näyttäisi olleen samantyyppisiä konventioita.

Kytken terra nullius -tutkimuksen kansainväliseen alkuperäiskansojen aseman problematiikkaan ja vesirakentamisen yhteydessä esitettyihin käsityksiin periferis-

ten alueiden perspektiivittömästä tulevaisuudesta, perustuipa niiden taloudellinen perusta luontaiselinkeinoihin tai maatalouteen. Luontaistalous, pohjoinen maatalous, pienten kylien elämän oikeus ja kulttuurien säilyminen törmäsivät alueen ulkopuolelta määriteltyyn talousrationalismiin. Ympäristön muutos, elinkeinorakenteen muutos ja teknologinen muutos limittyivät toisiinsa ja kasasivat valtavan muutos- ja sopeutumispaineen. Ylisukupolvinen pienyhteisöjen toimintaympäristö muuttui energiatalouden resurssiksi, mutta muutos oli syvempi ja monisyisempi kuin vain taloudellis-tekninen muutos. Vesivoimatalous loi myös pitkäkestoisia hyvinvointiin liittyviä ongelmia, joita uudessa yhteiskuntatieteellisessä ympäristötutkimuksessa on kuvattu ympäristötrauman käsitteellä.⁸⁰

Terra nullius palveli vesivarastoajattelua, veden yhteiskunnallistamisen käytännön toteuttamista ja oikeuttamista yleisen kansantaloudellisen edun nojalla. Se oli valtasuhteisiin sisäistynyt kulttuurinen kehikko, joka vaikutti, vaikkei sitä aina sanallistettu.

Vesivoiman rakentajat ja muu eliitti oikeuttivat omaa toimintaansa sekä mitattavalla energialla että sillä, että sitä voitiin tuottaa siihen saakka ”hyödyttöminä” pysyneillä alueilla. ”Hyödyllisyys” ja ”hyödyttömyys”, ”joutomaa” ja ”käytössä” ovat niitä aina joillekin joillakin ei-ylihistoriallisilla kriteereillä. Retorinen alueiden haltuun ottaminen ja vesioikeudellinen intressiperuste rakentamisen oikeuttamisperustana (oleellisesti suurempi hyöty kuin haitta) antoivat kortit vesivoiman rakentajille/rakennuttajille. Paikallistason haastajat olivat erittäin epäsuhtaisessa valta-asetelmassa yrittäessään estää, vaikeuttaa tai muuttaa hankkeita. Esimerkiksi tuulivoiman rakentamisessa, sähkölinjojen rakentamisessa tai kaivoshankkeissa epäsuhtaiset vaikuttamismahdollisuudet ovat myös tätä päivää.

Yhteiskuntatieteellisten luonnonvarahankkeiden oikeuttamiskeskusteluissa on viime vuosina keskiössä ollut kaivosteollisuus ja sosiaalisen toimiluvan käsite.⁸¹ Aina 1990-luvulle saakka kaivosteollisuuteen liittyvät päätökset perustuivat kaivosteollisuuden ja maan hallinnon välisiin neuvotteluihin, joissa ratkaisuperuste keskittyi lähes yksinomaan taloudellisiin seikkoihin. Tuija Jartti, Eero Rantala ja Tapio Litmanen ovat jakaneet hyväksyttävyyden spatiaalisuuden paikalliseen, maakunnalliseen sekä kansalliseen ja kansainväliseen hyväksyttävyyteen. Tyypillisesti sosiaalisen toimiluvan antajaksi on nähty paikallisyhteisö. Mutta edelleen on osin avoinna se, miten paikallisuus määritellään ja keitä ovat paikalliset ihmiset, joiden hyväksyntä hankkeella tulisi olla.

Toimiluvan vahvuudessa on myös eroja (hyväksyminen, sietäminen tai vastustaminen).⁸²

Omissa tutkimusesimerkeissäni paikallisyhteisöihin kuuluvat allastilat ja ne yhteisöt (kylät, paliskunnat), joiden elämänpiiriin vesivoimalat, säännöstelyaltaat tai jokien vesimäärien muuttamiseen liittyvät suunnitelmat vaikuttivat tai olisivat vaikuttaneet suoraan.

Itä-Suomen yliopiston ympäristöpolitiikan professori Rauno Sairinen on pitänyt

sosiaalista toimilupaa vuorovaikutusprosessina.⁸³ Yksinkertaisimmillaan sosiaalinen hyväksyntä liittyy kansalaisten mielipiteisiin ja näkemyksiin, mutta ympäristöä muuttavien hankkeiden sosiaaliset vaikutukset ovat monitahoisia (mm. suunnittelu, yhteiskuntavastuu ja institutionaaliset pelisäännöt). Itä-Suomen ympäristöpolitiikan emeritusprofessori Pertti Rannikko on nostanut esille ”pienien lukujen politiikan tai alueiden maantieteen” luonnonvarojen käytön tragedioiden ratkaisijana. Kysymys on pienien ihmisryhmien ja vähäväkisten alueiden näkökulman ymmärrettäväksi tekemisestä, asian tarkastelemista paikallisen tason näkökulmasta.⁸⁴ Rannikon linjaus on kiinnostava ja tukee oman mikrohistoriallisen narratiivini oikeutusta.

Oman tutkimukseni fokus on vesivoimarakentamisen oikeutuksen mekanismeissa, perusteissa ja retoriikoissa, jossa rakentamisalueet ”puhdistettiin” inhimillisestä historiasta. Esitän retorisen oikeuttamispuheen narratiivina. Jotta voin käsitteellistää ja analysoida Lokka–Porttipahdan ja Tornionjoki-hankkeen esimerkkitapauksia terra nullius -käsitteellä, tarvitsen esimerkeistäni historialliset tapahtumakuvaukset. Jotta voin esittää terra nullius -narratiiville vastakertomuksen, tarvitsen paikallistason mikrohistoriallisen ja kokemuksellisen kertomuksen. Etsin vastauksia näihin ja terra nullius -retoriikan tutkimustavoitteisiin seuraavilla tutkimuskysymyksillä:

- Miten Lapin 1950- ja 1960-lukujen vesivoimarakentamista oikeutettiin? Miten tapahtui kohdealueiden sosiaalisen merkityksen tyhjentäminen ja sitä kautta luotu oikeuttamisperuste?
- Millaisia oikeuttamisen mekanismeja tapaustutkimuksista on tunnistettavissa?
- Miten mikrohistoriallinen narratiivi haastaa esimerkkitapauksissa oikeuttamisperusteeksi rakennetun terra nullius narratiivin?
- Miksi Lokka–Porttipahta rakennettiin, mutta ei Tornionjokea? Millaista tietoa tämä ero antaa oikeuttamisprobleemaan vastaamisessa?

1.5. Aineistot, analysointimenetelmät ja tutkimusetiikka

Tutkimuskohteen materialisointi tarkoittaa niitä aineistoja (kaavio 001)⁸⁵, joilla tutkija vastaa tutkimuskysymyksiinsä. Minulla on kolme tutkimustasoa ja laajan kirjallisen aineiston lisäksi kahdenlaista empiiristä aineistoa: historiallinen arkistoaineisto ja kokemusaineisto. Aineiston rakenne on tyypillinen historiallis-sosiologiselle tutkimukselle, mutta minulla painottuu arkistoaineisto tavanomaista enemmän tutkimusnäkökulman ja osin tutkimustilanteen vuoksi (Tornionjoki-hanke). Pohjoismaisen vesivoimakomitean mietintö (1961) on tärkein lähdejulkaisu Tornionjoki-hankkeesta.

Luen ja analysoin aineistojani historiallisen sosiologian menetelmin eli historian tutkimusmetodeilla ja sosiologisella teoreettisella luennalla. Tältä pohjalta esitän tapahtumahistoriallisen narratiivin⁸⁶, teoreettisen terra nullius -narratiivin

ja kokemuksellisuudesta ja mikrohistoriasta⁸⁷ rakentuvan terra nullius -tulkinnan haastavan narratiivin sekä niiden yhteenvedon. Kolmella narratiivilla tarkoitan aineistoluennasta ja analyysistä esittämäni kertomusta.

Vaikka lähtökohtaisesti tutkimusaineistoni ovat jaettavissa tutkimuksen kolmeen tasoon, tutkimusprosessissa aineiston käyttö ei ole ollut näin sementoitua eikä esimerkiksi raja kokemusaineistoon ja arkistoaineistoon ole noin kategorinen mutta pääpiirteissään pätevä. Kaaviossa 001 esitän tiivistettynä historiallis-sosiologisen tutkimukseni empiiriset aineistot ja niiden yhteyden tutkimuksen jäsenyyksen eri tasoihin.

Arkistoaineisto koostuu kahden suomalaisen valtionyhtiön, Imatran Voima Oy:n ja Kemijoki Oy:n sekä ruotsalaisen Vattenfallsstyrelsenin (Vesihallituksen) ja operatiivisesti mukana olleen Vattenfallin toiminnasta kertovista lähteistä. Norjalaiset olivat mukana Tornionjoki-hankkeen vesivoimakomiteassa, mutta heidän roolinsa hankkeen konkretiassa jäi vähäiseksi. Imatran Voima Oy:n arkisto on Elinkeinoelämän Keskusarkistossa (ELKA) Mikkelissä. Samassa arkistossa on nykyään myös Kemijoki Oy:n arkisto. ELKA:n arkistot ovat keskiössä Tornionjoki-hankkeen selvittämisessä.

Valtion vesivoimatoimikunnan, tässä lähinnä Lokka–Porttipahdan, aineistot ovat Kansallisarkistossa Helsingissä. Osan Helsingin aineistoista tilasin kaukolainana Ouluun. Kansallisarkiston Oulun toimipisteessä on arkistoituna Pohjois-Suomen piiri- ja alueviranomaisten arkistot. Olen käyttänyt Tornion kuntain toimikunnan arkistoa, Lapin vesipiirin arkistoa, Paliskuntain yhdistyksen arkistoa, Metsähallituksen ja Lapin Maatalousseuran ja Sodankylän nimismiehen arkistoja. Olen käyttänyt myös useita muita arkistokokonaisuuksia (mm. luonnonsuojelu, elinkeinot ja henkikirjoitus) yksittäisten asioiden selvittämisessä.

Kunnallisista arkistoista olen tutkinut systemaattisesti ja tarkasti Sodankylän kunnanarkiston ja käyttänyt myös Tornionlaakson kuntien arkistoja. Tornionjoki-hankkeen vaikutuspiirissä olleiden kuntien arkistoissa vesivoimahankkeeseen liittyvää aineistoa on niukalti niin Ruotsin kuin Suomen puolella. Sen sijaan Lokan ja Porttipahdan rakentamiseen liittyviä eri narratiivien aineistoja on varsin paljon Sodankylän kunnanarkistossa.

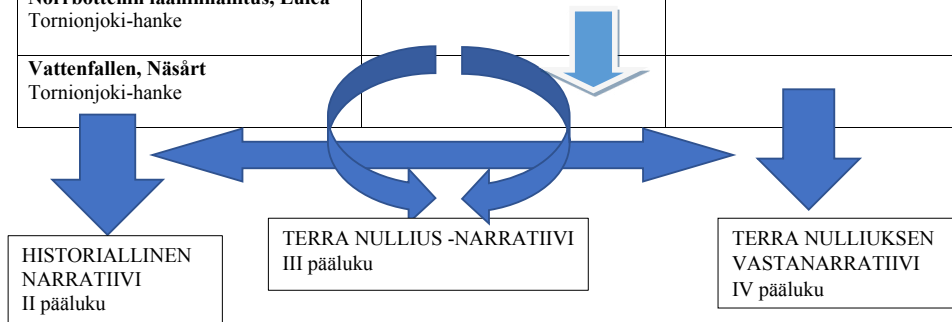
Ruotsin puoleisesta vesivoimarakentamisesta olen hyödyntänyt Näsärtissa sijaitsevan Vattenfallin keskusarkistoa, josta sain käyttööni Pohjoiskalotti-hankkeen asiakirjoja. Koronakriisin takia jouduin hankkimaan Ruotsin arkistoista (Norrbottenin lääninhallitus, Pohjois-Ruotsin kunnat, Nordiska Rådet, Vattenfallsstyrelsenin, Vattenfallin ja Jokkmokkin saamelaismuseo) aineistoja sähköpostin välityksellä. Ruotsin Riksarkivetissa Tukholmassa olisi ollut jonkin verran potentiaalista Vattenfallin arkistoaineistoa, mutta tässä hankkeessa niiden tutkimiselle tuli pandemiaeste. Toisaalta myös Imatran Voima Oy:n arkistossa on tutkimuskysymyksiini liittyvää ruotsalaista aineistoa. Puutteista huolimatta uskon aineistoni olevan riittävän kattava, koska ruotsalaista aineistoa on myös suomalaisissa arkistoissa.

Mikrohistoriallinen aineisto perustuu arkistolähteisiin ja erilaisiin kokemuslähteisiin (mm. haastattelut) sekä paikallisiin ja laadullisesti monipuolisiin lähteisiin. Kokemusratiivaa löytyy myös julkaistuista aineistoista (mm. radio- ja televisiodokumentit). Olen poiminut mukaan myös kulttuurisia lähteitä kulttuuritutkimuksesta, kaunokirjallisuudesta ja kuvataiteesta, koska ne ovat olleet osa etenkin Lokan ja Porttipahdan yhteiskunnallista prosessointia. Tornionjoki-hankkeessa kokemusaineisto rajoittuu 1950- ja 1960-lukujen kuulemistilaisuuksiin ja lausuntoihin sekä lehdistössä esitettyihin näkemyksiin. Tämä tarkoittaa, ettei Tornionjoki-hankkeen ja Sodankylän säännöstelyaltaiden kokemuksellisia tasoja voi systemaattisesti vertailla, mutta pidän kokemuksellisen tason ja vertailun kuitenkin mukana aineiston rajallisuudesta huolimatta.

Vuonna 2013 haastattelin seitsemää Lokan ja Porttipahdan allasevakkoa (ympäristöpakolaista) ja lisäksi sain muutamia suullisia ja kirjallisia tiedonantoja. Vuoden 2013 haastattelut (kontaktit syntyivät lehti-ilmoituksen perusteella) olivat luonteeltaan Lokan ja Porttipahdan allasevakkojen elämäkerrallisia henkilöhaastatteluja. Maaliskuussa 2020 lähetin Sompio-Seuran kautta kyselylomakkeen (ks. liite 001) ja käytin sitä pohjana myös kevään/kesän 2020 aikana toteuttamissani kuudessa henkilöhaastattelussa. Nämä haastattelut keskittyvät edellisiä tiukemmin vesittämiseen. Kaikista haastattelemistani asianosaisista vanhin, nyt jo edesmennyt, oli syntynyt vuonna 1930. Nuorimmat ovat syntyneet vuonna 1957.

Kaavio 001. Pääpiirteinen yhteenveto tutkimuksen arkisto- ja kokemuslähteistä eri narratiiveihin

Arkistoaineistot	Lehdistölähteet	Kokemuslähteet
Kansallisarkisto, Helsinki Valtion vesivoimatoimikunta Vesistöjen säännöstelytoimisto Valtion luonnonsuojeluvalvoja (myös ympäristöministeriö) Suomen Luonnonsuojeluyhdistys	Kansalliskirjasto Digitaalinen arkisto https://digi.kansalliskirjasto.fi/ Helsingin Sanomat https://www.hs.fi/aikakone/	Yleisradion arkisto, Helsinki Radio- ja televisiodokumentteja Lapin vesirakentamisesta
Kansallisarkisto/Oulun toimipiste Lapin Maatalousseuran ja Peräpohjolan Maanviljelysseuran asutustoiminnan johtaja Lapin tie- ja vesirakennuspiiri Metsähallitus Paliskuntain yhdistys Allasalueen paliskunnat Henkikirjat (Kittilän kihlakunta) Sodankylän nimismiespiiri Tornionlaakson kuntain toimikunta	Kirjastot (mm. Oulu, Rovaniemi ja Sodankylä) Mikrofilmit ja kotiseutukokoelmat	Kotimaisten kielten keskus, Helsinki Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki Turun yliopisto, Historian, kulttuurin ja taiteen laitoksen arkisto
Kansallisarkisto/Hämeenlinnan toimipiste Maataloushallitus	Eri arkistonmuodostajien lehdistölehtikokoelmat (luettelot)	Tutkijan tekemät Lokka-Porttipahta- haastattelut vuosina 2013 ja 2020
Elinkeinoelämän keskusarkisto, Mikkelä Imatran Voima Oy Kemijoki Oy		Yhdistys- ja yksityishenkilöiden kokoelmat (kirjallinen aineisto ja valokuvat)
Sodankylän kunnanarkisto, Sodankylä Mm. asutuslautakunta (mm. allastilat), henkikirjat ja vesilautakunta		Arkistoaineistoissa olevat kokemukselliset lähteet (esim. kirjeet, vetoomukset, selvitykset, kannanotot kokouspöytäkirjoissa yms.)
Tornionlaakson kuntien arkistot Pöytäkirjoja ja kirjeistöjä		
Norrbotenin lääninhallitus, Luleå Tornionjoki-hanke		
Vattenfallen, Näsärt Tornionjoki-hanke		

Olen täydentänyt kokemuksellisia aineistoja eri perinne- ja äänitearkistoilla sekä Yleisradion arkiston parillakymmenellä tv-dokumentilla sekä noin kymmenellä radiodokumentilla. Olen käyttänyt myös Kansallisen audiovisuaalisen instituutin kokoelmista joitakin etnografisia filmejä Sompion elinkeinohistorian ja kulttuurin taustoittamisessa. Yksilöidyt tiedot löytyvät lähdeluettelosta.

Teemaan relevantteja sanomalehtileikkeitä, joissa on myös kokemuksellisia aineistoja (mm. haastattelut), löytyy useammastakin arkistokokonaisuudesta (Imatran Voima Oy, Kemijoki Oy, Lapin vesipiiri ja Sodankylän kotiseutukokoelma) sekä Kansalliskirjaston digitaaliarkistosta (Haka/Lapin yliopisto), josta olen lohkonut erilaisilla hakusanoilla Tornionjoki–Kalix-hankkeeseen ja Lokkaan sekä Porttipahtaan liittyviä aineistoja. Sanomalehtiaineistoa olen kerännyt myös lukemalla osaa lehdistä (Haaparannanlehti, Pohjolan Sanomat, Rovaniemi ja Lapin Kansa) systemaattisesti mikrofilmeiltä tietyistä kriittisistä ajanjaksoista. Helsingin Sanomien artikkeleita olen kerännyt <https://www.hs.fi/aikakone/-palvelun> kautta.

Valokuva-aineistoja olen hankkinut arkistotyön (mm. ELKA) ja haastattelujen yhteydessä sekä erilaisten selailualustojen ja sähköpostin avulla. Keräämäni valokuva-aineisto on varsin laaja, ja olen voinut niistä hyödyntää tekstikontekstissa vain pienen osan. Valokuvat ja dokumentit kuvateksteineen antavat tutkimukselle lisää sisältösubstantsia. Niillä voi konstruoida tutkimuksen eri narratiiveja, ja ne ovat myös osa tulkintaa. Tiedostan kuviin liittyvät riskit valinnoista kuvan tulkitsemiseen. Kulttuuritutkimuksessa puhutaan siitä, kuinka kuva sekä houkuttelee että pettää.⁸⁸ Katsomiseen liittyy jokin motiivi, mutta kuva ei välttämättä näytä sitä, mitä katse haluaisi nähdä tai kuva näyttää sen, mitä emme haluaisi nähdä. Kemijoki Oy kuvasi allasrakentamisen etenemistä ja valokuvasi omistukseensa siirtyneitä allastilojen rakennuksia. Etnografinen kuvasto ja yksityiskuvat kertovat henkilöistä, elinympäristöstä ja luontaiselinkeinoista. Dokumenttien ja kuvien sijoittelu suhteessa tekstiin kertoo niiden käyttöfunktioista tutkimusraportissa, ja olen myös avannut niihin liittämäni narratiivin tulkintaa laajoillakin kuvateksteillä.

Miten käytän aineistoja? Historiallista aineistoa tutkin historiallisen sosiologian työvaiheihin ja menetelmin eli lähdetietoja arvioiden, yhdistäen ja jäsentäen sekä esittäen niistä kolmen tason narratiivit. Käytän jatkuvan induktion ja deduktion vuorottelua⁸⁹, eli yksityiskohdilla luodaan ja korjaillaan yleistulkintaa ja yleiskäsityksellä koetetaan selittää yksityiskohtia. Se on aineistoluennan, jäsentämisen, analysoinnin ja yleistämisen vuorovaikutteisuutta. Historiallinen lähdekritiikki tarkoittaa pyrkimystä päästä kiinni niihin tietoihin ja asiakirjoihin, jotka ovat ajallisesti ja paikallisesti mahdollisimman lähellä kohteena olevaa ilmiötä. Toinen kriteeri on lähdepohjan riittävä peittävyys. Aineistoluennan teoreettinen työkalu, terra nullius, on tyyppillistä historiallisen sosiologian historiallisen aineiston ja teoreettisen työskentelyn vuorovaikutusta. Teoreettisen työkalun tarkoitus on avata historialliselle tutkimuskohteelleni, pohjoisen vesivoimarakentamisen oikeuttamiselle, yleisempi,

kansainvälistä kolonialismikeskustelua hyödyntävä luenta, joka samalla haastaa kansallista taloushistoriallista vesivoimarakentamisen retoriikkaa.

Moninaiset ja monen tasoiset lähteet edellyttävät aineistojen triangulaatiota⁹⁰ eli aineistojen yhdistämistä (analyysi, vertailu ja synteesi) tutkimuksellisen kehystarinan, yksityiskohtien ja tulkinnan vuoropuheluksi. Tarkoituksena on saada mahdollisimman tarkka ja luotettava kuva tutkimuskohteesta, mutta lopputulos on valintojen ja painotusten kokonaisuus.

Kun aineistoa rajataan ja valikoidaan (mm. kokemusaineisto), vaarana on, että valitut esimerkit eivät edusta riittävää kattavuutta, validiteettia (tutkitaanko/mitataanko sitä, mitä halutaan) ja reliabiliteettia (tuloksiin eivät vaikuta satunnaisuudet). Systemaattisuus, dokumentoidun aineiston perustan jatkuva läsnäolo sekä tulkintojen tai näkemysten rinnakkaisuus ja kommunikaatio auttavat reliabiliteetin ja validiteetin arvioinnissa. Käsitteisiin liittyy toki haasteita, koska ne lähtevät siitä perusoletuksesta, että on olemassa erikseen tietävä subjekti, joka esittää väitteitä todellisuudesta. Tutkija on kuitenkin osa todellisuutta. Muun muassa Heikkinen⁹¹ on kuvannut tulkinnalliselle prosessille uudenlaisia pätevyyskriteerejä, joista yksi on historiallisen jatkuvuuden periaate. Se tarkoittaa kertomuksen ajallisten ja paikallisten yhteyksien tuomista lukijalle tietäväksi.

Tutkimustehtäväni on laadullisen tutkimuksen mukainen prosessi, jossa tutkimuksen eri vaiheet limittyvät toisiinsa ja ratkaisut muotoutuvat prosessin edetessä. Käytän erittelevää eli analyyttistä metodia⁹², jolla selvitan historialliseen aineistoon perustuvia tekijöitä, niiden suhdetta toisiinsa ja muodostan kokonaisuudesta kolmella tasolla jäsentyneen kokonaisuuden. Samalla käyn vuoropuhelua muun lähdeaineiston ja kirjallisuuden kanssa.

Koska tutkin Lokkaa ja Porttipahtaa sekä Tornionjoki-hanketta, tutkimusasetelma vaatii myös näiden vertailua. Aineistohaasteista huolimatta syntyy hedelmällinen kontrasti. Vertailumetodilla haen vastausta, mikä niissä oli oikeuttamisnäkökulmasta samaa ja miten ne erosivat, miksi toinen toteutui ja toinen ei? Teen vertailua (oikeuttamisretoriikan purevuus) myös tapausesimerkkien sisällä. Kolmen tason yhteen nivomiseen sekä mikrohistoriallisen aineiston eri lankojen yhdistämiseen tarvitsen synteettistä metodia. Tutkimusaineistoja yhteen kokoavaa otetta käytän päälukujen yhteenvedoissa ja tutkimustulosten kokoamisessa.

Sekä analysoitu historiaempiria että kokemusaineistot ovat tulkinnallisuutta. Juonellistettu historian narratiivi, jolla historialle luodaan joku järjestys, on siten tulkintaa. Aineistojen edustavuus ovat aina valintoja jostakin aineistokokonaisuudesta ja siten peittävyydeltään rajallisia. Aineistojen tehtävänä ei ole vain hypoteesien todentaminen, vaan myös uusien hypoteesien hahmottaminen. Monipuoliset aineistot ja niiden analysointi sekä teoreettinen tulkinta avaavat tutkimuspolkuun uusia näkökulmia, monipuolistavat historiallista narraatiota (kertomusta) ja testaavat valitun teoreettisen työkalun toimivuutta. Kertomus on aina luonteeltaan näkökulma, joka määritellään kertomalla, mitä siitä näkyy.

Analysoin tapausesimerkkieni oikeuttamisretoriikkaa, sitä kuinka pohjoisessa vesirakentamisessa käytettiin tyhjän ja hyödyttömän maan retoriikkaa kohdealueiden tyhjentämiseksi inhimillisestä historiasta ja sitä kautta tapahtuvaa rakentamisen oikeuttamista. Jäsenen ja analysoin historiallista aineistoa selvittääkseni rakentajan tuottamia ja käyttämiä retorisia perusteita liittyen muun muassa väestökehitykseen, väestötiheyteen, elinkeinojen arvottamiseen, esitettyyn rakentamisen kumulatiivisiin työllisyys- ja verotulovaikutuksiin ja Lapin spatiaaliseen tilaan liittyviin oikeuttamisperusteisiin.

Edellä viittaamani valtiotieteen tohtori Tero Toivanen on käyttänyt väitöskirjassaan kiinnostavaa hieman samantyyppistä historiallisen sosiologian, historian ja sosiologian yhdistävää tutkimusotetta. Toivanen on analysoinut kolmella teoreettisella konseptilla (kapitalistinen maailmanjärjestys, tervarajaseutu ja eletty yhteisö) maantieteelliseen ympäristöön kiinnitettyä tervatalouden historiallisten prosessien muutoksia ja toimijuuksia.⁹³

Tutkimuksessani on vertautuvuutta Toivasen ympäristöhistorian metodiikkaan. Käytän tutkimuksessani ylatasona Valtion vesivoimatoimikuntaa ja kansallisia vesivoimayhtiöitä (Suomi ja Ruotsi), jotka tuottivat oikeuttamiseen terra nullius-retoriikkaa, mikrohistoriallista otetta paikallistason analyysissä, ja vesivoimarakentamisen kohdealueet edustavat eräänlaista ”vesivoimarakentamista”, joka ulkoapäin määriteltynä ”hyödyntämättömänä alueena” joutui rakentamistoimien kohteeksi.

Vastaan tutkimustehtäviini kolmella narratiivisella tasolla eli esitän kolme konstruktiota: mitä tapahtui, miten tyhjällä maalla rakennettiin oikeuttamista ja millaisen vastakertomuksen terra nullius sai. Tasojen analyysistä, vertailusta ja yhteenvedosta syntyy historiallis-sosiologinen tutkimus, joissa yhdistyy historiaempirian tarkastelutaso ja sosiologisteoreettinen ote.

Ihmisillä on tapana hahmottaa maailmaa, tapahtumia ja historiaa kertomuksellisesti. Rajaus siitä, mitkä menneisyyden lukemattomista seikoista ovat ”tapahtumia” ja mitkä niistä ovat merkityksellisiä historian selittämisessä, on historianfilosofinen kysymys. Vaikka historiallisen ”todellisuuden” ja historiallisen kertomuksen välinen suhde on monitulkinnallinen, rakennan tutkimukseni kehikon tapahtumakuvauksille. Narratiivisuus⁹⁴ on tässä tutkimuksessa keino ottaa aineistoja haltuun ja tulkita niitä ja esittää kolmesta tutkimukseni tasosta (tapahtumakuvaus, terra nullius-retoriikka ja sen vastakertomus) kokoava dokumentoitu yhteenvedo ja tulkinta, jossa painopiste on kerronnallisuudessa eikä niinkään aineistojen luokittelussa. Narraatiot antavat merkityskerroksia tai tutkija luo niillä uusia merkityksiä menneisyydelle. Liityn siihen historiallisen sosiologian tutkimusperinteeseen, jossa aineistojen analyysin avulla kehittyy teoreettinen tulkinta. Vaikka käytän historiaempiriaan nojaavaa tarkkaa kerrontaa, maalina on löytää narratiivien kautta kuvausta teoreettisempi selitys.

Terra nullius ei ole aineistoissa, vaan se on käyttämäni tutkimuksellinen käsite, jolla hahmotan ja selitän aineistojani. Pyrin sillä sanallistamaan ajassa käytettyä oi-

keuttamisretoriikkaa ja operationalisoimaan tutkimusteoreettisen käsitteen kautta historiallisen lähdepohjaan rakentuvaa tulkintaa tutkimuskysymyksiini. Jotta voin löytää oikeuttamisretoriikan sisältöjä, tarvitsen narratiiveja, joita analysoin teoreettisella käsitteellä. Narratiivien konstruktiossa käytän niitä historiallisen sosiologian menetelmiä, jotka tuntuvat soveltuvilta tutkimusasetelmaani.⁹⁵ Narratiivissa on tärkeä muistaa, että tutkija kutoo epäyhtenäisestä aineistosta kokonaisuuden ja sitoo asioita yhteen, vaikka itse lähteissä ei olisi sinällään tätä sidettä.

Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi -artikkeliteoksessa kehitysmaatutkimuksen emeritusprofessori Juhani Koponen ja sosiaalhistorian apulaisprofessori Sakari Saaritsa luonnehtivat taloudellista ja yhteiskunnallista kehitystä koskenutta tutkimusta varsin epä- tai antihistorialliseksi. Kehitysteoria on olemukseltaan interventionaalista. Se tarjoaa oikeutusta, perusteluja ja välineitä julkilausutulle kehitystavoitteelle. Tehdessään näin se katsoo ensisijaisesti eteenpäin (ahistorical history). Sosiologiassa on klassikoista alkaen yleisesti käytetty historiallisia ja kansatieteellisiä aineistoja.⁹⁶

Muun muassa Heikki Lempa on analysoinut historian unohdettua kerronnallisuutta yhteiskuntahistoriallisessa kontekstissa. Kertomukseen liittyviä piirteitä ovat Lempan mukaan yhtenäisyyden piirre, seurattavuus ja tietty ennustamattomuus siinä merkityksessä, että kertomuksen vääjäämättömyys tulee esille vasta lopuksi.⁹⁷ Narratiivi, ymmärrettynä kertomuksena, joka on enemmän kuin osiensa summa, on menetelmällinen tapani esittää historiallis-sosiologista argumentointia, mitä ja miten on tapahtunut. Narratiivi on minulle tutkimuksen esittämisen tapa ja myös sitä organisoiva periaate. Historiantutkimuksen teoriasta monipuolisesti kiinnostunut poliittisen historian professori Jorma Kalela (s. 1940, k. 2022) on ”historiaksi muuttamisen” prosessissa viitannut dekonstruktivistiseen brittihistorioitsija Alun Munslowiin⁹⁸, jonka mukaan menneisyyttä ei tuoda näkyviin tai löydetä, vaan tutkija luo sen ja esittää sen tekstinä, jonka lukija puolestaan kuluttaa. Filosofit ovat käyttäneet narratiivia tietämyksen tai tiedon muotona. Hahmotan historiallisen sosiologian tehtäväksi esillä olevassa vesirakentamisen oikeuttamiskeskustelussa muotoilla uudella tavalla vesirakentamisen historian luenta ja sitä kautta oikeuttamismekanismit.

Tutkijan on tehtävä oikeutta tutkimuksen kohteena oleville ihmisille ja asioille. Mitä historia on, palautuu kysymykseen historian merkittävydestä. Jorma Kalela⁹⁹ on viitannut kahden tason velvoitteisiin: vastuu sitä yhteiskuntaa kohtaan, johon kuuluu, ja vastuu menneisyyden ihmisiä kohtaan.¹⁰⁰ Asia liittyy tässä tutkimuksessa vesirakentamisen oikeuttamisretoriikan tutkimukseen. Kansantaloudellinen hyötynarratiivi on kerrottu jo moneen kertaan, mutta asiaa ”oikeutettiin” myös muilla tavoilla. Vesirakentamisen oikeuttamismekanismien historian purkaminen on enemmän kuin yksittäisten vesivoimaratkaisujen avaamista. Laajempi konteksti liittyy luonnonvarahankkeista käytävään oikeuttamiskeskusteluun. Kysymys on myös siitä, keiden narratiivi saa puheenvuoron.

Mikrohistoriallisen¹⁰¹ näkökulman saavuttamiseen, tässä tutkimuksessa narratiivi alhaalta ylöspäin terra nullius -narratiivin vastakertomuksena, on monia keinoja läh-

tien arkistotyöskentelyn aineistovalinnoista ja lähteiden lähiluvusta kokemusaineiston keräämiseen. Kertomuksellisesti kokemukset muodostuvat sekä yksilöllisesti että sosiaalisesti, sillä kertomukset sekä ilmaisevat että myös esittävät ja muotoilevat kokemuksia. Narratiivissa (kertomusten, tarinoiden ottaminen vakavasti ihmis- ja yhteiskuntatieteissä) ei voitane olettaa, että esimerkiksi tutkimushaastattelut (tutkijan kokoamat tai arkistoista löytyvät erilaiset kokemusaineistot) ilmaisevat tai heijastavat kokijan kokemuksia suoraan, koska kerrontaan kietoutuu koettuja tunteita, elämyksiä, kokemuksellista kerrostuneisuutta sekä sepitteitä, joiden motivaatioperusta voi olla miellyttämisestä tai manipuloimisesta hämärtämiseen, eikä sanallistettu kokemus ole yksi yhteen kokemuksen kanssa. Oleellista on kuitenkin se, että kokemuksesta rakentuu kertomus tai tuokiokuva, joka jäsentää ja muotoilee jaettuna jotakin merkityksellisyyttä tutkimuskohteena olevasta asiasta, sisällöstä, taustasta tai vaikutusyhteydestä. Analyysin pitäminen pelkästään mikrotasolla ei ole sinällään kovin hedelmällistä. Siksi olen rakentanut kohdealueiden sisälle vertailua, ja vertailua tuottaa sinällään myös kaksi esimerkkitapausta.¹⁰² Kokemusaineiston käytössä on aina rajausongelma, vaikka kuinka puntaroisi esimerkkien tutkimuksellista edustavuutta. Arkistojen kokemusaineistot tuovat syvyyttä itse keräämälleni haastatteluaineistolle.

Haastattelut olen tallentanut sähköisinä tiedostoina ja kuunnellut ne läpi useampaan kertaan ja kirjoittanut ne ydinkohdiltaan tekstiksi. Tv-dokumenttien käyttöä on helpottanut kirjallisessa muodossa olevat ohjelmatiedot, minkä lisäksi olen litteroinut kiinnostavimmat kohdat ja käynyt dokumentit useita kertoja läpi löytääkseni haastateltavien ydinsanomien. Myös arkistotallenteet olen tallentanut omiksi tiedostoikseen. Haastatteluista ja muista kokemusaineistoista olen liittänyt autenttisia sitaatteja tekstiin. Muut sitaatit on poimittu tekstillisistä (litteroinneista, lehdistöstä, arkistolähteistä tms.) konteksteistaan. Tutkimusraporttiin valitut kuvat (arkistoista ja yksityiskokeelmista) ja dokumentit ovat myös eräänlaisia sitaatteja toimijoista, ympäristöstä ja sen muutoksesta. Mikrohistoriassa on puhuttu valokuvista tahdottoman muistin käsitteellä.¹⁰³ Käsitteellä tarkoitetaan muistia, johon tallentuu usein paljon tarkoituksetonta ja huomaamatonta. Valokuva on myös menneisyyden siteeraamista. Sitaateilla on erilaisia tehtäviä.¹⁰⁴ Ne ovat tekstin elävöittämistä, kerroksen tiivistystä, tulkintaa ja tulkinnan perusteluja.

Vaikka aineistossani on paljon yksittäisiä sanallistettuja kokemusvälihdyksiä, ”paloja haastateltavan maailmasta”, eikä tarkoitukseni ole ollut rakentaa kokoavaa yksittäisten informanttien kokemushistoriallista elämäntarinaa säännöstelyaltaan vaikuttavuudesta yksittäiseen kokemuksellisuuteen, aineistoni avulla voidaan kuitenkin käsitellä säännöstelyaltaita ja kodin hukuttamista veden alle käänteentekevänä kokemuksena pitkällä aikajänteellä ja tuoda mukaan useita yksittäisiä kokemuksia ja asian tasoja. Aineistojen vertailu antaa toimijatasosta moniulotteisen kuvan. Haasteena on ollut, niin kuin kaikessa kokemuksellisen aineiston käytössä, se, miten ja mitä tutkija saavuttaa sanallisesta tarinasta tai sen osasta ja miten hän löy-

tää ei-sanallistetun tason. Maantieteilijä Pauli Tapani Karjalaiseen viitaten muistot kiinnittävät meidät elettyihin paikkoihin ja eletyt paikat ovat meille tunnetiloja.¹⁰⁵ Allasevakkojen kokemushistoriasta voi piirtyä myös jälkiviisautta. Siksi on tärkeää, että kokemusaineistossa on esimerkkejä tapahtumavirran eri ajankohdista. Traumaattisten asioiden (vrt. ympäristötrauma) purkaminen vaatii myös oman aikansa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran erikoistutkija Ulla-Maija Peltosta (2020)¹⁰⁶ mukaillen ensimmäinen sukupolvi kokee trauman, toinen vaikenee ja kolmas käsittelee sen.

Vesivoimarakentamisessa valtasuhteet olivat lineaarisia, mutta valtaa syntyi, se heikentyi ja vahvistui myös harjoittamisen kautta. Tarkoitan ratkaisujen välttämättömyyden (doksan) ja vaihtoehdottomuuden retoriikan vahvistamista, maakauppoihin taivuttelua mutta myös sitä, että allasalueiden ihmiset vaikuttivat toistensa ratkaisuihin esimerkiksi pimittämällä omia ratkaisujaan.

Mikrotason kokemuksellisuus ja paikallisuus avaavat syvyyttä ja tuovat tutkimukseeni yhden hedelmällisen narratiivitason. Säännöstelyaltaisiin ja etenkin niiden synnyttämiin pakkomuuttoihin liittyi huolta, pelkoa, tuskaa, epävarmuutta ja hylätyksi tulemisen kokemuksia. Hiljaisen äänen saaminen mukaan historiallis-sosiologiseen vesirakentamisen oikeuttamiskeskusteluun on yksi tutkimukseni tavoitteista. Sosiaalisen toimiluvan antajaksi on tyypillisesti nähty juuri paikallisyhteisö.

Laadullinen tutkimus on tutkimuksen eri vaiheiden osalta vuorovaikutteinen prosessi. Tutkimusraportti on syntynyt monivaiheisen prosessikirjoittamisen tuloksena. Se on ollut lisäämistä, poistamista, tiivistämistä, näkökulmien ja aineistojen painotusten vuoropuhelun etsimistä ja otteen terävöittämistä. Tarkat loppuviitteet tekevät tutkimuksesta läpinäkyvän.

Teoreettinen työkalu ja teoreettinen luenta suuntaavat tutkimustani idiografias-ta, yksittäisistä tapahtumaketjuista ja ilmiöistä, nomoteettiseen suuntaan. Vaikka yksinkertainen jako voi antaa vinoutuneen kuvan esimerkiksi sosiologian ja sosiaalishistorian teoreettisen otteen erojen luonteesta, sillä esimerkiksi rakennehistoria on ollut yhteiskuntatieteellisesti suuntautunutta, historialliselle sosiologialle on ollut tunnusomaista nomoteettinen ote eli tutkimuskohteen teoreettinen tarkastelu ja teoreettisten lähtökohtien auki kirjoittaminen.¹⁰⁷

Eettisesti tutkijan on kysyttävä, onko reilua tarkastella tutkimuksen kohteena olevia ihmisiä aiotussa asiayhteydessä. Menneisyyden luonnetta koskevien käsitysten muutos on merkinnyt sitä, että perinteisten menneisyyden tulkitsemiseen liittyvien eettisten velvoitteiden ohi on nousemassa historiantutkimuksen velvollisuus nykypäivään ja tulevaisuuteen. Arkistot suosivat asiakirjojen vapaata käyttöä, mutta tiedon avoimuuden periaatteeseen on sovellettava myös yksityisyyden suoja.¹⁰⁸

Tutkimuksessa eettinen vaatimus tarkoittaa ainakin mahdollisimman oikeudenmukaista kuvausta kohteista. Etenkin mikrohistoriallisissa aineistoissa nousee aina esille myös erityisiä tutkimuseettisiä kysymyksiä. Missä menee esimerkiksi elämäkerrallisten tuokiokuvien yksityisyyden ja julkisuuden raja, vaikka tarkastellut henkilöt

olisivat jo vuosia sitten edesmenneitä? Toisaalta asioiden kontekstit vaativat konkretiaa, ja sitä ovat menneisyyden toimijat osittain myös itse esittäneet julkisuudessa. Valinnat, mitä kerrotaan tai ei kerrota, ovat aina myös vallankäyttöä.¹⁰⁹

Satojen ihmisten kotien hukuttaminen veteen on yhteiskunnallinen asia. Toisaalla ovat tietyt salassapitoajat, historian henkilöiden yksityisyyden kunnioittaminen ja toisaalla yhteiskunnallinen merkittävyys. Haasteisiin vastaan vuonna 2018 voimaan astuneen tietosuoja-asetuksen linjauksilla ja lainsäädännön sekä luovutus sopimusten määrittelemillä arkistojen käytön yleisillä pelisäännöillä. Yleisen yhteiskunnallisen merkittävyyden kriteerin lisäksi politiikassa, elinkeinoelämässä, julkisessa virassa tai tehtävässä toimiminen sekä tieteessä ja taiteessa toimivan käsitykset ja toimet ovat vapaammin arvioitavissa kuin on yksityisyyden suoja yleisesti.¹¹⁰ Tällöinkin on pidättäydyttävä paikkansa pitävässä tiedossa.

Käyttörajoitteisiin asiakirjoihin (muun muassa nuoremmat henkikirjat ja käräjäaineistot) on tutkimusluvut. Luvanvaraisuus pitää jo sisällään myös eettisen ulottuvuuden. Vaikka oikeus yksityisyyteen päättyy pääsääntöisesti henkilön kuollessa, asia ei ole eettisesti näin yksinkertainen. Yksilöiden nimeäminen voi olla eettinen teko siinä missä nimeämättä jättäminen. Esimerkiksi marginaaliin työnnetyn henkilön nimeäminen voi antaa äänen myös heille, joilla sitä ei ole aikaisemmassa tutkimuksessa ollut. Henkilötiedoista kerron elinvuodet, ammatin tai tehtävän, ja esitetyt henkilökuvat liittyvät vesirakentamiseen, elinkeinoihin ja politiikkaan. Haastattelujen pelisäännöt olen sopinut jokaisen haastatellun kanssa erikseen ja olen kunnioittanut sopimuksia. Niissä tapauksissa, joissa on sovittu, että haastateltavan nimeä ei julkaista, olen myös sitaattien kirjoittamisessa ottanut huomioon, että henkilö ei ole ainakaan ulkopuolisille identifioitavissa kontekstista. Kaikkien valokuvien käyttö- ja julkaisu-oikeudet (arkistot ja yksityiset kokoelmat) ovat kunnossa.

Avoimen tieteen peruslähtökohta on, että tutkimuksen vaiheet on avattavissa koko tutkimusprosessin elinkaaren osalta. Avoimuusperiaatteen toteuttamisessa tutkimuksen pitää huolehtia myös henkilötietojen vastuullisesta käytöstä. Varta vasten tätä tutkimusta varten kerättyjä haastatteluja, joissa on henkilötietoja (tunnistettuun tai tunnistettavissa olevaan luonnolliseen henkilöön liittyvät) sisältäviä aineistoja (tallennettu ulkoiselle levyille), en luovuta eteenpäin, ja tutkimuksen päätyttyä tällaiset aineistot tuhotaan¹¹¹ kolmen vuoden päästä. Samoin menettelen yhden kerran käyttöoikeudella hankittujen valokuvien suhteen.

Tutkimukseni rakentaa nyansoidut ja monipuoliset tapauskuvaukset kahdesta voimalaitosrakentamiseen liittyvästä tapauksesta ja konstruoi tästä historiallisen sosiologian empiirisestä aineistosta mielekkään analyysin vesirakentamisen oikeutamisprobleemaan. Vesirakentamisen terra nullius avaa näkökulmaa siihen, miten historiassa ja tässä ajassa tapahtuvassa luonnonresurssien hyödyntämisessä (esimerkiksi kaivosteollisuus, tuulivoimarakentaminen, liikennehankkeet) voi tunnistaa samoja toiminta- ja valtamekanismeja, joita nähtiin 1950-luvun Tornionjokilaaksossa ja Lokka-Porttipahdassa.

II TORNIONJOEN VALJASTAMISHANKE JA LOKKA-PORTTIPAHTA

Tässä pääluvussa esitän tutkimukseni ensimmäisen tason eli hankkeiden tapahtuma-historiallisen narratiivin eli historialliseen dokumentaatioon perustuvan kertomuksen, kuinka asiat etenivät (aineistot kaavio 001). Historiallisen narraation voinee yleisesti määritellä lähdeaineistosta tehdyksi tulkinnaksi tai jäsennykseksi. Narraatiot ovat historioitsijan luomuksia, tutkijan rakentamia tapoja katsoa menneisyyteen, eivät todellisia neutraalisti peilaavia väittämiä. Niiden *”totuuden ehtona on sisäinen ykseys ja koherenssi.”*¹¹² Menneisyys ei itsessään ole rakentunut historian tutkijan esityksen mukaisesti. Esitys on aina merkityskerrontaa.¹¹³ Siksi on merkityksellistä, millainen ja millaisiin aineistoihin perustuva narraatio tutkimuskohteista esitetään.

Historiallinen sosiologia on tutkimussuunta, jossa tavoitteena on yhdistää sosiologinen yleistäminen ja historiallinen sensitiivisyys. Historioitsijat luovat enemmän tai vähemmän fragmentaarista todisteaineistosta yhtenäisen tarinan, narratiivin, jolla on alku ja loppu. Kohde voi olla tilanne tai prosessi. Historiallinen narraatio sitoo kohteen aikaan ja paikkaan ja vastaa miten-kysymykseen. Historiassa pääsääntöisesti tutkimus kohdistuu siihen, mitä on tapahtunut, eikä siihen, mitä olisi voinut tapahtua. Tämän tutkimuksen ensimmäisenä tapausesimerkkinä on kontrafaktuaaliseksi jäänyt kymmenien voimalaitosten ja säännöstelyaltaiden Tornionjoki-hanke ja toisena toteutuneet Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaat. Tornionjoki-hankkeessa yksi vaihtoehto oli latvavesien ohjaaminen Tornionjärveen, järven tekeminen säännöstelyaltaaksi ja laskuvesien ohjaaminen Atlantiin. Mahdollisten¹¹⁴ realististen vaihtoehtoisten historiapolkujen ymmärtäminen voi kuitenkin oleellisesti avartaa käsitystämme esimerkiksi ympäristöhistorian tutkimisen merkityksestä. Tornionjoki-hanke oli kuitenkin sellainen, jota harkittiin ja suunniteltiin tosissaan ja josta jäi laaja arkistoaineisto.

2.1. Energiaa Lapista

Sodanjälkeiseen teollisuuden edistämiseen, liikenteeseen ja elintason nostamiseen kaivattiin energiaa. Sodan aluemenetysten takia sähköntuotannon uusinvestoinnit kohdistuivat pohjoisen koskivoimaan. Teollistamiskomitea esitti vuonna 1951 sähkönkulutuksen kasvuksi lähivuosien aikana keskimäärin 12 prosenttia: vuonna 1951: 4 400 miljoonaa kWh/v ja vuonna 1955: 5 300 miljoonaa kWh/v.¹¹⁵ 1940-luvun jälkipuoliskolta lähtien Oulujoen rakentamisen (Merikosken ja Pyhäkosken rakentaminen alkoi jo sotavuosina) rinnalla eteni Kemijoen rakentaminen. Alkoi

sähköenergian siirto Pohjois-Suomen ylituotantoalueilta eteläisemmän Suomen alituotantoalueille. Myös Ruotsi lähti hyödyntämään pohjoisia vesivoimavarojaan. Luulajan rakentamisen jälkeen näköpiirissä oli Kalix- ja Tornionjoki. Pohjoinen vesivoimarakentaminen ei kuitenkaan seurannut vain sähkön tarpeen kasvua, vaan ajoitukseen vaikuttivat myös Lapin työllisyyden vaihtelut.¹¹⁶

Kemijoen rakentamisen voimataloudellisena pullonkaulana oli luontaisten vedenvarastoaltaiden puute¹¹⁷ verrattuna esimerkiksi Oulujoen vesistöön (Oulujärvi). Keski-Lapin suuret säännöstelyaltaat (tekojärvet, tekoaltaat) nousivat suunnittelussa ratkaisuksi jo 1950-luvun puolivälissä (visiointia 1930-luvulla, paikkojen etsimistä 1940-luvulla), koska Kemijoella laskettiin tarvittavan Kemijärven säännöstelyn lisäksi noin 6 000 miljoonan kuutiometrin allastilavuutta. Altaiden kokonaisala olisi ollut 1 800 neliökilometriä.¹¹⁸ Päämäärä oli luoda Vuoksen, Oulujoen ja Kemijoen vesivoimille vesivoimataloudellisesti rationaalinen yhteiskäyttö. Tähän kokonaisuuteen liittyivät myös suunnitelmat Tornionjoen rakentamisesta.

Yhteispohjoismainen suunnitelma Pohjoiskalotin¹¹⁹ vesivoiman rakentamiseksi antaa mielenkiintoisen, osin limittäisen massiivisen rakennushankkeen kautta aikaikkunaa Lapin resurssien hyödyntämispyrkimykseen. Tornionjoen laaksolla on pitkät asutus- ja elinkeinoperinteet, mutta 1950-luvun lopulla alue oli vasta toipumassa Lapin sodan tuhoista, ja modernismin tavoittelijoille koskivoima oli valjastamista odottava resurssi. Luonnontila tarkoitti rakentajille ja heidän tukijoilleen taloudellisten arvojen hukkakäyttöä.

Suomessa kehittyi jo 1920-luvulla (vrt. Imatran voimalaitos) uudenlaista luonnonvarojen resurssiluonnetta ja hyväksikäyttöä korostanut kansallisuusaate. Luonnonvarat ja uusi teknologia nähtiin keinoksi, joiden avulla maa voitaisiin nostaa muiden sivistyneiden maiden joukkoon. Linja jatkui modifioituneena sotien jälkeen. Ympäristöhistorioitsija Paula Schönach¹²⁰ on käyttänyt jokien säännöstelystä käsitettä jokien teollistaminen. Voimayhtiöt painottivat energiarakentamisen kansallista merkitystä ja rakentamista kannattaneet liputtivat edistystä, modernisaatiota ja ”*keräilytaloudesta rahatalouteen siirtymistä*”, kuten sodankyläläisessä kokemushistoriassa asia on kuvattu. Katset kohdistuivat myös Tornionjoen vesistöön. 1960-luvun alussa Pohjoiskalotin rakentamisarvoinen vesivoima laskettiin 43 miljardiksi kWh/vuosi, josta Norjassa 9,5, Ruotsissa 25 ja Suomessa 8,5 miljardiksi kWh/vuosi. Norrbottenin vesivoima oli tärkeää Ruotsin vesivoima-alueetta. ”*Elinkeinoelämä tarvitsee sen sähkövoiman lisän, joka rakentamisen kautta voitaisiin saada, mutta samalla ollaan tietoisia niistä monenlaisista vahingoista, joita sellainen rakentaminen voisi tuoda mukanaan*”, totesi Norrbottenin maaherra Manfred Näslund Pohjoiskalotti-neuvotteluissa Kiirunassa heinäkuussa 1962.¹²¹

Tornionjoen ja Kalixjoen kokonaisenergiamäärän laskettiin tärkeimpine sivujoikineen olevan 12 000 – 13 000 milj. kWh/v, josta Suomen osuus laskettiin 21–23 prosentiksi vesistösystemin yhteisestä teoreettisesta vesivoimasta.¹²² Tornionjoki-hankkeessa suunniteltiin sekä perinteisiä voimalaitoksia että luonnollisten

virtaamien muuttamista useammankin joen osalta, kuten latvavesien kuljettamista tunneleilla yli tunturien ja Tornionjärven tekemistä säännöstelyaltaaksi.

Karl-August Fagerholmin (SDP) hallitus nimitti teollistamiskomitean vuonna 1949. Komitea käytti taustamateriaalina myös ruotsalaisia ja norjalaisia selvityksiä pohjoisten alueiden kehittämisestä. Pääministeri Urho Kekkonen (ML) aktivoitui Pohjois-Suomi-politiikassa 1950-luvun alussa (matkakertomukset Suomen Kuva-lehdessä v. 1951 ja *Onko maallamme malttia vaurastua?* -teos v. 1952). Pohjois-Suomen (Oulun ja Lapin läänien) luonnonvarat tuli saattaa teollisuuden käyttöön ja hyödyntämään siten koko kansantaloutta. Oulu- ja Kemijoen vesistöjen voimalaitosten rakentaminen oli keskeinen osa tätä ”periferian” kehittämistä. Maalaisliiton rinnalla Lapin toinen valtapuolue jälleenrakennuskaudella oli SKDL. Puolue painotti maakunnan luonnonresurssien tehokkaan hyödyntämisen tuovan Lappiin vaurautta.¹²³

Teollistamiskomitean puheenjohtaja, vuorineuvos Lauri Kivinen totesi, ettei Suomessa sitten merkantilismin kauden ollut esiintynyt ”yleistä määrätietoista ohjelmaa ja toimintaa maan teollisuuden kehittämiseksi”. 1950-luvun alun teollistamisstrategiat lähtivät elinkeinoelämän ja valtion resurssitarpeista. Ne eivät piitanneet perinteisten paikallisten elinkeinojen kehittämisestä, luonnonvarojen säästämisestä tai suojelusta. Työpaikkojen lupaukset myivät strategian Lapin suurimmille poliittisille ryhmille – maalaisliittolaisille ja kommunisteille.¹²⁴

Edistääkseen teollisuuden sijoittumista Pohjois-Suomeen jo teollistamiskomitea esitti, että Pohjois-Suomeen sijoittuvalle teollisuudelle tulisi myydä sähköä yleistä tariffia halvemmalla hinnalla.¹²⁵ Suomen puolella Tornionlaaksossa Kolarin rautamalmion hyödyntäminen oli teollistamispolitiikan yksi keskeinen kärki 1950-luvulta lähtien. Meri-Lapin metsä- ja metalliteollisuuden energiahuolto oli Kemijoen rakentamisen yksi peruste. Oulu- ja Kemijoen rakentaminen siivitti myös muuta valtiojohtoista Pohjois-Suomen teollistamista 1950-luvulta 1970-luvulle.

Pohjois-Ruotsin talous- ja teollisuusrakenne oli erilainen kuin Suomen Lapin ennen muuta Jällivaara–Malmberget–Kiiruna-rautamalmin vuoksi, mutta pohjoisen vesivoiman jatkorakentaminen kuului myös Ruotsin tavoitteisiin. 1940-luvun investointeihin kuului myös Luulajanjoen Porjuksen vesivoimalaitoksen rakentaminen. Voimatalous tuhosi Euroopan suurimman putouksen – Luulajajoen 74 metrin Hårsprångetin. Porjuksen voimalaitos valmistui vuonna 1952. Jokeen liittyy Stora Sjöfalletin kansallispuisto.¹²⁶ Kansallispuistomaisemassa on myös 260 neliökilometrin laajuinen säännöstelyallas, jossa veden vaihteluväli on säädetty kahdeksikymmeneksi metriksi. Porjus on nykyään Vattenfallin suurin (977 MW) vesivoimalaitos.¹²⁷

Lähes kaikki suuremmat säännöstelyhankkeet ja säännöstelyaltaat on toteutettu Suomessa valtion hakemien lupien perusteella. 1950- ja 1960-luvun vesivoimarakentamisessa rakentajat käyttivät vahvaa suunnittelu- ja toteutusvaltaa ja vuorovai-
kutuksessa paikalliset olivat alisteisessa asemassa. Liikkeellä oli erilaisia ja muuttuvia

suunnitelmia, jotka lisäsivät asukkaiden epävarmuutta. Esimerkiksi Sodankylän säännöstelyaltaiden patoamiskorkeudet vaihtelivat useita metrejä. Prosessit olivat pitkiä, tuleva asuinpaikka ratkaisematta ja entisellä asuinpaikalla rakennuskielto. Moni maatila oli elinkeinon kehittämisen suhteen pättitilanteessa. Maatalouspoliittiset painotukset ja koko pohjois-suomalaisen pientilan ja metsätalouden toisiinsa integroitunut toimintarakenne ennättivät kymmenessä vuodessa muuttua. Epävarmuus lisäsi alistuneisuutta, heikensi tilojen neuvotteluasetelmaa ja lisäsi toiminnan kohteena olevien stressiä.¹²⁸

Laki valtion oikeudesta säännöstellä Kemijoen vesistön vedenjuoksua määritteli säännöstelyluvan saamisen ehdoksi, että ”säännöstelytoimenpidettä on pidettävä yleisen edun vaatimana ja säännöstelyn toteuttamisesta saatava hyöty on siitä aiheutuva vahinkoa, häittoa ja muuta edunmenetystä olennaisesti suurempi.”¹²⁹ Reilun puolen tuhannen allaspakolaisen mahdollisuus puolustaa asemaansa oli lähtökohtaisesti heikko. Keskustelua käytiin vahinkojen kompensoitiosta, menettelytavoista – niiden puolustamisesta ja arvostelusta sekä menetettyjen paikkojen merkityksellisyyden kokemuksista.

2.2. Tornionjoki-hanke

1950- ja 1960-lukujen taitteessa suunniteltu Tornionjoen rakentamishanke oli osa massiivista Pohjolan vesivoimarakentamista, ja siinä oli neljä erilaista rakentamismahdollisuutta. Yksittäisiä voimahankkeita suunniteltiin Tornionjoen vesistöön jo ennen viime sotia, mutta 1950-luvulla virinnyt hanke oli mittaluokaltaan valtava.

Lähes 500 kilometriä pitkän Tornionjoen alkulähteet ovat Skandien rinteillä ja Tornionjärvessä. Pohjoisesta siihen laskevat Vittangijoki, Lainionjoki ja Muonionjoki (kartta 001). Tornionjoen vesistöalue on 39 820 km², josta Suomen puolella 14 200 km². Tornionjoen vesistön järvisyysaste on 4,6 prosenttia ja joen keskivirtaama¹³⁰ 378 m³/s. Tornion- ja Kalixjoen välillä on kahtaalle juokseva (bifurkaatio) Täräntöjoki. Suomen rajalla Tornionjoki kohtaa Käsivarren vesiä kuljettavan Muonionjoen ja sen latvajoen Kōnkämäenon. Kōnkämäenoon laskee Suomen puolelta Lätäseno. Muonionjoen vesistöalue on 14 310 km², järvisyys 3,1 prosenttia ja keskivirtaama 174 m³/s.¹³¹

Tornionjoen rakentamista voimatalouden tarpeisiin suunniteltiin jo 1900-luvun alussa¹³², mutta massiivinen Tornionjoen valuma-alueen rakentamissuunnitelma tehtiin yhteispohjoismaisena hankkeena 1950- ja 1960-lukujen vaihteessa. Samaan aikaan jatkui Kemijoki Oy:n, Pohjolan Voima Oy:n ja Oulujoki Oy:n toimesta Kemijoen, Iijoen ja Oulujoen ylävesien rakentaminen. Yhteispohjoismainen rakentamishanke esitti perinteiselle voimalaitosrakentamiselle (voimalaitosten ketju sekä Tornion- että Kalixjokeen) vaihtoehtoisia rakentamismalleja (dokumentit 001-004). Bifurkaatiota muuttamalla esitettiin joko voimalaitosten keskittämistä Tor-

nionjokeen tai Kalixjokeen. Kolmas perusvaihtoehto oli Tornionjoen ja Kalixjoen ylävesien kääntäminen Tornionjärveen ja sieltä Atlanttiin.

Tornionjoen rakentamishanke perustui Imatran Voima Oy:n ja Vattenfallsstyrelsenin suunnitelmiin. Myös Norjan valtion Vassdrags- og Elektrisitetsvesen oli mukana hankkeessa, mutta norjalaisten osuus jäi vähemmälle, koska vain Atlantti-vaihtoehto olisi koskenut suoraan heitä. Hankkeen A- ja B- suunnitelmat koskivat konventionaalista Tornion- ja Kalixjoen rakentamista.

Vaiheita Tornionjoen rakentamisessa ennen 1950-luvun suurhanketta

Tornionjokeen kohdistui rakentamistoiveita jo 1910-luvulla, ja ennen toista maailmansotaa alueen kuntien yhteistyöelin Tornionlaakson kuntain toimikunta (per. 1923) ja valtion Koskivoimatoimikunta veivät etenkin Kukkolankosken rakentamista eteenpäin. Ennen varsinaista Tornionjoen yhteispohjoismaista rakentamishanketta käyn pääpiirteittäin läpi tätä 1900-luvun alkuvuosikymmenien ja sotien jälkeistä Tornionjoen sivujoen rakentamisasiaa.

1910-luvun lopulla oululaiset liikemiehet Hugo Åström ja Einar Åström hankkivat omistukseensa Kemijoen Taivalkosken ja Narkauskosken sekä Tornionjoen Jylhäkosken eli Kukkolankosken ja Liakanjoen Pirkonkosken koskiosuudet. Pohjoisiin koskiin oli ollut kiinnostusta myös Keski-Euroopassa. Konsuli Einar Åströmin ostaessa Kukkolan osuudet Kukkolan jakokunnalta 25.7.1917 ostaja hyväksyi ehdon, että koskeen rakennettavan voimalaitoksen tuli antaa ilmaiseksi jakokunnalle ”200 tehoisaa hevostoimaa sähkövirtaa jaettavaksi manttaaliosuuksien mukaan jakokunnan taloille”. Ehtona oli myös, että jos voimalaitos ei valmistuisi ja jakokunta ei saisi sovittua energiaa vuoden 1923 alusta lähtien, tuli kosken omistajan maksaa jakokunnalle 25 markkaa vuorokaudelta ”siihen asti, kunnes sähkövirtaa voidaan ruveta jakokunnalle antamaan”. Suomen valtio osti Åströmien Kemi- ja Tornionjoen koskiosuudet syksyllä 1918.¹³³

Valtio osti 1910-luvulla koskiosuuksia myös Oulujoesta ja Kemijoesta. Hankintojen takana oli senaattori Jalmar Castrén, joka kannatti innokkaasti rautateiden sähköistämistä¹³⁴ ja edisti kotimaista energiatuotantoa. Vuonna 1921 Castrénista tuli kahdeksanjäsenisen Koskivoimakomitean jäsen, vuodesta 1923 Koskirakennustoimikunnan jäsen. Senaattori, professori J. Castrénin poika Viljo oli Suomen johtava vesistöjen säännöstelyinsinööri 1930-luvulta lähtien.¹³⁵ Viljo Castrén oli mukana niin Lokka-Porttipahdan kuin Tornionjoki-hankkeen suunnittelussa. V. Castrén oli Sodankylän säännöstelylaitaiden isä.

Tornionjoen Kukkolankosken koskikaupan kautta valtiolle siirtynyt vastuu realisoitui korvaushinnan tarkistuksina, koska voimalaitosta ei rakennettu. Kukkolan jakokunta vaati sopimuksen noudattamista. Vuonna 1925 valtioneuvosto määräsi korvaussummaksi toistaiseksi 8 681 markkaa 35 penniä vuodessa. Vuonna 1946 valtioneuvosto päivitti summan vuoden 1947 alusta lukien 50 000 markaksi vuodessa.¹³⁶

Varsinkin 1920-luvulla keskusteltiin Kukkolankosken valjastamisesta sähköntuotantoon. Kemian maalaiskunnan, Tervolan, Simon, Alatornion, Karungin kuntien ja Kemian ja Tornion kaupunkien yhteinen toimikunta lähti selvittämään yhteisen sähkövoimalaitoksen hankkimista Taivalkoskeen ja Kukkolankoskeen. Kun valtioneuvosto linjasi, ettei Kukkolankosken rakentamiseen tulisi lupaa, toimikunnan työ keskittyi Kemijoen Taivalkosken rakentamiseen. Sanomalehtikirjoitukset olivat modernisaation puolustusta ja voimataloudellisiin syihin vetoavia. Niissä ei puhuta mitään lohesta, luonnonarvoista tms., vaan jokea piti voida ja osata hyödyntää tehokkaasti modernisoituvan yhteiskunnan ja elinkeinoelämän tarpeisiin. 1930-luvun talouslama hautasi väliaikaisesti suunnitelmat. Vuonna 1935 Kukkolankoski oli Oulujoen Pyhäkosken ohella mukana Oulun läänin maaherra Eero Yrjö Pehkosen (s. 1882, k. 1949; itsenäisyysenaattori ja Oulun läänin maaherra vuosina 1925–1948) rakentamisaloitteessa koskitoimikunnalle. Koskitoimikunta ei pitänyt Kukkolankosken rakentamista kannattavana, mutta se päätti esittää, että myös Tornionjoelle varattaisiin selvitys- ja tutkimustyöhön varoja. Yksi Kukkolankosken rakentamismahdollisuuksia tutkinut Koskitoimikunnan insinööreistä oli Niilo Saarivirta, josta tuli Oulujoki Oy:n toimitusjohtaja vuonna 1948, sittemmin vesivoimatoimikunnan puheenjohtaja ja vuorineuvos. Saarivirta piti Karunkijärveä mainiona Kukkolankosken voimalaitoksen ”vesisäiliönä”.¹³⁷

Vaikka Tornionjoen Kukkolankoskeen toivottiin ja suunniteltiin voimalaitosta 1920- ja 1930-luvulla, ei asiaa otettu esille Lapin komitean mietinnössä vuonna 1938. Lapin sähköistämistä komitea linjasi, että niin pian kuin Paatsjokeen suunniteltu Petsamon Nikkeli Oy:n voimalaitos valmistuisi, tuli valtion toimesta rakentaa päälinjat ja muuntajat Petsamon ja Inarin huomattavimpien asutuskeskusten sähköistämiseksi. Komitea linjasi, että Lapin sähköistämiskysymys pitäisi koko laajuudessaan selvittää ”*pitäen silmällä ensisijaisesti vuoriteollisuuden voimantarvetta*”.¹³⁸ 1930-luvun perspektiivistä Lapin teollinen dynamo oli Petsamo ja Taka-Lappi. Inarinjärvestä Jäämereen laskeva Paatsjoki oli Ylä-Lapin tärkein uittoväylä ennen toista maailmansotaa. Sodan jälkeen Lapin teolliseksi keskuksiksi nousi Perämeren pohjukka (Meri-Lappi).

”*Luulen, että Etelä-Suomelle järjestyy asiaa tänne Pohjolaan silloin, kun etelässä tarvitaan uutta sähkövoimaa. Lapin koskilla tulee olemaan suuri merkitys Suomen voimatalouden kannalta*”, arvioi Lapin läänin maaherra Kaarlo Hillilä marraskuussa 1940.¹³⁹ Kemijoen Taivalkosken ja Rovaniemen ja Kemijärven välisten koskien rakentamisen jälkeen olisi maaherran mukaan seuraavana vuorossa Tornionjoki.

Vuosina 1941–1942 Neuvotteleva Insinööri-toimisto Oy teki Vuoksenniska Oy:lle voimalaitosselvitystä ja koskikauppoja Ounasjoen Pahtakoskella ja seuraavana vuonna Kolarissa Tornionjoen Jaapakosken voimalaitosta varten (Jaapakoski–Hietasenkoski, pudotuskorkeus on keskivedellä 15,5 m).¹⁴⁰ Tornionjoesta koskia hankkivat myös Pohjolan Voima Oy ja Raf. von Frenckell y.m. Imatran Voima Oy totesikin vuoden 1961 muistiossa Tornionjoen rakentamisen hankaluudeksi sen,

että kaksi edullisinta rakennusporrasta, Vuennonkoski ja Kassaniva olivat lähes kokonaan yksityisten hallinnassa. Muistion mukaan, ellei kyseisiä koskiosuuksia saatu hankittua ostaen tai vaihtaen, olisi muodostettava koko vesistön yhteinen yhtiö, jonka osakas (valtio tai Imatran Voima Oy) saisi pakkolunastaa oikeuden kaikkiin vesivoimiin tai mahdollinen yksityinen osakas saisi osuuden yhtiöstä vain omistamansa kW-määrän perusteella riippumatta niiden sijainnista.¹⁴¹

Tornionjoen sivujokeen, Tengeliönjokeen, rakennettiin ensimmäinen voimalaitos 1920-luvun alussa. Ab Aavasaksa Oy:n kolmiturbiininen Haapakosken voimalaitos valmistui vuonna 1923. Voimalaitos tuotti Haapakosken puuhiomolle energiaa ja ylimääräistä virtaa myytiin lähitalouksiin. Jääkärivertsi Ragnar Nordström osti 1950-luvun alussa Ab Aavasaksa Oy:n ja muutti yhtiön nimeksi Aavasaksa Oy. Nordströmin perustama toinen yhtiö, Länsi Lapin Voima Oy rakensi vuosina 1953–1954 Iso Vietosen ja Miekjärven välille Kaarannekosken voimalaitoksen. Kaarannekosken jälkeen Nordström rakennutti pienen Jolmankosken voimalaitoksen. Se valmistui vuonna 1955. Aavasaksa Oy lähti 1970-luvun lopulla hakemaan oikeutta Tengeliönjoen jatkorakentamiseen. Säännöstelyhankkeet nostivat myös vastustusta. Nykyinen 10,5 MW:n Portimokosken voimalaitos valmistui vuonna 1987. Nykyään Tengeliönjoen voimalaitokset (Jolmankoski, Kaarannekoski ja Portimokoski) omistaa Tornionlaakson Voima Oy.¹⁴²

Hanke Pohjoiskalotin vesivoiman valjastamisesta sähköntuotantoon – Imatran Voima Oy ja Vattenfallsstyrelsen suunnittelevat

Pohjoiskalotin vesivoimahanke käynnistyi 1950-luvun jälkipuoliskolla. Pohjoismaiden Neuvosto suositteli helmikuussa 1957 yhteistyötä luonnonvarojen hyödyntämisessä. Ehdotuksen kokoukselle tekivät neuvoston parlamentaarikoista Harry Klippenvåg, Väinö Leskinen ja Gösta Skoglund. Aloitteellinen asiassa oli myös Suomen silloinen Fagerholmin II:n hallituksen valtiovarainministeri Aarne Simonen (SDP). Suosituksen perusteella perustettiin yhdeksän jäsenen muodostama Pohjoismainen vesivoimakomitea.¹⁴³ Vesivoimakomitea piti työistunnot Oslossa maaliskuussa 1957, Helsingissä huhtikuussa 1958 ja Tukholmassa kesäkuussa 1958. Komitea jätti hallituksille väliraportin elokuussa 1958. Raportti linjasi yhteistyötä eteenpäin.

Pohjoismaiden neuvosto käsitteli raportin vuoden 1958 Oslon kokouksessaan ja suositteli, että Suomen, Norjan ja Ruotsin hallitukset toimoisivat komitean ehdotuksen mukaisesti. Pohjoismaiden neuvosto antoi Oslon kokouksessaan 1958 suosituksen asianomaisten maiden hallituksille tutkimuksen laatimiseksi Tornionjoen ja Kalixjoen vesivoimien hyväksikäyttömahdollisuuksista. Suomen osalta kauppa- ja teollisuusministeriö määräsi 7.3.1959 Imatran Voima Oy:n (per. 1932) yhdessä Vesivoimakomitean kanssa tekemään tutkimuksen ja laatimaan suunnitelmat Pohjoiskalotin¹⁴⁴ vesivarojen hyödyntämisestä. Ruotsissa vastaavan tehtävän sai Kungliga Vattenfallsstyrelsen ja Norjassa Norges Vassdrags- og Elektrisitetsvesen. Vattenfallsstyrelsenin¹⁴⁵ pääjohtaja Erik Grafström arvioi Torniossa Pohjoiskalottia

koskevassa neuvottelukokouksessa 5.3.1960, että ”- - kalleinta ja työläintä on 40 aseman rakentaminen, jonkin verran edullisempaa on, jos jokiverkkoon rakennetaan vain 20 asemaa, ja kaikkien edullisinta on, jos käännetään rakentaminen kolmen aseman vaihtoehdon mukaisesti Atlanttia kohti.”

Alkuselvitysten jälkeen nimitettiin yhteispohjoismainen vesivoimakomitea, joka jätti loppuraporttinsa 9.12.1961. Vesivoimakomitea esitti raportissaan kolme perusvaihtoehtoa (A, B ja C) Tornionjoen vesistön rakentamiseksi sähköntuotantoon: Ensimmäinen vaihtoehto oli konventionaalista Tornionjoen ja Kalixjoki koskien rakentamista. Toisessa vaihtoehdossa olisi käännetty Kalixjoen latva- ja keskiosat Tornionjokeen ja kolmannessa vaihtoehdossa Tornion- ja Kalixjokien latvavedet olisi johdettu Tornionjärveen, ja siitä vedet olisi käännetty tunnelin kautta Norjaan. Tunneliin olisi tehty suurvoimala. Prosessin aikana syntyi myös B2-suunnitelma (ks. dokumentit 004–006) eli konventionaalisen rakentamisen keskittäminen Kalixjokeen.

Hankkeessa Vattenfallsstyrelsen teki Tornionjoen mittaukset ja Imatran Voima Oy mittaukset Muonio-Köngämäjoessa. Ruotsalaiset tekivät rajajokien rakennusteknilliset selvitykset Tornionjoessa ja suomalaiset avustivat, kun taas Muonio-Köngämäjoessa vastuut olivat toisinpäin.

Rakennusvaihtoehdoista rakentajat olisivat mieluummin halunneet toteuttaa pohjoisimmille ja harvaan asutuimmille alueille painottuneen C-suunnitelman. Sen voimataloudellinen hyöty jäi muita vaihtoehtoja hieman pienemmäksi, mutta sitä pidettiin kustannustehokkaana vaihtoehtona. Vuoden 1959 ruotsalaisessa muistiossa todettiin hankkeen tekniset mahdollisuudet hyväksi, mutta oli myös kustannuspaineita. Suurien patojen rakentamisessa oli myös haasteita perustustöiden takia ja osasta padotusaltaista oli tulossa isoja. Ruotsissa C-vaihtoehto herätti eniten vastustusta. Suomessa Tornionlaakson kuntien toimikunta asettui niin ikään vastustamaan niin sanottua Atlantin suunnitelmaa (C-vaihtoehto) ja puolsi Tornion- ja Muonionjokien rakentamista.

Tornion- ja Kalixjoen rakentaminen tai latvavedet tunturien yli Tornionjärveen

Massiivinen suunnitelma Tornionjoen valjastamisesta sähköntuotantoon (ks. kartat 001–002 ja dokumentit 001–005) tuli esille tilanteessa, jossa Suomen alueen teollista pohjaa oltiin vasta uudelleen rakentamassa Lapin sodan tuhojen jälkeen). Pohjoismaiden neuvosto linjasi vuonna 1957: ”*Nordiska rådet rekommenderar Finlands, Norges och Sveriges regeringar att gemensamt överväga möjligheterna till samarbete i syfte att ekonomiskt utnyttja den s.k. Nordkalottens naturtillgångar samt att vidtaga de åtgärder, som härför befinnas ändamålsenliga, varvid speciell uppmärksamhet bör fästas vid att de redan inledda regeringsförhandlingarna fortsätts.*”¹⁴⁶ Ruotsin vesivoimarakentaminen oli levittäytymässä Norrbottenin pohjoisosiin ja Suomessa Kemi-joen rakentaminen oli jo pitkällä. Puolueettoman Ruotsin ja yya-Suomen rajajoen rakentamiseen liittyi myös geopolittisia kysymyksiä. Voimalaitosten rakentaminen

esitettiin välttämättömyytenä, ja sähkön kysynnän kasvu loi paineita rakentamiseen. Ruotsin osalta oli kyseessä Pohjois-Ruotsin teollistumisen edistäminen. Samanlainen tehokkaiden siirtoverkkojen rakentaminen mahdollisti sähkön siirron tuotantopaikalta kauaskin teollisuus- ja kasvukeskuksiin. Painetta lisäsivät myös useat kuivat vesivuodet. Puhuttiin ”voimapulasta”. Vuoden 1956 energiakomitea laski vuoden 1960 sähkön kulutukseksi Suomessa 9 750 miljoonaa kWh ja 21 000 miljoonaa kWh vuodelle 1970. Toteutunut kulutus oli 8 789 miljoonaa kWh vuonna 1960 ja 21 742 miljoonaa kWh vuonna 1970.¹⁴⁷ Pohjoismainen vesivoimakomitea laski Pohjoiskalotin alueen, Uumajanjoesta Oulujokeen, rakennettavissa olevat vesivoimavarat 87 miljardiksi kWh:ksi. Suomessa vesivoimalla tuotetun sähkön tuotanto vuosilta 1938 ja 1945–1962 on esitetty taulukossa 001.

Taulukko 001. Vesivoimalla tuotettu sähkö (milj. kWh) Suomessa vuonna 1938 ja vuosina 1945–1962

<i>Vuosi</i>	1938	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Milj. kWh	2 456	2 756	2 483	1 910	1 923	3 009	3 650	3 865	4 261	4 979
<i>Vuosi</i>	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	
Milj. kWh	4 876	6 190	5 202	6 617	6 960	5 563	5 269	8 023	9 770	

Lähde: Hustich 1955, 93; Järvikoski 1979, Liite 1. kWh = kilowattitunti.

Sodan aiheuttamaa tuotantonotkahdusta ja uutta kulutuksen kasvua varten valmistuivat ensin Oulujoen pääuoman voimalaitokset ja Kemijoen Isohaara. Taulukko 001 on ulotettu vuoteen 1962, jolloin valtioneuvosto päätti 20.7. Lokan ja Porttipahdan säännöstelyhankkeiden toteuttamisesta.

Tornionjoen lohisaaliit olivat vähentyneet eivätkä joen luontoarvot tai matkailu olleet painavana argumenttina hillitsemässä suunnitelmia. Voimatalous sai myös valtakunnan tasolla taloudellisen ja poliittisen eliitin laajan hyväksynnän. Vaikka Kuusamon koskisota 1950-luvun puolivälissä loi kapuloita voimayhtiöiden suunnitelmiin, yleinen ilmapiiri oli suosiollinen myös suurhankkeille. ”*Emme voine sille mitään, että kulttuurin edistymisen johtaa koskien asteittaiseen tuhoutumiseen*”, todettiin 1960-luvulla alistuneesti useiden kansallisten yhdistysten kirjelmässä eduskunnalle ja valtioneuvostolle, jossa puolustettiin luonnontilaista Oulangan vesistöä.¹⁴⁸ Tornionjoen ottamista voimatalouteen oli myös viritelty aikaisemmin ja Tornionjärven suurvoimalahanke oli norjalaisten taholta ollut esillä jo 1920-luvulla. Vesirakentamisen poikkeuslainsäädäntö antoi rakentajille oikeudellisen selkänogan ja etulyöntiaseman, ja muun muassa Suomen valtion luonnonsuojeluvallan työkalut puuttua vesivoimarakentamisen ympäristövaikutuksiin olivat olemattomat.

Taulukko 002a. Tornionjoen ja Pohjois-Suomen vesivoiman jakautuminen (milj. kWh/v ja %-osuudet) eri omistajaryhmille vuonna 1945

Vesistöt	Valtio	Teollisuus	Kunnat	Yksityiset	Yhteensä
Tornionjoki	659 39,4 %	304 18,1 %	5 0,3 %	706 42,2 %	1 674 100%
Yhteensä Oulujoki, Iijoki ja Kemijoki ja Tornionjoki	Yht. 5 656 34,4 %	Yht. 7 121 43,2 %	Yht. 555 3,4 %	Yht. 3 139 19,0 %	Yht. 16 471 100%

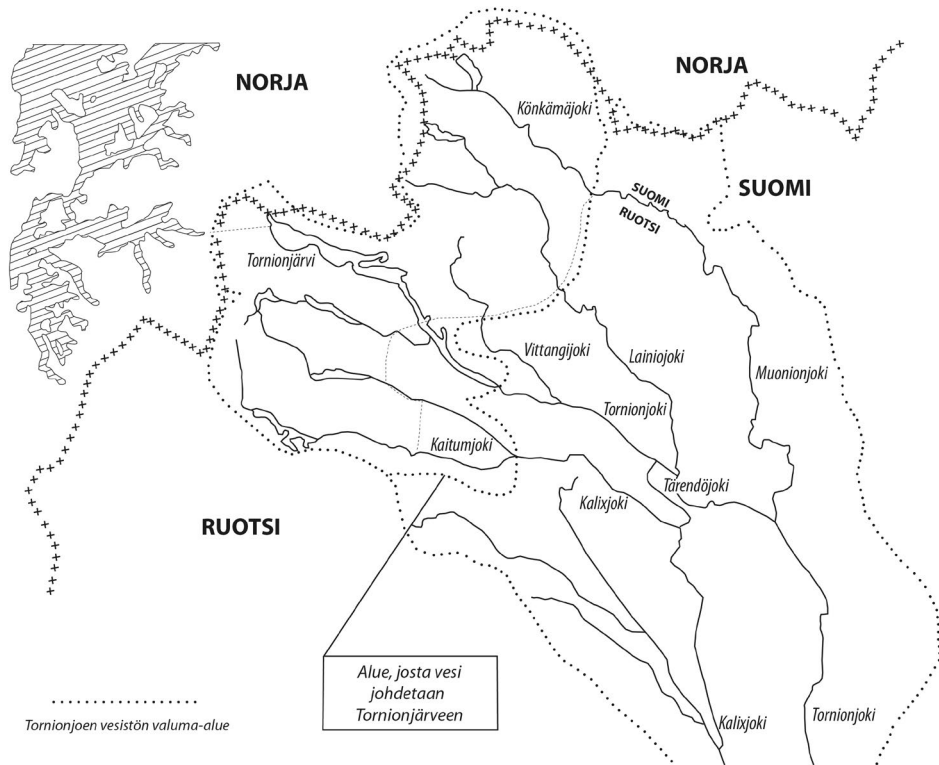
Muokattu taulukosta Kerkelä 1985, 51.

Pohjolan Voima Oy päätti laajentaa koskiostoja myös Tornionjoelle joulukuussa 1943. Yhtiössä keskusteltiin tuolloin myös Muonion- ja Ounasjoen koskien ostoista. Ostot Ounasjoella alkoivat kesällä 1944. Tornionjoella koskikauppoja tekivät myös Vuoksenniska-yhtiö ja Tampereen Pellava- ja rautateollisuus Oy:n ja A. Ahlström Oy:n omistama Atri Oy.¹⁴⁹

Taulukko 002b. Suomen puoleisen Tornionjoen ja sen latvajokien sähkönvoiman (kW) omistus-
subteet vuonna 1958

Joki	kW	Valtion omistus kW	Valtion omistus prosentteina
Tornionjoki	166 700	33 694	20,2 %
Muonionjoki	96 712	62 806	64,9 %
Könkämäeno	16 049	16 049	100,0 %
Lätäseno-Poroeno	40 734	39 734	98,7 %
Rommaeno	6 281	6 281	100,0 %
	Yht. 326 476	Yht. 158 564	

Lähde: ELKA. Imatran Voima Oy 766. # 728. J. Kilpeläisen muistio 10.4.1958. Valtion vesivoimatoimikunnan laskelma valtion osuuksista Tornion-, Muonionjoen, Könkämä-, Lätäs-, Romma- ja Poroenen omistuksista 28.1.1959 poikkeaa hieman yllä olevasta taulukosta. Vrt. KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja Vesistöjen säännöstelytoimisto. Hg:14.

Kartta 001. Tornionjoki-hankkeessa ei ollut kysymys vain konventionaalaisesta vesivoimaloiden rakentamisesta vaan myös valuma-alueen vesivirtojen kulkusuuntien muuttamisesta. Pohjoisen vesivoimakomitean raportti 1958 (myös Kom. 1961) kannatti Tornionjoen ylävesien johtamista Tornionjärven kautta Atlantiin taloudellisella ja vesivoiman hyväksikäyttämisen perusteella sekä jokien rakentamattomana säilymisen ("metsäjoet") takaavana kompromissina. Tornionjärvestä olisi tehty säännöstelyallas. Toisena vaihtoehtona oli vesien kääntäminen Kalixjoen ylävesistä Tornionjokeen ja kolmantena Tornionjoen ylävesien ohjaaminen Kalixjokeen.

Pohjolan Voima Oy omisti tuossa vaiheessa Tornionjoesta noin 19 400 kW ja toukokuussa 1959 noin 23 500 kW eli noin 14 prosenttia joen kokonaistehosta. Jakokuntien yksittäistalojen ja Tornion kaupungin osuus oli 50,77 prosenttia eli noin 84 870 kW. Kolarissa yksittäinen talo omisti lähes viisi prosenttia. Tornionjoki-hanke kiihdytti valtion omistusoikeuden laajentamista. Imatran Voimalla ja Pohjolan Voimalla oli kilpailutilanne sekä Tornionjoella että Kemijoella. 1960-luvun alussa Vuoksenniska Oy:llä oli Tornionjoen kokonaistehosta välillä Pohjanlah-ti–Muonionjoki omistuksessa 10,2 prosenttia. Matkakoski Oy:llä oli vajaa neljän prosentin omistusosuus Tornionjoen vesivoimasta vuonna 1959. Syksyllä 1962 Valtion vesivoimatoimikunta puolsi puheenjohtaja Niilo Saarivirran allekirjoittamassa lausunnossa valtion hallussa vielä silloin olleiden Tornionjoen koskiosuuksien (8 256 kW) myymistä Imatran Voimalle 28,5 miljoonalla markalla, koska rajajokena

Tornionjoen rakentamismahdollisuus oli epävarmaa ja ”siirtynee se joka tapauksessa verrattain pitkälle tulevaisuuteen.”¹⁵⁰

Imatran Voima kaavaili kesällä 1958 hankkivansa Pohjolan Voimalta sen Tornionjoki-omistukset, jolloin Imatran Voiman osuus nousi 54,50 prosenttiin. Diplomi-insinööri Juhani Kilpeläinen arveli yhtiön voivan ostaa myös muilta yksityisiltä enemmistön. 1950- ja 1960-lukujen taitteessa Tornionjokivarressa tehtiin Imatran Voima Oy:n ja jakokuntien välillä koskikauppoja siten, että yhtiö hankki koskiosuudet hallintaansa, mutta se joutui maksamaan enemmän kuin koskikauppojen alkutarjousten määrän. Sinällään jokivarressa oli tehty koskikauppoja (mm. Kukkolankoskesta) 1900-luvun alusta alkaen. Liikkeellä olivat niin valtio, valtionyhtiöt kuin yksityiset toimijat.¹⁵¹

Imatran Voima Oy:n selvityksen mukaan Tornionjoessa oli välillä Muonionjoki-Pohjanlahti kaikkiaan 75 koskitilaa tai jakokuntaa. Vesivoiman rakentamisesta vuonna 1941 säädetyn poikkeuslain mukaan voimalaitoksen rakentajan tuli omistaa vähintään kaksi kolmasosaa kosken vesivoimasta, ennen kuin sille voitiin myöntää väliaikainen lupa. 30.12.1959 Imatran Voima jakoi Tornionlaakson vesialueiden hankinnat neljään eri tärkeysluokkaan.¹⁵² Imatran Voima Oy sai koskikauppojen pään auki Pellon Väylänpään jakokunnan kanssa. Kauppasumma oli 30 miljoonaa markkaa. Yhtiön lähtötarjous oli 20 miljoonaa markkaa. Koskitila nimettiin Ääriverraksi jakokunnan Rundgrenin vanhimman veljeksensä nimen mukaan. Paikallisten toiveen huomioon ottamisella yhtiö sai positiivista suhdetoimintaa tukevaa mainosta. Koskikaupat eivät olleet Tornionlaaksossa läpihuutojuttuja (mm. Juoksenki). Alueen jokivarren jakokuntien neuvotteluasema oli vahvempi kuin esimerkiksi Sodankylän säännöstelyaltaiden maakaupoissa, joissa Kemijoki Oy:n ostajat toimivat yksittäisten tilojen kanssa.¹⁵³

Ruotsin puolella Svenska Cellulosa AB:n tytäryhtiö Bålforsens Kraft AB osti Kukkolan koskiosuuden Kukkolan jakokunnalta, jossa oli satakunta maanomistajaa. Jakokunnan myyntipäätökseen tarvittiin kahdenkolmasosan enemmistö. Ruotsalaisyhtiö aikoi käyttää voimalaitoksen sähkön Munksundin Piitimen paperitehtaassa. Hinta koskiosuudesta oli 65 000 kruunua yhtä pudotuskorkeusmetriä kohti eli 4,2 miljoonaa Suomen markkaa. Myyjät saivat pidätetyksi osan koskiosuudesta sekä hankkivat maavahinko- ja kalavahinkokorvauksen – siinä 2,5–3 miljoonan kruunun (190 miljoonan markan) korvaukset. Ruotsin puolella ensimmäiset kaupat Bålforsens Kraft AB teki talokkaiden Pekka Styrmanin ja Hjalmar Harlian kanssa keväällä 1961. Sen jälkeen vuorossa olivat Vuennon- ja Matkakosket miljoonan kruunun myyntisummasta.¹⁵⁴

Ruotsissa sikäläinen Vesihallitus oli tehnyt suunnitelmia Tornionjoen rakentamisesta Tornionjärvestä mereen jo 1950-luvun alussa. Pohjoiskalotin yhteisen vesivoimahankkeen alullepanija oli Kungliga Vattenfallsstyrelsenin teknillinen johtaja Karl Viktor Tore Nilsson (s. 1906). Nilsson valmistui Chalmersin teknillisestä korkeakoulusta vuonna 1929, ja hän tuli Vattenfallsstyrelsenin palvelukseen vuonna 1930. Hänet nimitettiin Vattenfallsstyrelsenin teknilliseksi johtajaksi vuonna 1953. Nilssonin aloitteesta otettiin Pohjoismaiden neuvoston kokouksen käsiteltäväksi

kysymys Pohjoiskalotin vesivoimien yhteispohjoismaisesta rakentamisesta. Nilssonista tuli asiaa valmistelleen Pohjoismaisen vesikomitean jäsen, ja hän osallistui konventiota valmistelleen ruotsalais-suomalaisen rajakomitean työskentelyyn. Presidentti Kekkonen myönsi K. V. Nilssonille Suomen Leijonan Ritarikunnan Komentajamerkin vuonna 1963.¹⁵⁵

Vesistöjen säännöstelyasiat olivat Suomessa vuonna 1934 perustetun Säännöstelytoimiston vastuulla. Toimisto oli perustettu alkuaan Saimaan säännöstelyä varten, mutta toimiston tehtäväkenttä laajeni sittemmin käsittämään koko maan. Toimiston johtoon tuli vuonna 1936 DI Viljo Castrén (s. 1901 Oulussa, k. 1984 Helsingissä). Castrénin siirryttyä professoriksi Teknilliseen korkeakouluun Säännöstelytoimiston johtajaksi valittiin aikaisemmin apulaisjohtajana toiminut DI Eino W. Seppänen syksyllä 1959. Uudeksi apulaisjohtajaksi valittiin DI Eino Sirkeinen. Säännöstelytoimiston yläpuolella oli Valtion vesivoimatoimikunta (per. 1950). Siihen kuului viisi valtioneuvoston nimittämää jäsentä. 1950-luvulla vesivoimatoimikuntaa johti Oulujoki Oy:n toimitusjohtaja Niilo Saarivirta¹⁵⁶, vuoteen 1906 Holmström, (s. 1898 Ylimarkussa, k. 1982 Helsingissä), ja tutkimusjaksolla toimikunnan jäseninä olivat myös voimayhtiöiden johtajista Imatran Voima Oy:n ja Kemijoki Oy:n toimitusjohtaja, vuorineuvos Heikki Lehtonen (s. 1909 Urjalassa, k. 1977 Helsingissä) ja aikaisemmin Imatran Voima Oy:ssä ja Oulujoki Oy:ssä uraa tehnyt Kemijoki Oy:n toimitusjohtaja, vuorineuvos Veikko Axelson (s. 1910 Helsingissä, k. 1996 Helsingissä). Kauppa- ja teollisuusministeriön alaisuudessa toimineeseen Säännöstelytoimistoon kuului 25 jäsentä, mutta koska sillä ei ollut omaa kenttäorganisaatiota, käytännössä kentällä toimiva organisaatio oli Imatran Voima Oy. Imatran Voima Oy teki myös Sodankylän säännöstelyaltaisiin liittyvää selvitystyötä. Yhtiöt linkittyivät toisiinsa myös henkilöstön¹⁵⁷, omistussuhteiden ja rahoitusjärjestelyjen kautta.¹⁵⁸

Kuva 001. DI ja professori Viljo Castrén oli suunnittelemassa muun muassa Tornionjoen valjastamista sekä Lokkaa ja Porttipahtaa. Hän esitti säännöstelyaltaita Kemijoen latvoille jo 1930-luvun lopulla. Castrén oli johtavia vesistöjen säännöstelyn ja vesirakentamisen virkamiehiä ja jatkoi uraansa myös teknillisen korkeakoulun professorina. Valokuva ELKA.

Pohjoismaiden vesivoimakomitean tueksi muodostettiin erityinen tutkimusryhmä, jossa Suomesta / Imatran Voimasta olivat mukana johtavat diplomi-insinöörit Veikko Axelson, Osmo Korvenkontio, Herman Virtanen ja Juhani Kilpeläinen sekä joukko nuorempia insinöörejä ja rakennusmestareita sekä henkilöstöä sähköosastolta. Ruotsista yleissuunnittelusta ja vahinkojen selvityksestä vastasivat Vattenfallenin pääjohtaja Jonas Norrby ja Erik Borgman (Larsson), ja rakenteellista suunnittelua johtivat Karl-Arthur Scherman ja Karl-Åke Sjöborg. Suunnittelutyö tehtiin pääosin vuosina 1959–1961.¹⁵⁹ Juridinen komitea jatkoi selvitystyötä vielä vuonna 1962.¹⁶⁰

Pohjoismaisen vesivoimakomitean jäsen, diplomi-insinööri Kauko Hjelt esitteli 1950-luvun lopulla julkisuuteen tullutta Pohjoiskalotin vesivarojen käyttösuunnitelmaa (ei lopullinen esitys) Tornionlaakson kuntien edustajille todeten, että jos Tornionjoen ja siihen laskevien Rautajoen, Vittangijoen, Lainionjoen ja Muonionjoen sekä Tarendöjoen (Täräntöjoki) Tornionjokeen yhdistävän Kalixjoen vedet valjastettaisiin sähkötuotantoon, tarvittaisiin noin 60 tavanomaista jokivesivoimalaitosta. Yksinomaan Tornionjoen–Muonionjoen–Könkämäjoen valjastamiseen tarvittaisiin 28 voimalaitosta, joiden hinta olisi Suomelle noin 45 miljardia markkaa ja energiatuotto noin 1 000–1 200 miljoonaa kWh vuodessa. Toinen vaihtoehto, jossa Kalixjoen yläjuoksu käännettäisiin Tornionjokeen, tarkoittaisi 20 voimalaitoksen rakentamista Tornionjokeen. Tämän vaihtoehdon energiatuotto olisi ensimmäistä pienempi, mutta vastaavasti rakennuskustannuksissa tulisi säästöä. Kolmas vaihtoehto, jossa Tornionjoen latvavedet kerättäisiin Tornionjärveen ja johdettaisiin sieltä 30 kilometriä pitkällä tunnelilla Atlanttiin Narvikin lähellä olevaan Rombaksbotnin vuonoon, merkitsisi 342 metrin (345 m) pudotuskorkeutta Tornionjärvestä Atlanttiin (kartta 002, dokumentti 004). Tässä suunnitelmassa Tornionjärvi (Ruotsin seitsemänneksi suurin järvi, pinta-ala 322 km²) säännösteltäisiin Vakkokosken¹⁶¹ kohdalle rakennettavalla padolla. Noin 40 kilometriä alemmaksi rakennettaisiin toinen pato, ja näin patojen väliin muodostuvaan järveen johdettaisiin sivujokea alempana olevista osista vettä, joka pumpattaisiin 20 metriä ylempänä olevaan Tornionjärveen. Rautas- ja Kalixjokien yläjuoksun vedet ohjattaisiin tämän padon yläpuolelle. Könkämäjoen ja sen sivujoen Lätäsenon vedet käännettäisiin Tornionjärveen. (ks. kartat 001 ja 002 sekä dokumentit 004 ja 005). Sieltä vesi pudotettaisiin vuoren sisään rakennettavaan Vassijauren jätiläisvoimalaitokseen. Suurvoimala pystyisi tuottamaan energiaa 7 400 miljoonaa kWh vuodessa. Suomen osuus olisi 16–17 prosenttia eli noin 1 270 miljoonaa kWh vuodessa. Suurvoimalan kustannuksiksi laskettiin noin 100 miljardia markkaa. Vaihtoehdon toteuttaminen merkitsisi Tornionjoen alajuoksun vesimäärän laskemista noin puoleen luonnontilasta. Vähentynyt vesi merkitsisi haittoja uitolle ja kalastukselle. Suurvoimalaa Hjelt puolusti näin: ”*Suunnitelmaa voidaan pitää jokien koskemattomina säilyttämistä koskevien toivomusten ja niiden vesivoiman hyväksikäyttämisen kompromissina.*” Hjeltin mukaan maastotutkimukset oli tarkoitus saada valmiiksi vuonna 1961, rakennustyöt päästäisiin aloittamaan ehkä vuonna 1970 ja voimalaitos valmistuisi vuonna 1978.¹⁶²

Taulukko 003. Voimalaitoshankkeen kokonaiskustannukset milj. Rkr (voimalaitokset, säännöstelyt ja voimansiirto) vuoden 1961 arvion mukaan ja T. Nilssonin laskelma yksikköhinnasta

Vaihtoehto	Ruotsin osuus	Suomen osuus	Yhteensä milj. Rkr	Yksikköhinta äyriä/kWh ja mk/kWh
Vaihtoehto A	3 140	810	3 950	31 äyriä, 19:10 mk
Vaihtoehto B	2 690	810	3 500	26 äyriä, 16:10 mk
Vaihtoehto C	2 420	480	2 900	18 äyriä, 11:10 mk

Lähde: Kom. 9.12.1961, 62 ja 113. Suomen osuus kustannuksista oli A- ja B-vaihtoehtoissa noin 50 miljardia markkaa ja C-vaihtoehdossa noin 30 miljardia markkaa. Vuonna 1961 yksi Ruotsin kruunu (Rkr.) oli 62,50 Suomen markkaa. Rajajokien rakentamisen energianhinta laskettiin säännöstelykustannuksineen (6.4.1961) Tornionjoen voimalaitoksille 14:25 mk/kWh, Muonionjoelle 23:30 mk/kWh ja Könkämäenolle 22:15 mk/kWh sekä Lätäsenolle 24:25 mk/kWh eli Suomen osuus yhteensä 18:40 mk/kWh. Nilssonin laskelma perustui 41 voimalaitoksen porrastukselle. Ks. ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 728.

Kuva 002. Suomen ja Ruotsin Lapin vesivoimatalous eteni valtiovetoisesti 1950- ja 1960-luvuilla. Ruotsalaisia vesivoiman suunnittelijoita. Vas. Vattenfallsstyrelsenin pääjohtaja Erik Grafström ja oik. tekninen johtaja Tore Nilsson esittelemässä Luulajajoen säännöstelyä vuonna 1960. DI Tore Nilsson oli keskeinen Tornionjoki-hankkeen suunnittelija. Valokuva Vattenfall Centralarkivet.

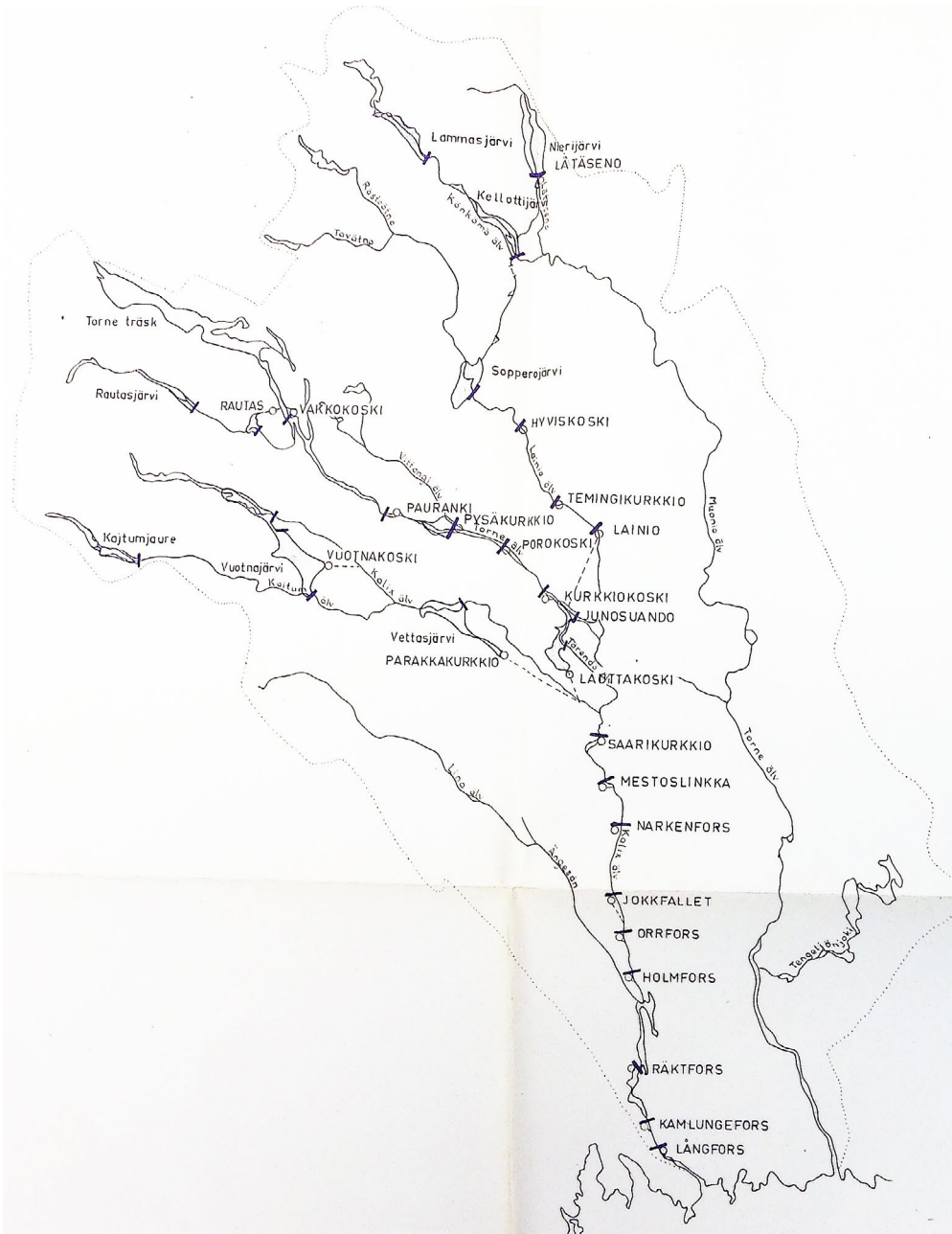
Kuva 003. Vuorineuvos Niilo Saarivirta oli vaikutusvaltainen vesivoimatalouden yritysjohtaja ja virkamies. Hän toimi 1950- ja 1960-luvuilla Valtion vesivoimatoimikunnan puheenjohtajana. Urallaan hän tutki 1930-luvulla muun muassa Kukkolankosken rakentamismahdollisuuksia, ja hänestä tuli Oulujoki Oy:n voimalaitossuunnittelija vuonna 1941, rakennuspäällikkö vuonna 1945 ja toimitusjohtaja vuonna 1948. Valokuva ELKA. Oulujoki Oy.

Dokumentti 001. Tornionjoki-hankkeen dokumentit osoittavat massiivien vesirakentamissuunnitelman. A-vaihtoehdossa olisi rakennettu 37 voimalaitosta ja 10 säännöstelyallasta (Rautasjärvi, Rautas, Tornionjärvi (Torneträsck, Torne träsck), Pysäjäjärvi, Nierijärvi, Lammasjärvi, Kelottijärvi, Kaitumjau-re, Vuotnajärvi ja Vettasjärvi). Saavutettavan energiamäärän kannalta A-vaihtoehto oli tehokkain. Energiaa laskettiin saatavan yhteensä 10 100 GWh/v ja rakennuskustannusten olevan 245 mrd. mk (v. 1961 rahassa). Tornionjoen voimalaitokset suunniteltiin kaksikoneistoiksi ja Muonionjoen yksikoneistoiksi. Eri voimalaitoksista tehtiin, ellei ratkaisu ollut täysin maaston määräämä, vaihtoehtoisia suunnitelmia. Lähde: ELKA. Imatran Voima Oy. 766.

Dokumentti 002. B-vaihtoehto. 26 voimalaitosta ja 9 säännöstelyallasta (Rautasjärvi, Rautas, Tornionjärvi, Pysäjäjärvi, Nierijärvi, Lammasjärvi, Kelottijärvi, Kaitumjaure ja Vuotnajärvi). Muonionjoki olisi rakennettu kuten A-vaihtoehdossa, samoin Ruotsin Tornionjoen ja Kalixjoen latvat. Sen sijaan Kalixjoen vedet olisi käännetty Täräntöjoen läheltä Tornionjokeen. Tornionjoen voimalaitosten yksiköt suunniteltiin kolmekoneistoiksi. Lähde: ELKA. Imatran Voima Oy. 766.

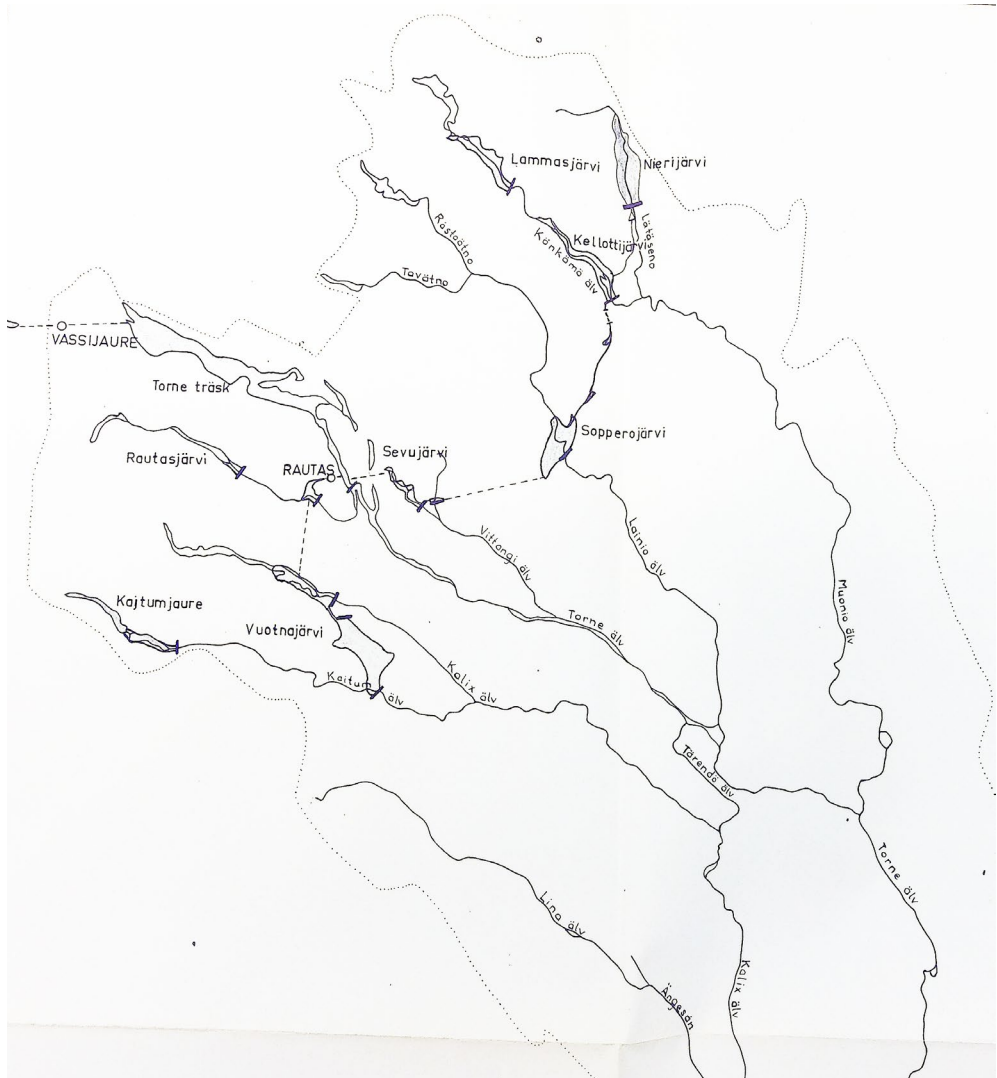
Dokumentti 003. B2-vaihtoehto. 21 voimalaitosta ja 11 säännöstelyallasta (Rautasjärvi, Rautas, Tornionjärvi, Pysäjärvi, Nierijärvi, Lammasjärvi, Kelottijärvi, Sopperojärvi, Kaitumjaure, Vuotnajärvi ja Vettasjärvi). Malli oli Ruotsin sotilasviranomaisten esittämä, ja siinä Tornionjoen vedet olisi käännetty Tärännön kautta kokonaan Kalixjokeen. Tornion rajajoki olisi jäänyt vain Muonionjoen jatkeeksi. Esillä oli myös Muonionjoen latvaosien kääntäminen Lainionjokeen samalla tavalla kuin C-vaihtoehdossa. Lähde: ELKA. Imatran Voima Oy. 766.

Taulukko 004. Vuoden 1962 laskelma Muonionjoen ja Könkämäenon rakentamiskustannuksista korvauksineen (milj. mk)

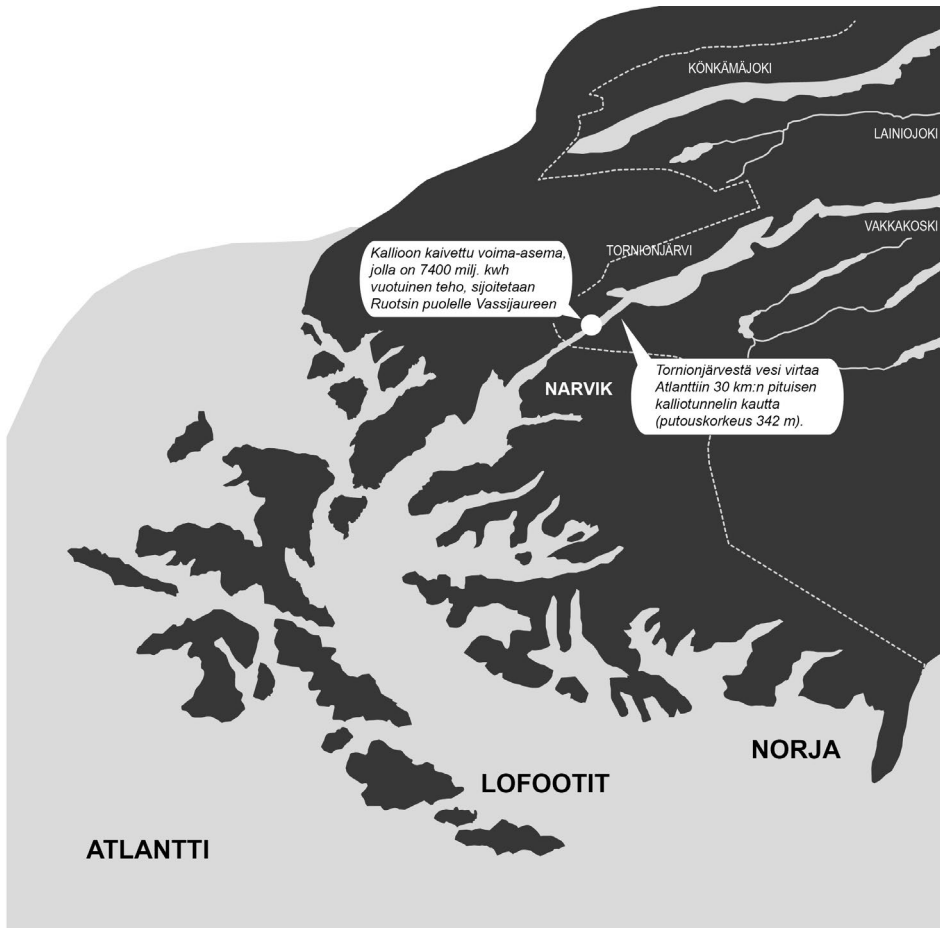
Rakentamiskohde	A- ja B-vaihtoehdot milj. mk	C-vaihtoehto milj. mk
Ääverkoski	4 650	6 900
Aarekoski	5 720	16 280
Kaarnetkoski	1 860	13 190
Muonionkoski	4 060	4 510
Visantokoski	4 550	3 750
Saivomuotka	1 900	1 620
Tapokoski	3 380	1 760
Jänkäkoski	2 150	1 710
Kelottiluspa	2 130	1 720
Lammaskoski	2 640	2 900
	Yht. 33 040 milj. mk	Yht. 54 340 milj. mk

Muonionjoen suunnitteluvastuu oli suomalaisilla ja Tornionjoen ruotsalaisilla. Eri laskelmissa päädyttiin hieman erilaisiin lopputuloksiin, mutta taulukko kuvaa suuruusluokan. A- ja B- vaihtoehdoissa korvausten osuus oli keskimäärin 49 prosenttia kokonaiskustannuksista ja C-vaihtoehdossa 52 prosenttia kokonaiskustannuksista. Lähde: ELKA. Imatran Voima Oy 766. # 953, vrt. # 957 ja # 730–731.

Tornionjokeen suunniteltiin voimalaitoksia ylävirtaan päin lueteltuna Kukkolan-
koski (80 MW), Viento (91 MW), Kattilakoski (49 MW), Korpikoski (62 MW),
Pello (56 MW) ja Kassaniva (105 MW) ja Muonionjokeen Ääverkoski (33 MW),
Aareankoski (33 MW), Kaarnetkoski (24 MW), Kangoskoski (26 MW), Muonio
(41 MW), Visantokoski (20), Saivomuotka (34 MW), Tapokoski (33 MW) ja Jän-
käkoski (16 MW). Könkämäenoon suunniteltiin voimalaitoksia Kelottiluspaan (29
MW) ja Lammaskoskeen (18 MW). Lähes sadan metrin putouskorkeus olisi tullut
Lätäsenon voimalaitokseen (48 MW). Voimalaitosten maksimitehot vaihtelivat
eri rakentamisvaihtoehdoissa. Tärkeimmät altaat olivat Nierijärvi, Lammasjärvi ja
Kelottijärvi. Niiden säännöstelytilavuudet olivat 530, 520 ja 300 miljoonaa kuu-
tiometriä. Nierijärven altaan kustannukset (vahingonkorvaukset mukaan lukien)
laskettiin 2 290 miljoonaksi markaksi, Nierijärven kanavan kustannukset 1 840
miljoonaksi, Lammasjärven altaan 1 580 miljoonaksi ja Kelottijärven altaan kusan-
nukset 2 660 miljoonaksi markaksi.¹⁶³

Dokumentti 004. C-vaihtoehto. 2 voimalaitosta (Rautas ja Vassijaure) ja 10 säännöstelyallasta (Rautasjärvi, Rautas, Tornionjärvi, Sevujärvi, Sopperojärvi, Nierijärvi, Lammasjärvi, Kelottijärvi, Kaitumjaure ja Vuotnajärvi). Muonionjoen latva-aa-rojen, Könkämäenon ja Lätäsenon vedet olisi käännetty kanavien ja tunnelien avulla 100-prosenttisesti Tornionjärveen. Kanavilla oli tarkoitus kerätä Tornionjärveen myös Lainionjoen ja Vittanginjoen latvaosien vedet. Energian laadun ja hinnan kannalta vaihtoehto oli Ruotsille edullisin. Suomelle vaihtoehdon kannattavuus riippui sovittavista energian ja kustannusten jakoperusteista. Tornion- ja Kalixjoen luonne olisi muuttunut, ja niiden vesimäärä laskenut puoleen. Lähde: ELKA. Imatran Voima Oy. 766. Ks. myös dokumentit 005a ja 005b.

Kartta 002. Atlantti-suunnitelman suurvoimalan sijoitus. Pudotuskorkeus 345 m ja 350 m on muut yleisesti esitetyt luvut. Pohjoismaisen vesivoimabankkeen C-vaihtoehdossa suunniteltiin Vassijauren suurvoimalaa Tornionjärvestä hieman Norjan rajalle. Voimalan teho olisi ollut viisikertaa Imatran voimalaitoksen teho. C-vaihtoehdon vuotuinen energiatuotanto laskettiin 7 900 GWh/v. Rakentajat pitivät C-vaihtoehtoa energian laadun ja hinnan kannalta Ruotsille ylivoimaisesti edullisimpana. C-vaihtoehto sopi hyvin omistussuhteiden kannalta Imatran Voimalle, koska yksityisten omistajien määräysvalta oli vähäinen. Ongelmana oli uiton järjestäminen. Suunnitelman toteuttaminen olisi edellyttänyt kolmen maan sopimusta. A-vaihtoehto oli Suomelle saavutettavan energiamäärän ja energian nopean saannin kannalta paras. Vaihtoehtoa puolsi myös se, että sillä oli vankea, muttei särötön paikallisen väestön tuki. Piirros Riikka Aarnio 2020. Pohjakarttana Suomen Kuvalehti 22.11.1958.

C-vaihtoehdossa jokien uusien vedenkorkeuksien ja virtaamien ennakointi oli vaikeaa. Vuoden 1958 pohjoismaisen vesivoimakomitean raportissa puolustettiin C-vaihtoehtoa. Vaihtoehtoa perusteltiin rakennuskustannusten säästämällä. C-vaihtoehdossa tarvittiin vain kaksi (Rautas ja Vassijaure, ks. dokumentti 004) voi-

malaitosta, kun muissa vaihtoehdoissa voimalaitoksia olisi pitänyt rakentaa 20–40 kappaletta. Raportti esitti myös sovittelevan hyväksyttävyyssperusteen: ”*Ehdotusta on pidettävä jokien koskemattomina säilyttämistä koskevien toivomusten ja niiden vesivoiman hyväksikäyttämisen välisenä kompromissina.*” Vesirakentamisen tekninen kehitys mahdollisti vaihtoehdon toteuttamisen. A- ja B- vaihtoehdoista raportti kannatti Kalixjoen vesien ohjaamista Tornionjokeen (B1) ja voimalaitosten rakentamista sinne. Voimalaitokset haluttiin keskittää yhteen jokeen ja korkeussuhteiden vuoksi vedet kannatti ohjata Tornionjokeen.¹⁶⁴

Vesivoimakomitea arvioi Tornionjoen rakentamisen kustannuksiltaan varsin kohtuulliseksi verrattuna Kemijoen pääuoman voimalaitosten rakennuskustannuksiin ja osaksi erittäin edulliseksi Kemijoen sivujokien rakentamiseen. Suomen voimatarve oli lisääntymässä suhteellisesti nopeammin kuin Ruotsissa. Lisäksi Tornion- ja Kalixjoen rakentaminen arvioitiin kalliimmaksi kuin kustannukset muissa Ruotsin vesistöissä. Asetelma tarkoitti sitä, että hanke oli Suomelle tärkeämpi kuin Ruotsille.

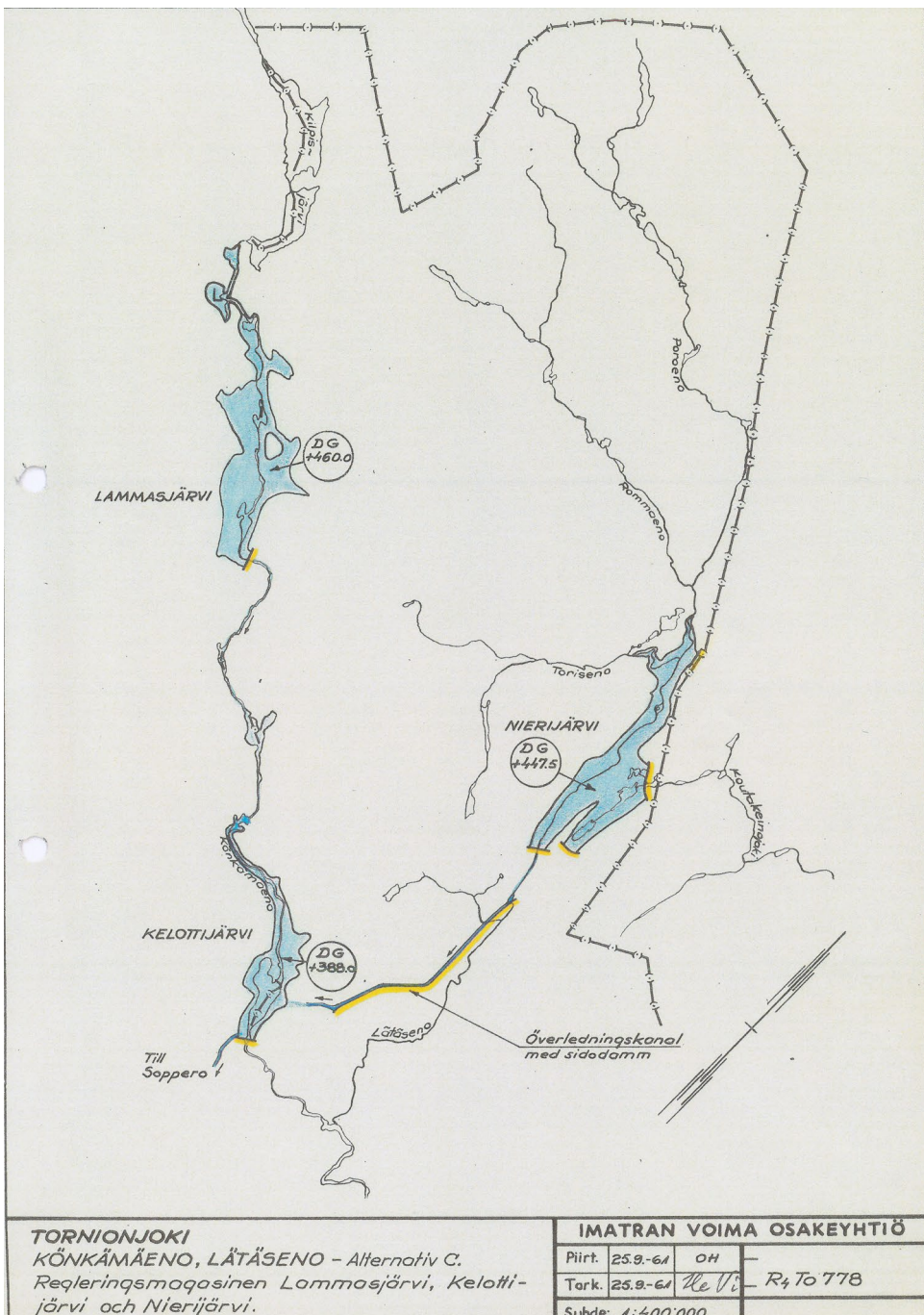
Tornionjoen rakentamiseen tuli paineita paikallispolitiikasta jo ennen vesivoimakomitean raportin julkaisemista. Muun muassa Kolarin kunnan teollisuuden edistämislautakunta esitti jo helmikuussa 1958 Imatran Voimaa käyttämään hyväkseen tutkittuja koskia voimalaitosten perustamiseksi.¹⁶⁵ Vuoden 1959 maaliskuussa Ylitorniolla kokoustanut Tornionlaakson kuntain toimikunta (läsnä 25 kuntien edustajaa/varaedustajaa sekä kymmenkunta karunkilaista yksityishenkilöä ja kolme toimittajaa) yhtyi Ruotsin Ylitorniolla pidetyn kokouksen kantaan, jossa kannatettiin Tornionjoen rakentamista, mutta hylättiin muut vaihtoehdot.¹⁶⁶

Imatran Voima Oy halusi alusta alkaen kytkeä Tornionlaakson kuntapäätäjät projektiin. Yhtiön muistiossa Ylitornion kokouksesta (PM. 15.3.1959) tiedotuspäällikkö Niilo Teerimäki esitti, että kesän korvalla Tornionlaakson suomalaiset kunnallismiehet kutsutaan ennen kuntain toimikunnan kokousta ”*pieneen tarinabetkeen Tornioon*”. Lokakuussa 1959 Imatran Voima Oy kutsui alueen kuntapäätäjät informaatiotilaisuuteen Tornioon.¹⁶⁷ Enontekiön kunnanhallitus päätti olla osallistumatta mainittuun Tornion kokoukseen.¹⁶⁸ Voimayhtiön informaatio puri ilmeisen hyvin. Tornioon kokoontuneet kuntapäätäjät suhtautuivat projektiin varsin suopeasti. Rakennemuutosta elävässä Suomessa Lapin poliittinen eliitti esitti työllisyysenhoidon peruskeinona vesivoimarakentamisen ja maakunnan malmivarojen ja metsäteollisuuden eteenpäin viemistä.

Pohjoiskalottihankkeen suunnitteluvaiheessa Suomen ja Ruotsin sähköverkkoyhteistyö konkretisoitui, kun Kemijoen Petäjäskoskelta Kalixiin rakennettu 220 kW:n 110 kilometriä pitkä sähkölinja otettiin käyttöön keväällä 1959. Päätös yhteyden rakentamisesta tehtiin vuonna 1957, ja 12.2.1958 allekirjoitettiin sopimus johtoyhteyden rakentamisesta sekä Imatran Voima Oy:n ja Ruotsin Statens Vattenfallsverkin välinen sopimus sähkön siirrosta valtioiden kesken. Vuonna 1960 valmistui 99 kilometrin mittainen 220 kW:n sähkölinja Ruotsin Järpströmmensistä Norjan Nean voimalaitokselle. Ylirajaista vesivoimaan liittyvää säännöstely-yhteistyötä

Ruotsi ja Norja alkoivat tehdä vuonna 1952. Norjan Limingenjärven säännöstelyltään rakentamislupa annettiin elokuussa 1952. Altaalla säännösteltiin Ruotsin puolella olevan Faxjoen juokсутusta. Suomen, Norjan ja Neuvostoliiton kesken tehtiin vuonna 1956 sopimus veden juokсутtamisesta Inarinjärvestä Paatsjokeen. Norja ja Suomi sopivat vuonna 1951 Näätämojoen ja Uutuanjoen vesistöalueilla eräiden rajavesistöjen virtauman muuttamisesta.¹⁶⁹

Imatran Voima Oy:n muistiossa vuodelta 1962 todetaan muun muassa Kelottiluspan pato C-rakentamisvaihtoehdossa Muonionjoen latvavesien kannalta välttämättömäksi, koska sen takaa Könkämäenon ja Lätäsenon vedet johdettaisiin kohti Tornionjärveä. Likimääräisesti yhtiö selvitti myös vaihtoehtoa, jossa Lätäsenon vedet johdettaisiin Kelottijärven altaaseen ja käytettäisiin hyväksi Kelottiluspan laitoksessa, sekä vaihtoehtoa, että Könkämäenon vedet johdettaisiin Lätäsenon laitoksen yhteydessä olevan koneiston kautta Lätäsenoon. ”*Tällaisilla ratkaisuilla on etunsa, kahden voimalaitoksen asemasta tarvittaisiin vain yksi, mutta vesitiet ovat pitkiä ja kalliita*”, totesi asiasta muistion kirjoittanut Herman Virtanen. Virtasen mukaan olisi ensinnä tarkemmin selvitettävä Lätäsenon vesien johtamista Kelottijärven altaaseen, ellei Lätäsenon vesiä voitaisi säännöstellä Nierijärven altaassa. 31.3. 1962 muistiossa Kelottijärvestä katsottiin olevan huomattavasti ylivuotista varastotilaa, joka teki mahdolliseksi juokсутtaa Sopperon kanavassa verraten tasaista vesimäärää riippumatta vesivuosien vaihteluista.¹⁷⁰

Dokumentti 005. C-vaihtoehtoon liittyvä suunnitelma vuodelta 1961. Nieri-, Kelotti- ja Lammasjärvi olivat tärkeimpiä säännöstelyaltaita. Nierijärven allasta pidettiin sopivana vaihtoehtona myös A- ja B-vaihtoehtoisissa. Lätäsennon latvoille Poroenoon ulottuvista padotussuunnitelmista mm. 31.10.1958. Altaita suunniteltiin sekä voimalaitosten että uiton tarpeisiin. Vesihallitus piti Tornion- ja Muonionjoen sivujokien rakentamista esillä vielä 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa. Lähde: ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 957, myös # 940.

Nierijärven altaassa (padotuskorkeus + 447,5 m, altaan alaraja + 430,0 m ja tilavuus 530 milj. m³ sekä energiateho 480 GWh, vrt. Lokka 675 GWh ja Porttipahta 530 GWh) yhtenä vaihtoehtona oli madaltaa allasta ja korvata säännöstelytilaa Lätäsenon vesistön latvaosiin sijoitettavilla altailla. Nierijärven altaan avokanavan pituus olisi ollut noin 21 kilometriä. Muun muassa Munnikurkkion kohdalle, Rommaenon ja Poroenon alaosiin sekä Porojärven alapuolelle suunnitellut lisäaltaat eivät osoittautuneet kannattaviksi.

Norjan intressinä C-vaihtoehdossa oli turvata Pohjois-Norjan terästeollisuuden energiansaanti. Tornionjärven suurvoimala -vaihtoehdon tielle tuli Norjan vahvan kalastuselinkeinon intressit. Makean veden johtamisella Rombakenin vuonoon pelättiin olevan vaikutuksia Norjan kalastukseen aina Lofootteja myöten. Rombakenin lauttaliikenteelle mahdollisesti aiheutuvat haitat olivat väistymässä, kun valtatie numero 50:lle oli valmistumassa silta vuonon yli. Sen sijaan 1960-luvun alussa Rombakenin vuonon perukkaan kaavaillun Luossavaara–Kiiruna Osakeyhtiön malmisataman mahdolliset haitat makean veden aiheuttamista jääesteistä vaikuttivat C-vaihtoehtoa vastaan. C-vaihtoehto aiheutti kritiikkiä Ruotsissa ja Suomessa liian suurista ympäristömuutoksista, pysyvistä haitoista ja hyödyn valumisesta pois Tornio–Kalix-jokilaaksoista.¹⁷¹

Tulot rakennustöistä ja koskiosuuksien myynneistä sekä voimalaitoksista saadut verotulot kattaisivat osan kustannuksista, mutta Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen puheenjohtaja arvioi: *”Tällaiset tulot voisivat tuskin korvata vakinaisille elinkeinoille koituvaa vahinkoa pitemmällä tähtäyksellä katsottuna. Asia olisi toinen, jos voimalaitoksia tarvittaisiin ensi sijassa elinvoimaisen teollisuuden synnyttämiseksi alueelle, mutta siitähän tuskin on ollut kysymys.”*¹⁷² Tornionlaakson valuma-alue oli voimalaitosrakentamisessa tarkoitus rakentaa hyödyntämään kehittyneimpien alueiden taloutta.

Heinäkuussa 1959 Torniossa pidetyssä kokouksessa Imatran Voima Oy:n edustajat pohtivat korvauskysymyksiä hankkeen likimääräistä kustannusarviota varten. Maavahingoista padotusrajan alapuolisille alueille korvauseriaatteen määriteltiin 100 prosenttia ja vettymisalueelle keskimäärin 40–50 prosenttia. Suomen käytännön mukaan korvauseriaatteen piti tulla vaikutusasteen ja tiluslajin mukaan määräytyvän muunnetun vahinkopinta-alan arvo ja tätä varten hankitun maatalouskaluston ja rakennetun pääoman arvo. Jälkimmäisen arvioinnin perustana pidettiin keskimääräistä kullekin tilakoolle tarkoituksenmukaista kalusto- ja rakennusmäärää. Metsäpohjan osalta linjattiin korvaus metsätyypistä riippuvan keskihinnan mukaan. Kokouksessa sovittiin myös, että padotus- ja vahinkoalueilla olevat rakennukset oli numeroitava karttoihin ja niistä oli tehtävä luettelot, joista ilmeni niiden käyttötarkoitus, rakennusaika ja kunto.¹⁷³ Selvää on, että korvausvastuiden realisoituminen olisi mitä todennäköisimmin johtanut korvauskiistoihin myös Tornionjokilaaksoissa, vaikka projektin alkumetreillä julkisessa keskustelussa painotettiin, että Kemi-joen (Isohaaran) tyyppistä tilannetta ei saisi antaa syntyä.

Tornionlaaksossa toteutettavia taloudellisia yleisselvityksiä linjattiin otsikkotaululla joulukuussa 1959. Rakentaja halusi selvittää maatalous- ja asutusolosuhteet, metsätalouden ja uiton, poronhoidon, kalastuksen, kaupan, teollisuuden ja käsityön, kaivostoiminnan ja matkailun kysymykset sekä väestö- ja työllisyyskysymykset ja verotusasiat. Osa selvityksistä perustui kuntaviranomaisten välittämiin tietoihin, tai rakentaja hyödynsi yleisiä tilastoaineistoja. Joidenkin osalta, kuten esimerkiksi kalastuksen ja matkailun, tehtiin erityisselvityksiä.

Tornionjoki-hankkeen edetessä laskettiin yleisten vahingonkorvausten ja vahinkoa ehkäisevien toimenpiteiden kustannuksia. Komitea päätyi eri vaihtoehtoisissa 400 (A), 550 (B) tai 710 (C) miljoonaan kruunuun, josta Suomen osuudeksi laskettiin kahdessa mallissa 60 (noin 3,5 miljardia silloista markkaa) tai 150 miljoonaa kruunua ja Ruotsin 340, 490 tai 560 miljoonaa kruunua. C-vaihtoehtoa puolsivat vähäisimmät padotusvahingot, mutta suunnittelijoiden mukaan ne olivat A-vaihtoehdossakin vain 1–2 prosenttia rantaviljelysten koko määrästä. Lohenkalastukselle A-vaihtoehto merkitsi täydellistä vahinkoa ja C-vaihtoehdossa 80–85 prosentin vahinkoa. Suunnittelijoiden mukaan C-vaihtoehtoa puolsivat myös mahdollisten kulttuurimuistomerkkien säästäminen ja eräät luonnonsuojelulliset näkökohdat, kun taas luonnonsuojeluväen mielestä A-vaihtoehto merkitsisi vähäisempää puuttamista luonnon järjestykseen. C-vaihtoehdon suurimpana vaikeutena suunnittelijat pitivät ristikkäisiä kunnallisia intressejä, jotka ”*yksin voivat kaataa koko hankkeen asian myöhemmissä käsittelyvaiheissa*”.¹⁷⁴

Esimerkiksi kalastusvahingoista kerättiin tietoja kalatalouskyselyillä ja matkailua selvitettiin määrällisillä mittareilla. Vuonna 1959 Torniossa, Karungissa, Ylitorniolalla, Pellossa, Yllästunturilla, Muoniossa, Pallastunturilla, Hetassa, Karesuvannossa ja Kilpisjärvellä olleissa hotelleissa, matkailumajoissa ja matkustajakodeissa oli yhteensä noin 420 vuodepaikkaa. Lisäksi Tornionlaaksossa oli kuusitoista retkeilymajaa, joissa oli vuodepaikkoja yhteensä noin 600. 1950-luvulla alkoivat yleistyä automatkailun myötä myös leirintäalueet. Telttäyöpymisiä oli vuonna 1959 kesällä noin 70 000–80 000. Vuonna 1956 matkailijoiden arvioitiin jättäneen Tornionjokilaaksoon noin 400 miljoonaa markkaa, vuonna 1957 noin 500–600 miljoonaa ja vuosikymmenen lopulla oltiin noin 1 000 miljoonassa silloisessa markassa. Vuonna 1957 länsirajan ylitti yli 60 000 moottoriajoneuvoa ja vuonna 1958 noin 81 500 ajoneuvoa. Rajanylitysten kokonaismäärä oli 1 725 000 vuonna 1960.¹⁷⁵

Suunnitelmat vastatulessa

Imatran Voima Oy ja Kungliga Vattenfallsstyrelsen suunnittelivat Tornionjoen valjastamista hyvin vakavasti. Yksistään Imatran Voima Oy käytti Tornionjoen valjastamisen valmistelutyöhön vuositasolla kymmeniä miljoonia markkoja. 5.4.1960 päivätyn kustannusarvion (kartoitus, vesitutkimukset, maa- ja kallioperätutkimukset ja toimistokulut) mukaan Tornion- ja Kalixjoen vesivoiman hyväksikäyttösuunnitelman tutkimuksiin oli suunniteltu 290 miljoonaa markkaa (v. 1959: 100 milj., v. 1960: 140

milj. ja v. 1961: 50 milj. markkaa). Lopulliset kustannukset Imatran Voimalle olivat 350 miljoonaa markkaa vuoden 1962 rahassa eli vuoden 2022 rahassa noin 8,67 miljoonaa euroa. Yhtiö teki paljon vaaituksia, kolmiomittauksia, ilmakuvaus- ja stereokarttoituksia, maaperäkartoituksia, seismisiä luotauksia, kairauksia, virtamittauksia ja rakentamisvaihtoehtojen vahinkoselvityksiä. Suunnittelua ja selvitystä tehtiin vakaassa rakentamistarkoituksessa, vaikka tiedossa oli, että varsinaiseen rakentamiseen päästäisiin ehkä kymmenen vuoden viiveellä. Etenkin suomalaisille hanke oli tavoittelemisen arvoinen. Se oli sitä kustannuksiltaan verrattuna Kemijoen pääuoman kustannuksiin ja erityisesti verrattuna Kemijoen sivujokien suunniteltuun valjastamiseen. Toinen merkittävä kannustin suomalaiselle sähköyhtiölle ja valtiovalalle oli tulevaisuusperspektiivin varmistaminen vesivoiman jatkorakentamiselle kasvavan sähköntarpeen tyydyttämiseksi. Ruotsilla rakentamiselle ei ollut niin polttavaa tarvetta sen enempää aikataulullisesti kuin panos-hyöty-kustannusvertailullakaan. Imatran Voima Oy myös pohti vaihtoehtoa, että jos Ruotsia rakentaminen ei kiinnostaisi, Suomen olisi pyrittävä vuokraamaan vesivoimalat ja rakentamaan rajajoen laitokset. Tämän vaihtoehdon vaikeutena oli se, että useat laitokset olisi ollut edullisinta sijoittaa Ruotsin puolelle.

Heikki Kerkelä on todennut Tornionjokea koskevien suunnitelmien hautautuneen sekä Suomen että Ruotsin luopuessa niistä vähin äänin.¹⁷⁶ Miten välttämättömänä pidetty ja korkealla poliittisella tasolla siunattu rakentamishanke joutui vastatuuleen? Kaatuiko hanke paikalliseen ja massiivisten ympäristömuutosten synnyttämään vastustukseen vai muihin yleispoliittisiin tekijöihin? Tornionjoki-hankkeen kariutuminen osoittaa, että suunnitelmien esittäminen kartalla ei vielä tarkoita hankkeen toteutumista, mutta hankkeen toteuttaminen jossakin muodossa on säilynyt keskustelussa 2000-luvulle saakka.

Julkinen keskustelu Tornion- ja Kalixjoen yhteispohjoismaisesta rakentamisesta alkoi vuonna 1958, ja se jatkui komiteamietinnön julkaisemisen jälkeen vilkkaana vuonna 1962. Kannat vaihtelivat täystyrmäyksestä ehdolliseen tukeen ja hankkeen välttämättömyyden puolustamiseen. Talousluvut olivat keskeistä argumentaatiota hankkeen edistämässä. Suomen laskettiin saavan rakennettavasta energiatuotannosta noin 2,15 miljardia kWh eli noin 20 prosenttia maan silloisesta energiatuotannosta. Pääomasijoitusten laskettiin tuottavan Suomelle energiaa (23 mk/vuosikilowattitunti) jonkin verran huokeammalla kuin silloiset Kemijoen rakennettavat laitokset. Asetelmassa alkoi kuitenkin päälinjana näkyä, että Ruotsin yleinen energiapoliittinen suunta muuttui nihkeäksi hankkeelle, vaikka Vattenfallsstyrelsen oli hankkeen takana ja rakentamista tuettiin myös paikallistasolla. Kukkolankosken Ruotsin puoleinen osa myytiin alkuvuodesta 1962 puolella miljoonalla kruunulla sundsvallilaiselle Bålforsen Kraft Ab:lle. Muun muassa Kauppalehti arvioi voimalaitoshankkeen toteutuvan.¹⁷⁷ Voimalaitosten rakentamista alettiin kuitenkin Ruotsin puheenvuoroissa pitää taloudellisesti kannattamattomana tai asian mahdollista eteenpäin viemistä haluttiin siirtää tulevaisuuteen. Atomivoima¹⁷⁸ alettiin nähdä ratkaisuna Ruotsin energiapulnan ratkaisemiseen. Myös Suomessa atomivoima alet-

tiin nähdä vesivoimarakentamista hillitsevänä keinona. Rajajokien valjastamisessa myös luonnonsuojelu- ja kulttuuriarvojen merkitys nousi esille. Ruotsin puolella Tornionjoen puolustamisesta syntyi eräänlainen kotiseutuliike. Muun muassa Helsingin Sanomat kirjoitti: ”*Voimalaitokset pilaisivat Tornionjokilaakson luonnon.*”¹⁷⁹ Jo suunnitteluvaiheessa voimalaitosten rakentaminen pohjoiselle raja-alueelle aiheutti etenkin Ruotsin sotilaspiireissä huolestumista.

1950- ja 1960-luvuilla yhteiskunnallinen perusvire oli enemmän ekologisen ja talouden yhteensopimattomuuden kuin yhteensovittamisen aikakautta.¹⁸⁰ Sekä Tornio–Kalix-rakentamishanketta ja Sodankylän säännöstelyaltaiden toteuttamista olivat viemässä eteenpäin toimijat, joilla oli valtiovallan siunaus ja tuki projektilleen. Asian tuntijuus oli keskitettyä ja hierarkkista. Paikallisten ihmisten näkökannat elinympäristöään koskevissa asioissa eivät kuuluneet teknisten, luonnontieteiden tai yhteiskunta- ja humanististen tieteiden asialistalle. Tosin erämaaturismiin vedottiin jonkin verran 1950-luvun argumentoinnissa. 1960-luvun keskustelussa luontaiselinkeinon harjoittajat esittivät epäilyjä matkailun ja perinteisten elinkeinojen yhteensopivuudesta. Toisaalta muun muassa Tornionjoki-hankkeen C-vaihtoehtoa vastustettiin niin paikallisella kuin läänin tasolla. Norjassa hankkeesta oli huolestunut kalastuselinkeino.

Luonnonsuojeluperusteilla¹⁸¹ oli näkyvyyttä rakentamiskeskustelussa. Ruotsin luonnonsuojeluliikkeen painostusvaikutus Tornionjoki-hankkeessa oli 1950- ja 1960-lukujen taitteessa suomalaista liikettä huomattavasti suurempi, mutta ruotsalaisilla oli myös yhteiskunnallisesti koordinoitumpi ja vaikuttamiskanaviltaan vakiintuneempi luonnonsuojeluorganisaatio. Suomen Luonnonsuojeluliikkeen varovainen linja näkyi Tornionjoella kuin myös Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden rakentamisessa.

Sodan jälkeen Suomessa pyrittiin pikemminkin häivyttämään kuin kärjistämään yhteiskunnallisia ristiriitoja. Tämä näkyi myös virallisissa maltillisissa luonnonsuojeluasenteissa. Kansallisessa historiankirjoituksessa suomalaisen yhteiskunnan rajapyykiksi tehtiin 1860-luku, jolloin kehittymätön talonpoikaisyhteiskunta alkoi muuntautua modernia teollistumista kohti. Metsäsektoriselitys vertautui jälleenrakennuskauden talouteen. Valtion luonnonsuojeluvalvoja, filosofian tohtori Reino Kalliolalle¹⁸² ja kasvitieteen professori, vuodesta 1963 Oulun yliopiston rehtori Niilo Söyringille luonnonsuojelun perusteluna olivat kansallisen kulttuuriperinnön säilyttäminen, kauneusarvot ja tieteellisen tutkimuksen tarpeet. Jälkimmäinen korostui Sodankylän säännöstelyaltaiden rakentamisessa.¹⁸³ ”Luonnonsuojelun käsikirjassa” (Söyrinki, 1954) luonnonsuojelun perustana on kuitenkin luonnon itseisarvo. Atomivoima näköpiirissä Söyrinki esitti ehdollisen toiveen säästää Tornionjoki.¹⁸⁴ Luonnonsuojeluvalvoja Kalliola esitelmöi syksyllä 1960 Lapin kulttuuripäivillä Rovaniemellä todeten Lapin luonnon olevan vaarassa.¹⁸⁵

Rakentamattomuutta ja luonnonarvoja tuotiin perusteluksi myös jokivarren asukkaiden taholta. Toisaalta jo aikalaiskeskustelussa ihmeteltiin koskiosuukien myynti-intoa kuumimman C-vaihtoehdon voimalaitoskeskustelun rauhoituttua.

Kuva 004a. Kattilakoski oli yksi Tornionjoki-hankkeen voimalaitoksen sijoituspaikka (A- ja B-suunnitelma). Imatran Voima Oy:llä oli jokaiselle koskiosuudelle ostojen kiireellisyysluokitus ja luotettavat ostajat. Kattilakoski 9.9.2020. Valokuva Jouni Kaubanen.

Kuva 004b. Vapaana kuohuva Kalixjoen Jokkfallet. Koski on yksi Euroopan viimeisistä todellisista putouksista. Koskeen suunniteltiin voimalaitosta 1950-luvulla sekä A- että B2-rakentamismahdollisuudessa. Valokuva Jouni Kaubanen 26.7.2023.

Tornionjoki-hanke ei jäänyt toteutumatta (ks. kuvat 004a ja 004b) niinkään kansalaisyhteiskunnan vaatimuksien, vaan kansallisen tason energia- ja turvallisuuspoliittisten linjausten takia. Merkittävää oli myös suunnitteluajankohdan Ruotsin ja Suomen energiatarpeen ajankohtaisuus ja tarpeen välitön näkymä. Pohjoismainen vesivoimakomitea arvioi vuonna 1958, että Ruotsin ja Norjan jäljellä olevan vesivoiman rakentaminen tulisi jatkumaan ehkä 20–30 vuotta. Sama tilannekuva ei enää pätenyt 1950-luvulta 1960-luvulle.

Helmikuussa 1969 Valtion vesivoimatoimikunta otti kantaa suomalais-ruotsalaisen Rajajoki-komitean mietintöön, ja totesi ettei kysymys Suomen ja Ruotsin välisten rajajokien vesivoiman hyväksikäytöstä ollut enää ajankohtainen.¹⁸⁶ Ruotsin valtiopäivät päätti Tornionjoen rauhoittamisesta vuonna 1972.

Tengeliönjoen jatkorakentaminen¹⁸⁷ sekä pääväylän ja Kalixjoen rakentamisesta käyty keskustelu liittyivät toisiinsa. Vuoden 1973 öljykriisi muutti tilanteen, ja vesirakentaminen sai uutta nostetta. 1970- ja 1980-luvuilla Tornionjoen vesistön rakentamista nostettiin esille vuoroin Suomessa ja Ruotsissa. Esityksiä on tehty myös 2000-luvulla, mutta Tornionjoki on pysynyt rakentamattomana lukuun ottamatta Tengeliönjoen voimalaitoksia ja Pajalan Köngäksen (Kengisbruk), voimalaitosta. Kengisbruk käyttää vajaan neljäsosan Tornionjoen virtaamasta. Ruotsin puolella on lisäksi Armasjoen vesistöön kuuluvassa Puostijoessa kaksi vuosina 1959 ja 1961 rakennettua pientä voimalaitosta. Puostimojärven säännöstelyväli on 2,5 metriä.¹⁸⁸

Yhteenveto

Tornionjoki-hankkeella oli vahva yleispoliittinen tuki Pohjoismaiden neuvostosta lähtien. Hankkeen suunnittelijat olivat valtiollisia toimijoita, ja suunnittelun marssi-järjestys oli aikakauden vesirakentamiselle tyypillinen ylhäältä alas -malli. Poliittista keskustelua hallitsi rakentamisen tarpeen retoriikka – kiistoja käytiin siitä, mikä olisi paras vaihtoehto. Energian tarve, työllisyys ja kumulatiiviset taloudelliset vaikutukset olivat perusteluretoriikkaa hallitsevat argumentit. Vaihtoehtoista konventionaalinen rakentaminen sai suurimman kannatuksen. Tornionlaakson kuntain toimikunta kannatti Tornion- ja Muonionjokien rakentamista. Atlantti-vaihtoehto oli suunnittelijoiden suosikkimalli, mutta se sai kritiikkiä sekä Ruotsissa että Suomessa, ja norjalaisetkin epäilivät vaihtoehtoa heille tärkeän kalastuksen takia.

Vaikka suunnitelma Tornionjärven muuttamisesta säännöstelyaltaaksi saikin laajaa vastustusta, Pohjoiskalotin vesivoimahanke ei kaatunut kansalaisyhteiskunnan vastustukseen, Tornionjoen loheen tai jokilaakson kulttuurimerkitykseen vaan yleisiin energiapoliittisiin ja turvallisuuspoliittisiin ratkaisuihin. Myös hankkeen toteuttamisen vaatimat vesioikeudelliset kysymykset olivat suunnittelijoiden mukaan ratkaistavissa. Kun Ruotsin kiinnostus hankkeeseen hiipui käytettävissä olevan muun vesivoiman, ydinvoimaratkaisun ja Pohjois-Ruotsin geopoliittisen aseman vuoksi, rajajoen valjastaminen yksistään Suomen vetämänä hankkeena ei ollut enää 1960-luvun alkuvuosien jälkeen realistista.

Vaikka Tornionjoen vesistön yhteispohjoismainen rakentaminen ei toteutunutkaan, hankkeella oli paljon yhtäläisyyksiä Sodankylän säännöstelyaltaiden rakentamisen kanssa toimijoiden limittäisyydestä poliittisen eliitin kantaan ja terra nullius-ideologiaan. Harvaan asutun alueen ”hyödyntämättömät” luonnonvarat piti saada käyttöön, ja maatalouden näköpiirissä oleva rakennemuutos loi uutta ”tyhjää maata”.

2.3. Lokka ja Porttipahta

Kemijoen rakentamisen aloitti puunjalostusyriyten heinäkuussa 1943 perustama Pohjolan Voima Oy. Yhtiön Isohaara-hanke käynnistyi loppuvuodesta 1944 ja voimalaitos valmistui vuonna 1950. Yhtiö rakensi vielä Jumiskon voimalaitoksen. Ajatus Kemijoen kokonaisvaltaisesta valtiojohtoisesta rakentamisesta vahvistui 1950-luvun alussa, ja Kemijoen rakentamista jatkoi yli kahden vuosikymmenen ajan valtiojohtoinen Kemijoki Oy.¹⁸⁹

Kemijoen latvavesien säännöstelyaltaista esitettiin alustavia suunnitelmia jo 1930-luvun lopulla. Varsinainen suunnittelutyö alkoi Kemijoen rakentamisen edistyttyä 1950-luvun puolivälissä. Vuonna 1954 Metsähallitus sai tehtäväkseen aloittaa niin sanotut allashakkuut. 20.7.1962 valtioneuvosto teki Valtion vesivoimatoimikunnan esityksestä periaatepäätöksen Lokan ja Porttipahdan säännöstelystä. Vesivoimatoimikunta jätti lupahakemukset Pohjois-Suomen vesioikeudelle tammikuussa 1964. Vesivoimatoimikunta ja Kemijoki Oy tekivät sopimuksen säännöstelyhankkeen toteuttamisesta Lokan osalta 30.9. 1966 ja Porttipahdasta 20.2.1968. Lokka sai osaluvan (padot) 10.10.1964, rakentamis- ja säännöstelyluvan 7.12.1966¹⁹⁰ ja Porttipahta työluvan 4.10.1967, lopullisen luvan 26.6.1968.¹⁹¹ Lokan padon rakentaminen aloitettiin tammikuussa 1967 ja Porttipahdan syyskuussa 1968. Lokan veden nousu alkoi 10.7.1967, mutta varsinainen säännöstely aloitettiin huhti-toukokuun vaihteessa 1968 ja Porttipahdan 17.9.1970. Säännöstelyaltaiden täyttö kesti molempien altaiden osalta parisen vuotta. Vesihallitus korvasi viranomaisorganisaationa Valtion vesivoimatoimikunnan vuodesta 1971 lähtien.¹⁹² Lokka ja Porttipahta hukuttivat alleen asuttuja kyliä. Satojen altaan vuoksi kodeistaan lähtemään joutuneiden muutto ajoittui vuosiin 1958–1970.

Suunnitelmat

1900-luvun geologinen perustutkimus oli vuosikymmeniä luonut perustaa voimalahankkeille. 1900-luvun alussa saamelaiharrastuksestaan tunnettu geologi Väinö Tanner tutki niin Petsamo, Itä-Lappia kuin Länsi-Lappiakin. Lokan ja Porttipahdan pääsuunnittelija DI Viljo Castrénin mukaan oivallus Sompion aapasoiden joutumisesta säännöstelyaltaiksi lähti kehittymään maantieteen professori, valtiogeologi Väinö Tannerin (1881–1948) väitöskirjan tiedosta, että Lapin suuret aapasuot olivat viimeisen jääkauden päättyessä suuria järviä. Lokan säännöstelyaltaan yläraja

asettuikin sittemmin sille vaarojen korkeuskäyrälle, josta jo Tanner oli löytänyt vanhoja rantaviivoja. Entisten järvien pallekiviä löydettiin altaiden suunnitteluvaiheessa korkeudelta N43 + 245 metriä. Muinaisen rantaviivan korostamista säännöstelyaltaan ylärajana voi helposti tulkita eräänlaisena mentaalisen pehmennyskeinona rajuun ympäristön muuttamiseen.¹⁹³

Luirojoki alkaa Saariselän eteläpuolelta noin 283 metriä merenpinnan yläpuolella olevasta Luirojärvestä. Aluksi vuolaana virtaava joki muuttuu alempana aapasoilla serpentiinjokeksi. Luonnontilaiseen Luiroon laskivat lännestä Viuvalojoki ja Riestojoki, johon puolestaan purki vetensä noin yhdeksän neliökilometrin suuruisesta Sompiojärvestä lähtevä Mutenianjoki. Pohjoisesta virtasi Kopsusjoki sekä idästä Korvasenjoki ja Piettämänjoki (Maanmittaushallituksen Lokan kartta 1943).

Luonnontilaisen Lokan seudusta noin 90 prosenttia oli suota. Geologisen tutkimustoimiston 1950-luvulla tekemien turvetutkimusten mukaan turpeen paksuus oli keskimäärin alle kaksi metriä. Tätä paksumpia turvekerrostumia oli Posoaavan pohjoisosassa, Piettämänjoen ja Korvasenkylän välisellä alueella sekä Viuvalojoen pohjoispuolella. Siellä turvetta oli paikoin kolme metriä. Suurin mitattu turpeen paksuus oli noin neljä metriä.

Vesistöjen säännöstelytoimiston johtaja diplomi-insinööri Viljo Castrén toi julkisuuteen 1930-luvun lopulla Kemijoen latvoille rakennettavien säännöstelyaltaiden tarpeellisuuden. Castrén kirjoitti Teknillisessä Aikakauslehdessä vuonna 1938: ” - - - ja toivottavaa olisi, että esim. Iijoen ja Kemijoen latvoilta keksittäisiin mahdollisuuksia vaikkapa keinotekoistenkin säännöstelyaltaiden aikaansaamiseen, jolloin näiden jokien rakennuskelpoisia vesimääriä huomattavasti voitaisiin suurentaa.”¹⁹⁴ Pohjolan Voima Oy:llä oli 1950-luvun alussa alustavia suunnitelmia muun muassa Ounasjoen säännöstelyaltaista. Syksyllä 1952 Imatran Voima Oy:n toimitusjohtaja DI Heikki Lehtonen kertoi julkisuudessa Kemijoelle tarvittavista ”tekojärivistä”.¹⁹⁵

Metsäteollisuus alkoi aktivoitua pohjoisten jokien koskien ostoissa jo jatkosodan lopulla, kun sodan lopputulos ja alueluovutukset alkoivat näyttää todennäköiseltä vaihtoehdolta.

V. Castrénin ohella Lokan ja Porttipahdan altaiden suunnittelija oli myös vesirakentamisen professoriksi ja yli-insinöörievokseksi edennyt Imatran Voima Oy:n palveluksessa ollut Harry M. Sistonen (s. 1919, k. 1987). Sistonen toimi muun muassa Vuoksen perkauksen, Oulujoen Montan voimalaitoksen, Kemijoen Pirttikosken ja Seitakorvan voimalaitosten pääsuunnittelijana ja Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden alustavana suunnittelijana. DI Mauri Kuuskoski (s.1921, k. 2004) vastasi tutkimuksista, joissa arvioitiin Lokan ja Porttipahdan ympäristövaikutuksia.¹⁹⁶

Suomessa Vesistöjen säännöstelytoimiston¹⁹⁷ resurssit Kemijoen tutkimuksiin paranivat 1950-luvun alussa. Valtion vesivoimatoimikunta (sen alainen Vesistöjen säännöstelytoimisto) sai tehtäväkseen Kemijoen säännöstelyjärjestelyn selvittämisen vuonna 1953. Säännöstelytoimisto kirjasi joulukuun lopulla 1955 Luirojoen ja

Kitisen tutkimuskohteiksi vuodeksi 1956, Ounasjoen vuodeksi 1957 ja Kemihaaran vuodeksi 1958. Huhtikuussa 1956 säännöstelytoimiston johtaja Viljo Castrén esitelti tulevan kesän tutkimuksia, joihin kuului Luiron latvoille rakennettavan keinoaltaan ilmakuvaukset ja kiintopisteiden mittaukset.¹⁹⁸

Säännöstelyaltaiden sijoituspaikkoja etsittiin aluksi vanhojen ilmakuviin ja geologisten karttojen perusteella. Saksalaiset olivat kartoittaneet Sompiota Vuotosta käsin vuonna 1944. Näistä kartoista suomalaisilla oli käytössään Rieston suot -kartta. Vähitellen altaiden sijoituskohteita alettiin kartoittaa Imatran Voima Oy:n helikopterilla. Imatran Voima vuokrasi Kemijoen vesistön tutkimuksia varten Ruotsista helikopterin kesällä 1950. Keväällä 1953 yhtiö hankki oman helikopterin. Imatran Voima Oy hankki Wildin valmistamat A7 ja A8 autografit, joista edellisellä voitiin tehdä ilmakolmiointia normaalin kartoitustyön ohessa. Säännöstelyaltaiden ilmakuvaukset alkoivat vuonna 1955. Kohteina olivat Porttipahta, Lokka, Mukkula, Tepasto, Meltaus, Saija ja Kemihaara. Lisäksi kuvattiin Ounasjoen varret.¹⁹⁹

Imatran Voima Oy:llä oli käytössään kartoituksia varten mittauslaitteena stereoautografi vuodesta 1956. Allasalueen varsinaisen maastokartoitustyön teki Imatran Voima Oy:n maastotutkimustoimisto. Allasalueella pörrännyt yhtiön helikopteri ja tutkijoita ja kartoittajia kuljettanut maastoauto leimasivat yhtiön rakentajaksi. Myös koko prosessin vastuuorganisaatio eli Valtion vesivoimatoimikunta järjesti tutustumislennon helikopterilla ympäri allasaluetta heinäkuussa 1957.²⁰⁰ Tutustumislento oli osa sitouttamisprosessia. Niitä tehtiin hankkeen aikana muitakin muun muassa poliitikoille ja median edustajille.

Selvitysten ja helikopterilentojen perusteella syntyivät alustavasti kahdeksan suuren tekojärven paikat Kemijoen latvoille ja niiden alustavat padotuskorkeudet. Sen jälkeen aloitettiin maastotutkimukset, jotka jatkuivat usean vuoden ajan alueen laajuuden ja hankalien kulkuyhteyksien takia. Muun muassa kesän 1958 ohjelmassa oli Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden alueella olevien yksityismaiden paalutus ja maankäyttömuotojen merkitseminen kartalle sekä kiintopisteiden vaaitseminen Kemihaarassa. Esimerkiksi kesällä 1960 Kitisellä oli vesivoima-asioissa kaikkiaan kuusi tutkimusryhmää, joissa oli yhteensä 40 miestä. Allasalueen kenttätöitä johti tuossa vaiheessa diplomi-insinööri Jukka Vermas.²⁰¹

Diplomi-insinööri Viljo Castrén kirjoitti vuonna 1955 Porttipahdan altaasta: *”Vettä voi padota harjujonon taakse n. 30 m korkeasti, ja padotus tulee ulottumaan yli 30 km Kitisen latvoille. Altaan pinta-ala tulee olemaan n. 500 km² ja tilavuus n. 1 500 milj. m³. Puolet altaasta tulee olemaan ylivuotista varastoa. Alue on harvaan asuttua, vain muutama talo joudutaan lunastamaan.”* Castrén myös painotti vesien säännöstelyn koordinoitua ja sen tekemistä koko valtakunnan voimaverkon yhteiskäytön pohjalta. Kemijoen järviköyhään vesistöön oli *”padottava tekojärviä valtakunnalliseen yhteiskäyttöön.”*²⁰²

Vesivoimarakentajat halusivat tulvien tasoittamiseksi 6–7 miljardin kuutiometrin varastotilavuutta. Kemijärvi oli ainoa alueen suurimpana luonnonjärvenä varas-

totilavuudeltaan noin yhden miljardin kuutiometrin allas, Aapa-Lapin osalle tulivat säännöstelyaltaat.

Millaisessa ilmapiirissä Sodankylän säännöstelyaltaita lähdettiin rakentamaan? On ilmeistä ja osaksi dokumentoitu (mm. radiodokumentti 1969 ”Lokan allasevakot”), että tammikuun 1955 Sodankylän kunnantalolla järjestetyssä tilaisuudessa oli mukana myös Lokan ja Porttipahdan edustajia, tilaisuudessa oli kaikkiaan noin 300 henkilöä,²⁰³ mutta allasasia vaikutti ilmeisen kaukaiselta ja oudolta asialta eikä tuolloin välittömästi syntynyt mitään erityistä aktivoitumista allasalueella.

Kemijoki Oy lähetti kesäkuun 1956 niin sanottuun Poroparlamenttiin Rovaniemelle eli Paliskuntain yhdistyksen edustajakokoukseen edustajakseen diplomi-insinööri Esko Setälän. Setälän alustus koski vesivoimarakentamisen vaikutusta porolaitumiin. Poroisännille alustajan viesti oli tyly – jäkälämaiden ja porolaidunten käyttö oli rinnastettavissa marjankeruuseen, josta lain mukaan ei ollut korvausvelvollisuutta.²⁰⁴ Sodankylän Vuotsossa joulukuussa 1956 järjestetty saamelaisten kokous otti kriittisen kannan allasrakentamiseen. Säännöstelyaltaiden haitat ennen muuta laidunmaiden menetyksinä olivat 1950-luvulla muissakin poroparlamenteissa esillä. Muun muassa vuonna 1957 Lapin paliskunnan menetykset arvioitiin vuositasaalla noin kolmeksi miljoonaksi markaksi. Lapin paliskunnan arvio perustui noin 2 800 vuotta vanhan poron laidunalueen menetyksen tuottotappioon.²⁰⁵

Tiedotus- ja kuulemistilaisuuksia allashankkeiden vaikutuksista oli paikallisille ihmisille alkuvaiheessa niukasti. Korvasessa järjestettiin 16.7.1957 ”neuvottelukokous”. Paikalla olivat Valtion vesivoimatoimikunnan edustajat, Sodankylän kunnanvaltuuston puheenjohtaja ja paikallisia asukkaita. Asukkaille kerrottiin, että aikaa padottamiseen olisi 6–7 vuotta. Joulukuussa 1957 allasväki valitsi maanomistajia edustaneen toimikunnan, joka järjestäytyi tammikuussa 1958. Laajempi vesivoimatoimikunnan ja paikallisten keskustelukokous toteutui Korvasessa tammikuussa 1958. Ennen Korvasen tilaisuutta Valtion vesivoimatoimikunnan johto oli tavannut Sodankylässä paikallisia asianosaisia ainakin yhdessä yleisötilaisuudessa. Tammikuussa 1955²⁰⁶ Vesien säännöstelytoimisto esitteli Sodankylän kirkonkylässä allashankkeita. Kunnan pyynnöstä kunnanvaltuuston kokouksen yhteyteen järjestetyssä tilaisuudessa oli runsaasti yleisöä. Johtaja Viljo Castrénin mukaan kyseessä oli ensimmäinen julkinen hankkeen yksityiskohtia selostanut tilaisuus. Viesti oli, että Lokan tilavuudeltaan noin 1,5–2 miljardin kuution ”tekojärvi” olisi valmis kuuden vuoden kuluttua. Noin 1,5 miljardin kuution Porttipahdan altaan tuli valmistua vuonna 1963 ja muut Lapin suuret ”tekojärvet” sen jälkeen. Kylien kohtaloista tiedotustilaisuuden viesti oli se, että Korvanen oli vaaravyöhykkeessä, mutta Mutenia ja Lokka eivät kahta Lokan taloa lukuun ottamatta. Kurujärveä uhkasi veden alle jääminen. Yli-Kitisellä jokivarren taloja jouduttaisiin johtaja Castrénin mukaan lunastamaan, sillä ainakin osa niistä oli jäämässä Porttipahdan alle. Laitin koulu oli silloisen tiedon mukaan riittävän korkealla samoin kuin sen lähiympäristön talot. Vaikka tilaisuudessa oli paljon myös paikallisia ihmisiä, tilaisuus ymmärrettiin ehkä

enemmän Helsingin herrain utopiana eikä ilmeisesti oikein uskottu, että kysymyksessä oli seuraavalla vuosikymmenellä toteutettava suunnitelma. Viive ensimmäisistä tiedoista vedennostoon oli Lokassa 12 vuotta ja Porttipahdassa 15 vuotta.

Kemijoki Oy:n vuoden 1957 toimintakertomus nimesi vireillä oleviksi säännöstelyaltauksi seuraavat: Ounasjoen latvoille Pallastunturin itäpuolelle Kurkkion (60 km²) ja Tepaston (100 km²) altaat, Loukisen (40 km²), Ounasjoen sivujoen Meltauksen (50 km²), Raudanjoen latvoille Mukkulan (40 km²), Tenniönjoen varteen Saijan kylän yläpuolelle Joutenaapan suoalueelle (100 km²), Kemihaaran latvoille Kuttuvaaran (80 km²) ja Lokan (440 km²) ja Porttipahdan (290 km²) altaat. Kemijoen latvoille kaavailtujen säännöstelyaltaiden lisäksi 1950- ja 1960-luvuilla tutkittiin muun muassa Ounasjoen yläjuoksulla Raattaman, Sirkan, Könkään ja Ketomellan altaita. Kurkkio ja Ketomella jäivät Tepastoa huonompina vaihtoehtoina pian pois suunnittelusta. Jumiskon voimalaitoksen (Pohjolan Voima Oy) myötä Suolijärvi tuli säännöstelyyn, ja 1950-luvulla aloitettiin Kemijärven säännöstelyn valmistelut.

Kemijoki Oy:n aineistossa on mukana ministeri P. K. Kastarin toimeksiannosta Henry Kaimion 7.2.1958 päivätty muistio, jossa käsitellään myös poronhoidolle aiheutuvia menetyksiä. Muistion sisältöön antoi kommentteja myös V. Castrén. Muistion mukaan olisi selvitettävä tarkemmin säännöstelyn poronhoidolle aiheutuvat menetykset. Muistio toteaa, että *”on ylimalkaisesti arvioitu, että säännöstelyllä menetetään noin 3 000 poron laitumet. Jos yhden poron nettotuotto arvioidaan n. 500 markaksi vuodessa, olisi 3 000 poron tuoton menetys noin 1 500 000 markkaa vuodessa.”* Muistio esitti puolueettoman tutkimuksen tekemistä asiasta, ja valtioneuvosto tai maatalousministeriö voisi käyttää asiantuntijoina Lapin lääninhallituksen lääninneuvos A. A. Hietalaa ja lääninhallituksen entistä poroasiain esittelijää, Sodankylän kunnanhallituksen puheenjohtajaa Ville Nivantoa.²⁰⁷

Voimatalousmiesten ja muiden virkamiesten kulku alueella ja asiaan liittyvä niukka tiedostuslinja, käynnistyneet allashakkuut, kulkumiesten liikkuminen ja kylillä liikkuneet huhut ja jutut aiheuttivat paikallisten ihmisten mielissä hämmennystä ja epävarmuutta. Lapin paliskunta²⁰⁸ kirjasi jo poronhoitovuoden 1958–1959 toimintakertomukseen allashakkuiden pilanneen *”parhaat talvikaivosmaat”*. Lokan ja Porttipahdan pääsuunnittelija kohtasi Sompion maaperällä allasväen ensimmäisen keran Korvasen koululla tammikuun 31. päivänä 1958. Vesistöjen säännöstelytoimisto (johtaja Viljo Castrén ja diplomi-insinööri Esko Seppänen) ja Kemijoki Oy pitivät tekojärvistä tiedotustilaisuuden. Tilaisuus sai nimekseen *”Operaatio tekojärvi”*. Kansakoulun 36 oppilaalle oli annettu vapaapäivä, ja kylien asukkaat istuivat pulpeteissa kuuntelemassa voimaherrojen selostusta säännöstelyaltaiden välttämättömyydestä ja kyläläisten tulevaisuudesta.²⁰⁹ Huomioon ottaen se, kuinka merkittävästä asiasta oli kysymys, tilaisuus ei ollut suuri väenkokous. Selitys on kaiketi se, että paikalliset kokoukseen osallistuneet olivat allastoimikunnan jäseniä.²¹⁰

Kokouksen avauspuheenvuoron käytti talousneuvos Yrjö Alaruikka. Paliskuntain Yhdistyksen toiminnanjohtajana hän painotti paikallisten ihmisten ymmärtävän

säännöstelyaltaiden ”välttämättömyyden”. Altaiden vaikutuksista talousneuvos totesi muun muassa: ”*Tänne Sompion perälle suunnitellut altaat tulevat ulottumaan yli 20 000 poron laidunalueihin. Tämä talous edustaa n. 40 milj. markan vuosituottoa nykyisellä teurasporohinnalla. 20 000 porosta teurastetaan vuosittain 25 %, joka tietää 5 000 eläimen teurasmäärää ja kuluvana talvena on teurasporon keskihinta ollut 8 000 mk. Kuinka monen tuhannen poron laidunmaat menetetään kokonaisuudessaan altaisiin, sitä ei varmaan täällä kykene tarkkaan sanomaan. - - -*”²¹¹ Usein toistettu ”Operaatio tekojärven” välttämättömyyden mantra osoittautui tehokkaaksi vaikuttamiskeinoksi ja riisui kriittisiltä ääniltä uskottavuutta.

Porotaloutta vahingoittaneessa säännöstelyrakentamisessa paikalliset paliskunnat jäivät prosessin kuluessa yksin. Alaruikka toivoi Lapille paikallisia olosuhteita paremmin tuntevaa omaa vesivoimatoimikuntaa, mutta itse säännöstelyaltaiden rakentamista hän ei Kemijoki Oy:n hallinnossa²¹² mukana olevana kyseenalaistanut. Toiminnanjohtajan arviot tuhansien porojen laidunmaiden menettämisestä olivat kaukana siitä, johon rakentajan tilaamissa selvityksissä sittemmin päädyttiin, mutta ne olivat samansuuntaisia kuin paikallisten paliskuntien näkemykset. Toisaalta Alaruikka toteaa muistelmissaan, että Lokan ja Porttipahdan ”tekojärvien” alueiden lunastuksessa oli ryöstö joissakin tapauksissa aivan sydäntä särkevää.²¹³

DI Viljo Castrén totesi Korvasen tilaisuudessa, että säännöstelyyn liittyvät tutkimukset ja suunnitelmat oli annettu Valtion vesivoimatoimikunnan tehtäväksi. Kanavalla yhdistettävien Lokan ja Porttipahdan yhteispinta-alaksi johtaja totesi 690 neliökilometriä. DI Eino V. Seppänen totesi korvauksista, että laki tuntee vain rahakorvauksen. Agronomi Sipilä esitti menetysten korvaamista vastikemaana, jota varten pitäisi säätää laki. Agronomi Lauri E. Jaatinen muistutti, että allasalueelle oli hyväksytty yhdeksän uutta asutustilaa, joista neljä voitiin perustaa ja viiden tilan osalta perustaminen oli määrätty lykättäväksi. Maisteri Tauno V. Mäki toi omassa puheenvuorossaan esille puoli vuotta aiemmin aloitetun asessori Halosen johdolla tehtävän selvitystyön poronhoidon asemasta Suomessa. Mäki myös muistutti Lapin paliskunnan maksimiporomäärän olevan 10 000, ja vuonna 1958 se oli 6 000–7 000.²¹⁴

Pöytäkirjan mukaan alustuksista käytiin hyvin laaja, useita tunteja kestänyt keskustelu. Sihteeri summasi keskustelussa pidetyn välttämättömänä lainmuutosta korvausasioissa, porotalouteen liittyvän tutkimusten toteuttamista ja Pohjois-Suomen oman vesistötoimikunnan aikaansaamista. Paikalliset ihmiset korostivat, että Sompion väki ei halunnut lähteä kotiseudultaan etelään, vaan toivoi uusia asumasijoja altaan välittömästä läheisyydestä esimerkiksi Lokasta etelään olevilta alueilta. Poromiehet painottivat, että aapa-alueet ovat tärkeitä porolaitumia. Edelleen pidettiin tärkeänä, että Saariselkään liittyvä Suomu ja Suomuvuoma, jonne oli perustettu yksi asutustila, rauhoitettaisiin täysin poronhoidolle. Metsähallitus kertoi, että Lokan eteläpuoliset hakkuut rauhoitetaan asutustoimien takia. Johtaja Castrén toisti vielä keskustelussa, ettei mitään lupauksia vastikemaista voida antaa, koska laki edellyttää

vain rahakorvausta.²¹⁵ Vesivoiman asiantuntijat ja yhtiöt olivat osoittaneet voimansa 1930- ja 1940-luvun taitteessa rakentamisen lainsäädännöllisten esteiden raivaamisessa, mutta vastikemaa-asiassa vallitsevaa oikeustilaa ei haluttu muuttaa.

Korvasen kokouksen yhteydessä allasalueiden kylien valitsema 23-jäseninen toimikunta piti kokouksen. Toimikunta asettui niin ikään vaatimaan menetysten korvaamista luontaisuurituksena ja siihen tarvittavan lain säätämistä ja sitä, että Pohjois-Suomea varten tuli saada oma vesistötoimikunta. Toimikunta valitsi keskuudestaan seitsenjäsenisen työvaliokunnan.²¹⁶

Kemijoki Oy aloitti varsinaisen tiedotuksensa jakamalla jokaiseen allasalueen talouteen yhtiön tiedotuslehden (Voima Viesti) vuoden 1958 ensimmäisen numeron. Saatesanoissa yhtiö totesi: *”Kemijoen vesivoimien rakentaminen niin, että Lappi ja koko kansantaloutemme saa siitä mahdollisimman suuren taloudellisen hyödyn voidaan suorittaa vain siten, että Kemijoen vesistö säännöstellään. Käytännössä tämä merkitsee sitä, että Lappiin on rakennettava 7–8 tekojärveä ja lisäksi padottava Kemijärven rantamaita.”* Paikallisten ihmisten mielipiteillä ei yhtiön julistuksessa ollut sijaa. Yhtiö ”tiesi”, mikä oli eduksi Lapille ja koko Suomelle.²¹⁷

Kemijoki Oy:n tiedotuslehden loppulauseessa oli kohta, joka loukkasi partisaani-iskun järkytyksen kokeneita syvästi. Yhtiö vähätteli säännöstelyaltaiden vaikutuksia asukkaille ja käytti etujensa ajamisessa ”neuvostokorttia”. Se vertasi Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden noin sadan tiluksen siirtoa Neuvostoliitossa vuosina 1951–1956 rakennettuun Kahovkan voimalaitokseen ja sen 250 kilometriä pitkään ja paikoin 30 kilometriä leveään säännöstelyaltaaseen, jonka tieltä siirrettiin 7 000 taloutta, noin 40 000 ihmistä. Yhtiön tiedotuslehdessä Castrén nimenomaan totesi voimalaitosrakentamisen työntämisestä erämaihin, ettei asukkaiden valituksia tarvitsisi käsitellä kuten muun muassa Oulujoella oli jo Oulujoki Oy:lle tapahtunut.²¹⁸ Inhorealistinen viestintä Neuvostoliiton ratkaisuksista ja erämaaviittaus eivät olleet omiaan rakentamaan luottamusta.

Asutustoimenjohtaja, agronomi Pauli Sipilän (s. 1899 Tampereella, k. 1985 Rovaniemellä) muistion mukaan Korvasen kansakoulun tilaisuudessa talvella 1958 paikalliset ihmiset toivat esille huolensa siitä, että korvauskysymysten hoitaminen näytti jäävän muiden asioiden varjoon, koska vielä tiedotus- ja neuvonpitoilaisuudessaan ei ollut edes osittain osattu esittää, mitä suuruusluokkaa korvaukset maankäyttölajeittain tulisivat olemaan. Ihmisiä askarruttivat myös vastiketilat, joilta edellytettiin veden alle jäävän tilan tuottoa. Vastiketilojen piti asianosaisten mukaan olla Sodankylän kunnan alueelta niin, että myös niillä, jotka harjoittivat maatalouden ohella poronhoitoa, olisi siihen mahdollisuus jatkossakin.²¹⁹

Agronomi Sipilä oli esittänyt helmikuussa 1955 maatalousministeriön asutusasiainosastolle lähettämässään muistiossa Lokan ja Porttipahdan allasevakkojen asuttamista Allealehdon–Puolukkavaaran–Kelujärven-alueelle. Alueella oli Sipilän mukaan tutkittua viljelyskelpoisuudeltaan hyvää tai tyydyttävää suota²²⁰ noin 5 500 hehtaaria.²²¹

Valtioneuvoston 27.2.1958 asettama Kemijoen vesistön säännöstelytoimikunta kuului muutamia Sodankylän allasalueiden asukkaita. Kemijoen vesistön säännöstelytoimikunta sai aineistoja Valtion vesivoimatoimikunnan alaiselta Vesistöjen säännöstelytoimistolta, Tie- ja vesirakennushallitukselta ja Maataloushallituksen insinööri-osastolta, tutustui Kemijärven vedensäännöstelykysymystä selvitelleen komitean mietintöön sekä kuuli asian johdosta paikallisia ihmisiä Rovaniemen ja Kemijärven kauppaloissa järjestetyissä neuvottelutilaisuuksissa. Toimikunta sai myös Kemijärven seudun Maanomistajat ry:n kirjelmän (15.9.1958) ja Pohjoismaiden saamelaisneuvoston Suomen jaoston kirjeen 9. päivästä kesäkuuta 1958.²²²

Toimikunnan kiireellisenä tehtävänä oli laatia ehdotus valtion oikeudesta säännöstellä Kemijoen vesistön vedenjuoksua. Laki ehdotukseen, joka edellytti perustuslainsäätämisyjärjestystä, sisällytettiin myös valtuudet tavallisessa lainsäätämisyjärjestyksessä säätää niistä toimenpiteistä, jotka olivat tarpeen säännöstelyn vaatimien kiinteistöolojen järjestelmiseksi sekä tiloiltaan mahdollisesti siirtyvän väestön asuttamiseksi ja muiksi toimenpiteiksi. Viimeksi mainitut säännökset piti komitean mukaan säätää erikseen annettavalla lailla, jonka valmistelua ”*olisi ryhdyttävä jatkamaan*”.²²³

Lakiin valtion oikeudesta säännöstellä Kemijoen vesistön vedenjuoksua tuli vastikemaan saamisesta seuraava kirjaus: ”*Korvauksen saajalle, jonka aluetta pakkolunastetaan tai saatetaan veden alle ja joka on yksityinen henkilö tai jakamaton kuolinpesä, voidaan, jos hän sitä haluaa ja mikäli se on mahdollista ja tarkoituksenmukaista, antaa valtion toimesta tila tai lisäaluetta, osuutta tai etuutta. Tällöin on korvauksen saajalta maan hinnan ja asutustoimenpiteistä aiheutuvien muiden valtion saamisten suorittamista varten pidettävä enintään kaksi kolmasosaa hänelle tämän lain nojalla maksettavasta korvauksesta.*”²²⁴

Lokan ja Porttipahdan vaikutusten selvittämisessä oli asiantuntijaorganisaatioissa erilaisia painotuksia ja ratkaisumalleja, mutta asian eteenpäin viemisessä poliittisen tahdon mukaisesti päälinja oli pitkään vesivoiman tahto. Paikalliset ihmiset olivat tässä valtakunnan energiapolitiikan osassa pitkään vain sopeutujina. Agronomi Sipilä edusti maatalousvirkamiehenä terra nulliukseen hieman poikittaista kantaa. Hän ei nähnyt Sompion maatalouskylä elinkelvottomina.

Moderni teknologia oli yksi valttikortti voimayhtiön pakassa. Sanattomat viestit olivat myös tehokkaita. Asukkaissa oli useita niitäkin, joille tietämien taipaleiden takaa olleista tiloista maksetut korvaukset ja muutto niin sanottuun ”tolppakylään” oli hyväksi koettu elämänmuutos. Viitteitä henkisestä painostuksesta ”tahallisen jarruttamisen” estämiseksi löytyy asiakirjoista, mutta tehokkain taisi olla lupaus uudenlaisesta elämästä ja arkea helpottava moderni teknologia.

Imatran Voima Oy:n palveluksessa ollut diplomi-insinööri Veikko Axelson painotti Rakennusinsinööriyhdistyksen vuosipäivillä keväällä 1955, että rakennustekniikan ja rakennuskoneiden nopea kehitys luo edellytykset heikompienkin vesivoimien käyttöönotolle. Etenkin halvassa massatyössä oli mahdollisuuksia, rakennustyömaat oli koneellistettava ja korkean korkotason takia työt olisi saatava nopeammin tehdyiksi.²²⁵

Kuva 005. Vesivoimayhtiöllä oli käytössään paikallisiin nähden ylivoimaista tekniikkaa. Tekniikan ja teknologisoitumisen etujen esittäminen oli osa modernisaation retorista viestintää. Imatran Voima Oy:n helikopteri Sodankylän Tankajoella. Helikopteria (Bell 47 D-1, tunnus OH-HLA) käytettiin metsäarvioinneissa. Lapin vesivoiman hyödyntäminen vaati laajoja kartoituksia. Kartat tehtiin stereokartoituksena ilmakuviista. Myös eduskunnan laki- ja talousvaliokunta halusi (v. 1959) tutustua allasalueeseen lentokoneesta käsin. Vrt. Seppälän kuvavalinta Nykyinen Kemijoki-kirjassa. Pillirannan saamelaisia kylään laskeutuneen helikopterin ympärillä. Myös allasväen kuvakokoelmista (mm. Katri Alakorva) helikopterivierailut nousevat esille. Valokuva Olavi Linnamies 4.7.1955. Metsähallituksen kokoelmat. Lusto – Suomen Metsämuseo.

Ylivuotisten Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden²²⁶ suunnittelun lähtökohdaksi oli säännöstelyn yläraja tasolla 245,0 metriä merenpinnan yläpuolella. Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden väliin suunniteltiin alusta lähtien Vuotson kanavaa. Alun perin oli tarkoitus rakentaa voimalaitokset Luiroon ja johtaa niihin vedet myös Porttipahdasta Vuotson kanavan ja Lokan kautta. Kallioperätutkimukset kuitenkin osoittivat, että Luiroon kosket soveltuvat huonosti voimaloiden rakentamiseen. Valtion vesitoimikunta jatkoi suunnittelua vesien johtamiseen Kitisen kautta.²²⁷ Suunnitteluvaiheessa myös Sodankylän säännöstelyaltaiden koko pieni merkittävästi.

Allashankkeissa tapahtuneet muutokset ja aikataulujen muuttuminen sekä lainsäädännön hitaus lisäsivät paikallisten epävarmuutta. Osa lamautui epävarmuudessa, osa otti allasrahoista ilon irti ja osa ajatteli mielessään, ettei altaita tulekaan,

vaan aikansa vouhotettuaan ”etelän herrojen suunnitelmat” kariutuvat. Aikataulu-
muutoksista huolimatta allashankkeet etenivät suunnittelupöydillä väijäämättä ja
allashakkuut jatkuivat. Valmisteluvaiheen vuosien jatkumo ei kuitenkaan herättä-
nyt valtion koneistoa, ylintä suunnittelukoneistoa tai poliittista eliittiä tekemään
ihmisten elinehtoja turvaavia ratkaisuja ripeästi. Ilmeisesti myös poliittinen eliitti
uskoi tilakauppojen hoitavan ongelmat itsestään, vaikka varoittavia ääniä kuuluikin.
Porotalouden erityispiirteitä ei osattu tai haluttu ymmärtää, eikä ympäristöviran-
omaisella ollut toimivaltaa.

Allasalueiden tilakaupat

Lokan säännöstelyaltaan alle jääneestä 417 neliökilometristä yksityisessä omistuk-
sessa oli yli 45 prosenttia. Porttipahdan altaan 214 neliökilometrin alasta yksityiset
omistivat 13 prosenttia, eli Lokan säännöstelyaltaaseen lunastettiin yksityistä maata
18 235 hehtaaria ja Porttipahtaan 2 754 hehtaaria. Yksityisten vesialueita Kemijoki
Oy osti Lokan altaaseen 746 hehtaaria ja Porttipahtaan ennen säännöstelylupaa 135
hehtaaria. Lokan kylän Könkäänharjun (Rn 13:7) ja Madetkosken Putaan (Rno 26)
vesialueista Imatran Voima Oy teki luovutuskirjan Kemijoki Oy:lle 12.6.1957. Al-
lasalueiden kiinteistökauppoja tehtiin myös varsinaisen vahinkoalueen ulkopuolelta
tilojen elinkelpoisuuden heikkenemisen tai tilusrakenteen pirstoutumisen takia.
Määrällisesti suurin osa allasalueiden maista oli valtion maata.

Lokan ja Porttipahdan allasalueilla Kemijoki Oy teki yksityisten kanssa yhteensä
yli 200 kiinteistökauppaa tai muuta sopimusta. Kemijoki Oy korosti useissa yhte-
yksissä Lokan ja Porttipahdan alaiden maapohjan hankinnan perustuneen vapaa-
ehtoiisiin kauppoihin. Yhtiön peruslinja oli, että kauppoihin päättyi kaikki muu
vastuu. Antaessaan valtioneuvostolle selvityksen syksyllä 1970, kun Porttipahdan
täyttäminen oli väliaikaisesti keskeytetty, yhtiö totesi Lokan altaaseen tarvitusta
yksityisten maista hankitun vapaaehtoisin kaupoin 99,9 prosenttia ja Porttipahdassa
93,9 prosenttia.²²⁸ Kokemushistoria antaa kauppoista toisenlaisen kuvan.

”*Myy isäntä koko talo Kemijoki Oy:lle*” oli 1950- ja 1960-lukujen taitteessa mo-
neen kertaan kuultu taivuttelu Kemijokivarressa. Vuonna 1958 Kemijoki Oy ryhtyi
ostamaan tiloja allasalueilta. Yhtiön piti aloittaa jo edellisenä vuonna, mutta asia
siirtyi rahoituksen takia. Sodankylän säännöstelyaltaiden suurimmasta tilasta Kuuk-
kelista²²⁹ tehtiin kaupat viidessä erässä. Ensimmäiset kaksi kauppakirjaa kirjoitettiin
29.11.1958, seuraava 17.12.1958, seuraava 20.12.1958 ja viimeinen 2.1.1959. Portti-
pahdan allasalueella tehtiin kymmenen kauppaa vuoden 1958 aikana (muun muassa
Äärelästä, Laitista ja Järvelästä lokakuussa 1958). Porttipahdan altaan viimeisin
tilusjärjestely syntyi oikeuden pakkolunastuspäätöksellä vuonna 1969. Lisäksi oli
muutamia tapauksia, joissa tilan omistaja olisi halunnut myydä koko tilan eikä vain
vahinkoalaa ja joku olisi halunnut ostaa vähäisen vahingon kärsineen tilansa takaisin.

Kemijoki Oy esitti useaan otteeseen, ettei lainsäädäntö tuntenut muuta kuin
rahakorvauksen, minkä vuoksi vahingot oli arvioitavana rahana. Valtion vesivoima-

toimikunta oli samalla linjalla. Diplomi-insinööri Eino V. Seppänen kertoi Korvasen kokousväelle, että siirtymään joutuvat asukkaat *”voivat sitten oma-aloitteisesti etsiä uutta asuinpaikkaa, mutta tätä myös helpotetaan tutkimalla, onko lähistöllä asutuksen ja uuden pellon raivaukseen soveltuvaa maata”*. Tarkoitus oli käyttää samaa menettelyä kuin Oulujoella. Erityiskysymyksenä oli porotaloudelle korvattavat vahingot. Korvasen kokouksessa myös agronomi Pauli Sipilä kertoi allasväelle, että voimassa olevassa asutuslaissa ei ollut mahdollisuutta antaa uusia tiloja menetettyjen vastikkeeksi.²³⁰ Asutusviranomaiset olivat kuitenkin jo reagoineet lainsäädännölliseen esteeseen.

Lapin maatalousseuran ja Peräpohjolan maanviljelysseuran asutustoiminnan johtaja, agronomi Pauli V. Sipilä yritti jo 16.2.1955 virkateitse ja myös julkisuuden kautta vaikuttaa siihen, että Lokan ja Porttipahdan asukkaiden tilanmenetykset olisi hoidettu vastikemailla valtion maista. Rahaa hän piti liian epävakaana ratkaisuna. Samaa – *”ei arvoltaan epävakainen rahakorvaus ole oikeudenmukainen”* – viestitti valtioneuvostolle myös Lapin läänin maaherra Uno Hannula (28.2.1955). Saamelaiden Karasjoen konferenssi esitti vuonna 1956, että Suomen valtion tuli tukea saamelaisten omaehtoisuutta antamalla edullisilla ehdoilla viljelystiloja sellaisillekin, joilla ei ole ollut viljelystilaa veden alle jäävällä alueella.²³¹

Imatran Voima Oy osteli joidenkin tilojen koskiosuuksia Luiron ja sen sivujokien varsilta Sompion seudulta jo 1950-luvun puolivälissä. Lokan kylästä muun muassa Käyrämön tilan kauppakirjat tehtiin lokakuussa 1955. Allealehdon tilakauppa seurasi tammikuussa 1956. Kauppoja tehtiin myös Kitisellä. Madetkosken Putaan kaupat tehtiin kesäkuussa 1956. Kauppasummat olivat näissä kolmessa koskikaupassa miljoonan molemmin puolin. Imatran Voima Oy teki muitakin koskiosuuskauppoja Pohjois-Sodankylässä. Esimerkiksi Petkulan kylän tilojen koskiosuudet vaihtoivat omistajaa muutamasta kymmenestä tuhannesta lähemmäs miljoonaan markkaan.²³²

Muun muassa kolmessa kesäkuussa 1956 tehdyssä koskiosuuskaupassa myyjien asiamiehenä oli sodankyläläinen pankinjohtaja Akseli Paarman. Ostajaa kauppoissa edusti Vilho Karanta. Karanta oli alkuaan Kemijoki Oy:n Kemijärven puolen ostomiehiä. Kauppoja teki yhtiölle myös agronomi Jussi Grönholm. Teknikko, entinen Pelkosenniemen poliisi ja kunnallispoliitikko Aapo Karppinen (s. 1906, k. 1974; esiintyy myös asiamiehen ja maanviljelijän nimikkeillä) oli jo tuossa vaiheessa kauppoissa asiamiehenä mukana. Karppinen oli sittemmin lukemattomien Kemijoki Oy:n allaskauppojen tosiasiallinen neuvottelija ja toimi muutenkin yhtiön asiamiehenä muun muassa vuokraasioissa.²³³

Maanviljelijä V. Karanta kirjoitti Kemijoki Oy:n tuomari Eero Korvenkontiolle toukokuussa 1957, että kun Sodankylässä tulee melkoinen rullanssi maakaupoissa ja asukkaiden siirroissa, olisi tarkoituksen ja yhtiön edun mukaista palkata paikalliskunnalta yhtiön palvelukseen yleistä luottamusta ja tarpeellista arvonantoa nauttiva henkilö, joka tuntee paikalliset olosuhteet ja jonka tehtävänä *”olisi muokata ensinnä maaperä otolliseksi väestön keskuudessa ja yhdessä toisten yhtiön palveluksessa olevien kanssa suorittaa ostoja”*.²³⁴

Yli-Kitiseltä Leo Karppinen kirjoitti Imatran Voimalle syksyllä 1957 ihmetellen, kuka alueen tiloja oli oikein ostamassa. Karppinen oli myynyt vesioikeutensa Imatran Voimalle, mutta hänen kotiinsa oli tullut alkusyksystä 1957 Pohjolan Voima Oy:n ostomiehiä tekemään kauppooja Porttipahdan patopaikasta. Karppinen kyseli, tekeekö Pohjolan Voima Oy kauppooja Imatran Voima Oy:n hyväksi vai kumpikin itselleen? Karppinen kyselikin, jättääkö Imatran Voima Oy tarjouksen voidakseen ratkaista, kummalle ostajalle hän myisi tilansa.²³⁵

Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden yksityistilojen ostajaksi tuli kuitenkin saman vuosikymmenen lopulla Kemijoki Oy. Vesistöjen säännöstelytoimisto ohjeisti asiassa yhtiötä jo huhtikuussa 1957. Johtaja V. Castrén valisti toimiston hallitusta Sodankylän kunnassa vallitsevista mielialoista Porttipahdan ja Lokan maanlunastusasiassa todeten ajan olevan ”erittäin sopiva ostojen aloittamiseen”. Lokakuussa 1957 säännöstelytoimisto joutui kuitenkin toteamaan, että maanostojen läpivieminen oli vaikeaa rahapulan takia, mutta siitä huolimatta oli ”välttämätöntä ostotoiminnan aloittaminen kaikkein tärkeimmissä tapauksissa”.²³⁶ Kemijoki Oy halusi käyttää Oulujoki Oy:n Oulujoella soveltamaa suorien tilakauppojen mallia. Joitakin vaihtokauppooja²³⁷ tehtiin sekä Lokassa että Porttipahdassa. Merkittävin vaihtokauppa oli riestolaisen Juho Erkki ja Martta Ylirieston kanssa 21.4.1959 tehty kiinteistövaihto, jossa Yliriestot luovuttivat Ylirieston tilansa (RN:o 5) ja saivat tilalle Rovaniemen maalaiskunnasta Kemijoki Oy:n 5.8.1958 ostaman Pyhtinen-nimisen tilan (RN:o 65:7) eräitä määräaloja lukuun ottamatta.²³⁸ J. E. Yliriesto oli kuulunut vuonna 1957 valittuun allastoimikuntaan. Selkeästi allasta vastustaneen isännän (mm. allasalueen ptk. 13.7.1958, § 3) poistuminen allastoimikunnan riveistä hiivutti allasvastarintaa. Riestossa Yliriestojen lisäksi tilojen viimeisiä omistajia olivat Alariestot, Erkkilät, Lukkarit, Mykkäset, Lampelat ja Siirtolat.

Korvasen koululla 31.1.1958 oli kokoontunut koko allastoimikunta eli 23 jäsentä, ja se valitsi allastoimikunnan työvaliokuntaan seitsemän jäsentä. Kun maakaupat tulivat ajankohtaisiksi, Lokan allasalueen kylien valitseman toimikunnan työvaliokunta piti Vuotsossa Jurvakaisen talossa kokouksen huhtikuussa 1958. Kokous esitti Kemijoki Oy:lle ja Vesistöjen säännöstelytoimistolle, että kesällä 1958 tehtäisiin Lokan altaan alle jäävien alueiden hinnoittelu ja välittömästi alettaisiin maksaa korvauksia. Toimikunta esitti, että niittymaiden hinnoittelun perusteena voitaisiin käyttää vuoden 1938 pinta-alamittauksia ja luokituksia, koska tilanne ei niittyjen osalta ollut juurikaan muuttunut. Peltojen ja viljelyskelpoisen maan osalta mittaukset ja luokitukset olisi suoritettava paikan päällä. Arvioinnin tekijänä piti toimikunnan mukaan olla Lapin maatalousseuran. Metsämaan arviointi ja luokittelu pitäisi myös tehdä muun luokittelun kanssa samanaikaisesti ja hinta pitäisi määrittellä hyötyarvon perusteella. Metsien arvioinnin toteuttajaksi kokous esitti Sodankylän Metsänhoitoyhdistystä. Poronhoidolle aiheutuvien vahinkojen arvioinnissa työvaliokunta esitti toimijaksi Paliskuntain yhdistystä. Olli Keskitalon kirjoittama pöytäkirja tuli myös Kemijoki Oy:n tietoon. Sen oikeaksi todistettu jäljennös löytyy yhtiön arkis-

tosta. Laskennallisia hinnoitteluperusteita käytettiin allaskaupoissa, mutta prosessi ei ollut läpinäkyvä.²³⁹ Korvasen koululla kokoontui 35 Lokan allasalueen asukasta pohtimaan allasasiaa heinäkuussa 1958. Kokous totesi, ettei allasalueen väestö ollut ”niinkään halukas” jättämään rakkaita kotiseutujaan. Kokous myös kannatti useampien esityksestä pienempien alaiden rakentamista ja otti kantaa vastikemaihin.²⁴⁰

Vesivoimatoimikunta ei kannattanut allasevakkojen asuttamisessa vastiketilajärjestelmää, jota allastoimikunnat vaativat. Vesivoimatoimikunta lähti (eksplisiittisesti) siitä ajatuksesta, että jokainen muuttamaan joutuva perhe hankkisi itse uuden tilan tai asunnon. Vesivoimatoimikunnan insinöörit korostivat nimenomaan Korvasen koululla tammikuussa 1958, että silloinen laki lähti vapaaehtoisten kauppojen käytöstä. Kemijoen säännöstelylain (62/60) jälkeen Vesivoimatoimikunta päätti vuorineuvos Lehtosen esityksestä, että sen jälkeen, kun maanostoissa käytettävistä hinnoista oli neuvoteltu Kemijoki Oy:n kanssa, toimikunta ottaisi ostotoiminnan järjestämisestä yhteyttä Asutushallitukseen. Toimikunnan sihteeri esitti 100 miljoonan määrärahan varaamista maaostoihin ja raivaukseen. Maaliskuussa 1960 toimikunta totesi, ettei ollut seikkoja, jotka puoltaisivat Asutushallitusta ryhtymään välittömästi vastikemaiksi soveltuvien alueiden ostamiseen.²⁴¹ Allastilojen kaupanteko jatkui kuten siihenkin asti.

Käytännön säännöstelytoimissa ja allasrakentamisessa tilusvaihtoja tehtiin, mutta Lokassa ja Porttipahdassa niitä oli vähän.²⁴² Ne tehtiin yhtiön ja tilanomistajan välillä. Allasevakkojen keskuudessa kauppia on yleisesti pidetty yhtiön sanelemina. Haastattelututkimusten perusteella on ilmeistä, että kaupantekovaihetta ja uudelleensijoitusta leimasi useimmissa tapauksissa epätietoisuus ja suunnittelemattomuus. Aukkaat tekivät tilakaupat yksinään, ja toisena osapuolena olivat suuren yhtiön kiinteistöpuolen juristit. Paikallisilla ei ollut asianajajia käytettävissään, ja Luostarisen ja Mäkisen (1980) keräämän haastatteluaineiston mukaan vain kymmenen oli hankkinut oman arviointisijan määrittämään tilan hintaa. Viidessä tapauksessa oli turvauduttu sukulaiseen tai tuttavien apuun. Allastoimikunnan työvaliokunnan arviointimäärittelyperiaatteet (kokous 1958) olisivat antaneet allaskauppoihin selkeitä pelisääntöjä. Vapaaehtoinen kauppa oli vahingonkärsijälle joustavampi korvaustapa kuin mahdollinen pakkolunastus.²⁴³ Toisaalta 1950-luvun lehdistössä esiintyi myös termi ”erämaakylien siirtämisestä”.²⁴⁴ Käsite viittaa koordinoituun asuttamistoimeen, jollaista ei ollut suunnitteluvaiheessa ja sikäli kuin sellainen tuli, se toteutui vasta allaslain myötä 1960-luvun puolivälissä.

Kemijoki Oy:n Rovaniemen konttorin kiinteistötoimiston tehtäviin kuuluivat Kemijoen vesistön säännöstelyaltaita ja voimalaitoksien padotusaltaita varten tarvittavien maiden osto sekä rantamaille ja käytölle säännöstelystä ja padotuksesta aiheutuvien vahinkojen korvaaminen sopimusteitse samoin kuin muutkin kiinteistöhankintoihin liittyvät tehtävät. Kiinteistötoimiston päällikkönä oli 15.8.1959 alkaen diplomi-insinööri Armas Eemeli Valpasvuo (ent. Vigilant, s. 1912 Forssassa). Lokakuun lopulla 1957 vesistöjen säännöstelytoimisto nimitti sodankyläläisen pan-

kinjohtaja Aksel (Akseli) Paarmanin Valpasvuon avustajaksi. Paarmanin rooli on mielenkiintoinen: hän oli Kemijoki Oy:n edusmies, toimi tilanomistajien asiamiehenäkin kaupoissa, möi kirkonkylästä tontteja, edusti poliitikkona kuntalaisia ja oli kansanedustajana edistämässä pohjoisten jokien valjastamista sähköntuotantoon.²⁴⁵ Myös Paliskuntain yhdistyksen toiminnanjohtaja Yrjö Alaruikan asema Kemijoki Oy:n hallintoneuvoston jäsenenä (kuului jo 28.1.1953 nimettyyn hallintoneuvostoon²⁴⁶) on jännitteinen muun muassa Lapin paliskunnan poronhoidon haasteiden näkökulmasta. Pääministeri Urho Kekkosen rooli hallintoneuvoston puheenjohtajana kertoo yhtiön vahvasta yhteydestä poliittiseen eliittiin.

Kemijoki Oy valtuutti agronomi Jussi Olavi Grönholmin (s. 1922) lokakuussa 1959 tekemään maan- ja huoneenvuokra-, korvaus- ja muita maankäyttöä koskevia sopimuksia, edustamaan Kemijoki-yhtiötä maanjakotoimituksissa sekä allekirjoittamaan ne kauppakirjat, joilla yhtiö osti maa- ja vesialueita Lapin läänissä.²⁴⁷ Allaskauppoja tehtiin Rovaniemellä ja Sodankylässä.

Pohjois-Suomen vesioikeuden päätöksissä Kemijoki Oy määrättiin lunastamaan/korvaamaan veden alle jääviä tai vettyviä yksityisten maita 312,1 hehtaaria, jakokunnilta 17,87 hehtaaria, Asutushallitukselta 6,56 hehtaaria ja Metsähallitukselta 441 979 hehtaaria. Lisäksi vesioikeus määräsi korvauksia rakennuksista ja koskiosuuksista sekä korvauksia paliskunnille.

Esitin Lokka–Porttipahta-teoksessani²⁴⁸ Kemijoki Oy:n tilakaupat Lokan ja Porttipahdan allasalueilla 1950-luvun lopulta lokakuuhun 1969 mennessä. Tässä tutkimuksessa olen syventänyt lähteiden lähilukua, hakenut vertailuaineistoja ja ottanut mukaan aikaisempaa enemmän myös kokemushistoriaa.

Taulukko 005. Allasalueen tilojen tilakaupat yms. vuosina 1958–1967 myyntivuoden mukaan

Myyntivuosi	%-osuus kaupoista
1958	14,2
1959	30,4
1960	7,8
1961	12,3
1962	13,2
1963	5,9
1964	8,3
1965	4,9
1966	2,5
1967	0,5
	Yht. 100 %

Osassa tapauksista on yhteen tilaan liittyviä kauppoja useampia kuin yksi, ja ne saattoivat jaksottua usealle vuodelle. Mukana ovat myös vaihtokaupat, määrälakaupat ja kauppakirjat rakennuksista. Mukana eivät ole ennen vuotta 1958 tehdyt vesialuekaupat. Joitakin erityissopimuksia (mm. työsuorituksia) on rajattu pois. Prosenttiosuudet on laskettu kauppojen kokonaismäärästä (n = 204 kpl). Jos yksikkönä käytetään tilaa, painottuu vuosi 1959 noin kymmenen prosenttia suurempana. Lähde: ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 220 ja # 221; SodankKArk. Asutuslautakunta. Allastilojen kauppakirjat; KA/Oulu. Sodankylän nimismiespiiri. BIII:5 ja EVIIIb:2. Vrt. Kauhanen 2014a, 157; Luostarinen ja Mäkinen (1980, 41) laskivat taulukon 93 haastattelutiedon perusteella.

Kun ensimmäiset allaskaupat syntyivät vuonna 1958, Lokassa oli henkikirjoitettuna 135, Madetkoskella 385, Muteniassa 311 ja Riestossa (Riesto ja Korvanen) yhteensä 256 henkilöä. Vuonna 1960 alueen henkikirjoituskyliässä asui yhteensä 1 025 henkilöä: Riesto 182, Lokka 185, Mutenia 316 ja Madetkoski 342. Rieston tilat myytiin 1950-luvun lopulla, ja kylän väestö oli allastyöväkeä. Korvanen oli Riestoa suurempi kylä, ja siellä oli vielä 1960-luvun alussa suurin osa asukkaista paikoillaan. Rieston kylässä oli 16 asukasta vuonna 1960. Lokan allastöiden aikana kylän tyhjilleen jääneet talot olivat rakentajien ja metsätyömiesten käytössä. Kaikki edellä mainittujen henkikirjoituskylien tilat (Lokka ja Madetkoski) eivät olleet Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden vaikutuspiirissä, ja 1960-luvun alussa alueelta lähti ja sinne tuli asukkaita. Vuonna 1970 allaskylistä Lokan asukasluku oli 166 henkilöä, eli kylässä oli enemmän asukkaita kuin vuonna 1955.²⁴⁹

Rieston kylästä allasmuutto oli vilkkaimmillaan vuosina 1958–1959, mutta Korvasessa muutto jakautui pitemmälle aikavälille. Korvasen allasmuuton piikkivuodet olivat 1959 ja 1967. Lokassa muutot keskittyivät 1960-luvun alkuvuosiin. Madetkosken muutoissa aikajänne oli allaskylien pisin, mutta vilkkain vuosi oli 1960. Toiseksi eniten muuttoja tehtiin vuosina 1959, 1962 ja 1967. Muteniasta muuton vilkkain vuosi oli 1959 ja toiseksi vilkkain vuosi 1967.²⁵⁰

Ennen Kemijoen säännöstelylakia Lokan ja Porttipahdan allasalueiden kiinteistökaupoista tehtiin vuosina 1958–1959 noin 45 prosenttia. Lokan ja Porttipahdan tilakauppojen ajallinen painopiste oli vuodesta 1958 vuoteen 1961.²⁵¹ Vuoden 1961 loppuun mennessä Kemijoki Oy oli ostanut Porttipahdan allasalueelta 38 asuinrakennusta, talousrakennuksia/navettoja 41 kappaletta, saunoja 26, aittoja 20 ja latoja 127 kappaletta sekä 24 tilalta yksityisten maita kaikkiaan 3 711 hehtaaria, josta veden alle jäävän maan osuus oli 1 875 hehtaaria. Lokasta yhtiö oli ostanut 73 asuinrakennusta, talousrakennuksia ja navettoja 59, saunoja 43, aittoja 25 ja latoja 383 kappaletta. Yksityistä maata oli ostettu 52 tilalta yhteensä 18 860 hehtaaria, josta veden alle jäävän maan osuus oli 13 367 hehtaaria. Lokassa tilakaupoista oli tehty vuoden 1961 loppuun mennessä noin 78 ja Porttipahdassa 85 prosenttia. Lokan ostoihin yhtiö oli käyttänyt vuoden 1961 loppuun mennessä 442 miljoonaa ja Porttipahdan ostoihin 182,5 miljoonaa eli yhteensä 624,5 miljoonaa markkaa. Viljelmittäin laskien alkuvuodesta 1962 Kemijoki Oy oli ostanut Lokasta 52 ja Porttipahdasta 25 viljelmää. Säännöstelyn alkuun mennessä muun muassa maapohjan ja rakennusten ostoon käytettiin Lokassa 7,606 miljoonaa markkaa (vanhassa rahassa n. 760 milj. mk) ja Porttipahdassa 2,593 miljoonaa markkaa (eli vanhassa rahassa n. 259 milj. mk.). Porttipahdassa keskimääräinen tilan hankintahinta oli 104 000 markkaa (v. 1970 rahassa) ja Lokassa 82 000 markkaa.

Lokan ja Porttipahdan allasalueille Kemijoki Oy teki yhteensä yli 200 kaupparakennusta, vaihtokirjaa tai muuta sopimusta. Kävin tutkimusta varten läpi allastilojen perustamisvaiheessa kerätyistä tiedoista aikaisempia tilakauppoja selvittääkseni sekä itse allaskauppoja että maanviljelyssä ja porotaloudessa jatkaneiden tilannetta.

Kauppanvahvistajan kauppakirjajäljennöksistä sekä muista säännöstelyaltaiden tilakauppoihin liittyvistä tiedoista kävin systemaattisesti läpi yhteensä 104 tilakauppaa. Tavoitteena oli selvittää, oliko hinnanmuodostuksessa jokin yhteneväinen logiikka vai ei. Kauppakirjoihin merkitty hintahaitari suunnilleen samankokoisista tiloista on iso. Allastilakauppojen alkuvaiheessa 185 hehtaarin tilan kauppasumma saattoi olla 5,8 miljoonaa markkaa tai 4,8 miljoonaa markkaa, 235 hehtaarin tila maksaa 8,0 miljoonaa tai yli 370 hehtaarin tila 8,6 miljoonaa markkaa. 1960-luvun alussa noin 22 hehtaaria maata rakennuksineen maksoi 18,0 miljoonaa ja 5,0 hehtaaria metsämaata 2,8 miljoonaa markkaa. Samana vuonna toisaalta 1,5 hehtaarin erottamaton määräala rakennuksineen maksoi 1,5 miljoonaa markkaa ja esimerkiksi 30,6 hehtaarin määräalat myytiin 1,4 miljoonalla markalla. Suurempien tilakauppojen, noin sadasta hehtaarista noin 480 hehtaariin, kauppasummat vaihtelivat 1950-luvun lopulla 3,4 miljoonasta 20 miljoonaan markkaan, ja vuonna 1961 myyty 30 hehtaarin niittyपालta maksoi 5,6 miljoonaa markkaa. Vuonna 1960 noin 350 hehtaarin tilan myyntihinta oli 6,5 miljoonaa markkaa. Vuoden 1961 kaupoissa hehtaarihinta saattoi olla 13 500, 54 000 tai 100 000 markkaa sen ajan rahassa. Vuonna 1964 noin 500 hehtaaria maata, josta joutomaata oli noin 200 hehtaaria, maksoi 174 000 markkaa ja 2,5 hehtaaria vastikemaata. Kahden tilan 28,9 hehtaarin kokonaisuudesta rakennuksineen myyjä sai 8,6 miljoonaa markkaa vuonna 1964. Noin 66 hehtaarin niittymaan hinta oli eräässä vuoden 1965 kaupassa 22 500 markkaa sen ajan rahaa. Vastaavasti 240 hehtaarin tilasta Kemijoki Oy maksoi 85 000 markkaa vuonna 1966 ja viidestä hehtaarista 145 000 markkaa. Porttipahdalla vesioikeus tarjosi Väinö Ukkolalle vuonna 1968 maapohjasta hehtaarilta 311, 6 markkaa lisättyä puustokorvauksella. Kun Vuotson noin 120–130 hehtaarin porotiloja joutomaineen myytiin 1980-luvun alussa, hinnat olivat noin 80 000–90 000 markkaa. Vuoden 1958 rahassa se olisi noin 1,6–1,8 miljoonaa markkaa.²⁵²

Kauppasummissa oli suuria vaihteluja, olkoonkin, että tilojen sijainnit, viljelysalat, jouto- ja metsämaan pinta-alat ja rakennusarvot olivat kovin erilaisia. Vesivoimatoimikunnan ohjeistuksissa oli 1960-luvun lopulla tontti-, pelto-, niitty-, kivennäis-, suo- ja joutomaalle omat hintaraja-arvot.²⁵³ Joukossa oli myös jokin kruununtila.²⁵⁴ Vaikka Kemijoki ei suosinut vaihtomaita, tehtiin näitä järjestelyjä muutamia. Kiinteistökaupoissa vesiyhtiöllä oli asialla ammattilaiset. Tilat eivät olleet identtiset, mutta kysymys oli myös myyjän tieto-aidosta, perhetilanteesta ja tulevaisuuden näkymästä.

Kauppakirjat kertovat miljoonien käteismaksuista. Tilakauppa saattoi tuoda alastilalliselle kerralla rahaa muutamasta miljoonasta pariin kymmeneen miljoonaan markkaan. Jos rahan käytössä ei ollut suunnitelmallisuutta, allasmiljoonat eivät antaneet pitempää turvaa. Edunsaajia saattoi olla iso joukko, joten sisarusuudet jäivät pieniksi.

Tutkimuskirjallisuudessa²⁵⁵ esiintyvät väitteet Sodankylän säännöstelyaltaiden tilakauppojen myyntihintojen jäämisestä neljäsosaan tai vähemmäksi tilojen todel-

lisestä arvosta on liian alimitoitettu yleistys, vaikka rakennusten arvoa ei otettaisi huomioon. Allaskauppahinnan maksaminen puolitoistakertaisena ei toisaalta tarkoittanut sitä, etteikö kaupoissa olisi voitu toimia ostajavetoisesti. Asukkaat tekivät kauppansa yleensä vailla tukea omin voimin. Maaluokka, vesiosuudet, jos niitä oli, tiluksia osissa myyneet, metsän myynnin ajankohta ja tilan sijainti vaikuttivat myyjän saaman edun lopputulokseen.

Yleinen hintataso jäi Lokka–Porttipahdassa alhaisemmaksi kuin suunnitellut korvaukset muun muassa Tornionjokilaaksossa tai korvaukset Ounasjokilaaksossa, mutta kohteet eivät ole täysin vertailukelpoisia. Allastilakaupoissa ei voi nähdä yksiselitteistä ja johdonmukaista alihintaa. Toimeentulonsa luontaiselinkeinoista tai niistä osan saaneet eivät voineet tilarahoilla kuitenkaan turvata elinkeinollista jatkuvuutta. Jos sopuhintaista maata ei ollut tarjolla, ja porolaitumet vähenivät, tarkoitti se poromäärän pienentämistä. Tärkeintä oli poronhoidon edellytykset altaiden teon jälkeen. Vuonna 1955 Sodankylän koko kunnan noin 2 700 peltohehtaarin verotettava puhdas tuotto oli noin 1 258 000 markkaa ja noin 15 200 poron verotettava puhdas tuotto noin 5 785 000 markkaa. Lokka ja Porttipahta leikkasivat koko kunnan elinkeinotuloa, kun poronhoidon edellytykset heikkenivät. Lainsäädännössä oli määräykset poronhoidon kärsimistä vahingonkorvauksista, ja Korvasen kokouksessa 1958 Viljo Castrén totesi allasväelle, että *”täällä tulee korvauksen kohteeksi myös porotaloudelle aiheutuva haitta, mikä on uutta ja vaatii lisätutkimuksia”*.

Osa teki vallitsevissa olosuhteissa myyjänä kilpailukykyisiä kauppvoja, mutta osa myi tilansa pakkolunastuksen pelossa hyvinkin halvalla. Metsän myyntiarvoon²⁵⁶ vaikuttivat tilan sijainti, puusto, kysyntä ja hinnan vaihtelut. Joku yritti jälkikäteen vaatia metsänmyyntiin korotusta, mutta varsinaiset hintaerimielisyydet liittyivät muutamien tilojen osalta tehtyihin vaatimuksiin korvauskäsittelyssä.²⁵⁷

Myydessään tilansa vapaaehtoisella kaupalla vahingonkärsijä sai kertakaikkisen korvauksen, jonka turvin vahingonkärsijä sai itse hoitaa uudelleensijoittumisensa. Toimintamalli ei tunnistanut alueen erityistä elinkeinollista luonnetta, mikä johti lopullisen sijoittumisen viiveeseen ja aiheutti tyytymättömyyttä. Tilanteen pakkolähdöksi kokeneet muuttajat eivät olleet tyytyväisiä pelkän omaisuuden korvaamiseen, vaan he olisivat halunneet lisäksi korvauksia muuttokuluista ja säännöstelyaltaan rakentamisen muista vaikutuksista. Järvikosken tutkimuksen mukaan tyytymättömiä saamiinsa korvauksiin oli puolet, ja vain 37 prosenttia oli tyytyväisiä korvauksiin. Samansuuntainen on myös 1970-luvun lopulla asiaa selvittäneiden Luostarisen ja Mäkisen tulos. Vuonna 1980 julkaistussa tutkimuksessa, jossa haastateltiin 98:aa kaikkiaan 113:sta altaiden tieltä muuttamaan joutuneesta ruokakunnasta, 48 vastaajaa esitti vielä korvaustoivomuksia (muuttokustannuksia, luonnontilaa ja luontaiselinkeinoihin liittyviä kustannuksia).²⁵⁸

Ihmiset elivät allasalueilla tulevaisuutensa suhteen vuosia ”löysässä hirressä”. Osa teki tilakaupat varhaisessa vaiheessa, osa jatkoi maatalouden ja luontaiselinkeinojen harjoittamista loppusuoralle asti. Osa möi tilansa Kemijoki Oy:lle ja asui

vuokralaisena veden nousuun saakka. Epävarmuuden yksi symboli oli Korvasen maamiesseuran uudisrakennus, joka vuodesta toiseen oli keskeneräinen. Toisaalta vielä 1950-luvun puolivälissä allasalueen maatiloilla oli tehty jälleenrakennustöitä ja muun muassa Porttipahdan alle sittemmin jääneen Yli-Kitisen koulun uusi rakennuspaikka katsastettiin vasta vuonna 1952. Yli-Kitinen sai uuden koulun pari vuotta myöhemmin, mutta puolenkymmenen vuoden päästä pitkän kädenväännön jälkeen kunnanvaltuusto lakkautti koulun joulukuussa 1961. Sodankylän kunnan koululautakunta ei myöskään myöntänyt Lokan kylälle supistettua kansakoulua vuonna 1954, koska se halusi pitää Korvasen koulupiirin yhtenäisenä.²⁵⁹

Modernin toimijan oletetaan olevan itseohjautuva, eli hän järjestää sisäiset mielenkiintoensa, tunteensa ja toiveensa kohti tuottavia päämääriä ja hallitsee tunteensa ja toimii suunnitelmallisesti ja ennakoitavasti. Päämäärärationaalinen toiminta, kun tulevaisuus oli epävarmaa ja jäsentymätöntä, oli kova vaatimus allasevakoille. Tilakauppojen rahoja tarvittiin elämiseen eikä uusia tiloja lähikulmilta ollut helppo ostaa, kun etenkin Lapissa muikin asutustoiminta oli kesken ja poromiesten oli vaikea lähteä kovin kauas, jos oli tarkoituksena säilyttää entinen ammatti.

Kemijoen maanjärjestelylakia valmistelleen komitean linjaus korvauserusteista lähti siitä, että korvauksen saajalle, jonka aluetta pakkolunastettiin tai saatettiin veden alle ja joka oli yksityinen henkilö, voitiin, jos hän sitä halusi ja mikäli se oli mahdollista ja tarkoituksenmukaista, antaa valtion toimesta tila tai lisäalueita, osuutta tai etuutta. ”Tällöin on korvauksen saajalta maan hinnan ja asutustoimenpiteistä aiheutuvien muiden valtion saamisten suorittamista varten pidettävä enintään kaksi kolmasosaa hänelle --- maksettavasta korvauksesta”, todettiin lakiluonnoksen 20 §:ssä. Lakiluonnoksen 11 §:ssä todettiin vahingoksi, haitaksi ja muuksi edunmenetykseksi kiinteän tai irtaimen omaisuuden tai sen osan menettäminen, vahingoittuminen tai huononeminen, omaisuuden käytön estyminen tai vaikeutuminen, sen tuoton vähentyminen, myyntiarvon aleneminen sekä omistusoikeuteen perustuvan muun varallisuusarvoisen edun menettäminen, rasite- tai nautintaoikeuden, vesivoiman käyttöoikeuden, kalastusoikeuden sekä niihin verrattavan muun erityisen oikeuden menettäminen tai sen käyttämisen estyminen tai vaikeutuminen sekä poronhoidon harjoittamisen estyminen taikka vaikeutuminen. Korvaukset maksettiin täyden arvon mukaan puolitoistakertaisena muuten, mutta kalastuksen osalta täydestä arvosta. Varsinainen laki, Laki valtion oikeudesta säännöstellä Kemijoen vesistön vedenjuoksua (62/1960) määritteli rahallisen korvauseriaatteen samalla tavalla. Porovahingoista varsinainen laki (§ 13) määräsi, että korvaus porotalouden estymisestä tai vaikeutumisesta suoritetaan asianomaisille paliskunnille käytettäväksi poronhoidon edistämiseen ja poronhoidon uudelleenjärjestelystä poronomistajille aiheutuviin kustannuksiin.²⁶⁰

Tyytymättömyyden analysoinnissa Järvikoski tulkitsi asian niin, etteivät maksetut korvaushinnat jääneet juuri alle vapailla markkinoilla maksetuista²⁶¹, vaan tyytymättömyys johtui siitä, että saaduilla korvausrahoilla ei pystytty turvaamaan riittäväksi

katsottua toimeentuloa. Asiaan vaikutti myös se, että toisten arveltiin tai tiedettiin saaneen tiloista suhteellisesti paljon enemmän. Osa myi tilansa hopulla, osa tinki pitempään. Ilmiö on sama kuin muun muassa Suomussalmi-teoksessa (2011) selvittämissäni Oulujoki Oy:n maksamissa tilakohtaisissa vesioikeuskorvauksissa Kainuussa, Kiantajärven ja Vuokkijärven ympäristön korvausjutuissa. Toisaalta Lokassa ja Porttipahdassahan allasväki ilmeisesti oletti, että korvauksia tulisi myös elinkeinollisista haitoista, mutta maksetut korvaukset olivat pettymys.

Kemijoki Oy:n agronomi Jussi Grönholm kiisti tilakohtaisten erojen johtuneen hinnoitteluperusteissa olleista eroista. Hänen mukaansa jokaisen hinnoittelun perusteena oli arvio. Kokonaishinta-arvioon vaikuttaneita tekijöitä olivat muun muassa tilan metsien puuston määrä ja rakenne, rakennukset, tilan yleiskunto, koneistamisaste ja tuotannon markkinointi. Tonteille, peltomaalle, niityille ja metsämaille oli hehtaarihinnat ainakin 1960-luvun vahinkoarvioinneissa. Arviointiperusteet eivät vielä sinällään poista tilakohtaisesta arvottamisesta satunnaistekijöitä. Allasväen diskurssissa hinnoittelun tapauskohtaisuus on ollut paljon esillä ollut näkemys.²⁶² Arviointiperusteet eivät myöskään olleet läpinäkyviä, ja läpivalaistuvin tässä mielessä on V. Ukkolan tila, vaikka siinä osapuolet eivät päässeet sopimukseen. Puun arvon muutokset olivat maakauppojen ajallisen kaaren aikana kuitenkin huomattavat. Myös rahanarvon muutokset vaikuttivat tilallisten saamaan reaalihintaan. Rahanarvon muutos (1963) vaikeutti myös joissakin tapauksissa tilojen arvon ymmärtämistä.

”On mahdollista, että lunastuksia joudutaan suorittamaan pienessä mittakaavassa, mutta niistä ei aiheudu kenellekään taloudellisia tappioita. Tehtäviin määrätyt toimitusmiehet tulevat arvioimaan lunastettavien maa-alueiden hinnan ja maanomistajille jää lisäksi valitusoikeus,” arvioi DI Simo Muotiala allas- ja porttipahdan Maatilahallituksesta vuonna 1964. Lunastusmenettelyn kautta Lokan ja Porttipahdan allasalueesta rakentaja hankki hyvin pienen osan. Paikallisten asianosaisten kokemus toimitusarviointien onnistumisesta ei ollut yhtä optimistinen kuin Muotialan. Samoja ongelmia on ollut muissakin tapauksissa.²⁶³

Allas-tilojen kaupat jakaantuivat pitkälle aikavälille. Tilojen hintavertailun ongelmana ovat myös tilakoot, maanluonnon erot, metsän arvon vaihtelut, rakennuskannan erot, sijainti, liikenneyhteydet ja harjoitetun elinkeinon luonne. Lisäksi on huomioitava suurelta osalta luontaistaloudessa eläneiden ihmisten tottumattomuus suurien rahamäärien tosiasialliseen korvausvaikuttavuuteen ja rahaomaisuuden hallintaan. Toisaalta sompiolaiseen diskurssiin on kuulunut korostaa pororuhintaisten tai porovarakkaiden tottumusta käsitellä isoja käteisvarantoja. Eikä palkkatyökään (esim. metsä- ja uiittotyöt) ollut täysin tuntematon vanhassa Sompiossa. Allasrahojen huolimattomasta käytöstä on useita tarinoita.

Asutustoimintaan liittyvien allas-tilojen hakemusasiakirjoista voi lukea myös kurinalaisuutta ja määrätietoisuutta tilarahojen käytössä. Rahoilla hankittiin esimerkiksi kuorma-auto, auto tai kaksikin, rahaa laitettiin lapsien tileille, metsäpalsan myyntirahat saattoivat olla vuosia koskematta tai rahoilla ostettiin uusi tila tai

rahoja käytettiin rakennusinvestointeihin. Joku maksoi velkojaan tai lainasi rahat velkakirjalla eteenpäin, joku osti poroja ja joku liikekiinteistön. Osalla rahat hupenivat elämiseen, mutta joku pystyi hoidattamaan käteisvaroillaan sairauksiaan.

Kauppakirjoissa saattoi olla erilaisia täsmentäviä ehtoja, kuten *”Myyjät vakuuttavat, etteivät he tule rakentamaan suunnitelluille tekojärviolueille rakennuksia tai muita rakennelmia, joista he voisivat vaatia korvauksia Kemijoki Oy:ltä.”*²⁶⁴ Maakauppojen jälkeen omaan kotiinsa allasalueelle asumaan jääneet joutuivat maksamaan vuokraa talosta Kemijoki Oy:lle. Aika moni perhe asui tilakauppojen jälkeen vuosia allasalueella – Lokan allasalueella osa vuoteen 1962 – jotkut vuoteen 1967 saakka ja Porttipahdassa pitempäänkin. Haastatteluissa tämä vuokra ja etenkin sen tarkka periminen koettiin useissa allasevakkoperheissä nöyryyttävänä. Jotkut perheet olivat vuokralla myös alueelta maakauppoja tehneen Kemi Oy:n rakennuksissa.

Jotkut myyjistä pidättivät itselleen osuuttaan vastaavan osuuden kantatilan yhteisiin maa- ja vesialueisiin. Joissakin kauppakirjoissa oli maininta vesi- ja kalastusoikeuden pidättämisestä myös myytyjen määräalojen osalta. Muteniassa erään tilan kauppakirjassa puolestaan todettiin: *”Myyjillä on oikeus metsästä ja kalastaa tilan mailla, mikäli tämä on riippuvainen Kemijoki Oy:stä.”* Eräässä toisessa kauppakirjassa puolestaan oli seuraavanlainen kirjaus: *”Myyjillä on oikeus kalastaa rakennettavassa Lokan altaassa, mikäli se on riippuvainen Kemijoki Oy:stä.”* Kolmantena esimerkkinä on erään Mutenian maarekisterikylästä myydyin tilan kauppakirjan ehto: *”Ostetuja määräaloja seuraa manttaalin mukainen osuus tilan muihin yhteisiin paitsi ei vesialueisiin.”*²⁶⁵

Yleisesti kiinteistömenetyksen taloudellisiin korvauksiin liittyvä tyytymättömyys Lokan ja Porttipahdan alueella liittyi jälkikäteen pettymykseen vahingonkäräjien ja rakentajan välisistä erillistä kaupoista.²⁶⁶ Säännöstelyaltaiden kaupoista moni kyseenalaisti jälkikäteen kaupan vapaaehtoisuuden. Rahakorvauksen kannalla Lokassa/Porttipahdassa oli haastattelututkimusten mukaan vajaa viidennes, kun vastikekorvauksia kannatti 72,4 prosenttia. Asukkaiden oikeusturvan kannalta vastikemaajärjestelmän säätäminen etukäteen olisi tarjonnut varmemman tiekartan altaan rakentamisen jälkeiseen aikaan, mutta tieksi tuli tilakauppojen aloittaminen niin pian kuin Kemijoki Oy oli siihen valmis eli vuonna 1958. Oliko kiire kansantaloudellinen tai energiapolitiittinen välttämättömyys? Näytön perusteella syy oli sosiaalisen oikeuttamisen sivuuttaminen.

Tilakaupoissa oli myös muutamia sellaisia, joissa tilan omistajat olisivat halunneet myydä koko tilansa Kemijoki Oy:lle, mutta yhtiö ei suostunut ostamaan (mm. Urtila Rno:36). Toisaalta oli myös esimerkkejä, jossa yhtiö ei myynyt ostamaansa tilaa tai tilasta tonttia (mm. Hietaniemi Rno:28 ja Alaponku Rno:13).

Luvat allasrakentamiselle

Isohaaran padon rakentaminen 1940-luvun lopulla aloitti Suomen laajimman yhtenäisen vesirakentamisohjelman. Kemijoen suulla Isohaaran voimalaitos raken-

nettiin sotavuosina säädetyn poikkeuslain turvin. Maaliskuussa 1941 voimaan tullut poikkeuslaki säädettiin aluksi olemaan voimassa vuoden 1945 loppuun, mutta sen voimassaoloa jatkettiin erikseen annetuilla laeilla aina maaliskuuhun 1962 saakka. Poikkeuslain mukaan rakennustöihin voitiin ryhtyä väliaikaisen luvan varassa heti, jos hankkeella oli yleistä merkitystä ja hakija omisti tarpeellisen maa-alueen ja kaksi kolmasosaa kosken vesivoimasta. Jos hankkeella harkittiin olevan ”yleisehkö merkitys”, voitiin hakijalle myöntää väliaikainen lupa ryhtyä heti voimalaitoksen rakentamiseen. Isohaaran voimalaitoksen varsinainen vesioikeudellinen lupa saatiin syyskuussa 1964, jolloin Pohjois-Suomen vesioikeus antoi vuonna 1961 säädetyn vesilain perusteella hankkeesta päätöksensä. Isohaaran voimalaitoksen generaattorit oli liitetty tuottamaan sähköä valtakunnanverkkoon vuoden 1948 lopulla. Suuria Kemijoen säännöstelyhankkeita vietiin eteenpäin niin ikään erityislainsäädännön nojalla.²⁶⁷

Kansallisessa narratiivissa suot edustivat 1960-luvulle asti vastusta tai joutomaata. Arvostettu metsänhoidon ja metsäekologian tutkija, metsäbiologian professori Peitso Mikola (s. 1915, k. 2017) kirjoitti Sodankylän ”tekojärvistä” Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen 25-vuotishistoriikissa vuonna 1963: ”*Luonnonsuojeluyhdistys ei ole näitä suunnitelmia jyrkästi vastustanut, vaan on ymmärretty sähkövoiman tarve ja todettu, että jos jokin osa maata on jätettävä veden alle, niin Lapin suuret suot siihen parhaiten joutavat.*”²⁶⁸ Sompion suot olivat professorille tyhjää maata, terra nullius-ta. Lausunto sivuuttaa asiaan liittyneiden paikallisten ihmisten kohtalon. Toisaalta Mikola esiintyi Metsätalouden rahoitusohjelman (MERA) taloudellis-utilitaristisen ja teknologista determinismistä henkivän suopoliittikan kriitikkona. Mikola vaati vuonna 1965, että tehometsätalouden tulisi huomioida metsien moninaiskäyttö ja useat suosuhteet. Suoseura ja Suomen Luonnonsuojeluyhdistys nostivat esille tarpeen soidensuojelun valtakunnallisesta kokonaisohjelmasta maaliskuussa 1965.²⁶⁹

Vesistöarakentamisen suunnittelu oli hyvin keskitettyä ja voimayhtiö vetoista 1970-luvun alkuun saakka. Sompion poromies Oula Aikio luonnehti säännöstelyaltaiden lupapäätöksiä ”*Kemijoki-yhtiön pöyväällä tehtyksi*”²⁷⁰. Kommentti on terävä, jos sitä katsoo hankkeen sosiaalisen oikeuttamisen näkökulmasta. Valtion vesivoimatoimikunta toimi kiinteässä yhteistyössä valtion voimayhtiöiden kanssa. Toimikunta laati säännöstelysuunnitelmat, joiden laatimisen valtioneuvosto oli määrännyt toimikunnan tehtäväksi. Suunnittelussa varsinainen työelin oli Vesistöjen säännöstelytoimisto, joka sai apua Imatran Voima Oy:n säännöstelytoimistolta. Vesivoimatoimikunta haki myös valtiolle tarvittavat vesioikeuden luvat. Varsinaisesta rakentamisesta vastasivat voimayhtiöt vesivoimatoimikunnan valvonnan alaisena. Kun Vesihallitus perustettiin heinäkuussa 1970, vesivoimatoimikunnan ja säännöstelytoimiston tehtävät siirrettiin tälle uudelle keskusvirastolle.

Lokan ja Porttipahdan säännöstelyä koskevassa päätöksentekoprosessissa tärkeimmät ohjausorganisaatiot olivat eduskunta, valtioneuvosto, Pohjois-Suomen vesioikeus, vesiylioikeus ja korkein hallinto-oikeus. Kokonaisuudessa vesiylioikeuden ja korkeimman hallinto-oikeuden osuus prosessissa jäi vähäiseksi. Ne ratkaisivat

eräitä melko vähämerkityksellisiä valituksia. Sompion luonnonpuiston rauhoitus ei ollut esteenä säännöstelyaltaiden rakentamiselle tai puiston läpi vuosina 1965–1968 rakennetulle tielle.²⁷¹

Toukokuussa 1961 säädetty ja 1. huhtikuuta 1962 voimaan tullut vesilaki määritteli myös säännöstelyaltaiden rakentamisen perusratkaisuja. Lailla perustettiin vesiylioikeus sekä kolme vesioikeutta. Lokan ja Porttipahdan asioiden ensiasteen oikeudellisena portaana oli Pohjois-Suomen vesioikeus, jonka toimipaikka oli Oulu.

Valtioneuvosto antoi heinäkuun 20. päivänä 1962 päätöksen Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden rakentamisesta ja säännöstelemisestä. Valtion vesivoimatoimikunta jätti altaiden rakentamis- ja säännöstelylupahakemuksen Pohjois-Suomen vesioikeuteen 20.1.1964. Vesioikeus määräsi tammikuun 20. päivänä 1964 hakemuksen käsiteltäväksi katselmustoimituksessa.²⁷²

Valtion vesivoimatoimikunnan hakemuksesta vesioikeus antoi lokakuun 10. päivänä 1964 työluvan Lokan padon ja Hanhiaavan maapadon rakentamiseen. Koska uiton järjestämissuunnitelma oli keskeneräinen, prosessi jakautui kahteen osaan: Lokan tekojärven säännöstelysuunnitelmaan ja Porttipahdan tekojärven säännöstelysuunnitelmaan. Valtion vesivoimatoimikunta haki kirjelmällään 5.7.1965 Lokan tekojärven rakentamis- ja säännöstelypäätöstä ennen kuin asia muulta osin ratkaistaisiin. Lopullinen suunnitelma valmistui Lokan osalta maaliskuussa 1966, ja valtion vesivoimatoiminta jätti Pohjois-Suomen vesioikeudelle 23.3.1966 kirjelmän erillisen Lokan tekojärven rakentamista ja säännöstelyä koskeneen suunnitelman pyytäen samalla oikeutta ennen päätöksen lainvoimaa ryhtyä tekojärven rakentamis- ja säännöstelytoimenpiteisiin.²⁷³

Toimitusinsinööri ja avustavat insinöörit sekä jäsenet ja uskotut miehet saattoivat Lokan säännöstelyaltaan rakentamisen ja säännöstelyn valmistavan käsittelyn päätökseen huhtikuun 4. päivänä 1966. Toimitusmiehet antoivat asiasta 6.5.1966 lausunnon, joka oli säädetyin ajan nähtävillä Sodankylän, Pelkosenniemen ja Savukosken kunnissa.

”Lokan tekojärvi vaikuttaa paitsi varsinaiseen tekojärvalueeseen myös alapuoliseen jokiuomaan vedenkorkeuksien ja virtaamien muutoksien muodossa. Vaikutus ulottuu Kemijärven säännöstelyn vaikutusalueeseen saakka, joka alkaa 22 km päässä Luironjoen ja Kitisenjoen yhtymäkohdassa olevasta Luiron Kutunivasta. Myöhemmin, kun Lokan tekojärvi yhdistetään Kitisen latvoille rakennettavaan Porttipahdan tekojärveen ja vedet pääasiassa juoksutetaan Porttipahdan altaan kautta Kitiseen, joutuu myös Kitinen yrityksen vaikutuspiiriin. Vaikutus ulottuu täälläkin Kemijärven säännöstelyalueeseen saakka, joka alkaa 22 km päästä Luiron ja Kitisen yhtymäkohdassa olevasta Kitisen Kokkosnivasta.”

– Kemijoki Oy. Lokan altaan suunnitelma/katselmuskirja.

Säännöstelyaltaiden juoksutuksen suuruudesta todettiin, että sen määrää ensisijaisesti vesivoiman tarve. Suurin juoksutus olisi 180 m³/s. Uiton aikaisesta juoksutuksesta todettiin, että vettä juoksutetaan niin paljon, että kokonaisvirtaamaksi Luirossa tulee vähintään 30–45 m³/s riippuen kohdasta, missä uitto kulloinkin oli käynnissä. Padon alapuolisen jokivarsiasutuksen vesihuollon turvaamiseksi vettä piti juoksuttaa vähintään 0,5 m³/s. Vuotson–Lokan-maantien veden alle jääviä kohtia ei esitetty korotettavan, vaan tämän tieyhteyden katkeaminen korvattaisiin siten, että Lokasta Tanhuaan rakennettaisiin 5,5 metrin levyinen maantie, joka valmistuttuaan luovutettaisiin yleiseksi tieksi tieviranomaisten hoitoon. Diplomi-insinööri Viljo Castrén esitteli vesivoimatoimikunnassa jo heinäkuussa 1959 Lokan altaan väestöä palvelevan Tanhua–Lokka-tien suunnitelmaa. Kustannusarvio oli tuossa vaiheessa 207 miljoonaa markkaa. Lokan padon alapuolisella jokiosalla olevalle Tanhuan lossille piti turvata liikenteen jatkuminen perkaamalla lossiväylä. Säännöstelyallasalueella tehtävillä pyräsipaikoilla ja hinausväylien raivauksilla sekä padon yhteyteen rakennettavalla uittokourulla ja uittolaitteilla sekä alapuolisen jokiuoman kunnostamisella oli turvattava mahdollisuus puutavaran uittoon Lokan säännöstelyaltaassa. Allasalueella ei ollut tarkoitus raivata metsää täydellisesti, vaan hakata sieltä ainoastaan arvopuusto. Täydellinen raivaus tuli kysymykseen uittoväyläraivauksien lisäksi vain muutamissa kohdissa – Lokan padon edustalla ja Sompiojärven ympäristössä. Porttipahdan altaan säännöstelysuunnitelman täydennysosan (v. 1967) mukaan Porttipahdassa jo tehtyjen hakkuiden lisäksi oli tarkoitus raivata vain padon edustalta noin 180 hehtaarin alue, uittoa varten noin 780 hehtaarin alue sekä Lohijoen maantiepenkan lähialue ja Vuotson maantiesillan länsipuoli.²⁷⁴ Osittaisten raivausten vuoksi syntyneet vesimetsät nostivat altaiden täyttämisen jälkeisen kohun.

Säännöstelyaltaiden rakennustyöt käynnistyivät Kemijoen säännöstelylain 8 §:n mukaisin työluvin. Lokan pato ja Hanhivaaran maapatoa koskevissa työluvuissa todettiin erityisiksi syiksi luvan myöntämiselle Kemijoen vesistön säännöstelyyn kiireellinen toteuttamistarve sekä työllisyysnäkökohdat, jotka puolsivat töiden aloittamista viipymättä.

Vesilain mukaisessa säännöstelyaltaiden hyötyjen ja haittojen arvioinnissa altaiden ja säännöstelyn tuoma lisäenergia peittosi helposti varallisuusarvoa vaille jätetyt ympäristöllisten ja luonnonarvojen menetykset. Nämä immateriaaliset arvot kuten eivät myöskään kulttuuriset tai maisemalliset arvot ja viihtyvyystekijät olleet vesioikeuden vahingonarvion agendassa mukana. Niitä saatettiin sisällyttää myyntiarvon heikentymiseen.

”Tekojärvi- ja säännöstelyhanke” niin Lokassa kuin Porttipahdassa perustui valtioneuvoston päätökseen, ja valtio oli luvan hakijana, joten yleisen edun vaatimukseen voitiin katsoa jo pelkästään tällä perusteella täyttyvän. Vahinkojen ja haittojen määrään vaikutti hankkeen sijoittuminen lähes kokonaan valtion ja Kemijoki Oy:n allasalueilta kaupoilla omistukseensa lunastamille alueille.

Vesioikeus myönsi luvan ”Lokan tekojärven rakentamiseen ja säännöstelyyn” sekä työluvan 7.12.1966. Valtion vesitoimikunta täydensi vuonna 1967 ”Porttipahdan tekojärven rakentamista ja säännöstelyä” sekä Vuotson kanavan rakentamista koskevaa suunnitelmaa. Se pyysi samalla oikeutta ryhtyä rakennustöihin jo ennen luvan lainvoimaisuutta. Pohjois-Suomen vesioikeus siirsi vuonna 1968 antamassaan Porttipahdan lupapäätöksessä padon alapuoliselle Kitisen osalle mahdollisesti aiheutuvien vahinkojen ja haittojen arvioimisen ja korvaamisen tai toimenpiteillä estämisen Kemijoen säännöstelylain ja vesilain nojalla myöhemmin erikseen ratkaistavaksi.

Lokan allasalueella oli maarekisteritiloja kaikkiaan 103, peltoa ”tekojärvalueella” oli 188 hehtaaria ja niittyä 945 hehtaaria. Ihan kaikkia tiloja säännöstelyallas ei suoraan koskenut. Toimitusmiesten lausunnon johdosta jättivät vesioikeudelle säädetyssä ajassa kirjalliset muistutuksensa ja vaatimuksensa seuraavat tahot: Valtion vesivoimatoimikunta, Kemijoen Uittoyhdistys, Kemi Oy, Lapin paliskunta, Oranien paliskunta, Metsähallitus ja Tie- ja vesirakennushallitus sekä noin 30 yksityishenkilöä. Vesioikeus antoi rakentamis- ja säännöstelyluvan 7.12.1966 sekä työluvan. Porttipahdassa vahinkoalueella oli Madetkosken ja Mutenian maarekisterikylissä kaikkiaan 40 maarekisteritilaa, jotka muodostivat 28 viljelmää. Porttipahdan alle jäi yksityismaata yhteensä 2 754 hehtaaria ja valtionmaata 18 153 hehtaaria. Alueen tiloilla oli peltoa 74 hehtaaria ja niittyä 375 hehtaaria. Porttipahdan lopullinen suunnitelma valmistui 21.6.1967, ja säännöstelylupapäätös annettiin 26.6.1968.

Luvan myöntämiseksi vesioikeus esitti keskeisimmät perusteet:

1. Hanke on yleisen tarpeen vaatima.
2. Hyöty on haittoja olennaisesti suurempi.
3. Hanke ei aiheuta muutoksia ilmastoon tai terveydentilaan.
4. Hanke ei aiheuta yleistä vaaraa.²⁷⁵

Lokan lupapäätöksessä vesioikeus määräsi Kemijoki Oy:n maksamaan joitakin korvauksia. Suurin osa korvauksista oli pieniä vesivoimakorvauksia. Suurin yksittäinen korvaus oli 90 hehtaarin maa-alasta ja 15,5 kW:n vesivoimasta määrätty 17 987 markan korvaus. Porttipahdan ja Vuotson kanavan osalta Pohjois-Suomen vesioikeus määräsi vuoden 1968 päätöksessään rakentajan ennen luvan lainvoimaisuutta suorittamaan joukolle tiloja korvauksia niiden rakennuksista ja rakenteista sekä paliskunnille tekojärvestä aiheutuvista vahingoista, haitoista tai muista menetyksistä. Lisäksi vesioikeus määräsi rakentajan lunastamaan Ukkola jm 6b tilan (Väinö Ukkola) maapohjan, rakenteet, puuston ja vesivoiman, Hietaharjun tilan kanavansuunpalstan sekä Hirvasmaan tilan maapohjan (16,25 hehtaaria), rakenteet ja puuston.²⁷⁶

Lokan säännöstelyaltaaseen liittyi valituksineen ja lopputarkistuksineen yhteensä 15 Pohjois-Suomen vesioikeuden, vesiylioikeuden, korkeimman oikeuden ja korkeimman hallinto-oikeuden päätöstä. Porttipahdan säännöstelyaltaan, voimalaitoksen ja Vuotson kanavan sekä Luirojoen ja Riestojoen osalta Pohjois-Suomen vesioikeuden, vesiylioikeuden, korkeimman oikeuden ja korkeimman hallinto-oikeuden

ratkaisuja kertyi vuosina 1968–1990 yhteensä 33. Altaan tieltä väistymään joutuneet maata omistaneet ympäristöpakolaiset joutuivat odottamaan asutustoimia 1960-luvun alkuvuosiin ja maattomat poromiehet aina vuoden 1969 porotilalakiin saakka.²⁷⁷

Lokkaan liittyneisiin valituksiin korkein hallinto-oikeus (KHO) antoi päätöksensä 24.10.1968. Vesioikeuden päätökseen tehtiin uittoa koskeva muutos. Vesioikeus ratkaisi korvausvalitukset 30.4.1970, ja korkein oikeus eväsi 22.6.1972 muutoksenhakuluvan. Porttipahdan osalta vesioikeuden ratkaisusta valitettiin KHO:een. Se ratkaisi asian 18.6.1969. Päätökseen tehtiin uittoa koskeva muutos. Vesiyläoikeus ratkaisi korvaukset marraskuussa 1971 ja teki joitakin muutoksia tuomittuihin korvauksiin. Korkein oikeus eväsi muutoksenhakuluvan toukokuussa 1975. Porttipahdan säännöstelypäätöksen Vuotson kanavan osalta korkein hallinto-oikeus palautti Pohjois-Suomen vesioikeuteen vuonna 1976. Päätöksen mukaan vesioikeuden olisi pitänyt kuunnella Luiron asukkaita. Vesioikeuden päätöksestä valitti savukoskelainen poromies Eelis Sakko.

Porttipahdan voimallaitoksen perustamislupa annettiin vuonna 1968. Rakentamisaikaa jatkettiin alkuperäisestä kahden vuoden määräajasta kymmeneksi vuodeksi lainvoimaisesta päätöksestä. Porttipahdan säännöstelyn aloittaminen lykääntyi hieman, koska kasvaneen kritiikin vuoksi valtioneuvosto päätti iltakoulussa 26.8.1970, että Porttipahdasta ei täytetä ennen kuin oli selvitetty, ettei altaan rakentamisesta ole niin suurta vahinkoa tai haittaa, että altaan täyttämistä olisi luovuttava. Valtiontilintarkastajat nostivat vuoden 1968 tarkastuskertomuksessaan esille Lokan rakentamisessa ilmenneitä epäkohtia, ja eduskunnan valtiovarainvaliokunta tutki Lokan rakentamista, mutta antoi hallinnolle puhtaat paperit. Valtioneuvosto tarkasteli Porttipahdan täyttämisen lykkäämispäätöstään uudelleen syyskuussa 1970. Pyytämiensä lausuntojen perusteella valtioneuvosto totesi, ” - että esitettyyn arvoiteluun on ollut perusteita”. Koska kuitenkin monet säännöstelyaltaan aiheuttamista epäkohdista olisivat ”määräaikaisia”, ei valtioneuvosto viivytännyt Porttipahdan altaan täyttämistä. Porttipahdan säännöstely aloitettiin 17.9.1970. Syksyllä 1970 muun muassa poronhoidolle aiheutuvista vahingoista oli vesioikeuden antamaan päätökseen valitukset vireillä sekä Lokan että Porttipahdan osalta niin Lapin paliskunnan kuin valtion taholta. Porttipahdan lopputarkastusta koskeva päätös annettiin 31.12.1985.²⁷⁸ Päätöksessä annettiin vahinkojen poistamisesta toimenpidemääräyksiä ja määrättiin muun muassa elohopeatarkkailu. Lisäksi vahingoista määrättiin lisäkorvauksia ja toimenpiteille annettiin työaikaa kolme vuotta.

Lokan rakentamisen aika olisi alkuperäisen luvan perusteella päättynyt lokakuun lopulla 1972. Vesioikeus jatkoi rakentamisaikaa 10.10.1972 antamallaan päätöksellä. Sen nojalla Sompiojärven raivaukset tuli saattaa loppuun viimeistään 24.10.1975. Toukokuussa 1975 Kemijoki Oy ilmoitti kaikkien töiden valmistuneen. Vesioikeus määräsi huhtikuussa 1977 lopputarkastuksen. Toimitusmiesten lausunto lopputarkastuksesta valmistui huhtikuussa 1985. Lausuntoa vastaan tehtiin useita muis-

tutuksia. Lopputarkastuspäätöksestä valittiin korkeimpaan hallinto-oikeuteen 1985.

Käytännössä Lokan ja Porttipahdan rakentaminen oli viranomaisilla tiedossa jo 1950-luvun puolivälissä. Allasevakkojen uudelleensijoituksessa luotettiin pitkään vapaaehtoiseen sijoittumiseen, vaikka asutushallinnon piiriviranomainen esitti jo 1955 allasalueen väestön maanhankinnan hoitamista yhteiskunnallisessa ohjauksessa. Niin sanottu allaslaki säädettiin vasta vuonna 1963 (556/63), ja sekin jäi osittain torsoksi, koska se ei koskenut kaikkia alueella ennen altaita eläneitä ihmisiä ja heidän toimeentulonsa turvaamista. Altaiden rakentamisen suunnittelussa ei kiinnitetty etukäteen mitään erityishuomiota saamelaisväestön asemaan. Korjausliikkeitä tehtiin prosessin aikana, mutta nekin kovin pitkällä viiveellä.

Ilmeisesti monet allasevakot uskoivat uuden tilan järjestyvän viranomaisten avustuksella vastikemaina. Kemijoen säännöstelylailla ei kuitenkaan ollut merkitystä tilansa menettäneille, koska vesivoimatoimikunta ei ryhtynyt ajamaan vastike-maa-asiaa, vaikka se kokouksissa käsitteikin kahteen otteeseen asiaa vuonna 1960. Kun osa altaan tieltä poistumaan joutuneista halusi pysytellä Vuotson ympäristössä voidakseen jatkaa poronhoitoa entisillä laidunalueilla ja kyseiset maat olivat valtion maita, ei tämän väestön asuttamisessa tapahtunut vuosiin mitään ratkaisua.

Kemijoki Oy:n rakennustoiminnan muodollisjuridinen puoli oli toki vakaalla pohjalla, mutta sen ajan lainsäädäntö riepotteli yksittäisiä ihmisiä niin kuin halusi. Kokonaisedun vaattijat olivat suvereenisen ylivoimaisia yksittäistä tilaa vastaan. Laajemmin katsottuna muun muassa Kemijärven säännöstelysopimuksessa todettiin, että Valtion vesivoimatoimikunta hoitaa neuvottelut maaomistajien ja asianomaisten viranomaisten kanssa pengerrys- ja raivaushankkeisiin tarvittavien maiden ostamisen, korvausten suorittamisen sekä hankkeisiin tarvittavien maiden ostamisen käyttäen Kemijoki Oy:n kiinteistöhankintatoimistoa kenttäorganisaationaan. Sopimuksissa ja kauppoissa käytettävästä hintatasosta sovitaan vesivoimatoimikunnan ja Kemijoki Oy:n kanssa. Mikäli sovitulla hintaperusteella ei päästä tulokseen, on tällaiset tapaukset alistettava vesivoimatoimikunnan ja Kemijoki Oy:n edustajien ratkaistavaksi (vrt. tapaus Ukkola Porttipahdassa). Kun vuoden 1963 laki poisti eräiden omaisuuden luovutuksista saadun voiton kauppavoittokattoa koskeneen määräyksen, uskoi Kemijoki Oy sen lisäävän halukkuutta niin sanottuihin vapaaehtoi-siin kauppoihin myös Sodankylässä.²⁷⁹

Ympäristöä rajusti muuttavien projektien työllistävä vaikutus ja suurinvestoinnit olivat 1960-luvun työttömyydestä kärsivässä kehitysalue-Suomessa niin tehokas mantra, että se vaimensi kritiikin, ja ylhäältä päin annetut ratkaisumallit hyväksyttiin. Moni allasevakko on nähnyt allasratkaisut toteutuneen elinkeinorakenteen muutoksen näkökulmasta eli liittänyt yleistä jälkikäteistä yhteiskunnallista muutosta allaskyliin ja puolustanut säännöstelyaltaita tai ymmärtänyt ne tästä kehyksestä. Myös luonnonarvoa puolustavat viranomaiset olivat 1960-luvun Suomessa hampaattomia vesirakentamisen vaatimusten edessä, kuten silloisen luonnonsuojeluvalvojan kirjeenvaihto kertoo.

Kokonaisvaltainen säännöstelyaltaiden rakentamisen kyseenalaistaminen jäi hyvin vähäiseksi. Vaikutusyrietykset liittyivät korvaus- tai yksittäisten haittojen esitämiskysymyksiin. Paikallistasolla kokouksissa kriittisiä ääniä oli valtakunnan tasoa enemmän esillä, mutta vaikutusta niillä ei juurikaan ollut. Allasrakentamisen jälkihoidosta kritiikkiä esiintyi enemmän.

Yksityiset vahingonkärsijät jättivät muistutuksia säännöstelyaltaiden katselmustoimituksiin ja valittivat vesioikeuden päätöksistä. Osa haki asiassaan oikeutta ylimpiä oikeusasteita myöten. Joitakin valituksia kaatui jo pelkästään menettelyvirheeseen – esimerkiksi valittajat olivat liian myöhään liikkeellä (muun muassa Ukkola ja Karppinen). Asianosaiset paliskunnat kyseenalaistivat toimitusmiesten asiantuntemuksen poronhoidon korvausten arvioinnissa samoin kuin laidunkorvausten määrittämiseen tehdyt ei-poronhoidon ammattilaisten tekemät selvitykset. Vesivoimatoimikunnan linja poronhoidon korvauskysymyksissä oli eräissä asioissa toimitusmiesten linjaa kireämpi. Muun muassa Lapin paliskunta ei saanut perinteiselle saamelaiselle tokkakuntaperusteiselle poronhoidolle ymmärrystä. Allashakkuiden haittavaikutusten arvioinnissa oli lupaviranomaisten ja poronhoitajien välillä näkemyseroja. Lapin paliskunta tunnisti oikeuskamppailussa (vastine vesioikeudelle) rajalliset resurssinsa rakentajaa vastaan: ” - - - *Myönnämme kernaasti, että meidän kykymme ja mahdollisuutemme hoitaa asiaa eivät alkuunkaan riitä siihen, mihin hakijan takana olevat yhtiöt kykenevät. Uskomme kuitenkin vielä, että mekin pieneen vähemmistökansallisuuteen kuuluvina nautimme oikeusturvaa ja että meidän mahdollisuutemme hankkia toimeentulomme entisessä ammatissamme turvataan, niin kuin hallituksen esityksessäkin Kemijokilaiksi painotetaan.*”²⁸⁰

Metsähallitus, jonka maita jäi Lokan altaan ja Porttipahdan alle, oli eräissä korvauskysymyksissä eri mieltä Valtion vesivoimatoimikunnan kanssa. Kiistaa aiheutui altaaseen laskevien purojen perkausvelvollisuudesta ja metsävarojen niin sanottujen odotusarvokorvausten huomioon ottamisesta korvausten määrittelyssä. Metsähallitus vaati myös allashakkuiden aiheuttamasta tuoton menetyksestä korvauksia, jotka liittyivät hakkuun aikaisiin säännöstelyrajamuutoksiin. Puuston korvausten maksaminen 50 prosentin korotuksella oli myös kiistakysymys, vaikka korkein hallinto-oikeus oli Kemijärven säännöstelyn I:n vaiheen osalta päättänyt kyseisestä korvausperiaatteesta. Sodankylän säännöstelyaltaiden toimitusmiesten linja oli, että puuston puolitoistakertaista korvausta tuli soveltaa myös Lokan ja Porttipahdan tapauksissa.

Kemijoen Uittoyhdistyksellä oli vaatimuksia uittojärjestelyihin, ja altaiden patojen alapuolisille tiloille aiheutuneet haitta- ja korvauskysymykset muodostivat oman kokonaisuutensa. Niihin ei tässä sen laajemmin puututa, koska ne ovat oma laaja vesistö rakentamisen lupaehtojen ja velvoitteiden kokonaisuus.

Vesioikeus myönsi Porttipahdan voimalaitoksen rakentamisluvan vuonna 1968 Kemijoki Oy:n piirustusten mukaisesti.²⁸¹ Kemijoki Oy joutui hakemaan vesioikeudelta pidennystä voimalaitoksen rakentamiseen. Kun alkuperäisen luvan mukaan rakentaminen piti toteuttaa kahdessa vuodessa, rakentamisaikaa jatkettiin kymmeneen vuoteen.

Lokan ja Porttipahdan asian käsittelyaika vireilletulosta vesioikeudessa lopputarkastuspäätökseen oli 22 vuotta. Kun mukaan lasketaan aika ensimmäisistä suunnitelmista, asia oli esillä yli 30 vuotta. Ensimmäisestä yksityiskohtia avanneesta tiedotustilaisuudesta Sodankylän kirkonkylällä aikaa ehti kulua Porttipahdan altaan valmistumiseen yli viisitoista vuotta.

Se juridis-hallinnollinen tapa, jolla Kemijoki Oy toteutti Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden rakentamisen, kertoo pikemminkin Suomen hallinnollisen kulttuurin rakentajia suosivista menettelytavoista ja sokeudesta ottaa huomioon toimenpiteiden kokonaisvaikutuksia sekä ympäristöarvojen alisteisuudesta voimatalouden edessä kuin yksittäisen yhtiön toimintatavoista. Millä käytännön resursseilla vesioikeudet olisivat pystyneet haastamaan luvanhakijan erityisosaamiseen perustuvat säännöstelysuunnitelmat? Suurimmat muutokset vesioikeuskäsittelyn aikana teki luvan hakija itse, eivät vesioikeudet.

Ylimielisellä viestinnällään, kovakorvaisuudellaan ja sinällään yhtiölle merkityksettömällä maksuilla (mm. vuokrilla) yhtiö lisäsi allasevakkojen ärtymystä. Jos ja kun rakentamisella haettiin yhteistä etua, kohtuuttoman kauan asianosaisten oikeuksien pallottelu jatkui niin asutustoiminnan kuin korvausasioiden ratkaisun suhteen.

Altaiden sijaintipaikkaa valittaessa pyrittiin minimoimaan rakentamiskustannukset ja maksettavat korvaukset. Lokan rakentaminen oli yhtiön kustannusten kannalta Porttipahtaa edullisempi. Allasalueella oli Pohjoismaiden suurin yhtenäinen suurus Posoaapa ja soiden keskellä vain muutamia pieniä kyliä. Posoaapaa ympäröivät eri puolilla vaarat niin, että Luirojoen patoaminen Lokan kylän kohdalle pitkälti riitti säännöstelyaltaan syntyyn. Altaan eteläpähän Luirojoen poikki rakennetusta maapadosta noin seitsemän kilometriä länteen rakennettiin Hanhiaavan yli maapato. Veden virtauksen estämiseksi ylimmillä korkeuksilla Tankajokeen rakennettiin Vuotsoon Sodankylä–Ivalo-maantien itäpuolelle painanteeseen maapato, joka siten Porttipahdan säännöstelyä toteututtua purettiin.

Porttipahdan altaan täytön lähestyessä kasvoi julkisesti esitetty kritiikki allashankkeita kohtaan. Arvostelu johti siihen, että valtioneuvoston kanslia pyysi heinä–elokuun taitteessa 1970 useilta tahoilta lausunnon asiasta. Lausunnot saatuaan ja kuultuaan ympäristösuojelutoimikuntaa ja muita asiantuntijoita valtioneuvoston kanslia totesi, että esitetyssä kritiikissä oli perusteita, mutta ettei altaiden rakentaminen ollut aiheuttanut niin suurta haittaa, vahinkoa tai muuta edun menetystä, että Porttipahdan altaan täyttämistä tulisi lykätä. Kemijoki Oy:n lakimies varatuomari Hiltunen saattoi todeta vuonna 1971, ettei altaista syntynyt polemiikki ollut lyönyt jarruja rakentamiselle. Kuitenkin joulukuun lopulla 1966 Vesivoimatoimikunta totesi, että *”Ounasjoen rakentaminen ja säännöstely oli varsin kyseenalaista ja etenkin Sirkan tekojärven toteuttaminen tuskin tulee kysymykseen niiden laajalle vaikuttavien epäedullisten seurausten vuoksi, joita hanke aiheuttaisi seudun asutukselle ja elinkeinoelämälle”*. Samassa kokouksessa diplomi-insinööri Seppänen kiirehti Kemihaaran altaan rakentamista. Argumenttina oli Kemijärven vuoden 1966 tulvatilanne.²⁸²

Säännöstelyaltaiden juridinen prosessi ei vastannut allasalueiden asukkaiden oikeustajua. Tyytymättömyyden aiheita olivat pakkomuutto, menettelytavat sekä toteutukseltaan että tuloksiltaan, asuttamiseen liittyneet ongelmat ja haittakorvaukset. Rakentaja tarrasi kiinni muodolliseen oikeuteen, eikä vuoropuhelua oikein syntynyt. Lupaprosessien ja katselmuskokousten rinnalle syntyi toisenlaista keskustelua ja karvalakkilähetystöjä. Allasrakentamiseen liittyi 1960–1970-luvun taiteessa myös ”tiedotussotaa”. Kamppailua käytiin esittelyfilmeissä, TV-dokumenteissa, lehdistössä sekä taiteessa ja kirjallisuudessa. Käännekohta oli Lokan altaan täytön aloitus heinäkuussa 1967. Useissa 1970-luvun filmeissä ääneen pääsivät katkeroituneet allasalueen ihmiset. Kemijoki Oy lupasi esittää vuoden 1973 tiedotusfilmissä (tilausfilmi) ”Lokka – säännöstelyjärvi” *”allasalueen maisemat kaunistelemattomasti sellaisena kuin Lokan rannoilla liikkuja ne kokee ja näkee”*. Mitä pelkkä maisema kertoo irrotettuna sosiaalisesta kontekstistaan? Maunu Kurkvaaran Kemijoen vesistön säännöstelyä -filmiä tehtiin pitkään ja perusteellisesti, mutta se päättyi vuoteen 1968. 1970-luvun alussa Sodankylän altaat olivat julkisuudessa paljon esillä. Alueella tehtiin myös useampia haastattelututkimuksia (muun muassa Aikio²⁸³, Jaakkola ja Lenstra sekä Turun yliopiston sosiologian laitos). Mielipidevaikuttamisen kamppailurintama polarisoitui. Aikio²⁸⁴ vaati Sodankylän tribunaalissa lopettamaan Lokan altaan käytön vesivarastona. Kemijoki Oy otti kantaa opiskelijoiden esittämään Lokka–Porttipahta-arvosteluun. Yhtiö kyseenalaisti valtioneuvostolle toimittamassaan selvityksessä syyskuussa 1970 opiskelijoiden haastattelututkimusten pätevyyyden ja syytti kritiikkiä ylitulkinnoista.²⁸⁵ Iltasanomissa marraskuussa 1970 julkaistut parijuttua²⁸⁶ ärsyttivät Kemijoki Oy:tä. Yhtiö päättikin terävöittää tiedotustaan ja lähti nostamaan ympäristöprofiliaan. Vesimetsät, altaiden veden laatu, kalastus- ja metsästysoikeudet, juoksutukset, turvelautat ja korvauskeskustelut pitivät säännöstelyaltaita otsikoissa ja alkoi myös Kemihaara/Vuotos-keskustelu. Myös Tepaston allas oli esillä. Vuonna 1974 Sodankylän kunta vaati Lokan ja Porttipahdan alaille uutta katselmusta.²⁸⁷ Altaiden moninaiskäytöstä vaadittiin suunnitelmia, ja paikallisilta tuli vaatimuksia muun muassa jokamiehenoikeuden rajoituksista.²⁸⁸ 1970-luvun puolivälissä Kemijoki Oy joutui lehdistön hampaisiin Lokan juoksutuksista. Yhtiö oli törmäyskurssilla myös Lapin vesipiirin ja Pelkosenniemen Arvospuolen asukkaiden kanssa. Pelkosenniemellä vaadittiin säännöstelyluvan perumista Kemijoki Oy:ltä.²⁸⁹ Helsingin Sanomien pääkirjoitus ”Voimatalous ja väestö” (23.6.1975) ärsytti suuresti Kemijoki Oy:tä. Yhtiö syytti sanomalehteä disinformaation levittämisestä. Jännitteet eivät olleet ainutkertaiset. *”Kemijoki Oy ei varmaankaan ole toiminut laittomasti. Mutta se on hoitanut suunnattoman taitamattomasti suhteensa Lapin väestöön. Sen ylimielisyyttä on pönkittänyt vesihallituksesta tullut ymmärrys voimataloudelle”*, kirjoitti lehti.²⁹⁰ Dokumentti *”Ja sitten tuli tulva, Ja de bodii dulvi”* (1976) oli saamelaisnäkökulmasta tehty hyvin kriittinen tulkinta Pohjois-Suomen, Pohjois-Ruotsin ja Pohjois-Norjan vesirakentamista.

Säännöstelyaltaat rakennetaan

Valtioneuvosto päätti Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden rakentamisesta kesällä 1962. Lokan allas sai Pohjois-Suomen vesioikeudelta luvan joulukuussa 1966 ja Porttipahta kesällä 1968. Lokan altaan täyttö alkoi kesällä 1967 ja Porttipahdan syksyllä 1970. Valtion vesivoimatoimikunta luovutti Lokan ja Porttipahdan säännöstelyn hoidon ja käytön Kemijoki Oy:lle 10.4.1970 tehdyllä sopimuksella. Lokan säännöstelytilavuus on 1 444 miljoonaa m³ ja Porttipahdan 1 097 miljoonaa m³. Pinta-alat ovat säännöstelyn ylärajalla 417 km² ja 214 km² sekä säännöstelyvälit viisi ja yksitoista metriä. Vuosina 1979–1981 rakennettiin Vuotson kanava. Kanavan kautta virtaa pääosa Lokan säännöstelyaltaan vesistä Porttipahtaan ja edelleen Kitisen voimalaitoksiin.

Kemijoki Oy arvioi säännöstelyaltaiden rakennuskustannukset 1966–1967 seuraavasti:²⁹¹

Lokka (v. 1966 hintataso)

- Rakennustyöt 8,9 miljoonaa markkaa
- Kiinteistöhankinnat ja korvaukset 12,2 miljoonaa markkaa
- Yhteiskustannukset ja korot 12,9 miljoonaa markkaa (korvaukset valtiolle)

Yhteensä 34,0 miljoonaa markkaa

Porttipahta (v. 1967 hintataso)

- Rakennustyöt 22,3 miljoonaa markkaa
- Kiinteistöhankinnat ja korvaukset 5,0 miljoonaa markkaa
- Yhteiskustannukset ja korot 19,9 miljoonaa markkaa (korvaukset valtiolle)

Yhteensä 47,2 miljoonaa markkaa

Taulukko 006. Lokan ja Porttipahdan voimalaitokset

	Rakennusaika vuodet	Koneistot lkm. ja rak. virtaama m ³ /s	Pudotuskorkeus m	Teho MW	Vuosienergia keskivesituotolla GWh/a
Lokka	1967	1 / 2	13	0,15	1
Porttipahta	1979–1981	1 / 140	30,0	35	102

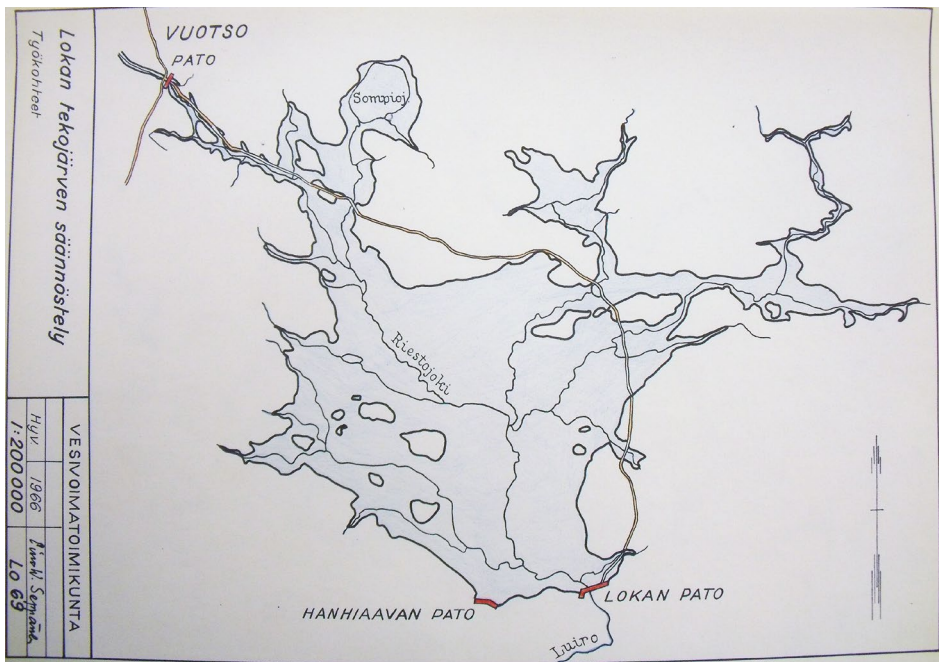
Lähde: Suopajarvi 2001, 35. www.kemijoki.fi. Lokan pääurakoitsija oli Oulun Maarakennuspojat Oy ja Porttipahdan pääurakoitsija oli Oy Yleinen Insinööritoimisto (YIT).
MW = megawatti. GWh/a = gigawattituntia vuodessa.

Säännöstelyaltaiden vaikutusten (haitat) arviointeja on tutkimuksessa pidetty puutteellisena alueellisesta, ekologisesta ja sosiaalisesta näkökulmasta. Myös altaiden neljän miljoonan silloisen markan vahinkoarviota on pidetty alimitoitettuna.²⁹²

Lokan altaan padotuskorkeus on ylärajalla +245 ja alarajalla +240 metriä, joten vaihteluväli on maksimissaan viisi metriä. Vastaavasti Porttipahdan padotuskorkeus on +245 ja alarajalla +234 metriä ja vaihteluväli 11 metriä. Lokan pinta-ala on ylära-

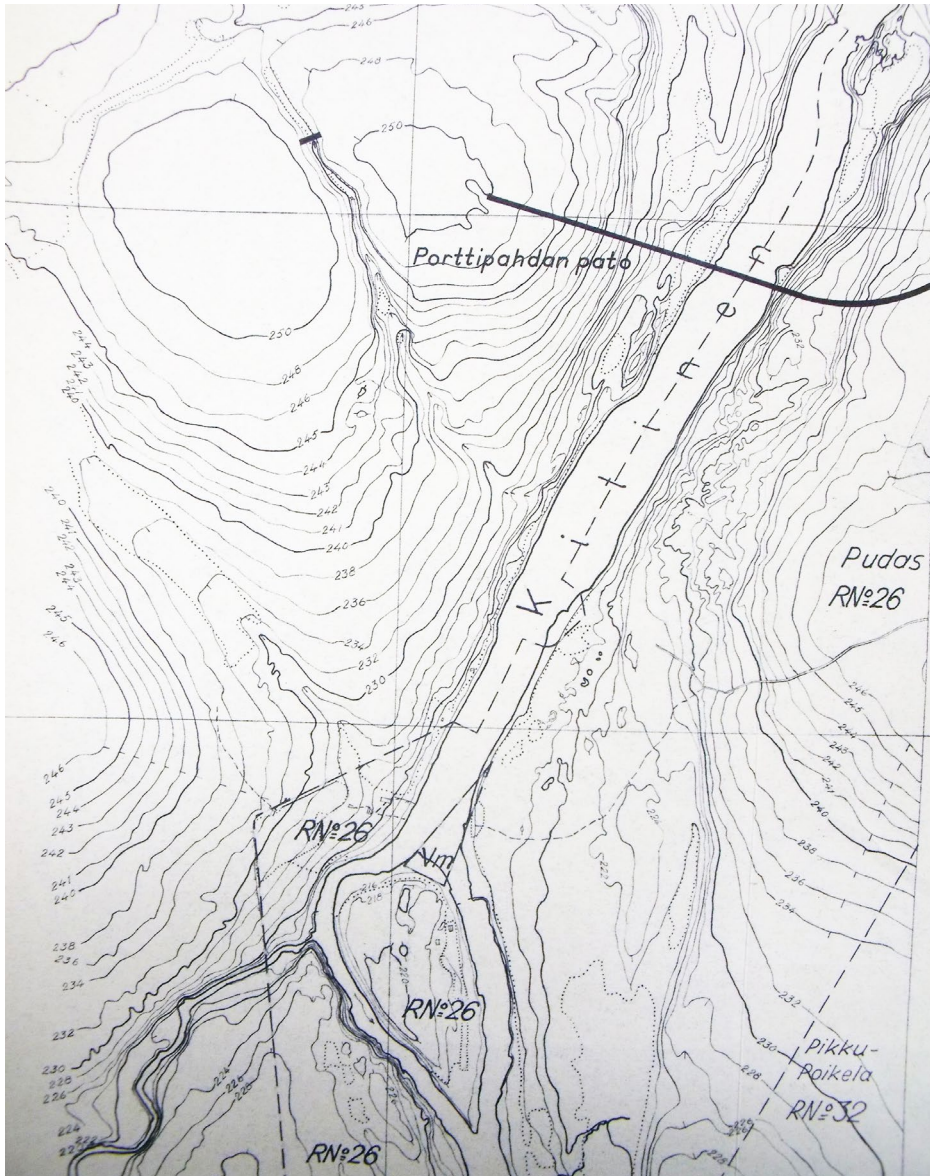
jalla 417 neliökilometriä ja alarajalla 216 neliökilometriä. Porttipahdalla on vesipinta-alaa säännöstelyn ylärajalla 214 neliökilometriä ja alarajalla 34 neliökilometriä. Vuotson kanavan rakennuskustannukset olivat vuoden 1985 hintatason mukaan 55 miljoonaa markkaa.

Kemijoki Oy ja Oulun Maarakennuspojat Oy solmivat urakkasopimuksen Lokan padon rakentamisesta tammikuun alussa 1967. Urakkasumma oli seitsemän miljoonaa silloista markkaa. Alkuvaiheessa töitä oli noin sadalle miehelle. Kesällä 1967 rakennustöiden ollessa vilkkaimmillaan töissä oli 350 miestä. Autoja oli viisikymmentä, neljä kaivinkonetta, yksi torninosturi, kuusi raivaustraktoria, yksi tiehöylä ja kaksi täryjyriä. Töitä tehtiin kolmessa vuorossa. Syksyllä 1967 Lokan työmaan kiivain rakentaminen oli jo hiipumaan päin. Tuolloin työntekijöitä oli auto- ja konemiehet mukaan lukien noin 230. Kuorma-autoista 25 oli Sodankylästä, Kittilästä ja Ivalosta, sekä kuuden maansiirtoauton porukka oli Porista.²⁹³

Dokumentti 006. Lokan tekojärvi, Lokan ja Hanhiaavan patojen ja väliaikaisen Vuotson padon paikat. Vuotson kanava Lokasta Porttipahtaan rakennettiin 1970-1980-lukujen taitteessa. Maantie Vuotso-Lokka jäi veden alle. Lokka ja Porttipahta rakennettiin pääosin turvemaille, ja niiden valuma-alueella on paljon soita ja havumetsiä. Täten altaat sisältävät paljon humusta ja ovat happamia. Rantavyöhykkeen eroosio ja altaan pohjalla oleva runsas orgaaninen aines kuluttavat (kuluttivat etenkin alkuvaiheessa) vedestä happea. Norjassa ja Ruotsissa tekoaltaat ovat topografialtaan hyvin jyrkkiä. Lokan säännöstelyaltaan patourakan toteutti Oulun Maarakennuspojat Oy (per. 1964). Miestyövoiman vähäinen tarve oli pettymys etenkin Sodankylän kunnalle. Työpäällikkönä toimi DI Paavo Leppänen ja päävalvojana DI Raimo Lampinen. Padon vastaavat suunnittelijat olivat DI Martti Lounamaa ja DI Esko Arhippainen. Lähde: K.A. Tie- ja vesirakennushallitus. Fi:363; Uusi Suomi 10.2.1967 ja 19.4.1967.

Lokan 1 700 metriä pitkä pato valmistui vuoden 1967 aikana. Rakennustöiden aikana Luirojoki oli murtaa keskeneräisen padon. Samaan aikaan rakennettiin myös Hanhinevan 1 500 metrin mittainen pato sekä noin 350 metrin mittainen Vuotson pato (ks. dokumentit 008 ja 009). Kemijoki Oy myi Lokan allasalueella omistukseensa siirtyneitä rakennuksia noin 70 kappaletta huhtikuussa 1967 helsinkiläiselle Normator Oy:lle, joka purki ja siirsi rakennuksia uusiokäyttöön.²⁹⁴

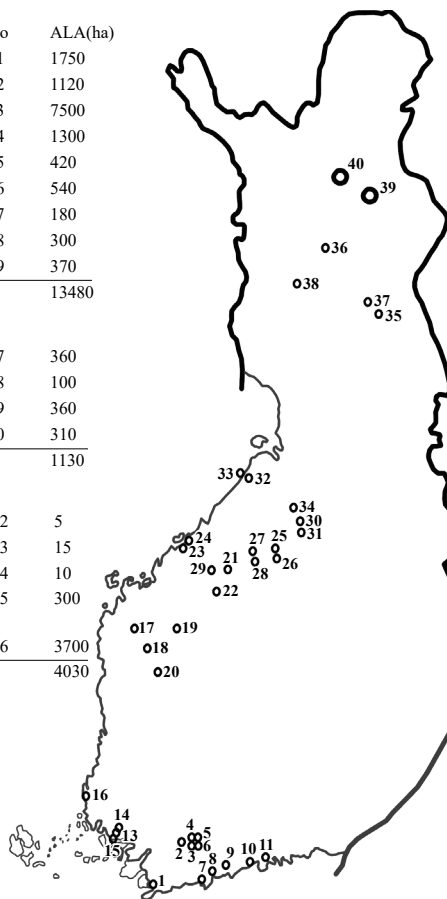

Dokumentti 007. Porttipahdan padon sijainti. Padon rakentaminen koski yksityistiloista eniten Putaan tilaa. Kartassa näkyy korkeuskäyrät. Valmis pato kuvassa 006. Kartta: K.A. Tie- ja vesirakennushallitus. Fi:363.

KOKKOLAN VESIPIIRI		
No	ALA(ha)	
Venetjärvi	21	1750
Patana	22	1120
Luodonjärvi	23	7500
Öjanjärvi	24	1300
Settijärvi	25	420
Kuonanjärvi	26	540
Juurikkajärvi	27	180
Korpisen lammet	28	300
Vissavesi	29	370
		13480

VAASAN VESIPIIRI		
Kivi- ja Levälammen allas	17	360
Pitkämön allas	18	100
Varpulan allas	19	360
Liikapuron allas	20	310
		1130

TURUN VESIPIIRI		
Hintsa-Vesilaitos	12	5
Hintsa-Lähteenmäki	13	15
Merttilä	14	10
Susilax	15	300
Uudenkaup. makeavesiallas	16	3700
		4030

LAPIN VESIPIIRI		
Lopsauslampi +Rakuunanlampi	35	14
Järviveden luonnon rav. lamm.	36	35
Pietarinjärven luonnon rav. lamm.	37	33
Ahvenlammen luonnon rav. lamm.	38	9
Lokka	39	41700
Porttipahta	40	21400
		63191

OULUN VESIPIIRI		
Kortteinen	30	700
Vähä-Lamu	31	400
Haapajärvi	32	510
Kuljunlahti	33	200
Uljua	34	2800
		4610

HELSINGIN VESIPIIRI		
Gennarbyviken	1	1000
"Tekojärvi"	2	7
Yrjönselkä	3	20
Tuhkurinlampi	4	7
Ali-Sarkinen	5	6
Alhonjärvi	6	10
Stortrask	7	7
Dämman	8	11
Silvola	9	50
Hachalandet	10	15
Lohijärvi	11	16
		1149

KOKO SUOMI yht. 87590 ha

Kartta 003. Lokka ja Porttipahta ovat säännöstelyaltaiden kokovertailussa omassa sarjassa. Suomen säännöstelyaltaat/tekojärvet syksyllä 1970. Alkuperäinen kartta Vogt 1971, Liite 1; Kauhanen 2014a, 107. Säännöstelyaltaiden osuus Suomen järvipinta-alasta on noin kolme prosenttia.

Kuva 006. YIT urakoima Porttipahdan pato ja uittoränni 1970-luvun alussa. Voimalaitos rakennettiin 1970- ja 1980-lukujen taitteessa. Voimalaitoksen urakoi Pohjansepot Oy. Pääsuunnittelija oli DI Ossi Mustonen, työpäällikkö DI Jouko Alapoikela ja päävalvoja insinööri Martti Aaltonen. Valokuva ELKA. Kemijoki Oy. 11742.

Porttipahdan padon (dokumentti 007 ja kuva 006) ja siihen liittyvän rakentamisen urakoi Oy Yleinen Insinööritoimisto (YIT). 12 miljoonan markan urakkasopimus säännöstelyaltaan rakentamisesta tehtiin syyskuun alussa 1968. Porttipahdan urakat II ja III voitti niin ikään YIT. Maapatoa Porttipahdassa rakennettiin noin 3,6 kilometriä. Kitisen uoman poikki rakennetun padon pituus on noin 570 metriä. Padon, josta betonipatoa on noin 70 metriä, korkeus on korkeimmillaan 40 metriä. Maapadon harjanteen leveys on 5–7 metriä. Patotyömaan suuruutta kuvaa se, että käsiteltyjen maa- ja kiviainesmassojen määrä oli neljännes Saimaan kanavalla käsitel-

lyistä massoista. Porttipahdan padosta tulikin Suomen suurin maapato. Työmaalla käsiteltiin pelkästään patomassoja oli 1,2 miljoonaa kuutiota (vrt. Vuotson kanavatyömaalla maamassoja käsiteltiin 2,9 milj. m³). Betonivalua tehtiin 38 000 kuutiota, terästä rakentamiseen upposi miljoona kiloa ja kallioinjektointiin käytettiin sementtiä lähes 400 000 kiloa. Porttipahdan rakentaminen oli jättämässä Lohijoen kohdalla valtatie vedet alle toista kilometriä. Hankkeeseen liittyi valtatie n:o 4:n korottaminen noin kahden kilometrin matkalla ja sillan rakentaminen Lohijoen kohdalle.²⁹⁵

Porttipahdan rakennusurakassa oli kolme kokonaisuutta: maapadon rakentaminen, padon betonirakenteet ja Lohinivan tien oikaisu. Sodankylästä oli noin 60 prosenttia työvoimasta ja Lapin alueelta noin 90 prosenttia. Porttipahdan 20 miljoonan silloisen markan kokonaisurakkasummasta arvioitiin jääneen 40 prosenttia maakuntaan. Patotyömaan suurin henkilöstömäärä oli vuoden 1970 heinäkuun lopussa, jolloin töissä oli 385 henkilöä. Syys–lokakuun taitteessa 1970 työmaalla oli 350 työmiestä. Porttipahdan työmaalla sattui kaksi kuolemaan johtanutta onnettomuutta.²⁹⁶

Porttipahdan säännöstelypadon alkuperäisiä rakennussuunnitelmia piti muuttaa, kun osoittautui, että kallioperä oli odotettua rikkonaisempaa. Työtunneli jouduttiin sijoittamaan uudelleen siten, että sen alussa ja lopussa olevien avokanavien päät tulivat uomaan nähden entisille kohdille, mutta tunneliosa louhittiin rannalle uoman suuntaisena avolouhoksena ja sille tehtiin betonikatto. Kallion rikkonaisuuden vuoksi myös voimalaitoksen alakanava tehtiin avolouhoksena.²⁹⁷

Porttipahdan patotyömaan valmistelutyöt alkoivat syyskuun 10. päivänä 1968. Työmaa suljettiin 18.12.1970. Porttipahdan altaan vedennoston alustavat työt alkoivat 17.9.1970. Porttipahdan väliaikainen sulkeminen, tyhjän säännöstelyaltaan potentiaali, nosti poliittisia jännitteitä ja mielenkiintoa. Työmaalla vieraili useita delegaatioita: muun muassa ministeri Anna-Liisa Tiekso (SKDL) tammikuussa 1969, maa- ja metsätalousvaliokunta ja Sodankylän kunnanhallitus maaliskuussa 1969, toimittajavierailu kesäkuussa 1969, Lapin teollisuuslautakunta, Kanadan suurlähettiläs huhtikuussa 1970, huhtikuussa 1970 vieraili myös radio ja televisio ja kesäkuussa kansanedustaja Jouni Mykkänen (Kok).

Altaat mullistivat Sompion ja Porttipahdan alueen luonnon ja elämän. Altaat palvelevat edelleen ensisijaisesti sähköntuotantotavoitteita, joskin niiden sijainti vesistön latvoilla rajoittaa niiden käyttöä Kemijoen pääuoman energiantuotannossa. Valtion luonnonsuojeluvälvoija Reino Kalliola piti Lokan ja Porttipahdan toteutusta yksipuolisena: *”Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden rakentaminen on kaikkein suurimpia luonnontilaa ja karttakuvaa muuttavia hankkeita, mitä maassamme on toteutettu. Siitä huolimatta ei niiden osalta ole laadittu mitään yhtenäistä tutkimusta eikä suunnitelmaa, joissa myös luonnon- ja ympäristönsuojelun näkökohdat olisivat tulleet huomioon otetuksi. Altaat on rakennettu varsin yksipuolisesti voimatalouden etuja silmällä pitäen.”*²⁹⁸

Vuotson kanavan rakentamislupa oli vesioikeudessa yhtä aikaa Porttipahdan altaan lupapäätöksen kanssa. Vuonna 1974 Vesihallitus jatkoi säännöstelysuunnitelmaan liittyneen Vuotson²⁹⁹ kanavan rakentamisoikeutta vuoden 1982 loppuun. Lapin vesipiirin mukaan asia olisi pitänyt ratkaista uudella hakemuksella, koska aikaisempi lupa oli puutteellinen ja virheellinen. Piirin mukaan luvassa olisi pitänyt ottaa huomioon Savukosken kuntalaisten edut. Kanavan rakentaminen ajankohtastui vuonna 1978. *”On mahdollista, että hallitus tekee tänään iltakoulussa päätöksen Vuotson kanavan ja Porttipahdan voimalan rakentamisesta. Myönteinen päätös merkitsisi 135 miljoonan markan valtioninvestointia Lapin työttömyyden poistamiseksi”*, kirjoitti Lapin Kansa 1.2.1978. Kolmen miljoonan kuutiometrin maansiirtotyömaan kustannusarvio oli noin 40 miljoonaa markkaa. Kanavan ja voimalaitoksen rakentamispäätöksellä hallitus esiintyi 150–200 työpaikan luojana. Kemijoki Oy:n toimitusjohtaja Teuvo Hiltunen totesi julkisuuteen talvella 1978, että *”Kun hankkeet kerran aiotaan toteuttaa työvoimapolitiittisin eikä energiapolitiittisin periaattein, on meillä toki lupa odottaa valtion osittaista vastaantuloa”*. Puolet työvoimasta oli ei-paikallisia. Voimayhtiö olisi kernaasti niputtanut Vuotoksen ja Ounasjoen valjastamisen samaan pakettiin. Keväällä 1978 työministeri Arvo Aalto moitti Suomen Pankkia Kemijoki Oy:n rahoituksen viivyttelystä. Risto Lounela kirjoitti kanavan rakennustöiden alla, että *”Vuotson kanavasta on taballisesti annettu käsitys, että se olisi kuin hento viiva aavalla suolla, että se itseasiassa olisi vain entisen kanavan perkausta”*.³⁰⁰ Paikallisista muun muassa Vuotson kyläneuvosto oli kanavan rakentamisen kannalla.

Riestojoesta alkava kanava kaivettiin Vuotsoon ja kylän kohdalla olevaa painaamaa pitkin Tankajokeen. Kanavan pituus on 21 kilometriä ja pohjan leveys 12 metriä. Lokka–Porttipahta-hankkeen viimeinen rakentamisvaihe, Vuotson kanava, valmistui lopullisesti 20.11.1982, ja toimitusmiesten lausunto lopputarkastuksesta annettiin huhtikuussa 1984.³⁰¹

Sodankylän tuolloinen kunnanjohtaja Lasse Näsi (s. 1930, k. 2022) peräänkuulutti, että Vuotson kanavaa rakennettaessa piti kiinnittää huomiota myös Vuotson kylän kehityksen turvaamiseen.³⁰² Rakentamisen alla paikallisten poromiesten mielestä sulana pysyvä kanava pilkkoi entisestään porolaitumia ja vaikeuttaisi porojen kokoamista. *”Mitä me teemme syksyllä, kun porot ovat kanavan takana, eikä niitä saada erotukseen Sakiaselän aitaukseen”*, kyseli poroisäntä Hannu Magga syksyllä 1979.³⁰³

Vuotson kyläneuvoston puheenjohtaja ja paikallinen opettaja Reijo Lähtenmäki puolusti Vuotson kanavaa työllisyysvaikutuksilla: *”Työpaikkojen saannin lisäksi Lapin kaksi suurta tekojärveä yhdistävä Vuotson kanava ja Porttipahdasta alkava Kitisen vesien valjastaminen lopettavat altaiden valmistumisesta saakka lähes kymmenen vuotta jatkuvan luonnottoman tilan.”* Vuotson kanavan vihkiäisissä rakennuttajan puheenvuoron käyttänyt Jussi Grönholm totesi luontaistalouden ajan olevan ohi ja muutoksen merkinneen nuorille siirtymistä uusiin ammatteihin:

”Rakentaminen on mullistanut vanhan yhteiskuntarakenteen lähes täydellisesti. - - - Luonnollista on, että ainakin jotkut ikävoivat entistä kotiseutua vieläkin, mikä ilmenee tyytymättömyytenä. - - - Toisaalta nämä peruuttamattomat muutokset ovat kuitenkin luoneet pohjan uudelle kehitykselle. - - - Kunnassa oltiin tiukalla silloin, kun allaskylien asukkaat sijoitettiin uudelleen ja sen lisäksi oli paljon muutakin rakentamista. Kymmenkunta vuotta meni ennen kuin elämä alkoi tasaantumaan. Kunta ei kuitenkaan silloin velkaantunut, ja se on nytkin tilanteessa, jossa alueen elinolot ja kehitysnäkymät ovat hyvät. Ehkäpä kaikei tässä ovat myös eri lähteistä kertyneet allasrahat olleet mukana.”³⁰⁴

Oliko perusasennoituminen muuttunut sitten 1950-luvun? Rakentajan viesti oli edelleen, että ikävöinti on turhaa, välttämättömyydelle ei voi mitään. Entisen tilalle on tullut aikaisempaa parempaa, ja allasrahoilla kunta oli voinut kehittää palvelujaan.

Kukka Ranta esittää vuonna 2019 julkaistussa tietokirjassa, että Lokan täyttämisen piti alkaa vuonna 1962, mutta veden nostaminen siirtyi viidellä vuodella, koska *”paikalliset olivat pistäneet hanttiin.”*³⁰⁵ Tulkinta on yliampuva. Totta on se, että muutamaiset tilat eivät olleet halukkaita myymään maitaan, mutta Lokan altaan rakentamisen siirtyminen johtui ennen muuta säännöstelyprosessista. Lokan ja Porttipahdan lopulliset säännöstelysuunnitelmat valmistuivat vuoden 1963 lopulla. Myöhemmin, kun suunnitelma oli jo käsiteltävänä Pohjois-Suomen vesioikeudessa, suunnitelma jaettiin kahteen osaan. Tämä johtui siitä, että Porttipahdan osalta uiton järjestäminen oli kesken, ja se viivästytti asian käsittelyä vesioikeudessa. Eriyttämällä Lokan ja Porttipahdan suunnitelmat toisistaan vesioikeus saattoi jatkaa Lokan suunnitelman käsittelyä ja aloittaa Lokan toteuttamisen, vaikka Porttipahta oli kesken. Näin ollen pelkät maakaupat eivät viivyttäneet Lokkaa viittä vuotta.

Kuva 007. Vuotson kanava rakenteilla vuonna 1980. Kiistely Lokan ja Porttipahdan eduista ja haitoista jatkui. Perinteiset mekaaniset vetokaivukoneet eivät olleet enää kilpailukykyisiä maapohjan heikon kantavuuden takia. Kanavalla siirrettiin maita noin 3 milj. m³, josta neljännes imuruoppauksella ja loput hydraulisilla kaivukoneilla ja traktoridumppereilla. Vuotson kanavan muistomerkin paljastustilaisuus ja kanavajuhla järjestettiin 7.10.1981. Muistomerkin kivipaasi tuotiin läheisestä Riestovaarasta. Porttipahdan rakentajien muistomerkki on Porttipahdan padolla. Valokuva ELKA. Kemijoki Oy. 11742.

1960-luvulla Kemijoki Oy sai olla ”rauhassa” myös akateemiselta kritiikiltä. Talvella 1969 Oulun yliopiston ”Lapin paliskunta” järjesti protestikeskustelun Pohjois-Suomen asioista. Kesällä 1970 uutisoitiin, että Oulun yliopiston ylioppilaskunta oli tehnyt Lokan altaan vaikutuksista tutkimuksen, jonka turvin Kemijokivarren asukkaat ja opiskelijat olivat nousseet Kemijoki Oy:tä ja Metsähallitusta vastaan.³⁰⁶ Opiskelijoiden kritiikki kasvoi laajemminkin 1970-luvun alussa ja esitettiin uuden korvausprosessin käynnistämistä. Kemijoki Oy pohti tiedotustoimintansa tehos-

tamista ja totesi syyksi siihen luonnonsuojelijoiden ja ylioppilaiden pyrkimykset herättää julkisuudessa vihamielisiä asenteita.³⁰⁷ Ympäristömuutosten aiheuttama ympäristökritiikki kasvoi 1970-luvulla. Porttipahdan rakentamiseen sattunut ympäristövuosi 1970 jo terävöitti kritiikkiä. Tosin öljykriisi käänsi asetelmaa vesivoimaa tukevaksi. Lapin resurssien käytön aiheuttamat ympäristö- ja sosiaaliset muutokset nostivat esille puheenvuoroja Lapin alistamisesta ”siirtomaaksi” tai ”ekologisesta kolonialismista”.

Ympäristöhaitat olivat tosiasia, eikä Lapin sähkön hinta ollutkaan etelää 10–15 prosenttia alhaisempi, niin kuin Kemijoen rakentamisen alkuvaiheessa oli annettu ymmärtää. Kemijoki Oy:n hallintoneuvoston puheenjohtaja, keskustalainen poliitikko ja Lapin maaherra Martti Miettunen (s. 1907, k. 2002) ei niellyt arvostelua. Miettusen mukaan hän ei ymmärtänyt puheita, että etelä olisi ryöstänyt pohjoisen luonnonvaroja. *”Kaiken aikaahan Lappi on saanut energiaa niin paljon kuin se on tarvinnut. Ainoastaan oman tarpeen yli menevä osa on siirretty muualle maahan”*, totesi maaherra Miettunen Nykyinen Kemijoki -kirjan kirjoittaneelle Raimo Sepälälle. Kemijoki Oy puolustautui ja selitti Lapin sähkön kalleuden johtuvan siitä, että jakeluyhtiöt ottavat isomman hinnan. Yhtiö myi yhtiöjärjestyksensä mukaisesti virtaa vain kuudelle osakkaalleen: valtiolle, Helsingin kaupungille, valtiojohtoiselle Imatran Voima Oy:lle sekä yksityisille Yhtyneet Paperitehtaat Oy:lle ja Tampella Oy:lle. Lapin sähkön hintaan viitaten vuorineuvos Veikko Axelson totesi, että *”ei siellä merkitse meidän hintamme eikä Imatran Voiman hinta, vaan jakeluyhtiön hinta.”*³⁰⁸ Viisitoista vuotta Kemijoki Oy:n toimitusjohtajana olleen Axelsonin mukaan yhtiö oli tullut Kemijoen rakentamisen aikana hyvin toimeen paikallisten ihmisten kanssa. Hän viittasi perusteluna hyvin sujuneisiin vapaaehtoiisiin tilakauppoihin. Vuonna 1975 Kemijoki Oy:n toimitusjohtajana Axelsonia seuranneen Teuvo Hiltusen mukaan vesivoimarakentamisella oli luotu pohja myös Lapin talouselämän kohentumiselle.³⁰⁹ Ehkä näin oli, mutta Lappi maksoi kehityksestään kalliin sosiaalisen ja ekologisen hinnan. Toisaalta Lapin maakuntalehdissä tuotiin esille muun muassa Lokan kylän sähköistymistä Lokan pienen voimalaitoksen tuotannon turvin ja 1970-luvulla alettiin korostaa säännöstelyaltaiden kalastuksen merkitystä.

Kuva 008. DI Veikko Axelson (s. 1910 Helsingissä, k. 1996 Helsingissä) toimi Kemijoki Oy:n toimitusjohtajana vuosina 1960–1975. Hän aloitti suunnitteluinsinöörinä Imatran Voima Oy:n palveluksessa 1930-luvulla, sitten suunnittelutoimiston päällikkönä, Oulujoki Oy:n johtokunnan jäsenenä vuodesta 1948 ja vuodesta 1952 Imatran Voima Oy:n ja Oulujoki Oy:n rakennusosaston johtajana ja Imatran Voiman johtokunnan jäsenenä. 1950-luvun alussa Axelson osallistui Kuusamon koskien kartoittamiseen Imatran Voima Oy:n rakennuspäällikkönä. Kekkonen myönsi Axelsonille vuorineuvoksen arvon vuonna 1966. Valokuva vuodelta 1973. Museoviraston kuvakokoelmat. Studio Kuvasiskojen kokoelma.

Kemijoki Oy aloitti allasalueen tilojen ostot vuonna 1958.³¹⁰ Lokan ja Porttipahdan alueella joutui kotinsa jättämään puolisentuhatta henkilöä. Muuttoliike alkoi 1950-luvun lopulla. Maisteri Jouni Siira kuvasi allasväen tulevaa tilannetta vuonna 1961: ” - - - on traagista, että rauhan aikana joudutaan kokonaisia kyliä uhraamaan sähkötarpeen tyydyttämiseksi niin kuin Sompion Lapissa tapahtuu, sillä omasta erä-kulttuurista tunnetut Korvasen, Rieston ja Pillivaaran kylät hukutetaan kokonaan.” Viimeinen perhe saateltiin Porttipahdasta virkavallan painostuksella syksyllä 1970.

Pois altaiden alta

Sodankylän säännöstelyaltaiden suunnittelun alkaessa esillä oli noin sadan tilan jääminen kokonaan tai osittain veden alle. Lokan ja Porttipahdan tieltä häädettävien ihmisten määräksi esitettiin julkisuudessa myös jopa 900–2 000 asukasta. Lokan altaan väestöstä suurin osa keskittyi kyliin, jotka olivat Vuotso–Lokka-maantien varrella. Havukkalan (1964) mukaan³¹¹ tien varren kylissä asui noin 300 henkilöä. Saamelaisten osuudeksi Havukkala laski Lokan allasalueen väestöstä 12,7 prosenttia

eli 56 henkilöä. Allasalueen asukkaiden määräksi on kirjallisuudessa yleensä esitetty 640 henkilöä – Lokka 410–440 ja Porttipahta noin 200 – ja varsinaisen allasevakojen määräksi noin 560 henkilöä.³¹²

Kuva 009. Mutenian kylän rippeet 1970-luvun lentovalokuvassa. Alkuperäisestä Muteniasta on jäljellä 1800-luvulla rakennettu Tapion talon pihapiiri ja kaksi toisen maailmansodan jälkeen rakennettua pihapiiriä. Valokuva ELKA: Kemijoki Oy, 11742.

Julkisuudessa oli vuonna 1956 tietoja, että pelkästään Lokan altaan tieltä joutuisi muuttamaan 150 perhettä. Taulukkoon 007 on laskettu allasalueiden suora vaikuttavuus väestöön ottaen mukaan myös henkikirjoituksessa merkityt vakinaista asuntoa vailla (muun muassa Korvasen koulun henkilökuntaa) olleet sekä talojen ylimääräinen työvoima. Mukana ovat myös laitoksissa (vankila tai muut) olleet. Allasalueiden tilaton väestö on jäänyt aikaisemmassa allastutkimuksessa vähälle

huomiolle. Vuosi 1955 on valittu tarkasteluvuodeksi siksi, että tammikuussa 1955 Lokka–Porttipahta-hankkeista tiedotettiin virallisesti yleisökokouksella Sodankylässä. Toiseksi vuonna 1955 allasalueella ei ollut vielä isoa joukkoa allasavottojen tuomaa työvoimaa. Tämä työvoima kasvoi merkittävästi 1950-luvun loppua kohti. Jos Korvasen vartioston henkilöstö otettaisiin mukaan, henkilömäärä kasvaisi parilla kymmenellä. Purnumukkalaisten siirto Vuotsoon on myös allasrakentamisen välillinen vaikutus, mutta sitä ei ole otettu laskelmaan mukaan. Säästyneen Lokan kylän osalta altaan vaikuttavuus oli laajempi ja syvempi kuin vain tilansa veden alle menettäneillä.

Suunniteltujen altaiden rajaukset vaihtelivat ja sitä kautta altaiden vaikutusalueet. Allashankkeet koskettivat myös sellaisia ihmisiä, joilla ei ollut vakituista asuinpaikkaa. Allasevakkojen määrään vaikutti myös, että Kemijoki Oy osti myös elinkelvottomaksi määriteltyjä ja tilusrakenteeltaan pirstoutuneita tiloja. Suunnittelun aikana myös padotuskorkeusraja muuttui ja sitä kautta altaiden vaikutusalue. 1950-luvun puolivälistä allasalueiden tyhjenemiseen vaikuttivat myös yleiset demografiset tekijät.

Taulukko 007. Lokan ja Porttipahdan allasalueen väestö vuonna 1955

SÄÄNNÖSTELYALLAS	HENKIKIRJOITUSKYLÄ	ASUKKAITA
LOKKA	Mutenia (sisältää myös Kurujärven)	139
LOKKA	Riesto	
	- Rieston kylä	51
	- Korvasen kylä	193
		Riesto yht. 244
LOKKA	Lokka	86
		Lokan allasalue yht. 469
PORTTIPAHTA	Madetkoski	184
PORTTIPAHTA	Mutenia	78
		Porttipahta yht. 262
		Lokka ja Porttipahta yht. 731

Lähde: KA. Kittilän henkikirjoittaja. Lapin henkikirja. L: 466; ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 220 ja # 221. Henkikirjoista laskettu allasväestön henkilöluku on samaa suuruusluokkaa kuin Sodankylän kunnan vesivoimatoimikunnalle 1950-luvun puolivälissä välittämä tieto (718 henkilöä). Säännöstelyaltaat tuhosivat Mutenian, Korvasen, Rieston, Silmävaaran, Kurujärven, Lokan Yli-Luiron sekä Ukkolan ja Laitin kyläkunnat.

Lokan ja Porttipahdan allasalueilla asui tilakauppojen päättyessä kaikkiaan noin 640 ihmistä. Luku tarkoittaa kaikkia niitä tiloja, joiden maista ainakin osa jäi veden alle. Vuonna 1967 Sodankylän asukasluku oli 11 801. Allasevakkojen osuus oli siten noin 5,5 prosenttia Sodankylän kunnan koko väestöstä. Allasalueen väestöä oli siis ajankohdan ja allasrajojen vaihtelun mukaan noin 640–720 henkilöä. Asuinpaikkaa

vaihtamaan joutuneita oli noin 560 henkilöä, jonka määrää odotusajan luonnollinen poistuma hieman pienensi. Valtaosa pois muuttamaan joutuneista oli perheitä, joilta Kemijoki Oy osti tai valtio pakkolunasti tilan. Jonkin verran muuttajissa oli niitä, jotka asuivat vuokramaalla. Noin kaksitoista prosenttia allasevakoista muutti pois Lapista, ja heistä noin puolet Ruotsiin.³¹³

Lapin niin sanottujen allasevakkojen määrä olisi noussut paljon suuremmaksi, jos vesien säännöstelytoimiston ja Kemijoki Oy:n muut ”tekojärvihankkeet” olisivat toteutuneet. Johtaja Castrénin esityksestä Vesien säännöstelytoimisto esitti muun muassa maaliskuussa 1959 Rovaniemen asutustoimistoa lopettamaan asutustoimet Sallassa Saijan yläpuolella, koska Jouttenaapa oli jäämässä Saijan tekojärven alle.³¹⁴ Kuuden–seitsemän säännöstelyaltaan toteuttaminen olisi todennäköisesti nostattanut vastalauseita aivan toisella tavalla kuin Lokka ja Porttipahta. Jo Porttipahdan rakentamisen loppusuoralla yleinen ilmapiiri tekojärvirakentamiseen alkoi muuttua kielteisemmäksi ja lappilaisten ihmisten tahto tuoda esille omia näkökohtiaan oli paljon rohkeampaa kuin 1950-luvulla ja 1960-luvun alkuvuosina.

2.4. Historiallisen narraation yleiskuva

Tornionjoki-hanke on saanut vähän huomiota suomalaisessa historiankirjoituksessa. Tutkimuksellisen otteen ohuutta voi selittää hankkeen kontrafaktuaalisella luonteella – massiiviset suunnitelmat eivät toteutuneet. Tässä tutkimuksessa yhteis-pohjoismainen vuosia valmisteltu vesivoimarakentamisen massiivinen suunnitelma on haluttu liittää osaksi Lapin vesivoimarakentamisen historiaa.

Sodankylän Lokka (pinta-ala veden ylärajalla 417 km²) ja Porttipahta (veden ylärajalla 214 km²) ovat läntisen Euroopan suurimmat säännöstelyaltaat. Ne rakennettiin Kemijoki Oy:n voimalaitoksia varten. 1950-luvulla Lappiin suunniteltiin Lokan ja Porttipahdan lisäksi muitakin säännöstelyaltaita. Niitä kaikkia perusteltiin energiataloudellisina välttämättömyyksinä, sillä niillä voitiin lisätä voimalaitosten energiantuotantoa ja siirtää kesäenergiaa talviaikaan. Lokan ja Porttipahdan energiatuotantomääräksi laskettiin 1960-luvulla siihen asti rakennetuille voimalaitoksille 615 GWh ja lopullisesti 1 355 GWh. Hyvinvointia rakentava Suomi näki modernisaation keskeiseksi resurssiksi sähkön. Luontaiselinkeinojen harjoittajien elämänpöytä tuhoaminen energiantuotannon tarpeisiin ei vaakakupissa paljon painanut, eikä luonnonarvojen merkitys ollut 1950- ja 1960-luvun politiikassa massiivisia ratkaisuja pidättelevä tekijä.

Lokan ja Porttipahdan altaista puhuttiin vuosia, mikä loi epävarmuutta allasalueella asuneille ihmisille. Lapin säännöstelyaltaita puolustettiin energiatarpeella sekä työllisyys- ja talousvaikutuksilla. Vesivoimarakentamisen narratiivin yksi taso on ollut Lapin hyvinvoinnin rakentaminen ja koko kansantalouden kasvu-uran turvaaminen.

Rakentajayhtiö alkoi ostaa allasalueilta maita jo 1950-luvulla. Samalla vuosikymmenellä aloitettiin niin sanotut allashakkuut. Yhtiö lunasti maat, ja asukkaat joutuivat muuttamaan kylistään. Lokan ja Porttipahdan allasuunnittelun alkuvaiheessa padotusalueilla oli asutusta noin sadalla tilalla ja niillä asukkaita 720–730. Lokan rakentaminen alkoi 1960-luvun puolivälissä. Altaan täyttö aloitettiin vuonna 1967. Porttipahta rakennettiin vuonna 1970.

Altaiden alle jäi yli 600 ihmisen kodit kaikkiaan kuudesta kylästä. Osa joutui luopumaan tiloistaan vesittämissä aiheuttaman elinkelpoisuuden heikentymisen takia. Altaista suurimman, Lokan, alle jäi kokonaan kaksi kylää, Korvanen ja Riesto. Mutenia ja Lokka jäivät veden alle osittain. Porttipahta tuhosi Yli-Kitisen jokivarren (Ukkola, Laiti) asutusta. Monet perheet muuttivat allasalueen reunalle Vuotsoon tai Sodankylän kirkonkylään. Osan tie vei kauemmaksi, muun muassa Ruotsiin.

III MITEN TERRA NULLIUS TUOTETTIIN?

Tornionjoki-hankkeen (täsmällisemmin Tornion- ja Kalixjoki-hanke) ja Lokka-Porttipahdan historiallisen narratiivin jälkeen käännän tutkimustani teoreettisempaan luentaan. Miten tutkia ja analysoida pohjoisen vesivoimarakentamisen sosiaalista oikeuttamista tuoreesta ja tutkimuksellisesti kontribuutiota tuottavasta näkökulmasta? Esitän, että vesivoimarakentamista oikeutettiin toimilla ja niitä tukeneella retoriikalla, jossa alueilta ”puhdistettiin” inhimillinen historia. Selvitän, millaisilla strategioilla, sisällöillä ja toimilla sekä millaisella retoriikalla tuotettiin aineistoluennasta hahmottuvaa terra nulliusta eli kohdealueiden inhimillisen elämän sivuuttamista tai rakentamisalueiden näkemistä vain voimatalouden objekteina. Selvitän, millaista tietoa ja miten sitä tuotettiin, miten näin tuotetut terra nullius -sisällöt ilmenivät sekä minkä tahojen toimesta näitä tietoja käytettiin (vrt. kaaviot 002a ja 002b) tutkimuksen esimerkkitapauksissa. Millainen tieto pääsi esille ja millainen jäi syrjään? Toimijoina oli eduskunta, Pohjoismaiden neuvosto, yhteispohjoismainen vesivoimakomitea, valtiollisia vesivoimaviranomaisia, vesivoimayhtiöitä, kunnallisia ja seutukunnallisia toimijoita sekä yksittäisiä toimijoita, jotka korostivat hankkeiden tarvetta ja sitä, että Lapissa riitti tilaa vesivoimahankkeiden vaatimille rakentamistoimille. Lokka-Porttipahdassa allasrakentamisen oikeudellinen perusta määrittäytyi Pohjois-Suomen vesioikeuden, ylivesioikeuden ja korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisuilla. Pidän teoreettisen analysointikäsitteen kiinni konkreettisesti tapahtumakerronnassa, jotta säilytän esillä sen miten rakennan tulkintaani, mitä painotettiin, mitä suljettiin pois tai minkä merkitys sivuutettiin. Terra nulliusta tuotettiin myös muissa kuin vesivoimarakentamisen konteksteissa (mm. Sompion asuttaminen 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa ja erämaaretoriikassa esimerkiksi metsästyksessä). Lapin sanomalehdistö suhtautui allasrakentamiseen 1950- ja 1960-luvuilla lähes yksinomaan myönteisesti tai neutraalisti.³¹⁵ Myös monessa muussa mediassa korostettiin rakentamisen tarvetta ja sitä, että Lapissa oli tilaa.

Avasin terra nullius -käsitteen käyttöhistoriaa johdannossa ja esitin terra nullius -aineistoni (vrt. kaavio 001). Yleisesti terra nulliusta on käytetty kolonialistisissa ja imperialistisissa suhteissa, joissa eurooppalainen valloittaja on oikeuttanut omaa isännyyttään, vaikka valloittaja olisikin tavannut alueella siellä jo aikoja asuneita.³¹⁶ Lapin vesirakentamisessa ei ollut varsinaisesti edellä kuvatusta kysymys, vaan siitä että harva asutus, laajat erämaat, luontaistalouden toiminta nautintaoikeuden pohjalta tai ylhäältä päin elinkelvottomiksi määritellyt alueet saivat antaa tilaa luonnonvarojen tehokkaammalle käytölle. Kysymys oli epäsymmetrisestä valtasuhteesta, tiedosta, toimijuudesta ja erilaisista tarkoituksiperistä. Paikallinen kokemustieto, sosi-

aaliset perinteet ja verkostot sekä toimijuus työnnettiin syrjään ulkopuolelta tuodun tehokkuuspäämäärän voimalla. Purkamalla paikallinen sosiaalinen merkitys oikeutettiin vesittäminen. Lopputuloksen ääripäänä oli elävien kylien tuhoutuminen.

Maantieteen professori Väinö Auer (s. 1895, k. 1981) totesi vuonna 1941 Suomalaisuuden Liiton aikakauskirjaan kirjoittamassaan artikkelissa ”Tuleva Suomi maantieteellisenä kokonaisuutena”³¹⁷, että vesivoima on ”*suuressa määrin perifeerinen ja sitä voidaan johtaa suhteellisen helposti teollisuuskeskuksiin.*” Auerin mukaan erämaiden asutus ja rintamaiden asutus joutuvat näin ollen ”*hyödylliseen riippuvaisuussuhteeseen ja vuorovaikutukseen.*”³¹⁸ Sotien jälkeisessä valtakunnallisessa suunnittelussa haluttiin edistää tuotantovarojen tehokasta hyväksikäyttöä.³¹⁹ Useissa tutkimuksissa on tulkittu, että sotienjälkeinen Lapin vesistöarakentaminen oli osa alueen valtiollistamisprosessia, jossa maakunta kytkettiin Etelä-Suomen malleihin ja Suomea muovattiin siten kiinteäksi taloudelliseksi kokonaisuudeksi.³²⁰ Kansantaloudellisessa kehikossa määritelty syrjäseudun tehtävä oli tuottaa materiaalivirtoja – sähköä, puuta, ruokaa ja malmia. Kun materiaalivirtojen tuottaminen vaati rajuakin ympäristön muokkaamista, se piti oikeuttaa. Yksi tapa tuottaa retorista oikeutusta oli esittää kohdealueet ”tyhjinä” tai vailla tulevaisuutta olevina marginaaleina.

Suomessa tehtiin vesirakentamisessa omalla mittakaavalla sitä mitä muuallakin. Terra nullius -henki ja toimintamallit tulevat esille muun muassa suomalaisten vesivoimainsinöörien ulkomaisten opintomatkojen raporteissa ja käytännön ratkaisuisissa esimerkiksi vesimetsinä. Esimerkiksi vuonna 1963 Neuvostoliitossa vierailleet Imatran Voima Oy:n asiantuntijat raportoivat, kuinka Neuvostoliiton Euroopan puoleisesta vesivoimasta yli 50 prosenttia oli rakennettu, ja jäljellä oleva osa oli kallista. ”*Siperiassa sen sijaan on halpaa vesivoimaa runsaasti, monta tuhatta TwH/v.*” Suurilla yksiköillä voimantuotantokustannukset saatiin mataliksi.³²¹ Perifeerinen sijainti ei turvannut vesivoimarakentamiselta, koska sähkön siirtotekniikka oli kehittynyttä. 1900-luvun alkupuoliskolla ne vesialueet, joiden arvioitiin olevan erityisen suojelun tarpeessa, sijaitsivat harvaanasutuilla seuduilla, jotka koettiin taloudellisesti vähempiarvoisina.³²² Lokka-Porttipahdan ja Pohjoiskalotin vesivoimahankkeessa säännötelyaltaat sijoitettiin vesivoimataloudellisista syistä pohjoisille ylävesille. Pohjoisilla allasajoituksilla oli myös sosiaaliset syynsä. Haittojen ja hyötyjen vertailussa harvaan asutut alueet olivat altavastaajina. Esimerkiksi Tornionjoki-hankkeessa C-vaihtoehto oli Imatran Voima Oy:n ja Kungliga Vattenfallsstyrelsenin päävaihtoehto. Se olisi ulkoistanut haitat pienelle tunturisaamelaisväestölle.

Käytän terra nulliusta eli ”tyhjä maa”, ”hyödytön tai käyttämätön resurssi” vesipolitiikan toimijoiden retorisenä resurssina. Se palveli vesivarastoajattelun, veden yhteiskunnallistamisen käytännön toteuttamista ja retorista oikeuttamista energian saatavuuden ja sitä kautta yleisen edun perusteella. Retorisina kategorioina sitä tuotettiin määrällistämällä, rahallistamisella, arvottamisella ja modernisointilupailla. Sitä tuotettiin myös välttämättömyyden ja vaihtoehtottomuuden bordielaisella doksalla. Yksittäisten perheiden tai kylienkin oli vaikeaa haastaa laskelmia

joutomaan tai lumen muuttamisesta kilowateiksi ja rahaksi. Ihmisiltä riistettiin oman elämänsä, elinkeinonsa ja elämäntapansa asiantuntijuus. Haittakorvaukset määriteltiin eksakteina lukuina, joiden määrittymisen perusteet eivät olleet läpinäkyvät, joiden määrääntymistä esimerkiksi luontaistaloudessa työuransa tehneet eivät hyväksyneet tai pitivät niitä elinkeinojensa toimintamalleja huonosti huomioon ottavina. Valta-asetelman epätasapaino antoi kuitenkin paikallisille vähän vaikutuskeinoja. Tyhjän maan retoriikkaa rakennettiin myös väestö- ja elinkeinon kehityssennusteilla, etenkin luontaiselinkeinojen ja maatalouden ”perspektiivittömällä tulevaisuudella”. Myös allasrakentamisen kohdealueilta tuotettiin välillisesti tyhjän maan retoriikkaa, joka hyödynsi vesirakentamisen retoriikan vetovoimaa. Sompiossa kulttuuriperinnön pistemäinen tallentaminen (arkeologia, kansatieteellinen työ) ja arvopuiden hakkaaminen viestittivät, että kaikki oleellisen arvokas oli ”pelastettu” alueelta. Vielä 1960-luvun alkuvuosina luonnonsuojeluliike suhtautui ymmärtävästi muun muassa Posoaavan vesittämiseen, ja vapaiden koskien kohtalo jätettiin ydinvoiman ”pelastettavaksi”. Kuusamon 1950- ja 1960-lukujen ”koskisodassa” luonnonsuojeluväkeä oli mukana puolustamassa vapaita koskia rakentamiselta.³²³ Toimittaja ja kirjailija Reino Rinteen ja kumppanien perustelut olivat luontoarvot, hyödyn luisuminen Kuusamon ulkopuolelle ja matkailun nouseva taloudellinen merkitys. Yleisesti vesirakentamisessa työllisyyden parantaminen, aineellisen elintason nostaminen, luonnonresurssien käytön intensiivisyyden lisääminen ja suurten lukujen logiikka purivat hyvin etenkin niiden keskuudessa, jotka eivät kantaneet vesirakentamisen kipeitä haittoja ja vaikutuksia omakohtaisesti.

”Valloittaja” voi olla ulkoapäin tuleva, mutta se voi olla myös paikallinen toimija. Tyhjiys tai autuus on tietynlainen tulkintaskaema – se voi olla arvostuskysymys, kokemus, retorinen tulkinta tai ideologia. Ideologia ei välttämättä ole inhimillisten subjektien tietoinen luomus. Ideologia on ”*valtakunta, jossa kuvitteellinen toteuttaa itsensä.*” Ideologian kuvitteellisuus ei löydy ideologian omasta sisällöstä, vaan niistä ihmisten suhteista todellisuuteen, joita pidetään yllä ideologian avulla.³²⁴ Vesivarojen yhteiskunnallistamiseen liittyi myös todellisen ja kuvitteellisen yhteen kietoutuminen. Oikeutusta haettiin myös tulkinnalla kohdealueiden menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden konstruktioista. Myös vesirakentamisen volyyymiin liittyi sellaista ”välttämättömyyksiä” esitettyä, joka kuitenkin jäi toteutumatta.

Vesivoiman suunnittelijat ja rakentajat³²⁵ (esimerkkitapauksissani Valtion vesivoimatoimikunta, Kemijoki Oy, Imatran Voima Oy ja Vattenfallsstyrelsen) sekä muu eliitti ikään kuin oikeuttivat omaa toimintaansa (alueiden haltuun ottamista) mitattavalla ja rahallistettavalla energialla ja sillä, että sitä voitiin tuottaa siihen saakka ”hyödyttöminä” pysyneillä alueilla. ”Hyödyllisyys” ja ”hyödyttömyys”, ”joutilas” ja ”käytössä” ovat niitä aina joillekin joillakin ei-ylihistoriallisilla kriteereillä. Se, että jollakin vesittämisen alueella oli asutusta, ei rakentajalle tarkoittanut kuin väliaikaista estettä, kunhan voitiin osoittaa, että asutuksella ei kyseisellä alueella ollut tulevaisuutta tai suurten lukujen skaalassa sillä ei ollut taloudellista merkitystä.

Vesittämisestä saatavan kokonaisuuden kalkyuli riitti myös perustelemaan asutun alueen vesittämisen, ja elinkeinohaitat voitiin korvata kertaluontoisesti rahassa. Yksittäisten ihmisten tai vaikkapa yksittäisen paliskunnan oli vaikea haastaa isoilla resursseilla tehtyjä vaikutuslaskelmia. Myös ajan vesilainsäädäntö antoi rakentajalle vahvan selkänöjan.

Julkisuudessa vesivoimahankkeilla oli vahva kansallinen legitimizeetti eli hyväksyntä, ja voimayhtiöt olivat itse määrittämässä sitä poliittisen ja oikeudellisen järjestelmän sekä julkisen sanan kanssa. Sähkö edusti modernisaatiota. Syksyllä 1962 Uusi Suomi kirjoitti Tornionjoki-hankkeesta: ” - - se työ, jota vesivoimatoimikunta nyt lopettelee, enteilee uuden ajan alkamista täällä entisellä takamaalla - - -.”³²⁶ Suomen Sosialidemokraatti puolestaan: ”Robkenemme olla niin optimistinen, että uskomme Tornionjoen valjastamisen tuovan monessakin mielessä uinuvien jokilaakson kuntiin uutta toimintaa ja elämänvirikettä. Näissä suunnitelmissa haluavat myös ruotsalaiset olla mukana - - -.”³²⁷ Tornionjoki-hankkeen yleishyötyä korostava retoriikka pääsi rakentumaan jatkumona niille maailmansotien välisille kannanotoille, joissa rajajoen rakentamattomuus oli nähty suurena tuhlauksena. Valtavat määrät ”valkeaa hiiltä” odotti käyttäjänsä. Vesivoimayhtiöt olivat toteuttamassa poliittisen järjestelmän legitimoimaa talousnationalismia ja taloudellisen kasvun ideologiaa.

Yksi tapa tuottaa rakentamiselle oikeuttamista oli korostaa vesitettävien alueiden vaikeakulkuisuutta samaan aikaan, kun teollistuvassa Suomessa välimatkojen merkitys alkoi kaventua. Tätä näkökulmaa näkyy muun muassa vesivoiman rakentajien historiakuvassa: ”*Pillirannan kolmeen saamelaistaloon oli kuljettava kilometrikaupalla pitkospuuta ja polkuja pitkin. Riestoon ei kesällä päässyt muulla tavoin kuin veneellä Luirojokea nousten.*”³²⁸ Eduskunnan talousvaliokunnan jäseniä ja mediaväkeä käytettiin lentoteitse tutustumassa allasalueisiin. Tiettömiä kyliä oli 1950-luvun lopulla muuallakin Suomessa, mutta mielikuvillakin ”jumalan hylkäämistä allasalueesta” oli merkitystä vallankäytössä. Lentäen kohteeseen tutustuminen alleviivaa sosiaalisen kohtaamisen sivuuttamista.

Kun Lokka ja Porttipahta tulivat julkisuuteen, useat lehdet kirjoittivat myös paikallisten esittäneen, että säännöstelyaltaita mahtuisi Sodankylään. Sodankylän ensimmäisestä altaiden esittelytilaisuudesta (1955) ei ole käytettävissä osallistujalista, joten jää epäselviksi keiden muiden kuin rakentamista kannattaneiden paikallispoliitikkojen kommentteja lehdistö esitteli. Alkumetreiltä lähtien yleiseksi mielikuvaksi tuli, että satojen neliökilometrien laajuisia säännöstelyaltaita voitiin rakentaa Lappiin ilman, että niistä olisi kokonaisuudelle varsinaisesti haittaa: ” - - ja myönnettiin Sodankylässä olevan läänin tällaisia altaita varten.”³²⁹ Rakentamisretoriikan työkalupakkiin kuului spatiaalisuuden mittasuhteet.

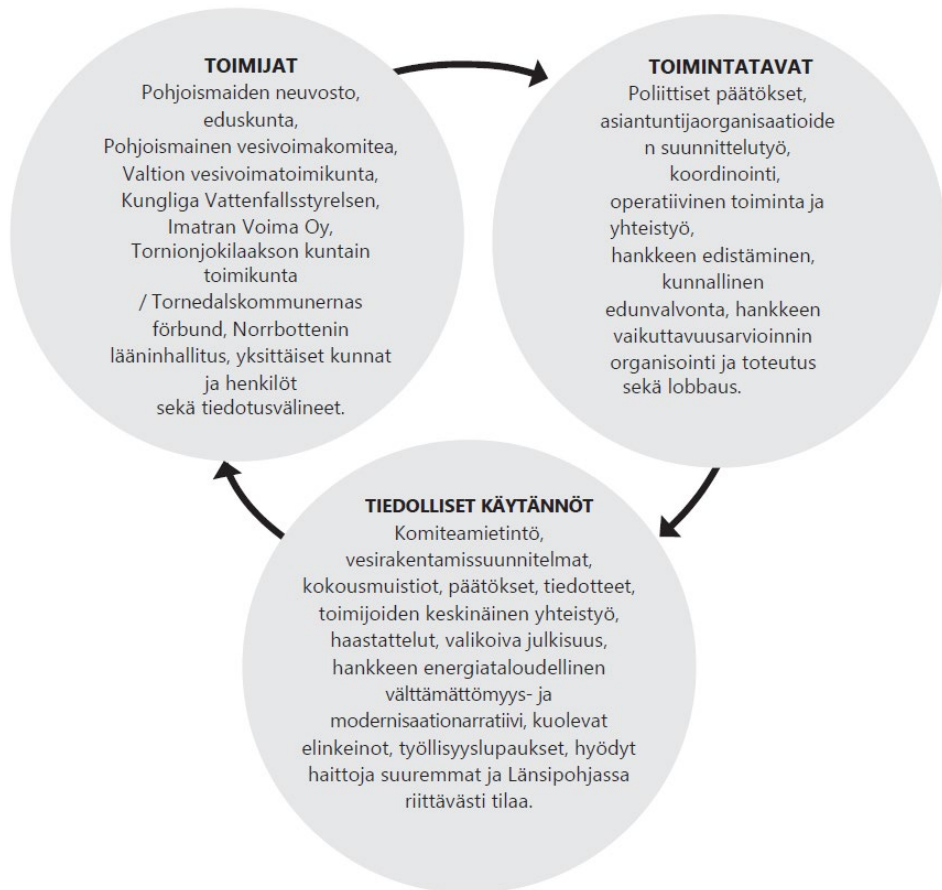
Jälleenrakennusajan Suomessa eli 1940-luvun lopulta 1950-luvulle mittavaa alashanketta luonnehdittiin myös ”operaatio tekojärveksi” ikään kuin kysymyksessä olisi ollut vain tekninen suoritus. Termiä käyttivät sekä suunnittelijat että julkinen sana. Operaatio-termillä luotiin mielikuvaa kollektiivisesta kamppailusta yhteisen

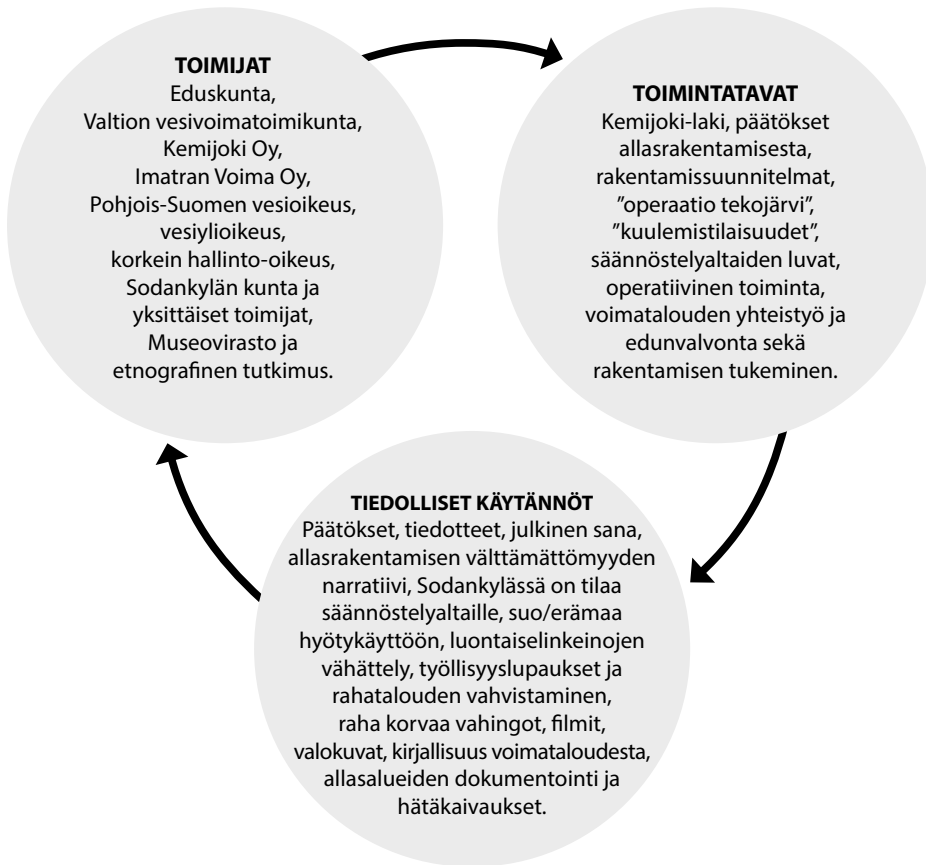
asian puolesta rauhanajan ”taistelutehtävänä”. Toiseksi operaatio-retoriikassa haasteet määrittyivät teknisiksi ja määrällisiksi, ja hankkeiden vaikutuspiirin humaniset ja sosiaaliset tekijät häivytettiin syrjään tai ne esitettiin täysin yhteismitattomina yleishyödylliseen merkityksellisyyteen.

Säännöstelyaltaiden paikallisten vaikutusten vähättely sai huomiota myös senkin jälkeen, kun vesimetsistä ja muista lieveilmiöistä oli kohistu vuosia. Vuonna 1973 maisteri Aarno T. K. Lahtinen kirjoitti Uuden Suomen yliöartikkelissa käsitellessään ranskalaista vesirakentamista, kuinka Pohjois-Suomessa ”*kansakunnan etu vaatii muutamaa kylää antautumaan, suostumaan maiden lunastukseen, jotta valtakunta saisi säädettyä voimaa laitoksiinsa, jotka on rakennettu jokien suupuolille*”.³³⁰ Lahtinen näki asian lukujen logiikkana.

Täysin säröttä hankkeet eivät edenneet. Käsittelen terra nulliuksen ruohonjuuritason vastakertomusta neljännessä pääluvussa, mutta tässä yhteydessä on syytä todeta, että vesittämisen oikeutuksen ja tarkoituksenmukaisuuden arvioinneissa eri asiantuntijatahot esittivät ristiriitaisia tulevaisuuden näkymiä (Lokka–Porttipahta, esimerkiksi asutusviranomaiset vs. vesivoimaviranomaiset). Vaihtoehtojen pohdinnan tyrmäsi rakentamisen narratiivilla rakennettu välttämättömyyden voima ja kiire. Se puri hyvin 1950-luvun Suomessa ja oikeutti massiivisia vesivoimatalouden tekemiä ympäristömuutoksia. Useissa aikalaiskommenteissa korostettiin takamailla olevien alueiden saamista mukaan ”kehitykseen”. Luonnonvarat piti ottaa hyötykäyttöön eikä ”museoida”. Luontaistalouksien oli aika siirtyä moderniin rahatalouteen ja perspektiivittömien alueiden perinteisten maan- ja vedenkäyttötapojen tilalle saataisiin tuottavampia ja kokonaistaloudellisesti hyödyllisempiä tapoja. Paikalliset pitivät elämäntapaansa ja elinkeinojaan arvossaan. Prosesseissa törmäsivät myös erilaiset luontokäsitykset.

Kaavio 002a. Terra nulliuksen tuottaminen Tornionjoki-hankkeessa

Tämän pääluvun aineisto (ks. kaavio 001) on pitkälti sama kuin toisessa pääluvussa, mutta lukutapa erilainen. Tyhjän maan oletusta on käytetty myös esimerkiksi Sompion porosaamelaisten asutushistoriallisessa narratiivissa, erätalouden historiakuvassa ja joutomaan narratiivissa soiden valloittamisessa/vesittämisessä. Historiallisella kuva-aineistolla, dokumenteilla ja kartoilla fokusoin tutkimuskohteita ja esitän sillä terra nullius -retoriikkaa tai suhteutan kontekstia. Allasväen taholta on esitetty arvostelua Kemijoki Oy:n valokuvallisesta dokumentoinnista. Kriitikoiden mukaan allasalueen tilojen rakennuksia esiteltiin rappiokuntoisina, jollaisia ne eivät olleet ennen tilakauppoja. Varsinaisen mikrohistoriallisen vastanarratiivin esitän neljännessä pääluvussa.

3.1. Terra nullius Tornionjoki-hankkeessa

Tornionjoki-hankkeessa terra nulliuksen mekanismeja ja sisältöjä tuotettiin tulevaisuutta peilaavilla väestötilastoilla ja verotuloennusteilla, hankkeen taloudellistamisella eli eri elinkeinojen asettamisella hyötyvertailuun ja yleisen kansallisen edun vaatimuksilla suhteessa taantuviin luontaiselinkeinoihin. Rakentaja lupasi tuhansia työpaikkoja ja verotuloja hyödyntämättömien vesivarojen saattamisella kansantalouden käyttöön. Siirtoverkkojen³³¹ kehityksen myötä kansalliset rajat ylittävälle sähköyhteistyölle oli luotu toimintaedellytykset. Etenkin tunturisaamelaisille ylijaraisen pohjoismaisen vesivoimatalouden yhteistyö ei näyttänyt jättävän kuin sopeutujan roolin. Luontaiselinkeinojen merkitystä vähäteltiin, ja ne nähtiin menneisyyden elinkeinoina. Myös pienviljelystilat nähtiin umpikujan elinkeinoina. Perinteistä kiinni pitäminen esitettiin luonnonresurssien hyötykäytön tuhlaukseksi. Retoriikkaan kuului myös modernin teknologian etujen ja hyödyn korostaminen: sähkö, sillat, tiet ja tulvien hallinta. Tornionjoen valtakunnanrajan molemmin puolin toteutettiin samantyyppistä terra nulliusta, vaikka yksityiskohdissa oli erojakin.

Sosiologisessa tutkimuksessa käytetty tulkinta Lapin valtiollistamisesta³³² tarkoittaa 1950- ja 1960-lukujen vesivoimarakentamisen kontekstissa sitä, että valtakunnan resursseja piti päästä hyödyntämään kokonaisuutena ja muovata siten kansantaloudellista kokonaisuutta. Toimenpiteiden puolustamisretoriikassa käytettiin työllisyys-, verotulo-, vaurastumis- ja modernisoitumislupauksia. Lupauksille esitettiin myös henkilötyövuosi- ja rahamääräisiä laskelmia. Paikallisille jäi sopeutujan rooli ja haitat, joista tosin luvattiin/maksettiin rahallisia korvauksia.

Tornionjoki-hankkeessa, samalla kun rakentajat (Imatran Voima Oy ja Kungliga Vattenfallsstyrelsen) tekivät teknillisiä tutkimuksia, koottiin alueen kunnissa rakentajille sosioekonomista tilastoaineistoa. Lisäksi rakentajat selvittivät alustavia vahinkoarvioita ja kertakorvaussummia. Kun suunnittelun peruslähtökohta oli, että rakentamiseen päästäisiin vasta 1970-luvulla, ehkä 1980-luvulla, oli rakentajille toiminnan oikeuttamisen näkökulmasta merkittävää, millainen olisi alueen lähivuosikymmenen elinkeinorakenteen, työllisyyden, väestökehityksen ja kuntatalouden kehitys yleisen sähkön kysyntäkehityssennusteen ohella. Kysymys oli keinoista ja vallasta hahmottaa alueiden tulevaisuuskuva. Tyhjenevät tai hyvin harvaan asutut äärialueet sekä niin sanotut kuolevat elinkeinot tukivat terra nulliuksen tuottamista. Vaikka haja-asutusalueiden jälleenrakennus vielä jatkui suunnitteluhankkeiden käynnistyessä, väestön ja talouden näköpiirissä oleva keskittyminen antoi tulevaisuuden terra nulliukselle oikeutusta. Vastaavasti Lokka-Porttipahdan rakentamisessa haja-asutusalueiden hiipuminen antoi jälkikäteisesti tehoa säännöstelyaltaiden rakentamisen retorisiselle oikeuttamiselle, kun historiallisten ratkaisujen arviointikriteerit määrittyivät sen mukaan, mitä on tiedossa ratkaisujen tekohetkellä.

Imatran Voima Oy:n muistiossa keväällä 1961 todettiin: ”Säännöstely on kaikissa vaihtoehtoissa hoidettavissa varsin tehokkaasti, koska latva-altaat tunturialueilla ovat

*halpoja ja niiden merkitys pienehköstä sadealueesta huolimatta suuri, sillä valumat altainen yläpuolella ovat 2–3 kertaiset alajuoksun valuma-alueihin verrattuna.*³³³

Syrjäisten alueiden omalaatuisuus tunnistettiin, mutta retoriikassa ne nähtiin kokonaisedun viitekehuksesta. Juuri siten purettiin paikallisten oikeutta määrittää elämämpiiriään. Tornionjoki-hankkeen oikeuttamisperusteena käytettiin myös kansallisvaltion taloudellisen omavaraisuuden retoriikkaa. Tornionlaakso sai sähkön 1950-luvun alkuun saakka Ruotsin puolelta tai pienistä paikallisista voimalaitoksista (mm. Ekfors-yhtiö³³⁴; Vattenfall; Tornion sähkölaitos). Riippuvuuden katkaiseminen naapurimaasta tuotetusta sähköstä vauhditti Tornionjoen vesivoimarakentamispyrkimyksiä samalla, kun se sopi hyvin nationalistissävytteiseen Länsi-Pohjan politiikkaan. Kemijoen Isohaaran voimalaitoksen valmistumisen jälkeen Suomen puoleisen jokilaakson sähkön päätoimittajaksi tuli Pohjolan Voima Oy. Tornion kaupunki lopetti oman sähköntuotantonsa vuonna 1952. Isohaaran voimalaitoksesta tuli kymmenen prosenttia Tornion sähköstä 1950-luvun puolivälissä ja 1960-luvun lopulla yli puolet.³³⁵ Toisaalta Imatran Voima Oy ja Vattenfallsstyrelsen tiivistivät sähköyhteistyötä 12.2.1958 solmitulla sopimuksella, joka koski sähkön tuontia ja vientiä.³³⁶ Syntyi ylijärjestyneet pohjoismaiset sähkömarkkinat. Pohjoiskalotin vesivoimahanke oli myös ylijärjestyneen yhteishanke. Paljon käytetty vesivoiman rakentamisen puolustusargumentti oli ”hyödyntämättömän luonnonvaran” käyttöönoton pala palalta energia- ja elintasarpeen kasvaessa. Sitä höystettiin välttämättömyyden retoriikalla. Yksi tapa terra nulliuksen toteuttamiseen oli elinkeinojen rahallistaminen ja siihen perustuva arvottaminen. Yksittäisten koskien menettäminen voitiin esittää ”merkityksettömänä muutoksena”³³⁷ ja alueiden jättäminen taloudellisesti hyödyntämättömäksi leimattiin vastuuttomaksi ”museoinniksi”. Muun muassa Tornionlaakson vahva poliittinen vaikuttaja, Maalaisliiton kansanedustaja Markus Niskala moitti vesirakentamisen vastustajia alueen museoinnista. Moni muu yhteiskunnallinen vaikuttaja ajatteli samalla tavalla. Harvan asutuksen ja tiiverkostoon Lapissa voimalaitoksia puolustettiin myös liikenneyhteyksien kehittäjinä (mm. Tornionjoen ylittävät sillat). Kylmän sodan maailmassa rajajoen ylittävät silta-suunnitelmat aiheuttivat myös turvallisuuspoliittisia huolia.

Koskiosuuksien ostamisessa vesivoimayhtiöt laativat etukäteisstrategioita hintapolitiikasta. Esimerkiksi Imatran Voima Oy:n muistiossa talvella 1960 määriteltiin yhden jakokunnan yksittäisen talon omistaman vesivoiman hintahaarukka kymmenen miljoonaan markkaan. Usean miljoonan hintahaarukoita oli useita. Väyläpään (nro 22) koskiosuudesta yhtiön alkutarjous oli 15 miljoonaa, niin sanottu lopullinen hinta 18,75 miljoonaa ja maksimitarjous 25 937 500 markkaa.³³⁸ Vaikka pohjoisen koskilla oli liikkunut 1900-luvun alusta koskiosuuksien ostajia, olivat vahvat yhtiöt vesivoiman hinnoittelussa niskan päällä. Käytännössä Tornionjoki-hanketta hallitsi kaksi valtiollista toimijaa. Niillä oli myös työllisyys- ja energialupauksilla ja asian- tuntiorganisaatioina vahva ote julkisuudesta. Muun muassa Imatran Voima Oy:llä oli erityinen tiedotuspäällikkö.

Pohjoiskalotin yhteispohjoismaisessa vesivarojen hyödyntämisen suunnittelussa arvioitiin 1950-luvun lopulla, että Ruotsi ja Norja tulisivat jatkamaan vesivoiman rakentamista vuosikymmeniä. Suomen tarve määriteltiin välittömäksi. Tornionjoki-hankkeen suunnittelijat olisivat nimenomaan halunneet toteuttaa pohjoisille tunturialueille rakennettavan vaihtoehdon eikä niinkään perinteistä konventionaalista vesivoimalahanketta. Pohjoismaisen vesivoimakomitean raportin kannanotto (1958, ks. dokumentti 004) C-vaihtoehdon puolesta perustui sekä taloudelliseen rakennuskustannushyötyyn että kompromissiin jokien ”koskemattomuuden” että niiden taloudellisen hyödyntämisen välillä. C-vaihtoehto olisi tarkoittanut, että vain vesistön yläosat olisivat tulleet voimatalouden tarpeisiin ja jokien alaosat olisivat veden vähenemisen takia muuttuneet ”metsäjoiksi”, mutta joilla olisi edelleen ollut merkitystä esimerkiksi lohien kutu- ja kasvupaikkoina. Tenojoen rakentamista komitea ei pitänyt ajankohtaisena ”*vähäisen säännöstelymahdollisuuden ja suuressa mittakaavassa harjoitettavan lohienkalastuksen vuoksi*”.³³⁹

Etenkään suomalainen luonnonsuojeluliike ei vielä 1950-luvulla haastanut taloudellista logiikkaa. Se enemmän kirjasi kuin haastoi tai vaikutti. Vesivoimateollisuudella ei ollut valtakunnallisen tason vastavoimaa vaan se pystyi nojaamaan retoriikassaan yleistä hyötyä tuottavaan kansantaloudelliseen tehtäväänsä. Myös rakentamisalueiden kulttuuriperinnön selvittäminen jäi marginaaliseksi (vrt. dokumentti 008). Ruotsin puolella asiaa jonkin verran selvitettiin. Suomen puolelta vesivoimakomitea totesi, että alueelta todennäköisesti löytyy kivi- ja pronssikautisia asuinpaikkoja ja että ”lappalaiskulttuurin” tutkimukseen Könkämäenolla ja Lätäsänolla on syytä kiinnittää huomiota, mutta mitään suunnitelmaesitystä asian selvittämiseen ei tehty. Komitea piti C-suunnitelman vaikutuksia muinaismuistojen osalta A- ja B-suunnitelmaa suppeampana.³⁴⁰ Luonnontilan ”museointiretoriikalla” rakentamisen puolustajat rakensivat osaltaan kantansa oikeutusta. Terra nullius sopi vastaukseksi myös matkailuelinkeinon esittämiin huoliin. Matkailun vaatimaa ”villiä luontoa” katsottiin vesirakentamisesta huolimatta jäävän harvaan asutuilla alueilla yllin kyllin jäljelle. Voimalaitoksia markkinoitiin uusina matkailunähtävyyksinä ja vesivoimarakentamisen myötä kohentuvan infrastruktuurin nähtiin palvelevan myös matkailua ja luontaiselinkeinoja. Nuori maasto-ornitologi Pentti Linkola esitti Ylioppilaslehdessä vuonna 1959, että Pohjois-Suomi olisi säästettävä suureksi matkailureserviksi. Alueen teollistamista tai maataloutta ei kannattanut edistää.³⁴¹ Linkola sai vähän vastakaikua. Vesivoimateollisuus kuten muukin teollisuus halusi päästä hyödyntämään Lapin luonnonresursseja. Terra nullius kuului aineellisten resurssien ja talouskasvua vauhdittavien tekijöiden ohella vesiteollisuuden oikeuttamisretoriikan työkalupakkiin.

Väestötilastoilla ja verotuloilla tuotettu terra nullius

Harva asutus ja syrjäseutujen supistuva väestökehitys satoivat Lapin vesivoimarakentajien laariin, koska niiltä oli rintamaita helpompi poistaa sosiaali- ja henkilöhistorialliset merkitykset. Moderni talous vaati ”tehokkuutta ja edistystä”. Se oli ydinkeino tuottaa terra nulliusta. Myös arkeologialla³⁴² oli etenkin latvavesiltä 1950- ja 1960-lukujen vaihteessa varsin epämääräinen käsitys pohjoisen asutusperinteestä. Se antoi rakentajalle liikkumatilaa, tai kulttuuriperintöasiat kirjattiin toteamuksella, että niihin kiinnitetään huomiota. Kysymys oli tutkimusresursseista (vrt. dokumentti 008), mutta tulkitsen tämän tyypilliseksi terra nullius -retoriikaksi, jossa valtiolliset toimijat ylhäältä päin määrittivät oikeutuksen toiminnalleen. Rakentaja halusi luoda uuden tulevaisuusnäkökuvan, joka oli irti otto perinteistä ja menneistä toimintamalleista. Entisen tilalle asetettiin uusi teknis-taloudellinen hydrososiaalinen järjestelmä (veden ja yhteisön vaikutukset toisiinsa). Pohjoiskalotin vesivoimien rakentaminen oli osa tätä kokonaisuutta.

Tornionjokilaaksossa vesivoiman rakentajat kokosivat kuntien avustuksella väestöstä tilastoaineistoa 1920-luvulta lähtien (väestönkasvu, muuttovoitto ja -tappio) ja ennakoivat tulevaa. Aineistosta haettiin yleistä perustaa vesirakentamisen oikeutukselle ja sillä luotiin myös terra nullius -tulkintaa Pohjoiskalotin vesivoimien hyödyntämiselle. Yleisesti oli tiedossa, että mahdollinen rakentaminen alkaisi aikaisintaan kymmenen vuoden päästä, mutta retorisen yliotteen perusta ja ”tulevaisuuden hallinta” luotiin suunnitteluvaiheessa. 1950-luvun lopulla arvioitiin Pohjoiskalotin vesivoiman rakentamisen Ruotsissa ja Norjassa jatkuvan 20–30 vuotta. Rakentaja toi esille kuntien talous- ja työllisyysongelmat, etenkin pohjoisimpien kuntien väestökehityksen alkavan vähenemisen ja kuntien talousvaikeudet, ellei uusia toimenpiteitä tehtäisi. Tilastodatalla luotiin rakentamisalueille yhteistä tulevaisuuden kuvaa, jota voitiin käyttää rakentamista puolustavana argumenttina yleisen voimapolun tyydyttämisen ja kansantaloudellisten etujen ohella. Harva asutus sopi myös pohjoisten säännöstelyaltaiden rakentamissuunnitelmiin, koska se loi pienten lukujen haittalogiikkaa ja istui hyvin suurten lukujen terra nullius -tulkinnalle. Kumulatiiviset verokertymäennusteet tai vesivoiman rakentamisen analogioiden kautta määritellyt verotuottoennusteet olivat samaa suunnitteluagenda. Etenkin positiiviset työllisyys- ja vero-odotukset olivat taloudellisen kasvun ”täky”, johon esimerkiksi kuntapäätäjien oli helppo tarttua ja puolustaa rakentamista paikallistasolla. Sähköllä luotiin myös uskottavuutta Lapin teollistamishankkeille ja muokattiin Etelä-Suomen kehityksen mallin mukaista modernisaationnarratiivia. ”Hyödyttömät kosket” ja ”tyhjät alueet” haluttiin muuttaa hyödyttämään aluetaloutta ja koko kansakuntaa. Yleisen edun mantralla oli vahvaa kaikupohjaa jälleenrakennuksen sysäämässä modernisoimisen (teollistamisen ja teknistämisen) ilmapiirissä. Työn ja toimeentulon lupaaminen vaikutti ratkaisevasti myös yleiseen kansalaismielipiteeseen. Meillä ei juurikaan käyty vuorovaikutteista oikeuttamiskeskustelua vesiresurssien hyödyntämisen haitoista 1950–60-luvuilla. Vesivoimanarratiivia hallitsi vesivoimatalous,

mikä ei tarkoittanut, etteikö muita narratiiveja olisi ollut olemassa, mutta niillä ei ollut yhteiskunnallista ääntä.

Vesivoimakomitea toi esille myös valtion pohjoista kuntataloutta kompensoivan vetoavun.³⁴³ Muun muassa Ruotsin valtion Norrbottenin läänin maalaiskunnille maksama verontasaus oli yhtä suuri kuin sen koko maan maalaiskunnille maksama tasaus. Karesuvannolle tasaus oli 48 prosenttia verotettavista tuloista. Sen sijaan malmikunnilla, Kiirunalla ja Jällivaaralla se jäi 3,5–7 prosenttiin. Teollistumalla Lappi ottaisi vastuuta kehityksestään.

Ennen toista maailmansotaa Suomen Lapin väestöstä suurin osa asui läänin länsiosassa. Sotien jälkeen läänin väestön painopiste siirtyi itäisille alueille. Vuonna 1957 Lapin henkikirjoitetusta väestöstä läntisellä alueella (Kemi, Kemin maalaiskunta, Simo, Tervola, Alatornio, Tornio, Karunki, Ylitornio, Pello, Kolari, Muonio ja Enontekiö) asui noin 86 500 ja itäisellä alueella (Rovaniemi, Rovaniemen maalaiskunta, Kemijärven kauppala, Kemijärven maalaiskunta, Salla, Posio, Ranua, Kittilä, Sodankylä, Pelkosenniemi, Savukoski, Inari ja Utsjoki) lähes 106 000.³⁴⁴ Suurten ikäluokkien lisäksi väestön määrän lisääntyminen itäisellä alueella selittyi alkutuotannon kasvulla, tilamäärän nousulla, palveluiden kehittymisellä ja osaksi voimalaitostöiden aiheuttamalla muuttoliikkeellä. 1960-luvun rakennemuutoksessa muuttoliike pois päin oli Itä-Lapissa Länsi-Lappia suurempi. Maakunnan sisällä väestö keskittyi. 1950-luvulla puolet Lapin väestöstä asui Kemin–Tornion-seudulla (Meri-Lappi), alueella, joka oli noin 12 prosenttia läänin pinta-alasta. 1960-luvulla vastaava puolet asui alueella, joka oli enää kuusi ja 1970-luvulla kolme prosenttia Lapin läänin pinta-alasta. Valtakunnansuunnittelukomitean selvityksen mukaan 1950-luvulla maassamuutto aiheutti Suomen maalaiskunnille noin 194 000 hengen väestömenetyksen, minkä lisäksi siirtolaisuus merkitsi kymmenien tuhansien väestötappiota. Väestön keskittymisen kaupunkeihin ja kauppaloihin arvioitiin jatkuvan Lapissa 21 000 asukkaalla ajanjaksolla 1951–1970. 1960-luvun lopulla Lapissa koettiin toisen maailmansodan jälkeisen väestönkasvun jälkeen maassa- ja maastamuuton seurauksena väestöromahduksen jakso.³⁴⁵

1950-luvun lopussa Tornionlaakson kunnissa asui yksi prosentti Suomen koko väestöstä. Puolet asutuksesta oli keskittynyt kapeaan jokilaaksoon. Suomen puoleisen Tornionlaakson väkirikkain kunta oli Ylitornio. Torniota lukuun ottamatta kunnat olivat hyvin harvaan asuttuja. Asutustiheys laski etelästä pohjoiseen (taulukko 008). Väestötilastot olivat yksi tapa tuottaa perusteluja pohjoisten vesiresurssien teolliseen hyödyntämiseen.

Taulukko 008. Tornionlaakson kuntien asukasluku vuosina 1959 ja 1966, asukkaita/km², äyrimäärä ja äyri hinta vuonna 1959 ja äyri hinta (penniä) vuonna 1966

Kunta	Asukkaita v.1959	Asukkaita v.1966	Asukkaita/km ² v. 1959	Äyrien määrä v. 1959	Äyri hinta mk v. 1959	Äyri hinta penniä v. 1966
Tornio	5 392	6 808	361,8	9 957 609	13	13,50
Alatornio	8 952	8 960	9,6	7 783 584	13:50	14
Karunki	2 661	2 522	10,7	2 143 772	13:50	14
Ylitornio	9 953	9 805	4,7	7 636 951	13	15
Pello	6 483	7 291	3,8	5 292 243	13	14
Kolari	5 270	5 946	2,0	4 064 918	13	15
Muonio	2 969	3 261	1,7	2 955 858	12	12
Enontekiö	2 376	2 569	0,3	1 611 761	14	13
	Yht. 44 056	Yht. 47 162		Yht. 41 446 696		

Lähde: KA/Oulu. Tornionlaakson kuntain toimikunta. Ea:3; Lapin lääninhallitus. Hb:6. Enontekiön saamelaisväestön osuudeksi laskettiin noin kymmenesosa (tunturisaamelaisia 249 vuonna 1949 ja 273 vuonna 1962). Ks. Helsingin Sanomat 22.4.1961; Lapin lääninhallitus 1968; Asp 1965, 24. 1960-luvulta vuosituhannen vaihteeseen suurin väestötappiokunta oli Ylitornio. Keväällä 1959 valtakunnansuunnitteluimisto julkaisi väestönkehitystä ja työvoimavaroja koskeneen alueittaisen yhteenvetoseelvityksen vuosilta 1950–1970. Vuonna 1964 valtakunnansuunnittelutoimisto laski kunnittaisen väestöennustuksen vuoteen 1990. Laskelmassa yksi laskentaperuste lähti oletuksesta, että muuttoliike jatkuisi samanlaisena kuin se oli vuosina 1960–1961 (a). Toinen oletus oli, että muuttoliike ei vaikuttaisi kehitykseen (b). Näillä oletuksilla Tornionjokilaakson kuntien asukaslukujen laskettiin olevan vuonna 1970 seuraavat: Tornio (a 7 671 ja b 6 573), Alatornio (a 9 307 ja b 10 402), Enontekiö (a 2 583a ja b 2 769), Karunki (a 2 578 ja b 3 039), Kolari (a 6 676 ja b 6 676), Muonio (a 3 632 ja b 3 632), Pello (a 8 254 ja b 8 254), Ylitornio (a 10 129 ja b 11988). Vuodelle 1990 väestöennusteet olivat: Tornio 11 713, Alatornio 9 060, Enontekiö 2 860, Karunki 2 181, Kolari 8 916, Muonio 4 796, Pello 11 017 ja Ylitornio 9 133. Lapissa elettiin kiihtyvän muuttoliikkeen aikaa 1960-luvun lopulta. Ks. Laskelmia väestönkehityksestä Suomen kunnissa vuosina 1960–1990. Valtakunnansuunnittelutoimiston julkaisuja A:16, 122–126. SVT. 1966.

Ruotsin pohjoisimman läänin Norrbottenin asukasluku oli 229 568 vuonna 1945, 241 489 vuonna 1950, 250 521 vuonna 1955 ja 261 884 vuonna 1960. 1950-luvulla alkaneen Pohjaismaiden yhteisen vesivoimarakentamisen vaikutuspiirissä asui noin 110 000 henkilöä. Norrbottenin läänin viidessätoista pohjoisimmassa kunnassa asui (v. 1961) noin kaksi prosenttia Ruotsin väestöstä.

Norrbottenin läänin pohjoisosa on pinta-alaltaan noin 12 prosenttia Ruotsin pinta-alasta.³⁴⁶ Tornio–Kalix-voimalaitosrakentamisen vaikutuspiirissä olleiden Ruotsin kuntien asukasluvut on koottu taulukkoon 009. 1950-luvulla väkiluku oli varsinaisesti kasvussa vain rautakaivoskeskuksissa Kirunassa (Kiirunassa) ja Gällivareissa (Jällivaarassa) sekä jossain määrin Tornionlaakson eteläosissa Haparandassa (Haaparannassa) ja Nederkalixissa (Alakainuussa). 1950- ja 1960-lukujen taitteessa Ruotsin puoleisissa kunnissa keskusteltiin kuntaliitoksista ja alueeseen kohdistui maatalouden rationalisointisuunnitelmia. 1960-luvun alussa Ruotsin Tornionlaakson kuntain toimikunta (Tornedalskommunernas förbund) esitti viljelyalan vähentämistä 20 prosentilla – se olisi koskenut 15 000:ta maatalousväestöön kuuluvaa henkilöä. Muun muassa maatalouspolitiikalla, muuttoavustuksilla ja kiinteistöjen

lunastuksilla pyrittiin siirtämään työvoimaa pohjoisesta etelään Ruotsin kasvukeskuksiin. 70 prosenttia Norrbottenin maataloista oli sellaisia, joilla peltopinta-ala oli 2–10 hehtaaria. Läänin maataloustutkimuksen (1964) mukaan puolet tiloista olisi lopetettava.³⁴⁷ ”Norrbottenin pienviljelijöille ja metsätyöläisille tarjolla tietöitä *Små-lannissa!*” otsikoi Haaparannanlehti 27.12.1962. Suomi lähetti Lapin työttömiä etelän siirtotyömaille. Tornionjokilaakson väestö- ja elinkeinorakenteen muutokset vahvistivat tulkintaa ”tyhjistä” pohjoisista alueista.

Poliittisesti alue oli vahvaa sosialidemokraattien tukialuetta. Ruotsin kommunistit³⁴⁸ olivat useissa vaalipiireissä toisena. Högernin (oikeiston) suhteellinen osuus oli vahvin Haparandassa. Ruotsin Ylitorniolla Centerpartiet (keskusta) oli toisena sosialidemokraattien jälkeen. Suomen puolella valtapuolueet olivat Maalaisliitto ja kansandemokraatit (SKDL). Vesivoimarakentaminen ei sinällään ollut poliittinen rintamalinja sen enempää Norrbottenissa kuin Suomen Lapissa. Tornionjoen vesivoimahanke sai tukea molemmilta Suomen Lapin valtapuolueilta nimenomaan teollistamis- ja työllisyysperusteilla. ”Pohjoismaisesta yhteiskunnasta”, ruotsalaisesta sosiaalidemokratiasta alkoi tulla myös suomalaisen yhteiskunnan tulevaisuuskoodi. Pohjoismaiseen yhteiskuntaan alettiin jo 1930-luvulla liittää ajatus moderniudesta, josta olisi identiteetin aineksiksi ja köyhyyden kukistajaksi.³⁴⁹ Norrbottenin vesivarojen valjastamisen laajuudesta käytiin yhteiskunnallista debattia 1960-luvulla. C-rakentamisvaihtoehto aiheutti Ruotsissa laajaa vastustusta, mutta esimerkiksi maaherra Manfred Näslund linjasi Pohjoiskalotin tapaamisessa (1962), että esimerkiksi poronhoidon tuli mukautua taloudelliseen ja teknilliseen kehitykseen.³⁵⁰ Sosialidemokraattistaustainen valtiopäivämies ja maaherra Ragnar Lassinantti katsoi Ruotsin Lapin kuuluvan kaikille ruotsalaisille eikä sitä pitänyt rauhoittaa vain saamelaiselle poronhoidolle. Lassinantti puolusti Tornionjoen vesivoiman hyödyntämistä. Hän ei uskonut kulttuurien kamppailussa ”*saamelaisten säästyvän tappiolta tässä taistelussa*”.³⁵¹ Vesivoimahankkeisiin liittyi myös kulttuurisia enemmistö–vähemmistö -valtasuhteita ja elinkeinollisia vastakkainasetteluja sekä sisäistä kolonialismia.

Taulukko 009. Ruotsin Norrbottenin läänin pohjoisten kuntien asukasluvut vuosina 1950, 1955 ja 1960

Kunta	Asukkaita vuonna 1950	Asukkaita vuonna 1955	Asukkaita vuonna 1960
Töre	5 109	4 951	4 686
Överkalix	9 215	9 117	8 801
Nederkalix	14 855	15 053	15 356
Nedertorneå	4 263	4 083	3 717
Karl Gustav	3 397	3 299	2 937
Hietaniemi	2 670	2 657	2 511
Övertorneå	7 410	7 509	7 176
Korpilombolo	3 913	4 058	3 816
Tärendo	2 304	2 320	2 246
Pajala	7 064	7 065	6 577
Junosuando	1 915	1 918	1 808
Gällivare	22 414	24 436	27 750
Karesuando	1 137	1 427	1 462
Haparanda stad	2 955	3 152	3 345
Kiruna stad	19 105	21 480	26 208
	Yht. 107 726	Yht. 112 525	Yht. 118 396

Norrbottenin läänin pohjoisten kuntien suhteellinen väestöosuus pysyi tasaisena 1940-luvulta 1960-luvun alkuun (v. 1945: 46 prosenttia ja v. 1960: 45 prosenttia). 1960-luvulla Norrbottenin läänin nettomuuttoliike oli vuositasolla 2 900 henkilöä. 1970-luvulla se oli plus 280. Rakentaja kuvasi väestönkehitystä myös pitemmällä aikajänteellä (1900–1960). Jällivaaraa, Kiirunaa, Alatorniota ja Haaparantaa lukuun ottamatta Ruotsin puolen Tornionlaakson kuntien asukasluvut olivat kääntyneet laskuun 1940–1950-luvuilla. Suurimmat muutokset ovat tapahtuneet Pajalassa ja Övertorneässä, joiden väkimäärät kääntyivät tasaiseen laskuun jo 1950-luvulla. Kaivoskaupunki Kiirunan väkiluku kasvoi 1970-luvun puoliväliin saakka. Lähde: ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 1095. Ks. Puro-Tahvanainen, Viitala ym. 2001, 50–52.

Vesivoimakomitea totesi mietinnössään vaikeudet arvioida eri rakentamisvaihtoehtojen vaikutuksia kuntien työllisyyteen ja verotuloihin, koska ei tiedetty, mistä työvoima hankittaisiin, mihin se asettuisi asumaan ja miten verotussäännökset muuttuisivat. Siksi vesivoimakomitea esitti vain eri rakentamisvaihtoehtojen vaatimien vuosityöntekijöiden lukumäärät ja palkkasummat. Keväällä 1961 Imatran Voima Oy ja Kungliga Vattenfallsstyrelsen kuitenkin laadittivat myös kuntatasoisen arvion verotuloista. Rakentamisvaiheen jälkeiseksi suoraksi työllisyysvaikutukseksi arvioitiin 500–1 000 henkilöä. Myös tämän analyysin tehnyt alakomitea korosti verotuskysymyksen arvioinnin vaikeutta, kuten jakoa eri maiden ja kuntien kesken. Erityisesti Suomen osalta³⁵² arviointiin jäi avoimia kysymyksiä.³⁵³ Työllisyys- ja verotulot olivat kuitenkin keskeisiä rakentamisen puolesta puhumisen narratiivissa, vaikka vaikutusten arviointi ei ollut kiistatonta.

Pohjoiskalotin vesivoiman rakennushankkeen kunnallisverotuotto laskettiin viidentoista vuoden jaksolle A-vaihtoehdossa 134,576 miljoonaksi äyriksi, B-vaihtoehdossa 145,090 miljoonaksi ja C-vaihtoehdossa 25,6 miljoonaksi äyriksi. Rakennus-aikaisen paikallistulon vesivoimakomitea arvioi A-vaihtoehdossa noin 89 miljardiksi

markaksi, B-vaihtoehdossa noin 79 miljardiksi ja C-vaihtoehdossa noin 66 miljardiksi markaksi. Rakentamisen jälkeiset verotuotot olivat laskelmien mukaan A-rakentamisvaihtoehdossa 14,7 miljoonaa, B-vaihtoehdossa noin 17 ja C-vaihtoehdossa 2,0 miljoonaa äyriä. Rakentamisaikaisen jälkeisen liiketulon arviot vaihtelivat suomalaisten verosäädösten mukaan³⁵⁴ laskien noin 4,1 miljardista markasta/vuosi noin 5,2 miljardiin markkaan/vuosi. Eri rakentamisvaihtoehtojen ja voimalaitosten sijoitussuunnitelmien takia kuntataloudellisissa vaikutuksissa oli eroja. Kaupungeista Tornio ja Haaparanta olisivat jääneet nuolemaan näppejään, ja maalaiskunnista verotuottojen osalta Hietaniemi oli jäämässä nolville, eikä Karunkikaan ollut saamassa rakentamisaikaista hyötyä. Suurin suhteellinen hyötyjä olisi ollut noin 2 400 asukkaan Enontekiö. Ruotsin puoleisissa kunnissa rakentamisaikaisen (15 vuotta) kunnallisveron tuotoksi laskettiin A-vaihtoehdossa 8,112 miljoonaa kruunua, B-vaihtoehdossa 6,0 miljoonaa ja C-vaihtoehdossa noin 5,5 miljoonaa kruunua. Vastaavasti rakentamisaikaisen jälkeen tuotoksi laskettiin 596 000 kruunua (A-vaihtoehto), 441 000 (B-vaihtoehto) ja 397 000 kruunua (C-vaihtoehto). Suurin hyötyjä olisi ollut Kiirunan kaupunki.³⁵⁵ Työllisyys- ja verotulolupaukset loivat jättihankkeelle hyväksyntää, ja niillä työnnettiin rakentamisen negatiivisia vaikutuksia syrjään. Talousvaikutukset olivat retorisen vaikuttamisen keskeinen elementti. Taloudellisten hyötylaskelmien edessä syrjäisten alueiden asukkaiden (muun muassa tunturisaamelaisten) oli vaikeaa saada ääntään kuuluviin oman elinympäristönsä muutoksia merkinneisiin suunnitelmiin.

Kunta- ja ruohonjuuritasolla oltiin vesivoimarakentamisen taloudellisista vaikutuksista suunnitteluorganisaatioiden informaation varassa. Rakentajan suunnittelu- ja koordinoitu informaatio muokkasivat hankkeiden terra nulliuksen tuottamista. Verotuottolaskelmat (taulukko 010) sivuuttivat tarkemmat aluetaloudelliset vaikutukset. Laskelmiin liittyi tunnustettuja ennakointihaasteita, mutta ne olivat silti tärkeitä vesivoiman viestinnässä. A- ja B- vaihtoehtojen suuri laitosmäärä ja sen vaatimat rakennustyöt selittävät C-vaihtoehtoa suuremman verokertymän. Samalla se selittää konventionaalisten A- ja B-perusvaihtoehtojen paikallista kannatusta. Suunnittelijoille C-vaihtoehto ja jokien luonnollisten virtaamien muutokset edustivat terran nullius -perusajattelua. Poliittisesti C-vaihtoehto törmäsi suurimpaan vastustukseen. Tornionjärvi oli liian iso kokonaisuus välineellistää vesivoimatalouden tarpeisiin, vaikka se suunnittelijoille oli kustannustehokkain vaihtoehto.

Norjan puolella C-vaihtoehdon työntekijöiden ja toimihenkilöiden lukumäärä rakennustöissä laskettiin 2 000 henkilötyövuodeksi. Heidän palkkamääränsä laskettiin 30 000 kruunuksi ja rakennusaikainen paikallistulo 50 miljoonaksi kruunuksi ja kunnallisessa verotuksessa veronalainen takuusumma 3 miljoonaksi kruunuksi.³⁵⁶ Laskelmat olivat retorinen keino kertoa asiantuntijaorganisaation kyvystä ottaa huomioon kaikki tarvittava.

Hankkeen julkista keskustelua talousvaikutuksista käytiin Pohjoismaisen vesivoimakomitean mietinnön (1961) pohjalta, mutta suunnitteluorganisaatio määritteli megaluokan hankkeen rakentamisvaihtoehdot jo salaisessa neuvottelussa Kemijoen

Pirttikosken voimalaitoksen vierasmajalla 9.12.1957. Se oli jatkokokous 14.11.1957 Oslossa pidetyllä kokouksella. Pirttikosken tapaamiseen osallistuivat Kungliga Vattenfallsstyrelsenin tekninen johtaja Tore Nilsson, Kemijoki Oy:n johtaja ja Valtion vesivoimatoimikunnan jäsen Veikko Axelson ja Imatran Voima Oy:stä diplomi-insinöörit O. Korvenkontio, V. Lehtonen ja J. Kilpeläinen.³⁵⁷

Taulukko 010. Rakentajan vuoden 1961 laskelma Tornionjoki-hankkeen verotuoista kunnittain rakentamisen aikana (I-vaihe, 15 vuotta) ja sen jälkeen voimataloudesta vuosittain saatava verotuotto

Ruotsi	I-vaihe Alt. A 1 000 kr.	I-vaihe Alt. B 1 000 kr.	I-vaihe Alt. C 1 000 kr.	II-vaihe Alt. A 1 000 kr.	II-vaihe Alt. B 1 000 kr.	II-vaihe Alt. C 1 000 kr.
Töre	384	0	0	27	0	0
Överkalix	544	0	0	40	0	0
Nederkalix	192	0	0	14	0	0
Nedertorneå	224	256	0	31	35	0
Karl-Gustav	160	192	0	22	26	0
Hietaniemi	0	0	0	0	0	0
Övertorneå	352	432	0	48	59	0
Korpilombolo	672	0	0	48	0	0
Tärendö	224	0	0	17	0	0
Pajala	912	1 056	0	42	51	0
Junosuando	448	736	160	33	54	13
Gällivare	1 856	480	480	132	35	35
Karesuando	544	544	368	15	15	22
Haparanda stad	0	0	0	0	0	0
Kiruna stad	1 600	2 304	4 480	127	166	327
Yhteensä	8 112	6 000	5 488	596	441	397
Suomi	1 000 äyriä	1 000 äyriä	1 000 äyriä	1 000 äyriä	1 000 äyriä	1 000 äyriä
Tornio	0	0	0	0	0	0
Alatornio	13 888	15 872	0	50	50	0
Karunki	0	0	0	63	63	0
Ylitornio	15 872	19 245	0	125	125	0
Pello	15 872	19 453	0	133	133	0
Kolari	21 229	22 816	0	603	645	0
Muonio	21 229	22 816	0	501	501	0
Enontekiö	57 356	57 536	188 848	911	911	127
Yhteensä	145 626	157 738	188 848	2 386	2 438	127

Imatran Voima Oy ja Kungl. Vattenfallsstyrelsen lupasivat rakentamisen jälkeisen voimatalouden takuumääräisen (garantibelopp) verotuoton. Ajankohdan veroäyrin hinnoilla Tornionlaakson Suomen puolen kunnissa verotuotto olisi ollut keskimäärin 12–14 kertaa äyrimäärä (ks. taulukko 09a). Korjaustoiminnan osuudeksi määriteltiin 2,5 prosenttia. 1 Rkr = 62 Smk. Lähde: ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 1095. Redogörelse för utredningsläget maj 1961. Vesivoimakomitea arvioi esimerkiksi A-vaihtoehdon 20 vuoden rakennusajan työntekijöiden keskimääräksi 3 300 työntekijää. Vesivoimakomitea arvioi rakennustöiden antavan toimeentulon perheenjäsenet mukaan lukien neljäkertaisesti verrattuna työntekijöiden kokonaismäärään. Työntekijöiden keskimääräinen vuosipalkka laskettiin 930 000 markaksi (15 000 kruunuksi). Ks. Vesivoimakomitea 1961, 83–84. Voimalaitosten sijainnista ks. dokumentit 001–003.

Tornionlaakson Suomen puoleisten kuntien verotulot olivat 15–25 prosenttia alhaisemmat kuin Lapin läänin kunnissa keskimäärin.³⁵⁸ Alueen taloudellinen yleis-tilanne oli heikko. Tornionlaakso oli 1950-luvun lopulla ja 1960-luvun alussa maakunnan vaikeimpia alityöllisyysalueita. Etenkin talvityöttömyys oli ainainen vitsaus. Työttömyystalvina kortistoon hyväksytyjä oli alueen kunnissa 2 500–2 700, joka oli noin 36 prosenttia läänin työttömien määrästä (Tornionlaakson asukasmäärä oli noin 20 prosenttia Lapin läänin väestöstä). Työttömyys³⁵⁹ oli pahinta Enontekiöllä, Alatorniossa, Karungissa ja Ylitorniolla. Moni Lapin kunta oli suurien taloudellisten vaikeuksien takia joutunut valtion valvontaan.³⁶⁰ 1960-luvun Tornionlaakson kuntien äyrinhinnan kehitys (taulukko 009) kuvaa kuntatalouden tasapainovaikeuksia, mutta äyrinhinnoissa oli myös laskua. Työllisyystoiveiden vuoksi Tornionjoen kuntain toimikunta tuki konventionaalista vesivoimarakentamista, ja yksittäiset kunnat (muun muassa Kolari) pyrkivät myös vauhdittamaan Imatran Voima Oy:tä hankkeen etenemisessä vetoamalla suoraan valtionyhtiöön.

Vesivoimarakentamisen lupaukset kasvavista verotuloista purivat hyvin työttömyyden ja kuntatalouden vaikeuksien kanssa painineissa Lapin kunnissa. Harva asutus oli tosiasia, mutta se palveli myös tyhjän maan retoriikkaa. Ylävesien pienet asukasmäärät neliökilometriä kohti loivat mielikuvaa vähäisistä haitoista. 1950- ja 1960-lukujen taitteessa Ylitornion, Suomen puoleisen väkirikkaimman kunnan, keskimääräinen taksoitettu tulo oli kuitenkin jäämässä selkeästi jälkeen Lapin läänin maalaiskuntien keskiarvosta. Ylitornio ei ollut talousvaikeuksissa yksin. Monella Lapin kunnalla maksuun laitettujen verojen verojäämät vaikeuttivat taloustilannetta (taulukot 011a ja 011b). 1960-luvun alussa kunnallistalouden velkataakka asukasta kohti oli Tornionlaaksossa asukasta kohti aika lähellä Lapin läänin keskiarvoa. Läänin keskiarvon yli oltiin Kolarissa ja Torniossa. Äyriä kohti lainojen kuoletus- ja korkokustannukset olivat korkeimmat Enontekiöllä ja Kolarissa. Määrällisesti suurin velkarasitus (kuoletukset ja korot) oli Ylitorniolla ja Kolarilla. Kuntatalouden vaikeuksien taustalla olivat kuntalaisten vaikeudet. Esimerkiksi Kolarissa lukuisat henkilöt saivat haasteita osuuskassalle maksettavaksi langenneista veloistaan.

Taulukko 011a. Ylitornion taksoitetut tulot asukasta kohti ja Lapin läänin maalaiskuntien keskiarvo vuosina 1952–1961

Maksuunpanovuosi	Taksoitetut tulot/asukas Ylitornion kunnassa	Taksoitetut tulot keskimäärin Lapin maalaiskunnissa
1952	51 700	53 900
1953	56 300	63 400
1954	63 400	68 800
1955	65 600	74 700
1956	69 800	80 700
1957	80 700	87 000
1958	75 500	89 300
1959	77 300	96 400
1960	84 500	97 100
1961	90 900	110 900

Lähde: Ylitornion KunArk. F IX 2:2. Kunnalliskertomus 1961.

Taulukko 011b. Tornionlaakson kuntien velkojen kuoletukset ja korot (mk) vuonna 1960

Kunta	Kuoletukset ja korot mk	Kuoletus- ja korkomenot asukasta kohti mk	Kuoletus- ja korkomenot äyriä kohti mk
Alatornio	12 302 384	1 377:49	1:49
Enontekiö	6 410 176	2 643:37	4:20
Karunki	3 008 018	1 122:39	1:34
Kolari	17 282 132	3 212:89	3:95
Muonio	3 133 897	1 030:21	0:93
Pello	6 242 964	985:47	1:09
Tornio	16 670 720	3 020:05	1:58
Ylitornio	18 567 695	1 853:61	2:23
	Yht. 83 617 986	Keskiarvo 1 874:97	Keskiarvo 1:89
		Lapin läänin keskiarvo 2 348:93	Lapin läänin keskiarvo 1:66

Kuntatalouden ongelmilla muokattiin paikallista tahtotilaa myönteiseksi vesivoimarakentamiselle.
Lähde: KA/Oulu. Tornionlaakson kuntain toimikunta. Ea:3.

Pohjoiskalotin vesivarojen hyödyntäminen sivusi väistämättä kysymystä, kenellä oli oikeus hyödyntää laajan alueen resurssseja, ja minkälaisia vaikutuksia alueen vesiresurssien käytöllä olisi hydrososiaaliseen³⁶¹ kokonaisuuteen. Terra nullius-lähtökohta oli korostuneen energiataloudellinen (valtiolliset vesivoimayhtiöt) ja siihen liittyvä lyhyen aikajänteen kuntataloudellinen resurssikysymys. Energiapullalla, terra nulliuksen spatiaalisella mielikuvalla ja työllisyyslupauksilla rakentaja muokkasi retorista argumentaatiota ja tuotti myös käytännön keinoja tavoitteidensa oikeuttamiseen.

Elinkeinojen voimataloudellinen taloudellistaminen

Rakentaja arvioi vesivoimahankkeissa elinkeinoja makrotaloudellisilla käsitteillä ja elinkeinorakenteen muutoksen kontekstissa. Etenkin syrjäseutujen luontaiselin-

keinojen harjoittajien oli vaikea haastaa rakentajan tilastollisia selvityksiä. Imatran Voima Oy, Vattenfallsstyrelsen ja Valtion vesivoimatoimikunta näkivät pohjoisen pienviljelyn ja porotalouden joutuvan sopeutumaan, kun vesiresursseja oli päästävä käyttämään voimateollisuuden tarpeisiin. Voimatalous luotti siihen että 15–20 vuoden aikaikkuna toimi sen eduksi, talousrationalismi ei jättäisi koskivoimaa hyödyntämättä ja että Pohjoismaissa riittäisi tarvetta sekä tilaa Lapin resurssien hyödyntämiseen. Tornionjoki-hankkeessa rintamaiden maatalouden edut oli pakko ottaa huomioon, mutta ylävesien harvaanasuttujen alueiden luontais- ja alkutuotantoelinkeinot jäivät isojen lukujen logiikan jalkoihin. Maatalouden piiristä esitettiin myös tulvahaittojen vähenemisen perusteella vesivoimarakentamista puoltavia puheenvuoroja. Metsätaloudessa uiton neuvotteluasema oli muun muassa porotaloutta oleellisesti vahvempi. Voimattomin oman elinkeinonsa ja elämäntapansa puolustajista oli tunturisaamelaiset. Pienenä elinkeinoryhmänä heitä jossain määrin kuultiin, mutta hankkeen vaikuttavuusarvioinnissa he hukkuivat kokonaisedun logiikkaan. Poronhoidossa Pohjoiskalotti-hanke oli iskemässä ennen muuta saamelaiseen tunturiporonhoitoon. Kysymys ei ollut vain altaista vaan laajemmista vesirakentamisen vaikutuksista.

1930-luvulla sai Suomen Lapin väestöstä yli 65 prosenttia elantonsa maataloudesta. Porotalouden osuus oli noin kymmenen prosenttia ja teollisuuden ja käsityön noin seitsemän prosenttia. Lapin vanhempi asutus muodostui jokien varsille, koska suuret joet kalavesinä ja kulkureitteinä tarjosivat parhaat elämisen mahdollisuudet. Vesistöjen tulvaniityt ja rantatörmien lämpimät kivennäismaat olivat uudisasutuksen karja- ja maatalouden perusta. Näin muotoutuivat Lapin väylänvarsi-, joki- ja järvikylät. Maatalous- ja porotuotteilla sekä muilla luontaistuotteilla (etenkin turkikset) oli kotitarvekäyttö- ja myyntiarvoa muun muassa savotoilla sekä kotimaan- että rajakaupassa. Vuonna 1935 koko pohjoisen Lapin (Muonio, Enontekiö, Kittilä, Sodankylä, Pelkosenniemi, Savukoski, Inari, Utsjoki ja Petsamo) poroluku oli vasat mukaan lukien noin 100 000. Keskimäärin porokarjaa oli yhtä omistajaa kohti 41. Poronomistajia oli muun muassa Enontekiöllä 220 ja Muoniossa 136.³⁶²

Tornionlaakso on pitkä pohjois-eteläsuuntainen alue, jonka eteläosa oli jo 1960-luvulla pitkälle teollistunut ja kaupungistunut, kun sen sijaan pohjoisessa elettiin osittain ”puolipaimentolaisuudessa” ja suureksi osaksi luontaistaloudessa. Murros oli kuitenkin alkamassa liikenneyhteyksien ja teknologisen kehityksen myötä. Kuten Sodankylän Sompioissa, myös Enontekiön Tunturi-Lapissa oli jäljellä vielä 1950-luvulla perinteistä saamelaista porotaloutta. Elinkeinojen taloudellistamisessa (hyödylliset vs. vähemmän hyödylliset elinkeinot) terra nullius työnsi ylävesien luontaiselinkeinoja entistä marginaalisempaan asemaan.

Taulukko 012a. Suomen puoleisen Tornionlaakson kuntien elinkeinorakenne (%-osuus) vuonna 1950 ja ammatissa toimiva maa- ja metsätalousväestö (%) vuonna 1960

Kunta	Maa- ja metsätalous		Teollisuus ja käsityö		Muut	
	v. 1950	v. 1960	v. 1950	v. 1950	v. 1950	v. 1950
Tornio	7,0	4,3	27,9		63,1	
Alatornio	56,4	55,0	22,4		23,2	
Karunki	75,0	71,8	7,5		17,5	
Ylitornio	65,7	56,6	14,0		20,3	
Pello	68,8	61,2	11,6		20,6	
Kolari	77,9	66,4	6,7		15,4	
Muonio	60,0	56,8	12,3		27,7	
Enontekiö	60,1	59,1	18,1		21,9	

Lappiin tuotiin vielä 1950-luvun alussa muun muassa heinää 10,8 milj. kg (123,0 milj. mk), perunaa 4,7 milj. kg (40,9 milj. mk), syömäviljaa 11,7 milj. kg (376,9 milj. mk) ja voita 2,0 milj. kg (635,8 milj. mk). Asukasmäärän kasvu ja elintarvikeomavaraisuuden kohentaminen vauhdittivat maakunnan maatalouden kehitystä. Vrt. Lapin lääninhallitus 1968. Alustava ehdotus kuntauudistusta koskeväksi suunnitelmaksi. Lähde: ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 730.

Vesivoiman rakentamisen suunnittelijoiden ja puolustajien mukaan luonnonvarojen valjastaminen toisi taloudellista kasvua, lisäisi vaurautta ja monipuolista elinkeinorakennetta (ks. taulukot 012a ja 012b). Suomen ja Ruotsin kuntien elinkeinorakenteessa oli merkittäviä kuntakohtaisia eroja, mutta työllisyyspuheet muokkasivat mielipiteitä rakentamiselle myönteiseksi.

Rakentajan kokoaman tilaston mukaan 1950-luvun lopulla teollisia työpaikkoja oli tuhatta asukasta kohti Tornionlaaksossa 15 ja Tornionlaakson maalaiskunnissa kuusi, kun Lapin läänissä luku oli 36 ja Lapin läänin maalaiskunnissa seitsemän. Koko maassa teollisia työpaikkoja oli 83 tuhatta asukasta kohti ja maalaiskunnissa 30. Torniossa oli 1960-luvun puolivälissä jo 1 300 teollista työpaikkaa ja 1970-luvulle tultaessa 1 600. Kaupungin väkiluku kasvoi, rakennustoiminta oli vilkasta, kaupunkiin perustettiin uusia, Pohjois-Suomen olosuhteissa suuria liikeyrityksiä ja monet vanhat yritykset laajensivat. Torniossa oli 82 vähittäiskauppaa vuonna 1968 ja niissä työntekijöitä noin 400. Panimo-, tekstiili-, elintarvike- ja puunjalostusteollisuuden rinnalle alettiin 1960-luvun lopulla rakentaa Outokumpu Oy:n ferrokromitehdasta. Tehdas tarvitsi valtavasti sähköä (100 milj. kWh/vuosi). Vuoden 1971 helmikuussa Outokumpu Oy:n hallintoneuvosto siunasi Tornion terästehtaan rakentamispäätöksen.³⁶³ Teollistuminen lisäsi sähkön kysyntää. Toisaalta alueen maataloustuotanto painottui jokien alajuoksuille, mikä lisäsi säännöstelyaltaiden sijoituspaineita pohjoisemmille alueille. Terra nullius -retoriikka sai lisävoimaa pohjoisten alueiden väestö- ja elinkeinorakenteen muutoksista etenkin, koska hankkeiden toteutusaika siinsi 1970-luvulla tai myöhemmin ja yhtiöt olivat saamassa taloudellisia etuja.

Ruotsin puoleisen Tornionjokilaakson väestöstä sai toimeentulonsa 40 prosenttia maataloudesta ja sen sivuelinkeinoista, kymmenen prosenttia kaivosteollisuudesta ja 23 prosenttia muusta teollisuudesta ja käsityöstä, 15 prosenttia kaupasta ja liiken-

teestä ja 12 prosenttia hallintotehtävistä. Pohjois-Ruotsissa pienten maalaiskuntien väkimäärä oli vähenemässä jo 1960-luvun alussa. Teollisten paikkakuntien (Jälliväärin ja Kiirunan) imussa Norrbottenin läänin asukasmäärä oli vielä kasvussa.

Taulukko 012b. Ruotsin puoleisen Tornionlaakson kuntien elinkeinorakenne (%-osuus) vuonna 1950

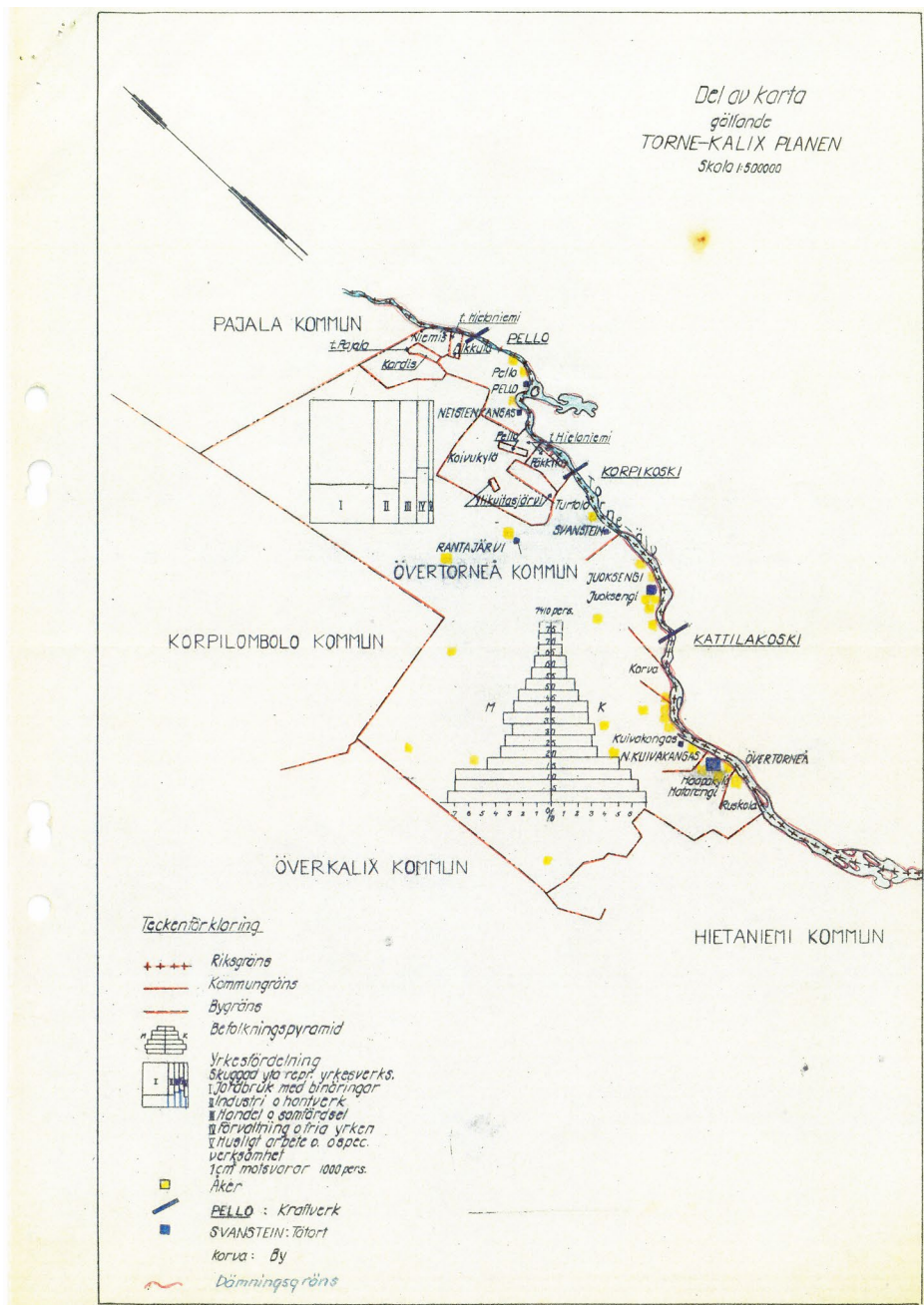
Kunta	Maatalous	Kaivos- teollisuus	Teollisuus ja käsityö	Kauppa ja liikenne	Muut
Töre	37,6	-	34,6	16,9	10,9
Överkalix	58,1	0,1	24,1	8,7	9,0
Nederkalix	32,1	-	41,8	14,5	11,6
Nedertorneå	52,1	-	27,6	9,4	10,9
Karl Gustav	58,0	-	19,4	11,0	11,6
Hietaniemi	57,2	0,1	19,5	9,3	13,9
Övertorneå	52,2	-	20,1	13,6	14,1
Korpilombolo	64,9	0,2	16,4	8,8	9,7
Tärendo	72,3	-	10,9	9,1	7,7
Pajala	61,3	0,1	18,7	8,6	11,3
Junosuando	78,0	0,5	9,0	5,9	6,6
Gällivare	31,9	22,6	18,4	17,3	9,8
Karesuando	67,6	1,2	6,7	8,9	15,6
Haparanda stad	5,3	0,2	24,4	36,7	33,4
Kiruna stad	14,9	32,8	17,9	20,1	14,3
Keskiarvo	39,6 %	10,5 %	23,0 %	14,9 %	12,0 %

Lähde: ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 1095.

Tärkeimmät maatalousalueet sijaitsivat Tornionjoen ja Kalixjoen alajuoksulla. Niin kuin Suomen Tornionlaaksossa, myös Ruotsin puolella Norrbottenin läänin maataloudessa elettiin merkittävää uudisraivauskautta 1900-luvun alkupuoliskolla. Yhteistä Suomen kanssa oli myös pientilavaltaisuus. Kun 1900-luvun alussa peltoa oli 35 000 hehtaaria, oli peltoa 89 000 hehtaaria vuonna 1956. Tornion- ja Kalixjoen alueella peltoa oli vuoden 1957 verotustietojen mukaan 33 742 hehtaaria ja niittyä 8 511 hehtaaria. Suurin suhteellinen merkitys maataloudella oli Junosuandossa (78,0 %), Tärendossa (72,3 %), Korpilombolossa (64,9 %) ja Karesuandossa (67,6 %). Pienin merkitys oli Haaparannassa ja kaivosteollisuuskeskuksista Kiirunassa (noin 15 %), mutta Jälliväärassa maataloudesta sai elantonsa hieman vajaa kolmannes.³⁶⁴ Vesivoimateollisuus rakensi terra nulliusta visioimalla tulevasta maatalouden rakennemuutoksesta, jossa syrjäisten alueiden pientilavaltaisuus murtuisi ja maatalous keskittyisi suurempiin yksiköihin. Ruotsissa maaseudun rationalisointiohjelmaa eli pientilojen vähentämistä³⁶⁵ toteutettiin Tornionjoki-Kalixjoki -hankkeen suunnitteluvaiheessa.

Osa maatalouden harjoittajista kannatti Atlantti-vaihtoehtoa (C-vaihtoehto), koska veden väheneminen Tornionjoesta olisi lisännyt viljelymahdollisuuksia kymmeniätuhansia hehtaareja ja tulvavahingot olisivat pienentyneet. Ruotsin Maatilahallitus kuitenkin kannatti jatkotutkimuksia vaihtoehtoista A ja B. Maataloustuottajat vaativat maatalouden vahinkojen reaaliarvoista korvaamista.³⁶⁶

Pohjoiskalotti-hanke ei siten ollut vain energiapolitiikkaa, vaan se oli ristiinvetoa myös eri intressipiirien välillä, mutta yleisesti ja paikallisesti hankkeen työllisyys- ja verotuottolupaukset purivat hyvin. Vesipolitiikassa ongelmat ohjautuivat helposti sinne, mitkä koettiin yhteiskunnallisessa kokonaisuudessa marginaalisiksi alueiksi eli takamaille. Pohjoisen valtapuolueet tukivat valtiojohtoista teollistamista (vesivoimarakentaminen sen osana), koska niiden mukaan yksityinen pääoma ei ollut halukas kehittämään Lappia. Kuntakohtaiset elinkeinorakenneselvitykset (esim. dokumentti 009) voi nähdä rakentajan keinoksi painottaa elinkeinojen suuntaamista alkutuotannosta teollisuuteen, rakentamiseen ja palveluihin.

Dokumentti 009. Kiiruna kaivosteollisuus oli Ruotsin elinkeinopoliitiikan lippulaiva. Alkutuotannon merkityksen vähenemisestä haettiin oikeutusta Tornionjoki-hankkeelle. Esimerkki Ruotsissa tehdystä Pohjoiskalotti-hankkeen vesirakentamisen taustaselvityksistä. Övertorneån kunnan väestö- ja elinkeinorakenne 1950-luvun lopulla. Kunnan asukkaista elannon sai 60 prosenttia maataloudesta ja teollisuudesta 20 prosenttia. Väestön ikärakenne oli varsin tasapuolinen. Ruotsin puoleisen Tornionlaakson kunnat kannattivat Tornionjoen vesistön A- tai B-vaihtoehtojen mukaista rakentamista. Vesivoimalla haettiin teollisempaa elinkeinorakennetta. Lähde: ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 953.

Tornionjoki-hankkeessa rakentaja käytti maatalouden tilan selvittämiseen tuoreita vuoden 1959 Maatilahallituksen yleisen maatalouslaskennan tuloksia, ja pyrki siitä erottelemalla määrittämään Tornion- ja Muonionjoen vaikutuspiiriin kuuluvan ranta-asutuksen.

Suomi oli ainoita Länsi-Euroopan maita, jossa maatilojen lukumäärä kasvoi vielä 1950-luvulla. Lapin kaikista viljelystiloista kolmannes syntyi toisen maailmansodan jälkeisillä asutustoimilla. Maatalouden laajentuminen perustui paljolti suoviljelyoptimismiin, jota siivittivät 1930-luvun poikkeuksellisen lämpimät sääjaksot ja luottamus moderniin kemiallis-teknisen maatalouden mahdollisuuksiin.³⁶⁷ Suomen Tornionlaaksossa oli 2 263 viljelmää vuonna 1910. Vuoden 1959 maataloustiedustelun mukaan niitä oli 5 265. Peltopinta-ala oli vastaavana aikana kasvanut noin 4 100 hehtaarista 23 200 hehtaariin. Maanhankintalain (1945) maanlunastuslautakuntien toimesta Tornionlaakson kuntiin muodostettiin viljelys-, asuntoviljelys-, kalastus- ja asuntotilat ja -tontit sekä lisäalueet mukaan lukien 814 tilayksikköä. Näistä varsinaisia viljelys- ja asuntoviljelystiloja oli 389 kappaletta. Maankäyttölain (1958) mukaisia yksikköjä perustettiin Tornionlaaksossa kaikkiaan 690 kappaletta. Niistä varsinaisia viljelys- tai asuntoviljelystiloja oli 144 kappaletta. Maanhankintalain mukaisia isompia asutusalueita Tornionlaaksossa olivat Alatornion Liakan kylän Lautamaa, Alatornion ja Tervolan pitäjien rajalle sijoittuva Susiaavan asutusalue, Alatornion ja Tornion kaupungin rajalle sijoittuva Luotomäen asutusryhmä, Karungin kunnan Aapajärven kylän ja Alatornion Sattajärven kylän välinen Aapajärven alue, Pellon Koutuksen alue, Ylitornion Lohijärven Kujasjoen asutusalue, Ylitornion kunnan Kantomaanpään kylän ja Turtolan kunnan Juoksengin kylän välinen Ratasvuoman alue sekä Ylitornion Väystäjän alue. Alatornio kuului 1900-luvun alussa 20 maatalousvaltaisimman kunnan joukkoon. Maanviljelijöitä oli 77,5 prosenttia. Pitäjän kokonaispinta-alasta oli peltoa 0,9 prosenttia eli eniten Lapin läänissä vuonna 1910. Vahvat maatalousalueet pystyivät vesivoiman rakentamissuunnitelmissa pitämään paremmin puolensa kuin luontaistaloudessa eläneet alueet. Pohjois-Suomen tilojen peltoaloja pyrittiin kasvattamaan 1920-luvulta lähtien suoviljelyllä. Suot olivat agraari-Suomen terra nulliusta, jotka piti valloittaa viljelyyn. Tornionlaakson peltoala oli vuonna 1950 kaikkiaan 34,9 prosenttia Lapin läänin peltoalasta. Osuus oli 31 prosenttia vuonna 1969. 1960-luvun lopussa tilojen keskimääräinen peltoala oli 5,7 hehtaaria, kun se koko läänissä oli 5,3 hehtaaria koko maan keskiarvon ollessa 9,0 hehtaaria. 1960-luvun puolivälissä keskimääräinen lehmäluku oli 4,4. Suurimmat karjat olivat Alatorniassa ja Karungissa, jossa keskilehmäluku oli noin kuusi. Erkki Salmi kuvasi Helsingin Sanomiin kirjoittamassaan artikkelissa Matkakosken alapuolista Tornionjokilaaksoa jonkinlaiseksi mustan mullan maaksi, joka oli hyvinvoivaa ja rehevää maanviljelysseutua. Maatilojen kasvun taustalla oli valtiovallan määrätietoinen asutustoiminta. Sotien jälkeen maanhankintalaki ja sitten maankäyttölain mukainen uudistilojen perustaminen ja lisäalueiden hankinta jatkuivat 1970-luvulle saakka.³⁶⁸ Pitkin pohjoisia jokivarsia ripotellut valtion panostuksiin

perustuneet ja vailla tulevaisuutta olevat pientilat edustivat vesivoimateollisuudelle epärationaalista elinkeinopolitiikkaa.

Järvikuiviot³⁶⁹ ja soiden kuivattaminen poistivat luontaisia vesivarastoja ja siten lisäsivät tulvariskiä. Vesivoiman rakentajat esiintyivät tulvariskin säätelijöinä. Tämä vetosi osaan tulvahaittoja kärsineistä maanviljelijöistä. Samaan aikaan, kun toisaalla maatalousmaata tai maatalouteen raivattavaksi kelpaavaa maata suunniteltiin hukutettavan veden alle, toteutettiin järvenkuivatuksia niittymaan/peltomaan saamiseksi ja kuivatettiin soita maa- ja metsätalousmaaksi. 1950-luvulla muun muassa Vesistöjen säännöstelytoimiston päällikkö DI Viljo Castrén³⁷⁰ korosti, että alan ammattilaiset eivät enää suosittelle järvenlaskuja vaan järvien säännöstelyä, mikä voitiin toteuttaa laskujoen niskan perkauksilla. Sinällään järvenlaskujen kritiikki (kustannustehottomuus ja onnettomuudet) alkoi jo 1800-luvulla (vrt. johdannossa mainittu Palmén).

Yli-insinööri J. V. Norrby totesi Haaparannassa 13.10.1959 vesirakentamisen hyllyttävän Tornionjoen tulvia: ”*Räknat över hela året torde vattenföringen bli ungefär hälften av den naturliga.*”³⁷¹ Säännöstelytoimet olivat Suomessa mahdollisia vain voimatalouden tarpeisiin vuoden 1962 vesilakiin saakka. Tulvasäännöstely oli yksi allasrakentamisen perusteluista, teknistä luonnon instrumentaalista säätelyä ihmisen tarpeisiin. Tornionjoella oli tavanomaisten kevättulvien jälkeen myös alkukesällä tunturitulia. Tornionjoki-hankkeessa C-vaihtoehtoa perusteltiin muun muassa tulvahaittojen vähenemisellä. Kemijoella diplomi-insinöörit Martti Hakola ja Ahti Risku suunnittelivat jo 1930-luvulla, että Kemijärven tulvasuojelua tehtäisiin patoamalla sulamis- ja sadevesiä latvavesillä oleviin järviin ja rakentamalla tekoaltaita.³⁷²

1950-luvun alussa Lapin ammatissa toimivasta väestöstä sai toimeentulonsa alkutuotannosta lähes 60 prosenttia. Lapin maatalouden säilyttämistä ja kehittämistä perusteltiin vielä 1960-luvulla turvallisuuspolitiikalla (harvaanasutut alueet olivat strateginen tyhjiö³⁷³), Lapin luonnonvarojen hyödyntämisen edellyttämällä pysyvällä asutuksella, Lapin oman elintarviketuotannon tarpeilla ja sitä kautta ulkopuolisen avun vähenemisellä.³⁷⁴ Asutus- ja energiapolitiikka eivät kohdanneet. Kun asutusviranomaiset vielä suunnittelivat Lappiinkin uusia tiloja, toinen valtion viranomaisen, säännöstelytoimisto ja vesivoimayhtiöt halusivat harvaan asuttuja alueita allashankkeisiinsa. Vesivoimatalouden retoriikassa oli jo 1950-luvulla näkemyksiä pohjoisen pienviljelyn kannattamattomuudesta.

Taulukko 013. Tornionlaakson maalaiskuntien tilamäärät vuosina 1950, 1959 ja 1969 ja peltoalat (ha) vuosina 1950 ja 19

Kunta	Tiloja v. 1950 kpl	Tiloja v. 1959 kpl	Tiloja v. 1969 kpl	Peltoa (ha) v. 1950	Peltoa (ha) v. 1969
Alatornio	1 395	1 265	1 205	6 626	8 584
Karunki	499	485	393	2 523	2 953
Ylitornio	942	1 189	1 103	3 556	6 158
Pello	631	840	733	1 801	3 312
Kolari	527	694	694	1 384	3 442
Muonio	392	383	294	494	1 181
Enontekiö	275	210	249	264	667
	Yht. 4 661 kpl	Yht. 5 066 kpl	Yht. 4 671 kpl	Yht. 16 648 ha	Yht. 26 297 ha

Tornion kaupungin asukkaista maa- ja metsätaloudessa työskenteli 229 eli 7 % vuonna 1950 ja 123 henkilöä eli 1,8 % työvoimasta vuonna 1970. Vuonna 1959 Torniossa oli 74 viljelmää. Vrt. Teerijoki 2010, 219. Tornionjoki-hanke ei olisi kyennyt kuin vähäisessä määrin vahvistamaan paikallisten maatilojen sivuansiomahdollisuuksia, vaikka voimalaitostyömaat lisäisivätkin paikallista puutavaran kysyntää. 1970-luvun lopulla yli yhden peltohehtaarin tiloja oli esim. Enontekiöllä 207. Lähteet: SVT. Maataloustiedustelu 1950, 1959 ja 1969 (mukana myös alle 1 hehtaarin tilat); Korteniemi 1973, 58–59.

Lapissa kuten muuallakin sotien jälkeiseen tilojen perustamiseen ja työllisyyden hoitoon ennen hyvinvointivaltion turvaverkkoa liittyi myös yhteiskuntarauhaa ylläpitäviä tavoitteita. Lappi oli myös petsamolaisen siirtoväen asutusalue. Joitakin Petsamon ja Karjalan evakkoja³⁷⁵ asui myös tulevien säännöstelyaltaiden alueella (Sodankylän Lokan, Rieston ja Mutenian henkikirjat 1950, 1955 ja 1960). Lapin savotat antoivat lisäansiomahdollisuuksia pienviljelijöille. 1970-luvulle tultaessa savotoilta olivat koneellistumisen myötä hävinneet niin jätkät kuin pienviljelijä-metsätyömiehet. Länsi-Lapissa konevoima alkoi olla savotoilla jo huomattavassa osassa 1950-luvun lopulla.³⁷⁶ Vesivoimarakentaminen ja uuden teknologian hyödyntäminen ei ollut vain taloutta, vaan se muokkasi myös kulttuurista mallia, miten luonnon resursseja voitiin ja sai hyödyntää.

1920-luvun alussa Tornionlaakson kunnissa oli noin 2 030 viljelmää. 1950-luvun alussa luku oli yli kaksinkertainen. Lapissa sodanjälkeinen asutustoiminta pääsi muun jälleenrakentamisen takia vauhtiin myöhemmin kuin etelämmässä. Uuden pellon raivauksessa noin 5 300 hehtaarin ennätys saavutettiin vuonna 1950 (Petsamon ja Sallan luovutuksessa menetettiin peltoa noin tuhat hehtaaria). 1950-luvun alussa Lapin lehmäluku ylitti 40 000:n. 1950-luvun kasvua seurasi suunnanmuutos seuraavalla vuosikymmenellä, ja maatalouspolitiikka muuttui. Maatalouden yleistä supistumista ylituotannon olosuhteissa vauhditti pellonvarausjärjestelmä. Tornionlaaksossa siirtyi vuosina 1969–1972 pellonvarausjärjestelmään 4 736 hehtaaria eli 18 prosenttia peltoalasta. Peltoalan supistuksista kertyi kolmesta pitäjästä eli Alatorniolta (1 703 ha, 224 tilaa), Karungista (941 ha) ja Ylitorniolta (898 ha) noin 75 prosenttia. Alatorniossa peltojen paketoitua oli Tervolan kanssa Lapin suurin.

Taulukko 014. Alatornion, Ylitornion, Pellon ja Kolarin maatilojen koko (peltoala ha) vuonna 1959

Peltoala (ha)	Alatornion tiloja kpl	Ylitornion tiloja kpl	Pellon tiloja kpl	Kolarin tiloja kpl	Enontekiön tiloja kpl
0,25–0,990 ha	113	172	127	65	71
1–1,99 ha	125	257	178	113	104
2,0–2,99 ha	148	230	146	105	68
3,0–4,99 ha	276	281	202	236	47
5,0–9,99 ha	442	132	157	166	14
10,0–14,99 ha	141	34	30	9	0
15,0–24,99 ha	69	4	1	1	0
> 25,0 ha	14	1	0	1	0

Vesivoimatalouden terra nullius kyseenalaisti pohjoista maatalouden pientilavaltaisuuden taloudellista kestävyyttä ja tarjosi vaihtoehdoksi energian tuomaa vaurautta. Lähteet: Ylitornion KunArk. FIX 2:1, Pellon KunArk. Eb. 1958–1959. SVT. Maataloustiedustelu 1959.

Lapin lääninhallitus korosti sodan jälkeen, että pienviljelijät tulisi saada karjataloudella toimeentuleviksi ja kodin ulkopuolisista töistä riippumattomiksi.³⁷⁷ Lapin pientilojen (ks. taulukko 014) toimeentulossa tilan ulkopuoliset metsätyöt olivat kuitenkin välttämättömiä. Vesivoimatalous käyttikin työllisyysvaikutusta oman toimintansa yhtenä perusteluna. Esimerkiksi Ylitornion asukkaista oli 1950- ja 1960-lukujen taitteessa noin puolet sellaisia pienviljelijöitä, jotka saivat huomattavan osan toimeentulostaan maa- ja karjatalouden ohella muun muassa sesonkiloonteisista metsä-, uitto- ja perkaustöistä, ja noin neljännes oli sellaisia työmiehiä, joiden pääasialliset ansiotulot tulivat sesonkiloonteisista töistä. Kunnassa oli sotien jälkeen ja vielä 1960-luvun alussa vilkasta asutustoimintaa. Muun muassa Kuusivuomaan oli tuossa vaiheessa syntymässä sata uutta asutustilaa. Ylitorniolla oli vuonna 1961 maanhankinta- ja asutustiloja 470 eli 40 prosenttia alueen tiloista. Näillä tiloilla asui noin 3 800–4 000 asukasta. ”Erämaa-asutuksen” laajentumisessa oli kunnalle omat haasteensa. Asutus syntyi varsin nopeasti ja tapahtui haja-asutusperiaatteella.

Asutusrakenne toi kunnalle ja asukkaille lisäkustannuksia kunnallistekniikan ja kunnallisten palvelujen hankkimisesta, alueen sähköistyksestä sekä tie- ja koulukustannuksista. 1960-luvun alussa kunnassa oli 29 kansakoulupiiriä (1950-luvulla 32) ja kaksi kansalaiskoulupiiriä. Ylitornio oli kärsinyt pitkin 1950-lukua työttömyydestä muutamia kesäkuukausia lukuun ottamatta. Työttömyys aiheutti kunnallistalouteen verotulojen menetyksiä sekä vuosittain varatyökustannuksiin noin 10–12 miljoonan markan kustannukset. Kunta myös velkaantui. Työttömyyden taustalla oli elinkeinorakenteen yksipuolisuus ja pienviljelijäin tarvitsemat tilan ulkopuoliset työt.³⁷⁸ Vesivoimarakentamisen lupaamat työpaikat olivat enemmän kuin tervetulleita.

Ruotsissa pohjoisen maatalouden supistuminen oli mukana jo 1950-luvun vesivoimakeskustelussa. Suomessa ei vielä 1950-luvun vesivoimakeskustelussa nähty sitä

murrosta, mitä elinkeinossa tulisi tapahtumaan seuraavan kymmenen vuoden aikana. Kuitenkin jo 1950-luvun lopulla Suomen maatalouspolitiikassa äänenpainot sodan jälkeen harjoitetun asutuspolitiikan muuttamiseen kasvoivat. Maatalouden keskittyminen ja tulevaisuudessa näyttävä maatalousväestön väheneminen³⁷⁹ loi perusteita Lapin vesivoima-alueiden terra nulliukselle. Vajaassa käytössä olleiden luonnonresurssien käyttö loisi työtä. Joulukuussa 1958 Haaparannanlehti kirjoitti pääkirjoituksessaan: *”Niin Ruotsin kuin Suomenkin puoli Tornionjokivartta on alityöllisyysaluetta ja kummallakin puolen kaivataan kipeästi työkohteita. Unohdettava ei ole myöskään sitä, että itse voimalaitoksetkin tarjoavat myöhemmin työtilaisuuksia ainakin pienemmässä määrin ja ovat myös sijaitessaan kuntien alueella verotuskohteita.”*³⁸⁰ Mitalin toinen puoli, vesivoimarakentamisen myötä menetetyt työpaikat, jäi terra nullius -retoriikassa sivuun.

Suomen hyvinvointivaltion läpimurtoa ja pienviljelyhegemonian rapautumista tutkinut Päivi Uljas on kirjoittanut pienviljelykeynesiläisyydestä. Termi kuvaa eräänlaista jakopolitiikkaa demokraattisessa taponpoikaisvaltiossa, jossa palkansaajien, pienviljelijöiden ja yrittäjien ammatit eivät olleet täysin erkaantuneet toisistaan, vaan jossa tukitoimin yritettiin antaa kaikille monimuotoistalouden eläjille hiukan lisää valtion varoista. Pohjoiselle maitotaloudelle oli eduksi, kun sodan jälkeen maitotaloustuotteiden hinnat vakautettiin. Viljan ja maidon hintasuhteen muutos ja maitotalouden tuotantotuet merkitsivät kymmenien tuhansien pienviljelijöiden siirtymistä kotikulutustuotannosta maidon ja lihan myyntituotannon harjoittamiseen.³⁸¹ 1960-luvun maatalous- ja yhteiskuntapolitiikassa alkoi näkyä muutoksen merkkejä. Samoin myös perinteinen pienviljelijä-metsätyömies -yhdistelmä tuli koneellistumisen kautta haastetuksi. Tulkitsen niin, että vesivoimatalouden retoriikassa syrjäseutujen alkutuotannon näköalattomuus liittyi ainakin jossain määrin viriämässä olleeseen pienviljelyideologian ja valtiovetoisen asutuspolitiikan kyseenalaistamiseen. Ruohonjuuritasolla Lapissa uskottiin alkutuotannon tulevaisuuteen vielä 1950- ja 1960-lukujen taitteessa, siis silloin kun Tornionjoki-hanke oli kuumimmillaan ja Lokka-Porttipahdan allastilakaupat vilkkaimmillaan.

Pohjoiskalotin vesivoimahanke uhkasi tunturisaamelaisten perinteistä elämäntapaa.³⁸² Suunnitteluorganisaation ja myös poliittisen eliitin näkökannat lähtivät suurten lukujen logiikasta. Saamelaisten elinkeinon erityispiirteiden vaaliminen ympäristöön kohdistuvissa toimissa ei ollut keskeisin huomio nostettu asia. Vaikka Tornion- ja Kainuunjoen yhteispohjoismaisen hankkeen C-vaihtoehto, joka olisi vaikuttanut eniten alueen saamelaisten elämään, oli suunnittelijoiden päävaihtoehto, Imatran Voima Oy ja Vattenfallsstyrelsen eivät järjestäneet suoraa kohtaamista-paamista asianosaisten kanssa. Ratkaisu kertoo sisäistetystä terra nullius -asenteesta.

Ruotsin lapinkylät levittäytyivät luode-kaakko-linjassa kulkevien jokilaaksojen mukaisesti. Läänin pohjoisosien saamelaisväestön määrä oli pieni. Heissä oli sekä metsä- että tunturisaamelaisia. Perinteiset kesälaitumet olivat etupäässä Norjan puolella ja talvilaitumet Ruotsin puolella. Könkämän lapinkylän jutaamisreitti kul-

ki osin Suomen kautta.³⁸³ Ruotsin Museoviraston (Riksantikvarieämbetet) vuoden 1961 kulttuurihistoriallisessa selvityksessä Lainiovuomaa pidettiin perinteisimpänä nomadimaista elämäntapaa harjoittaneena lapinkylänä.³⁸⁴

Ruotsissa poronhoitoalueella on 33 tunturisaamelaiskylää ja kymmenen metsäsaamelaiskylää. Näiden lisäksi on kahdeksan konsessiolapinkylää Kalix- ja Tornionjokilaaksoissa. Ruotsissa oli saamelaisia 1940-luvun puolivälissä noin 10 200. Erityisesti Torniojoki–Kalix-hankkeen säännöstelyallasvaikutukset olisivat kohdistuneet pohjoisimpaan Ruotsiin. Ruotsin saamelaisalueelle Luulajajoesta etelään rakennettiin runsaasti vesivoimaloita. Luulajajoessa on nykyään viisitoista voimalaitosta.³⁸⁵

Ruotsin varhaisin yksityiskohtainen saamelaisilasto on vuodelta 1945.³⁸⁶ Jälliväärän tunturisaamelaisten³⁸⁷ määräksi laskettiin 544 vuonna 1945, ja metsäsaamelaisia oli 129, Jukkasjärvellä vastaavasti 787 tunturisaamelaista ja 31 metsäsaamelaista sekä Karesuandossa (Karesuvannossa) oli tunturisaamelaisia 372. Tornionjärven suurvoimalahanke olisi muuttanut suuresti Pohjois-Ruotsin saamelaisväestön elinolosuhteita. Ruotsin Museovirasto totesi lausunnossaan pohjoisten lapinkylien poronhoidon muutoksen ja modernisoitumisen olevan käynnissä. Viitaten Lainiovuomaan virasto totesi: ”Lainiovuoma torde f.n. vara den älderdomligaste lappbyn. I den man vattenutbyggnaderna beröra fjälllapparna och påskynda en pågående förändring kan övergången från gammalt till nytt bli särskilt påtaglig där. - - -”³⁸⁸

Kulttuuriperintöasiat nousivat suunnitteluprosessissa esille, mutta 1950- ja 1960-lukujen vesirakentamisessa (vrt. Sompio) kulttuuriperintöasioilla ei haastettu vesivoimaa eikä terra nullius -retoriikkaa. Vuonna 1958 Norrbottenin kolmessa pohjoisimmassa saamelaiskylässä eli Könkämässä, Lainiovuomassa ja Saarivuomassa oli asukkaita yhteensä 590. Poronhoidon ohella Tornionjärven ympäristön saamelaisten elinkeinot painoutuivat 1930-luvun porotuhojen jälkeen kalastukseen ja metsästyksen ennen muuta Kortolahdessa Tornionjärven itäisimmässä niemessä.

Vuoden 1960 mietinnössä alueen asutushistoriasta todetaan: ”Äldre bebyggelse, både lapsk och icke-lapsk, i trakten av Torneträsk är Lattilahi, Tallojärvi och Kattuvuoma.” Kattuvuoma oli alkuaan suomalainen kylä, josta muuttoliikettä suuntautui Kiirunaan, ja Kattuvuomaan muutti lappalaisia perheitä Vuoskojärveltä (Vuoskojauure) ja Laimolahdesta (Laimoviken/Laimoluokta). Tornionjärven seudun asukkaita hakeutui myös ratatöihin ja Porojärveltä kaivostyöhön. Osa perheistä hankki lisäansioita käsitöillä.³⁸⁹ Vertailukohtana 1960-luvun alussa Enontekiön saamelaisväestöksi laskettiin 402 henkilöä.³⁹⁰ Pieni väestömäärä isolla alueella loi ulkopuolta alueen resursseja hyödyntäville käsitystä tyhjistä maasta. Terra nullius oli itse itseään ruokkiva ulkopuolisen määrittämä käytäntö ja oikeutuksen muoto.

Vesivoimatoimikunnan laskelman mukaan Ruotsin tunturiporonhoitajia oli 220 perhettä (kahdeksan paliskuntaa). Metsäporonhoitajia oli 25 ja toimiluvan perusteella metsäporonhoitoa harjoittavia perheitä 20. Alueella oli kaikkiaan noin 70 000 poroa. Laidunalue oli yhteensä 48 000 km². Poroelinkeinoon kannattavuudesta vesivoimatoimikunta esitti pessimistisen näkemyksen. Toimikunnan mukaan elinkeino

ei tullut omillaan toimeen, vaan tekniset laitteet ja asuinkustannukset jouduttiin peittämään suurimmaksi osaksi valtion varoista.³⁹¹ Näkemys sai tukea myös poliittisessa retoriikassa (muun muassa Lassinantti). 1960-luvun alussa oli esillä myös rajan molemmin puolin pohjoista porotaloutta koskeva rationalisointisuunnitelma.³⁹²

Ruotsissa niin sanottu uusi saamelaispolitiikka syntyi poronhoitolakikomitean (laki 1971) työskentelyn aikana. Sen tavoitteena oli palauttaa saamelaisille ikimuis-toinen nautintaoikeus maahan ja poronhoitoon. Uusi saamelaispolitiikka ei ehtinyt vaikuttaa Tornionjoki-hankkeen eikä Lokka–Porttipahdan suunnitteluvaiheessa. 1970-luvun alussa alkanut aktivoituminen tapahtui samanaikaisesti Norjassa, Ruot-sissa ja Suomessa.

Pohjoiskalotin vesivoiman rakentamista selvittänyt vesivoimateollisuus lupaili rajan molemmin puolin työllisyyttä ja vesivoimarakentamisen työllisyyspiikin positiivisia kerrannaisvaikutuksia. Tiedotuksessa todettiin, että ”*Kraftbyggena ger massor av arbete*”. Tiedotteen mukaan vesivoima ei vain merkinnyt lisää sähköä, vaan koko yhteiskunnan muutosta: ”*Det innebär förändringar i samhällsbilden. När de stora byggplatserna börjar svälla ut krävs arbetskraft och det krävs människor för att förse jobbarna med den service som krävs i ett modern samhälle.*”³⁹³

Ruotsissa työttömyysaste oli vuosina 1956–1960 noin 0,6 prosenttia. Kalixjoki-laaksossa työttömyys oli vastaavana ajankohtana noin 2,1 prosenttia, Haparandassa 3,0 ja Pajalan alueella 3,6 prosenttia.³⁹⁴ Tornion- ja Kalixjokilaaksojen muuta Ruotsia korkeampi työttömyys loi vesirakentamiselle otollista työllisyyspoliittista työntöä. Rakentamista verrattiin kernaasti Luulajajoen rakentamisen vaatimaan työvoimaan – 1950-luvun lopulla määrä oli yli 2 000 henkilöä.

Vesivoimatoimikunta näki Ruotsin Tornion- ja Kainuunjokialueen kylien so-siaalisen rakenteen vanhanaikaisena ja arvioi rakenteen muuttuvan ja erikoistuvan elinkeinorakenteen myötä. Muun muassa perinteinen niittytalous häviäisi maata-louden rationalisoimisen seurauksena. Vastaavasti Sompion niittytaloutta pidettiin vesivoiman näkökulmasta marginaalisena.

Norrbotenissa asui noin 3,5 prosenttia Ruotsin väestöstä, mutta alueen työttö-myys oli 20–25 prosenttia koko maan työttömyydestä.³⁹⁵ 1960-luvun alussa Ruot-sissa alettiin toteuttaa ohjattua muuttoliikettä. Syrjäseutujen ohjattu autioittaminen oli eräänlaista käänteistä aktiivista terra nullius -politiikkaa. ”*Ellemme anna syrjä-seutujen ihmiselle mahdollisuutta muuttaa pois elinkelvottomilta alueilta, laskee koko läänin elintaso. Me pyrimme muuttoliikettä ohjaamalla luomaan muutamia voimak-kaita keskuksia, pyrimme kouluttamaan ihmiset paremmin tuottaviin ammatteihin. - - -. Yritämme päästä irti taloudellisesta tekohengityksestä, työttömyydestä ja hyödyttö-mistä ammateista.*” Näin kuvasi ohjelman tarkoitusta Norrbottenin läänin maaherra Ragnar Lassinantti.³⁹⁶ Maataloudessa pyrittiin kasvattamaan tilakokoa. Ohjelmassa siirrettiin taloja ja jopa kokonaisia taloryhmiä lähemmäksi asutuskeskuksia. Tavoit-teena oli asutuksen siirtäminen kokonaan pois syrjäisimmiltä seuduilta. Yksi tämän ohjelman mukaan asuinpaikkansa ja talonsa siirtäneistä oli övertorneälaisen Vilhelm

Lanton perhe. Lantot muuttivat Kuusijärveltä Matarengiin vuonna 1967. Palkitun ruotsalaisen valokuvaajan, kirjailijan ja maaseudun puolustajan Sune Jonssonin ”Kuvia suuresta muuttoliikkeestä” -näyttely antoi kasvot tälle Ruotsin maalaiskylien autioitumiselle.

1950-luvun lopulla Tornionlaaksossa oli työttömiä keskimäärin kuukaudessa 1 228 ja maksimissaan 2 260. Kuukausittaiset keskiarvot tuhatta asukasta kohti vaihtelivat alueen kunnissa 18–33. Korkeimmat keskiarvot olivat Enontekiöllä (33) ja Kolarissa (32) sekä matalin Torniossa (18). Lapin läänissä oli vuoden 1949 lopulla työttömiä yli 7 000 henkilöä. 1950-luvulla työllisyystilanne parani, ja 1960-luvun alussa läänin työttömyysprosentti oli noin 0,4. Vuonna 1961 työttömiä oli Lapissa keskimäärin kuukaudessa 5 193, vuonna 1962 vastaava luku oli 5 460, seuraavana vuonna 7 479, vuonna 1964 työttömiä oli 8 299 ja vuonna 1965 keskimääräinen kuukausittainen työttömien määrä oli 8 866 henkilöä. 1960-luvun lopulla elinkeinorakenteen muutos sekä metsä- ja rakennustöiden väheneminen pahensivat työttömyyttä, vaikka Lapin muuttotappio Etelä-Suomeen oli 11 000 asukasta ja Ruotsiin 27 000. Vuoden 1966 lopulla työttömiä oli 4 500 ja keväällä 1968 noin 7 600 henkilöä. Läänin työttömyysprosentti oli 4,6 vuonna 1970 ja 4,7 vuonna 1975, kun se keskimäärin koko maassa oli noin kaksi prosenttia. Talvella 1972 Rovaniemen työvoimapiirissä työttömyysaste oli 11 prosenttia.³⁹⁷

Eri rakentajayhtiöiden ja rakentamiseen positiivisesti suhtautuneet sidosryhmät pitivät vuosikymmeniä Lapin vesivoiman rakentamisen³⁹⁸ yhtenä perusteena etenkin voimalaitosten työllisyysvaikutusta ja positiivisia aluetaloudellisia vaikutuksia samalla, kun korostettiin yhteisen hyvän agenda. Työllisyystilastoilla luotiin terra nulliukselle retorista pohjaa. Ilman vesivoimatalouden rakentamista työllisyystaso jäisi huomattavasti alhaisemmaksi. Taulukkoon 015 on koottu Kemijoki Oy:n oma yhteenveto yhtiön työllistävistä vaikutuksista Tornionlaakson kuntien ja Sodankylän osalta ajanjaksolta 1953–1978. Vertailuna ovat mukana myös Lapin kunnat yhteensä ja koko Suomi. Työllistämispuheella vesivoimarakentaja hankki sosiaalista toimilupaa. Ajanjakso kattaa Kemijoki Oy:n intensiivisimmät voimalaitosten rakentamisvuodet ja Sodankylän altaiden rakentamisen Porttipahdan voimalaitosyksikköä lukuun ottamatta. Mukana ovat sekä toimihenkilöt että työntekijöiden lukumäärät sekä heille maksetut palkat verotuskunnan mukaan. Tilasto ei kerro työsuhteen kestoa. Varsinkin heti sodan jälkeen suurilla työmailla oli työvoimassa suurta vaihtuvuutta. Tyypillistä voimalaitosrakentamisessa oli, että rakennustyön edetessä ydinporukka siirtyi valmistuvalta työmaalta toiselle. Tämä kiertäminen alkoi jo rakentamisen siirryttyä 1950-luvun alkupuolella Oulujoelta Kemijoelle. Pohjois-Suomen työttömiä ohjattiin siirtotöihin Etelä-Suomeen muun muassa Tarvontien eli Helsinki–Turku-moottoritien työmaalle. Toisaalta voimalaitosrakentaminen vei työpaikkoja muun muassa alkutuotannosta.

Taulukko 015. Kemijoki Oy:n laskelma yhtiön työllistävästä vaikutuksesta Tornionlaaksossa ja Sodankylässä vuosina 1953–1978

Kunta	Työntekijöitä	Palkat mk
Alatornio	926	2 166 731
Enontekiö	27	34 972
Karunki	163	327 193
Kolari	75	130 505
Muonio	51	60 432
Pello	107	773 088
Tornio	153	1 086 542
Ylitornio	262	884 899
Sodankylä	1 336	3 678 996
Tornionlaakso ja Sodankylä yhteensä	3 100	9 143 358
Lapin kunnat yhteensä	63 140	372 985 110
Suomen muut kunnat yhteensä	12 010	33 444 778
	Yhteensä 75 150	Yhteensä 406 429 888 mk

Lähde: ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 432. Vuonna 1985 Sähkötuotannon työllistävä vaikutus Lapin työllisestä työvoimasta oli 1 500 henkilöä eli 1,8 prosenttia, maatalouden ja metsästyksen 7,4 ja metsätalouden 5,8 prosenttia. Erämaakomitea 1988:39, 81.

Kemijoki Oy työllisti työvoimastaan (ks. taulukko 015) Tornionlaaksosta ja Sodankylästä 4,13 prosenttia, ja heidän palkkapottinsa oli 2,25 prosenttia palkkojen kokonaismäärästä. Isojen lukujen logiikka häivytti työn väliaikaisuuden ja vesivoimarakentamisen aiheuttamat paikalliset työpaikkojen vähenemiset.

Tornionjokilaaksosta lähdettiin töihin myös Sodankylän savotoille. ”Sitä vaan lähdettiin pohjoista kohti, missä arveltiin savottoja olevan. Tienvarsilta löytyi sitten viittoja työmaille”, muisteli Erkki Konttajärvi tietään Lokan allasavotalle vuonna 1964. Sodankylään tuli työvoimaa myös Pohjois-Pohjanmaalta, Pohjanmaalta, Kainuusta, Pohjois-Karjalasta ja Savosta.³⁹⁹ Suomen puolelta Tornionlaaksosta hakeuduttiin töihin myös Ruotsiin. Tornionlaakson kuntain keskustoimikunta ilmoitti keväällä 1957 valtakunnansuunnittelutoimistolle, että alueen kunnista kävi Ruotsissa töissä 859 henkilöä. Eniten heitä oli Alatorniosta (274 henkilöä) ja Ylitorniolta (250 henkilöä) ja kolmanneksi eniten Kolarista (170 henkilöä).⁴⁰⁰ Tornionjoki-hankkeen työllistävä vaikutukset olisivat realisoituneet varsinaisesti vasta 1970-luvulla. Lokan ja Porttipahdan lupaprosessin käynnistymisen aikoihin Lappi sukelsi pahaan työttömyyskierteeseen. Vuodesta 1964 työttömyys alkoi kasvaa merkittävästi.

Lapin läänin maaherra Uno Yrjö Hannula⁴⁰¹ (s. 1891 Alatorniolla, k. 1963 Kemissä) suhtautui kielteisesti Tornionjoen rakentamiseen.⁴⁰² Yleisesti hän ei vastustanut vesivoiman rakentamista. Hannula penäsi jo 1930-luvulla valtiolta toimia Kemijoen Taivalkosken rakentamisen selvittämiseksi.⁴⁰³ Jättäessään maaherran tehtävää lokakuussa 1958 Hannula totesi, että tie- ja vesivoimaloiden rakentaminen ei ollut luonut Lappiin pysyviä työpaikkoja: ”Lappiin on viime vuosina uhrattu paljon

työttömyysmiljardeja, jotka on käytetty etupäässä teiden ja voimalaitosten rakentamiseen. - - - Kuitenkaan ei näillä miljardeilla ole luotu pysyviä työtilaisuuksia, joiden puute on vaikein ongelmamme.”⁴⁰⁴ Lapin lääninhallitus ei ollut 1950- ja 1960-lukujen taitteen Tornionjoki-hankkeessa aktiivinen. Tornionjoki-hankkeen työllisyys- ja verotusvaikutuksia epäili myös muun muassa Ruotsin luonnonsuojeluyhdistys⁴⁰⁵, mutta vesivoimatalouden narratiivi hallitsi keskustelua.

Tornion kaupunginjohtajana vuosina 1938–1963 toiminut Petter Ewert Koponen⁴⁰⁶ (s. 1896 Leppävirralla, k. 1970 Saksassa) edusti Hannulasta poikkeavaa näkemystä. Talvella 1963 hän hahmotteli Tornionjokilaakson tulevaisuutta vuoteen 1975: ”Työllisyyttä on vuoteen 1975 mennessä onnistuttu ylläpitämään myös Tornionjoen tulevien voimalaitosten rakentamisen avulla. Kun Tornionjoen lohi on jo nykyisellään melkein kokonaan hävinnyt, eivät voimalaitosten vastustajat voi reaalisin perustein ainakaan kalastukseen vedota.”⁴⁰⁷ Konventionaalisen vesivoimarakentamisen työllisyysvaikutus oli kunnallisvaikuttajien parissa yleisesti jaettu näkemys Tornionjoen molemmin puolin.

Vesivoimarakentamisen työllistävä vaikutus Norrbottenin läänissä oli 1950-luvun jälkipuoliskolla yli 2 000 henkilöä. Pohjoismainen vesivoimakomitea käytti Luulajan rakentamisen työllisyysvaikutuksia Tornio- ja Kalix-hankkeiden laskentaperusteina. Norrbottenin työvoimaviranomaiset puolustivat Pohjoiskalotin vesirakentamisen A-vaihtoehtoa. ”Vi har för nuvarande de största relativa överskotten på arbetskraft just i Torne och Kalix älvdalar”, perusteli Norrbottenin työllisyyslaitos rakentamista vuonna 1962. Tornionjoki–Kalix-suunnitelmassa rakentamisajan työllistävä vaikutus arvioitiin hieman Kemijoen valjastamista pienemmäksi. Julkisuudessa puhuttiin noin 66 000 henkilötyövuodesta (A-vaihtoehto) kahdenkymmenen vuoden aikajänteellä eli keskimäärin vuodessa 3 300 työntekijää. B-vaihtoehdon kokonaisyöllistävä vaikutus koko rakennusajalta arvioitiin 58 000 ja C-vaihtoehdon 49 000 vuosityöntekijäksi ja toimihenkilöksi. Työllisyysvaikutus olisi kohdistunut Ruotsin puolelle. A-vaihtoehdossa osuus olisi ollut noin 62 prosenttia, B-vaihtoehdossa noin 52 ja C-vaihtoehdossa 82 prosenttia.⁴⁰⁸ Rakentamisaikojen palkkojen kokonaissumma arvioitiin muiden voimalaitosrakennustyömaiden kokemusten perusteella 20–30 prosentiksi kokonaisinvestoinneista. Jokkmokin vertailukunnan esimerkin perusteella vesivoimakomitea laski paikallistulon olevan 35–40 prosenttia rakennustöihin sijoitetusta pääomasta.⁴⁰⁹

Esimerkiksi Ruotsin luonnonsuojeluyhdistys kyseenalaisti rakentamishankkeen luonnonarvoilla ja taloudellisilla perusteilla. Yhdistys tunnisti kuitenkin myös pohjoisen vesivoimarakentamisen työllisyyspoliittisen paineen: ”Arbetsmarknadsfrågor i Norrbottens län kan också leda till krav på tidigare utbyggnad än som kraftekonomiskt är motiverat.”⁴¹⁰ Norrbottenin ja Västerbottenin kauppakamarit puolsivat rakentamista, ja etusijalla oli B-vaihtoehto: ”Ett riktigt utnyttjande av de norrländska naturtillgångarna anses bäst gagna, näringslivet och därmed också befolkningen i över Norrland.” Ruotsin talouskollegio piti vesivoimarakentamista liian kalliina työttö-

myydenhoitokeinona, ja kamarikollegio piti Tornionjoki–Kalix-hanketta liian kal-liina: ”*Kraften blir för dyr jämfört med ångkraft och annan icke utbyggnad vattenkraft (Vidälven)*.”⁴¹¹

Kun Ruotsissa keskustelu Kalixjoen rakentamisesta virisi uudelleen 1970-luvul-la, rakentamisen puolustajat esittivät joen rakentamisen tuovan 20 vuodeksi 670 henkilötyövuotta.⁴¹²

Harva asutus, elinkeinojen rahallistaminen ja alkava elinkeinorakenteen muutos, väestön keskittyminen sekä optimistiset linjaukset vesivoimarakentamisen kansan- ja aluetaloudellisista vaikutuksista siivittivät vesivarojen yhteiskunnallistamista ja terra nulliuksen hyödyttömien resurssien muuttamista tuottamaan hyötyä. Samalla voi-tiin edistää alajuoksun talouskeskuksia ja alueen kaivos- ja puunjalostus- sekä muuta teollisuutta. Taloudellinen hyöty peittäisi haitat. Tornionjokilaakson alajuoksun keskuksissa pyrittiin irti Lapin takamaan imagosta. Vesivoiman rakentaminen oli osa kaivattua modernisaatiota ja aluetalouden vahvistamista. Suomen puolella vesi-voimahankkeen keskeiset vaikuttajat löytyivätkin alajuoksulta.

Vahingot peittyvät yleisen edun alle

Retorinen puhe yleisestä edusta oli yksi terra nullius -retoriikan keskeisiä välineitä. Sillä luotiin numeroiden valta, ja paikallistalouden merkitys puristui hierakkiseen valtasuhteeseen. Toinen yleinen retorinen vaikuttamistapa oli puhe vesivoimara-kentamisesta välttämättömyytenä. Toisaalta kylmien tilojen perustamista, soiden kuivaamista ja metsäresurssien tehokäyttöä ankkuroitiin tyhjän maan käyttöönot-tamisen taloudellisella logiikalla. Luonnonvesien paikallistason hydrososiaalinen toimintaketju (kalastus, liikenne) joutui ulkoapäin nähdyn taloudellisen hyödyn tavoittelun puristukseen. Tornionjoki–Kalixjoki-projektin vesivarojen hyödyntä-miseksi suunniteltiin voimalaitosten lisäksi useita vesien säännöstelyjä, joista osa oli mittaluokaltaan suuria. Rakentaja ei pitänyt soiden veden alle joutumista kum-moisena uhrauksena. Syrjäiset suot jäivät 1950-luvun vesivoima-agendassa erään-laisen suosokeuden jalkoihin. Säännöstelyssä oli kuitenkin joitakin taloudellisia ja luonnonarvoihin liittyneitä tunnistettuja kipupisteitä kuten korvauskysymykset ja maisemahaitat. Toisaalta säännöstelyn voimataloudellista tarvetta lisäsi Tornion-joen valuma-alueen vähäjärvisyys. Vähäjärvisyys oli pohjoisen säännöstelyaltaiden rakentamisen keskeisiä perusteluja. Vähäjärvisyyden voimataloudellinen haitta oli murrettavissa vesirakentamisella, ja vähäjärvisyys antoi sille vaihtoehdottomalta vaikuttavan perusteen.

Ruotsin kuudenneksi suurin järvi, Tornionjärvi oli suurimpana järvenä (noin 330 km²) tietenkin mukana Pohjoiskalotti-hankkeen säännöstelysuunnitelmissa. Myös Rautasenon Rautasjärvi oli tarkoitus säännöstellä, ja Rautasenoon oli voimalaitok-sen yhteyteen tarkoitus rakentaa pienempi säännöstelyallas. Vittangijoen vettä oli tarkoitus säännöstellä Tornionjoen yhtymäkohtaan rakennettavan voimalaitoksen padolla. Lainionjoen (Lainionväylän) vesiä oli tarkoitus padottaa laakeille suoalueil-

le Ylä-Sopperon kohdalle rakennettavalla säännöstelyaltaalla. Muonionjoen järvistä Kelottijärveä suunniteltiin säännöstelyjärveksi, mutta järven alavan ympäristön takia altaan alle oli jäämässä niin paljon maata, että Kelottijärvestä oli itse asiassa tulossa säännöstelyallas. Ylemmäksi Lammaskoskelle oli suunnitteilla toinenkin säännöstelyallas. Nierijärven ”tekojärvi” oli tarkoitettu Lätäsenon säännöstelyyn. ”Tekojärvi” vaati sivupadon lähelle Norjan rajaa ja pitkät kanavat. Kainuun- ja Kaitumjokien yhtymäkohdan alapuolelle oli suunnitteilla Vettasjärven allas. B-vaihtoehdossa Vettasjärvi jäi pois. C-vaihtoehdossa Ylä-Sopperon Lainionjoen allasta tarvittiin kääntämään vedet Tornionjärveen.⁴¹³

Esimerkiksi C-vaihtoehdon suunnitelmissa Kelottijärven altaan (tilavuus 270 milj. m³) padotuskorkeus oli + 388,0 mpy, altaan alaraja + 381,0 mpy ja säännöstelyaste (altaan tilavuus: tulovesimäärä) 78 prosenttia. Lammasjärven altaan (tilavuus 520 milj. m³) padotuskorkeus olisi ollut + 460,0 mpy, altaan alaraja + 445,0 mpy ja säännöstelyaste 63 prosenttia sekä Nierijärven altaan (tilavuus 530 milj. m³) padotuskorkeus + 447,5 mpy, altaan alaraja 430,0 mpy ja säännöstelyaste 58 prosenttia. Veden energioresurssiluonnetta ilmentää hyvin muun muassa Imatran Voima Oy:n suunnittelumuistion toteamus keväällä 1962, että Kelottijärven altaan alaraja tarkoitti, että ”200–300 milj. m³ hyödytöntä pohjavarastoa jää hyödyllisen altaan alarajan alapuolelle.”⁴¹⁴

Kalixjoen pääuomassa Paittasjärveä kaavailtiin säännöstelyyn, mutta asutukselle ja luonnonsuojeluarvoille oli tulossa niin suuret vahingot, että rakentaja päätyi siihen, että Paittasjärven säännöstelyä oli pyrittävä mahdollisuuksien mukaan välttämään. Kaitumjoen haarassa sijaitsevaa Kaitumjaurea aiottiin säännöstellä. Kalixjoen vesistöön kuului myös Vuotnan säännöstelyallas, Kalixjokeen Kaalasluspan kohdalle oli suunnitteilla rakentaa pato ja toinen Kaitumjokeen muutamia kilometrejä Kilinkilinkan alapuolelle.

Vahingonkorvausten ja vahinkoja ehkäisevien toimenpiteiden (maatalous, metsätalous ja uitto, kalastus, poronhoito, liikenne, raivaus, muut vahinkoja estävät toimet) kustannusvaikutus arvioitiin A-vaihtoehdossa Suomessa 60 miljoonaksi Ruotsin kruunuksi (noin 3,5 mrd. mk) ja Ruotsissa 340 miljoonaksi kruunuksi, B-vaihtoehdossa Suomessa 60 miljoonaksi (3,5 mrd. mk) ja Ruotsissa 490 miljoonaksi ja C-vaihtoehdossa Suomessa 150 miljoonaksi (noin 9 mrd. mk) ja Ruotsissa 560 miljoonaksi kruunuksi.⁴¹⁵

Maatalousvahingot (taulukko 016) olivat suurimmat Suomen puolella pienelle, eristetyssä asemassa olevalle asutukselle lähinnä vaihtoehdoissa A ja B. ”Suurille elinvoimaisille asutuksille aiheutuva vahinko on yleensä hyvin pieni”, arvioi vesivoimatoimikunta. Ruotsissa suurimmat maatalousvahingot olivat syntymässä vaihtoehdossa A lähinnä Tärännön seudulle ja välille Jokkfallet–Överkalix, jossa olisi ollut noin 40 lunastustapausta. Hajallaan ja syrjässä sijaitsevan asutuksen vahingoista komitea totesi, että tällaisen asutuksen olemassaolo ”saattaa jo muistakin syistä olla kyseenalaista”. C-vaihtoehdossa suurimmat niittyvahingot olivat tulossa Sopperon

kohdalla Lainionjoella. Maatalousmaalle aiheutuva suhteellinen vahinkoprosentti oli vesistön ranta-asutukselle Ruotsissa A-vaihtoehdossa 6,6 prosenttia, B-vaihtoehdossa 3,7 ja C-vaihtoehdossa 0,8 prosenttia. Suomessa vastaavat prosenttiosuudet olivat A- ja B-vaihtoehdoissa 6,5 prosenttia ja C-vaihtoehdossa 0,4 prosenttia.⁴¹⁶

Taulukko 016. Maatalouden vahinkoarviot toukokuussa 1961 Tornionjoen valuma-alueen voimalaitoshankkeessa

	A-vaihtoehto	B-vaihtoehto	C-vaihtoehto
RUOTSI			
Peltoa (ha)	200	200	-
Niittyä (ha)	800	800	100
Metsää (ha)	2 700	2 700	-
Joutomaata (ha)	10 400	10 400	8 600
Lunastettavien kiinteistöjen määrä (kpl)	35	35	5
SUOMI			
Peltoa (ha)	650	400	50
Niittyä (ha)	1 300	900	300
Metsää (ha)	25 000	20 000	5 000
Joutomaata (ha)	30 000	25 000	35 000
Lunastettavien kiinteistöjen määrä (kpl)	110	75	35
Rahalliset korvaukset:			
Ruotsi milj. Rkr	24	17	6
Suomi milj. Smk	795 (13 milj. kr)	795 (13 milj. kr)	125 (2 milj. kr)

Laskelmat perustuivat kiinteistöveroluetteloihin. Esimerkiksi Tornionjoen, Muonionjoen ja Lätäsenon 18 voimalaitoksen vaihtoehdossa voimalaitosten padotusaltaiden peltoalavahingoksi laskettiin Suomen puolella 156 hehtaaria. Lähde: ELKA. Imatran Voima Oy. Redogörelse för utredningsläget maj 1961. Verkningar och deras betydelse för alternativval. 766. # 1095.

Vesivoimakomitea laski maatalousvahingot myös osittaisen vahingon osalta muuttaen hehtaarimäärät kokonaisvahingon alaiseksi pinta-alaksi (yksi peltohehtaari vastasi komitean laskelmassa kaksi niittyhehtaaria). Komitean laskelmassa A- ja B-vaihtoehdossa Ruotsin puolen maatalouden vahinkoala oli 14 200 hehtaaria ja C-vaihtoehdossa 9 300 hehtaaria. Vastaavat vahinkoalat Suomen puolella olivat A-vaihtoehdossa 53 810 hehtaaria, B-vaihtoehdossa 42 280 hehtaaria ja C-vaihtoehdossa 32 290 hehtaaria.⁴¹⁷

Voimalaitosrakentajan (Vattenfallsstyrelsen ja Imatran Voima Oy) selvitysten mukaan rakennushankkeen yleiset maatalouden vahinkoarviot eri vaihtoehdoissa (A–C) on koottu taulukkoon 016. Taulukko perustuu Imatran Voima Oy:n ja Vattenfallsstyrelsenin laskelmaan toukokuulta 1961. Jokilaakson maatalous olisi kärsinyt nimenomaan vaihtoehdoissa A ja B. Terra nulliuksen näkökulmasta rakentajien

halu edetä C-vaihtoehdolla oli talousrationalismia paitsi suurvoimalaedun myös muita lunastettavien kiinteistöjen vähäisemmän määrän takia. C-vaihtoehto oli terra nulliusta konkreettisimmillaan. Haitat kasautuivat syrjäisille alueille, pienelle joukolle ihmisiä, kun taas ”takamaiden” uhraukset tuottaisivat merkittävää yleistä etua.

Kuva 010. Tornion-, Muonion- ja Kalixjoki olivat merkittäviä uittojokia. Viime sotiin saakka voimalaitosten rakentajat olivat usein puutavarayhtiöitä, jotka olivat samalla uittajia. Tornion- ja Muonionjokien uittoyhdistys perustettiin Suomen itsenäistymisen jälkeen. Jo vuonna 1917 Venäjä ja Ruotsi sopivat rajajokien yhteisuitosta. Sodanjälkeiseen vesivoiman suurrakentamisessa rakentaja oli ”vieras”, rakennustapa muuttui jokea perinpohjaisesti muuttavaksi ja uudenlainen säännöstely astui kuvaan. Voimatalouden ja uittajien intressien yhteensovittaminen ei sujunut kiittä. Puukuljetusten turvaamiseen vuoden 1961 vesivoimakomitea hahmotteli kolmea mallia, joista Oulujoella käytettyä nippu-uittoa (Oulujoki Oy:n, Metsähallituksen ja Oulujoen Uittoyhdistyksen sopimus 13.9.1960) nipunsiirtolaitteineen pidettiin käyttökelpoisimpana Tornionjoen rajaosuudella. 1920-luvulta 1970-luvulle joessa uitettiin noin 1,5 miljoonan autokuorman edestä puutavaraa. Tornionjoen tukinuitto päättyi kesällä 1971. Maakuljetuksiin siirtyminen tarkoitti työvoiman supistumista 400–500 henkilöllä. Ab Kemi Oy:n tukkivarasto Muonionjoen rannassa. Valokuvaaja A. Tuovinen toukokuussa 1949. Lusto - Suomen Metsämuuseo V 92004:161.

Uittokysymyksen ratkaisua hankaloitti se, että vesivoiman ja uiton suhteita säädeltiin Suomen ja Ruotsin lainsäädännössä eri tavoilla. Kustannusten ennakointi oli selkeimmin määriteltävissä vaihtoehto A:n osalta. Atlantti-vaihtoehdossa esitettiin

yhtenä ratkaisuna uiton säilyttämistä ja tarpeellisen uittoveden juoksuttamista voimatalouden altaista, toisessa vaihtoehdossa voimatalouden altaiden lisäksi olisi rakennettu erityisiä uiton tarpeita varten perustettuja vesialtaita ja kolmannessa vaihtoehdossa puutavaran kuljetus olisi siirretty maalle. Metsätalouden/uiton haitat määriteltiin vesirakentamisen A-vaihtoehdossa 88 miljoonaksi kruunuksi, B-vaihtoehdossa 241 miljoonaksi ja C-vaihtoehdossa 420 miljoonaksi kruunuksi.⁴¹⁸

Tornionjoki-hankkeessa voimatalous ja kalastus törmäsivät, mutta suunnitteluaikana terra nullius -retoriikka pystyi varsin tehokkaasti välttämään voimatalouden ja kalastuksen intressien yhteentörmäämisen polarisoitumisen. Kalix- ja Tornionjoen vesivoimarakentaminen oli hävittämässä⁴¹⁹ jokien luonnonvaraiset lohi-, taimen- ja harrikannat sekä joissa kutevan merisiikakannan. Tornionjoella lohien lisääntymisalue on Vojakkalasta Käsivarren latvaosiin 510 kilometriä. Yksi parhaista joen kutupaikoista on Isonärän Vähänära ja Kukkolankosken alaosa. Vesien kääntämisen aiheuttama virtaaman pieneneminen oli oleellisesti heikentämässä kalastusta Tornionjoesta. Kalastuksen korvauserusteissa lähdettiin saaliin pienenemistä määrittelevistä laskelmista, jotka perustuivat tehtyihin kalatalousselvityksiin ja muista vesistöistä saatuihin kokemuksiin. Mahdollisia kalastukseen liittyviä kerrannaisvaikutuksia, esimerkiksi kalamatkailua, ei sisälletty korvauserusteisiin. Sen sijaan laskelmissa otettiin huomioon kalanistutukset, jotta edellytykset rannikko- ja merikalastukselle turvattaisiin.

Tornionjoen lohisaaliit olivat 1950- ja 1960-lukujen taitteessa murto-osa parhaista ajoista. 1500-luvulla lohisaaliit olivat keskimäärin 43 tonnia vuodessa, 1600-luvulla karsinapatopyynnin ansiosta parhaimmillaan 360 tonnia vuodessa ja keskimäärinkin 120 tonnia. 1800-luvun lopulla vuosisaaliit olivat 100 tonnia ja 1900-luvun alussa keskimäärin 50 tonnia, parhaina vuosina 100 tonnia vuodessa. 1950- ja 1960-lukujen taitteessa vuosikeskisaalis oli sekä Ruotsin että Suomen puolella kymmenen tonnia.⁴²⁰

Pohjoiskalotin vesivoimahankkeen rakennussuunnittelussa laskettiin Suomen Tornionjoen kalasaaliiksi vuodessa 110 000 kiloa, josta lohien osuus oli 10 000 kiloa. Ruotsin Tornionjoen kalasaaliiksi laskettiin 210 000 kiloa, josta lohien osuus oli 20 000 kiloa. Vastaavasti Kainuunjoen saalis oli 181 000 kiloa, josta lohta 8 000 kiloa. Säännöstelyaltaiden kalansaalis mukaan lukien koko voimalaitosalueen saalis oli 573 000 kiloa. Eri rakentamisvaihtoehdoissa saaliin laskettiin vähenevän 35 prosentista 60 prosenttiin.⁴²¹ Siikaisäntänä pitkään toimineen Juhani Hannun vuodesta 1943 alkavan kirjanpidon mukaan Kukkolankosken siikasaaliit olivat 1950–1960-lukujen taitteessa vajaasta 3 000 kilosta yli 5 000 kiloon. Vuoden 1959 kalataloustiedusteluun perustuen Yrjö Laurikainen esitti Tornion- ja Muonionjoen kalatalouden vahinkoarviossaan A-rakennusvaihtoehdon menetykseksi 3 828 500 kruunua ja C-vaihtoehdossa 4 545 000 kruunua. Laskelma perustui lohien ja meritaimenen 21 500 kilon saaliiseen, taimenen ja harrin osalta 14 500 kilon ja muun kalan osalta 160 000 kilon saaliiseen. Lohien ja taimenen hinta oli 11 kruunua kilolta, tai-

menen ja harrin neljä kruunua ja muun kalan kaksi kruunua kilolta.⁴²² Kalastuksen taloudellisen merkityksen selvittäminen saaliskiloina oli strategiana selkeä, mutta se jätti jokiluonnon merkityksen tarkastelun yksipuoliseksi. Joki oli osa paikallisten elämäntapaa.

Ruotsin Tornionjoen ja Kalixjoen kalatalouden vahingot arvioitiin 14,11 miljoonasta 18,89 miljoonaan kruunuun ja kompensatioineen 78,4 miljoonasta kruunusta 88,1 miljoonaan kruunuun. Tornionjoessa saaliiden väheneminen arvioitiin 40 prosentista 60 prosenttiin ja Kalixjoessa 35 prosentista 55 prosenttiin. Korvauseriaatteet olivat samat Suomessa ja Ruotsissa. Korvauskustannusten lisäksi määriteltiin kalanviljelyn kustannukset. Vuonna 1961 rakentaja arvioi A-vaihtoehdon kalataloudelliseksi kokonaiskustannuksiksi Ruotsin ja Suomen osalta yhteensä 118,8 miljoonaa kruunua, B1-vaihtoehdossa 115,1 miljoonaa kruunua, B2 -vaihtoehdossa 108,0 ja C-vaihtoehdossa 101,8 miljoonaa kruunua. Ruotsin kalastajyhdistys arvioi kalanistutuksiin liittyvän myös epävarmuustekijöitä: ” - - att kompensera genom smoltproduktion, är denna lösning av problemet förenad med osäkerhetsmoment.”⁴²³ Yhdistys kallistui vaihtoehto A:n kannalle, jos rakentamiseen lähdetäisiin mukaan.

Vesivoimakomitea myönsi matkailuelinkeinon haitoiksi osittaisen erämaan tunnun häviämisen, koskien kuivumisen ja alaiden vedenpinnan alenemisen esteettiset haitat ja suurempien vesistöjen kalastusmahdollisuuksien vähenemisen, mutta viitaten tehtyihin selvityksiin piti vesivoimarakentamisen vaikutusta Lapin ja Norrbottenin matkailuelinkeinoille vähäisenä.⁴²⁴ Haittojen tunnustaminen tiettyyn rajaan alleviivasi retoriikassa sitä, että kaikki oli otettu huomioon, mutta takalukkona oli näkemys siitä, että kokonaisarviossa haitat jäivät marginaalisiksi.

Ruotsissa koottiin Norrbottenin lääninhallituksen johdolla hankkeen arviointia varten eri intressitahoja edustaneita kuntatason komiteoita. Kiirunasta valittiin komiteaan viisitoista henkilöä, Ylitorniolta viisitoista jäsentä, Karesuandosta kahdeksan, Hietaniemestä kuusi, Pajalasta viisi, Karl Gustafista viisi, Tarendöstä kolme, Överkalixista kolme ja Haparandan kaupungista kolme. Kiirunan lapinkylien edustajien lisäksi saamelaisilla oli edustajina Karesuandosta Lapinvirastosta Per Idivuoma (Lainiovuoma) ja Per Hennig Nutti (Könkävuoma).⁴²⁵ Vastaavanlaista komitealaitosta ei Suomen puolella organisoitu. Komiteat pehmensivät terra nullius-imagoa, mutta niiden vaikutus siihen, että hankkeen 1960-luvulla jäädytettiin, ei ollut merkittävä.

Sellaista porotalouden haittojen analysointikeskustelua kuin Lokka–Porttipahdan osalta käytiin, ei Tornionjoki-hankkeessa nähty. Vesivoimakomitea pyrki kuitenkin yleisluontoiseen haittavaikutusarvioon. Porotalouden vahinkolaskelmat eri vaihtoehdoissa on esitetty taulukossa 017. Valtaosa vahingoista laskettiin (15 000 mk/ha plus yleiskustannukset) säännöstelyaltaiden ja padotusaltaiden aiheuttamasta laidunmaiden menetyksistä. Korvauslaskelmamalli oli vallankäytön muoto, jonka asiantuntijaorganisaatio määritteli kohteille.

Taulukko 017. Porotalouden vahinkoarvio

Vaihtoehto	Ruotsi Vahinkoala (ha) poronhoidolle	Suomi Vahinkoala (ha) poronhoidolle	Korvaus Ruotsissa milj. Rkr	Korvaus Suomessa milj. Smk (MRkr)
A	55 000	12 500	6,1	125 (2,0 MRkr)
B	45 000	12 500	5,8	125 (2,0 MRkr)
C	40 000	8 600	5,0	100 (1,6 MRkr)

Suunnittelija kertoi vesirakentamisen haitoista porotaloudelle yleisellä tasolla. Vahinkoarvioalat luovat jo sinällään viestiä siitä, kuinka laajoja alueita porotalous käytti. Lukujen logiikka oli terra nulliuksen käyttövoimaa. Lähde: ELKA. Imatran Voima Oy. 766. #1095. MRkr = miljoonaa Ruotsin kruunua. Smk = Suomen markka.

Suomen poronhoidon kannalta vaihtoehtojen A ja B vahinkoala oli noin 4 000 hehtaaria suurempi kuin C-vaihtoehdossa. Suomen osalta vahingot keskittyivät Enontekiölle.⁴²⁶ Imatran Voima Oy selvitytti⁴²⁷ omasta mielestään yksityiskohdaisesti haastatteluilla Enontekiön Lapin paliskunnan poronomistajien ammatinharjoittamista, ja yhtiö katsoi, että ”mahdolliset” vahingot voitiin selvityksen perusteella määritellä. Yhtiö viittasi myös mahdollisuuteen hyödyntää Kungliga Vattenfallsstyrelsenin toimesta suoritettavaa porotalouden rätinalisointia koskevaa kokeellista tutkimusta. Vaihtoehdoissa A ja B Könkämäenon Lammaskosken altaan porotaloushaitaksi (+462,5 m) laskettiin 22,5 miljoonaa markkaa ja Pahtakosken altaan (+385,0 m) 19,5 miljoonaa markkaa, Lätäsenon Isokurkkion altaan (+418,0 m) 16,0 miljoonaa markkaa ja muiden alaiden 33,0 miljoonaa markkaa. C-vaihtoehdossa Könkämäenon ja Lätäsenon alueiden suurin porotalousvahinko laskettiin Kelottiluspan altaalle (+397,5 m) 39,0 miljoonaa markkaa. C-vaihtoehdon kokonaisvaikutus laskettiin mainitulla alueella 111,0 miljoonaksi markaksi. Ruotsin osalta C-vaihtoehdossa porotalousvahingot keskittyisivät kolmelle pohjoisimmalle saamelaiskylälle, kun taas A- ja B-vaihtoehdoissa Tornionjokeen rajautuville ja siitä etelään oleville poronhoitajille. Ruotsin saamelaiset olivat tyytymättömiä Pysäkurkkion, Vuotnan ja Vettasjärven altaisiin. Porotalouden korvausvastuu olisi Ruotsissa vuoden 1961 laskelmien mukaan ollut viidestä reiluun kuuteen miljoonaan kruunuun ja Suomessa 1,6 miljoonasta kahteen miljoonaan kruunuun. Näissä luvuissa eivät ole Käsivarren Lapin kaikki suunnittelussa olleet padotus- ja voimalahankkeet.

Vuoden 1961 komitea laski tunturiporonhoidon kärsimät laidunmenetykset vaihtoehdoissa A ja B kummassakin 103 neliökilometriksi ja C-vaihtoehdossa 94 neliökilometriksi ja metsäporonhoidolle vaihtoehdoissa A ja B kummassakin 20 neliökilometriksi (C-vaihtoehdossa ei vahinkoja). Ruotsin puolella tunturiporonhoidon laidunmenetykset olisivat olleet 520 neliökilometriä (A-vaihtoehto), 390 neliökilometriä (B-vaihtoehto) ja 320 neliökilometriä (C-vaihtoehto). Pienten lukujen logiikalla tunturiporonhoidon laidunmenetykset olisivat Suomessa olleet 2,2 prosentista 0,6 prosenttiin ja Ruotsissa 1,3 prosentista 1,0 prosenttiin. Suomessa

metsäporonhoidon vahinkoala laskettiin 0,6 prosentiksi käytettävissä olleista laitumista (vaihtoehdot A ja B).⁴²⁸

Tornionjoen vesistön voimatalous oli merkittävä uhkatekijä paikalliselle tunturi-porotaloudelle, mutta vuoden 1961 komiteamietintö oli osittain eri kannalla. Sen mukaan ”*porolaitumiin kohdistuvat vahingot jäävät verraten pieniksi eikä laidunmenetyks aiheuta vakavaa uhkaa alueen poronhoidolle.*”⁴²⁹ Komitea katsoi asiaa vesivoimataloudellisesti. Tässä logiikassa yksittäisen perheen tai paliskunnankaan asia ei kokonaisuudessa paljon painanut. Laidunmaita ei myöskään luokiteltu. Suomen osalta komitea kuitenkin totesi, että A- ja B-vaihtoehdoissa tunturiporonhoidon menetykset olivat vähän suuremmat kuin C-vaihtoehdossa ja laidunmenetykset kohdistuivat nimenomaan talvilaitumiin, jotka olivat hyvin pieniä. Mittasuhteiltaan vielä suurempi uhka kohdistui Pohjois-Ruotsin saamelaiskyliin ja niiden luontaiselinkeinoihin. Komiteamietinnössä Ruotsin pohjoisten paliskuntien menetykset kyllä kirjattiin. Siellä etenkin suunnitellut säännöstelyaltaat Pysäkurkkioon, Vuotnaan ja Parakkakurkkioon merkitsivät hankaluuksia poronhoidolle. Vaihtoehdossa C kolme pohjoisinta paliskuntaa kärsisivät Lammaskoskelle, Kelottijärvelle ja Sopperoon rakennettavista säännöstelyaltaista ja Könkämäenosta rakennettavasta kanavasta. Tornionjoen selvityksessä oltiin kiinnostuneempia selvittämään laidunkiertoa kuin Sodankylän Sompion elinkeinovaikutusten arvioinnissa. Suunnitelmien muuttaminen porotalouden vahinkojen pienentämiseksi ei ollut näköpiirissä. Haitat oli tarkoitus korvata kertakorvauksilla.

1960-luvulla alkoi kiistely Pohjois-Norjan Alta-jokeen rakennettavasta voimalaitoksesta.⁴³⁰ Pohjoismaiden Saamelaisneuvoston pääsihteerinä toiminut maisteri Karl Nickul⁴³¹ (s. 1900, k. 1980) korosti Sodankylän allaskeskustelussa jo vuonna 1958, että säännöstelyaltaiden rakentaminen koski saamelaisten oikeuksia ja niiden turvaamista.

Rakennustöiden edellyttämän infrastruktuurin rakentaja näki palvelevan kaikkia alueella asuvia ja myös turisteja. Retoriikassa rakentajasta tuli hyväntekijä. Erityisesti painotettiin positiivisena vaikutuksena syrjäisten teiden merkitystä porotaloudelle.⁴³² Ainakaan komiteamietinnön tekstistä ei voi sanoa, perustuiko arvio poronhoidosta elantonsa saaneiden palautteeseen vai oliko se insinöörien pöydällä syntynyt edistyksen nimissä tehty johtopäätös. Jutaamisen vaatimuksia toki otettiin huomioon muun muassa siltavaihtoehtojen pohdinnassa. Tornionjoen–Kalixjoen-hankkeen selvittelyissä saamelaisnäkökulma tuli professionaalismmin esille kuin Sodankylän hankkeessa. Ruotsissa mukana oli lääninhallitus, ja Enontekiöllä selvitystä teki itse taustaltaan saamelainen. Sodankylässä Kemijoki Oy:n tilaama selvitys oli enemmän luonnontieteellinen, eikä siinä ollut mukana saamelaisen poronhoidon erityispiirteiden kulttuurista ymmärrystä.⁴³³

Voimalaitosten työllisyysvaikutukset nähtiin etenkin rakennusvaiheessa huomattavina. Komitea laski, että voimalaitostyömaiden palkkakertymä olisi noin 25 prosenttia investoinneista ja keskimääräinen vuosipalkka noin 15 000 kruunua eli

noin 930 000 Suomen markkaa. Kokonaan Ruotsissa sijaitsevien laitosten, rajajoen laitosten ja kokonaan Suomen puolella olevien laitosten rakennusajan vuosityöntekijöiden määräksi (mukana myös toimihenkilöt) laskettiin (eri selvityksissä hieman poikkeavia laskelmia) kaikkiaan A-vaihtoehdossa 66 000, B-vaihtoehdossa 58 000 ja C-vaihtoehdossa 49 000 työntekijää (vrt. Kemijoen rakentamisen työllistämisvaikutus). Rakentamisen jälkeinen työllistävää vaikutus arvioitiin 500–1 000 henkilöksi.

Rakentamisen kokonaispalkkakertymä arvoitiin 995 000 kruunusta 745 000 kruunuun eli noin 62 miljardista markasta 46 miljardiin markkaan. Viitaten Jokkomokista (Luulajajoen valjastamisesta) saatuihin perusteisiin komitea laski kuntatalouden (rakentajakunnat) hyötyvän rakennusaikana noin 30 prosenttia vastaavalla siivulla kokonaisinvestointien rahasummasta. Suomalaisen periaatteiden pohjalta laskettu liiketulon verotuotto kunnallisverotuksessa arvioitiin vuositasolla 4,1 miljardista markasta 5,2 miljardiin markkaan.⁴³⁴

Koskien valjastaminen, padotusaltaat, säännöstelyaltaat ja jokien virtausten kääntämiset olivat muuttamassa Länsi-Lapin jokilaaksoa ja Ruotsin Ylä-Lappia huomattavasti. Vesivoimakomitean mietinnössä⁴³⁵ todetaan, että kaikissa vaihtoehdoissa Kilpisjärvi oli tarkoitus säilyttää luonnontilaisena, samoin itäinen tunturialue ja sieltä laskevat Muonionjoen sivujoet Jerisjoki ja Äkäsjoki. Lätäsenossa ja Kōnkämäenossa säännöstelyaltaat olivat tuomassa paikallisesti suuria muutoksia. Ruotsin puolella suurin huomio kohdistui Tornionjärveen ja Abiskojoen kanjoniin. Kuitenkin myös Kilpisjärven säännöstelyä suunniteltiin useammallakin tavalla. Imatran Voima Oy:n alkuvuoden 1958 muistiossa esiteltiin Kōnkämäenon suunnitelman lisäksi Lätäsenon–Poroenon rakennussuunnitelmaa ja Rommaenon–Tshahkaljoen rakennussuunnitelmaa. Rommaenoon ajateltiin patoa 5–10 kilometriä Lätäsenon yhtymäkohdasta ylävirtaan. Parempana vaihtoehtona pidettiin padon rakentamista Terbmisjärven luusuaan Jollonaivin ja Terbmisvaaran (Tierbmesvarri) itäpuolisen kukkulan väliin sekä Terbmisjärven nostamista Paihkasjärven tason yläpuolelle Maasseljärven tasoon. Vedet voitaisiin siten ohjata Tshahkaljärveen, mikä lisäisi sen sadealueen yli kaksinkertaiseksi. *”Terbmisjärven altaan pohjaosien muuten hyödyttöntä vettä voitaisiin vähävetisinä vuosina laskea myös Rommaenon kautta Lätäsenon alempien laitosten ja Muonionjoen avuksi”*, kirjoitti Imatran Voiman insinööri Kilpeläinen. Samaisen J. E. Kilpeläisen 24.7.1958 päiväämässä muistiossa todetaan: *”Kilpisluspaan voidaan rakentaa säännöstelypato, jolla Kilpisjärvi voitaisiin sanottavia vahinkoja tuottamatta nostaa nykyisestä tasostaan + 473.00 noin 5 metriä. - - - Kilpisjärven sadealuetta voitaisiin sen hyvät säännöstelymahdollisuudet huomioon ottaen laajentaa. Tällöin tulisi ensi sijassa kysymykseen Rommaenon muuten heikosti säännöstellyksi jäävät latvavedet, jotka käännettäisiin Tshahkaljärven kautta Kilpisjärveen. - - - Kilpisjärven matkailumajan yläpuolella oleva Tshahkaljärvi voidaan padota ja johtaa sen vesi putkessa lähes 100 m alempana sijaitsevaan Kilpisjärveen, jonka rannalle koneasema sijoitetaan.”* Kilpeläinen kirjoitti samassa muistiossa myös Haltitunturin ja Vuobmakasoivin juurelle rakennettavasta 1–3 säännöstelyaltaasta.

Altaita kaavailtiin Pihtusjärveen, Urtasjärveen ja Vuobmakasoivin lounaispuolella olevaan laaksoon. Kilpeläisen mukaan: *”Altaista tuleva vesi voitaneen johtaa yhtyvien lyhyehköjen tunnelien kautta Meekonjärven yläpuolelle sijoitettavaan koneasemaan ja tulisi voimalaitokseen putousta vähintään 150 m. Ainakin Pihtusjärvi lienee kuitenkin padottavissa vielä paljon nykyistä tasoa ylemmäksikin, joten säännöstelyyn ylärajalla voisi putous olla 10–40 m suurempikin.”* Tshahkaljärven sadealuetta kaavailtiin voitavan lisätä tekemällä pato myös Saanajokeen ja laskemalla Saanajärvi ensin mainittuun sata metriä alempana olevaan järveen. *”Tässä pato olisi ilmeisesti pieni ja lyhyeen tunneliin tai putkeen voisi myös ajatella voimalaitosta, joka rakennettaisiin ensiksi ja tyydyttäisi pienestä vesimäärästä huolimatta ainakin työmaan valaistustarpeen ja palvelisi joka tapauksessa Kilpisjärven asutuksen tarpeita”,* kirjoitti Kilpeläinen muistiossaan tammikuussa 1958.⁴³⁶

Rakentajien yleisarvio hankkeesta oli, että mikään vaihtoehtoista ei aiheuttaisi suurempia muutoksia ilmastoon eikä vaarantaisi yleistä terveyttä. Suurempia vaikutuksia rakentamisella ei olisi maanviljelykseen tai poronhoitoon eikä muihinkaan elinkeinoihin. Sama koski vesihuoltoon. Vesirakentamisen asiantuntijaorganisaatio ja samalla yritysorganisaatio katsoi, että kaikki relevantit asiat oli otettu huomioon. Imatran Voima Oy:n mukaan: *”Teknilliset asiantuntijat ovat pitäneet luonnonsuojelukysymyksiä varten otettavina, koska säännöstelytoimenpiteet voivat koskea muutamia tärkeitä luonnonsuojelukohteita. Uiton ja kalastuksen luonnollisten edellytysten on teknillisissä selvityksissä katsottu muuttuvan enemmän tai vähemmän.”* Alakomitea katsoi, ettei yleistä etua loukattaisi, jos välttämättömiä vahinkoja estävät toimenpiteet tehtäisiin. Juridinen alakomitea ei ottanut kantaa Norjan tilanteeseen, mutta Suomen ja Ruotsin osalta sen tulkinta rakentamisvaikutuksista oli, että mikään vaihtoehto ei aiheuttaisi mitään sellaisia vahinkoja, jotka Suomen ja Ruotsin lainsäädännön mukaan estäisivät hankkeen toteutumisen, vaan *”kaikki ehdotetut rakentamisvaihtoehdot ovat oikeudellisesti toteutettavissa”*. C-vaihtoehto edellytti kylläkin valtioiden välistä sopimusjärjestelyä.⁴³⁷

Kuten Kemijoen voimalaitosrakentamisessa, myös Tornionjoen latvavesien rakentamistoiveet olivat laajamittaisemmat kuin virallisessa yhteispuhjoismaisessa komiteamietinnössä esitettiin. Vesi-insinööreille ja vesivoimayhtiöille kaikki hyödynnettävissä olevat vesivarat olivat raaka-ainevarastoja, jotka odottivat valjastamista niin sanottuun hyötykäyttöön. Reuna-alueilla rakentajalla oli rintamaita vapaamat kädet. Vesivoimakomitean mietinnössä on vain osa siitä suunnitteluaineistosta ja johtopäätöksistä, joita operatiivisessa suunnittelussa työstettiin.

Lapin matkailun merkitys oli sotien jälkeen kasvussa. Vesivoimakomitea listasi matkailun voivan vähentyä kolmesta syystä: *”Voimalaitokset ja säännöstelyaltaat saattaa hävittää näiden alueiden erälle osille luonteenomaisen koskemattoman erämaan tunnun. Koskien kuivuminen ja altaiden vedenpinnan aleneminen voi monessa tapauksessa huomattavasti rumentaa maisemaa. Rakentaminen huonontaa myös suurempien vesistöjen kalastusmahdollisuuksia.”* Vedoten matkailututkimukseen

komitea kuitenkin totesi, että vesivoimarakentamisen varjopuolilla oli kokonaisuudessaan vähäinen merkitys alueen matkailuelinkeinolle. Komitea totesi, että rakentamisen jälkeenkin alueen tärkeimmät vetovoimatekijät – tunturimainen luonto, saamelaiskulttuuri, kesäretkeily ja talviurheilu – säilyivät lähes ennallaan. Komitea myös luotti siihen, että voimalaitoksista tulisi lisä matkailunähtävyyksiin. Samantyyppisiä perusteluja esitettiin myös Oulujoen ja Kemijoen rakentamisen yhteydessä. C-vaihtoehtoa komitea piti matkailullisesti hyvänä, koska se merkitsi tiereittien avaamista sellaisille tunturiseuduille ja kalavesille, jotka siihen saakka olivat olleet tavoittamattomissa.⁴³⁸

Alueen markkinointi eteni jatkuvuuden hengessä ja ryyditettynä moderneilla lento-yhteyksillä ja laskettelurinteillä sekä korostamalla kylmän sodan maailmassa Tornionjokea maailman rauhallisimpana rajana. Korostettiin luontoa, kulttuuria ja kehittyviä palveluita. Tornionlaakson matkailijayhdistys ry:n tilaamassa ”Tornionlaakso – neljän tuulen tie” -mainosfilmissä vuodelta 1961 on pieni häivähdys epävarmuudesta. Kukolan kalastusta esittelevässä kohdassa sivulauseessa vilahtaa toteamus ”toistaiseksi vapaa”. Matkailuväen piiristä esitettiin ylipäänsä vähän huolta vesirakentamisen negatiivisista vaikutuksista. Erämaasta, lohesta, siiasta, retkeilystä, uitosta ja saamelaiskulttuurista otettiin kaikki irti, vaikka Tornionlaakson matkailun peruselementit olivatkin kaltevilla pinnalla. Toisaalta Tornionjoen latvoilla haluttiin irtautua Lapin takamaan imagosta.⁴³⁹ Paavo Kuusela kannatti ”kehityksen” välttämättömyyttä: *”Jotkut ovat olleet Tornionjoen valjastamista vastaan siksi, että joki täytyisi säilyttää luonnontilassaan, jotta se voisi palvella esim. matkailullisia arvoja ja luontaisia elinkeinoja. Tässäkin asiassa on otettava nykyajan kehityksen sanelemat taloudelliset tosiasiat huomioon.”*⁴⁴⁰ Modernisaation nähtiin vaativan interventioita luontoon. Niin vesivoimatalous kuin sitä tukeneet tahot osasivat taidokkaasti vyöryttää julkiseen keskusteluun välttämättömyyden logiikkaa. Tornionjärven vesien johtaminen Rombakeniin ei ollut suunnittelijoille merkittävä ympäristömuutos: *”Asumaton ja vain vähäisessä määrin maa- ja metsätaloustarkoitukseen käytetty.”* Asumattomuus oli suunnittelijoille ”tyhjä maa”. Rombakenin pohja kärsisi vain vähäisistä maavahingoista.⁴⁴¹

Sekä Tornionjoki-hankkeessa että Lokka–Porttipahdassa oli esillä säännöstelyn vaikutukset ilmastoon. Useampaan kertaan rakentajat totesivat, ettei hankkeilla ollut ilmastovaikutuksia. Muun muassa Vattenfallssyrensénin pääjohtaja Erik Grafström totesi Torniossa 5.3.1960 viitaten Ruotsin Ilmatieteellisen ja Hydrologian laitoksen (SMHI) selvityksiin seuraavasti: *”Joskus kuulee huolestumista siitä, että vesivoimarakennukset voivat muuttaa ilmastoa. SMHI:n suorittamat tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että sellaisiin huoliin ei ole syytä.”*⁴⁴² Tutkimustiedolla rakennettiin luotettavuutta ja vastuullisuutta. Vuoden 1961 komiteamietintö totesi kuitenkin, että kaikissa vaihtoehdoissa säännöstelyaltaissa ja kääntämiskanavissa oli odotettavissa paikallisia ilmastollisia vaikutuksia ja jääolosuhteiden muutoksia, ja C-vaihtoehdossa saattaisi esiintyä suurempaa halla-alttiutta eräillä alueilla sen vuoksi, että läheiset suomaat tulevat kuivemmiksi vedenkorkeuden alanemisen johdosta.⁴⁴³

Terra nulliuksen voima Tornionjoki-hankkeessa

Tornionjoella terra nullius tuotettiin asettamalla vastakkain veden energisyys ja jokivarren perinteiset elinkeinot, vesivoimatalouden näkemys menneen ja modernin tulevaisuuden erottelusta ja teknologinen yliveraisuus suhteessa perinteisiin menetelmiin sekä verkostoitumisella hanketta tukevaan poliittiseen organisaatioon. Tornionjoki-hankkeen oikeuttamisen perustaa haettiin yleisen edun hyödystä, alueen laajuudesta, ja siitä että niin sanottua alkuperäistä luontoa katsottiin jäävän yllin kyllin voimalaitos- ja säännöstelyaltaiden rakentamisesta huolimatta. Edelleen terra nulliuksen oikeuttamista perusteltiin suurten lukujen logiikalla, alkutuotannon taloudellisen merkityksen vähättelyllä tai marginalisoinnilla ja sähköistämisen tuomalla teknologisoitumisella.

Ruotsissa vesivoimarakentaminen oli jo aiemmin törmännyt saamelaiden oikeuksiin ja poronhoitohaittoihin. Suomessa oltiin toista kertaa vastaavassa tilanteessa. Aineiston terra nullius -lukutapa kertoo klassisella tavalla vuorovaikutustilanteen ”valloitusasetelman”. Vesivoimarakentamisen retorista kaikupohjaa haettiin modernisoitumisesta eli niin kuin keskustelussa rakentamisen puolustajat argumentoivat – Tornionjokilaaksoa ei saanut ”museoida”. Teollistumiseen ja sähköistämiseen liitettiin myönteinen arvolataus ja kansantalouden edistyminen työpaikkojen lisääntymisenä ja elintason nousuna. Taantuvat alueet ja marginaaliset elinkeinot eivät voineet padota Lapin vesiresurssien käytön tehostamista.

Pohjoiskalotin vesivoimahankkeella oli vahva poliittinen selkänöja. Suunnitteluprosessissa korostui Tornionjärvi-hanke kaikkein tehokkaimpana vaihtoehtona. Toteutuessaan tämän vesivoiman rakentamisen ympäristövaikutukset olisivat kohdentuneet etenkin Suomen ja Ruotsin Lapin tunturiporonhoidon edellytyksiin. Rakentajalle haitta oli kokonaishyötyyn nähden marginaalinen.

Konventionaalisessa rakentamisessa padotusaltaat ja myös säännöstelyaltaat olisivat hukuttaneet myös tiheämmin asuttujen alueiden viljelys-, metsä- ja suomaita, mutta ympäristövahinkojen korvaussummat olisivat olleet hankkeen kokonaiskustannuksista pieni osa. Suunnitteluprosessissa kalastuksen ja matkailun menetyksiä pidettiin pieninä eikä matkailun mahdollisuuksien katsottu sanottavasti häiriintyvän, koska Lapissa riitti yllin kyllin tilaa. ”Tyhjä maa” antoi tilaa vesivoimarakentamisen retoriikalle ja tunturiporonhoito hukkui lukujen logiikkaan. Uiton osalta yhtenä vaihtoehtona, joskin kustannuksiltaan kalliina, pidettiin erityisten uittoa varten rakennettavien säännöstelyaltaiden rakentamista. Puunkuljetuksien siirtäminen maakuljetuksiin oli kuitenkin todennäköisin vaihtoehto.

Ruotsin maatalouspolitiikassa siirryttiin jo 1960-luvun alussa elinkeinon laajentamisesta tilamäärää supistavalle linjalle. Koska Tornionjoen vesistön rakentamisen arvioitiin pääsevän käyntiin vasta 1970-luvulla, tyhjän maan oletus näytti pikemminkin tukevan kuin rajoittavan vesivoimien yhteiskunnallistamista. Sähkön kulutuksen kasvuennusteilla luotiin hankkeelle välttämättömyyden vaade ja koskien säilyttäminen luonnontilaisena kuvattiin rakentamista kannattaneiden taholta

kansantaloudelliseksi tuhlaukseksi ja idealistiseksi romantiikaksi. Tornionlaakson vahva poliittinen vaikuttaja kansanedustaja Markus Niskala ei halunnut museoida aluetta (1962): *”Uskon ja olen vakuuttunut siitä, että Tornionlaakson väestö haluaa kehityksen maakunnassaan edistyvän, eikä sitä voida pakottaa asumaan Kansatieteellisessä museossa.”*⁴⁴⁴ ”Museointivertaus” alikehittyneisyystulkintana tarkoittaa sitä, että kehitys on suoraviivaista, se tapahtuu osapuoliin saman kaavan mukaan, joskin eriaikaisesti, kaikkialla. Paikallisuuden erityisyyden vaaliminen oli ”vanhanaikaista nurkkakuntaisuutta”.

Tornionlaakson teollistuneemmat seudut ajoivat alueen omasta vesivoimasta saatavan sähkön turvaamista. Työllisyys- ja verotulolupaukset saivat rajan molemmin puolin poliittisesti selkeää tukea. Tyhjän maan retoriikkaa haastavien äänien vaikuttavuus jäi vähäiseksi – Ruotsissa kritiikkiä oli Suomea enemmän. Tornion- ja Kalixjoen rakentaminen kuitenkin jäättyi. Se ei johtunut terra nullius -retoriikan heikkoudesta vaan Ruotsin vesivoimarakentamisen aikataulusta ja kylmän sodan geopolitiikasta. Asiaan vaikutti myös sähkönsiirtotekniikan kehitys.

3.2. Miten terra nullius tuotettiin Lokan ja Porttipahdan allasalueille?

Lokkaa ja Porttipahtaa perusteltiin voimataloudellisella mantralla (energia, kehitys, työllisyys ja verotulot), mutta millaisia muita konventioita oli säännöstelyaltaiden rakentamisen retoriikassa? Miten ja millä sisällöillä tuotettiin Kemijoen latvojen säännöstelyaltaiden terra nullius? Keskeiset toimijat Lokka–Porttipahdassa, jotka tuottivat terran nulliusta oikeuttaakseen rakentamisen, olivat Valtion vesivoimatoimikunta, Kemijoki Oy, Sodankylän kunta ja vesittäminen luvituksesta päättänyt vesioikeus. Retoriikassa keskeistä oli erämaaluonto, suuret suopinta-alat, harva-asutus, marginaaliset elinkeinot, yleinen etu, suurten lukujen logiikka⁴⁴⁵, voimatalouden asiantuntijuus ja rakentamisvaateen välttämättömyys. Terra nullius sai tukea myös käytännön toimista, ja myös paikalliset tuottivat sitä.

Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden voimataloudellinen hyöty oli kiistan, mutta hanke myös tuhosi luontoa ja paikallisten asukkaiden sukupolvisen kulttuuriperinnön sekä aiheutti pakkomuuton. Retorisessa julkisuuskuvasa säännöstelyaltaiden rakentaminen näyttäytyi välttämättömyytenä, jonka kyseenalaistaminen rikkoi kansallista modernisaatiotavoitetta. Alue ei ollut asumaton, mutta etenkin Sompion laajat suomaat tulkittiin ”joutomaaksi”. Allaskaupoilla, asukkaiden muualle sijoittumisella ja vahinkojen korvauslupauksilla säännöstelyaltaille välttämätön ”tyhjä maa” voitiin toteuttaa. Poronhoidon laidunmaiden supistuminen oli suomalaisessa vesirakentamisessa uusi haaste, mutta elinkeinon haitat marginalisoitiin. Vielä vuonna 1964 lehdistössä⁴⁴⁶ esiintyi väitteitä, että etukäteen ei voitu arvioida ”tekojärvien” porotaloudelle mahdollisesti aiheuttamia haittoja. Kemijoki Oy

hallitsi säännöstelyaltaiden toteuttamisen retoriikkaa pitkälle 1960-lukua, mutta vesityksen alkaminen, luontaiselinkeinojen menetyksen realisoituminen, vesimetsät, tehometsätalouden metsänkorjuun toimintatavat ja luontaiselinkeinojen uudenlainen kilpailutilanne muunlaisten maankäyttömuotojen kanssa nostivat vastarintaa.

”Lokan altaan alle jäävästä alueesta suurin osa on aapasuota, josta dipl. ins. Eino W. Seppäsen helikopterista ottamat värivalokuvat antoivat lohdukkoman kuvan”, muotoili Suomen Sosialidemokraatti selostaessaan Suomen Maantieteellisessä seurassa järjestettyä esitelmätilaisuutta Lokan ja Porttipahdan altaista talvella 1958.⁴⁴⁷ Teksti rakentaa mielikuvaa, että ”tekojärvilla” ei menetetty mitään, vaan ne olivat hyvä ratkaisu. Luonnontilaiset suot nähtiin hyödyttöminä tai uhkaavina. Aika ei muuttanut peruskäsitystä. Marraskuussa 1970 Kemijoki Oy:n muistiossa todetaan, että ”laajan altaan” syntyminen erämaa-alueelle, jossa järviä on luonnostaan vähän, on juuri retkeilyn ja matkailun kannalta hyödyllinen asia. Muistio korostaa sitä, että Lapissa on niin paljon soita, että laajojenkin suoalueiden joutuminen altaiden alle, ei sanottavasti vaikuta soiden kokonaisuuteen. Imatran Voima Oy:n historiassa (1982) todetaan, etteivät Sodankylän säännöstelyaltaat aiheuttaneet merkittäviä ympäristöhaittoja.⁴⁴⁸ Säännöstelyaltaiden rakentamisen alkuvaiheesta lähtien veteen hukkuvan maan rinnalla viljeltiin positiivista tulevaisuuskuvausta – käsitystä ”uudesta järviluonnosta”. Uuden Suomen toimittaja Viljo Mäkipuro kirjoitti Lokan altaan täyttämisen alettua: *”Jo nyt voi kuvitella kuinka juhlavia näköaloja Nattastuntureilta avautuu suolakeuden tilalle muodostuvalle suurjärvelle ja toisaalta myös suoraan vedenrajasta kohoutuvalle tunturimaisemasta.”*⁴⁴⁹ Ihmisen muokkaama maisema oli toimittajalle hienompi kuin luonnontilainen ”suomaisema”. Samantyyppinen ajatus historiallisella uudella kontekstilla lisättyä on Maaseudun Tulevaisuuden päätoimittaja Lauri Kontion pääkirjoituksessa Vuotoksesta helmikuussa 2008: *”Mutta mitä tapahtuu, kun Vuotos otetaan jälleen esille. Cityvihreät ja heitä ahkerasti kannattava etelän valtamedia ovat saavinaan sätkyn. Pohjolan luonto kuulemma turmeltuun siitä, että Lappiin tulee yksi pieni tekojärvi. Ihan kuin Suomessa ei suota riittäisi.”*⁴⁵⁰

Kun eduskunnan laki- ja talousvaliokunta tutustui Lapin retkellään syksyllä 1959 Sodankylän allasalueeseen, tutustuminen tehtiin yölennolla Aeron ylimääräisellä koneella. Kemijoki Oy piti lennon yhteydessä (10.8.1959) selostuksen allasalue-suunnitelmista. Osallistujille jaettiin myös asiasta kertova yhtiön selostus.⁴⁵¹ Menettelytapa kertoo ennen muuta siitä, että allasalueen ihmiset ja heidän kohtaamisensa eivät erityisemmin kiinnostaneet keskeisten valiokuntien jäseniä ja retki oli selkeästi Kemijoki Oy:n lobbausta.

DI Viljo Castrén kirjoitti vuoden 1958 Voima Viestissä, että vesivoimarakentamista tuli työntää erämaihin, ettei asukkaiden valituksia tarvitsisi käsitellä kuten oli tapahtunut Oulujoella.⁴⁵² Yleinen 1950-luvun vesivoimataloudellinen näkemys oli, että ”asumattomille suoalueille” voitiin padota säännöstelyaltaita (tekojärviä), jotka pidättivät kevät- ja syystulvia vesistön alajuoksun eduksi, varastoivat vettä kesäksi uiton ja vesihuollon ja talveksi voimalaitosten tarpeisiin. Kukaan ei väittänyt

Lokkaa ja Porttipahtaa asumattomaksi, mutta vesivarannon yhteiskunnallistajat kuvasivat alueen perinteisten elinkeinojen tulevaisuuden perspektiivittömäksi. Suunnitelmien alkuvaiheessa säännöstelyaltaiden alle jäävien kotien määrä esitettiin julkisuudessa epätarkasti, osittain todellisuutta huomattavasti pienemmäksi tai lukujen merkittävyyttä vähäteltiin. Voimatalousnarratiivissa korostettiin, kuinka vesivoimarakentaminen toisi työtä ja vaurautta, sillä edistettäisiin yhteistä hyvää ja samalla vastattaisiin energiatarpeeseen. Käsitystä tyhjistä joutomaista loivat niin rakentajat kuin myös ajan julkinen sana ja poliittinen eliitti. Muuttamaan joutuneiden sijoitusta ei 1950-luvun julkisessa keskustelussa pidetty ongelmana ja mahdolliset korvausvastuut voitiin hoitaa rahalla ostamalla tarvittavat yksityiset maat vapaalla kaupalla. Erämaakylien ihmiset pääsisivät lähemmäksi valtateitä ja pääsisivät nauttimaan modernisoituvan elämän hedelmistä.

Tyhjän maan oletusta rakennettiin myös maanomistus- ja -käyttötavoilla. Vesi-voiman edustajat viittasivat allaskäsittelyn yhteydessä aluksi muun muassa siihen, että jäkälämaita ei tarvinnut korvata, koska ne olivat rinnastettavissa metsämarjaimiin, joihin ei liittynyt korvausvastuuta. Asia kietoutui myös maanomistuksen ja nautintaoikeuden rajaan. Toisaalta käsitykset Sompiosta erämaana⁴⁵³, jossa metsästettiin karhuja ja muita petoja ja jossa jotkut vielä elättivät itseään metsästyksellä, loi mielikuvaa Lapin suuresta tilasta, jonne mahtui myös säännöstelyaltaita. Suurten vesialtaiden luonnollistaminen tuli myös varhain esille. Rakentamisretoriikassa puhuttiin ”tekojärivistä”. Rakentaja alkoi esittää tulkintaa, kuinka järviköyhälle erämaa-alueelle syntyisi säännöstelyn myötä suuria ”järviä”. Hyödytön maa muuttuisi hyödylliseksi, kun aapasoista tulisi uuden luonnon estetiikan mukaisia ”allasjärviä”. Tekojärvi-käsite oli vallankäyttöä ja terra nullius-retoriikkaa palvelevaa hyväksynnän rakentamista.

Lokka–Porttipahdassa terra nullius osoitti vahvuutensa. Suunnittelun lähtökoh-
ta oli, että alueen vesittämiselle ei ollut vaihtoehtoa, eikä pienien kylien asukkailla ollut veto-oikeutta asuin- ja elinpiirinsä tuhoamiseen. Koska Lokassa ja Porttipahdassa oli kysymys elävän kulttuurin tuhoamisesta, on perusteltua kuvata alueen asutus- ja elinkeinohistoriaa, avata näin Sodankylän allasrakentamista terra nulliuksen retorista kontekstia ja suhteuttaa terra nullius -näkemystä tutkimuskohteen historialliseen evidenssiin. Asutus- ja elinkeinohistorian pitemmän kaaren hahmotus ja elinkeinojen elastinen sopeutuminen muuttuviin tilanteisiin jäi säännöstelyaltaiden suunnittelussa vähäiselle huomiolle, koska suunnitteluprosessi oli teknisiin asioihin keskittyvä, ja tieteistä alue kiinnosti lähinnä vain luonnontieteitä. Arkeologisia allastutkimuksia tehtiin hyvin suppealla alueella, etnografiset tutkimukset eivät ottaneet kantaa kulttuurin tuhoutumiseen ja yhteiskuntatieteellinen mielenkiinto jäi suunnitteluvaiheessa vähäiseksi.

Sompiota ja Ylä-Kitisen seutua on luonnehdittu ennen altaita luontaistalou-
dessa eläneeksi kulttuuriksi, mutta historiallisesti kulttuuri oli käynyt läpi useita muutoksia ja sopeutumisvaiheita. Miten asuttu maa muutetaan asumattomaksi ja

elinkeinollinen sopeutuneisuus ja elastisuus muutetaan/muuttuu näköalattomuudeksi? Edellä olen viitannut allasuunnitelmien yhteydessä esitettyihin vähätteleviin lausuntoihin säännöstelyaltaiden vaikutuksista. Siksi on perusteltua esittää huomioita vesirakentamisen teknisen narraation ja retoriikan kohteen olleen alueen asutus- ja elinkeinohistorian jatkuvuudesta. Toisaalta historiallinen narraatio osoittaa ”tyhjän maan” käyttöä myös alueen aikaisemmassa historiassa. 1800-luvun lopulla Sompioon muuttaneet tunturisaamelaiset eivät tulleet ”tyhjään maahan”. Lokan ja Porttipahdan niin kuin muussakin vesivoimarakentamisen narratiivissa keskeistä oli työllisyyslupaukset. Miten tämä argumentti toteutui?

Astuttu asumattomaksi – Sompion asuttamisesta karkotukseen

Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaat tarvitsivat ”tyhjän maan”. Kun sellaista ei ollut, sellainen piti tuottaa. Lokassa ja Porttipahdassa tämä tarkoitti asutushistorian katkeamista, ja uuden asuinpaikan hankkimisvastuun ulkoistamista yksittäisille perheille. Arkeologiset hätäkaivaukset ja muut perinnetalennukset sekä rahalliset korvaukset ikään kuin vapauttivat alueen inhimillisen historian ja kulttuurin hävittämisen vastuusta. 1950-luvun Suomessa yksikään vallan instituutio ei kiistänyt tai asettunut vastustamaan vesittämisen oikeutusta. Legitimiteetin määritteli kansakunnan sähköntarve. Valtion energiapolitiikka jyräsi läpi luonnon ja kulttuurimaiseman vesittämisen. Jatkosodan ja Lapin sodan tuhojen jälkeen jälleenrakennetut asuinsijat joutuivat veden alle. 1960-luvun elinkeinorakenteen muutos ja reuna-alueiden tyhjentymisen lisäksi toiminnan julkista hyväksyttävyyttä ennen kuin allasrakentamisen kritiikki alkoi kasvaa 1960- ja 1970-luvun taitteessa. Allasrakentamisessa Sompion pitkä asutushistoriallinen jatkumo pyyhkäistiin pois, eikä ratkaisun kokonaisvaltaisia vaikutuksia selvitetty. Historiallisesti terra nullius kytkeytyy tietoon, toimijuuteen, retoriikkaan ja erilaisiin tarkoituspereihin tietyn alueen resurssien hyödyntämisessä. Lokassa ja Porttipahdassa rakentajalla oli vesittämiseen tarvittava tieto ja tekniikka, yritystaloudellinen halu, toimijuuden valta ja retorinen yliote toteuttaa suunnitelmansa. Energiaa haluava suuryhteiskunta tunkeutui Sompioon.

Satojen ihmisten pakottaminen jättämään kotinsa voimatalouden tarpeiden takia ja asiassa käytetty menettelytapa oli poikkeuksellinen tapahtuma Suomen historiassa. Historiantutkimuksessa allasväki on jäänyt kansallisen kertomuksen marginaaliin. Allasalueilla asuneista ihmisistä tuli säännöstelyaltaiden terra nulliuksen objekteja. Rakentamisnarratiivissa asukkaiden poistuminen allasalueelta perustui yksityisoikeudellisiin sopimuksiin, joten asia oli muodollisesti laillisesti ratkaistu ja kaikkien intressit oli otettu huomioon. Vaihtoehtoa poismuutolle ei ollut, joten kysymys oli pakkomuutosta.

Säännöstelyaltaiden alueen vähäinen humanistinen ja yhteiskunnallinen tutkimus oli terra nulliukselle eduksi. Koko Pohjois-Suomi oli vielä 1950-luvulla Suomen arkeologiassa vähän tutkittu alue (vrt. Tornionjoki-hanke; 1940- ja 1950-luvuilla toteutetun Oulujoen rakentamisen aiheuttamat tuhot alueen silloin jo tunnetuille

rikkaille esihistoriallisille asuinpaikoille). Yleisesti vesirakentaminen sekä toi esille esihistoriallisia löytöjä että tuhosi potentiaalisia kohteita tai jätti inventoinnin hajanaisiksi. Vesivoiman rakentaja pääsi alueen kulttuuri- ja muinaismuistojen selvitystyöstä vähäisillä velvoitteilla, eikä 1950-luvulla pohjoisella arkeologisella tutkimuksella ollut suurta painoarvoa kyseenalaistamaan vesirakentamisen menettelytapoja.⁴⁵⁴ Suomen arkeologian fokus ei 1950-luvulla ollut Pohjois-Suomessa. Kemijoella⁴⁵⁵ tilanne oli kuitenkin jossain määrin Oulujokea parempi. Allasrakentamisen paineessa tehdyn Sompion Juikentän kaivauksen tutkimusaineistoa analysoidaan edelleen 2020-luvun arkeologisessa tutkimuksessa. Allasrakentamisen vaikutuksien ennakointiin liittyneet yhteiskuntatieteelliset tutkimukset kariutuivat varojen puutteeseen.

Sompiojärven tuntumassa, lähellä entistä Muteniajoen luusuaa sijaitsevaa suosaarta on pidetty metsäsaamelaisten asuinpaikkana. Tällä Sompion Juikentän asuinpaikalla on kaksi esihistoriallista asutuskerrosta. Asuinpaikka oli käytössä jo ennen ajanlaskumme alkua ja uudempi kerros 1200-luvulta aina 1600-luvulle saakka. Allashankkeiden tultua tietoon arkeologi Christian Carpelan teki paikalla tutkimuksia kesinä 1959 ja 1961. Carpelan ajoitti kohteen löytöjen perusteella varhaisrautakaudelle (noin 500 eaa.–100 jaa.; muun muassa Kjelmöyn ryhmän keramiikkaa, joka ajoitetaan 1300 eaa.–300 jaa.) ja keskiajalle (noin 1200–1600-luvuille; erilaisia talouskaluja ja koruesineitä).⁴⁵⁶ Carpelan teki Lokan allasalueella myös muissa kohteissa kaivauksia. Myöhemmin on tehty joitakin hajalöytöjä.⁴⁵⁷

Arkeologiveljekset Timo ja Pekka Miettinen tekivät Lokan ja Porttipahdan allasalueilla arkeologisia inventointeja⁴⁵⁸ kesällä 1966 ja 1967.⁴⁵⁹ Mitä kaikkea jäikään inventoinneissa tarkastamatta? Yksittäisiä löytöjä ja arkeologista kiinnostusta allasalueita kohtaan on ollut myös 2000-luvulla. Lapin arkeologinen uudempi tutkimus on oleellisesti tarkentanut varhaista pohjoista asutushistoriaa. Sompion Lapin uusien asuinpaikkalöytö on pääosin kivikautinen ja varhaismetallikautinen Soklin maastosta Savukoskelta kesällä 2019 tutkittu asuinpaikka.⁴⁶⁰ Ikiaikaisesta liikkumisesta ja kontakteista eri maantieteellisiin suuntiin kertovat esihistorialliset ja historialliset lähteet. Sompion vanhimmat reenjalakset on ajoitettu mesoliittiselle ajalle, ja ruuhilöytöjä on uudemmalla kivikaudelta.⁴⁶¹

Sompio ja monet sen paikannimet esiintyvät jo pohjoisia alueita kuvaavissa 1600-luvun kartoissa. Lokan ja Porttipahdan vanhaa asutushistoriaa ovat historian-tutkimuksessa käsitelleet muun muassa Samuli Onnela, Matti Enbuske ja Mauno Hiltunen.⁴⁶²

Sodankylän isojako valmistui 1900-luvun alkuvuosina. Vanhasta Sompiosta syntyivät Mutenian, Rieston, Lokan ja Tanhuan maarekisterikylät. Sompion tilat olivat isojaon aikaan pääosin jo perinnöksi ostettuja. Harkinnan jälkeen tilojen lopulliset pinta-alat nousivat manttaaliin sidotusta tilusalasta, joka oli 1 974 hehtaaria/manttaali. Riestosta löytyi pitäjän suurin tila. Kuukkelin tila sai isossajaossa maata 2 677,58 hehtaaria. Riestoon tuli yhteensä viisi yli 1 000 hehtaarin tilaa. Kuukke-

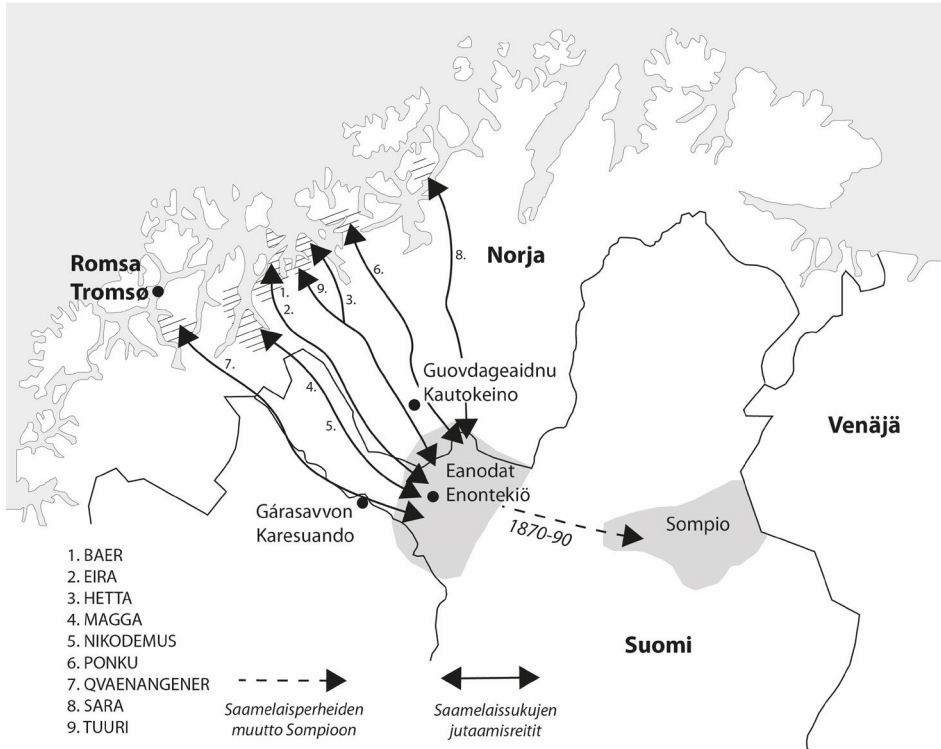
linmaan Lukkarinharjulla sijaitseva Kuukkelin talossa oli parhaimmillaan kymmenpäinen karja ja porot päälle. Maitoa riitti voiksi kirnuttavaksi. Talvella voitiinut, poronlihat ja -taljat, ansoilla pyydyetyt riekot ja muu metsänvilja vietiin markkinoille Rovaniemelle ja Tornioon tai Norjan Ruijaan saakka. Ruijaan suuntautui myös pientä muuttoliikettä.⁴⁶³

Terra nullius liittyy Sompion asutushistoriaan muutenkin kuin vesittämisen kontekstissa. Sompion asutushistorian erityispiirre on alueelle Länsi-Lapista ja Norjasta muuttanut saamelaisväestö. Näin Sompion vesittäminen oli myös saamelaiskysymys. Yksittäisiä porosaamelaisperheitä muutti 1700-luvun puolivälissä Jukkasjärveltä ja Enontekiöltä talollisten poronhoitajiksi Kittilään ja Sodankylään,⁴⁶⁴ mutta suurempi Suomen ja Norjan rajasulun⁴⁶⁵ aiheuttama muuttoliike ajoittui 1800-luvun jälkipuoliskolle väljempien porolaitumien toivossa, sillä Enontekiöllä arvioitiin 1880-luvun lopulla olleen 20 000 vierasta poroa.⁴⁶⁶ Säännöstelytaatat saattoivat Sodankylän pohjoisosan poronhoidon paineeseen, jollaista ei Suomessa ollut aikaisemmin nähty. Sompioon (”tyhjään maahan”) puoli vuosisataa sitten asettuneet porosaamelaiset (Suomen kansalaisia vuodesta 1914; kartta 007) joutuivat jälleen muuttamaan, ja ennen altaan tieltä muuttamista oli kaksi sota-ajan evakkoreissua. Saamelaisten ensimmäisen muuton taustalla oli Norjan kiristynyt rajapolitiikka, ja toisen muuton syynä oli Suomen valtion vesivoimapolitiikka.

1800-luvun lopulla Kautokeinin ja Enontekiön sekä Kaaresuvannon alueilta muutti (kartta 004) useana ryhmänä kymmenkunta porosaamelaisperhettä – puolensataa henkilöä – Sodankylän Vuotson seudulle Metsähallituksen maille. Yliluiron erämaihin asettuneet muuttajat kulkivat reittiä Kautokeino–Pöyrisjärvi–Repojoki–Kuttura ja Purnumukka–Kopsusjärvi–Yliluiri. Ensimmäisen kerran porosaamelaiset kirjattiin Sodankylän henkikirjaan vuonna 1890. Tuolloin heitä oli kuusi perhekuntaa ja 39 henkeä. Porosaamelaisten muuton taustalla oli 1850-luvulla tapahtunut Suomen ja Norjan rajan sulkeutuminen poronhoidollisessa mielessä. Muuttoa motivoi myös Sompion tulleet pyynnöt raitioimaan alueen talollisten poroja.⁴⁶⁷ Puolen vuosisadan päästä Sompion saamelaiset joutuivat rauhantilan Suomessa siirtymään allasrakentamisen tieltä. Sodankylän allasrakentamisen 1950-luvun suunnittelussa ei tunnistettu tarvetta erityiseen Sompion saamelaisulottuvuuteen, mutta esimerkiksi asutusviranomaiset yrittivät nostaa asiaa esille.

1800-luvun lopulla Metsähallitus alkoi suhtautua penseästi porotalouden laajenemiseen.⁴⁶⁸ Saarisen mukaan Metsähallitus kohteli Sompion muuttaneita porosaamelaisia silkkihansikkain.⁴⁶⁹ Sompion porokarjat alkoivat 1900-luvun alussa kasvaa kahtalaista reittiä – alueen muuttaneiden saamelaisten ja nousevan Sompion ja Keminkylän metsäsaamelaisen kantaväestön ja heihin aikojen saatossa sekoittuneiden suomalaisten uudisasukkaiden porokarjojen kasvaessa. Osa Sompion suomalaista-loista oli ajan mittapuulla varsin vakavaraisia ja kytkeytyneitä myös rahatalouteen. Kemi-Sompion (alkuaan Keminkylän) paliskunnassa oli 7 000 poroa vuonna 1900 ja 1930-luvun lopussa noin 16 000.⁴⁷⁰ Allasrakentamisen suunnitteluvaiheessa

rakentaja kyseenalaisti porotalouden erityisaseman. Haittakorvauksien nollalinja edusti kontekstissaan tiukkaa terra nullius -näkemystä. Metsähallituksen hakkuiden vilkastuminen yhdistettynä allasrakentamisen vaikutuksiin aiheutti etenkin Sodankylän Lapin paliskunnalle vaikeuksia.

Kartta 004. Enontekiön saamelaiskujen jutaamisreitit ja muuttoliike Sompioon. Käsiwarren Lapissa Haltin juurella Tommus Aslakan kodassa päätettiin vuonna 1866 lähettää kolmimiehininen tiedusteluretkikunta itään kartoittamaan laidunmaita. Sodankylään muutti saamelaisia myös Norjan Kautokeinosta (Koutokeinosta). Muuttajaperheet kietoutuivat sukulaissuhteiden kautta toisiinsa. Tunturisaamelaiset eivät tulleet ”tyhjään” Sompioon, vaikka asutusnarratiivissa asiaa on niin kuvattu. Millä tavalla saamelaisten muutto Länsi-Lapista Itä-Lappiin eroaa muusta asuttamiskolonialismista? Pohjakartta teoksesta Mustonen & Mustonen toim. 2011. Kartta Riikka Aarnio 2020.

1950-luvun kontekstissa erämaa, tyhjä maa, oli syrjäinen, tietön tai vaikeakulkuihin. Terra nullius -retoriikassa tietön ja syrjäinen alue oli symboli tyhjälle maalle. Professori Veli-Pekka Lehtola⁴⁷¹ on käyttänyt tien historiaa vertauskuvana 1900-luvun alkupuoliskon kehityskulusta, jossa Lappi ja saamelaisalueet kytkettiin muuhun Suomeen. Maantiet toivat mukanaan uutta väestöä, samalla tavalla kuin joet olivat

aikanaan houkutelleet asutusta. Maantiet helpottivat matkustamista ja avasivat uusia mahdollisuuksia Lapin luonnonvarojen hyödyntämiseen. Lehtolan mukaan suomalaisen yhteiskunnan ihanteisiin kuului yhden elinkeinon ja asuinpaikan politiikka.

Maanviljelyn ensisijaisuus satoi uudisasukkaat yhteen paikkaan, vähensi sivuelinkeinoja ja sitä kautta muun muassa poronhoidon vuotuiskiertoa. Lapin tieverkoston tihentyminen antoi uusia mahdollisuuksia myös syrjäisimmille paikallisyhteisöille saada esimerkiksi karjataloustuotteitaan markkinoille. Vesivoiman terra nullius-retoriikassa oikeuttamisperusteena painottui nimenomaan syrjäisyys, tietttömyys ja suoalueet. Toisaalta rakentamisen vaatimat logistiset parannukset (tiet ja patosillat) olivat voimatalouden tarjoamaa paikallisen infrastruktuurin kehittämistä.

Kuva 011. Rieston kylä säästyi Lapin sodan tuhoilta, mutta jäi Lokan altaan alle. Kemijoki Oy aloitti tilakaupat Riestosta. Allaspaineen ohella kylän sisäiset jännitteet todennäköisesti vauhdittivat kauppvoja. Rieston kylässä asui 1860-luvulla 16 henkeä, 1920-luvun alussa noin 70 henkeä ja 1950-luvun alussa noin 50 henkeä. Terra nullius -narratiivissa kulttuurimiljöistä vain rakennuksilla oli vesittäjän määrittelemä materiaalsen objektin arvo. Kuvassa Aleksi Alarieston talo. Rieston vanhin talo. Valokuva ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 764.

Mutkittelevat Muteniajoki ja Luirojoki (matka Riestosta Korvaseen jokea myöten 20 km; linnuntietä 9 km) olivat vuosisatoja keskeisiä kulkureittejä.⁴⁷² Kitisen ja Luiron latvaseutujen välisen liikenteen helpottamiseksi rakennettiin kruununvouti

Ahngerin toimesta valtion varoin Tankajoen ja Riestojen väliseen noin neljä kilometriä leveään kannakseen venekulkuinen kanava vuosina 1909–1910.⁴⁷³ Maantien tulo pohjoiseen Ivalon suuntaan 1910-luvulla oli merkittävä tapahtuma. Paikalliset saamelaiset pyrkivät suojamaan Purnumukan kylän tien haitoilta. Yksi modernisaatiota Sompioon työntänyt väylä oli maantieyhteys. Maantietä Vuotsosta Muteniaan alettiin rakentamaan vuonna 1923. Polkutie saatiin Lokkaan vuonna 1927. Tien rakentaminen jatkui vuonna 1931. Vuonna 1937 valmistui 51,2 kilometrin pituinen maantie Vuotsosta Korvasen ja Mutenian kautta Lokkaan. Tie ylitti Vuotsosta päin luetellen Riestojen, Nalijoen, Muteniajoen, Kopsusjoen, Luirojoen, Korvasjoen, Piettämäjoen ja Neitykäisen. Lokan päässä Luiron yli oli lossi. Saksalaiset rakensivat Roivainen–Tuulisvaara-tien vuonna 1944 ja Ivalontie 234 km:n kohdalta tien Purnumukka–Purnuselkään vuonna 1944. Lapin sodassa sillat ja rummut räjäytettiin. Tien jälleenrakennus alkoi vuonna 1945.⁴⁷⁴

Rieston kylään ei ollut tieyhteyttä, mutta kylä oli syntynyt Luirojoen, Riestojen ja Kopsusjoen yhtymäkohtaan. Lapin Kansan artikkelissa kesällä 1954 kyläläiset kaipaivat tietä, puhelinta ja ansiotöitä. Samoin Kopsusjokivarren yksittäiset erämaatalot olivat tieverkoston ulottumattomissa. Yli-Kitisen asujaimistolla ei ollut maantieyhteyksiä. Tosin jo ennen sotia rakennettiin kahdeksan kilometrin pituinen jonkinmoinen Ukkolan ratastie eli Lohijoki–Rovanen-metsätie. 1950-luvun alkupuolella tämä ratastie oli kuivana kesänä välttävässä ajokunnossa. Talvitie Yli-Kitiseltä Vuotsoon kulki niin sanottua Rovasen reittiä.⁴⁷⁵ Ensimmäinen varsinainen tie oli Porttipahdan allashakkuiden aikana Kitisen pohjoispuolelle rakennettu huoltotie. Sompion luonnonpuiston eteläosan poikki 1960-luvulla rakennettua tietä on pidetty laittomana.⁴⁷⁶ Lumikiitäjällä kuljetettiin kuitenkin postia jo 1950-luvun lopulla. Allashakkuut toivat muutenkin teknologiaa Yli-Kitiselle, ja vesirakentamiseen liittyvä tekniikka näytti muutenkin voimaansa. Ylipäänsä uusi tekniikka, sähkön aikakausi, katapultit, helikopterit, moottorikelkat, moottorisahat yms. loivat modernisaation imua, psykologista viehätystä, jota vesirakentaja osasi hyödyntää retoriestikin.

Syrjäisissä kyläkunnissa asiat hoidettiin pitkälti omin avuin synnytyksistä lääkin-tään.⁴⁷⁷ Kansanlääkintätaidot olivat laajalti käytössä vielä muuallakin jälleenrakennuskauden Suomen pitkien etäisyyksien maaseudulla. Sinällään jälleenrakennusajan (1940-luvulta 1950-luvulle) Suomessa oli Itä- ja Pohjois-Suomessa lukuisia tiettömiä kyliä (muun muassa Kainuu ja niin sanotut Kekkostiet).

Lokan ja Porttipahdan allasalueella oli pitkä asutushistoriallinen jatkuvuus. Allasrakentamissuunnitelmien tullessa julki alueella asui lähes 750 henkilöä. Luirojoen asutus keskittyi pääasiassa Lokan, Korvasen, Rieston, Mutenian ja Vuotson kyliin⁴⁷⁸ sekä Pillirannan pieneen yhdyskuntaan. Lisäksi haja-asutusta oli syntynyt jonkin verran jokivarteen. Korvanen oli vielä 1800-luvun alkupuoliskolla parin talon kylä, mutta kasvoi niin, että ennen vesitystä kylässä oli enimmillään 35 taloutta. 1960-luvun puolivälissä Lokassa oli 24 tilaa ja noin 120 asukasta. Mutenian kylässä

oli enimmillään kymmenkunta tilaa. Ensimmäisenä tyhjenneessä Riestossa oli niin ikään kymmenen talon kylä. Yli-Kitisen rantamilla taloja oli haja-asutuksena, ja vain muutamat talot muodostivat pieniä kylämäisiä ryhmiä. Laitin kylässä oli 1900-luvun alussa vain pari taloa, mutta jo 1950-luvulla seitsemän taloa, kansakoulu ja oppilasasuntola.

Jaakko Havukkala (1964) laski 1960-luvulla Lokan allasalueen saamelaisten määräksi noin 13 prosenttia alueen koko väestöstä. Saamelaisten määrä, 56 henkeä, vaikuttaa pieneltä, koska Erkki Nickul (1962) laski Sodankylän saamelaisten määräksi sekä saamelaisten itsensä käyttämän identifioinnin että tutkimusmääritelmän mukaan 195 (hänellä on myös luku 220). Aikion (1988) mukaan⁴⁷⁹ saamelaisen Purnumukan kylässä oli asukkaita 66 vuonna 1940, 57 vuonna 1950 ja 57 vuonna 1960. Vuonna 1970 Sodankylässä oli saamelaiskomiteamietinnön (1973) mukaan saamelaisia 258 henkilöä. 1950-luvun alussa väkimäärältään suuremman Lokan altaan alueella oli asukkaita kaikkiaan seuraavasti: Korvanen 106, Mutenia 74, Lokka 71, Yli-Luiro 62, Riesto 51, Lokantien varsi 39, Kurujärvi 28 ja Kaitakumpu 10. Lokka sen enempää kuin Porttipahta ei siten ollut paikallinen vähemmistö- versus valtakulttuurinen kysymys, vaan paikallisyhteisöjen ja vesirakentamisen yhteentörmäys. Allasalueen ”tyhjän alueen” määrittelyssä rakentajien mukaan aluetta jäi riittävästi poronhoitoon, vaikka rakennettaisiin säännöstelyaltaita. Tämä spatiaalisen tilan korostaminen toistui useissa vesirakentajan retorisisissa argumenteissa. Altaiden sosiaaliset vaikutukset määrittyivät monista seikoista – muun muassa elinkeinosta ja sen jatkamismahdollisuuksista, omistamisesta ja allaskauppojen lopputuloksesta sekä allasvaikutusten jatkohoidosta. Allasyhteisöt eivät olleet monoliittisia. Saamelais-suomalaisissa allaskylillä oli paljon yhteistä, mutta myös eroja asutushistoriasta elinkeinojen kirjoon.

Allasrakentamismarratiivissa toistui luonnonjärvien vähäisyyden vuoksi välttämättömän tarve rakentaa voimataloudelle tarpeellisia säännöstelyaltaita. Toiseksi vesivoimateollisuus korosti, että Lapissa Kemijoen- ja Ounasjoen ylävesillä oli asumaton erämaata ja paljon soita. 1950- ja 1960-luvuilla puolivälissä vireillä tai suunnitteilla (Pohjolan Voima Oy ja Kemijoki Oy) olleiden säännöstelyaltaiden piirissä asui Kemi- ja Ounasjoen latvoilla tuhansia ihmistä. Kuinka paljon Lokan ja Porttipahdan allaskylissä olisi pitänyt olla asukkaita, että kyliä ei olisi vesitetty? Sitä kysymystä ei esitetty allasrakentamisessa. Mittaluokaltaan Suomen allasrakentamisen suurin asutuksen tyhjennys vesivoimatalouden etujen vuoksi tapahtui ilman, että asiasta olisi kunnolla edes keskusteltu. Erämaatulokinnasta tuli Lokan ja Porttipahdan hirttosilmukka. Terra nullius osoitti mahtinsa. Sompio ja Kitisen latvat eivät olleet kulkuyhteyksien hankaluuksista huolimatta eristäytyneitä erämaakylä, vaan kylillä oli historiassaan monenlaisia taloussuhteita ja vuorovaikutusta pieniyhteisöjen ulkopuolelle. Jälleenrakennuskaudella alueelle muutti myös uusia tulokkaita avioliittojen ja palvelujen kehittämisen vuoksi. Osa tulijoista juurtui uuteen kotiseutuunsa. Osalle poismuutto oli helpompaa. Voimatalouden esittämä allaskylien elinkeinollinen perspektiivittömyys

oli terra nulliuksen keskeisiä argumentteja. Asiaa luettiin allasretoriikassa tulevaisuudesta taaksepäin. Poronhoito oli ainoa elinkeino, jonka erityisasema nousi allasrakentamisessa esille. Mutta sekään ei ollut lähtöasetelmassa itsestäänselvyys, ja vesittäjän näkemys elinkeinon haasteiden syysuhteista ja vesirakentamisen vaikutuksista ei tangeerannut paikallisten poromiesten näkemyksiin. Allasrakentamisessa murtui luontaiselinkeinojen harjoittaminen ja asutushistorian side. Rakentajan perustulkin-ta oli, että elinkeinot eivät hävinneet mihinkään, vaan niitä voitiin harjoittaa uudessa paikassa. Ajattelutapa kuvastaa allasväen sosiaalisen verkoston merkityksen vähättelelyä ja luontaiselinkeinojen paikkasidonaisuuden sivuuttamista.

Elinkeinojen moninaisuus – eikö riitä?

Rauhanaikainen elävien kylien tuhoaminen niin kuin Kemijoen latvojen säännöstelyaltaissa tapahtui, oli kova päätös. Energiatalous suunnitteli myös muita säännöstelyaltaita, jotka myös olisivat hukuttaneet asuttuja alueita. 1950-luvun puolivälissä Vesistöjen säännöstelytoimiston työlliställä Lapissa olivat Lokan ja Porttipahdan lisäksi Kurkkion, Tepaston, Meltauksen, Mukkauksen, Kuttusvaaran ja Saijan säännöstelyaltaat. 1950-luvun vesivoiman rakentamisessa Sodankylän allasalueen kyliä pidettiin voimataloudelliseen kokonaisuuteen nähden marginaalisina ja elinkeinollisesti elinkelvottomina. Suunnittelun lähtökohtana oli, että alueen asukkaat voitiin hyvin sijoittaa muualle ja elinkeinollisia haittoja voitiin tarpeen mukaan korvata rahalla. Asukkaiden elinkeinollinen kirjo ja elastisuus ei kiinnostanut suunnitteluorganisaatiota. Vain suoraan rahatalouteen kytkettyvä toimeentulo oli terra nullius -retoriikassa kiinnostavaa, mutta niiden merkitys oli veden energiaan nähden mitätön ja elinkeinot voitiin siirtää jonnekin muualle. Elinkeinoasiat olivat teknisiä ratkaisuja eikä niihin tarvinnut liittää ihmisen elämänpiiriin tai sosiaalisten verkostojen asioita.

Sompion ja Kitisen jokivarren kylien asukkaiden elanto muodostui ennen altaita useista luontoon liittyvistä elinkeinoista. Leena Suopajarvi (2001)⁴⁸⁰ on analysoinut Lapin luonnon saamia merkityksiä elinkeinojen näkökulmasta. Hänen luokittelusaan luonto näyttäytyy traditionaalisessa elämäntavassa (maanviljely, poronhoito, luontaistalous) elintilana. Modernissa projektissa (vesivoima, kaivostoiminta ja tehometsätalous) luonto on resurssi.⁴⁸¹ Perusjako on historiallisesti karrikoiva mutta pitkällä aikajänteellä käyttökelpoinen.

Perinteisen Sompion ja Yli-Kitisen ihmiset hankkivat leipänsä useista luontaiselinkeinoista (poronhoidosta, metsästyksestä ja kalastuksesta) sekä maataloudesta. Maataloustuotteita ostivat saamelaiset ja savottojen työmiehet. Varsin pian porosaa-melaiset alkoivat harjoittaa myös itse pienimuotoista karjataloutta. Kotitarvekalastuksen syksyinen huipentuma oli Sompion kiiskismarkkinat, jolloin eri talokunnat pyysivät muutamassa päivässä talven kalat.

Rakentaja tarkasteli allasaluetta omassa suunnitteluprosessissaan korostetusti luontaiselinkeinokehityksen kautta eikä nähnyt aluetta uusiutumiskykyisenä.

1950-luvun suunnitteluprosessi oli luonteeltaan vesivoimateknistä. Ostamalla vahinkoalueelle jääneiden yksityisten maat oli tarkoitus hoitaa myös rakentamiseen liittyvät sosiaaliset kysymykset. Miten elinvoimaista Lokan ja Porttipahdan luontaistalous/maatalous oli 1950-luvun talousmuotona ja millaiselle perinteelle se rakentui?

Helsingissä joulukuussa 1957 DI Viljo Castrénin esitelmöidessä luonnonsuojeluväelle Sodankylän säännöstelyaltaista oli vielä esillä suunnitelma, jossa Porttipahdan vedenpinnan vaihteluväli olisi noussut 25 metriin ja Lokassa yhdeksään metriin. 1950-luvun puolivälin suunnitelmissa Sodankylän säännöstelyaltaiden kokonaispinta-alaksi kaavailtiin 900 neliökilometriä. Castrén piti allasalueen niittyviljelyyn perustuvaa maataloutta ”*kuolevana elinkeinona*”. Siitä tuli painava linjaus. Samantyyppistä näkemystä pienviljelyn umpikujasta käytettiin myös Tornionjoki-hankkeen terra nullius -retoriikassa. Castrénin esitelmästä käytiin vilkasta keskustelua, josta käsin- ja puhtaaksikirjoitettua pöytäkirjaa parempi lähde on pöytäkirjan mukana olevat kokouksesta tehdyt muistiinpanot. Muun muassa professori Valter Keltikangas kyseli, tuleeko alueesta kuollut ja mätänisikö turve. Geologisen tutkimuslaitoksen johtaja Arne Laitakarin mukaan järvi (=allas) olisi aapasuota mielenkiintoisempi, joten alueen matkailunähtävyydet paranisivat. Metsäneuvos Olavi Linnamies viittasi Inarijärven säännöstelyn aiheuttamiin ”luurankometsiin” ja kyseli Saijan altaan rantaviivoja. Linnamies totesi myös, että Sodankylän säännöstelyaltaat olivat syntyneissä suovaltaisille alueille, joita ei edes koneellisesti ollut kannattavaa aurata. Professori Viljo Kujalan mukaan kehittyvissä turvepohjaisissa järvissä ei olisi kalaa eikä vesikasvillisuutta, koska turve eristää mineraalivarat. Professori Niilo Söyrinki totesi, ettei useimpia allasalueiden soita ollut tutkittu ja kairaukset olivat tekemättä. Samassa kokouksessa Suomen Luonnonsuojeluyhdistys päätti perustaa Kemijoen patojärvien tutkimustoimikunnan. Joulukuussa 1957 toimikuntaan valittiin professorit Heikki Järnefelt, Aarno Kalela, Olavi Kalela, Valter Keltikangas, maisteri Tauno V. Mäki ja professori Niilo Söyrinki⁴⁸² sekä hieman myöhemmin sompiolaisten hyvin tuntema valtioneurologi, tohtori Esa Hyypä. Toimikunta alkoi ripeästi koota varoja yhteistyössä muun muassa Kemijoki Oy:n kanssa. Rahoitusta haettiin myös Suomen Kulttuurirahastolta, Luonnonvarojen Tutkimussäätiöltä, Valtion Luonnontieteelliseltä Toimikunnalta ja Vesistöjen Säännöstelytoimistolta. Käytännön tutkimustöitä aloitettiin jo kesällä 1958. Puheenjohtaja N. Söyrinki esitelmöi säännöstelyaltaiden luontovaikutuksista myös Sodankylässä 12.8.1959 ja esitteli patoamisaltaiden tutkimuskomitean työtä eduskunnan laki- ja talousvaliokunnille.⁴⁸³ Valiokuntien väki tutustui Sompioon lentäen.

Klassisen luonnonsuojelukäsityksen päätavoitteena oli säilyttää jälkipolville näytteitä maamme luonnosta varoen kuitenkin joutumasta törmäyskurssille talouselämän intressien kanssa.⁴⁸⁴ Valtion luonnonsuojelunvalvoja Reino Kalliola oli mukana Luonnonsuojeluyhdistyksessä ja myös joulukuun 1957 kokouksessa. Kalliola julkaisi elokuussa 1959 Uudessa Suomessa artikkelin ”Vedenpaisumus tuhoaa

Sompion Lapin⁴⁸⁵ Luonnonvalvojan sympatiat olivat allasalueen ihmisten puolella: *”Jos et myy vapaaehtoisesti, uhataan pakkolunastuksella. Jos eivät lait riitä, säädetään uusi erikoislaki. Sompio on uhrattava sähkövoiman saamiseksi. Niin ovat insinöörit ja yhteiskunta päättäneet. Mitäpä siinä on sompiolaisella sanottavaa. Nykyisessä maailmassa on enemmistö aina oikeassa. Kovaa ja taipumatonta valta- ja voimapolitiikkaa joka taholta ja renkinä kaikkivoipa tekniikka.”* Kirjoitus viittaa siihen, että tekninen maailma oli noussut politiikan yläpuolelle ja sompiolaiset saivat tyytyä siihen, mitä enemmistö päätti. Sompiolle ei tarjottu vaihtoehtoja. 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa radikalisoitua luonnonsuojeluväki esitti arvostelua Kalliolan varovaista linjaa kohtaan. Kalliola toki edusti perinteistä luonnonsuojelulinjaa, mutta vuoden 1959 artikkeli on harvoja niistä artikkeleista, joissa 1950-luvulla arvosteltiin tekniikan ylivaltaa ja kyseltiin, voitiinko mullistuksen jälkeen Lapin paliskunnassa ollenkaan harjoittaa poronhoitoa. Kalliola myös kyseli, *”jaksetaanko hyvienkään korvausten varassa jälleen aloittaa kaikki alusta niin kuin tehtiin sodan jälkeen”*. Lokka ja Porttipahdassa vesivoimateollisuus toimi retoriikassaan välttämättömyyden doksalla ja rakensi sähköllä ja syrjäisyydellä oikeutusta toiminnalleen. 1950- ja 1960-luvuilla valtion luonnonsuojeluviranomaisella ei ollut käytännön välineitä haastaa vesivoimateollisuuden ympäristöä muuttavaa toimintaa.

Maatalous- ja asutusviranomaiset näkivät allasalueet vesiviranomaisia valoisammin. He näkivät syrjäseutujen maataloudella tulevaisuutta. Agronomi Pauli Sipilä otti julkisesti kantaa vuonna 1955: *”Nyt kyseessä olevat padotusalueet käsittävät mainittuine kylineen pääosan n.s. Sompion Lapista. Sen asutuksella ei ole niin syrjäinen asema ja toisarvoinen merkitys kuin usein ollaan taipuvaisia otaksumaan ja väittämään.”*⁴⁸⁶ Narratiivikamppailussa Sipilän tulkinta ei pärjännyt vesivoiman narratiiville. Vesivoimarakentamisessa etenkin rakentajan intressinä oli esittää allasalueiden elinkeinot vähämerkityksisiksi ja syrjäkylät kuoleviksi. Kylien vesittäminen esitettiin kokonaistaloudellisesti tuottoisampana kuin ”toisarvoisten” kylien säilyttäminen.

Ajallinen perspektiivi on tärkeä hahmottaessamme sitä muutoskaarta, miten kylien asukkaat olivat sopeuttaneet elinkeinojaan vallitseviin olosuhteisiin. Toisaalta elinkeinohistoria hieman kyseenalaistaa niin sanottujen luontaiselinkeinojen harmonian luonnon kanssa, koska ihminen toimillaan pyrki säätelemään ja sopeuttamaan sitä omiin tarkoituksiinsa. Myös luontaistaloudessa käytiin resurssikamppailuja. Esimerkiksi Sompion porotalouteen liittyivät porovarkaudet – oman kylän väen välisistä varkauksista jaettiin vankeustuomioita vielä 1950-luvulla. Petoja tapettiin myös rahasta, eikä vain tapporahoina, vaan kaupallisesti toimineessa karhunkierrossa.

Lapin (ent. Lapin läänin alueen) ympäristöhistorian Massa (1994) jakaa neljän jaksoon: Saamelaisten Lappi, Korvenraivaajien Lappi, Metsäteollisuuden Lappi ja Valtion Lappi. Metsäteollisuuden Lapin Massa ajoittaa 1870-luvulta 1940-luvulle. Sitä seurasi Valtion Lappi. Valtiojohtoinen teollistamispolitiikka ja vesivoimarakentaminen sopivat hyvin viimeksi mainittuun ympäristöhistorian vaiheeseen.

Paikalliselle niin sanottujen luontaiselinkeinojen tulevaisuudelle, allasalueilla etenkin Sompion saamelaiselle porotaloudelle, paineita loi niin vesirakentaminen kuin tehometsätalous. Toisaalta Lapin syrjäkylillä metsä- ja uittotöistä oli hankittu rahatuloja jo vuosikymmeniä ennen säännöstelyallashakkuita.

Ihminen on kyennyt luomaan itselleen sopivan ekolokeron tehokkaammin kuin mikään muu laji. Ekososiaalisesti on mahdotonta vetää täsmällistä rajaa siihen, mistä inhimillinen elämänpiiri alkaa ja muu luonto päättyy. Myös luontaistaloudessa työsuoritukset ja ihmisen tekemät artefaktit perustuvat luonnon prosessin hyväksikäyttöön. Siksi kuvaan seuraavaksi Lokan ja Porttipahdan alueiden elinkeinoja ennen vesivoimarakentamista. Kuvaus pyrkii testaamaan väitteitä Sodankylän allasalueen elinkeinojen elinkelvottomuudesta. Toiseksi kuvaus piirtää esille myös vesittäjän ”tyhjän maan”/ ”tyhjenevän maan” perusteita ja oikeutuksen retoriikkaa. Myös osa allasevakoista on perustellut säännöstelyaltaiden rakentamisen hyväksyntää anakronistisella tulkinnalla, jossa nykyisyydestä käsin tulkitaan se, miten historia on kulkenut ikään kuin tapahtuneella ei olisi ollut muuta vaihtoehtoista polkua.

Kalastus – kenelle tärkeä?

Kemijoki Oy:n kirjeessä 2.9. 1963 Kemijoen vesiensuojeluyhdistykselle todetaan: ” - - - Lokan ja Porttipahdan laajat tekojärvet, jotka rakennettuna tulevat muodostamaan puitteet laajalle kalanhoitotyölle.”⁴⁸⁷ Vesivoimayhtiö esiintyi toimivan kalatalouden edistäjänä muuttaessaan aikaisemmin suurimmaksi osaksi kuivana olleet alueet ”tekojärviksi”. Rakentaja on mielellään korostanut myös säännöstelyaltaiden kalataloudellista ja sitä kautta työllistävää merkitystä. Toisaalta lähes 700 rantakilometrin jälkikäteen raivaaminen on niellyt miljoonia euroja.

Vesivoimarakentamisen ja kalastuksen yhteentörmäys on ollut toistuva tapahtuma. Vieläkin kiistellään muun muassa Kemi- ja Oulujoen kalatalousveloitteista ja niiden hoidosta. Lokka-Porttipahdan yhteydessä kalastuksesta keskusteltiin paljon etenkin 1970-luvun alussa niin sanottujen vesimetsien realisoiduttua ja säännöstelyaltaiden kalastuksen alkaessa. Luontaistaloudessa eläneille allasalueen asukkailla kotitarvekalastus oli ollut tärkeä leivän jatke. Altaiden rakentaja mielellään korosti alueen luonnonperäistä vähäjärvisyyttä ja sitä, että vasta säännöstelyaltaat toivat alueelle merkittävät kalastusmahdollisuudet. Näin säännöstelyaltaisiin rakennettiin sekä voimataloudellinen että kalastuksellinen retorinen narraatio, jossa tyhjä maa olikin muuttunut moninkertaisen hyödyn lähteeksi. Kemijoki Oy haastoi omassa retoriikassaan (1970-luvun alku) luonnontilaisen Sompion kalataloudellista merkitystä. Yhtiölle kalastuskysymys syntyi vasta säännöstelyaltaiden myötä. Terra nullius-retoriikka oli myös konkreettista tekemistä ja tietoisia vaikuttamissisältöjä, joilla ulkopuolinen kaupallinen toimija haastoi paikallisia perinnenäkemyksiä.

Sompiojärven kiiskismarkkinat jatkuivat aina vuoteen 1965 saakka. Syksyiset markkinat olivat vanha sompiolainen perinne, jolloin Lokasta, Riestosta, Korvasesta ja Muteniasta osallistuttiin yhteiskalastukseen silloin, kun kalat luontaisesti

ahtautuivat Sompiojärveen laskeviin kapeisiin puroihin ja ojiin. Kalastukseen liittyi Mutenian kylän ja Sompiojärven puolivälissä sijainnut Painokaltio-niminen paikka. Se oli mutakuoppa, josta otettiin verkkojen värjäykseen tarvittavaa väriainetta. Sompiojärvestä oli useita vakiintuneita nuottapaikkoja.⁴⁸⁸ Myös Luiro ja Kitinen olivat paikallisille tärkeitä kalavesiä. Lohi nousi ennen Kemijoen valjastamista Tankajokeen saakka.⁴⁸⁹

Kalastuksen elinkeinollinen merkitys oli sompiolaisille ilmeisesti suurempi kuin 1950-lopun vesivoimaselvityksissä asiasta esitettiin. Tähän tutkimukseen on käyty läpi maataloustiedustelujen pohja-aineisto Pohjois-Sodankylän kylien osalta. Sen perusteella kalastus ei mitenkään korostu. Toisaalta Sompiojärvestä syksyisin pyydetty talvikala oli etupäässä särkeä ja säynettä – toki oli myös siikaa ja tammukkaa. Maataloustiedustelun kotitarvekalastuksen saalisarvioita, jos niitä on lomakkeisiin kirjattu, ei voine pitää kuin suuntaa-antavina. Kalastusvälineistötietoja voi pitää luotettavimpina.⁴⁹⁰ Kalastukseen ja muuhun mutkaisilla joilla liikkumiseen oli kehitetty pitkänmallinen lyhytairoinen paikallinen jokivene.

Valtion vesivoimatoiminta toteaa Lokan ja Porttipahdan säännöstelysuunnitelmas-
sa (1963) Sompion Lapin tärkeimmäksi kalavedeksi. Kemijoki Oy haastoi etnografi-
sessa ja paikallisessa perinteessä Sompiojärvelle annettua kalastuksellista arvoa. Yhtiö
totesi valtioneuvostolle antamassaan selvityksessä syksyllä 1970, että luonnontilainen
Sompiojärvi ei ollut erityisen ”*arvokalavaltainen, jollaiseksi se jälkeenpäin on haluttu
kuvata*”. Järven siika oli kuuluisa, mutta se muodosti saaliista yhtiön arvion mukaan
noin kolmanneksen – tärkeimmät saaliskalat olivat särki ja kiiski. Kemijoki Oy viit-
tasi vuoden 1953 maisteri Tapani Sormusen tiedustelutuloksiin (vuosisaalis siikaa
noin 1 000 kg ja muuta kalaa yli 2 000 kg). Sormunen totesi 24.4.1963 antamassaan
lausunnossa, ”*että Sompiojärven luonnontilainen kalakanta olisi joko tyhjentämällä tai
kalamyrkyllä hävitettävä ja tilalle istutettava lohikalajen poikasia*.”⁴⁹¹

Sodankylän saamelaisalueen saamelaisista kalastus tai yhdistelmäammatti ka-
lastus ja poronhoito ei ollut kellään pääelinkeinona 1960-luvun alussa.⁴⁹² Lokan ja
Porttipahdan rakentamisen jälkeen useat poromiehet joutuivat porotalouden so-
peutumishaasteiden takia ryhtymään kalastajiksi. Näin oli etenkin Lapin paliskun-
nan osalta. Asetelmassa terra nullius -toimijasta tuli elinkeinon turvaaja. Kemijoki
Oy myös hyödynsi asiaa pehmentääkseen yritysimgoan.

Raja luonnonmukaisen ja ulkoa päin tuotetun säätelyjärjestelmän välillä on
häilyvä. Vaikka esimerkiksi 1950- ja 1960-lukujen Sompio-dokumentaatioissa
korostettiin alueen elämän luonnonmukaisuutta, varmistettiin Sompiojärven vael-
lussiikakantaa istutuksilla jo 1950-luvulla. Vuosina 1953–1962 järveen istutettiin
yhteensä 1,4 miljoonaa vastakuoriutunutta vaellussiian poikasta. Vuosien 1959–
1960 saalistiedustelujen perusteella Sompion vuosittaiseksi kalansaaliiksi arvioitiin
15 000 kg, josta siian osuus oli kolmannes.⁴⁹³

Lapin paliskunta (Piera Magga ja Oula Aikio) esitti vuonna 1963, että Sompio-
järven, Kurujärven, Kopsusjärven, Luirojärven ja Suomujoen varrella olevien järvien

sekä joen länsipuolisten Kuutusjärven, Pajujärven, Ahvenjärven, Akanjärven ja Kiehtäjoen varrella olevien järvien kalastusoikeus (= verkkokalastus) piti palauttaa saamelaisille. Esityksen tehneiden mukaan poronhoitajat hoitivat järviä niin, ettei ryöstöpyyntiä päässyt esiintymään. Sotien jälkeen tilanne oli muuttunut muualta tulleiden ryöstökälysten vuoksi. ”Koska järvet ovat olleet ikimuistaisen ajan Lapin paliskunnan alueella asuvan saamelaisväestön pyyntialuetta, ja koska silloin, kun yksinomaan tämä saamelaisväestö sai järvistä pyytää, myöskin kalakanta säilyi, niin ainoa keino kalakannan säilyttämiseksi on mainitun ikivanhan käytännön voimaansaattaminen”, todettiin verkkokalastusrajoitusesityksen perusteluissa. 1960-luvulla paliskunnan saamelaisväestön osuudeksi ilmoitettiin 90 prosenttia. Mikä olisi ollut ei-saamelaisten oikeus? Varsinaisessa ehdotuksessa verkkokalastusoikeus määriteltiin ”paliskunnan osakkaan” oikeudeksi.⁴⁹⁴

Etnografia ja sompiolainen perinne korostivat Sompiojärven kalastuksellista merkitystä.⁴⁹⁵ ”Kesän aikana pikkupoikana mulla oli työ, että haen kalat. - - - Tankaniva oli se, jossa ongin eniten. Sieltä sai isoja harreja”, on Lauri Ukkola (s. 1947) muistellut Yli-Kitisen varren vedenviljan hankkimista. Kun kesä oli syöty kalaa, syksyllä pyrittiin ampumaan hirvi.⁴⁹⁶ Kemijoki Oy:llä oli asiasta poikkeava käsitys. Allasrakentaja piti ”tekojärviä” kalastuksen voittona.

Kemijoki Oy:n muistiossa 8.3.1973 vedetään yhteen Lokan ja Porttipahdan kalastoon liittyvää siihenastista julkista keskustelua, ja muiden kuin yhtiön ilmaistaan esittäneen asiassa epäkuranttia tietoa. Muistion mukaan kalamiesten keskuudessa on vallinnut luonnonsuojelusta omaksuttujen käsitysten pohjalta syntynyt yleinen vastustus Lokkaa ja Porttipahdtaa kohtaan ja tietämyksen puute niistä johtivat hätköityihin ja virheellisiin tulkintoihin. Jo valmiiksi pessimistisesti muokattu asennoituminen kalatalousasiantuntijoiden keskuudessa sai lisää pontta, kun Maataloushallitus julkaisi keväällä 1970 vesitutkimuksen tulokset, joiden sanottiin osoittavan Lokan altaan lähes täydellinen happikato.⁴⁹⁷ Vesirakentaminen oli informaatiokamppailua myös valtion toimijoiden kesken. Muutenkin 1970-luvulla käytiin kriittistä keskustelua Lokan ja Porttipahdan käytön ongelmista, veden laadusta ja kalatalouslupauksien täyttämistä.⁴⁹⁸

Säännöstelyaltaiden kalastusmahdollisuudet olivat osa Kemijoki Oy:n niistä esittämää oikeuttamisnarratiivia. 21.7.1969 Kemijoki Oy siirsi sopimuksella säännöstelyaltaiden kalastuksen ja kalaston hoidon Metsähallitukselle. Lokalle ja Porttipahdalle ei määrätty valjastettujen jokien kaltaisia velvoitteita.

Metsästys – erätalouden väljyydestä paikallisten taakaksi

Metsästys ei ollut vain elinkeino. Se tuotti myös käsitystä alueen luonteesta. Sompion erätuotteet ja erämaamaine rakensi osaltaan mielikuvaa laajasta tyhjistä maasta. Tämä sanoilla tuotettu syrjäisyys, ihmisen elämänpiirin takainen alue sopi rakentajan terra nullius -tulkintaan. Se oli rakentuva ja rakennettu. Paulaharjun kuvaukset, sompiolaisten metsästyskertomukset ja Sompion eräuutiset (mm. karhunmetsästys)

ruokkivat tulkintaa väljästä erämaasta. Metsästysrajoitukset herättivät vastustusta. Vuonna 1932 nimimerkki Joku kirjoitti (Kirje Sodankylän Sompion) Lapin Kansaan olevan käsittämätöntä, että ”oravanpyyntiä jälleen lyhennettiin”.⁴⁹⁹ Sääntöstylyaltaiden rakentamisen jälkeen muun muassa Sompion maattomat ilmaisivat tyytymättömyyttään ”ulkopuolisten” metsästy- ja kalastusoikeuksiin. Poronhoitajat olivat tyytymättömiä petopolitiikkaan.

Sompio oli aikanaan peuranpyynnin kultamaa. Peurakanta oli kuitenkin jo hävinnyt, kun 1860–1870-lukujen taitteessa Sompioon alkoi muuttua porosaamelaisia porokarjoineen. Sompion eräseudulla viimeiset luonnonvaraiset majavat tapettiin jo 1840-luvulla. Heinäaikaan juostiin kiinni sulkasadossa olleita hanhia.⁵⁰⁰ Ympäri-vuotisella metsästyksellä oli pitkään tärkeä rooli alueen taloudessa.⁵⁰¹ Turkiskaupan kautta sompiolaiset kytkeytyivät vaihtotalouteen paljon ennen poronomadien tuloa alueelle. Porotalouden myötä pieneksi tulovirraksi tuli nahkakäsityöt. Sompioon muuttaneet tunturisaamelaiset sopeuttivat nopeasti elinkeinonsa ja elämäntapansa Metsä-Lapin olosuhteisiin. Isommissakin taloissa pöydässä oli maan, veden ja met-sän viljaa.

Oliko vesittäminen ryöstötaloutta? Oliko metsästyksessä sen piirteitä? Massan (1994) keskeisin teoreettinen käsite on ryöstötalous. Hän piirtää ryöstötalouden ja luonnonympäristön vuorovaikutuksen historiallisen kaaren. Ryöstötalous ei Massalla ole seurausta mistään yksittäisestä ”erehdyksestä”, vaan historian kulkuun vaikuttaneiden taloudellisten, poliittisten ja yhteiskunnallisten voimien yhteisvään-nöstä. Oma tulkintani on, että yksittäisissä ”ryöstötalouden portaissa” on hyvin ristikkäin meneviä tavoitteita, toimijoita ja toimintamalleja. Lopputulos ei kerro valittavana olleiden polkujen variaatioita. Esimerkiksi Lokan tekojärven raken-tamisessa paikalliset esittivät vuonna 1958 useiden pienempien altaiden rakenta-mista tuhojen vähentämiseksi. Kemijoki Oy:lle ja Valtion vesivoimatoimikunnalle tällainen kansalaisaloite ei sopinut, koska heillä oli jo toteuttamista vailla oleva suunnitelma.⁵⁰² Ryöstö-käsitettä käytettiin eksplisiittisesti esimerkiksi Länsi-Lapin kalastuskeskustelussa ja sisällöllisesti poronhoidon liikalaiduntamiskeskustelussa. Lätäsenon ryöstökäsitteet tai aloitteet Sompion järvien verkkokalastuksen varaamisesta vain paliskunnan osakkaille olivat ryöstötalouskeskustelua asetelmalla paikalliset ja muut, mutta luontaistaloutta harjoittaneet yhteisöt toimivat itsekin riskirajat ylittäen. Esimerkiksi Enontekiön Lapin paliskunnan poroluku ylitti poro-talousneuvoja Vilho Kiurun mukaan poronhoitovuonna 1956–1957 enimmäispo-romäärän ainakin tuhannella porolla.

Ympäristöhistorioitsija Ilmo Massalle⁵⁰³ ryöstötalous tarkoittaa taloutta, joka murentaa, pilaa tai saastuttaa ”luonnontaloutta” ja sitä kautta elämän orgaanista pe-rustaa. Sen vastakohtana on talous, jossa ylläpidetään elämän orgaanista perustaa eli ei vahingoiteta luonnontaloutta pysyvästi tai korjaamattomasti. Käsite saattaa olla liian totaalinen ja liian yleinen. Massa määritteleeekin ympäristöhistorian tehtäväksi ryöstötalouden suhteuttamisen yhteiskunnalliseen ja historialliseen kontekstiinsa

sekä ryöstötalouden tyyppisten muotojen hakemisen. Massalle ryöstötalous tarkoittaa teollistuneiden yhteiskuntien harjoittamaa luonnon ja luonnonvarojen liiallista käyttöä.

Massa vertauttaa ryöstötaloutta kanadalaisen taloushistorioitsija Harold A. Innisin (s. 1894, k.1952) kehittämään tapuliteoriaan. Innisin mukaan Kanadan taloudellinen kehitys ja teollistuminen perustuivat luonnonvarojen vientiin. Kanadaa Innis kutsuu ”majavan synnyttämäksi valtioksi”, koska turkiskauppa oli tärkeä talousmuoto, jolla Kanada kytketty maailmantalouteen ja turkiskauppa toimi Kanadan eurooppalaisen historian airuena samoin kuin Suomea voidaan kutsua ”metsän synnyttämäksi valtioksi”.⁵⁰⁴ Historiallinen Sompio oli kalan, niittymaiden ja peuran – sittemmin poron paikalliskulttuuria ja vesivoiman rakentamisen jälkeen vesialtaiden ja poron paikallistaloutta.

Metsästysmuisteluksia (ansapyynti, aseella metsästys, karhunkaato ja pyydetyn riistan myynti) on tallennettu sekä Sompioista että Kitisen varresta varsin paljon. Vielä sotavuosien jälkeinen aika oli hyvää aikaa metsästäjille. Vielä 1950-luvun henkikirja tuns metsästäjän ammatin.⁵⁰⁵ Metsissä oli riistaa ja hinnat olivat korkeita. Nahkojen ohella myytiin lintuja ja kauppiailta ostettiin kahvia, tupakkaa, jauhoja, suolaa, verkkaa ja norjalaista mikstuuraa. Petoja metsästettiin karjan ja porojen suojaksi, tapporahojen ja nahkojen takia. Porokarjosten kasvu antoi elintilaa myös pedoille, ja toisaalta petojen yleistyminen tehosti pyyntiä. Sittemmin petopolitiikan kiristyminen oli yksi luontaistaloudessa eläneiden valtiosuhteita hiertäneistä asioista.⁵⁰⁶

Metsästästarinat ja metsästyksestä kertovat sanomalehtiartikkelit osaltaan ylläpitivät ja uusintivat kuvaa Sompioista ja Yli-Kitisestä suurena erämaana. Kulttuuri- ja arvosidonnaisella erämaan käsitteellä⁵⁰⁷ rakennettiin vesivoimarakentamisen kontekstissa mielikuvaa, että säännöstelyaltaat rakennettiin etupäässä täysin asumattomille alueille. Asumattomuus tai harva asutus myös vaikuttivat sijoitusratkaisuun, ja johtaja Castrén sen myös sanallisti jo 1930-luvun lopulla. Toiseksi metsästys oli vesittäjälle yksi niistä kuolevista elinkeinoista, jolle ei tarvinnut allasrakentamisen kontekstissa laskea markkina-arvoa. Nostan seuraavaksi esille erään Sodankylän allasalueisiin liittyneen metsästysmuodon, joka osaltaan rakensi terra nulliukselle mentaalista tilaa, ja jossa prosessissa paikallisia oli mukana. Sompioalaisissa oli kiinnostusta kaikkein moderneimmin välinein tapahtuneeseen petojen pyyntiin jo ennen sotia. Tästä on esimerkkinä susien lentokonejahdit.⁵⁰⁸

Allastilojen myyntivaiheessa rakentaja saattoi retorisesti vauhdittaa tilasta luopumista vetoamalla kaupan tuomaan käteiseen ja asukkaiden nousevan uusilla asuinajoilla rahatalouden aikakauteen. Poro- ja karjatalous, metsätyöt ja metsästys kytkivät Sompioita rahatalouteen jo ennen altaita. Karhunpyynti sai Sompiossa sotien jälkeen markkinatalouspiirteitä, ja sitä voi luonnehtia ryöstötaloudeksi. Karhun tapporahat olivat marginaalisia siihen nähden, mitä karhunmetsästyksestä muuten oli saatavissa tuloja, eivätkä sompiolaiset jättäneet tilaisuutta käyttämättä. Pelkosenniemeläinen

Pyhätunturin majan omistaja Bror Gösta Mallander (s. 1905 Helsingissä, k. 1982 Rovaniemellä) järjesti karhunkierroksia, joita varten kartoitettiin karhunpesiä. Karhunkaatoon osallistui raharikkaita ulkomaita myöten. Mallander välitti myös Sompiosta petojen poikasia eläintarhoihin ja muuhun näyttelytoimintaan. Sompiossa karhunkierrosten tukikohtina olivat esimerkiksi Purnumukka, Vuotso ja Korvanen. Kierroksille osallistuivat muun muassa Paulus Magga, Mikko Ponku, Tauno ja Olavi Pokka. Myös Kitisen varressa oli karhunkiertäjiä. Kaupallisella karhunkierroksella paikallinen metsästäjä oli käynyt tiedustelulla etukäteen ja vei sitten pyyntivieraat suoraan karhunpesälle, jossa sunnuntaimetsästäjä pääsi surmaamaan karhun. 1950-luvun puolivälissä kierroksesta maksettiin noin 140 000–150 000 markkaa. Sallasta on tieto myös neljännesmiljoonan summasta.⁵⁰⁹

Finlandia Filmi kuvasi karhunkierroksen Sodankylän Kelujärvellä jo 1914. Joitakin tietoja on ulkomaalaisten karhun- ja hirvenpyytäjien kulusta Vuotson ja Korvasen kautta Jaurujoen latvavesien erämaihin jo 1930-luvulta.⁵¹⁰ Karhujen kiertäminen, kierrosten myyminen ja karhujen kaataminen pesältä kiellettiin vuonna 1964.⁵¹¹ Luonnonsuojeluvalvoja Reino Kalliola⁵¹² piti nykyaikaisin välinein tapahtunutta karhunkiertoa ”*metsästyksellisesti ala-arvoisena näytelmänä, jota sivistysvaltiossa ei voitu sietää*”. Sompiolaiset olivat karhunkierrosten toteutuksessa renkeinä, mutta toiminta on yksi särö alueen luontaistalousimagoon. Paliskuntain Yhdistys tyrmäsi tammikuussa 1964 metsänhoitaja Claus Sothmannin esityksen karhun rauhoittamiseksi Sompion luonnonpuistossa. Karhun talvipyyntin loputtua Lapin paliskunta vaati vuonna 1965 itärajaan rajautuville pitäjille (karhualue I) vapaata karhun pyyntioikeutta myös talvella.⁵¹³

Terra nulliusta ei tuottanut vain vesittäjän retoriikka, vaan sitä tuottivat välillisesti myös media ja paikalliset. Karhun metsästyksestä muotoutui sompiolaista maskuliinista identiteettiä, joka vahvisti osaltaan erämaa-narraatiota.⁵¹⁴ Metsästyksen kertoo myös kaupallisiinkin motiiveihin kietoutuneesta luonnon välinearvosta. Metsästyssäädösten kiristyminen ja petotilanteen vaikeutuminen ruokki 1960- ja 1970-luvuilla vesittämisen vääjäämättömyydessä allasväen kriittisyyttä elinpiirinsä muutokseen ja perinteisten toimintatapojen liikkumatilan vähenemiseen.

Kuva 012. Matka karhunkaatoon Luirolle. Korvanen 1960-luvulla. Kaupallisen metsästyksen kautta Sompio kytkeytyi kansainväliseen talouteen. Metsästyskertomukset vahvistivat alueen erämaaimagoa. Vesivoimarakentajien mukaan osa erämaista voitiin säännöstelyaltilla hyödyntää taloudellisemmin. Säännöstelyaltaiden käyttö kalastukseen ja metsästyksen palveli yrityksen erämaaimagoa. Valokuva SMM 552:6.

1960-luvun allasalueen poromiesten haastatteluissa tulee vahvasti esille tyytymättömyys silloiseen petopolitiikkaan. Erityisesti karhujen aiheuttama hävikki porokarjoissa harmitti. Luonnonsuojelijat ajoivat korvausasiaa petojen aiheuttamista tuhoista, poromiehet olisivat vähentäneet petoja.⁵¹⁵ Myös muun muassa riekon ansapyyntin kieltö herätti tyytymättömyyttä. Vanhojen metsästäjien mukaan ennen pyydettiin kaikkea metsänriistaa paljon ja silti sitä riitti. Nykyisyydestä projisoimme käsitystä, että menneisyyden luontaistaloudessa ihmisen toimia ohjasi tietoinen pyrkimys tasapainoon luonnon kanssa. Perinteisten elinkeinojen sopusointua luonnon kanssa voidaan perustellusti kyseenalaistaa Sompionkin osalta (mm. peuranpyynti, majavan- ja oravanpyynti sekä petojen metsästys). Sompion karhumaille hakeutui vapaa-ajan metsästäjiä, joille paikalliset karhunkaatajat toimivat metsästysoppaina. Myös tiedot armeija-avusteisista petojen pyyntiyrityksistä (ks. viite 508) 1930-luvun lopulta kertovat halusta nousta säätelemään petokantoja kaikilla käytettävissä olevilla välineillä. Vaikka tulokset jäivät vähäisiksi, asennemuutos eteni myös luontaiselinkeinojen harjoittajien mielissä. Säännöstelyaltaat muuttivat elinkeinoja, mutta altaat eivät olleet muutosten, esimerkiksi koneellistumisen, ainut lähtöpointe.

Petovahinkojen kasvun taustalla oli myös poronhoidon rakenteellisia muutoksia, jotka liittyivät myös allasrakentamisen sosiaalisiin vaikutuksiin, joita rakentamisvaiheessa ei otettu huomioon. Pekka Aikion⁵¹⁶ keräämässä Sodankylän Lapin pa-

liskunnan vuosien 1957–1974 petovahinkomäärissä vuoden 1958 piikkiä lukuun ottamatta 1960-luvun lopun ja 1970-lukujen petovahingot olivat huomattavasti korkeammat kuin tarkastelujakson alkuvuosina. Yhtenä selityksenä Aikio esitti pedoilta suojaavan perinteisen saamelaisen paimennusjärjestelmän murtumisen. Tämän murtumisen taustalla oli Sompion ekologisen ympäristön muutokset. Selitys on tuskin riittävä, koska petovahingot olivat poronhoidon riesana allasaluetta laajemminkin itärajan tuntumassa. Vuoden 1976 televisio-dokumentti ”Poromiehen päiväkirja” antaa paikallisten omana narraationa lohduttoman kuvan Lapin paliskunnan petojen piinaamasta poronhoidosta.⁵¹⁷ Allasalueen maanviljelijöiden ja poronhoitajien kokemushorisontissa valtion toimijat puuttuivat perinteiseen metsästysoikeuteen rajoitustoimin ja toisaalta hukuttivat asuttuja alueita veteen. Tyhjäksi maaksi kuvattu alue ei ollutkaan kulttuuriryhjiö vaan erilaisten intressien kiistakenttä. Allasrakentamisen jälkeen esille nousi kysymys, ketkä ja miten saivat hyötyä allasalueesta, miten tyhjän allastilan käyttö määritellään. Lokan altaan täyttymisen jälkeen vesilintukannat voimistuivat, sillä heinikkoiset rannat tarjosivat linnuille suojaa ja ravintoa. Vesilintukannat vetivät alueelle myös metsästäjiä. Sitten vesilintukannat alkoivat vähentyä heinäisten turvelauttojen katoamisen ja rantojen erosioitumisen myötä. Muutos oli jyrkkä 1970-luvun alussa. Ajankohtaan liittyi myös ryöstökalastuksen ja -metsästyksen piirteitä. Kaloja syövät lajit (koskelot ja sotkat) ovat jäljellä.⁵¹⁸

Metsästyks oli yksi historiallisen Sompion ruokatalouden kivijaloista. Samalla se liitti alueen luontaistalouden ympäristön taloussuhteisiin ulkomaita myöten. Toisaalta erämaamaaine palveli terra nullius -rettorikalla rakentajan narratiivia. Kemi-joen rakentaminen alisti alueen sähköntuotantoon ja kytki Sompion vesivarastona kansantalouden palvelukseen. Metsästyks muuttui Sompiossa elinkeinosta harrastukseksi. Voimatalouden elinkeinoretoriikassa allasrakentamisen etujen keskiöön luontaiselinkeinoista nostettiin kalastus.

Maatalous – niittytalouden noususta nostalgiaaksi

1950-luvun alussa maanviljelyn osuus oli Korvasen elinkeinorakenteessa noin 40 prosenttia, Riestossa vastaava osuus oli noin 77 prosenttia ja Muteniassa noin 50 prosenttia. Lokassa maanviljelyyn liittyi Korvasta kiinteämmin poronhoito.⁵¹⁹ Sompion maatalouden perusta oli niittytalous, ja sellaisena alueen maatalous esitettiin 1950-luvulla, mutta esimerkiksi Korvasessa oltiin 1950-luvulla siirtymässä enenevässä määrin peltoviljelyyn ja perinteinen niittytalouskin alkoi koneellistua. Samuli Paulaharjun Sompio (1939) oli nostanut alueen kansankulttuuriperinnön kansalliseen tietoisuuteen, mutta kulttuuriliitti ei haastanut voimatalouden painetta ja alueen tuhoamista. 1960-luvun kansatieteellisten filmien kuva Mutenian niittytaloudesta ei vastaa koko kuvaa sompiolaisesta maanviljelystä. Alueella oli vähintään kohtuullisesti toimeentulevia taloja, joilla oli maa-, poro- ja metsätaloutta ja pohjoissuomalaisiksi tiloiksi kilpailukykyinen konekanta. Ulkoapäin määritelty kylien kuolema on historiallisesta kontekstistaan irrotettu tulkinta, joka ei varsi-

naisesti ottanut kantaa yksittäisten tilojen elinkelpoisuuteen, vaan loi yleiskuvaa vesivoimarakentamisen vaatimien toimenpiteiden oikeutukselle. 1950-luvulla valtion asutustoiminta myötävaikutti alueen maatalouden laajenemiseen. Saman vuosikymmenen lopulla asutuslinja sai vastaansa vesivoimatalouden. Samoihin aikoihin sodan jälkeisen asutuspolitiikan järkevyyttä alettiin kyseenalaistaa. Tilojen siirtämisen, asuttamistoimien problematiikka ei kiinnostanut voimayhtiötä. Sen mukaan asiat hoidettiin tilakaupoilla. Tavoitteena oli tehokas alueiden tyhjennys, ja vastuu kunkin tilan asukkaiden elinmahdollisuuksien jatkosta ulkoistettiin terra nullius -ajattelun mukaan yksityiseksi haasteeksi.

Luonnonolosuhteiltaan pohjoinen maatalous oli haasteellista. Sodankylän pohjoisosissa terminen kasvukausi (vuorokauden keskilämpötila on pysyvästi yli viisi plusastetta) on vuodessa 123–130 vuorokautta. Kasvukautta jatkaa valoisuus. Yöttömän yön jakso kestää alueella 50 vuorokautta. Karjataloudelle tärkeä laiduntamisjakso on keskimäärin 110–115 vuorokautta. 1950-luvulla alueen metsien keskimääräinen kasvu oli 0,8 m³/ha, kun se koko maassa oli keskimäärin 2,1 m³/ha.⁵²⁰

Jokivarsien luonnonniityt antoivat mahdollisuuden karjanpitoon, vaikka tilojen peltoalat olivat pieniä. Ennen sotia koko Sodankylän kunnan alueella oli luonnonniittyjä noin 12 000 hehtaaria. Allasalueilla siitä oli noin 900 hehtaaria. Tilamäärään suhteutettuna allasalueilla oli eniten luonnonniittyjä koko pitäjässä, ja keskimääräinen luonnonniittyala oli kymmenen hehtaaria.⁵²¹

Säännöllisesti hyödynnetyillä jokivarsiniityillä oli tärkeä merkitys vielä 1960-luvulla Muteniassa, Korvasessa ja Lokassa. Luuro-, Kopsus-, Riesto- ja Muteniajoen luonnonniittyjä hyödynsivät useat talokunnat. Tästä kertovat niin haastattelutiedot kuin kylissä tehty kansatieteellinen niittyviljelydokumentaatio. Yhtä lehmää kohti piti heinää olla talvirehuksi pari kolme tuhatta kiloa ja lampaalle kerppujen lisäksi noin 300 kiloa. Vielä 1960-luvulla osa karjan talvirehuksi kootusta luonnonheinästä säilöttiin suoviin, vaikkakin ladot alkoivat ilmaantua Sompion niityille 1900-luvun alussa.⁵²² Luonnonniityt saivat ravinteita Luiron kevättulvista. Tulvajakso kesti keskimäärin 12–13 vuorokautta.⁵²³ Tulvapiikkejä hyödynnettiin purouitoissa. Allasalueen maatalous ei kuitenkaan ollut 1950-luvulla pelkkää niittytaloutta. Perinteisen niittytalouden korostaminen palveli vesivoiman narratiivia paikallisten elinkeinojen vähäisestä merkityksestä.

Allasrakentamisen alkaessa alueen tiloista kolmanneksella oli peltoa alle kaksi hehtaaria, viidenneksellä 3–4 hehtaaria, seitsemällä prosentilla ei lainkaan ja viidellä prosentilla yli kymmenen hehtaaria. Vuonna 1950 oli Lapin läänissä viljelmää kohden 2,3 lehmää, hevosia 0,8, sikoja 0,1, lampaita 3,1 ja kanoja 1,2. Maakunnan lehmäluku oli 1–4 noin 61 prosentilla tiloista. 1950-luvulla Sompion tiloilla oli luonnonniittyjä muutamasta hehtaarista noin 25 hehtaariin. Sompion karjatalous oli tulevan Porttipahdan aluetta suurempaa, mutta yhdellä Yli-Kitisen tilalla oli paljon niittyjä.⁵²⁴

Asutuspoliittisilla toimilla syntyi Sompioon ja Yli-Kitiselle 1900-luvulla useita uusia tiloja. Tiloja syntyi lisää toisen maailmansodan jälkeisten maanhankintalain (mhl) ja maankäyttölain perusteella tai entiset tilat saivat lisämaita. Tiloja syntyi myös ja-

kojen kautta. 1950-luvun puolivälissä Lokan ja Porttipahdan allasalueille sijoitettuja maanhankintalain mukaan perustettuja tai altaiden etelä- ja pohjoispuolella olleita tiloja, joiden alueen Metsähallitus oli esittänyt asuttamiskieltoon, oli kaikkiaan 17 tilanhaltijalla. Allasalueiden mhl-tilojen yhteispinta-ala oli noin 2 300 hehtaaria. Metsähallituksen esittämällä asutuskieltoalueella altaiden pohjois- ja eteläpuolella olleiden yhdeksän mhl-tilan kokonaispinta-ala oli 1 622 hehtaaria.⁵²⁵ Tilanne kuvaa paikallistasolla sitä, miten heikosti integroituneita metsähallinto, energiapolitiikka ja asutustoiminta keskenään olivat. Toisaalta tiloja siirtyi myös yhtiöille. Esimerkiksi vuonna 1950 Ab Kemi Oy omisti vanhojen tilakauppojen kautta Sodankylässä 39 tilaa, joiden yhteispinta-ala oli 10 379 hehtaaria. Madetkoskella Kemi Oy:llä oli Metsä-Rovanen, Metsä-Kivelä ja Metsä-Pälvi sekä Muteniassa Ara, Alatalo ja Metsäkarpinen. Asutuspoliittiset toimet olivat kuitenkin merkittäviä. Vielä vuosina 1959–1967 Sodankylässä jätettiin asutuslautakunnalle noin 650 maansaantihakemusta.⁵²⁶

Kuva 013. Niittomiehiä lähdössä Korvasesta 1960-luvun alussa. Sompion talojen vakiintuneet luonnonniitot olivat jokien varsilla. Niitto esti luonnonniittyjen pensastumisen ja tulvat toivat ravinteita. Osa Sompion talojen luonnonniityistä sijaitsi kaukana (pisimmillään noin 30 km) talouskeskuksesta. Jokiveneisiin on lastattu hevoseniitto- ja -haravakone. Korvasen niittytalouden konekanta oli vertailukelpoinen aikansa Pohjois-Suomen maatalouden yleiseen teknistymiseen. Korvasesta löytyi myös puimakone eli ryskä ja ennen sotia myös tuulimylly. Ryskä oli myös Rieksossa. Allassuunnitelmat leikkasivat tilojen kehitysnäkymät 1950-luvulla. Raskaiden sotavuosien ja kotirintakoettelemusten päälle allasväki joutui nielemään perusturvallisuutta järkyttäneen allasrakentamisen. Vesivoimaviranomaiset eivät jakaneet asutusviranomaisten näkemyksiä Sompion maanviljelyn tulevaisuudesta. Valokuva Katri Alakorvan kokoelmat.

Asutuspolitiikka toimi kahteen suuntaan. Se oli terra nulliusta vahvistavana käytönä eli tyhjää maata voitiin valloittaa taloudelliseen hyötykäyttöön. Toisaalta kannattamaton aluemaatalous saisi väistyä taloudellisimman hyötykäytön tieltä, kuten asia muotoutui allasalueilla. Voimatalouden näkökulmasta vesittäminen oli kattavampaa kuin allasalueiden maatalous. Tätä retoriikkaa käytettiin jo 1950-luvulla.

Tyypillistä pohjoisten tiloille oli, että elinkeinovalikoima oli moninainen: maatalous, poronhoito, metsätyöt, kalastus, metsästys ja marjastus (taulukko 018). Pääelinkeinon mukaiset tilastointitavat eivät tehneet oikeutusta ruohonjuuritason elinkeinorakenteelle. Elinkeinollinen moninaisuus antoi tilojen toimeentuloon joustoa. ”Puuta ei osteta, kun muka uittomatka on liian pitkä. Ruotsalaiset vain jonkin verran tukkupuuta ajavat, mutta ei siitäkään tahdo saada paljon mitään työpalkkojen päälle”, totesi Ale Lokka Kuvapostin haastattelussa vuonna 1956.⁵²⁷ Vuotsossa valtatievarressa alkoi matkailullakin olla autoliikenteen kehittymisen myötä pientä nostetta.

Taulukko 018. Lokan säännöstelyaltaan alueen kylien elinkeinorakenne pääelinkeinon mukaan vuonna 1950 ja elinkeinorakenne ilman pää- ja sivuelinkeinojen erittelyä vuonna 1958

Elinkeino vuonna 1950	%-osuus	Elinkeino vuonna 1958	%-osuus
Maanviljelys ja karjanhoito	29,7 %	Maanviljelys	87
Maanviljelys ja poronhoito	8,9 %	Poronhoito	59
Poronhoito	26,8 %	Metsätyö	57
Metsätyö ym. palkkatyö	8,9 %	Kalastus	7
Muu työ	25,7 %	Metsästys	5
	Yhteensä 100 %	Sekatyö	9
		Muu elinkeino	18
		Eläke	2

Tilastointitavat vaikuttavat luontaistaloudessa eläneiden kylien elinkeinorakenteen painotuksiin. Jälkimmäinen taulukko korostaa Havukkalan taulukkoa paremmin monielinkeinoisuutta. Vuoden 1950 taulukko. Lähde: Havukkala 1964, 19; Järvikoski 1979, 104–105. Vuoden 1958 taulukko. Lähde: Järvikoski (Karppinen 1958) 1973, 62. Vrt. Pyhäjärvi 2010, 8. Pyhäjärven taulukko perustuu v. 2009 tehtyyn haastatteluaineistoon (43 perhettä ja n = 63).

Pääelinkeino on luonnonvaraisessa elinkeinojaotuksessa ongelmallinen, koska se jättää pimentoon elinkeinollisen moninaisuuden ja toimeentulon sivuelinkeinojen useat purot. Asia oli rakentajalla tiedossa, koska ostoasiamies Aapo Karppinen kokosi sittemmin tutkimuksessa hyödynnettyä aineistoa, joka kertoi tästä elinkeinollisesta monimuotoisuudesta. Juuri tämä elinkeinollinen moninaisuus murtui allasrakentamisen seurauksena. Lapin maaseudun niin sanottuun normaaliin 1960-luvun muutokseen nähden allasalueen muutos oli jyrkkä ja peruuttamaton.⁵²⁸ Asian sivuuttaminen kertoo allasrakentajan vähäisestä kiinnostuksesta vesirakentamisen sosiaalisten seuraamusten vaikutusarviointiin. Se, millainen merkitys

sillä olisi ollut maatalouden rakennemuutoksessa, jäi varsinaisesti testaamatta, sillä Lokan ja Porttipahdan tosiasiallinen kohtalo ratkaistiin ennen 1960-luvun suurta elinkeinorakenteen muutosta. Sittemmin moniammatillisuuteen on jouduttu osittain palaamaan (esimerkiksi poronhoito ja kalastus). Myös luontaistaloudessa oli elinkeinojen välillä jännitteitä. Porotalouden ja viljelytalouden intressien yhteensovittamisen haasteet näkyvät esimerkiksi paliskuntien kokouspöytäkirjoissa. Lokka säilytti elinvoimansa säännöstelyaltaan jälkeenkin, mutta ruohonjuuritasolta kylän rakennemuutos oli konkreettinen jo 1960-luvun puolivälissä. Timo Järvikoski tutki lisensiaattityössään ja väitöskirjassaan Lokan ja Porttipahdan allasalueen väestön elinkeinorakennetta. Järvikoski sai käyttöönsä Kemijoki Oy:ltä Aapo Karppisen keräämän aineiston. Karppinen oli kerännyt sen Kemijoki Oy:n toimeksiannosta vuonna 1958. Kyseisessä aineistossa ei alkuperäisaineiston keruutavan mukaan eritelty toisistaan pää- ja sivuelinkeinoja. Monilla talouksilla oli useita sivuelinkeinoja, joita voi todentaa myös maataloustiedustelujen pohja-aineistoista. Karppisen aineisto ei muuttanut rakentajan varsin yksioikoista käsitystä Lokan elinkeinojen näkymistä.

Sodanjälkeisen jälleenrakennuksen ollessa vielä kesken ja uusien asutustilojen perustamisen jatkuessa allasalueen suurimmilla lypsykarjatililla oli puolenkymmentä lehmää vuonna 1950. Vuoden 1950 maataloustiedustelun pohja-aineiston mukaan muun muassa Yli-Kitisen Hietaniemessä (nro 28; tilaan kuului Yli-Kitiseltä myös Pälven talo ja niityt) oli neljä lehmää, hevonen, viisi lammasta sekä 25 poroa. Tilan kokonaispinta-ala oli 180 hehtaaria, josta peltoa oli 1,5 hehtaaria. Ruokakunnassa oli seitsemän henkilöä. Yli-Kitisen Hille H. Äärelän omistaman tilan (nro 7:2) pinta-ala oli 478,4 hehtaaria, maatalousmaata oli 31,30 ja siitä peltoa 2,55 hehtaaria. Tilalla oli hevonen, varsa ja neljä lehmää.⁵²⁹

Korvasessa Alakorvan tilan (nro 7:5) kokonaispinta-ala oli 958,58 hehtaaria, josta maatalousmaata oli 23,65 hehtaaria. Peltoa tuosta alasta oli 5,35 hehtaaria. Alakorvassa oli hevonen ja kuusi lehmää sekä hieman pienkarjaa. Mustassa (nro 10) kokonaispinta-ala oli 1 183,43 hehtaaria, josta maatalousmaata 18,22 hehtaaria. Peltoa oli 5,87 hehtaaria, ja tilalla oli hevonen ja viisi lehmää. Korvassa (nro 8:2) kokonaispinta-ala oli 716,77 hehtaaria, josta maatalousmaata oli 14,29 hehtaaria ja peltoa 4,5 hehtaaria. Navetassa oli kuusi lehmää ja tallissa hevonen. Robert Keskitalon tilalla, johon kuuluivat Keskitalo, Karppinen, Karppila ja Junnola, maata oli kaikkiaan 1 423,70 hehtaaria, josta maatalousmaata 68,92 hehtaaria. Peltoa oli kuitenkin vain 4,35 hehtaaria ja lehmiä neljä ja hevonen. Juho Keskitalon tilalla (Ylitalo, Keski-Pokuri, Alatalo ja osa Alitaloa) maata oli 992,19 hehtaaria. Noin 41 hehtaarin maatalousmaaksi luokitellusta pinta-alasta peltoa oli 3,22 hehtaaria. Lehmiä Keskitalolla oli viisi ja kaksi hevosta.⁵³⁰

Tilat olivat kokonaispinta-alaltaan suuria, mutta viljelysmaata oli vähän. 5–9,9 hehtaarin viljelmiä oli kymmenen prosenttia, ja yli kymmenen hehtaaria viljelysmaata oli vain viidellä prosentilla allasalueen tiloista. Alle hehtaarin viljelmiä oli

yhdeksän prosenttia. 30 prosentilla viljelysmaata oli 1–1,9 hehtaaria, 15 prosentilla 2–2,9 ja 24 prosentilla peltoa oli 3–4,9 hehtaaria. Seitsemällä prosentilla tiloista ei ollut lainkaan viljelysmaata.

Perunaa ja vihanneksia viljeltiin omaa taloutta varten. Luonnonniittyjen lisäksi heinää kasvatettiin pelloilla. Maanviljelys palvelikin karjanhoitoa. Karjaa varten viljeltiin myös vihantaa rehua. Vielä 1940-luvulla ohran viljelyllä oli tärkeä merkitys kylien maanviljelyssä. Ohran osuus oli 50–70 prosenttia Lapin viljelyalasta. Ohran viljely alkoi käydä 1950-luvulla kannattamattomaksi, koska kaupoista alettiin saada jauhoja ja leipää aikaisempaa edullisemmin. Riestossa ohraa viljeltiin 1950-luvulla noin viidenneksellä peltoalasta. Vähäisemmässä määrin ohraa viljeltiin Korvasessa ja Madetkoskella. Korvasen, Mutenian, Lokan ja Rieston ohranviljelyala oli noin 16,2 hehtaaria, josta Rieston osuus oli yli puolet. Perunan viljelyala oli mainituissa kylissä noin 3,0 hehtaaria, heinän noin 54,0 hehtaaria ja kauran 0,15 hehtaaria.

1950-luvun lopulla allasalueen tiloilla oli yhteensä noin 250 lehmää. Suurimmalla osalla tiloista oli lehmiä (lähinnä suomenkarjaa) kahdesta kolmeen. Kaikkiaan 82 taloudesta yhden lehmän tiloja oli seitsemän ja vähintään viisi lehmää oli yhdeksällä taloudella. Hevosia oli 60 (joillakin kaksi), hiehoja ja nuorta karjaa 105 sekä nelisenkymmentä lammasta ja puolensataa kanaa. Vuonna 1970 allasalueiden asukkaiden kotieläinmäärät olivat oleellisesti pienemmät ja tuotantoeläimiä oli murto-osa aikaisemmista. Tuotantoeläimistä vain kanojen ja lampaiden määrät olivat vuonna 1970 suuremmat kuin vuonna 1958.⁵³¹ Maatalouden painopiste siirtyi uudessa tilanteessa Lokkaan.

Niittytalouteen ja käsityöhön perustuva karjatalous vaatii sesonkitöihin paljon työvoimaa. Myös Sompion nouseva porotalous perustui luonnonolosuhteiden ohella sukulaisten yhteistyöhön. Heistä saatiin tarvittaessa myös työvoimareserviä. Esimerkiksi lokkalaisten ja korvaslaisten välillä oli paljon sukusiteitä. Poronhoitotyössä suvut tekivät yhteistyötä, vaikka kuuluttiin eri paliskuntiin – Lapin ja Kemmin-Sompion paliskuntiin.⁵³² Sukulaissuhteet ja -verkostot herättävät kysymyksen, miksi allastilojen välille ei syntynyt enempää vuorovaikutusta koordinoitumpaan yhteisesiintymiseen rakentajayhtiön suuntaan. Rieston kylädynamiikan rikkoutumista jo ennen allasrakentamista käsittelem erikseen, mutta pienyhteisöjen keskinäinen solidaarisuus ei vesirakentamisessa näyttänyt muutenkaan kovin tiiviiltä. Allastilojen hajautettu hankintatapa oli pääosin suuri etu Kemijoki Oy:lle, koska se antoi yhtiölle ylivertaiset neuvotteluedut. Terra nulliusta toteuttanut rakentaja hallitsi julkisuutta. Allastilojen moniammatillinen, elastinen⁵³³ elinkeinorakenne, 1950-luvulla kehittymään päässyt karjatalous ja alueen vahva porotalous eivät pysyneet haastamaan vesittämissä narratiivia.

Sodankylän allasalueille tarkoitetut maatalouden kehittämisinvestoinnit pysähtyivät kohta allassuunnitelmien tultua julki. Kemijoki Oy alkoi ostaa tiloja allasalueeksi vuonna 1958, ja väkeä alkoi muuttaa pois. Paikalliset allastilat organisoituivat allastoimikunnaksi ja sen työvaliokunnaksi, mutta julkista keskustelua hallitsi

1960-luvun lopulle vesivoimatalouden narratiivi. Koko Sodankylän ammatissa toimivasta väestöstä maa- ja metsätaloudessa työskenteli vuonna 1960 noin 65 prosenttia (koko väestöstä 41 prosenttia).⁵³⁴ Vielä 1970 maa- ja metsätalouden osuus oli 43 prosenttia. Allasevakkojen uudelleen sijoittumiseen aluetalouden elinkeinorakenne vaikutti muun muassa maatalouskiinteistöjen hankintamahdollisuuksien kautta. Pohjois- ja Itä-Suomen asutustilojen metsätyöntekijät olivat halpaa ja asutustiloille sidottua työvoimaa metsäyhtiöille.

1950-luvun lopulla taloutta kohti harjoitettiin Sodankylän allasalueilla keskimäärin 2,4 elinkeinoa (taulukko 019). 1960-luvulla Ounasjokivarren yläjuoksulla Kittilässä sivuelinkeinojen merkitys kirjapitotiloilla oli noin 40 prosenttia ja vähemmän kehittyneillä mautiloilla suurempikin, vaikka Sirkkaan suunnitellun säännöstelyaltaan tiloilla tuotettiin noin neljännes Kittilän meijeriin tuodusta maidosta.⁵³⁵ Kemijoki Oy tiesi elinkeinorakenteen elastisuuden, mutta sen terra nullius -retoriikka painotti allasalueiden näköalattomuutta, elinkeinojen siirtämistä rahakorvauksilla muualle ja hyödyn mittakaavaa. Julkisuuskuva allasalueiden viljelyelinkeinoista säilyi perinteen vankina, niittytalouden silmälasein, ja vaikka allasalueiden tilat olivat peltoaloiltaan pieniä, ne eivät olleet poikkeuksellisen pieniä ajallisissa ja alueellisissa kontekstissaan.

1960-luvulla monella asutustilalla alkoi olla taloudellisia huolia ja tiloja meni pakkohuutokauppaan tai elettiin sellaisen vaarassa. Taustalla oli työllisyyden yleinen heikentyminen, metsätöiden väheneminen, puun hintatason aleneminen ja luottomahdollisuuksien kiristyminen. Sodankylän tilanne oli vaikeimpia.⁵³⁶ Maatalouden kriisi ei ollut paikkakuntakohtainen vaan rakenteellinen ongelma. Allasalueella yleisestä rakennemuutoksesta tuli terra nullius -retoriikkaan sopiva argumentti. Allasuunnitelmat merkitsivät alueen tiloille yli vuosikymmenen epävarmuuden aikaa ja jäädytetyn tilanteen tilojen kehittämiseen.

Lokassa ja Porttipahdassa 1970-luvun alkuun tultaessa elinkeinojen kirjo oli supistunut. Vielä 1950-luvun alussa maanviljely ja poronhoito olivat pääelinkeinoina lähes kahdella kolmasosalla talouksista. 1970-luvun alussa vastaava luku oli alle 40 prosenttia. Allasevakkous vauhditti alueella jo käynnissä ollutta elinkeinorakenteen murrosta. Lappilainen elinkeinorakenne oli muutenkin 1960–1970-lukujen taitteessa keskimääräistä nopeammassa muutoksessa.

Kuva 014. Korvanen oli suurin Lokan altaan alle jääneistä kylistä. Korvasen taloja 29.8.1960. Takana Uno Martin talo, Taka-Lapin kauppa, kansakoulu ja oppilasasuntola. Edessä Sulo Alakorvan ja Voitto Alakorvan talot. Allasväen haastatteluissa ja kirjallisuudessa esiintyy käsityksiä, että Kemijoki Oy pyrki tietoisesti valokuva-aineistolla luomaan kuvaa ränsistyneistä ja kuolevista kylistä levittämällä kuvia kymmenen vuotta purkutuomion alla olleista allaskylien rakennuksista. Altaan tilojen rakennukset rapistuivat jo toimenpidekiellon takia yli kymmenen vuoden odotusaikana tilojen myynnistä poismuuttoon ja vesittämiseen. Lokan altaan alueelta kansatieteilijät tallensivat laajan kuva-aineiston 1930- ja 1950-luvuilla. Lähde: ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 764.

On eri asia arvioida Sompion niittytalouden elinkelpoisuutta 1950-luvun kuin 1970-luvun perspektiivistä. Koko Suomen maatalouspolitiikka muuttui kyseisellä aikavälillä. Käytännössä Lokan ja Porttipahdan allaspäätökset tehtiin 1950-luvun puolivälissä. Allasalueen maatalous oli haasteista huolimatta verrokkialueisiin nähden kohtuullisessa kunnossa. Allasrakentamisretoriikka piti kylien elinkeinollista tulevaisuutta porotaloutta lukuun ottamatta perspektiivittömänä eikä elinkeinollinen moninaisuus saanut painoarvoa. Vesivoiman näkökulmasta haitat voitiin hoitaa rahalla, ja kukin saisi selvitä niin kuin parhaaksi näki. Kun Suomen Maantieteellinen Seura anoi Valtion vesivoimatoimikunnalta määrärahaa ”Pohjois-Suomen tekojärvi-alueen maantieteellisiin tutkimuksiin” kesällä 1959⁵³⁷, DI V. Castrén esitteli asian, mutta toimikunta totesi, ettei sillä ollut tarkoitukseen soveltuvia varoja. 1950-luvun lopulla vireillä ollut yhteiskuntatieteellinen tutkimushanke säännöstelyaltaista ka-

riutui varojen puutteeseen. Lokan ja Porttipahdan rakentamisen vaikutuksia arvi-
oiva yhteiskuntatieteellinen tutkimus alkoi varsinaisesti vasta vesittämissä jälkeen.

Sompion porotalous – terra nullius haastaa

Lokka–Porttipahdassa törmäsivät vakavasti Suomessa ensimmäisen kerran vesi-
voima ja porotalous. Miten ja millä tuloksella terra nullius haastoi porotalouden ja
”riisti” osan laidunmaista Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltille. Tässä alaluvus-
sa rekonstruoin allasalueen poronhoidon volyymin ja osoitan vesivoimatalouden
voiman sopeuttaa alueen tärkein luontaiselinkeino supistuviin luonnonresursseihin.
Asetelma oli tyypillinen terra nullius -konflikti, jossa nautintaoikeuteen perustuva
elinkeino joutui ulkopuolelta tulevan vahvan toimijan haastamaksi. Porotalous
joutui taipumaan vesivoimalle. Vesivoimatoimikunta tiedosti yhteentörmäyksen
jo suunnittelun alkuvaiheessa, mutta miten terra nullius ilmeni vesivoiman ja
porotalouden konfliktissa. Valtion vesivoimatoimikunta⁵³⁸ totesi vuoden 1963
lausunnossaan Lokan ja Porttipahdan säännöstelystä, että jäkälämaita oli jäämässä
niin vähän veden alle, ettei siitä ollut uhkaa alueen porotaloudelle. Vesivoimatalou-
uden asiantuntijaorganisaatio tarkasteli porotaloutta matemaattisen laskentamallin
kautta ja sivuutti saamelaiseen poronhoitoon liittyvän tokkakuntajärjestelmän
laidunkiertoineen. Merkittävämpänä uhkana vesivoimatoimikunta piti säännöste-
lyaltaiden mahdollista vaikutusta porojen käyttäytymiseen. Tässä luvussa hahmotan
poronhoidon volyymin allasalueen paliskunnissa⁵³⁹ 1950–1960-luvuilla, koska kiis-
ta liittyi poromääriin ja nimenomaan laidunmaiden supistumiseen. Porotaloudessa
terra nullius näkyi siinä, että Kemijoki Oy katsoi allasrakentamisen laidunhaittojen
jäävän varsin pieniksi ja korvaavia laidunmaita löytyvän, eikä yhtiö katsonut ole-
van vastuussa metsätalouden muutosten aiheuttamista porotalouden haitoista.
Paikalliset paliskunnat, erityisesti Lapin paliskunta, katsoivat allasrakentamisen
porotaloudelliset haitat rakentajan arviota suuremmiksi. Poronhoitajien mielestä
rakentaja ei halunnut ymmärtää sompiolaisen porotalouden erityispiirteitä. Porotalous
teki allasrakentamisesta myös saamelaiskysymyksen. Sodankylässä ratkaistiin
menettelytapoja myös mahdollisten tulevien säännöstelyaltaiden rakentamiseen
poronhoitoalueella.

Sodankylän ammatissa toimivista saamelaisista poronhoito oli 80 prosentilla
pääelinkeino vuoden 1962 Pohjoismaiden saamelaisneuvoston suorittaman väestö-
tutkimuksen mukaan. 1960-luvun tutkimusten perusteella pitäjän saamelaisväestön
määrä oli 220 henkilöä. Tässä tilanteessa saamelaisia oli jo muuttanut allasalueelta
etenkin Vuotsoon. Vielä 1940-luvun lopulla asui Korvasen itäpuolisessa Sompiossa
34 saamelaista.⁵⁴⁰

Lapin läänin maa- ja metsätalousväestöstä poromiehiä oli 2,2 prosenttia vuonna
1950. Neljännes vuosisata myöhemmin poronhoitoa pääasiallisesti harjoittavia po-
romiehiä oli Lapissa 430, ja poromiesten osuus Lapin maa- ja metsätalousväestöstä
oli edelleen 2,2 prosenttia. Esimerkiksi henkikirjan ammattinimikkeet antavat vi-

noutuneen kuvan Sompion poronhoidon aluetaloudellisesta merkityksestä. Vuoden 1957 henkikirjassa poromiehen nimikkeellä on merkitty Lokasta neljä, Muteniasta viisitoista ja yksi poromiehen leski, Riestosta viisi ja Madetkoskelta seitsemän miestä eli yhteensä kolmekymmentäkaksi. Sodankylän poronhoitoyhdistyksen poromäärä oli vuosina 1938–1939 lähes 43 000, mutta se romahti sotavuosina niin, että vuonna 1946–1947 poroja oli alle 20 000. Poronhoitovuonna 1969–1970 Sodankylän alueen sallittu poroluku oli 21 030. Lukuporoja pitäjässä oli noin 17 750. Metsään jääneiden määräksi laskettiin 2 646 (15 prosenttia) ja vasojen 5 964, joten poroja oli yhteensä 26 264. Teurasporoja oli 6 022. Poronhoitovuonna 1957–1958 oli Sodankylän merkkipiirin (Sattasniemen, Oraniemen, Syväjärven, Pyhäjärven ja Lapin paliskuntien) lukuporojen määrä 13 984. Poronhoitovuoden 1967–1968 vastaava poromäärä oli 26 855.⁵⁴¹ Poromäärä ei sinällään kuvaa porotalouden kannattavuutta, vaan muun muassa yleiset poronhoitokustannukset vaikuttavat lopputulokseen.

Yksi Sompion kuuluisista erotusaidoista on Vuomaselkä (kuva 019). Se on Sodankylän Lapin paliskunnan ensimmäisiä ja vanhimpia edelleen käytössä olevia erotusaitoja. Itse aita on uusittu useaan otteeseen. Muun muassa tammikuussa 1961 Vuomaselän aidassa käytettiin poroisäntä Oula Aikion mukaan yli 7 000 poroa.⁵⁴² Vuomaselässä käyneitä ostajia olivat tuossa vaiheessa muun muassa Sippa Mäkitalo, Juho Hotti, I. Sipola, Poro ja Riista sekä Karjapohjola. Paliskuntien suurimmat sallitut poromäärät vahvistetaan Paliskuntain yhdistyksen edustajakokouksessa kymmenvuotiskausittain. Korkeimmat sallitut poromäärät 1960- ja 1970-luvuilta on Sodankylän osalta esitetty taulukossa 019. Sodankylän merkkipiiriin kuuluivat Sattasniemen, Oraniemen, Syväjärven, Pyhäjärven ja Lapin paliskunnat. Kemin-Sompion (aik. kirjoitusmuoto Kemi-Sompion) paliskunta kuului Keminkylän merkkipiiriin. Taulukkoon on merkitty perheen huoltajan ylin sallittu poromäärä, perheen täysi-ikäisen jäsenen tai yksityisten henkilöiden sekä lasten suurimmat sallitut poromäärät. Tässä ei ole lähdetty arvioimaan paliskuntien laidunten ja poromäärän suhteen tasapainoa, vaan poronhoidon vaikeuksia on arvioitu allasrakentamisen ja muuttuneen metsätalouden tulkintakehikossa. Määrällisen tarkastelun perusteena lähdetään siitä, että luvut osoittavat aluetaloudellisesti merkittävän elinkeinon altavastaajan aseman vesivoimateollisuuden vyöryttämän terra nulliuksen edessä: Lappiin mahtui sekä Lokka–Porttipahta ja lukuisia muita säännöstelyaltaita sekä porotalous.

Sodankylän pohjoisosassa sijaitsevat Lapin (4 880 km²), Kemin-Sompion (6 245 km²), Sattasniemen (2 665 km²) ja Oraniemen (4 865 km²) paliskunnat (ks. poroluvut taulukoissa 020–021). Korvasen poromiehet tekivät yhtä lukuun ottamatta 1950-luvulla päätöksen muuttaa poronsa Kemin-Sompionista Lapin paliskuntaan. Suurimmat haittavaikutukset Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden rakentamisella oli Lapin paliskunnalle. Ennen altaiden rakentamista Lapin paliskunnalla oli kymmenkunta tokkakuntaa. Tokkakunta on paliskuntaa pienempi, epävirallinen yhteistyöliittymä. Tokkakunta-käsite liittyy nimenomaan saamelaiseen poronhoitoon.

Saamelaisporonhoidossa (saamelaisalueella, Enontekiö, Utsjoki, Inari ja Sodankylän kunnan pohjoisosa, harjoitettava poronhoito) paliskunnalla ei ollut niin suurta merkitystä, vaan porot hoidettiin tokkakunnittain; esimerkiksi suku tai kylä hoiti omat poronsa omana tokkanaan. Tokkakuntien määrä saattoi hieman vaihdella, koska tokkakunnat saattoivat joinakin vuosina yhdistellä tokkiaaan.⁵⁴³ Allasrakentamisessa saamelaisen porotalouden sosiaalinen rakenne sivuutettiin.

1930-luvulla Sompion suurimpia poronomistajia olivat Paulus Magga Orposesta, Juho Hetta Kurujärveltä ja Piera Magga Vuotsosta. Poronhoitovuonna 1954–1955 Sodankylän Lapin paliskunnan suurin porokarjan omistajasuku oli Magga; yksistään Marja Magalla oli lähes 500 poroa ja Paulus Magalla yli 400 lukuporoa. 1960-luvun Lokan ja Porttipahdan poronomistajien keskimääräinen poroluku oli noin 30 ja yli sadan poron karjoja oli joka kuudennella poronhoitoa harjoittavalla.⁵⁴⁴

Yli-Kitisen taloilla poronhoito oli vielä 1900-luvun alussa lähinnä ajoporojen pitämistä.⁵⁴⁵ Sompion Lapissa tilanne oli toinen. Siellä porokarjat olivat suurempia. Porotalouden aluetaloudellinen merkitys oli myös Porttipahdan alueella jo 1960-luvun alussa merkittävä. Poromiehille syksyllä 1962 tehdyn kyselyn mukaan poronhoidosta verotettava tuotto oli alueen peltöjen tuottoa suurempi.⁵⁴⁶ Säännöstelyaltaiden aiheuttaman poronhoidon laidunmaiden pienentymisen ja muutto liikkeen takia osa poronomistajista möi merkkinsä, ja näin muutamien porokarjat myös Yli-Kitisellä kasvoivat. Vastaavaa tapahtui myös Lapin paliskunnassa. Allasrakentamisen vaikutukset paikallisyhteisöjen sosiaalisiin rakenteisiin ja yhteisöjen sekä perheiden sisäiseen dynamiikkaan olivat sitä, mitkä eivät päässeet rakentajan ylläpitämässä julkisuuskuvasa esille. Terra nullius oli energiaa ja rahaa. Siihen eivät kuuluneet rakentamisen inhimilliset ja sosiaaliset seuraukset.

Valtion vesivoimatoimikunta tiedosti porotalouden haasteet allasalueella, mutta vastuista ja menettelytavoista ei syntynyt yhteisiä näkemyksiä. Paikalliset poromiehet ajoivat porojen hallinnan parantamiseksi allasalueelle esteaitoja. Allasalueiden lähetystön matka Helsinkiin tammikuussa 1966 Valtion vesivoimatoimikunnan ja Kemijoki Oy:n puheille toi lupauksen, että Kemijoki Oy rakentaa tekojärvien ympärille poroille tarkoitettuja esteaitoja. Viesti oli liian optimistinen. Lapin paliskunta oli esittänyt säännöstelyn toteuttajan korvattavaksi 120 kilometriä pitkän poroesteaidan rakentamisen paliskunnan pohjoisrajalle. Vesivoimatoimikunta totesi, *”että porojen liikehtimistä Lapin paliskunnan pohjoisrajan yli oli tapahtunut jo ennen allashakkuiden toimittamista ja että paliskunnan alueella on muita hakkuita suoritettu huomattavasti laajemmilla alueilla kuin allashakkuita. Sen vuoksi katsottiin, että paliskunnan vaatimaa esteaitaa ei ole syytä ryhtyä säännöstelijän toimesta rakentamaan”*. Myöhemmin vesivoimatoimikunta ja yhtiö totesivat, ettei sellaisten rakentaminen ennakkoon ollut tarkoituksenmukaista.⁵⁴⁷

Säännöstelyaltaiden aiheuttamat laidunmaiden menetykset olivat kiistattomia. Etenkin Lapin paliskunnan menetykset olivat merkittävät. Poronhoidon edellytysten vaikeutumisten syy-seuraussuhteista vesivoiman rakentajan ja paliskuntien

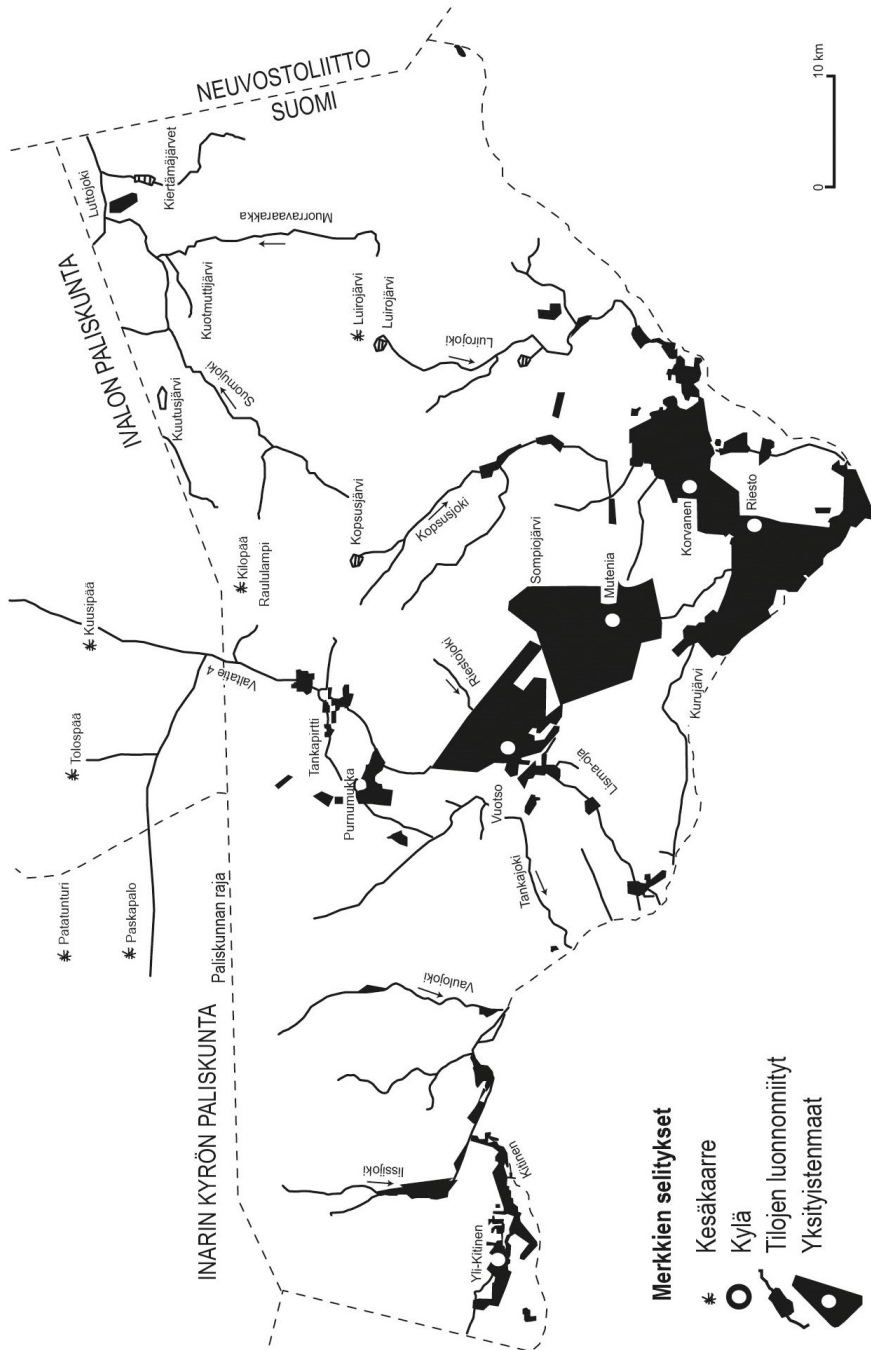
käsitykset poikkesivat toisistaan. Poromäärät (vrt. taulukot 019–020) eivät kerro elinkeinon vaikeutumisen kokonaisuutta.

Vuotsolaislähtöinen tutkija ja saamelaisaktiivi Pekka Aikio toi julkisuuteen isänsä Oula Aikion päiväkirjoja säännöstelyaltaiden rakentamisen ajalta. Oula Aikio kirjoitti esimerkiksi 12.2.1967 päiväkirjamerkinnöissään, että Suomen hallitus oli tyhjentämässä Pohjois-Suomen vakituisista asukkaista ja kuinka Lapin paliskunnan poronhoito oli kärsinyt suuret vahingot ja porot olivat nälkiintymässä ja kuolemassa.⁵⁴⁸

Valtion vesivoimatoimikunnan Lokan säännöstelyaltaan rakentamislupahakemuksen antamassaan vastineessa Pohjois-Suomen vesioikeudelle Lapin paliskunnan 14 poromiestä antoi valahtoisien todistuksen paliskunnassa käytössä olleista tokkakunnista. 11. päivänä kesäkuuta 1966 päivätyssä kirjelmässä tokkakunnat lueteltiin seuraavasti: Ponku-Marjaniemi, Kopsusjoki-Silmävaara, Mutenia, Pilliranta-Kurujärvi, Lisma, Pahtavaara, Tankajoki, Vuomaselkä ja kaksi tokkakuntaa Kitisen varrelta.⁵⁴⁹ Sompiolaisella poronhoidolla oli erityispiirteensä (vrt. kartta 005), jotka eivät asianosaisten mukaan välittyneet huomioon otettavaksi poronhoidon ja porolaidunten menetysarvioinneissa. Lapin paliskunta ilmoitti 1960-luvun puolivälissä yleisten töiden ministeriölle lähettämässään kirjelmässä paliskunnan saamelaisten⁵⁵⁰ osuudeksi 90 prosenttia.⁵⁵¹

Poronhoitovuonna 1950–1951 Lapin paliskunnassa oli 3 963 lukuporoa. Paliskunta teurasti 828 poroa, ja vasoja oli 481. Seuraavana vuonna lukuporoja oli 4 706, vasoja 539 ja teurasmäärä 908. Poronhoitovuonna 1952–1953 lukuporoja oli 4 760, vasoja 403 ja teurastettuja 1 035. Seuraavana vuonna oli lukuporoja 5 725, vasoja 1 027 ja teurastettuja 1 186, sekä poronhoitovuonna 1954–1955 lukuporoja oli 6 535, vasoja 1 296 ja teurastettuja 818. Poronomistajien lukumäärä vaihteli 1940-luvun lopulta 1950-luvun puoliväliin 80:stä 134:ään.⁵⁵²

Lapin paliskunnassa lukuporomäärä vaihteli 1960-luvun alkupuoliskolla 5 500:sta liki 9 000 poroon. Poronhoitovuonna 1961–1962 lukuporoja oli 5 430, seuraavana vuonna 5 398, poronhoitovuonna 1963–1964 lukuporoja oli 7 214, sitten 8 827 ja seuraavana vuonna 6 250. Luonnonolosuhteiden vaihtelut, allashakkuut, petokanta, vasomisen ja erotusten onnistumisen vaihtelut näkyivät lukuporojen vaihteluina.⁵⁵³ 1960-luvulla porokarja hajaantui ympäristömuutosten takia eri paliskuntiin. Tämä aiheutti lisäkustannuksia ja porokarjojen pienenemistä.

Kartta 005. Rakentajan mukaan allasalueen paliskunnille jäi säännöstelyaltaista huolimatta riittävästi tilaa jatkaa poronhoitoa. Poronhoitajat näkivät asian toisin. Lapin paliskunnan poronhoito 1950-luvulla. Kartan lähde: Magga 2003, 69. Liite 3. Myös Magga 2010, 20.

Taulukko 019. Sodankylän merkkipiirin paliskuntien ja Keminkylän merkkipiirin Kemin-Sompion paliskunnan ylimmät sallitut poromäärät 1960- ja 1970-luvuilla

Sodankylän merkkipiiri	Korkein poromäärä vahvistettu v. 1959	Perheen huoltajan korkein poromäärä	Perheen täysi-ikäisen ja yksityisen henkilön poromäärä	Lasten korkein poromäärä
Sattasniemen palisk.	4 000	100	50	25
Oraniemen palisk.	4 500	100	50	25
Syväjärven palisk.	4 000	100	50	15
Pyhäjärven palisk.	1 000	100	25	10
Lapin palisk.	10 000	?	75	50
Keminkylän merkkipiiri Kemin-Sompion palisk.	15 000	300	100	50
Sodankylän merkkipiiri	Korkein poromäärä vahvistettu v. 1969	Perheen huoltajan korkein poromäärä	Perheen täysi-ikäisen ja yksityisen henkilön poromäärä	Lasten korkein poromäärä
Sattasniemen palisk.	4 000	100	100	25
Oraniemen palisk.	4 500	250	200	30
Syväjärven palisk.	5 000	200	150	15
Pyhäjärven palisk.	1 000	130	130	10
Lapin palisk.	9 000	100	75	50
Keminkylän merkkipiiri Kemin-Sompion palisk.	12 000	250	50	50

Lähde: KA/Oulu. Paliskuntain yhdistys. Ca:3. Ptk. 3.–4.6.1959, § 26. Ca:4. Hallituksen ptk. 14.5.1969, § 17.

Taulukko 020. Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden alueen paliskuntien lukuporomäärät vuosina 1951–1969

Vuosi	Lapin palisk.	Kemi-Sompion palisk.	Oraniemen palisk.	Sattasniemen palisk.	Yhteensä
1951	3 963	5 434	2 684	3 235	15 316
1952	4 706	4 424	1 926	2 314	13 370
1953	7 760	6 316	2 688	2 808	19 572
1954	5 725	6 530	2 204	2 457	16 916
1955	6 535	7 009	1 987	2 963	18 494
1956	6 010	8 711	2 011	2 564	19 296
1957	6 869	9 256	2 013	2 266	20 404
1958	6 868	11 236	2 009	1 942	22 105
1959	5 905	12 195	1 702	1 695	21 497
1960	6 391	13 346	2 119	1 605	23 461
1961	8 120	14 904	2 118	2 285	27 427
1962	5 430	14 852	2 211	2 225	24 718
1963	5 398	10 923	1 666	2 351	20 338
1964	7 214	13 135	2 479	2 065	24 983
1965	8 827	13 126	2 626	1 905	26 484
1966	9 022	9 632	1 594	2 725	22 973
1967	4 858	9 765	1 955	2 589	19 167
1968	6 528	8 211	2 146	2 073	18 958
1969	8 776	9 993	2 765	2 708	24 242

Lähde: ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 222 II/II. PM. 2.9.1970.

Korvasen koululla tammikuussa 1958 pidetyssä allaskokouksessa Paliskuntain yhdistyksen toimitusjohtaja Yrjö Alaruikka esitti laskelman, että allasalueet koskettivat kaikkiaan noin 20 000 poron laidunaluetta. Porokarjassa oli noin 40 miljoonan markan vuosituotto senhetkisellä teurasporohinnoilla. Laskelma perustui siihen, että poromäärästä teurastettiin vuosittain 25 prosenttia eli allasalueilla 5 000 eläintä.⁵⁵⁴ Yhden teurasporon keskihinta oli noin 8 000 markkaa. Porotalous oli koko Sodankylän mittapuussa tärkeä elinkeino. 1950-luvun puolivälissä porotalouden verotettava puhdas tulokertymä oli noin 4,5-kertainen verrattuna pitäjän peltoalan tuottoon.

1960-luvun alussa Lapin paliskunnassa oli 160 poronomistajaa. Sattasniemen paliskunnassa heitä oli 284 ja Oraniemen paliskunnassa 192. Suuri osa poroista jakaantui pieniin eriin alueen maanviljelijäväestölle etenkin Sattasniemen ja Oraniemen paliskunnissa. Sattasniemen paliskunnan poroluku oli poronhoitovuonna 1961–1962: 2 224, 1962–1963: 2 352, 1963–1964: 2 065, 1964–1965: 1 905 ja poronhoitovuonna 1965–1966: 2 225. Vastaavasti Oraniemen paliskunnan lukuporojen määrä oli poronhoitovuonna 1961–1962: 2 211, 1962–1963: 1 666, 1963–1964: 2 626 ja 1964–1965: 1 594.⁵⁵⁵ Sattasniemen paliskunnan poroja laidunsi Kitisen rantatormissä, ja Pomokairan luppokuusikot olivat kevättalvella hyviä porojen ruokamaita. Pomokaira oli myös Yli-Kitisen asukkaiden metsästysmaita.

Myös porotalouteen voidaan liittää ryöstötalouden piirteitä (mm. liikalaiduntaaminen). Poro- ja peuratutkija Timo Helle on todennut esimerkiksi luppokaskien käytöstä poronhoidossa, että poromies ei kursaillut iskeä kuusikon kimppuun. Toimintaan ei liittynyt pohdintaa, kuinka kauan sellaista voitiin harjoittaa. Tärkeintä oli varmistaa porojen selviytyminen talven yli. Luppokasket siirtyivät historiaan suuremman – puuntuotannon – hyödyn tieltä.⁵⁵⁶

Paikalliset paliskunnat yrittivät haastaa Valtion vesivoimatoimikunnan ja Kemijoki Oy:n arvioita säännöstelyaltaiden vaikutuksista poronhoidolle, mutta vesivoimatalouden edut olivat painavammat ja kamppailuasetelma yksittäiselle paliskunnalle epäedullinen. Vaikka oikeusprosessit toivat pieniä muutoksia korvausasioihin, varsinaiset voittajat olivat Valtion vesivoimatoimikunta ja Kemijoki Oy. Sodankylän pohjoisosaan syntyi yli 600 neliökilometriä (ylärajalla) säännöstelyaltaita. Porotalous menetti alueita eikä elinkeinohaitan korvaukset olleet sitä, mitä paliskunnat tavoittelivat. Elinkeinoon liittyvät kulttuuriset ja sosiaaliset vaikutukset sekä saamelaisporonhoidon erityispiirteet eivät edes kuuluneet 1960-luvun vaikuttavuusarvioinnin piiriin.

Metsätalous – allashakkuiden lupaukset

Kemijoki Oy, Sodankylän kunta, poliitikot, rakentamiseen myönteisesti tai neutraalisti suhtautunut media sekä yksittäiset rakentamista puolustaneet henkilöt käyttivät allasrakentamisen oikeuttamisen retoriikassa työllisyysvaikutuksia. Yksi osa tätä argumenttia olivat allashakkuut. Allasavotat ja uitot tekivät Metsähallituksesta Lokka-Porttipahdan aktiivisen osapuolen. Hakkuisiin osallistui myös altaita pakoon lähtemään joutuneita paikallisia.

Sompion metsävaroja hakattiin ja uitettiin myyntiin jo 1900-luvun alussa. Allashakkuut toivat metsäteollisuus-Suomen vuosiksi alueelle. Metsähallituksesta tuli samalla allasrakentamisen asianosainen. Sen yksi viesti oli, että allasalueella oli paljon sellaista metsämaata, jota ei kannattanut hakata. Metsähallitus ei sinällään millään tavalla kyseenalaistanut allasrakentamista. Se ei katsonut olevansa metsätaloustoimintansa vuoksi korvausvelvollinen porotaloudelle. Allashakkuut toivat alueelle myös uutta teknologiaa. Se antoi uusia välineitä ympäristön muokkaamiseen ja vahvisti siten myös retorista mielikuvaa interventioiden oikeutuksesta ja ihmisen luontoa muokkaavasta kyvystä. Sähkön retoriikka oli jo sinällään iso murros 1950-luvun syrjäisissä maaseutukylissä. Tämä näkyy asiaan liittyvässä kokemushistoriassa. Allashakkuiden jättämät vesimetsät (vähempiarvoisen puun jättäminen pystyyn) olivat tietoinen valinta ja keino säästää rakentamiskustannuksia. Ennen allasta metsätöiden suhteellinen merkitys oli suurin Muteniassa (lähes kolmannes ammatissa toimineista). Metsähallitus aloitti jo vuonna 1954 allasalueilla niin sanottuja aavistushakkuuta – ensiksi Porttipahdassa ja vuonna 1956 Lokassa (ks. taulukot 021–022, kuva 015). Perusviesti oli, että kannattavasti hakattavat arvopuut poistettaisiin ja hakkuiden vaikutukset alueen luontaiselinkeinoihin eivät olisi Met-

sähallituksen vastuulla. Myöhemmässä vaiheessa hakkuita tekivät myös Kemi-yhtiö ja Veitsiluoto Oy. Kemi Oy:n savotat keskittyivät Pihtijoelle ja Veitsiluoto Oy:n Kopsusjoen alueelle. Allashakkuuyrittäjiä olivat myös A. Kuusela Oy ja lukuisat pienemmät yksityiset yrittäjät tai yhtiöt.

Marraskuussa 1954 Kitisen varrella sijainneeseen Ukkolaan tuli parikymmentä miestä. He aloittivat metsänleimaustyöt Kielisenmaassa. Samana vuonna nousivat ensimmäiset savottakämpät Tankajoelle. Kerttu Sukuvaara (o.s. Ukkola, s. 1920, k. 2010) perusti miehensä Viljamin (s. 1919) kanssa kaupan Tankajoelle vuonna 1950 Henrik Äärelän kehotuksesta ja avustuksella. Kun puheita ”tekojärivistä” alkoi kuulua, Sukuvaarat möivät mökkinsä Metsähallitukselle. Metsähallitus ehdotti Sukuvaaroille, että nämä ryhtyisivät muonittamaan savottaväkeä. Niinpä Sukuvaarat perustivat työmaamyymälät Vaulonpaloon, Märkäpaloon ja Iissiin. Sittemmin Sukuvaarat jatkoivat kauppiaina Sodankylän kirkonkylässä. Viljami kuoli jo vuonna 1961, mutta perhe jatkoi kauppiaina.⁵⁵⁷

Metsähallitus suunnitteli hakkuukaudelle 1954–1955 Tankajoen ja Lohijoen ympäristöön savottoja 1 139,5 hehtaarin alueelle. Alueesta kasvullista metsämaata oli 781 hehtaaria ja huonokasvuista metsämaata 91 hehtaaria ja loppu joutomaata. Porttipahdassa hakkuut jäivät talvella 1954–1955 vielä vähäisiksi, koska talvi kului pääasiassa kämppien rakentamiseen. Sahapuuta saatiin Kitisen varteen noin 3 400 runkoa eli 25 500 j³, ratapölkkyjä 1 390 kappaletta ja pinotavaraa noin 5 300 pm³. Sitten hakkuut kiihtyivät niin, että 1950-luvun lopulle Porttipahdan hakkuista oli tehty noin 85 prosenttia. Vuoden 1960 loppuun mennessä Porttipahdasta oli saatu saha- ja ratapölkkyjä 520 000 runkoa eli 4 000 000 j³ ja pinotavaraa 34 600 pm³. Savotoilla oli talvella kiihkeimpänä aikana noin 400 miestä, 125 hevosta ja 100 moottorisahaa. Hakkuutyömailla oli eniten työvoimaa talvisen puutavaran ajokauden aikana. Savotan huoltoteillä oli pituutta kesällä 35 kilometriä ja talvella 42 kilometriä. Porttipahdan hakkuiden kämppiä oli Tankajoella kämppäkartano (pääpirtti, kaksi miehistökämppää, sauna ja talli ym.) ja toinen kämppäkartano Iissijoella. Kämpät (osa siirrettyjä) olivat Karhakkamaassa, Sääskenhännässä, Tuhkaselässä, Vaulonpalossa, Lanttolassa ja Kotamaassa. 1960-luvun jälkipuolella Porttipahdan alueen hakkuita jatkettiin täydennyshakkuilla. Näihin hakkuisiin vaikutti osaltaan se, että Lokan veden alle jätettyjä metsiä oli alettu paheksua. Porttipahdan allasalueella hakattiin myös korkeuskäyrän 245 yläpuolelta (246–248 m mp. yp.) 2 340 hehtaarin alueelta. Nämä sittemmin vesirajan yläpuolelle jääneet hakkuut on koottu seuraavaan taulukkoon 021.⁵⁵⁸

Porttipahdan allashakkuita aloiteltiin vuonna 1954. Lokan allasalueen hakkuut (taulukko 022) käynnistyivät pienimuotoisina vuosina 1956–1958. 1950-luvun lopulla hakkuut laajenivat, Lokan työmailla oli Porttipahdasta enemmän työvoimaa. Hakkuukaudella 1959–1960 Lokassa hakattiin 77 500 sahapuurunkoa⁵⁵⁹ ja paperipuuta noin 23 700 pm³. Allashakkuita oli Ylä-Luirojokivarressa, Viuvalojoella sekä myöhemmin Riesto- ja Kopsusjokivarressa. Vuosina 1956–1971 Lokassa hakattiin

saha- ym. järeää puutavaraa allasalueelta 233 244 runkoa eli 1 008 095 j³ ja tekojärveen liittyvissä muissa hakkuissa 93 485 runkoa eli 827 119 j³. Kuusikuitupuuta hakattiin yhteensä (35 432 + 8 506 pm³) 43 938 pm³. Mäntykuitua hakattiin (87 922 + 37 908 pm³) 125 830 pm³ ja koivua (41 971 + 2 392 pm³) 44 363 pm³.

1950-luvun savotoilla puu kaatui pokasahalla tai yhden miehen justeerilla eli pukkurilla. Ensimmäiset moottorisahat savotoilla olivat isoja Stihlejä, joilla oli painoa 22 kiloa. Sitten tuli Pioneer ja MaxGullop, jotka painoivat 18 kiloa. Mauri Kustula hankki ensimmäisen moottorisahan vuonna 1956. Se oli pikku Stihl ja painoi ”vain” 13 kiloa. Kun Iisakki Hetta hankki moottorisahan 1960-luvulla, hinta oli 18 000 markkaa suurempi kuin Hetan ostaman mopedin.⁵⁶⁰ Tukkien ajoon hevosten tilalle alkoivat tulla traktorit, ja puita alettiin vyöryttää lannoilta jokeen katapulteilla. Alkutalvesta 1958 oli Yli-Kitisen allashakkuissa 430 miestä, 123 hevosta ja 66 moottorisahaa. Porttipahdassa pitkään jatkuneiden savottojen aikana työtävät ja -välineet muuttuivat huomattavasti. Allashakkuut osaltaan vauhdittivat metsätyön teknistymistä. Uudet koneet ja laitteet olivat osa sitä modernisaation murrosta, jota allasalueille elettiin. Allashakkuut antoivat väliaikaisesti työtä, mutta metsätyön koneellistuminen kiihtyi 1960-luvun myötä. Se taas tarkoitti yhä vähemmän työpaikkoja metsissä.

Taulukko 021. Porttipahdan säännöstelyaltaan alueen hakkuut korkeuskäyrien 246–248 metriä väliltä vuosina 1958–1962

Hakkuu- -kausi	Leimikko	Kasvullista metsä- maata ha	Hakkuu- määrä j ³	Hakkuu- määrä pm ³	Hakkuu- määrään sisältyviä 70– 100-vuotiaita metsiä j ³	Hakkuu- määrään sisältyviä 70– 100-vuotiaita metsiä pm ³
1958– 1959	Oviselkä	1 300	221 800	23 400	23 800	3 250
1959– 1960	Kunnasen- vaara Jurmun- kangas	850	189 000	173 000	15 700	2 150
1960– 1961	Kotamaa	150	512 00	4 300	2 525	380
1961– 1962	Laiti 1a Laiti 1b Laiti 1c	40	15 000	900	500	100
	Yht.	2 340 ha	477 000 j ³	45 900 pm ³	42 525 j ³	5 880 pm ³

Lähde: KA/Oulu. Metsähallitus. Kitisen hoitoalue II. Heb:2. Tukkipuiden mittauksessa käytettiin kuutiojalkaa ja pienemmän havupuutavaran mittauksessa pinokuutiometriä.

Metsäneuvos O. Linnamies korosti allashakkuiden aluetaloudellista merkitystä Suomen Maantieteellisen Seuran Helsingissä järjestämässä keskustelutilaisuudessa 17.1.1958: ”Metsähallitus on tekojärvisuunnitelmien vuoksi joutunut järjestämään suuria arvopuuhakkuita tulevaisuudessa veden alle jäävillä alueilla, mikä on luonut runsaasti työtilaisuuksia noiden seutujen asukkaille.”⁵⁶¹ Mikä oli Sodankylän allashakkuiden volyyymi, mikä oli niiden paikallisia työllistävä vaikutus ja mitä teknisiä innovaatioita allashakkuut toivat alueelle? Teknisistä uutuuksista moottorisahan yleistyminen näkyy muun muassa 1950-luvun maataloustiedusteluissa. Muutamilla tiloilla oli myös traktori. Vuonna 1955 Sodankylän Metsänhoitoyhdistyksen Työtehoseuran järjestämällä moottorisahakurssilla oli 35 osanottajaa. Suomessa oli tuohon aikaan noin 4 500–5 000 moottorisahaa. Moottorisahat alkoivat 1950-luvun lopulla enenevässä määrin yleistyä Lapin suursavotoilla. Allashakkuut osaltaan vauhdittivat moottorisahojen hankkimista. Yhden moottorisahan laskettiin korvaavan viiden miehen työn.⁵⁶² Paikallisten metsätyömiesten merkitys allashakkuissa jäi kuitenkin pieneksi, vaikka allasretoriikassa hakkuiden työllisyyttä korostettiin. Suuret savotat kokosivat metsätyömiehiä eri puolilta Suomea. Poronhoidossa Sodankylän Lapin paliskuntaan tuli ensimmäinen moottorikelkka vuonna 1965.

Taulukko 022. Lokan alueen vuosien 1956–1971 hakkuut puutavaralajeittain

Vuosi	Allasalue					Allasalueiden yhteydessä				
	Sahat. runkoa	Sahat. ja järep. j ³	Kuusi jm ³	Mänty jm ³	Koivu jm ³	Sahat. runkoa	Sahat. ja järep. j ³	Kuusi jm ³	Mänty jm ³	Koivu jm ³
1956–1957	1 250	11 200	-	32	-	-	-	-	-	-
1957–1958	10 098	74 608	1 022	835	-	10 882	99 279	-	1 000	-
1958–1959	62 909	435 012	1 929	16 235	-	7 500	51 100	411	8 071	-
1959–1960	3 852	24 620	604	959	-	3 147	21 651	-	-	-
1960–1961	32 305	223 703	1 891	1 514	-	7 500	87 400	-	208	-
1961–1962	6 206	49 060	4 099	6 216	-	24 849	24 2461	1 965	9 602	-
1962–1963	12 248	86 827	7 433	8 130	-	26 534	22 4535	2 278	7 277	-
1963–1964	8 752	62 125	12 373	13 705	-	9 193	71 882	4 606	2 713	-
1964–1965	3 140	19 483	2 148	13 554	-	81	795	-	-	-
1965–1966	796	5 290	1 509	13 125	-	333	2 233	-	2 666	-
1966–1967	1 346	13 300	1 466	7 555	-	3 296	25 019	246	5 716	-
1967–1968	342	2 867	23	726	-	-	-	-	-	-
1968–1969	-	-	68	489	1568	-	-	-	-	2 392
1969–1970	-	-	-	-	16990	-	-	-	-	-
1970–1971	-	-	867	4 847	23 383	170	764	3 506	655	-
Yht. arvio kaikki hakkuut	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
	233 244	1 008 095	35 432	87 922	41 971	93 485	827 119	9 506	37 908	2 392

Lähde: KA/Oulu. Luiron hoitoalue II. Hgd:2. Allasalueella metsää omistivat myös yhtiöt ja yksityiset. Leimikot usein ylittivät allasalueen rajat, altaan rantaviivan määrittely oli vaikeaa maastossa (valtion maiden kohdalla merkintöjä vain harvoissa tapauksissa; yksityismaiden kohdalla rajat oli merkitty paremmin) ja allasalueelta tulevia puita ei erikseen mitattu. Lyhenteet: j³= kuutiojalka ja jm³= kuutiojuoksumetri. Myöhemmistä hakkuista esimerkiksi talvella 2009 Metsähallitus hakkasi Lokan altaan pohjoispuolelta 50 000 kuutiometriä puuta ja Kemijoki Oy Lokan ympäriltä 10 000 kuutiometriä. Ks. Maaseudun Tulevaisuus 30.1.2009.

Kuva 015. Allashakkuut näkyivät uiton kasvuna. Pöllit parkattiin eli kuorittiin kaarnasta käsityönä. Kemijoki Oy esitti kernaasti tiedotuksessaan allasrakentamisen työllisyysvaikutuksia. Allashakkuut tulivat ja menivät niin kuin muutkin savotat. Tukkisumaa Korvasessa vuonna 1963. 1970-luvulla Luiron uittoihin saatiin Lokan altaasta lisävettä 25 m³/s. Valokuva Katri Alakorvan kokoelmat.

Uitto joutui vesivoimarakentamisessa vesiväylien käyttäjänä uuteen tilanteeseen. Sen neuvotteluasema oli kuitenkin uiton huomattavien talousarvojen vuoksi vahva suhteessa muihin vesivoiman rakentajien osapuoliin.⁵⁶³

Allasalueen kylien elinkeinojen mikrohistoriallinen tarkastelu tuo esille elinkeinojen kirjon ja ajan mittapuilla kylien elinvoimaisuuden. Kyläkunnat eivät olleet sen ”kuolevaisempia” kuin mitkään muutkaan Lapin maalaiskylät. Isossa kuvassa vesirakentaja hallitsi 1950-luvulla ja pitkälle 1960-lukua allasrakentamisen julkisuuskuvaa. Etäältä ja jo valmiiksi terra nullius -näkökulmasta asiaa tarkasteltuna allasalueen kylät olivat kuolevia kyliä jo suunnittelun alkuvaiheessa. Allasalueen kylien elinkeinollinen vahvuus perustui historialliseen moniammatillisuuteen. Toisaalta metsätalouden tekninen muutos näkyi jo allashakkuissa. Se merkitsi vähemmän työvoimaa. Toisaalta liikenneyhteyksien kehitys loi kehittyviä edellytyksiä karja- ja porotaloudelle. Maataloudessa professori Nils Westermarckin komitea (työskenteli vuosina 1958–1962) arvioi, että maatalouden tehostuminen vuoteen 1970 merkitsisi sitä, että kulutus voitaisiin tyydyttää 350 000 hehtaaria pienemmällä peltoalalla.⁵⁶⁴ Sodankylän säännöstelyaltaiden valmistuessa Suomessa elettiin jo maataloustuotannon rajoitustoimien aikaa. Elinkeinorakenteen muutos vauhditti

maassa- ja maastamuuttoa. Sittemmin säännöstelyaltaiden varassa tapahtuneessa elinkeinollisessa muuntumisessa (kalastus ja matkailu sekä kesämökit) on nähtävissä Rannikon kuvaamaa produktivismista postproduktivismiin siirtymistä. Vielä 1950-luvun puolivälissä Metsähallituksella oli huolena, miten säännöstelyaltaiden aiheuttama asutuksen uudelleen järjestely turvaisi kiinteän metsätyömiestöön saannin harvaan asutuilla alueilla.⁵⁶⁵

Kuva 016. Allaskylistä ensimmäisenä tyhjentyneenä Rieston kylää vuonna 1960. Kujanpäässä Erkki ja Martta Ylirieston pihapiiri ja vasemmalla Eino ja Iivari Erkkilän talot. Yliriestot tekivät Kemijoki Oy:n kanssa vastikettilakaupat. Lokan altaan rakentamisen aikana Riesto oli allashakkuiden tukikohta. Valokuva ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 764.

Maatalous ja porotalous olivat allasalueen pääelinkeinot, mutta alueella oli myös palveluelinkeinoja. Korvasen, Lokan, sekä Laitin kansakoulujen opettajat ja asuntolanhoitajat, Anterin vartioston henkilökunta, kyläkauppiat ja savottojen myyntipisteiden hoitajat ja esimerkiksi maalaiskirjeenkantajat, autoilijat, kyläsepat toivat allaskyliä elinkeinorakenteeseen paikallisia erityispiirteitä. Metsätyömaat ja patorakennustyömaat toivat kyliin myös väliaikaisia kauppoja. Matkailualan henkilöstöä oli Vuotson matkailumajalla. Valtatien varren kylästä löytyi myös baari ja huoltoasema, poliisi, terveydenhoitaja ja kättilö sekä Geologisen tutkimuslaitoksen tutkimusasema. Vuotson tutkimusasema rakennettiin Lapin kultatutkimuksia varten Geologisen tutkimuslaitoksen vuonna 1950 saaman erillisen määrärahan turvin. Asema on toiminut tukikohtana malminetsinnälle sekä geologiselle, geofysikaali-

selle ja -kemialliselle tutkimukselle.⁵⁶⁶ Allastilalain myötä Vuotso kasvoi 1960- ja 1970-luvuilla, ja siitä tuli tyyppitaloineen modernin yhdyskuntasuunnittelun tuote.⁵⁶⁷ Lokan ja Porttipahdan välissä sijaitsevan kylän kautta rakennettiin Vuotson kanava 1970- ja 1980-lukujen taitteessa. Voimatalouden etujen ohella rakentamista perusteltiin työllisyysyllä. Kritiikkiä esitti Lapin paliskunta. Vuotson kanava saatoi päätökseen terra nullius -retoriikkaa hyödyntäneen Sodankylän allashankkeen.

Työllisyyden nimissä – oliko retoriikalla katetta?

Lupaukset työpaikoista ja paremmasta elintasosta olivat tehokas tapa vähentää kritiikkiä ennennäkemättömästä Lapin luonnon ympäristömuutoksesta. Retoriikka ”tyhjien ja hyödyttömien erämaiden” muuttamisesta sähkön tuottamiseen oli tehokasta vaikuttamista alityöllisyysalueilla. Allashakkuut ja niihin liittyvät uitot toivat työllisyyspiikin Sompioon. Työvoimaa tuli eri puolilta maata ja allasrakentamisen piristys aluetaloudessa jäi väliaikaiseksi.

Sähköntuotannon turvaaminen ja nimenomaan kulutuksen kasvuun varautuminen oli säännöstelyaltaiden rakentamista puolustaneen argumentoinnin keskeisin peruste. Pohjois-Suomessa myös odotettiin rakentamisesta työllisyyden ja teollistamisen avainta. Hyvin usein perusteluksi tuotiin allastöiden ja voimalaitosten rakentamisen työllistävä vaikutus kroonisesta työttömyydestä kärsineessä Lapissa sekä palkkatuloista kertyvät verotuotot. Työllistämisperustetta käyttivät niin valtiollisen tason poliitikot kuin Sodankylän kunnallispoliitikot ja hallintoviranomaiset sekä rakentaja. Pohjois-Suomeen rakentamisen ja sen kerrannaisvaikutusten nimissä myös vaadittiin voimalaitosten rakentamista tai niiden rakentamista pyrittiin vauhdittamaan. Vähälle jäivät jo olemassa olevien elinkeinojen työpaikkojen menetykset, elinkeinohaitat ja allasalueiden varsin sofistikoitunut elinkeinojen moninaisuus. 1950-luvun puolivälissä maaseutukylien automaattinen tyhjentyminen ei ollut ajassa mukana ollut vakuuttava peruste, mutta sitä käytettiin ja se sisäistyi rakentamisen oikeuttamisen retoriikkaan nykyisyydestä menneisyyteen.

Kemijoki Oy:n muistiossa 20.7.1959 todettiin, että ”*voimalaitosten rakentamismahdollisuudet eivät rajoitu yksinomaan Kemijoen vesistöön, vaan tulee lähes jokainen Lapin kunta saamaan aikanaan omia voimalaitoksia ja säännöstelyaltaita. Niiden kuntien talous, joiden alueella voimalaitoksia on rakennettu, onkin silminnähtävästi kohonnut.*” Muistion kirjoittaja painotti välittömiä ja välillisiä hyötyjä ja piti paikallisia vahinkoja vähäisinä verrattuna siihen hyötyyn, joka voimalaitoksista koituu Lapille.⁵⁶⁸ Pohjois-Suomen työllisyystilanne oli muuta maata heikompi (vrt. taulukko 024). 1940-luvun lopulla Pohjois-Suomen (Oulun ja Lapin läänit) väestö oli noin 13 prosenttia maan koko väestöstä, mutta esimerkiksi vuoden 1949 kaikkiaan 58 000 työttömästä 28 000 oli Pohjois-Suomesta. Pääministeri Kekkonen linjasi tunnetussa vuoden 1952 pamfletissaan Pohjois-Suomen rakentamista ja alueen työllisyyden kohentamista. Kekkonen mukaan teollistamisohjelman tuli sisältää luonnonrikkauksien käyttöönottamisen eli Pohjois-Suomen teollistamisen

sekä siihen liittyvänä tieolojen parantamisen ynnä Pohjois-Suomen maatalouden laajentamisen niin, että lisääntyvälle väestön määrälle saataisiin elintarvikkeet omalta alueelta. Pohjois-Suomen teollistamista ”ei voida sivuuttaa eikä siirtää”, kirjoitti Kekkonen.⁵⁶⁹

Itänaapurissa suomalaiset pääsivät rakentamaan massiivista Tuuloman voimalaitosta 1960-luvun alussa. Voimalaitoksella työskenteli myös allasevakkvoja. Yleisessä historiakuvassa Tuuloma on nähty suomalaisen työn kysynnän kautta. Neuvostoliittolais-suomalainen energiayhteistyö tiivistyi 1960-luvulla muun muassa ydinvoimalahankintoina.⁵⁷⁰

Vesivoimainsinööri, Oulujoki Oy:n rakennuspäällikkö, sittemmin Kemijoki Oy:n rakennuspäällikkö, DI Lauri Laurila⁵⁷¹ esitti Suomen Kuvalehden haastattelussa arveluja, että ”*Kemijoen valjastamisen ainoa valitettava piirre on, että se alusta alkaen politisoitiin.*” Laurila kritisoi sellaista poliittista viestiä, että koko touhuun oli ryhdytty vain sen vuoksi, että maakuntaan saataisiin pysyviä työtilaisuuksia.⁵⁷² Vesivoimateollisuus halusi rakentaa lisää energiaa vaurastuvalle kansantaloudelle, mutta kyllä se käytti retoriikassaan myös työllisyyslupauksia. Laurilan taustaan ja aikaan suhteutettuna vesivoimarakentamisen perusongelmaksi näyttäytyvä ”politisoituminen” on ymmärrettävää. Se kertoo ajan politiikka-käsitteestä, jossa politiikka ei ollut julkisessa keskustelussa jäsentyvä prosessi ja jossa kansalaiset eivät olleet mukana määrittämässä vaihtoehtoja. Erityisosaaminen, tässä tapauksessa vesivoimarakentaminen, halusi työrauhan vailla poliittista ”häirintää”.

Taulukko 023. Pohjois-Suomen työttömyys 1962–1967

Työvoimapiiri	v. 1963	v. 1964	v. 1965	v. 1966	v. 1967
Rovaniemi	900	1 088	1 627	2 580	4 742
Oulu	1 649	2 305	2 448	2 729	4 745
Kajaani	473	646	745	1 099	1 920

Lähde: Lapin Kansa 27.8.1968.

Taulukko 024. Rovaniemen työvoimapiirin ja koko maan työttömyysaste 1963–1967

Alue	Työttömyys v. 1963	Työttömyys v. 1964	Työttömyys v. 1965	Työttömyys v. 1966	Työttömyys v. 1967
Rovaniemen työvoimapiiri	2,9 %	2,7 %	2,7 %	3,2 %	6,4 %
Koko maa	1,5 %	1,5 %	1,4 %	1,6 %	2,8 %

Tammikuussa 1968 Rovaniemen työvoimapiirissä oli 5 700 työtöntä työnhakijaa, kun vastaava luku oli kahta vuotta aikaisemmin 2 600. Lähde: Lapin Kansa 27.8.1968; Maaseudun Tulevaisuus 24.1.1968.

Sodankylän kunnassa vesivoimaloiden rakentamisen toivottiin modernisoivan kunnan infrastruktuuria. Työttömyyden piinaamassa kunnassa tarvittiin työpaikkoja, ja säännöstelyaltaiden rakentamista tarkasteltiin korostetusti tästä näkökulmasta. Työllisyysvaikutukset olivat myös tyypillinen argumentti, jolla paikallispoliitikot puolustivat vesivoimarakentamista. Allasalueet sijaitsivat harvaan asutuilla alueilla. ”Tiedotussodassa” Kemijoki Oy:n ja modernisaation lipunkantajien etulyöntiasema oli ylivoimainen hajanaista kritiikkiä vastaan. Terra nullius -retoriikassa viljeltiin ajatusta, että Lapissa soita riitti ja niistä voitiin yhteiseksi hyväksi osa vesittä. Työllisyyden paraneminen, kunnan isommat verotulot olisivat tarpeen kunnan kehittämisessä. Elinkeinojen ”siirtyminen” muualle allastiloista saaduilla korvauksilla oli myös retoriikassa käytetty argumentti. Alueet voitiin tyhjentää, eikä kukaan kärsinyt. Allasevakoilla oli parempi, moderni elämä jossain muualla, esimerkiksi Vuotsossa.

1960-luvun lopulla, maasta- ja maassamuutosta huolimatta, oli työttömyyden suhteellinen raskaus pohjoisissa työvoimapiireissä lähes kolminkertainen verrattuna eteläisiin työvoimapiireihin. 1960-luvulla maa- ja metsätaloudesta hävisi Suomessa 241 000 työpaikkaa.⁵⁷³ Tämä rakennemuutos näkyi kehitysalueiden korkeissa työttömyyslukuissa. Vaikka muuttoliike vähensi Lapin työvoiman tarjontaa, Rovaniemen työvoimapiirin työttömyys⁵⁷⁴ nousi 1970-luvun alussa 11 prosenttiin.

Vuoden 1956 Tornionjokilaakson työllisyyslähetyso esitti Pohjois-Suomeen rakennettavan sanomalehtipaperia, sulfaattiselluloosaa ja voimapaperia valmistavan tehtaan työllistävän 11 200 työntekijää – 1 200 itse tehtaalla ja 10 000 henkilöä metsäpuolella.⁵⁷⁵ Lähetyksen mukaan ilman teollisuusinvestointeja Lappi ei voisi päästä näköpiirissä pahentuvasta työttömyydestä. 1950- ja 1960-luvuilla vesivoimarakentamista vauhditettiin Lapissa energiatarve-ennusteilla, ja rakentamista pidettiin suhdannepoliittisena varaventiilinä, mutta valtiojohtoista vesirakentamista myös arvosteltiin. ”*Ikuinen usko voimalaitoksiin vie Lapin perikatoon. Viimeistään nyt on nähtävä niiden ylitse ja ryhdyttävä toimiin sen mukaisesti. Nyt on uskallettava tunnustaa: Atomivoimala Loviisaan mutta alumiinitehdas Kemiin!*”, kirjoitti Heikki Annanpalo Lapin Kansassa 23.5.1967.

Voimalaitosrakentamisen ja voimansiirtojen työllistävä vaikutus oli Pohjois-Suomessa huipussaan vuonna 1959. Tuolloin rakentajia oli keskimäärin 5 062 (ks. kaavio 003). Voimalaitosrakentaminen näkyi kuntien elinkeinorakenteessa, mutta vaikutus elinkeinorakenteeseen ja työllistymiseen oli väliaikaista. Vuonna 1980 Oulu- ja Kemijokivarren kuntien elinkeinorakenteessa vesivoimarakentamisen suhteellinen osuus oli pudonnut lähelle läänien keskitasoa. Muun muassa Tornionjoki-hankkeen yhteydessä vedottiin positiivisena esimerkkinä Oulujoki Oy:n tuomaan veroverteeseen Oulujokilaaksossa.⁵⁷⁶

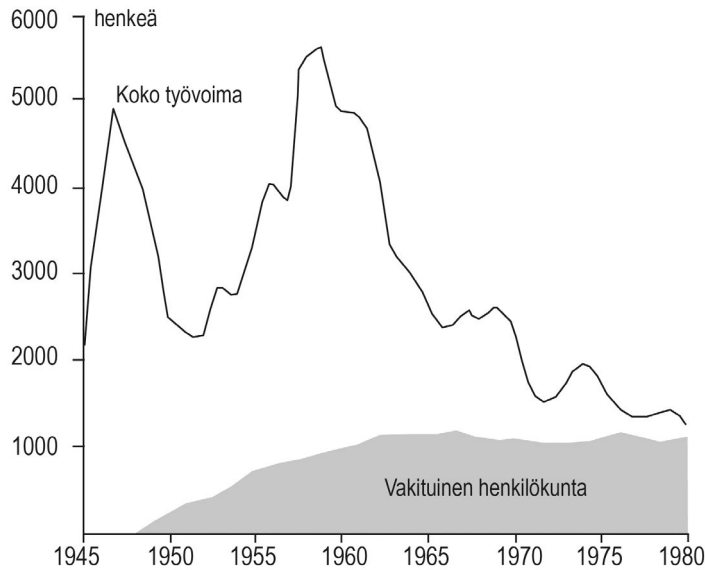
Vielä 1970- ja 1980-luvulla arvioitiin, että Lappi jäi vesivoimarakentamisessa voiton puolelle. Sosiologi Heikki Kerkelän mukaan Pohjois-Suomen vesivoiman rakentaminen täytti ne kansantaloudelliset tavoitteet, jotka sille oli asetettu. Verotulojen ja työpaikkojen vähentymisestä huolimatta vesivoiman tuoton hyödyt olivat Oulu- ja

Kemijokialueella kalastuksen vahinkoja suuremmat. Toisaalta jo 1980-luvulla alkoi esiintyä näkemyksiä, joiden mukaan Pohjois-Suomen ja etenkin vesivoimarakentamisen taloudellisia vaikutuksia oli julkisuudessa mahdollisesti liioiteltu.⁵⁷⁷

Suomen Vesivoimayhdistyksen mukaan voimalaitostyömaat työllistivät vuosina 1958–1962 noin 25 prosenttia Pohjois-Suomen työvoimasta.⁵⁷⁸ Ajanjaksoon liittyi myös paljon pohjoista työvoimaa kerännyt Tuuloman rakentaminen Neuvostoliitossa. Kuinka paljon Lokan ja Porttipahdan aluetaloudelliset työllistämisaikutukset merkitsivät Lapille? Toukokuussa 1968 Lapissa oli työttömänä 7 600 henkilöä. Työttömyys oli vuosikymmenen puolivälissä 100 prosentin vuotuisessa kasvussa. Voimalaitosten rakentamisen työllistävä vaikutus supistui koko 1960-luvun. Säännöstelyaltailta olisi ollut raivaustöitä, mutta ei niitä kukaan valmistellut vuoden 1968 aikana. Vuoden 1965 jälkeen vuoteen 1970 Veitsiluoto Oy hakkasi Lokalla noin 30 000 p-m³. Sodankylän kunnan lähetystö patisteli Metsähallitusta, työministeriötä, Tie- ja vesirakennushallitusta ja Kemijoki Oy:tä Porttipahdan allasalueen raivaustöihin työttömyystöinä. Kunnan mukaan töihin voitaisiin sijoittaa 150 henkilöä.⁵⁷⁹ Vuoden 1967 jälkeen Metsähallitus hakkasi Porttipahdalla noin 170 000 p-m³.

Kemijoki Oy:n palveluksessa oli parhaimmillaan noin 4 000 henkilöä vuosittain. Vuosina 1953–1978 yhtiö työllisti vuosittain keskimäärin 2 000 työntekijää. Palkkoja maksettiin noin 406 miljoonaa markkaa. Lapin osuus palkkapotista oli noin 92 prosenttia. Yhtiö työllisti lisäksi urakoitsijoiden kautta vuosittain noin 300 työntekijää. Vuonna 1970 Kemijoki Oy:n palveluksessa oli ensimmäisellä vuosikolmanneksella 540, toisella 500 ja kolmannella 540 henkilöä. Vastaavina ajankohtina yhtiön urakoitsijoiden palveluksessa oli 210, 290 ja 160 työntekijää. Yhteensä vuoden 1970 ensimmäisellä vuosikolmanneksella Kemijoki Oy työllisti 750, toisella vuosikolmanneksella 940 ja kolmannella 700 työntekijää.⁵⁸⁰

Tässä yhteydessä käsittelen säännöstelyaltaiden työllistävästä vaikutuksesta vain ajankohtaa suunnitteluvaiheesta alaiden rakentamiseen saakka sekä eräitä välittömästi allasrakentamiseen liittyneitä työllistämistöinä toteutettuja infrastruktuurihankkeita, kuten voimalaitostöitä ja esimerkiksi Tanhua–Lokka-maantietä. Otan mukaan myös allasalueiden kunnostustyöt, muun muassa jälkikäteen tehdyt raivaus- ja maisemointityöt. Allasrakentamisen työpaikkoja lisäävä kerrannaisvaikutus ei ollut vain työvoiman tarvetta lisäävä, vaan altaat myös veivät työpaikkoja porotaloudesta ja jossain määrin myös maataloudesta sekä uitosta ja palveluista. Poroisäntä Hannu Maggan mukaan poronhoitovuonna 1970–1971 Lapin paliskunnassa oli 60 poronhoitajaa (poronomistajaa), jotka saivat pääasiallisen toimeentulonsa porotaloudesta. 2000-luvun alussa heitä oli 15. Maggan mukaan juuri porolaitumia kaventaneet ympäristömuutokset ovat osasyynä poronhoidon mittaviin työpaikkamenetyksiin.⁵⁸¹

Kaavio 003. Kemi-, Ii- ja Oulujoen voimalaitosten työllistävä vaikutus Kerkelän mukaan. Kerkelä 1985, 67. Vrt. Kauppinen 1962, 173–179. Kemijoki Oy:n rakennusorganisaatiossa oli töissä enimmillään vuosina 1958 ja 1959 yli 3 000 henkeä. 1970-luvulla yhtiö työllisti noin tuhat henkilöä. Ks. Kerkelä, 2003, 147. Vuosina 1953–1978 Kemijoki Oy työllisti Sodankylässä kaikkiaan 1 336 henkilöä (toimihenkilöt ja työntekijät). Kemijoki Oy laski voimaloiden rakentamisen välittömän palkkasumman olevan noin 20 prosenttia kokonaiskustannuksista. Ks. ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 432. Vuento 1981; 11742. # 217. I/II. Muistio 20.7.1959. Lapin teollisuustoimikunta laski 1960-luvun alussa voimalaitostöiden työvoimatarpeeksi (Kemijoki Oy ja Imatran Voiman Oy:n Ylä-Tuloman voimalaitos) 2 800 työntekijää vuodelle 1960, 3 600 työntekijää vuodelle 1961, 4 650 työntekijää vuodelle 1962 ja seuraavalle vuodelle 5 550 työntekijää ja sitä seuraavalle 4 800 työntekijää. Vuosien 1965–1970 työntekijämääräksi laskettiin keskimäärin 3 000 työntekijää. Ks. ELKA. Stora Enso Oyj. Kemijärvet tehtaas. Lapin teollisuustoimikunta 1961, 61–62.

1960-luvun lopulla altaiden ja voimalaitosten rakentamisessa käytettiin jo paljon konevoimaa. Aluetaloudellisesti voimalaitosrakentaminen ja siihen liittyneet työt loivat työllisyyspiikin, mutta pysyviä työpaikkoja syntyi vaikutuksiin nähden paikallisesti vähän. Siirtotyöjärjestelmä merkitsi työvoiman siirtämistä Lapista Etelä-Suomeen, ja toisaalta vesirakentamiseen tuli työvoimaa etelästä. Vesirakentamisessa käytettiin myös 1960-luvulta lähtien ulkopuolisia urakoitsijoita, mikä vähensi hankkeiden paikallista työllistävä vaikutusta. Työllistävien allashakkuiden laiminlyöntiä yhtiö perusteli taloudellisilla eduilla. Täysraivaaminen olisi ollut liian kallista. Vesimetsistä oli myös kansainvälisiä esimerkkejä.

Sodankylässä oli vuosittain pahimpina työttömyysjaksoina satoja ihmisiä vailla työtä. Syyskuussa 1972 Sodankylän kunnanhallitus esittikin Porttipahdan ja Vajukosken voimaloiden rakentamista, koska lupapäätös Porttipahdasta oli lainvoi-

mainen ja perustustyöt oli tehty. Kunnanhallitus katsoi, että asia oli sekä kansantaloudellisesti että Pohjois-Lapin sähkönhuollon kannalta tarkoituksenmukainen. Porttipahdan voimalaitoksen ja Vuotson kanavan rakentamisen arvioitiin tuovan noin 200 henkilölle töitä 2–3 vuodeksi.⁵⁸²

Lokan säännöstelyaltaan rakentamisen keskimääräinen työvoimavahvuus oli 304 työpaikkaa, ja vastaavasti Porttipahdassa se oli 233 työpaikkaa. Kesällä 1967, rakennustöiden ollessa vilkkaimmillaan, Lokassa oli allastöissä 350 työntekijää. Konevoimaa Lokassa oli viisikymmentä autoa, neljä kaivinkonetta, yksi torninosturi, kuusi raivaustraktoria, yksi tiehöylä ja kaksi täryjyrää. Porttipahdan patotyömaan suurin henkilöstömäärä oli vuoden 1970 heinäkuussa, jolloin töissä oli 385 henkilöä. Syys-lokakuussa 1970 työmaalla työskenteli noin 350 henkilöä. Sodankylän työttömyys oli varsinaisten säännöstelyaltaiden rakentamisen aikana keskimäärin 200 henkilöä pienempi kuin ennen altaiden rakentamista. Rakentajien ansiot lisäsivät kunnan äyrikertymää. Säännöstelyaltaiden rakentamiset myös lisäsivät työttömyyttä. Työllisyyslupausretoriikassa tämä sivuutettiin. Altaat veivät etenkin alkutuotannon työpaikkoja. Työpaikkoja väheni maataloudesta, poronhoidosta ja metsätaloudesta mutta myös palveluista. Esimerkiksi veden alle jäänyt kasvullinen metsämaa vei työpaikkoja. Jos työpaikkojen menettämisen perusteena käytetään kaavaa, yksi ympärivuotuinen työpaikka/1 000 m³:n vuosituotto, veivät tekojärvet 20–22 työpaikkaa. Porotaloudessa työpaikkamenetykset johtuivat pääosin laidunmenetyksistä. Tämä kohdistui etenkin Lapin paliskuntaan, jonka lukuporomäärää jouduttiin rajoittamaan noin 1 500 porolla ja myöhemmin vielä lisää. Poromäärän supistuminen vei noin kymmenen ympärivuotista henkilötyövuotta. Supistumista tapahtui myös maataloudessa. Sompion lypsykarjataloutta harjoittaneiden karjamäärä väheni muutosten jälkeen noin 78 prosenttia. Elinkeinorakenteen muutos ilmenee hyvin esimerkiksi tarkastelemalla henkikirjan ammattinimikkeistöä kymmenen vuoden aikajänteellä.⁵⁸³ 1970-luvulla Vuotson kanavan rakentamista kiirehditettiin etenkin työllisyysperusteella.⁵⁸⁴ Vuotson kanava loi jonkin verran työpaikkoja ja paikallistalouteen. Jälkityöt työllistivät 1970-luvun alussa keskimäärin muutamia kymmeniä henkilöitä. Säännöstelyaltaiden kalastus loi työpaikkoja 1970-luvulta lähtien.

Työllisyyslupaukset olivat säännöstelyallasrakentamisen keskeinen retorinen lupaus ja suurten ympäristömuutosten oikeuttamisen peruste. Työllisyyspiikillä ja energialla oikeutettiin elävien kylien tyhjentäminen. Työllisyyden nettovaikutus ei kantanut paikallistasolla välitöntä rakentamista pitemmällä aikajänteellä. Jälkikäteisarvioinneissa Sompion alueen syrjäkylien elinvoimaisuus⁵⁸⁵ olisi todennäköisesti hiipunut ilman ulkopuolelta tulleita ympäristömuutoksia, vaikka 1950-luvulla kylät olivat jälleenrakentamisen jälkeen päässeet uudelleen elpymään. Vesivoimarakentaminen sekä toi väliaikaisia työpaikkoja että vähensi olevia työpaikkoja. Allashakkuisiin ja varsinaiseen allasrakentamiseen rekrytoituneissa huomattava osa ei ollut paikallisia. Toisaalta ennen säännöstelyaltaita pitkälti luontaistaloudessa elä-

neiden ja useita rinnakkaiselinkeinoja harjoittaneiden kylien työpaikkakehityksen arviointi on vaikeaa, koska ammattirakenne virtaviivaistui. Toisaalta kalastus sekä matkailu loivat uusia työpaikkoja, mutta verrattuna aikaan ennen allasrakentamista työpaikkojen nettomäärä väheni. Metsien arvon kehitys, tehostunut metsätalous, porotilalainsäädäntö ja Sodankylän pohjoisosan aluetaloudellisen rakenteen kehittämispäätökset vaikuttivat myös säännöstelyaltaiden rakentamisen jälkeiseen sopeutumiseen. Voimalaitosrakentamisen rakennuskauden töiden lisäksi pohjoisessa varsin monet luulivat, että voimalaitoksista olisi verotulojen lisäksi hyötyä myös sähkön halvempaan hintana. Kun Kemi Oy myi Kemijoki Oy:n osakkeensa 400 miljoonalla Helsingin kaupungille eikä pohjoisen kunnilta edes kysytty kiinnostusta tulla Kemijoki Oy:n osakkeenomistajaksi, koettiin ratkaisu Pohjois-Suomessa näpeille lyöntinä. Myöskään Veitsiluoto Oy ei kelvannut osakkeiden ostajaksi.⁵⁸⁶ Kemijoki Oy:n omistivat valtio ja eteläsuomalaiset sijoittajat. Lapille jäivät vesirakentamisen ympäristömuutokset, mutta omistajavalta siirtyi Etelä-Suomeen.

Terra nulliuksen mekanismit ja karikot

Valtion vesivoimatoimikunta, Imatran Voima Oy, Kungliga Vattenfallsstyrelsen ja Kemijoki Oy tuottivat ja käyttivät tutkimissani esimerkeissä terra nullius -retoriikkaa asiantuntijaorganisaatioina suunnittelussa, vuorovaikutustilanteissa, julkisuudessa ja taustavaikuttamisessa. Vesivoimatalouden retoriikkaa vahvistivat valtakunnalliset ja paikalliset rakentamisen kannattajat.

Tässä luvussa olen analysoinut Lapin vesivarojen hyödyntämisen terra nullius -retoriikkaan liittyneitä mekanismeja ja sisältöjä (vrt. kaaviot 002a ja 002b). Olen tarkastellut terra nulliusta vesivoimatalouden keskeisten toimijoiden, toimintatapojen ja tiedollisten käytäntöjen kautta. Terra nulliusta tuotettiin, ja se ilmeni elinkeinojen arvottamisessa, veden energiaan liittyvien isojen lukujen logiikassa eli kansantaloudellisen hyödyn tuomassa legitimitetissä, rakentamistavoitetta myötäilevän tulevaisuuden rakentamisessa ja luonnon resurssien tehokäytön teknologisoitumisessa. Luontoa muokkaavista säännöstelyaltaista tulikin rakentajien mukaan toteutettuina positiivinen lisä luonnon muovaamaan maisemaan. Jo aikaisemmassa Lokka–Porttipahta-tutkimuksessa on todettu rakentajan siirtäneen rakentamisen vaikutusten seuraamuksia yksittäisille perheille. Vaikka taakankannon korjausliikkeitä myöhemmin tehtiin (muun muassa allaslait) 1950-luvun vesirakentamisessa oli samanlaisia toimintamalleja kuin terra nullius -retoriikassa ja käytännöissä kansainvälisesti (mm. Kanadan tai Neuvostoliiton vesirakentaminen).

Lokka ja Porttipahta merkitsivät satojen ihmisten asuin- ja elinpiirin vesittämistä. Tapahtumaprosessi oli ensimmäinen, mutta lukuisia muita oli suunnitteilla. Säännöstelyaltaiden ensimmäisistä esityksistä lähtien rakentamisen narratiivissa toistettiin, että altaat rakennettaisiin asumattomille tai harvaan asutuille seuduille. Näin terra nulliuksesta muodostui rakentamisen oikeutusta tukenut retorinen peruste. Tornionjoen ja Lokka-Porttipahdan retoriset terra nullius -rakentamisargumentit ja

käytännöt olivat varsin samantyyppisiä. Tämä oli ymmärrettävää, olivathan toimijat kansallisia vesivoimayhtiöitä ja suunnitteluorganisaatioita. Paikallinen poliittinen eliitti pääosin tuki rakentamista työllisyys- ja modernisaatioperusteilla.

Maiseman voi määritellä myös luonnon ja yhteiskunnan väliseksi tapahtumapaikaksi. Maiseman muutokset ovat nähtävissä yhteiskunnallisen muutoksen ilmentymänä, erilaisten yhteiskunnallisten ryhmien konfliktipintana ja materiaallisten luonnonvarojen hyödyntämisestä käytävän valtapolitiikan konteksteina.⁵⁸⁷ Maisemaan liittyvät aineettomat arvot olivat hyvin merkityksellisiä allasasukkaiden kokemuksissa. Rakentajalle, oikeusjärjestelmälle tai poliittiselle koneistolle niitä ei ollut olemassa.

Maantieteilijä Pauli Tapani Karjalainen on kirjoittanut fenomenologis-eksistentiaalisesta maantieteestä: etäisyyden ottamisesta objektivoivasta luonnontieteellisesti esitetystä maantieteestä, topobiografiasta ja siitä, miten muistot kiinnittävät meidät paikkaan. Paikkasuhteemme eivät ole pelkkiä informaatio-suhteita. Ne ovat havaitsemisen ja tuntemisen assosioivaa liikettä, menneen, nykyisen ja tulevan toisiinsa liittävää. Topobiografia kuvaa elämäkerrallisia paikkasuhteitamme ja niissä kehittyviä elämän kuvia, ajan ja paikan sidoksia.⁵⁸⁸ Sosiologi Jarno Valkonen on hyödyntänyt geobiografian käsitettä analysoidessaan Inarin ”Tsarmin kairan” käyttöä, kun mukaan liitetään historiallinen ja kokemuksellinen suhde alueeseen. Geobiografia on elämänmenon kuvaamista sen suhteen, mitä elämämme paikat meille merkitsevät, ja sen soveltamista.⁵⁸⁹

Sotien jälkeisessä vesivoimarakentamisessa suunnitteluorganisaatiot olivat mykkiä tunnistamaan kohdealueiden ihmisten kokemuksellisuuden merkitystä, ja tunteily jäi paitsioon. Vesirakentamisen kielteiset vaikutukset ulkoistettiin paikallisten kannettavaksi. Rahakorvaukset eivät ole periaatteellisesti riittävä peruste oikeutukselle. Pohjoiskalottihankkeessa ja erityisesti realisoituneissa Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaissa terra nulliuksella tuotettiin ulkoapäin rakentamista puolustava retorinen rakenne, joskin myös paikallisia oli tuottamassa omilla ratkaisuillaan ”tyhjää maata”.

Lapin rakentamisvisiossa karulla, kylmällä ja autiolla maakunnalla oli arvokkaita mahdollisuuksia, kunhan sen resurssit saataisiin koko kansantalouden käyttöön. Tätä resurssien käyttöä vauhditettiin vahvalla Lapin valtiollistamisella. Samaan aikaan pohjoisen identiteettiä, osin vilkkaamman vuorovaikutuksen (muun muassa evakkoajan kokemukset) vuoksi hiipi alemmuudentunne suhteessa muuhun Suomeen, mikä toimi ”sosiaalisena polttoaineena” esimerkiksi vesivoimarakentamisessa ilmenneelle uhriutumisellemme – oman edun uhraaminen yhteiselle edulle. Vesiresursi ajattelussa keskeistä oli vaihtoehdottomuus, välttämättömyys ja paikallista suuremmat päämäärät. Sodan metaforat muutettiin luonnonvoimien haltuunotoksi. Puhuttiin ”tekojärvi-operaatiosta”. ”Taistelutappiot” (esimerkiksi kodin menettäminen) olivat harmillisia, mutta osa sähköisen Suomen synnyttämistä ja toivetta paremmasta maailmasta.

Tornionjoki-hankkeeseen ja Sodankylän säännöstelyaltaiden suunnitteluvaiheeseen liittyi jonkin verran alueen rakentajien toteuttamia tai vesivoimatoimikunnan organisoimia hankkeiden väestöllisiä selvityksiä, mielipidetutkimusta ja elinkeinollisia vaikuttavuusselvityksiä. Yhteinen säännöstelyaltaiden suunnittelun perusta lähti vähäjärvisyyden luomasta ongelmasta vesivarantojen sähkötaloudelliseen hyödyntämiseen. 1930-luvulla syntynyt ajatus konkretisoitui eri vesitaloustoimijoiden suunnittelupöydillä 1950-luvun alkuvuosina. Jos mahdollista, säännöstelyaltaat kannatti sijoittaa latvavesille ”tyhjään maahan”. Kun tyhjää maata ei ollut, sellainen luotiin riisumalla kohdealueelta sosiaalinen merkitys ja esittämällä vesittämissä tarvittavan alueen palvelevan rakentajan määrittämällä tavalla yhteistä hyvää. Sosiaalisen merkityksen riisuminen tarkoitti paikallisten äänen sivuuttamista.

Modernisaation (tässä tapauksessa vesivoiman rakentamisen, tehokkuuden ja modernin edistyksen) kyseenalaistaminen tai vastustaminen leimattiin vastuuttomaksi alueiden museoimiseksi ja perinteiseen yhteisöllisyyteen tarrautumiseksi. Asetelma oli hyvin mustavalkoinen, kehitys oli suoraviivaista eikä ollut toisintekemisen mahdollisuutta. Matkailun vaatimuksiin säilyttää erämaaluonto vastattiin, että vesivoimarakentamisesta huolimatta Lapissa riitti alkuperäistä luontoa. Huoleen ei ollut aihetta.

Rakentajat pyrkivät tekemään hankkeitaan hyväksyttäväksi työllisyys- ja verotulolupauksilla. Rakentamisaika toi työpaikkoja, mutta työpaikkoja myös hävisi luontaiselinkeinoista ja palveluista. Eri yhteyksissä rakentajien retoriikassa korostettiin, että ”tyhjille” tai ”lähes tyhjille”, taantuvien elinkeinojen alueille tehtävät sinänsä mittavia alueita vesittävät hankkeet olivat yleisen hyödyn näkökulmasta välttämättömiä ja järkeviä. Lapin oli aika alkaa hyödyntää luonnonvarojaan. Tuottamattomat luonnonvarat, tässä vesivarat, oli saatava voimayhtiöiden määrittelemään hyötykäyttöön. Jos asutusta alueilla oli, asutus voitiin ohjata muualle ja vahingot voitiin korvata rahassa. Muutaman sadan ihmisen muuttaminen ei vesivoiman rakentajien mukaan ollut suuri haaste, kun maailmalla vesirakentamisen takia joutui muuttamaan kymmeniätuhansia ihmisiä. Lukujen logiikka oli arvioinnin perusta. Jos luontoa tuhoutui, samanlaista luontoa jäi lähiseudulle yllin kyllin, joten rakentamiselle ei ollut mitään kestävää ympäristöllistä vasta-argumenttia. Sitä paitsi Lokka-Porttipahdassa luonnontieteilijät keräsivät luonnosta monipuolisen aineiston, kansatieteet tallensivat luontaistalouden filmille ja arkeologit tekivät kaivauksia ja inventointeja. Muun muassa arkeologiset inventoinnit jäivät alueen laajuuteen nähden marginaalisiksi. Vesipolitiikalla, vesistöihin puuttumisella todettiin olevan jonkin verran vaikutuksia, mutta vain rajallisesti ja paikallisesti. Rakentajat pyrkivät vakuuttamaan, että säännöstelyaltaat muuttuisivat luonnollisiksi järviksi ja tuottaviksi kalavesiksi sekä esittivät voimalaitokset Lapin uusina matkailukohteina. Vesivoimatalous hallitsi hankkeiden julkisuuskuvaa.

Terra nullius oli tuotettu retorinen mekanismi ja käytäntö, joka antoi vesirakentamiselle moraalista, poliittista ja taloudellista oikeutusta nimenomaan kansanta-

loudellisessa kontekstissa. Säännöstelyaltaiden vaihtoehdottomuuden doksa peitti alleen paikallisten huolet ja epävarmuuden rakentamisen vaikutuksista. Vastustusta hankkeilla oli, mutta aktiivinen vastustus jäi vähäiseksi ja hajanaiseksi. Paikalliset eivät käytännössä päässeet vaikuttamaan suunnitteluun. Lokka–Porttipahdassa vesirakentaja tuli ulkoapäin, esitti suunnitelmansa, muokkasi itse välttämättömät muutokset, teki tarvittavaa yhteistyötä viranomaisten kanssa ja toteutti altaat.

Arviointiristiriidat konkretisoituivat Lapin paliskunnan tyytymättömyytenä allasvahinkoihin. Yksittäisten tilojen edellytykset haastaa rakentajan menettelytapoja olivat hyvin tilannesidonnaisia, eikä sosiaalisen toimiluvan hankkiminen ollut läpinäkyvää. ”Asumattoman” ja ”tuottamattoman” erämaan tulkintakehikko antoi yleistä hyväksyntää massiivisten vesivoimahankkeiden eteenpäinviemiseen. Vasta 1960- ja 1970-lukujen taitteessa, kun säännöstelyaltaat olivat toteutunut tosiasia, vesivoiman rakentajan hallitseva ote alkoi saada haastajia, mutta 1970-luvun öljykriisi lievensi vesivoiman jatkorakentamisen kritiikkiä. Väki muutti kiihtyvällä tahdilla Lapista 1960-luvun lopulla. Vuosina 1961–1970 maakunnasta muutti Ruotsiin noin 35 000 henkeä. Se oli viidennes koko ajanjakson Suomesta Ruotsiin suuntautuneesta muuttoliikkeestä. Puolet muutosta ajoittui vuosiin 1968–1969.⁵⁹⁰ Vuotos-keskustelu⁵⁹¹ käytiin Lokka–Porttipahtaan nähden aivan toisenlaisessa ilmapiirissä.

IV MIKROHISTORIALLINEN NARRAATIO

Tässä pääluvussa näkökulmana on tutkimukseni kolmas eli mikrohistoriallinen taso. Mikro – ja makrotasot ovat saman jatkumon eri ulottuvuuksia, mutta mikrohistorian lähtökohtana ovat alueellisesti, ajallisesti tai tutkittavien henkilöiden määrän suhteen rajatut ilmiöt.⁵⁹² Käänän tarkastelutapaa, jolla olen tarkastellut pohjoisen vesivoimarakentamiseen tuotettua terra nullius -retoriikkaa ja käytäntöjä. Mikrohistoriallisella tarkastelulla avaan terra nulliuksen vastapuhetta eli ruohonjuuritason toimijuutta ja kokemuksellisuutta (yksilöt, perheet, kylät, paliskunnat, jakokunnat, kylä- yms. kokoukset), sitä jonka rakentaja pyrki terra nulliuksella työntämään sivuun. Pienen skaalan lähikuva avaa vallankäytön toimintamekanismeja. Ruohonjuuritason näkemykset vesivoimarakentamisen hyväksyttävyydestä varioituivat, mutta pääryhmiä olivat sopeutujat, vastustajat ja hyväksyjät. Käytän mikrohistoriallista tasoa historiallisen sosiologian dilemman ratkaisuna (siihen, että historiaa tutkitaan ilman valmista teoreettista oletusta, mutta että tavoitteena on edetä kuvaamisesta yleisemmälle tasolle), vaikka dilemmaan ei olekaan yksiselitteistä vastausta. Mikrohistoria antaa yhden vaihtoehdon sille, että historiallinen sosiologia säilyttää historiallisen sensitiivisyyden ja yhteyden konkreettiseen tapahtuneeseen. Lokka–Porttipahdassa myös luonto kertoi omaa vastakertomustaan. Kytken sen osaksi ruohonjuuritason toimijoiden vastakertomusten sisältöä. Paikalliset jäsensivät ja sanoittivat omaa narratiiviaan allasluonnossa näkemillään muutoksilla. Nouseva ja radikalisoituva luonnonsuojeluliike sai 1960-luvun lopulta pontta toiminnalleen niin vesivoimarakentamisen kuin tehometsätalouden muokkaamasta ympäristöstä.

Terra nulliuksen retoriikassa kohdealueiden hyväksyntää ei tarvittu, koska yleishyödyn retoriikalla oli jo määritelty vesirakentamisen välttämätön tarve ja sen sanelema oikeutus. Vastakertomus syntyy, kun keskiöön nostetaan paikalliset⁵⁹³ yhteisöt ja yksilöt, heidän elinkeinonsa ja elämäntapansa ja kulttuuriset konventionsa; kun historian objekteille palautetaan historiallinen toimijuus, vaikka paikallistaso tai asiaan osallistuneet eivät olleet monoliittinen ryhmä. Tutkimusaineistoissa vastakertomus tarkoittaa kokemuksellisten ja mikrohistoriallisten aineistojen painottamista (vrt. aineistokaavio 001), osin aineistojen pilkkomista ja uudenlaista luentaa. Toimijuudella tarkoitan yksilöitä ja heidän toiminnan edellytyksiään. Otan mukaan myös yhteisöjen ja erilaisten kokousten tavoitteita ja vaikuttamispyrkimyksiä. Tornionjoki-hankkeessa järjestettiin etenkin Ruotsin puolella kansalaisyhteiskouksia. Suomen puolella Imatran Voima Oy ei katsonut sellaisiin olevan tarvetta, eikä Lapin lääninhallitus ollut asiassa aloitteellinen. Tornionjoki-hankkeessa rakentamisen esittelykokousten ja organisaatioiden ja yhdistysten lausuntojen mu-

kaan ottaminen on vastakertomusten rekonstruktioille välttämätöntä, koska muuta mikrotason aineistoa on vähän saatavilla. Rakennan Tornionjoen vastakertomusta osin rakentamisen narratiivin peilin kautta. Sodankylän paikalliset asukkaat pääsivät esittämään näkemyksiään allashankkeista esittelytilaisuuksissa, allastoimikunnan kokouksissa, Lokan muistojuhlissa, suunnittelu- ja rakentamisajan lehdistössä ja 1960- ja 1970-luvun taitteessa myös radion ja television dokumenttiohjelmissa. Tällä historiallisella aineistolla jäsennän vastakertomusten viestiä ja vaikuttavuutta. Haastatteluihin perustuvaa tutkimustietoa on vähän 1950- ja 1960-luvuilta, mutta 1970-luvulta lähtien Lokkaan ja Porttipahtaan kohdistui kasvavaa yhteiskunnallista tutkimuksellista mielenkiintoa.

Tornionjoki-hankkeessa vastarintaa tuli esille tiedotustilaisuuksissa, lehdistöaineistoissa ja Norrbottenin lääninhallituksen keräämässä lausuntoaineistossa sekä poliittisessa keskustelussa, jossa se yleensä liittyi tietyn vaihtoehdon vastustamiseen. Aineisto ajoittuu 1950- ja 1960-lukujen taitteeseen. Tornionjärven suojelemisesta Kungliga Svenska Vetenskapsakademien julkaisi hankkeen suunnittelun ollessa kuumimmillaan kansainvälisen tiedeyhteisön työstämän ympäristöpoliittisen Bör Torneträsk regleras -julkaisun (103 sivua) vuonna 1960.

Lokka–Porttipahta-tapauksessa vastarintaa esittivät yksittäiset kansalaiset ja poronhoidossa etenkin Sodankylän Lapin paliskunta. Allasalueen vanhempi väestö ilmaisi haluttomuuttaan lähteä kodeistaan, mutta tämä vastarinta taipui ja jäi protestiltaan hiljaiseksi. Allaskeskustelussa ja omassa haastatteluaineistossani on jälkeinpäin viitattu ennenaikaisiin kuolemiin (suruun kuoleminen ja itsemurhat), mutta niiden tarkempi selvittäminen edellyttäisi toisenlaisia aineistoja ja tutkimusasetelmaa. Yksilötason vastarinnasta nostan esille Väinö Ukkolan. Ukkolan vastarinta ei alkanut allasrakentamisen vaikutusten tultua esille (vesimetsät, turvelautat ja kohonneet elohopeapitoisuudet), vaan heti allasalaustojen alettua vuonna 1958. Yksi vastarinnan muoto Lokka–Porttipahdassa oli itse luonto. Vaikka vesimetsät ja turvelautat olivat suunnittelijan tiedossa, niiden ilmaantuminen tuli osittain laajuudessaan ja haittavaikutuksissaan rakentajalle yllätyksenä, ja konkreettiset ympäristöhaitat nostivat yleistä vastarintaa allasrakentamista kohtaan.

Nostan vesirakentamisen oikeuttamisprobleeman perustaksi paikallisyhteisöjen näkemykset rakentamisesta, heidän huolensa elinkeinojensa jatkuvuudesta, perintömaista luopumisesta ja identiteetistään sekä muutosten aiheuttaman henkisen taakan mutta myös vastarinnan, jonka kuuluisin yksittäinen toimija oli kokemaansa vääryyttä vastaan Porttipahdan rakentamisessa taistellut maanviljelijä, pomomies Väinö Ukkola. Ukkola menetti kotitilansa ja terveytensä sekä tulevaisuutensa. Ukkolan tarina on traaginen henkilötarina vesivoimatalouden pyörytykseen joutuneesta maanviljelijä-pomomiehestä, mutta samalla symboli yksilön ja vesivoimarakentamisen valta-aseman suuresta epätasapainosta. Sekä Tornionjoki-hankkeessa että etenkin Lokka–Porttipahdassa korostuu se, että paikalliset ihmiset sivuutettiin. Tulkintani on, että ”ukkolaita” oli muitakin, mutta vesirakentamisen välttämättö-

myyden narratiivi leikkasi aktiivisen vastarinnan jättäen kuitenkin monen mieleen epäoikeudenmukaisuuden ja nöyryyttämisen kokemuksen. Paikallisissa oli myös vesivoimarakentamista kannattaneita. Pitämällä heidät mukana myös mikrohistoriallisessa tarkastelussa, piirrän asetelmaan sen aitoa historiallista ristiriitaisuutta. Toisaalta yksilöiden näkemykset rakentamisen oikeutuksesta ovat saattaneet ajan kuluessa muuttua suuntaan tai toiseen. Kysymyksessä on ollut myös sopeutumisprosessi, joka on osalle tarkoittanut luovuttamista ja allastodellisuuteen sopeutusta. Nostan esille joitakin ylisukupolvaisia kokemuksia allasrakentamisesta, mutta keskityn vastarinnassa ja kokemuksellisuudessa tässä luvussa 1950-luvun lopulta 1970-luvulle. Allasväen keskenään viljelemä ironia rakentajan toimista, esimerkiksi ”herrojen piikittely” (muun muassa allasalueiden henkilödokumentit) oli myös eräänlainen selviytymiskeino ja itsekunnioituksen väline.

Historioitsija Pirita Frigen⁵⁹⁴ on todennut arkaluontoisista asioista kirjoittamisesta, että historian tutkimusprosessin vaikeimpia vaiheita on kääntää henkilöiden asema kontrollin ja toimenpiteiden kohteesta toimijoiksi. Aikaisemmassa tutkimuksessa on todettu paikallisyhteisöjen näkemysten sivuuttaminen sotienjälkeisissä vesirakentamisen luonnonmuuttamishankkeissa.⁵⁹⁵ Timo Järvikoski kirjoittaa allastutkimuksessaan, että paikallisyhteisöjen ongelmiin ei altaiden suunnittelussa eikä toteutuksessa perehdytty. Outi Autti on tutkinut Kemijoen rakentamista paikallisten näkökulmasta. Siksi tähän asiaan on perusteltua palata myös tässä tutkimuksessa. Haluan katsoa pohjoista vesirakentamista ruohonjuuritasolta ja esittää tutkimustapauksieni paikalliset ihmiset historian subjekteina. Kodin jääminen säännöstelyaltaan alle kertoo valta-asetelman epäsymmetriasta. Asian kokeneelle se on poikkeuksellinen ja kipeä elämää jäsentävä avainkokemus. Vesirakentaminen kosketti myös maattomia pororeнкеjä. Myös heillä, aika lailla unohdetuilla, on oikeus historiaansa.

Aineistopohjani perustuu aineistojen triangulaatioon eli erilaisten aineistojen (vrt. kaavio 001; haastattelut, yksittäiset sitaatit, kokouspöytäkirjat, henkilö-, kuva- ja dokumenttiaineistot) yhdistämiseen. Mikrohistoriallisen näkökulman saavuttamiseen on monia väyliä lähtien arkistotyöskentelyn aineistovalinnoista ja lähteiden lähiluvusta kokemusaineiston keräämiseen. Kertomuksellisesti kokemukset muodostuvat sekä yksilöllisesti että sosiaalisesti, sillä kertomukset sekä ilmaisevat että myös esittävät ja muotoilevat kokemuksia. Mikrohistoriaan liittyy myös erityisiä tutkimuseettisiä kysymyksiä. Muun muassa elämäkerran tai siitä fragmentteja kirjoittava on aina myös vallankäyttäjä. Vaikka kirjoitaisimme edesmenneistä henkilöistä, kestävän tutkimusetiikan näkökulmasta detaljeissa pitää olla yleistä merkittävyyttä ja tutkimuskysymystä valaisevaa sisältöä.

Historioitsija Jorma Kalelan mukaan: ” - - - *historiathan tuotetaan siksi, että ne ovat rakentajiensa mielestä merkittäviä juuri nyt*”. Kalelalla on myös merkittävä havainto siitä, että vaikka teoreettisesti puhumme yksikössä ”*menneisyys*”, todellisuudessa tutkimuksessa on aina läsnä ”*monta menneisyyttä*”. Kun tutkimustee-

mana on historiallinen tapahtumaketju, jossa virallisessa aineistossa toimintojen kohteena olevien paikallisten asukkaiden ääni ei juurikaan lähteissä näy, heidän näkökulmiensa esille kaivaminen edellyttää muita lähteitä – haastatteluja (varta vasten tehtyjä tai arkistoista löytyviä) tai muita kokemuslähteitä (esim. kirjoituksia, valokuvia ja muisteluksia). Lokka-Porttipahdan ”allasevakoille” altaat merkitsivät ja merkitsevät sekä jaettua kollektiivista kokemusta että hyvinkin yksilöllisiä sisältöjä painolastista hyötyyn. Omakohtainen kokemus sisältää tietoa ja tunnetta, ja se on yksilölle totta. Kokemuksellisuuteen liittyy myös usko, tahto, intuitio ja ennakkokäsitykset. Itseäni kiinnostaa moniääninen kokemuksen rekonstruktio. Siksi nostan tapahtumakontekstista esille esimerkin vahvasta allaskriitikosta, mutta myös sitä, kuinka säännöstelyaltaan aiheuttaman pakkomuuton emotionaalinen raskas jälki pääsi purkautumaan vuosikymmenien jälkeen. Tämä kertoo sen, että Lokka-Porttipahtaan liittyy myös hiljaisia vastakertomuksia. En rekonstruoi ylihistoriallista vastakertomusnarratiivia, vaan fokus on 1950–1970-luvuissa. Arkistojen kokemusaineistot ja tutkimukseen kerätyt -aineistot eivät saavuta eletyn ja koetun historian moninaisuutta, mutta silti niistä saa lisää tasoja historiakuvaan; ehkä myös historian hiljaisten ääntä. Jorma Kalela on todennut, että tutkijan on ajateltava kertojan suhde kertomaansa ja oma suhteensa tuohon kertomukseen kahdeksi itsenäiseksi probleemaksi. Kokemushistoria painottaa historiallisten toimijoiden ja yhteiskunnallisten rakenteiden dialektiikkaa. Varman tiedon kyseenlaistavassa tutkimuksessa on korostettu todennäköisen ja hedelmällisen tiedon tarjoamia mahdollisuuksia. Taina Ukkonen on todennut muistihistorian ja muistitietohaastattelujen periaatteeksi, että ne eivät ole pelkästään arkistotietoja täydentäviä, vaan uudenlaisia näkökulmia tuovia ja yhteisöjen oman historian tavoittamista ja tuottamista.⁵⁹⁶

Konstruktivistinen yhteiskuntateoria hahmottaa rakenteen ja toimijan niin, että maailma on ”*rakennettu ja rakenteistunut sekä yksilö- että makrotasolla*”.⁵⁹⁷ Yhteiskunnan toimintamekanismeja kuvataan rakenteina. Kun terra nullius on tässä tutkimuksessa näkemystä ylhäältä alaspäin, valtionhallinnosta ja valtiollisista vesivoimarakentajista kohdealueille, niin tässä luvussa vastakertomuksen subjekteina ovat he, joiden elämän vesirakentaminen oli mullistamassa tai mullisti. Historioitsija Ville Kivimäki (2018) on avannut Klaus Latzeliin viitaten mielenkiintoisesti kokemuksen käsitettä. Elämyksistä (Erlebnis) tulee muille välitettäviä kokemuksia (Erfahrung) vasta sitten, kun ne integroituvat yksilölliseen ja yhteiskunnalliseen merkitysvaraantoon.⁵⁹⁸ Yalen yliopiston professori Jay Winter kirjoittaa ”*Thinking about silence*”-artikkelissaan, että hiljaisuudesta puhuminen sosiaalisena ilmiönä on puhua siitä lukuisilla tavoilla ja ottamalla huomioon myös moraalinen ulottuvuus. Outi Autti on Kemijoen rakentamisen aiheuttamaa ympäristötraumaa analysoidessaan todennut joen muutoksen aiheuttaman oireilun olleen yleisempää, pitkäkestoisempää ja vakavampaa kuin on yleisesti oletettu. Oireilu on ollut pitkään patoutunutta.⁵⁹⁹ Mikrohistoria on yksi tapa antaa ääni vaietulle, käsittää se eräänlaiseksi vastatiedoksi ja antaa sulkeistetuille historian subjekteille uudelleen tilaa ja merkitystä. Läheskään

kaikki eivät halua palata menneisyyden asioihin, vaikka olisivat tapahtumaketjujen avainhenkilöitä. Kiertoteiden ja johtolankojen käyttöä on silloin puntaroitava eettisen sopivuuden näkökulmasta.

Säännöstelyaltaisiin ja etenkin niiden synnyttämiin pakkomuuttoihin liittyi historiallisessa kontekstissaan huolta, pelkoa, tuskaa, epävarmuutta ja hylätyksi tulemisen kokemuksia, jotka integroituivat lähihistorian muihin taakkoihin, partisaani-iskuihin ja Lapin sodan tuhoihin. Voidaan puhua kasautuvasta inhimillisestä taakasta. Tätä kerrannaisvaikutusten taakkaa vesivoimarakentamisessa ei otettu huomioon.

Historioitsija Pauli Kettunen on todennut mennyttä koskevan tiedon merkityksestä, että se ”*avaa tai sulkee, laajentaa tai supistaa inhimillisen toiminnan näköaloja*”.⁶⁰⁰ Kasvatustieteilijä Hannu Heikkinen on luonnehtinut havahduttavuuden periaatetta (prosessi, jossa käsitys maailmasta kehkeytyy vähitellen) yhtenä kerronnallisen tutkimuksen validointiperusteena. Tutkimus saa lukijan havahtumaan ja katselemaan maailmaa uudella tavalla.⁶⁰¹ Vesivoimarakentamisen oikeuttamisessa yksilö- ja perhetason havahduttavin vastakertomus yleiselle voimatalouskonventionopainotukselle oli toiminnan kohteina olleiden tapa hahmottaa se, mitä tutun ympäristön myllerrys aiheutti tai mitä pelättiin sen aiheuttavan. Nostan esille myös esimerkkitapauksiin liittyviä yhteisöllisiä vastakertomuksia muun muassa luontaiselinkeinojen puolustamisessa ja menetyksen käsittelyn kollektiivisia muotoja.

Vastakertomukset ovat keino syventää vesivoimarakentamisen historiakuva. Oli vaikuttavuudeltaan vahvoja ja heikkoja vastakertomuksia. Vahvat vastakertomukset pakottivat rakentajan jossain määrin ottamaan huomioon palautetta tai hieman modifioimaan menettelytapojaan, mutta yleisesti tarkastelujaksolla vastakertomusten vaikuttavuus kilpistyi vesivoimatalouden vahvaan taloudellis-juridiseen ja retoriseen panssariin. Vastakertomuksilla yksilöt ja yhteisöt puolustivat itseään ja rakensivat uudessa tilanteessa ja paineessa identiteettiään ja itsekunnioitustaan. Esimerkiksi Sompion saamelaiset pääsivät kertomaan näkemyksiään valtakunnan mediassa, ja joku haastoi loppuun saakka järjestelmän oikeutuksen vesittämiseen.

4.1. Tornionjoki-hanke

Tarkastelen Tornionjoki- ja Kainuunjoen -hankkeen vastakertomusta aiheesta käydyn julkisen keskustelun ja porotalouden näkökulmasta sekä luonnonsuojelukeskustelun kautta. Koska Tornionjoki-hanke oli suunnitelma, siitä ei ole säilynyt samanlaista kokemushistoriaa kuin Sodankylä allasrakentamisesta, mutta siitä on jäljitettävissä vastakertomuksia. Rakentamisen vastustus organisoitui jossain määrin yhdistystoiminnaksi (muun muassa Torneälvens Framtid, Tornionjoen tulevaisuus), mutta vesivoimateollisuuden lisäksi vastakertomuksen edustajien vastavoimana oli rakentamisen puolustajina raskaan sarjan paikallisista elinkeinoelämän vaikuttajista valtakunnan tason poliittisiin päättäjiin.

Ruotsissa kansalaiskeskustelu Pohjoiskalotin vesivoiman hyödyntämisestä oli Suomea aktiivisempaa, ja nostan esille Kungliga Vattenfalsssyrelsenin järjestämät tilaisuudet, jotka olivat luonteeltaan kuitenkin enemmän informointitilaisuuksia kuin aitoa vuorovaikutteisuutta, mutta ne antavat mahdollisuuden avata vastakertomuksien sisältöjä. Poliittisessa keskustelussa vastakertomukset rajan molemmin puolin jäsenyivät lähinnä eri rakentamivaihtoehtoihin (A-, B- ja C-suunnitelmat) määriteltyihin näkemyksiin. Tästä poikkeava kanta oli muun muassa Boden-linnoituksen päällikön eversti Gunnar Henricsonin lausunto Haaparannan hankkeen esittelytilaisuudessa syksyllä 1958. Eversti Henricson edellytti kansallista turvallisuuslinjausta asiassa, ja puheenvuoro on tulkittavissa Ruotsin turvallisuusviranomaisten tarpeeksi säilyttää kylmän sodan olosuhteissa Suomen vastainen rajaseutu vapaana vesivoimarakentamisesta (syntyi suunnitelma B2, vrt. luku II) ja itä-länsiliikenneyhteyksistä. Ruotsin ydinenergiaohjelma käynnistyi jo vuonna 1945, joten vesivoimalle oli myös nousemassa vaihtoehto. Rajaudun kuitenkin Tornio- ja Kainuunjokien vesirakentamisen kontekstiin liittyviin vastakertomuksiin.

Porotalouden, etenkin tunturiporonhoidon, otan mukaan siksi, että terra nullius-retoriikka haastoi sen elinkeinoista kaikkein vahvimmin. Vaikka ruohonjuuritason sanallistettu vastakertomus jäi vähäiseksi, saamelaiset toivat esille vesivoimarakentamisen aiheuttamat uhat, vaikuttavuusarviointien puutteet ja vesivoiman haittakorvauslaskelmien ongelmat. Luonnonsuojelun vastakertomus liittyy etenkin Tornionjärven kohtaloon, mutta se kertoo myös 1950-luvun Suomen ja Ruotsin luonnonsuojelukeskustelun eroista, siitä miten luonnonsuojeluperusteilla haastettiin vesivoimarakentamisen oikeutusta.

Paikallispoliittista kantaa ja yleisötilaisuuksia

Tornionjoki-hankkeesta on Lokka-Porttipahtaa vaikeampaa saada kokemusaineistoja johtuen hankkeiden erilaisista luonteista. Ruotsissa oli hieman Suomea avoimempi tiedostuslinja, mutta pääasiallisesti paikallisille tiedotettiin suunnitelmista lehdistössä. Poliittinen järjestelmä oli etupäässä tukemassa suunnitelmaa. Mikrohistoriallista vastakertomusta voi kuitenkin koota siitä, mitä on tavoitettavissa yleisötilaisuuksien muistioissa, erilaisissa lausunnoissa ja lehdistökeskusteluissa. Arkistotietojen perustella on selvää, että rakentaja tiedosti kritiikin riskit ja pyrki strategisesti pitämään keskustelun hallinnassa ja tiivistä yhteistyötä päätösvaltaa käyttäneiden kanssa. Myös esimerkiksi koskiosuuksien ostoasiamiesten lojaalisuus varmistettiin etukäteen. Poliittisessa keskustelussa ja yleisötapaamisissa esitettiin kuitenkin suunnitelmiin vastalauseita. Oli koko hankkeen hylkäämisen vastakertomuksia, jonkin osasuunnitelman vastustamista ja menettelytapoihin liittyviä vastakertomuksia.

Maanviljelijä Arthur Wuolikainen Ruotsin puolelta Hietaniemeltä (Hedenäset) vastusti Tornionjoen rakentamista Haaparannan kokouksessa lokakuussa 1959.⁶⁰² Wuolikaisen mukaan hanke oli lopetettava: ”*Skrinlägg* (= panna lepäämään) *koko homma ja kiireesti*.” Pohjoiskalottihankkeen tiimoilta etenkin Ruotsissa syntyi paljon

paikallisia, maakunnallisia ja valtakunnallisia kannanottoja. Rakentamisvaihtoehto C oli poliittisesti haastavin. Mukaan tuli keskustelu Torniojärven luonnontilaan puuttumisen seurauksista ja Norjan Narvikin seudun taloudelliset intressit. Ruotsissa rakentaja joutui kohtaamaan Suomea enemmän hankkeen kyseenalaistamista ja vastustamista. A- ja B-vaihtoehdot olivat kylmän sodan maailmassa Ruotsille turvallisuuspoliittisesti hankalia. Norrbottenin lääninhallitus ja Kungliga Vattenfallsstyrelsen järjestivät hankkeesta muun muassa Haaparannassa ja Pajalassa syksyllä 1959 yleisötilaisuudet. Siellä, missä ympäristövaikutukset olisivat olleet suurimmat eli pohjoisimmassa Ruotsissa, yleisiä kuulemiskokouksia ei järjestetty. Elinkeinoista vähiten sananvaltaa oli saamelaisella tunturiporonhoidolla. Kansalaiskeskustelun kannalta oli Länsi-Pohjan yleisötilaisuuksissa yhtenä haasteena kieli. Kaikki eivät pystyneet käyttämään ruotsia. Saamelaisten lisäksi oli toinenkin kielivähemmistö. Länsi-Pohjan vanhemmassa väestössä oli paljon niitä, jotka hallitsivat vain suomen kielen.

Paikallisilla rakentamisen vastakertomuksilla oli vastassaan poliittisen ja virkamiehesiilitin myönteinen suhtautuminen. Tornionlaakson kuntain toimikunta puolusti rakentamista. Keskeinen ja vahva vaikuttaja Tornionlaakson kuntain toimikunnassa oli Maalaisliiton kansanedustaja Markus Niskala (s. 1890, k. 1963). Niskala toimi jo 1930-luvulla Kukkolankosken rakentamisasiassa. Niskala oli Karungin kunnanvaltuuston puheenjohtaja vuodesta 1924 ja Pohjolan Sanomien johtokunnan jäsen vuodesta 1942 ja kuului Veitsiluoto Oy:n johtokuntaan. Niskala oli kansanedustaja vuodesta 1945 ja presidentin valitsijamies vuosina 1937, 1940, 1943, 1956 ja 1962. Kansanedustaja Markus Niskala pohti vesivoiman rakentamista Tornionlaakson kuntain toimikunnan edustajien kokouksessa Karungissa 15.3.1959: *”Olemme huolestuneita suunnitelmista siirtää Tornionjoen vedet Atlantiin, sillä joki ja sen energia ovat tämän alueen ja sen väestön elinehtoja. Kun me tässä kokouksessa käsittelemme tätä kysymystä, tulee jokaisen muistaa, että tarvitaan ei vaan Suomen ja Ruotsin toimikuntien, vaan koko alueen väestön yhteistoimintaa, jotta tämä asia saadaan hoide- tuksi alueen etua vastaavalla tavalla.”*⁶⁰³ SKDL:n kolarilainen kansanedustaja Eemeli Lakkala (s. 1900, k. 1974) ajoi niin ikään rakentamista: *”Imatran Voimalle päätettiin esittää, että se alkaisi käyttämään hyväksi mahdollisesti tutkittuja koskia voimalaitosten perustamiseen nähden - - .”* Tornion kaupunginjohtajana vuosina 1938–1963 toiminut DI Petter Evert Koponen (s. 1896) oli myös näkyvä rakentamisen puolustaja. Talousmiehistä tärkeisiin paikallisiin vaikuttajiin kuului muun muassa ylitorniolainen kauppaneuvos Akseli Oskari Aho (s. 1906, k. 2003), joka kehitti perheyhtiö Eino Aho Oy:stä johtavan pohjoissuomalaisen tukkukauppayrityksen, oli mukana Tornionlaakson kuntain toimikunnassa vuodesta 1954 ja vuosikymmenet mukana Ylitornion kunnallispolitiikassa ja kuului vuodesta 1940 Kaulirannan Sähkö Oy:n johtokuntaan ja vuodesta 1946 Tornionlaakson Sähkö Oy:n johtokuntaan.⁶⁰⁴ Mukana oli myös muita talousvaikuttajia. Karunkilainen pankinjohtaja, 1960- ja 1970-luvuilla Keskustan kansanedustaja ja kolminkertainen presidentin

valitsijamies Veikko Hanhirona (s. 1915, k. 2004) kuului rakentamista kannattaneisiin. Hänestä edut olisivat haittoja suuremmat: ”- - -. Tämänhetkiset tulevaisuuden näkymät eivät ole lohdulliset. Molemmiin puolin Tornionjokea voidaan kuitenkin toivoa, että lähivuosina mm. alettaisiin rakentaa sen valtaputouksia, Kukkolankoskea ja Matka-Vuennonkoskea, mikä antaisi väestölle työtä ja kunnille verotuloja. - - -. Pieni Karungin kunta on kuitenkin niin köyhä, että se tahtoo saada jokaisen äyriin, mikä sille kuuluu vedestään.”⁶⁰⁵ Toisaalta Ruotsin Karungin kirkkoherra Johannes Huhtasaari vaati kesällä 1960, että Tornionjoki oli pidettävä sellaisena niin kuin se on luotu.⁶⁰⁶

Tarkastelujaksolla SKDL ja Maalaisliitto olivat Suomen-puoleisen Tornionjokilaakson valtapuolueet. 1950-luvun alussa SKDL sai Kolarissa yli 50 prosenttia äänistä ja Maalaisliitto Karungissa yli 70 prosenttia. SKDL:llä oli Tornionjokilaaksossa noin 30 prosentin kannatus Ala- ja Ylitorniolla sekä Pellossa. Maalaisliiton vahvoja tukialueita olivat myös Alatornio, Ylitornio, Pello ja Muonio. Kokoomuksen vahvin kannatus oli Torniossa ja Enontekiöllä. SDP:n vahvinta aluetta olivat Tornio ja Muonio.

Valtiovetoinen vesivoimarakentaminen ja muukin teollisen pohjan vahvistaminen saivat 1950-luvulla tukea Lapissa sekä maalaisliittolaisilta että kansandemokraateilta. Maatalouden rakennemuutoksen edetessä puolueilla oli mielipide-eroja esimerkiksi asutustoimen jatkamisesta. Maalaisliitolla ja sosialidemokraateilla⁶⁰⁷ oli eri käsitykset maatalouden rationalisoinnista.

Suomen puolella Pohjoiskalotin vesivoimavarojen käyttösuunnitelmaa käsiteltiin ensimmäisen kerran Tornionlaakson kuntain yhteistyöelimessä vuonna 1958. Yleisesti voi todeta, että luonnonsuojelu- ja matkailuväki vastusti Tornionjoen voimalaitoshanketta, kun taas kunnallismiehet taloudellisilla perusteilla puolustivat sitä. Pohjoiskalotin vesivoimahankkeen maakunnallisen poliittisen ydinryhmän muodosti Tornionlaakson kuntain toimikunta.

Suomen ja Ruotsin Tornionlaakson kuntain yhteisessä Matarengin (Övertorneå, Matarenki) kokouksessa tammikuussa 1959 liputettiin jokilaaksoihin rakennettavien voimalaitosten puolesta. Edellä mainitussa Tornionlaakson toimikunnan edustajien Karungin kokouksessa maaliskuussa 1959 torniolainen rehtori, pitkänlinjan kunnallisvaikuttaja ja lukuisissa yhdistyksissä vaikuttanut Väinö N. Ollila (s. 1884 Karstulassa, k. 1961 Torniossa) ihmetteli Lapin lääninhallituksen hiljaisuutta Tornionjoki-hankkeessa. Ollila lähetti terveisiä Rovaniemelle: ”Olisi ollut hyvä, jos maaherra Mieltunen olisi ollut täällä kuulemassa lääninsä länsiosan väestön ääntä.” Ylitorniolaisen Tauno Askosen mielestä Lapin lääninhallituksen tulisi ”joskus osoittaa oma-aloitteellisuuttakin läänin väestön elinehtojen ajamisessa.”⁶⁰⁸

Tornionjoki-hanke herätti ideologisia ja ”aluepoliittisia” näkökantoja. Edellä mainitussa Karungin kokouksessa Tornion kaupunginjohtaja Koponen oli epäileväinen: ”Kun vesivoimamme rakentamista ryhdytään edistämään valtakunnan viranomaisten toimin, on meidän täällä elävien syytä olla huolestuneita.” Koposen huoli liittyi siihen, että Tornionjokilaakso oli niin monesti joutunut syrjäytetyksi

taloudellisissa kysymyksissä, että oli syytä pelätä, että tämä alueelle elintärkeä hanke joutuu ”väärille raiteille”, jos sitä saavat edelleen kehittää valtion viranomaiset. Koponen esitti jo 1950-luvun alussa huolensa siitä, että läntistä rajaseutua oli pyritty taloudellisessa kilpailussa syrjäyttämään vetämällä sen voimavarat muualle. Puusta maitoon saakka kaikki oli viety muualle jalostettavaksi ja markkinoitavaksi.⁶⁰⁹ Tornionjoen rakentamista oli suunniteltu jo 1900-luvun alusta lähtien. Lisäksi Lapin vesivoimarakentamisessa (Kemijoki) käytiin 1950-luvulla iso poliittinen kiista siitä, pitikö rakentamisen hoitaa valtionyhtiö vai yksityinen toimija.

SKDL:n Vapaa Sana kirjoitti kesällä 1954, että Pohjois-Suomessa ei ole rakennussuunnitelmien ulkopuolella enää suurempia ja matkailunähtävyyksienkin kannalta merkityksellisempiä koskia kuin Tornionjoessa ja Tenjoessa. ”Mutta ne voidaan rakentaa valtakuntien välisellä sopimuksella, ja ilmeisesti on vain ajan kysymys, milloin tulee näiden koskien vuoro alistua voimatalouden palvelukseen.” Lehti kuitenkin liputti Kuusamon koskien suojelun puolesta. Niiden valjastaminen ei pelastaisi Suomen energiapulaa. Kuusamon koskisodassa vesivoimasta kilpailivat Pohjolan Voima Oy ja Imatran Voima Oy. Paikallinen vastarinta Kuusamossa alkoi syntyä 1950-luvun lopulla, ja huhtikuussa 1961 Kuusamo-Seura (per. 1953) vaati puheenjohtaja Reino Rinteen johdolla Kuusamon koskien ja järviluonnon suojelua. Perusteina olivat hyödyn valuminen Kuusamon ulkopuolelle ja nouseva matkailulinkeino.⁶¹⁰ Länsi-Pohjassa edettiin toiseen suuntaan, eikä siellä vasta organisoitumassa ollut kotiseutuliike Koillismaahan tapaan haastanut vesivoimarakentamista. Kaikilla Tornionjokilaakson kunnilla oli 1950-luvulla matkailun edistämistavoitteita, mutta kuntien elinkeinopolitiikka halusi sovittaa yhteen vesivoimarakentamisen ja matkailun. Poliittista painetta vesivoiman hyödyntämiseen tuli eri suunnista. Heinäkuussa 1956 Työkansan Sanomat linjasi Tornionjoen koskien valjastamisen antavan huomattavaa voimallisaa Lapille. Pankinjohtaja Veikko Hanhirona kirjoitti Rajamme vartijat -lehdessä vuonna 1963: ”Olen alun perin ollut sillä kannalla, että Tornion- ja Muonionjoki olisi rakennettava. - - -. Menetyksinä näkisin kalakannalle, lähinnä lohelle ja siialle koituvan vahingon, eikä sitä voitaisi ilmeisesti muilla toimenpiteillä korvata. Pohjoiskalotin alueella olisi pyrittävä saamaan Ruotsin kanssa yhteinen keskitetty ja tarpeeksi laajamittainen kalanviljely.” Pankinjohtaja Hanhirona kytki jokien rakentamisen ja Tornionlaakson kehittymisen toisiinsa. Koskien rakentamatta jättäminen merkitsisi elintason jälkeen jäämistä. Haitta esimerkiksi matkailulle oli Hanhironan mukaan vähäinen. Alueelle jäisi myös vapaita koskia ja ”nykyaikaisesti rakennetut voimalaitokset eivät pilaa maisemakuva”, luonnehti Hanhirona rakentamista. Maaseudun Tulevaisuus kirjoitti vielä vuonna 1964, että muutaman vuoden sisällä Kukkolanoski tullaan rakentamaan.⁶¹¹ Samantyyppisiä vesivoimarakentamisen perusteluja esitettiin myös ruotsalaisten taholta. Ruotsin Tornionlaakson kuntain toimikunnan (Tornedalskommunernas förbund) puheenjohtaja ja ruotsalais-suomalaisen yhteistoimikunnan puheenjohtaja Axel Lundberg (Matarenki) Karungin kokouksessa 15.3.1959 ”Ruotsin puolella olevat laaksokunnat

*tarvitsevat näistä laitoksista verotuloja yhtä kipeästi kuin Suomen kunnat. Nyt jos koskaan tarvitaan jokilaakson kuntain yhteistoimintaa - - -*⁶¹²

Ruotsalainen valtiopäivämies Ragnar Lassinanti⁶¹³ (SDP) esitti Suomen television haastattelussa heinäkuussa 1962 tulkinnan, että Tornionjoen rakentaminen oli kiinni suomalaisista. Kun suomalaiset ryhtyvät rakentamaan Tornionjokea, olisi ruotsalaisten oltava mukana, halusivat he sitä tai eivät. Lassinanti puolusti Tornionjoen konventionaalista rakentamista ja vaati saamelaisilta sopeutumista modernisaation vaatimuksiin.

Imatran Voima Oy:lla oli edustaja Tornionlaakson kuntain toimikunnan edustajiston kokouksessa maaliskuussa 1959. Tuon kokouksen jälkeen yhtiön tiedottaja totesi 24.3.1959 kirjoittamassaan muistiassa, että pahimpien seurausten välttämiseksi ja yksinpä taatakseen työrauhan kentällä liikkuville yhtiön tutkijoille, oli kiireesti *”saatettava julkisuuteen selvitys, jossa kerrottaisiin, mistä nyt on kysymys – korostaen, että toistaiseksi on vasta kysymys sen seikan tutkimisesta, mitkä erilaisista teoreettisista hyväksikäytön mahdollisuuksista ovat käytännössä toteutettavissa.”* Tiedottaja antoi varsin vuorovaikutteisen kuvan voimatalousprojektista. Tulkinta ei sovi yleiseen 1950-luvun kokemushistoriaan.

Imatran Voima Oy:n edustajia otti yhteyttä Tornionlaakson kuntiin 21.–25.4.1959 järjestetyn kierroksen aikana. Yhtiötä edustivat maisteri Yrjö Laurikainen, DI Jussi Korpela ja rakennusmestari J. Nilsson. Kunnat ilmaisivat tarpeen toteuttaa suunnittelun rinnalla myös taloudellisia selvityksiä ja esittivät yhteistyötahtoaan. Suomen puolelta rakentajana olleen Imatran Voima Oy:n tiedotussihteeri Niilo Teerimäki kertoi julkisuudessa, ettei yrityksellä ollut tarkoitus järjestää ruotsalaisia informaatiotilaisuuksia vastaavia yleisötilaisuuksia. Rakentaja oli informoinut alueen kunnallismiehiä, ja vastaava kunnallismiesten tilaisuus oli Tornion Kerhossa Puutarhakatu 9:ssä 16.11.1959. Kunnallismiehet olivat tunnetusti myötemielisiä etenkin perinteisten voimalaitosten rakentamiselle. Osa oli ajanut vuosikymmeniä muun muassa Kukkolankosken rakentamista. Suomalaiset hakivat Tornionlaakson kuntien toimikunnan – Tornion kaupunginjohtaja Petter Evert Koponen (Tornio), pankinjohtaja Veikko Hanhirona (Karunki), pankinjohtaja Yrjö Keisaari (Ylitornio) ja toimitusjohtaja Akseli Aho (Ylitornio) – kautta yhteistyötä Ruotsin Tornionlaakson ja Kalixjoen kuntien kanssa, ja Ruotsin Ylitorniolla perustettiin yhteistyöelin vuonna 1960. Kokous vaati alueen väestön ottamista mukaan jo suunnitteluvaiheessa ja toi huolensa Atlantti-vaihtoehdon pohjoiselle porotaloudelle aiheutuvista kielteisistä seurauksista ja ilmastohaitoista (mm. vähäisen kevättulvan takia jäiden paikalleen sulamisen vaikutukset). Alkuvaiheessa ylijarjaiseen yhteistyöelimeen valittiin kansanedustaja Markus Niskala, pankinjohtaja Yrjö Keisaari ja uittopäällikkö, Suomen kunniakonsuli Haaparannassa Karl Åke Lennart Svensk. Kesällä 1960 Tornion- ja Muonionjoen rannanomistajat järjestäytyivät yhdistykseksi.⁶¹⁴

Pohjolan Sanomissa nimimerkki Veikko Johannes pohti maaliskuussa 1960 kuntien mahdollisuutta hyötyä paitsi rakentamisesta niin myös voimalayhtymävaihtoeh-

dosta. Nimimerkki esitti, että kuntien tulisi hankkia omistukseensa koskiosuuksia, ja sitten kunnat, Pohjolan Voima ja valtio perustaisivat yhteisen voimalayhtymän. Malli oli nimimerkin mukaan niin sanottu kansantalousjärjestelmä – ei oltaisi kapitalisteja eikä sosialisteja.⁶¹⁵ Samantyyppistä kuntien mukaantuloa vesivoimaliiketoimintaan viriteltiin myös Kemijokivarressa.

Tornionjoki-hanketta esiteltiin Ruotsissa rakentamisalueella kahdessa tiedotustilaisuudessa. Ensimmäinen varsinainen yleisötilaisuus Tornionjoki-hankkeesta järjestettiin rakentajan toimesta Haaparantaan. Haaparannan tiedotustilaisuudessa 13.10.1959 oli läsnä noin 400 henkilöä ja Pajalan kokouksessa noin 200 henkilöä. Rakentajan puolesta esitelmöitsijöinä olivat johtaja Tore Nilsson, yli-insinööri Karl-Arthur Scherman ja Jonas V. Norrby, ja paikalla olivat myös Vattenfallsstyrelsenin lainopillisen toimiston päällikkö Inge Bergström, insinööri Erik Larsson, insinööri Karl Åke Sjöborg, vuori-insinööri A. Nordström, agronomi H. Olsson ja käyttöpäällikkö Sven Parding. Norrbottenin läänin maaherra Manfred Näslund ja Vattenfallsstyrelsenin tekninen johtaja Nilsson olivat läsnä vain Haaparannan tilaisuudessa. Sisällöltään tilaisuuden alustukset ”varjokuvin” olivat samansisältöiset. Kokouksiin osallistuneet suomalaiset olivat mukana tarkkailijoina. Haaparannan ja Pajalan tilaisuuksissa paikalliset arvioivat suunnitelmia monella tavalla.⁶¹⁶ Imatran Voima Oy:n toimitusjohtaja, vuorineuvos, DI Heikki Lehtonen ei hankkeen aikana kohdannut avoimessa yleisötilaisuudessa alueen asukkaita yhtään kertaa. Sama koskee Valtion vesivoimatoimikunnan puheenjohtajaa, vuorineuvos, DI Niilo Saarivirtaa.

”Kun täällä on pidetty taitavia propagandaesityksiä Vattenfallenin puolesta, on minun sanottava, ettei Ruotsissa voimassa oleva vesioikeuslainsäädäntö koske Tornionjoen vesivoimia”, totesi Haaparannan yleisötilaisuudessa varatuomari Odevall.⁶¹⁷ Haaparannan keskustelussa perättiin lääninhallituksen, kuntien ja paikallisen elinkeinoelämän roolia hankkeen jatkosuunnittelussa sekä valtiollista sopimusta asiasta. Gammelnäslundin edustanut lautamies Lindbäck vaati vaihtoehto C:n hylkäämistä. Hietaniemeläinen maanviljelijä Arthur Wuolikainen totesi: *”Ihmistä ei voida arvioida rahassa, ihmisen on saatava elää täällä.”* Puutarhuri Korva ilmaisi tyytymättömyyttään kunnallismiehiin, koska he laiminlöivät maatalouden edut. Korva vaati maanomistajien etujen parempaa huomioon ottamista ja kannatti vaihtoehto C:n toteuttamista, koska siten päästäisiin eroon tulvista. Osallistujia puhuttivat myös korvaukset. Bodenin varuskunnasta eversti Gunnar Henricson käytti tilaisuudessa turvallisuuspoliittisen puheenvuoron todeten, että hankkeeseen liittyvät kysymykset olivat niin suuria, että niistä piti neuvotella valtakunnan hallinnon korkeimmilla portailla.⁶¹⁸

Haaparannan kokouksen päätti Norrbottenin maaherra Manfred Näslundin puheenvuoro. Maaherra totesi, ettei tilaisuuden tarkoituksena ollut tehdä päätöksiä, vaan pelkästään informoida väestöä.

Pari päivää Haaparannan kokouksen jälkeen oli vuorossa Pajala. Pajalan yleisöpuheenvuorot 15.10.1959 aloitti Pajalan kunnanvaltuuston puheenjohtaja ja Ruotsin

Tornionlaakson toimikunnan varapuheenjohtaja (1953–1963; puheenjohtaja 1963–1979) John Andersson (SDP). Hänen mukaansa väestö näkisi mieluiten, ettei jokiin koskettaisi. Anderssonin mukaan C-vaihtoehto eli Atlantti-suunnitelma oli saanut paikallisilta täystyrmäyksen. Ruotsinpuoleisen Tornionlaakson kuntain toimikunnan puheenjohtaja (1952–1962), rehtori Bruno Söderberg (Tärendö) esitti, että B- ja C-vaihtoehtojen tutkiminen olisi lopetettava. Hän esitti padon rakentamista Tornionjokeen Junosuandon yläpuolelle. Söderberg myös syytti Vattenfallin koskiostajien huijanneen väestöä, kun ostajat eivät kertoneet tarkoituksena olevan rakentaa Atlantin voimalaitos. Tärendön kunnanvaltuuston puheenjohtaja Yrjö Alatalo lupasi, että taistelu tulee jatkumaan viimeiseen saakka. Hän arvosteli maanviljelijäin edustajia ja syytti Vattenfallia petollisuudesta paikallisia kohtaan. Alatalo kyseli, oliko todellakin tarpeen, että *”kokonainen asutusseutu tapetaan”*. Myös Lennart Vinssan (Tärendö) puheessa oli syvä epäluottamus Vattenfallia kohtaan. Vinssa katsoi Vaffenfallenin tunnottomasti pettäneen heidät ja kyseli, kuka korvaa, jos Atlantin voimala toteutetaan ja joki kuivuu. Maanviljelijöiden edustajana Junosuandon RFL:n puheenjohtaja Florman totesi, että *”nyt leikitään meidän eikä kunnanmiesten maalla ja että meidän maanviljelijäin eikä kunnallismiesten niin muodoin on myös saatava määrävävä vaikutusvalta näiden asioiden käsittelyssä. Siihen saakka on tutkimukset keskeytettävä.”* Kansakoulunopettaja Linnan (Kaunisvaara) mukaan *”kunnat toivovat lihavaa matoa, kun ne näin mekastavat tässä asiassa”*. Pajalan nimismies Persson kyseli, oliko Könkämäenon rakentaminen välttämätöntä. Yli-insinööri Scherman vastasi, että Könkämäeno merkitsee neljännessä tai viidennessä Atlantin suunnitelman tuotosta. Talollinen Bertil Vaara (Kardis) katsoi, että *”kunnanmiehet ja rehtori Söderberg ovat vikamiehiä puhumaan maanviljelijäin ja seudun puolesta”*. Vaara saneli rakentamiselle ehdoksi, että maanomistajien piti päästä osakkaiksi vesivoimayhtiöön. Haaparannanlehden syksyllä 1959 haastattelema vittangilainen Henrik Johansson (85 vuotta) ei uskonut, että *”jokia voidaan kääntää”*.⁶¹⁹ Itä-Lapissa moni sompiolainen piti esitettyjä allassuunnitelmia ensi kuulemalta tyhjänä puheena.

Massiivisen rakentamissuunnitelman esittelytilaisuuksien osallistujamäärät jäivät yhteensä noin 600 henkilöön. Määrää voi pitää pienenä. Se kertoo ajan varsin positiivisesta ilmapiiristä vesivoimarakentamiseen ja kriittisen vastavoiman suhteellisesti pienuudesta, koska vain murto-osa kokousväestä esitti kirjattuja vastalauseita esiteltyihin suunnitelmiin. Haaparannan ja Pajalan kokouksista muistion kirjoittanut Imatran Voima Oy:n edustaja Niilo Teerimäki toteaa, että lääninsihteeri Segrell oli väittänyt hänelle Norrbottenin lääninhallituksen estäneen Pohjola-Nordenin suunnitteleman kalottikokouksen järjestämisen. Lähtökohta suuren vesivoimahankkeen vuorovaikutteiseen kansalaiskeskusteluun ei ollut lupaava. Suomessa Lapin lääninhallitus ei edes järjestänyt vastaavia tilaisuuksia. Linja on yhteneväinen sen Lapin vesivoimarakentamisen tutkimuksessa yleisesti todettuun linjaan, että jälleenrakennusajan valtio oli määritellyt rakentajalle yksisuuntaisen poliittisen, juridisen ja resurssien valta-asetelman, joten vuorovaikutteisia kuulemisia ei tarvittu.

Ruotsin Maalaiskuntien liiton Norrbottenin osaston kokouksessa Yläkainuussa (Överkalix) kesäkuussa 1959 oltiin kriittisiä Pohjoiskalotti-hankkeen haittakorvauksista. Asianajaja Hilding Gagge Jällivaarasta piti Ruotsin vesilakia sopimattomana korvaamaan jättsuunnitelmien vaikutuksia. Vesilaki ei tuntenut kuin taloudellisen korvauksen. Kun nykyinen sukupolvi oli korvausrahat käyttänyt, tulevilla sukupolvilla ei ollut mahdollisuutta saada mitään. Samaisessa kokouksessa valtiopäivämies J. W. Berglund Arvidsjauresta viittasi, että *”Norrbotten on ensi kädessä meidän. Vasta toisella sijalla on valtio.”*⁶²⁰ Kertaluontoisten rahakorvausten sosiaalisiin ongelmiin viitattiin useaan otteeseen myös Lokka–Porttipahdan tapauksessa.

Ruotsin Tornionlaakson kuntainliiton puheenjohtaja, rehtori Bruno Söderberg kertoi syksyllä 1959 Haaparannanlehdelle: *”Emme ole epäsosiaalisia Tornionjokilaaksossa, vaan valmiita luovuttamaan vesivoimaa, jos sitä tarvitaan – mutta emme mihin hintaan tahansa.”* Imatran Voima Oy:n tiedotuspäällikkönä vuodesta 1956 toiminut Niilo Teerimäki pohti 19.10. 1959 muistiossaan, miten nopeasti ja miten voimakkaana kaikuna Ruotsin puolella rajaa pidetyistä Haaparannan ja Pajalan tilaisuuksista kriittiset äänenpainot kantautuisivat Suomen puolelle. Erityisenä huolena oli metsätalouden kriittisyys. *”Mahdollista on myös, että uittajat, joiden edustajana konsuli Svensk tarjosi kunnallismiehille päivällisen Haaparannan kaupunginhotellissa 13.10.59, vielä kerran yrittävät saada aikaan mielenkiikkaa myös Suomen puolella.”* Toisaalta Svensk oli jo Karungissa pidetyssä kokouksessa, jossa Teerimäki oli itse paikalla, maaliskuussa 1959 todennut alistuneesti, että Tornionjoki-hankkeen suunnitelmat tullaan toteuttamaan tavalla tai toisella. Teerimäellä (s. 1911 Vaasassa) oli hyvät yhteyden politiikan raskaansarjan vaikuttajiin. Urallaan hän oli työskennellyt muun muassa pääministeri Fagerholmin poliittisena sihteerinä ja Kansan Lehden päätoimittajana Tampereella.⁶²¹ Valtion vesivoimatoimikunnan, pohjoismaisen vesivoimakomitean, valtiollisten vesivoimayhtiöiden ja poliittisen ylätason kudos ja keskinäinen verkostoituminen oli niin tiivistä, että 1950-luvulla tiedon ja vallan asettelussa suurprojektiin ruohonjuuritasolta kantaa ottavan oli vaikea tulla kuulluksi.

Talvella 1959 ruotsalainen valtiopäivämies Jakob Grym (Svanstein) puhui Ruotsin valtiopäivillä Pohjoiskalotin vesivoimahankkeesta. Grymin mukaan tornionjokilaaksolaiset olivat ottaneet tiedon voimalaitoshankkeesta vastaan ”hämmästyksellä ja tyrmistyksellä”. Grymin puhetta siteerannut Länsiraja kirjoitti: *”- - - että sekä vaihtoehto B – siis Kainuunjoen veden johtaminen Tornionjokeen – ja vaihtoehto C – mikä tarkoittaa Muonion-, Lainion- ja Tornionjokien katkaisemista, Kainuunjoen yläosan patoamista ja näiden jokien vesipaljouden kuljetusta Tornionjokeen ja siitä edelleen Atlanttiiin – on paikkakunnan asukkaiden taholta sekä Ruotsissa että Suomessa vastaanotettu suurella hämmästyksellä ja tyrmistyksellä. Eikä ole ihme, että ihmiset reagoivat niin voimakkaasti.”*⁶²² Ruotsin Tornionjokilaakson kuntien toimikunta (Tornedalskommunernas förbund) kannatti A-vaihtoehtoa työllisyys- ja verosyillä. Vaikka Pajalan kokouksessa lokakuussa 1959 vastustettiin kaikkia vaihtoehtoja, esimerkiksi Pajalan kunnan kannaksi tuli lopulta A-rakentamisvaihtoehdon tukeminen.

Pohjola-Nordenin puheenjohtaja K.-A. Fagerholm järjesti keskustelutilaisuuden Tornion seminaarilla maaliskuussa 1960. Asialistalla oli malmi-, tie-, rautatie- ja vesivoimarakentaminen ja ystävyyskunta-asia. Kokous ei ollut varsinaisesti kaikille avoin keskustelutilaisuus, vaan eräänlaiset kunnallispäivät. Kokouskutsussa kuitenkin perusteltiin paikallisten kuulemisen tärkeyttä: *”Tähän mennessä ei sillä kuitenkaan liene ollut tilaisuutta yhteisesti keskustella näistä seikoista ja esittää omaa mielipidettään Pohjoiskalotin taloudellisesta kehittämisestä.”* Tuossa vaiheessa hanke oli ollut vireillä kolmatta vuotta.⁶²³ Kauppalehti kirjoitti pääkirjoituksessaan, että Pohjoiskalotin taloudellisia kehittämishankkeita ei pidä aliarvioida, mutta viisainta olisi arvioida niitten taloudellista merkitystä alueelle mahdollisimman realistisesti. Kalevassa nimimerkki ”Poussu” totesi, että pienten voimalaitosten linja on todennäköisesti voittamassa, ja se on myös suomalaisten kanta. Kansan Tahdon pääkirjoituksessa korostettiin, että oli vaadittava ja valvottava, ettei yhteistoiminta vaaranna suomalaisten kansallisia etuja, ja tulkitsi Tornion kokouksen *”luonnollisesti neuvotteluluontoiseksi keskusteluksi”*. Pohjolan Sanomissa nimimerkki ”Pietari tien ohessa” totesi, että Pohjois-Suomen koskien valjastaminen ja malmien talteenotto on edullinen valtakunnallinen sijoitus, joka antaa vaurautta koko valtakunnalle ja tuottaa sitä nopeammin, mitä nopeammassa tempossa sijoituksia tehdään. Samassa lehdessä ”Ullan Eino” kirjoitti 15.3.1960, että Lapin läänin koskien valjastaminen ei ole tullut suinkaan Lapin läänin vaan Etelä-Suomen hyväksi. Tämän tyyppisiä kannanottoja alkoi 1960-luvun alussa pohjoisen vesivoimakeskustelussa olla muitakin (vrt. Kuusamon ”koskisota” suojelukysymyksenä). Pohjola-Norden-yhdistysten puheenjohtajat ja pääsihteeri tulkitsivat Tornion kokouksen vastanneen kaikin puolin odotuksia.⁶²⁴

Ruotsin puolella rakentajan ja paikallisten neuvonpitoa varten perustettiin neuvoa-antava komitea, jonka puheenjohtaja oli Norrbottenin läänin maaherra. Toimielimessä oli elinkeinoittain edustus metsätaloudesta, maanviljelyksestä, kalastuksesta ja poronhoidosta sekä poliitikkojen ja luonnonsuojelijoiden edustus: valtiopäivämiehet J. F. Grym (Svanstein), H. Larsson (Hedenäset) ja I. Sanberg (Sangis) sekä rahatoimenjohtaja R. Malmström Kiirunasta ja Ruotsin Överkalixin kunnallislautakunnasta puheenjohtaja Hugo Larsson (seuraajana vuodesta 1961 Algot Henriksson). Kungl. Vattenfallsstyrelsen tapasi komitean kolme kertaa.⁶²⁵ Lisäksi asiassa oli mukana paikallisia komiteoita ja järjestöjä. Kunnilla oli omia komiteoitaan. Norrbottenin lääninhallitus keräsi laajan eri intressitahojen lausuntoaineiston Tornionjoki–Kalix-hankkeesta. Lausuntoja oli 39 alueelliselta tai paikalliselta organisaatiolta. Lausuntomateriaalia kertyi 90 sivua. Muun muassa yhdeksän kuntaa antoi B-vaihtoehdosta kielteisen ja 14 myönteisen kannanoton. A-vaihtoehtoa vastusti Ruotsin puolen kunnista kolme.⁶²⁶ Lisäksi valtakunnalliset viranomaiset antoivat hankkeesta lausuntonsa (mm. Riksantikvarieämbetet) ja kansainvälinen tiedeyhteisö Tornionjärvestä.

C-vaihtoehdon⁶²⁷ kompastuskivenä oli hyötynäkökohtien alue- ja maakohtaiset eturistiriidat. Arvostelua tuli niin Ruotsin kuin Suomen kunnista. Asiaan liittyivät

myös norjalaiset intressit. Ajatuksen Tornionjoen vesien kääntämisestä ja suurvoimalan rakentamisesta esittivät komitean norjalaiset jäsenet. Kiirunan kunnan katsottiin hyötyvän (verotulot) hankkeesta toisten kustannuksella. Latvavesien virtausten kääntäminen Tornionjokeen tai Kalixjokeen aiheuttivat niin ikään intressiristiriitoja ja kalastuksen sekä uiton huolia. Muun muassa Kolarin kunta ei halunnut antaa tuottoja vauraalle Norjalle. Ruotsin rautakaivosjätti LKAB (Luossavaara–Kiirunavaara Aktiebolag) vastusti niin ikään Tornionjärvi-vaihtoehtoa, koska yhtiöllä oli satamainvestointisuunnitelmia Narvikiin.

Vesivoimakomitea piti merkittävänä asioina C-vaihtoehdon vesien kääntämisestä johtuvan jokien luonteen muuttumisen herättämää epävarmuutta sekä työllisyyteen ja kuntien verotuloihin liittyviä huolia. Ne piti ottaa huomioon rakentamisvaihtoehdon valinnassa, mutta komitea piti haasteista huolimatta vaihtoehtoa parhaana. Elokuun 1958 raportissa vesivoimakomitea piti C-vaihtoehtoa parhaana kompromissina luonnontilaisuuden ja vesivoiman rakentamisen suhteen sekä taloudellisesti kannattavimpana vaihtoehtona.

Norjan intressinä C-vaihtoehdossa⁶²⁸ oli turvata Pohjois-Norjan terästeollisuuden energiansaanti. Tornionjärven suurvoimala -vaihtoehdon tielle tuli Norjan vahvan kalastuselinkeino intressit. Makean veden johtamisella Rombakenin vuonoon pelättiin olevan vaikutuksia Norjan kalastukseen aina Lofootteja myöten. Rombakenin lauttaliikenteelle mahdollisesti aiheutuvat haitat olivat väistymässä, kun valtatielle numero 50 oli valmistumassa silta vuonon yli. Sen sijaan 1960-luvun alussa Rombakenin vuonon perukkaan kaavaillun Luossavaara–Kiiruna Osakeyhtiön malmisataman mahdolliset haitat makean veden aiheuttamista jääesteistä vaikuttivat C-vaihtoehtoa vastaan. C-vaihtoehdon kritiikki kumpusi ennemminkin liian suurista ympäristömuutoksista, pysyvistä haitoista ja hyödyn valumisesta pois Tornio–Kalix-jokilaaksoista kuin Tornionjärven suojelusta.

Ruotsin Tornionlaakson kunnat asettuivat tukemaan vesivoiman rakentamista kuitenkin hieman poikkeavin painotuksin elinkeinopoliittisista syistä. Muun muassa Haaparannan kaupunki ei hyväksynyt vastoin vesivoimatoimikunnan raporttia rakentamisen vähäisistä vaikutuksista matkailuun vaan huomautti, että vapaan ja säädellyn joen vetovoimalla oli iso ero: *”En oreglerad älv skulle utgöra en kraftig kontrast mot de reglerade älvarnas inom Norrbotten och på så sätt göra Norrbotten i sin helhet till ett mera lockande turistemål”*. Haaparanta myös huomautti, että rakentaminen lisäisi rakentamisaikana kunnallisten palvelujen tarvetta, ja rakentamisen jälkeen muun muassa asuntoja ja kouluja olisi yli tarpeen. Övertorneå kannatti A-rakentamisvaihtoehtoa. Samalla linjalla oli Pajala ja Täreändö. Täreändö linjasi, että energian tarve oli niin suuri, että Tornion- ja Kalixjoki piti uhrata. Korpilombolon kunta toivoi rakennustöiden pikaista alkamista. Sen sijaan Junosuando oli varauksellisempi. Jos koskia ei voitu suojata, olisi rakennettava B-vaihtoehdon mukaan.⁶²⁹

Tornionjoki-hankkeella oli myös merkittävä turvallisuuspoliittinen ulottuvuus. Ruotsissa sotilasviranomaiset vastustivat vaihtoehtoja A ja B, koska isoa energi-

antuotannon keskittymää pohjoisella sotilaallisesti aralla raja-alueella ei pidetty turvallisuuspoliittisesti tarkoituksenmukaisena. Ruotsin sotilasviranomaiset vastustivat samasta syystä myös uusien silta- ja maantieyhteyksien rakentamista Pohjois-Ruotsiin. Ruotsi rakensi vuosikymmeniä Bodenista ”Pohjolan lukkoa” ensin Venäjän ja sitten Neuvostoliiton invaasion varalle. Sotilaat olivat huolestuneita myös länsi-itä-suuntaisten liikenneyhteyksien rakentamisesta. Ruotsin lehdistössä peloteltiin myös Ruotsin ajautumisesta energiaprojektin myötä yhteistyöhön ”kommunistisen Suomen” kanssa. Pohjoiskalotti-projektin aikana julkisuudessa oli esillä myös Norrbottenin vakoiluasia, joka osaltaan vahvisti ”kylmän sodan rintamalinjaa” länsirajalla. 1950-luvulla käsiteltiin Bodeniin ja Luulajaan liittynyttä vakoilujuttua, ja 1970-luvulla oli esillä Kalixin puolustuslinjan vakoiluasia.⁶³⁰ Tornionjoki-hankkeen suunnitteluaineiston perusteella sotilasviranomaisten nihkeys tuli vesivoimateollisuudelle jonkinasteisena yllätyksenä. Ratkaisuksi luotiin B2-suunnitelma ja bifurkaation hyödyntäminen Kainuunjoen vesimäärän lisäämiseksi.

Porotalouden vahinkoarviot ja paikalliset

Millaista vesivoiman vastanarratiivia on hahmotettavissa Tornionjoki-hankkeen porotalousvahingoista, vaikka arkistojen suunnitteluaineisto kertoo etupäässä rakentajan näkemyksiä? Tornionjoki-hankkeessa rakentajan ja paikallisten valta-asetelman epätasapaino oli ilmeisin tunturiporonhoitoon kohdistuneissa muutoksissa. Poronhoitoa käsiteltiin hankkeessa selvästi terra nullius -näkökulmasta, ylhäältä alaspäin ja elinkeinollinen haitta nähtiin laidunmaiden vähenemisenä. Paikallisten kokemus-asiatuntijuus ja vesivoimatalouden laskennallinen asiantuntijuus eivät kohdanneet. Vesivoimakomitean mietinnössä ei nähty uhkaa poronhoidolle: *”Metsäporonhoidon laidunmaihin kohdistuva vahinko on mitätön ja koskee sitä paitsi aluetta, jonka käyttö laitumena voidaan asutuksen vuoksi asettaa jo nyt kyseenalaiseksi.”*⁶³¹ Jos uhkia tunnustettiin, hyvällä suunnittelulla ne oli väistettävissä: *”Erfarenheter från andra delar av landet visar att skadeverkningarna på rennäring kan väsentligt lindras genom åtgärder. Planläggningen bör igångsättas i god tid före utbyggnaderna.”*⁶³² Tornionjoen vesistön voimatalous oli merkittävä uhkatekijä paikalliselle tunturiporotaloudelle, mutta vuoden 1961 poliittis-voimataloudellinen komiteamietintö oli eri kannalla. Sen mukaan *”porolaitumiin kohdistuvat vahingot jäävät verraten pieniksi eikä laidunmenetyks aiheuta vakavaa uhkaa alueen poronhoidolle.”*⁶³³ Komitean logiikassa yksittäisen perheen tai paliskunnankaan asia ei kokonaisuudessa paljon painanut. Laidunmaita ei myöskään luokiteltu. Se oli selvä selvitystyön puute, koska perinteisessä porotaloudessa laidunkierto oli oleellinen poronhoidon toimintatapa. Käytän poronhoitoon liittyneitä ristiriitoja ja vaikuttavuusarviointien eroja kuvaamaan erästä vesirakentamiseen liittyvää rakentajan ja paikallisten välistä asiantuntijajännitettä. Kysymyksessä oli vallan ja tiedon epätasapaino. Vaikka paikallisten luontaiselinkeinojen harjoittajien ääni jäi suunnitteluprosessin dokumentaatioissa vähäiseksi, vastakertomuksia oli olemassa.

Suomen osalta komitea totesi, että A- ja B-vaihtoehdoissa tunturiporonhoidon menetykset olivat vähän suuremmat kuin C-vaihtoehdossa ja laidunmenetykset kohdistuivat nimenomaan talvilaitumiin, jotka olivat hyvin pieniä. Mittasuhteiltaan vielä suurempi uhka kohdistui Pohjois-Ruotsin saamelaiskyliin ja niiden luontaiselinkeinoihin. Siellä etenkin suunnitellut säännöstelyaltat (A- ja B- vaihtoehdoissa) Pysäkurkkioon, Vuotnaan ja Parakkakurkkioon merkitsivät hankaluuksia poronhoidolle. Saamelaiset⁶³⁴ olivat erityisen kriittisiä Pysäkurkkion, Vuotnan ja Vettasjärven säännöstelyaltaisiin. Vaihtoehdossa C kolme pohjoisinta paliskuntaa kärsivät Lammaskoskelle, Kelottijärvelle ja Sopperoon rakennettavista säännöstelyaltaista ja Kōnkämäenosta rakennettavasta kanavasta. Tornionjoen selvityksessä oltiin kuitenkin kiinnostuneempia selvittämään sinällään laidunkiertoa kuin Sodankylän Sompion elinkeinovaikutusten arvioinnissa. Kulttuurihistoriallisiin taustaselvityksiin jäi perustutkimuksen puutteiden takia aukkoja. Esimerkiksi Ruotsin Museovirasto totesi alustavassa arviointiraportissaan (1961), että Vittangin metsäläpinkylen (Junosuandosta Vittangiin) kulttuurihistoriaa tunnettiin hyvin vähän: ”*Området är i kulturhistoriskt avseende mycket litet känt.*”⁶³⁵

Ruotsissa poronhoitoa harjoittava väestö on hallinnollisesti jaettu paliskuntiin (lappby). 1950-luvulla voimassa ollut poroelinkeinoon laillisuusperusta pohjautui vuoden 1928 lakiin (kenellä oikeus harjoittaa poronhoitoa ja omistaa poroja). Norrbottenin läänissä oli vuonna 1958 noin 2 000 poronhoitoa harjoittavaa saamelaista (3/4 tunturisaamelaisia ja 1/4 metsäsaamelaisia). Tornionjoki-hankkeen alueella oli noin 70 000 poroa. Tunturiporonhoitoa harjoitti kahdeksan paliskuntaa.⁶³⁶

Metsäporonhoitoa harrastettiin yhdessä paliskunnassa (25 perhettä ja 6 500 poroa) sekä toimilupaan perustuvaa metsäporonhoitoa kuudessa paliskunnassa. 1950- ja 1960-lukujen taitteessa myös Ruotsin tunturiporonhoidossa elettiin murrosvaihetta. Tunturipaliskunnat olivat siirtymässä perinteisestä poronhoidosta uudenlaiseen poronhoitoon ja yhä enenevässä määrin kiinteille asuinpaikoille.⁶³⁷

1950- ja 1960-lukujen voimatalouden suunnitteluprosessissa etenkin tunturiporonhoidolle (taulukko 025; dokumentti 011, kartta 006a ja 006b ja kuva 017) jäi sopeutujan rooli. Perinteisen elämäntavan ja kulttuurien säilymisen arvoa hädin tuskin tunnistettiin, mutta Tornionjoki-hankkeessa oli myös tilanteita, jossa paikallisella kritiikillä oli vaikuttavuutta suunnitteluorganisaation sisäisiin linjauksiin ja yksittäisten suunnitelman osien jäädyttämiseen.

Vuoden 1961 vesivoimakomitea laski tunturiporonhoidon kärsimät laidunmenetykset vaihtoehdoissa A ja B kummassakin 103 neliökilometriksi ja C-vaihtoehdossa 94 neliökilometriksi ja metsäporonhoidolle vaihtoehdoissa A ja B kummassakin 20 neliökilometriksi (C-vaihtoehdossa ei vahinkoja). Ruotsin puolella tunturiporonhoidon laidunmenetykset olisivat olleet 520 neliökilometriä (A-vaihtoehto), 390 neliökilometriä (B-vaihtoehto) ja 320 neliökilometriä (C-vaihtoehto). Pienten lukujen logiikalla poronhoidon laidunmenetykset olisivat Suomessa olleet 2,2 prosentista 0,6 prosenttiin ja Ruotsissa 1,3 prosentista 1,0 prosenttiin.⁶³⁸

Ruotsin Saamiliitto kertoi kuitenkin, ettei Pohjoiskalotti-hankkeen vaikutuksia poronhoitoon ollut selvitetty, ja silti vesivoimatalous oli tunkeutumassa Saamenmaan ”sydämeen”. Saamiliitto totesi, ettei kolonisaatiopolitiikkaan pitänyt palata, ja vaati perusteellisempaa selvitystä vesivoimarakentamisen vaikutuksista saamelaisille ja saamelaisten näkemysten huomioon ottamista: ” - - samerna, som har äldsta rätt till berömda områden, kräver hänsyn för sina synpunkter.”⁶³⁹ Vesirakentajien ja saamelaisten narratiivit rakentamisen oikeutuksen perusteista erosivat jyrkästi. Luulajajoen vesivoiman rakentaminen sai kritiikkiä saamelaisilta, mutta hanke eteni. Östersundin Pohjoismaiden saamelaiskonferenssi käsitteli vesivoiman aiheuttamia porolaitumien supistumisia jo vuonna 1956, ja samana vuonna asia oli esillä saamelaisten Vuotson kokouksessa. Kiistely Norjan Alta-joen rakentamisesta alkoi 1960-luvulla.⁶⁴⁰

Samantyyppinen poronhoidon asiantuntijuusjännite oli myös Sodankylän allas-hankkeissa. Tornionjoki-hankkeen laiduntamisvaikutusten tutkimisen ja tutkimattomuuden ristiriita selittynee sillä, että vesivoimakomitea käytti paljon viranomaislähteitä. Jo marraskuussa 1958 suunnitteluorganisaatiossa käsiteltiin ehdotusta voimalahankkeen vaikutuspiiriin kuuluneiden lapinkylien (Könkämän, Lainiovuoman, Saarivuoman, Talman, Rautasvuoman, Kaalasuoman ja Norrkkaitumin [Girjan]) jutaamisreittien käytöstä viimeisimmän 20–25 vuoden aikana.⁶⁴¹ Porotalousvahingoista tehtiin suunnittelussa erilaisia laskelmia, ja on selvää, että asianosaisten poronhoitajien oli vaikea muodostaa kokonaiskuvaa, mitä oli tapahtumassa.

Jukkasjärven saamelaiset totesivat kevätlaitumille tulevien vahinkojen olevan vakava uhka tunturiporonhoidolle. He toivat myös esille sen, että poronhoitoalueen vahinkoja ei voitu laskea vain neliökilometrivahtina, koska osa alueista oli muita merkityksellisempiä. Kiirunan kaupunki huomautti etenkin Kaalasuoman osalle tulevista porotaloushaitoista: ”För renskötseln medför utbyggnaden stor förlust av mycket betydelsefulla betesmarker, som exempel kan framhållas, att kaalasuomasamerna förlorar hela sitt vinterbetesland genom den stora sjön, som kommer att bildas vid Vettasjärvi.”⁶⁴²

Kuva 017. Jukkasjärvi, Yli-Soppero. Tornionjoki-hanke uhkasi Pohjois-Ruotsin saamelaisten elinkeinoja ja kulttuuria. Sopperon kylää vesivoimabankkeen kuulemisissa edusti oltermanni Gustaf Johansson. Valokuva S. Haraldson 1959. Ajtte museum, Jokkmokk. Ks. kartta 006ab.

Karesuandon kunnan mukaan vesivoimarakentaminen aiheuttaisi menetyksiä poronhoidolle, mutta hankkeen edut olisivat haittoja suuremmat. Kunta kannatti rakentamista joko A- tai B-vaihtoehdon mukaan. Kanta oli tyypillinen kuntatason linjaus Tornionjoki-hankkeessa.

Rakentaja laski vesioikeustuomioistuinten käytäntöjen perusteella porotaloudelle vahinkoja ehkäisevien toimenpiteiden ja varsinaisten korvausten summaksi hankkeen eri vaihtoehdoissa 8–9 miljoonaa kruunua eli 1,1–2,25 prosenttia eri vaihtoehtojen korvausten kokonaiskustannuksista. Syntyvien haittojen laadun, vaikuttavuuden ja korvausten tasoon paikallisilla oli kovin vähän vaikutusmahdollisuuksia. Voi kysyä, millaista jälkikäätistä oikeussuojaturvaa esimerkiksi tunturi-porosaamelaiset olisivat saaneet vesioikeuskäsittelyssä, kun vastassa olisivat olleet valtiolliset vesivoimayhtiöt.

Taulukko 025. Tornionjokeen suunniteltujen A- ja B-rakennussuunnitelman voimalaitosten perustamiskustannuksiin lasketut vahingot porotaloudelle 27.11.1961

Laitos	Poronhoitovahinko Suomen puolella milj. mk	Poronhoitovahinko Ruotsin puolella milj. mk	Yhteensä milj. mk
Ääverkoski	2,4	3,7	6,1
Aareankoski	0,6	4,3	4,9
Kaarnetkoski	0,3	2,5	2,8
Kangoskoski	0,9	3,1	4,0
Muonio	2,0	1,9	3,9
Visantokoski	0,6	2,5	3,1
Saivomuotka	4,3	8,1	12,4
Tapokoski	3,2	8,1	11,3
Jänkäkoski	1,2	4,3	5,5
Kelottiluspa	7,4	21,1	28,5
Lammaskoski	12,0	24,8	36,8
Lätäseno	1,4	0	1,4
Nierijärvi	22,8	0	22,8
Kelottijärvi	15,6	24,8	40,4
	Yht. 74,7 milj. mk	Yht. 109,2 milj. mk	Yht. 183,9 milj. mk

C-vaihtoehdossa Lammasjärven säännöstelyaltaan porovahinko arvioitiin Suomen puolella 12,0 milj. markaksi ja Ruotsin puolella 24,8 miljoonaksi markaksi. Vastaavasti Nierijärven (Suomi) vahinkoarvio oli 22,8 ja Nierijärven kanavan 10,0 milj. markkaa. Ruotsille olisi tullut lisää porovahinkoja sekä C-vaihtoehdossa että Kalixjoen rakentamisesta. Lähde: ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 737. Torniojoki-hankkeen *kokonaiskustannukset* (voimalaitokset, säännöstelyt ja voimansiirto) laskettiin A-vaihtoehdossa 245 mrd markaksi, B-vaihtoehdossa 215 mrd markaksi ja C-vaihtoehdossa 180 mrd markaksi. Ks. Kom 9.12.1961, 62 ja 106–108.

Jällivaaran saamelaisyhdistyksen mukaan vesivoimakomitea oli kiinnittänyt vähän huomiota saamelaisiin. Samanlaista kritiikkiä esittivät Jukkasjärven saamelaiset. He olivat huolissaan etenkin kevättalven laidunmaista: *”Skadorna på vårvinterbetesmarkerna utgör ett allvarligt hot mot fjällrenskötsel.”* Jukkasjärveläiset vaativat pääsyä osallistumaan vesien säännöstelystä porotaloudelle aiheutuvien haittojen perusteelliseen arviointiin.⁶⁴³

Norrlannin luonnonsuojeluyhdistys otti lausunnossaan kantaa myös saamelaiskysymykseen: *”Naturvärdet vill emellertid erinra, att det härutinnan rör sig icke blott om ekomomiska intressen utan även om att icke göra övergreppet mot en liten befolkningsminoritet; den synpunkt är viktig i ett rättsambälle.”*⁶⁴⁴ Jos rakentamiseen ryhdyttäisiin, pitäisi se yhdistyksen mukaan tapahtua varovaisesti (varsamt).

Vesivoimakomitean alakomitea tunnisti kulttuuriarvojen paineen, jopa kompastuskiven C-vaihtoehdot kohtaan. Ruotsin Museoviraston (Riksantikvarieämbetet, RÄ) näkemyksiin viitaten alakomitea totesi toukokuun 1961 muistiossaan: *”Om inte sommarensundersökningar, som kommer att grunda sig på riktigare förutsättningar än rekognoscering, får RÄ att ändra uppfällning, kan de kulturhistoriska aspekterna på utbyggnadsalternativ C bli en stöttesten.”* Suomen osalta alakomitea totesi, että A- ja B-vaihtoehdoissa oli suurempi mahdollisuus menettää joitakin kulttuu-

riarvoja kuin C-vaihtoehdossa. Muistion mukaan Suomen Kansallismuseo ei ollut reagoinut Tornionjoki-hankkeeseen keväeseen 1961 mennessä. Kulttuuriperintökysymysten painoarvo jäi muutenkin vähäiselle huomiolle tutkimuskohteina olevissa Lapin vesirakentamishankkeissa.⁶⁴⁵ Samaa voi sanoa esimerkiksi Oulujoen rakentamisesta.

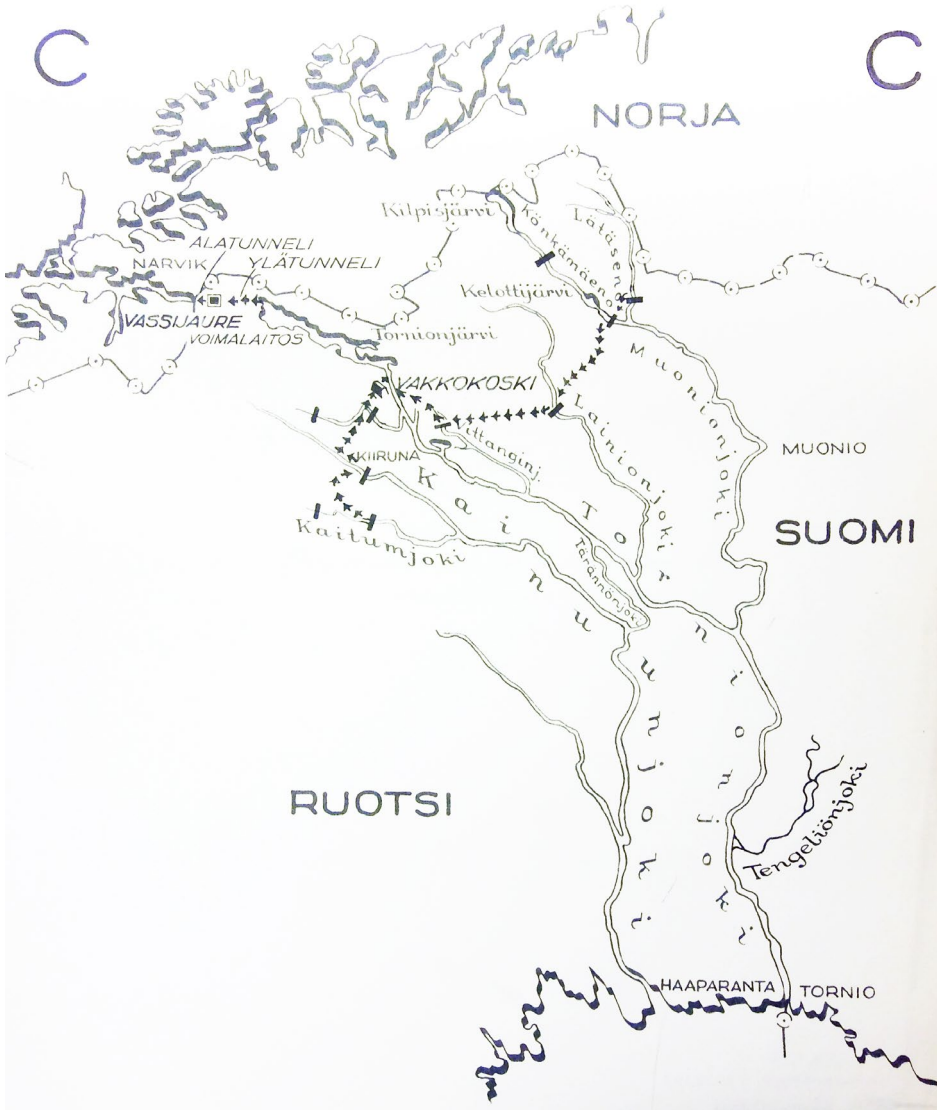
Norrbotenin läänin maaherra Manfred Näslund totesi Kiirunan pohjoiskalotikokouksessa vuonna 1962, että jotta poroelinkeino voisi pysyä elinvoimaisena elinkeinona, täytyi sen mukautua taloudellisen ja teknisen kehityksen mukaan. Seuraaja Ragnar Lassinantti oli samoilla linjoilla. Rakentaja esitti vesivoimarakentamisen tuovan teknistä edistystä saamelaisille muun muassa tieverkoston kautta. Niistä hyötyisi sekä vakinainen asujaimisto että nomadit. ”*Utvecklat vägnät hjälper samerna*”, lupasi rakentaja. Uudet tiet ”*ofrånkomligt även för framtiden bli till gagn för den bofasta och nomadiserande befolkningen inom området*”. Läänin johdon mukaan kompensatiotoimet ja korvaukset olisivat riittävät kaikissa rakentamisvaihtoehdoissa.⁶⁴⁶

Norrbotenin Poronhoitoyhdistys arvioi, että hyvällä etukäteisellä suunnittelulla voitiin vähentää poroelinkeinolle aiheutuvia haittoja. Metsäporonhoidon etumies huomautti kuitenkin, ettei kaikkia alueita voitu hyödyntää porotaloudessa. Norrbottenin pohjoisten tunturialueiden (ks. dokumentti 010 ja kartat 006ab) lapinasiamiehen (lappfogden) mukaan kaikkia vesivoiman aiheuttamia vahinkoja ei voitu etukäteen arvioida, mutta kokonaisarvio oli vesivoimalle suopea: ”*Från lappväsendets sida torde det av vad man nu kan överblicka, icke bli fråga om att anföra hinder mot en vattenkraftutbyggnad*.”⁶⁴⁷

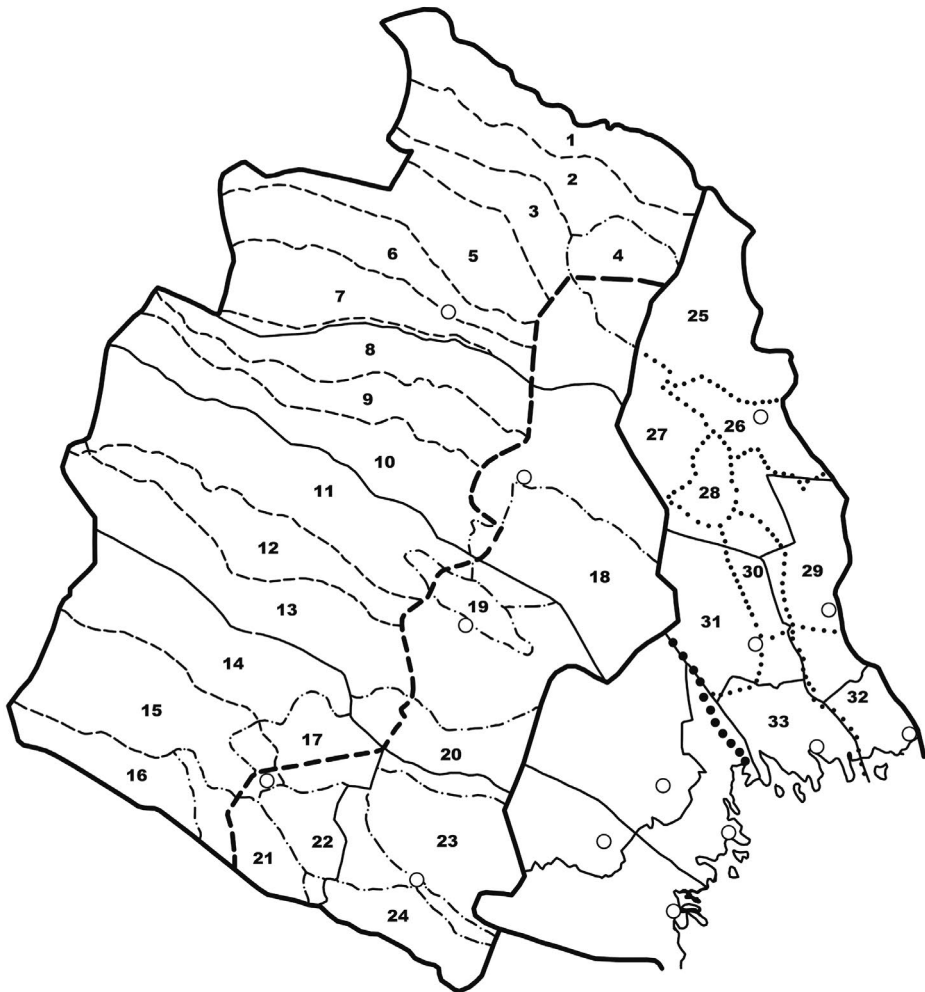
Tornionjoki-hankkeen arkistoaineistossa on yksityiskohtaisia suunnitteluluonnoksia hankkeiden toteuttamisen eri vaihtoehdoista. Esimerkiksi vuoden 1958 Käsivarren yksityiskohtaisessa rakennussuunnitelmassa tehtiin pohjoisten tunturialueiden vesivarojen käyttöön useita suunnitelmia.⁶⁴⁸ Suunnitelmien yksityiskohdat olivat oletettavan huonosti paikallisten tiedossa. Suunnittelussa ei toteutunut läpinäkyvyys, eikä paikallinen sosiaalinen hyväksyntä ollut rakentajalle oleellista. Kenttätöitä tehneet insinöörit eivät saaneet kertoa työstään paikallisille. Imatran Voima Oy:n johto halusi pitää tiedottamisen omissa käsissään. Koskiosuuksien ostoasiamiehet valittiin huolella luotettavista toimijoista. Jakokunnat ottivat kantaa vesirakentamiseen koskiosuuksien myyntineuvotteluissa. Jos kaupat kiikastivat, suurimpana syynä oli hinta. Ilmeisesti myös Norrbottenin lääninhallitus⁶⁴⁹ asetti kapuloita kalottiyhteistyölle.

Suomen poronhoidon kannalta vaihtoehtojen A ja B vahinkoala oli noin 4 000 hehtaaria suurempi kuin C-vaihtoehdossa. Suomen osalta vahingot keskittyivät Enontekiölle. Vaihtoehdoissa A ja B Könkämäenon⁶⁵⁰ Lammaskosken altaan porotaloushaitaksi (+462,5 m) laskettiin 22,5 miljoonaa markkaa ja Pahtakosken altaan (+385,0 m) 19,5 miljoonaa markkaa, Lätäsenon Isokurkkion altaan (+418,0 m) 16,0 miljoonaa markkaa ja muiden altaiden 33,0 miljoonaa markkaa. C-vaihto-

ehdossa Könkämäenon ja Lätäsenon alueiden suurin porotalousvahinko laskettiin Kelottiluspan altaalle (+397,5 m) 39,0 miljoonaa markkaa. C-vaihtoehdon kokonaisvaikutus laskettiin mainitulla alueella 111,0 miljoonaksi markaksi. Ruotsin osalta C-vaihtoehdossa porotalousvahingot keskittyisivät kolmelle pohjoisimmalle saamelaiskylälle, kun taas A- ja B-vaihtoehdoissa Tornionjokeen rajautuville ja siitä etelään oleville poronhoitajille. Ruotsin saamelaiset olivat tyytymättömiä Pysäkurkion, Vuotnan ja Vettasjärven altaisiin. Kritiikillä oli painoarvoa, sillä hankkeen taustamuistiossa todettiin *”otvivelaktigt innebär dessa regleringar så kraftiga ingrepp i renskötselns näring, att företagets tillåtlighet kan ifrågasättas.”*⁶⁵¹ Porotalouden saamat korvaukset olisivat olleet Ruotsissa vuoden 1961 laskelmien mukaan viidestä reiluun kuuteen miljoonaan kruunuun ja Suomessa 1,6 miljoonasta kahteen miljoonaan kruunuun. Näissä luvuissa eivät ole mukana Käsivarren Lapin kaikki suunnittelussa olleet padotus- ja voimalahankkeet.⁶⁵²

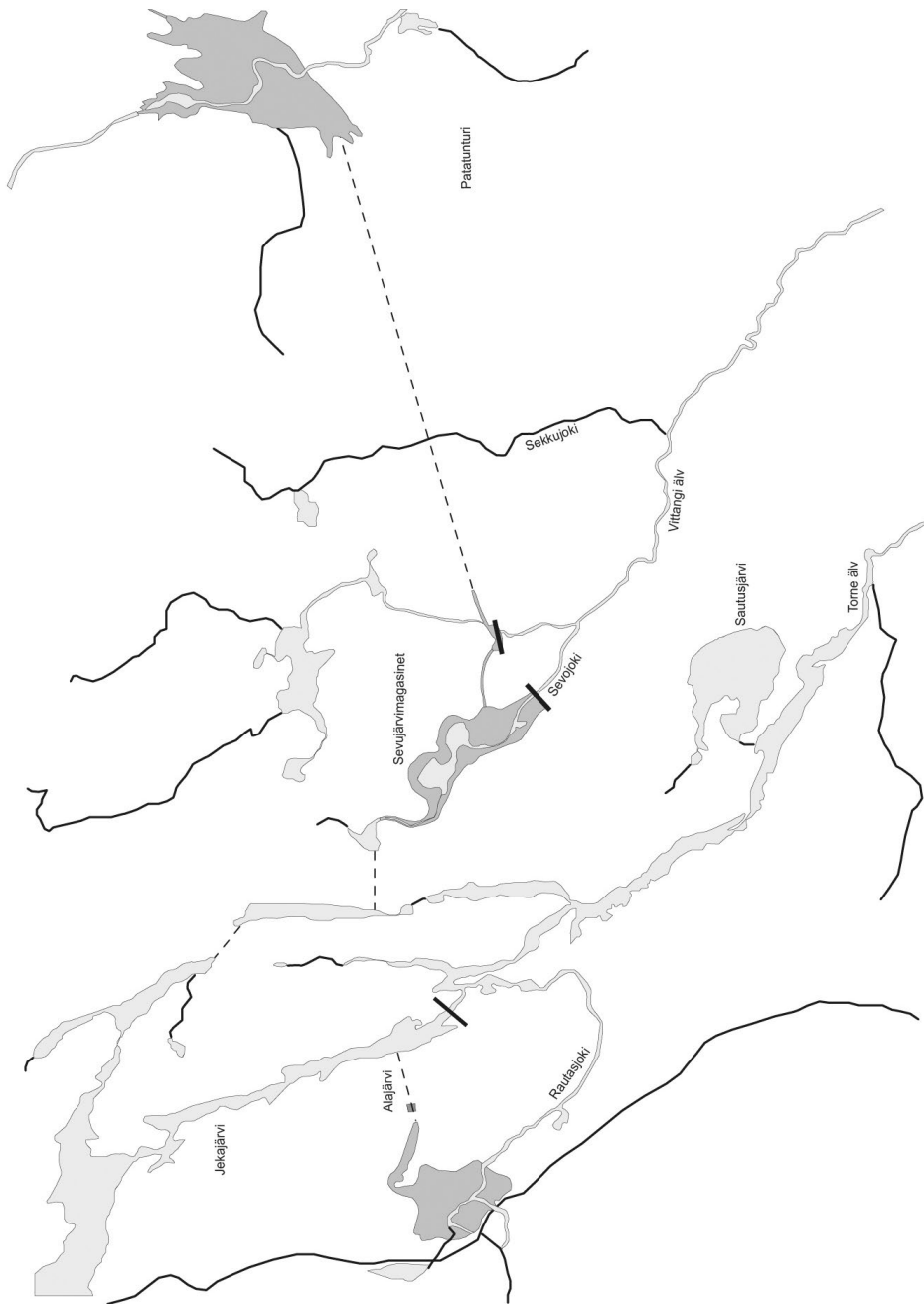

Dokumentti 010. C-rakentamisvaihtoehtoon liittyi Tornion- ja Kalixjoen latvavesien kääntäminen pato-, allas-, kanava- ja tunnelijärjestelmillä Tornionjärveen ja siitä Vassijauren suurvoimalaan. Voimatalous piti vaihtoehtoa kustannustehokkaana. Kansalaiskeskustelussa vaihtoehto tyrmättiin laajalti. Vesivoimakomitean alakomiteakin totesi toukokuussa 1961, että C-vaihtoehdon esteeksi saattoi tulla kulttuuriarvot. 13.6.1962 myös Ruotsin Vesivoimayhdistys esitti epävarmana pitämänsä C-vaihtoehdon hylkäämistä. Lähde: ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 951 ja # 1995.

●●●	TOIMILUPA-ALUEEN RAJA	1. Könkämä	15. Semisjaur-Njarg	29. Korju
	SAAMELAISEN TOIMILUPAKYLÄN RAJA	2. Lainiovuoma	16. Svaipa	30. Pirttijärvi
----	METSÄSAAMELAISKYLÄN RAJA	3. Saarivuoma	17. Stäkke	31. Ängeså
----	TUNTURISAAMELAISKYLÄN RAJA	4. Vittangi	18. Gällivare	32. Liehittäjä
—	LAPINMAAN RAJA	5. Talma	19. Serri	33. Kalix
—	KUNNANRAJA	6. Rautasvuoma	20. Udtja	
---	VILJELYRAJA	7. Laevas	21. Maskaure	
○	KUNTAKESKUS	8. Norrkaitum	22. Västra Kirkkejaure	
		9. Mellanbyn	23. Östra Kirkkejaure	
		10. Sörkaitum	24. Mausjaure	
		11. Sirkas	25. Muonio	
		12. Jäkkäkaska	26. Sattajärvi	
		13. Tuorpon	27. Tärendö	
		14. Luokta-Mavas	28. Mestos	

Kartta 006a. Vesirakentaminen oli myös saamelaiskysymys. Norrbottenin saamelaiskylät. Alkuperäinen kartta teoksesta Groth & Lassinantti 1983, 28.

Kartta 006b. Tornionjoki–Kalix-bankeeseen liittyvä Sopperon säännöstelyaltaan (575 Mm³) ja Sopperon noin viisi peninkulmaa pitkän maakanavan suunnitelma vuodelta 1959. Ylä-Sopperon kylän yläpuolelta Lainionjoen latvavedet oli tarkoitus johtaa Vittanginjoen kautta Tornionjärveen. C-suunnitelmassa muiden säännöstelyaltaiden tilavuudet: Rautasjärvi 300, Rautas 100, Tornionjärvi 4 200, Sevujärvi 175, Nierijärvi 430, Lammassjärvi 520, Kelottijärvi 250, Kaitumjaure 550 ja Vuotnajärvi 60 miljoonaa kuutiometriä. Lähde: ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 730.

Vuotuiskiertoon perustuva poropaimentolaisuus oli Käsivarren Lapissa päätty-
mässä 1960-luvulla. Se osaltaan helpotti perinteisen elinkeinon intressien sivuut-
tamista. Rakentajan retoriikassa taantuvia elinkeinoja ei tarvinnut huomioida tai
poronhoito ei voinut olla este vesivoiman hyödyntämiselle, ja myös poliitikkojen
puolelta esitettiin vaatimuksia modernisoituvaan yhteiskuntaan sopeutumisesta.
Vaikka poronhoitajat asettuivat aloilleen, porojen laidunkierro jatkui.

1930-luvulla Enontekiön poromäärä oli noin 13 200–14 400 poroa. Poron-
omistajia oli 220. Koko Lapin poroluku (vasat mukaan lukien) oli 1930-luvun puo-
livälissä noin 100 000.⁶⁵³ Poronhoitoa harjoitettiin 1950- ja 1960-luvuilla useissa
Tornionlaakson kunnissa (Ylitornio, Pello, Kolari, Muonio ja Enontekiö), mutta
seudun voimalaitoshankkeet vaikuttivat lähinnä Enontekiön Lapin paliskunnan
tunturiporotalouteen. Enontekiöllä oli laajat valtion yhtenäiset metsäalueet, ja
Ruotsin saamelaisella poronhoidolla oli lainsäädännöllistä erityisturvaa. Tornion-
laakson muissa kunnissa, joissa porotaloutta oli, se oli metsäporonhoitoa ja rajoit-
tui niiden järviolueisiin, joten Tornionjoen rakentamisen välittömät vaikutukset
tuskin olisivat vaikuttaneet kovinkaan paljon niiden porotalouteen. Tornionjoen
kuivuminen olisi tuonut porotaloudelle yhden lisäinvestoinnin raja-aidan raken-
tamisena. Vesivoimakomitean linjauksen mukaan metsäporonhoidon laidunme-
netykset olisivat olleet niin pienet kaikissa rakentamisvaihtoehdoissa, ettei sitä
tarvinnut ottaa huomioon etenkin sen vuoksi, että laitumet olivat alueella, *”jonka
käyttö laitumena voidaan asutuksen vuoksi asettaa jo nyt kyseenalaiseksi”*. Sinällään
myös metsäporonhoidolla (875 poronmistajaa ja poromäärä noin 11 200) oli
pientilavaltaisella alueella merkittävän sivunelinkeinojen asema, kuten oli myös
kalastuksella. Vuoden 1959 Pajalan tiedotustilaisuudessa yleisöpuheenvuorossa
oltiin kuitenkin huolestuneita alemman Tornionjokilaakson metsäporonhoidosta.
Ruotsin puolella poronhoidon selvitystä teki Lapinviraston virkamies. Suomen
puolella Tornionjoki-hankkeen poronhoitoselvitys keskittyi Enontekiön Juuson,
Labban, Kovan, Palojärven ja Rytinevan lapinkyliin. Selvitystä teki oman pitäjän
mies, saamelainen lakitieteen ylioppilas Oula Näkkäläjärvi. Selvityksen pohjana
käytettiin tiedonkeruulomakkeita.⁶⁵⁴

1960-luvun alussa Enontekiön saamelaisista porotalous oli 66 prosentille amma-
tissa toimivista pääasiallinen toimeentulon lähde. Enontekiön Lapin paliskunnan
Juuson, Labban, Kovan ja Palojärven lapinkyläisten ihmiset saivat 1950-luvun lopussa
pääasiallisen toimeentulonsa poronhoidosta. 1950-luvun Enontekiön henkikirja
määrittelee paimentolaissaamelaiseksi (henkikirjassa lappalaiseksi) noin 130 henki-
lää. Erkki Nickulin (1968) mukaan ammatissa toimivista saamelaisista poronhoito
oli pääelinkeinona 92 henkilöllä. Tunturisaamea puhuvien määräksi Nickul laski
vuoden 1962 aineistossa Enontekiöltä 318 henkilöä. Perhekunnilla oli varsin paljon
sukulaissuhteita sekä Norjaan että Ruotsiin.⁶⁵⁵

Viittasin edellä vesivoimatalouden haittojen käsittelyyn saamelaisten yhteistyö-
elimissä vuonna 1956. Tornionjoki-hankkeen luontaiselinkeinoille aiheuttamiin

uhkiin varautumisesta ei ole tietoa konkreettisesta yllirajaisesta neuvonpidosta 1950- ja 1960-lukujen vaihteesta.

Tornionjoki-hankkeen käynnistyessä Enontekiön Lapin paliskunnan poroisäntä oli poliisikonstaapeli J. E. Baas (s. 1899). Vuonna 1959 kylissä oli yhteensä 34 ruokakuntaa, joiden yhteenlaskettu henkilömäärä oli noin 150. Kyläkuntien poromäärä oli 10 220, ja lisäksi kylien poronomistajat hoitivat ja laidunsivat muiden paikallisten 1 362 poroa. Laidunnettujen porojen määrät olivat kyläkunnittain seuraavat: Juuso 3 026, Labba 1 983, Kova 4 574, Palojärvi 1 941 ja Rytineva 58 poroa.⁶⁵⁶

Paliskunnan noin 4 600 neliökilometrin laajuiset laidunalueet olivat Könkämä- ja Lätäsenon varsilla rajoittuen idässä Palojokeen ja muilta osin valtakunnan rajaan. Lisäksi Lapin ja Näkkälän paliskunnilla oli yhteislaitumia Paljoen länsipuolella Paljojoensuun–Hetan-maantien ja Enontekiön–Muonion-kuntarajan välisellä alueella. Laidunalueesta talvilaitumina oli käytössä noin 1 250 neliökilometrin alue. Kullakin kylällä oli omat porokarjan laidunkiertonsa (kevät-, kesä-, syys- ja talvilaitumet).

Tornionjoki-hankkeen kokemusaineisto on hankkeen luonteeseen liittyen ohut, ja erityisen ohut se on tunturiporonhoitajien osalta. Organisaatioiden näkemyksiä on arkistolähteistä löydettävissä, mutta niukasti yksilö- tai perhetason kokemuksia hankkeen herättämistä huolista ja kuulluksi tulemisesta. Paine luontaiselinkeinojen sopeutumiseen moderniin yhteiskuntaan ja sitä kautta vastakertomuksen siipien leikkaaminen oli ilmeinen. Hankkeessa kuitenkin oltiin sekä Suomen että Ruotsin puolella poronhoidon taustaselvitysten tekemisessä suunnitelmallisempia kuin Sodankylän tapauksessa. Ruotsissa hankkeen yhteydessä nostettiin Suomea selvemmin esille saamelaiden ja luonnonsuojeluyhdistysten toimesta myös saamelaisvähenmistön oikeudet. Selvitysten kenttätöissä oli saamelaisia tai saamelaiskysymykseen perehtyneitä viranomaisia. Suomessa erityisselvitys tehtiin vain Enontekiön osalta. Muualla Suomen-puoleisessa Tornionjokilaaksossa käytettiin paliskuntien luettelointia ja maatalouslaskennan tuloksia. Laidunmaita ei kuitenkaan luokiteltu. Sen sijaan vahinkolaskelmissa lähdettiin jutaamisen säilymisestä, mutta perinteen jatkumisen todellisia edellytyksiä suunnittelussa ei kartoitettu. Saamelaisyhteisöjen huoli vesirakentamisen haitoista alkoi murtautua esille 1960- ja 1970-lukujen myötä. Näistä vastakertomuksista Altan rakentamisen vastustus on tunnetuin, mutta jo Luulajanjoen rakentaminen aiheutti tyytymättömyyttä.

Luonnonsuojelunäkökulmaa Ruotsista ja Suomesta

Terra nullius -retoriikalla purettiin alueiden sosiaalista merkitystä tai korostettiin Lapissa olevan niin paljon tilaa, että rakentamisesta huolimatta myös alkuperäistä luontoa jäi riittävästi. Tornionjoki-hankkeessa luonnonsuojelullinen näkökulma oli painavampi tekijä kuin Sodankylän allashankkeissa. Suomalaisella ja ruotsalaisella luonnonsuojeluväellä oli vesivoimarakentamisen kannanotoissaan eroja 1950- ja 1960-luvuilla. Ruotsissa perustettiin ”Torneälvens Framtid”, Tornionjoen Tulevaisuus -niminen yhdistys vuonna 1960. Yhdistyksen johdossa oli metsänhoitaja J. T.

Sahlberg Haaparannasta. Yhdistys keräsi nimiä joen rakentamista vastustaneeseen adressiin. Muun muassa Pajalan kunnanvaltuuston puheenjohtaja Johan Andersson vastusti kaikkea Tornionjoen vesivoimarakentamista. Paikalliset ja Norrbottenin lääninhallitus vastustivat C-vaihtoehtoa.⁶⁵⁷

Tornionjoen Tulevaisuus -yhdistys perusteli kielteistä Tornionjoen rakentamiskantaansa viihtyvyystekijöillä eli ”*ilman vapaata jokea ei paikkakunta ole elävä*”, uitolla, lohen ja siian kalastuksella, matkailulla, puolustuspolitiikalla, tutkimuksella, poronhoidolla, paikallisliikenteellä, ilmastollisilla tekijöillä ja pohjavesiseikoilla. Ruotsin luonnonsuojelupiirit eivät uskoneet koskien rakentamisen parantavan Tornionlaakson toimeentuloa. Kaksikielinen Haparandabladet/Haaparannanlehti (17.2.1962) piti Ruotsin luonnonsuojeluväen esittämää kritiikkiä vesivoimarakentamista kohtaan perusteltuna, vaikka muistutti mitalin toisesta puolesta – seutukunnan muuttotappiosta ja työttömyydestä.⁶⁵⁸

Norrlandin luontoyhdistys, Norrlands naturvärn, totesi lausunnossaan Tornionjoki–Kalixjoen-hankkeesta, että pitäisi kunnioittaa Lapin ihmisten halua elää perinteisissä ympäristöissä ja perinteisillä elinkeinoilla. 16.7.1962 antamassaan lausunnossa yhdistys totesi muun muassa seuraavaa: ” - - - I Lappland det viktiga vara att dess innebyggare få försätta in sin gamla miljö och ungefär i sin hittillsvarade livsföring - - .” Yhdistys pahoitteli myös ihmisten sivuuttamista: ”*Ingen hänsyn har tagits till människan.*”⁶⁵⁹

Ruotsin tiedeakatemia kokosi laajan rintaman kansainvälistä tiedeyhteisöä vastustamaan Tornionjärven tekemistä säännöstelyaltaaksi. Tiedepoliittisena julistuksena pidettävään Bör Torneträsk regleras? -julkaisuun (1960) koottiin murskaava kritiikki luonnontieteilijöiltä Pohjoismaista, Belgiasta, Ranskasta, Irlannista, Italiasta, Alankomaista, Sveitsistä, Espanjasta, Isosta-Britanniasta ja Pohjois-Irlannista, Saksasta, Itävallasta, Yhdysvalloista, Kanadasta, Intiasta, Israelista, Australiasta ja Uudesta-Seelannista. Julkaisu oli ympäristöpoliittinen kannanotto Tornionjärven puolustamiseksi. Kriittisen kannanoton pohjoiseen voimalaitoshankkeeseen antoivat myös kansainvälinen luonnonvarajärjestö (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) ja kansainvälinen lintujärjestö (International Council of Bird Presentation).⁶⁶⁰

Tornionjoki-hankkeessa Suomen Luonnonsuojeluyhdistys oli keskeisellä vaikuttajapaikalla, mutta vaikka yhdistys esitti rakentamiseen ja vesivoimakomitean mietintöön kritiikkiä, se ei asettunut järjestövoimallaan hankkeen vastustajaksi. Se oli kommentoija muttei vastustaja. Suomen Luonnonsuojeluyhdistys otti Tornionjoen rakentamiseen kantaa tammikuussa 1961. Yhdistys (puheenjohtaja, professori Niilo Söyrinki ja sihteeri, varatuomari E.-P. Paavolainen) lähetti huolestuneen kirjeen Tornionlaakson Matkailijayhdistykselle. Luonnonsuojeluyhdistyksen mukaan ”*Tornionjoen olemassaolo on vaarassa*”. Yhdistyksen mukaan paitsi maisemakuvalle ja asukkaiden viihtyvyydelle joen rakentaminen tuottaisi perinteiselle elinkeinölle niin kuin metsänhoidolle, uitolle, maanviljelykselle, poronhoidolle ja

kalastukselle vaikeasti arvioitavia ja arvaamattomia taloudellisia vahinkoja, puhumattakaan matkailusta, jonka taloudellinen merkitys oli kasvamassa. Luonnonsuojeluyhdistys korosti myös luonnontilaisen Tornionjoen ainutlaatuisuutta. Yhdistys myös piti voimalaitosrakentamisen työllisyysvaikutuksia väliaikaisena. ”*Kun valmistelut vesivoimataholla kuitenkin jatkuvat täydellä voimalla, on olemassa vaara, että ne kaikessa hiljaisuudessa edistyvät niin pitkälle, että ehkä jo yksistään niihin ubrattujen varojen tähden esitetään rakentaminen välttämättömäksi. - - -. Sen vuoksi, että atomivoiman saanti alkaa maassamme toteutua jo noin 10 vuoden kuluessa, olisi anteeksi-antamatonta, jos vielä tässä vaiheessa tuhotaan arvoja, joiden säilyttämisiksi meidän olisi yritettävä tehdä kaikki voitavamme.*” Tornionlaakson Matkailuyhdistys lähetti Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen kirjeen tammikuun lopulla Tornionlaakson kuntain keskustoimikunnalle, mutta varoi visusti määrittelemästä omaa kantaansa asiaan. Tornionlaakson kunnissa oli jo 1960-luvun alussa matkailulautakuntia, mutta matkailun arvostus kuntataloudellisessa elinkeinopolitiikassa oli vielä aika heiveröistä.⁶⁶¹ Matkailulla kuten kalastuksella näytti olevan edessään varsin antautuva sopeutuminen rakennettuun Tornionjokeen.

Kasvitieteen professori Niilo Söyrinki, sittemmin Oulun yliopiston rehtori (1962–1965), seurasi 1950- ja 1960-lukujen taitteessa Pohjoiskalotin vesivoimahanketta aitiopaikalta. Hän osallistui suunnitteluvaiheessa rakentamista käsitellessiin kokouksiin Tornionlaaksossa ja myös Ruotsin Luonnonsuojeluyhdistyksen ja Norrbottenin lääninhallituksen järjestämälle retkelle, jossa oli tarkoitus selvittää paikallisten mielipiteitä hankkeesta. Elokuun 1959 retkelle (Haaparanta–Karunki–Ylitornio–Pello–Pajala–Kiiruna–Abisko) osallistui Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksestä myös sihteeri E.-P. Paavolainen ja luonnonsuojelunvalvoja R. Kalliola. Ruotsalaisten delegaatioon osallistuivat luonnonsuojeluväestä oikeusneuvos G. Wallin ja maisteri I.-E. Esping, Norrbottenin läänin maaherra M. Näslund, professori C. Malmström Ruotsin tiedeakatemiasta, professori G. Beskow, joka oli luokitellut Ruotsin vesistöjä luonnonsuojelu- ja kulttuuriarvojen kannalta, Ruotsin Metsähallituksesta toimistopäällikkö C. Oldertz, Norrbottenin läänin metsänhoitaja S. Lindroth, Ruotsin Matkailijayhdistyksen toiminnanjohtaja H. Sehlin ja Ruotsin Vesirakennushallituksesta yli-insinööri K.-A. Scherman. Ruotsalainen sisaryhdistys ajoi puolueettoman, luonnonsuojelua ja maisemanhoitoa edustavan komitean asettamista selvittämään Pohjoiskalotin vesivoimasuunnitelmaa. Suomalaiset pysyivät asiassa neutraaleina, mutta Kalliola toi julkisuuteen sanomalehdistössä matkan aikana kuulemaansa kansalaispalautetta. ”*Mutta kun rakentaminen toisaalta tietäisi kalastuksen loppumista ja vaikeuttaisi suuresti poronhoitoa ja uitto-oloja sekä olisi musertava isku asukkaiden kiintymykselle jokilaaksoonsa ja sen perinteisiin, tuntui paikallinen väestö kaikkialla suhtautuvan hyvin epäluuloisesti yritykseen. Suurinta vastustusta herättää Atlantin suunnitelma*”, kuvaili Kalliola.⁶⁶²

Filosofi Kari Väyrynen on luonnehtinut Söyringin luonnonsuojelujattelun lähtökohdiksi ajatuksen eettisestä luonnonsuojelukasvatuksesta, eräänlaisen

sympatiaeettisyyden, kristillisyyden ja kantilaisen etiikan ”*epäsuorien velvollisuuksien*” opin. Reino Kalliolan luonnonsuojelujattelussa puolestaan oli keskeistä tieteellis-utilitaristinen näkökulma eli turvata tutkimus- ja kokeilukohteet ja yleinen kulttuurimerkitys. Turmeltumaton luonto oli ”*virvistävä keidas*” teknistyvän ja koneellistuvan ajan ihmiselle. Kalliola nosti siten esille ”*sosiaalista luonnonsuojelua*”.⁶⁶³ Kalliola joutui jälleenrakennusajan ainoana luonnonsuojelun virkamiehenä aika mahdottoman tehtävän eteen. Jälleenrakennus, siirtolaisten asuttaminen, koskivoiman rakentaminen ja tehometsätalouden nousu vaativat luonnonresurssien eksten-siivistä käyttöä, joten säilyttävälle luonnonsuojelulle jäi vähän liikkumatilaa etenkin kun vastuuministeriö eli maa- ja metsätalousministeriö oli haluton edistämään luonnonsuojelutavoitteita 1950- ja 1960-luvuilla.

Luonnonsuojelun taholta ei professori Niilo Söyringin mukaan haluttu puuttua kansakunnalle elintärkeiden taloudellisten ratkaisujen tekoon, mutta luonnonsuojelijoiden velvollisuutena oli muistuttaa kulttuuristen ja muiden näkökohtien merkityksestä, jotka helposti unohdetaan tai aliarvioidaan pelkästään taloudellisiin päämääriin pyrittäessä. 1960-luvun puolivälissä Tornionjoki-hanke oli jo hiipumaan päin, joten hankkeen vastustamisen teräkin heikkeni. Hanketta ei kuitenkaan vielä tuossa vaiheessa ollut kuopattu. Vasta vuoden 1969 suomalais-ruotsalaisen rajakomitean mietintö hautasi hankkeen. Rajakomitea katsoi, ettei kysymys rajajokien vesivoiman hyväksikäyttämisestä ollut ajankohtainen Suomessa sen enempää kuin Ruotsissakaan.⁶⁶⁴

Tornionjoki-hankkeen ollessa kuumimmillaan Suomen Luonnonsuojeluyhdistys oli julkisissa kannanotoissaan varovainen. Sen sijaan vuonna 1969 Suomen Luonnonsuojeluyhdistys ja Miljöopoliittinen yhdistys (per. 1969) irtisanoutuivat yksiselitteisesti Tornionjoen vesivoimarakentamisesta. Yhdistysten kannanoton mukaan Tornionjoen valjastaminen ei olisi luonnonvarojen järkevää käyttöä.⁶⁶⁵

Ympäristön säilyttäminen painottui ennen muuta osassa kannanotoista etenkin Tornionjärven puolustamisessa. Vähäiselle huomiolle tässä keskustelussa jäi Tornionjoen ympäristön luontaiselinkeinokulttuurien painoarvo, myös lohi ja alueen suojelualueet. Tornionjoki–Kalix-hankkeen vaikutuspiirissä oli kaksi kansallispuistoa: 50 neliökilometrin laajuinen Abiskon kansallispuisto ja 24,5 neliökilometrin laajuinen Vadvetjäkan kansallispuisto. Rakentaja esitti mielellään tulkintaa, että vaikka rakentaminen muuttaisikin maisemaa, koskematonta luontoa säilyisi alueelle yllin kyllin. Ajan hengessä tällainen argumentti puri varsin hyvin.

Lokan säännöstelyallas rakennettiin Sompion luonnonpuiston viereen. Tornionjoen vesistön rakentamisen vaikutukset olisivat ulottuneet myös Kilpisjärvelle. Mallan luonnonpuisto (per. 1938) sijaitsee Enontekiön Kilpisjärvellä. Mallatunturit nousevat suoraan Kilpisjärven rannasta. Mallan tunturiryhmä rauhoitettiin ensimmäisen kerran jo Venäjän vallan aikaan vuonna 1916.⁶⁶⁶

Suojelualueiden turvaama suojastatus ei 1950–1960-lukujen luonnonresurssien hyödyntämisessä ollut, etenkin ristiriitatilanteissa, vahva. Kemijoki Oy:n edustaja

kuitenkin totesi vuonna 1964 Luulajanjoelle suuntautuneessa matkakertomuksessa ruotsalaisten tehneen Satisjauren altaan raivauksen suurelta osin siksi, että viidesosa altaasta tuli Stora Sjöfalletin luonnonpuiston alueelle.⁶⁶⁷

Tornionlaakson pohjoisosassa maanomistusolosuhteet olivat vielä 1950-luvun lopulla osittain jäsentymättömät, koska isoajakoa ei ollut viety loppuun Enontekiölle. Pohjoista kohti mentäessä valtion omistusosuus nousi yhä hallitsevammaksi. Se antoi valtionyhtiölle suunnitteluun laajat toimintamahdollisuudet. Muun muassa jo syksyllä 1950 Metsähallitus tiedusteli kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriöltä ja ministeriö puolestaan Valtion vesivoimatoimikunnalta, mihin järjestelyihin sen pitäisi ryhtyä muodostettaessa Inarin ja Utsjoen kuntiin yhteismetsäalueita, jotta valtion edut turvattaisiin voimalaitoksia ja niiden yhteyteen mahdollisesti rakennettavia teollisuuslaitoksia varten.⁶⁶⁸

Länsiraja-lehti iloitsi marraskuussa 1959 seuraavasti: *”Ilmeisesti nyt ei ole tarkoitus suorittaa rakentamista siten kuin aikoinaan aloitettiin Isohaaran rakentaminen, t.s. se osa jokivarressa asuvaa väestöä, jonka elämään ja elinehtoihin ratkaisut vaikuttavat, ei kyennyt siinä vaiheessa muuta kuin toteamaan, että voimalaitosta rakennetaan. - - Ilmeisesti voimalaitosyhtiöt ovat tästä jotakin oppineet, koskapa Tornionjokivarren valjastamisen tutkimukset suoritetaan toisenlaisella perusteellisyydellä.”*⁶⁶⁹ Suotutkija Heikki Ruuhijärvi iloitsi 1970-luvun alussa Kemihaaran säännöstelyaltaan osalta samoin, että nyt asiat tutkitaan perusteellisesti.

Tornionjoen virtaama herätti muunkinlaista vesiresurssikeskustelua (vrt. B1- ja B2-vaihtoehdot). Kysymys oli Tornionjoen bifurkaation (joen kahtaalle virtaaminen) muuttamisväitteistä. Kesällä 1960 kommandiittiyhtiö Ahti Hanhirova & Kumppanit jätti kantelun Tornionjoen virtaaman mahdollisesta siirtämisestä Ruotsin eduksi. Kantelun mukaan ruotsalaiset olivat hyödyntäneet Tärännön bifurkaatiota ja siirtäneet Tornionjoen vedestä 70 m³/s virtaamaan Kalix- eli Kainuunjokeen. Lisäksi Iso-Näränkosken niskassa Alatornion Vojakkalassa oli perkauksilla saatu Ruotsin Teppolanrantaan virtausta lisääntymään ja vastaavasti pienentymään joen Suomen puoleisessa osassa. Uppsalan yliopiston maantieteen laitokselta S. Hjorthin vuonna 1971 julkaiseman yleisselvityksen mukaan Tornionjoen keskivirtaama vuosien 1925–1959 aineiston perusteella oli Tärännönväylän yläpuolella 144 m³/s ja se jälkeen 62 m³/s. Lauri Vuorion vuoden 1987 tutkimusartikkelin mukaan mitään suuria muutoksia ei virtaamissa ole havaittu, vaikka tarkastelu aloitettaisiin vuodesta 1916, jolloin seuranta alkoi.⁶⁷⁰

Bifurkaation käyttäminen niin, että Kalixjoen vesivirtaamaa olisi käännetty Tornionjokeen, ei puolestaan käynyt Kalixin alajuoksun kunnille. Haparandabladet/Haaparannanlehti julkaisi useita asiaan liittyviä artikkeleja. Alueen asukkaat olivat muutenkin aktiivisia etujensa puolustajia. Bifurkaation tiimoilta ilmassa oli pienen ”vesisodan” enteitä, ja nokittelu jatkui myöhemminkin. Bifurkaatiossa ja mahdollisesta Kalixjoen virtaamaa voimistaneista toimenpiteistä ja sitä kautta Tornionjoen veden vähentymisestä käytiin julkista keskustelua pitkin 1900-lukua.

Bifurkaatio-keskusteluun liittyi tieteellisiä, voimataloudellisia, kalastus- ja metsätaloudellisia, matkailu- sekä kansallisia intressejä. ”*Tornionjoen luonnontilaisuutta uhkaa kuitenkin jatkuvasti yhä päivänpolttavammaksi noussut kysymys veden ryöstämisestä ainutlaatuisen bifurkaation kautta kokonaan Ruotsin alueella virtaavaan Kalixjokeen*”, kirjoitti Helsingin Sanomat tammikuussa 1974.⁶⁷¹ Asia liittyi uiton siirtymiseen Tornionjoesta Kalixjokeen. Myös suunnitelmat Kalixjoen rakentamiseksi nousivat keskusteluun uudelleen 1970-luvulla. Muun muassa Norrbottenin läänin maaherra Ragnar Lassinantti kannatti rakentamista.

Voimalahankkeen vaikutusten selvittämiseen Ruotsi panosti Suomea enemmän. Painopiste oli instituutioiden selvityksissä, ja suora kansalaisosuus jäi vähäiseksi. Ruotsissa vaikutusten arviointiin osallistuivat Geologinen tutkimuslaitos, Upsalan yliopiston ja Tukholman kauppakorkeakoulun maantieteen laitokset, Valtakunnan muinaistutkimusvirasto ja Tiedeakatemian luonnonsuojelutoimikunta sekä Norrbottenin lääninhallitus. Suomessa prosessissa kuultiin Suomen Matkailuyhdistystä, Suomen Luonnonsuojeluyhdistystä ja valtion luonnonsuojelunvalvojaa mutta varsin pintapuolisesti. Luonnonsuojeluyhdistyksen jäsenmäärä oli kasvanut 1940-luvun lopulla noin tuhannesta viiteen tuhanteen, mutta 1950-luvun lopulla jäsenmäärä laski. Yhdistys oli luonteeltaan Etelä-Suomeen painottunut akateeminen yhdistys, mutta ei massaliike. Paikallisten ihmisten parissa Tornionjoki-hanke näkyi selkeimmin koskikauppoina, joita tässä ei ole lähdetty tarkemmin avaamaan, koska keskiössä on rakentamissuunnitelman ympäristö-, talous- ja kulttuuriset vaikutukset. Toiseksi koskikauppojen mekanismi oli samantyyppistä eri rakentamiskohteissa, ja niitä tehtiin Tornionjoellakin 1900-luvun alusta 1960-luvulle.

Hanketta käsiteltiin alueen Tornionlaakson kuntien toimielimissä yllättävän vähän. Selitys lienee se, että kuntien edunvalvojana asiassa oli Tornionlaakson kuntain toimikunta jo 1920-luvulta lähtien. Suomen puolella esiintyi jonkin verran julkilaututtuna ihmettelyä, miksi Norrbottenin lääninhallitus oli asiassa aktiivinen, mutta Lapin lääninhallitus pysyi hiljaa.

Poliittisen eliitin siunaama ja kansallisten vesivoimaviranomaisten ja yhtiöiden suunnittelema Tornionjoki-hanke joutui haastetuksi. Erilaisissa kokouksissa ja yhdistyksissä esitetyt kansalaismielipiteet kertovat rakentamishankkeen moniäänisistä vastakertomuksista. C-suunnitelman vastustaminen ei alajuoksilla lähtenyt tunturisaamelaisten etujen puolustamisesta vaan paikallisista elinkeinoeduista, vesirakentamisen aluepolitiikasta ja toisaalta Tornionjärven säilyttämisestä. Vaikka suunnitelmat Tornionjärven muuttamisesta säännöstelyaltaaksi saivatkin laajaa vastustusta, Pohjoiskalotin vesivoimahanke ei kaatunut kansalaisyhteiskunnan vastustukseen, Tornionjoen loheen⁶⁷² tai jokilaakson kulttuurimerkitykseen vaan yleisiin energiapoliittisiin ja turvallisuuspoliittisiin ratkaisuihin. Ruotsin sotilaviranomaiset esittivät omaa Kalix- eli B2-vaihtoehtoa. Ruotsilla ei ollut tarvetta edetä vesivoimarakentamisessa niin nopeasti kuin Suomi olisi toivonut. Tornionjoki-hankkeen vastakertomukset pystyivät vain osittain haastamaan terra nulliuksen

perusretoriikan, jossa haitat marginalisoitiin suhteessa hyötyyn ja vedottiin Lapin ”erämaiden” laajuuteen.

Pohjoiskalotin yhteispohjoismainen vesirakentamishanke herätti elinkeinollista huolta ja huolta luonnonympäristön radikaalista muuttamisesta, mutta hankkeen jääminen suunnitteluasteelle ja valmistelutyön voimataloustekninen painotus jättivät ilmeisesti potentiaalisista vastakertomuksista paljon hankkeen dokumentaation ulkopuolelle. Terra nullius -retoriikan tulevaisuuslupaukset energia-, työllisyys- ja verotulohyötyineen jäädyttivät vastakertomusten tehoa. Myöhemmät rakentamisesitykset olivat keskustelunavauksia, ei sellaista yhteispohjoismaista suunnitelmallista vesirakentamishanketta, mitä oli 1950- ja 1960-lukujen taiteen hanke, jolloin yleinen ilmapiiiri vesirakentamiseen oli oleellisesti myönteisempi kuin myöhemmin.

4.2. Lokka ja Porttipahta

Terra nullius ohitti kohdealueiden elämän ja sosiaaliset rakenteet. Rakentajan näkemykset elinkeinon toimintaperiaatteista eivät vastanneet paikallisten näkemyksiä. Vastakertomuksella pyrin palauttamaan elämän takaisin. Paikallisten reaktiot allasrakentamiseen eivät olleet yhteneväisiä, joten siinä mielessä voidaan puhua vastakertomuksista. Kriittisyys ilmeni monen kohdalla hiljaisena vastarintana, mutta joukossa oli myös avointa haastamista. Lokassa nähtiin myös keskeisen haastajan luopuminen kannastaan. Vastiketilan saaminen hiljensi tilallisen kritiikin.

Lähestyn Lokka-Porttipahdan mikrohistorian narratiivia neljällä asiakokonaisuudella. Ensimmäiseksi tarkastelen allasväen pitkittynyttä asuttamisratkaisua. Tilanne syntyi, kun alkuperäinen Valtion vesivoimatoimikunnan ja Kemijoki Oy:n strategia, että altainen vuoksi muuttamaan joutuneet ostaisivat uuden tilan omaoimisesti, ei toiminut. Toisen vastakertomuksen teema on Sompion saamelaisten elämänmuodon joutuminen uhatuksi ja porotalouden menetysten aiheuttaman tyytymättömyyden ratkaisukeinojen etsimisen käsittely. Kolmas taso on luonnonympäristön muuttumisen aiheuttama yleinen tyytymättömyys. Tähän liittyi paikallisten ilmaisema vastakertomus ahnaasta ja vastuuttomasta vesivoimataloudesta (vesimetsät, turvelautat ja kohonneet elohopea-arvot) sekä luonnon itsensä ”ilmaisema vastakertomus”. Luonto ei ollutkaan niin helposti manipuloitavissa kuin suunnittelussa julkisuuteen annettiin pitkään ymmärtää. Neljäs taso on ruohonjuuritason avoin vastarinta. Suhteutan maanviljelijä, poromies Väinö Ukkolan sitkeää vastarintaa sopeutujiin, joista osa ei hyväksynyt allasrakentamista, mutta ei noussut aktiiviseen vastarintaan. Osa sopeutujista hyväksyi altainen rakentamisen. Niillekin, jotka sopeutuivat tilanteeseen, kodin vesittäminen oli elämän käännekokemus.

Lokka-Porttipahta on toistaiseksi Suomen suurin yksittäinen ympäristöä muuttanut rakennushanke. Allasrakentamisella oli välittömiä ja pitemmän aikajänteen ympäristöllisiä ja kulttuurisia vaikutuksia. Pakkomuutto vetä pakkoon rikkoi rau-

hanajan perusturvallisuutta, muutti allasväestön elämäntapaa, sosiaalisia rakenteita perherakenteista asumiseen ja elinkeinoihin. Siksi on tärkeää liittää vesivoiman rakentamiseen myös paikallinen mikrohistorian taso, ja selvittää, miten allasalueiden tyhjentäminen hahmottui allasväen näkökulmasta, ja tuoda esille tyhjentämisen kipupisteitä terra nullius -narratiivin vastapainoksi. Lapin paliskunnan poroisäntä Aslak Hetan⁶⁷³ mukaan Sodankylän altain rakentamisessa oli kysymys siitä, että ”mettäperällekin” oli keksitty hyvää käyttöä, kun niille lasketaan vesi jauhamaan sähköä. Poroisännän kanta oli 1950-luvulla maltillinen, osin ironinen, mutta hyvin kriittinen jo 1960-luvun puolivälissä. Allasalueiden paliskunnat tuottivat poroisäntiensä johdolla vastakertomusta, jota on jäljitettävissä paliskuntien ja Paliskuntain yhdistyksen pöytäkirjoista, vesioikeudellista aineistoista, lehdistöstä, kirjallisuudesta ja erilaisista allasdokumenteista.

Allasukkaat odottavat pitkään asutustoimia

Suuri osa allasväestä joutui pitkään epävarmuuden aikaan juuri kun sodan jälleenrakennus oli saatu jollakin tavalla päätökseen. Lokan allasväellä oli myös erityistä sodan aiheuttamaa psyykkistä taakkaa partisaani-iskujen takia. Allashankkeiden suunnittelun käynnistyessä Lokan ja Porttipahdan alueilla asui noin 720–730 henkeä. 1950-luvulla Lokan altaan vaikutuspiirissä asui 83 tilalla 615 asukasta (ks. kartta 010 ja taulukko 027).⁶⁷⁴ Porttipahdan vaikutuspiirissä oli 27 tilalla parisataa henkeä (ks. taulukko 028). Allashakkuut ja -rakentaminen toivat alueelle väliaikaista väestöä, ja tilakaupat lisäsivät poismuuttoliikettä. Vuosien 1958–1970 aikana alueen vakituises- ta väestöstä kuoli parikymmentä henkilöä. Noin 80 henkeä lähinnä Lokasta saattoi al- taiden rakentamisen jälkeen jäädä asumaan kotikyläänsä.⁶⁷⁵ Muut joutuivat jättämään kotinsa. Kemijoki Oy katsoi, että kun se oli ostanut tarvittavat allastilat, sillä ei ollut muuta vastuuta. Allasväen asuttamiseen tarvittiin kuitenkin erillislainsäädäntöä. Sen aikaansaaminen vei vuosia. Suomen valtio ja Kemijoki Oy ulkoistivat epävarmuuden yksittäisten ihmisten kannettavaksi vuosikymmeneksi. Osalla tiloista maakauppoja ja muita kauppoja tehtiin useassa palassa usean vuoden aikana. Esimerkiksi Lokan allas- alueella Kavakasta (nro 3) tehtiin kymmenen määrääalan kauppaa, Kuukkelista (nro 6) viisi ja Muteniasta (nro 3:1) neljä kauppaa. Porttipahdan allasalueella Ukkolasta (nro 6) tehtiin yhdeksän erilaista kauppaa tai sopimusta, Pudaksesta (nro 26) kuusi kauppaa ja Hietaniemestä (nro 28) neljä kauppaa.

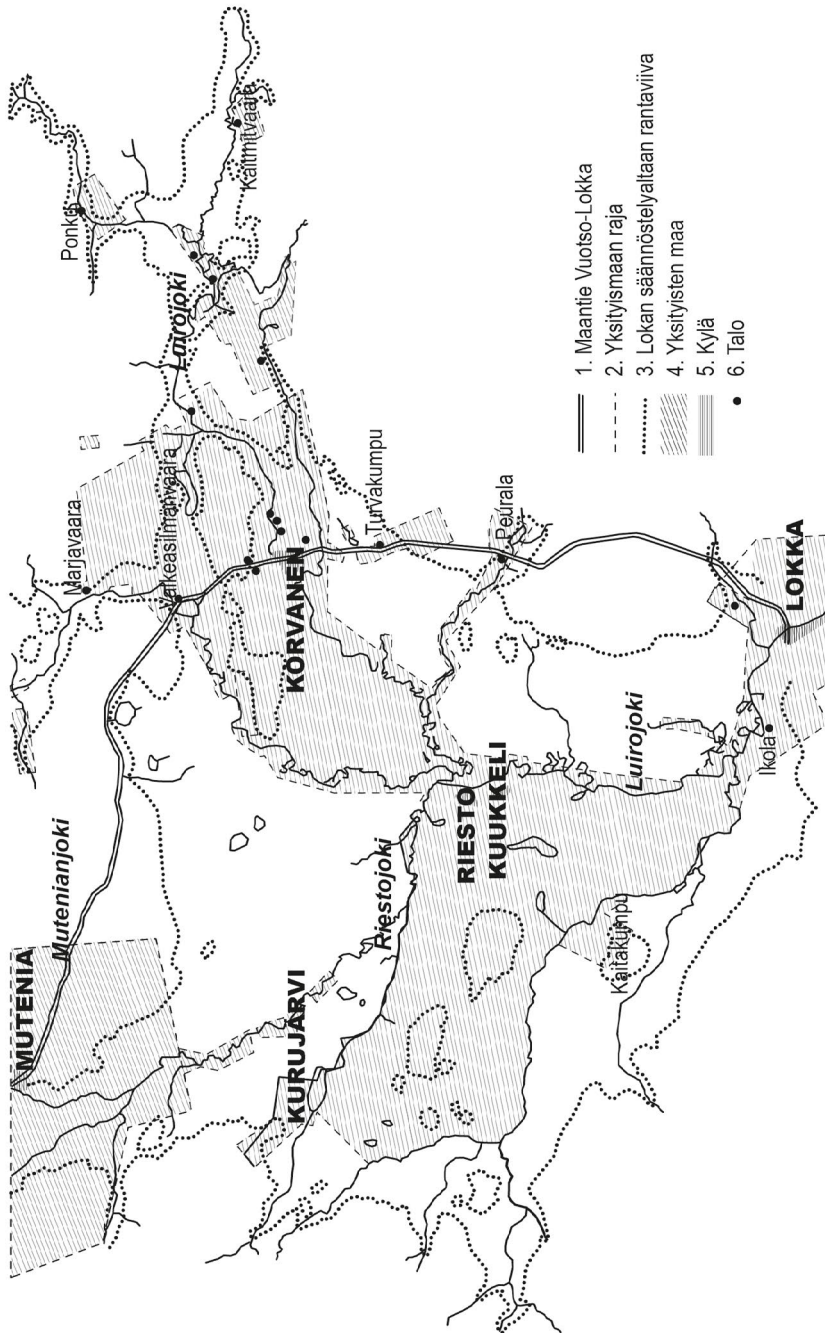
Allastilakauppakirjoissa määriteltiin tilansa myyneiden viimeinen asumisoikeus- ajankohta ja tilan viljelysoikeus vuosia ennen altain vedennostoa. Esimerkiksi Sulo ja Katri Alakorvan tilan kauppakirjassa 4.9.1961 asumisoikeus määriteltiin vuoden 1962 loppuun ja viljelysoikeus satovuoden 1962–1963 loppuun. Uula Maggan perikunnan (kauppakirja 31.1.1959) Uulalan tilan osalta rakennusten käyttöoikeus päättyi vuoden 1959 lopussa ja viljelysoikeus vuoden 1960 lopulla. Viljo ja Albert Alarieston ja Kemijoki Oy:n 23.4.1959 päivätyin kauppakirjan mukaan tilan käyt- töoikeus päättyi kesään 1960. Kun uutta asuinpaikkaa ei ollut ja altaan tulo viipyi

ennakkokaavailuista, osa allasväestä jatkoi asumista entisillä asuinpaikoillaan vuokralaisena. Haastattelujen mukaan osa koki tämän nöyryytyksenä, joka lisäsi katkeruutta.

Tilakaupoissa lähdettiin siitä perusolettamuksesta, että jokainen allas tila kykenisi vuodessa tai parissa hankkimaan uuden asuinpaikan, maatilaa tai vastaavaa. Näin juohevasti asiat eivät edenneet, ja tyytymättömyys kasvoi. Kotipaikasta luopuminen oli monelle vaikeaa. Albert Alariesto (s. 1893) pohti asiaa Lapin Kansan haastattelussa vuonna 1959: *”Mutta hyvä on Riestossa ollut asua näihin asti ja nyt sitä vasta oikein hyvä olisikin, kun lähtö on eessä. Kuin unennäöltä se lähtö tuntuu. Täytyy vain uskoa, että onhan sitä maailmaa muuallakin.”*⁶⁷⁶ Osa allasväestä myi tilansa siinä vakaassa käsityksessä, että he saavat automaattisesti valtiolta uuden asutustilan.⁶⁷⁷ Suomessa oli vahvat perinteet yhteiskunnallisten kriisien hoitamisesta asutuspolitiikalla (mm. torpparivapautus, Lex Kallio ja maanhankintalaki). Yrityksen laajan yhteiskuntavastuun näkövinkkelistä Kemijoki Oy tai Valtion vesiensäännöstelytoimisto jätti asian hoidon puolitiiehen. Valtio viritteli vastiketilasäädöksiä 1950-luvun lopulta, mutta lainsäädäntö saatiin vasta 1960-luvulla, ja allaslain mukaisiin Vuotsen asutusalueen perustamistoimiin päästiin vasta vuonna 1966. Vuotsolla oli etunsa, mutta muun muassa maanviljelyyn se ei ollut kuivana hiekkakankaana sopiva.

Säännöstelyaltaiden ensimmäisestä julkisesta esittelystä ennätti kulua kymmenkunta vuotta, ennen kuin allasevakkojen turvaksi säädettiin allaslaki. Moni koki kymmenenkin vuoden jakson menneen hukkaan tilansa kehittämisessä. Asutus toiminnan verkkainen eteneminen pahensi allasevakkojen sosiaalisia ongelmia, loi epävarmuutta tulevaisuudesta, söi itsetuntoa ja luottamusta yhteiskunnan vastaantuloon sekä kiristi tunnelmia. Siksi on tarpeellista käydä läpi asuttamisvaiheen hitaan etenemisen perusvaiheet. Prosessi on sinällään vastakertomusta allasalueen suunnittelun teknokraattiselle peruslinjalle, jossa allasalueen ihmiset saivat kokemustulkinnan mukaan⁶⁷⁸ usein painostuksella syntyneiden tilakauppojen jälkeen selvittä omillaan.

Suomen 1960-luvulla yleinen poliittinen ilmapiiri alkoi suhtautua entistä nihkeämmin uusien maatilojen perustamiseen.⁶⁷⁹ Allasväki joutui myös asutusviranomaisten ja metsähallinnon ristiriitaisten painotusten maksumieheksi. Valtion metsämaita käytettiin paljon 1900-luvun asutuspolitiikassa (asutuslait 1922, 1936, 1945 ja 1958). Valtion viranomaislaitoksista Metsähallituksen ja Asutushallituksen linjat metsämaita käytöstä asutustoimintaan alkoivat erkaantua yhä kauemmaksi toisistaan. Allasväki sai muutamilta virkamiehiltä ymmärrystä ja tukeakin. Myös asian saamelaisluottuvuus nousi viranomaisvalmistelussa esille jo vuonna 1957. Maataloudellisen rajaseututoimikunnan johtaja, agronomi Yrjö A. Räsänen esitti vuonna 1962, että yleisen edun nimissä allasevakoille pitäisi antaa mahdollisuus aikaisemman ammatin säilyttämiseen ja asuttaa heidät lähelle entisiä kotiseutujaan. Räsänen mukaan Luiron varrella Lokan alapuolella *”on runsaasti asutukseen ja viljelykseen sopivaa maata.”*⁶⁸⁰ Asutusviranomaisilta oli tullut samantyyppisiä esityksiä aikaisemminkin.

Lokan allasalueesta tehtiin 1950-luvulla yksi yhteiskuntatieteellinen tutkimus. Porttipahdasta ei tehty tuossa vaiheessa yhtään tutkimusta. Lokan talourettelö on tarkemmin taulukossa 027. Lokan allasalueelta Kemijoki Oy lunasti 74 yksityistä asuinrakennusta. Vrt. mm. dokumentti 014a; kuvat 014a–014d ja 023–024 ja 029–31. Kartan alkuperäinen lähde Havukkala 1964, 24–25. Ks. Kauhanen 2014a, 130–131.

Taulukko 026. Lokan allasalueen tilat

Mutenia	Riesto	Lokka
Rno 1:1 Tapio	Rno 1:1 Yliara	Rno 1:1a Lokan-Lokka
Rno 1:2 Hannula	Rno 1:2 Keskiara	Rno 1:1b Lokka
Rno 2:1 Karppinen	Rno 1:3 Ala-ara	Rno 1:2 Erkkilä
Rno 17 Taivasselkä	Rno 2 Ollila	Rno 1:3a Lokan-Uutela
Rno 2:5a Lokan-Metsäkarppinen	Rno 3:1 Alariesto	Rno 1:3b Uutela
Rno 2:5b Metsäkarppinen	Rno 3:2 Riesto	Rno 1:4a Lokan-Lokka
Rno 3:1 Mutenia	Rno 3:3 Harju	Rno 1:4b Poikela
Rno 3:2 Anttila	Rno 3:4 Vierelä	Rno 2:5 Autio
Rno 3:3 Ylitälo	Rno 3:5 Mutkala	Rno 2:6 Pekkala
Rno 4 Pokuri	Rno 3:6 Toivola	Rno 2:7 Lokkala
Rno 5:1 Lokan-Pokuri	Rno 3:7 Takala	Rno 2:8 Aittapalo
Rno 5:2 Lokan-Pokuri	Rno 4 Erkkilä	Rno 2:9 Ylirova
Rno 6:1 Keskitälo	Rno 5 Yliriesto	Rno 2:11 Lokan-Ylitälo
Rno 6:2 Junnola	Rno 6 Kuukkeli	Rno 2:12 Ylitälo
Rno 7:3 Ara	Rno 7:3 Sorsio	Rno 2:13 Voittola
Rno 7:4 Aliara	Rno 7:4 Lisälä	Rno 2:14 Selmilä
Rno 7:10a Lokan-Metsäara	Rno 7:5 Alakorva	Rno 3 Kovakka
Rno 7:10b Metsäara	Rno 7:6 Mäikiorva	Rno 6 Ikola
Rno 7:7 Alitälö	Rno 8:1 Valviaisranta	Rno 10 Neitykäisenrova
Rno 7:12a Lokan-Metsäalatalo	Rno 8:2 Korva	Yht. Jakokunta
Rno 7:12b Metsäalatalo	Rno 9:1 Muotka	
Rno 7:13 Lokan-Alatalo	Rno 9:3 Lehto	
Rno 8 Sietiö	Rno 9:4 Anttila	Sompio
Rno 9:4 Kuritsa	Rno 9:5 Lisäke	Rno 29 Magga (kr. tila)
Rno 9:6 Alavuotso	Rno 9:6 Peltola	
Rno 9:7 Kiviharju	Rno 9:7 Allas	
Rno 9:8 Lokan-Pokka	Rno 9:8 Keskiakorva	
Rno 9:10 Lokan-Vuotso	Rno 10 Musta	
Rno 9:11 Vuotso	Rno 11:3 Korpela	
Rno 9:13 Kivikko	Rno 11:4 Martin	
Rno 9:14 Pokka	Rno 11:5 Peurala	
Rno 9:15 Siltala	Rno 15 Hietala	
Rno 9:16a Mukkamaa	Rno 16:1 Ponku	
Rno 9:15b Mukkamaa	Rno 16:2 Marjaniemi	
Rno 9:17 Huttunen	Rno 17 Saarela	
Rno 9:18 Mäki	Rno 18 Valkeasilmävaara	
Rno 9:19 Mäntyraanta	Rno 19 Käitakumpu	
Rno 9:20 Rantatieva	Rno 20 Marjavaara	
Rno 12 Pilliranta	Rno 21 Uulala	
Rno 14 Kurujärvi	Rno 22 Yliluiri	
Rno 18:1	Rno 23 Turvakumpu	
Rno 18:3	Rno 24 Käitmitvaara	
Rno 18:5 Lokan-Pulju	Rno 25 Karhula	
Rno 18:6 Ovipuljuma	Rno 26 Ranta	
Rno 20 Kotamaa	Rno 27 Allas	
Rno 21:1 Vuomajänkä	Yht. Jakokunta	
Rno 21:2 Vuoma		
Rno 24 Uutela		
Yht. Jakokunta		

Lähde: Valtion vesivoimatoimikunta. Lokan ja Porttipahdan säännöstely. Lokan tekojärvi. Rekisterikartta. Lokan altaan pohjoispuolelta tyhjennettiin Luurojokivarresta Uulalan ja Yliluiron sekä Kopsusjokivarresta Orposen tilat, vaikka vesi ei sinne asti noussutkaan. Kr. = kruununtila. Orponen oli Niila ja Lucia Maggan per. erämaatila ja sittemmin Ponkujen tila.

Allasalueilla oli perinteisten luontaiselinkeinojen lisäksi muitakin ammattikuntia. Niiden huomioiminen ja painoarvo jäi ajan allaskeskustelun retoriikassa vähälle huomiolle kuten myös paikallinen moniammatillinen rakenne. 1950-luvun lopulla Lokan, Rieston, Mutenian ja Madetkosken maarekisterikylissä oli asukkaita – mukaan lukien myös vailla vakituista asuinpaikkaa olleet – kaikkiaan noin 1 150 henkilöä.⁶⁸¹ Kaikki eivät olleet varsinaisia ”allasevakoja”, mutta säännöstelyaltaiden rakentaminen luonnollisesti vaikutti laajaltikin ympäristön väestö- ja sosiaaliseen rakenteeseen. Allaskylien asukasmäärät olivat 1950- ja 1960-luvuilla ajankohdasta riippuen yhteensä 500–700 henkilöä. Osa tilansa myyneistä jäi vielä asumaan tilalleen, osa muutti pois ja osaan tiloista tuli Kemijoki Oy:n vuokralaisiksi muita asukkaita. Väestömäärä loi pohjan myös palveluelinkeinoille.

Kuva 018. Maanviljelyllä, poronhoidolla, kalastuksella, metsästyksellä ja metsätöillä elänyt Laitin kylä ennen vesittämistä. Oikeassa laidassa kiemurtelee Kitinen. Porttipahdan altaan tunnetuin kriitikko oli Väinö Ukkola. Allasalueen taloja purettiin ja käyrettiin uudelleen sekä osa poltettiin. Porttipahdan allasalueelta Kemijoki Oy lunasti 34 yksityistä asuinrakennusta. Valokuva Mauri Kustulan kokoelmat.

Taulukko 027. Porttipahdan allasalueen tilat

Madetkoski	Mutenia
Rno 2:1 Rovanen	Rno 9:4 Kuritsa
Rno 2:2 Metsä-Rovannen	Rno 9:8 Lokan-Pokka
Rno 3:1 Kivelä	Rno 9:10 Lokan-Pokka
Rno 3:2 Metsä-Kivelä	Rno 9:16a Mukkamaa
Rno 4 Kuontalo	Rno 10
Rno 5:1 Hietakari	Rno 11:1
Rno 5:2 Äärelä	Rno 11:2
Rno 6 Ukkola	Rno 13 Neitilä
Rno 7:1 Uusitalo	Rno 22 Hirvasvuopio
Rno 7:3 Tiensuu	Rno 16:2 Muotkaharju
Rno 7:5 Erkkilä	Rno 16:3 Hirvasmaa
Rno 7:6 Laiti	Rno 16:4 Muotka
Rno 8:1 Pälvi	Rno 19 Kotikangas
Rno 8:2 Pokka	Rno 21:2 Vuoma (Raisojan p.)
Rno 8:3 Metsäpäivi	Rno 26 Siikaselmä
Rno 8:4 Nivala	
Rno 17 Lohijoki	
Rno 22 Järvellä	
Rno 26 Pudas	
Rno 28 Hietaniemi	
Rno 29 Lohela	
Rno 31:1 Porttipahdan Roivainen	
Rno 33 Jurmu	
Rno 34 Siltaharju	
Rno 43 Niemelä	
Sukuvaaran vuokratontti	
Rno 35 Ätsäri	

Lähde: KA. Valtion vesivoimatoimikunta. Lokan ja Porttipahdan säännöstely. Porttipahdan tekojärvi. Rekisterikartta. Samassa rekisterinumerossa saattoi olla useita taloja (mm. Rn 5 ja 6). Osaan tiloista tuli rajoitettuja säännöstelyhaittoja.

Korvasen palveluvarustus oli allaskylistä paras.⁶⁸² Lokassa oli kauppa, postipysäkki ja valtion puhelin. Muteniassa oli valtion puhelin ja postipysäkki. Mutenian kauppa lopetettiin 1950-luvun puolivälissä, ja koulu jäi lyhytaikaiseksi. Se aloitti vuonna 1938, mutta se lakkautettiin jo vuonna 1946, ja koulupiiri liitettiin Vuotsoon. Vuotson koulu aloitti vuonna 1948. Vuotsosta löytyi myös seudun poliisikonstaapeli. Riestossa ei ollut kauppaa, postia eikä koulua. Lokassa oli kansakoulu vuodesta 1957. Kylässä oli ollut jo aiemmin kansakoulu, mutta vuonna 1941 koulu siirrettiin Korvaseen. Madetkoskella oli kauppa ja kansakoulu. Madetkosken koulu aloitti vuonna 1946 ja jatkoi Yli-Kitisen kouluna vuodesta 1952. Yli-Kitisen koululle rakennettiin Laitiin uusi koulurakennus 1950-luvun puolivälissä, mutta sen toiminta-aika jäi lyhyeksi, sillä Porttipahta hukutti kylän. Sodankylän kunta sai Laitin kansakoulun ja oppilasasuntolan noin hehtaarin tontin talollinen Hille Henrik Äärelän (s. 1907) ja hänen vaimonsa Helmi Martta Äärelän (o.s. Poikela, s. 1912) lahjoituksena.⁶⁸³ Mainitut Äärelät tekivät varhaisessa vaiheessa ratkaisunsa ja suuntasivat Kukkolankoskelle Tornionjokilaaksoon.

Yli-Kitisen koulun (Laitin) historia oli lyhyt. Koulun lakkauttaminen oli useaan kertaan esillä 1950- ja 1960-lukujen taitteessa Sodankylän kunnan luottamuseli-

missä. Kunnanvaltuusto lakkautti koulun oppilasasuntolan 17.4.1961, mutta antoi koulutyön vielä jatkaa. Lopullisen sinetin Yli-Kitisen koulun lakkauttamiselle kunnanvaltuusto teki 13.8.1962.⁶⁸⁴ Kitisen koulun rakennuksia käytettiin Porttipahdan hakkuiden savottakämpänä 1960-luvun lopulla.

Allasmuutto kasvatti Vuotson kylää. Sitä kuvattiin allasretoriikassa moderniksi ja kehittyväksi kyläksi. Ensipolven muuttajissa asutusratkaisu herätti myös kritiikkiä. Tornionjoki-hankkeessa saamelaiskysymys oli rakentajankin toimesta esillä erityiskysymyksenä, mutta Lokka–Porttipahdassa se ei suunnitteluvaiheessa ollut rakentajan asialistalla. Allasalueen koulutyön keskittäminen Vuotsoon toimi 1950- ja 1960-luvulla myös alueen saamelaislasten suomalaistamisen muotona.⁶⁸⁵ Se loi yhden pohjan saamelaiselle vastakertomukselle kulttuurisen itsemääräämisoikeuden vahvistuessa.

Vuonna 1960 säädettiin ”Laki valtion oikeudesta säännöstellä Kemijoen vesistön vedenjuoksua”. Lakia ei kuitenkaan koskaan käytetty muuhun kuin vapaaehtoiseen maanhankintaan. Lain täytäntöönpanoasetusta ei koskaan annettu, eikä vesivoimatoimikunta ryhtynyt asian tiimoilta mihinkään toimenpiteisiin. Paikallistasolla asioiden hoitumiseen suunnitteluorganisaation esittämällä tavalla ei uskottu:” - - . *Lokan ja Porttipahdan keinoaltaiden rakentamisen vuoksi ovat paikalliset tilanomistajat joutuneet ilman omaa syyttään luopumaan tiloistaan ja ne, jotka eivät vielä ole tehneet, joutuvat pian siirtymään. Näiden ihmisten asia on hoidettu vain siihen asti, että he ovat päässeet irti maaomaisuudestaan, mutta ei ole huolehdittu uusien asuinpaikkojen järjestämisestä. - - -*”⁶⁸⁶

Seuraavaksi yritettiin säätää Kemijoen säännöstelylakiin liittyvä asutus- ja tilusjärjestelylaki.

Toukokuussa 1962 valtioneuvosto asetti Kemijokialueen maanjärjestelylautakunnan. Lautakunnan perustehtävä oli seurata Kemijoen rakentamista ja tehdä esityksiä haittojen korjaamiseksi. Sodankylän kunta asetti allastoimikunnan. Siihen kuuluivat asutuslautakunnan puheenjohtaja Oiva Hyttinen, poromies Oula Aikio, kunnansihteeri Pauli Taskinen, kansanedustaja Akseli Paarman, metsänhoitaja Kauko Joska ja maanviljelijä Johan E. Apukka. 25.6.1962 kunta päätti lähettää Helsinkiin karvahattulähetystön vauhdittamaan allasalueen väestön asuttamiskysymyksen ratkaisemista. Viisijäseninen lähetystö kävi syyskuussa Helsingissä. Se jätti maatalousministeriölle kirjelmän, jossa vaadittiin kiireellisiä toimenpiteitä, koska niillä allasalueilta tilansa myyneillä, jotka vielä asuivat entisissä kodeissaan, oli vuokra-aika umpeutumassa vuoden 1962 lopussa. Kirjelmässä pyydettiin ministeriötä luetteloimaan ne henkilöt, jotka allasalueiden rakentamisen vuoksi tarvitsivat joko uuden maatilaa tai lisämaata. Tarve arvioitiin noin 45 tilaksi. Sodankyläläiset esittivät väliaikaisratkaisuksi sitä, että maatalousministeriö velvoittaisi Metsähallituksen vuokraamaan asuntotontit, koska tiloiltaan hädetyt poromiehet eivät voineet poroineen harjoittaa ammattiaan muualla, porokarjan hoitamiseksi kaukana asuminen tuotti vaikeuksia ja paliskunnan osakkaiden oli asuttava paliskunnan alueella. ”*Uudet tilat tulisi osoittaa Lokan ja Vuotson kylien välittömästä läheisyydestä, koska*

poromiehistä osa kuuluu Lapin ja osa Kemin-Sompion paliskuntaan, ja kunkin olisi saatava itse valita mihin menee”, todettiin lähetystön kirjelmässä. Hyttisen, Aikion, Joskan, Apukan ja Paarmanin allekirjoittamassa kirjelmässä nostettiin erityiskysymyksenä esille saamelaiset. *”Allasalueilta muuttavissa on paljon saamelaisia. Heidän elinkeinonsa ja olintapansa poikkeavat niin suuresti maan muusta väestöstä, että olisi epäoikeudenmukaista pakottaa heidät siirtymään kokonaan vieraisiin olosuhteisiin. - - Jos yhteiskunta osoittaisi heille uudet asuinpaikat edellä esitetyiltä alueilta, lievittäisi tämä suuresti muuton aiheuttamaa hätää ja säilyttäisi kautta aikojen tunnetusti omillaan toimeentulevat lappalaiskylät ja poropaliskunnat eheinä kokonaisuuksina”,* esitti lähetystö. Vuotso-ratkaisu herätti 1970-luvulla myös arvostelua, koska tonttien pihapiirit koettiin liian pieniksi muuttuneen poronhoidon tarpeisiin. Kemijokialueen maanjärjestelylautakunta vieraili Sodankylässä syksyllä 1962, ja kunnantalolla pidettiin neuvottelu, johon osallistui lautakunnan jäsenten lisäksi muita Kemijoki Oy:n edustajia, asutustoimen virkamiehiä ja luottamushenkilöitä sekä allasalueelta Sulo Alakorva ja Kauko Pyhäjärvi. Paikalliset korostivat poromiesten ja saamelaisten nopean asuttamisen tärkeyttä ja esittivät asutustoimien nopeuttamiseksi tarvittavan tonttimaan vuokraamista Metsähallitukselta.⁶⁸⁷

Sodankylän kunnan edellä mainitun lähetystön syyskuista (kirjelmä päivätty Sodankylässä 31.8.1962) vierailua Helsingissä puitiin asutuslautakunnan kokouksessa Vuotsossa Arvid Pokan talossa. Vastaavanlainen kokous allasuelain maansaanti-hakemusten tiedottamista varten pidettiin samana iltana Lokassa kauppias Aleksi Kavakan talossa. Helsingin-reissulla sodankyläläiset olivat saaneet lupauksia, että nimenomaan poronhoitajia voitaisiin asuttaa vaikka väliaikaisille valtion maalle muodostettaville asuntotonteille.⁶⁸⁸

Kemijoen maanjärjestelylautakunnan lakiesitys eduskunnalle annettiin syksyllä 1963. Lakiesitys perustui Kemijoen säännöstelylain 20 §:ään, mutta asutus- ja tilusjärjestelyissä se meni pitemmälle kuin säännöstelylaki.⁶⁸⁹ Kemijoki Oy:n tietojen mukaan komitea oli päätenyt tähän siksi, että oli vaikea vetää rajaa säännöstelyjen ja muun rakentamisen välille. Yhtiö ei pitänyt rajanvetoa ongelmana. Teuvo Hiltusen 21.2.1964 allekirjoittamassa viidentoista sivun selvityksessä todettiin, että ehdotettu laki olisi vahinko Kemijoen vesivoimien rakentamiselle. Hiltunen päätti arvionsa asutus- ja tilusjärjestelyjen lainsäädännöllisestä ohjauksesta näin: *”- - on välttämätöntä, että ne joko toteutetaan tavanomaisessa järjestyksessä normaalien asutusta ja tilusjärjestelyjä koskevien lakien puitteissa tai että ne, mikäli erikoislain säätäminen katsotaan tarpeelliseksi, toteutetaan kokonaan valtion varoilla.”* Kemijoki Oy ei halunnut, että sen kädet sidotaan pakkolunastuksiin ja erityisiä asutus- ja tilusjärjestelyjä merkitseviin prosesseihin. Yhtiö oli tyytyväinen Kemijoen säännöstelylain toimintamalliin. Yhtiön mukaan Lokan ja Porttipahdan maanhankinta eteni vapaaehtoisuuden pohjalta erinomaisesti.⁶⁹⁰

Seuraava vaihe oli ajatus hoitaa Lokan ja Porttipahdan allasevakkujen asuttaminen vuoden 1958 maankäyttölain mukaisesti. Joulukuussa 1963 hallitus antoi niin sanotun

allasluelain eräiden Kemijoen vesistön säännöstelyn johdosta maansa luovuttaneiden asuttamisesta. Allasluelain mukaan: ”Sellaiselle yksityiselle henkilölle, joka vapaaehtoisin kaupoin on luovuttanut voimallituksen omistajalle aluetta Kemijoen vesivoiman hyväksikäyttöä tarkoittavaa tai siihen liittyvää säännöstelyä tai muuta rakentamista varten, voidaan antaa maata ja luottoa sekä muita etuja maankäyttölain nojalla, vaikka hän ei täyttäisikään kaikkia siinä esitettyjä edellytyksiä. Maankäyttölain säädösten estämättä voidaan niin ikään tällaista henkilöä varten, jos hän harjoittaa poronhoitoa, Asutushallituksen luvalla perustaa asuntoviljelystila, milloin hänellä on tilaisuus paikkakunnalla saada pääasiallinen toimeentulo tilan tuotosta ja poronhoidosta.”⁶⁹¹ Allaslain syntyyn vaikutti allasväen sitkeät vaatimukset ja muutamien asutusviranomaisten taustatyö. Lainsäädännön aikaansaaminen oli pitkä prosessi, ja on vaikea kuvitella, että se olisi edennyt ilman kentältä tullutta painetta. Laki oli korjausliike sille toimintamallille, jossa rakentaja osti allas-tilan, ja omistaja sai itse etsiä uuden asuin- ja elinkeinopaikan. Poronhoitoon malli sopi huonosti, koska paliskuntaa ei voinut siirtää.

Allasluelain toimeenpanosta annettiin asetukset 30.4. ja 18.6.1964. Lokka-Porttipahdan rakentamisilmoituksesta oli kulunut lähes kymmenen vuotta. Allasluelain (556/63) mukainen maansaantihakemus piti jättää ensimmäiseen päivään lokakuuta 1964 mennessä Sodankylän asutuslautakuntaan, jonka alustavasta käsittelystä ne siirtyivät ratkaistavaksi Asutushallitukseen. Seuraavaan taulukkoon (028) on koottu kyseisen lain mukaiset Sodankylän asutuslautakunnan arkistosta löytyvät maansaantihakemukset, hakijan/hakijoiden silloisen perheen koko ja haettu tilatyyppejä.⁶⁹²

Allasluelain (1963) mukaisia maansaantihakemuksia otettiin käsittelyyn Sodankylän asutuslautakunnassa tuossa vaiheessa kaikkiaan 62 hakemusta. Tilatyypeittäin haettiin 17 viljelystilaa, 14 poromiestilaa, yhtä asuntotilaa, kahta asuntotonttia ja loput olivat lisämaahakemuksia poro- tai viljelystilaan. Lisäalueita haettiin kaikkiaan kahdelletoista viljelystilalle ja kuudelletoista porotilalle, ja kolme hakijaa ei ollut määritellyt tilalajia. Tilaa tai lisäaluetta hakeneista kaikki muut asuivat Sodankylän kunnan alueella paitsi kaksi, joiden asuinpaikkakunta oli Ivalo, yhdellä Karunki ja kahdella Rovaniemi. Vuotson seudulla hakijoista asui 29, Lokan seudulla 22 ja muualla yhteensä 11. Ottaen lukuun myöhemmin tehdyt täydennykset ja hylätyt hakemukset allasluetilahakemuksia tehtiin kaikkiaan 72 kappaletta.⁶⁹³

Sodankylän asutuslautakunta teki alustavat päätökset 62 hakemuksesta lokakuun alussa 1966 (taulukko 028). Hakemuksista hylättiin käsittelyn aikana eri perusteilla seitsemän. Hylkäämiset liittyivät siihen, että hakijalla oli jo maata tai hänellä oli joku muu este. Hyväksytyjen hakemusten hallintasopimukset allekirjoitettiin loka-marraskuun vaihteessa 1966. Tilojen rakennustyöt käynnistyivät seuraavana kesänä. Asuttamisprosessin tuloksena Vuotsoon ja Lokkaan perustettiin allaslain nojalla maankäyttölakia soveltaen yhteensä 25 asuntoviljelystilaa, poronhoidon tukitila (Vuotsoon 19) ja 15 lisämaata. Hallintasopimuksissa tilatyyppeiden viralliset nimet olivat tuossa vaiheessa viljelystiloja, asuntoviljelystiloja tai lisäalueita. Lisäksi muodostettiin neljä asuntotonttia. Maata toimintaan käytettiin 4 200 hehtaaria.⁶⁹⁴

Allastilaa (tai vastaavaa) hakeneiden asiakirjoista selviää, kuinka paljon Kemijoki Oy:lle myydyin tilan kauppasummasta oli hakemushetkellä tallella (taulukko 029). Osalla hakijoista kauppasumma oli kokonaisuudessaan tallella, kun taas osalla rahat oli suurimmaksi osaksi käytetty. Seuraavaan tilastoon on koottu allastilojen kauppasumat ja allasaluelain mukaisen tilanhakemusten aikaan jäljellä ollut kauppasumma kauppasummien mukaisessa suuruusjärjestyksessä. Summat ovat vuoden 1963 rahauudistuksen mukaisessa arvossaan.

Taulukko 028. Allasaluelain (556/63) mukaiset maansaantihakemukset 1964

Hakijan nimi	Perhe	Haettu tila	Hakijan nimi	Perhe	Haettu tila
Alakorva, Sulo	2+4	poromiestila	Magga, Niila Jouni	1	lisäalue
Alakorva, Voitto	2+4	viljelystila	Magga, Paulus	2+4	lisäalue
Alariesto, Andreas A.	2	asuntotontti	Magga, Matias	1	poromiestila
Alariesto, Inkeri	2+3	poromiestila	Martin, Seppo I.	1	viljelystila
Alariesto, Viljo A.	2+11	lisäalue	Martin, Silvio	2+2	viljelystila
Hetta, Iisakki	2+5	lisäalue	Mutenia, Konstantin	2+2	asuntontti
Hetta, Isak Mikael	1	poromiestila	Mutenia, Toivo A.	2+6	viljelystila
Hetta, Maunu Pietari	2+1	poromiestila	Paadar, Olli T.	1	poromiestila
Hetta, Niilo Aslak	1	poromiestila	Paadar, Pauli	1	viljelystila
Hetta, Oula Antero	1	poromiestila	Pehkonen, Into B.	2+3	lisäalue
Hetta, Paulus	2+6	poromiestila	Peura, Kaarlo H.	2+3	viljelystila
Hihnavaara, Lauri K.	2+2	poromiestila	Poikela, Oiva O.	1+1	lisäalue
Hirvasvuopio, Lasse	2+2	lisäalue	Pyhäjärvi, Aarne A.	2+5	lisäalue
Ikonen, Jenny ja Eemil	2+6	lisäalue	Pyhäjärvi, Kauko K.	2+3	lisäalue
Jaakola, Helmi ja Kaarlo L.	2+4	lisäalue	Pyhäjärvi, Taisto A.	2	lisäalue
Karhu, Kalle Nestori	1	asuntotontti	Rekilä, Thure O.	2+2	lisäalue
Kavakka, Aate A.	2+1	lisäalue	Sieppi, Anna-Liisa ja Hannu	2+0	viljelystila
Kavakka, Alekski	2+1	lisäalue	Sieppi, Anni ja Sulo	2+2	viljelystila
Kavakka, Onni	1	lisäalue	Sieppi, Elsa-Marja ja Joonas	2+2	viljelystila
Kavakka, Paavo	1	lisäalue	Sieppi, Susanna ja Armas	2+1	viljelystila
Kavakka, Veikko	2+2	lisäalue	Tuovinen, Aarne	2+7	viljelystila
Keskitalo, Olli E.	2+5	viljelystila	Tuovinen, Frans	2+3	lisäalue
Keinänen, Toivo K.	2+2	asuntotila	Tuovinen, Reino	2+3	lisäalue
Korva, Aito Allan	2+4	viljelystila	Ukkola, Leo	2+5	poromiestila
Kumpula, Yrjö Fr.	2+5	lisäalue	Ukkola, Onni	2+7	lisäalue
Kustula, Vihtori	2+8	viljelystila	Vaarala, Frans Emil	2+3	lisäalue
Lokka, Juho Antti	2+2	lisäalue	Väyrynen, Inkeri ja Veijo	2+3	viljelystila
Lokka, Jouko A.	2	lisäalue	Äärelä, Auno Fr.	2+8	lisäalue
Lokka, Sulo Aulis	2+4	lisäalue	Äärelä, Hille H.	2+6	poromiestila
Magga, Elsa	1+2	poromiestila	Äärelä, Kaarlo J.	2+5	viljelystila
Magga, Juhani	1	poromiestila	Äärelä, Leo A.	1	viljelystila
					YHT. 62

Allasväen asuttamiseen tarvittiin erillistä lainsäädäntöä. Asutustilaa vastaavaa ns. poromiestilan saamista varten hakijan oli esitettävä poroisännän todistus hakijan omistamien porojen määrästä. Hakijoiden tilatyyppioiveissa oli vaihtoehtoja. Esimerkiksi vuoden 1958 kartoituksessa kaksitoista maantaruksija toivoi joko viljelystilaa tai poromiestilaa. Allastilat tulivat tarpeeseen. Vuonna 1958 tarpeen viljelystilan tms. saamisesta ilmaisi 58 perhettä. Kemijoki Oy:n toimintalinja ei kantanut sosiaalista vastuuta allasrakentamisesta. Lähde: SodankKArk. Asutuslautakunta Ca:4. Ptk. 6.10.1964, § 31 ja 13.10.1964, § 11. Allasväen asuttamisesta myös asutuslautakunnan ptk. 1.10.1962 liitteinen ja Bc1:3.

Asukkaiden saamat kauppahinnat ja korvaukset vaihtelivat sekä uudistilojen perustamisvaiheen velkataakka vaihteli suuresti. Tilojen myynissä ilmeni perikunnissa myös ristiriitoja. Toiset halusivat myydä, toiset eivät. 1970-luvun alussa Vuotson asutusalueella oli vain neljä velatonta perhettä. Tilakaupoista tulleita rahoja kului lainan- ja vekselienmaksuun, rakentamiseen, sisarusuuksiin, porokarjan ostoon ja konehankintoihin.⁶⁹⁵

Vuonna 1967 tapahtunut maankäyttölain muutos toi allasalueen väestölle uutta harmia, koska muutos oli lopettamassa maatalousasutustoiminnan. Allasväkeä se koski porotilalain (590/69) toimeenpanon muodossa. Maankäyttölakiin sisältyvien lisäalueiden antamisen rajoittamista koskeneet määräykset eivät mahdollistaneet allasevakoille lisämaan saamista. Rovaniemen maankäyttötoimikunta kiirehti asian ratkaisua, ja vihdoinkin vuonna 1970 Asutushallitus oli saamiensa selvitysten pohjalta valmis esittämään lainsäädännöllisten rajoitusten poistamista lisämaan hankkimiselta. Asia oli lokakuussa 1970 eduskunnan kyselytunnilla. Asian ratkaisu kuitenkin viipyi. Maaliskuussa vuoden 1971 valtiopäivillä joukko kansanedustajia kiirehti asian hoitamista esittämällä hallituksen vastattavaksi kysymyksen: ”*Milloin hallitus ryhtyy toimenpiteisiin Sodankylän kunnassa olevan Lokan allasalueeseen maata menettäneiden lisämaakysymyksen ratkaisemiseksi?*” Ministeri Kaasalainen lupasi tuoda asian eduskuntaan ensi tilassa.⁶⁹⁶ Aikaa Lokan säännöstelyaltaan rakentamisen ensimmäisestä virallisesta esittelystä oli kulunut 15 vuotta.

Jos allashankkeiden kritiikki ei olisi alkanut kasvaa 1960-luvulla, on vaikea uskoa, että säännöstelyaltaiden rakentamisesta suurimman haitan kärsineet sodankyläläiset olisivat saaneet jälkikäteenkään mitään rakenteellista yhteiskunnallista tukea yhteiskunnan hyvinvoinnin eteen tekemistään uhrauksista. Sodankylän kunnanvaltuuston puheenjohtaja Oiva Hyttinen arvioi 1970-luvun lopulla, että altaista saatu hyöty oli osoittautunut pieneksi. Puheenjohtajan mukaan altaista oli ilmennyt haittoja, joita ei suunnittelu- ja rakentamisvaiheessa osattu ottaa huomioon.⁶⁹⁷

Lapin maatalousseuran asutustoimiston agronomi Pauli Sipilä oli esittänyt Lapin lääninhallitukselle jo helmikuussa 1957 aloitteen Sodankylän ”keinoaltaiden” ja saamelaiden etujen yhteensovittamisesta. Poronhoitajien maansaantikysymys oli esillä myös Paliskuntain yhdistyksen kokouksessa kesällä 1957.⁶⁹⁸

Taulukko 029. Allastilaa hakeneiden luovutettujen tilojen kauppahinnat ja allasaluettilan hakemisen aikaan jäljellä ollut rahamäärä tilakaupasta (vuoden 1964 rahassa).

Tapaus	Saatu kauppahinta mk	Rahaa tilakaupasta jäljellä mk	Tapaus	Saatu kauppahinta mk	Rahaa tilakaupasta jäljellä mk
1	200 000	-	35	10 100	?
2	145 000	45 000	36	9 000	9 000
3	136 500	55 000	37	9 000	-
4	116 500	35 000	38	9000	-
5	90 000	1 400	39	8 000	-
6	88 200	?	40	8 000	400
7	85 000	85 000	41	7 000	-
8	76 000	8 000	42	4 300	-
9	65 000	7 000	43	4 300	-
10	60 000	-	44	3880	2 000
11	59 500	1 500	45	3 880	3 880
12	58 000	-	46	3 880	3 880
13	51 000	51 000	47	3 800	3 800
14	43 000	-	48	3 800	-
15	43 000	-	49	3 170	-
16	41 000	-	50	3 070	450
17	40 000	-	51	3 070	-
18	37 500	-	52	3 070	-
19	36 500	-	53	3 070	-
20	31 500	-	54	3 070	-
21	30 000	1 000	55	3 070	-
22	28 000	28 000	56	3 000	3 000
23	25 000	-	57	2 825	1 000
24	23 700	7 000	58	2 562,5	-
25	22 000	8 000	59	2 500	-
26	22 000	-	60	2 500	2 500
27	21 500	-	61	1 750	1 750
28	19 609,98	-	62	1 500	1 500
29	18 600	-	63	900	900
30	17 500	-			
31	13 010	-			
32	12 500	2 500			
33	12 500	-			
34	12 000	10 000			

Kertakorvauksia kritisoinneet olivat jo 1950-luvulla huolestuneita allasväen tulevaisuuden turvaamisesta. Aikaisemmat tilarahat olivat hupenneet, kun allasaluelakia alettiin toimeenpanna. Lähde: KA/Oulu. Metsähallitus. Luiron hoitoalue. Hgd:2; v. 1966 katselmuskirja; KA. Tie- ja vesirakennushallitus. Vesistöosasto. FI 362 ja 364; SuomuskKArk. Asutuslautakunta. Ptk. 13.10.1964. Myös Kauhanen 2014a.

Allasluelaki 556/63 ei ottanut huomioon sellaisia poromiehiä, jotka olivat menettäneet ansiomahdollisuuksiaan, mutta jotka eivät omistaneet allasalueella maata. Lain perusteluissa asia oli kuitenkin huomioitu siten, että eduskunta velvoitti hallituksen tutkimaan allasalueelta pois joutuneiden ja muutenkin maattomien promiesten asuttamisen. Maa- ja metsätalousministeriö asetti komitean tutkimaan asiaa. Vuonna 1965 porotilain linjauksia oli tehty niin pitkälle, että tilattomille poromiehille oli avautumassa oikeus saada noin neljä hehtaaria viljelysmaata ja metsää kotitarvekulutusta varten. Komiteamietinnön perusteella hallitus antoi joulukuussa 1968 eduskunnalle esityksen porotilalaki. Laki säädettiin syyskuussa 1969.⁶⁹⁹

Pororenkien ja maattomien tilanne sivuutettiin tyystin allasrakentamisen suunnitteluvaiheessa. Yksi Sompion pororengeistä oli Johannes (Juhani, Pärri) Mattila (s. 1907, k. 1977). Sompio oli Pärriän elämämpiirinä neljä vuosikymmentä. Hän työskenteli pororenkinä ja hankki myös omaa porokarjaa. Lokka leikkasi Pärriän elämämpiirin, ja altaan rakentamisen jälkeen hän asusteli talvisydäntä lukuun ottamatta Sompion erämaissa kalastellen ja metsästellän. Pieni eläke ei antanut riittävää taloudellista turvaa. Hän esiintyi 1970-luvun dokumenttiohjelmissa ja esitti kritiikkiä muun muassa ulkopuolisten kalastus- ja metsästysoikeuteen. Paikalliset käyttivät veden ja metsän viljaa elääkseen, harrastajat hakivat elämyksiä. Vuotsossa hän koki perinteisen sompiolaisen yhteisöllisyyden vähenneen. Mattilan elämä päättyi hukumiseen Lokkaan.⁷⁰⁰

Porotilalain tarkoituksena oli parantaa porotaloudesta toimeentulonsa saavien henkilöiden toimeentulon ja asunto-olojen parantaminen koko poronhoitoalueella. Laki kohdentui ennen muuta maata omistamattomien poromiesperheiden aseman parantamiseen. Siinä mielessä porotilalaki oli asutuslaki. Porotilalaki ja porotila-asetus astuivat voimaan 1.11.1969. Tilojen haku aika määrättiin lokakuun loppuun 1970. Lakiin jäi muun muassa maansaannin edellytyksiin ja korvauserusteisiin valuvikoja, joita päätettiin oikaista. Uudistettu porotilalaki ja asetus tulivat voimaan 27.9.1974. Tilojen toinen haku päättyi vuoden 1974 loppuun. Porotilalakia voi pitää viimeisenä lenkinä pitkässä asutuslakien ketjussa. Päivi Magga on luonnehtinut porotilarakentamista myös varsinkin saamelaiden poronhoitajien sisääna-jona suomalaisen byrokraatiaan. Asutus tyyppitaloihin katkaisi osan saamelaiden perinteistä.⁷⁰¹

Metsähallitus vastusti 1960-luvulla porotilojen perustamista ja metsämaiden luovuttamista porotilojen lisämaaksi. Valtion maiden pirstoutuminen yksityisomistukseen uhkasi sen mukaan metsätalouden intressejä. Asiasta syntyi kipakkaa sananvaihtoa kunnanjohtaja Lasse Näsin ja metsänhoitaja Kaarle E. Klemolan kesken Sodankylän kunnantalolla pidetyssä kokouksessa vuonna 1973.⁷⁰² Metsähallituksen kanta kuitenkin muuttui 1970-luvun alussa. Yhtenä muutoksen syynä oli pääjohtajan vaihtuminen.⁷⁰³

Sodankylään perustetuista porotiloista saamelaiset omistivat 38 prosenttia. Lapin paliskunnan porotilat keskittyivät Vuotsoon. Kylään kaavoitettiin iso 32 rakennustontin porotila-alue. Sen lisäksi rakennettiin yksittäisiä tiloja Vuotsoon ja kolmen tilan keskittymä Kakslauttaseen, Sodankylän kunnan pohjoisrajalle. Sodankylän Vuotsoon perustetuista porotiloista myytiin tilanhaltijoille yhdessä tilaisuudessa 13 tilaa toukokuussa 1980. Vuotson porotilojen kauppa oli ensimmäinen suurempaa yhtenäistä porotila- aluetta koskenut kauppa.⁷⁰⁴ Porotilalain myötä Purnumukan (Burdnomohkki) kylä tyhjeni ja sen parikymmentä asukasta muutti Vuotsoon. Ennen sotia Purnumukassa oli asunut noin 130 henkilöä. Kylä tuhottiin Lapin sodassa. Jälleenrakennettu kylä joutui uuteen haasteeseen Porttipahdan altaan vuoksi – porolaitumet supistuivat ja kylän ohi virtaava kalainen Tankajoki ei ollut entisellään.

Porotilojen keskittäminen Vuotsoon oli viimeinen naula. Sittemmin kylä on herännyt uudelleen eloon.⁷⁰⁵

1970-luvun alussa sai Lapin paliskunnan alueella porotaloudesta toimeentulonsa 60 henkilöä. Poronomistajia oli tuossa vaiheessa 162. Hollantilainen Menno Lenstra tutki kesällä 1971 Lapin paliskunnan poromiesten näkemyksiä säännöstelyaltaiden vaikutuksista elinkeinoonsa. Lenstra käytti mittarina muun muassa tyytyväisyyttä/tyytymättömyyttä menetyksistä saatuihin korvauksiin. Poromiesten tyytymättömyys oli suurempaa kuin allasalueen muun väestön. 24:n poronhoidosta eläneen poromiehen näkemykset on esitetty taulukossa 030. Tyytymättömyyttä oli korvausten tasoon, korvausmenettelyn hitauteen ja inflaation aiheuttamaan kertakorvausten arvon alentumiseen. 1970-luvun alussa Sompion/Vuotson perinteinen moniammattillinen elinkeinorakenteen oli muutoksessa ja ansiotulojen osuus kasvussa, samalla kun karjatalouden merkitys oli supistumassa.⁷⁰⁶

Taulukko 030. Lapin paliskunnan poromiesten tyytyväisyys – tyytymättömyys saatuihin korvauksiin

Menetetty alue ha	Poromiehiä	Hyvin tyytyväinen	Jokseenkin tyytyväinen	Ei ilmaistua mielipidettä	Jokseenkin tyytymätön	Hyvin tyytymätön
0–100 ha	11	1	1	-	1	8
101–200 ha	4	-	2	-	1	1
yli 200 ha	9	-	1	2	1	5
	Yht. 24	Yht. 1	Yht. 4	Yht. 2	Yht. 3	Yht. 14

Lähde: Lenstran (1973) tutkimuksen perusteella Seppälä 1976, 194. Ks. Lenstra 1975.

Lenstran mittaama tyytymättömyys saatuihin korvauksiin ja uusiin asuinsijoihin jäsentyvät allasrakentamisen vastakertomuksena. Vuoden 1973 saamelaiskomitean aineisto toi vastakertomukseen lisää tasoja. Poromiehet olivat katkeria ”*altaiden antamista kokemuksista ja pelkäävät retkeilyn lisääntymisen tekävän lopun poronhoidosta*”. Mietinnön mukaan kielellinen suomalaistuminen on Vuotsossa ollut kokonaisvaltaista yhdenmukaistumista pääkulttuuriin. Puskurivyöhykkeenä olemisen suomalaisen ja muun saamelaisen asutuksen välillä oli aluksi eristänyt väestöä ja sitten lähentänyt enemmän suomalaiseen yleiskulttuuriin kuin saamelaisuuteen. Suhtautuminen ja kiinnostus omaan kulttuuriin oli kuitenkin alkanut lisääntyä. Kyläkoulussa oli opetettu saamea sitä haluaville ylimääräisellä ajalla. Koulun opetuskieli oli 1970-luvun alussa suomi.⁷⁰⁷

Vuotson porotila-alue on Suomen poronhoitoalueen laajin yhtenäinen porotila-alue. Sodankylän Lapin paliskunnan poronhoitajista (henkilö, joka harjoittaa porotaloutta päätoimenaan) noin 30 haki porotilaa.⁷⁰⁸ Alue on asemakaavaltaan tiivis, lähiömäinen. Tiiviillä yhdyskuntarakenteella on ollut poronhoitotyössä etuna helppo saavutettavuus ja siten tarvittaessa nopea toiminta poronhoitotoissa.

1990-luvulta lähtien ongelmana alettiin pitää ahtautta, kun porojen tarhaaminen yleisty. Yhteiskunnan suunnitteluorganisaation näkökulmasta porotilakylän perusinfrastruktuurin rakentamisen kustannushyöty on tietenkin paremmin saavutettu tiiviillä yhdyskuntarakenteella kuin hajautetulla mallilla. Tästä syystä Sodankylän kunta halusi keskittää niin allas- kuin porotilat Vuotsoon. Saamelaisperinne sai sopeutua tyyppitalokylään.

Sompion saamelaisten elämänmuoto uhattuna

Lokka ja Porttipahta olivat Suomessa ensimmäiset vesivoiman rakentamishankkeet, joissa poronhoito ja voimatalous joutuivat merkittävään ristiriitaan. Lokka–Porttipahta saattoi luontaistalouden puristukseen. Erityisen selvästi se näkyi Lapin paliskunnan⁷⁰⁹ poronhoidon vaikeutumisessa 1960- ja 1970-luvuilla. Saamelaisnemistöinen Lapin paliskunta alkoi tuoda allasrakentamisen haittoja esille heti kohta allashakkuiden alettua. Kun altaat valmistuivat, ilmeni uusia ongelmia. Kemijoki Oy ja poromiehet olivat täysin eri mieltä porojen hukkumisesta säännöstelyaltaiisiin. Etenkin Lokan altaan pohjasta nousi turvalauttoja, joille porot pyrkivät. Siitä syntyi ongelmia. Pienentyneet laidunalueet ja vaikeat poronhoitovuodet pakottivat Sompion poronhoitajia hakemaan uusia ratkaisuja. 1960-luvun lopulla yhdeksi tulevaisuuden turvaajaksi lähdettiin hakemaan ulkoasiainministeriön diplomaattisella avustuksella laidunmaita Neuvostoliiton puolelta. Samaan aikaan Sompion saamelaisen yhteisön sosiaalinen rakenne oli allasrakentamisen aiheuttamassa muutoksessa. Muuttoliike muutti perhesuhteita, piti sopeutua uuteen asuinpaikkaan ja osa joutui hankkimaan uuden ammatin. Tapahtuneet luonnonympäristön muutokset (vesivoimatalous ja tehometsätalous) alkoivat sanoittaa saamelaisten vastakertomusta 1960- ja 1970-lukujen taitteessa.

Poronhoidon pragmaattinen kysymys kiteytyi siihen, kenen toimesta ja miten vesivoimarakentamisen aiheuttama haitta porotaloudelle määriteltiin ja mikä oli vesirakentamisen ja muun maankäytön muutosten yhteisvaikutus. 7.2.1958 kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri P. K. Kastarin toimeksiannosta kirjoitetussa muistiossa arvioitiin altaiden alle jäävän noin 3 000 poron laitumet. Korvasen kokouksessa paikallisten allastoimikunta (1958) esitti, että menetysten korvaamisesta luontoissuorituksina säädettäisiin laki. Allasrakentamisen haitta-arvioinneissa alueen porotalous yritti haastaa sitä arviointitapaa, jota rakentaja haitoista esitti. Rakentajakaan ei enää 1950-luvun lopulla esittänyt nollakorvausta, kuten ensimmäisissä kannanotoissa muutamaa vuotta aikaisemmin.

Sodankylän säännöstelyaltaat olivat myös saamelaiskysymys (vrt. asutushistoria). Länsi-Lapista Suomen ja Norjan rajalta Sompioon muuttaneet saamelaiset joutuivat kahta sukupolvea myöhemmin uuden tilanteen eteen. 1800-luvun lopulla Sompioon asettuneiden porosaamelaisten laidunnusoikeutta ei tuolloin juurikaan kyseenalaistettu. Muun muassa metsänhoitaja Gustaf Wilhelm Forströmillä (s. 1863, k. 1935) oli läheiset suhteet Matti Ponkun perheen kanssa. Porosaamelaisia on pidetty

1800-luvun loppupuolelle saakka jopa kaikkein etuoikeutetuimpana (verotus sekä hallinnolliset rasitteet ja velvoitteet) rahvaan väestöryhmänä niin Suomessa kuin Ruotsissakin.⁷¹⁰ Lokan ja Porttipahdan rakentaminen muutti syvästi Suomen eteläisimmän saamelaisalueen koko elämänmuotoa.⁷¹¹ Tuolloisessa kulttuurisessa ja poliittisessa tilanteessa Sompion poronhoitosaaamelaisten aikaisemmin saamalla julkisella huomiolla ei ollut juuri mitään painoarvoa, kun vastassa oli taloudellisen ja poliittisen eliitin tahto ottaa luonnonvarat uudella tavalla talouskäyttöön ja modernisoida maata. Modernisaation kärkihankkeena oli sähköntuotannon lisääminen ja energiaintensiivisen teollisuuden toimintaedellytysten kehittäminen. Omavarais- ja luontaistaloudessa elävällä Luiron ja Kitisen latvojen erämaiden paikallisväestöllä ei tässä prosessissa ollut mitään tosiasiallista mahdollisuutta haastaa muutoksen edistäjien visioita. Toisaalta jakolinja ei ollut se, että modernisaatiota ja sen uhrauksia olisivat kannattaneet vain ulkopuoliset päättäjät/vallanpitäjät ja paikalliset olisivat olleet yksiselitteisesti perinteisen elämäntavan vaalijoita. Viranomaisissa oli niitäkin, jotka näkivät allashankkeen suunnitteluvaiheessa Sompion kylillä olevan ihan hyvät edellytykset tulevaisuuteen ja liittivät säännöstelyaltaat myös saamelaiskysymykseen. Saamelaisten identiteetin ja perinteisten elämäntapojen arvostuksen sekä yhteiskunnallisen tietoisuuden herääminen alkoi laajemmin vasta 1970-luvulla.

Saamelaisneuvosto otti kriittisesti kantaa allasrakentamiseen joulukuussa 1956: *”Kun altaiden ja niiden ympäristön saamelaiselle poronhoitoväestön entiselle elinkeinolle joka tapauksessa altaiden vuoksi aiheutuu menetyksiä - - - - ehdotetaan, että valtio tukisi omatoimisuutta lähinnä antamalla edullisilla ehdoilla viljelystilaja sellaisillekin, joilla ei ole ollut viljelystilaa veden alla jääväällä alueella.”*⁷¹²

Vuonna 1956 saamelaisten kannanottoja oli toteavaan sävyyn esillä lehdistössä. Luiron ja Kitisen latvavesille kaavaillut säännöstelyaltaat antoivat poronhoidon tuleville vaikeuksille hieman mediatilaa ja ymmärrystäkin. Saamelaisnäkökulma jäi kuitenkin 1950-luvun ja pitkälti myös 1960-luvun narratiivissa voimatalouden jalkoihin, vaikka altaat olivat tuhoamassa Lapin paliskunnan saamelaisen poronhoidon sosiaalisen rakenteen ja uudet allashankkeet loivat Lappiin laajemminkin epävarmuutta.

Sosiologi Erkki Asp kirjoitti väitöskirjassaan (1965) poromiesten yleisestä varauksellisesta suhtautumisesta säännöstelyaltaisiin 1960-luvulla. 1970-luvulla Sompion poronhoidon tokkakuntajärjestelmää ja sen haasteita käsitteivät useat tutkijat. Historioitsija Jukka Nyyssönen on käyttänyt käsitettä saamelaisrenessanssi sotien jälkeen virinneestä saamelaisten kulttuuris-poliittisesta heräämisestä, joka ainakin osittain liittyi vesivoimakysymyksiin.⁷¹³ 1960–1970-lukujen taitteen radio- ja televisiodokumenteissa pääsivät myös saamelaiset esittämään näkemyksiään säännöstelyaltaista. Näkemykset olivat nyt kriittiset ja aivan toisenlaiset kuin 1950-luvun varsin odottavat ja maltilliset kannat.

Lapin paliskunnan poroisäntä Aslak Hetta (s. 1921) oli toiveikas vielä vuonna 1958: *”Emme me täällä Sompiossa hätäile, vaan odotamme myönteistä ratkaisua kai-*

kille osapuolille. *Kun Helsingistä asti kerran herrat lähtevät liikkeelle kairanmiesten kanssa neuvonpitoon, niin tottapahan asiat järjestyvät.*” Sitaatti kuitenkin kertoo vankasta luottamuksesta yhteiskunnallisten ratkaisujen oikeudenmukaiseen lopputulokseen. Hetan toivomaa vastavuoroista neuvotteluratkaisua ei säännöstelyaltaiden osalta syntynyt. Hetta tilitti myöhemmin, ettei Helsinkiä kiinnostanut, pyöräkö poromiehen elämä altaiden jälkeen. Myös toinen keskeinen Lapin paliskunnan poroisäntä allasrakentamisen kaudella, Oula Aikio, luotti pitkään oikeudenmukaisen ratkaisun toteutumiseen. Hän oli rintamamiiehenä joutunut käymään oikeustaistelun rintamamiestilastaan⁷¹⁴, joka häneltä poromiehenä aluksi kiellettiin.

”Viime vuonna joutuivat saamelaisnuoret ensi kerran hakeutumaan työttömyyskortistoon, koska poronhoito ei enää taannut toimeentuloa”, kertoi Oula Aikio Huoltaja-lehdessä keväällä 1968. Talvella 1971 Aikio puhui Sodankylän saamelaisyhdistyksen perustamiskokouksessa. Hän liitti seuran perustamisen joukkovoiman etuihin ja nimenomaan poromiesten oikeuksien puolustamiseen. Oli uskallettava puhua ongelmista. Hän painotti luontaiselinkeinojen turvaamista, vasta sitten olisi perustaa muulle kulttuurille.⁷¹⁵

Agronomi Pauli Sipilä kirjoitti Helsingin Sanomiin keväällä 1955 säännöstelyaltaiden välittömistä ja välillisistä haitoista. Kirjoituksessaan hän nosti esille myös luontaiselinkeinojen harjoittamiselle aiheutuvat haitat. Myös valtion luonnonsuojeluvalvoja Reino Kalliola kirjoitti jo 1950-luvulla Lapin paliskunnan poronhoidon jatkumisen vaikeutumisesta: *” - - - ei ole tiedossa, voidaanko Lapin paliskunnassa enää tämän jälkeen poronhoitoa ylipäänsä harjoittaa.*”⁷¹⁶

Suomen Kuvalehden rovaniemeläissyntyinen toimittaja Eila Auroora Jokela (s. 1915, k. 2002) piti alueen tulevaisuutta heikkona: *”Lentomatkan jälkeen uskoin Laurilan sanat: Sompion Lappi on inhimilliseen viljelykseen kelpaamatonta aluetta. Nykyajan nuoriso tulee hakeutumaan sieltä pois.*”⁷¹⁷ Allasalueen esittely lintuperspektiivistä oli rakentajalta tehokas terra nullius -retoriikkaa palveleva oivallus. Lokan altaan rakennustöiden käynnistymisen alla maan johtaviin sanomalehtiin kuuluva Uusi Suomi kirjoitti, että *”etukäteen ei voida arvioida, aiheuttaako tekojärvien rakentaminen mahdollisia haittoja porotaloudelle*”⁷¹⁸ Paikallisille asiassa ei ollut epäselvyyttä.

Dokumentti 011. Poronhoidolla eläneen saamelaisen Kurujärven (Pilliranta) asutus jäi Lokan altaan alle. Kurujärvellä oli kolme taloa: Pilliranta (Juhani Hetta), Kurujärvi (Aslak Magga) ja Kotamaa (Jouni Hetta). Kartta KA/Oulu. Metsähallitus. 1ab:8. Talouskartta osasta Sompion hoitolohkoa 1953–1958. Vrt. kartta 010. Kurujärven kulttuurimaisemaa dokumentoi muun muassa valokuvin Ilmari Talve kesällä 1957.

Poroelinkeino (kartta 008 ja 009) joutui sopeutumaan useisiin samanaikaisiin olosuhteiden muutoksiin ja kustannuspaineisiin, joiden kokonaisvaikutus oli huomattavan epäedullinen. Porotalouden osalta ratkaisevaa oli valtion eli Metsähallituksen maiden nautinto-oikeudessa ja nimenomaan laidunten laadussa tapahtuneet muutokset. Laidunmaiden supistumisessa jouduttiin Koillis-Lapissa kierteeseen 1960-luvulla. Energia- ja tehometsätalouden interventioiden lisäksi myös metsäpalot supistivat laitumia. Sallan vuoden 1960 metsäpalot tuhosivat jäkälämaita 250–300 neliökilometriä.⁷¹⁹ 1960-luvulla oli myös suuria petovahinkovuosia. Muun muassa 1964 oli paha ahmavuosi. Allasrakentamisen vaikutuksista porotalouteen rakentajan ja paikallisten näkemykset poikkesivat suuresti. Kotapoika (= Oula Aikio) totesi ironisesti vuonna 1970: ”*Poromies ei oikein jaksa ymmärtää sitä kulttuurin esiinmarssia, jota on tapahtunut näiden seutujen porolaitumilla.*”⁷²⁰ Moottorikelkat tulivat poronhoitoon 1960-luvulla. Se tehosti työtä mutta toi myös kustannuksia.⁷²¹

Kuva 019. Poroerotus Sodankylän Vuomaselässä vuonna 1962. Keskellä tunnettu saamelainen puolustaja Oulu Aikio puolisoineen. Allashakkuut vaikeuttivat Sompion porotaloutta ennen vesittämisen aiheuttamia laidunmenetyksiä. Valokuva Erkki Voutilainen. Museovirasto. JOKA. Maaseudun Tulevaisuus. Journalistinen kuva-arkisto. JOKAMT2Kar1118:3.

Kemijoki Oy:n ekonomi Unto Savolainen esitti radiodokumentissa vuonna 1969: ”Korvaus maksetaan menetyksistä. Sen sijaan elinkeino - - -. Ei näitä elinkeinoja kukaan ole menettänyt. Heillä on tilaisuus, saatuaan korvaukset siirtyä muualle. Ja keinot elinkeinojen harjoittamiseen seuraavat mukana.” Savolainen ei selvästikään halunnut ymmärtää poronhoidon logiikkaa. Luontaiselinkeinoa ei voinut mekaanisesti siirtää. Se oli sidottu paliskuntajärjestelmään, tarvitsi tilan ja edellytykset. Syksyllä 1970 Kemijoki Oy totesi valtioneuvostolle antamassaan selvityksessä: ”Ei se, että henkilö siirtyy toiseen elinkeinon tai siirtää elinkeinonsa harjoittamisen paikkaa, merkitse elinkeinon menetyksiä.”²⁷²² Säännöstelyaltaat pienensivät laidunmaita, toivat

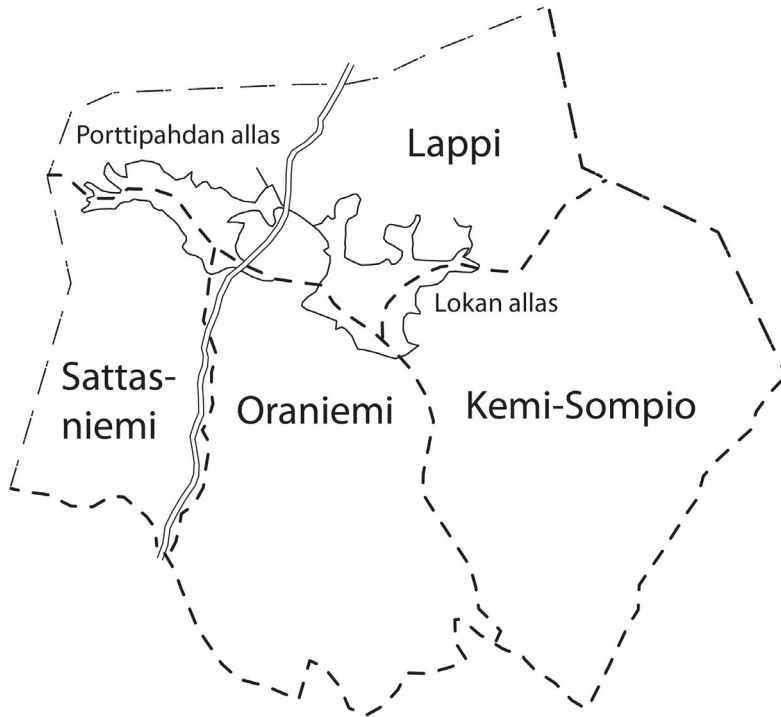
lisätöitä ja kustannuksia, lisäsivät paliskunta-aitojen tarvetta ja toivat vuosiksi turvelauttariesan. Porotalouden saamat korvaukset eivät paliskuntien mukaan kattaneet vahinkoja. Perussyynä porotalous näki vahinkojen arviointiperusteiden virheellisyydet. Vuotuiskorvausten sijaan poromiehet joutuivat taipumaan kertakorvaukseen.

1950-luvulla Lapin paliskunnan poroisäntä Aslak Hetan mukaan paliskunnan noin 7 500 porosta 50 prosenttia palki allasalueella elokuun alusta tuntuureilta laskeuduttuaan syyserotuksiin saakka. Noin 2 000 poroa vietiin takaisin allasalueelle, jossa oli niiden talvilaitumet kevääseen saakka. Allasalueen merkitys oli paliskunnalle keskeinen.

Allasrakentamisen porotaloudelle aiheuttamia synkentyneitä näkymiä käsiteltiin 1950-luvulta lähtien paikallisissa paliskunnissa ja paliskuntien yhteisissä kokouksissa ja enenevässä määrin säännöstelyaltaiden rakentamisen edistytessä myös lehdistössä, mutta aika vähän paliskunta sai laidunkorvausasioissa ajettua näkökohtiaan läpi. 1940- ja 1950-lukujen taitteessa Lapin paliskunnan poroisäntänä oli Antti Hirvasvuopio, sitten Isak Hetta vuosina 1952–1955, Aslak Hetta vuosina 1955–1958, Oula Aikio vuosina 1958–1964, sitten uudelleen Aslak Hetta ja 1970-luvun alussa Antti Hirvasvuopio.⁷²³ Lapin paliskunnan edunvalvonnan kriittisin vaihe lankesi aikaan, jolloin poroisäntinä olivat Oula Aikio (s. 1910) ja Aslak Hetta (s. 1921). Sattasniemen poroisäntänä jatkoi Akseli Kumpulan jälkeen 1960-luvun puolivälissä Lennart Kaaretkoski (s. 1925). Allasrakentamisen alkaessa Kemi-Sompion poroisäntänä oli Solmu Savukoski ja sittemmin Väinö Törmänen sekä Oraniemen paliskunnassa Aimo Maijala.

Lähtökohta korvausmenettelylle oli paikallisille paliskunnille karu. Kesäkuussa 1956 Rovaniemen poroparlamentissa alustajana esiintyneen Kemijoki Oy:n diplomi-insinööri Esko Setälän mukaan porolaitumista ei ollut korvausvastuuta. Samaisessa Paliskuntain yhdistyksen kokouksessa poromiehet totesivat Porttipahdan altaan vievän veden alle alueen, jolta paikallinen Sattasniemen paliskunta kokosi 30–40 prosenttia talviporoistaan. Kemijärveläisen kansanedustaja Matti Oskari Lahtelan (Kesk.) mukaan vahingot piti korvata, ja Lapin maaherra Uuno Hannula esitti, että tulevat korvaukset pitäisi antaa reaaliomaisuutena eikä rahana. Sen sijaan toiminnanjohtaja Yrjö Alaruikka esitti viitaten tohtori Gustaf Sirénin aikanaan esittämään malliin, että porolaitumia voitaisiin korvata keinotekoisilla jäkälämailla.⁷²⁴

Kartta 008. Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaat ja ympäröivät paliskunnat

Paliskuntien viralliset rajat. Todelliset paliskuntien välisten esteaitojen mukaiset rajat poikkesivat lääninhallituksen vahvistamista virallisista rajoista. Nykyisen Kemin-Sompion paliskunnan nimi on alkuperäisessä muodossaan. Kemi-Sompion poroluku väheni 1960-luvulla noin 15 000 porosta puolella, mutta syy oli lähinnä metsätalouden heikentämissä laidunmaissa. Alkuperäisen kartan lähde: Ahti 1960.

Paliskuntain yhdistyksen edustajakokouksessa kesäkuussa 1957 Lapin paliskunta (Oula Aikio) esitti, että yli 40 prosenttia paliskunnan poroista eli noin 2 800 poroa ja vasat päälle palkki suunnitellulla allasalueella. Sellaisen poromäärän elättäminen muilla laitumilla ei olisi mahdollista. Laidunmaan menettäminen korvauksitta tarkoittaisi kertakaikkista kolmen miljoonan markan tappiota paliskunnan poronostajille. Laskelma perustui verottajan laskemasta poronhoidon tuotosta eli 2 800 poroa x á 500 markkaa eli 1,4 miljoonaa markkaa lisättyinä vuosimaksulla ja kerrottuna poroluvulla eli yhteensä 840 000 markkaa sekä niin sanotusta isännänpalkasta. Aikio esitti vuoden 1957 edustajakokouksessa myös Lapin paliskunnan kannan allasalueen asuttamisesta: ” - - - että ensinnäkin juuri paikalliselle poronhoitajaväestölle on järjestettävä mahdollisuus tilojen saantiin altaan reunan pohjoispuolelta. Siellä on sopivia alueita juuri tähän tarkoitukseen. Tietysti ne on saatava ilman suuria lunastusmaksuja.” Sitten Vuotoon sijoitetut tilat saivat kritiikkiä poronhoitajilta ja karjatalouden harjoittajilta.⁷²⁵

Oula Aikion mukaan paliskunta ei osannut ennakoida riittävästi: ” - - - *Me poromiehet emme osanneet purnata vastaan. Me ootimme sen hyvän Kemijokilain lupauksia, että ne jotenkin toteutetaan. Mutta nyt, mitä on noita päätöksiä tehty, niin minusta ainakin tuntuu, että ne on melkein tehty Kemijokiyhdistiön pöyväällä – samoin vesistötoimikunnan pöyväällä. Sillä valtiohan tässä on tekijä, mutta mie oon ainakin saanut sen käsityksen, että se on vain pannut tuommosen Kemijokiyhdistiön naamion kasvoille ja sen takkaa se pellahaa meitä vastaan, vaikka se valtiona luppaakin hyvää.* - - -”⁷²⁶

Kemijoen säännöstelykomitea esitti pakkolunastuslain mukaista niin sanottua edunkorvausperiaatetta, joten suoranaisten esinevahinkojen lisäksi tuli korvata myös menetetty varallisuusetu (porotalouden estymisen ja vaikeutumisen korvaaminen).⁷²⁷ Vesivoimatoimikunta lähti selvittämään porotaloushaittaa: ”*Dipl. ins. Castrén totesi tekojärvalueen merkityksen porotaloudelle olevan epäselvä ja ehdotti tämän vuoksi asiasta pyydettäväksi maanviljelijä Ville Nivannon ja lääninneuvos Antti Hiltulan asiantuntijalausannon. Tehty esitys päätettiin hyväksyä asianmukaisena.*”⁷²⁸ Asialla olikin perusteltua painoarvoa, sillä porotaloudesta saatu verotettava tulo oli kolme kertaa suurempi kuin alueen pelloista saatu tulo ja paikoin suurempikin. Sotien jälkeen porokarjat alkoivat kasvaa 1950-luvulla, vaikka pedot verottivatkin välillä raskaasti poroja. Sompion kylistä suurin porokarja oli Korvasessa (yli 600 poroa) ja toiseksi eniten Lokassa (noin 450). 1950-luvun puolivälissä Mutenian poromäärä oli noin 210. Sen sijaan porotalous oli Riestosta tuossa vaiheessa hiipunut.⁷²⁹

Taulukko 031. Lapin, Sattasniemen ja Oraniemen paliskuntien lukuporot vuosina 1961–1966

Paliskunta	Vuosi 1961	1961–1962	1962–1963	1963–1964	1964–1965	1965–1966
	Poronmistajia	Lukuporoja	Lukuporoja	Lukuporoja	Lukuporoja	Lukuporoja
Lappi	160	5 430	5 398	7 214	8 827	6 250
Sattasniemi	284	2 224	2 351	2 065	1 905	2 725
Oraniemi	192	2 211	1 666	2 479	2 626	1 594

1960-luvulla allasalueiden poromäärien vähenemisen syistä ja vastuutahoista ei ollut yhteneväistä käsitystä. Lähde: Porttipahdan tekojärven säännöstelysuunnitelma. Osa II.

Vahinkojen korvaaminen oli allaskeskustelussa moneen kertaan ilmaistu kanta, mutta asian toteuttamisessa kiistoja syntyi siitä, mitä vahinkoja oli syntynyt ja mikä olisi niistä kohtuullinen korvaus. Törmäyskurssille joutuivat asiantuntijoiden näkemykset ja paikallinen kokemustietoon perustuva asiantuntijuus. Lauri Ukkola (s. 1947) muisteli Kitisen varren porotaloutta ennen allasta: ”*Kitisenvarsihan oli hyviä jäkälämaita. Siinä oli tuhansien porojen tokat siinä rannalla kevättalvella. Oli harjuja ja semmosia, joissa poron oli helppo paksun lumen aikana kaivaa. Ja vaikka oli minkäläinen vuosi, koskhaan ei ne jäkäläköt ja harjut jäätyneet joka paikasta.* - - -. *Se oli katastrofi porotalouville se altaan tulo.* - - -”⁷³⁰

Paliskuntain yhdistys teki jo vuonna 1958 vesivoimatoimikunnalle esityksen luonnontieteellisen tutkimuksen tekemisestä allasalueella. Poromies Antti Hirvasvuopio ilmoitti jo Korvasen kansakoululla tammikuussa 1958 pidetyssä kuulemis-tilaisuudessa, että allashankkeiden haittoja ei voitu arvioida ottamalla pelkästään huomioon jäkälämaiden menetykset. Arvioon olisi pitänyt ottaa myös suoalueet.⁷³¹ Paliskuntain yhdistyksen työvaliokunta esitti helmikuussa 1958 vesivoimatoimikunnalle laiduntutkimuksen tekemistä linjatutkimuksena. Poromiesten mukaan etäisyys linjatutkimuksen kaistoissa voisi olla puolesta kilometristä kahteen riippuen maaston ja kasvillisuuden vaihteluista. Poronomistajien mukaan kasvitieteilijöiden apuna tutkimustyöhön tulisi voida osallistua poromiehiä, jotka voivat määrittellä porojen laiduntamispaikat ja niiden kasvillisuuden. Kesäkuussa 1958 Paliskuntain yhdistyksen hallitus hyväksyi työvaliokunnan linjaukset ja esitti vesivoimatoimikunnalle, että asian tutkijaksi pyydetäisiin metsänhoitaja Folke Skuncke ja tutkimustoimikuntaan nimettäisiin myös poroasiantuntijoita.⁷³² Allasrakentajan kanta oli, että Paliskuntain yhdistys ei ollut varsinainen asiainosainen säännöstelyaltaiden rakentamisessa.

Keväällä 1959 Vesistöjen säännöstelytoimisto antoi Helsingin yliopiston kasvitieteen laitoksen tutkijalle, filosofian kandidaatti Teuvo Ahdille (väitteli vuonna 1961) tehtäväksi arvioida Lurojoen ja Kitisen latvojen porolaitumia. Ahdilla oli kokemusta muun muassa Kanadassa käytössä olleesta laitumien arvioinnista lentokoneesta ja helikopterista. Selvityksen nimenomaisena tarkoituksena oli saada perusta korvauksille, joita suoritettaisiin alueen poronhoitajille laidunmaiden menetyksistä.⁷³³

Koska T. Ahti edusti kasvitieteellistä asiantuntijuutta säännöstelyaltaiden porotaloudellisten haittojen vahinkoarvioinnissa, on syytä kuvata hänen tutkimuksensa perusasiat. Paikalliset poronhoitajat kokivat, että heidät sivuutettiin heille keskeisessä elinkeinolisessa asiassa.

Tutkimussuunnitelmassaan Ahti esitti tutkittavaksi vain Lapin paliskunnan laitumia. *”Alueen laajuuden vuoksi tuskin voidaan suorittaa yksityiskohtaista, jokaisen maastokuvion erillistä arviointia, vaan ylimalkainen arviointi (esim. tunturien laelta kiikaroimalla) osasta aluetta on ilmeisesti tarkoitukseen riittävä. Koko alue on kuitenkin tasaisesti, määrätyn systeemin mukaan, pyrittävä näkemään.”* Sattasniemen paliskunnan osalta Ahti esitti tutkimusten rajaamista vain veden alle jäävään alueeseen ja sen lähiympäristöön. *”Koska korvauksissa mahdollisesti on otettava huomioon myös jäkälälaidunten muuttuminen myöhemmässä vaiheessa, on perustettava pysyviä jäkälikkökoaloja eri etäisyyksille altaasta. On varsin todennäköistä, että pohjaveden nousu aiheuttaa jäkälikköjen sammaloitumista ja varvuttumista ainakin altaiden reunoilla,”* kirjoitti Ahti tutkimussuunnitelmassaan maaliskuussa 1959. Kemi-Sompion paliskuntaan Ahti arvioi säännöstelyaltaan vaikutuksen niin vähäiseksi, ettei sitä tarvinnut tutkia.⁷³⁴

Ahti suoritti kenttätutkimuksia kesällä 1959 apulaisenaan luonnontieteiden kandidaatti Tapio Rintanen.⁷³⁵ Tutkijat liikkuvat Lokan ja Porttipahdan allasalueella

kaksi kuukautta. Ahti hankki kansainvälistä perspektiiviä tehtäväänsä vierailemalla Ruotsin porotutkimusasemalla Jällivaaran Kuolpassa sekä perehtyi ruotsalaiseen porolaidunten arviointisysteemiin. Tutkijat kartoittivat myös ”tekojärvien” vedenpinnan yläpuolelle jääviä laitumia. Jonkin verran tutkijat jututtivat poromiehiä, mutta Ahti kirjoitti tutkimusraporttinsa esipuheessa ”joskin ehkä liian vähäisessä määrässä”. Tämän on mielenkiintoinen havainto, koska paikalliset poromiesten arvostelun yksi lähtökohta oli heidän asiantuntemuksensa sivuuttaminen. Jäkäläalueet mitattiin vain Metsähallituksen kartoista. Lokan ja Porttipahdan alueen paliskuntien jäkäläalueen Ahti määritteli 1 765 neliökilometrimäiseksi, josta vahinkoalue oli 15 neliökilometriä eli 0,9 prosenttia. Ahdin tutkimuksesta tuli keskeinen selvitys, koska se oli vesilain mukaisen korvauskäsittelyn perustana.

Raporttinsa alussa Ahti luettelee poron talvi- ja kesäruokintakasvit ja luokittelee ne asteikolla 1–3 (1 = erittäin tärkeä, 2 = kohtalaisen tärkeä ja 3 = vähemmän tärkeä). Lakkisienilajit, joita porot mielellään syövät, Ahti jätti laidunluokittelun perusteista pois, koska niiden esiintymisaika on lyhyt ja sienien esiintymisessä on runsaita vuosittaisia vaihteluja.

Poron laiduntamiseen vaikuttaa keskeiseltä osalta kasvillisuuden laatu, mutta myös lumisuhteet, totutut kulkureitit ja kiusallisten hyönteisten esiintyminen. Porolaidunten arviointisysteemin perustaksi Ahti otti F. Skuncken Ruotsissa laatiman porolaidunten bonitoinnin (Renbeten och deras gradering 1958) eli laiduntyypeille määritellyt poronrehun biomassat/hehtaari.⁷³⁶

Lapin paliskunnalla oli Ahdin selvityksen mukaan laidunta noin 49 hehtaaria poroa kohden, Kemin-Sompiolla laitumia oli noin 62 hehtaaria, Sattasniemellä noin 67 hehtaaria ja Oraniemellä noin 107 hehtaaria poroa kohden. Paliskuntien pinta-alamenetykset olivat Ahdin selvityksen mukaan Lapin paliskunnan osalta kymmenen prosenttia (paliskunnan kokonaispinta-ala 4 880 km²), Kemin-Sompion paliskunnalla yksi prosentti (6 245 km²), Sattasniemellä kolme prosenttia (2 665 km²) ja Oraniemen paliskunnalla yksi prosentti (4 865 km²).

Ahti käytti laskelmissaan paliskuntien virallisia rajoja, jotka poikkesivat esteaitojen mukaisista todellisista paliskuntien laidunrajoista. Ahdin pinta-alatietoihin sisältyivät altaiden saaret ja Porttipahdan osalta menetykset olivat liian suuret, koska Ahti käytti säännöstelyrajana kolme metriä korkeampaa veden rajaa kuin mikä oli lopullinen tekojärven veden maksimikorkeus. Sodankylän Lapin paliskunnan mielestä Ahti korosti liikaa talvilaitumien, jäkälämaiden arvoa. Paliskunta totesi katselmukseen 1966 antamassaan vastineessa porojen käyttävän jäkälikköjen ohella talviaikaan huomattavasti myös jokivarsien nurmikoita, lehtiä, varpuja ja loppoa. Siten ”tekojärvien” aiheuttama poroluvun pieneneminen oli paliskunnan arvion mukaan suurempi kuin Ahdin teoreettinen laskelma.⁷³⁷ Yleisemminkin allasrakentamisessa paikalliset arvioivat haitat suuremmiksi kuin ulkopuoliset asiantuntijat.

Ahdin laiduntutkimuksen mukaan Lapin paliskunnan tuottomahdollisuuksien vähennykseksi laskettiin 524 poroa. Päin vastoin kuin paliskunta esitti vastineessaan

katselmustoimitukselle, vesivoimatoimikunta katsoi, että Ahdin tutkimuksessa oli otettu huomioon merkittävällä tavalla myös muut kuin jäkälälaitumet. Varsinaisten jäkälämaiden perusteella vesivoimatoimikunta laski poroluvun vähennykseksi noin 13 prosenttia. Paliskunnan väitteeseen, että säännöstelysuunnitelman katselmuksessa olisi otettu jäkälämaiden supistumisena huomioon vain viisi neliökilometriä, vesivoimatoimikunta vastasi, että se koski vain Lokan allasta. Laidunmenetysten suhteen korvausprosessissa tehtiin Ahdin tutkimukseen korjauksia muun muassa todellisten paliskuntarajojen mukaisesti. Näin säännöstelysuunnitelmassa esitetyillä perusteilla määritelty Lapin paliskunnan poroluvun potentiaalinen vähennys oli yhteensä 152 poroa. Vesivoimatoimikunta opponoi paikallisten paliskuntien näkemyksiä. Esimerkiksi laiduntutkimukseen viitaten vesivoimatoimikunta katsoi Oraniemen paliskunnan poronpitoluokituksen vähenevän 113 porolla. Allashakkuiden aiheuttamista haitoista poronhoidon osapuolilla oli selvät näkemyserot. Lokan metsähakkuiden haittojen (mm. porojen kulkeutuminen vieropaliskuntiin) korvaamiseen vesivoimatoimikunta suhtautui nihkeästi. *”Vesivoimatoimikunta esittää vaatimukset hylättäväksi, koska ei ole sitovasti osoitettu haittavaikutusten aiheutuneen Lokan tekojärven metsähakkuista”*, kirjasi rakennuttaja Lokan tekojärven katselmustoimituksen vastineessaan. Porttipahdan osalta vesivoimatoimikunta oli lähempänä paliskuntien vaatimuksia. Allasalueen paliskunnat vaativat metsähakkuiden ja altaiden rakentamisen vuoksi rakennettavien esteaitojen korvaamista. Sallivaaran paliskunnan vaatimukset vesivoimatoimikunta kiisti. Kemin-Sompion ja Lapin⁷³⁸ paliskunnan esteaidoista vesivoimatoimikunta hyväksyi vain seuraavat esteaidat: Luurojoen Ranta – Vipunenä (1 104 m), Neitikäisenjoen kohta (197 m) sekä Pihtijoen kohdalla veden alle jäävältä osalta (2 256 m) ja vaille käyttöä jäävältä kohdalla (918 m) eli yhteensä 4 475 metriä. Oraniemen paliskunnan muistutukseen porojen liikkumisesta vieraisiin paliskuntiin vesivoimatoimikunta totesi omassa vastineessaan, että tilannetta piti tarkkailla säännöstelyn aikana ja haittavaikutusten ilmaannuttua ne piti torjua tarkoituksenmukaisin keinoin tai maksaa vahingoista korvaukset. Lapin paliskunta vaati esteaitoja (tai niiden rakentamisen korvaamista rahana) seuraavasti: paliskunnan pohjoisrajalla valtakunnan rajalta Sodankylän ja Inarin pitäjän sekä Kittilän rajaan (noin 120 km), Sodankylän ja Kittilän pitäjän raja – Sattasen ja Lapin paliskunnan välinen raja (noin 26 km), Lokan ja Porttipahdan altaiden välinen aita (noin 26 km), Kemin-Sompion ja Lapin paliskuntien välinen esteaita. Paliskunnan vaatimuksissa oli myös kohta: *”Mikäli muodostuvat altaat eivät pysäytä porojen liikkumista, niin oli rakennettava esteaidat.”* Mikäli säännöstelijä ei rakentaisi edellä mainittuja esteaitoja (1–4), ne oli korvattava rahassa 852 600 markalla (203 km, 4 200 mk/km).⁷³⁹

Kartta 009. Allasrakentaminen muutti perinteistä poronhoitokulttuuria. Poronhoito, poronhoitotyön rakenteet, laitumet ja Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden alueen paliskunnat. Alkuperäinen kartta KA. Tie- ja vesirakennushallitus. Fi: 363. Piirros Riikka Aarnio 2020.

Ahti oli ansioitunut kasvitieteilijä, mutta paliskunnat eivät hyväksyneet korvausten laskentaperusteeksi Ahdin tutkimusta. Poromiehet eivät pitäneet tutkimusta pätevänä, koska siinä ei selvitetty koko laidunaluetta eikä laidunluokitusta pidetty oikeana. Paliskuntain yhdistyksen mukaan, kun otetaan huomioon jäkälän uusi-

tumisaika, vuotta vanhemman poron jäkälälaitumen tarve on 12–15 hehtaaria (II luokan laidunta tarvitaan 33 ja III luokan laidunta 65 hehtaaria). Muun muassa Oraniemen paliskunnan vuoden 1966 lausunnossa todettiin, että maa- ja metsätalouden intressit oli huomioitu porotaloutta paremmin. ”Poronhoito sen sijaan on ollut vailla asiantuntijaa toimitusmiesten joukossa. Ja kuitenkin juuri poronhoidon kärsimää haittaa ja vahinkoa on elinkeinon laadun vuoksi erittäin vaikeaa ja jopa suorastaan mahdotonta näyttää sellaisin numeroin ja tilastoin, joita myös tuota liikkuvaa eläintä tuntematon olisi pakko uskoa”, todettiin paliskunnan lausunnossa Pohjois-Suomen vesioikeudelle. Lapin paliskunnan luottamus Ahdin tutkimukseen oli niin ikään heiveröinen: ”Maisteri Ahdin tutkimukselle, jota toimitusmiehet ovat pitäneet evankeliumina, ei valitettavasti voi antaa suurta arvoa, koska Ahti ei ole tutkinut paliskuntien koko aluetta vaan ainoastaan osan.” Lapin paliskunta myös korosti: ”- - - etteivät jäkäläköt olleet yksinomaan ratkaisevin poromäärälle, vaan talvikautena porot syövät myös nurmikkoja, varpuja, luppoa jne - - -. Meidän menettämämme alueet ovat juuri jokivarsia ja niitä alueita, joissa poroja on talvisin paimennettu ja joissa on sopivaa talviruokaa. Poromäärän menetys täytyy siis olla toimitusmiesten esittämää laskelmaa suurempi ja on se ainakin meidän selväpiirteisissä laskelmissa 840 poron menetys.”⁷⁴⁰

Seuraavassa taulukossa on Ahdin tutkimuksen yhteenveto paliskunnittain padotusalueen porolaidunten pinta-aloista korvausluokkien mukaan.⁷⁴¹

Taulukko 032. Lokan ja Porttipahdan porolaitumet paliskunnittain

Laidunluokka	Lapin pk.	Lapin pk.	Kemin-Sompion pk.	Kemin-Sompion pk.	Sattasniemen pk.	Sattasniemen pk.	Oraniemen pk.	Oraniemen pk.	Yht. km ²	%
	km ²	%	km ²	%	km ²	%	km ²	%	km ²	%
I	20	58	2	6	8	24	4	12	34	100
II	223	67	43	13	40	12	26	8	332	100
III	169	68	27	11	27	11	25	10	248	100
IV	97	77	16	13	-	0	13	10	126	100

Padotuslaitumien arviointiin syntyi tältä pohjalta neliluokkainen asteikko. I luokka eli varsinaiset talvilaitumet eli jäkälälaitumet, II luokka eli varsinaiset kesälaitumet, III luokka eli heikonpuoleiset laitumet ja IV luokka eli porolaitumina merkityksettömät alat (vesistöt, vaikeakulkuiset rimpinevat, rakat, viljelykset ja tonttialueet). Korvausten maksamisessa Ahti ehdotti suhdelukuasteikkoa, jossa I luokan laitumet saivat arvon 5, II luokan laitumet arvon 2, III luokan arvon 1 ja IV luokka sai arvon 0. Lähde. KA. Valtion vesivoimatoimikunta. Lausunto Lokan ja Porttipahdan padotuslaitumien alueen porolaitumista. Teuvo Ahti 1960. Pk. = paliskunta. Allasalueen poromiehet katsoivat Ahdin sivuuttaneen heidän asiantuntemuksensa.

Oleellista oli, että paliskunnat esittivät laidunkiertoon, ravintokasveihin ja poronhoitotyöhön liittyviä kuvauksia ja laskelmia, mutta argumentaatio ei riittänyt muuttamaan lopputulosta. Valtion vesivoimatoimikunta piti porovahinkovaati-

muksia ylimitoitettuina, eikä se ollut valmis hyväksymään esteitavaatimuksia kuin pieneltä osin. 1960-luvulla avoimella asiantuntijuudella ei ollut tilaa. Poromiehet eivät pystyneet vakuuttamaan vastapuolta aapasoiden todellisesta merkityksestä poroille eivätkä porojen karkaamisesta oman paliskunnan alueen ulkopuolelle ja siitä aiheutuneista vaikeuksista, lisätöistä ja -kustannuksista. Esteitakysymykseen Lapin paliskunta sai sivusta tukea muun muassa Paliskuntain yhdistykseltä ja Keskustan Lapin piirin puheenjohtajalta Yrjö Alaruikalta. Paliskuntain yhdistys ei kuitenkaan korvausasiassa ollut asianosainen. Allaspaliskuntien näkökannat jäivät julkisessa keskustelussa helposti marginaaliin. Uusi Suomi uutisoi säännöstelyaltaiden vaikutuksista porotaloudelle 29.7.1964 samaan tapaan kuin muutamaa kuukautta aikaisemmin: *”Kun porotalouden perusedellytyksenä on laiduntaminen valtion omistamilla metsämailla ja näillä paliskuntien alueella olevista jäkälämaista vain 1 prosentti jää tekojärvien veden alle, järvien rakentaminen tuskin uhkaa porotalouttamme alueiden pienenemisen muodossa.”* Uutinen mitätöi paikallisen huolen porotalouden tulevaisuudesta. Metsähallituksesta kerrottiin Kemijoki Oy:lle tammikuussa 1966, että *”sillä on oikeus hakata metsiään vaikka paljaaksi ja kulottaa ja uudistaa niitä, eikä näistä töistä porotaloudelle mahdollisesti aiheutuvista haitoista makseta mitään korvausta eikä olla velvollisiakaan maksamaan.”*⁷⁴²

Vesivoimarakentamisella aiheutetun porotaloushaitan korvaamiseen asianomaiset paliskunnat joutuivat hakemaan hyvitystä oikeusteitse. Vastassa oli valtiollinen vesivoimayhtiö, jonka oikeudelliset resurssit olivat yksittäistä paliskuntaa vahvemmat. Lapin paliskunta sai Lokan rakentamisen häittakorvauksena vesioikeuden vuoden 1966 päätöksen mukaisesti poronhoitomahdollisuuksien supistumisesta 121 680 markan ja poronhoitotyön vaikeutumisesta 153 000 markan eli yhteensä 274 680 markan korvaukset. Allashakkuiden aiheuttamasta haitasta vesioikeus ei maksanut korvausta, vaikka paliskunta sitä vaati. Oikeuden mukaan: *” - - - koska toisaalta on katsottava selvitetyn, että allasalueella jo suoritettujen metsänhakuun sekä säännöstely sen toteuduttua vain osittain ovat syynä puheena olevan haitan syntymiseen, eikä toisaalta ole luotettavasti selvitetty, että haitta sen suuruuteen nähden kohtuullisin kustannuksin olisi poistettavissa vaadittujen esteitojen rakentamisella, vesioikeus, joka katsoo, että säännöstelyn osuus haitasta on enintään kolmannes - - -”* Paliskunta oli katselmuksessa vaatinut ylimääräisistä kuljetus- ja työkustannuksista vuosilta 1961–1963 yhteensä 16 852,01 markkaa ja tuoton menetyksistä vuosina 1961–1965 yhteensä 48 780 markkaa.⁷⁴³ Korvausasioiden käsittelyssä Lapin paliskunta esitti poroisännän allekirjoittamat työlistat allashakkuiden aiheuttamista ylimääräisistä työpäivistä ja porotaloudelle tuottamattomista työpäivistä poronhoitovuosilta 1961–1962 ja 1962–1963. Esimerkiksi 1961–1962 ylimääräisiä työpäiviä kertyi 29 poromiehelle yhteensä 958. Paliskunnille porojen kulkeutuminen naapuripaliskuntiin aiheutti kustannuksia.⁷⁴⁴

Vesioikeus arvioi allasrakentamisen aiheuttaman Lapin paliskunnan potentiaalisen poromäärän menetyksen 676 poroksi (paliskunta 840) ja Oraniemen paliskun-

nan osalta 113 poroksi. Toimitusinsinöörin ja toimitusmiesten arvio poronhoidon supistamisesta maksettavasta korvauksesta perustui laskentakaavalle 100 markkaa/poro. Vesioikeudessa yhtä poroa kohti laskettuna vuotuisena tappiona käytettiin kuuden markan korvausta ja kertakaikkisena tuoton menetyksenä 120:tä markkaa. Lokan tekojärvestä vesioikeus määräsi korvauksia Lapin paliskunnalle 274 680 markkaa, Oraniemen paliskunnalle 27 840 markkaa ja Lapin ja Kemin-Sompion paliskunnille yhteisesti 19 425 markkaa.

Säännöstelyaltaiden porotaloudelle aiheuttamia haittoja laskettiin laidunalueen pienenemisestä johtuvan poroluvun vähenemisenä eli supistushaittana ja allashakuiden aiheuttamista porotalouden vaikeutumisista sekä rakennusvahingoista. Paliskuntain yhdistyksen toiminnanjohtaja Yrjö Alarukka arvioi vuonna 1966 laidunmenetyksen korvausperiaatteeksi (peruste oli kolme poroa hehtaaria kohti) 240 markkaa hehtaarilta. Esimerkiksi Porttipahdan rakentamisen porotaloudelle aiheuttamista haitoista 2.8.1967 kootun rakentajan muistion mukaan korvauserusteiden ja korvausten tason olisi pitänyt olla matalampi, mitä oikeus aikanaan määrittä.⁷⁴⁵

Muistiossa rakentaja esitti Lapin paliskunnalle supistumishaitasta, poronhoidon vaikeutumisesta ja rakennevahingoista yhteensä 226 509 markkaa. Sattasniemen paliskunnalla ei rakentajan mukaan ollut rakennevahinkoja, joten korvaussumma jäi (supistumishaitta ja poronhoidon vaikeutuminen) 50 prosentin korotus huomioiden 61 200 markkaan. Oraniemen paliskunnan korvaussumma olisi rakentajan mukaan pitänyt olla 9 387 markkaa.⁷⁴⁶

Lapin paliskunnan poroisäntä Aslak Hetta yritti ajaa porotalouden etua vetoamalla katselmustoimituksessa siihen, että säännöstelyaltaista saatava vuotuinen hyöty olisi 3,5 miljoonan markan luokkaa. Näin ollen porotaloudelle aiheutuvan vahingon ja edun menetyksen korvaaminen oli pieni summa. ” - - *Kaiken lisäksi on muistettava, että tätä valtakunnallisesti suurta taloudellista hyötyä on toteuttamassa valtion vesitoimikunta ja valtiojohtoinen yhtiö, jolta voi odottaa kohtuullisuutta ja sosiaalista mieltä eikä pelkkää kapitalistista hyödyn tavoittelua*”, totesi poroisäntä.⁷⁴⁷

Poroisäntä Aslak Hetan nimissä paliskunta vaati Lokan altaasta korvauksia kertakaikkisena korvauksena 1 692 00 markkaa vuonna 1966. Summasta ylimääräisen työn ja kuljetuskustannusten osuus (vuodet 1961–1963) oli 16 852 markkaa, porotuoton menetyskorvaukset 48 780 markkaa, esteaitojen rakentaminen 203 km (120 km + 26 km + 26 km + 63,2 km, jos itse rakennettava) 852 600 markkaa. Osuus laidunmaiden menetyksestä oli (840 x 80 mk x 1,5) 100 800 markkaa, ja alueen pirstoutumisesta aiheutuvana vuotuisena haittana, siihen asti kunnes esteaidat olisi rakennettu, vaadittiin 12 000 markkaa.

Lapin paliskunta vetosi vesiylioikeudelle jättämässään valituksessa Lokan altaan haitoista siihen, että poronhoitomahdollisuuksien supistuminen piti laskea 840 porolla ja menetyksarvona yhtä poroa kohti piti käyttää verottajan tuottoarvoa eli 8,25 markkaa. Näin tuoton menetyksen laskentaperuste piti paliskunnan mukaan olla $840 \times 8,25 \text{ mk} \times 20 \times 1,5 = 207\,900$ markkaa. Paliskunta ei hyväksynyt vesioikeuden

arvioita poronhoitotyön vaikeutumisen laskemisesta kolmasosalla, vaan paliskunta laski haitaksi $3 \times 102\,000 \text{ mk} \times 1,5 = 459\,000$ markkaa. Lisäksi Lapin paliskunta vaati esteaidan rakentamiskorvausta sen ja Kemin-Sompion paliskunnan välille 9,9 kilometrin osalta ($9,990 \times 4\,200 \text{ mk/km} \times 1,5 = 62\,937$ mk). Vesiylioikeus päätti Lapin paliskunnan korvaukseksi (poronhoitomahdollisuuksien kaventuminen ja poronhoitotyön vaikeutuminen) 320 310 markkaa ja lisäksi yhteiskorvauksen poroaidasta Kemin-Sompion paliskunnan kanssa. Sattasniemen paliskunnan korvaus oli 35 468 markkaa.⁷⁴⁸

Vesioikeuden vuoden 1968 Lapin paliskunnalle määräämät korvaukset Porttipahdan säännöstelyaltaasta olivat poronhoitomahdollisuuksien supistumisesta 106 470 markkaa, poronhoitotyön vaikeutumisesta 229 500 markkaa, poroaidasta (20 800 metriä) 77 874 markkaa ja Talkoolan erotusaidasta 9 000 markkaa eli yhteensä 422 844 markkaa. Valtion vesivoimatoimikunnan hyväksymä korvaus olisi ollut yhteensä 226 509 markkaa (poronhoitomahdollisuuksien supistumisesta 91 260 markkaa ja poronhoidon vaikeutumisesta 57 375 markkaa sekä poroaidasta 77 874 markkaa). Vesivoimatoimikunta perusteli korkeimmalle hallinto-oikeudelle jättämässään valituksessa vesioikeuden korvauspäätöstä muun muassa sillä, että vesioikeuden Lokan ja Porttipahdan korvauksien kokonaismäärä Lapin paliskunnalle oli 610 650 markkaa, jolla voitiin ostaa Lapin paliskunnan poroista noin kolme neljäsosaa, vaikka paliskunta menetti tekojärvien alle vain 11,5 prosenttia laidunalueestaan. Vesivoimatoimikunta piti vesioikeuden määräämää korvausta ”aivan kohtuuttomana”. Sattasniemen paliskunnalle vesioikeuden määräämä korvaus poronhoitomahdollisuuksien supistumisesta ja poronhoidon vaikeutumisesta oli yhteensä 116 610 markkaa. Vaatimus oli 306 600 markkaa. Vesivoimatoimikunta olisi halunnut pitäytyä 73 530 markan korvauksessa. Oraniemen paliskunta sai 18 810 markan korvauksen (poronhoitomahdollisuuksien supistumisesta 6 720 markkaa ja poronhoitotyön vaikeutumisesta 12 090 markkaa). Vesivoimatoimikunnan mukaan korvaukseksi olisi riittänyt poronhoitomahdollisuuksien supistumisesta 5 760 markkaa ja poronhoitotyön vaikeutumisesta 3 627 markkaa eli yhteensä 9 387 markkaa. Muillakin paliskunnilla (mm. Ivalon paliskunnalla) oli vaatimuksia, mutta korvauksia ne eivät saaneet. Ivalon paliskunnan vaatimus ei saanut ymmärrystä sen enempää katselmusmiehiltä kuin vesioikeudeltakaan.⁷⁴⁹

Vesiylioikeudessa Lapin paliskunnan korvaus nousi 19 000 markalla ja Sattasniemen paliskunnan 8 000 markalla.⁷⁵⁰ Eniten kärsinyt Lapin paliskunta sai haittakorvauksia vajaan neljänneksen siitä, mitä se oli prosessin aikana toimituskokouksissa ja valituksissa vaatinut. Vesivoimatoimikunnan korvauslinja oli oikeutta vielä tiukempi. Oikeusprosessissa paliskunnat joutuivat toimimaan itsenäisesti, sillä Paliskuntain yhdistystä ei hyväksytty prosessiin osapuoleksi, koska se ei ollut asianosainen.

Yrjö Alaruikka ihmetteli vuonna 1966, miksi Sodankylän ja Inarin kuntien välille ei rakenneta vesivoiman rakentajien tai valtion toimesta esteaitaa, jota Lapin paliskunta oli esittänyt. 800 000 markan investointia yhteiskunta ei ollut valmis

tukemaan. Aitahanke saatiin etenemään työttömyysvaroilla vuonna 1967. Samalla Alaruikka viittasi siihen, kuinka vesivoiman rakentaminen oli tuhonnut Kemijoen vaelluskalakannan. Sen tuoton menetysten korvauksista ei puhuttu mitään. Poliittikkona Alaruikka osasi käyttää ajan ilmiöitä hyödykseen. Poromiehiä moitittiin karhunmetsästyksen takia barbaareiksi, mutta *”kuka tässä on barbaari”*, polemisoi Alaruikka Keskustan Lapin piirin syyskokouksessa Kemijärven palokunnantalolla.⁷⁵¹

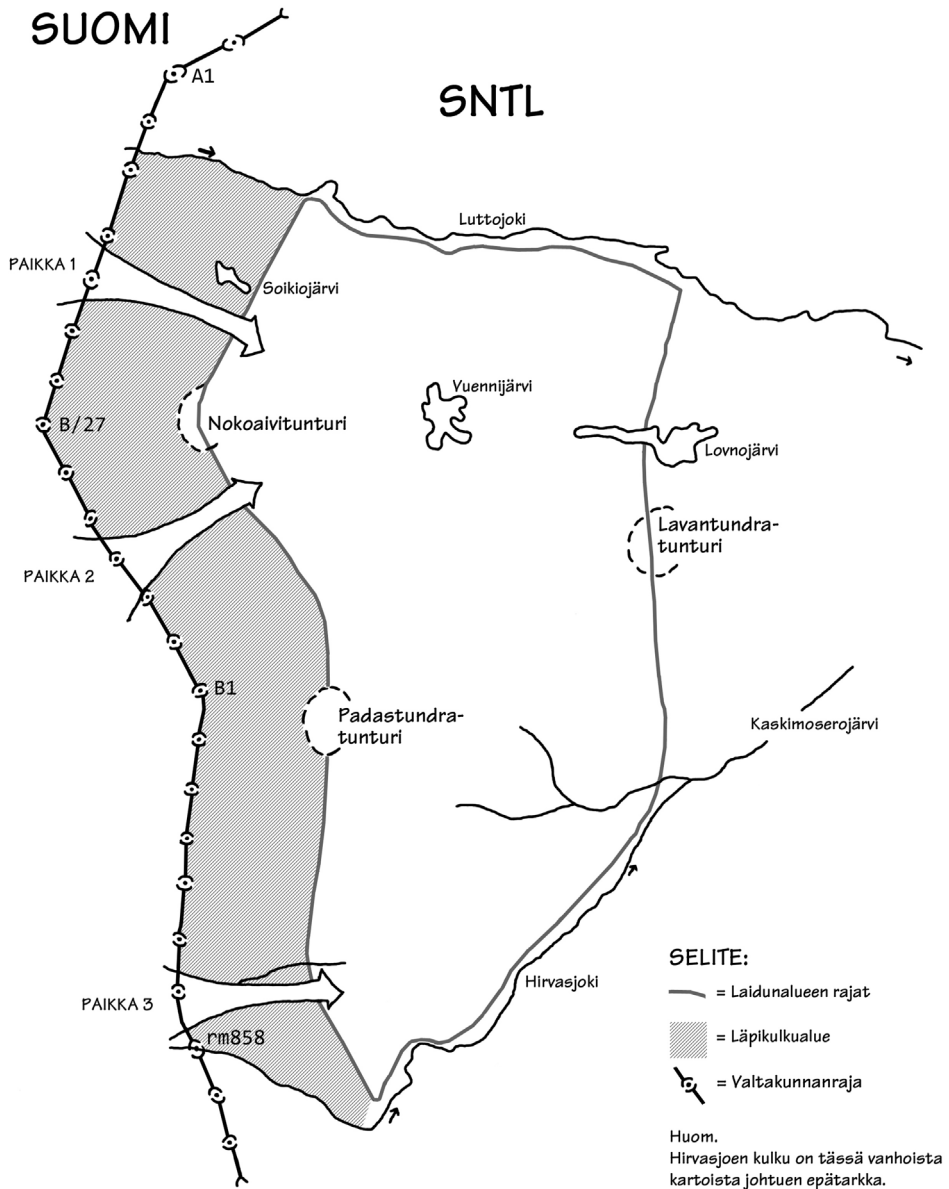
”Allas ajaa porot liikkeelle ja ne ajelehtivat muihin paliskuntiin, villiintyvät ja katoavat metsiin tuttujen ruokamaiden kadottua. Kuka korvaa, kenen syy?” kuvasi Lapin paliskunnan poroisäntä porotaloutta Lokan altaan puristuksessa.⁷⁵² Kemijoki Oy ei ottanut vastuuta kaikista allasalueen hakkuista, vaan yhtiö katsoi Metsähallituksen hakkuissa olleen muitakin kuin säännöstelyaltaiden hakkuita. Talvella 1968 Sattasniemen paliskunnan kokouksessa Leo Ukkola esitti, että lähetettäisiin kirjelmä Paliskuntain yhdistykselle Metsähallituksen porolaitumille vahingollisista toimista. Poromiehet halusivat asian esille niin sanottuun Rovaniemen poroparlamenttiin. Allasasiat olivat toinen syy huoleen.⁷⁵³

Korvausten (osa tuli ennakkokorvauksina, loput valitusprosessin päätyttyä) jakamisesta syntyi jonkin verran erimielisyyksiä Lapin paliskunnassa. Pari paliskunnan osakasta valitti allasrahojen jaosta Paliskuntain yhdistykseen. Paliskunnan päätös maksaa korvausta sata markkaa lukuporoa kohti viimeisimmän poroluettelon mukaan tulkittiin oikeaksi, ei valittajien vaatimusta ottaa huomioon aikaisempia porolukuja.⁷⁵⁴ *”Aluksi kovasti protestoivat asiassa – laitumia meni paljon varsinkin Lapin paliskunnalla. Vuotson poromiehetän pitivät paljonkin meteliä. Paljonhan niitä poroja hukku alussa sinne altaaseen, kun niitä turvelauttoja sinne ilmaantu ja porot lähtivät niille uimaan eivätkä selvinneet niiltä reissuiltaan”*, kuvaa säännöstelyaltaiden vaikutusta yksi silminnäkiä.⁷⁵⁵

1960-luvun lopulla Lapin porotalouden ongelmiin haettiin apua Neuvostoliiton porolaitumista (kartta 010). Itärajan Lapin ja Kemin-Sompion paliskunnat halusivat päästä hyödyntämään rajantakaisia neitseellisiä jäkäläkankaita. Paliskuntain yhdistys esitti 5.12.1966 ulkoasiainministeriölle, että ministeriö ryhtyisi neuvottelemaan Neuvostoliiton edustajien kanssa suomalaisten porojen laiduntamismahdollisuudesta Neuvostoliiton alueella. Asia eteni Suomen ja Neuvostoliiton hallitustasolle. Poliittisen päätöksen jälkeen asian käytännön sopiminen jätettiin Neuvostoliiton ja Suomen rajavaltuutettujen tehtäväksi. Asiasta sovittiin kahtena vuonna.⁷⁵⁶

Laiduntamismahdollisuus jäi varasuunnitelmaksi, jota ei toteutettu. Ivalon paliskunta ilmoitti välittömästi tiedon saatuaan tammikuun lopulla 1967, ettei se lähetä porojaan Neuvostoliiton puolelle. Sodankylän Lapin paliskunta oli iloinen saavutetusta sopimuksesta, mutta sekään ei porojaan itärajan taakse lähettänyt. Asia kuitenkin pysyi vireillä, ja 1970-luvun alussa oli useitakin aloitteita saada joko jäkälänostoalueita tai laidunmaita Neuvostoliitosta. Syksyllä 1972 Sodankylän Lapin ja Kemin-Sompion paliskunnat tekivät tahoillaan päätökset lähteä hakemaan mahdollista pysyvämpää porolaidunalueita Neuvostoliiton puolelta hyviltä jäkälämailta.⁷⁵⁷

Kartta 010. Suunnitelmia porojen talvilaiduntamisesta Neuvostoliiton puolella vuosina 1967–1968

Suomen ja Neuvostoliiton rajavaltuutettujen sopimus suomalaisten porojen laiduntamisesta Neuvostoliiton Talvikylän ja Kuolajärven alueella vuodelta 1968. Sopimuksella suomalaiset saivat siirtää neljäksi ja puoleksi kuukaudeksi kaikkiaan 10 000 poroa NL:n puolelle. Lapin ja Kemmin-Sompion paliskunnat eivät kuitenkaan toteuttaneet suunnitelmaa. Lähde: UMA. 169/4057-66. Myös Kauhanen 2014a, 231; 2014c, 199.

Poromies Sulo Alakorva arvioi kriittisesti Paliskuntain yhdistyksen kokouksessa kesäkuussa 1978 oman ammattikuntansa edunvalvonnan onnistumista: *”Poromiehet ovat olleet liian myötämielisiä muille klinkeinoille, koska he ovat aina olleet menettävänä osapuolena. Pohjoisten alueiden maankäyttö on poromiehiltä jatkuvasti kaventunut. Porotalous on ollut ensimmäinen maankäyttäjä ja tällä hetkelläkin se maksaa metsähallitukselle vuokraa maankäytöstä. Jälkeenpäin on tullut metsätalous, matkailu ym. ja se merkitsee sitä, että poromiesten elintila pienenee ja leipä kapenee. Poromiesten ei tulisi olla liian myötämielisiä - - -.”*⁷⁵⁸

Vuotson kanavan rakentaminen jakoi myös paikallisten mielipiteitä kuten muukin vesivoimarakentaminen. Vuotsolaisen Tuomas Maggan mielestä Lapin paliskunnan kannalta olisi ollut parempi, ettei säännöstelyaltaita olisi tehty eikä Vuotson kanavaa kaivettu. Kanavan ollessa rakenteilla Magga totesi, että kanavan tuomia vaikutuksia ei tunnettu tarkasti: *”Niitä eivät tiedä sen enempiä vuotsolaiset kuin jokiyhtiön heratkaan.”* Poromiehiä huolestutti kanavan aiheuttamat ylitysvaikeudet. *”En minä kyllä tiedä, mitä hyötyä tuosta kanavasta meikäläisille on. Haittoja kyllä pystyn luettelemaan”*, pohti poromies Magga huhtikuussa 1979.⁷⁵⁹ Samanlaisen huolen jakoi myös Porttipahdan alueelta ”allasevakkona” Vuotsoon muuttanut poromies Tauno Pokka. Vuotsossa oli myös kanavan kannattajia. Muun muassa kyläneuvoston puheenjohtaja Reijo Lähteenmäki luonnehti kanavan valmistumisen päättävän pitkään jatkuneen luonnottoman tilan. Puheenjohtaja puolusti myös hankkeen tuomia työpaikkoja.⁷⁶⁰ Kanavasta käytiin myös laajemminkin keskustelua. Reino Lounela kritisoi kanavasta rakennettua mielikuvaa: *”Vuotson kanavasta on taballisesti annettu käsitys, että se olisi kuin hento viiva aavalla suolla, että se itseasiassa olisi vain entisen kanavan perkausta.”*⁷⁶¹

Lapin paliskunta teki Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden lopputarkastuksista muistutuskirjelmän vesioikeudelle, jossa se vaati paliskunnan poronhoidolle aiheutuneiden vahinkojen ja haittojen uudelleen käsittelyä ja lainmukaista korvaamista huomioon ottaen poropääoman kertakaikkisen menetyksen, poronhoidon vuotuisen tuotonmenetyksen ja poronhoitotyön vaikeutumisen. Lisäksi Vuotson kanavan rakentamisesta aiheutuvan haitan vähentämiseksi muistiossa vaadittiin erikseen ylikulun mahdollistamista. Kemijoki Oy:n tiedotuspäällikkö Torkko vastasi, ettei 21 kilometriä pitkässä kanavassa, jossa pudotusta oli vain metri, virtauma ollut niin suurta, etteikö kanava jäätyisi talvella. Väitteitä Vuotson kanavan penkereiden erityisestä jyrkkyydestä jokiyhtiö ei allekirjoittanut, vaan totesi penkereiden olevan jyrkkyyssuhteessa 1:2,5 niin kuin yleensäkin ”tekojärvien penkereet”.⁷⁶²

Lapin paliskunta esitti 9.9.1985 vesioikeuteen toimittamassaan lisäselvityksessä, että Vuotson kanavan yli tuli rakentaa silta Lokan altaan puolelle Tuulisvaaran maastoon ja toinen länsipuolelle kylää. Paliskunta perusteli vaatimustaan sillä, ettei poroja voitu kuljettaa tokkana sillan yli aivan nelostien tuntumassa Vuotson kylän keskustassa.

Toimitusmiesten lausuntoon pohjautuen vesioikeus totesi, että Lapin paliskunnalle ei ollut Porttipahdan säännöstelyaltaan rakentamisesta ja säännöstelystä

aiheutunut Vuotson kanavasta johtuvaa ylikulkuhaittaa lukuun ottamatta mitään sellaista vahinkoa tai haittaa, mitä ei olisi otettu huomioon Porttipahdan altaan rakentamista ja säännöstelyä sekä Vuotson kanavan rakentamista koskevassa lainvoimaisessa lupapäätöksessä korvauksia määrättäessä.⁷⁶³ Lopputarkastuspäätöksessään vesioikeus määräsi Vesihallituksen maksamaan Luiriojen haitoista (kulku-, rantojen vyörymä- ja kalastushaitoista) korvauksia yli 400 000 markkaa. Porttipahdan ja Vuotson kanavan osalta korvaussumma oli noin 50 000 markkaa, ja Vesihallitus veloitettiin myös eräisiin raivaustoimiin.⁷⁶⁴

Pohjois-Sodankylän porotaloudessa tapahtui merkittävä rakenteellinen muutos 1950-luvulta 1970-luvulle. Ennen 1960- ja 1970-lukuja sompiolainen poronhoito oli entisen saamelaisen siidajärjestelmän ja suomalaisen paliskuntajärjestelmän yhdistelmä.⁷⁶⁵ Allasalueen poromiehet esittivät säännöstelyaltaiden lupaprosessissa näkemyksiään perinteisestä poronhoitojärjestelmästä vesioikeuden tietoon ja laativat asiasta valahtoisen kirjelmän. Voimatalous muovasi sodankyläläistä poronhoitoa siis sen piirteitä ja toimintamekanismeja perinteisestä tokkajärjestelmästä toisenlaiseksi.

Moninaisten luonnonympäristön ja sosiaalisten muutosten vuoksi perinteinen poronhoidon toimintatapa muuttui, ja nämä muutokset irrottivat porotalouden ekosysteemiinsä sopeutuneesta toiminnasta: laidunten määrä väheni, hienojakoinen laidunkierro lakkasi, poronhoidon perinteinen rytmi murtui ja ihmisen ja poron tasavertainen suhde katkesi. Ihmisen mukanaoloaika porovuotta kohti supistui 1970-luvulla alle puoleen entiseen poronhoitoon nähden. Suhteen katkeamisen seurauksia olivat petovahinkojen määrän nousu ja poron ravinnonhankkimisen vaikeutuminen. Lapin paliskunnassa säännöstelyaltaiden rakentaminen oli suurin yksittäinen ympäristömuutos, joka vaikutti perinteisen talvipaimennusjärjestelmän häviämiseen ja poronhoidon toimintatapojen muutokseen.⁷⁶⁶ Porojen lisäruokinta ja poronhoidon motorisoituminen nostivat kuluja, joita yritettiin kompensoida porokarjaa kasvattamalla. Syntyi negatiivinen kierre. 1960-luvulla poromiehiä alkoi huolestuttaa myös turismin kasvun aiheuttamat ongelmat poronhoidolle.

Lokakuussa 1970 Jouni Aikio ja Sulo Alakorva totesivat metsähallinnon Perä-Pohjolan piirikuntakonttorille lähettämässään kirjelmässä porotalouden joutuneen ”suorastaan uhanalaiseen asemaan”, vaikka poronhoitajat olivat alueen suurin ammattiryhmä. Poromiehet pyysivät Luiron hakkuusuunnitelmien jäädyttämistä ja malttia metsäautotieverkoston lisärakentamiseen. ”*Kokemus on osoittanut sen, että minne teitä on rakennettu, on sinne tullut hyvin paljon kaikenlaista kulkijaa, jotka ovat aiheuttamassa ennen niin rauhallisilla erämaa-alueilla suurta rauhattomuutta ja häirintää. Poronhoito vaatisi menestyäkseen sellaisia alueita, joissa poroilla olisi rauhallista asua, eivätkä metsästäjien saalistamaan tottuneet koirat olisi toistuvasti häiritsemässä ja ajamassa niitä pois asumapaikoiltaan*”, kirjoittivat Aikio ja Alakorva.⁷⁶⁷

Allasasiassa, saamelaiskysymyksessä ja myös kunnallispolitiikassa mukana ollut Oula Aikio katsoi poronhoidon ja muut saamelaislinkeinot luontoa säästäviksi

talousmuodoiksi. Poroisäntä Oula Aikion mukaan poromiehät olivat kääntyneet Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen puoleen ja pyytäneet alueen (allasalueen) julistamista luonnonsuojelualueeksi. Porotalouden ja luonnonsuojelun silta jäi tässä vaiheessa ohueksi.⁷⁶⁸ Muun muassa Sattasniemen paliskunta vastusti yksimielisesti Koilliskairan suojelua. Paliskunnan mukaan lähelle tuleva puisto ”*tuo tavallaan petotarhan häittäamaan poronhoitoa*”.⁷⁶⁹ Petojen tappamien porojen korvauksiin oltiin tyytymättömiä, ja Pomokairan kuusikoista poronraatojen löytäminen oli vaikeaa.

Paliskunnissa pelättiin aluksi, että kansallispuisto häittäisi porotaloutta metsänkäytön ja petohaittojen vuoksi. Suomen Luonnonsuojeluyhdistys esitti jo 1960-luvulla, että petovahingot piti korvata poronomistajille täysimääräisesti. Koilliskairan kansallispuisto on tätä nykyä tärkeä poronhoidolle. Lapin paliskunnan vaatimista pääosa vasoo puistoalueella ja Kemin-Sompion paliskunnan vaatimista peräti noin 90 prosenttia. Puistoalueella tai sen läheisyydessä sijaitsevat Lapin paliskunnan Nii-lapään, Raja-Joosepin ja Vuomaselän erotusaidat.⁷⁷⁰

1960-luvun ja 1970-luvun taitteessa Lokan ja Porttipahdan rakentajalla ja paikallisilla oli erimielisyyksiä porotalouden vahingoista ja monista muista yksittäisistä korvausasioista. Kiistoihin osallistui myös muita toimijoita. Muun muassa Iltasanomien julkaisemaan Pekka Nuortevan kirjoitukseen 23.11.1970 ja lehden 24.11.1970 pääkirjoitukseen Kemijoki Oy:n laki- ja kiinteistöosaston johtomies Teuvo Hiltunen vaati oikaisua. Yhtiö moitti kirjoituksia virheistä ja puutteellisista tiedoista. Hiltunen painotti, että kaikki vahinko- ja korvauskysymykset oli käsitelty lain mukaan katselmuskokouksissa, ja toimitusmiehet olivat antaneet lausuntonsa vesioikeudelle ja asianosaisille oli varattu mahdollisuus antaa muistutuksensa lausunnoista. Vesioikeuden päätöksistä sai valittaa korkeimpaan hallinto-oikeuteen sekä rahakorvauksista vesiylivoikeuteen ja korkeimpaan oikeuteen.⁷⁷¹

Muodolliset oikeussuojakeinot olivat olemassa, mutta allasalueella kyti tyytymättömyys. Vuosina 1972–1974 pohjoisia paliskuntia koetteli porokato. Saamelaisvaltuuskunta kirjelmöi muun muassa maa- ja metsätalousministeriöön helmikuussa 1975, että kuolleita poroja olisi noin 45 000. Rahaksi muutettuna kato oli kirjelmän mukaan 25 miljoonaa markkaa. Sodankylän Lapin paliskunnassa kato oli 50 prosenttia.⁷⁷²

”*Pääelinkeino oli poronhoito, johon isä oli panostanut ostamalla useita porokarjoja alueelta pois muuttaneilta poronomistajilta - - -*”⁷⁷³ Allastilakaupparjoissa on jonkin verran kaupparjoja poromerkkien omistajavaihdoksista. Kovin isosta porovarallisuuden kasautumasta ei kuitenkaan ollut kysymys. Saamelaiskomitean keräämien verotustietojen mukaan Sodankylässä saamelaisruokakuntien päämiesten yli sadan poron porovarallisuus oli vain 9,1 prosentilla. 20 prosentilla poroluku oli 20–49 ja 27,3 prosentilla porovarallisuutta ei ollut.⁷⁷⁴ Altaiden vaikutuksesta poroluvutkin olivat vähentyneet. Asiaan vaikutti myös 1970-luvun alun porokato.

Vuoden 1973 saamelaiskomitea esitti Lokan ja Porttipahdan porotaloudelle ja muille luontaiselinkeinoille aiheuttamien vahinkojen määrittelyn ja korvausten

avaamista.⁷⁷⁵ Toiveet eivät toteutuneet. Sittemmin muun muassa Sodankylän kunta esitti vaatimuksia Lokan ja Porttipahdan kalanhoitovelvoitteiden uudelleen tarkastelusta.

Modernisoituva Suomi aiheutti vesivoimarakentamisella monia vaikeuksia Lokka-Porttipahdan allasvälle. Kodit, porolaitumet ja muut nautinta-alueet jäivät veden alle. Ongelmia aiheutui pitkään säännöstelyaltaiden turvelautoista, vesimetsistä ja elohopeapitoisuuksista. Kompensaatiota toi allaskalastus.

Säännöstelyaltaan pohjaan jääneet puut, pohjasta pintaan nousseet turvelautat ja veden laatuun liittyneet epäkohdat ovat olleet näkyvinä ongelmina säännöstelyaltailla. Turvelautat olivat säännöstelyaltaiden rakentamisen seurausta, mutta koska niillä oli välittömiä vaikutuksia alueen porotalouteen, käsittelem niitä tässä yhteydessä. Kemijoki Oy:n edustajat perehtyivät ongelmaan opintoretkillään Ruotsissa, Neuvostoliitossa ja Pohjois-Amerikassa: ” *Pieniä turvelauttoja oli vähäisessä määrässä nähtävissä pääasiassa lähellä rantaviivaa. - - -. Turpeella ei sinänsä tule todennäköisesti olemaan edes mainittavaa haitallista vaikutusta - - -.*”⁷⁷⁶

Lokalla ja Porttipahdalla mittasuhteet olivat suurimmat Suomessa, eikä turveongelma ole kokonaan vieläkään ohi. 1960- ja 1970-lukujen taitteessa turvelautat aiheuttivat haittaa ja menetyksiä etenkin porotaloudelle. Asiaan liittyi myös paikallisten ja Kemijoki Oy:n informaatiokamppailua. Osapuolten näkemykset ongelman vaikutuksista olivat kaukana toisistaan. Julkinen keskustelu säännöstelyaltaista ympäristökysymyksenä kaiki vauhditti Kemijoki Oy:n ympäristönsuojelun työryhmän perustamista. Työryhmä piti ensimmäisen kokouksensa Pirttikoskella 19.1.1972. Työryhmä keskusteli ympäristönsuojelun käsitteestä ja hahmotteli työryhmän tehtäviä ja työmuotoja. Ryhmän mukaan yhtiön piti määrittellä ympäristönsuojelu ympäristönhoidon näkökulmasta.⁷⁷⁷

Pohjoisilla suopohjaisilla säännöstelyaltailla tuli ongelmaksi pohjasta noussut turve. Asiaa pohdittiin lehdistössä jo 1960-luvun alkupuoliskolla.⁷⁷⁸ Turpeen haitoista ja asian vaatimista toimenpiteistä poromiehillä ja Kemijoki Oy:llä oli erilaiset käsitykset. Kemijoki Oy käytti turvetutkimuksissaan Uppsalassa toiminutta Hydroconsultia.⁷⁷⁹ Yhtiön asiantuntija oli tohtori Lennart Arnborg. Koska Lokan allas rakennettiin Porttipahtaa enemmän suon päälle, pohjasta irtoava turve haittasi Lokassa enemmän kuin Porttipahdan altaalla. Lokan turvelautat tuottivat harmia vesillä liikkumiselle, kalastukselle ja poronhoidolle. Vuonna 1969 pintaan nousseen turpeen määrä oli 35 neliökilometriä. Kolmen ensimmäisen vuoden aikana lauttoja nousi noin 60 nelikilometrin alueelle, ja lauttojen paksuus oli 60–80 senttimetriä. Turvelautoille nousseita poroja hukkui hajonneilla ja upottavilla turvelautoilla. Turvelauttojen nousu pohjasta ennakoitiin ennen rakentamista tehdyissä tutkimuksissa, mutta ne hajosivat tuulen, jään ja eroosion avulla nopeammin kuin ennakoitiin. Lapin luonnonsuojeluyhdistys syytti AB Hydroconsultin tietoja Lokasta ja Porttipahdasta harhaanjohtaviksi. Lokan turveongelman helpottamiseksi turvelauttoja myös pilkottiin manuaalisesti (Veikko Mutenia, Sakari Keskitalo, Pierra Magga ja Iisakki Magga).⁷⁸⁰

Valtion vesivoimatoimikunnassa Lokan turvelauttoja käsiteltiin ensimmäisen kerran vuonna 1969, kun toimikunta oli tehnyt tarkastusmatkan Porttipahdassa ja Lokalla. Toimikunnan näkökulma asiaan oli uiton haitat.⁷⁸¹

Lapin paliskunnan poromiehet pelkäsivät jo talvella 1968, että porot tulisivat vanhoille ruokamailleen. Lumen aikaan poroja yritettiin hätistää pois allasalueelta, mutta ne tulivat takaisin. Veteen jääneissä puissa oli myös naavaa, ja se houkutteli poroja allasalueelle. Porot jäivät keväällä jäiden sekaan.

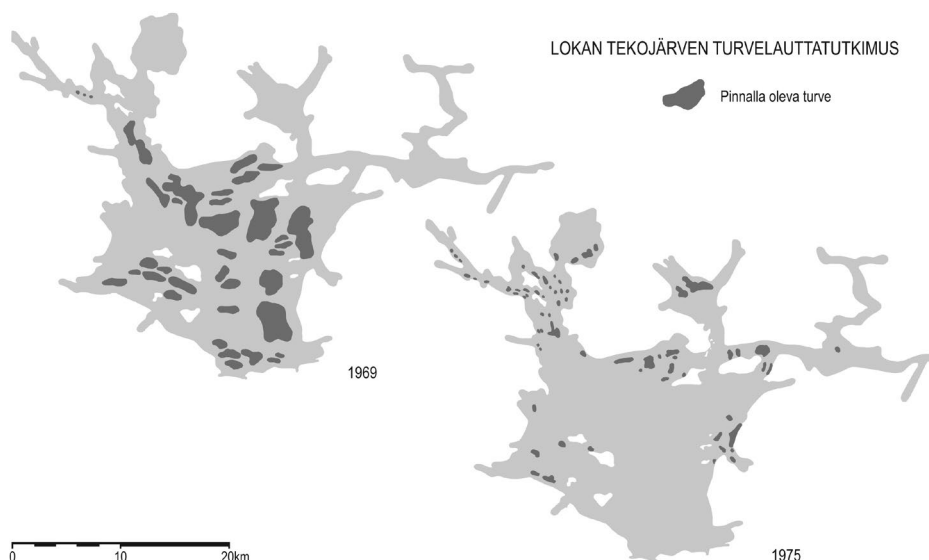
Poroisäntä Aslak Hetan mukaan ainoa ratkaisu olisi aidan rakentaminen koko säännöstelyaltaan ympärille. Kemijoki Oy merkitytti 30 suurinta turvelauttaa (kartta 014) jo vuonna 1967.⁷⁸² Miksi altaan pohjasta irtoavien turvelauttojen vaaroista ei käyty paikallisten kanssa keskusteluita ja yritetty hakea ratkaisua? Miksi vesivoimatoimikunta ei ollut aktiivisempi? Poromies Juhani Hetta (s.1923) muisteli tilannetta vuonna 1990 seuraavasti: *”Ne mitä täällä oli ne porot, nehan jäi tänne ne asumaporot, jotka pruuksas asua täällä. Ne jäi tuonne lettojen sekkaan. Ja saihan ne niin vähitellen niitä pois sieltä aina. Venneeseen piti ottaa ne porot aina. Ja kun se oli niin kun mettää, vaikka oli vesi. Eihän se kantanut poroa yhtään, vaikka se oli se vähänen turve, mikä oli.”*⁷⁸³

Vuonna 1970 apulaisprofessori Rauno Ruuhijärvi (s. 1930, k. 2022)⁷⁸⁴ arvioi julkisuudessa, että Lokka muuttuu uudelleen suoksi eikä Lokan umpeen kasvaminen (turvelautat) pääty kymmenessä vuodessa kuten Kemijoki Oy ennusti. Ruuhijärvi johti Lokan allasalueen luontokartoituksia kesinä 1958–1960.⁷⁸⁵

Turve on edelleen jonkinmoinen monikäytön ongelma erityisesti Lokalla. Turvetta huuhtoutuu edelleen säännöstelyaltaan rannoille, mutta umpeen kasvamisesta ei ollut kysymys 1970-luvullakaan.⁷⁸⁶ Suotutkijan virhearviointia Kemijoki Oy hyödynsi jonkin verran omassa viestinnässään korostamalla omaa asiantuntemustaan säännöstelyallasrakentamisessa.

Ruotsalainen AB Hydroconsult teki turvetutkimuksia Kemijoki Oy:lle Sodankylässä kuuden vuoden aikana. Yrityksen henkilöstöä työskenteli myös paikkakunnalla, ja näytteitä otettiin tuhansia. Pikku-Jurmunaavalle järjestettiin myös koepadotus, jossa lähinnä testattiin veden laatua veden peittäessä turvemaan. Tutkimusten loppuraportti esitettiin 15.9.1965. Raportin mukaan turvemaan eroosio tulisi aiheuttamaan vähäistä sameutumista altaiden vedessä lähinnä Lokassa ja turvelauttoja tulisi nousemaan pintaan ensimmäisen viiden vuoden aikana: Lokassa 22 prosentilla ja Porttipahdassa kahdella prosentilla pinta-alasta. Veden laatu heikkenisi muun muassa humuksen takia, mutta veden laatu palautuisi noin kymmenessä vuodessa.⁷⁸⁷

Turpeen jättäminen altaan pohjalle oli rakentajalle kustannuskysymys. Kemijoki Oy:n 3.9.1970 pääministerille toimittaman muistion mukaan turvekerroksen poistaminen Lokan altaasta olisi maksanut useita satoja miljoonia markkoja ja Porttipahdasta useita kymmeniä miljoonia markkoja.⁷⁸⁸ Turvehaitat jäivät säännöstelyaltailla liikkuneiden ja luontaiselinkeinonharjoittajien riesaksi. Luonto esitti oman vastakertomuksensa, ja tuotti vesivoimayhtiölle ainakin mainehaitan.

Kartta 011. Lokan turvelautat olivat luonnon vastarinnan ilmentymä. Turvekysymystä käsiteltiin Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksessä ensimmäisen kerran joulukuussa 1957. Lokan turvelautoja oli enimmillään 1960- ja 1970-lukujen taitteessa. Suurimmat lautat olivat noin hehtaarin kokoisia, ja paksuutta lautoilla oli 60–80 senttiä. Turpeen pinnalle nousu selittyi turpeen sisältämien kaasukuplien tilavuudella. Alkuperäinen kartta Kemijoki Oy:n toimintakertomuksesta 1976. ELKA Kemijoki Oy. 11742. # 337.

Kemijoki Oy vastasi turvekritiikkiin: ”Ja toisaalta, kun mitään tietoa noista tekojärivistä ei tuolloin vielä ollut niin mitä ihmeellisimmät huhut ja ennustukset pääsivät valloilleen. Asiantuntijapiireistäkkin väitettiin, että turpeen nousu on niin voimakasta, että altaat hyvin nopeasti kasvavat umpeen. Tai että altaat ovat niin vähähappisia, että siellä ei mikään elollinen tule elämään.”⁷⁸⁹

Lokan ja Porttipahdan 20-vuotisuusfilmillä tiedotuspäällikkö Pentti Lahdenperä Kemijoki Oy:stä kommentoi, ettei allasalueen ihmisten ja yhteiskunnan välille syntynyt yhteentörmäystä. Hän nosti esiin sosiaalisten vaikutusten sijaan suunnitteluvaiheen turvekysymyksen, mutta painotti siinäkin luonnontieteellistä puolta. Filmi korostaa sitä, kuinka nopeasti turvelautat olivat alkaneet hajota ja ettei 1980-luvun lopulla turpeesta ollut enää mitään haittaa Lokan moninaiskäytölle.

Turvelautojen takia poromiehet joutuivat partioimaan altaalla ja pelastamaan poroja vedestä ja turvesaarilta. Ennen veden nostamista aluetta ei muutenkaan kunnolla puhdistettu, ja eläimiä tarttui myös piikkilankoihin. Osa veteen ja hajoaville turvelautoille joutuneista poroista onnistuttiin pelastamaan, mutta poroja ilmeisesti myös menehtyi tai näkkiintyi turvesaarilla. Kuinka paljon poroja hukkui Lokalla vuosina 1968–1970? Yksiselitteistä vastausta tuskin saadaan. Oula Aikion mukaan kesäkuussa 1968 Lokan altaaseen hukkui useita poroja. Pentti H. ja Anja Tikkasen

”Runneltu Sompio” teoksessa arvioidaan *”jonkin verran poroja hukkuneen”*. Kukka Ranta kirjoittaa *”Vastatuuleen”*-teoksessaan ensimmäisten vuosien aikana *”satoja poroja hukkuneen tekoaltaisiin”*. Varatuomari Antti Ahon korkeimmalle hallinto-oikeudelle laatimassa Lapin palikunnan valituksessa puolestaan todetaan kesästä 1968, että *”kesän aikana poromiehet moottoriveneillä pelastivat saarista kovalle maalle noin 250 poroa, hukkuneita tavattiin kymmeniä ja liejuun uponneista ei voi sanoa määriä.”* *”Maanantaiaamuun mennessä oli yli sata poroa saatu kuljetetuksi järviolueelta kuuville. Arvion mukaan on kiinteillä saarilla nyt turvassa ainakin 200 eläintä. Etsintää ja saarten tutkimista jatketaan”*, kertoi lokkalainen poromies Paavo Kavakka kesällä 1968. Poromiehiä ärsytti se, etteivät vastuutahot ottaneet aluksi vakavasti Lokan altaan turvesaarien poroille aiheuttamia ongelmia. Poroisäntä Aslak Hetan mukaan herrat eivät uskoneet saarien olemassaoloa senkään jälkeen, *”kun kokonainen valokuvaajien pataljoona oli käynyt ikuistamassa ne”*. Pekka Aikion mukaan *”Kemijoki-yhtiö kielsi julkisuudessa porojen hukkumiskuolemat, ja yhtiön edustajat yrittivät estää meitä kertomasta tilanteesta.”* Tukeutuen isänsä päiväkirjamerkintöihin Aikio kirjoittaa *”Drowning Reindeer, Drowning Homes”* teoksessa: *”One single day, the 17th of June in 1969, reindeer herds were saving seven reindeer on floating turf rafts from drowning. One reindeer had died in starvation, because there was simply nothing to eat on this turf platform. - - - The authorities, advised by the Kemijoki Company, categorically denied all information of drowned reindeer in the man-made lakes. - - - All this in spite of the fact that we have photographed drowned animals and rescued animals from drowning. - - -.”*⁷⁹⁰

Kysymys porojen hukkumisesta polemisoitui. Kemijoki Oy toteaa 3.9.1970 valtioneuvostolle laatimassaan muistiossa, että yhtiön tekemien selvitysten mukaan Lokan altaaseen ei hukkunut yhtään poroa. Yhtiö otti syyskuun lopulla 1968 yhteyttä Vuotsossa olleeseen työnjohtaja Toivo Kropsuun ja pyysi häntä muiden työnjohtajien avustuksella selvittämään haastatteluilla porohukkumaväittämien todenperäisyyden. Yhtiö kiisti 24.9.1968 päivätyssä kirjeessä Sakari Keskitalon maininnan kahdeksasta hukkuneesta porosta. Kemijoki Oy pyysi Kropsua selvittämään väitteet Pihtijokivarresta löytyneistä kahdesta kuolleesta porosta. Yhtiö linjasi myös, että poroisäntä Aslak Hettaa pitäisi haastatella asiasta, ja jos hän ei suostuisi haastatteluun, Kropsu veloitettiin laatimaan muistio syistä, joiden vuoksi Hetta tai muut kieltäytyvät haastatteluista. Kemijoki Oy:n edustajat ja Aslak Hetta osallistuivat yhteiseen Lokan altaan poroetsintöihin lentokoneella kesäkuussa 1968. Jo 5.9.1968 yhtiö ohjeisti haastattelujen tekotapaa. *”Jotta haastateltavat eivät pääsisi sopimaan kertomuksistaan, tulisi haastattelut suorittaa ryynnäkönomaisesti, ts. niin, että kaikkia samaan matkaan osallistuneita haastatellaan samanaikaisesti”*, ohjeistettiin Kropsua.⁷⁹¹

Täysikasvuisen vaatimen arvo vuoden 1968 hintatasolla oli keskimäärin 170–200 markkaa ja hirvaan 250–300 markkaa. Poromiesten huolena oli, että turvelautoille joutuvien porojen pelastamisesta tulisi jokavuotinen lisätö. Poromiesten mielestä

Kemijoki Oy:n olisi pitänyt osallistua etsintöjen kustannuksiin.⁷⁹² Sattasniemen paliskunta oli huolestunut 1970-luvulla Porttipahdan juoksutusten jättämistä lam-mikoista, joihin saattaisi menehtyä poroja.⁷⁹³

Allasvastarinnan nousu 1960- ja 1970-lukujen taitteessa näkyi muun muassa är-häkkäänä turvelautta- ja porohukkumaväittelynä ja siinä, kuka oli vastuussa vesimet-sistä. Turvelautat (kuva 020) olivat fakta, mutta säännöstelyaltaisiin hukkuneiden porojen määrä on kiistanlainen asia. Lokan altaaseen hukkui myös aikuisia hirviä.⁷⁹⁴ Rannan väitteelle⁷⁹⁵ satojen porojen hukkumisesta ei ole riittävää evidenssiä. Pelas-tettuja poroja on hyvinkin voinut olla satoja. Rannan viittaus kesään 1967 ei ole mahdollinen, koska Lokan veden nosto alkoi vasta 11.7.1967. Aiheeseen liittyvä uutisointi alkoi vuonna 1968. Kemijoki Oy:n esittämä väite valtioneuvostolle vuonna 1970, ettei yhtään poroa hukkunut, ei sekään tunnu paikallisten kuvaus-ten perusteelta pätevältä. Yhtiö myös piti Oulun yliopiston ylioppilaskunnan ja Helsingin yliopiston Pohjois-Pohjalaisen osakunnan valtioneuvostolle osoittamas-saan kirjelmässä esitettyä väittämää Lapin paliskunnan ”sekasortoisesta tilanteesta” liioittelevana.

Kuva 020. Turvelauttakysymys hiersi allasväen ja Kemijoki Oy suhteita 1960- ja 1970-taitteessa. Aihe oli laajasti esillä myös mediassa. Sodankylän säännöstelyaltaiden suunnittelussa turvelauttaongelman kestoksi esitettiin kymmenen vuotta. Lokan turverantoja Muteniassa vuonna 2013. Pieniä turvelauttoja näkyi Lokan rannoilla myös kesällä 2020. Valokuva Jouni Kauhanen.

Tuuli ja jäät rikkoivat turvelauttoja, mutta uusia nousi pintaan (ks. kartta 011). Ongelmaa pyrittiin vähentämään myös pilkkomalla niitä käsityönä. Kesällä 1974 asialla oli muutaman miehen työporukka, joka ”sahasi” lauttoja pienemmiksi. Turveongelmasta ei tullut niin paha kuin monet asiantuntijatkin etenkin Lokan vesittämisen jälkeen esittivät. Kuitenkin esimerkiksi kesällä 2000 Lokan ilmavalokuvauksen mukaan kelluvaa turvetta esiintyi ”*kohdalaisen paljon*” heinä–elokuun aikana, etenkin vedenpinnan ollessa säännöstelytoimien takia alhaalla.⁷⁹⁶ Suomen Kuvalehti kertoi haastatteluihin perustuvassa Vuotos-jutussaan vuonna 1995, että Lokan ja Porttipahdan rakentamisen jälkeen Kemijärven syvänteisiin on kertynyt 5,5 miljardia kuutiota mutaa ja turvetta.⁷⁹⁷

Vesimetsät herättävät laajaa paheksuntaa ja elohopea huolta

Antiikin Kreikan mytologiaa lähtökohtana käyttäen filosofi Georg Henrik von Wright kirjoitti 1980-luvulla Humanismi elämänasenteena -teoksessaan kuinka luonnon tasapainoa horjuttaessaan ihmistä uhkaa luonnon ”kosto”, nemesis. Wrightin mukaan vahinko, jonka ihminen aiheuttaa itselleen ajattelemattomien tekojen seurauksena, on luonnon rangaistus hänen hybriksestään.⁷⁹⁸ Nemesis-vertaus sopii Lokka-Porttipahtaan. Luonto antoi oman vastakertomuksensa turvelauttoina, vesimetsinä ja allasveden elohopeapitoisuuden nousuna.

”*Siellähän on nyt kaikki puut ja metät hakkaamatta. Sehän niin ruman näkönen, että ei sinne viiti meikäläinen, joka on siellä asunut ja liikkunut, kattoakkaan sinnepäin*”, kuvasi Lokkaa poromies Olavi Alakorva säännöstelyaltaan täyttämisen jälkeen. Vesimetsät olivat seuraus allasrakentamisesta ja esimerkki ryöstötaloudesta.⁷⁹⁹ Kysymyksessä oli vesitalouden ja paikallisten luontaiselinkeinojen harjoittajien intressiristiriidasta ja kokonaisten luontokäsitysten konfliktista. Rakentaja katsoi, ettei allasalueiden heikkokasvuisia metsiä kannattanut kauttaaltaan hakata. Niiden synty oli rakentajalla tiedossa jo altaiden rakentamisvaiheessa, mutta suurelle yleisölle ne tulivat yllätyksenä. Ylimielisyydessään ja luonnon välinekäytössä vesimetsät kuvaavat myös yhdenlaista terra nullius -asennetta, johon paikalliset ja aikalaiskeskustelu reagoivat, ja siksi käsittelen asiaa ennen allasväen sopeutumis- ja vastarintalukua.

Vesimetsät tarkoittivat, että Kitisen latvoille entisiin erämaihin ja kulttuurimaisemiin syntyi vesirakentamisen synnyttämiä vesiteollisia jättömaita. Vesimetsät alleviivasivat sitä, että ihmisten elinympäristöstä ja ihmisistä ei ollut mitään väliä. Vesillä liikkumisen hankaloituminen, turvallisuusriskit tai esteettinen haitta eivät valtionyhtiön voitontavoittelussa olleet merkityksellisiä. Vasta julkinen kohu vesimetsistä aiheutti jälkikäteistä alueiden siistimistä. Allasalueiden turvelauttaongelmat olivat vedennoston rinnakkainen seuraus ja turpeesta irtoava elohopea kolmas ongelma.

Rolf Winter kirjoitti Suomen Kuvalehteen kesällä 1957 Pohjois-Suomen säännöstelyaltaista ja niiden vaatimista kymmenientuhansien hehtaarien paljaaksihakkuista: ”*Koska hakkuu on kuitenkin epätaloudellista, merkitsee se, että noin puolet puustosta – mm. koivukanta kokonaisuudessaan – tulee jäämään säännöstelyaltaiden*

*pohjalle. - - - Altaiden vedenpinnan ollessa alhaalla tulee katsojan silmien eteen avautumaan näky, joka surullisuudessaan etsii vertaistaan. – Kuolleiden lehdettömien puiden metsä – kulttuuritahtomme kuvastaja.*⁸⁰⁰ Artikkelin ennakoitiin terävästi tulevaa.

Diplomi-insinööri Eino W. Seppänen kirjoitti huhtikuussa 1961 Kemijoki Oy:n muistiossa, että koska vedennoston jälkeen jätepuusto ja hakkuutähteet saattavat aiheuttaa altaissa tuulen viemänä suurina lauttoina ja saattavat muodostaa säännöstelypadoilla veden juoksupuusta estäviä ryteikköjä, tulisi ”Lokan allasalueen pystyssä oleva jätepuusto ja hakkuutähteet hävittää kokonaan”.⁸⁰¹ Altaiden täyttämisen alettua kumpikaan allas ei ollut puhdistettu. Metsähallitus oli linjannut jo lokakuussa 1954 muun muassa, että Metsähallitus ottaa yhteyttä voimalaitosrakentajiin ja varmistaa, että ”he sitoutuvat raivaamaan ja puhdistamaan altaat hakkuun jälkeen jätemetsästä.”⁸⁰² Lokan säännöstelyaltaan ”ikävännäköisistä kuolleista rannoista töröttävien ke-lopuineen” keskusteltiin Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksessä jo joulukuussa 1957 – altaan suunnittelun alkuvaiheessa. Vaikuttavuutta näillä keskusteluilla ei ollut.

Kolmetoista vuotta myöhemmin, syksyllä 1970, veden jo noustessa Porttipahdan altaassa kaksi senttiä vuorokaudessa viimeistelyhakkuissa oli 86 miestä, neljä metsätraktoria ja kahdeksan autoa. Aluemetsänhoitaja Aimo Lifländerin mukaan Porttipahdan viimeistelyhakkuut Sodankylän hoitoalueella eivät olleet metsätaloudellisesti kannattavia, mutta juuri vaikean työllisyystilanteen helpottamiseksi hoitoalue aloitti syksyllä 1967 Porttipahdan ranta-alueella Siltaharjun seudulla jätepuuston hakkuut ja teki aloitteen koko Porttipahdan alueen jätepuuston hakkaamisesta. Aloite oli kaatumassa varojen puutteeseen samoin kuin vuosia aikaisemmin tehty esitys Lokan raivaamisesta. Vaikea työllisyystilanne, Metsähallituksen pääjohtajan henkilökohtainen aloitteellisuus sekä Lokan ratkaisun huono jälkimaine avasivat valtion rahakirstun, jotta jätepuun korjuu voitiin tehdä. Hakkuuvarojen saantiin vaikutti merkittävästi myös silloinen valtiovarainministeriön budjettipääällikkö. Porttipahdan jälkihakkuilla oli myös oikeudellista velvoitetta, sillä Pohjois-Suomen vesioikeuden 26.6.1968 antamalla päätöksellä määrättiin tehtäväksi puuston raivausta allasalueelta yhteensä noin tuhannelta hehtaarilta. Raivauskustannukset olivat hehtaarilta noin 800 markkaa.⁸⁰³ Savotalla vieraili valtion luonnonsuojeluvälvoija Reino Kalliola, ja hän hyväksyi hakkuujäljen.

Erityisesti Lokan vesimetsästä nousi säännöstelyaltaan täyttämisen jälkeen turvelauttojakin isompi kohu. Paikalliset vetosivat asiassa valtioneuvostoon jo syksyllä 1968, mutta toimenpiteitä alkoi tulla vasta julkisen paineen kasvettua. Kemijoki Oy:lle oli vaikeaa tunnustaa virheensä, ja vielä vuonna 1988 ympäristöministeriön virkamies⁸⁰⁴ puolusti vesimetsiä, vaikka totesikin niiden aiheuttaneen säännöstelyaltille huonoa mainetta. Asiasta tehtiin rikosilmoitus, eduskunta otti kantaa, Metsähallitus vieritti vastuuta vesioikeudelle ja muun muassa vuoden 1970 juristi-päivillä Kemijoki Oy:n edustaja vetosi raivauksen maksavan liikaa ja käytti myös Neuvostoliitto-korttia, sillä ”Neuvostoliitossakin oli erään altaan raivaaminen jätetty kesken, koska se oli tavattoman kallista”. Toukokuun lopulla 1970 Metsähallituksen

ylijohtaja Jarl Eirik Arnkil arveli, että tulevaisuudessa allashakkuiden toimitusmiehistöön olisi alusta alkaen hyvä ottaa myös *”luonnonsuojelun tai limnologian ammattimies tai ammattimiehiä”*. Ylijohtaja ei kuitenkaan halunnut moittia allashakkuissa vesioikeuden asiantuntemusta. Säännöstelyaltaiden raivausten vain osittaisesta toteuttamisesta ja vuosikymmenien jälkeen tehdyistä jälkiraivauksista on Lokan ja Porttipahdan lisäksi myös muita esimerkkejä Suomesta. Uljuan altaalla urakoitiin 1990-luvun alussa kantoja, puita ja risukkoja 2 000 hehtaarin alueelta.⁸⁰⁵

Valtion vesivoimatoimikunta linjasi 1961, että koska vedennoston jälkeen jätepuusto ja hakkuujätteet saattavat ajelehtia altaissa tuulen viemänä suurina lauttoina ja voivat muodostaa säännöstelypadoilla veden juoksutusta estäviä ryteikköjä, päätettiin esittää, että Lokan allasalueen pystyssä oleva jätepuusto ja hakkuujätteet hävitetään kokonaan. *”Käsiteltyään edellä mainitut Lokkaa koskevat asiat kokouksessaan vesivoimatoimikunta tekee niistä esityksen Kemijoki Oy:n johtokunnalle”*, kirjattiin vesivoimatoimikunnan muistioon 5.4.1961.⁸⁰⁶ Mainittuun kokoukseen osallistui- vat toimikunnan puheenjohtaja, toimitusjohtaja Niilo Saarivirta, toimitusjohtaja Heikki Lehtonen ja toimitusjohtaja Veikko Axelson sekä toimistopäällikkö Eino W. Seppänen. Vaikka vesivoimatoimikunnan linjaus lähti vesivoiman lähtökohdista, se koski allasalueen kokonaisuutta. Lokan raivauksen toteutus ei ollut vesivoimatoimikunnan linjauksen mukainen. Kemijoki Oy tosin kokeili hakkuu- ja joutopuun polttohävitystä 1950- ja 1960-lukujen taitteessa, mutta kokeilun pohjalta tehty kustannuslaskelma osoitti toimintamallin kannattamattomaksi. Vuonna 1960 Metsähallitus päätyi selvityksessään Porttipahdan altaan puhdistamisen maksavan (248 m mp. yp.) 352 miljoonaa markkaa.⁸⁰⁷ 1960-luvun loppuvuosina Lokan ja Porttipahdan allasalueilta hakattiin arvopuiden hakkuiden jälkeen noin 200 000 pm³ niin sanottua jätepuuta. *”Ei ole tarkoitus koskaan mitään kantoja sieltä pohjasta pois raivata”*, linjasi Kemijoki Oy:n edustaja DI Eino Seppänen julkisuuteen vuonna 1969.⁸⁰⁸ Syksyllä 1969 Lokan allasalueelta hakattiin männynlatvoja jopa viiden metrin kantoihin.⁸⁰⁹ Veden alle jääneet kannot vaikeuttivat Lokalla liikkumista.

1960-luvun alussa Kemi Oy ilmaisi huolensa mahdollisesta hakkuujätteiden polttamisesta. Yhtiö vaati kirjeessään toimitusinsinöörille, että Kemijoki Oy:n lupaehtoihin ei saisi hyväksyä raivaus- ja hakkuujätteiden polttamista millään alueella, josta polttojätteet voisivat joutua veteen, koska se vaarantaisi hiilivapaan selluloosan valmistuksen. Yhtiö käytti tuotantoprosessissaan Kemijoen vettä. Vesivoimatoimikunnan mukaan vähäisellä hakkuujätteiden poltolla ei ollut vaikutusta Kemi Oy:n tuotantolaitoksille. Kemijärven selluloosatehtaan johtaja DI Erkki Laurila vaati julkisuudessa syksyllä 1970 vesilakiin kirjausta säännöstelyaltaiden täydellisestä puhdistamisesta. Kemijoen vesiensuojeluyhdistys vetosi valtioneuvostoon ja Metsähallitukseen Porttipahdan pienemmän puuston poistamiseksi.⁸¹⁰ Metsänhoitaja Kaarlo E. Klemola otti Helsingin Sanomissa kantaa Lokan puuasiaan keväällä 1968: *”Metsähallitus tuotti vuonna 1966 nettotuloa 4,5 miljardia vanhaa markkaa ja se jätti heitteille samanaikaisesti valtavan määrän kansallisomaisuutta välittämättä samalla*

mitenkään erityisesti työttömyydestäkään.⁸¹¹ Sompiolainen Niilo Palonoja (s. 1918) arvosteli Lokan vesimetsiä 1970-luvun TV-dokumentissa: *”Kyllä tämä järvi on vaikuttanut paljon. Niin kuin olette nähneet täällä liikkuessanne eivät ne ole ottaneet noita puita kuin paikoin. Ja sitten ovat koettaneet talvella hakata puita, ja näkyviin on jäänyt kantoja. Kun vesi nousee, niin täytyy muistaa mistä ajaa, ettei aja noihin kantoihin. Pitäisi tuo väylä merkitä, jotta jokainen voisi liikkua pelotta täällä - - -”*⁸¹²

Vesimetsäkysymys (ks. kuva 021) on sillä tavalla käänne Sodankylän allasrakentamisessa, että paikalliset alkoivat esittää vaatimuksia niin virallisia reittejä kuin julkisuudenkin kautta. Arjen havaintojen lisäksi Kemijokilain kumoaminen ilmeisesti toimi herättäjänä.⁸¹³ Paikallisten lisäksi luonnonsuojeluväki nosti asiaa esille. Pekka Nuorteva ja Harri Dahlström julkaisivat Suomen Luonnossa (3/1969) artikkelin *”Lokan allas – muistomerkki ajasta, jolloin Suomessa ei vielä ollut Luonnonhoitovirastoa”*. Syksyllä 1970 televisiossa esitetty Allasevakot-dokumentti sai Nuortevan reagoimaan. Hän puolusti julkisuudessa allasevakkojen oikeuksia.⁸¹⁴ Toisaalta Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksellä oli vähän näyttöjä kahdentoista vuoden ajalta ennakoivasta Sodankylän säännöstelyaltaan vesimetsäongelman syntymisen estämisestä. *”Tosin järvessä on kauttaaltaan puunroskaa. On pitkää kantoa ja juurakkoa ja jos jonkinlaista vemmeltä. Onhan tekojärveen haudattu suunnattomat määrät pystyssäkin olevaa puustoa. Tarkkana on oltava, ettei vain sattuisi haaksirikkoa. Tämän vuoksi matkaan lähdetäänkin yleensä aina kahdella veneellä. Muuten ei vesimatka ole turvallinen. Moni huolettomasti seilaava on saanut reiän veneensä pohjaan näillä vesillä”*, kuvasi Lokan vesiliikenteen vaaroja nimimerkki Kotapoika (Oula Aikio) vuonna 1970. Rakentaja määritteli Lokan kasvullisen metsämaan ”täydellisen” raivauksen hintalapuksi yli kymmenen miljoonaa markkaa ja Porttipahdalle saman verran.⁸¹⁵ *”Se, jota ei kiinnostanut sen paremmin työllisyyden hoitaminen, maiseman hoitaminen kuin puuston talteen ottokaan, oli Metsähallitus”*, julisti metsänhoitaja Klemola Sodankylän tribunaalissa vuonna 1970.⁸¹⁶

Kemijoki Oy harkitsi Lokan altaan tyhjentämistä syksyllä 1968, jolloin kohuttiin vesimetsästä. Yhtiö totesi hankkeen *”joka suhteessa kannattamattomaksi ja muutenkin epätarkoituksenmukaiseksi yritykseksi”*. 1960-luvulla yhtiö ei tehnyt allasalu-eilta jätepuuston hakkuita. Sen sijaan yhtiö sopi 24.5.1965, 27.2.1968 ja 6.3.1969 päivätyillä kirjelmillä ja sopimuksilla luovuttavansa omistamiltaan vahinkoalueilta jätepuuston hakkuuoikeuden korvauksetta Metsähallitukselle ja Veitsiluoto Oy:lle. Limnologi Olli Nenonen kuului Kemijoki Oy:n 1970-luvun alussa perustamaan ympäristönsuojelutyöryhmään. Työryhmän puheenjohtajana oli ekonomi O. Savolainen ja kolmantena jäsenenä agronomi J. Grönholm.⁸¹⁷ Työryhmä oli reaktiivinen vastaliike kasvavaan yhtiön arvosteluun.

Suomen Luonnonsuojeluyhdistys kirjelmöi pariinkin otteeseen valtioneuvostolle Lokan raivauksen täydentämisestä. Lopulta luonnonsuojeluväki teki asiasta rikosilmoituksen. Yhdistys katsoi rakentajan rikkoneen Pohjois-Suomen vesioikeuden päätöstä (nro 144/66/1). Raivaamattomuus aiheutti yhdistyksen mukaan *”nyt ja*

tulevaisuudessa haittaa kalatalouden harjoittamiselle ja yleiselle kalatalousedulle”.⁸¹⁸ Sodankylän nimismies Kari Rantanen kummeksui Luontoliiton rikosilmoitusta. Hän piti sitä julkisuuden tavoitteluna. Pohjois-Suomen vesioikeuden tuomari Pekka Helevän mukaan ”-- Kyse ei ole vesioikeuteen tulevasta asiasta vaan täytäntöönpanoviranomaisen tehtävästä. Eri asia kokonaan on, onko Luonnonsuojeluliitto asianosainen ja pystyykö se lain edessä edes vaatimaan täytäntöönpanoa”. Rikosilmoitus ei johtanut oikeudellisiin seuraamuksiin, mutta se loi osaltaan asiaan julkista painetta.⁸¹⁹

Sompion luonnonpuiston varjelemiseksi luonnonsuojeluvalvoja esitti, ettei Sompiota raivattaisi laisinkaan. Luonnonsuojeluvalvojan kannan jälkeen raivaukset⁸²⁰ keskeytettiin, kunnes julkinen kohu pakotti jatkamaan raivauksia syksyllä 1970. Vesien jäädyttyä Sompion raivausta jatkettiin jäältä käsin. Yksi talviraivauksessa yrittäjänä toiminut oli riestolainen Olavi Mykkänen (s. 1913, k. 1982). Mykkäsen palkkalistoilla olleet miehet, joita oli 75–100, parikymmentä hevosta ja muutama traktori, raivasivat Luiron rantoja noin 50 kilometriä. Posoaavan raivauksista puutavaraa hankki myös Veitsiluoto Oy kevättalvella 1969. Veitsiluoto Oy aloitti puunlatvojen hakkuut seuraavana syksynä Lokan altaalla jään päältä. Yhtiö sai hakata valtion allasalueen puut ilmaiseksi. Kemijoki Oy:n yksityisiltä lunastamilta mailta puu maksoi 50 penniä kuutiometriltä. Talven aikana korjattiin noin 30 000 kuutiometriä puunlatvoja. Rannoille kasatut puupinot (koivua) kuljetettiin Veitsiluoto Oy:n Kemijärven tehtaalle. Kesällä 1970 Veitsiluoto Oy hankki Ruotsista järeän hydraulisen leikkurin, joka asetettiin Pelkosenniemellä käytöstä poistetun jokilossin päälle ja uitettiin Lokalle. Tämä leikkuri pystyi katkaisemaan paksunkin puunrungon aina neljän metrin syvyydestä. Vesimetsurit uurastivat hakkuissa kolmessa vuorossa. Porttipahdan allashakkuiden suunnitteluvaiheessa noin 150 neliökilometrin hakkuiden laskettiin vievän 100 mieheltä noin 2 500 työpäivää. Hakkuiden kustannusvaikutus laskettiin viideksi miljoonaksi markaksi. Lokan ja Porttipahdan hakkuualueilla työskenteli enimmillään kummallakin noin 300 miestä.⁸²¹

Lokan raivauksen toteuttaminen⁸²² sai pyyhkeitä valtion tilintarkastajilta vuoden 1968 tarkastuskertomuksessa. Lokan altaaseen jääneiden huomattavien koivumäärien talteenotossa ei otettu huomioon kaikkia mahdollisuuksia. Mikäli Lokan–Tanhuan maantie olisi rakennettu riittävän ajoissa, olisi huomattava osa koivupuusta voitu kuljettaa alueelta. Tilintarkastajien mukaan Metsähallitus ei myöskään yrittänyt myydä puuta huutokaupalla. Vesivoimatoimikunnassa Lokan–Tanhuan tiekysymys oli esillä jo vuonna 1959. Vuonna 1965 tehtiin päätöksiä tien rakentamisesta korvaamaan Vuotso–Lokka-maantien. Vesivoimatoimikunta sitoutui suorittamaan Metsähallitukselle metsäautotien ja maantien välisen kustannuseron, kuitenkin enintään miljoona markkaa.⁸²³ Vesimetsien jälkipyyntissä Metsähallitus perusteli Lokan osittaista raivaamista kustannuksilla. Lokassa valtion mailla havupuuta oli noin 2,5 pinokuutiota hehtaarilla ja koivua noin 7,5 pinokuutiota hehtaarilla. Metsähallituksen mukaan näin harvan metsän hakkaaminen oli taloudellisesti täysin kannattamatonta. Metsähallituksen toimet saada raivausten täydellisempään

toteuttamiseen valtion budjettivaroja kariutuivat vuonna 1965 kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön vastustukseen. Kustannuslaskelmien mukaan tappiot olisivat olleet noin 8 mk/p-m³. Porttipahdassa hakkuun edellytykset olivat hieman Lokkaa paremmat, mutta sielläkin toiminta oli tappiollista.⁸²⁴

Luiron hoitoalueen metsänhoitaja Claus Sothman painotti omassa selvityksessään syksyllä 1969 myös aikataulukysymyksiä. Metsänhoitaja totesi Kemijoki Oy:n kirjeitse ilmoittaneen jo 11.2.1959, että Lokan padon rakennustyöt päättyisivät keväällä 1961. Siksi hakkuiden alkuvaiheessa ei ollut mahdollisuutta suunnitella koivupuun hankintaa teollisuuspuuksi. Hoitoalue sai voimayhtiöltä toukokuussa 1965 ilmoituksen, että Lokan altaan vesi voitaisiin nostaa altaaseen vasta 1965.⁸²⁵ Altaan täyttäminen alkoi kesällä 1967.

Lokan vesimetsistä tuli mainetahra Kemijoki Oy:n imagoon 1960-luvulla. Vastaa-
vanlaisia allasmetsiä oli toki muuallakin.⁸²⁶ Luonnonsuojeluasioiden esille nousu loi Kemijoki Oy:lle tiedottamiseen itsekritiikkiä. Muun muassa luonnonsuojelijoiden ja ylioppilaiden arvostelun kasvaessa yhtiö päätti tehostaa omaa ulospäin suuntautuvaa tiedotustoimintaansa alkuvuodesta 1971.⁸²⁷ Vesimetsät olivat maisemallinen haitta ja toiminnallinen haitta vesillä liikkujille sekä kalastajille.

Kuva 021. Lokkaan ja Porttipahdaan syntyivät Suomen suurimmat vedenalaiset metsät. Porttipahdan säännöstelyaltaan vesimetsää. Lokan vesimetsät herättivät kohua säännöstelyaltaan vedennoston jälkeen. Eduskunnassa tehtiin toivomusaloite talvella 1969 (Toiv. al. nro 143/1969), jotta Lokan virheitä ei toistettaisi. Hydroconsult Oy ennusti, että jää ja aallokko kaataisivat pystyyn jääneet puut kymmenessä vuodessa, ja tällöin myös kuolleiden puiden aiheuttama maisemallinen haitta poistuisi. Valokuva Esa Niemelä 3.9.1979. SMM 1871:3177. Lokan vesimetsistä mm. Hukutettu maa.

1960-luvun loppu ja 1970-luvun alku oli monella tapaa murroskohta Lokan ja Porttipahdan allasrakentamisen kritiikin kehityksessä. Useat tahot nousivat ihmettelemään vesirakentamisen ratkaisuja ja tukemaan allasalueen väestön vaatimuksia. Altaiden täyttämisen konkretisoi luonnonmullistusta. Etenkin järvimetsät Lokalla nostattivat tyrmistystä. Suomalainen luonnonsuojeluliike suuntautui esteettisestä luonnonsuojelusta ympäristönsuojeluun 1960-luvun lopulla. Tähän liittyi Luonto-Liiton ja Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen yhdistyminen ja Suomen luonnonsuojeluliiton syntyminen. Tämän prosessin yksi keskeinen arkkitehti oli Veikko Huhta. Luontoliittotaustaisesta ja luonnontieteiden ja yhteiskunnallisten asioiden yhdistämiseen suuntautuneesta Pekka Nuortevasta tuli alueorganisaatioihin perustuvan Suomen luonnonsuojeluliiton puheenjohtaja vuonna 1969.⁸²⁸

Säännöstelyaltaiden ja niiden rantojen raivaus pysyi esillä vuosikymmeniä. Allasalueilta kaadettiin vain yli yhdeksän senttimetrin paksuiset männyt, ja nekin vain hyvien kuljetusyhteyksien varrelta. Koivuja ei huolittu. Sekä turvelauttojen poistaminen että rantojen raivaukset ovat olleet työlistalla 2000-luvulle saakka. Kemijoki Oy lähti niin sanotusti vapaaehtoisesti siistimään rantoja tehostetusti vuodesta 1993 lähtien.⁸²⁹

Turvelauttaongelma tuli yllätyksenä ainakin paikallisille ihmisille. Samoin elohopeakysymys. 1970–1980-lukujen taitteessa säännöstelyaltaat saivat negatiivista julkisuutta elohopeakohusta. Asiasta esitettiin myös ristiriitaisia asiantuntijänäkemyksiä. Kohu laantui varsin pian, mutta vielä 2013 keräämässäni allasevakkojen haastatteluissa asia nostatti ristiriitaisia näkemyksiä. Haastatteluissa asiaan kantaa ottaneilla oli kaksi peruskäsitystä: asian vähättely tai omakohtainen huoli terveyshaitoista.

Turvepohjille rakennetuissa säännöstelyaltaissa osa turpeen sisältämästä elohopeasta muuttuu metyylielohopeaksi, jota sitten varastoituu petokaloihin (hauki ja made). Ilmiö on ohimenevä, mutta palautuminen vie vuosia. Lokan ja Porttipahdan osalta kohistiin kymmenkunta vuotta säännöstelyaltaiden valmistumisen jälkeen elohopeasta. Helsingin yliopiston ympäristönsuojelun laitos tutki Lokan ja Porttipahdan kaloja syöneiden paikallisten asukkaiden hiusten ja kalojen elohopeapitoisuuksia. Hydroconsult Oy:n asiantuntija Johan Peippo pohti elohopeakysymystä vuonna 1988: *”Se elohopea on oma asiansa taas. Kyllä se tunnettua oli, että orgaaninen aine, varsinkin suot sitovat raskaita metalleja, mutta siihen aikaan, kun me Lokalle tultiin ja samoin oli täällä niin elohopeakokeet olivat vaikeita tehdä ja niitä ei tullut montaa tehtyä missään tapauksessa. Ja sitten oli vielä, että tämä järvi tehtiin sähkötaloudelle eikä kalataloudelle. Ja vaikka olisi tehty kalataloudelle niin sekään ei olisi tehnyt yhtään mitään, koska maanviljelyksessä käytettiin elohopeaa, kun siemenvilja peitettiin ja paperitehtaat päästivät elohopeaa - - -”*⁸³⁰

Lokan ja Porttipahdan elohopeakysymys oli paljon esillä julkisuudessa.⁸³¹ Elohopeakysymyksestä kehkeytyi myös eri asiantuntijoiden välille (Lääkintöhallitus ja Vesihallitus) kiistaa mittauksen pätevydestä, johtopäätösten pätevydestä ja asian

selittämisestä. Paikallisilta kalastajilta tuli kommentteja, että he eivät uskoneet puheisiin elohopeakaloista, ja kauppiat rauhoittelivat.⁸³²

Elohopeakeskustelussa⁸³³ oli mukana limnologian, lääketieteen ja vesivoimatalouden asiantuntijoita, kalastajia, kauppiaita ja maallikkokansalaisia. Osa puhui terveydestä, tutkimuksesta, luotettavasta tiedosta ja osa lähinnä taloudellisista seikoista. Yhteiskunnallisen panostuksen heiveröisyydestä kertoo paljon se, että ympäristönsuojelun laitos ei saanut talvella 1980 kalanäytteiden ottajalle matkustusmäärärahaa. Sodankylän elohopeakeskustelussa on tunnistettavissa samoja piirteitä, joita Kimmo Saaristo⁸³⁴ on käsitellyt ekspertiisin muutostutkimuksessaan. Jos kansainvälisessä tutkimuksessa oli näyttöä säännöstelyaltaiden alkuvaiheeseen liittyneestä elohopea-arvojen kohoamisesta jo säännöstelyaltaiden suunnittelu- ja rakennusvaiheessa, miksi Lokan ensimmäiset näytteet otettiin vasta vuonna 1976. Riittääkö vastaukseksi, kuten ruotsalainen asiantuntijana käytetty toimija määritteli, että elohopeakokeita oli vaikea tehdä?

Sodankylän säännöstelyaltaiden rakentamisen ympäristömullistukseen ja sosiaaliskulttuurisiin vaikutuksiin ottivat muutamat kuvataiteen, kirjallisuuden ja teatteritaiteen edustajat kantaa asian ollessa vireillä tai heti säännöstelyaltaiden rakentamisen vaikutusten tullessa esille. Kantaaottavan taiteen ja kirjallisuuden Sodankylän allasrakentamiskriittisyys liittyi kuitenkin jo tapahtuneen kommentointiin. Tunnistan säännöstelyaltaisiin liittyneen taiteen kritiikin, mutta koska kulttuuri- ja taiteen kentän painoarvo Sodankylän allaskeskustelussa ei ole vertautuva muun muassa Ounasjoen vapaana säilymiseen liittyneeseen kamppailuun, en erittele asiaa sen tarkemmin.⁸³⁵

Säännöstelyaltaat herättivät vuosia valmistumisensa jälkeenkin uusia avoimia kysymyksiä. Säännöstelyaltaiden välittömässä läheisyydessä elävät ja niiden moninaiskäyttöä harjoittaneet joutuivat kohtaamaan vesimetsät, turvelautat, altaiden alkuvuosien hajut ja happikadot, elohopeakysymyksen ja sittemmin kalamadot. Psykykinen kuorma ei jäänyt vain kotien peittymiseen veden alle.

Sopeutumista ja vastarintaa

Allasväelle vesittäminen oli elämän käännekohtakokemus. Kotien jättäminen linkittyi läheisessä kokemushistoriassa partisaani-iskujen tuhoihin ja Lapin sodan tuhoihin. Säännöstelyaltaiden aiheuttamaa pakkomuuttoa sanallistettiin niin yksityisesti, vertaiskokemuksena ja julkisestikin. Elämän ruuhkavuodet saattoivat siirtää kokemuksen emotionaalista voimaa syrjemmälle, mutta se oli olemassa, ja saattoi johtaa tunneliikutukseen vuosikymmenienkin jälkeen. Samankin perheen jäsenten kokemuksellisuus varioitui. Eletystä kokemuksesta syntyi tulkintoja sopeutuvasta hyväksynnästä katkeruuteen. Allasrakentaminen aiheutti myös ympäristötraumaksi⁸³⁶ luokiteltavia seurauksia.

”Kaatunutta maitoa on turha itkeä”, kiteytti eräs haastattelemani allasevakko isänsä asennoitumista altaan rakentamisen jälkeiseen tilanteeseen. Toisen mukaan:

”Isovanhempani, erityisesti ukkini, otti asian erittäin raskaasti.” Vuosisatoja samoilla sijoilla asunut suku joutui luopumaan elinpaikastaan. Omin käsin rakennetusta talosta luopuminen sattui. Informantin äidin kertoman mukaan *”ukki itki nähdessään kotitalonsa purettavan.”*⁸³⁷

Ympäristöetiikassa on viitattu kulttuuriantropologi Norman Denzinin mielenkiintoiseen käännekohtakokemuksen käsitteeseen.⁸³⁸ Nämä käännekokemukset ohjaavat yksilön elämänkulkua ja muovaavat hänen itseymmärrystään. Denzin erottaa neljä kokemustyyppiä: 1. suuret murrokset, jotka muuttavat elämän täysin, 2. kumuloituvat kokemukset, jotka ovat kriisiin tai elämänmuutokseen johtavan tapahtumasarjan huippukohta, jonka jälkeen tapahtuu muutos, 3. valaisevat hetket, joissa paljastuu jokin tapahtuma tai ilmiön olemus tai logiikka, ja 4. uudelleen eletyt hetket, joissa jokin eletty tulee tulkituksi uudella tavalla. Kodin jääminen säännöstelyaltaan vesimassojen alle, pakkomuutto rauhanajan Suomessa oli allasvälle Denzinin asteikolla suuren murroksen kokemus. Säännöstelyallas muodosti elämään vedenjakajan, se muokkasi yksilöitä. Joillakin se tarkoitti sitä, että vanhasta kodista ei otettu mitään muistuttamaan entisestä tai ettei alueella lähtemisen jälkeen käyty tai jos käytiin, vasta vuosikymmenien jälkeen. Kysymyksessä oli sopeutumisprosessi, ei varsinaisesti altaiden vastustaminen tai hyväksyminen. Mikrohistoriallinen metodi antaa meille välineitä nähdä historiaan kuuluva polyfonia. Se voisi toimia tiedon arkeologian keinona. Foucaultin mukaan *”arkeologia ei pyri rekonstruoimaan sitä, minkä ihmiset ovat voineet ajatella, tahtoa, tarkoittaa, kokea tai haluta samalla hetkellä kun he pääsivät puheensa [discours] kuuluville - - -. Toisin sanoen se ei yritä toistaa sanottua liittämällä sen omaan identiteettinsä.”*⁸³⁹

Pauli Tapani Karjalainen on todennut elettyjen paikkojen sisällön olevan biografista, sillä kokijan koko elämänhistoria on niissä mukana. Menneiden paikkojen muistijäljet välähtävät yhä uudelleen. Elämäkerrallisista paikoista ei toiselle voi näyttää tarkkaa kuvaa, sillä ne ovat lopulta muistimme ja muistojemme luomia.⁸⁴⁰

Edellä selvitin allasalueen poronhoitajien pyrkimyksiä esittää terra nulliukselle vastakertomusta. Jatkan esittämällä allasväen sopeutumisesta heille ulkoapäin tuotuun elinympäristön myllerrykseen ja toisaalta rajattuna mikrohistoriallisena esimerkkinä Väinö Ukkolan tapauksen vastakertomuksena aktiivisesta vastarinasta. 1960-luvulla Kemijokivarren alavesiltä oltiin yhteydessä Sodankylän allasalueen väestöön. Allasevakkoo Sulo Alakorvan mukaan: *”Kun Lokkaa suunniteltiin, kylällä vieraili aiemmin valjastetun Kemijokivarren asukkaita. He kävivät omasta aloitteestaan kertomassa, miten huonosti korvausasiat olivat sujuneet. - - -. Mutta eipä sitä puhetta paljon kuunneltu.”* *”Muistan sellaisen ahdistavan tunteen, että jos ei synny-kauppoja, tulee pakkomyynti ja hinnat putoaa”*, kuvasi eräs allasevakkoo nuoruutensa allasalojen myyntiaikaa Sompiossa.⁸⁴¹

Kytken tarkasteluun myös Sompio-seuran, joka perustettiin heti Lokan rakentamisen jälkeen ylläpitämään Sompion perinnettä hajalleen joutuneiden allaskylien asukkaiden välillä, jakamaan ja käsittelemään yhteistä allaskokemusta. Porttipahdan

näkyvin ja sitkein vastustaja oli maanviljelijä, poromies Väinö Ukkola. Käsittelen Ukkolan kamppailua Kemijoki Oy:tä vastaan omana kokonaisuutena. Kriittisestä asenteesta kytken mukaan myös aikalais- ja asianosaisten taiteilijoiden ja dokumentaristien kannanottoja.

Sopeutujat

Allasväki sopeutui ja heitä sopeutettiin alistumaan. Sopeutuminen miellettiin yhteiskunnalliseksi velvollisuudeksi. Se kumpusi sotavuosien kokemuksista, jälleenrakennusajan henkisestä ilmapiiristä ja osansa oli myös alueen vahvalla uskonnollisella perinteellä. Asiaan vaikutti myös pelko pakkolunastuksesta. Saamelaisten mahdollisuudet oikeuksiensa puolustamiseen olivat allasrakentamisessa heiveröiset.⁸⁴² Sopeutuminen ei tarkoittanut hyväksymistä, eikä se välttämättä ollut muuttumaton käsitys vesityksen oikeutuksesta. Esimerkiksi ensimmäisenä tyhjentyneessä Riestossa oli alkuvaiheessa vastarintaa allasta kohtaa, mutta tilanne muuttui avaintilan hyväksytyä Kemijoki Oy:n esittämän vaihtotilan. Lisäksi Riestossa vuonna 1948 tapahtunut murha⁸⁴³ vaikutti kylädynamiikkaa hajottavasti vielä 1950-luvun lopulla. Maanviljelijä Eemeli Siirtola ammuttiin väijyksistä veneeseen Lurojoella. Murhasta oli tuomiolla neljä kylän miestä.

Lapin läänin maaherra Martti Mieltunen kannatti säännöstelyaltaita välttämättömyytenä. Sodankylän ylin virkamiesjohto ja poliittinen eliitti olivat yhtenäisenä rintamana puolustamassa vesivoimarakentamista. Kunnanvaltuuston varapuheenjohtaja Eelis Apukka ihasteli säännöstelyaltaita saatavaa ilmaista rahaa Viikkosanoimien toimittajalle vuonna 1959: *”Onko ennen kuultu, että joku möisi lunta ja saisi siitä rahaa? Me myymme kohta lunta, Sompion ja Yli-Kitisen lumet voimalaitoksille ja saamme vielä rahaa.”* Valtiopäiville Maalaisliiton eduskuntaryhmään noussut pitkäaikainen Sodankylän johtava kunnallispoliitikko Akseli Paarman näki säännöstelyaltait edistyksen hinnaksi. 1960-luvun lopulla Sodankylän kunnanjohtajaksi tullut Lasse Näsi oli niin ikään voimatalousmiehiä. Kemijoen rakentaminen sai tukea myös Lapin toiselta valtapuolueelta. Samanlainen oli myös Sodankylän paikallispoliittinen asetelma. Keräämieni haastattelutietojen pohjalta Sodankylän poliittinen eliitti oli sitä mieltä, että allasväki oli saanut hyvät korvaukset, joten napinaan ei ollut perusteita.⁸⁴⁴

Soraääniäkin oli. Esimerkiksi Korvasessa vaikuttanut Juho Kemppainen (s. 1884, k. 1963) ihasteli Kansan Uutisiin kirjoittamassaan artikkelissa kotikylänsä rakennuskantaa, että *”se upeudessaan voittaa varsin useat Etelä-Suomen maalaiskylät”*. Toisaalta Kemppainen myös kyseenalaisti allaskylien elinkelpoisuuden selvittämisen lentokoneesta käsin. Vuonna 1959 Kemppainen kirjoitti artikkelissa ”Hukkumaan tuomittu Sompio” kitkerästi, että muuan Kemijoki Oy:n edustaja oli Posoaavan yllä todennut Sompion Lapin olevan *”inhimilliselle viljelylle kelpaamatonta”*. Voimaherrat tulevat Kemppaisen mukaan ikään kuin pelastavina enkeleinä johdattamaan *”ihmispoloiset pois täältä Jumalan hylkäämältä kairalta.”* Kemppainen osallistui

aktiivisesti myös muun muassa vastikemaita vaatineeseen Lokan kokoukseen 13.7.1958. Syyskuussa 1959 Juho ja Emma Kristiina (o.s. Alakorva) Kemppainen myivät Korvasen tilansa ja muuttivat Rovaniemelle 1960-luvun alussa.⁸⁴⁵

Toisaalta rakentajalla, Kemijoki Oy:llä, oli toimilleen vahva vesilain antama suoja. Asioiden jälkipuinnissa muun muassa asutustoimissa, korvauskiistoissa, sähkön hintatariffeissa ja luontaiselinkeinojen toimintaedellytyksissä, kunta heräsi vaikuttamaan. Valtiollisen tason ja paikallisen tason poliittinen päätöksenteko näki asioita eri tavoilla, ja mukaan tuli myös enemmän puoluepoliittisia jännitteitä, jotka kumpusivat suurelta osin vesirakentamiseen uusista kohteista.

Lokan ja Porttipahdan rakentamisen aikoihin hyvin vahva hallinnon peruste ratkaisuille oli teknokraattinen kustannus–hyöty-analyysi, joten vähän kouluja käyneiden paikallisten, osin heikosti suomea osanneiden saamelaisten mahdollisuus tasavertaiseen keskusteluun ja haittalaskelmien tekemiseen omassa, heidän olemisensa perusteita koskevassa asiassa oli heikko. Näin talous- ja poliittinen eliitti vältti edes vastaanottamasta häiritsevää toiseutta. Sähkön ja edistyksen mantra peitti alleen perinteisen elämäntavan arvot. Vesioikeudellinen yleisen hyödyn periaatteen soveltaminen ei antanut yksityiselle tilalle muuta kuin hieman viivytysaikaa. Vaihtoehdottomuuden markkinointi ja houkutuksen halu vahvistivat alistumista. Allasevakoissa oli myös varttuneeseen ikään ennättäneitä, joiden vastaan panemisen into oli sulanut kovan elämän koettelemuksiin. Uhrimieli oli jotenkin iskostunut lappilaiseen mentaliteettiin niin, että muun muassa eräs allasevako, Leskelän (1958) haastattelema 60-vuotias isäntä ilmaisi syvän kiintymyksenä maahan ja koko Sompioon, mutta allasta hän ei vastustanut. 1950-luvun Lokan alueen haastatteluisa sopeutumisesta kerrottiin muun muassa seuraavasti: *”Minua ei harmita mikään, jos korvaukset saajaan”*, 50-vuotias mies. *”En vastusta ollenkaan. Kyllä minä käsitän, kun on koko maan ja kansan etu kysymyksessä. Yksityisen evun täytyy väistyä ylleisen evun tieltä”*, pohti toinen sompiolainen omaa kantaansa säännöstelyaltaisiin. Paulus Hetta (s. 1922) totesi toisenlaisen asenteen lehtihaastattelussa vuonna 1958: *”Ei normaali sompiolainen lähde etelään päin.”*⁸⁴⁶

Kun allashanke eteni väijäämättä, pidettiin Sompiossa kesällä 1959 jäähyväisjuhla (kuva 022b). Tilojen myynti Kemijoki Oy:lle oli etenemässä, allashakkuut käynnistyneet ja muutto alkanut. Alkuperäisen suunnitelman mukaan Lokan altaan täyttämisen piti alkaa vuonna 1962. Tämä Sodankylän seurakunnan järjestämä tilaisuus pidettiin Korvasen koululla. Suuren yleisömäärän takia tilaisuus jouduttiin pitämään ulkosalla. Luonteeltaan tilaisuus viestitti alistumista, mutta siinä oli myös lataus omanarvontuntoa ja ripaus myös kriittisyyttä. Juhla viesti myös uskonnollista perustaa tekniikan käytölle. Sompiolaisten maalliset ja ajalliset murheet nostettiin korkeasfäärisiin tasoihin ja ikään kuin symbolisella tasolla vedenpaisumuksen jälkeiseen uuteen elämään.⁸⁴⁷

Paikallisista herastuomari Jussi Korvan näkemys oli, että Sompion kansa oli ollut hiljaa kuin karitsa keritsijänsä edessä, mutta heiltäpä ei ole kysytty mitään. Samaises-

sa Sompion jäähyväisjuhlassa Lapin paliskunnan poroisäntä Oula Aikio toi huolen porotalouden tulevista haasteista, kun paliskunnan porolaitumia oli jäämässä veden alle. Laajoja alueita oli jo hakattu paljaaksi. Porot eivät enää viihtyneet hakatuilla alueilla eivätkä saaneet ruokaansa, kun niiden jäkäläiset ruokamaat oli pilattu. Poroja kaikkosi vieraisiin paliskuntiin, joista niitä jouduttiin lunastamaan rahalla takaisin. Opettaja Ensio Hanski kertoi Sodankylä-Seuran (per. 1949) museohankkeesta: esi-neperinnettä tallennettaisiin Lokan altaan alta. Vuonna 1959 Kemijoki Oy lahjoitti Riestosta Lokan altaan alle jäämässä olevan Kuukkelin (rak. 1906)⁸⁴⁸ talon.

Kuva 022a. Isäntäjoukko pohtimassa Lokan säännöstelyaltaan aiheuttamia huolia Muteniassa keväällä 1956. Isäntäjoukko: Arvo Hietanen (vas.), Sakari Keskitalo, Juhani Magga Kurujärveltä, Juho Keskitalo ja Olli Keskitalo. Valokuva Eero Sauri. Museovirasto. Journalistinen kuva-arkisto. JOKAEES8A151:1.

”Sompion seutu, jonka keskuksessa Korvasen kansakoulu on, tulee kyllä lähivuosina tiettävästi laskettavaksi veden alle ja siten palvelemaan muuta isänmaata voimavaraajana. Niin myös Sompion väestön on täältä väistyttävä yhteisedun tieltä. Tutuilta kotitankuiltaan ja rakkaaksi käyneen koulunsakin valistuspiiristä on Sompion kasvavan nuorisonkin siirryttävä outoihin olosuhteisiin”, kirjattiin Korvasen kansakoulun johtokunnan pöytäkirjaan syyskuussa 1959.⁸⁴⁹ Vaikka Sompion jäähyväisjuhlasta oli kulunut muutamia viikkoja, on johtokunnan hyväksymästä tekstistä luettavissa, ettei veden alle joutumista pidetty aivan varmana asiana. Tämäntyyppinen tulkinta – suunnitelmia oli, muttei niitä uskottu – tuli esille myös eräässä vuoden 2013

haastattelussa. Vastaavanlaisia paikallistason arvioita vesivoimasuunnitelmien mahdollisuuksista oli myös Pohjoiskalotti-hankkeessa. Esimerkiksi epäiltiin jokien virtauksen kääntämistä.

Kuva 022b. Korvasen koulun pihalla pidetty muistojuhla beinäkuussa 1959, ”Korvasen hautajaiset”, keräsi Lokan allasalueen väkeä. Jäähyväiset kotiseudulle -juhlaan liittyi jumalanpalvelus ja päiväjuhla. Sodankylän altaita perusteltiin kansallisena pakkotilanteena, eikä paikallinen horisontaalinen verkosto kyennyt nostamaan oikeuttamiskysymystä kunnolla keskusteluun. Valokuva Aino Alakorvan kokoelmat.

”Korvanen oli rauhallinen kylä - - -. Ihmiset alistu. - - -. Miehet surivat peltojaan. - - -. Jokainen hommas itse lähtöään. Ei siinä isommin keskusteltu mistään. Oli totuttu käymään poissa sieltä, kun oli evakko aika ollut ja nyt tuli rauhan aika, taas piti lähteä - - -”, kuvasi sopeutumistunnetta Katri Alakorva vuonna 2013.⁸⁵⁰ *”Sillon oli lapset pieniä ja kaikki - - -. Tuntu, että on mukava keskuslämmitystaloon muuttaa, vesi tulee ja mennee”,* muisteli Muteniasta muuttanut Aili Keskitalo (o.s. Heikkilä, s. 1935) Pekka Aikiolle vuonna 2012.⁸⁵¹ Asumistason nousun vetävä vaikutus ja allasevakouutta lieventävä elementti dokumentoituu myös omassa aineistossani.

Vesistö rakentamiseen liittyvien asenteiden kuten muidenkin ympäristöasenteiden⁸⁵² on todettu syntyvän vaiheittain, ja ne suodattuvat ensin yksilön oman ympäristöjärjestelmän (ulkoiset puitteet, jotka määräävät yksilön elämää ja joissa yksilön tarpeiden tyydytys tapahtuu) kautta ja hahmottuvat tämän jälkeen hänen

laajemman, erilaisten elämäkokemusten ja oppimistapahtumien muovaaman maailmankuvan kautta. Etujen ja hyötyjen painotus tapahtuu maailmankuvan mukaisessa arvohierarkiassa, muun muassa miten henkilö määrittää ihmisen ja luonnon suhdetta, mikä on teknologian asema, toisten ihmisten asenteen vaikutus ja sosiaalinen säännönmukaisuus.

”Kun lähdin kotoa 43 vuotta sitten, jäi muistokuvaksi peltoaukea, harmaa talo ja Salmurinvaara”, muisteli vuonna 2012 vuotsolainen yrittäjä Arja Kustula (s. 1957) tarinaansa allasevakkona. Arja oli yksi kotinsa Porttipahdan säännöstelyaltaan alle menettäneistä. Evakkomatka alkoi 18.6.1969.

Joissakin haastatteluissa tuli esille totaalinen irrottautuminen menneestä tai ainakin sellaisen yrittäminen. Yalen yliopiston historian professori Jay Winter on kirjoittanut maisemasta sanojen ulkopuolella tai puheesta rajatusta sisällöstä: *”In the landscape we survey, silences are spaces either beyond words or conventionally delimited as left out of what we talk about. Topographically, they are there whether or not they come to surface - - -.”*⁸⁵³ Kaikki ei ollut paikallisten asianosaisten mielestä oikein, vaikka maakaupat olikin tehty. Rahalla ei voinut ostaa tunnesidettä.

Osa allasevakoista ratkaisi luopumisen luoman ahdistuksen kieltämällä menneisyyden. Jotkut jättivät taakseen kaikki taloustavarat, jotta esineet eivät olisi palauttaneet mieleen muistoja:

*”Äitini oli ehdoton siinä, että mitään ei oteta mukaan. Astiasto ja kaikki muut sellaiset talouteen kuuluvat tarpeet ja kalusto, mitkä toisivat muistoja, hävitettiin viemällä ne sieltä kotoa pellon taakse metsänreunaan lojumaan. - - -. Hän perusteli sitä sillä, että ne olisivat vain hänen tiellä. Uuvessa paikassa aloitettaisiin uudenlainen elämä. - - -. Itse ymmärsin sen sillä lailla nyt myöhemmin, että se olisi ollut hänelle aika raskasta sitten. Meillä ei ollut kotona mitään Korvasen muistoja. - - -. Minun ukkini, - - -. äidin isä oli taitava seppä ja myöskin puuseppä. Hänhän teki paljon huonekaluja. Samoin isäni, joka aika nuorena kuoli sitten. Hänhän oli tehnyt kalusteita kaikkia kotona. Ne kaikki piti niin kun hävittää. - - -.”*⁸⁵⁴

Kodin hukkumiseen liittyi valtavasti arkisen elämän ja toimeentulon järjestelyyn liittyviä asioita, perhesuhteiden muutoksia, tunteisiin ja identiteettiin liittyviä asioita, odotusta, pelkoa, kaipuuta ja toivoa, vertaamista muihin, oman tien löytämistä ja sopeutumista. Sompiolainen isäntä arvioi tunnesuhteitaan kotiseutuunsa vuonna 1958: *”Kyllä ne tunnekaipuut ovat sellaisia, ettei ne koskhan ainakhan minulta jää. Piän niin paljon maastani, että käyn kattomassa silloin tällöin syrjäisintäkin kolkkaa vain sen vuoksi, että piän siitä niin paljon.”*⁸⁵⁵ Porttipahdan altaan alta muuttamaan joutunut Eeva Huovinen (s. 1905) kuvasi tuntojaan vuonna 1970: *”Ostatte muualta talon. Kyllä siellä pärjää. Sellaisia ne olivat neuvottelut. Määrättiin se hinta, mikä maksetaan. Täältä on lähdettävä. Jos ei lähde, pannaan tuli alle.”*⁸⁵⁶ Lapsen näkökulmaa muotoili vuoden 2020 haastatteluissani eräs informaattikkoni: *”Lapsi kuitenkin aisti salailevan, välillä ahdistavankin, ilmapiirin. Vaikuttamatta ei voinut olla se, että sodan ajan evakosta oli vasta palattu. Taasko olisi lähtö edessä?”*⁸⁵⁷ Harri Ekholm

kirjoitti Ilta-Sanomissa vuonna 1977, että Lokan altaan asujaimistolle aiheutettuja henkisiä vahinkoja ei kukaan ole edes halunnut mitata.⁸⁵⁸

Yksi Sompion tilanomistaja vetosi maakauppa-asiassaan tasavallan presidenttiin vuonna 1964. Osittain Lokan padotuksen alle jääneestä tilasta tehtiin kauppakirja 16.2.1962. Ristiriita syntyi vaihtomaasta ja tilanomistaja vetosi presidenttiin 16.6.1964. Kemijoki Oy antoi presidentin kanslialle selvityksen 16.7.1964, ja asia jäi siihen.

Allasasiat etenivät prosessina toistakymmentä vuotta. Jos aikajänTEEksi ottaa ajan ensimmäisistä 1950-luvun allassuunnitelmista säännöstelyaltaiden lopputarkastuksiin, aikaa kului 33 vuotta. Lokan vesi alkoi nousta 11. heinäkuuta 1967. Osa allasevakoista oli tapahtumahetkellä lapsia, ja heille asioiden logiikka ja tausta hahmottuivat vasta myöhemmin. Kotien hukkumiseen on palattu useita kertoja vuosikymmenien aikana. Tapahtumat ovat tulleet uniin, jotkut ovat nähneet painajaisia tai asia on painanut mieltä, siitä on puhuttu sosiaalisissa tilaisuuksissa ja perhepiirissä, sitä on itketty, siitä on vaiettu, on pyritty sivuuttamaan asia tai asiaan on alistuttu tai se on hyväksytty välttämättömyytenä tai uutena elämisen perustana. Säännöstelyaltaat ovat edelleen ensisijaisesti sähköntuotantoa palvelevia vesivarastoja, vaikka niiden monikäyttöisyys onkin laajentunut.

Allasevakot⁸⁵⁹ ovat käsitelleet kohtalonsa kukin tavallaan muistelemisesta vaikeumiseen. Jotkut ovat kirjoittaneet, jotkut tehneet taidetta ja ilmeisen suurelle osalle ajatusten vaihto saman kohtalon jakaneiden kanssa on ollut tärkeää. Julkisesti tai erilaisissa haastatteluissa allasväki on nähnyt tilakaupat, niistä saadut korvaukset, tyytyväisyyden tai tyytymättömyyden monella tavalla. Osalla päällimmäisenä on katkeruus. Osalla julkilausuttu on tapahtuneen toteamista. Vanhemmassa haastatteluaineistossa avoin tunteista puhuminen oli harvinaisempaa tai ilmaisu oli minimalistista. Aina ei ole haluttu antaa haastatteluita. Karhunkaataja Kustu Tapio totesi 80-vuotishaastattelussaan, että ”*magnetofonimiehiä on käynyt useita, mutta en minä ole ruvennut millekkään*.”⁸⁶⁰

Osa allasalueen väestöstä oli säännöstelyaltaan rakentamistyössä. Osallisuus oman elinympäristön peruuttamattomassa muuttamisessa herätti lyhytaikaisen taloudellisen edun ja emotionaalisen taakan takia ristiriitaisia tunteita. Esimerkiksi Karhu-Kustu (Hannu Kustu) oli kolmena kesänä allastyömaalla töissä. Rakentamisaikojen sisäisiä tunteita hän ei varsinaisesti avannut, mutta ristiriidan voi haastatteluvirkkeistä aistia. Hänen kotikylästään jätettiin neljä taloa kalastus- ja virkistyskäyttöön: ”*Oudolta tuntui katella, kun vesi nousi entisille metsästyksmaille*.”⁸⁶¹ Altaiden jälkeen osa poromiehistä vaihtoi porotyön osittain tai kokonaan ammattimaiseen kalastukseen. Siirtymä perinteisestä kotikalastuksesta joilta, puroilta, pieniltä järvilta ja lammilta laajoille säännöstelyaltaille vaati uusia kalastusvälineitä, veneitä ja uudenlaista ammattitaitoa.

Monet allasalueen ihmisistä eivät kokeneet, että heitä olisi kohdeltu varsinaisina asianosaisina. Yksilöiden kokemusmaailman kuva jäi 1950- ja 1960-luvuilla artik-

keliraportoinnin tasolle. Lokan ja Porttipahdan toteutuksen ja vaikutusten esittely alkoi moniäänistä 1960- ja 1970-lukujen taitteessa. Tutkimuksissa muun muassa Järvikoski (1979) toi suunnitteluprosessin haavoittuvuutta esille, ja seuraavilla vuosikymmenillä Kemijoen rakentaminen sai paljon yhteiskuntatieteellistä huomiota. Lokan ja Porttipahdan tutkimuksessa 1980- ja 1990-luvuilla huomio oli paljolti kalataloustutkimuksessa. 2000-luvulla Sodankylän säännöstelyaltaiden käsittelyyn on tullut uudenlaista kokemuksellisuuden ja sosiaalishistorian ulottuvuutta.

Paikalle, jossa oli ollut ennen toista maailmansotaa Korvasen vanha tuulimylly, alasevakot pystyttivät kylän muistomerkin. Asialla oli Sompio-seura. Korvasen muistomerkki oli allaskylän ensimmäinen. Riesto ja Kurujärvi saivat muistolaatat vuonna 1989 ja Mutenia vuonna 1997.⁸⁶² ”Olen käynyt allasalueella mm. silloin, kun altaan vesi oli erittäin matalalla ja pääsin kuvaamaan koko kylän rauniot. Kaivoin myös kodistani jätettyjä esineitä sieltä metsän reunasta sekä kodin raunioista. Näissä hetkissä eivät ajatukset harhailleet muualle. Äitini ei halunnut käydä, mutta veljeni ovat siellä käyneet ja minä ehkä useimmin”, kuvasi allasmuistojaan Informantti 6 kesällä 2020.

Kuva 023. Martinin talon rauniot Korvasen kummulla säännöstelyn alarajan aikaan kesällä 2011. Valokuva Erkki Martin.

Säännöstelyaltaiden maapohjan lunastaminen ja perintötiloista luopuminen aiheuttivat allasalueilla alakuloisen vireen. Osa esimerkiksi vuoden 1922 asutuslain perusteella muodostuneista tiloista oli juuri saatu maksettua, kun allas muutti

tilanteen. Esimerkiksi Kaitmitvaaran tilan omistajat saivat viimeiset maksunsa suoritettua vuonna 1952. Allaskauppojen jälkeen joku saattoi rehvastella rahoilla hetken, mutta inflaatio niitti nopeasti rahan ostovoimaa ja suuriin käteissummiin tottumattomat menettivät pian rahansa, jollei niillä ostettu arvo-omaisuutta.

1950- ja 1960-luvun Suomessa oli jotenkin hyväksyttävää esittää elinkeinollisia huolia, mutta kulttuurisen trauman, kodin menettämisen, siitä luopumisen surut ja järkytyksen tunteet jäivät helposti sanallistamatta. Autti⁸⁶³ on käsitellyt Kemijoen rakentamiseen liittyvää kulttuurista traumaa, joka syntyi siten, että menetykset kokenut sukupolvi ei uskonut nuorempien sukupolvien ymmärtävän heidän kokemustaan. Tästä aiheutunut tai sitä vahvistanut puhumattomuus syvensi omien menetysten kipeyttä. Syntyi pitkitetty kulttuurinen trauma: *”Vanhempani, varsinkin isäni, oli katkera. Mitä vanhemmaksi hän eli, sitä katkerammaksi hän tuli. Usein hän muisteli vanhaa kotiseutua. Isäni katkeruutta lisäsi vielä käsitys siitä, että Kemijoki Oy ei maksanut lunastetuista maista täyttä hintaa. Kaihertamaan jäi myös se, ettei omia veden alle jäämättömiä maita saanut pitää itsellään.”* Vastaavia näkemyksiä nousi esille myös muissa kokoamissani haastatteluissa. Eräs kuvasi vesittäamisen ajan tunnelmia: *”Allasalueella oli menossa suuret savotat ja sitä kautta levotonta ja myös surullista. Kävin myös vanhassa kodissani. Siinä oli savotta. Minun serkku oli emäntänä. Muuten Mutenia oli alkanut tyhjentyä. Se oli raskas vierailu. Silloin uskoin, että kaikki on totta. Paluuta ei ole.”*⁸⁶⁴

Satojen ihmisten kotien jääminen veden alle ei ole kuulunut 1960-luvun suomalaisen historiakuvaan – ei ainakaan kollektiivisena tietoisuuden osana. Esimerkiksi vuoden 1964 Yleisradion Joki voiman lähteenä -kouluradiossa Lapin erämaat esitettiin ”lohduttomina”. Ohjelma painotti jokien rakentamista, joka antoi kansalle energiaa ja valoa. Historiakuvalla⁸⁶⁵ tarkoitetaan kokonaiskäsitystä siitä, millainen jokin menneisyyteen sijoittuva asia oli ja mikä on tuon asian merkitys nykyisyydelle. Teemaa on käsitelty tutkimuksessa, kirjallisuudessa ja taiteessa, mutta jälkeä siitä ei kansalliseen historiakuvaan ole juuri jäänyt. Historiakuva rakennetaan erilaisilla kertomuksilla / historian esittämistavoilla. Näistä kertomuksista tai kertomusfragmenteista on mahdollista rakentaa tarina – se on samalla yksilöllinen ja kollektiivinen. Lokan ja Porttipahdan historiakuvaan liittyy kysymyksiä kodeistaan vettä pakoon joutuneiden asemasta hyvinvoinnin rakentamisen ”laskuna”: mikä on kuudensadan ihmisen kohtalon merkittävyys, ja onko meillä asiasta jotakin opittavaa, ja mitä kaikkea voidaan tehdä talouden, yhteisen edun tai vallan ja edistyksen nimissä. Sodankylän säännöstelyaltaisiin liittyivät myös saamelaiden oikeudet. Säännöstelyaltaat ovat monitasoisempi asia kuin vain nykyisyydestä rakennettu kuva ”kalaparaatiisista”; voimatalouden ja luonnonmukaisuuden harmonisesta liitosta, joka lisäksi hoitaa osan Kemijoen tulvahaasteista.

Massiivisten säännöstelyaltaiden rakentamisen suunnitteluun ja alkuvaiheen toteuttamiseen ei liittynyt juurikaan ihmistieteellistä tutkimusta, vaan rakentamista selviteltiin teknisenä ja luonnontieteellisenä⁸⁶⁶ kysymyksenä ikään kuin voimalaitos-

rakentaminen olisi voitu tehdä asuttamattomassa erämaassa. Suomen rauhanajan suurin pakkomuutto ei ollut riittävän kiinnostava aihe 1950-luvun suomalaiselle tieteelle.

Kansatieteilijöitä kiersi Sompiossa 1950-luvun lopulla muun muassa valokuvaa-massa katoavaa perinnettä, mutta sosiologisen, kulttuuriantropologisen, etnografisen ja historiallisen tutkimuksen kiinnostus heräsi vasta myöhemmin. Kansatieteen kiinnostus pienen ihmisen tarinaan virittyi oral history -liikkeen vaikutuksesta vasta 1980-luvulla.⁸⁶⁷ Suomen kielen tutkijat tekivät Sompiossa haastatteluja 1960-luvulla, mutta niiden fokus oli muu kuin allasrakentaminen.⁸⁶⁸

1970-luvun tutkimusten mukaan kolmasosa Lokan ja Porttipahdan allasevakoista piti muuttoa uusille paikoille hyödyllisenä ja kaksi viidesosa huonona. Altaiden lähistölle sijoittuneet olivat tyytymättömämpiä kuin kauemmaksi sijoittuneet. Suh-teellisesti eniten uuteen asuinpaikkaan muuttamaan joutuneista tyytymättömyyttä oli Korvasesta muuttaneilla. Tulosta selittää se, että lähelle jääneet (Vuotso) olivat poronhoitajia, joiden elinkeinon altaat toivat suurimmat muutokset. Korvanen puolestaan oli suurin ja palveluvarustukseltaan monipuolisin allaskylä. Jo 1950-luvun Lokka-haastatteluissa tuli esille se, että vanhemmat ikäluokat ja pitkään alueella asuneet arvottivat enemmän luopumistilanteessa kotiseutunsa liittyviä abstrakteja asioita kuin materiaalisia menetyksiä. Konkreettiset menetykset painoutuivat nuoremmissa ja vasta sodan jälkeen alueelle muuttaneilla.⁸⁶⁹ Altailla oli traumaattisia vaikutuksia monille saamelaisille ja suomalaisille. Huomattava osa reagoi elämänsä ja identiteettinsä taantumiseen vaikenemalla. Sompio-dokumentit nostivat esille myös paikallisten käsityksiä: ”*Sinä puhut erämaista. Nämä mejän perän ihmiset puhuvat vain maista. Eivät maat ole erämaita kuin vieroihmisille.*”⁸⁷⁰

Allasväki tarvitsi menetystensä käsittelemiseen jonkinlaista henkistä jälkihoitoa. Hukutetun Sompion asukkaat perustivat Kotiseutuyhdistys Sompio-seura ry:n vuonna 1970. Sodankylän Kantakievarissa 22.8.1970 pidetyssä perustamiskokouksessa oli läsnä 17 osanottajaa. Sompio-seura ry:n toiminnalla on ollut allasevakoille ”haavoja hoitava vaikutus”, yhteinen kokemus siitä, että vaikka kohtalona olikin kodista pois häätäminen, allasevakot olivat olemassa. Seuran työ on ollut luonteeltaan kotiseututyötä ja yhteisöllisyyden ylläpitämistä yhteisten tekemisten ja tilaisuuksien muodossa. Seura kokosi entisiä sompiolaisia ilmeisen kattavasti, koska vuoden 1971 toimintakertomukseen kirjattiin ”- - - Seuran jäsenluettelo alkaa näyttää jo kerrassaan uljaalta”, joskin kevään 1971 vuosikokoukseen osallistui ”vain 18 henkilöä”. Seuran jäsenmäärä oli toiminnan alkuvuosina reilusti yli sata, ja Sompio-seura oli jäsenmäärältään Sodankylän suurin yhdistys. Seuraan liittymishalukkuutta oli Sompion allasevakoja laajemminkin. Vuoden 1975 vuosikokous linjasi, että ”*ulkopuolisia ei oteta seuran jäseniksi*”. Lahjoittajajäsenen osalta harkintavalta jätettiin johtokunnalle. Sompio-seuran perustamiskokous nimesi lokkalaisen herastuomari, myös Kemijoki Oy:tä haastaneen Ale Lokan (s. 1870) ensimmäiseksi kunniajäsenekseen vuonna 1970.⁸⁷¹

Yhdistys on ylläpitänyt sompiolaista perinnettä ja siirtänyt sitä tuleville sukupolville.⁸⁷² Vanhaa Sompion kulttuuria on esillä Sodankylän kotiseutumuseossa. Riestossa sijainnut Kuukkelin talo seisoi aikanaan Riestojen ja Kuukkelinjärven välisellä harjanteella. Kuukkelinmaan eteläpuolella avautui Kuukkeliaapa, ja Riestojen itäpuolella sijaisi Vuoliosaapa. Kuukkelin tila siirtyi perikunnalta Kemijoki Oy:lle vuosien 1958–1959 kaupoilla. Peltoa tilalla oli pari hehtaaria, luonnonniitetyä kymmenkertainen ala, kasvullista metsämaata neljäsataa hehtaaria ja joutomaata 2 211,28 hehtaaria, eli tilan kokonaispinta-ala oli hulppeat 2 677,58 hehtaaria.⁸⁷³

Porttipahdan rakentamisen jälkeen Laitin kyläläisiä tapasi kokoontua jonkin aikaa Riihivainiolle muistelemaan menetettyä kotiseutuaan. Heinäkuussa 1995, kaksikymmentäviisi vuotta lähtönsä jälkeen, Porttipahdan säännöstelyaltaan alta poismuuttaneet kokoontuivat Laitin kylään yhteiseen tapaamis- ja muistelujuhlaan. Juhlaan odotettiin 80 vierasta, mutta paikalle tuli yli 200.⁸⁷⁴

Säännöstelyaltaiden henkilökohtaista hyväksymistä eräs toisen polven allasmuuttaja kuvaili kesällä 2020: *”Ollessani Oulun tekussa sähkövoimatekniikan linjalla olin viimeisenä kesänä -74 kesäharjoittelussa Kemijoki Oy:n Pirttikosken voimalaitoksella. Sieltä kävin toisten sähkötekniikoiden kanssa Iijoen ja Oulujoen voimalaitoksilla ”tutustumiskursilla”. Tällä matkalla Muhoksella pidetyllä luennolla tuli konkreettisesti ilmi Lokan ja Porttipahdan altaiden hyöty Kemijoki Oy:lle. Kun vuonna 1973 oli Kemijoki Oy:n sähköenergian tuotanto ensikertaa suurempi kuin Oulujoki Oy:n, vaikka Kemijoen rakennettu sähköteho oli ollut jo vuosikausia suurempi kuin Oulujoen. Tämä selvitti minulle syyn, jonka takia minun piti muuttaa pois Korvasesta.”*⁸⁷⁵

Modernisaation keskeisenä muutoksena on pidetty tehokkuuden lisääntymistä ja yhteiskunnan muuttumista yhdessäolo-organisaatiosta päämääräorganisaatioksi. Allasrakentamisessa törmäsivät yhteen kaksi erilaista maailmaa. 1960-luvun hyvinvointivaltioideologia alkoi kehittyä koko Suomea ja useita sukupolvia yhdistäväksi kansalliseksi projektiksi. Sähkön tuotannon turvaaminen vaikkapa säännöstelyaltaita rakentamalla esitettiin yleisesti sellaiseksi välttämättömyydeksi, jonka kyseenalaistajat olivat veneenkeikuttelijoita. Tämä modernisaatio ja koettu epäoikeudenmukaisuus nosti Porttipahdan alueella yhden miehen sitkeään vastarintaan.

Väinö Ukkola vastarinnassa

Porttipahdan säännöstelyaltaan sitkein kriitikko oli poromies ja maanviljelijä Väinö Ukkola. Hän on allasrakentamisen vastakertomuksen tunnetuin ja tärkein edustaja. Ukkolan kamppailu on vastakertomuksen avaintarina. Ukkolan vastarinnasta löytyy varsin paljon erilaista dokumentaatiota. Se oli hänen elämänkulkunsa erityispiirre ja samalla johtolanka peitetympiin vastakertomuksiin. Siksi keskityn Ukkolaan.

Ennen Ukkolan tapauksen esittelyä nostan kontekstina esille hieman yleistä allasalueen väestön esittämää kritiikkiä säännöstelyaltaista. Leskelä⁸⁷⁶ totesi jo vuonna 1958, että Lokassa esiintyi laajasti vastustusta, vaikka asukkaat eivät sanottavasti toimineet hanketta vastaan. Altaiden rakentamisvaiheessa patoutui paljon tyytymättö-

myyttä yksilöiden ja yhteisöjen hiljaiseksi tiedoksi. Ukkola antoi kasvot varsinaiselle vastarinnalle.

Surulliseksi koettu muutto pois kodista painui uudessa ympäristössä taka-alalle, mutta se oli yhä olemassa. Siksi voidaan puhua säännöstelyaltaiden hiljaisesta historiasta. Kotipaikan menettäminen on muutakin kuin aineellinen menetys. Sitä voi luonnehtia myös ympäristötraumaksi⁸⁷⁷, joka siirtyi eteenpäin faktojen, tunteiden ja samastumisen kautta. Asiaan liittyvät negatiiviset tunteet saattoivat tulla esille pitkienkin aikojen takaa, ja oma aineistokin kertoo ylisukupolvisista surun, alistuneisuuden ja tavallaan myös ympäristötrauman vaikutuksista.

Puhuvatko ihmiset haastatteluissa sitä, mitä he olettavat, että heidän toivotaan puhuvan, vai todella sitä, miten he ovat kokeneet asiat? Eläytyvän ymmärtämisen paradigma ja tutkijan kyky ikään kuin sammuttaa omat tunteensa on haastettu historiantutkimuksessa jo pitkään, ja keskustelussa on varoitettu tutkijan oman ajan asenteiden ja oletusten siirtämisestä menneisyyteen. Vuoden 1918 sisällissodan muistinpaikkoja tutkineen Ulla-Maija Peltonen on kirjoittanut muistojen dualismista. Pinnalla olevia muistoja ohjaa älyllinen ja harkittu muisti. Syvällä olevia muistoja ohjaa filosofoiva tunnetason muisti.⁸⁷⁸ Syntyykö haastattelussa luottamuksen ilmapiiri? Ymmärtääkö tutkija haastateltavaa vai etsiikö hän vastauksia vain omiin etukäteisiin kysymyksiinsä eikä hänellä ole herkkyyttä tilanteen vaatimaan emotionaaliseen ja älylliseen elastisuuteen? Miten haastateltavien kokemukset ovat muovautuneet? Millaisen strategian itse kukin on omaksunut menetykseensä? Rakentamista puoltavan, selänkääntäjän, sopeutujan vai vastarintaan asettuneen? Kokemus on sinällään hankala tieteellinen käsite taustoittaa ja sanallistaa. Yleensä tutkimus luokittelee ja jäsentää tutkimusaineiston. Se ei vielä tarkoita, että kohteena olisi kokijan subjekti sinällään.⁸⁷⁹ Ukkonen on todennut⁸⁸⁰, että tutkijan vastuulla on kokonaiskuvan luominen, mutta tutkimuksen kohteiden omaa historiaa mestarointa. Historian rekonstruktiota ei saavuteta, mutta kokonaiskuva monipuolistuu ja syvenee. Muistelu- ja kokemusaineistojen lähdekritiikki liittyy aineistojen tuottamisprosessien näkyväksi tekemiseen. Menetyksen kieltäminen voi olla rationaalista esimerkiksi materiaalisen arvioinnin osalta, mutta asian kohtaaminen voi laukaista kaipuun ja tunnearvottomuuden vuosikymmenien päästä. Haastattelut eivät ole vain sanoja, vaan tilanne voi avautua luottamuksellisessa ilmapiirissä kokonaisvaltaiseksi inhimilliseksi vuorovaikutukseksi. Haastattelutilanteissa olen nähnyt voimakkaitakin haastateltavien tunneliikutuksia allasasian tiimoilta. Tätä problematiikkaa on Kemijoen rakentamisessa käsitellyt muun muassa Autti.⁸⁸¹ Vastaavanlaista vuosikymmeniä patoutuneena olleiden tunteiden uudelleen kohtaamista on tuotu esille niin sanotussa uudessa sotahistoriassa, sotalapsi- ja sotaorpo- ja evakkokokemuksissa.⁸⁸² Tietoisuudesta pois työnnetty häiritsevä menneisyys selittää ihmisen kokemaa selittämätöntä surua. Historiallista muistia tutkineen Ulla-Maija Peltosen mukaan kipu on sekä aistimus että kokemus. Mitä pitempään kipu jatkuu, sitä todennäköisemmin sen rinnalle tulee psykologisia ja sosiaalisia ongelmia.⁸⁸³

Esimerkiksi Korvasen allasväen (35 henkilöä) kokous heinäkuussa 1958 oli varsin kriittinen niin pakkomuuttoa, Lokan säännöstelyaltaan kokoa kuin korvausperusteiden vuosia kestänyttä epäselvyyttäkin kohtaan, mutta avointa altaiden vastustamista ei ollut. Heinäkuisessa allaskokouksessa esillä oli ”altaan kertakaikkinen vastustaminen”, mutta kanta ei saanut riittävästi tukea.

Allasrakentamisen synnyttämää tyytymättömyyttä, josta kertovat asianosaisten haastatteluissa ja dokumenteissa ilmaiset näkemykset ja asenteet, voi hahmottaa myös hiljaisena vastarintana. Hiljaisen vastarinnan keinoja⁸⁸⁴ ovat muun muassa vaikeneminen, välttely, tahallinen väärinymmärrys ja ironia. Hiljainen vastarinta on tulkittavissa myös itsekunnioituksen säilyttämisenä. Oman kodin ja sukupolvien työn jättäminen veden alle pakotti tyytymättömät allaspakolaiset jonkinlaiseen vastareaktioon edes sanoilla, ilmeillä ja eleillä.⁸⁸⁵ Reaktioita kuvaa ehkä parhaiten Noel Jacksonin⁸⁸⁶ tulkinta hiljaisesta vastarinnasta, että se ei niinkään ole tietoista toimintaa kuin reagointia ärtymystä aiheuttavaa ja epäoikeudenmukaisuutena koettua toimintaa kohtaan. Sodankylän tapauksessa siitä kertovat toteamukset ”*Eivätpäs ne tätä Helsingin herrat osanneet laskea*” tai ”*En lähe palasinakaan*”. Itsekunnioitus vaatii jonkinlaista vesivoimaherrojen piikittelyä. Vaikka vastarintaa sanallistettiin, sitä ei viety käytäntöön. Maakauppojen vitkuttamisessa saattoi olla kysymyksessä epävarmuus tulevasta tai paremman hinnan neuvotteleminen, tai se saattoi olla myös arkipäivän vastarintaa.

Pekka Aikio ja Toivo Jaakkola⁸⁸⁷ kokosivat talvella 1968–1969 allasalueella ja Luurojokivarressa Lokan altaan alapuolisella vesistöllä kriittisen haastatteluaineiston, joka julkistettiin Sodankylässä pidetyssä Pohjois-Suomen tribunaalissa kesäkuussa 1970. Tähän tribunaaliin paikalliset osallistuivat innokkaasti. Tilaisuus kesti alustuksineen ja keskusteluineen noin seitsemän tuntia.⁸⁸⁸ Kemijoki Oy ei pitänyt Aikion ja Jaakkolan selvitystä luotettavana.

Lokassa piikki voimayhtiön lihassa oli talollinen Antti Lokka, sillä isäntä piti paineessa päänsä kylmänä eikä myynyt taloan. Lokka piti talonsa, ja rakentaja teki paitoon mutkan.⁸⁸⁹ Allasrakentamisen vastustajaksi profiloitui kuitenkin ennen muuta Väinö Ukkola Porttipahdan allasalueelta. Ukkolan poikkeuksellista roolia voi havainnollistaa sillä, että allaskauppojen alkaessa Lokan, Korvasen ja Vuotson äänestysalueilla asui noin 450 aikuista henkilöä. Kaikki muut taipuivat, mutta iso joukko ei hyväksynyt tapahtunutta. Jo 1970-luvun Turun yliopiston tutkimuksissa (mm. Asp, Järvikoski) tuli esille, että tyytymättömyys oli syvällisempää kuin suunnitteluvaiheessa oletettiin. Kemijoki Oy:n narratiivissa vähäteltiin Ukkolan vastarinnan merkitystä. ”*Olen rebellinen mies, enkä pelkää poliisia. Heidän matkaansa lähden, en muiden. Mielelläni minä täältä lähden. Ei ihminen kestä loputtomiin 15 vuotta jatkunutta pelottelua ja uhkailua*”, kuvasi Ukkola itseään lähtiessään Yli-Kitkan kodistaan veden jo noustessa Porttipahdan altaassa. Pureudun seuravaksi poromies ja maanviljelijä Väinö Ukkolan (s. 1926) tapaukseen.

Väinö Ukkola pohti allasvastarinnassaan aseellista vastarintaa, ”*koska olin armeijan ja sotareissut käynyt*”.⁸⁹⁰ Hän kuitenkin pidättäytyi väkivallasta, mutta Ukkolan

taistelu oli merkittävin allasrakentamisen vastarinnan muoto Sodankylän allasalueella. Ukkolan tarina edustaa allasrakentamisen menettelytapojen vastustamisen avainkertomusta.

Ukkolan taloryhmä Kitkan varressa oli oma kyläkuntansa. Maarekisterin tila nro 6 oli Ukkolan kantatila. 1/12 manttaalien kruununtalasta tuli maakirjatila 1850-luvulla.⁸⁹¹

Ukkolan veljessarjaan kuulunut poromies, kalastaja, tilallinen Väinö Samuel Ukkola (s. 1926, k. 1997)⁸⁹² ei lukuisista Kemijoki Oy:n maanostoyrityksistä huolimatta suostunut myymään tilaansa. Yhtiön ostoasiamies kävi Ukkolan luona taivuttelemassa tilakauppoihin 20–30 kertaa ja Kemijoki Oy:n kiinteistöosaston päällikkökin 4–5 kertaa. Väinö Ukkola oli Porttipahdan allasalueen viimeinen lähtijä syksyllä 1970. Ukkolan perhe siirrettiin 28.8.1970 Peurasuvantoon. Altaan tulo leikkasi nelikymppisen miehen elämän sisällön ja merkityksen.

Väinö ja Alli Ukkolan Kitisen varrella sijainneen tilan aineellisia raameja voi hahmottaa arkistolähteillä vaikkapa maataloustiedustelun tilakohtaisen pohja-aineiston avulla. Vuoden 1959 maataloustiedustelun mukaan peltoa oli neljä hehtaaria ja luonnonniittyä 4,3 hehtaaria. Uudisraivaustyön alla oli yksi hehtaari. Tonttimaata oli 0,2 hehtaaria, kasvullista metsämaata (veroluokat I–IV) 100 hehtaaria ja huonokasvuista (veroluokka V) maata 15,0 hehtaaria. Kesällä 1959 Ukkolan perheellä oli kasvamassa perunaa kaksi aaria ja heinää neljällä hehtaarilla. Perheellä oli kolme lehmää (suomenkarjaa), yksi sonni ja 30 poroa. Konevoimana oli Zetor A 25 -traktori ja mopedi. Talossa ei ollut viemäriä, ei sähköä eikä puhelinta. Porttipahdan allas alkoi tuoda varjoa perheen elämään jo 1950-luvun ja 1960-lukujen taitteessa, ja sitä lisäsi Alli-äidin (s. 1927) traaginen kuolema vuonna 1961. Alli oli ollut yksin kotona lasten kanssa (vanhimmat koulussa, kotona nuorin poika) ja lähtenyt hakemaan illalla kaivolta vettä. Kaivolla hän oli saanut sairaskohtauksen ja tuupertunut joulukuiseen pakkasyöhön. Pakkasta oli -35 astetta. Perheen pieni poika oli juossut hakemassa äitiään, mutta ei ollut ymmärtänyt tapahtumaa eikä osannut tai voinut tehdä mitään äitinsä pelastamiseksi. Lähimpään naapuriin oli kilometrin matka. Nelivuotias poika oli jäljistä päätellen käynyt useita kertoja katsomassa äitiään ja palelluttanut molempien jalkojensa varpaat. Väinön palattua seuraavana päivänä (torstaina) työreissultaan tragedia selvisi perheelle.⁸⁹³

Väinö Ukkola jätti Porttipahdan altaasta tehtyyn katselmustoimitukseen muistutuksen tilasta maksettaviin korvauksiin ja korvauseriaatteisiin. Toimitusinsinöörin vastineessa vesioikeudelle (10.2.1968) lähdettiin siitä, ettei toimitusmiesten ehdottamaa kokonaiskorvausta 88 302 markkaa ollut syytä muuttaa. Vaadittua tontin arvokorvausta ei toimitusinsinöörin mukaan voitu perustella tontin myynneillä. Rakennusten arvo perustui lausunnon mukaan nykyarvoon, jossa oli otettu huomioon myös käyttöarvo. Maapohjan hinnoittelu oli lausunnon mukaan perustunut hankkeessa käytettyihin määrälain yksikköhintoihin, eikä omaisuuserien summamissessa tehty bruttoalennusta. Toimitusinsinööri arvioi V. Ukkolan tilalle lasketun

korvauksen ”riittäväksi ja kohtuulliseksi”. Vesioikeuden määräämään Ukkolan jn 6b:n maapohjan lunastuskorvaukseen 37 606 markkaa Valtion vesivoimatoimikunta haki korkeimmalta hallinto-oikeudelta alennusta. Vesivoimatoimikunnan mukaan sopiva taso olisi ollut maapohjasta 25 538 markkaa.⁸⁹⁴

Väinö Ukkolan tyttären tulkinnan mukaan hänen isänsä lähtökohta oli, ettei ihmisen elämää, taloa, kalavesiä ja metsää valtio voinut ottaa ilmaiseksi. Kysymys ei ollut vain rahasta, vaan Ukkolan kohdalla ennen kaikkea paikasta, siitä että kotitalan luovuttamisen vastineeksi lunastajan piti tarjota toinen samanlainen paikka.⁸⁹⁵ Rahallisesti Ukkolan ja Kemijoki Oy:n kiista oli noin 200 000 markkaa, mutta Ukkolalla asiaan liittyi myös periaatteellisia seikkoja. Ukkolalla oli itsellään selvä käsitys, mistä oli kysymys: ”*Mettäihmistä yritetään sumuttaa kaikessa.*”⁸⁹⁶ Häätönsä alla Ukkola kommentoi asiaansa: ”*Tässä talossa on eläke kiinni. Ja jos kuittaamaan vesivoimatoimikunnan määräämän summan, voin antaa lapsilleni 10 000 markkaa. - - -. Sen lisäksi voisin rakentaa talon. En muuta. Millä me tulisimme toimeen?*”⁸⁹⁷

Ukkola oli valmis kauppoihin Kemijoki Oy:n kanssa, jos yhtiö olisi hankkinut hänelle vastiketilan Peurasuvannosta, vastaavat rakennukset ja maksanut 150 000 markkaa välirahaa.⁸⁹⁸ Kemijoki Oy selosti Sodankylän nimismies Kari Rantaselle kesäkuussa 1969, että Ukkolalle oli tarjottu 250 hehtaarin Peuraniemen tilaa, minkä lisäksi yhtiö oli sitoutunut rakennuttamaan uudet, entisiä Ukkolan rakennuksia vastaavat rakennukset ja antamaan välirahaa 30 000 markkaa.⁸⁹⁹ Ukkola totesi Kekkoesta: ”*Sanovat, että se on semmoinen mies, että voisi tehdä jotakin, jos sille kirjoittaisi. Pääsee sille kuulemma puhumaankin, kun ajan varaa.*”⁹⁰⁰

Väinö Ukkola ennätti asua rakentamassaan kodissa 20 vuotta ja viisi päivää. Syksyllä 1970 Porttipahta tai Kemijoki Oy kukisti viimeisenkin vastaanhangoitteijan. Viidentoista vuoden epätietoisuus sai päätepiteen, ja Ukkola perheineen lähti Yli-Kitiseltä. Rovaniemäläinen diplomi-insinööri (v. 1934), maanviljelysneuvos Ahti Risku (s. 1910 Sievissä, k. 1984 Torniossa) toimi Lapissa vesistöjärjestelyjen ja ojitusten suunnittelijana ja vuodesta 1970 Vesihallituksessa vesistöjen valvojana, ja hän oli niitä virkamiehiä, joka ymmärsi Ukkolan mentaliteettia ja tämän siitä juontuvaa toimintatapaa Kemijoki Oy:n kanssa syntyneessä ristiriidassa.⁹⁰¹

Maanviljelysneuvos Ahti Risku arvioi Ukkolan taistelua 1970-luvulla ”*Se oli sitä Ukkolan perimmäistä taistelua olemassaolostaan luontoa ja ympäristön vihamielisyyttä vastaan. Nyt yhtenä päivänä tulee joukko Helsingin herroja ja sanoo, että sinun talosi harjan päälle pannaan seitsemän metriä vettä. Että saat tästä rahaa. Ala kävelemään. Ukkolan perhettä olivat ubanneet nälkävuodet, sudet, karhut ja pedot ja köyhyys. Minusta tuntuisi, että jos se tällaisten poikasten puheista pelästyisi, niin ei hän olisi ollut mikään erämaan asukas.*”⁹⁰²

Tiukkana laillisuusmiehenä tunnettu Ahti Risku kertoi käsityksiään vuonna 1977 TV-dokumentissa, jossa näkyy taustalla Kemijoki Oy:n Rovaniemen konttori. Kuva-asetelma on kuin kamppailutilanteesta. Risku arvioi, että Ukkolan tilastaan vaatima 400 000 markan hinta olisi ollut kutakuinkin oikea. Sodankylän tuolloi-

sen nimismiehen Kari Rantasen mukaan Ukkolalle tallennettu korvaus oli samaa tasoa kuin muillakin allastiloilla. Ukkola ei hyväksynyt Kemijoki Oy:n menettelyä. Syvästi uskonnollisena hän arvioi, että viimeistään viimeisellä tuomiolla asia tulee esille. Ukkola ei koskenut tililleen maksettuihin rahoihin, koska se olisi merkinnyt alistumista ja menettelyn hyväksymistä.⁹⁰³

Ukkolan perheen häätö Porttipahdan altaan tieltä lykkääntyi elokuun lopulle 1970. Kemijoki Oy oli visusti varmistanut asian juridisen puolen olemalla yhteydessä poliisitarkastaja Kauko Liisananttilaan. Tapaus Ukkola käytiin läpi myös Valtion vesivoimatoimikunnassa kesäkuussa 1969.⁹⁰⁴ Toimikunta päätti, että vesioikeuden määräämä Ukkolan tilan lunastushinta maksetaan ensi tilassa, ja vesivoimatoimikunnan lunastushinnan alentamisesta korkeimmalle hallinto-oikeudelle tehty valitus peruttaisiin. Sodankylän nimismies (Kari Rantanen oli tullut Sodankylän nimismieheksi vuonna 1963) oli virkavelvollinen antamaan virka-apua vesivoimayhtiölle häädön toimeenpanoon. Taustalla oli vesioikeuden päätös vuodelta 1968, jonka mukaan vesivoimatoimikunta sai lunastaa Ukkolan tilan 102 000 markan summasta. Ukkola katsoi kokeneensa vääryyttä tilan menemisestä pilkkahinnalla sekä siitä, että hänen oikeustaistelunsa eivät muuttaneet vesioikeuden päätöstä. Ukkola valitti vesioikeuden päätöksen tiedoksiannosta eduskunnan oikeusasiamiehelle. Ukkolan mukaan hän ei saanut tietoa kirjeitse, mutta laki ei sitä edellyttänyt. Vesioikeuden päätös oli ollut pohjoissuomalaisissa sanomalehdissä sekä Sodankylän ja Pelkosenniemen kuntien ilmoitustaululla. Se riitti lain mukaan tiedoksiannoksi.

Haastatteluaineistoissa on useita mainintoja Ukkolan valmistautumisesta fyysiseen vastarintaan. Pakkolähtö tv-dokumentissa Väinö Ukkola mainitsee miinoitaneensa pahimman paineen aikoihin talonsa. Vuonna 2013 keräämässäni haastatteluaineistossa sain Väinön lähipiiristä tiedon, että viranomaisten kanssa kriittisen kohtaamisen varalta *”Väinö oli hävittänyt kaikki aseet yms., ettei vain hätätilanteessa tekisi mitään harkitsematonta.”*⁹⁰⁵

Väinö Ukkola sai tiukasta linjastaan julkisuudessa monenlaisia nimityksiä: Lapin raiskauksen marttyyri, esimerkillinen vastarintamies etelän harjoittamaa riistoa vastaan, viimeinen mohikaani, jukuripää ja mieleton tutkainta vastaan potkija. *”Poliisit ja muut viranomaiset ovat kulkeneet täällä yhtenäin. En ole jaksanut edes seurata, mitä niillä milloinkin on asiana vai samaako jauhanevat”*, kuvasi vaimo Lilja Ukkola tilannetta Helsingin Sanomille elokuussa 1970. Kemijoki Oy:n siihenastisessa historiassa Väinö Ukkola edusti poikkeusta. Yhtiön lakimies, varatuomari Olli Mäenalanen totesi kuitenkin julkisuuteen, ettei Ukkola *”ole myöskään sellainen kanto, joka saattaisi kaataa altaan käyttöönottoaikataulun.”*⁹⁰⁶

Kuva 024. Lilja ja Väinö Ukkola selvittämässä verkkoja elokuussa 1970. Häätö kodista oli edessä muutaman viikon päästä. Valokuva Lapin Kansan kuva-arkisto.

Yhtenä Ukkolan ja rakentajan välisen kiistan aiheena olivat poikkeavat arviot metsän arvosta. Vesioikeuden päätös puuston osalta perustui toimitusmiehenä katselmuksessa toimineen metsänhoitaja Pauli Kylmälän arviointiin. Ukkola perusti arvionsa ainakin osittain jakotoimituksen yhteydessä metsänhoitolautakunnan edustajan metsätekniikko Lakelan arviointiin. Lakelan mukaan Väinö Ukkolan tilalla (RN:0 6:2) oli sahapuita 9 243 runkoa (mäntyä 8 846 ja kuusta 397) ja Kylmälän mukaan 5 676 runkoa. Pinotavaran (mänty, kuusi ja koivu) Lakela oli laskenut 3 677 p-m³:ksi ja Kylmälä 2 837 p-m³:ksi. 17.10.1969 päivätyssä muistiossa Kemijoki Oy:n kaksi edustajaa (USa/VW) pohtivat: ” - - onko mahdollisesti väärin suoritettu puuston arviointi riittävä syy tuomion osittaiseen tai jopa täydelliseen purkamiseen.”⁹⁰⁷ Pohdinta on erilaista kuin Ukkolan taistelun toivottomuutta painottanut yhtiön julkinen narratiivi.

Taulukko 033. Vesioikeuden päätös Ukkola jm 6(b) korvauksista vuonna 1968

Korvattavaa	Markkaa
Maapohja 120,68 hehtaaria	37 606
Rakenteet	39 823
Puusto	21 549
Vesivoima 46,4 kW	1 392
Muuttokustannukset	1 700
	Yhteensä 102 070 markkaa

Lähde: Pohjois-Suomen vesioikeus 26.6.1968. Päätös ss. 74–75. Kemijoki Oy esitti 19.6.1969 Ukkolan metsän kantoraha-arvoksi noin 30 000 markkaa. ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 222. I/II. Ukkola kyseenalaisti ulkopuolisten katselmusten arviot tilansa arvosta, koska hänen mielestään jokaisen arvion lopputulos oli erilainen.

Talousneuvos Yrjö Alaruikka toteaa muistelmissaan, että Kemijoki Oy sai Ukkolan metsästä kaksi kertaa tilan pakkolunastushinnan. Väinö Ukkola esitti haastatteluissa, että hänelle tarjottu maksu tilasta oli 26 prosenttia sen todellisesta arvosta.⁹⁰⁸ Maanviljelysneuvos Ahti Risku arvioi vuonna 1975, että Lapissa voimalaitosten aluelunastuksiin, vahingonkorvauksiin ja vahinkojen estämiseen käytettiin 1–12 prosenttia hankkeiden kustannuksista. Pienellä lisällä asiat olisi voitu hoitaa mallikkaammin.⁹⁰⁹ Pakkolähtö-dokumentissa haastateltu Aate Lokka totesi, etteivät Väinön naapurit hyväksyneet Väinön saamaa kohtelua. Lokka viittasi ”tappavaan aikaan”, jolla asiat painuvat unholaan.⁹¹⁰

Poromies, maanviljelijä ja kalastaja Väinö Ukkolan oikeustaistelu Kemijoki Oy:n kanssa jatkui 1990-luvun alkuun saakka. Pohjois-Suomen vesioikeus käsitteli Ukkolan vaatimusta, jonka mukaisesti pakkolunastettu osuus Ukkolan tilasta tulisi korvata pinta-alallisesti ja laadullisesti 1,5-kertaisena luovutettavalla valtion maalla. Edelleen tilan rakennukset oli Ukkolan vaatimuksen mukaan laitettava entiselleen tai, jos se olisi mahdollista, suoritettava tältä osin täysi korvaus. Toissijaisesti Ukkola vaati korvauksena Porttipahdan tekojärven alle jääneen tilansa puustosta 500 000 markan korvausta ja päärakennuksesta 100 000 markan korvausta. Pohjois-Suomen vesioikeus totesi 31.12.1985 antamassaan päätöksessä, että tilan lunastamisesta ja lunastushinnasta oli lopullisesti päätetty vesioikeuden 26.6.1968 antamalla lainvoimaisella päätöksellä.⁹¹¹

Ukkola valitti vesioikeuden päätöksestä vesiylivoikeuteen. Vesioikeudelle esitettyjen vaatimusten lisäksi Ukkola vaati nyt myös tilaltaan tapahtuneen hädän yhteydessä joko käyttökeltovottamaksi käyneen tai hävinneen koti- ja maatalousirtaimiston korvaamista 55 000 markalla ja henkisestä kärsimyksestä 100 000 markan korvausta. Lisäksi hän pyysi asian käsittelyn palauttamista alempien instanssien ratkaistavaksi. Vesiylivoikeus jätti Ukkolan vaatimukset tutkimatta, koska ne eivät oikeuden mukaan olleet ”asian ratkaisuun vaikuttavia kysymyksiä eivätkä vesiasioita”. Ukkola haki vielä valituslupaa korkeimmalta oikeudelta, mutta 20.8.1990 tekemällään päätöksellä korkein oikeus epäsi valitusluvan.⁹¹²

Väinön⁹¹³ vastarinta Kemijoki Oy:n kanssa oli laajasti tiedossa niin Sodankylässä kuin koko maassa. Kuuluisuus ei kuitenkaan muuttanut mitään, ja Väinö perheineen ajautui marginaaliin. Häätö kodista olisi voinut johtaa fyysiseen vastarintaan, mutta lopulta näin ei kuitenkaan käynyt. ”*Sehän meinasi tulitaistelua, jos ne tullee häntä hakemaan. Se kairasi ullakolle ampuma-aukot. Ne aukot kyllä oli. Se luopu siitä sitten*”, kuvasi Väinön tilannetta haastattelussa vuotsolaismies syksyllä 2013. Väinö Ukkola on itse kertonut, että aseellisen vastarinnan mahdollisuus oli harkinnassa. Hänen mukaansa hän olisi saanut allasalueelta tuekseen myös muita miehiä. Sodassa mukana olleet miehet olivat todenneet, että he olivat seisseet vieraalla maalla: ”*Ei heillä ollut siellä mitään puolustettavaa. Täällä heillä on kodit ja maat. Täällä passaa seistä*”, mutta Ukkola ei halunnut kytkeä muita mukaan. Väkivalta ei hänen mielestään pitemmälle harkittuna ollut ratkaisu, mutta Kemijoki Oy:n menettelyä hän ei koskaan hyväksynyt.⁹¹⁴ Ukkola oli oman tiensä kulkija. Hän oli myös omassa asiassaan johdonmukainen. Agitaattori hän ei ollut. Ukkolaan ei purrut Kemijoki Oy:n lupaukset ”keräilytaloudesta rahatalouteen siirtymisestä”, kuten agronomi Jussi Grönholm hänelle lupaili tarjotessaan Ukkolalle kiinteistöstä noin 60 000 markkaa.

Aineiston perusteella ei ole mahdollista arvioida niiden määrää, jotka olisivat olleet halukkaita tukemaan Ukkolan mahdollista suoraa vastarintaa, jos hän olisi päätenyt sen käyttämiseen. Porttipahdan alueelta potentiaalisia ei kovin monia ollut, jos mahdollisen konfliktin ajoittaa häätöä edeltäviin kuukausiin. Ukkolan toimintapiiri kalastajana, metsätömiehenä ja poromiehenä oli Yli-Kitkaa laajempi, joten tukea saattoi olla tarjolla myös laajemmalta alueelta. Ukkolan itsensä mainitseman aseelliseen vastarintaan halukkaiden joukon arvioin löytyneen Yli-Kitka–Vuotso–Purnumukka–Pokka-alueen sodassa olleista 1920-luvulla syntyneistä tai joistakin vanhemman ikäluokan miehistä – tuskin kuitenkaan allasalueen väkivaltarikoksista aikaisemmin tuomituista miehistä, joissa oli sellaisia kuumakalleja, etten usko Ukkolan heidän kanssaan veljeilleen. Lopullinen häätötoimitus sujui rauhallisesti. Väinö alistui kohtaloonsa, vaikkei sitä hyväksynyt, ja jatkoi asiaansa oikeustaisteluna.

Kuva 025. Väinö Ukkolan ja silloisen perheen asuinpaikka muuttui 1970-luvun alussa 1950-luvulla rakennetusta omasta Kitisen talosta Peurasuvannon parakkiin. Parakki kesällä 2020. Valokuva Jouni Kauhanen.

Allasalueelta perhe muutti sittemmin Peurasuvantoon, mutta tuossa vaiheessa osa lapsista oli lähtenyt jo maailmalle. Ukkolan talon hirret voimayhtiö kippasi tontille, mutta Ukkola ei niistä uutta taloa ”karkotuspaikkaansa” tehnyt. Ukkolan kohtalo herätti etenkin 1970-luvun alkupuolella mediassa huomiota ja myötätuntoa, mutta vähitellen mielenkiinto hiipui, vaikka Väinö Ukkolan kamppailu eri oikeusasteissa asiansa puolesta jatkui vielä seuraavallakin vuosikymmenellä.⁹¹⁵

Televisio-dokumentissa Pakkolähtö (1977) Aate Lokka arvioi kriittisesti Väinö Ukkolan saamaa kohtelua. Lokan mielestä Ukkolalle olisi pitänyt hankkia paremmat elämänedellytykset. Lokan mukaan: ”*Ei Väinön naapurit hyväksy tällaista menettelyä. Ja tämä on yleinen mielipide.*”⁹¹⁶

Asiantuntijuutta ympäristökonflikteissa tutkinut Saaristo⁹¹⁷ on viitannut 1990-luvun metsäkiistoista siihen, että yksi puhuu puista, toinen metsistä ja kolmas selluloosasta. Konfliktin muotoilulta on osa konfliktia. 1960- ja 1970-lukujen Kemijoki Oy:n ja poromies ja maanviljelijä Väinö Ukkolan kiista formuloitui oikeudellisenä kysymyksenä, vaikka se oli peruslähtökohdaltaan paljon syvällisempi identiteettiin ja kasvojen säilyttämiseen liittynyt konflikti. Ukkolan kokemuksellisuudella häneen kohdistuneessa painostuksessa tai uhkailussa ei ollut painoarvoa. Ukkola ei saanut kansalaisyhteiskuntaa tuekseen haastamaan valtion menettelytapoja, vaan asian lopputulos ratkaistiin oikeudellisen ja hallinnollisen systeemin mukaisesti. Ukkolan oikeudentunnolle ei tässä asetelmassa ollut vastakaikua.

4.3. Terra nullius -retoriikan vastakertomukset

Käsitteillä me erittelemme ja analysoimme asioita. Olen käyttänyt terra nulliusta valtakäsitteenä, analysointi- ja teoreettisena käsitteenä. Historiallisen sosiologian menetelmillä on mahdollista osoittaa 1950- ja 1960-lukujen vesivoimarakentamisen tai sellaisen suunnittelun sosiaalisen kestävyuden, oikeuttamisen puutteet. Tässä luvussa olen osoittanut, että vesivoimateollisuuden retoriikalle oli vastakertomuksia eli arkisesta elämänpiiristä kumpuavia kriittisiä näkemyksiä menettelytavoista ja rakentamisen vaikutuksista, ja ne voidaan myös historiallisesti dokumentoida. Lokka-Porttipahdan mikrohistoria osoittaa, että ei ollut olemassa yhtenäistä allasväen vastakertomusta, vaan erilaisia kertomuksia ja myös niitä, jotka pitivät altaiden rakentamista edistyksenä.

Vastakertomuksilla oli laadullista eroja ja vaikuttavuuseroja. Oli vahvoja vastakertomuksia (esim. Tornionjoki-hankkeen C-suunnitelman vastustus ja Ukkolan tapaus), hiljaisia vastakertomuksia (esim. allasväen vanhempien asukkaiden haluttomuus lähteä kodeistaan), jotka eivät kehittyneet ekspressiiviseksi hankkeen vastustamiseksi, elinkeinopoliittisia, oikeudellisia ja julkisuutta hyödyntäviä vastakertomuksia (esim. Lapin paliskunta) sekä kollektiivista surutyötä (esim. Korvasen muistojuhla kesällä 1959 ja altaiden rakentamisen jälkeen Sompio-seura). Yksilötasolla sopeutuminen ei tarkoittanut, etteikö vastakertomusta olisi ollut, sitä ei vain julkisesti ilmaistu kuin ehkä pitkän ajan päästä. Myös marginaalien vastakertomukset ovat tärkeitä. Olen nostanut esille esimerkkinä Lokasta maattoman pororengin, joka joutui elämänsä ehtopuolella pakosta sopeutumaan perinteiseen luontaistalouteen, kun rahat eivät riittäneet rahataloudessa. Samalla hän esitti vastalauseen ”Sompion” muuttumisesta hyväosaisten nautinta-alueeksi. Kansa käytti myös huumorin asetta ylivoimaista vesivoimataloutta vastaan. Altaat tuottivat osalle myös elämänhallinnan ongelmia. Ne olivat allasrakentamisen sosiaalista vastakertomusta, pahoinvointia. Lääketieteellisiä aineistoja hyödyntävälle psykohistorialle olisi tässä jatkotutkimuksen aihe.

Kodin menettäminen veden alle oli allasväelle elämän käännekohtakokemus. Luonto esitti allasalueella oman vastakertomuksensa. Konkreettiset luonnossa tapahtuneet muutokset sanoittivat myös yksilöiden ja yhteisöjen vastakertomuksia. Terra nullius -retoriikan kyseenalaistaminen lähti paikallisen elämäntavan ja elinkeinojen puolustamisesta, mutta valtaosa potentiaalisesta vastustuksesta suli sopeutumiseen, vaikka hankkeiden kannalla ei olisi varsinaisesti oltukaan. Jotkut jopa kielsivät entisen ja uuden ristiriidan.

Tornionjoki-hankkeessa terra nulliuksen vastakertomusta tuli paikallisilta asukkailta, poronhoidosta ja Tornionjokeen liittyvien elinkeinojen harjoittajilta, mutta paikallisista löytyi myös hankkeen edistäjiä. Koska hankkeessa oli useita suunnittelupolkuja, vastustuksen tai puolustamisen rintama ei ollut yhteneväinen. Vastakertomuksilla oli oma vaikutuksensa Tornionjoki-hankkeen toteutumattomuuteen.

Erityisesti Tornionjärven saattaminen säännöstelyaltaaksi herätti laajaa tyrmistystä kansainvälisestikin. Uitolla oli Tornionjoen käyttäjänä vahvin neuvotteluasema. Tunturiporonhoito oli joutumassa maksumieheksi, mutta sen neuvotteluasema oli marginaalinen. Tornionjoen kalastus- ja matkailuelinkeinot esittivät vastakertomusta, mutta niiden argumentteihin hanke ei kaatunut, vaan laajempiin energia- ja turvallisuuspoliittisiin tekijöihin.

V TERRA NULLIUS JA VESIRAKENTAMINEN

Terra nullius ja oikeutus

Tämä on tutkimus Länsi-Euroopan suurimpien säännöstelyaltaiden, Lokan ja Porttipahdan, rakentamisesta sekä Suomen, Ruotsin ja Norjan suunnitelmista valjastaa Tornionjoen valuma-alue sähköntuotantoon. Tutkimuksessani olen tarkastellut Lapin 1950- ja 1960-lukujen vesirakentamisen oikeuttamista kysyen: Miten tapahtui kohdealueiden sosiaalisen merkityksen tyhjentäminen ja sitä kautta luotu oikeuttamisperuste? Millaisia oikeuttamisen mekanismeja on tunnistettavissa tapaustutkimuksista? Olen tarkastellut asiaa myös paikallis- ja yksilötasolta ja kysynyt, miten mikrohistoriallinen narratiivi haastaa oikeuttamisperusteeksi rakennetun terra nullius narratiivin? Oleellista on ollut kysyä myös, miksi Lokka–Porttipahta rakennettiin, mutta Tornionjoki-hanke jäi toteutumatta? Millaista tietoa tämä ero antaa oikeuttamisprobleemaan vastaamisessa?

Olen rakentanut historiallis-sosiologisella otteella tutkimukseen kolme tasoa: historialliseen dokumentaatioon perustuvan tapahtumakuvauksen, tutkimusteoreettisen analyysin siitä, miten terra nulliusta tuotettiin ja käytettiin, mikrohistoriallisen analyysin rakentamisen sosiaalisista vaikutuksista paikallisyhteisöjen näkökulmasta sekä siihen liittyneet terra nulliuksen vastakertomukset. Tässä päättöluvussa vastaan tutkimuskysymyksiini sekä pohdin, mitä tapaustutkimukseni opettavat luonnonvarojen hyödyntämisen oikeuttamisen mekanismeista. Lopuksi esitän loppupäätelmät ja reflektion tutkimuspolustani ja tutkimuksestani.

Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaat ovat Suomen suurin yksittäinen ihmisen tekemä luonnon muutos. Lapin säännöstelyaltaiden rakentamisen ei pitänyt päättyä Lokkaan ja Porttipahtaan. Seuraavana oli vuorossa Kemihaara, sittemmin Vuotokseksi muuttunut hanke. 1950- ja 1960-lukujen suunnitelmissa Kemijoen vesistöön kaavailtiin kaikkiaan kymmenkuntaa säännöstelyallasta.

Jos Tornionjoen vesistön rakentaminen olisi toteutunut, sillä olisi ollut vakavimmat seuraukset pohjoisen marginaalin poronhoitajille erityisesti siksi, että voimatalous ajoi Atlantti-vaihtoehtoa. Vesien ohjaaminen Torniojärveen olisi merkinnyt haittoja myös vähentyneen veden takia alajuoksun uitolle ja kalastukselle, mutta säännöstelyaltaiden haitat olisivat tulleet pohjoisimmille alueille, joiden vaikutusmahdollisuudet kuulemisista huolimatta olisivat olleet alavirran väkirikkaampia alueita heikommat. Konventionaalinen rakentaminen olisi sekin tuonut alueelle kymmeniä voimalaitoksia ympäristö-, talous- ja sosiaalivaikutuksineen.

Tyypillisesti sosiaalisen toimiluvan antajan on luonnonvarahankkeissa katsottu olevan paikallisyhteisö. Se hylkää, sietää, hyväksyy tai vastustaa hanketta. 1950- ja

1960-luvuilla suomalaisessa vesirakentamisessa tällaista menettelyä ei vesistö-rakentamisen historian perusteella tunnettu tai sellaista ei käytetty. Terra nullius -retoriikka purki tällaisen oikeuttamisperusteen, ja hankkeita perusteltiin vain ahtaasta voimataloudellisesta ja energiapoliittisesta näkökulmasta. Kuulemistilaisuuksia saatettiin järjestää, mutta ne eivät olleet vuorovaikutteisia vaan modernisaation ja talouskasvun vaatimia ”välttämättömien hankkeiden ja toimenpiteiden” autoritäärisiä esittelytilaisuuksia.

Tutkimukseni teoreettisena ja analyttisena peruskäsitteenä olen käyttänyt terra nulliusta, jolla tarkoitan sitä tapaa, jolla 1950- ja 1960-luvun suurissa vesirakentamishankkeissa toiminnan oikeuttamiseksi tuotettiin kuvaa ”tyhjästä ja elinkelvottomista” alueista ja jolla kohdealueiden sosiaalinen merkitys tyhjennettiin ja näin rakennettiin oikeuttamisperuste haltuunotolle ja rakentamiselle. Vesivoiman rakentajilla oli lainsäädännön antama mandaatti ja toiminnan yleishyödyllinen kansantaloudellinen peruste, mutta käytössä oli myös enemmän tai vähemmän julkilautettuja retorisia oikeuttamiskeinoja. Terra nullius -retoriikka näkyi myös käytännön toimissa, kuten asutustoiminnan patoamisessa, suhtautumisessa suoluontoon ja suurten lukujen logiikkaan perustuvassa taloudellisen toiminnan arvottamisessa.

Retoriikan rotko

Vesivoiman rakentamista perusteltiin energiatarpeen kasvuun vastaamisella, työllä ja elintason nousulla. Niitä esittivät Vesistöjen säännöstelytoimisto, Valtion vesivoimatoimikunta, vesivoimayhtiöt, valtion komiteat, valtakunnansuunnittelutoimisto ja poliittinen koneisto vasemmalta oikealle. Tornionjoki-hankkeessa asialla oli Pohjoismaiden neuvosto ja yhteispohjoismainen vesivoimakomitea. Rakentamisretoriikka oli vallankäyttöä, ja valta koplaantui.

Energian määrän lisäämisen alle jäi energiatarkaisujen sosiaalisten vaikutusten selvittäminen niin, että etenkin harvaan asuttujen alueiden asianosaiset eivät kokeneet tullessaan kuulluiksi ja huomioituiksi. Esimerkiksi poronhoidon vaikeutumisesta huolestunut Sodankylän Lapin paliskunta sai itse puolustaa etujaan suhteessa valtionyhtiöön, ja veden alle jääneen tilan asukkaat saivat itse hakea uuden elämänsijan, vaikka 1950-luvulla puhuttiin erämaakylien siirtämisestä. Suunnitteluvaiheen allaskeskustelussa porotalouden haitat työnnettiin pitkään syrjään, ja asianomaisessa paliskunnassa oli asiaan myös hyväuskoisuutta. Rakentajien oikeuttamisen retoriikka sai Lokka–Porttipahta-hankkeessa laajemman haasteen vasta vesimetsien ja turvelauttojen ilmestyttyä säännöstelylaitteille. Tornionjoki-hankkeessa retorista narratiivia hallitsivat rakentajat ja niin sanottujen vahvojen elinkeinojen (teollisuus, uitto ja alajuoksun maatalous) edustajat, mutta tunturialueiden ihmisten ääni kuului heikosti.

Määrälliset mittarit toimivat isojen lukujen logiikalla, eikä paikallistaso tässä retoriikassa pärjännyt. Kilowattien ohella keskeinen retorinen keino oli yhteinen hyvä, joka vaati joiltakin uhrautumista. Sosiaalista oikeutusta rakennettiin terra nulliuksella. Menneen tulevaisuutta rakennettiin tyhjän maan mielikuvilla ja ra-

kentamiseläitin tiiviillä verkostoitumisella. Sitä oli rakentamassa ja ylläpitämässä voimayhtiön linjalla, työllisyyden ja kehityksen nimissä myös osa paikallisista niin Tornionjokilaakson kuin Lokka-Porttipahdan alueen asukkaista.

Tornionjoki-keskustelussa kaivettiin paikalliset, kansalliset ja kansainväliset retoriset juoksuhaudat. Yhdelle voimalaitosten rakentamisen vastustaminen oli alueiden ”museoimista”, toisille elinkeinollinen tappio ja joillekin epärationaalista tulonsiirtoa rikkaalle naapurimaalle ja syytöksiä vesivarojen ”varastamisesta”. Säännöstelyaltaiden rakentamiskeskustelu on täynnä eri intressitahojen syy-seuraussuhteiden ristiriitoja, arviointierimielisyyksiä ja yhteensovittamattomia arvonäkökohtia. Tilakauppojen ”vapaaehtoisuus” tarkoitti eri asiaa eri toimijoille.

Sodankylän allasevakkoperheen tilan määrittelemisen 35 000 markaksi (vanhas-
sa rahassa 3,5 milj. mk) saattoi hyvinkin olla markkinahinta, mutta miten määritellä rahassa tunne- ja identiteetti-arvot vai pitikö ne työntää pois yhteiskunnallisten tekojen vaikuttavuuden arviointisfääristä. Onko poronhoidon haittojen arvioinnissa parempi ja pätevämpi kaksi kuukautta aluetta kartoittanut kasvitieteilijä vai vuosikymmeniä jatkuvasti porojen kanssa toiminut poromies? Miten yhteismittalistaa käytännön kokemukset ja tieteellinen tai hallinnollis-juridinen kieli? Myös asiantuntijaorganisaatioilla oli erilaisia perusteltuja näkemyksiä vesirakentamisen haittoihin liittyvistä kysymyksistä, muun muassa kylien elinkelpoisuudesta, tilahinnoista, vahinkoarvioista, turpeen irtoamisesta, kalojen elohopeapitoisuudesta ja juoksutushaitoista.

Vesirakentamisen kohdealueiden terra nullius -retoriikkaan nojaavan oikeuttamisperusteen ja alueiden vastanarratiivin välille paljastuu retoriikan rotko. Kokemuksellista kuilua ei ole syytä pyyhkiä pois, koska kokemus omasta positioista on tosiasia. Vastanarratiivit patosivat osaltaan vesirakentamisen etenemistä, etenkin säännöstelyaltaiden rakentamista. Vesivoimarakentamisen jättämät sosiaaliset jäljet eivät ole vain historiallisia. Ne ovat kulkeneet myös ylisukupolisesti ja vaikuttavat yhä. Tämä todentuu omassa tutkimusaineistossani. Käänteentehneen kokemuksen aiheuttamia voimakkaitakin tunnereaktioita tulee esille. Viesti on päinvastainen kuin vallitseva yleiskuvan narratiivi.

Olen tutkinut vesivoimarakentamisen esimerkkitaapauksien rakentamisanarratiiveja, oikeuttamisretoriikkaa ja mikrohistoriallisia vastakertomuksia, rakentanut niille dokumentoitua kontekstia ja osoittanut myös eräisiin tutkimustietona esitettyihin väitteisiin⁹¹⁸ liittyviä ongelmakohtia – heiveröistä lähdepohjaa, ylitulkintoja tai jollakin eksplisiittisesti määrittelemättömällä agendalla toimimista. Esimerkiksi allasväen itsemurhien yksioikoinen kytkeminen allasrakentamiseen edellyttää jonkinlaista läpinäkyvää perustelua. Sellaista asiaa ei voi perustella yleistasoisesti vain viittaamalla hallussa olevaan analysoimattomaan kokemustietoon. Myös Vuotson vertaaminen reservaattiin on yliampuvaa retoriikkaa.

Samuli Björninen⁹¹⁹ on todennut, että yhteiskunnallisessa keskustelussa kertomuksen vastapooliksi nostetaan faktat, objektiivisuus tai todellisuus, jotka esitetään

ei-konstruoituina. Väittelyssä vastustajan käsitykset leimataan narratiiviksi, kun itse pidättäytyään faktoihin. Samantyyppisesti vesivoimarakentamisesta käydyssä keskustelussa 1950-, 1960- ja 1970-luvuilla paikallisten pitkään sukupolvisen praksikseen perustuneita näkemyksiä muun muassa luonnon monikäyttöisyydestä kyseenalaistettiin tai ne sivuutettiin. Vesihallitus tuli 1970-luvulla Vesistöjen säännöstelytoimiston tilalle vesiasioiden ylimmäksi asiantuntijaviranomaiseksi. Vesihallitus ei 1970-luvun kannanotoissaan pitänyt vesirakentamisesta esitettyä kritiikkiä perusteltuna, vaan pikemminkin toi esille vesirakentamisen jatkamista puolustaneita argumentteja. Energialinjausten argumentaation pitävyys on aikasidonnaista, mutta mikä on se aikajänne, jonka argumenttia voi pitää varteenotettavana – kymmenen, kolmekymmentä vai sata vuotta?

Nykyretoriikkaan sopii huonosti ”tyhjän panttina” olleiden alueiden joutuminen veden alle tai ”rahan saaminen tyhjältä”, kuten vielä 1960-luvulla asiaa markkinoitiin. Tämä ei tarkoita, etteikö terra nullius -ajattelu olisi edelleen vaikuttamassa oikeuttamisperusteena luonnonresurssien hyödyntämisessä. ”Tyhjän pantti”- ja ”hyödytön”-käsitteet ja oikeuttamisretoriikan mekanismit ovat vain muuttuneet esimerkiksi alueiden ”kehittämiseksi”.

Vesivoimarakentamisen kaksi hallitsevaa perustetta 1950- ja 1960-luvuilla olivat energiatarve ja työllisyys. Ne olivat yleisen edun, kehityksen ja keskus-periferian doksisen merkitysjärjestelmän retorisia mekanismeja.⁹²⁰ Suunnitteluorganisaatiot tunnistivat heikosti paikallisten toimeentulon useat eri lähteet ja paikallisten lähtökohdista heidän historiansa ja kulttuurinsa. Tämä puolestaan vinoutti käsitteitä asioiden todellisesta tilasta ja esimerkiksi paikallisten uuteen sopeutumisen helppoudesta. Osa allasväestä sisäisti ne objektiiviset mahdollisuudet, mitä uudessa tilanteessa oli, ja toimi siten järkevästi ikään kuin osaten lukea sitä tulevaisuutta, mitä oli tarjolla.⁹²¹ Vesirakentamisen aiheuttamat objektiivisten olosuhteiden muutokset aiheuttivat suurelle osalle paikallisista tilanteen, jossa sillä ei ollut rationaalisen valinnan mahdollisuutta. Jäljelle jäi vain sopeutuminen ylhäältä annettuihin uusiin olosuhteisiin. Terra nullius -retoriikka ei kuitenkaan kyennyt totaaliseen ylivaltaan vesirakentamisen ”kentällä”. Olen esittänyt vastakertomuksen, kriittisiä kannanottoja, hiljaista vastarintaa ja Ukkolan tapaisen Kemijoki Oy:n toiminnan aktiivisen haastajan. Olen liittänyt vastakertomukseen myös luonnon. Vesimetsät ja turvelautat sekä huoli allasveden elohopeasta sanallistivat Lokan ja Porttipahdan vastakertomusta.

Samalla kun rakentamisen työllisyysvaikutuksia korostettiin, rakentajan retoriikassa jäivät vähälle menetetyt työpaikat. Energiatarpeen lähiajan välttämättömyytenä suunniteltiin Lokan ja Porttipahdan lisäksi lukuisia muita säännöstelyaltaita. Vesirakentamisen jatkaminen on ollut tämän tästä esillä, ja kroonisella työttömyys-alueella työllisyysretoriikka on ympäristöä suurestikin muuttavissa hankkeissa edelleen vahva vaikuttamiskeino. Talouskasvun ja haluamisen kollektiivinen eetos ei ole kärsinyt sanottavaa inflaatiota.

Kemijoki Oy piti perusteettomina 1960- ja 1970-luvuilla esitettyjä syytöksiä yrityksen osallisuudesta Lapin riistoon vesistöjen säännöstelyissä ja voimalaitosten rakentamisessa. Yhtiö korosti yhteistä etua, sotienjälkeisen voimapolun ratkaisemista vesivoimalla ja vesivoimarakentamisen työllistäviä vaikutuksia. Yhtiö korosti myös suurta verokertymää, jota yhtiön yhteisövero ja sen työntekijöiden palkat Lapin kunnille olivat antaneet. Mielellään myös nostettiin esille muun muassa Lapin teollisuusinvestointien keskeiseksi taustaedellytykseksi seutukunnalta saatava sähkö. Yhtiö myös painotti toimiensa laillisuutta ja viestitti laillisuuden takaavan myös moraalisuuden.

Vesirakentamisen kohdealueilla rakentamista tukeneet kunnalliset päättäjät korostivat niin ikään työllisyyttä, verotuloja ja kokonaisetua. Saamelaisvähemmistön ääni sallittiin prosessissa, mutta sen vaikuttavuus jäi vähäiseksi. Luonnonsuojeluväki seurasi sekä Lokkaa ja Porttipahtaa että Tornionjoki-hanketta, mutta tyytyi ”luonnontieteellisiin pelastustutkimuksiin” eikä esimerkiksi aapa-Lapin pelastamista nostettu missään vaiheessa agendalle. Kun ”tekojärvien” täyttäminen oli käynnissä, linja alkoi muuttua. Luonnonsuojelullisen linjan painoarvo Suomen puolella Tornionjoen pelastamisessa ja pohjoisen poronhoidon toimintaedellytysten puolustamisessa oli vähäinen. Sen sijaan suomalaisia tiedemiehiä oli mukana puolustamassa Tornionjärven säilyttämistä. Ruotsin puolella luonnonsuojeluretoriikalla oli Suomea suurempi painoarvo.

Prosesseissa useat päätöksentekijät olivat kytköksissä rakentajaan. Muun muassa altaiden vesimetsäksymyksessä Metsähallitus, Kemijoki Oy ja valtakunnantason poliittinen ohjaus pallottelivat vastuuta. Vahingon ja haitan ensisijaisena kärsijänä olivat paikalliset ihmiset. Tornionjoki-hankkeessa Imatran Voima Oy ja Kungliga Vattenfallsstyrelsen toimivat vahvalla poliittisella mandaatilla. Paikallisella kuntatasolla rakentaminen sai Atlantti-vaihtoehtoa lukuun ottamatta laajan kannatuksen niin Suomen kuin Ruotsin puolella.

Julkinen paine aiheutti Lokan ja Porttipahdan allashakkuiden jälkikäteistä täydentämistä, ja rannanraivaukset jatkuivat 2010-luvulle. Nyt rantojen siistiminen ”vapaaehtoisella toiminnalla” haluttiin esittää vastuullisuutena. Kemijoki Oy palkittiinkin Lapin ympäristöpalkinnolla.

Lokan ja Porttipahdan osalta myönteistä kantaa on nykyvuosina tuettu kalastuksella, säännöstelyaltaiden moninaiskäytöllä ja kiinteistöveroilla, jonka veroedun Sodankylän kunta sittemmin menetti. Säännöstelyaltaat ovat puheessa muuttuneet luonnonjärviä muistuttaviksi, mutta säännöstelyaltaiden ydintehtävä on edelleen voimatalous. Säännöstelyn pakkopaidassa on myös muun muassa Kemijärvi, joka on Suomen eniten säännöstelty järvi.

Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaat ovat ympäristökeskustelussa jatkuvasti läsnä (mm. tuulivoima ja Jäämeren rata). Lokalla ja Porttipahdalla oli suurin vaikutus Vuotos- ja Ounasjoki-keskusteluun. Tornionjoki-hanke ei päättynyt 1960-luvulla. Hankkeen uudelleenvirityksiä nähtiin useita vielä 1900-luvun jälkipuoliskolla.

Tornionjoki-hankkeen ja Lokka–Porttipahdan narratiivit

Asetin yhdeksi tutkimuskysymykseksi sen, miksi vesirakentaminen Lokka–Porttipahta-tapauksessa toteutui mutta ei Tornionjoki-hankkeessa. Miksi tämä ero on tärkeä oikeuttamisproblemaan vastaamisessa? Johdannossa perustelin, miksi Tornionjoki-hanke on hyödyllinen tapausesimerkki, vaikka se jäi kontrafaktuaaliseksi.

Mittasuhteiltaan ennennäkemättömät Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaat muuttivat massiivisella tavalla Luiron ja Kitisen latvojen luonnonolosuhteita ja aiheuttivat satojen ihmisten pakkomuuton altaiden tieltä. Sen sosiaaliset vaikutukset olivat myös Suomen tähänastisen säännöstelyallasrakentamisen suurimmat. Tornionjoen vesistön valjastaminen sähköntuotantoon olisi toteutuessaan ollut mega-luokan hanke sekä ympäristömuutoksiltaan että sosiaalisilta vaikutuksiltaan. Kumpikin hanke oli valtiojohtoista vesivoimarakentamista. Tornionjoki-hankkeella oli myös yhteispohjoismainen poliittinen valtuutus. Olen vertaillut esimerkkitapauksia läpi tutkimuksen ja rakentanut niihin sekä historiallista että teoreettista kontekstia. Hankkeet olivat ajalleen tyyppillisiä ylhäältä alaspäin johdettuja prosesseja, joissa paikallistasolla oli hyvin rajalliset vaikutusmahdollisuudet. Muodollinen laillisuus oli kunnossa, mutta ”vapaaehtoisista” kaupoista huolimatta legitimizeetti horjui.

Tutkimukseni on esittänyt kuvattujen esimerkkitapausten retorista oikeuttamista ja hankkeiden organisatorisen ja henkilötason limittäisyyden, jolla Lapin suuria vesivoimahankkeita suunniteltiin ja toteutettiin 1950- ja 1960-luvuilla. Samoja henkilöitä toimi sekä vesivoimarakentamisen viranomaisina että suunnittelu- ja rakentajaorganisaatioissa. Vesivoimayhtiöiden hallintoelimissä oli yhtiöiden ristikkäisiä toimijoita, ja myös valtakunnallinen ja paikallinen poliittinen eliitti oli lähinnä vesivoiman rakentajien puolestapuhujia.

Lokka–Porttipahdassa Kemijoki Oy:n ja Imatran Voima Oy:n yhteistyö oli tiivistä. Jonkin verran Kemijoen latvoilla vesirakentamisessa esiintyi yksityisen ja valtiollisen yhtiön kilpailua, mutta Kemijoki Oy pystyi pääsääntöisesti viemään suvereenisti hankkeita eteenpäin. Kemijoen rakentamisella oli lisäksi erityislain suoja. Valtiollisilla toimijoilla oli myös Tornionjoen koskikaupoissa jonkin verran yksityisiä kilpailijoita.

Molemmissa hankkeissa alueiden haltuunoton oikeuttamista tuotettiin terra nulliuksella, eli kohdealueiden historiallisuus poistettiin, perinteistä elinkeinollista merkityksellisyyttä vähäteltiin, ja tavoitteena oli ”hyödyntämättömien luonnonvarojen” saattaminen taloudelliseen hyötykäyttöön. ”Joutomaa” ja ”tyhjä maa” olivat rakentamisen oikeuttamisen mekanismeja. Harvaan asutuista alueista ei ollut haastamaan ”yleistä etua”. Yksittäisille talouksille voimalahankkeita markkinoitiin keinona siirtyä ”keräilytaloudesta rahatalouteen” (vrt. mm. Ukkolan tapaus). Retorisena mekanismina käytettiin myös Lapin ”museoinnin” vastustamista (mm. Tornionjoki-hanke) ja energiatarpeen sanelemaa vaihtoehdottomuutta.

Tarkastelujakson vesirakentamisessa asiantuntijuuspuhe jäsentyi vahvasti voimataloudellisenä retoriikkana, jota paikallisten asukkaiden ja etenkin luontaiselinkei-

nojen edustajien oli vaikea haastaa. Kysymys ei ollut substanssista vaan siitä, millä oli sen ajan yhteiskunnallisissa valtasuhteissa merkitystä. Julkilausuttuna tavoitteena oli rakentaa säännöstelytaatat mieluummin harvaan asutuille ylävesille, vaikka se heikensi säännöstelytehoa. Voimansiirtotekniikan tekninen kehitys mahdollisti sähkön tuotannon ja kulutuskeskusten eriytymisen. Valtaosa Lapissa tuotetusta sähköstä kulutettiin ja kulutetaan muualla. Haitat jäivät paikallisille. Tässä mielessä tilannetta voi kuvata ryöstötaloudeksi.⁹²² Lokkaa ja Porttipahtaa on kuvattu myös ekokatastrofina ja kulttuurin tuhona.⁹²³

Allasrakentamisen suunnitteluvaiheen alussa julkinen sana myötäili arvioita rakentamisen vähäisistä inhimillisistä vaikutuksista. Terra nulliuksen mukaisesti ulkoapäin tuleva toimija määritteli taloudellisen hyödyn ja sen mittaamisen tavan. Jos vahinkoa aiheutui, se voitiin korvata kertaluontoisesti rahalla. Jos luontoa tuhoutui, sitä oli hankkeen jälkeenkin runsaasti jäljellä, joten luonnon tuhoutumisesta tietyillä laajoillakaan alueilla ei tarvinnut huolestua. Lisäksi voimalaitosten uskottiin vetävän autoilevia matkailijoita, joten matkailuelinkeinonkaan ei tarvinnut huolestua alan tulevaisuudesta.

Paikallisten etuja suojelemaan perustetut Sodankylän allastoimikunnat jäivät statistin asemaan. Niillä ei ollut neuvotteluvoimaa, ja niiden legitimizeetti murentui allastilakauppojen edetessä. On myös haastatteluvitteitä toimikunnan jäseniin kohdistuneesta pelottelusta. Paikallisten allastoimikunta kyllä esitti esimerkiksi asutustoiminnasta 1950-luvulla linjauksia, jotka sittemmin toteutettiin reaktiivisesti mutta vuosien viiveellä. Tornionjoki-hankkeen suunnittelussa paikallisten sananvalta kapeni, mitä pohjoisemmaksi mentiin. Sen sijaan Tornionjoki-hankkeessa koskien myynissä jakokunnat pystyivät hankkimaan Imatran Voima Oy:n kanssa tasavertaisemman neuvotteluasetelman kuin Lokan ja Porttipahdan yksin neuvotelleet tilat. Pohjoiskalotti-hankkeessa etenkin Ruotsin puolella myös kansalaisyhteiskunta sai Suomen puolta paremmin äänensä kuuluviin. Lokan ja Porttipahdan alistumista voi peilata myös etenkin Lokan sotavuosien raskaisiin koettelemuksiin.

Kummassakin hankkeessa korvausten lähtökohtana oli maanomistus tai paliskunta/lapinkylä. Ensimmäisen kerran suomalainen vesivoimarakentaminen joutui Lokka–Porttipahdassa törmäyskurssille poronhoidon tarpeiden kanssa. Tornionjoki-hankkeessa tilanne oli toistumassa niin Ruotsissa kuin Suomessa. Suunnitelmissa kylien moniammatillinen perusta, työpaikkojen katoaminen ja maattomat (mm. pororengit, esim. Juhani Mattila) eivät saaneet huomiota. Vähemmistökielisten ja -kulttuurien oikeudet jäivät hankkeissa taka-alalle, joskaan niitä ei kokonaan sivuutettu. Suunniteltu Tornionjoki-hanke olisi leikannut saamelaista poronhoitoa, ja toteutuneet Lokka ja Porttipahta kurittivat sitä. Kysymys ei ollut vain menetettyjen laidunmaiden supistumisesta, vaan uhkana oli luontaistaloudessa elävien porosaamelaisten tuotantotavan ja kulttuurin häviäminen. Saamelaiset myös reagoivat tilanteeseen jo 1950-luvulla, mutta vaikuttavuus jäi vähäiseksi.

Tornionjoki-hankkeen aikana Ruotsissa tehtiin 5.10.1961 vesivoimasopimus (Luulajan joet, Skellefte-, Vindel-, Uumajan-, Ångerman- ja Indaljoki). Sopimus ei kaatanut Tornionjoki-hanketta, mutta se osoitti luonnonsuojelullisten tavoitteiden ja vesivoimarakentamisen jonkinlaista yhteensovittamista. Tornionjoki-hankkeessa C-rakentamisvaihtoehdon kaatumiseen vaikutti osaltaan myös laaja huoli Tornionjärven muutoksista. Ruotsin luonnonsuojeluliike pystyi haastamaan vesivoimarakentamista ponnekkaammin kuin suomalaisten vastaava. Suomalainen luonnonsuojeluliike oli mukana voimataloudellisessa keskustelussa, mutta pikemminkin sopeutujana kuin haastajana. Toisaalta Ruotsi ja Norja ovat vesivoiman suurvaltoja, Suomi ei. Suomessa rakennettiin vesivoimaa toisen maailmansodan jälkeen vilkkaasti, mutta vesivoiman osuus sähkötuotannosta pieneni jatkuvasti.

Jos voimayhtiöiden 1950- ja 1960-luvulla välttämättömyyksinä markkinoimat säännöstelyallastavoitteet olisivat toteutuneet, pelkästään Suomen Lapissa olisi nykyään jopa 1 800 neliökilometrin alalla säännöstelyaltaita eli kolme kertaa Lokka ja Porttipahta. Tornionjoki-hanke sai etenkin Ruotsin puolella kansalaiskeskustelussa elinkeinollisista, luonnonsuojelullisista ja turvallisuuspoliittisista asioista arvostelua. Ruotsissa keskustelu oli Suomea aktiivisempaa ja kriittisempää. Siellä myös järjestettiin kansalaiskeskustelutilaisuuksia, ja Norrbottenin lääninhallitus oli Lapin lääninhallitusta määrätietoisemmin mukana. Suomessa arvostelu keskittyi lähinnä Atlantti-vaihtoehtoon ja Tornionjoen latvavesien ohjaamiseen Kalixjokeen. Paikallispolitiikassa asianosaisten kuntien kanta kanavoitui etupäässä Tornionlaakson kuntain toimikunnan kautta. Toimikunta oli jo 1920-luvulta kannattanut Tornionjoen rakentamista seutukunnan sähköomavaraisuuden parantamiseksi. Johtavat paikallispolitiikot olivat kansanedustajia ja rakentamisen tukijoita. Myös Ruotsissa paikallispolitiikka tuki lähtökohtaisesti rakentamista, mutta sen kuntakenttä oli kannanotoissaan Suomea varauksellisempi (esim. Karesuando ja Pajala). Lokkaa ja Porttipahtaa ei kukaan vaikutusvaltaisimmista poliitikoista kyseenalaistanut ennen altaiden täytön alkamista. Paikallistason rivipoliitikoissa oli jonkin verran hanketta epäileviä. Kriitikot kokivat tullessa painostetuiksi.

Kummankin hankkeen vahinkoarvioinneissa lähtökohdat olivat samantyyppiset: vettyneen ja veden alle jäävän maan sekä elinkeinohaittojen korvaaminen. Lokka-Porttipahdassa paikalliset kokivat elinkeinollisten haittojen korvaustason liian matalaksi. Tornionjoki-hankkeessa ei ennätetty käsitellä korvausasioita asianosaisten kanssa, eikä hanke kaatunut korvauskysymyksiin, vaan etenkin Atlantti-vaihtoehdon osalta ympäristövaikutusten arvosteluun ja kansallisiin taloudellisiin etuihin, mutta yleisemmin turvallisuuspoliittisiin ja yleisiin energiapoliittisiin kysymyksiin. Ruotsi ei halunnut kylmän sodan vuosina rajajoelle vesivoimaloiden ketjua. Toisaalta Ruotsi oli Suomea aikaisemmin suuntautumassa ydinvoiman rakentamiseen. Hankkeen kariutumiseen vaikutti myös Ruotsin ja Suomen vesivoiman tarpeen erilaiset aikataulutavoitteet. Ruotsi ei tarvinnut vesivoiman jatkorakentamista niin nopealla aikataululla kuin Suomen vesivoimarakentajat.

Tornionjoki-hankkeessa ei ollut suunnitelmia väestönsiirroista. Harvaa ja yhä harvenevaa asutusta käytettiin kylläkin hankkeen oikeuttamiseen. Lokka–Porttipahdassa väestönsiirtojen ja vastikemaiden tarve tiedostettiin hankkeen alkusuunnittelusta lähtien. Kemijoki Oy:n vapaaehtoisten maakauppojen linjasta tuli toimintalinja. Yhteiskunnallista asutuspolitiikkaa kuitenkin tarvittiin niin sanottujen allasevakkojen asuttamiskysymyksen ratkaisemiseksi. Jo vuonna 1955 vaadittiin vastikemaiden käyttämistä, mutta hanke ei edennyt siltä pohjalta. Vuonna 1963 säädettiin allaslaki, ja vuosikymmenen lopulla säädetty porotilalaki auttoi osaltaan myös vesittämissä kotitilansa menettäneitä. Pororengit jäivät vaille huomiota.

Lokassa ja Porttipahdassa runsasta keskustelua herättivät 1960-luvun lopulla ja 1970-luvulla säännöstelyaltaisiin jääneet puut, turpeen nousu altain pohjasta ja altain kalastusmahdollisuudet. Todennäköisesti samantyyppistä keskustelua (viitataan suunnitteluorganisaation opintoretkiin Pohjois-Amerikkaan, Venäjälle ja Ruotsiin) olisi käyty Imatran Voima Oy:n ja Vattenfallsstyrelsenin hankkeessa, jos hanke olisi edennyt, kuitenkin sillä erotuksella, että suurimmat säännöstelyaltaat olisi rakennettu tundra-Lappiin. Tornionjoki-hankkeen rakentamisen ajoittuminen 1970-luvulle olisi todennäköisesti joutunut kohtaamaan kriittisemmän kansalaismielipiteen verrattuna 1960-luvun tilanteeseen.

Terra nullius puree

Olen tutkinut pohjoista vesirakentamista historiallisen sosiologian kysymyksenä ja käyttänyt terra nulliusta tutkimusteoreettisena käsitteenä sekä avannut sen pohjalle rakentuneita oikeuttamisen mekanismeja. Vaikka vesirakentamista on laajasti tutkittu, olen tuonut asiaan oikeuttamiskeskustelun historiallisen tason kautta uutta kontribuutiota. Tornionjoki-hanke on ollut aikaisemmassa tutkimuksessa vähän esillä. Olen tulkinut sitä vesivoimarakentamisen oikeuttamisen mekanismina, jolla rakentajat retorisesti ”puhdistivat kohdealueita historiasta” ja oikeuttivat näin ”historiattomat luonnonalueet” vesivoiman käyttöön edistämään kansantaloudellista kasvua. Suomalaiselle ja pohjoismaiselle vesivoimarakentamisen oikeuttamisperustalle löytyy analogioita muista vastaavista ”luonnonalueiden” ja niiden resurssien hyödyntämiseen liittyneestä historian puhdistamisesta.

Olen avannut tyhjän maan hypoteesilla ja teoreettinen terra nullius -retoriikan analyysillä 1950- ja 1960-lukujen vesivoimasuunnittelun kyvyttömyyttä nähdä suurten lukujen logiikan taakse ja ottaa huomioon voimataloudellisten seikkojen lisäksi paikallisia ihmisiä. Työni on jatkumoa uudella näkökulmalla osin 1950-luvulla, mutta varsinaisesti 1970-luvulla syntyneeseen ja sittemmin laajentuneeseen ja monipuoliseen Lapin vesirakentamisen sosiologiseen tutkimusperinteeseen.⁹²⁴ Terra nullius -retoriikan mekanismi luonnonvarojen hyödyntämisen oikeuttamisesta kohdealueiden ”historian poistamisella” ja sitä kautta tapahtuvasta haltuunoton oikeuttamisesta on kummunnut kansainvälisestä kolonialismikeskustelusta, aatehistoriasta, kansainvälisestä oikeudesta, ympäristöfilosofiasta ja suomalaisesta ympäris-

tösosiologiasta sekä luontokäsityksen ja luonnonvarojen oikeuttamista käsittelevästä tutkimuksesta.⁹²⁵ Aihetta on käsitelty myös kaunokirjallisuudessa.⁹²⁶

Pohjoisessa vesirakentamisessa terra nullius näyttäisi toimineen kahteen suuntaan. Lähtökohtaisena oikeuttamisperusteena oli yleisen edun nimissä ”tyhjän maan” tai ”hyödyttömänä” pidetyn luonnonresurssin tehokkaampi käyttöön ottaminen. Tämä ilmeni jo 1930-luvun alustavissa Kemijoen säännöstelyallasuunnitelmissa. Toisaalta 1950-luvulta lähtien terra nullius näyttäisi myös perustuneen sekä Ruotsissa että Suomessa syrjäseutujen elinkeinorakenteen ja kiihtyvän muuttoliikkeen murroksiin eli ”tulevaan tyhjään maahan”. Terra nulliuksella tuotettiin tulevaisuuskuvaa tyhjän pantiksi jäävistä alueista, jotka voitiin vesittää voimatalouden tarpeisiin. Asiaan liittyi myös vahva kansallinen kulttuurinen konventio suoluonnon välineellisestä asemasta (esim. Posoaapa). ”Tyhjän maan konventio” jätti syrjään pitkäksi aikaa myös esimerkiksi Lokan ja Porttipahdan sosiaalisten vaikutusten tutkimuksen. Muutos sosiaalisten vaikutusten arvioinnin tarpeellisuuteen tapahtui vasta 1970-luvulla.

Syrjäisten, pienien mutta elävien kylien hukuttaminen sähkön saamiseksi oli terra nullius -realismia 1960-luvun Suomessa. Lisäksi useita kyliä eli vuosia sellaisen uhan alla. Sodankylässä Lokan säännöstelyallas tuhosi monivivahteiset Korvasen, Rieston, Pillirannan ja suurelta osin Mutenian kylän ja osan Lokan kylästä. Porttipahta tuhosi Laitin kylän ja Yli-Kitisen jokivarsiasutusta. Kaikkiaan sata asuttua tilaa ja muun muassa Euroopan suurin aapasuo joutuivat veden alle. Luontaiselinkeinojen harjoittajista saamelaisilla oli vaarassa koko elämäntapa ja kulttuuri. Lokka tuhosi sompiolaisen kulttuurin, mutta yksiselitteisesti ei voida väittää, että Lokka–Porttipahdan rakentaminen oli yksinomaan saamelaiskysymys, koska alueella asui muitakin väestöryhmiä.

Tornionjoki- ja Lokka–Porttipahta-hankkeissa puolustettiin rakentamista sähkön kasvavalla tarpeella, työllisyydellä, verotuloilla, elinkeinojen kehittämisellä, vesivarojen luontaistaloutta tehokkaammalla käytöllä, elintason nousulla sekä yleisellä edulla. Ne olivat terra nulliuksen tuottamisen mekanismeja ja sisältöjä.

Työpaikkoja myös menetettiin vesivoimarakentamisen vuoksi, ja monet paikallistalouteen luvatut positiiviset vaikutukset olivat väliaikaisia. 1970-luvulla säännöstelyaltaiden terra nullius -ajattelu alkoi kärsiä inflaatiota ja välttämättömyyden retoriikka alkoi menettää voimaansa. Lokka–Porttipahdan narratiivissa alettiin vesittämisen vastapainoksi korostaa allaskalastuksen merkitystä.

Terra nullius hahmottaa rakentajan ja poliittisen ohjauksen vesirakentamisen sosiaaliseen oikeuttamiseen liittyvää tulkintaa ja retoriikkaa, mutta myös osa paikallisista asianosaisista ja muun muassa staattinen etnografia tuottivat esimerkiksi erämaapuheillaan välittömästi ja välillisesti aineksia terra nulliukseseen. Kriittisiäkin äänenpainoja esiintyi, mutta niiden merkityksellisyys jäi marginaaliseksi paitsi Tornionjärven suojeluvaatimuksessa, jossa vaikutusvaltaisin toimija oli kansainvälinen tiedeyhteisö. Tiedeyhteisö oli nimenomaan kiinnostunut Tornionjärven ekologiasta, ei säännöstelyn laajemmista sosiaalisista vaikutuksista. 1900-luvun alun geologi-

sen tutkimuksen tulokset muinaisjärivistä puolestaan ruokkivat säännöstelyaltaiden sijaintiratkaisuja.

Terra nullius -retoriikka antoi retorista sumua, bourdieulaisittain doksa⁹²⁷, jolla luotiin mielikuvaa rakentamisen kohdealueiden tyhjyydestä tai harvasta asutuksesta sekä niiden elinkeinojen merkityksettömyydestä suhteessa saavutettavaan vesivoimataloudelliseen hyötyyn. Doksiset merkitysjärjestelmät energiasta, työllisyydestä, kehityksestä ja ylhäältä määritellystä tavasta valjastaa Lapin vesivaroja teolliseen hyötykäyttöön paalutti vallan vesivoimarakentajille. Doksa ilmensi myös vaihtoehdottomuutta, jota tarjottiin rakentajan retorisenä tulkintana vesirakentamisen kohdealueiden luonnontilaisuudesta, ja asukkaiden tosiasiallisesta sulkemisesta rakentamisen oikeuttamiskeskustelun ulkopuolelle. Jos alueilla olikin asutusta, sitä ja paikallisten elinkeinoja ei nähty elinkelpoisina. Rakentamisretoriikka korosti uusia työpaikkoja, mutta työpaikkojen menettäminen sivuutettiin. Rakentajat pitivät syrjäisiä kyliä vailla tulevaisuutta olevina perspektiivittöminä kylinä tai alueina, joiden erämaat tai joutomaat voitiin uhrata yhteisen hyvän alttarille. Liitän doksan myös yhdeksi tekijäksi allasväen alistumiseen. Foucault 'laisittain tulkiten terra nullius -retoriikka oli tuottavaa vallankäyttöä. Vesivoimayhtiöt tuottivat omaa modernia tietoa ja kalkyloivat tehokkuustavoitteita, joita paikallisyhteisöjen kritiikki ei läpäissyt. Haittakorvausten määrittymisen perusteet eivät paikallisille kunnolla avautuneet, asuttamistoimet jäivät poliittisten konventioiden varaan ja vesivoimataloudellinen valta jyräsi paikallisten äänen. Itsekontrolli auttoi sopeutumaan. Ymmärrän, että alistuminen syntyi epäsymmetrisen valtasuhteen tuloksena, vaikka vastaanratiivua löytyinkin. 1960-luvun lopulla pohjoisen Suomen raju elinkeinorakenteen murros ja maaltapako ikään kuin antoivat terra nulliuksen purevuudelle jälkikäteistä oikeutusta. Myös ne asianosaiset, jotka jälkikäteisarvioinneissa ovat puolustaneet Lokkaa ja Porttipahtaa, ovat nähneet myöhemmän maaltapaon osaltaan oikeuttaneen rakentamisen.

Terra nullius -ajattelu puri myös aikansa tiedotusilmapiiriin. Vaikka esimerkiksi Lokan ja Porttipahdan uutisoitiin hukuttavan asuttuja kyliä, toisaalta korostettiin Lapissa olevan tilaa säännöstelyaltaille ja sitä, että suurin osa veden alle jäävää maata oli suota. Yhteinen hyöty upposi hyvin, ja erityisesti Lokan seudulla oli partisaanisodan ja Lapin polttamisen nöyryytyksen synnyttämää alistuneisuutta. Rakentamisen vaikutusten todentuminen 1960-luvun lopulla muutti yleistä mielipidettä, ja vesivoimatalous joutui puolustuskannalle.

Pienten tunturisaamelaisyhteisöjen oletettiin tasaveroisesti argumentoivan asian-tuntijaorganisaatioiden vuosia tekemiä ja välttämättöminä esitettyjä suunnitelmia. Tilakauppojen individualisoiminen teki asetelman äärimmäisen epätasa-arvoiseksi juridisen osaamisen ja taloudellisten resurssien osalta, kun sopijaosapuolina olivat yksittäinen tila ja valtionyhtiö asiantuntijaorganisaatioineen. Allastilakaupathan rakentuivat ajatukselle, että Lapissa oli tilaa ostaa uusia maatiloja ja jatkaa poronhoitoa jossakin muualla. Poronhoito oli tuolloinkin sidottu paliskuntajärjestelmään, ja

Kemijoen yläjuoksulta vapaan maatalousmaan ostaminen oli niukkuuden takia vaikeaa. Allashaittoja jouduttiin korjaamaan jälkikäteen (allaslaki), mutta asianosaiset joutuivat odottamaan vuosia epätietoisuudessa, miten heidän asiansa ratkaistaisiin.

Suunnittelijoille pienet kylät olivat kuolevia kyliä ja veteen hukutettavan aapa-Lapin alueet hyödyttömiä ja tuottamattomia maita. Tämä oli terra nullius -retoriikkaa, joka sivuutti paikallisen asujaimiston hydrososiaalisen verkoston ja elinkeinojen mosaiikin. Allassuunnitelmien alkuvaiheessa kylien näköalattomuutta kyseenalaistivat paikallisten asukkaiden lisäksi muutkin. Esimerkiksi asutusviranomaiset pitivät kyliä hyvinkin elinkelpoisina. Jos Lokan ja Porttipahdan kylien tulevaisuutta arvioidaan 1960-luvun maaseudun maaltapaon, maatalouden ylituotannon ja näköalattomuuden silmälasein, lopputulos vaikuttaa varsin vääjäämättömältä, mutta 1950-luvulla kylät olivat juuri pääsemässä jälleenrakennuksessa eteenpäin. Taloja valmistui 1940-luvun lopulla, ja muun muassa maanhankintatilojen hallintasopimuksia tehtiin vielä 1950-luvun alkuvuosina. Paikalliset joutuivat psyykeä koetelleisiin kehittämisen ja tuhoamisen aaltoihin.

Toisaalta osalle paikallisista syrjäkylistä pois pääseminen ja miljoonien saaminen kiinteistökaupoista näytti tarjoavan haaveillun tien parempaan ja helpompaan elämään. Lokan ja Porttipahdan rakentamisen loppuvaiheeseen liittyi suuri maaltamuuton aalto. Sompiosta 1950-luvun lopulla koottujen haastattelujen mukaan naiset olivat hieman miehiä myötelemisempiä poismuuttoon. Avioliittojen ja työtehtävien vuoksi allasväessä oli muualta muuttaneita, joilla ei ollut samanlaisia koti-seutusiteitä alueeseen kuin sukupolvia alueella asuneilla. Toisaalta allasalueille vasta sodan jälkeen muuttaneissa oli hyvinkin alueelle juurtuneita, joille pakkomuutto oli vaikea ratkaisu. Heille asuinpaikka ei ollut terra nulliusta.

”Hyödyttömät maat” oltiin valmiita vaihtamaan uuteen elämään jossakin muualla. Vanhempi väki ei halunnut muuttaa kauas. Monelle tilansa myyneelle tuli jälkikäteen katumus, kaipuu ja höynäytetyksi tulleen kokemus. Keski-ikäisinä pakkomuuttaneet palasivat ratkaisujen arviointiin eläköidytyyään. Sukupolvien ketjussa rakennetut sosiaaliset verkostot rikkoutuivat, eikä Vuotso ollutkaan moderneine taloineen kaikille maansa menettäneille elämän täyttymys. Kaikki eivät voineet jatkaa entisessä ammatissaan, ja jotkut joutuivat lyhyellä sopeutumisajalla nöyrytymään vesittäjän palkkalistoille. Joillekin uusi tilanne antoi taloudellista itsenäisyyttä ja uudenlaista identiteettiä.

Aika ennen Sompion vesittämistä ei ollut rikkomattoman tasapainoista ihmisen ja luonnon yhteiseloa. Luontoa välineellistettiin myös niin sanotussa luontaistaloudessa. Harmoniaa rikkoivat muun muassa suuret poromäärät suhteessa laitumiin, kaupallinen metsästyminen, maatalouden alkava modernisoituminen ja integroituminen rahatalouteen.

Muuttiko terra nulliuksen valloittaminen muutakin kuin vain luonnon vedet rahallisesti määritettäväksi resurssiksi? Miten me otamme vastuuta jossakin kaukana tuotetusta energiasta? Onko tuhoutuneella kulttuurilla meille jokin todellinen

merkitys? Hyväksymmekö säännöstelyaltaat uusiksi järviksi, joiden kalaa nautimme sofistikoituneesti, keskustelemmeko luonnon monimuotoisuudesta ja kalaravinnosta ilmastotekona ja pyyhimmekö pois tietoisuudestamme paikalla olleet luonnonjärvet, lammot ja joet ja niiden luonnonmukaiset lajit – ja syrjään työnnetty ihmiset ja tuhotun paikallisen kulttuurin? Riittääkö merikotkan ilmaantuminen säännöstelyaltaille tai siperialainen peledsiika⁹²⁸ tekemään vesirakentamisesta diversiteetin puolustajan? Posoavan pesimäympäristöt ja hillat ovat vain muistoissa. 1950- ja 1960-lukujen terra nulliuksen valloituksen tehokkain liittolainen oli talouskasvu. Se siirsi sivuun vanhat luontokäsitykset ja tarjosi tilalle uudet ”edistyksen” käsitykset. Mutta – oli sillä muitakin jälkiä.

Halusta edistää talouskasvua

Lapin vesivoiman rakentaminen oli osa kansallista 1940–1960-lukujen modernisaatioprojektia, jossa vesivoimayhtiöiden liiketoiminta sementoititiin välttämättömäksi kansalliseksi ja isänmaalliseksi operaatioksi. Tässä narratiivissa energian määrä oli määrittävä tekijä. Retoriikassa käytettiin yhtenä käsitteenä ”tekojärvi-operaatiota”. Se loi mielikuvaa teknis-taloudellisesta taistelusta luonnonvoimien hyödyntämiseksi. Tehokkuusrationalismin makrotaloudellinen kehittämisretoriikka ja suurten lukujen logiikka työnsivät syrjään paikallisten tunneperäiseksi leimatun elämänpiirin puolustamisen ja hankkeen kritiikin.

Filosofit on kirjoittaneet halusta edistyksen ja kehityksen perusteena. Halumme tuottavat talouskasvua. Helsingin yliopiston filosofian professori emeritus Timo Airaksinen on tutkinut muun muassa halun filosofiaa ja aloittaa halu-teoksensa Hobbes-sitaatilla.⁹²⁹ Yhteiskuntafilosofian klassikko Thomas Hobbes on kirjoittanut halusta Leviathassa, että ”*mitä minulla on, sitä minä rakastan, mitä minulla ei ole, sitä haluan*”.

Sodanjälkeisessä Lapin luonnonvarojen hyödyntämisessä ei ollut kysymys vain tarpeista, hyvinvoinnin edistämisestä, Lapin nostamisesta, aluepolitiikasta, teollistamisesta ja edistyksestä, vaan kyse oli myös toisenlaisesta halupolitiikasta – tavasta toimia niin kuin toimittiin. Välttämättömyydestä tehtiin hyve ja insinööriosuudesta yhteiskunnallinen toimintamalli, jolle aluksi kaikki alistettiin. Talouskasvun evankeliumia julistivat sekä valtakunnan että paikallispoliitikot. Määrälliset tuotantotavoitteet ohittivat ihmisen, paikallisuuden ja kohtaamisen. Paikallisten elämän ja menettelytapojen paremmaksi määrittelijäksi tulivat energiarakentamisen ammattilaiset, jotka todistivat toisilleen, että hyödyttömät alueet oli aika alistaa heidän taloudellisen halunsa palvelijoiksi.

Filosofit Timo Airaksinen ja Heta Gylling⁹³⁰ ovat kuvanneet talouden ja kestävä kehityksen olevan esimerkkejä tekopyhydestä. Kestävä kehitys on Sodankylän säännöstelyaltaiden tai Tornionjoki-hankkeen kontekstissa anakronistinen, mutta perussanoma on yhteensopiva. Määritelmä on seuraava: Minulla on kaksi moraalinormistoa, toinen itseäni varten ja toinen muita varten. Energian tarve perustuu

taloudellisiin haluihimme. Kun moderni yhteiskunta toteuttaa lukemattomia ihmisten rahan ja valtaan liittyviä haluja, tarvitaan energiaa. Jälleenrakennusajan kaudesta hyvinvointi-Suomeen siirtyvä kansakunta ulkoisti energiahuoltonsa haittoja valtakeskuksista ”hyödyttömiin erämaihin” ja vetosi ”yleiseen hyötyyn”. Halu maalinnettiin vesivoimayhtiöiden niskaan, vaikka silloisessa järjestelmässä jokiyhtiöiden halut olivat omistajaohjauksen kontrollissa, ja siten vastuu oli poliittisella eliitillä.

Vesirakentamisessa poliittinen valta ja voimayhtiöiden edut koplautuivat yhteen. Koplautuminen tarkoitti yhteistä halutilaa, ja luonnolle jäi eliitin ja kasvavan kulutuksen määrittelemä välinearvo.

Lapin luonnonresurssien hyödyntäminen kerrottiin ajassaan talous- ja elinkeinopoliittisena asiana. Vaikuttavuusarviointi lähti makrotaloudellisesta hyödystä. Vesivoimalle rakennettiin tulevaisuuskuva, jonka toteuttaminen esitettiin välttämättömyytenä. Analogisesti historiantutkimuksessa on painotettu metsätöiden siunauksellisuutta Lapin pienviljelijöille. Pienviljelijöiden kausi Lapin savotoilla jäi lyhyeksi ennen kuin koneellinen metsätalous muutti toimintatapoja. Suomessa oltiin huolestuneita 1950-luvulla siitä, että Lapin metsiin mätäneä kuusi- ja mäntypuuta. Siksi hakkuita piti kiihdyttää ja pohjoiseen piti saada puunjalostusteollisuutta. Sodankylän säännöstelyalaiden vesimetsäjupakassa eri vastuutahot pompottelivat asiaa. Epäkohtien korjausliikkeet olivat reaktiivisia: niitä ei kerrottu avoimesti suunnitteluvaiheessa, ja eri intressien välillä tasapainoileva ratkaisuoitoituneisuus oli jumissa. Vesimetsistä tehtiin rikosilmoitus, ja valtion tilintarkastajat huomauttivat asiasta, mutta lopputuloksena oli vain valtion nimissä toimineen yhtiön ja Metsähallituksen mainetahra. Perusviesti oli, että ympäristön resursseja saa tuhjata, jos niiden hyödyntäminen ei sillä kertaa ole taloudellisesti tuottavaa. Työllisyysperusteisia risusavottoja maassa kyllä järjestettiin 1960-luvun työttömyyden hoidossa.

Muun muassa historioitsija Jouko Vahtola on kysellyt, mihin kymmenet tuhannet metsätöihin sidotut työmiehet olisi laitettu, sillä heti sodan jälkeen työvoimaa ei voitu imeä Etelä-Suomeen tai Ruotsiin. Kantorahoja investoitiin myös sodan jälkeen kasvaneeseen maatalouteen.

Asutushistoriallisessa tutkimuksessa on painotettu, että maatalousvaltaisessa Suomessa toteutetun asuttamispolitiikan arvostelu on jälkiviisautta, koska vaihtoehtoisia realistisia polkuja ei 1940- ja 1950-luvuilla Suomessa ollut. Allaskeskusteluun liittyvä elinkeinorakenteen muutos on analoginen tähän. Allaskeskustelun alkuvaihe käytiin 1950-luvun agraarisessa Suomessa. Moniammatillisesti toimineilla allas-tiloilla oli tuossa vaiheessa luottamusta tulevaisuuteen. Varsinaisessa rakentamisvaiheessa Lapissakin elettiin syvää elinkeinorakenteen muutoksen aikaa. Ratkaisut oli tehty kymmenen vuotta aikaisemmin aivan toisenlaisessa yhteiskuntahistoriallisessa vaiheessa.

Lapin kunnat kipuivat palveluverkon (koulut, tiet, terveydenhuolto) laajentamisen vuoksi, vaikka rahoitus olikin valtioveltoista. Kitisen rannalle rakennettiin Laitin koulu muutama vuosi ennen allassuunnitelman julkistamista.

Oleellista on nähdä myös se kehityslinja, johon Suomi oli suuntautumassa 1950-luvulla. Suunnitelmia tehtiin vakavalla mielellä, ja ne oli tarkoitus toteuttaa. Siksi halusin ottaa tutkimukseeni mukaan myös kontrafaktuaaliseksi jääneen Tornionjoki-hankkeen. Sähköntuotannon nimissä Lappiin olisi haluttu 1950-luvulla rakentaa kymmeniä säännöstelyaltaita Haltitunturin juurelta Kemijokivarteen ja Tornionjoen latvoilta Ounasjokivarteen ja Tornionjoen valuma-alueen yhteispohjoismaisessa suunnitelmassa oltiin valmiita järkyttämään Tornionjärven ekosysteemi. Suomessa Tornionjoki-hankkeen C-vaihtoehdon vastustus perustui hyödyn valumiseen Ruotsille ja Norjalle, mutta Tornionjärvestä ei juuri huolta kannettu suppeaa akateemista väkeä lukuun ottamatta. Lokka ja Porttipahta tuhosivat perinteisen saamelaisen poronhoidon ja muuttivat ratkaisevasti myös Suomen eteläisimmän saamelaisyhteisön sosiaalista dynamiikkaa. Tornionjoki-hankkeen toteuttaminen olisi vaikuttanut eniten Pohjois-Ruotsin ja Enontekiön saamelaisiin poronhoitajiin. Näköpiirissä siintäviin Lokan ja Porttipahdan epäkohtiin saamelaiset ottivat kriittisesti kantaa jo joulukuussa 1956. Suoraa vaikuttavuutta kritiikillä ei ollut. Lapin maatalousseuran ja Peräpohjolan maamiessseuran asutustoimenjohtaja Pauli Sipilä tunnisti saamelaisten huolen, mutta linjasi, ettei asiaa voinut katsoa vain saamelaiskysymyksenä.

Massiiviset ympäristömuutokset nostavat esille myös kysymyksen, arvioimmeko luonnon mullistamisen oikeutusta vain rahallisen korvauksen määrän sopivuuskysymyksenä. Myös he, joille asia oli vain hintakysymys, käsittelivät elinympäristöään välinearvona. ”Halu” määriteltiin ulkoapäin, mutta asianosaisissa oli/on heitäkin, joiden periaatteellinen kanta ei poikkea rakentajayhtiön kannasta. Saamelaisten luontaiselinkeinojen ja itsemääräämisoikeuden puolustuksessa on myös nähty jälkikäteistä heräämistä. Toisaalta allasrakentaminen oli uusi 1950-luvun tuoma haaste.

1960-luvun lopulla vesirakentamisen halun rinnalle alkoi nousta vaihtoehtoja. Yhteiskunnallinen paine alkoi suitsia voimalaitoshankkeita, mutta asiaan vaikutti myös tuontien energian saatavuuden ja hinnan paraneminen. 1970-luvun öljykriisi toi piikin vesivoiman eduksi, ja muun muassa Kemijokivarren Suvannon kylässä elettiin veden alle jäämisen tunnelmissa. Sittemmin vesivoimaa alettiin nimenomaan markkinoida säättövoimana ja kestäväen kehityksen energiana. Virta vei uuteen allaskestusteluun. Tornionjoen ja Kalixjoen valjastamiset nousivat uudelleen esille, ja Kemijoen vesistöä käytiin Ounasjoki- ja Vuotos-kamppailua.

Lapin vesivoimarakentaminen oli myös poliittista kamppailua ennen muuta Maa- ja metsätalouden (myöhemmin Suomen Keskusta) ja SKDL:n kesken, mutta vesivoiman rakentaminen sinällään ei ollut kiista-asia. Poliittikka esiintyi työpaikkojen ja sitä kautta vaurauden tuojana aluetalouteen. Paikalliset poliittiset tai niihin rinnastettavissa olleet yhdistykset eivät haastaneet vesivoimarakentamista. Luonto oli raaka-aineresurssi, ja 1950- ja 1960-luvuilla kaikki oli hyväksyttyä, kunhan työllisyyttä saatiin parannettua. Patohankkeiden vieminen Neuvostoliittoon tai Irakiin ei herättänyt moraalista tuskaa – valtionyhtiön työvoiman vienti oli isänmaallista. Isoja asioita

sovittiin kulisseissa, ja säännöstelyaltaiden ympäristövaikutusten mitätöinnissä asiantuntijana esiintynyt rakentajayhtiö käytti myös Neuvostoliitto-korttia.

Suomalaisessa luontokäsityksessä on pitkä talous- ja kulttuurihistoriallinen linja soista inhimillisen kulttuurin ”vihollisena”, maana, joka piti valloittaa, kuivata ja alistaa joko maanviljelyyn, metsämaaksi tai turvetuotantoon.⁹³¹ Aikakauden asenne soihin oli jollakin tavalla ”suosokeaa”. Käsittääkseni 1950- ja 1960-luvuilla, kun suomaita muutenkin vallattiin, Sodankylän soiden joutuminen säännöstelyaltaiden alle sai tästäkin syystä ymmärtävää hyväksyntää. Myös luonnonsuojeluliike oli voimataloudellisten etujen edessä sopeutuvainen. Suomaiden ojitusten aiheuttamien tulvapiikkien estämiseksi haluttiin lisää säännöstelyaltaita. Suonsuojeluohjelmat ja suot hiilinieluinä tulivat ympäristökeskusteluun vasta vuosikymmenien viiveellä.

Tornionjoki–Kalix-hankkeessa Tornionjoen kalastus sai rakentamisen vasta-voimana aika vähäisen painoarvon. Rakentajan piti ottaa vakavammin huomioon taloudellisesti merkittävän uiton vaatimuksia. Tornionjärven suurvoimala kariutui osittain Norjan kalastuselinkeinon etujen ja toiseksi kaivosteollisuuden etujen ristiriidassa. Julkinen keskustelu liittyi C-vaihtoehdossa lähinnä Tornionjärveen, eikä Tunturi-Lapin tekojärvien mahdolliseen vastustukseen tutkimusaineistossa ole kovin paljon valaistusta. Jos rakentaminen olisi käynnistynyt, Altaa vastaava pohjoinen vastarinta olisi voitu nähdä Pohjoiskalotissa jo 1960-luvun alkupuolella.

1950- ja 1960-lukujen vesivoimarakentamisessa ei ollut eri halujen yhteensovittamista. Paikallisten hydrososiaaliset verkostot eivät juuri voineet vaikuttaa vesirakentamisen vallitsevaan retoriikkaan. Ulkopuolelta määritelty välttämättömyys ja yleinen etu korostivat mitattavaa aineellisuutta.

Nykyinen väestönkehitys huomioon ottaen ja yhä edelleen talouskasvun vaatimien materiaalien tuotantopanosten lisäkysynnän olosuhteissa vesivoimarakentamiseen liittyneen terra nullius asetelman kuvaama epäsymmetrinen valta-asetelma ei ole vain historiallinen havainto, vaan sillä voisi olla käyttöä myös nykyisten ja tulevien luonnonvarojen hallinnan ja käytön oikeuttamiskysymysten selvittämisessä etenkin, jos oikeuttamiskysymys nähdään laajemmassa perspektiivissä kuin vain kapea-alaisena omistuskysymyksenä. Tällöin tullaan esimerkiksi saamelaisten elinympäristön käytön oikeuttamiseen. Nykyisessä globaalien talouden toimintaympäristössä paine Euroopan pohjoisten alueiden luonnonresurssien taloudelliseen hyödyntämiseen kasvaa.

Ympäristöpakolaisuus ja ontologinen turvattomuus

Lokka ja Porttipahta pakottivat sadat ihmiset jättämään kotinsa. Olen käyttänyt heistä Lokan ja Porttipahdan sosiaalishistoriaa käsitelleessä kirjassani käsitettä ympäristöpakolainen termiin liittyvästä problematiikasta huolimatta. Tämän tutkimuksen perusteella pidän käsitettä edelleen allasevakko-käsitettä analyttisempänä. Ympäristöpakolainen kuvaa asukkaiden poismuuton tosiasiallista vaihtoehtottomuutta.

Vesivoimarakentamisen aiheuttamat ympäristömuutokset jättivät muiden menestysten lisälästinä syvää ontologista turvattomuutta, jota on yhteiskuntatieteellisessä ympäristötutkimuksessa nimitetty myös ympäristötraumaksi.

Kun Sodankylän säännöstelyalaita alettiin suunnittelemaan, alueella asui noin 700–800 henkeä. 1950- ja 1960-luvun taitteen ”allasevakkujen” määrä oli noin 650. Heistä tilakauppojen jälkeen pakkomuuton koki 540 henkilöä. Jos Kemijoki Oy:n ja Imatran Voima Oy:n Lappiin suunnittelemat tekojärvet olisivat toteutuneet, kotinsa jättämään joutuneiden määrä olisi ollut paljon suurempi. Lokan ja Porttipahdan kanssa samaan aikaan rakennetun Siikajokivarren Uljuan säännöstelyaltaan alle jäi 31 asuintaloa. Nykyään Uljuan voimalaitos jauhaa sähköä ruotsalaiselle Vattenfall Oy:lle.

Vasta sodasta toipuville Lapin kylien asukkaille kotien ja maiden jääminen vesimassojen alle oli henkisesti kova paikka, vaikka useimmat nielivät hiljaa nöyryyöksensä ja sukutilojensa muuttamisen inflaatiomarkoiksi. Kokemustiedon mukaan allasrahoilla myös syyllistettiin poismuuttaneita. Vaikeneminen oli monelle allaspakolaiselle itsesuojelua. Talonpojalle totaalinen luopuminen isiensä maasta ei ollut vain taloudellinen kysymys. Se oli identiteettikysymys ja herätti myös kalvavaa syyllisyyttä. Allasalueella oli myös maattomia, joilla ei ollut neuvotteluvaltaa. Ajan lainsäädäntö ei antanut paikallisille juuri puolustusmahdollisuuksia, ja monille elinkeinojen haittakorvaukset eivät olleet odotetun suuruisia. Kemijoki-laki ei antanut sitä turvaa, jota paikalliset siltä toivoivat. Toimintamalli oli ”ota rahat ja muuta pois”, vaikka usealta taholta Lokan ja Porttipahdan allasväestön uudelleensijoituksessa esitettiin riskittävämpiä ratkaisuja. Toki allasväessä oli niitäkin, jotka eivät aikailleet, vaan suuntasivat jatkamaan elämäänsä muualle. Entisestä kotiseudusta irti leikkautuminen saattoi kuitenkin kipuilla vielä vuosikymmenienkin päästä. Osalle allasevakoista julkinen puhe altaiden hyväksymisestä oli terapiaa, samoin osalle niiden arvostelu.

Säännöstelyaltaan tieltä poistumaan joutuneilla ei ollut aitoa toista mahdollisuutta eivätkä he voi konkreettisesti käydä kotikonnuillaan. Yleisen juridisen käytännön mukaisesti maansisäiset pakolaiset eivät ole ”oikeita” pakolaisia, koska heitä eivät koske kansainväliset pakolaissopimukset. Näin ollen meikäläiset sotaa ja miehitystä kotimaassaan paenneet karjalaiset eivät olisi pakolaisia vaan ”siirtoväkeä”, ”evakkoja” tai jotain muuta. Ahtaasti katsoen Lokan ja Porttipahdan osalta pitäisi siis puhua ”ympäristöevakoista”, ”allasiirtolaisista” tai ”allasevakoista”. Näitä käsitteitä on käytetty paljon, mutta ne vesittävät tapahtuman erityisen luonteen. Siksi olen päätenyt toisenlaiseen ratkaisuun ja käyttänyt käsitettä ympäristöpakolainen.

Pohjoisen pienviljelijäperheen poismuutto kotitaltaan asteittain tai kerralla oli kaiketi ”pakkoratkaisu”, mutta veden alta poistuminen oli ”raskaamman sarjan maaltapakoa”. Se oli ympäristöpakolaisuutta.

Jos veden alle jääneen kodin päällä on vettä yksitoista metriä, paluuta entiseen ei ole. Karjalan tai Petsamon evakoilla on mahdollisuus käydä katsomassa kotipaik-

kojaan, mutta säännöstelyaltaan alle jääneille tilanne oli peruuttamaton. Poliittinen eliitti olisi tahtoessaan voinut säädellä allasevakkojen asuttamisen inhimillisemmin ja suunnitelmallisemmin eikä jättää heitä energiayhtiön talutusnuoraan. Noin kuudensadan ihmisen kohtalo hoidettiin pitkällä viiveellä. Oleellista on se, että osa selvisi uudesta tilanteesta varsin hyvin, mutta kaikille se ei ollut yhtä helppoa. Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden muuttoliike oli yhteiskunnallinen rakenteellinen kysymys – sitä hoidettiin pitkään yksityisoikeudellisena kysymyksenä. Mitä jos kaikki vesivoimayhtiöiden ja poliittisen eliitin vesivoimarakentamissuunnitelmat Lapissa olisivat toteutuneet? Olisiko Väinö Ukkoloita noussut esille enemmän ja millaisilla seuraamuksilla? Sodankylän säännöstelyaltailla olisi voinut olla sytykkeitä isommallekin konfliktille, sillä sen verran tiukkasanaanaisia mielipiteitä hanke kirvoitti 1950-luvulla ja etenkin 1960-luvun lopulla. Kyseenalaistamista oli pitkin matkaa, mutta varsinaisesti loppuun asti vastaan laittoi vain maanviljelijä-poromies Väinö Ukkola. Ukkola toimi henkilökohtaisista syistä, mutta mukana oli myös periaatteellisempaa kansalaistoimijuutta. Siikajokilaaksossa Uljuan altaan vastarinnan kiiskanä oli vielä talvella 1970 Iivari Koskela. Ukkolan tapaus hoidettiin tökerösti ja nöyryytävästi, eikä 1950-luvun suunnitteluorganisaatio edes tunnistanut maattomia.

Vielä pahempi kollektiivisen yhtenäisyyden osalle on se, jos siinä on mukana kulttuurisen toiseuden edustajia. En usko historian determinismiin. Taitaa vain olla niin, että ”ihmiset tekevät historiaa, vaikka eivät sitä tee”. Sodankylän säännöstelyaltailla ja Tornionjoen suunnitelmilla oli tekijänsä ja vastuuhenkilönsä Kekkosesta kenttäinsinööriin, diplomi-insinööri Viljo Castrénista ja Tore Nilssonista Kiirunan tutkimusryhmän työntekijään ja Sodankylän paikalliseliitistä allasrakentajaan. Olisivatko yhteiskunnan kitit kestäneet, jos Lappiin olisi rakennettu 1 800 neliökilometriä säännöstelyaltaita, mikä sekin oli suunnittelun ”välttämättömyyksiä”? Entä jos hiljainen vastarinta olisi aktivoitunut? Entä jos pinnan alla ollut katkeruus olisi kanavoitunut ristiriitojen aggressiivisiin malleihin eikä uhriutumiseen ja hiljaiseen nöyrytykseen? Erilaiset haastattelut ja dokumentit, joita 1960- ja 1970-lukujen taitteessa Lokan ja Porttipahdan allasväestä tehtiin, antoivat heille jonkinlaista itsekunnioitusta, koska he saivat ilmaista tunteitaan, ärtymystään ja pettymystään omalla tavallaan. Vertaistuki muun muassa Sompio-seurassa auttoi verbalisoimaan ja käsittelemään kipeitä kokemuksia.

Koti on ihmisen turvapaikka. Sen väkivaltainen menettäminen rikkoo jotakin ainutkertaista. Kyse ei ole vain materiasta vaan myös psykologiasta, emootioista ja arvoista. Jos menetät vuosikymmenessä kahdesti kotisi – ensin hävitys sodassa ja sitten se hukutetaan – ja sinulta vaaditaan tilanteen kilttiä hyväksymistä, olisitko itse valmis hyväksymään asian? Kysymys oli perusturvallisuuden järkkymisestä ja sosiaalisesta syyllisyydestä, minkä sukutilojen luovuttaminen veden alle aiheutti. Lisäksi useat allaspakolaiset ovat tulkinneet tilanteensa siten, että heitä johdettiin tilakaupoissa harhaan eikä elinkeinohaittoja asianmukaisesti korvattu. Oikeusjärjestelmän turvaava suoja näyttäytyi monelle allaspakolaiselle vahvemman oikeu-

tena. ”*Vain rippikoulusta saadulla opillisella sivistyksellä*” olisi pitänyt kamppailla rakentajan lakimiehiä vastaan. Tosiasiassa keskeisillä allaskriitikoilla oli varsin hyvä asiantuntemus etujensa puolustamiseen, mutta kohtuullisuus hukkui yleisen edun alle.

Entisen kodin hävittäminen ja polttaminen oli osalle hyvinkin tunteisiin menevää, ja vierailu entisen kotitalon raunioilla aukaisi syrjään työnnettyjä kipupisteitä. Kotien hävittämisestä on jopa tutkimuskirjallisuudessa ylilyöntejä tai ylimalkaisia tulkintahuitaisuja.⁹³² Asian kokeneiden näkökulmasta kodin menettäminen ja sen hävittämisen näkeminen oli tietenkin kipeä asia, vaikka omaisuuden siirtyminen olisi tapahtunut muodollisesti juridisesti pätevällä tavalla. Kiintymys, tunne ja identiteetti ovat muuta kuin oikeudellinen järjestys. Lokassa allasnöyryytys ja partisaani-iskun muistelu kietoutuivat toisiinsa, mutta lokkalaiseen retoriikkaan on jo vuosikymmeniä kuulunut altaan siunauksellisuus kylän säilymiselle.

Mikä on suomalainen julkisuuskuva allasevakoista, tai kuten itse heitä kutsun, ympäristöpakolaisista? Sodankylän ”tekojärviolueelta” muuttamaan joutuneet ihmiset joutuivat kokemaan moninkertaisen uhratumisen. Kodin pysyvyys horjui niin sodan kuin rauhan vuosina. Asutuksen keskittyminen tarkoitti kouluikäisille jo ennen allasevakkoutta aikaa oppilasasunnoissa ja yhteyden katkeamista kotiin ja osalla myös äidinkielenä puhuttuun saameen. Allaspakolaisissa oli useita moninkertaisia evakkoja ja henkilöitä, jotka olivat menettäneet rakkaitaan sodassa ja partisaani-iskuissa ja evakkomatkoilla. Kysymys oli myös ammatin, osalle myös identiteetin muuttamisesta tai muuttumisesta. Tällaisen kuormittuneen perusturvallisuuden järkkäminen ei voinut olla vaikuttamatta yksilöiden kokemusmaailmaan. Jäljelle jäi altruistinen uhrin asema.

Vähemmistö mielsi muutoksen – ainakin julkilausuttuna – edistykseksi ja paremmaksi elämäksi, ja rakentaja vahvasti kernaasti tätä tulkintaa. Kipeistä asioista vaikenemisen kulttuuri oli pitkään vallalla. Osa sai purettua ärtymystään, vihaansa ja toivottomuuttaan yhdistystoiminnassa ja muissa sosiaalisissa tilanteissa tai uusien haasteiden selvittämisessä niin kuin suomalaiset olivat tottuneet käsittelemään sota-ajan traumoja – lääkkeeksi tuli työ. Potentiaalisesti väkivallan mahdollisuus oli ilmeisesti suurempi kuin aikaisemmassa tutkimuksessa on asiasta esitetty. Väkivallan mahdollisuus kertoo nurkkaan ajamisen kokemuksesta.

1950–1960-lukujen vesivoimayhtiöt, Suomen poliittinen eliitti ja oikeuslaitos olivat sokeita tai haluttomia tunnistamaan moninkertaisen nöyryytyksen ja pelon sekä epävarmuuden, joiden kohteiksi sadat räysivaltaiset Suomen kansalaiset joutuivat. Jos tunnistivat, vastaantulot tapahtuivat pitkällä viiveellä. Asutustoimen suunta ennätti allasprojektien aikana muuttua, mutta miten ”horjuttava poikkeama” olisi ollut muutamien kymmenien allastilojen asian ripeä hoitaminen, jos kerran projekti oli kansalliselle selviytymiselle välttämätön.

Sompion saamelaissukujen pakkomuutto elinkeinollisista syistä 1800-luvun lopulla Länsi-Lapista oli yksi suvuissa jaettu kokemus. Muita vaikeita kokemuksia

oli paljon: talvi- ja jatkosota menetyksineen, Hitlerin Saksan sotajoukkojen läsnäolo Lapissa, partisaani-iskut, evakkoajat vieraissa olosuhteissa, Lapin sodan hävitykset, pitkä epävarmuus siitä, toteutuvatko allashankkeet vai eivät, ulkopuolelta tullut oman elämänpiirin ja elämäntyön mitätöinti, Sompion saamelaiskulttuurin saama paikallinen kolaus, jälleenrakennusajan jälkeinen maatalouden ylituotantosyöllistäminen ja pitkä odotus asutustoimien loppuunsaattamisesta.

Suomi suuntautui talouskasvun turvin hyvinvointiyhteiskuntaan 1960-luvulla. Suomessa modernisaatio avautui varsinkin toisen maailmansodan jälkeen paljolti ”pohjoismaisen yhteiskunnan” käsitteestä.⁹³³ Hajautettua hyvinvointivaltiota on tutkimuskirjallisuudessa pidetty muun muassa ”eheytyksen politiikan”⁹³⁴ saavutuksena. Allasväki eli epävarmuudessa. Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden rakentamisesta kirjoitettiin varsin paljon, mutta etupäässä toteavaan sävyyn. Osassa artikkeleista ääntä annettiin paikallisille ihmisille, mutta aikalaislehtikirjoittelussa oli hyvin vähän niitä, jotka kyseenalaistivat säännöstelyaltaiden rakentamisen. Altaiden paikallisille aiheuttama huoli oli kaukaista ja marginaalista. Tiedotuksen yliote oli 1950- ja 1960-luvuilla vesivoimayhtiöillä. Voimayhtiöiden viesti voimapolitiikasta puri hyvin etenkin niihin, jotka päättivät asioista.

Vasta kun oltiin rakentamisen loppusuoralla, alkoi kritiikki voimistua ikään kuin tuossa vaiheessa viisitoista vuotta vireillä ollut projekti olisi voitu katkaista; tilanteessa, jossa maaseudun, syrjäalueiden ”terra nullius” alkoi jälleen vahvistua kollektiivisessa tajunnassa. Mikä merkitys muutaman sadan neliökilometrin laajuisen ”keskellä ei mitään olevan” suoluonnon hukkumisella veden alle oli hyvinvoinnin aineelliseen hurmukseen intoutuneessa tasavallassa? Lokan suunnitteluun ei aluksi kuulunut sähkön jakamista Lokan kylään. Rakentajayhtiö selitti, että Lokkaan oli suunniteltu sähkövirran jakamista vain patorakenteen laitteisiin, ei kyläläisille. Näin vielä vuonna 1969 Lokan kylässä ei ollut sähköjä. Sittemmin tilanne korjattiin, mutta kylän sähköistämisen sivuuttaminen yli 400 neliökilometrin säännöstelyaltaan suunnittelussa on yhdenlainen terra nullius -evidenssi. Tilanteessa oli selvästi mukana myös metropoli–periferia-valta-asetelma ja herrat–kansat-asetelma. Kemijoki Oy, Vesistöjen säännöstelytoimisto, Imatran Voima Oy, Metsähallitus, asutusviranomaiset, maaherra, paikallinen ja valtakunnallinen poliittinen eliitti olivat ruohonjuuritason tarkasteltuna samaa ”herrojen” väkeä. Etelästä tuli toisaalta toimijoita (media ja radikalisoituva luonnonsuojeluväki), jotka antoivat paikallisille sananvaltaa ja joiden kanssa löytyi yhteisiä tavoitteita.

Myös patoturvallisuus mietitytti, joskin siitä on puhuttu vähän. Vakavia ongelmia ei Sodankylän padoilla ollut. Pientä vuotamista oli alkuvaiheessa Lokan padolla. Patoturvallisuuden pettämisestä kuitenkin oli esimerkkejä Kemijoen vesistöstä 1950-luvulta (Kaihuun voimalaitoksen pato 1959). Lokan ja Porttipahdan kanssa samanaikaisesti rakennetulla Uljuan padolla on ollut useita ongelmia vuosina 1970 ja 1990. Alkuvaiheessa Lokan padolta purkautunut vesi myös haisi, koska vedessä oli paljon orgaanista ainesta ja kaloja kuoli hapen puutteeseen.

Säännöstelyaltaiden alkuvuosien pettävät turvelautat, altaalla liikkumista vaarantavat pystyyn jääneet puut ja pinnan alle jääneet pitkät kannot ja maaperästä liuenneet raskasmetallit tai sellaisten (mm. elohopean) pelko loivat turvattomuutta yleisen uuden ja tuntemattoman edessä.

Vuotson tontit olivat etenkin luontaistalouden ja karjatalouden harjoittajille pettymys. Maatalouden harjoittamisedellytykset Vuotson hiekkakankailla olivat joki-laaksoja heikommat. Porotalouden vaikeudet, joihin vaikutti muitakin asioita kuin säännöstelyaltaat, loivat etenkin Lapin paliskunnan poronhoitajille epävarmuutta elinkeinon tulevaisuudesta.

Tornionjoki-hankkeessa välitön kodin hukkumisen uhka ja elinkeinon harjoittamisen uhat jäivät etäisiksi ja ruohonjuuritason palautteen hahmottaminen vähäiseksi johtuen asian suunnitteluluonteesta. Aineistossa korostuvat enemmän taloudelliset uhat, etujen menetykset tai taloudellisten menetysten ulosmittaaminen rahassa, ei niinkään konkreettinen uhka identiteetille. Hanketta arvioitiin lähinnä julkisissa kokouksissa, viranomaispalautteena tai akateemisesta tutkimuksesta käsin. Hankkeen suurimmat ympäristövaikutukset pienyhteisöjen ja yksittäisten ihmisten osalta olisivat tulleet marginaalisimpaan pohjoiseen niin Suomen kuin Ruotsin alueella.

Tulokset, tutkimuspolku, itsereflektio ja katse jatkotutkimukseen

Historiallinen sosiologia, kuten myös teoriamyönteinen historiantutkimus, edustaa lähestymistapaa, jonka pyrkimyksenä on tavoitella tapahtumien kuvausten lisäksi myös teoreettisia yleistyksiä yhteiskuntien, yhteisöjen ja ilmiöiden historian kulkuun vaikuttavista tekijöistä ja antaa uusia teoreettisia välineitä historiallisen muutoksen tutkimukselle. Olen tässä tutkimuksessa tutkinut Lapin vesirakentamista kahden esimerkkitapauksen historiaempirialla ja käyttänyt analysointi- ja teoreettisena käsitteenä terra nulliusta, sen tuottamista ja käyttöä, jossa makrotason toimijat määrittivät vesirakentamista energiatarpeen, talouskasvun ja hukkaan heitettyjen resurssien kansantaloudellisesta hyödyntämisestä. Tarkasteluni on ollut kolmitasoista: tapahtumahistoriallinen narratiivi, rakentajan oikeuttamisretoriikka ja rakentamisen oikeuttamisen haastavat mikrohistorialliset vastakertomukset.

Olen lähtenyt siitä, että tyhjän maan retoriikka sekä luonnonalueiden ja asuttujen kylien historian poistaminen palvelivat vesirakentamisen oikeuttamista. Olen kysynyt: Miten Lapin 1950- ja 1960-lukujen vesivoimarakentamista oikeutettiin? Miten tapahtui kohdealueiden sosiaalisen merkityksen tyhjentäminen ja sitä kautta luotu oikeuttamisperuste? Millaisia oikeuttamisen mekanismeja toteutuneen Lokka-Porttipahdan ja suunnitelmaksi jääneen Tornionjoki-hankeen tapaustutkimuksista on tunnistettavissa? Miten mikrohistoriallinen narratiivi haastaa esimerkkitapauksissa oikeuttamisperusteeksi rakennetun terra nullius narratiivin? Olen vastannut tutkimustehtävääni kolmitasoisella narratiivilla: tapahtumahistoria, terra nullius ja vastakertomus.

Olen kuvannut ja analysoinut, miten vesi muuttui Lapissa poliittiseksi ja rahalla mitattavaksi materiaaliksi ja mitä vaikutuksia sillä oli, sekä avannut historiallisen konstruktion kautta esimerkkitapausten toteutusprosessit ja vertaillut suunnitelmaksi jäänyttä ja konkretisoitunutta hanketta. Terra nulliuksella olen analysoinut vesivoimarakentamisessa käytettyä oikeuttamisretoriikkaa. Tutkimukseni tapauseimerkit kertovat sosiaalisen oikeutuksen hyvin vajavaisesta huomioon ottamisesta 1950- ja 1960-lukujen vesirakentamisessa. Olen yhtäältä tulkinnut terra nulliuksen bourdieulaisittain doksana. Kohdealueita käsiteltiin tai niihin kohdistettiin retorinen doksa historiattomina luonnonalueina. Se näkyy ylä- ja paikallistason narratiivien eroina. Ylhäältä päin annettu luonnonalueiden historiattomuus onkin paikallistasolta nähtynä asutuksellista jatkuvuutta, monimuotoisia elinkeinoja ja yhteisöjä, joilla oli valoisampi tulevaisuusikkuna kuin terra nullius -retoriikka esitti.

Rakentamisen hyväksyntä paikallistasolla rajautui pitkälti sietämiseen. Vastarinnan potentiaalisuus oli suurempi kuin tähän asti on esitetty. Aktiivisen vastarinnan kärkenä olen esittänyt Väinö Ukkolan tarinan. Olen tunnistanut tutkimusaineistostani ympäristötraumoja.⁹³⁵ Lokka ja Porttipahta kertovat rakentamisen pitkistä, ylisukupolvisista sosiaalisista vaikutuksista. Rakentamisen jäljet näkyvät luonnossa, paikallisyhteisöjen sosiaalisen rakenteen (kylädynamiikka, ihmisuhteet, elinkeinon toimintamallit) murtumisessa ja haavoina mielessä ja tunnemuistissa. Moninkertaisesta kodin menetyksestä olen käyttänyt ontologisen turvattomuuden käsitettä ja vesittämisen synnyttämän pakkomuuton olen tulkinnut ympäristöpakolaisuudeksi.

1950- ja 1960-luvun vesirakentaminen tehtiin vesivoimatalouden ehdoilla. Esimerkiksi Kemijoen säännöstelylaki sivuutti ympäristö- ja sosiaaliset vaikutukset. Teknis-taloudellinen näkökulma hallitsi prosesseja. Vuorovaikutus, jos sitä oli, oli autoritääristä. Teknis-taloudellinen näkökulma hallitsi myös vesivoimarakentamisesta luotua kuvaa. Massiivisia muutoksia perusteltiin yleisellä hyödyllä, siis kansantalouden kasvulla, ja rakentaja haki tyhjän maan retoriikasta moraalisen sosiaalisen oikeutusta. Julkinen sana oli pitkään ymmärtäväinen hankkeita kohtaan. Yleisen kansantaloudellisen hyödyn retoriikka puri Lapin vesivoiman hyödyntämisessä hyvin. Se ei selity vain Lapin ja koko maan jälleenrakennuksella, vaan sillä oli pitemmät historialliset juuret. Vesiluonnonvarojen resurssiluonne-ajattelusta ja niiden hyväksikäytön talousrationaalisista oli kehittynyt jo 1900-luvun alussa ”uusi kansallisuusaate”, johon liittyi myös aatteellisia elementtejä kansakunnan henkisestä kehitymisestä aina kielipolitiikkaan asti. Molemmassa tutkimuksen esimerkkitapauksissa suunnittelijat ja rakentajat olivat valtiollisia toimijoita. Tämä antoi osaltaan kaikupohjaa yleishyödyllisen kansantaloudellisen narratiivin rakentamiseen. Sodankylän säännöstelyaltaiden toteuttamisen jälkeen terra nullius -retoriikka joutui haastetuksi. Uudet allashankkeet nostattivat hankkeita kaatanutta kritiikkiä. Aikaisempaan ”hyväntekijään” kohdistui avointa sosiaalista painetta, joka nousi sekä säännöstelyaltaista että Kemijoen rakentamiseen liittyneistä muista kiistoista. Vuoden 1973 öljykriisi ja talouskasvun ideologia suitsivat kotimaisen energiatuotannon kritiikkiä.

Lokka ja Porttipahta sekä Tornionjoki-hanke osoittavat, että suuria vesistö-rakentamishankkeita ei voida käsitellä vain teknillisinä ja taloudellisina kysymyksinä, vaan ne vaativat myös paikallistason yhteiskunnallisia ratkaisuja. 1950- ja 1960-luvuilla toimenpiteiden kohteina olleiden mielipiteillä ei ollut suunnittelun ja sen toteuttamisen etenemiseen tosiasiallista painoarvoa. Sodankylässä Kemijoki Oy:n korostamat tilojen vapaaehtoiset kaupat eivät olleet loppuratkaisu, koska kuitenkin tarvittiin yhteiskunnallista puuttumista asiaan allasstilalain ja sitä täydentävän lainsäädännön kautta. Asutusviranomaiset esittivät jo vuonna 1954 turvautumista vastikemaajärjestelmään, ja julkisuudessa puhuttiin ”erämaakylien siirtämisestä”. Pelkästään allaslain säätämiseen ja toimeenpanon alkamiseen meni kymmenen vuotta. Vastikemaat eivät olisi poistaneet kotien hukuttamista veden alle, mutta olisivat rakentaneet allasvälle kestävämpää ja läpinäkyvämpää polkua säännöstelyaltaiden jälkeiseen aikaan. Maaseudun tyhjenemistä 1960-luvun lopulla ei voida käyttää selitteenä allasrakentamiseen. Se on jälkikäteistä viisautta Lokan ja Porttipahdan allasrakentamisen sosiaaliseen oikeuttamisessa.

Esimerkiksi Lokka–Porttipahta-aineiston perusteella tarkka paikallistason sosiaalishistoriallinen analyysi pystyy haastamaan ulkopuolista ylätasoa terra nullius-retoriikkaa; näkemään elinkeinojen moninaisuuden ja paikallisyhteisön omalakisat kulttuuriarvot ja yhteisöllisen dynamiikan.

Tutkimuksen kokemukselliset tasot painottuvat Lokkaan ja Porttipahtaan, koska Tornionjoki-hanke jäi suunnitelmana yksittäisille ihmisille ja kylille etäisemmäksi. Vaikka Tornionjoki-hanke jäi kontrafaktuaaliseksi, pidän valtavan suuren hankkeen esille nostamista erittäin perusteltuna. Sen suunnittelun perusmekanismit olivat samantyyppiset kuin Lokan ja Porttipahdan. Tornionjoki-hanke kaatui yleisiin energia- ja geopolitiisiin syihin, mutta hanke joutui kohtamaan myös Lokkaa ja Porttipahtaa kovempaa arvostelua.

Mikrohistorian kautta olen voinut realisoida paikallisten oikeutta omaan historiaansa ja antaa heille historian subjektin oikeutus, kun heille jäi kansallisessa projektissa lähinnä sopeutujan tai sietäjän rooli. Laajojen alueiden vesittäminen monet pitivät aluksi vain tyhjinä suunnitelmina. Sitten alkoivat allasstilakaupat, jotka eivät kokonaan ratkaisseet allasväen uudelleensijoittumiskysymystä. Kun vesittäminen eteni, altaat herättivät vastarintaa, mutta merkittävä osa siitä jäi yleisessä allaskeskustelussa vähälle tai pääsi esille vasta vesimetsien myötä. Paliskunnat esittivät kritiikkiä, yksittäiset perheet yrittivät oikeusteitse puolustaa etujaan ja kansan parissa oli omat retorisen piikittelyn keinonsa ”herrojen suunnitelmiin”. Tunnetuin ja sitkein Porttipahdan säännöstelyaltaan vastustaja oli poromies ja maanviljelijä Väinö Ukkola. Ukkola sai ymmärrystäkin, mutta hänen kamppailunsa marginalisoitui. Potentiaalia oli laajempaankin konfliktiin⁹³⁶

Isoissa vesivoimahankkeissa rakentajan takana oli yleishyödyllisyyden tuoma oikeutus, lainsäädännön suoja ja aikakauden yleinen utilitistinen asenne luonnosta resurssilähteenä. Terra nulliuksella tuotettiin rakentamista oikeuttavaa retoriik-

kaa ja kehityksen mantraa. Käsite on kelpo teoreettinen työkalu, kun puhutaan ulkopuolelta tulevan toimijan menettelystä alueiden haltuunotossa, niiden aikaisemman sosiaalisen järjestyksen mitätöinnistä ja käytöstä uudessa tarkoituksessa. ”Tyhjän alueen” haltuunotto ja muuttaminen rahallisesti mitattavaksi talousresssiksi riitti oikeutukseen. Osapuolet tekivät sopimuksia, mutta eivät tasaverisista neuvotteluasetelmista lähtien tai avoimen hallinnon kautta. Valitus- ja muutoksenhakuoikeus oli, mutta juridinen tulkintaetu oli vahvoilla asiantuntija- ja talousorganisaatioilla.

Näköalattomuusnarratiivi oli osa terra nulliuksen oikeutusta, ja sitä vahvisti paikallisten yhteistyö rakentajan kanssa, jota muokkasi sisäistetty terra nullius -retoriikka, korvaukset ja työ, vaikka työ olisikin ollut väliaikainen. Saamelaisten luontaiselinkeinojen erityiskysymykset jäivät marginaalisiksi. Yleinen kriittisyys kuitenkin voimistui 1970-luvun alussa, ja se vaikeutti suuresti uusien säännöstelyhankkeiden toteuttamista.

Historiallisella sosiologialla on ollut sosiologiatieteessä vankka asema. Pohjoista vesirakentamista on tutkittu lukuisissa tutkimuksissa. Aiemmassa tutkimuksessa ei ole tarkasteltu vesirakentamisen oikeutusta terra nullius -käsitteen ja kahteen tapaukseen pureutuvan vankan historiallisen empirian yhdistelmällä. Oikeuttamismäkökulmalla ja terra nulliuksella sain tutkimukseeni syventävää sosiologista ymmärrystä. Katson, että luonnonvarahankkeiden jatkotutkimukselle on hyötyä ottaa mukaan monipuoliseen lähdeaineistoon perustuva historiallinen ulottuvuus. Aikaperspektiivit ja eri toimijuuksien tasot voisivat tuoda usein ulkopuolelta tuotujen hankkeiden suunnitteluun paikallista ja alueellista ymmärrystä sekä mikrotason toiseuden kautta hahmottuvaa merkityksellisyyden kirjoja.

Tutkimukseni empiirisen aineiston muodosti laaja arkistoaineisto. Keräsin aineistoa reilusti yli sen, mitä tutkimusraporttiin pystyin sisällyttämään. Teinkö siis turhaa työtä? Tuskin, sillä terra nulliusta ei löydy suunnitteluorganisaatioiden aineistoista muuten kuin aineistoon laajasti tutustumalla, ja halusin tutkimukselleni vankan aineistopohjan ja tarkan asioiden kontekstualisoinnin. Aineistojen arkistoinneissa on oma logiikkansa, jonka taakse kunkin tutkijan on mentävä. Itsereflektiona tunnustan, että rönsyilyni kitkemisessä minua auttoi hyvä ohjaus. Sain myös hyvää ohjausta sosiologisen tutkimusotteen terävöittämiseen.

Kaikilla lähtökohdilla on rajoitteensa ja vahvuutensa. Vaiettujen ja vaiennettujen kokemukset ovat osa yksilöiden kokemushorisonttia, mutta kokemusten kerroksellisuudesta huolimatta kokemuslähteiden tai kokemusjälkien (mikrohistoriallinen metodi) kuvaamisen kautta säännöstelyallasrakentamiselle voi rakentaa paikallisista ihmisistä lähtevää sosiaalista tulkintaa. Tämän hiljaisen tiedon julkituonti on rajoittuneisuudestaan huolimatta merkityksellistä. Mikrohistoriassa ollaan kiinnostuneita ruohonjuuritasosta ja mittakaavan pienentämisestä, jotta nähdään isompia kokonaisuuksia ja todellisuuden moninaisuutta. Omassa tutkimuksessani mikrohistoriallinen näkökulma on haastamassa ylhäältä annettua vesirakentamisen

oikeuttamista. Luonnonvarahankkeiden, tässä vesirakentamisen, sosiaalisen oikeuttamisen olen määritellyt paikallisena hyväksyntänä.

Varsinkin alueellisesti varsin rajattujen tutkimusaineistojen pohjalta evidenssi yleispäteville yleistyksille on kyseenalainen, mutta alueellisesti hyvinkin rajatuilla aineistoilla ja ainutkertaisten prosessien kuvauksilla on parhaillaan myös yleisempää merkitystä ja vesipolitiikan vaikutuksista ymmärrystämme avaavia tavoitteita. 1950- ja 1960-lukujen säännöstelyallasrakentaminen oli varsin sokea sosiaalisten vaikutusten arvioinnissa. Vesirakentamisen sosiaalisesta oikeudesta ei voi puhua, jos asianosaisten käsitykset eivät pääse esille jollakin autenttisella historian subjektien itsensä tunnistamalla tavalla.

Mikrohistoriallisen näkökulman lunastamiseksi tutkimusaineistooni kuului varsin paljon yksilöllisiä näkökulmia ja erilaisia kokemuslähteitä. Arkistoiduissa dokumenteissa ja tutkimusta varten tehdyissä haastatteluissa jää aina jossain määrin harmaalle alueelle se, vastaavatko ihmiset vain siihen, mitä heiltä kysytään, vai myös siihen, mitä he ajattelevat. Olen kuljettanut läpi tutkimuksen paljon sitaatteja enkä ole tarkoituksellisesti kahlinnut sitaattien tulkintaa tiukkaan kehykseen, koska sitaattit ovat aina valintoja ja tutkijan tulkinnat tulkintoja tulkinnoista. Oma ulkopuolisuuteni on ehkä auttanut moniäänisyyden saavuttamisessa, koska en ole syvällisesti perillä eri sukujen ja kylien keskinäisistä hierarkia- ja valtasuhteista, jotka saattaisivat implisiittisesti vaikuttaa omiin valintoihini. Toisaalta ulkopuolisuus voi estää näkemästä etenkin lyhyiden kokemusvälähdysten syvämerkityksiä, koska tulkinnalta voi jäädä puuttumaan sosiaalisen kontekstin kehikko. Omat kriteerini sitaattien valinnoissa ovat liittyneet ajalliseen, alueelliseen ja ammatilliseen peittävyyyteen sekä erilaisten tekstien (audiovisuaalisten dokumenttien litterointi) mukaan saamiseen. Koronarajoituksista huolimatta pyrin keväällä ja kesällä 2020 saamaan aineistooni lisää henkilökohtaisissa tapaamisissa tehtyjä haastatteluja. Valokuvien ja dokumenttien valinnassa olen painottanut allasevakkojen tarinoita ja heidän elämänpiiriinsä kontekstia – ennen ja jälkeen säännöstelyaltaiden.

Vesivoimarakentamisesta käytiin jonkin verran julkista keskustelua myös saamelaisesta näkökulmasta. 1960-luvun lopulta Saamenmaan luonnonvarojen käyttö ja saamelaisten oikeudet nousivat vahvasti esille. Muun muassa Nils-Aslak Valkeapää otti kantaa myös Sodankylän vesivoimarakentamiseen. Isompi taustakehys oli Pohjois-Norjassa syntynyt Alta-liike. Vuotsalainen poroisäntä ja kunnallispoliitikko Oula Aikio pyrki tuomaan luonnon ja ympäristön saamelaisdiskurssiin. Poromies Oula Aikio oli saamelaisneuvostossa ottamassa kantaa Lokan ja Porttipahdan vaikutuksiin jo 1950-luvulla. Säännöstelyaltaat oltiin kuitenkin valmiita hyväksymään tapahtuneena tosiasiana. Keskusteltavaa oli korvauksista ja haittojen jälkihoidosta. Kemijoki Oy mielellään korosti, että säännöstelyaltaat olivat saaneet hyväksynnän ja ongelmat liittyivät vain joihinkin yksityiskohtiin. Paikallistasolta ja Lapin riistosta puhuneet nostivat tikunneenään myös Lapissa maksetun sähkön hintajärjestelmässä koetun epätasa-arvon.

Ylimaunun⁹³⁷ mukaan Lappi ja Neuvostoliiton Kuolan alue olivat viimeisiä kolonialismin alueita 1970-luvulle jatkuneen asutuspolitiikan takia. Sotien jälkeinen valtion toimesta harjoitettu kolonialismi koki haaksirikon, ja sen maksajaksi jouduivat maaseudun pientilalliset. Pohjois-Suomi ei ollut mikään poikkeus. Kaikkialla sirkumpolaarisella alueella valtioiden politiikkana oli edistää pohjoisten luonnonvarojen mahdollisimman tehokasta hyödyntämistä. Ympäristöajattelu tai kestävä kehityksen esiinmarssi syntyi vasta harjoitetun politiikan seurauksena.

Lokan ja Porttipahdan rakentamisesta käyty jälkikeskustelu ja rakentajayhtiön haastaminen siivittivät myös Lapin muuta allaskeskustelua ja laajemminkin maankäyttökustelua. Ongelmien välttämiseksi Lokkaan ja Porttipahtaan viitattiin usein huonona esimerkkinä. Toisaalta etenkin Lokan ja Porttipahdan kalataloudellisesta kehityksestä tuli säännöstelyaltaiden retorinen luonnonmukaistaja, josta kumpuavalla myönteisyydellä (talous ja virkistys) haettiin altaille positiivista imagoa niin rakentajan, Sodankylän kunnan kuin paikallistenkin toimesta.

Säännöstelyaltaiden rakentamisen aiheuttaman paikallisen tyytymättömyyden yhtenä syynä oli, että rakentaja/yhteiskunta ei arvottanut maankäytön perinteisiä muotoja eikä halunnut tai osannut rakentaa vuoropuhelua erilaisten arviointiperusteiden parempaan yhteensovittamiseen. En usko, että teollistuva Suomi olisi luonnonresurssien hyödyntämisideologiassa ja resurssien käytössään peräännytynyt, mutta sensitiivisempään toimintakulttuuriin olisi ollut vuosikymmeniä mahdollisuus, jos niin olisi haluttu. Se, mikä esitettiin 1950- ja 1960-luvuilla välttämättömytenä, ei kuitenkaan sitä lopulta ollut. Asiassa oli siis mukana aimo annos tulevaisuuskamppailua. Kysymys ei ole historiallisesta yliaikaisesta yhteensopimattomuudesta, vaan siitä, mikä on luonnonvarojen käytön perustana ja mitkä ovat minkin utiliteetin rajat. Suomalainen metsänhoito voi rakentua muunkinlaiseen toimintamalliin kuin kuitupuun tuotannon maksimoimiseen metsän biodiversiteetin ja sitä kautta metsän monikäyttöisyyden kustannuksella. 1950- ja 1960-luvulla meillä oli energiantuotanto voimatalouden ja poliittisen eliitin ajamana suuntautumassa projektiksi, jonka lopputulemana olisi ollut kaikkien rakentamiskelpoisten jokien rakentaminen energiantuotantoon ja luonnonvesien nykyistä vielä laajemman säätelyjärjestelmän rakentaminen. Tuo projekti olisi todennäköisesti saattanut valjastuksen piiriin ei vain Tornion-, Muonionjoen ja Könkämäenon, vaan myös Ounasjoen ja todennäköisesti myös Kuusamon kosket ja Tenojoen. Jarruttava heräte virisi ulkomaisen ympäristöajattelun myötä Suomesakin, mutta vesirakentamisen väheneminen liittyi kilpailevien energiamuotojen vahvistumiseen – lämpövoimaloihin ja ydinenergiaan. Öljyn hintapiikki näytti 1970-luvun alussa kääntävän energiapolitiikkaa vesivoiman suuntaan, mutta vesivoiman osuus sähköntuotantotapana alkoi vähentyä. Vesivoima voi nyt markkinoida itseään kotimaisena ja päästöttömänä energiana. Hiilijalanjälkiargumentti ei ollut mukana 1950- ja 1960-lukujen energiakeskustelussa, mutta ajankohtaisista seikoista muun muassa turvallisuuspoliittiset näkökulmat olivat mukana jo tuol-

loin. Kun Posoaapa hukutettiin Lokan alle ja turvelaatat alkoivat nousta pintaan, huomiota kiinnitettiin tekojärvistä saatavaan esteettiseen näkymään ja poronhoitoon, ei turpeesta nouseviin kaasuihin. Humuksesta säännöstelyaltaiden kaloihin kerääntyneeseen elohopeaan havahduttiin vasta jälkikäteen, joskaan suoranaista vaaraa kohonneet elohopeapitoisuudet eivät aiheuttaneet. Se aiheutti kuitenkin huolta ja epävarmuutta etenkin, kun ”tekojärviä” oli ennätetty markkinoida ja osin hyödyntää tuottavina kalavesinä.

1950- ja 1960-luvuilla vesipolitiikassa painottui luonnon taloudellisen hyödyntämisen arvioinnissa vesirakentamisen edistäjien tahtotila, ja paikallisten vaikutusmahdollisuudet olivat vaatimattomat erityislainsäädäntöön nojautuvassa vesirakentamisessa.

Ympäristökamppailujen kautta on siirrytty ympäristölakien ja direktiivien säätelyjärjestelmään. Vaikutusten sosiaaliset ja ympäristöarvioinnit ovat kehittyneet, mutta taloudelliset paineet ympäristön rajuunkin muokkaamiseen eivät ole hävinneet. Tornionjoen valjastaminen on noussut esille useita kertoja sitten 1960-luvun, ja säännöstelyaltat ovat säilyneet vesivoimakeskustelussa. Taloudellinen tuottotavoite, työllisyys ja elintason nostaminen elävät halupolitiikassa vahvoina. Erilaisilla luontokäsityksillä on puhevaltaa, mutta onko kaikki toisin kuin 1950- ja 1960-luvuilla?

Ihmisen tai paikallisyhteisön kokoinen historia antaa myös mahdollisuuden historialliseen empatiaan ja sitä kautta syventää historiallista ymmärrystämme. Vesivoimarakentamisessa ei ollut kysymys vain megawateista, virtaamista, kuutioista tai miljoonista markoista, vaan ratkaisut mursivat ja muuttivat ihmisten ja kylien elämää – kaikki eivät olleet voittajia, vaikka aikalaisjulkisuus julisti yleisen edun kiistattomuutta. Miten kulttuurin tuhoamisen hintalappu määritellään? Yleisestä edusta tuli myös sopeutuvan nöyrytymisen identiteettielementti, jossa oli sisäänrakennettuna myös yhteiskunnallinen valtasuhde.

Kalelaan viitaten⁹³⁸ kestävä tiedon tuottaminen on tieteellisen tutkimuksen välttämätön edellytys, mutta suunnan tutkimukselle antaa käsitys yhteiskunnallisesti merkittävän tiedon tarpeesta. Moniääniset historiallisteoreettiset tutkimukset massiivisista ympäristön muutoksista puolustavat paikkaansa.

Väitöskirjan tekeminen työn ohella on ainakin yli 60-vuotiaalle aikamoinen ponnistus. Historioitsijana otin tutkimuksellani kuitenkin askeleen teoreettisempaan historiatutkimukseen ja viehätyin uudella syvällisemmällä tavalla historiallisen sosiologian mahdollisuuksista. Jouduin testaamaan omien prosessointitaitojeni rajoja ja puutteellisuuksia sekä huomaamaan tieteen alasta toiseen siirtymisen kipupisteet. Jouduin pohtimaan kausaliiteetiketjujen syvyyttä ja irrottautumaan vain kuvaamisen selitysvuorosta. Sairastuminen syöpään tutkimukseni alkumetreillä haastoi henkilötasolla myös koko tutkimuksen tekemisen mielekkyyden. Elämä on kuitenkin opettanut suhtautumaan nihkeästi luovuttamiseen, jos tahdolla voi vielä vaikuttaa asioihin.

Terra nullius -käsitettä on yleensä käytetty asuttajakolonialismissa. Olen käyttänyt käsitettä Lapin vesirakentamisessa analysoimaan sitä, kuinka harva asutus, luontaistalous, erämaat ja ylhäältä päin elinkelvottomaksi määritellyt alueet saivat antaa tilaa luonnonvarojen teolliselle käytölle, ja miten tässä valtiollisten vesivoimayhtiöiden ja paikallisten epäsymmetrisessä valta-asetelmassa rakentamisen kohdealueiden syrjäseudut tyhjennettiin sosiaalisesta merkityksestä. Näin luotiin toimille oikeutusta samalla kun korostettiin yleishyödyn merkitystä. Terra nullius sisältää tulkinnan myös Lappiin kohdistuneesta kolonialistisesta pohjavireestä. Siten tutkimukseni liittyy käynnissä olevaan Suomen kolonialismitutkimuksen uuteen vaiheeseen.

Terra nullius -käsite voi kehiteltynä tarjota käyttökelpoisen teoreettisen käsitteen etenkin muuttotappioalueiden muidenkin luonnonvarahankkeiden kuin vesivoimarakentamisen yhteiskuntatieteelliseen, kulttuuri- ja historiatieteelliseen tutkimukseen. Yksi jatkotutkimusten etenemispolku voisi olla terra nullius -retoriikan tuotto- ja käyttömekanismien syväanalyysit luonnonvarahankkeiden hiljaisessa ja julkisessa retoriikassa sekä niiden vaikuttavuudessa erilaisissa historiallisissa tilanteissa ja toimintaympäristöissä. Luonnonvarojen hallinnan oikeuttamistutkimusten tarve kasvaa väestön keskittyessä, mutta harvaan asuttujen alueiden luonnonresurssien hyödyntämisen tarpeen kuitenkin poistumatta. Asetelmassa, jossa muutamien kymmenen ihmisen väitön elinpiiri tai pienen paliskunnan taloudelliset intressit joutuvat ristiriitaan ison kansallisen tai kansainvälisen toimijan tai retorisen kasvottoman yleisen edun kanssa, sosiaalisesti kestävä ratkaisun hakemisen vuoropuheluun tarvitaan myös kriittistä ja avoimesti arvioitavaa tutkimusta, jossa myös historiallisella tutkimuksella on paikkansa. Kaikki vaikuttavuusarvioinnin elementit eivät ole yhteismitallisesti ja yksiselitteisesti arvioitavissa. Luottamus syntyy avoimessa ja aidossa vuorovaikutuksessa, jossa avataan myös mennyttä ja sen luomia ja ylläpitämiä merkityksiä.

Historialliset tilanteet ovat aina ainutkertaisia, mutta tuskin ne ovat aivan niin uniikkeja, etteikö historiasta voisi oppia, jos haluaa. Suurten ympäristöä muokkaavien toimien sosiaalinen vaikuttavuus voi siirtyä myös yli sukupolvien, vaikka asiat olisi pyritty tietoisesti siirtämään syrjään, historiaan. Terra nulliusta voi pitää yhtenä pohjoisen vesirakentamisen ympäristötrauman syntymekanismina. Sitä voisi hyödyntää myös viriämässä olevassa suomalaisen kolonialismin tutkimuksessa, jossa on käännetty katsetta kaukomailta myös lähialueille.

Luonnonresurssien käytön oikeuttamiskeskusteluun tarvitsemme erilaisia näkökulmia ja tieteiden yhteistyötä. Oikeuttamiskeskustelu on aina myös arvo-, tieto- ja valtakeskustelua. Energiarakentamisen ja muiden luonnonvarahankkeiden sosiaalisten vaikutusten (mm. elämän hallinta) arvioinnissa lääketieteellisiä aineistoja hyödyntävälle sosiologiselle psykohistorialle on tilaa ja tarvetta. Historiallisen sosiologian tutkimusotteella olisi annettavaa nimenomaan mikrohistoriallisen lähestymistavan kautta pienten lukujen eli alueiden maantieteen⁹³⁹ viitoittamalle luonnonresurssien käytön tutkimukselle. Terra nullius -käsite on hedelmällisintä

ymmärtää eräänlaisena sateenvarjokäsitteenä: tyhjän maan, ei-kenenkään maan, niin sanotun hyödyttömän maan ja resurssien vajaan käytön käsitteillä se rakentaa yksiulotteista kohdekuvaa ja välttää vuorovaikutusta ikään kuin aitoa toiseutta ei olisi sikaan. Juuri toiseuden kieltämisestä tai sivuuttamisesta syntyi tämän tutkimuksen esimerkkitapausten ristiriitojen sosiaalisen oikeuttamisen kuilu.

Lähdeviitteet

I luvun lähdeviitteet

1 Käytän tutkimuksessa käsitettä säännöstelyallas. Laki valtion oikeudesta säännöstellä Kemijoen vesistön vedenjuoksua puhuu nimenomaan säännöstelyaltaista. Mm. 1 § ”Vedenjuoksun säännöstelyksi katsotaan myös uusien säännöstelyaltaiden rakentaminen - - -”. Muotiala (Suuret tekojärvet, 1976) on määritellyt tekojärviksi kuivalle maalle pääasiassa maapatojen avulla padotut järvet tai järvet, joiden pinta-alasta yli 50 prosenttia on padotusaluetta. Myös merenlahdista patoamalla erotetut makeanveden altaat voidaan lukea tekojärvimäisiksi vesimuodostumiksi. Jokeen patoamalla muodostetut altaat kuuluvat kiistanalaisiin tekojärvitapauksiin. Osassa patoaltaista allastuminen on niin voimakasta, että ne voidaan lukea enemmän järvimäisiksi kuin jokimäisiksi vesimuodostumiksi.

Käytän Lokasta ja Porttipahdasta kuten myös Tornionjoen vesistöön suunnitelluista altaista käsitettä säännöstelyallas, koska se kertoo niiden varsinaisen käyttötarkoituksen ja koska tutkimuksen painopiste ei ole Lokan ja Porttipahdan nykykäyttö. Toisaalta uusien sähkömarkkinoiden myötä Lokan ja Porttipahdan säännöstelyrytmi on kasvanut, eikä se ole ollut enää vain talvijuoksutusta. Sanan kansainvälinen termi on ”*man made lake*” tai ”*artificial lake*”. Allas-käsitteen ongelma on sen epätarkkuus vesivoimalaan välittömästi liittyvään padotusallas-käsitteeseen. Sitaateissa käytän sitä käsitettä, jota asiainomainen henkilö tai organisaatio on kulloinkin käyttänyt. Tekojärven ohella käytössä oli *keinojärvi*, *tekoallas*, *allas*, *säännöstelyallas* ja *vesivarasto*. 1970-luvulta lähtien Lokkaa ja Porttipahdasta on nimitetty yleisesti tekojärviksi niin tieteellisissä teksteissä kuin lehtikirjoittelussa. Mikään käsitteistä ei ole neutraali. Vesivarasto on liian hallinnollinen käsite, koska tutkimuksen kohteena olleilla tekojärville on ollut myös muita funktioita kuin veden varastointi. Tekojärvi-käsitteen ongelma on, että siinä on järveen viittaava etymologinen viite. Teko viittaa puolestaan keinotekoisuuteen. *Hybridijärvi* kuulostaa liian tekniseltä termiltä. Allas leikkaa pois tekojärviin liittyviä bioekosysteemin elementtejä, koska vesi ei ole ollut altaissa vain sähköntuotannon väline. 1970-luvulla käytettiin ympäristösosiologiassa rinnakkain käsitteitä tekojärvi, allas ja vesivarasto. Käsitteellinen sisältö ei ole tältä osin muuttunut. Lokan ja Porttipahdan paikalliset käyttävät rakentamisaikana ja myöhemminkin lähinnä käsitettä allas tai tekoallas. Vrt. Tikkanen ja Tikkanen (1983, 127), jotka käyttävät rinnakkaiskäsitteenä vesipankkia. Toisaalta lainsäädännössä syntyi mm. allasaluelaki. Voimalaitoksiin rajautuvia vesialueita on tapana nimittää padotusaltaiksi. Allasevako on puolestaan vakiintunut käsite, joten käytän sitä yhtenä variaationa veden alta muuttamaan joutuneista ihmisistä. Pidän lähdon peruuntumattomuuden vuoksi kuvaavampana ympäristöpakolaisen käsitettä. Käsitteestä mm. Järvikoski 1973; Järvikoski 1979; Sutela ja Mutenia 2001; Radkau 2008, 257; Kauhanen 2014a.

Vesistön voimataloudellisella säännöstelyllä tarkoitetaan luonnontilaisten virtaamien tasaamista vesivarastojen avulla niin, että vesistöön rakennettujen voimalaitosten tuotantoa voidaan säädellä. Euroopan suurimmat ”tekojärvet” ovat Venäjällä. Kuibyševin eli Samaran patojärvi on pinta-alaltaan 6 450 km² ja Rybinskin patojärvi 4 550 km². Asiasta mm. Sielunpimennys. Dokumenttiprojekti. Id: Prog_2009_00279337. YLE. TV2.

2 Imatran Voima Oy, Kungliga Vattenfallsstyrelsen ja Norges Vassdrags- og Elektrisitetsvesen suunnittelivat intensiivistä Tornionjoen vesistön rakentamista. Suunnitelma koski sekä Tornionjokea että Kalixjokea. Käsitteellä Tornionjoki-hanke viittaa kokonaisuuteen. Tornionjoella on rajajokena erityismerkitys.

3 Mm. Järvikoski 1979; Mäntylä 2016.

4 Käsitteestä Lapin kontekstissa mm. Joonas 2019; Valkonen 2003 ja 2004. Kansainvälisestä keskus-

telusta terra nulliuksesta ks. Banner 2005, 95–131; Dörrö 2013–2014; Hendlin 2014, 141–174. *“Under the civilization doctrine, all overseas territories could be freely occupied by the discover state, as they are non-sovereign territories in international law”*, Dörrö 2013–2014, 486; *“ei kenenkään omistuksessa oleva”*, ks. Joona 2019, 13; Koskenniemi 1992; Helsingin Sanomat 6.8.1993.

5 Suomalaisesta uudesta kolonialismitutkimuksesta mm. Lakomäki, Lahti ja Kullaa 2022, 20–30. Ko. teoksesta etenkin ss. 33–56 Junka-Aikion artikkeli, Jäämeren rata, pohjoiset identiteetit ja nykykolonialismi. Kolonialistinen suhtautuminen ei koske vain esimerkiksi alkuperäiskansojen ja valtion suhdetta vaan pieniä syrjäisiä valtaväestön yhteisöjä on alettu pitää ”taakkana”. Junka-Aikio perustaa asutuskolonialismiväitteensä kriittisen maantieteen ja valtiomuutoksen teoriaan (vrt. Moisio 2012) näkemykseen siitä, kuinka valtiolle osoitetut tehtävät ja sen nimissä tehty yhteiskuntapolitiikka muuttuvat historiallisesti. Ko. artikkelikirjassa on myös kuudelta eri kirjoittajalta artikkelit teemasta Suomen siirtomaat. Uudesta kolonialismikeskustelusta myös Lehtola 2022, 157–188. Kansainvälisestä kolonialismista Kujala 2019. Historiatutkimuksessa mm. oululainen historioitsija Matti Enbuske ei allekirjoita puhetta Lapin valtaamisesta tai kolonialismista, koska suomalaisten ja saamelaisten kohtaaminen sujui rauhallisesti. Enbusken mukaan *”minkäänlaisia kolonialistisia piirteitä asutuksen ja maanhankinnan kehityksessä on vaikea havaita.”* Ks. Enbuske 2012, 213–225. Hän katsoo, että myyttispuhujaisen tradition varaan on rakennettu vahva näkemys Lapin kolonialismista. Lapin historiaan voidaan Enbusken mukaan liittää lähinnä ”mielen kolonialismia”. Ks. Enbuske 2013, 35. Asuttajakolonialismin lisäksi on muutakin kolonialismitutkimusta. Näkökulmia ovat esimerkiksi luonnonvara- (extractive colonialism) ja plantaasikolonialismi (planter colonialism) sekä mm. kauppa-, kulkureitti- ja lähetykskolonialismista. Ks., Lakomäki, Lahti ja Kullaa 2022, 22. Mm. Mäntylä on avannut Kekkonen periferia-ajattelua ”siirtomaakolonialismin” kautta. Ks. Mäntylä 2016, 55.

Luonnonvaraksi on kutsuttu sitä osaa luonnosta, jota ihminen pystyy hyödyntämään. Hallinnasta ja legitimititeetistä mm. Rannikko ja Määttä 2010, 8–10; ; Kyllönen 2010, 19–58. Lapin luontokeskustelun resurssipuheesta Valkonen 2003, 53–56. Luonnonkäytön muutoksesta paikallisena legitimitteettihaasteena Lieksassa ks. Rannikko 2010, 257–294.

6 Retoriikka on yleisön vakuuttamista jonkin argumentin pätevydestä. Ymmärrän retoriikan yleisesti jaettuna aristoteelisenä ajatuksena opettaa, viehättää ja liikuttaa (logos, ethos ja pathos). Luonnollista kieltä käyttävässä retorisisessa argumentissa lähtökohdat ovat periaatteessa aina kiistanlaisia. Toisilleen vastakkaiset väitteet voivat olla järkeviä (vrt. looginen argumentti). Termistä Salonen 2008, 216; Moilanen 2016, 114–119; Jokinen 2019, 259–260.

7 Järvikoski 1979.

8 Mm. Järvikoski 1973, 1974 ja 1979; Kauhanen 2014a.

9 Ks. Paulaharju 1939 (2015); Linkola 1967 ja 1985; H. Magga 2010; myös Tikkanen ja Tikkanen 1983; Pekka Aikio 2012.

10 Mm. Kauppila 1962; Risku 1975; Järvikoski 1973 ja 1979; Asp ja Järvikoski 1974; Lenstra 1975; Seppälä 1976; Luostarinen ja Mäkinen 1980; Laukkanen, Saarela ja Aitomurto 1981; Luostarinen 1985; Kerkelä 1985; Hoffman 1993; Massa 1983 ja 1994; Suopajarvi 2001; Mustonen, Mustonen, Aikio ja Aikio 2010; Autti 2013 ja 2022, Alaniska 2013; Mäntylä 2013 ja 2016.

11 Modernisaatiolla viitataan tässä ensisijaisesti ajankohdan tekniseen kehitykseen (teknologisoitumiseen) ja sen saamiin retoriisiin kannanottoihin ja tiettyihin elämäntapaa koskeviin kannanottoihin. Ympäristökriisistä modernisaation katkoksena ja sen aiheuttamista yhteiskuntateoreettisista paradigman muutoksista (mm. oravanpyörä, ryöstötalous, riskiyhteiskunta) ks. Massa 2009a, 20–30. Moderni on sekä olemassa olevan rikkomista että järjestyksen tekemistä. Moderni näkee vastakohtansa traditionaalisen yhteisöllisyytenä ja irrationalisuutena, jonka tilalle moderni tuo tehokkuutta ja edistystä. Ks. Kettunen 2006, 224.

Hyvinvointivaltion läpimurrosta väitellyt Päivi Uljas on kuvannut, miten 1950-luvun Koillis-Suomeen sijoitettujen pientilojen väestö eli suurelta osin oman aputalouden, valtion erilaisten tukien ja työllistä-

mistöiden varassa. Maa- ja metsätalouden koneellistuessa vanhat kylärakenteet, keskinäisriippuvuudet ja sivutyömahdollisuudet tuhoutuivat. Ks. Uljas 2012, 237–239, 305–314. Sami Moisio on kutsunut Suomen 1950- ja 1960-lukujen poliittista ajattelua ”eheytyksen politiikaksi”, pyrkimykseksi uudelleen kansalliseen eheyteen. Sen tuloksena voidaan pitää hajautettua hyvinvointivaltiota. Ks. Moisio 2012, 72.

Sodanjälkeinen jälleenrakennus (tyyppitalot) ja vesivoimarakentaminen tekivät Pohjois-Suomesta eräänlaisen modernisaation laboratorion. Ks. Autti 2022, 101. Jälleenrakentamisen aiheuttamasta kulttuuri- ja koulutusmuutoksesta saamelaisille ks. Lehtola 2012, 402–421. Vrt. myös allaslakien vaikutus Vuotsossa. Ks. Magga 2004, 105–115; Kauhanen 2014a, 243, 314–315 ja 319.

12 Moisio 2012, 13 ja 55–69. Valtakunnansuunnittelusta ks. Moisio 2012, 124–138. Ks. Teollisuuskomitean mietintö 12/1951. Valtiomuutosteorian (areaalinen valtio, hajautettu hyvinvointivaltio ja kilpailijavaltio) soveltamisesta uudessa kolonialismitutkimuksessa ks. Junka-Aikio 2022, 46–50.

13 Hakkarainen 2008, 1–10. Kekkonen aluepolitiikasta Mäntylä 2016, 47–48. Mäntylän mukaan Kekkonen ajatteluun sisältyi kolonialistinen pohjavire, ajatuksen Pohjois-Suomesta Suomen sisäisenä siirto-
maana. Ks. Mäntylä 2016, 55.

14 Ruuskanen 2019, 251–252; Auer ja Teerimäki, 146–149 ja 295–296. Nordel toimi vuosina 1963–2009. 1950- ja 1960-luvun taitteen suurjännitteisten voimansiirto- ja jakeluverkkojen rakentamisesta ks. ELKA. Pohjoismaisen vesivoimakomitean raportti 15.8.1958, 12–19.

15 Teerijoki 2010, 244; Kärväsvaaran ja Raajärven rautakaivoksista Kuosmanen 1976, 293–294; Salo ja Ruuskanen 2021, 43–50; Turpeinen 1985, 377–380; ydinvoimasta Särkikoski 2011, 3, 253 ja 457. Imatran Voima Oy:n toimitusjohtaja Heikki Lehtonen esitti Atomienergiakomiteassa vuonna 1966, että atomisähkö tuli tavallista lämpövoimalaa edullisemmaksi vasta 400–500 megawatin voimalassa. Särkikoski 1911, 251. Ydinenergiaratkaisu oli energia-, kauppa- ja ulkopoliittikkaa. Särkikosken väitöskirja tarkastelee perusteellisesti 1960-luvun lopun ydinvoimaratkaisun taustoja ja toimijoita. Ks. myös Ruuskanen 2019, 255–257. Vesivoiman osuus Suomen sähköntuotannosta oli 60 prosenttia vuonna 1960, 26 prosenttia vuonna 1980 ja 23 prosenttia vuonna 2016. Vastaava osuus Ruotsissa on ollut 2000-luvulla 40–50 prosenttia ja Norjassa 97–99 prosenttia. Lapin teollistamisesta ks. ELKA. Stora Enso Oyj. Kemijärven tehtaat. Lapin teollisuustoimikunta. Osamietintö n:o 1–2. Helsinki 1960 ja 1961.

Tukkusähkön alueellisen porrastuksen vuoksi Pohjois-Suomen sähkö oli hieman muun maan hintaa halvempi 1950-luvulta lähtien. Eteläisen Suomen kuluttajat maksoivat Pohjois-Suomessa tuotetun sähkön siirtokustannukset. Pohjois-Suomen kulutuksen kasvaessa voimayhtiöt poistivat alennukset osittain vuoden 1973 tariffiuudistuksessa. Pyrkimys alennusten poistamiseen kokonaan nosti poliittisen vastarinnan ja alennukset palautettiin vuonna 1983. Suomen ja Ruotsin tukkusähkön aluealennuksista ks. Kerkelä 1985, 122. Alennusten muutoksista taustoineen laajemmin Kerkelä 1985, 120–134 ja 212–213.

16 Saarnisto arvelee Tornionlaakson historiassa, että vain Venezuelassa on suurempi bifurkaatio, kun Orinocojoen yksi haara virtaa Rio Negron kautta Amazonasiin. Saarnisto 1991, 33. Komiteaselvityksen mukaan Tärännönjoen bifurkaatio oli Tornionjoen vedestä keskimäärin 57 prosenttia. Kom. 9.12.1961, 24.

17 Kom. 9.12.1961. Suunnitteluprosessin aikana tehtiin komiteamietintöä laajempi kirjo erilaisia rakentamisvaihtoehtoja.

18 Järvikoski 1979, 81–83; Massa 1983, 119–120; Massa 1994, 242–244; Autti 2013; 2015; 2022; Schönach 2021, 125–126; Kauhanen 2014a.

19 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 1079. Prk. allasväen kokouksesta Korvasen koululla heinäkuussa 1958. Yliriestö muutti pian kantaansa. Asia selvitetään käsittelyosassa.

20 Lapin Kansa 15.4.1955. DI Castrén toki vesistösuunnittelijana tunki eturistiriidat Etelä-Suomen työtehtävistään. Hän mm. luennoi etuvastakohtien soveltamisesta vesistöolojen kehittämisessä. Uusi Suomi 17.3.1948.

21 Kemijoen latvojen säännöstelyaltaille antoi geologisen perustan Tannerin väitöskirja vuodelta

1915. Kemijoen rakentamisesta mm. voimataloudellisena kysymyksenä Kauppila 1962; Seppälä 1976; Säynäjäkangas toim. 2016 artikkelikirja; ympäristösosiologisena kysymyksenä Järvikoski 1974 ja 1979; Massa 1983 ja 1994; kunnallisverotuskysymyksenä Kerkelä 1985; Voimaa koskesta -teos 1991; vesirakentaminen alueamatieteellisenä kysymyksenä Luostarinen 1982 ja 1985; yrityshistoriana Hoffman 1993 (Pohjolan Voima Oy); Vuotos- ja Ounasjoki-kiistana Suopajärvi 2001; Kemijoen rakentamisesta ja Vuotos-oikeuden ajattelusta Löyttyjärvi 2011; Ounasjoen rakentamissuunnitelmista myös Laukkanen, Saarela ja Aitamurto 1981; saamelaiskysymyksenä vesirakentamisesta Mustonen et. al. 2010; P. Magga 2013 (teoksessa Ealli Biras); paikallisten suhtautumisena Autti 2013; Lokka-Porttipahdan sosiaalishistoriana Kauhanen 2014a; lukuisat Sodankylän säännöstelyaltaisiin liittyvät luonnontieteelliset (mm. kalatalous, kasvitieteelliset, linnusto, turve ja ilmasto) tutkimukset; lupapäätöstutkimukset mm. Nousiainen 1974; Sodankylän Lapin palikunnan poronhoidon muutoksista Lokka-Porttipahdan vuoksi Lenstra 1975; H. Magga 2010; säännöstelyaltaiden taloudellisista vaikutuksista mm. Niemelä 1991; Järvenpää 2003; Kemijoen lohesta Vilku 1974; Alaniska 2013; lohikiistoista myös Järvikoski ja Kylämäki 1981; paikallishistoriat (kunta- ja kylähistoriat). Poliittikalohkojen painotuksista ks. Ruuskanen 2019, 253, 255, 261 ja 271–272. Aihepiiristä myös mm. P. Aikio 2012; M. Aikio 1988; Siuruainen ja Aikio 1977; Autti 2013 ja 2022; Laukkanen, Saarela ja Aitamurto 1981; Havukkala 1964; Heikkinen 1997; Asp ja Järvikoski 1974; Järvikoski ja Kankaanpää 1976; Kauhanen 2014a; Kerkelä 1985 ja 2003; Leskelä 1958 ja 1962; Luostarinen 1982 ja 1985; Lähteenmäki 2017a; Magga 2003 ja 2010; Magga 2013a; Asp, Luostarinen ja Mäkinen 1978, Luostarinen ja Mäkinen 1980, Mäntylä 2016, Niemelä 1991, Nousiainen 1974; Magga ja Ojalehto 2013; Puuronen 2015; Ranta 2019; Karjalainen ja Reinikainen 2008; Risku 1975; Schönach 2021; Siuruainen 1976; Suopajärvi 1994, 1995 ja 1996; Vahtola 2000; Verta 1990; Väyrynen 2010.

22 Valkonen 2003, 11–24 ja 83–86. Myös Järvikoski 1979; Vahtola 1991; Massa 1994; Nyssönen 2000. Valtio aloitti Kemijoen koskien ostot jo ensimmäisen maailmansodan aikana. Kemijoen päärakentajayhtiö Kemijoki Oy syntyi poliittisten kiistojen sävyttämänä 1950-luvun alussa toteuttamaan valtiovoitoista vesivoimarakentamista. Poliittinen oikeisto vastusti Pohjois-Suomen vesivoimarakentamisen valtiojohtoista mallia. Asiaa on käsitellyt Urho Kekkosen teollistamispolitiikan osana muun muassa historian tutkija Matti Mäntylä. Ks. Mäntylä 2016; myös Mäntylä 2013 ja 2014. Pohjois-Suomen kehityshankkeista ennen aluepolitiikkaa ks. Hakkarainen 2008.

23 Asp, Luostarinen ja Mäkinen 1981, 25–31; Järvikoski ja Kylämäki 1985, 35–36.

24 Kerkelä on hyödyntänyt Suomen kehityshistoriassa tapuliteoriaa eli teollistuvan Suomen vienti perustui metsään. Ks. Kerkelä 2006, 70–81; Vahtola 1991 ja 2000, 39–64; Kiviniemi 1991; Bovellan 1989; Ukkola 1994; Kerkelä 1985 ja 2003; Kauhanen 2009.

25 Päivi Magga on käsitellyt vesistöarakentamisen vaikutuksia saamelaiskulttuuriin osana saamelaista kulttuuriperintöohjelmaa (Ealli Biras). Ks. Magga 2013, 196–197. Vrt. Vesivoiman kulttuuriperintö-hankkeessa (2020-luku) on koottu kulttuuriperintöä Oulujoen vesistön ja Luulajanjoen valjastamiseen liittyvistä ympäristöistä. Ks. Hirviniemi 2010; Paitsola ed. 2022.

26 Vrt. Seppälän reportaasikirja Kemijoen rakentamisesta; dokumentti Padottu voima – Kemijoen tarina 2014. Pohjolan Voimasta ks. Hoffman 1993.

27 Bör Torneträsk regleras? (1960); Lalander, Hjalmarsson ja Jonsson 1984; Voimaa koskesta 1991; Söyrinki 1962 ja 1965. Dosentti Paula Schönach viittaa Suomen ympäristöhistorian yleisesitykseen kirjoittamassaan artikkelissa (Tuhansien vesien maa) Tornionjoen rakentamattomuuden selityksenä rajajoen omistusoikeuskysymykseen. Ks. Schönach 2021, 125.

28 Mäntylä 2016, 108. Kekkosen aluepolitiikasta Mäntylä 2016, 47–48 ja 55. 1950-luvulla Pohjois-Suomi tarkoitti usein samaa kuin ”alikehittynyt alue”. Kekkonen erotti Oulun läänin ja Lapin läänin Pohjois-Suomen kokonaisuudeksi. Talousmaantieteilijä Ilmari Hustisch esitti 1960-luvun alussa kolmijaon, jossa Lappi ja Itä-Suomi (Oulujoen, Oulujärven sekä Sotkamon ja Pielisjärven pohjoispuolinen alue) edustivat Reuna-Suomea, Etelä-Suomi edusti Teollisuus-Suomea ja välissä oli Keski-Suomen ylimenovyöhyke, johon kuului myös Oulun seutu. Ylimenovyöhykkeellä oli sekä kehittyneiden että kehi-

tysalueen piirteitä. Hakkarainen 2008, 2–8. Tasavallan luonnonresurssien hyötykäytön tehostamisesta tuli Valtakunnansuunnittelutoimiston (29.6.1956 annettu asetus) yksi keskeinen tehtävä 1950-luvulta alkaen. Valtakunnan suunnittelutoimisto oli taustalla muun muassa Tornionjoki-hankkeessa. Valtakunnansuunnittelutoimiston päällikkönä vuosina 1956–1972 toiminut Väinö Herman Paavilainen (s. 1909, k. 1982) määritteli vuonna 1954 valtakunnallisen suunnittelun ensimmäiseksi ja kiireellisimmäksi tehtäväksi aloittaa valtakunnan ja sen osien voimavarojen jatkuva ja systemaattinen kartoitus. Vuonna 1956 Paavilainen linjasi, että harvaan asutussa Suomessa oli vielä laajoja, hyötyä tuottamattomia maa- ja vesialueita, huomattavia puu- ja muita raaka-ainereservejä sekä ilmeisesti myös malmi- ja muita kaivannaisiintymiä tuotannollisen toiminnan ulkopuolella. Ks. Ajo 1948; Paavilainen 1963; Helsingin Sanomat 12.10.1956, 20.1.1957, 28.8.1979 ja 4.1.1983; Etelä-Suomen Sanomat 10.7.1956 ja 29.9.1957; Maaseudun Tulevaisuus 10.4.1956; Uusi Suomi 5.1.1983; Moisio 2012, 132. Valtio ja paikalliset asetelmasta myös Nykänen 2022; Autti 2013. Ks. myös mm. professori Arvi Korhosen 1950-luvun kirjoitus sähköterrorista Laukkanen, Saarela ja Aitamurto 182, 181. Massa on viitannut siihen, että Kekkonen olisi Pohjois-Suomen teollistamisstrategiaa suunnitellessaan saanut ainakin epäsuorasti vaikutteita bošhevikkien luonnonvalloitusopista. Ks. Massa 1991, 296.

29 Jartti, Rantala ja Litmanen 2014, 27.

30 Leskelä 1958; Havukkala 1964.

31 Myllyntaus 1991a ja 1991b.

32 Leskelä 1958 ja 1962; Järvikoski 1973 ja 1979; Asp ja Järvikoski 1974; Järvikoski ja Kankaanpää 1976; Massa 1982 ja 1994.

33 Mm. Asp ja Järvikoski 1974; Lenstra 1975; Järvikoski 1979; Kantola 2004, 167–168; ks. myös Aikio 2010, 94–95. Mm. 1970-luvun Siuruan allaskeskustelusta artikkelikirja Ursin toim. 1975.

34 Leskelän laudatur-tyo Helsingin yliopistoon perustui maaliskuussa 1958 tehtyihin Lokan alueen haastatteluihin. Haastatteluotoksessa oli 62 taloutta 72:sta eli kattavuus oli 86 %. Lokasta 16, Korvasesta 24, Riestosta 17 ja Muteniasta 14 haastattelulla sekä yksittäisistä taloista 11 haastattelulla. Haastateltavista oli miehiä 40 ja naisia 42. Enemmistö haastateltavista oli 36–50-vuotiaita. Muut ikäryhmät (22–35 vuotta, 51–62 vuotta ja yli 62 vuotta) jakautuivat varsin tasaisesti. Sompion syntyneitä joukossa oli 53 ja muualla syntyneitä 29 henkilöä. Ks. Leskelä 1958. Sompion asukkaat ja tekojärvisuunnitelmat. Leskelä julkaisi pro gradunsa tiivistelmän Pohjois-Pohjalaisen osakunnan kotiseutujulkaisussa vuonna 1962.

35 Havukkala 1964.

36 Hustisch 1940 ja 1946; jatkosodan jälkeen ilmestyi mm. Edlhärjat Lappland (”Tuhottu ja Tulevaisuuden Lappi”). Suomen raaka-ainevarat hän julkaisi 1955. 1980-luvun tutkimuksesta mm. Luostarinen ja Mäkinen 1980; Luostarinen 1982 ja 1985.

37 Asp 1965, 190–193.

38 Järvikoski 1979, 23–31, 80–83, 162–164 ja liite 1. Vuosien 1970–1971 haastatteluaineisto koostui 107 haastattelusta ja 120 palautetusta haastattelulomakkeesta. Järvikosken liseniaattitutkimus ”Tekojärvet yhteiskunnallisena ilmiönä” valmistui vuonna 1973. Vrt. Nieminen 2022.

39 Autti 2013.

40 Foucault'n valta-analyysistä ks. Autti 2013, 30–39 ja 47–48. Foucault'n genealogian on nähty hylkäävän teleologisen ja deterministisen käsityksen jatkuvuudesta historian perustavana jäsenyyksenä. ”On siis sulkeistettava jatkuvuuden valmiit muodot, kaikki kyseenalaistamattomat ja täysivaltaisen pätevinä pidetyt synteetit. Niitä ei tuki pidä jäädä lopullisesti, mutta on järkyttävä mielenrauhaa, jolla ne hyväksytään”, ks. Foucault 2005, 39. Hän näki historian muunakin kuin aikalaistietoisuuden heijastuksena ja halusi historiantutkimukselta uskallusta aluksi ehkä vähäpätöiseltäkin vaikuttaviin tutkimuskohteisiin. Foucaultin perinteisiä valtateorioita täydentävistä näkökulmista ks. Patomäki 2020, 8–9. Ks. myös Peltonen 2006b, 227–229; Waarala 1998; Koivusalo 2010, 403.

- 41 Autti 2013, mm. 30–39, 40–42 ja 143–163.
- 42 Autti 2022, 94–95 ja 106. Ympäristötraumasta sodanjälkeisessä Suomessa ks. Autti 2022, 100–102. Myös Autti 2015b, 36–49; 2015c, 330–331; Autti 2013, 143–163; 2018, 308–333. Menetetyn paikan kysymystä on Talvivaaran kaivoksen kontekstissa käsitellyt kulttuuriantropologian näkökulmasta Anneli Meriläinen-Hyvärinen (2010). Vesistörakentamisen vaikutuksista Lapin ihmisten elämäkokemuksiin myös Nykänen 2022, 149–153. Sodankylän säännöstelyaltaat rakennettiin riippumatta paikallisten ihmisten mielipiteistä. Soklia on suunniteltu vuosikymmenet poronhoitajien kielteisistä näkemyksistä huolimatta. Toisaalta Ounasjoen valjastamisen kaatoi kansanliike.
- 43 Ns. uudessa sotahistoriassa, joka painottaa sodan psyykkisiä ja sosiaalisia jälkiä, on niin ikään puhuttu posttraumaattisista seikoista. Ks. Kivimäki 2018a, 34–57; Kivimäki 2018b, 94–115.
- 44 Aikio 1988.
- 45 Aikio 1988, 310; Aikio 2012; Väyrynen 2010; Muuttuvasta Sompiosta myös Teeriaho 2011. Uudessa alkuperäiskansoja koskevassa Pohjois-Amerikan totuuskomissiokeskustelussa on käytetty sisäisen kolonisaation käsitettä kuvaamaan sitä, kuinka kulttuurien, kielten ja identiteettien tuhoamisen seurauksena alkuperäiskansat eivät ainoastaan koe vihaa asuttajia kohtaan vaan voivat tuntea epävarmuutta ja itseinhoa. Ks. Ahonen toim. 2018, 9.
- 46 Kauhanen 2014a.
- 47 Massa 1983, 108–109; Massa 1994, 262–265; tuotannosta ks. mt. 286–287. Suomalaisessa ympäristöhistoriassa tapahtui merkittävä käänne 1900- ja 2000-luvun taitteessa. Massan väitöskirjan jälkeen ympäristöhistoriasta väittelivät mm. Ismo Björn (2000) metsien käytöstä, Simo Laakkonen (2001) vesiensuojelun synnystä Helsingissä ja Petri Juuti (2001) Tampereen vesihuollon historiasta. Martti Enbuske julkaisi yleisteoksen Pohjois-Pohjanmaan ympäristöhistoriasta vuonna 2010. https://blogs.helsinki.fi/envirohist/julkaisut/yh_suomessa. Luettu 27.4.2022. Vuonna 2013 ilmestynyt Päivi Maggan ja Eija Ojanlatvan julkaisu (toim. Ealli Biras) on saamelaisen kulttuuriympäristöhankkeen monipuolinen raportti.
- 48 Massa 1994, 15–18, 246 ja 268–269. Ryöstötalouden käsitteestä ja ekologisesta kolonialismista ks. Massa 1994, 14–23. Ryöstötaloutta on käytetty suomalaisessa keskustelussa myös esimerkiksi kydötyksestä, tervataloudesta ja järvenlaskuista. Esimerkiksi järvenlaskuista ryöstötaloutena Ernst Gustaf Palmén 1903. Tapuliteorian soveltamisesta eli paikallisen raaka-aineen varassa kehittyvän alueen kehitystiestä ks. Kerkelä 2006, 64–90. Tapuliteorian käytöstä myös metsäsektorin vaikutusta biosfäärialueen luonnon hyväksikäyttävän yhteiskuntajärjestelmän muotoutumiseen Björn 2000, 16. Vuotoksen ja Ounasjoen kamppailua tutkineen Suopajärven mukaan yleisönosastokirjoituksista välittyy viesti, että *”Lappia on riistetty, virastoitu, rauhoitettu, näivetetty, ryöstetty, museoitu ja kehitetty. Ja aina lappilaisten päiden yli: sanavaltaa omiin asioihin ei koeta olevan”*. Ks. Suopajärvi 1999, 20.
- 49 Keskustelusta mm. Valkonen 2003, 23. Vahtola 1990 (Suomen Kuvalehti 21.12.1990); Oulujoen vesistön rakentamisen puolustamisesta ks. Vahtola 2000, 39–64; Haapala 1991, 64; tiivis katsaus saamelaiskontekstissa Pääkkönen 2008, 264–268. Vrt. Kekkonen 1952; Mäntylä 2016. Teemasta myös mm. Potinkara 2015, 190–192; Mustonen et. al. 2000; Ranta ja Kanninen 2019; Lehtola 2015 ja 2022; Lähteenmäki 2006 ja 2017a. Asutuskolonialismin kiistämisestä historian tutkimuksessa mm. Enbuske 2008, 2012 ja 2013.
- 50 Massa 1994, 246.
- 51 Kettunen 2006, 221.
- 52 Valkonen 2003, 11–12, 25, 32–34 ja 81–86 ja 204. Diskurssissa on puhe kielestä. Diskurssi on ”puhetapa” tai ”keskustelu”, mutta se on laajempi kuin vain keskustelu. Se on määritelty ajatusten, käsitteiden ja todellisuutta kuvaavien luokittelujen kokonaisuudeksi. Se kattaa kaikki merkityksiä tuottavat yhteiskunnalliset käytännöt. Ks. Haila & Jokinen toim. 2001, 302. Diskurssianalyysi (mm. Juhila 2019,

erityisesti 371–397) kiinnittyy ja palautuu kieleen, ja se on tavallaan kielen vanki. Diskurssianalyytisessä teoriassa perusmääritelmälliset vaihtoehdot hahmottuvat kahtaalle: ontologiseen konstruktivismiin tai episteemiseen konstruktivismiin. Ensiksi mainitussa vaihtoehdossa tutkija lukee aineistojaan niin, että hän ymmärtää kielen jollakin tavalla kuvaavan tai heijastavan maailmaa. Jälkimmäisessä vaihtoehdossa tutkija näkee maailman merkityksellistyvän kielessä. Tekstin ulkopuolella on ontologinen todellisuus, esimerkiksi luonto, vaikka emme voisikaan saada suoraa tietoa siitä. Jälkimmäisessä vaihtoehdossa, episteemisessä konstruktivismissa, merkitykset realisoituvat omalla ainutlaatuisella tavalla. Se ei ota kantaa kielen ulkopuolella olevan todellisuuden olemassaoloon, vaan sen kiinnostus on siinä, miten puheet ja tekstit rakentavat kielen ulkopuolella olevan maailmaa. Vrt. Termien fysis ja natura kantamerkityksessä syntyä, kasvaa ja luoda. Ks. Väyrynen 2017, 110–112.

Hieman karrikoiden kielen ja maailman suhteen voi nähdä niin, että kielenkäyttö on väline, jolla saadaan tietoa tosiasioista. Toinen lähestymistapa on sitä, että kielenkäyttö ei ole silta todellisuuteen, vaan osa todellisuutta. Ks. Jokinen, Juhila ja Suoninen 2019, 17. Pauli Kettusen mukaan kielen merkitystä korostaakseen ei tarvitse väittää todellisuuden olevan vain kieltä ja diskursseja tai tutkijan kielellinen rakennelma, vaan perusasia on se, että ”maailman jäsentäminen, käsittäminen ja käsitteistäminen on inhimillisen toiminnan ja toimijuuden tärkeä ulottuvuus ja samalla kamppailun ja vallan kysymys”. Ks. Kettunen 2006, 222.

Tässä katsannossa terra nullius on tuotettu todellisuus. Tutkimukseni edustaa genrenä historiallista sosiologiaa, vaikka se sisältää etnografisia, retorisia ja kulttuurisen merkityksiä tuottavien prosessien elementtejä.

53 Vesistöarakentamisen argumentit eivät Valkosen mukaan sanottavasti eroa muusta Lapin luonnonkäyttöä koskevasta puheesta. Rajauksen perusteluista ks. Valkonen 2003, 17.

54 Eder 1998, 96.

55 Toivasella tervarajaseutu. Toivanen 2018, 50–60, 65 ja 76–77.

56 Tarkemmin terra nullius -käsitteen esittelyn yhteydessä. Historiantutkimuksessa on viime vuosina virinnyt myös Suomeen liittyvää uutta kolonialismikeskustelua mm. Historiallisessa Aikakauskirjassa, Historioitsijat ilman rajoja -yhdistyksessä (<https://historianswithoutborders.fi/>). Myös Lehtola 2022; Kulla, Lahti ja Lakomäki toim. 2022.

57 Suopajärvi 2001.

58 Suopajärvi 2001, 104; ks. myös 24–27 ja 160–161. Suopajärvi rakentaa Vuotos- ja Ounajoki-kamppailun analysoivan väitöskirjansa ranskalaisen sosiologi Pierre Bourdieun sosiaalisen tilan teoriaan pohjalle. Bourdieun teoriassa on neljä keskeistä käsitettä: kenttä, doksa, habitus ja pääoma. Myös Bourdieu ja Wacquant 1995.

59 Bourdieu 1995, 158–161.

60 Bourdieu 1977, 164–166.

61 Karjalainen ja Reinikainen 2008, 265–283; Kemijoen rakentamisen periodisoinnista mt. 269–274.

62 Vertailukohtana viittasin kirjallisuusesittelyssä Toivasen (2018) tervatutkimuksen kolmeen teoreettiseen kontekstiin.

63 Banner 2005; Dörrö 2013/2014; Geisler 2015; Hendlin 2014; Meral 2017; myös Koskenniemi 1984; Valkonen 2003; ja Junka-Aikio 2022. Suomalaisesta kolonialismikeskustelusta mm. Kujala 2019; Kullaa, Lahti ja Lakomäki toim. 2022; Saamenmaa-kontekstissa mm. Lehtola 2022, 157–188. Historioitsijat ilman rajoja -yhdistys on nostanut esille kolonialismikeskustelua. Ks. <https://historianswithoutborders>. Luettu mm. 4.3.2024.

64 Kerkelä 2006, 65–66. Ks. myös Kerkelä 2003, 129–159.

65 Terra nulliuksen aatehistoriallisesta taustasta mm. Hugo Grotius, Alberico Gentili, John Locke, Thomas Hobbes ja Samuel Putendorf; ks. Hendlin 2014, 145–148; käsitteen soveltamisesta Australiaan ks. myös Lindqvist 2006.

66 Asutuskolonialismissa alueelle tulevat uudisasukkaat ”eliminoivat” vanhat alkuperäisasukkaat joko väkivalloin tai assimilaation keinoin. Ks. Junka-Aikio 2022, 35. Kolonialismin muodoista tiiviisti Lakomäki, Lahti ja Kullaa, 2022, 20–24. Myös Merivirta, Koivunen ja Särkkä 2022 (Colonialism and the Sami), 20–24. Mm. Enbuske on huomauttanut, kuinka kansallinen asutushistoria on ahdettu länsisuomalaiseen maanviljelyskulttuurin kehitysmuottiin ja kuinka Pohjola asutettiin ikään kuin se olisi ollut ”tyhjä”. Ks. Enbuske (SKS:n toimituksia 924), 39. Lappiin on liitetty myös käsite *terra incognita* (tunteamaton maa, tutkimaton maa).

”Ei kenenkään maa” liittyi myös sodanjälkeiseen kulttuurikeskusteluun. Marjatta Rahikainen on todennut: *”In postwar Finland, at the time when modernism made its breakthrough in Finnish belles-lettres, no-man’s land was a metaphor that fascinated the literary set. A no-man’s-land was a narrow and highly dangerous zone, but it was, all the same, a realm of possibilities and potentials.”* Käsitteestä tuli metafora ”raadollisuudelle”. Ks. Rahikainen 1999, 46–47.

67 Banner 2005, 95–131; Dörrö 2013–2014; Hendlin 2014, 141–174. *”Under the civilization doctrine, all overseas territories could be freely occupied by the discover state, as they are non-sovereign territories in international law”*, Dörrö 2013–2014, 486; *”ei kenenkään omistuksessa oleva”*, ks. Joona 2019, 13; Koskenniemi 1992; Helsingin Sanomat 6.8.1993.

Suomalaisesta keskus-periferia-käsitteestä tutkimusalueeseen liittyen ja mm. vesivoiman rakentamisen siirtomaan / kolonialistisesta keskustelusta vrt. Mäntylä 2016, 11–16, 47–55; Mäntylä 2014, 259–274; kolonialismikeskustelusta saamelaiskontekstissa mm. Pääkkönen 2008, 264–268; Kuokkanen 2007, 142–152; Kanninen ja Ranta 2019; Lehtola 2022, 157–188. Lapin ryöstötalouteen liittyvistä tulkinnoista mm. Paasilinnan artikkelit Suomen Kuvalehdessä 2.11. ja 9.11.1990 ja professori Jouko Vahtolan vastinekirjoitus 21.2.1990. Vahtolan (1991) näkemysten kritiikistä ks. Kuokkanen 2007, 146. Pamfletti-kirjallisuudesta mm. Ripatti ja Kähkölä 1970, 53–54 ja 62–64. Kolonialismi on sinällään moniulotteinen, epämääräinen ja kiistelty käsite. Yleisesti kolonialismin yhtenä tunnuspiirteenä on pidetty ekspansiota, esimerkiksi luonnonvarojen ja työvoiman hyväksikäyttöä ja valtahierarkioita. Kolonialismiin on yleensä liitetty ”blue water doctrine”, eli siirtomaat ovat sijainneet Euroopasta katsottuna ”meren takana”. Ks. Kuokkanen 2007, 143. Pohjoisesta asuttajakolonialismista Kuokkanen 2020, 534–539. Suomalaisista yleisesityksistä Kujala 2019. Kujalan rajaus on ”meren takainen” kolonialismi. Kujala pitää saamelaisiin kohdistunutta sisäistä kolonialismia suurelta osin samanlaisena kuin sen pohjoisamerikkalainen tai australialainen versio alkuperäisväestöön nähden, mutta hän rajaa saamelaiskysymyksen pois yleisesityksestään. Ks. Kujala 2019, 17. Historiallisen Aikakauskirjan teemanumero 4/2020 ”Kolonialismi ja Suomi” keskittyy yksilöiden toimii kolonialismissa, suomalaisiin utopiyhteisöihin ja saamelaiskysymykseen. Saamelaiset ja kolonialismi -teemasta myös Ruuskanen, Schönach ja Väyrynen 2021, 11. Ks. myös Helsingin Sanomat 26.2.2022, saamelaisten totuus- ja sovintokomission pääsihteeri Anni-Kristiina Juuson haastattelu. Kolonialismi Suomen rajaseudulla (Gaudeamus Oy 2022, toimittaneet Rinna Kullaa, Janne Lahti ja Sami Lakomäki) sisältää kuusitoista artikkelia. Kirjan artikkeleilla ei ole kuitenkaan suoraan yhteyttä omaan tutkimusteemaani, mutta se antaa myös pohjoisten rajaseutujen vesirakentamisen historialle kontekstia.

Käytäntönä terra nullius -periaatteeseen on vedottu kansainvälisessä oikeudessa muun muassa Norjan ja Tanskan 1930-luvun kiistassa Grönlantiin liittyen ja 1970-luvulla esimerkiksi Länsi-Afrikan hallintaan liittyneessä kysymyksessä. Samoin vesipolitiikan käytännössä toisen maailman sodan jälkeen muun muassa Pohjolassa, Neuvostoliitossa ja Kanadassa Esimerkiksi vuonna 1967 Peacejokeen valmistuneessa Willonstonin säännöstelyaluetta on vettä 23 kertaa enemmän kuin Lokassa ja Porttipahdassa yhteensä. Grönlannin tapauksesta Koskenniemi 1984, 437. Vuonna 1975 kansainvälinen tuomioistuin käsittelee kysymystä, oliko Länsi-Saharan alue (Rio de Oro ja Sakiet el Hamra) terra nullius -aluetta silloin, kun Espanja oli ottanut sen siirtomaakseen. Ks. Koskenniemi 1984, 440. Huippuvuorista mm. Helsingin Sa-

nomat 1.7.1910 ja 14.6.1914; Suomen Kuvalehti 5.1.1995. Terra nullius- ajattelutavasta vesirakentamisen taustalla mm. Massa 1994, 200–201 ja 247; Suomen Kuvalehti 22.12.1995. Vesivoiman kansainvälisistä megaprojekteista 1900-luvun toisella puoliskolla ks. Radkau 2008, 256–257; Järvikoski 1979, 11–15.

68 Suomen Lappiin liittyvistä luontokäsityksistä Valkonen 2003, 25, 29, 76, 83–85, 88–89, 93–95 ja 99; Valkonen 2004, 229.

69 Joona 2019, 13; Pääkkönen 2008, 194–202. Saamelaisten vanhojen maa-alueiden rajauksen monitoroinnista problematiikasta Joona 2019, 348–376.

70 Hendlin 2014, 167. Käsitteestä ja sen varaan rakentuvien tulkintojen haastamisesta ks. Mustonen 2014, 67–73. Diskurssi on ”puhetapa” tai ”keskustelu”, mutta se on laajempi kuin vain keskustelu. Se on määritelty ajatusten, käsitteiden ja todellisuutta kuvaavien luokittelujen kokonaisuudeksi. Se kattaa kaikki merkityksiä tuottavat yhteiskunnalliset käytännöt. Ks. Haila ja Jokinen toim. 2001, 302.

71 Bourdieu 1991, 164–170; Bourdieu ja Wacquant 1995, 158–160.

72 Bourdieu 1977, 164–168, laajemmin (doksia, ortodoksia ja heterodoksia) 159–171; Bourdieu ja Wacquant 1995, 36–38 ja 99; Bourdieu 1991, 163–170. Bourdieu (Bourdieu 1991, 170) on itse määritellyt symbolisen vallan: *”Symbolic power – as a power of constituting the given through utterances, of making people see and believe, of confirming or transforming the vision of the world and, thereby, action on the world and thus the world itself, an almost magical power which enables one to obtain the equivalent of what is obtained through force (whether physical or economic), by virtue of the specific effect of mobilization – is a power that can be exercised only if it is recognized, that is, misrecognized as arbitrary.”* Doxa (kr.) on uskoa; Platon puhuu Menos-dialogissaan orthé doxasta; oikeassa olemista tietämättä tarkalleen, kuinka ja miksi. Jos hyve ei ole opeteltavissa, hyve ei ehkä olekaan tietoa, vaan pelkkää ”oikeaa mielipidettä” tai ”paikkansa pitävää luuloa”. Dialogissa Sokrates kehittää oppimista mieleen palauttamisena tai muistamisena. Ks. Platon 1999, 144.

73 Bourdieu ja Wacquant 1995, 26 ja 158–159.

74 Muun muassa Leena Suopajarvi (2001) hyödynsi Vuotos- ja Ounasjokikamppailuja tutkivassa väitöskirjassaan bourdieulaista teoriaa. Sanaksenaho on tutkinut myös muun muassa eriarvoisuutta ja luottamusta 2000-luvun taitteen Suomessa. Suopajarvi 2001, 24–26 ja 160–161. Pääoman perustyyppit taloudellinen, kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma. Sosiaalinen pääoma on se muoto, jossa itse kukin pääoman lajeista saa silloin, kun se havaitaan ja tunnustetaan legitimiin. Bourdieun teorian perusteet ja soveltamisesta suomalaisessa sosiologiassa ks. Sanaksenaho 2006, 25–42.

75 Foucault 2010, 344–345. Sanat ja asiat on yleisesti todettu vaikeaksi teokseksi. Kyseisen teoksen suomennoksessa Markku Koivusalon kirjoittamat jälkisanat ss. 374–413.

76 ” - - - perinteinen historia yritti ”painaa mieleensä” menneisyyden monumentit ja muuttaa ne dokumenteiksi. Se yritti saada puhumaan ne jäljet, jotka eivät itsessään useinkaan ole sanallisia, tai joiden vaikeaminen sanoo toista kuin mitä ne sanovat ääneen. Meidän päivinämme historia muuttaa dokumentit monumenteiksi - - - meidän päivinämme historia suuntautuu kohti arkeologiaa – kohti monumentin sisäistä kuvaa.” Foucault 2005 (1969), 16–17; Audi 1999, 320–321.

77 Schönach 2014, 112–113.

78 Toivanen 2018, 52.

79 Mm. Hannikainen, Danielsbacka ja Tepora 2018 artikkelit (esim. Kalela 2018 ja Kivimäki 2018b).

80 Autti 2015b, 36–49; Autti 2015c, 330–331; Autti 2022, 94–109; Autti 2015a; Autti 2013.

81 Jartti, Rantala ja Litmanen 2014; Mononen, Björn ja Sairinen 2018; Sairinen 2018.

82 Jartti, Rantala ja Litmanen 2014, 26–30 ja 36; Pettersson ja Suopajarvi 2018, 16–17. Sosiaalisen toimiluvan ongelmana on pidetty abstraktisuutta ja myöntämisen ja hylkäämisen prosessia. Toisaalta on

viitattu siihen, että toimilupa ei ole pysyvä. Lapin yliopiston tekemän mielipidetutkimuksen mukaan sodankyläläisistä 80 prosenttia hyväksyy kaivostoiminnan. Ks. Sompio 1.2.2017; Suopajarvi 2018, 61–63.

83 Sairinen käyttää käsitettä ”*Social Licence to Operate*”. Ks. Sairinen 2018, blogikirjoitus 24.5.2018. Kansainvälisen tutkimuksen perusteella Sairinen on jakanut kaivostoiminnan sosiaalisen toimiluvan eri asteet neljään tasoon: epäämiseen, hyväksyntään, suostumukseen ja vahvimpana tasona psykologiseen identifiointiin. Sairinen on myös todennut ympäristö- ja luonnonvarakysymysten olevan haasteellisia kysymyksiä, koska niissä joudutaan sovittamaan yhteen lukuisia erisuuntaisia intressejä, arvoja ja näkemyksiä sekä on toimittava alueellisesti ja ajallisesti useilla ulottuvuuksilla. Ks. Sairinen 2009, 149. Ajallisen ulottuvuuden tasot ovat terra nullius -oikeutuksen näkökulmasta hyvin tärkeä tunnistettava lähtökohhta.

84 Rannikko 2021, 147–172. Rannikko kutsuu lähestymistapaansa pienten lukujen tai alueiden maantieteeksi. Siinä tarkastellaan luonnonvarojen käyttöä paikallisen tason näkökulmasta.

85 Tutkimusaineiston luokittelusta muun muassa Ronkainen ym. 2020, 107–108. Historiantutkimuksessa tutkija harvoin luo itse tutkimusaineistonsa, vaan tutkimus on menneisyyden lähdepohjaista rekonstruktioita ja toiseksi dialogia menneisyyden ja sen tutkijoiden kesken. Sosiologiassa perussuunta on tutkimuskysymyksistä tutkimusaineistoihin.

86 Kalela on korostanut, että historiantutkijan esittämä tapahtuma ei ole omillaan elävä autonominen kokonaisuus, vaan se on sidoksissa tutkijan rekonstruoimaan kontekstiin. Historiaksi muuttumisen prosessi on tärkeää muillakin kulttuurin ja yhteiskuntatutkimuksen aloilla kuin historiantutkimuksessa. Ks. Kalela 2000, 34, 54–57. Kertomuksellisuudesta yhteiskuntahistoriassa ks. myös Lempa 1990.

87 Mikrohistoriallisesta metodisesta taustasta (skaalan pienentämisestä, poikkeamista, epätyypillisyyksistä ja vihjeistä) mm. Heikkinen 1995; Peltonen 1999; Kalela 2000. Mikrohistoria vastauksena historiallisen sosiologian dilemmaan ks. Suoninen 2001, 14–26. Historiallisen sosiologian mikrohistoriallisesta tutkimuksesta erinomaisena esimerkkinä on Risto Alapuron Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933. Alapuro 2001 (teoksen ensimmäinen painos 1994).

88 Gränö 2002, 244. Teemasta laajemmin Gränö 2001, 238–257. Menneisyys esiintyy yhä selkeämmin visuaalisena. Tutkimusaineistossa on valokuvia kulttuurisen jatkumon/katkeamisen hahmottamiseksi 1900-luvun alusta vesivoimarakentamisen aikaan. Lopulliseen teokseen otetuista valokuvista 22 on vesirakentamisen ajalta, yksi vuodelta 2009 ja kolme 2020-luvulta (vapaa Kattilakoski ja Jokkfallet sekä pakosiirretyn Väinö Ukkolan parakki). Tutkimuksen alkuperäisessä versiossa mukana oli myös taideoisio, mutta se rajautui pois.

89 Lappalainen 2002, 63.

90 Aineiston triangulaatiolla tarkoitetaan keskenään erilaisten aineistojen yhdistämistä. Ideana on saada mahdollisimman tarkka ja luotettava kuva tutkimuskohteesta, tässä menneisyydestä. Kysymys on paitsi detaljeista ja menneisyyden kuvan moninaisuuden ja moniäänisyyden tavoittamisesta myös useamman toisistaan riippumattoman lähteen kautta saatavasta tutkimuksen luotettavuuden parantamisesta. Aineiston eksigeenillä tarkoitetaan aineiston pilkkomista ja moninkertaista luentaa. Tämä tarkoittaa, että lähdeä tarkasti lukemalla siitä saattaa avautua useita sellaisia tasoja, jotka jäävät huomaamatta, jos lähdeä lukee orientoituneena vain yksittäiseen tutkimuskysymykseen. Ks. Schönach 2014, 109–110 ja 113–114.

91 Heikkinen 2018, 184–185. Heikkisen validointilistaan kuuluvat historiallisen jatkuvuuden periaate, refleksiivisyys, dialektisuus tutkittavan kohteen ja muun maailman välillä, toimivuuden periaate ja havahduttavuuden periaate.

92 Analyttisestä, synteettisestä, vertailevasta ja operationaalista menetelmästä historiantutkimuksessa Kirkinen 1987, 41–43.

93 Toivasen metodologiasta ks. Toivanen 2018, 50–80.

94 Narratiivisuuden ja retoriikan tutkimuksesta historiantutkimuksessa monipuolinen artikkeliko-

konaisuus on Kari Väyrysen ja Jarmo Pulkkinen toimittama Historian teoria. Lingvistiksestä käänteestä mahdolliseen teoriaan (2016). 1970-luvulla ranskalainen postmoderni filosofia nosti esille historian kerrottavuutta ja retoriikkaa. Alettiin puhua lingvistiksestä käänteestä. Perinteisessä historianfilosofiassa ja metodologiassa tehtiin selvä ero objektiivisen historiantutkimuksen ja historiallisen romaanin välillä. Kun narrativismi näytti johtavan relativismiin, tapahtui korjausliike ja alettiin puhua postnarrativismista, jossa palattiin osin perinteisemmälle objektivisuuden ihanteeseen hylkäämättä kielellistä käännettä.

Narratiivilla tarkoitetaan yleensä kertomusta, ajallisesti jäsentynyttä kuvausta tapahtumista. Eri narratiivissa perinteissä jo tapahtuma ymmärretään eri tavalla. Amerikkalainen yhteiskuntatieteilijä ja historioitsija William H. Sewell määrittelee ”tapahtuman” vain sellaiseksi, jolla on rakenteita muuttavia seurauksia. Narratiiveista ja niihin liittyvistä kiistoista historiallisessa sosiologiassa ks. Ruonavaara 2006, 44–63. Historiallisesta esityksestä myös Moilanen 2016, 124–130. Ruonavaara nostaa esille polkuriippuvuuden, jolla tarkoitetaan tapahtumien, ilmiöiden ja instituutioiden riippuvuutta erityisistä historiallisista kehityskuluista.

Narratiivien analyysin ja narratiivisen analyysin käsitteellisestä erosta tiiviisti Heikkinen 2018, 181. Etnologit Jyrki Pöytä Jyväskylän yliopistosta on huomauttanut ajan ja narratiivisuuden tiivistä suhteesta, että toteutuneiden vaihtoehtojen väliset kytkennät perustellaan yleensä kausaalisesti eli juoneistamalla. Näin asiantilojen sattumanvaraisuudet eli kontingenssit siirtyvät syrjään. Tapahtumien virrasta luulemme selkeästi ymmärtävämmä, mitkä kehityskulut olivat todennäköisiä ja mitkä mahdollisia. Pöytänsä mukaan suuri osa tästä ymmärryksestä on pelkkää jälkiviisautta, menneen narratiivisoinnin tulosta. Lähdeaineiston monipuolisuudella voi yrittää välttää satunnaisuuden karikkoja. Narratiivi kuitenkin vaikuttaa tulkintaan. Pöytä 2015, 79. Muun muassa Lempalla on Pöytästä poikkeava tulkinta. Hänen mukaansa yhteiskunnallinen toiminta ja olemisen kontingenttisuus on ihmisten todellisuuteen kuuluvaa. Ks. Lempa 1990, 213. Historiallinen näkökulma on sinällään relatiivinen ja siinä mielessä kriittinen.

Historiallisen sosiologian yksi keskeinen keino analysoida kohteitaan on rakentaa niistä jäsentyneitä tapahtumakuvauskuksia. Ks. Ruonavaara 2006, 34. Tämä linjaus on lähtökohtani.

95 Massa suhtautuu kriittisesti menetelmäfetisismiin, jolla hän tarkoittaa sitä, että tutkimuksessa aletaan pitää tärkeämpänä asiana hienostunutta menetelmää eikä reaalia maailman ratkaisua vaativaa tutkimusongelmaa. Massan mukaan on turha kuvitella, että menetelmissä olisi jotakin yliluonnollista ja ne korvaisivat tutkimusongelman hallinnan ja ratkaisemisen. Massa korostaa teorian merkitystä. Teoria on tutkijan mahdollisuus saavuttaa vuorovaikutus aikaisemmin samaa aihetta käsitelleiden tutkijoiden kanssa. Teoriasta löytyvät avaimet menetelmiin ja aineiston valintaan, analyysiin, tuloksiin ja niiden pohdintaan. Ks. Massa 2014, 25. Pohdin tutkimusprosessin aikana Atlas.ti-ohjelman hyödyntämistä, mutta historiallisen arkistoaineiston ja monikerroksellisen kokemusaineiston analysointivälineeksi ohjelmisto tuntui päälle liimatulta. Digitaalisen sanomalehtiarkiston hakupalvelu oli toimiva apuväline.

96 Koponen ja Saaritsa 2019, 13. Historiallisen sosiologian teoreettisen näkökulman perustaa on luonnehdittu joko historiaan pohjautuvaksi, historiallisesti ehdolliseksi tai ongelmasuuntautuneeksi. Ks. Ruonavaara 2006, 36; Ruonavaara 2004, 21–34. Oma tutkimukseni on historiaan pohjautuvaa, koska se rakentuu ajallisesti ja paikallisesti määriteltäviin tapauksiin ja sen teoreettinen työkalu pohjautuu aineistoluentaan. Kontekstiin syventymällä ja tapahtumaketjuja erittelemällä teoreettinen työkalu on lähellä konkretiaa.

97 Lempa 1990, 208–217. Lempan mukaan kertomuksen käsitteen historianfilosofia ensinnäkin aristoteeliseen ja poeettiseen perinteeseen liittyen pukee historian ymmärrettävään muotoon. Toisena tarkastelutapana poliittisen ja sosiaalishistorian vastakkaisuus, jossa edellinen on jäsentynyt tapahtumahistoriana ja jälkimmäinen rakennehistoriana. Kolmas tapa on ymmärtää historiallinen kertomus niin tutkimuksen kuin historian esittämistä organisoivaksi periaatteeksi. Ks. Lempa 1990, 213–214.

98 Kalela 2000, 36; historia rakennelmana ks. Kalela 2018, 42–45. Ks. Helsingin Sanomat 7.12.2022. Dekonstruktioilla viitataan yleensä filosofi Jacques Derridan kirjoituksiin. Hänelle dekonstruktio on metodi purkaa tekstiin liittyviä ristiriitoja ja umpikujia. Käytettyjen sanojen merkitys liittyy myös niihin, joita ei käytetty tai sanotaan myöhemmin. Ks. Audi 1999, 209–210; Salonen 2008, 53.

99 Kalela 2000, 62–63. Tutkijan on samanaikaisesti sekä rekonstruoitava vastapuolen näkemykset että puolustettava omaa tulkintaansa niitä vastaan. Ks. historian tutkimuksen etiikasta Kalela 2017, 92–117. Kalela viittaa venäläiseen keskiajan tutkija Aaron I. Gurevichiin.

100 Historiantutkimuksen argumentaatiosta ja rekonstruktiosta mm. Kalela 2000, 54–60; historian-tutkijan velvoitteista Kalela 2000, 62–64. Ks. myös Kalela 2017, 28. Historiantutkimus ei ole valintaa syyttäjän tai puolustusasianajan välillä, vaan tutkijalle riittää tämän ristiriidan tunnistaminen. Eettisen lähtökohdan lisäksi tarvitaan kriteerejä väitteiden kestävyuden arvioimiseen. Historiantutkija rekonstruoi voidakseen argumentoida. Rekonstruktiota määrittää ”toden sanominen” eli johdonmukainen ja uskottava kuvaus sekä argumentaatiota puolestaan ”hyvin sanominen” eli viime kädessä tiedeyhteisön arviointi tutkimuksen totuudenmukaisuudesta, hedelmällisyydestä ja uuden tiedon tuottamisesta. Kalela on nostanut esille kaksinkertaisen todenmukaisuuden: yhtäältä tutkimuskohteen ja toisaalta yleisönä olevien ihmisten näkökulmasta. Ks. myös Lappalainen 2002, 55–65.

101 Hannu Ruonavaara on kuvannut historian ja sosiologian tutkimusperinteen tasapainottamisen ongelmaa (toisaalta ajallisen ja paikallisen kontekstin tarkkaa huomioon ottamista ja toisaalta menemistä yli yksittäisten tapausten) historiallisen sosiologian dilemmaksi ja pysyväksi ongelmatilanteeksi. Toisaalta monet sosiologit eivät ole nähneet historiassa ja sosiologiassa mitään periaatteellisia eroja, koska molemmat tutkivat rakenteen ja toiminnan nivoutumista yhteen ajassa. Ks. Ruonavaara 1995, 260; 2005, 22. Nykyään varsin yleisesti jaettu käsitys näkee historian yhteiskuntatieteenä. Etenkin sosiaalishistoriaan on kuulunut vuoropuhelu historiallisen aineiston ja teoreettisen työkalujen kanssa. Historian ja sosiologian suhteesta ja teoreettisen tutkimuksen ja historian ainutkertaisuuden kysymyksestä ks. talous- ja sosiaalishistorioitsija Tero Toivanen 2018, 50–57. Marja Suonisen mukaan mikrohistoria voisi olla yksi vastaus historiallisen sosiologian dilemmaan. Mikrohistoriallisella otteella laajaan rakenteelliseen kokonaisuuteen voi saada lisäarvoa. Läheltä katsottuna voidaan tarttua johonkin sellaiseen, jota ei näy kokonaisuutta katsoen ja päinvastoin. Toisaalta mikrohistoriallinen näkökulma pakottaa kysymään, mihin suurempaan joukkoon nähden yksi mikrohistoriallinen tapaus tai yksikkö voi olla tyypillinen tai poikkeuksellinen. Ks. Suominen 2001, 14–26. Anthony Giddensin väitteestä, että historialla, maantieteellä ja sosiologialla ei ole mitään oleellista metodologista eroa, ks. Knuutila ja Paasi 1995, 29. Kaikki sosiaaliset ja kulttuuriset prosessit konstituoituvat tilassa ja ajassa, ja sosiaalinen aika ja tila saavat merkityksensä näiden prosessien kautta. Alapuro 2010, 149; vrt. myös Skocpol ed. 1984. Suomen historian professori, emeritus Antero Heikkisen (Heikkinen 1993, 41) mukaan mikrohistoriallisen tutkimuksen tavoitteet voivat olla korkealla abstraktiotasolla, mutta abstraktioon on syytä näyttää tie mahdollisimman konkreettisesti. Tässä tutkimuksessa olen yrittänyt toimia tämän ohjeen mukaisesti. Mikrohistoriasta myös Peltonen 1999 ja 2006a.

102 Kokemuksen käsitteestä mm. äärellisyyden kohtaaminen: kokemuksen filosofisesta käsittehistoriasta Backman 2018, 25–40; Kokemuksen tutkimuksen metatieteestä Kukkola 2018, 41–63 ja Fenomenologisen, hermeneuttis-fenomenologisen ja narratiivisen kokemuksen tutkimuksen käytännöistä Tökkäri 2018, 64–84. Kokemushistoriallisen elämäkertatutkimuksen logiikasta Latomaa 2014, 131–136.

103 Peltonen 1999, 91.

104 Moilanen ja Räihä 2018, 68.

105 Karjalainen 2013, 25.

106 Peltonen 2020; Helsingin Sanomat 17.5.2020.

107 Toivanen 2018, 51–52. Vrt. esim. saksalainen historische Sozialwissenschaft ja amerikkalainen social science history. Ks. Haapala ja Lyod 2018, 11–12. Eri tieteiden perusselitysmalleista: deduktiivis-nomologinen, funktionaalinen ja geneettinen; praktisen syllogismin käsitteestä humanistisessa ja yhteiskuntatutkimuksessa ja historiasta idiografisena tieteenä ks. Haaparanta & Niiniluoto 2016, 122–127. Sosiologiassa teoria ei ole rakennusteline, joka voidaan työn valmistumisen myötä heittää pois, vaan teoria on kiinteä osa työn arviointia.

108 Koskivirta ja Lidman 2017, 15.

109 Vastuullisesta historian tutkimuksesta ja tietosuojasta Vainio-Korhonen 2018a ja 2018b; vastuullisesta historiasta Vainio-Korhonen 2017, 29–47.

110 www.suomentietokirjailijat.fi. Kunnianloukkaus ja yksityiselämää loukkaavan tiedon levittäminen. Julkaistu 3.4.2018. Satu Lundelin ja Aleksis Saramaa.

111 <https://tietosuoja.fi/aineiston-havittaminen-anonymisointi-tai-arkistointi-tutkimuksen-paattyessa>. Luettu 1.4.2022.

II luvun lähdeviitteet

112 Ks. Niiniluoto 2003, 31.

113 Historiantutkimus ja historiankirjoitus eivät ole sama asia. Kaikki historiantutkimus on historiankirjoitusta, mutta kaikki historiankirjoitus ei ole historiantutkimusta. (Kalela.) Yhä useammat historioitsijat ovat hylänneet rankelaisen ”*wie es eigentlich gewesen ist*” -näkökulman, koska menneisyys ei ole yksiselitteisesti rekonstruoitavissa. On rehellisempää väittää menneisyyden tapahtumasta tietyllä todennäköisyydellä kuin varmuudella. Toisaalta on kyseenalaista, missä määrin jaottelu historiankirjoitus vs. historiantutkimus on järkevää. Ks. Kalela 2000, 14–15; Toivanen 2018, 38–39. Kalelan mukaan historia inhimillisenä rakennelmana on se yhteiskunnallinen konteksti, jossa historiantutkijoiden tulisi ajatella oman työnsä oikeutusta. Ks. Kalela 2018, 42.

114 Vrt. mm. Oinas-Kukkosen Finalaska-tutkimus (2017); kontrafaktuaalisuudesta ks. Lähtenmäki 2016, 171–206.

115 Tanskanen 2000, 84; Laurén 2006, 20; Kom. 12: 1951, 82–83.

116 Ks. Auer ja Teerimäki 1982, 129. Tornionjoki-hankkeessa kaikki Ruotsille kuuluva energia suunniteltiin koottavaksi Letsissä Luulajajoen varrella ja Suomelle kuuluva osuus Petäjäskoskella Kemijoen varrella. ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 731. PM. 31.3.1962.

117 Järvisyysaste (%) Tornionjoessa 4,6, Kemijoenjoessa 2,9, Kalixjoessa 3,0, Luulajanjoessa 7,8 ja Oulujoenjoessa 12,7 prosenttia. Kom. 9.12.1961, 28. Ruotsissa suuresta järvirikkaudesta huolimatta säännöstelyaltaiden rakentaminen eteni 1950-luvulla vesivoiman rakentamisen rinnalla ja säännöstelymahdollisuuksia toivottiin voitavan parantaa lähimmän kymmenen vuoden aikana. ELKA. Imatran Voima Oy. 766. DK. 620. 92, 5.

118 Järvikoski 1979, 71; Voimaa koskesta 1991, 117; Kauhanen 2014a, 12; Talouselämä nro 51/1944, 945. 1950-luvulla Kemi- ja Ounasjoen vesistöön suunniteltiin Lokan ja Porttipahdan lisäksi Kurkkion, Tepaston, Kuttuvaaran, Meltauksen, Mukkalan ja Saijan altaita.

119 Pohjoismainen vesivoimakomitean raportti (1958) määritteli Pohjoiskalotin etelärajaksi Suomessa Oulujoen, Ruotsissa Ängermanjoen, ja Norjasta alueeseen katsottiin kuuluvan Norrlandin, Tromsan ja Finnmarkin maakunnat sekä Nord-Trödelagin järvistä Faxjokeen virtaavat latvajoet. Rakennuskelpoiset vesivoimat laskettiin keskimääräisissä vesisuhteissa olevan kaikkiaan noin 87 miljardia kWh vuodessa. ELKA. Imatran Voima Oy. 766. DK. 620. 92, 3–4.

120 Schönach 2021, 125.

121 A-vaihtoehdossa yhteiseksi energiantuotannoksi laskettiin 10 100 GWh/v, B-vaihtoehdossa 9 400 GWh/v ja C-vaihtoehdossa 7 900 GWh/v. Kom. 9.12.1961, 106–108; Näslund 1963, 52, 58 ja 63; Suomen Sosialidemokraatti 24.7.1962 ja 25.7.1962; Uusi Suomi 24.7.1965 ja 25.7.1962. Kiirunan kokoukseen osallistuivat myös Norjan pääministeri Einar Gerhardsen ja Ruotsin pääministeri Tage Erlander. Vuoden 1960 Tornion Pohjoiskalotti-kokous linjasi vesivoiman hyödyntämisestä, että voimalaitosten rakentamista pitäisi tarkastella ”nimenomaan Pohjoiskalotin kannalta”. Ks. Uusi Suomi 8.3.1960. Luonnonvarojen resurssiluonteesta ja uudesta teknologiasta ks. Herranen 1996, 9 ja 11. Vuoden 1919

valtiopäiville Koskivoimatoimikunnassa laaditun ehdotuksen mukaan maan edut vaativat valtiovallan määräysvaltaa suurempiin vesivoimiin. Ehdotuksen mukaan yli 500 hevosvoiman vesivoimatahoa antava koski siirtyisi korvauksetta valtiolle, jos omistaja ei rakentaisi sitä 25 vuodessa. Lakiehdotus jäi talousvaliokuntaan. Ks. Herranen 1996, 53–55.

122 Kom. 9.12.1961,106–108.

123 Kekkosen teollistamispolitiikasta ja sen tavoitteista ks. Mäntylä 2016; vesivoimasta etenkin ed. ss. 90–113. Mäntylän näkökulma on Kekkosesta Pohjois-Suomeen; keskukselta periferiaan; Kansan Arkisto. SKDL. Lapin piirijärjestö Ca. 1945–1959. Edustajakokous 1958; Näslund, 1963, 52.

124 Mm. Massa 1994, 204–205; vrt. Mäntylä 2016; 1950-luvun Kekkosen talouspolitiikasta maantieteilijä Moisio 2012, 75, 83–84; ks. myös Koivuniemi 2018, 229; yleisemmin vesirakentamisen ns. toisesta aikakaudesta Massa 1983, 108–109. Sodanjälkeisestä Lapin teollistamisesta myös ELKA. Stora Enso. Lapin teollisuustoimikunta 1 ja 2.

125 Kom. 12: 1951, 9 ja 86–87.

126 Vrt. Abiskon kansallispuisto Ruotsissa ja Sompion luonnonpuisto Lokassa.

127 Norrbottenista Boström ja Domeij 2008, 6–7, 155, 182–195 ja 214–215; Helsingin Sanomat 17.7.1966 ja 21.7.1991; Näslund 1963, 58.

128 Kansainvälisistä 1960-luvun esimerkeistä Järvikoski viittasi ääritapauksena Rhodesian Kariban-järven altaan pakkomuuttoihin, joissa toistasataa ihmistä kuoli äkillisesti vuoden kuluessa muutosta. Ks. Järvikoski 1973, 23.

129 Suomen Asetuskokoelma 62/1960, § 3.

130 Joeksi sanotaan sellaista virtaavan veden uomaa, jonka keskivirtaama on vähintään 2 m³/s.

131 Voimaa koskesta 1991, 14 ja 192. Tärännön bifurkaatiosta Saarnisto 1991, 33–36. Suunnitteluorganisaatio käytti etupäässä vakiintuneita suomen-, ruotsin- ja osittain saamenkielisiä ja meänkielisiä paikannimiä. Vakiintuneen tavan mukaisesti käytän Tornionjärvi- ja Kalixjoki-nimitystä (vrt. taulukoissa mm. Gällivaara, Överkalix ja Nederkalix). Myös ruotsinkielisessä aineistossa käytettiin esimerkiksi Hietanie-meä, ei Hedenäset-muotoa. Ottaen huomioon Länsipohjan kielitilanteen ratkaisut eivät ole neutraaleja. Tässä ei ole kuitenkaan mahdollisuutta syventyä paikannimistöön tarkemmin.

132 Ruotsin puolen Tornionjoen Vakkokosken rakentamista esitettiin jo 1900-luvun alkuvuosina. Ks. Vattenfall 1984, 21. Ensimmäisen maailmansota vaikeutti polttoaineiden saantia ja vauhditti myös Suomessa valtiovallan kiinnostusta vesivoiman rakentamiseen. Ks. mm. Auer & Teerimäki 1982, 19–2; Herranen 1996, 53–55.

133 KA. Valtion vesivoimatoimikunta. Vesistöselvitykset. Hg:2; Tornionjoen 1900-luvun alkupuolen koskikaupoista kuulutuksia, valtakirjoja ja maksudokumentteja ELKA. IVO 766. # 1084. Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1915–1945: Kauppaan liittyvistä omistusepäselvityksistä (1918 vp – V.M. – Esitys N: 18; Suomen Sosialidemokraatti 5.10.1928; Turunmaa 6.10.1928; Helsingin Sanomat 6.10.1928; Keskipohjalainen 9.10.1928; Suursavolainen 9.10.1928; Kauhanen 2020b; Teerijoki sivua lyhyesti Kukkolan kosken rakentamista Karungin historiassa. Ks. Teerijoki 2021, 254–257.

134 Senaatti asetti vuosina 1905 ja 1906 kaksikin eri komiteaa selvittämään rautateiden sähköistämistä asiaa. Rautateiden sähköistämistä yritti viedä eteenpäin 1900-luvun alussa Rautatiehallituksen ja Valtionrautateiden pääjohtaja Kustaa Bernhard Wuolle (ent. Wennerblom, s.1876 Tampereella, k. 1962 Helsingissä). Teknillisen korkeakoulun yleisen konetekniikan ja teollisuustuotannon professorina tämä entinen pääjohtaja ja entinen senaattori selvitteli rautateiden sähköistämistä myös 1920-luvun puolivälissä. Rautateiden sähköistämisen perustelut liittyivät kivihiihen tuonnin supistamiseen, puuraaka-aineen säästämiseen, koskivoiman saamiseen yleiseen hyötykäyttöön ja rautateiden tehokkuuden parantamiseen. Bernhard Wuolle oli puolen vuosisataa Suomen sähköistämisen johtavia asiantuntijoita. Hänet valittiin

vuonna 1917 Imatran voimalaitosta toteuttaneen koskivoimatoimikunnan puheenjohtajaksi. Wuolteen näkemyksen mukaan valtakunnan rationaalinen sähköistäminen edellytti Vuoksen, Kymi- ja Kokemäenjoen vesivoiman rakentamista aluksi jokien lähialueilla niiden omista ”voimapiireissä”, toisin sanoen jokien kosket piti rakentaa ensin paikallista sähkönkulutusta varten. Wuolteen vastustuksesta huolimatta Imatran energiaa siirrettiin aina Turkuun saakka. Ks. Herranen 2007, 718–720.

135 Herranen 1996, 56; Kauhanen 2020b; Hoffman 1993, 18; Helsingin Sanomat 18.2.1928; J. Castrénin poliittisesta ja talouselämän urasta tarkemmin Bauters 2003, 148–149. Jalmar Castrénin rautatieselvitys Petsamoon valmistui vuonna 1923. Oulujoen rakentamissuunnitelmista ennen jatkosotaa kirjoittajan julkaisematon esitelmä Utajärven kotiseutupäivillä 4.7.2021.

136 KA. Valtion vesivoimatoimikunta. Vesistöselvitykset. Hg:2.

137 Rantatupa 1988, 234; keskustelusta Pohjolan Sanomat 22.2.1921, 16.1.1926, 18.2.1926, 27.2.1926, 5.3.1926, 6.1.1928, 11.4.1929, 24.2.1929, 13.4. 1929, 30.4.1929, 1.5.1929, 30.12.1931, 15.6.1933 ja 28.9.1935; Helsingin Sanomat 18.2.1928 ja 29.5.1935; Uusi Suomi 5.5.1935; KA. Valtion vesivoimatoimikunta. Hg:2.

138 Kom. 1938:8, 146–147.

139 Suomen Sosialidemokraatti 13.11.1940.

140 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 940. Bersgrädet Berndt Grönblom Vattenkraft för Kolari Jaapakoskiverket 13.11.1943. Vuorineuvos B. Grönblom (s. 1885 Turussa, k. 1970 Helsingissä) oli eturivin talousvaikuttajia, Imatran rautatehtaan suunnittelija ja hänellä oli paljon valtiollisia tehtäviä. Hän oli useiden komiteoiden jäsen ja muun muassa Petsamon nikkelikaivosneuvottelukunnan jäsen vuonna 1940 ja kuului taloudellisena asiantuntijana syksyn 1944 aselepovaltuuskuntaan. Ks. Bauters 2004, 324–326.

141 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 957. PM. 7.4.1961.

142 Helsingin Sanomat 23.1.1953, 16.1.1954, 29.7.1954, 4.7.1977, 25.6.1979 ja 7.9. 1987; Hakala 2017, 12–13 ja 26–30; Voimaa koskesta 1991, 193; Hoffman 1993, 18–19; KA/Oulu. Lapin vesipiiri II. Fa:5. Suomen puolella Tornionjoen vesistöalueella säännöstellään voimatalouden tarpeisiin kolme Tengeliöjoen järveä: Raanujärvi, Vietonen ja Portimojärvi. Ruotsin puolella Tornionjoessa on Pajalan alapuolella pieni Köngäksen voimalaitos.

143 Komitean tehtävänä oli laatia teknilliset suunnitelmat kustannuslaskelmineen Tornionjoen ja Kalixjoen vesivoimarakentamisesta, valmistaa hallinnollisen ja juridisen käsittelyn suuntaviivat ja tutkia yleisten vesioikeussopimusten tarve Suomen ja Ruotsin sekä Suomen ja Norjan välillä.

144 Pohjoiskalotin rajauksesta ks. viite satayhdeksäntoista. Imatran Voima laati alustavan Muonionjoen porrastussuunnitelman jo vuoden 1959 alkupuolella ennen virallista tehtävän saantia. ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 731.

145 Ruotsissa keskustelu valtiollisesta vesirakentamisesta ja sähkötuotannosta alkoi 1890-luvulla. Asia liittyi kiistelyyn Göta-joen Trollhättanin rakentamisesta. Ruotsin valtio hankki Trollhättanin omistusoikeuden itselleen vuonna 1906. Ruotsin valtion vesivoimahallinto, alallaan ensimmäinen maailmassa, perustettiin vuonna 1909. Vattenfall 1984, 18–28; Herranen 1996, 41. Norjalla on Venäjän jälkeen Euroopan suurimmat vesivoimavarat. 1920-luvulla Norjassa valtio aloitti erityisesti Kaakkois-Norjassa eräitä suuria voimalaitoshankkeita. Noren voimalaitos valmistui vuonna 1928. Ks. Herranen 1996, 42–44.

146 Nordiska rådet 1957. Rekommendation NR 12/1957.

147 Kerkelä 1985, 55.

148 KA. Suomen Luonnonsuojeluyhdistys. Kansio 15. Aihepiiristä myös Söyrinki 1962, 242–243.

149 Hoffman 1993, 32.

150 KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja Vesistöjen säännöstelytoimisto. Hg:14. Vuoden 1964 lopulla

valtio omisti Tornionjoen vesivoimasta 20,4 prosenttia, Imatran Voima Oy 46,9 prosenttia, jakokunnat 14,8 prosenttia ja muut yhtiöt 17,9 prosenttia. Vastaavasti Muonionjoesta valtion osuus oli 63,1, Imatran Voima Oy:n 4,8 ja jakokunnat 32,1 prosenttia. ELKA. Imatran Voima Oy 766. # 943; 1960-luvun omistusuusuksista myös 766. # 957.

151 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 738.

152 Ensimmäisessä luokassa olivat Kukkolankoskesta Ylivojakkalan jakokunnan, Kattilakosken Koskenalun (Rn:o 21), Pellon-Jarhoisen (Rn:30) ja Kassanivan–Hietasen–Väylänpään (Rn:o 22) vesialueet. Toisessa luokassa olivat Kattilakosken Aittomaan (Rn:o 11), Karpin ja Niemelän jakokunnat, Valkeakosken Alatalon (Rn:o 37 ja Pellon jakokunnan, Pello-Jarhoisen Jalomaan (Rn:o 27), Hirstiönien (Rn:o 30), Kaskenniemen (Rn:o 26), Kolarin Hietasen (Rn:o 21) ja Muonionniskan jakokuntien vesialueet. Kolmannessa luokassa olivat Vuennonkosken Kainuun Voiman, Kattilakosken Kaulinrannan ja Juoksengin jakokuntien, Valkeakosken Mämmilän (Rn:o 1), Ääverkosken Uusitalon (Rn:o 21) ja Ääverkosken jakokunnan, Muonion Reponiemen jakokunnan ja Ylimuonion lisämaan jakokunnan vesialueet. Neljännteen luokkaan kuuluivat Alavojakkalan jakokunnan, Vuennonkosken Kotakosken (Rn:o 32) ja Korven Voiman (Rn:o 33), Kattilakosken Juoksengin lisämaan jakokunnan ja Turtolan jakokuntien, Muonion Aarrenivan (Rn:o 36), Kihlangin (Rn:o 2n), Korkeamaan (Rn:o 7n), Palojoensuun ja Lanttoniemen jakokuntien vesialueet.

153 ELKA. Imatran Voima Oy 766. # 728; Kansan uutiset 16.6.1961 ja 12.7.1961; Pohjolan Sanomat 1.10.1959, 12.7.1961, 27.9.1961, 21.3.1962 ja 29.10.1964; Suomen Sosialidemokraatti 17.6.1961 ja 14.10.1962; Uusi Suomi 18.6.1961, 12.7.1961, 23.12.1961, 15.1.1962, 9.3.1962 ja 15.10.1962; Voimaa koskesta 1991, 305–306. Vuoden 1962 lopulle Imatran Voima Oy käytti lähes 110 miljoonaa markkaa koskikauppoihin.

154 Helsingin Sanomat 1.12.1961; Uusi Suomi 1.12.1961; Länsiraja 31.3.1961.

155 ELKA. 766. I/II # 244 ja # 953.

156 N. Saarivirralle kertyi lukuisia luottamustehtäviä. Hän oli mukana Vesivoimayhdistyksessä, Voimalaitosrakentajien liitossa, Suomen Rakennusteollisuusliitossa ja Voimalaitosten työnantajaliitossa. Hän oli asiantuntija useissa komiteoissa: urakka- ja uittokomiteassa, vaelluskalatoimikunnassa ja Pohjois-Suomen lohikomiteassa. Hän oli Suurpadot- (Grands Barrages) ja Maailman voimakonferenssin Suomen osastojen puheenjohtaja. Tehtävät toivat ulkomaanmatkoja Yhdysvaltain Tennessee-laaksoon, Neuvostoliittoon, Skotlantiin, Keski-Eurooppaan, Skandinaviaan, Intiaan, Japaniin ja Australiaan. Kuva 003; Kauhanen 2021.

157 1960-luvun alussa Imatran Voima Oy:n johtokuntaan kuuluivat toimitusjohtaja Heikki Lehtonen, apulaistoimitusjohtaja, DI Fredrik Bollmann, johtajat diplomi-insinöörit Lauri Haro, Martti Laurila ja Esko Tavia sekä Oulujoki Oy:n toimitusjohtaja Niilo Saarivirta ja Kemijoki Oy:n toimitusjohtaja Veikko Axelson. Axelson kuului suomalais-ruotsalaiseen rajavesikomiteaan ja sen juridiseen alakomiteaan sekä suomalais-neuvostoliittolaiseen rajavesien käyttökommisioon.

158 Vnp. 131/1950; KA. Valtion vesivoimatoimikunnan ptk. 1950–1959; Uusi Suomi 28.2.1959; Suomen Sosialidemokraatti 30.8.1959; Helsingin Sanomat 14.4.1958, 14.4.1968 ja 14.4. 1996; Uusi Suomi 29.10.1977; Nousiainen 1974, 59–62; Kom. 6/1963; Mustonen & Ojanperä 1985, 370.

159 DI J. Kilpeläinen 19.11.1958 kirjoitti hankkeen suunnitteluaikataulun: toukokuussa 1959 neuvottelut kesän tutkimusohjelmasta ja karttatilanteesta, kesällä 1959 yhteinen käynti maastossa, lokakuun alussa ensimmäisten Tornionjoen karttojen luovutus, joulukuun alussa 1959 kaikki kartat Tornionjoesta ja ensimmäiset Muonionjoen kartat saatu Ruotsista, helmikuun alussa 1960 kaikki kartat vaihdettu (Muonionjoki), maaliskuuhun 1960 neuvottelut patopaikoista ja padotuksista tehtyjen ehdotusten hyväksymisestä sekä muiden tietojen vaihtaminen, lokakuussa 1960 yhteinen neuvottelu lopullisesti laskettaviksi valituista voimalaitoksista ja lopullisten tietojen vaihto kääntämissuunnitelmaan liittyvistä kysymyksistä (mm. kolmen vuoden vesimäärätiedoista), maaliskuuhun 1961 tulosten kokoamis-

neuvottelu ja lopullisen suunnitelman etujen arviointi sekä sopiminen mahdollisista lisätutkimuksista, kesäkuussa 1961 tarpeellisia lisäneuvotteluja, mahdolliset tiedot neljänestä mitatusta tulvasta, elokuussa 1961 lopullinen sopimus aineiston perusteella ennen kääntämistyön alkua ja syyskuun lopussa 1961 ”kaikki valmiina”. ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 728.

160 Voimaa koskesta 1991, 303.

161 Vakkokosken pato ja sitä kautta Tornionjärven säännöstely oli mukana myös konventionaalisen rakentamisen A- ja B-suunnitelmissa.

162 KA/Oulu. Tornionlaakson kuntain toimikunta. Ea:3.

163 Voimaa koskesta 1991, 301; Suomen vesivoimaa 1968, 28; ELKA. Imatran Voima Oy 766 # 737; myös # 730–731; ks. kartat 001–003; dokumentit 001–005b. Porrastukset vaikuttivat voimalaitosten tehoon. Esimerkiksi Kukkolankosken pato oli tarkoitus rakentaa kahden kilometrin päähän kosken kaapeimmasta kohdasta alavirtaan päin. Koneasema oli padosta 1,5 kilometriä alaspäin Ruotsin puolella. Ylä- ja alakanavan yhteinen pituus oli neljä kilometriä. Vesitiet suunniteltiin kaivettavaksi kokonaan Ruotsin puolelle. Tulva-aukkoja oli kolme. Korpikosken rakentamisen todettiin aiheuttavan suoajapadoista huolimatta Suomen puolella suurimmat maavahingot (A- ja B-vaihtoehdot). Esimerkiksi Kukkolankosken voimalaitoksen teho oli eri suunnitelmissa 78 MW–122 MW, Vuennonkosken 90 MW–140 MW, Korpikosken 62 MW–96 MW, Pellon 56 MW–87 MW ja Kassanivan 105 MW–165 MW.

164 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. DK 620.92. Pohjoismaisen vesivoimakomitean raportti 15.8.1958, 20–21; # 1095, II/b/b. Torne–Kalixplanen. Redogörelse för utredningsläget maj 1961; Kom. 1961, 63. Vuoden 1958 vaihtoehtojen vuosituotannot olivat seuraavat: A-vaihtoehto 7–8 miljardia kWh, B-vaihtoehto 6–7 miljardia kWh ja C-vaihtoehto 6–8 miljardia kWh. Vuoden 1958 raportti esittää C-vaihtoehtoon kolme voimalaitosta.

165 Kolarin kunnanarkisto. Teollistamislautakunnan ptk. 28.2.1958, § 8.

166 ELKA. Imatran Voima Oy 977. # 728.

167 Pellon kunnanarkisto. Eb: 1958–1959; Imatran Voima Oy:n kirje Pellon kunnanhallitukselle 30.10.1959.

168 Enontekiön kunnanhallituksen ptk. 13.11.1959, § 460; hallintosuunnittelija Hannele Kumpulaisen sähköpostiviesti kirjoittajalle liitteineen 21.2.2020.

169 Vattenfall 1984, 70; Auer & Teerimäki 1982, 146–149 ja 295; YLE. Kamerakierros 222_19590211_ voimaverkot; ELKA. Imatran Voima Oy. 766. DK 620.92, 6 ja Imatran Voiman ja Vattenfallin välinen sopimus sähkövoiman toimittamisesta (Liite 3); ks. myös 766. # 731. PM 31.3.1962. Tornionjoki D1:1. 1950-luvun lopulla Ruotsi ja Norja sopivat Limingenjärven ja Kvarnbergsvattnetin välillä olevien Linvasjoen ja Brännjoen pudotuskorkeuksien yhteisestä hyväksikäyttämisestä. Vuonna 1951 Suomi ja Norja sopivat Grasjoen, Kjerrinvatn- ja Förstevatnajärven vesien johtamisesta Norjan puoleiseen Gandvikin vesistön, sen sijaan että ne purkautuisivat luonnollista tietä etelään Kallokjokeen.

170 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. #730–731. PM. 29.3.1962; PM. 31.3.1962. Kelottijärven säännöstelyaltaan tilavuus 300 Mm³ ja energiateho 240 GWh. Lammasjärven vastaavat luvut olivat 520 Mm³ ja 470 Gwh. Ks. dokumentti 005.

171 Kom. 9.12.1961, 92–93; Uusi Suomi 8.7.1958; Helsingin Sanomat 4.10.1960 ja 5.10.1960; Kaleva 4.10.1960; Pohjolan Sanomat 5.10.1960.

172 Söyrinki 1965, 117.

173 ELKA. Imatran Voima Oy 766 # 729. DI Jussi Korpelan 6.7.1959 kirjoittama muistio.

174 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 957. PM. 7.4.1961. Muinaisen Tornion jääjärven laskusuuntaa

Atlanttiin ei erityisemmin tule Tornionjoki-hankkeen aineistoissa esille. Ks. Tanner 1915, 516–525. Vrt. Sodankylän säännöstelyaltaat.

175 ELKA. Imatran Voima Oy. 766 # 728. Yrjö Laurikaisen muistio 17.8.1959; Kom. 9.12.1961, 39.

176 Kerkelä 2003, 147.

177 Kauppalehti 8.3.1962; Helsingin Sanomat 1.12.1961; Uusi Suomi 5.1.1962.

178 Ruotsin energiapolitiikka alkoi suuntautua atomienergiaan jo 1940-luvulla. Sosialidemokraattisen puolueen pitkäaikainen puheenjohtaja ja pääministeri, puheenjohtaja Tage Erlander (s. 1901, k. 1985) käynnisti jo vuonna 1945 Ruotsin ydinenergiaohjelman. Tanskalainen fyysikko, Nobel-palkittu ja Manhattan-projektiin osallistunut Nils Bohr oli aikanaan kannustanut Ruotsia hyödyntämään ydinenergiaa rauhanomaisessa käytössä maan teollisuuden ja metallurgian vuoksi ja siksi, että Ruotsilla oli suuret uraaniesiintymät Billingenissä. Ruotsin ensimmäinen kaupallinen ydinvoimala Oscarshamn I käynnistettiin vuonna 1972. Ruotsin ydinenergialinjauksilla oli vaikutusta Pohjois-Ruotsin vesivoiman intensiivisen hyödyntämisen topparina 1960- ja 1970-luvuilla (Suomen Kuvalehti 21.3.1980).

Suomessa atomivoima oli energiamuotokeskustelussa jo 1950-luvulla ja enenevässä määrin 1960-luvun alkupuolelta lähtien (Otaniemen tutkimusreaktori valmistui 1962). Vuonna 1966 valtioneuvoston asettama atomienergiakomitea valitsi Imatran Voima Oy:n ensimmäisen atomivoimalan rakentajaksi. Tämä hanke kuitenkin epäonnistui. Ks. Suomen Luonto 3/1962; Saloranta 2019, 5–6. Suomen ydinvoimaratkaisusta laajemmin Särkikoski 2011. Atomivoiman viipymistä käytettiin Lokka–Porttipahdan rakentamisen yhtenä perusteluna, vaikka atomivoimalahanketta jatkettiin vuonna 1967.

179 Ks. myös Uusi Suomi 3.12.1960; Helsingin Sanomat 23.3.1962; myös mm. Haaparannanlehti 24.11.1960.

180 Klaus Ederin environmentalismin kehityksen kolmesta aallosta mm. Saaristo 2000, 20. Eder tarkastelee modernien länsimaiden ympäristökysymysten kehityslinjoja. Ensimmäisessä vaiheessa ekologiset ja taloudelliset seikat ovat yhteensovittamattomia. Toisessa vaiheessa toiminta ja keskustelu keskittyy sääntelyyn ja rajoituksiin. 1990-luvulta lähtien Ederin mukaan ympäristökysymyksistä tuli normaalia kulttuuria. Näkemys on varsin optimistinen.

181 Ruotsissa perustettiin vuonna 1963 maan luonnonsuojelutyötä johtamaan ja valvomaan uusi keskusvirasto, valtion luonnonsuojelulautakunta. 1960-luvun jälkipuoliskolla viraston työkenttään liitettiin myös vesiensuojelu ja ilmansuojelu. Suomessa ylimpänä luonnonsuojeluviranomaisena oli resurssiltaan heikko Metsäntutkimuslaitoksen yhteydessä toiminut luonnonsuojeluvallan toimisto. Ks. KA. Valtion luonnonsuojeluvallan. Dc 96/24-65. Siten Ruotsissa luonnonsuojelun painoarvo valtion hallinnossa oli Suomea suurempi. Tornionlaakson paikallinen luonnonsuojelutyö (mm. ”Tornionjoen Tulevaisuus”) oli myös Ruotsissa Suomea näkyvämpää.

182 Kalliola oli Suomen korkein luonnonsuojeluviranomainen vuosina 1939–1972. Professorin arvon Kalliola sai vuonna 1965.

183 Mikkeli 1992, 210–211.

184 Söyrinki 1962, 258. Söyringin sympatiaeettisestä luonnonsuojelukäsityksestä ks. Väyrynen 20221, 395–396. Ruotsissa liikkui keväällä 1960 tietoja Kiirunaan kaivoksen louhittuun osaan kaavailusta jättimäisestä ydinvoimalaitoksesta (tiedossa mm. Kiirunan Luonnonsuojeluyhdistyksellä). Ks. Uusi Suomi 15.4.1960.

185 Uusi Suomi 8.11. 1960.

186 KA. Valtion vesivoimatoimikunta. Ca. Ptk. 17.9.1969, § 3.

187 Aavasaksa Oy lähti uusimaan Tornionjoen sivujoen Tengeliönjoen 1920- ja 1950-luvuilla rakennettuja voimalaitoksia – Haapakoski, Kaarannekoski ja Jolmankoski – 1970-luvulla. Yhtiön toimesta laadit-

tiin suunnitelmat voimalaitoksista Luonionkoskeen ja Portimokoskeen sekä Lohijärven, Portimojärven ja Miekkojärven säännöstelystä. Säännöstelytoimia vastustaneen adressin allekirjoitti lähes 3 100 kansalaista. 1920-luvulla rakennettu vanha Haapakosken voimalaitos korvattiin Portimokosken voimalaitoksella 1980-luvun lopulla. Uudeksi voimalaitosyritykseksi tullut Tornionlaakson Voima Oy sai Pohjois-Suomen vesioikeudelta luvan voimalaitoksen rakentamiselle kesäkuussa 1985. Uusi voimalaitos valmistui seuraavana vuonna. Ks. Helsingin Sanomat 7.9.1977, 25.6.1979 ja 4.7.1987 sekä 23.1.1953, 16.1.1954 ja 29.7.1954; Voimaa koskesta 1991, 193.

188 Puro-Tahvanainen, Viitala ym. 2001, 55–56. Voimalaitokset ovat Ekfors Kraftverksdamm 1 ja 2. Molempien voimaloiden pudotuskorkeus on kymmenen metriä. Kirjoittajan vierailu Pajalassa 11.9.2021. Vrt. Suojelun ja taloudellisen hyötykäytön paineen ristiriidasta ajankohtainen esimerkki on Natura-ohjelmalla ja soidensuojelulla suojeltuun Sodankylän Viiankiaapaan liittyvä kaivosshanke. Petra Pelli / Helsingin Sanomat 18.8.2023.

189 Hoffman 1993, 31–32, 40–56, 70–83 ja 106–110; Mäntylä 2016, 98.

190 Kemijoki Oy. KHO 24.10.1968, VYO 30.4.1970 ja KKO 22.6.1972.

191 Kemijoki Oy. KHO 18.6.1969, VYO 11.11.1971 ja KKO 30.5.1975.

192 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 432; Kauhanen 2014a; Järvikoski 1979; Nousiainen 1974. KHO = korkein hallinto-oikeus, VYO = vesiylioikeus ja KKO = korkein oikeus.

193 V. Tanner julkaisi vuosina 1906–1930 neliosaisen, noin 1 700 sivua käsittävän pohjoisen Fennoskandian kvartaäriogeologiaa koskevan tutkimuksen. Käyttämässäni Fennia 36:ssa julkaistussa osassa on 815 sivua. Vuonna 1914 (1915) ilmestynyt kolmas osa, *Om landisens rörelser och afsmältning i finska Lappland och angräsande delar*, oli hänen väitöskirjansa. Suomen kansallisbiografia 9, 631. Suomen Kuvalehti 28.4.1956. KA. Vesivoimatoimikunta. Lokan ja Porttipahdan tekojärvien säännöstelyn suunnittelu. Mannerjäätikön sulaessa Lappiin syntyi parikymmentä jääjärveä – Sompion eteläosassa suurin oli Sallan jääjärvi. Luiro-issjön – Posoaapa-issjön ks. Tanner 1915, 457–466. Väinö Tanner oli kvartaäriogeologi, luonnon- ja talousmaantieteen tutkija ja antropologina muun muassa kolttakansan tuntija. Hänen teoksensa koltista *Antropogeografiska studier inom Petsamo området* ilmestyi vuonna 1929. Ks. Lähtenmäki 2006, 105.

194 Teknillinen Aikakauslehti 1938, 381.

195 Uusi Suomi 12.11.1952.

196 Helsingin Sanomat 4.11.1987, 14.10.1981; 12.2.2004; Hufvudstadsbladet 23.9.1966; Suomen Kuvalehti 8.5.1965; Uusi Suomi 24.2.1969, 10.11.1977 ja 22.9.1979; Diplomi-insinöörit ja arkkitehdit -matrikkeli 1982, 444 ja 919. Ks. myös Voimaa koskesta 1991, 314–315. Sistonen, jolla oli lukuisia kansainvälisiä asiantuntijatehtäviä, oli myös 1960-luvulla Imatran Voima Oy:n Mosul Dam Projectin (Irak) pääsuunnittelija. Mm. Irakin vuoden 1968 vallankumous viivästytti projektia. 1970-luvun lopulla IVO palasi Irakin voimalaitossuunnitteluun.

197 Säännöstelytoimisto oli vesivoimatoimikunnan työelin, ja se teki varsinainen suunnittelutyön.

198 KA. Valtion vesivoimatoimikunta. Ca:2. Ptk. 28.12.1955, § 4; ptk. 30.4.1956, § 8.

199 Alustavissa suunnitelmissa Kemijoen kartoitustyön laskettiin vaativan kahdelta stereoautografilta kahdessa vuorossa 7–8 vuotta. Lokan ja Porttipahdan säännöstelyaltaiden alue kartoitettiin ilmakuvista mittakaavaan 1:10 000. Tiheään asutut alueet kartoitettiin myös mittakaavassa 1:2 000. Rakenteiden ja yksityisomistuksessa olleiden alueiden tiluslajien tutkinta suoritettiin maastossa samoin kuin eräiden reuna-alueiden kartoitusten täydennykset. Seppo Penttilä teki geomorfologisen kartan Kakslautasesta Lokkaan vuonna 1953. Nimistöä Penttilän karttoihin antoivat paikallisista muun muassa poromies Iisakki Hetta ja metsästäjä Kustu Tapio. Ilmakuvaukset tehtiin yleiskartoituksena 4 600 metrin korkeudesta ja allasalueille kohdennetut 1 600 metrin korkeudesta. Voimalaitos ja allasalueet kartoitettiin 1:10 000 ja asutut alueet 1:2000 yhden metrin korkeuskäyrävalein. Ks. Teeriaho 2011, 22–23; Rovaniemi

25.10.1953; Voima Viesti 1/1958. Myös Imatran Voima Oy:n vesirakennuslaboratorio osallistui Lokan ja Porttipahdan tutkimuksiin (mallinnukset).

200 Mukana olivat puheenjohtaja, diplomi-insinööri ja Oulujoki Oy:n toimitusjohtaja Niilo Saarivirta, Vesistöjen säännöstelytoimiston johtaja Viljo Castrén, Maanmittaushallituksen johtaja Väinö Seppälä, Imatran Voiman edustajia ja paikallisena asiantuntijana Sodankylän kunnanvaltuuston puheenjohtaja Akseli Paarman. KA. Valtion vesivoimatoimikunta. Ptk. 28.12.1955, § 4; Leskelä 1958, 92–94; Lapin Kansa 18.7.1957. Helikopteri liikkui jo 1950-luvun alkupuolen kesinä Etelä-Sodankylän erämaissa. Ks. Seppälä 1976.

201 KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja vesien säännöstelytoimisto. Ca:2. Ptk. 2.2.1958, § 3. Ks. Castrén 1958, 5. Lapin Kansa 18.7.1957; Kansan Tahto 16.9.1960. Kesän 1953 helikopterilennoilla olivat Imatran Voimasta mukana insinöörit Veikko Axelsson ja Osmo Korvenkontio. Ks. Seppälä 1976, 14–15. Kitisen varteen tulleiden mittamiesten ja paikallisten kohtaamisesta ks. Kustula 1995, 135–136. Kemijoki Oy:n valokuva-arkiston kokoamisessa 1960-luvun alussa noudatettiin neljän täydellisen sarjan kokoamista (Imatran Voima Oy:n yleinen toimisto, Kemijoki Oy:n Rovaniemen toimisto, ao. työryhmät sekä pääsuunnittelija yläjuoksun laitoksista). Vuonna 1963 valokuva-arkisto päätettiin keskittää Rovaniemelle ja pääkonttorin yleiseen toimistoon.

202 Maaseudun Tulevaisuus 14.4.1955; Uusi Suomi 18.3.1955.

203 22.1.1955 järjestetystä tilaisuudesta mm. Helsingin Sanomat 27.1.1955; Suomen Sosialidemokraatti 27.1.1955; Hufvudstadsbladet 28.1.1955.

204 KA/Oulu. Paliskuntain yhdistys. Ca:2. Ptk. 7.–8.6.1956, § 8. Paliskuntain yhdistyksen puheenjohtajana oli kemijärveläinen kansanedustaja M. O. Lahtela ja yhdistyksen toiminnanjohtajana Yrjö Alaruikka.

205 KA/Oulu. Ca:2. Paliskuntain yhdistys. Ptk. 5.–6.6.1957, § 9.

206 Lapin Kansa 23.1.1955.

207 ELKA. Kemijoki Oy. 11749. PM. Kemijoen vesistön säännöstelyn tehostamisesta 7.2.1958.

208 KA/Oulu. Paliskuntain Yhdistys. Eb:3.

209 KA. Valtion vesivoimatoimikunta. Ca:2. Ptk. 5.2.1958, § 3; KA/Oulu. Paliskuntien yhdistys. Cb:1. Pöytäkirja Sompion allasalueen kokouksesta Korvasen kylän kansakoululla 31.1.1958; Helsingin Sanomat 33/1958; myös kuva-aineistoa.

210 Diplomi-insinöörin V. Castrénin ja E. Seppäsen lisäksi Korvasen koulun tilaisuuteen osallistuivat Veli Siikala Pohjolan Sanomista, Aarne Mättö Lapin Kansasta, Claus Sothman Luiron hoitoalueesta, Taito Rautava Kitisen hoitoalueesta, Aarne Pelkonen Maalaisliiton Lapin piiristä, ASO:sta Pauli Sipilä ja Lauri Jaatinen, Metsähallituksesta Arvi Anttonen ja Olavi Alan, Säipän komiteasta Eino Kurkela ja Janne Annala, Isohaaran manttaalitoimikunnasta O. Pääkkö, maatalousministeriöstä maisteri Tauno Mäki, Kemijoki Oy:stä Unto Savolainen, Metsähallituksen piirikonttorista C. Axelsson, Paliskuntain yhdistyksestä talousneuvos Yrjö Alaruikka sekä maan- ja poronomistajista Eemeli Alakorva, Albert Alariesto, Aslak Hetta, Paulus Hetta, Albert Höytylä, Fredrik Karhu, Alekski Kavakka, Juho Kemppainen, Sakari Keskitalo, Matti Kiviniemi, Yrjö Kokko, Juho Korva, Hannes Lokka, Juhani Magga, Matti Magga, Samuel Martin, Sulevi Martin, Uuno Martin, Hilda Mettiäinen, Auno Mutenia, Juho Nurkkala, Into Pehkonen, Oiva Poikela, Matti Ponku, Leo Ukkola, Onni Ukkola, Richard Uusitalo ja J. Erkki Yliriesto sekä lisäksi Veikko Kerimaa Rovaniemeltä ja Erkki Snellman sekä A. Laine Sodankylästä. Sanomalehtikuvien perusteella kokouksessa oli mukana joku lapsikin.

211 KA/Oulu. Paliskuntien Yhdistys. Cb:1. Pöytäkirja Sompion allasalueen kokouksesta Korvasen kylän kansakoululla 31.1.1958, § 1. Kokouksen puheenjohtajaksi valittiin Yrjö Alaruikka, sihteeriksi Juho Keskitalo ja pöytäkirjantarkastajiksi Juho Korva ja Alekski Kavakka. Alaruikasta mm. Uusi Suomi 8.8.1980.

212 Kemijoki Oy:n ensimmäiseen hallintoneuvostoon (valittu 28.1.1953) kuuluivat: pj., pääministeri Urho Kekkonen, vpj., ministeri Penna Tervo, laamanni A. Ahmavaara, toimitusjohtaja Y. Alaruikka, vuorineuvos K.E. Ekholm, ministeri E. Huunonen, kauppalanjohtaja L. Kaijalainen, vuorineuvos L. Kivinen, kansanedustaja Yrjö Murto, toimitusjohtaja Y. Tossava, vuorineuvos J. Walden ja varatuomari V. Väyrynen. Ensimmäiseen johtokuntaan kuuluivat DI H. Lehtonen, ylijohdaja Uolevi Raade, DI Niilo Saarivirta, DI Martti Laurila ja insinööri O. Eklund.

213 Alaruikka 1977, 49.

214 KA/Oulu. Paliskuntien Yhdistys. Cb:1. Pöytäkirja Sompion allasalueen kokouksesta Korvasen kylän kansakoululla 31.1.1958, § 2– § 8.

215 KA/Oulu. Paliskuntien Yhdistys. Cb:1. Pöytäkirja Sompion allasalueen kokouksesta Korvasen kylän kansakoululla 31.1.1958, § 9.

216 KA/Oulu. Paliskuntien Yhdistys. Cb:1. Pöytäkirja Sompion allasalueen kokouksesta Korvasen kylän kansakoululla 31.1.1958, § 10 – § 12. Toimielimeen valittiin Lokasta Ales (Aleksi) Kavakka, Korvasesta Juho Korva, Muteniasta Juho Keskitalo, Kurujärveltä Paulus Hetta, Vuotsosta Antti Hirvasvuopio, Yli-Kitiseltä Leo Karppinen ja Riestosta Erkki Yliriesto. Koollekutsujaksi valittiin Juho Korva.

217 Voima Viesti 1/1958.

218 Voima Viesti 1/1958, 12. Kahovkan rakentamisesta mm. Ilta-Sanomat 13.10.1950; Vapaa Sana 13.6.1951 ja Helsingin Sanomat 5.3.1953. Venäjän hyökkäyssodassa Ukrainaankin spekulointiin syksyllä 2022 Venäjän suunnitelmista räjäyttää Kahovkan pato. Helsingin Sanomat 21.10. 2022. Pato räjäytettiin 6.6.2023. Ks. Helsingin Sanomat 7.6.2023 ja 4.7.2023.

219 KA/Oulu. Lapin Maatalousseura. Asutustoimikunta. Ub:2. Asutustoimenjohtaja Pauli Sipilän muistio. Sipilä oli ASO:n hallinnollisen toimiston määräämänä edustajana mukana Korvasen tilaisuudessa. Agronomi Pauli Valgrid Sipilä syntyi 1899 Tampereella. Hänellä oli pitkä ura asutustoiminnassa: mm. Lapin Maatalousseuran asutustoimikunnan agronomi vuonna 1945 ja sen pj. 1945–1951 sekä Lapin Maatalousseuran ja Perä-Pohjolan Maanviljelysseuran asutustoimikunnan pj. vuodesta 1951. Hän oli myös Pohjois-Suomen ja itäisen rajaseudun maatalouskomitean jäsen. Sipilästä ks. Agronomit 1853–1954; Uusi Suomi 24.8. 1985.

220 Suoperäisten maiden valloittaminen maatalouskäyttöön oli yksi tärkeä visio, jota myös paljon toteutettiin (mm. Pudasjärven Asmuntti, Tervolan Varejoki, Sodankylän Lismanaapa ja Säränsniemen / Vaalan Pelso) sodanjälkeisen Suomen asutuspolitiikassa.

221 KA/Oulu. Lapin Maatalousseura. Asutustoimikunta. Ub:2. Kemijoen säännöstelyn vaikutukset allasalueiden asutukseen ja eräitä näkökohtia toimenpiteisiin.

222 Kemijoen vesistön säännöstelytoimikunta. Komiteamietintö 69/1958, 2–3. Säännöstelytoimikunnan puheenjohtaja oli Maanmittaushallituksen pääjohtaja Väinö V. Seppälä (vuodesta 1960 korkeimman oikeuden jäsen) sekä jäsenenä metsäneuvos Arvi Aaltonen, lainsäädäntöneuvos Kalevi Airaksinen, diploma-insinööri Simo Muotiainen ja toimistopäällikkö Seppo Salminen. Sodankylän allasalueilta toimikunta kuului maanviljelijöitä Antti Hirvasvuopiota, Juho Keskitaloa, Juho Korvaa, Kauko Mattilaa sekä pankinjohtaja Aksel Paarmania. Kaikkiaan Kemijoen vesistön säännöstelytoimikunta kuului asiantuntijoina 19 henkilöä.

223 Kemijoen vesistön säännöstelytoimikunta. Komiteamietintö 69/1958, 2.

224 Suomen Asetuskokoelma nro 62/1960, § 20.

225 Uusi Suomi 18.3.1955.

226 Aihepiiristä mm. Kauhanen 2014a; Voimaa koskesta 1991, 118–119.

227 Kauhanen 2014a; Löyttyjärvi 2011, 123; Voimaa koskesta 1991, 117–118.

228 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 222; Vrt. 11749. # 218. Kemijoki Oy suhtautui Kemijoen alueen tilusjärjestelylakiin kielteisesti ja halusi pitäytyä Kemijoen säännöstelylain säädöksiin maa- ja vesialuekaupoissa ja korvausmenettelyissä. Kemijoki Oy:n lausunto 9.4.1962.

229 Kuukkelin talo siirrettiin Sodankylän kirkonkylään, ja siinä toimii Sodankylän kotiseutumuseo (ks. luku IV).

230 KA/Oulu. Paliskuntain Yhdistys. Cb:1. Sompion allaskokouksen ptk. 31.1.1958.

231 KA. Lapin Maatalousseura. Pohjoismaiden Saamelaisneuvoston Suomen osaston aloite liitteinen; K. Nickulin alustus Karasjoen konferenssiin ja kokouspöytäkirjojen kopioita 1956; Pohjoismaiden saamelaisneuvoston perustamisesta ks. Lehtola 2015, 100–102.

232 KA/Oulu. Sodankylän nimismiespiiri. EVIIIb:16.

233 KA/Oulu. Sodankylän nimismiespiiri. EVIIIb:16; palvelusihteeri Leena Nikan sähköposti liitteinen kirjoittajalle 29.5.2020; Karppisen puoliso oli Sodankylästä. KA. Lapin läänin henkikirja. L:464. Kemijoki Oy:n valmistautumisesta ostoihin ks. ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 232. Vilho Karannon kirje 3.5.1957. Maanviljelijä Karanta toimi Kemijärven kauppalaivaltuuston puheenjohtajana vuosina 1957–1965. Kuosmanen 1978, 232.

234 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 232.

235 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 232. Kirje on merkitty vastaanotetuksi Imatran Voima Oy:ssä 3.9.1957.

236 OMA. Sodankylän nimismiespiiri. EVIIIb:16. Nro 34/55, nro 1/56, nro 20/56, nro 24/56 ja nro 25/56; KA. Valtion vesivoimatoimikunta. Ptk. 31.10.1957. Keväällä 1957 Kemijoki Oy irtisanoi noin 1 500 Petäjaskosken ja Pirttikosken rakentajaa. ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 217.

237 Vaihtokaupat piti vahvistaa Kemijoki Oy:n hallintoneuvostossa. Yhtiön toimitusjohtaja korosti jo Petäjaskosken voimalaitoksen rakentamisen aikoihin, ettei vastikemaiden saamisesta kannattanut säättää lakia, koska yhtiö ei halunnut ketään pakottaa vastaanottamaan vastikemaata eikä yhtiöllä itsellään ollut riittävästi vastikemaita.

238 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 217 ja # 220.

239 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 232; KA/Oulu. Paliskuntain yhdistys. Cb:1. Korvasen kokouksen ptk. 31.1.1958, § 9, § 10 ja § 12. Vuotson huhtikuun 1958 kokoukseen osallistuivat allaskomitean työvaliokunnasta pj. Juho Korva, Juho Keskitalo, Antti Virvasvuopio ja Alekski Kavakka. Paikalla oli myös Sodankylän kunnanvaltuuston pj. Akseli Paarman.

240 ELKA. Imatran Voima Oy. 776. # 1079. Pöytäkirjan kokouksesta Korvasen koululla 13.7.1958, § 1–§ 5. Kokouksen puheenjohtaja oli Eelis Raasakka ja sihteeri Sulevi Martin. Pöytäkirjan tarkastajat olivat Juho Korva ja Samuel Martin sekä kopion todistajat Emmi Kempainen ja Juho Kempainen. Kokous tuki Juho Korvan esitystä Luirojokeen Korvasen yläpuolelle rakennettavasta padosta ja Lokan pienemästä altaasta. Kokouksessa oli mukana myös ASO:a edustanut agrologi Rautio, joka ilmoitti ASO:n tukevan sitä, että asukkaat saisivat uudet tilat mahdollisimman läheltä.

241 Järvikoski 1979, 88–92. Vrt. Hihnavaara 2006, 29–33 ja mm. maakauppojen harjakaisista 134–146. A. Paarmanista tuli kansanedustaja vuoden 1958 lopulla. www.eduskunta.fi. Tilanomistajan ja Kemijoki Oy:n vaihtokaupasta esimerkiksi Lokasta. KA/Oulu. Sodankylän nimismiespiiri. EVIIIb:18. Nro 49/70. KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja Vesistöjen säännöstelytoimisto. Ptk. 18.2.1960, § 6 ja ptk. 3.3.1960, § 6.

242 Lokassa vastikealueita annettiin 11 kappaletta (yhteensä 970,0 ha, josta peltoa 11, 0 ha, niittyä 19,0 ha, metsämaata 593,0 ha ja muuta maata 347,0 ha). Talouskeskuksia annettiin kaksi. Porttipahdassa vahinkojen korvauksena vastikealueena 104 ha metsämaata ja talouskeskus. ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 432.

- 243 Arvioinnista ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 232.
- 244 Suomen Sosialidemokraatti 12.8.1959; Uusi Suomi 25.1.1958.
- 245 KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja Vesistöjen säännöstelytoimisto. Ca:2. Ptk. 31.10.1957, § 4 ja ptk. 9.9.1959, § 2. Valpasvuon lähin paikallinen esimies oli rakennuspäällikkö, diplomi-insinööri Lauri Laurila sekä pääkonttorista kiinteistö- ja lakiasianosaston päällikkö, varatuomari Eero Korvenkontio. DI L. Laurila (s. 1914 Hiitolassa) vastasi Oulujoki Oy:n rakennusosaston johtajana Jylhämän, Nuojuan, Utasen, Ämmän, Aittokosken ja Seitenoikean voimaloiden rakentamisesta. Vuonna 1958 Laurila siirtyi Kemijoen voimaloiden rakentajaksi.
- 246 Kemijoki Oy:n 5.3.1953 valitsemaan ensimmäiseen, väliaikaiseen johtokuntaan kuuluivat toimitusjohtaja Heikki Lehtonen, ylijohdaja Uolevi Raade, diplomi-insinööri Niilo Saarivirta, diplomi-insinööri Martti Laurila ja insinööri O. Eklund.
- 247 KA/Oulu. Sodankylän nimismiespiiri. EVIIIb:17.
- 248 Kauhanen 2014a, 135–148.
- 249 KA. Kittilän henkikirjoittaja. Lapin henkikirja. L:612; SodankKArk. Ed:18. Henkikirja 1960; vrt. Luostarinen 1982, 13 ”*Each one of the villages in the Sompio area, Korvanen, Mutenia, Riesto, Lokka and Madetkoski, had grown into a community of a hundred people or so by 1960*”.
- 250 Ks. Luostarinen & Mäkinen 1980, 41; Havukkala 1964; Järvikoski 1979; Kauhanen 2014a; KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja Vesistöjen säännöstelytoimisto. Hdb:19. Esimerkiksi Ounasjoen Sirkan säännöstelyaltaan suunnitelmassa 1966 säännöstelyjen vaikutuspiirissä oli Sirkan kylässä (Sirkka, Immeljärvi, Sirkkajärven pohjoispuoli, Hossa, Pyhäjärvi ja Kätkäjärvi) yksityisomistuksessa olevia tiloja 152, jotka muodostuivat 57 viljelmästä ja 30 rakennetusta asunto- tai liiketontista. Könkään kylässä säännöstelyn vaikutuspiirissä oli puolestaan 99 viljelmää, Kuivasalmen kylässä 86 tilaa ja Kittilän kylässä 23 tilaa, eli Sirkan säännöstelyaltaan vaikutuspiirissä oli kaikkiaan 423 yksityisomistuksessa olevaa tilaa. Padotuskorkeuden mukaan Sirkan altaan alta Kemijoki Oy suunnitteli lunastavansa 58–208 viljelmää riippuen säännöstelykorkeudesta. Peruslinjaus maaomaisuuden menetyksistä olisi ollut vastiketilojen perustaminen.
- 251 ELKA. Kemijoki Oy. A. E. Valpasvuon muistiot 2.1.1962.
- 252 SodankKArk. Asutuslautakunta. Allasaluutilojen maansaantihakemukset; KA/Oulu. Sodankylän nimismiespiiri. EVIIa:15–16 ja EVIIIb:17–20; Kauhanen 2014a, 153–156. Ks. Vuotsosta Lapin Kansa 9.5.1980.
- 253 Säännöstelyaltaiden asiakirjoissa on valtion vesivoimatoimikunnassa laadittuja hinnoitteluperusteita maanlunastusta varten (mm. 4.9.1967 päivätty kooste; toimituslausunnot 1966). Niiden mukaan Lokassa käytetyt perushinnat olivat seuraavat: tontti 3 000 mk/ha, pelto 1 500 mk/ha, niitty 200–400 mk/ha, kivennäismaa 100 mk/ha, suo 50 mk/ha ja joutomaa 10 mk/ha. Vettyvästä alueesta korvaus oli 50 prosenttia perushinnasta. Porttipahtaa koskevat suositukset olivat: tontti 3 000 mk/ha, pelto 1 500 mk/ha (korjausmerkintä kynällä 2 000 mk/ha), niitty talouskeskuksen läheisyydessä 600 mk/ha, niitty ulkopalstoilla 400 mk/ha, kivennäismaa 150 mk/ha, suo 50 mk/ha, joutomaa 10 mk/ha sekä vettyvä alue 50 prosenttia perushinnasta. Talousrakennuksen arvonalennuksesta korvaussuositus oli, jos peltoa jäi veden alle, 1 200 mk/ha ja niityn osalta 250 mk/ha. Valtion vesivoimatoimikunnan hyväksymässä vuoden 1966 suunnitelmassa Ounasjoen Sirkan tekojärven maa-alueiden hinnoitusperusteiksi pelto- maasta oli 1 400 mk/ha, niittyjen perushinnaksi 750 mk/ha, luonnonniittyjen 250 mk/ha, metsämaan 200 mk/ha ja viljelyskelpoisen ja joutomaan keskihinnaksi 100 mk/ha. On kiistanalaista, kuinka sitovasti erityisesti alkuvuosien allaskaupoissa mainittuja raja-arvoja käytettiin. Lisäksi rakennusten hinta oli osapuolten hyväksymä arvioperusteinen taksa. Kokemushistoriassa on toisaalta esimerkkejä tila-arviointien pätevydestä. KA. Tie- ja vesirakennushallituksen vesistöosasto. Fi:362; KA. Valtion vesitoimikunta ja Vesistöjen säännöstelytoimisto. Hdb:19 ja mm. Informantti 6 v. 2020. Ks. myös KA/Oulu. Sodankylän nimismiespiiri. EVIIa:15–16 ja EVIIIb:17–20.

Vrt. Tornionlaaksosta Vietosen korvauseriaatteet. Ks. KA/Oulu. Lapin vesipiiri II. FA 5:6. Posion Suolijärven säännöstelyssä vuoden 1951 hehtaarikorvaussummat olivat peltomaasta 2 000 000 mk, luonnonniityistä 120 000–2 000 mk ja metsämaasta 20 000–2 000 mk. Kittilän Sirkan/Tepaston allassuunnitelmassa (1966) pellon perushintana oli 1 400 mk/ha, niityn 750 mk/ha ja luonnonniityn / viljelyskelpoisen maan 250 mk/ha ja metsämaan perushinta 200 mk/ha. Kemijoki Oy 13.2.1974 Kemihaaran allasalueen ostoihin laatiman hintasuosituksen mukaan peltomaan (II) perushinta oli 3 200 mk/ha, turvemaan 2 800 mk/ha, niityn 1 000 mk/ha, metsämaan 450 mk/ha – 10 mk/ha, rämeen ja nevaniityn 120 mk/ha, nevan, hietikon, kivikon ja kallion 80 mk/ha. Vuoden 1974 rahamäärää **1,00 markkaa** vastaava rahamäärä vuonna 1967 oli **0,59 markkaa**. Ks. Koillis-Lappi 22.2.1974. <https://www.stat.fi/tup/laskurit/rahanarvonmuunnin.html>. Luettu 5.4.2021.

254 Vuoden 1940 kruununtilojen katselmuksissa (kolme esimerkkiä Lokan allasalueelta: Pilliranta, Kurujärvi ja Kotamaa) metsämaiden hehtaarihinnat olivat 508,5 markkaa, 517 markkaa ja 588 markkaa (KA/Oulu. Sodankylän nimismiespiiri. Kruununtilojen katselemukset. EVI:1). Vuoden 1940 viisisataa markkaa (<https://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin>) oli vuoden 1958 rahassa noin 5 813 markkaa ja vuoden 1967 rahassa noin 86 markkaa.

255 Mm. Aikio 2012. Esim. Leskelä (1958) kartoitti Lokassa yleistä asennetta säännöstelyaltaaseen. Talvella 1958 Lokassa ei tehty vielä allaskauppoja. Maltillisempia arvioita tilahinnoista mm. Järvikoski 1979, 145–146; Kauhanen 2014a, 152–156.

256 Sodankylän allasalueen puun keskimääräiset kantohinnat hakkuukauden 1955–1965 perusteella määriteltiin sahapuulta 0,35 mk/j³, kuusipaperipuulta 2,42 mk/pm³ ja mäntypaperipuulta 1,10 mk/pm³. Kasvullisen metsämaan hehtaarihinta oli 60–160 mk/ha, korpi I 40 mk/ha ja räme I 20 mk/ha. Huonokasvuisen metsämaan arvo (kalliometsä, korpi II ja räme II) samoin kuin joutomaan (avokallio, neva III ja räme III) oli 10 mk/ha. Kemijärven selluloosatehtaan raaka-aineen kysyntä ei allasalueen metsäkaupoihin juurikaan ennättänyt vaikuttaa. Kemijärven paperitehtaan ensimmäiset suunnitelmat valmistuivat vuonna 1957. Vuonna 1959 kauppa- ja teollisuusministeriö asetti teollisuustoimikunnan selvittämään Koillis-Lapin teollisuuden monipuolistamista. Kemijärvi Oy perustettiin vuonna 1961, sulfaattiselluloosatehtaan rakennustyöt aloitettiin vuonna 1962 ja tehdas valmistui vuoden 1965 aikana. Ks. Kuosmanen 1978, 294–297. Kemijärvi Oy sulautui Veitsiluoto Osakeyhtiöön kesällä 1968.

257 Pekka Aikio esittää TV-dokumentissa ”Hukutethin kyliäkin” 2012 ko. tapauksesta tulkinnan, että Kemijoki Oy kosti Hirvasvuopiolle tämän kriittisyydestä allasasiassa ja maksoi tälle vain kymmenen prosenttia tilan hinnasta. Aikio ei esitä perusteluita tulkinnalleen, vaan ilmeisesti vertaa vain kauppasummia ja viittaa voimayhtiön ”siirtomaa-asenteeseen”. Taustalla oli erilaiset allasrakentamisen vaikuttavuusarviot. A. Hirvasvuopio (s. 1914) katsoi, että esimerkiksi asuinrakennus tuli korvata kokonaan. Säännöstelijä laski talousrakennusten arvonalennukseksi vain murto-osan. Allastilansa korvausmenettelyssä Hirvasvuopiolle maksettu summa jäi kolmasosaan siitä, mitä hänelle oli tarjottu vapaaehtoisella kaupalla. Ero korvauksen ja Hirvasvuopion vaatimuksen välillä oli vielä suurempi.

258 Järvikoski 1979, 145; Luostarinen ja Mäkinen 1980, 26–28.

259 SodankKArk. Ca:2. Kansakoululautakunta. Ptk. 13.10.1954, § 2. Ptk. 12.8.1962, § 3. Myös Yli-Kitisen kansakoulun johtokunnan ptk. Ca:2. 1951–1959.

260 Kom. 69:1958, 4, 7, 11, 12 ja 20. Laki valtion oikeudesta säännöstellä Kemijoen vesistön vedenjuoksua. Suomen asetuskokoelma nro 62 /1960.

261 Kemijoki Oy korosti julkisuudessa, että kaupat perustuivat alan ammattimiesten tekemiin arvioihin ja käyväälle hinnalle laskettiin 50 prosentin korotus.

262 Järvikoski 1979, 146–147.

263 Uusi Suomi 29.7.1964; 1990-luvun Sattasjoen ja Kitisen risteuksen maanlunastuksista Suomen Kuvalehti 26.7.1996.

- 264 KA/Oulu. Sodankylän nimismiespiiri. EVIIIb:17. Nro 3/63.
- 265 KA/Oulu. Metsähallitus. Luiron hoitoalue II. Hgd:2.
- 266 Ks. Luostarinen 1985, 25.
- 267 Suopajarvi 2001, 32 ja 34; Voimaa koskesta 1991, 37. Väliaikaisella lupapäätöksellä aloitettiin Suomessa kaikkiaan 61 vesivoimalaitoksen rakentaminen.
- 268 Suomen Luonto 2/1963. Peitsa Untama Mikola kuului Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen perustajiin ja toimi yhdistyksen sihteerinä vuosina 1946–1950. Mikolan urasta mm. Helsingin Sanomat 28.5.2017; Maaseudun Tulevaisuus 18.11.2015 Uusi Suomi 15.10.1965 ja 15.10.1975.
- 269 Enbuske ja Ruuskanen 2021, 188; Mera-ohjelmasta Tanskanen 2000, 119–136.
- 270 O. Aikio Hukutettu maa -dokumentissa 1990. Aikion haastatteluja on kiertätetty useissa dokumenteissa (mm. 1969, 1970, 1977 ja 2012).
- 271 Nousiainen 1974, 87; Borg 2013, 62–63.
- 272 Kemijoki Oy:n arkisto. Pohjois-Suomen vesioikeuden päätös 7.12.1966. Nro 144/66/I; Järvikoski 1978, 74–75. Tie- ja vesirakennushallitus määräsi 4.2.1964 toimitusinsinööriksi v.t. yli-insinööri Aaro Koivulan, Maataloushallitus 11.2.1964 toimituspäällikkö Simo Muotialan, maatalousministeriö 29.1.1964 agronomijäseneksi agronomi Juho Mikko Tapio Kukkonen, Metsähallitus 4.2.1964 metsänhoitajajäseneksi metsänhoitaja Pauli Kylmälän ja Maanmittaushallitus 7.2.1964 jäseneksi maanmittausinsinööri Antti Vilhelm Pohjolan. Toimitusinsinööri Koivula kutsui uskotuiksi miehiksi maanviljelijät Vieno Eerolan ja Kalle Rantalán.
- 273 Säännöstelysuunnitelmien täydennykset: Lokan uiton osalta 28.6.1965, Lokan täydennetty säännöstelysuunnitelma 5.3.1966 ja Porttipahdan täydennetty säännöstelysuunnitelma 21.6.1967.
- 274 Kemijoki Oy:n arkisto. Pohjois-Suomen vesioikeuden päätös 7.12.1966. Nro 144/66/I; KA. Valtion vesivoimatoimikunta. Vesien säännöstelytoimisto. Vesivoimatoimikunnan ptk. 9.7.1959, § 2.
- 275 Kemijoki Oy:n arkisto. Pohjois-Suomen vesioikeuden päätös 7.12.1966. Nro 144/66/I.
- 276 Kemijoki Oy:n arkisto. Lokan ja Porttipahdan lupapäätökset.
- 277 Kemijoki Oy:n arkisto. Pohjois-Suomen vesioikeuden päätös 7.12.1966. Nro 144/66/I.
- 278 Oulun yliopiston ylioppilaskunta (OYY) ja Pohjois-Pohjanmaan osakunta (PPO) jättivät heinäkuun lopulla 1970 valtioneuvostolle kirjelmän, jossa ne arvostelivat Lokan ja Porttipahdan rakentamisessa ilmenneitä ongelmia ja haittoja paikalliselle väestölle. Kirjelmän luovuttivat OYY:n hallituksen pj. Osmo-Ville Kettunen ja PPO:n kuraattori Aune Tuomikoski ja pääsihteeri Pentti Jussila. Kirjelmän vastaanottivat pääministerin sijainen Veikko Helle, pääministerin sihteeri, kansanedustaja Paavo Värynen ja osastopäällikkö Heikki Salovaara. Järvikoski 1973, 42; Lapin Kansa 15.8.1970 ja 28.7.1970; ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 222. Valtioneuvostolle vastaus kirjeeseen 30.7.1970 n:o 47/40/70 VK.
- 279 KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja Vesistöjen säännöstelytoimisto. Hg:12.
- 280 KA. Tie- ja vesirakennushallitus. Fi:362. Lapin paliskunnan vastine Pohjois-Suomen vesioikeudelle 11.6.1966. Kannanoton kirjoitti varatuomari Antti Aho.
- 281 R 5 Por 3030b/9.3.68 ja R5 Por 4002b/9.3.68.
- 282 KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja Vesistöjen säännöstelytoimisto. Vesivoimatoimikunta. Ptk. 20.12.1966, § 3; Lapin Kansa 27.8.1970; Helsingin Sanomat 13.6.1971; Teeriaho 2011, 200–201; Nousiainen 1974, 92.

283 Aikion toteamus, että hänen ja Jaakkolan haastattelututkimus oli ensimmäinen ”*yritys ihmistieteelliseen lähestymistapaan tekojärvikysymyksessä*” (Aikio 1991, 106), on epätarkka. Leskelän opinnäytteessä (1958) oli varsin iso haastatteluotanta Lokan altaan väestön mielialoista.

284 Länsi-Savo 5.6.1970.

285 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 222.

286 Iltasanomat 23.11.1970 ja 24.11.1970.

287 Koillis-Lappi 31.12.1974.

288 Pohjolan Sanomat 1.8.1975 ja 14.9.1975.

289 Lapin Kansa 19.11.1974 ja 22.11.1974; Kaleva 19.11.1974 ja 22.11.1974; Koillis-Lappi 19.11.1974 ja 22.11.1974; Pohjolan-Sanomat 19.11.1974, 20.11.1974 ja 21.11.1974.

290 Helsingin Sanomat 23.6.1975 ja 27.6.1975.

291 Kemijoki Oy: arkisto. Lokan ja Porttipahdan säännöstelysuunnitelmat 1966/1967; Järvikoski 1979, 80; Suomen Sosialidemokraatti 8.12.1966; Länsi-Savo 29.6.1969.

292 Järvikoski 1979, 81.

293 Lapin Kansa 2.1.1967, 11.7.1967 ja 28.9.1967; Maaseudun Tulevaisuus 5.1.1967; Kauhanen 2014a, 247–248 (urakkasumma vanhassa rahassa 700 milj. mk). Vuoden 1963 rahanuudistusten jälkeen virallisen rahanarvon rinnalla käytettiin ns. vanhan rahan arvoja.

294 Lapin Kansa 20.5.1967, 11.7.1967 ja 16.7.1967; rakennuskaupoista myös ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 222; Helsingin Sanomat 11.7.1967: Lokan rakentaminen oli Maanrakennuspojat Oy:lle läpimurto. Ks. Kaleva 8.1.2017.

295 Seppälä 1976, 164, 177–180; Maaseudun Tulevaisuus 3.9.1968; Lapin Kansa nro 209/1970, 18.9.1970 ja 2.10.1970; Uusi Suomi 17.9.1970; Ilta-Sanomat 13.4.1972; Tekniikan Maailma 1.9.1972; Kauhanen 2014a (ao. asian kappaleen lopussa pilkkuvirhe ja ylimääräinen sana). YIT:n aliorakoitsijoina vastasivat kuljetuksista Napapiirin Kuljetus Oy ja Alvi Joutsen ja K:ni. Koneurakoitsijoina olivat Veikko Pyykönen, Niilo Kivilahti, Paavo Pyykönen, Veikko Aho, Tauno Bergman ja Pentti Kiviniemi. Sementinajo oli Sakari ja Samuli Salolla ja louhintatyöt louhintaliike Nykäsellä. Rakennustyömaan työpäällikkönä oli pääurakoitsijan puolelta diplomi-insinööri Markku Markkola ja vastaavana mestarina Kalle Turja. Kemijoki Oy:n puolelta päävalvojana oli diplomi-insinööri Raimo Lampinen. Paikallinen valvoja oli rakennusmestari Kalle Turja.

296 Lokan ja Porttipahdan rakentamisen onnettomuuksista KA/Oulu. Sodankylän nimismiespiiri. CIIA:6a. Tutkintaptk. 416/1970. Valokuvat 4854/R/416/70; Seppälä 1976, 177–178; Lapin Kansa 27.3.1969; Kauhanen 2014a, 225; KA/Oulu. Sodankylän nimismiespiiri. CIIA:7. Tutkintaptk. 412/70 ja 540/1970. Kemijoen vesivoimarakentamisessa menehtyi vuoteen 1976 mennessä 31 henkilöä. Kauhanen 2020a; Syrjäpalo 2018; Uusi Suomi 22.6.1976.

297 KA. Tie- ja vesirakennushallituksen vesistöosasto. Ff:94.

298 KA. Valtion luonnonsuojelunvalvoja. Da:8. Valtion luonnonsuojelunvalvoja Reino Kalliola 20.8.1970.

299 Vuotso – Vuohču tarkoittaa saamen kielessä vaarojen välistä vetistä suokapeikkoa, jossa on lampijono.

300 Helsingin Sanomat 9.10.1974, 7.1.1978, 1.2.1978, 15.4.1978, 13.5.1978, 20.5.1978 ja 16.8.1978; Apu 7.4.1978.

301 Kanavan kaltevuus on 0,0005 siten, että pohjan korkeus on Lokan puoleisessa päässä N43 + 238,00 m ja Porttipahdan tekojärven puoleisessa päässä N43 + 237,00 metriä. Kanavan rakennustyöt aloitettiin elokuussa 1978. Työ jaettiin kolmeen urakkaan: Tankajoen perkaus (Työyhtymä Maakaar Oy / Maakassi Oy, Oulu), Tankajoki–Lismajoki-kaivutyö (Tornion Maarakennus Oy, Tornio) ja Lismajoki–Lokan säännöstelyaltaan välinen imuruoppaus (Insinööritoimisto Oy Vesi-Pekka, Helsinki). Vuotson kylässä korotettiin Rovaniemi–Ivalo-maantietä eli valtatie 4:ää ja rakennettiin silta kanavan yli. Sillan rakennutti Tie- ja vesirakennuslaitoksen Lapin piiri aliurakoitsijana Polar-Silta Oy. ELKA. Kemijoki Oy 11742. # 337.

Vuotson kanavan rakentamisen yhteydessä löytyi niin sanottu Vuotson puu – pala lehtikuusen runkoa. Puun on laskettu kasvaneen Eem-interglasiaalikaudella (eli viimeistä jääkautta edeltäneellä lämpimämmällä kaudella) noin 115 000–130 000 vuotta sitten. Silloin Sompion seudun keskilämpötila oli 3–4 astetta nykyistä korkeampi. Vuotson puu on esillä Tankavaaran kultamuseossa.

302 Lapin Kansa 1.2.1978. Maakuntaneuvos Lasse Näsi (s. 1930, k. 2022) valittiin Sodankylän kunnanjohtajaksi vuonna 1968. Ks. Neitola 2019; Helsingin Sanomat 19.3.2022.

303 Maaseudun Tulevaisuus 21.8.1979. Näisistä Helsingin Sanomat 19.3.2022.

304 Helsingin Sanomissa 1.2.1978; Grönholmin puheesta Sompio-lehti 15.10.1981.

305 Ranta 2019, 65.

306 Mm. Maaseudun Tulevaisuus 25.2.1969; Länsi-Savo 5.6.1970.

307 Ks. ELKA Kemijoki Oy. 11742. # 73. Muistio 19.2.1971; Helsingin Sanomat 30.7.1970; Koillis-Lappi 20.11.1973; vrt. Kemihaaran nostattamasta kritiikistä mm. Koillis-Lappi 14.11.1972, 22.5.1973 ja 23.10.1973.

Vesistöihin ja ympäristön puolustamiseen liittyvä kansalaistoiminta aktivoitui Suomessa etenkin vuonna 1979. Huhtikuussa alkoi kauaskantoiseksi tapahtumaksi muodostunut Kojjärvi-konflikti, toukokuussa Lappajärven ranta-asukkaat rakensivat kivipadon järvestä laskevaan Välijokeen estääkseen Lappajärven matalan vedenkorkeuden ja marraskuussa 1979 Kemijokivarren asukkaat kokosivat karvalakkilähetystön, joka kävi Helsingissä vaatimassa toimenpiteitä kalakorvausten maksamiseksi. Ks. Hallanaro, Santala & Vienonen 2017, 172. Myös Järvikoski ja Kylämäki 1981.

308 Helsingin Sanomat 1.6.1976. Sähkön hinnan aluealennuksista ks. Kerkelä 1985, 122–126. Kerkelän mukaan Pohjois-Suomessa vakiintui käsitys, että alueen vesivoiman taloudellinen hyöty meni pääosin valtakunnalliseksi eduksi hyödyntämättä tuotantoseutuja kuten oikeudenmukaisuusperusteella olisi voinut edellyttää. Ks. Kerkelä 1985, 160.

309 ”Ekologinen kolonialismi” on Massan käyttämä termi. Ks. Massa 1994, 205. Jyväskylän Kesä 1969. Maaseudun Tulevaisuus 23.8.1966; Seppälä 1976, 247–250. Vrt. Sähkön siirrosta ylituotantoalueilta alituotantoalueille ja siihen liittyvästä veronsiirrosta kriittisesti Ripatti & Kähkölä 1970, 62–63. Uudemasta Suomen kolonialismikeskustelusta historian tutkimuksessa Historiallinen Aikakauskirja 4/2020. Saamelaiset ja kolonialismin vaikutukset nykypäivänä ks. Kuokkanen 2007. Suomen siirtomaavallasta Petsamossa Stadius 2022, 141–161.

310 Rakennettujen Lokan ja Porttipahdan lisäksi Kemijoen vesistöön suunniteltiin 1950- ja 1960-luvuilla useita säännöstelyaltaita. Esimerkiksi Ounasjoen Sirkkan säännöstelyaltaan suunnitelma valmistui vuonna 1966. Kemijoki Oy suunnitteli lunastavansa 58–208 viljelmää Sirkkan altaan alta riippuen säännöstelykorkeudesta. Ounasjoen latvoille suunnitellut säännöstelyaltaat uhkasivat kaikkiaan viidesosaa Kittilän pitäjän asukkaista. Asiasta KA/Valtion vesivoimatoimikunta ja vesistöjen säännöstelytoimisto. Hbd:19. Ounasjoen säännöstelyn asiakirjat 1963–1966. Vuotos-hanke käynnistyi 1970-luvun alussa. Ks. Vuotoksen altaan yleissuunnitelma. Vesihallitus 1974.

311 Havukkala 1964, 17.

312 Havukkala 1964; Järvikoski 1979; Luostarinen 1982, 14; Kauhanen 2014a. Ns. allasevakkojen määrästä liikkui 1960-luvulla erilaisia lukuja (mm. 800 henkilöä). Vrt. mm. Uusi Suomi 10.2.1967; Maaseudun Tulevaisuus 9.5.1968.

313 Kirjallisuudessa on hieman erilaisia lukuja tekojärvien takia muuttamaan joutuneiden määrästä. Ks. Järvikoski 1979, 87; Väyrynen 2010, 84; Lähtenmäki 2006, 100; Kauhanen 2014a. Ks. Lapin Kansa 1.4.1971. Muuttajien perherakenteesta ks. Luostarinen 1982, 13–14.

314 KA. Valtion vesitoimikunta ja Vesien säännöstelytoimisto. Ca:2. Ptk. 10.3.1958, § 10. Saijan altaan padotuskorkeuden ylärajaksi oli suunniteltu +187,50 metriä.

III luvun lähdeviitteet

315 Järvikoski 1979, 157.

316 Kerronnallisuuden ohella historia tarvitsee ilmiöiden suhteuttamista ja viitekehystä, siis kontekstia, sitä mikä antaa ilmiöille ja tapahtumille historialliset raamit. Kontekstin määrittely tapahtuu tutkimuksessa ja se on tutkijan vastuulla. Konteksti on tarpeen narratiivilla esitettyjen ilmiöiden ja asioiden ymmärtämiseksi. Tätä kontekstualisoinnin dilemmaa on kulttuuritutkimuksessa käsitteellistetty puhumalla emisistisestä (emic) ja etisistisestä (etic) tutkimusotteesta ks. Cerutti 2004, 34–35. Emic-näkökulmassa tutkimuskohdetta lähestytään kohteen oman käsitteellisen kehikon kautta. Etic-otteessa tutkija kääntää tutkittavien asiat omalle tutkimuskielelleen.

Historioitsija ei koskaan pääse aloittamaan ”puhtaalta pöydältä”, vaan hän joutuu ottamaan kantaa tulkitoihin, joita aiheesta on jo esitetty. Tärkeitä eettisiä kysymyksiä ovat tiedon kestävyiden punnitseminen ja se että tutkimuskysymykset tutkittaville ihmisille oikeudenmukaisia. Ks. Kalela 2018, 32 ja 42–44.

Mm. Banner 2005; Dörrö 2013–2014; Hendlin 2014; Lindqvist 2006; Lappiin liittyvästä kolonialismikeskustelusta Mäntylä 2016, 11–16 ja 47–55; Mäntylä 2014, 259–274; kolonialismikeskustelusta saamelaiskontekstissa mm. Pääkkönen 2008, 264–268; Kuokkanen 2007, 142–155; Kuokkanen 2020, 534–539; teemasta myös Nyssönen & Kortekangas 2020, 545–550.

317 Artikkelit liittyvät jatkosodan päämäärien kaavailuihin. Kyseinen Suomalaisen Suomen numero oli Itä-Karjalaan keskittynyt teemanumero. Vuonna 1941 Auer julkaisi historiantutkija Eino Jutikkalan kanssa lähinnä Saksaan suunnatun teoksen ”Finnlands Lebensraum”. Ks. Alhonen 2003, 443.

318 Auer 1941, 257.

319 Ajo 1948; Moisio 2012, 124–125; ks. Teollisuuskomitean mietintö 12/1951.

320 Valkonen 2003, 22. Pohjois-Suomen kehityksestä ennen aluepolitiikkaa vrt. Hakkarainen 2008, 2–8. Valtiolisesta Lapista vesistöarakentamisen näkökulmasta ks. Massa 1994, 234–247.

321 ELKA. Imatran Voima Oy 766. # 1041. Opintomatka Moskovaan, Volgogradiin ja Leningradiin 8.18.1.1963. Diplomi-insinöörien Erkki Voipion, Aulis Hiekkon ja Lasse Nevanlinnan raportti. Imatran Voima Oy solmi tiiviit energiayhteistyösuhteet Neuvostoliittoon jo 1940-luvun lopulla (Jäniskosken voimalaitos).

322 1930-luvun kansallisuustoisten (Pallas- ja Ounastunturi, Pyhätunturi, Petsamon Heinätunturi, Petsamon Heinäsaari ja Suomenlahden Storlandetin saari) ja luonnonpuistojen (kuudesta alueesta viisi sijaitti Pohjois-Suomessa) perustamisesta ja niihin liittyvästä taustakeskustelusta ks. Lähtenmäki 2017, 81–84.

323 Kuusamon koskisodasta ja kansanliikkeestä mm. Vapaa Sana 28.5.1955, Suomen Kuvalehti 8.9.1956; Helsingin Sanomat 27.4.1961, 15.12.1968, 31.1.1974 ja 9.11.1979; Maaseudun Tulevaisuus 29.4.1961; Koillissanomat 19.6.12017. Kuusamo-Seura ry:n julkilausumasta 11.4.1961 Uusi Suomi 14.4.1961: Auer ja Teerimäki 1982, 133–135. Suoluonnosta resurssina Björn 2000; 153–163; Tanskanen 2000; Kauhanen

- 2005; Enbuske 2010.
- 324 Giddens 1984, 271–273.
- 325 Esimerkiksi Lokassa ja Porttipahdassa Kemijoki Oy ulkoisti varsinaiset rakennustyöt.
- 326 Uusi Suomi 13.10.1961 Tornionjoki-hankkeesta.
- 327 Paavo Kuusela Suomen Sosialidemokraatissa 1.11.1962. Legitimiteetistä ei yksiselitteistä mittaria. Kyse on yhteiskunnalliseen toimintaan liittyvästä käsitteestä. Legitimiteetin käsitteestä tutkimuksessa ks. Kyllönen 2010, 20, 23–25 ja 52.
- 328 Auer ja Teerimäki 1982, 131.
- 329 Ks. Maaseudun Tulevaisuus 27.1.1955 ja 14.4.1955; Suomen Sosialidemokraatti 27.1.1955; Helsingin Sanomat 27.1.1955; Työkansan Sanomat 28.1.1955; Länsi-Savo 27.1.1955.
- 330 Uusi Suomi 24.8.1973 ”Porttipahta ranskalaisittain”.
- 331 Siirtoverkkojärjestelmien kehittämisestä ja Lapin vesivoiman merkityksestä 1970-luvulle ja Imatran Voima Oy:n roolista Auer ja Teerimäki 1982, 140–149; Ruuskanen 2019, 254.
- 332 Mm. Järvikoski 1979; Massa 1994; Suopajärvi 2001. Metsätaloudesta Nyssönen 2000, 30–35. Ruotsin ja Norjan valtioiden keskusvallan tiukkenevasta otteesta ja tavoitteellisesta modernisaatiopolitiikasta mm. Stadius 2022, 142. Tämä linja näkyy myös Pohjoiskalotti-hankkeen historiaempiriassa esimerkiksi suhtautumisessa luontaiselinkeinoihin ja maatalouspolitiikassa. Ruotsin 1900-luvun alkuvuosikymmenien saamelaispolitiikasta Lantto 2012, 262–268. Ruotsin valtion perustamasta totuus- ja sovintokomissiosta meänkielisten kohtelusta Lapin Kansa 20.2.2020.
- 333 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 957. PM. Tornionjoen vesivoiman eri rakentamisvaihtoehtojen vertailua 7.4.1961. Osmo Korvenkontio ja J. E. Kilpeläinen.
- 334 Yhtiö rakensi Armasjoen vesistöön kuuluvaan Puostijokeen kaksi voimalaitosta vuosina 1959 ja 1961.
- 335 Teerijoki 2010, 276; Veijola 1973, 104–109.
- 336 Auer ja Teerimäki 1982, 146; Helsingin Sanomat 13.2.1958.
- 337 Ryöstötalouteen liittyvästä ”merkityksettömien muutosten paradoksista” eli hiipivä esivaihe, kiihtyvä etenemisvaihe ja kumuloituva loppuvaihe. Mm. Massa 1991, 300–301.
- 338 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 728. Eräitten jakokuntien yksittäistalojen vesivoimasta maksettavat hinnat. Muistio 15.3.1960.
- 339 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. Pohjoismaisen vesivoimakomitean raportti 15.8.1958. Dk. 620.92, 4 ja 22.
- 340 Tornionlaakson esihistorian tutkimus eteni 1970-luvulla Suomen ja Ruotsin yhteisellä poikkitieteellisellä projektilla, jossa yritettiin muun muassa ajoittaa pysyvän asutuksen syntyä. Arkeologiset kaivaustulokset veivät yhdessä Kirkkoniemen kaivausten kanssa vakituista asutusta satoja vuosia aiemmin oletettua vanhemmaksi. Ruotsin Tornionlaakson esihistoriasta Lundholm 1991, 45–100 ja Suomen Tornionlaakson esihistoriasta Koivunen 1991, 101–159. Pelastuskaivauksissa muut kuin arkeologit määräävät tutkimuksen kohteen ja laajuuden. Näin materiaali on usein sattumanvaraista ja katkelmallista. Mm. Koivunen 1991, 102.
- 341 Kom. 9.12. 1961, 90; Riksantikvarieämbetets utredning - - - 1961; Kylänpää 2017, 143–144.
- 342 Tornionjokilaakson arkeologisen tutkimuksen edistymisestä ks. Lundholm 1991; Koivunen 1991.
- 343 Kom. 9.12.1961, 47.
- 344 Pellon KunArk. Eb. 1957.

345 Aho 1985, 392–393; ”*Imatran Voima Oy suorittaa parhaillaan väestönlaskentatutkimusta*”,

Länsiraja 24.2.1961 ja ”*Folkräkning vid Torne älv*”, Hufvudstadsbladet 28.2.1961; Paavilainen 1963, 12; Valtakunnan suunnittelutoimisto 1959, 41–42. Lapin väestökehitys toisen maailmansodan jälkeen vuosituhannen loppuun on jaettu seuraavasti: nopeasti kasvava (1945–1963), tasainen kehitys (1964–1967), väestöromahdus (1968–1970), lievästi aleneva jakso (1971–1980), lievästi kasvava jakso (1981–1992) ja nopeasti aleneva jakso (1993–). Ks. Haveri ja Suikkanen 2003, 161. Maakunnan muuttotappiosta puolet syntyi vuosina 1966–1970. Ks. Hakkarainen 2008, 5. Lapista muutti Ruotsiin vuosina 1961–1970 yhteensä noin 35 000 henkilöä, joista puolet vuosina 1968–1970. Ks. Snellman 2019, 189.

346 Kom. 9.12.1961, 41.

347 Mm. Haaparannanlehti 10.9.1960, 1.12.1962, 1.3.1962 ja 3.3.1964; Ruotsin maatalouden rationalisoinnista myös Laukkanen 1985, 120. Suomessa Nils Westermarkin komitea (1962) esitti, että vuonna 1970 Suomessa maataloustuotteiden kulutustarve voitaisiin tyydyttää 350 000 hehtaaria pienemmällä peltoalalla. Ks. Uljas 2012, 238.

348 Kommunistien ääniosuuskien selvityksestä ks. Rydenfelt 1954, 207 ja karttaliite. Rydenfeltin tutkimus selvittää Ruotsin valtiopäivävaalien ääniosuudet vuosilta 1924–1952. Norrbottenin punaisin kunta oli Tarendö (38,8 %), punaisin kaupunki Kiiruna (36,6 %) ja valkoisimmat kunnat olivat Karesuando (4,23) ja Hortlax (3,50 %).

349 Vrt. Kettunen 2006, 337–240.

350 Näslund 1963, 59.

351 Laukkanen 1985, 187; televisio-dokumentti Lassinantti 1962. Ruotsin valtiopäivillä 25.5.1965 Lassinantti totesi ruotsalaisen ja saamelaisen kulttuurin kohtaamisesta: ”*Asian luonnosta johtuu, että kun kaksi kulttuuripiiriä lähestyy toisiaan, vahvempi ja mahtavampi kulttuuri aina levittäytyy vähemmän voimakkaan kustannuksella. En usko myöskään saamelaisten säästyvän tappiolta tässä taistelussa.*” Ks. Uusi Suomi 14.6.1970. Valtiongeologi Väinö Tanner toimi Norjan ja Ruotsin poronhoito-ongelmia ratkovieen komissioiden puheenjohtajana vuosina 1910–1912 ja 1914–1917. Norjan viranomaiset halusivat porolaitumia tuottavampaan maatalouskäyttöön, pois ”kuolevalta” talousmuodolta. Ks. Nyssönen 2022, 189. 1950–1960-luvuilla Ruotsissa jännitteitä aiheuttivat mm. vesivoimarakentaminen, poronhoidon rationalistamistoimet ja vaikeat poronhoitovuodet. Ks. Lantto 2012, 313–326.

352 Laskennassa energian hintana oli 2:50 mk/kWh. 45 prosenttia verotettavasta tulosta olisi jaettu kuntien kesken suhteessa rakentamiskustannuksiin kunkin kunnan alueella ja 50 prosenttia suhteessa kunnan alueella olevan vesivoimalaitoksen tuottamaan energian määrään. Viisi prosenttia olisi mennyt yhtiön kotikuntaan.

353 Kom. 9.12.1961, 83–87; ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 1095; vrt. 766. # 730.

354 Ruotsalaisten säädösten mukaan A-rakentamisvaihtoehdossa verotuotoksi laskettiin noin 4,9 miljardia markkaa/vuosi, B-vaihtoehdossa noin 4,3 miljardia mk/vuosi ja C-vaihtoehdossa noin 3,4 miljardia markkaa/vuosi. Ks. Kom. 9.12.1961, 86–87.

355 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 730; Kom. 9.12.1961, 82–87.

356 Kom. 9.12.1961, 84–87.

357 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 951. Muistio 9.12.1957; Kauhanen 2020.

358 KA/Oulu. Tornionlaakson kuntain toimikunta. Keskustoimikunta 31.3.1963. Ea:3.

359 Työttömien lähettäminen siirtotöihin usein kauas (esim. Lapin läänin työttömien passittaminen Varsinais-Suomeen tai pääkaupunkiseudulle) asuinpaikkakunnalta aiheutti tyytymättömyyttä. 1950-luvulla Lapin väestöosuus oli noin viisi prosenttia, mutta maakunnan työttömyys oli 15–16 prosenttia kokonaan työttömyydestä.

360 Vuonna 1933 säädetyin lain mukaan kunta voitiin valtioneuvoston päätöksellä asettaa lisättyin valvontaan, jos se kunnan taloudellisen tilanteen parantamiseksi katsottiin välttämättömäksi. Valvontaan joutumisen yleisinä syinä olivat paikalliset olosuhteet (mm. rakentamisvelvoitteet) eikä niinkään sinällään huono taloudenhoito. Vuoden 1934 lain perusteella lisätyssä valvonnassa oli 23 kuntaa, joista 12 sijaitti Lapin läänissä. Kolarin kunta oli Sallan kanssa lisätyssä valtionvalvonnassa maaliskuuhun 1967 saakka. Ks. Myllymäki 2016, 194; Rantatupa 1988, 557.

361 Hydrososiaalisuudesta ks. Land 2021, 39. Kansalaiskeskustelusta esim. rovaniemeläisen Terho Kunnarin artikkeli Suomen Kuvalehdessä ”Ihminen on katkaissut veden kiertoakulun”. Suomen Kuvalehti 11.1980.

362 Kom. nro 8/1938, 26–27 ja 41.

363 ELKA. Imatran Voima Oy. 766 # 1095; Outokumpu Oy:n Tornion ferrokromitehtaasta Kuisma 1985, 328–350; Teerijoki 2010, 231–252; Rantatupa 1988, 232–234; Rantakokko 1993, 54–58; Puro 1973, 110–114. Toisen maailmansodan aiheuttamasta teollisten työpaikkojen notkahduksesta alettiin elpyä 1950-luvulla. Vuonna 1965 selvitetiin epävirallisesti ferrokromitehtaan sijoittamista Norjaan.

364 Kom. 9.12.1961, 42; ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 1095.

365 Hakkarainen 2008, 88 ja 115.

366 Vattenfall. Centralarkivet. Sammandrag 26.10.1962; Norrbottenin lääninhallitus. Synpunkter framföra av länsstyrelsens remissorgan.

367 Massa 1994, 207.

368 Kom. 9.12.1961, 34; Rantatupa 1988, 134–135 ja 145–146; Koronen 1973, 55–68; Jaatinen 1985, 101; KA/Oulu. Lapin Maatalousseuran asutustoimikunta. Ub:2; MHL-asutustoiminta Lapissa 1995; Helsingin Sanomat 13.8.1950.

Vuonna 1947 alkaneen Alatornion Lautamaan asutusalueen soiden kuivatuksessa hyötyala oli 650 hehtaaria. Lapin maanviljelysinsinööripiirin toimesta Tornionlaaksossa raivattiin soita ja suoperäisiä maita noin 52 600 hehtaaria. Tästä alasta Alatorniassa raivattiin noin 18 000 hehtaaria (suurimpina alueina Raumonjärven, Liakan, Pihtiojan, Mämminojan, Isojängän, Susiaavan ja Kaakamojoen kuivatukset) sekä Ylitorniolla ja Pellossa lähes 12 500 hehtaaria (suurimpina alueina Luomajoen, Väystäjän, Kapustavuoman, Kittisvuoman, Koutuksen ja Vuoskujängän kuivatukset). Muoniossa raivausala jäi vajaaseen 2 000 hehtaariin ja Enontekiöllä reiluun 1 550 hehtaariin.

1970-luvun alussa Pelson hallakoeaseman johtaja, sittemmin Lapin maatalouden koeaseman johtaja, maan- ja metsätieteiden tohtori Arvi Valmari haki maataloudesta pelastajaa Suomen kehitysalueiden autioitumiselle. Valmarin mukaan Suomen olisi maatalouden rakennemuutoksessa pitänyt keskittää karjatalous pohjoiseen, ja metsittää Etelä-Suomen ylimääräisiä peltoja. Hänen perusteensa oli se, että metsä ja vilja kasvoivat etelässä Lappi paremmin. Ks. Helsingin Sanomat 27.1.1970 ja 31.8.1977. Pelson hallakoeasemasta ks. Kauhanen 2005, 386–397.

369 Ympäristösosiologi Ilmo Massa (1995, 91) on kertonut henkilökohtaisen ekomuiston järvenlaskusta. 1950-luvulla tehtiin Raumonjärven kuivatus, jolloin Massan kotitalon editse virrannut pieni Tornionjoen sivujoki Keropudas pilattiin ”hiljaa ja huomaamatta”, jotta voimaperäinen karjatalous saisi uutta rehumaata. Kansan Tahto uutisoi 31.1.1961: ”*Torniossa suoritettulla kuivatuksella on saatu vallattua entisiä joki uomia viljelysmaaksi. Hyötyala on 328 ha ja kuivatuskustannukset 37 milj. mk.*”

370 Uusi Suomi 29.11.1050.

371 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 953.

372 Hämeenniemi 1996, 38–38.

373 Vuonna 1952 Pääesikunnan operatiivisen osaston päällikkö eversti Tauno Viljasen laatimassa muis-

tiössä esitettiin tarpeellisuutta uusien joukkojen ja varuskuntien sijoittamista Pohjois-Suomeen. Syksyllä 1958 päätettiin jääkäripataljoonan sijoittamisesta Sodankylään. Sodankylän varuskunnan rakennustyöt alkoivat lokakuussa 1958. Vaasasta Sodankylään siirtynyt pataljoona (kokonaisuudessaan heinäkuussa 1964) sai nimekseen Lapin Jääkäripataljoona. Ks. Uola 2005, 587–593.

374 Vrt. Risku 1969, 59–60.

375 Moninkertainen evakkous on tässä merkityksessä ollut varsin vähän esillä.

376 Metsätyö-pienviljelijäkylien nousuun ja tuhoon liittyvästä sosiologisesta suomalaisesta tutkimuksesta ks. Rannikko 1989. Tälvellä 1959 Muonion hoitoalueen hakkuissa (hankinta- ja pystyhakkuut) oli noin 250 miestä, 20 traktoria, 62 hevosta ja 78 moottorisahaa. Aikakauden tekninen modernisaatio ja sen sosiaaliset vaikutukset työntyivät Lappiin monella tasolla. Turtolan hoitoalueen (Pello, Kolari ja Ylitornio) hakkuissa oli puolestaan samaan aikaan tuhat miestä, 220 hevosta ja 50 autoa tai traktoria. Noin 80 prosenttia työvoimasta oli paikallisia. Tornionlaaksosta puuta hankkivat myös ruotsalaiset. Muun muassa vuonna 1959 Ylitornion hoitoalueen suurimman leimikon ostaja oli ruotsalainen yritys. Kotimaisista toimijoista puuta ostivat H. Kurikka Oy, Aavasaksan saha, Kemi Oy ja Veitsiluoto Oy. Ks. Lapin Kansan 25.3.1959, 15.4.1959 ja 9.7.1959.

377 Maaherra Uuno Hannulasta Myllymäki 2018, 199.

378 Ylitornion KunArk. FIX 2:1–2.

379 Ajanjaksolla 1960–1970 maa-, metsätaloudesta ja kalastuksesta hävisi Norrbottenissa 9 800 työpaikkaa ja Suomen Lapissa 17 700 työpaikkaa. Koko Pohjoiskalotissa (Finnmark, Tromsa, Nordland, Norrbotten ja Lappi) vähennys oli 39 900. Luvut laskettu Groth ja Lassinantti 1983, 108 taulukosta. 1950-luvulla Norrbottenin läänistä keskimääräinen nettomuutto vuodessa oli -1 230 henkilöä ja 1960-luvulla -2 900. Vastaavat luvut Lapissa olivat -210 ja -2 450 henkilöä. Kaikkien Pohjoiskalotti (Lappi, Finnmark, Tromsa, Nordland ja Norrbotten) menetti 1950-luvulta 1980-luvulle muuton vuoksi lähes 150 000 henkilöä. Ks. Groth ja Lassinantti 1983, 11; Groth ja Lassinantti 1984, 80–81.

380 Pääkirjoitus Haaparannanlehdessä 5.12.1958.

381 Uljas 2012, 95 ja 100–101.

382 Rydenfelt 1954, 323 kirjoittaa tunturisaamelaisista: ”*Dessa lever i stort sett samma liv som deras fäder före dem i kanske årtusendens gort och är väl anpassande till sin miljö. De känner sig som fjällvärldens aristokrater, talar sitt eget spark, klär sig gärna i lappdräkt och är tydligt stolta över sin egenart. Av de svenska befolkningen är de respektrade och högaktade. Annorlunda förhåller det sig med de icke renskandade skogslappar, ”fattiglapparna”, som övergivet sina fäders liv, blivit bofasta och nu övervägande försörjer sig som skogsarbetare. - - -*”

383 1900-luvun alkupuolelta 1970-luvulle eräs merkittävä Ruotsin saamelaisten tutkijoista oli etnografi Ernst Manker (s. 1893, k. 1972). ”*Bönderna är jordens människor, lapparna markens*” aloitti Manker Pohjois-Ruotsin tunturisaamelaisia käsittelevän, vuonna 1957 julkaistun Bortom fjällen -teoksensa. Manker liikkui pohjoisessa Saamenmaassa jo 1930-luvulla. Vuonna 1932 hän tutustui Lainionjoen ja Muonionjoen väliin jäävän Tornion Lapin Viikusjärven nomadeihin. (Manker 1933; Manker 1957; Tornion Lapin saamelaisista myös Nickul 1970, 89–111, 168, 265, 288–289.) Ruotsalaisen Lapin-tuntija Ernst Mankerin mukaan kulttuurikylläiset kaupunkilaiset suuntasivat sunnuntaisin ja viikonloppuisin luontoon. Lappalaisille, poronhoitajanomadeille erämaaelämä ei ollut romanttista huumaa: ”*För lappen, rensköttarennomaden, är markens liv inget romantiskt rus.*” (Manker 1957, 9.) Sixten Haraldson toimi sittemmin Polynesiassa, Samoalla ja Keniassa. (Anne Bryggman Tjikkom, Åjtte, Svenskt fjäll- och samemuseum, sähköposti kirjoittajalle 22.4.2020.) Enontekiön poronhoidon adaptaatiota tutkinut Heikkinen (2002) kuvaa väitöskirjassaan myös Ruotsin poronhoitoa.

384 Torne–Kalixplanen. Riksantikvarieämbetetets utredning rörande planerade vattenkraftsanläggnings inverkan på kulturhistoriska intresse. Preliminär översikt 1961, Del II, 58. Kuuden perhekunnan

Lainiovuoman lapinkylän kevät- ja kesälaitumet olivat Norjassa, syyslaitumet Ruotsissa linjalla Idivuoma–Isoaari ja talvilaitumet linjalla Pissiniemi–Piipösaari. Vuosina 1945–1961 Jukkasjärvellä alueeläkärinä toiminut Sixten Haraldson (s. 1911, k. 2003) oli niin ikään merkittävä Pohjois-Ruotsin saamelaisten elämää dokumentoinut valokuvaaja.

385 Joonas 2019, 31; Asp, 1965, 18; Mustonen 2014, 72.

386 Nickul 1970, 285 ja 316.

387 Tilastot puhuivat lappalaisista eikä saamelaisista. Ruotsin viranomaiset eivät 1940-luvulla nähneet vesivoimarakentamisen juurikaan vaikuttaneen poronhoitoon. Kun Suorvaksen kolmatta säännöstelyä käsiteltiin vuonna 1947 lapinouti Malmström totesi lausunnossaan: ” - - vattenregleringen knappast kan sägas ha medfört någon rubbning i de renskötande lappnars vanor, framkallat någon oro hos dem över ovissheten i deras ställning eller minskat deras intresse för renskötelsen”. 1960-luvulla kymmenen kahdestatoista lapinkylästä kärsi erilaisista vedensäännöstelytoimista. Ks. Lantto 2012, 321–322. Norrbottenin läänissä oli eniten poronhoitajia sekä määrällisesti että suhteessa porolukuun. Lääninhallitus esitteli elinkeinon rationallysointisuunnitelman 1960-luvun puolivälissä. Suunnitelma lähti siitä, että poronhoidosta elävien talouksien määrää piti vähentää noin 35 prosentilla. Lantto mukaan supistus kohdentui seuraavasti: ”Den behövliga minskningen var dock ojämt fördelad inom länet: endast 6 procent av hushållen inom fjälllappbyarna i Arjeplog ansågs vara överflödiga, medan motsvarande siffror för skogslappbyarna i Arvidsjaur och Arjeplog och fjälllappbyarna i Jokkmokk och Karesuando låg 40 procent eller mer.” Ne, jotka jättivät poronhoidon, tuettiin ammatti- ja uudelleen koulutuksella. Ks. Lantto 2012, 314–316.

388 Torne–Kalixplanen. Preliminär översikt 1961, 19.

389 Samernas skolgång 1960, 12, 19, 22 ja 186.

390 Nickul 1962, 36.

391 Kom. 9.12.1961, 45.

392 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 957. Muistio 1.3.1961.

393 ELKA. Imatran Voima Oy. 766 # 951.

394 Vattenfall. Centralarkivet. Länsarbetsnämnden i Norrbottens län. Inkom 29.6.1962.

395 TV-haastattelu, Lassinantti 27.7.1962.

396 Helsingin Sanomat 14.9.1967; aiheesta myös Näslund 1963; Haaparannanlehti 10.9.1960, 13.9.1960 ja 1.3.1962; Helsingin Sanomat 8.7.1964; ks. myös Ruotsin aluepolitiikasta Laukkanen 1985, 120–123. Maaherra Lassinantin tavoitteista porotalouden työntekijämäärän vähentämiseksi 1960-luvun lopulla ks. Lantto 2012, 317.

397 ELKA. Imatran Voima Oy. 766 #1095; Aho 1985; Helsingin Sanomat 11.1.1949, 31.12.1966, 26.6.1968 ja 6.7.1972; Ruotsiin muutosta tarkemmin Snellman 2003, 12–18; mm. Muonion 1950- ja 1960-lukujen vaihteen työllisyystilanteen vaihteluista Muonion kunnanarkisto. Cb:6–8. Kunnanhallituksen ptk. 25.11.1958, § 545 ja § 546, 12.2.1959, § 105 ja § 106, 12.12.1961, § 623 ja 26.9.1962, § 465.

398 Voimalaitosrakentajien Liiton jäsenyritykset työllistivät koko maassa noin 8 500 työntekijää – keskimäärin noin 7 130 – vuonna 1947. Vuonna 1950 keskiarvo oli noin 2 900 työntekijää. Ks. Helsingin Sanomat 12.10.1947 ja 26.5.1951.

399 KA/Oulu. Sodankylän henkikirja 1960; Lapin Kansa 19.10.1960, 2.2.1961 ja 4.2.1961; Meän Tornionlaakso 8.3.2018. Ajoittain Lapin metsätöissä kärsittiin koneellistumisesta huolimatta työvoimapuutlasta. Esimerkiksi Sallan Tuntsan suurpalon nokisavotan työvoimantarve talvella 1961 oli tuhat miestä.

400 KA/Oulu. Tornionlaakson kuntain toimikunta. Ea:3. Kirje 27.4.1957.

401 Hannula opiskeli Helsingin yliopistossa historiaa, suomen kieltä ja kirjallisuutta (aloitti 1912; FK vuonna 1931). Hannula uskoi Lapin tulevaisuuden olevan maatalouden varassa. Tiedemies ja myös

kauppa- ja teollisuusministerinä 1960-luvun alussa toiminut Ilmari Hustich katsoi Pohjoisen Lapin turvan olevan poronhoidossa. Vuonna 1946 hän kuvasi enontekiöläistä Antti Palojärveä: *”Eräs optimistinen suomalainen yritti harjoittaa maanviljelystä vuosisadan alussa Palojärvellä, joka sijaitsee männyn rajalla, käytännöllisesti katsoen oikeastaan koivuseudussa. Yksi perhe selviytyi jotakuinkin, mutta neljälle pojalle sarat kävivät vuosi vuodelta yhä laihemmiksi. Yksi pojista meni poropaimeneksi luoteessa oleville rikkaille paimentolaisille. Hänen oma porolaumansa lisääntyi sitä mukaa kuin hän perehtyi poronhoidon hienouksiin. 1938 tämä puoliverinen Antti Palojärvi oli pitäjän rikkaimpia poronostajia ja lisäksi ovela kunnallispomo ja Suomen Valkoisen Ruusun [mitalin] omistaja. Uudisasukkaan poika on sulautunut ympäristöön, hänestä on tullut porolappalainen eikä hallan puremain sarkojen viljelijä.”* Ks. Hustich 1946, 163. Kullakin elinkeinolla on luontaiset toimintaympäristönsä. Vuotsolainen poromies Oula Aikio kiteytti asian seuraavasti: *”Ihmiset olivat muovanneet elinkeinonsa kotiympäristönsä kehyksen mukaiseksi”* Ks. TV-dokumentti 1969/1970.

402 Myllymäki 2018, 200.

403 Pohjolan Sanomien pääkirjoitus 1.10.1935; ks. myös Pohjolan Sanomat 7.5.1935.

404 Maaherra Uuno Hannula Helsingin Sanomissa 20.10.1958. Vrt. Hannulan vuoden 1958 kunnallispäivillä pitämästä samansisältöisestä jäähyväispuheesta Myllymäki 2018, 2016.

405 Vattenfall. Centralarkivet. Svenska naturskyddsföreningen. Ordförande Gösta Walin. Intendent Lars-Erik Esping. Stockholm den 11 juli 1962.

406 Koponen valmistui diplomi-insinööriksi Teknillisestä korkeakoulusta vuonna 1923. Hän työskenteli rautatieinsinöörinä ja sittemmin vuosina 1930–1938 Kemin apulaiskaupunginjohtajana, ja tästä toimesta hänet valittiin Tornion kaupunginjohtajaksi.

407 Uusi Suomi 17.2.1963.

408 Vattenfall. Centralarkivet. Länsarbetsnämnden i Norrbottens län. Inkom 29.6.1962; Haparandabladet/Haaparannanlehti 30.12.1961; Kom. 1961, 84.

409 Kom. 9.12.1961, 85.

410 Vattenfall. Centralarkivet. Inkom 16.7.1962. Svenska Naturskyddsföreningen. Riksförbund för Naturvård.

411 Vattenfall. Centralarkivet. Sammandrag.

412 Maaherra Lassinantti Helsingin Sanomissa 5.3.1974. Ounasjoen rakentamisen työllisyysvaikutukseksi laskettiin 1 000–1 500 työpaikkaa kuudelle vuodelle tai 350 työpaikkaa 14–16 rakentamisvuodelle. Luostarinen 1982, 16.

413 Kom. 9.12.1961, 52–53, 56, 58; <https://www.varldenshaftigaste.se/topplistor/sveriges-15-storsta-sjoar/>. Luettu 21.5.2021.

414 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 731. Herman Virtasen muistio 29.3.1962.

415 Kom. 9.12.1961, 110.

416 Kom. 9.12.1961, 73–74.

417 Kom. 9.12.1961, 73–74.

418 Kom. 9.12.1961, 74–76, 110. Uitolle suunnitelluista altaista esim. ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 957.

419 Suomen puolella Tornionjoen lohen tuhot olivat A-vaihtoehdossa 100 %, B-vaihtoehdossa 100 % ja C-vaihtoehdossa 75 %, ja Ruotsin puolella vastaavat prosenttiosuudet olivat 100, 100 ja 75 % sekä Kalixjoessa 100, 70 ja 70 %.

420 Urho, Kolari et. al. Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos 49/1992, 7. Pohjoismaisen vesivoimakomitean raportti 15.8.1958 totesi, että Tenojoen rakentaminen ei ollut ajankohtainen vähäisten säännöstelymahdollisuuksien ja suuressa mittakaavassa harjoitetun lohenkalastuksen takia.

421 Kom. 9.12.1961, 77–78.

422 Alatalo 2006, 95; ELKA. Imatran Voima Oy 766. # 728.

423 ELKA. Imatran Voima Oy. 766 # 730 ja Arne Lindrothin allekirjoittama muistio 26.4.1961 (mukana muistion laadinnassa suomalaisista kalatalousasiantuntijoista maisterit Y. Laurikainen ja J. Toivonen) # 1095; Vattenfall. Centralarkivet. Sammandrag 26.10.1962.

424 Kom. 9.12.1961, 81–82.

425 Norrbottenin lääninhallituksen sähköposti kirjoittajalle liitteineen 24.1.2020.

426 Poronhoitovuonna 1957–1958 Enontekiön merkkipiirissä Lapin paliskunnan lukuporomäärä oli 7 763 ja Näkkälän paliskunnassa 5 660. Etelä-Lapin merkkipiirissä Alakylän läntisessä paliskunnassa 778, Kolarin ylisessä 3 003, Muonioissa 2 593 ja Kyrössä 2 4490 lukuporoa. KA/Oulu. Paliskuntain yhdistys. Ba:5.

427 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 957. Muistio 1.3.1961.

428 Kom. 9.12.1961, 79–80.

429 Kom. 6.12.1961, 80.

430 Alta-prosessin vaiheista tiivis kooste mm. Kanninen 2019, 182–190. Alueen poronhoidolla eläntönsä saaneet saamelaiset nousivat vastustamaan voimalahanketta. Masin kylä oli vaarassa hukkuu veden alle. Tähän niin sanottuun Alta-liikkeeseen kytketyt saamelais- ja luonnonsuojeluaktiivisuutta, ja sillä oli heijastusvaikutuksia myös yhteiskunnalliseen keskusteluun Pohjois-Ruotsin vesivoimarakentamisesta ja Sodankylän allaskeskusteluun, mutta vasta 1970-luvulla.

431 Veli-Pekka Lehtola (2000) on kirjoittanut Karl Nickulista elämäkerran. Vuoden 1947 Helsinkiin matkustaneessa saamelaislähetystössä oli mukana Sodankylästä Leo Karppinen (sittemmin allasevakko). Lähetystö kutsui asiantuntijakseen muun muassa enontekiöläisiä koskevissa asioissa kirjailija Erik Thermanin. Ks. Lehtola 2012, 430–432; Helsingin Sanomat 4.5.1947. Vuoden 1949 lappalaiskomiteaan tuli mukaan vuotolainen poromies Oula Aikio. Aikion mukaan komitean olisi pitänyt tehdä työnsä elinkeinollisesta eikä kansallisesta näkökulmasta. Ks. Lehtonen 2012, 434; Nickul 1970, 231. Komitean työ ei johtanut toimenpiteisiin. Ks. Helsingin Sanomat 19.1.1958.

432 Kom. 9.12.1961, 80.

433 Ks. Kauhanen 2014a, 221–226.

434 Kom. 9.12.1961, 83–86.

435 Kom. 9.12.1961, 87.

436 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 728; myös muistio 22.2.1958 ja ”Käsivarren vesivoimat” 31.1.1958.

437 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 1307. IV Vahinkojen oikeudellinen arviointi ss. 19–23.

438 Kom. 9.12.1961, 81–82.

439 Helsingin Sanomat 13.8.1950.

440 Paavo Kuusela Suomen Sosialidemokraatissa 1.11.1962.

441 Kom. 9.12.1961, 92.

442 ELKA. IVO 766. # 1041. Vesivoimalaitosten ilmastovaikutuksesta tehdyt uudemmat tutkimukset osoittavat, ettei vesivoimakaan ole päästötöntä. Vesivoimalaitos tuhoaa paikallisesti joen ekosysteemin

ja patoaltaaseen jäävän kasvillisuuden hajoamisen seurauksena ilmakehään pääsee kasvihuonekaasuja. Ks. Deemer ym. 2016, 949–964. Räsänen ym. tutkimusten mukaan Kaakkois-Aasian Mekongin valuma-alueen vesivoimatuotannon kasvihuonekaasupäästöjen mediaaniksi arvioitiin 26 kg CO₂e/MWh. Ks. Räsänen ym. 2018.

443 Kom. 9.12.1961, 67–68.

444 Kansanedustaja Markus Niskala Sieppijärvellä 1962. Pohjolan Sanomat 3.10.1962.

445 Veli-Pekka Lehtola on käyttänyt käsitettä suuryhteiskunnan tarpeista ikivanhassa saamelaisessa kulttuurimaisemassa. Ks. Lehtola 2015, 240–244.

446 Uusi Suomi 29.7.1964. 1950-luvun Lokan ja Porttipahdan uutisoinnissa porotalouden vahinkojen arviointi esitettiin toistuvasti avoimena kysymyksenä. Kun Porttipahtaa täytettiin, Sodankylän keskustaana pystytettiin porotaloutta juhlistava poropatsas (Poro ja lappalainen, kuvanveistäjä Ensio Seppänen). Ks. Uusi Suomi 3.8.1970.

447 Suomen Sosialidemokraatti 21.1.1958. 1950-luvun suokeskustelussa esitettiin näkökantoja, joissa syrjäseutujen talouselämän vaikeudet sysättiin laajojen tuottamattomien soiden syyksi. Suometsätieteen professori Olavi Huikari (1957) totesi, että suot ovat olemassaolollaan jäytäneet ns. alityöllisyysalueen talouselämän perustan kestävämmäksi. Ks. Tanskanen 2000, 11.

448 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. II/II. # 347. Ympäristön suojelu. Muistio 3.11.1970; Enbuske ja Ruuskanen 2021, 186; Auer & Teerimäki 1982, 131.

449 Uusi Suomi 17.9.1967.

450 Maaseudun Tulevaisuus 25.2.2008.

451 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 219. E. Korvenkontion 5.6.1959 allekirjoittama laki- ja talousvaliokunnan retkiohjelma. Sompiolainen Juho Kempainen sivusi lentoperspektiivistä vesitettäviin alueisiin tutustumista lehtiartikkelissaan joulukuussa 1959. Ks. Kansan Uutiset 22.12.1959.

452 Voima ja Viesti 1/1958, 12. Oulujoella Utasen voimalaitoksen rakentaminen suurine kallioleikkauksineen herätti paikallisen väestön vastustamaan voimalaitoksen rakentamista. Asiasta Kylli 2015, 190–191. Yksi vastaan asettuneista oli professori Arvi Korhosen sisar, maanviljelijä Eeva Kangas-Korhonen. Vrt. Jurvelin 2002.

453 Esimerkiksi vuosina 1957–1959 valmistunut elokuvaohjaaja Veikko Laihasen Sodankylä – suurten kairojen pitäjä tulkitsi säännöstelyaltaiden rakentamisen positiivisena käänteenä. Filmi myös korosti Pohjois-Sodankylää suurena erämaana.

454 Tosin Muinaistieteellinen toimikunta saattoi voimayhtiöiden myöntämien lahjoitusvarojen, aputyövoiman ja teknisen avun turvin aloittaa Suomen arkeologisen tutkimuksen siihenastisen suurisuuntaisimman kenttätutkimusohjelman. Ks. Carpelan 1967a, 63. Kemijoki 8000 -näyttely oli esillä Rovaniemellä ja Helsingissä 1970-luvun puolivälissä. Ks. Uusi Suomi 26.2.1975; Maaseudun Tulevaisuus 4.3.1975. Vrt. mm. Saarinen 2020, 8–14 ja 22. Kemijoki Oy rahoitti (vuoden 1974 rahassa) Lokan ja Porttipahdan alueen arkeologisia kaivauksia ja inventioita yhteensä 29 300 markalla ja kohteita, joissa Lokka ja Porttipahta olivat osa hankkeita, yhteensä 4 500 markalla. Kemijoki Oy:n koko Kemijoen arkeologisten kaivauksien rahoitus oli vuosina 1954–1969 oli 320 400 markkaa. Ks. Kemijoki 8000 -näyttelyopas.

455 Mm. Kemijoki 8000. Kemijoki oli rahoittamassa Kemijoen arkeologista perustutkimusta vuosina 1954–1969. Yhtiö rahoitti Lokan ja Porttipahdan allasalueiden arkeologisia kaivauksia ja inventointeja 44 300 markalla.

456 Juikenttä oli keskiajalla ja uuden ajan alussa pyyntitaloudessa eläneen metsäsaamelaisen yhteisön vuotuisikierron tärkeä etappi. Sompion talvikentän arkeologinen kourutaluttalöytö on Äänisen viherliusketta. Juikentän esineistöllä on itäinen leima. Pukujen soljet, helat ja riipukset olivat Karjalassa yleisesti käytettyjä tyyppisiä. Venäläistä alkuperää olevat 1400- ja 1500-lukujen kirveet sekä samanaikaiset pohjois-

saksalaiset pöytäveitset kertovat Juikentän saamelaisten kauppayhteyksistä sekä Kemin Lapin poliittisesta asemasta Ruotsin ja Venäjän verotuskohteena. Juikenttään liittyvää arkeologista tutkimusta on julkaistu aivan viime aikoihin asti. Carpelan 1967, 69, 84–86; Saarinen 2020, 28–29. Juikenttää tutkiessaan Carpelan oletti, että kohde tulisi jäämään veden alle. Tekojärven pinta ei kuitenkaan nouse varsinaisen kenttäalueen tasalle (245 m). Sijainti peruskarttalehti 3742 04. Ks. Kankaanpää & Halinen 1986. Lokan ja Porttipahdan allasalueiden jälkitarkastus. Museovirasto. Esihistoriallinen toimisto. 211/31.10.1986. Juikentän keramiikasta Kehusmaa 1995, 55 ja laajemmin *ibidem* 70–73 sekä seidoista Kehusmaa 1995, 74–75. Juikenttää myös Museoviraston hankerekisteri: Juikenttä nro 14. 1000000412. 1967<http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>.

Vuonna 1964 Carpelan kaivoi myös lähellä Kotaajaa Sompiojärven rantamilla kahta kotakenttää (kivikautinen asuinpaikka; *resenti* (suhteellisen myöhäinen) lappalaisasuipaikka). Ks. peruskarttalehti 3742 04. Hän tutki myös epineoliittista asuinpaikkaa, pyynti- ja asuinuoppia Hietajoen luusuassa, Sompiojärven koillisrannalla. Kohdetta tutki myös Siiriäinen vuonna 1965. Ks. peruskarttalehti 3742 07. Carpelan (1964) ja Siiriäinen (1965) tutkivat Saulahdenaavan neoliittista, rautakautista asuinuoppaa Sompiojärven länsirannalla, lähellä Juikenttää. Ks. peruskarttalehti 3742 04. Kivikautisista löydöistä Suur-Sodankylän alueella ks. Kehusmaa 1995, 30–31. Kooste metallikausien löydöistä ks. Kehusmaa 1995, 53. Juikentän metalliesineiden koostumuksellinen diversiteetti viittaa useaan valmistuspaikkaan ja esineiden liikkuvuudessa on nähtävissä Juikentän sijainti Kemin Lapissa, läntisen poliittisen vallan ja itäisen verotusoikeuden alla. Esineitä saatettiin myös valmistaa paikallisesti, ja niiden valmistuksessa on voitu käyttää kierrätysmetalleja. Ks. Holmqvist ja Carpelan 2022.

457 Carpelanin Riitankirämiäksi nimeämä paikka on epineoliittinen asuinpaikka. Asuinuoppa sijaitsee Muteniajoen länsirannalla. Kohde on vedenpinnan nousun takia ainakin osittain tuhoutunut. Painokumpu on noin 1,3–1,4 kilometriä Juikenttää etelään sijaitseva suoasari; todennäköinen kivikautinen asuinpaikka, joka on osin jäänyt veden alle. Carpelan löysi seitsemän pyyntikuopan rivin vuonna 1963 Säynjälänluikonkummulta, joka ennen Lokan allasta oli Muteniajoen länsirannalla Juikenttää 2–2,5 kilometriä etelään sijainnut kuusikkoinen harjanne. Altaan myötä vesi on eristänyt kummun saareksi. Noin 1,2 kilometriä Rioston kylästä etelään sijainneelta kummulta löytyi vuonna 1964 rakennuksen pohja, jonka Carpelan ajoitti löytöjen puuttuessa 1600-luvun lopun ja 1800-luvun väliseen aikaan. Vuonna 1964 Carpelan kaivoi Kurujärven rannalla sijainneen Pillirannan kylän Kotamaan talon rantaniityltä löytäneen kodansijan. Vuonna 1976 Nante Willman löysi tietyössä reikäkirveen Pienen Hanhivaaran loivasti viettävästä itärinteestä.

458 Tutkivat mm. Lokanlomia. Oppaana oli Lokan vanhin asukas, tuolloin 96-vuotias Justus Aleksius (Ale) Lokka. Nykyään Lokanloman päällä on noin kymmenen metriä vettä. Poromies Sulo Alakorvan toimiessa oppaana Timo ja Pekka Miettinen tutustuivat myös Valkeasilmävaaran laidassa sijainneeseen porojen lypsytarhana käytettyyn hirsiseen aitaukseen. Kankaanpää, Halinen 1986, 32–33. Ks. peruskarttalehti 3741 12. Myös noin 1,5 kilometriä Korvasen kylästä kaakkoon oli lypsytarha (vrt. nykyinen Porokotasaari). Poronlypsystä ks. Ruotsala 2002, 93–96. Pohjois-Sodankylään poronlypsy tuli kaiketi porosaamelaisten mukana. Sompion muutoksesta jo ennen sotia ks. mm. Lehtola 2012, 249.

459 Kankaanpää, Halinen 1986, 10–12, 29–31, 37–48 ja 92–96; ks. peruskarttalehti 3741 07.

460 <https://yle.fi/uutiset/3-10929434>. Luettu 14.6.2021. Löydöissä mm. asbestikeramiikkaa. Savukoskella on useita Malmio-nimisiä muinaisjäännösjohteita. Ks. https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjreki/read/asp/r_kohde_list.aspx.

461 Ks. Saarinen 2020, 28. Sompion asutus- ja kielihistoriaan liittyvästä keskustelusta mm. Saarinen 2020, 41; Nykänen 2022, 92–93.

462 Olof Treskin sotilaallisiin tarkoituksiin vuosina 1642–1643 laaditussa kartassa on esimerkiksi *Runafluvius* (Luiro), *Ara Träsk* (Arajärvi) ja niiden välissä kylää (*Sonby kylas*) tarkoittava merkki. Paikka on tulkittu Kyläseläksi. Järvistä on kyseiseen karttaan merkitty vain kaksi: *Sonbij Träsk* (Sompiojärvi) ja *Runa Järff* (Luirojärvi). Vuoden 1796 Hermelinin kartta esittää myös talvikylien paikat, ja pohjoisessa

ovat niin *Sombiojerfi* kuin *Luirojerfi*. *Sambio* (S-35 Kyläselkä) ja *Kjemikylä* ovat suunnilleen tunnettujen talvikyläpaikkojen kohdalla.

Museoviraston portaali. Arkeologian osasto 25/25.2.2004. Kotivuori 2003. Sodankylä 1 Mutenia. Sompion paikannimistä Kitinen, Lokka, Luiro, Mutenia ja Sompio ks. Suomalainen paikannimikirja. PDF, Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu 63. Helsinki 2019, 160, 242, 245, 277 ja 421. Kemijoen hämäläisestä alkuperästä ja Luiro-nimen suomalaisesta taustasta (”pitkä, kapea luiro esine”). Kemi-sanan Vahtola selittää hämäläisperäisellä sanaselityksellä (”kuiva ja kovapohjainen, ohutmultainen, huonokasvuinen keto, tanner, kenttä ja hyvin usein niitty”). Ks. Vahtola 2021, 62. Carpelan 1967a, 85, Saarinen 2020, 46–48; Joon 2019, 89–91 ja 373; Hiltunen 2007, 162–165; Paulaharju 2015, 28–32; Kotivuoren kooste 2003. Sompion asutushistoriasta ja alueen kielellis-etnisistä muutoksista myös Nykänen 2022, mm. 92–93. Enbuske 2008, 299–301, 341. Enbuske on esittänyt Kittilän, Sodankylän, Sompion ja Keminkylän asutuskehityksen vuosina 1695–1866. Asutuksella Enbuske tarkoittaa maakirjoihin merkittyjä verosavuja, jotka olivat joko lapinveron tai uudistilaveron alaisia. Vuonna 1695 Sompiossa oli lapinveroa maksavia 25 verosavua. Tilamäärä oli 1700-luvun alussa viisi ja sata vuotta myöhemmin 36. 1700-luvun alussa Sompion lapinsukuina esiintyivät Musta, Arvid, Suak (Suva), Karits (Kurisia), Turvain ja Arajärvi. Hiltusen mukaan Kemlin Lapin varhainen uudisasutus oli aika tavalla kainuulaisten korpivaellusta, jonka taustalla oli 1600-luvun lopun Kainuun sotilasrekrytointiin liittyneet erityiskysymykset. Vrt. Lapin vuosien 1739 ja 1741 maakirjat sekä niiden mukainen asutus Korpijaakko-Labba 2000, 45–67.

463 Onnela 2006, 317–319. Kuukkelin tilan päärakennus siirrettiin Sodankylä-seuran toimesta Lokan altaan alta Sodankylän kirkonkylään museorakennukseksi. Lokan ja Porttipahdan rakentamisen aikaan alue jakautui Madetkosken, Mutenian, Lokan ja Rieston henkikirjoituskyliin. Perä-Lapin isojaosta laajemmin Korpijaakko-Labba 2000, 218–222. 89-vuotias Anselmi Pokuri kertoi kesällä 1965 kahdesta Mutenian talosta muutetun vuosisadan taitteen huonoina vuosina Norjaan. Anselmin sisko oli lähtenyt nuorena Ruijaan. Väkeä meni talveksi Norjaan ja tuli kesäksi takaisin. Suomen kielen nauhoitearkisto. 05271_1a; Asta Valkosen kirjallinen tiedonanto 11.7.2020.

464 Joon 2019, 48.

465 Vuonna 1889 suljettiin Ruotsin ja Suomen raja. Vuonna 1919 Pohjois-Ruotsin saamelaisten vanhaa oikeutta laiduntaa porojaan Norjan puolella supistettiin. Ruotsin Kaaresuvannossa syntyi ahtautta poronhoidossa. Saamelaisia siirtyi joukoittain etelämmäksi Härjedaleniin saakka, ja porojen joukkoteurastuksiakin pantiin toimeen. Ks. Nickul 1970, 209. Luulajan vesivoiman rakentamisen vaikutuksista (1920- ja 1940-luvuilla) porosaamelaisten kotasijoja jäi veden alle. Ks. Nickul 1970, 168.

466 Nickul 1970, 208–209.

467 Ruotsin ja Tanska–Norjan välillä vuonna 1751 solmittu Strömstadin rajasopimus määritteli ensimmäistä kertaa saamelaisten aluetta jakavan valtioiden välisen rajan. Rajasopimuksen lisäpöytäkirjalla eli Lappekodicilla (Lappe-kodisilli) porosaamelaisille kuitenkin taattiin oikeus jutaa poroineen Lapinmaan alueella valtioiden rajan yli. Näin muun muassa Kautokeinoista ja Enontekiöltä Sompioon muuttaneiden porosaamelaisten porokarjojen talvilaitumet sijaitsivat nykyisen Enontekiön ympäristössä aina Muonion ja Kittilän pohjoisosia myöten. Kesälaitumet taas olivat Jäämeren vuonojen rannoilla. Pohjois-Suomen uudisasukkaiden ja viranomaisten valitukset porosaamelaisten haitoista maanviljelylle johtivat Suomen ja Norjan neuvotteluihin ja rajan sulkemiseen 1850-luvulla ja rajasulkuun Ruotsin ja Suomen välillä 1889.

Pohjois-Sodankylän porosaamelaisperheet vuonna 1890: Jouni Hetta ja vaimo Inkeri Turi, Lassi Nikodemus ja vaimo Maarit Sara, Juho Peltovuoma ja vaimo Sigrid (Siiri) Qvaenangen, Matti Peltovuoma ja vaimo Greta Turi, Matti Ponku ja vaimo Kaisa Turi sekä Guttorm Magga ja vaimo Kaisa Nikodemus. Ks. Enbuske 2008, 435. Sompion uuden saamelaisutuksen synnystä tiivis ja dokumentoitu katsaus ks. Onnela 2006, 64–70. Enbuske 2008, 431–437; Aikio & Aikio 2010, 8–9; Väyrynen 2010, 81. Niila Hirvasvuopion kertomus Hirvasvuopioiden muutosta Enontekiöltä Inariin ja Sodankylään ks. TKU/A/68/388. Niila Hirvasvuopion haastattelu 15.7.1968. Haastattelija Pekka Aikio. Suomen kielen nauhoitearkisto. 05271_1a. Anselmi Pokuri. Nieminen 2013, 8. Suomen pohjoisrajan (1852) ja länsirajan (1889) sulkeu-

duttua yli 20 Kautokeinon, Kaaresuvannon ja Enontekiön porolappalaista vaelsi perheineen ja poroineen Inarin ja Sodankylän alueelle. Vuosina 1853–1882 muutti 284 lappalaista myös Ruotsin Karesuandoon, mutta he laidunsivat vielä vuoteen 1888 saakka porojaan Suomen puolella. Vuosina 1880–1900 Utsjoelta muutti myös Inariin yhteensä 105 porolappalaista. Muuttaneita sukuja olivat Aikio, Högman (1865), Jomppanen (1878), Kitti (1880), Länsman (1865), Panne (1880) ja West (1864). Enontekiöltä Inariin muuttivat suvut Angeli (1862), Eira (1873), Lantto (1888), Magga (1961) ja Näkkäläjärvi (1932) ja Sodankylästä suvut Magga ja Nikodemus (1899), Sara ja Ponku (1893). Kautokeinosta Sodankylään muuttivat suvut Peltovuoma (1878), Turi (1878), Kainu (1880), Hetta (1882) ja Sara (1905) ja Enontekiöltä suvut Hirvasvuopio (1897), Nikodemus (1874) ja Magga (1897). Sompion Lapinkylässä ”Orposten” päämies kävi merkityttämässä kotakuntansa Sodankylän henkikirjoihin tammikuussa 1899. Vuonna 1900 Suomessa oli yhteensä 63 porolappalaisperhettä ja 321 henkilöä. Eniten heitä oli Inarissa ja Enontekiöllä. Sodankylässä oli vain kymmenen perhettä ja 59 henkilöä. Muutosta ja sopeutumisesta Enbuske 2008, 431–442; Aikio 1977. Muuton kokemushistoriasta mm. Kotus. 20101_05271-1a. Anselmi Pokuri, joka toimi mm. Samuli Paulaharjun oppaana. ”*Se on tullut se Nikodemus ennen minun muistoa tänne*”, muisteli Pokuri vuonna 1965. Ks. myös Helle 2015, 16–17; Rosberg 1891, 44. Poronomadien saapumisesta mm. Sodankylään ks. Joona 2019, 47–48. Paulaharju sivuutti Sompio-kirjassaan porosaamelaiset. Paulaharjun kulttuurikäsitteestä ks. Lehtola 2012, 185. Vrt. Aikio 1988, 62–65.

Yksi Sompioon asettuneista Kautokeinon–Enontekiön suunnan muuttajasaamelaisista oli Uula-äijä eli Uula (Oula) Hetta. Sompion porosaamelainen Matti Ponku, joka asettui Korvaseen, oli Kautokeinon verikapinassa kuolemantuomion saaneen (kaikkiaan heitä oli viisi) Gunilla Korvatuksen poika. Matilla ennätti olla kuusi vaimoa ja lapsia 48. Ks. Sodankylä-Seura 50 v. Kotisutujulkaisu II. Reijo Lehtosalo 10–12.

468 Parpola & Åberg 2009, 56; aiheesta myös mt. 230–231.

469 Saarinen 2020, 108.

470 Onnela 2006, 69; Rosberg 1891, 44; Aikio 1988, 67; Helle 2015, 10; Vaasa 7.2.1922. Kopsusjärven Matti Ponkulla oli vuoden 1905 Lapin komitean tiedon mukaan 3 070 poroa ja vuonna 1911 380 poroa. Iisak Hetalla oli yli 1 000 poroa vuonna 1911. Ks. Enbuske 2008, 438 ja 490. Vuonna 1970 saamelaisia oli Sodankylässä 258. Saame oli pääkieli heistä 14,3 prosentilla. Vuotson saamelaisten yhteyksistä kultamiehiin ja 1910-luvun lopulta myös matkailijoihin ks. Lehtola 2012, 446. Kemi-Sompion kuuluisan Moskun eli Aleksanteri Hihnavaaran poromäärät nousivat suuriksi vasta 1920-luvulla. Lähes satavuotiaaksi elänyt Eelis Raasakka, joka joutui Lokan altaan alta siirtymään Korvasesta Lokkaan, aloitti porotyöt Moskun pororenkina 1930-luvun puolivälissä. Ks. Helle 2015, 98.

1900-luvun alussa sompiolaisen karjan heinät niitettiin jokivarsien luonnonniityiltä. Ne varastoitiin myös sinne, ja heiniä ajettiin pitkin talouskeskukseen. Sompion porotalouden ja maanviljelyn välille syntyi myös jännitteitä. Syynä oli joitakin kiistoja porojen aiheuttamista vahingoista. Myös poronhoitajasaamelaiset hankkivat pieniä lehmikarjoja ja raivasivat peltoa. Vuoden 1940 Kurujärven kruununtalokatselmuksen mukaan Pillirannan tilalla oli peltoa 60 aaria, Kurujärvellä 35 ja Kotamaalla 40 aaria. Ks. Arkistovirkailija Veli Koiviston (KA/Vaasa) sähköposti liitteineen kirjoittajalle 20.1.2021. Matti Matinpoika Ponku sekä porolappalaiset Paulus ja Oula Magga kärjövät talollinen Heikki Säarelän kanssa porojen aiheuttamista vahingoista vuonna 1913. Kihlakunnanoikeus langetti Ponkulle ym. vahingonkorvauksen ja määräsi maksamaan Säarelän oikeudenkäyntikulut, mutta Vaasan hovioikeus poisti heinävahingon korvaukset, koska poromiehet olivat marraskuussa 1911 lupautuneet aitaamaan Säarelän heinät aidalla, mutta Säarelä oli luvannut itse suojella heiniään vuoden loppuun. Koska poronhoitovuosi alkoi Sodankylässä pääsiäispyhien lopusta ja päättyi seuraavan vuoden pääsiäispyhien loppuun, katsoi Vaasan hovioikeus, ettei Ponkulla ja Maggoilla ollut korvausvastuuta. KA/Oulu. Sodankylän nimismiespiiri. EV:1.

471 Lehtola 2012, 443.

472 Mm. heinä- ja polttopuukuljetuksista Museoviraston Erkki Mikkolan ja Samuli Paulaharjun valoku-

vat 1930-luvulta; myöh. mm. Katri Alakorvan kokoelmat. Pitkä ja kapea jokivene oli kulttuurirevoluution tuote.

473 Mäkipuro 1967, 266–267; vrt. Aikio 1988, 67.

474 Kun nykyisen nelostien tieuraa rakennettiin, ohjasi saamelaisen Purnumukan kylän väki Uula Hetan johdolla tien kulkemaan neljän kilometrin etäisyydellä kylästä, jotta purnumukkalaiset olisivat välttyneet valtatie tuomalta rauhattomuudelta. Aikio ja Aikio 2010, 16. Ks. Mitikka 2009, 17–19. OMA. Luiron hoitoalue II. Tiesuunnitelmia 1918–1966. Hdb:1. Tutkimusaineistossani on Siiri Alakorva-Balagovicin kokoelmista valokuva Korvasen maantiesilta vuodelta 1934.

475 Ukkolan ratastiegä KA/Oulu. Luiron hoitoalue II. Tiesuunnitelmia 1918–1966. Hdb:1; Poromies 3/1972.

476 Borg 2013, 62–63.

477 Paikallisilla kansanomaisilla lääkintätaidoilla hoidettiin vielä esimerkiksi 1960- ja 1970-luvun taitteessa allasevakkona muuttaneen vuotsolaispojan ihottumaa. Informantti 4 v. 2020.

478 Andreas Alarieston (s. 1900) laulut Korvasesta, Lokasta, Muteniasta, Vuotsosta, Kurujärvestä, Sompiojärvestä ja Nattastuntureista. Suomen kielen nauhoitearkisto. 9068_1bz. Andreas Alariesto.

479 Aikio 1988, 182.

480 Suopajärvi (2001, 147.

481 Jälkiteollisen yhteiskunnan matkailussa luonto hahmottuu elämyksenä. Suopajärven malli, ”trianglelidraama” liittyy 1970–1990-lukujen Lappiin. Metsän muuttumisesta resurssiksi (puupellot, valtijohtoinen metsätalous, lannoitus ja myrkytys) mm. Björn 2000, 103–106, 108–114 ja 125–130. Tehometsätaloudesta valtion metsissä ks. Parpola ja Åhberg 2009, 290–311. Sompioista vrt. Tikkanen ja Tikkanen 1972.

482 Vuonna 1938 Niilo Söyrinki tuli silloin perustetun Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen sihteeriksi ja toimi sirtemmin viisitoista vuotta puheenjohtajana. Söyrinki teki uran kasvitutkijana ja yliopistovaikuttajana.

483 Kyseessä lienee ollut epävirallinen esitelmä, koska Söyringin esitelmää ei ole laki- ja talousvaliokunnan arkistossa. Valiokunnan Lapin retkestä ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 219 II/II.

KA. Suomen Luonnonsuojeluyhdistys. Johtokunnan ptk. 13.12.1957, § 2 – § 4, ptk. 21.12.1957, § 12, ptk. 12.5.1958, § 9, ptk. 24.10.1958, § 5, ptk. 20.4.1959, § 13 ja ptk. 9.10.1959, § 5; pöytäkirjoja koskevat muistiinpanot.

484 Tanskanen 2000, 114–115.

485 Uusi Suomi 18.8.1959.

486 Helsingin Sanomat 21.4.1955.

487 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 220.

488 Kiiskismarkkinoilla (ennen muinoin saatiin runsaasti kiiskää) oli yli kolmen vuosisadan perinteet. Vanha asetus säätii aloituspäiväksi 15.9. Lokan säännöstelyaltaan rakentamisen jälkeen Sompio-seura yritti elvyttää vanhan perinteen vuonna 1971. www.luontoon.fi (Metsähallituksen retkikohteet -sivusto). Häyrinen 1967, 241–243. MV. Kuva-arkisto. 3333:142. Sompion kalastuksesta Suomen kielen nauhoitearkisto. 9065-2a ja 9065_2b. Konsta Mutenia. 05271_1a. Anselmi Pokuri. K. Mutenian luettelemia apajapaikkoja: Pyhäkaavin, Laulunapaja, Mustankaavinmaa, Hietaranta ym. Ks. myös *Kiiskismarkkinat*. Sompio III. Ohjaus ja kuvaus Niilo Heino 1961; Viikko nro 43/1966. Sompio-seuran vuosikertomus vuosikokoukselle 23.4.1972. Ks. myös Lapin Kansa 27.10.1959; Helsingin Sanomat 25.9.1972. Myös Paulaharju 2015, 110–135.

489 Suomen kielen nauhoitearkisto. 05271_1a. Anselmi Pokuri. 05272-1bz. Akseli Äärelä. Kustula 1995, 119. Magga 2003, 18.

490 KA/Hämeenlinna. Ha: 2262, Ha: 2850 ja Ha: 3734–3736. Sompiojärveä kala-aittana korostavista paikallisten näkemyksistä mm. Konsta Mutenia radio-dokumentissa Lokan allasevakot 1969. Lokan alueen toinen merkittävä kalavesi oli Luirojoki (haukea, ahventa, harjusta ja siikaa). Jokiosuudella Luiron kylä – Lokka vuosittainen kalasaalis oli vuoden 1962 kyselyn mukaan noin 5 800 kg. Porrttipahdan alal alueen tärkein kalavesi oli Kitinen (harjus, tammukka ja siika). Ks. Järvikoski 1973, 70. Pyhäjärven haastatteluihin perustuvasta kritiikistä Leskelän vuoden 1958 elinkeinokyselyn tuloksiin ks. Pyhäjärvi 2011, 12. Sompion kalastuksesta ennen altaita mm. Sompio III. Ohjaus ja kuvaus Niilo Heino 1961; Sompio. Ohjaus ja kuvaus Niilo Heino 1962.

491 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 222. Valtioneuvoston kanslialle 3.9.1970. Allekirjoitukset Veikko Axelson ja Teuvo Hiltunen. Ks. Järvikoski 1979, 132; Seppälä 1976, 210–215. Sompiojärveä kala-aittana korostavista paikallisten näkemyksistä mm. Konsta Mutenia radio-dokumentissa Lokan allasevakot 1969. Korvasessa asunut Juho Korva (s. 1897) kertoi Seppäselle, että hän pani vuosittain 400–500 kiloa Sompion siikaa suolaan ja myi. Ks. Seppänen 1976, 212.

492 Nickul 1970, 272.

493 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 1079.; Mutenia, Salonen & Kotajärvi 1999, 1; KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja Vesistöjen säännöstelytoimisto. Toimitusmiesten lausunto Lokan altaasta.

494 KA. Saamelaisasian neuvottelukunta I. Lapin paliskunta maatalousministeriölle 10.12.1963. Jäljennös.

495 Paulaharju 2015, 110–135; Museoviraston kuvakokoelmat. Samuli Paulaharjun valokuvat mm. KK 3490:7362. Ks. viite nro 474. Vrt. ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 764.

496 Sompio 18.10.2017; poikien kalastamisesta Luirojoella mm. Informantti 6 v. 2020.

497 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. I/II. # 347.

498 Keskustelusta mm. Karjalainen 1978; Mutenia 2010a ja Mutenia 2010b; Nuorteva ja Dahlström 1969, 74–84. Ks. Kauhanen 2014a.

499 Lapin Kansa 24.12.1932. Vuoden 1923 luonnonsuojelulaki ja metsästyslain muutos rajoitti jonkun verran metsästystä. Ympäristöhistorioitsija Timo Myllyntauksen mukaan ensimmäinen maailmansota taltutti julkisen ympäristökeskustelun lähes viideksi vuosikymmeneksi. Myllyntaus 1991, 328.

500 Magga 2013, 31; Enbuske 2008, 439–440; vanhemmassa kirjallisuudessa Sompion peurojen katoaminen ajoitetaan 1870-luvun lopulle ks. Paulaharju 2015 (1939), 190; Suomen Luonto 1955; Sompion peurakuopista Aikio & Helle 1985, 190–191; Finsk Jakttidning 1.5.1913; Lapin Kansa 5.3.1959. Suhteesta luonnonvaraisiin eläimiin myös Räsänen 2021, 273, 277 ja 287.

501 Etnografista kuvausta Sompion metsästyksestä Paulaharju (1939) 2015, 183–190 ja 207–214; ks. myös Hihnaavaara 2003, 7, 272.

502 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 1079. Lokan kokouksen ptk. 13.7.1958.

503 Massa 1994: Massa 1991.

504 Massa 1994, 15–18 ja 268–269; ryöstötaloudesta myös Raumolin 1982, 19–21. Tapuliteorian soveltamisesta Lapin taloushistoriaan mm. Kerkelä 2006, 64–90; ks. myös Lapin teollistumisesta Kerkelä 2003, 129–159.

505 KA/Oulu. Kittilän kihlakunnan henkikirjoittaja. Sodankylän henkikirja 1956. L 513.

506 Suomen kielen nauhoitearkisto. 05272_1a. Akseli Äärelä. Akseli ampui kerran samalla kertaa kolme karhua. Karhunnahkojen arvo oli 67 000 silloista markkaa. 9066-2az. Jussi Tapio. 1930-luvulta on Som-

piosta lehtitietoja (Karjalan Ääni 8.10.1938) muun muassa viiden karhun samanaikaisesta kohtaamisesta. Metsästäjän ja karhun painista on niin ikään tietoja mm. 1940-luvulta. Radiodokumentti 2.5.1976; Vahku gilli (Arvo Pokan, s. 1934, haastattelu, haastattelijana Niilo Aikio). YLE 18.1.2013. Mutenian metsästyksestä myös Suomen kielen nauhoitearkisto. 09065_2a. Konsta Mutenia; Sompio 22.3.1979; Helsingin Sanomat 7.4.1959 ja 29.3.1961.

Lapissa oravasaalis oli ennen v. 1935 rauhoitusta noin 10 000 vuodessa, kun se aikaisemmin oli moninkertainen. Kuuluja orava-alueita olivat Petsamon Suonikylän seutu ja siitä Etelä-Inariin ja Pohjois-Sodankylään. Lapin riekkosaliitit olivat keskimäärin 80 000–100 000 vuodessa. Suurimmat saaliit saatiin Petsamossa, Utsjoella ja Enontekiöllä. Metsästyksen ja kalastuksen merkityksestä on niukalti kokonaismerkitystä valottavia tietoja. Siuruaisen (1976, 47–51) analysointialue on lähinnä kunta. Verotustietoihin perustuen professori Siuruainen esitti Inarin saamelaiskonferenssissa vuonna 1976, että metsästys ja kalastus muodosti 5,3 prosenttia saamelaisten rahatuloista vuonna 1943. Vuonna 1970 osuus oli yksi prosentti. Vastaavasti saamelaisalueen suomalaisilla vastaavat prosenttiosuudet olivat yksi ja 0,3 prosenttia. Siuruaisen esitelmä Maaseudun Tulevaisuudessa 15.6.1976. Laajemmin tutkimuksesta Siuruainen 1976. Paikallista perinnetietoa elinkeinoista Muteniasta mm. ”*Eihän missään ollu niin hyvä ko täällä.*” Tenho Raasakan ja Juhani Niskan kokoama ohjelma hukutetun Sompion eilispäivästä sekä nykyisyydestä. Yleisradio 2.5.1976; myös Vahku gilli. YLE 18.1.2013. Magga 2003, 14–15. Kustula 1995, 11–16, 76.

507 Käsitteen määrittelystä Saarinen 2002; Vilkkä 2002, Potinkara 2015. Luontofilosofi Leena Vilkkä jakaa erämaafilosofian antroposentrisiin (ihmiskeskeinen) ja biosentrisiin (luontokeskeinen) näkemyksiin. Vilkkä 2002,70.

508 Poromies 1.9.1939; Helsingin Sanomat 27.1.1939, 29.1.1939 ja 7.2.1939; vuosien 1929 ja 1939 Lapin susisodista myös Vilkkä 2002, 76. Mäntysyrjän (1971) mukaan Suur-Sodankylässä (mukana myös Savukoski ja Pelkosenniemi) kaadettiin karhuja vuonna 1879:8, 1880:9, 1881:22, 1882:1, 1883:3, 1884:7, 1885:8, 1886:7, 1887:4, 1888:10, 1889:6, 1890:4, 1891:26, 1892:15, 1893:7, 1894:6, 1900:0, 1901:0, 1902:0, 1903:0, 1903:0, 1904:0, 1905:0, 1906:0, 1907:0 ja 1908:0. 1930-luvun lopulla Oula Aikio oli Saaritunturilla pari viikkoa ajamassa susia kokoon tunturin huipulle, jossa niitä oli tarkoitus ampua lentokoneesta. Susia oli yhteensä 20 (toisessa laumassa oli seitsemän, toisessa kolmetoista sutta), mutta tulokset jäivät heikoksi: lentokoneet eivät tulleet tai suuntasivat väärin kohteisiin tai ampuja ei osunut susiin. Ks. myös Suomen kielen nauhoitearkisto. 09065-2a. Sodankyläläislähtöinen Inarin nimismies Ville Nivanto, jota allashankkeen aikana Kemijoki Oy piti päteväenä ja sopivana porotaloushaittojen määrittelyn asiantuntijana, oli innokas susien lentokonepyynnin edistäjä 1930-luvun lopulla.

Pohjoisen poronhoitoalueen ns. moottorivallankumouksesta Valkonen ja Nykänen 2017. Säännöstelyalaiden kalastukseen tarvittiin uudenlaiset veneet ja venemoottorit.

509 Helsingin Sanomat 9.3.1954, 14.3.1954, 15.3.1954, 23.3.1955 ja 18.3.1958 ja 26.9.1982; Uusi Suomi 29.1.1954, 10.3.1954 ja 3.3.1957; Rovaniemi 28.10.1928; Pohjolan Sanomat 4.3.2017; Lapin Kansa 23.10.2018; Sompio 4.5.2017; vrt. myös Hihnavaara 2006, 150. Mallander teki yhteistyötä muun muassa ruotsalais-unkarilaisen Scandinavian Hunting & Fishing -toimiston kanssa. Mallanderin petojahdeissa oli mukana paikallisia metsästäjiä. Sompiossa kävi karhunpyynnissä muun muassa ruotsalaisia, sveitsiläisiä ja amerikkalaisia liikemiehiä ja julkisuuden henkilöitä. Esimerkiksi vuonna 1954 karhunkierrokselle osallistui syyrialainen prinsessa El Hassan. Vuonna 1958 karhujahdissa nähtiin amerikkalainen kustantaja John A. Victor Jr, muotiluonnoitsija Nancy Cooke ja museonjohtaja Hiram Blavell rouvineen. Yli-Kitisen luontaistaloudesta mm. Vahku gilli: Låidde, Yli-Kitinen, Hietaniemi. Arvo Pokan haastattelu. Julkaistu 18.11.2013. YLE.

510 Kaleva 12.2.1914; Lapin Kansa 12.11.1936.

511 Mäensyrjä 1971, 34.

512 KA. Valtion luonnonsuojelunvalvoja. Da:8. Karhun suojelusta 19.3.1966. Samoilla linjoilla oli myös Niilo Söyrinki. Ks. Söyrinki 1962, 252.

513 Metsänhoitaja Claus Sothmann 25.4.1966. KA/Oulun. Luiron hoitoalue II. Hgd:2; KA/Oulu. Paliskuntain Yhdistys. Ca:4. Ptk. 13.1.1964, § 12; Lapin Kansa 19.9.1965. Metsänhoitaja piti viitaten karhujen tappamiin poroihin versus liikenteen aiheuttamiin porokuolemiin poromiesten ”pyyntivimmaa” epärationaalisena: ”Eletään ns. sivistysvaltiossa 1960-luvulla. Samanaikaisesti Afrikan kehitysmaissa esim. pidetään maan kunniana ja velvollisuutena elättää niinkin vaarallisia petoja kuin jalopeuroja.” Perinteistä kiinni pitäminen tarkoitti keskusten näkökulmasta Sompion modernisoitumisvastaisuutta.

514 Lokkalainen Aukusti Yli-Lokka oli viidentoista karhun kaataja. Sompion kuuluja karhunkaatajia olivat myös saamelaiset, satavuotiaaksi elänyt pororuhtinas Matti Ponku (vanh.) ja Pikku-Ponku eli Matti Ponku (nuor.). Matti Ponku (nuor.) saalisti yli 40 karhua. Karhunpentuja myös pyydettiin elävänä ja myytiin eteenpäin. Vuonna 1949 karhusta maksettiin 6 000 markan tapporaha. Suden tapporaha oli 20 000 markkaa eli nykyrahassa 924 euroa. Toisaalta esimerkiksi Matti Ponkun katsottiin karhujen ja susien metsästyksellään pelastaneen tuhansien porojen taloudellisen tuoton. Myös allashakkuiden puunkaadoissa vuonna 1959 menehtynyt Mikko Ponku kaatoi ainakin parikymmentä karhua. Muutaman karhun kaatajia oli useita. Ks. Suomen kielen nauhoitearkisto. 01068_1b; Uusi Suomi 7.5.1949; Etelä-Suomen Sanomat 15.8.1952; Helsingin Sanomat 30.7.1954; Helsingin Sanomat 15.4.1939, 20.1.1941, 20.3.1944 ja 7.4.1959; Poromies nro 3/1940. 1960-luvulla Sodankylän karhukaatojen huippuvuodet olivat 1966 (25 kaatoa) ja 1968 (18 kaatoa). Ks. Lapin Kansa 1.10.1974; myös Mäensyrjä 1971, 224.

515 Vuonna 1966 Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen keräämien tietojen mukaan pedot tappoivat Kemi-Sompion paliskunnassa 113 poroa, joista vaatimia 55, Oraniemen paliskunnassa 36, Sattasniemessä 8 ja Sodankylän Lapin paliskunnassa 81 poroa, joista vaatimia oli 47. Sodankylän luonnonsuojeluyhdistyksen kokouksessa Vuotsossa 11.5.1972 Jouni Aikio esitti lukuja petojen tappamista poroista Sallan pohjoisen, Kemin Sompion ja Sodankylän Lapin paliskunnissa. Vuonna 1968 petojen tappamia poroja oli 264, 173 poroa vuonna 1969, 303 poroa vuonna 1970 ja 377 poroa vuonna 1971. Ks. Poromies 4/1972. Vrt. Kemi-Sompion petovahingoista Lapin Kansa 8.6.1966. Mm. Lapin Kansa otsikoi vuonna 1967 Lauri Ukkolasta kertovan jutun ”Poromies on petojen kaataja”. Ks. Lapin Kansa 24.2.1967; H. Magga 2010, 34. Lapin paliskunnan petovahingot olivat vuosina 1956–1966 keskimäärin 37 poroa vuodessa.

516 Suomen Luonto 2/77.

517 TV 1:ssä esitettiin tammikuussa 1976 dokumentti ”Poromiehen päiväkirja” Lapin paliskunnan petotilanteesta.

518 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 222; Pyhäjärvi 2010, 49; Linkola 1965, 82; Linkola toimitti teoksen ”Entinen Kemijoki” vuonna 1967. Lokan ympäristön linnustamisesta ja saaliista myös Informantti 4 v. 2020.

519 Havukkala 1964, 20.

520 Havukkala 1964, 6–7. Aslak Outa esitti Suomen Sosialidemokraatissa, että maanviljelyn raja piti Lapissa vetää linjalle Korvasen kylä –Vuotso–Kitisen Ukkola–Tepasto–Pöntsö–Pallasmaja–Niukujärvi–Leipimäjärvi–Palojoensuu. Outan mukaan maanviljelyllä ei ollut edellytyksiä linjan pohjoispuolella, vaan alue sopi poronhoitoon. Suomen Sosialidemokraatti 3.3.1949. Viime sotien jälkeen Pohjois-Suomeen perustettiin paljon suoviljelyn varaan uudistiloja. Sodankylän suurin maanhankintatilojen kokonaisuus oli vuonna 1953 perustettu 40 tilan Lismanaapa. Sinne sijoitettiin aikanaan osa allasevakoista.

521 Allasalueen maanviljelyn ydinkylät olivat Lokka ja Korvanen.1930-luvulla päästiin koelypsytulosten mukaan Sompiossa vuodessa noin 2 250 kilon maitomääriin – parhaan lehmän tuotoksen ollessa 3 099 kiloa. Maatalouden kehityksen merkitystä kuvaa myös se, että Lokassa pidettiin maatalousnäyttely jo vuonna 1937. Karjatalouden laajentumisen esteenä ei ollut rehu, vaan rajalliset markkinat. Sompion ei ennen sotia lähetetty maitoa meijeriin. Heinää luonnonniityiltä riitti myyntiin asti. Savotat ja muut isot työmaat lisäsivät maidon ja voin kysyntää paikallismarkkinoilla. Niittytalouden aikana tärkeää heinätyövoimaa, etenkin Korvasen kylässä, saatiin uittomiehiltä – olihan Luiro tärkeä uittoväylä. Keväällä ennen uittopalkan saamista miehet asuivat kylän taloissa ja söivät talon ruokia velaksi ”heinänteon päälle”. Ks.

Rajaseutu 1.1.1937; sompiolaisesta Rikhard Pulkkisesta Pulkkinen 2021; Linkola, Porkka & Sammallahti 1967, 220. Sompiolaisesta niittytalousteestä myös SdankKArk. Akseli Paarmanin kokoelmat.

522 Niilo Heinin ohjaamat kansatieteelliset filmit Muteniasta ”Kiiskismarkkinat” 1961 ja ”Niittyheinänteko” 1961.

523 Havukkala 1964, 33; Linkola toim. 1967, 216. Nimimerkki ”Sompiolainen” kirjoitti Lapin Kansaan maalaiskirjeessä keväällä 1938: ”*Karjanrehua on näillä tienon riittävästi, vaikka pitemmällekin sisäruokinta jatkuu.*” Lapin Kansa 5.5.1938.

524 Sodankylän luonnonniittytaloudesta tarkemmin Linkola, Porkka ja Sammallahti 1967, 213–228; Havukkala 1964. Ks. Sodankylä-Seura 50v. Kotiseutujulkaisu II,16. KA/Hämeenlinna. Maataloushallitus. Ha: 2262. Sompion karjatalouden kehitystä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä kuvaa se, että sota-ajan evakkoon viedyssä karjassa oli 214 nautaa. Riestonkylästä kotoisin olevan Elvi Pasulan tietojen mukaan heillä oli ennen talvisotaa 13 lehmää ja sonni. Talvisodan evakosta palattua lehmistä oli jäljellä kaksi. Kun uusi evakkoon lähtö tuli (1944), oli lehmäkarja karttunut jo kuuteen.1950-luvun lopulla Lokan (Justus A. ja Alarik J. Lokka) tilalla oli peltoa vain 1,66 hehtaaria mutta luonnonniittyä noin 24,5 hehtaaria. Korvasen Hihnavaaran perikunnan Ala-Ponkussa niittyä oli 25 hehtaaria ja peltoa yksi hehtaari. Lokan Erkkilässä niitymaata oli lähes 26 hehtaaria, Korvasen Mustassa 21, Mutenian Pokurissa 20,79 ja Lokan Ylitalossa 20,65 hehtaaria. Rieston Kuukkelissa luonnonniittyä oli 22,9 hehtaaria. Kuukkelin tilan kokonaispinta-ala oli peräti 2 677,58 hehtaaria. Siitä joutomaata (suota) oli 2 211,28 hehtaaria. Muteniassa Ossi Keskitalolla (Karppinen, Karppila, Keskitalo ja Junnola) oli luonnonniittyä 20 hehtaaria ja peltoa 4,35 hehtaaria. Tällä poromiesten tilalla oli hevonen, neljä lehmää ja pari vasikkaa. Lokkalaisen maalaiskirjeenkantaja Toivo Leinin vuonna 1940 hankkimalla Marjaniemen tilalla oli luonnonniittyä 13 hehtaaria. Riestolaisella Iivari Erkkilällä oli peltoa 3,5 hehtaaria ja niittyä lähes 13 hehtaaria. Erkkilässä oli neljä lehmää, sonni, vasikka ja hevonen. Mutenian Ylitalossa (Auno ja Terttu Mutenia) luonnonniittyä oli 12,6 hehtaaria ja peltoa 3,5 hehtaaria. Monella muullakin tilalla luonnonniittyä oli moninkertainen ala peltoon nähden. Toisenlaisiakin tiloja oli. Korvasen Martinissa peltoa oli 5,9 hehtaaria ja luonnonniittyä kolme hehtaaria.

Yli-Kitisen varrella muun muassa Hille Äärelän tilalla oli luonnonniittyä 57,50 hehtaaria, Akseli Pokalla 15,8 hehtaaria, Aarne Pokalla 13,3 hehtaaria, Kaisa Ukkolalla 9,4 hehtaaria, Auno Äärelällä 7,5 hehtaaria, Väinö Ukkolalla 4,3 hehtaaria ja Matti Kiviniemellä 2,7 hehtaaria.

525 Ks. Kemijoen säännöstelyän säännöstelyaltaiden ja suojavaiohyökkeen mhl-tilat sekä Ounasjoen Tepaston ja Raattaman altaiden asutustilojen hallintasopimuksia 1950-luvun puolivälissä. KA/Oulu Lapin maatalousseuran ja Peräpohjolan maanviljelysseuran asutustoiminnan johtaja. Ub:2.

526 Mm. Mutenian, Lokan ja Rieston tilojen perustamisesta SodankKArk. Asutuslautakunta. Bc3:1. Kvalt. ja khall. Hn. Maansaantihakemukset 1959–1967. Lapin Maatalousseura. Asutustoimikunta II. Ub:2. Vuonna 1955 Sodankylässä oli vielä 40 kruunutilaa. Maanlunastuslautakunnan toimesta Sodankylässä perustettiin mhl:n mukaan 84 viljelystilaa, 27 asuntoviljelystilaa, 34 asuntotilaa tai tonttia ja annettiin lisämaata 59 tilalle. Ks. MHL-Asutustoiminta Lapissa 1995, 17. KA/Oulu. Lapin Maatalousseuran Asutustoimisto II. Ub:2.

527 Kuvaposti 40/1956.

528 Luonnehdinnasta Järvikoski 1979, 143–144.

529 KA/Hämeenlinna. Maataloushallitus. Ha:2262. Ha: 2850. Aineisto on etenkin Lokan osalta puutteellinen.

530 KA/Hämeenlinna. Maataloushallitus. Ha:2262. Ha: 2850.

531 Järvikoski 1973, 57. Muuton jälkeen vuonna 1970 talouksilla oli 91 lehmää, 23 hiehoa ja nuorta karjaa sekä kaksi hevosta.

532 Paliskuntarajat ylittävästä yhteistyöstä ks. Helle 2015, 98.

533 LUIROJOEN YLÄJUOKSUN HELMENPYNNISTÄ ON JOITAKIN Tietoja. 1920- ja 1930-lukujen taitteessa Paulus Magga (s. 1876, k. 1938) löysi Luiojärven eteläpuolelta helmen, jonka myyntihinta oli noin 300 000 markkaa. Vuonna 1949 samalta seudulta muuan mineraalitutkija löysi helmen, jonka myyntiarvo oli puoli miljoonaa markkaa. Vielä 1950-luvulla syntyneellä korvaslaisella on muistikuva alueen simpukkakuori-läjäistä. Kolttakulttuurissa raakkujen kerääminen niiden helmien vuoksi muun muassa Luttojokivarressa, oli tärkeä osa kulttuuria. Marjoista myyntiin poimittiin ennen muuta hillaa. ”*Hillapaikat olivat niittyjen läheisyydessä – Vuolosaapa - - - Mummo oli abkera marjastaja. - - - satoja litroja poimittiin. - - - Ostaja oli Lepistö Ivalosta. Se ei koskaan maksanut kilobinnasta pennejä*”, muisteli lapsuusvuosien marjastusta eräs korvaslainen vuonna 2020. Ulkopaikkakuntalaisten tulo Sompion hillamaille ärsytti paikallisia 1960-luvulta lähtien. Lapin Kansa 24.12.1938; Uusi Suomi 16.9.1949; Informantti 4 v. 2020; Informantti 1 v. 2020; Informantti 2 v. 2020; Informantti 6 v. 2020.

534 SodankKArk. Kvalt ja khall. Ebb:I. Tilastollinen päätoimisto 10.1.1967; Nickulin (1970, 272) laskelman mukaan vuonna 1962 Sodankylän saamelaisista 157:llä pääelinkeino oli poronhoito, neljällä maatilatalous, yhdellätoista muu maa- ja metsätalous, viidellä teollisuus, käsityö ja rakennustoiminta, kahdeksalla kauppa ja liikenne, viidellä palvelukset, kahdeksallatoista sekatyö tai siivous, kolmella pääelinkeino oli tuntematon ja itsenäisiä ammatittomia oli yhdeksän.

535 Kittilää koskevat tiedot. KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja Vesistöjen säännöstelytoimisto. Hdb:19.

536 Helsingin Sanomat 24.3.1967.

537 KA. Valtion vesivoimatoimikunta. Ptk. 17.6.1959, § 6. Allasalueisiin liittyvistä tutkimuksista vrt. Leskelä 1958 ja Havukkala 1964.

538 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 1079. Lokan ja Porttipahdan säännöstelysuunnitelma. Lausunto 1963, 33.

539 Vuonna 1898 voimaan tullut senaatin määräämän paliskuntapakon mukaan vain paliskuntiin kuuluvat saivat laiduntaa valtionmaalla. 1900-luvun alkuun Sodankylän pitäjään perustettiin kuusi paliskuntaa. Sompion Lapin paliskunta oli vanhojen metsäsaamelaisten, talollisten ja poronomadien yhteishanke. Paliskunnan poroluku oli 7 000 vuonna 1900. Ks. Enbuske 2008, 479, 482–484; Saarinen 2020, 113. Paliskunnan identiteetistä Nykänen 2022, 94–95.

540 Nickul 1968, 95–96; myös 97–101. Sodankylän saamelaisväestön kyläkohtainen jakautuminen oli vuonna 1962: Urttila 5, Laiti 22, Laitala 15, Rovanan 3, Lohijoki 1, Siikaselkä 6, Vuotso 60, Palononja-Ojala 25, Purnumukka 37, Mutenia 9, Tankapirtti 25 ja Korvanen 11. Ks. Nickul 1968, Liite 18. Erkki Nickul jaotteli pro gradussaan saamelaiset saamen kieltä osanneisiin (KR1–KR3) ja sitä taitamattomiin (KR1–KR6), mutta joiden vanhemmat/isovanhemmat olivat puhuneet saamea ensimmäisenä kielenään. Nickulin tekemä kielellinen jaottelu Sodankylän saamelaisista oli seuraava: KR1 (tunturisaami) – 149, KR2 (inarinsaami) – 1 ja KR4 (tunturisaami, suomalaistuneet) – 70 eli yhteensä 220. Tulos kertoo Sodankylän saamelaisten tunturisaamelaisuudesta.

541 Korttesalmi, 391. SodankKArk. Sodankylän kunnan elinkeinotutkimus 1970. Vuoden 1957 henkikirjassa Lokasta, Madetkoskelta, Muteniasta ja Riestosta on poromiehiksi merkitty: Paavo Robert Kavakka (s. 1932), Uuno Valpas Lokka (s. 1922), Vaito Eelis Kavakka (s. 1914) ja Filippus Kavakka (s. 1909), Lassi Hirvasvuopio (s. 1899), Tauno Ilmari Aikio (s. 1933), Auno Fredrik Äärelä (s. 1914), Väinö Samuel Ukkola (s. 1926), Leo Johannes Ukkola (s. 1924), Eino Fredrik Pokka (s. 1929), Tauno Mikael Pokka (s. 1920), Ola Andreas Hetta (s. 1920), Anna Maria Hetta (s. 1889), Iisakki Akseli Valle (s. 1885), Juhani Hetta (s. 1923), Oula Aikio (s. 1910), Pietari Aleksanteri Peltovuoma (s. 1925), Pietari Johan Hetta (s. 1911), Juho Anders Peltovuoma (s. 1893), Antti Hirvasvuopio (s. 1914), Niila Magga (s. 1903), Jouni Magga (s. 1910), Niilo Nikodemus (s. 1915), Paulus Magga (s. 1906), Johannes Aleksanteri Hirvasvuopio (s. 1909), Niila Palononja (s. 1918), Matti Ponku (s. 1889), Johannes Mattila (s. 1907), Antti Magga (s. 1893), Matias Magga (s. 1913) ja Erkki Emil Erkkilä (s. 1902). Ks. KA. Kittilän kihlakunnan

henkikirjoittaja. Sodankylän henkikirja 1957. L 562. Pororenkinä Sompiossa olleen Johannes Mattilan kertomusta 1930-luvun elämästä ks. Yle 2014 0129_16.

542 Lapin Kansa 27.1.1961; Vuomaselästä P. Magga 2010, 41–42; YLE. Onko saamelaiskulttuurilla tulevaisuutta. ID: 1428073. Lähetyspäivä 21.2.1971.

543 Ruotsala 2002, 65, 461. Magga 2010, 28. Magga 2004, 70–71. Korttesalmi 2007, 308 ja 389. Myös Helle 2011 KA. Vesivoimatoimikunta ja Vesien säännöstelytoimisto. Hdd:1. Ahdin raportti 1960. Pyhäjärvi 2010, 19. Allasrakentamisen porotaloudelle aiheuttamiin haittoihin palataan myöhemmin. Lehtola selostaa sodanjälkeisiä Suomen saamelaisalueen poronhoitomalleja hieman eri tavalla kuin esim. Magga (2010). Lehtolan mukaan itäisessä Lapissa, kuten Sompiossa ja Inarissa, poronhoito oli sopeutunut suomalaiseseen paliskuntajärjestelmään. Sen sijaan Käsivarressa ja Enontekiöllä poronhoidossa vaikuttivat edelleen saamelaisten omat järjestelyt, joiden suhde paliskuntalaitokseen oli etäisempi. Ks. Lehtola 2012, 408. Toisaalta esimerkiksi Enontekiön Lapin paliskunnan poronhoitovuoden 1959–1960 toimintakertomuksessa todetaan, että poronhoitotyössä ”on entistä paljon kiinteämmän poroisännän ja varaisännän toimesta jouduttu johtamaan porojen kokoamista ja erottelua, syystä, että varsinkin paliskunnan läntisimmän osan poromiehet eivät hyvin usein olleet päässeet yksimielisyyteen porojen kokoamistavasta ja erotustöidenpiteistä, mikä vaatii paliskunnan johdon jopa osittain kiinteätä mukana oloa.” KA/Oulu. Paliskuntain yhdistys. Eb:4.

Kemin-Sompion paliskunnan toimintakertomus 1950-luvun lopulta kertoo porojen paimennuksen tapahtuneen erotuksen jälkeen kyläkunnittain ja poronomistajien kustannuksella. KA/Oulu. Paliskuntayhdistys. Eb:3.

544 KA/Oulu. Paliskuntain Yhdistys. Ba:4; KA/Hämeenlinna. Maataloushallitus. Maataloustiedustelu 1959. Ha:3734, Ha:3735 ja Ha:3736. Lukuja ei pidä ottaa absoluuttisena totuutena, mutta suuntaa-antavina niitä voinee pitää. Ks. Lehtola 2012, 248. 1950-luvun puolivälissä Sattasniemen paliskunnassa, johon muun muassa Ukkolat kuuluivat, pororikkain oli Gabriel Kaaretkoski. Vastaavasti Kemi-Sompion suurin poronomistajasuku oli Kuoskut. Kalle Juntilalla oli 137 lukuporoa. Oraniemen paliskunnassa omistajien poroluvut olivat pieniä – suurinkin lukuporomäärä oli noin 70. 1950-luvun lopussa Yli-Kitisen ja Sompion seudun suurimpia poronomistajia (mukaan lukien perheenjäsenet) olivat Antti Hirvasvuopio (341), Maria Loviisa Hetta (260), Paulus Magga (223), Eemeli O. Alakorva (212), Justus A. Lokka ja Alarik J. Lokka (200), Auno Äärelä (160), Filippus Kavakka (130), Jalmari Magga (140), Oula Aikio (122), Lauri Hirvasvuopio (120), Niilo Palonoja (102), Alarik Hetta (102), P. Hetta (100), Veikko Kavakka (100), Eelis Raasakka (97), Aleksie Sieppi (94), Hille Äärelä (80), Yrjö Lokka (80), Sulo Alakorva (78) jne.

545 ” - - oli poroja ja tietenkin ajoporoja. Niillä ne heinät vejätettiin. 1960-luvulla alko ilmaantua moottorikelkkoja. Niitä sitten kukin yritti voimiensa mukaan hankkia. - - -”Esimerkiksi Onni ja Kaisa Ukkolan [lapset: Marjatta (12 v), Esa (10 v), Jaakko (10 v), Pertti (8 v) ja Terho (4 v)] asumalla Ukkolan tilalla oli peltoa 2,5 hehtaaria, luonnonniittyä 4,3 hehtaaria ja kasvullista metsämaata 100 hehtaaria. Kokonaispinta-ala oli noin 122 hehtaaria. Perheellä oli hevonen, suomenkarjaa kaksi lehmää, yksi vasikka ja yhdeksän poroa. Mies 60-v. Haastattelu 2013. Asiasta myös mm. Suomen kielen tutkimuslaitoksen nauhoitearkisto. 05271_1a. Akseli Äärelä. Mauri Kustulan haastattelu 16.7.2013.

546 KA. Tie- ja vesirakennushallituksen vesistöosaston kirjeistö Fg:94; Suomen kielen nauhoitearkisto. Sodankylä.

547 KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja Vesistöjen säännöstelytoimisto. Ca:3. Vesivoimatoimikunnan ptk. 9.3.1966, § 3; Lapin Kansa 28.1.1966; III säännöstelysuunnitelma, osa I Lokka 1966 ja osa II Porttipahta 1967.

548 Aikio 2010, 75; aiheesta myös TV-dokumentissa ”Hukutethin kyliäkin” 2012.

549 Selvityksen allekirjoittaneet poromiehet olivat: Antti Hirvasvuopio, Aslak Hetta, Sulo Alakorva, Kuttura Magga, Niila J. Magga, Iisakki Hetta, Jouni Hetta, Piera Magga, Paulus Magga, Niilo Aikio, Tuo-

mas Magga, Uuno Pokuri, Juhani Magga ja Matti Hetta. KA. Tie- ja vesirakennushallitus. Fi: 362. Lapin paliskunta Pohjois-Suomen vesioikeudelle 11.6.1966. Liite.

550 Jos Sodankylän Lapin paliskunnan tokkakuntien lukuporon aikuisia omistajia oli 1950–1960-lukujen taitteessa noin 130, heistä olisi paliskunnan tietojen mukaan ollut saamelaisia noin 120. Luku vaikuttaa isolta, joskin aivan mahdolliselta. Vuoden 1970 väestölaskennan mukaan Sodankylän saamelaisväestön määrä oli 258 henkilöä. Heistä ammatissa toimivia (saamenkieliset ja ei-saamenkieliset) oli yhteensä 211, joista poronhoidossa 157 henkilöä, eli Lapin paliskunnassa työskenteli noin 80 prosenttia koko pitäjän saamelaisista. Ks. Kom: 1973:46, 17; Nickul 1968, 96–99.

551 SodankKArk. Kvalt ja khall. Eb13:2.

552 KA/Oulu. Paliskuntain yhdistys. Dc:1.

553 KA/Oulu. Paliskuntain yhdistys. Dc:1. KA. Tie- ja vesirakennushallituksen vesistöosaston kirjeistö Fg:94.

554 KA/Oulu. Paliskuntain Yhdistys. Allaskokouksen ptk. Korvasessa 31.1.1958, § 1. Kirjailija Erno Paasilinna esitti Suomen Kuvalehdessä, että toiminnanjohtaja Yrjö Alaruikka kannatti agraarista poronhoitojärjestelmää, jossa poronhoito oli vain sivuelinkeino. Ks. Suomen Kuvalehti 2.3.1983.

555 KA. Tie- ja vesirakennushallituksen vesistöosaston kirjeistö Fg:94.

556 Ks. Helle, 1982, 148–149, 157. Luppo on yleisnimitys yleensä puussa kasvaville naavamaisille jäkäliille.

557 Mauri Kustulan puhe 15.7.1995 Laitin juhlassa. Mauri Kustulan kokoelmat. Mauri oli itsekin allashakkuissa 15-vuotiaana. Mauri Kustulan haastattelu 16.7.2013. Kustula 1995, 136. Virtautiset heinäkuu 1995. KA/Oulu. Sodankylän nimismiespiiri. Elinkeinoilmoitukset. Jla:2. Porttipahdan hakkuista KA/Oulu. Metsähallitus. Kitisen hoitopiiri II. Heb:2.

558 KA/Oulu. Kitisen hoitoalue II, Hakkuusuunnitelma 23.11.1954. Porttipahdan allasalueen puutavaran hakkuusiakirjat. Heb:2. Taito Rautavan selostus 20.11.1959 Porttipahdan allasalueen hakkuista. Allashakkuiden alkuvaiheessa ei ollut tarkkaa tietoa padotuskorkeudesta. Syyskuussa 1957 tuli tietoa 248 metrin rajasta. Kitisen hoitoalueen omilla työmailla oli kaikkiaan tammikuussa 1961 töissä 607 henkilöä, 179 moottorisahaa, 93 hevosta ja 38 traktoria. Pystymyynthakkuilla oli samaan aikaan 169 henkilöä, 43 moottorisahaa, 28 hevosta ja 9 traktoria. Iissin ja Kotamaan savotoilla oli lokakuussa 1960 pöllinteossa 50–60 miestä. Tarve olisi ollut noin 150 miehelle. Metsätyömiehiä oli muun muassa Pohjanmaalta. Lapin Kansa 19.10.1960. Lokan altaan metsätöiden työvoimaksi mm. hakkuukaudelle 1964–1965 laskettiin ainespuun kaatoon, karsintaan ja katkomiseen talvikuukausiksi 650 miestä ja talvikauden ajoon 120 miestä. Kaadon ja ainespuun valmistuksen työtulos laskettiin kaavalla 0,2 hehtaaria / yksi miestyöpäivä. KA/Oulu. Metsähallitus. Kitisen hoitoalue II. Heb:2; Luiron hoitoalue II. Hdg:2.

559 Lokan altaan puutavaran pinotavaravoittoisuus merkitsi sitä, että Metsähallitus joutui vuosittain myymään altaan yläpuolisista leimikoista sahapuutavaraa, koska puutavarayhtiöt vaativat ainakin yhden tukkirungon pinokuutiometriä kohden.

560 Helsingin Sanomat 4.2.1958; Kustula 1995, 138. Mauri Kustulan haastattelu 16.7.2013.

561 Helsingin Sanomat 19.1.1958.

562 Korvasessa Johan Tervosen taloudesta löytyi kolme moottorisahaa. Myös Yli-Kitisen Leo Ukkolalta (Ukkola), Mutenian Kotamaasta ja Pokurista on kustakin tieto kahdesta moottorisahasta. Lokkalaisella Pekkalan tilan omistajalla, metsätyömies Uuno Valppaalla ja lokkalaisella Kalle Jaakkolalla (Jaakola) oli niin ikään moottorisaha jo 1950-luvulla. Myös poromiehet Aarne Kavakka ja Veikko Kavakka omistivat moottorisahat kuten myös kurujärveläinen poromies Juhani Magga, Korvasen Kaitmitvaaran pojat sekä legendaarinen Ala-Ponkun talo (ns. Moskun talo), maanviljelijä-poromies Filippus Kavakka, riistolainen kirvesmies Frans Tuovinen Kaitakummusta, Mutenian Anttilan Eino Mutenia ja Sietiön Uuno Pokuri.

Moottorisahat olivat myös Korvasen Ylikorvassa (Sanfrid Hyötylä) ja Martinissa. Korvasen Mustassa oli Allis-Calmers D 275 -merkkinen traktori ja moottorisaha. Konekäyttöinen saha löytyi Korvasen Keski-korvastakin. Madetkoskella traktoreita oli jo useammalla tilalla.

Vuodenvaihteessa 1959–1960 laskettiin Lapin, Oulun ja Kainuun alueella olevan käytössä noin 550 moottorisahaa eli yksi saha 3,6 miestä kohti. Vuoden 1960 lopulla Lapissa oli hakkuutoissa noin 6 000 miestä ja heillä noin 2 300 moottorisahaa. Tammikuussa 1961 Metsähallituksella oli Sodankylän hakkuissa noin 230 moottorisahaa. Kun Sallan itäosan Tuuntsan metsäpalon jälkeinen nokisavotta käynnistyi, oli savotassa tammikuussa 1961 noin 800 miestä, 145 hevosta ja 24 kuorma-autoa. KA/Hämeenlinna. Maataloushallitus. Ha: 3734, Ha:3735 ja Ha:3736; Helsingin Sanomat 31.1.1961; Lapin Kansa 2.2.1961, 4.2.1961 ja 18.2.1961; Pauli Lehtosalo Helsingin Sanomissa 18.12.1980. Sodankylästä on tietoa moottorisahojen käyttämisestä ”lintukoirina” 1960-luvun alusta (Helsingin Sanomat 30.3.1961).

563 Lähde: KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja vesistöjen säännöstelytoimisto. Hdd1. Vesioikeuden päätökset.

564 Granberg 2004, 156–158, metsätyömies-pienviljelijä-yhdistelmän noususta ja tuhosta etenkin Rannikko 1989; luonnonvarojen käytön ja maaseudun muutoksesta produktivismista postproduktivismiin Rannikko 2008, 83–95.

565 KA/Oulu. Metsähallitus. Kitisen hoitoalue. Heb:2.

566 Kortman 2012, 239. Kyläsepiä mm. Aadolf Raasakka, Aimo Kustula.

567 Kauhanen 2014a, 242–243, 314–315 ja 319–320.

568 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 217 I/II. PM. Voimalaitosten rakentaja Lapin talouselämän kehittäjänä. Vrt. Ruotsin keskustelusta Lantto 2012, 321–322.

569 Kekkonen 1952, 97 ja 105–106.

570 Nykänen 2013, 183–187; Särkikoski 2011, 273–275, 306–312, 411 ja 418. Eduskunta hyväksyi Suomen ja Neuvostoliiton välisen atomienergiayhteistyötä koskevan bilateraaliosimuksen 4.6.1969. Informantti 2 v. 2020 työmaan sodankyläläisistä; myös Informantti 6 v. 2020. Paljon huomiota saaneen Ylä-Tuuloman vesivoimalaitos rakennettiin Neuvostoliiton puolelle vuosina 1961–1965 Tuulomajoen Nuorttijärven niskalle. Voimalaitoksen pudotuskorkeudeksi tuli 62 metriä ja tehoksi 268 MW. Säännöstelypato on 1 400 metriä pitkä ja 50 metriä korkea. Nuorttijärvestä tuli tunnelivoimalan yläallas. Järven pintaa nostettiin 32 metriä, jolloin sen pinta-ala kasvoi 65 neliökilometristä 750 neliökilometriin. Voimalaitoksen pääurakoitsija oli Imatran Voima Oy, ja työmaalla oli parhaimmillaan noin 3 000 suomalaista.

571 L. Laurila (s. 1914 Hiitolassa) toimi IVO:n toimistoinsinöörinä vuosina 1940–1943, Vanajan höyrylaitoksen työpäällikkönä 1943–1945 ja Oulujoki Oy:n Pyhäkosken, Jylhämän, Nuojuan, Utasen, Ämmän, Aittokosken ja Seitenoikean voimalaitosten työpäällikkönä 1946–1958 ja sitten Kemijoki Oy:n palveluksessa.

572 Suomen Kuvalehti 24.10.1959.

573 Valtiopäiväasiakirjat IV 1969. Työllisyystilanne, 10–15.

574 Länsi-Savo 6.7.1972.

575 Uusi Suomi 25.5.1956.

576 Kerkelä 1985, 68; Kemijoki Oy:n työvoimasta myös Helsingin Sanomat 12.7.1981. ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 738; vrt. Kauhanen 2009, 86; Kerkelä 1985, liite 6. Kauppinen (1962, 179) mukaan Isohaaran rakentamisen työntekijöiden maksimäärä oli 1 200, Petäjäsken 2 500 ja Pirttikosken 1 600 henkilöä. Järvikosken ja Kylämäen mukaan teollisuuden ja käsityön mitattujen työpaikkojen määrä ei ollut mitenkään yksiselitteinen, jos Kemijoen rakentamista halutaan pitää keskeisenä vaikuttavana tekijänä.

Ks. Järvikoski ja Kylämäki 1981, 37 ja liitetaulukko 1. Lapin teollisuustoimikunnan arviointeja (myös vesivoiman) 1960-luvun alusta ks. ELKA. Storan Enso Oyj. Kemijärven tehtaat.

577 Kerkelä 1985, 67–74; Mäntylä 2016, 108–109. Ks. myös Seppälä 1976, 238 ja 242–242.

578 Helsingin Sanomat 30.5.1964.

579 Helsingin Sanomat 17.1.1968.

580 ELKA. Kemijoki Oy.11742. # 72. Johtajiston ptk.

581 Magga 2003, 61.

582 SodankKArk. Kvalt ja khall. Eb14:2. Työllisyysasioiden hoidosta paikkakunnalla oli eripuraakin. 25. päivänä marraskuuta 1968 Sodankylän työttömät (72 työtöntä / heidän edustajaansa) pitivät kokouksen, jossa arvosteltiin työvoimatoimikunnan puheenjohtajaa ja työttömille langetettuja runsaita karensseja. Marraskuussa 1971 työttömiä oli 221, joista miehiä 164 ja naisia 57. Kevättalvella 1972 työttömyyden odotettiin nousevan ilman erityistoimia 350–400 henkilöön.

583 Lapin Kansa 2.1.1967, 11.7.1967, 16.7.1967 ja 28.9.1967; SodankKArk. Kvalt ja khall. Eb1.4:2; Lapin Kansa 18.9.1970 ja 2.10.1970.

584 Helsingin Sanomat 9.10.1978, 7.1.1978, 1.2.1978, 15.4.1978, 13.5.1978, 20.5.1978 ja 16.8. 1978.

585 Jälkikäteen kansantaloustieteen emeritusprofessori Kyösti Pulliainen (s. 1937) ja ympäristöneuvos Pertti Seiskari (s. 1929, k. 2015) puolustivat yhteisartikkelissaan käsitystä, että Lokka ja Porttipahta olivat olleet alueittensa elinkeinoille todellisia piristysruiskeita. Maaseudun Tulevaisuus 29.2.2008.

586 Suomen Kuvalehti 45/59.

587 Bladh 1995; Tanskanen 2000, 41–46; Hustich 1984, 76–81.

588 Karjalainen 2013, 15–36.

589 Valkonen 2008, 244–264.

590 Snellman 2019, 189.

591 Suopajarvi 2001; Puuronen 2013, 221–225.

IV luvun loppuviitteet

592 Elomaa 2002, 59–74; Heikkinen 1993, 42; Peltonen 1999, 38; Peltonen 2006, 156 nostaa esille sosiologian piiristä esitetyn kritiikin mikro-makro-suhteen luonteesta. Radikaaleimmat ovat sitä meiltä, ettei yksilöä voida automaattisesti käsittää mikroluonteisena yksikkönä. Toimijuuden ja toiminnan tarkastelusta (sekä vapautta että ulkoapäin ja rakenteista määräytyvää) elämäntapatutkimuksessa Isoaho-Nousiainen 2022, 17. Mikro-makrosuhteesta myös Kauhanen 2005, 14–20. Erityisesti Lokka-Porttipahdassa paikalliselle kriittiselle toimijuudelle (mm. allastoimikunnalle) jäi vähän tilaa. Toimijuutta kuitenkin oli, ja on tärkeää nostaa se esille niin historiallisesta kuin nykyisyyden näkökulmasta.

593 Järvikoski käytti väitöskirjassaan ristiriidan analysoinnissa sanapareja keskus–periferia, valtionhallinto–paikallishallinto ja ekonomia–ekologia. Ks. Järvikoski 1979, 162. Metsän käytöstä väitellyt Björn on valinnut käsitteet paikallinen, kylä ja kyläläiset vs. ylipaikallinen ja ulkopuolinen. Ks. Björn 2000, 19.

594 Frigren 2017, 65.

595 Järvikoski 1979; Autti 2013 ja 2022.

596 Kalela 2018, 35 ja 45; Vainio-Korhonen 2017, 30–31. Kerronnallisuuden ohella historia tarvitsee ilmiöiden suhteuttamista ja viitekehystä, siis kontekstia, sitä mikä antaa ilmiöille ja tapahtumille historialliset raamit. Kontekstin määrittely tapahtuu tutkimuksessa ja se on tutkijan vastuulla. Konteksti on tarpeen narratiivilla esitettyjen ilmiöiden ja asioiden ymmärtämiseksi. Tätä kontekstualisoinnin dilemmaa on kulttuuritutkimuksessa käsitteellistetty puhumalla emisistisestä (emic) ja etisistisestä (etic) tutkimusotteesta ks. Cerutti 2004, 34–35. Emic-näkökulmassa tutkimuskohdetta lähestytään kohteen oman käsitteellisen kehikon kautta. Etic-otteessa tutkija kääntää tutkittavien asiat omalle tutkimuskielelleen.

Historioitsija ei koskaan pääse aloittamaan ”puhtaalta pöydältä”, vaan hän joutuu ottamaan kantaa tulkitoihin, joita aiheesta on jo esitetty. Tärkeitä eettisiä kysymyksiä ovat tiedon kestävyuden punnitseminen ja se, että tutkimuskysymykset ovat tutkittaville ihmisille oikeudenmukaisia. Ks. Kalela 2018, 32 ja 42–44.

Keskustelusta mm. Kalela 2006, 67–92; Peltonen 2003, 13; Ukkonen 2000, 14, 35–38; Uljas 2012, 43. Ulla-Maija Peltonen on tiivistänyt 1980-luvun oral history-keskustelua, että menneisyys voidaan hahmottaa joko tutkittavien omasta näkökulmasta tai se voidaan konstruoida kaikista käytettävistä lähteistä. Ks. Peltonen 2006, 99–100. Itse kallistun jälkimmäisen vaihtoehdon kannalle.

597 Haapala ja Llyod 2018, 16.

598 Kivimäki 2008, 95.

599 Winter 2010, 31; Autti 2022, 107.

600 Kalela 2017, 101.

601 Heikkinen 2018, 184–185.

602 ELKA. Imatran voima Oy. 760. # 953. Haaparannan tilaisuudessa 13.10.1959.

603 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. #728. N. Teerimäen muistio. Markus Niskala oli johtava Karungin kunnallispoliitikko, kansanedustaja ja moninkertainen presidentin valitsijamies, ja hänellä oli useita maakunnallisia luottamustehtäviä. Niskalan urasta ks. Teerijoki 2021, 81–82 ja 97.

604 SKDL:n kansanedustaja Eemeli Lakkala oli Tornionjoen konventionaalisen rakentamisen kannattaja. Lakkalasta Myllymäki 2016. Eemeli Lakkala oli Tornionjokilaakson ensimmäinen kommunistijohtaja. Sodan jälkeen entinen poliittinen vanki (1930–1932, 1939–1940, 1941–1944) nousi Kolarin johtavaksi kunnallismieheksi (kunnanvaltuuston/kunnanhallituksen puheenjohtaja), kansanedustajaksi vuonna 1958 ja presidentin valitsijamieheksi vuosina 1950, 1956 ja 1962. Kolarin kunnanarkisto Eb12h:1. Kolarin kunnan teollisuuden edistämislautakunnan ptk. 28.2.1958, § 9. KA/Oulu. Tornionlaakson kuntain toimikunta. Ea:3; Ylitorion KunArk. FI 7:2; Pohjolan Sanomat 15.7.1937; Rajamme vartijat 1.10.1963; Haaparannanlehti, Rajajuhlanumero 1959; ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 728. Ks. Ahosta myös Helsingin Sanomat 30.11.1994. Koposesta Helsingin Sanomat 29.6.1956; Teerijoki 2010, 206 ja 277.

605 Pankinjohtaja Veikko Hanhirova Haaparannanlehden Rajajuhlanumerossa vuonna 1959; Hanhirova 15.3.1959. ELKA. Imatran Voima Oy. 977. #728. Urasta ks. Helsingin Sanomat 23.9.2004; Teerijoki 2021, 81–85, 97, 99 ja 257.

606 Haaparannanlehti 12.7.1960;

607 Ruotsin mallin mukainen pientiloista luopuminen sai SDP:ltä tukea ja oli kauhistus ML:lle. Autiotiloista, asutustoiminnasta ja teollisuudesta 1950-luvun SDP:n ja ML:n aluekehittämisspolitiikassa ks. Hakkarainen 2008, 80–106.

608 Ollila oli Tornion yhteiskoulun rehtori, kunnallispoliitikko ja mm. Tornionlaakson matkailuyhdistyksen puheenjohtaja, Peräpohjolan ja Lapin kotiseutuyhdistysten perustajia. Ks. Helsingin Sanomat 12.5.1944, Uusi Suomi 12.5.1954 ja 5.9.1961; Teerijoki 2010, 212. ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 728.

609 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 728; Helsingin Sanomat 13.8.1950.

610 Turunen 2004, 181 ja 236; Uusi Suomi 14.4.1961. Kuusamon kunta oli aluksi rakentamisen kannalla, mutta käänsi kelkkansa 1960-luvulla.

611 Vapaa Sana 4.6.1954; Työkansan Sanomat 6.7.1956; Rajamme vartijat 1.10.1963; Maaseudun Tulevaisuus 9.7.1964. Hanhironvan myönteisistä näkemyksistä Tornionjoen rakentamiseen ks. Teerijoki 2021, 257.

612 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 728. Muistio 24.3.1959.

613 Uutiset ja valokeilassa 27.7.1962. R. Lassinantti (s. 1915, k. 1985) oli Norrbottenin maaherra vuosina 1966–1982. Hän oli aktiivinen Pohjoiskalotin yhteistyön edistäjä. Lassinantti oli suomenkielinen. Hän oli syntynään Pellosta. Lassinantin ja Ruotsin saamelaisten vileistä väleistä ks. Laukkanen 1985, 186–193.

614 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 728; Pohjolan Sanomat 15.10.1959, 3.1.1960 ja 7.7.1960; pankki- ja kunnallismies Y. Keisaaresta ks. Helsingin Sanomat 21.5.1961. Åke Svensk (s. 1911 Tukholmassa, k. 1974 Haaparannassa) toimi 1960-luvun alussa Länsi-Lapin uittopäällikkönä, vuodesta 1963 Tornionjoen Ruotsin puoleisten sivuvesistöjen ja vuodesta 1967 Kalixjoen uittopäällikkönä. Svensk oli myös Suomen Hiihtoliiton johtokunnan jäsen vuosina 1946–1968 ja länsirajan kalastuskomitean jäsen. Uusi Suomi 28.1.1971; Helsingin Sanomat 28.1.1971; Iltä-Sanomat 3.5.1962.

615 Pohjolan Sanomat 4.3.1960.

616 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 953. Muistiot suomeksi ja ruotsiksi. Norrbottenin lääninhallitus järjesti lisäksi kaksi muuta yleisötilaisuutta. Vattenfallsstyrelsenin pääsuunnittelija DI Tore Nilsson esitelmöi Ruotsin Maantieteellisen seuran kokouksessa Tukholman kauppakorkeakoulussa tammikuussa 1960, ja hänen viestinsä oli, että Atlanti-suunnitelma oli halvin ja tehokkain pohjoisten jokien rakentamiseksi (Haaparannanlehti 26.1.1960). Paikallisella tasolla rakentamisen puolustajat vetosivat sähkön tarpeeseen ja työllisyyteen, mutta rakentamisvaihtoehdoista oltiin lähinnä konventionaalisen rakentamisen kannalla.

Suomen Tornionlaakson kuntain edustajakokouksessa Karungissa maaliskuussa 1959 käsiteltiin Tornionjoki-hanketta, paikalla oli 25 virallista kokousedustajaa, kymmenkunta karunkilaista yksityishenkilöä ja muutama toimittaja.

617 ELKA. Imatran Voima Oy. 760. # 953.

618 ELKA. Imatran Voima Oy. 760. # 953.

619 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 953; Haaparannanlehti 20.10.1959. Ruotsin Tornionlaakson kuntain toimikunta perustettiin 12.12.1941. Tuolloin toimikuntaan liittyivät Haparanda, Nedertorneå, Karl-Gustaf, Hietaniemi, Övertorneå, Pajala, Korpilombolo, Täreändö ja Junosuando. Karesuando liittyi toimikuntaan vuonna 1950. Ks. Barsk 1993, 147. Toimikunta kuitenkin tuki Tornionjoen rakentamista työllisyys- ja verotuottoperusteilla, kunhan jokilaakson turistivetävyys ja vapaa-ajankalastus turvataisiin. Ks. Vattenfall. Centralarkivet. Synpunkter framförda av länsstyrelsens remissorgan; Barsk 1993, 151–152.

620 Haaparannanlehti 30.6.1959.

621 ELKA. Imatran Voima OY. 760. # 953. Muistio 19.10.1959; 766. #728. Muistio 24.3.1959. Haaparannanlehti 29.9.1959. Ks. myös Helsingin Sanomat 28.9.1995.

622 Länsiraja 20.2.1959. Esim. Uppsalan Torniojokilaakson seura käsitteli voimalaitoshanketta huhtikuussa 1960. Tilaisuudessa esitelmöineen dosentti Quennerstedtin mukaan vesivoiman rakentajat pysyivät vetoamaan ”lujiin lukuihin energiatarpeesta”, ja voimakkaat taloudelliset edut sivuuttivat kaiken muun. Ks. Haaparandabladet 21.4.1960.

623 KA. Suomen Luonnonsuojeluyhdistys. Kansio 11. Kirje 3.10.1959. Kokouksessa lauantai 5.3.1960 oli varattu alustuksille, sunnuntai ryhmätyöskentelylle ja maanantaina ryhmät selostivat työnsä tuloksia

ja ehdotuksista käytiin yleiskeskustelu. Kokouksesta uutisoitiin laajasti Pohjois-Suomen lehdistössä (Liitto 3.3.1960 ja 6.3.1960; Lapin Kansa 3.3.1960, Pohjolan Sanomat 3.3.1960, Länsiraja 4.3.1960, Kaleva 3.3.1960, Pohjolan Työ 3.3.1960 ja Kansan Tahto 3.3.1960 ja 6.3.1960). Asiasta kirjoittivat myös Helsingin Sanomat, Maakansa ja Kansan Uutiset. Muun muassa Helsingin Sanomat 5.3.1960 näki olevan edellytyksiä yhteistoimintaan.

624 Kauppalehti 8.3.1960; Kaleva 9.3.1960; Kansan Tahto 9.3.1960, 11.3.1960; Lapin Kansa 16.3.1960; Pohjolan Sanomat 9.3.1960 ja 16.3.1960.

625 Kom. 9.12.1961, 21.

626 Vattenfall. Centralarkivet. Sammandrag av remissyttranden över Nordiska Vattenkraftkommitténs rapport om möjligheterna att utnyttja vattenkraften i Torne och Kalix älvar.

627 Vaihtoehdon energiataloudellisen hyödyn Suomelle laskettiin vastaavan koko Iijoen rakentamisella saatavaa energiaa. Poliittisissa arvioissa hyötysuhdetta Tornionjoen menetyksestä pidettiin liian heikkona.

628 ELKA. Imatran Voima Oy 766. # 951. Ks. Dokumentti 016.

629 Vattenfall. Centralarkivet. Synpunkter framförda av länsstyrelsens remissorgan.

630 Vattenfall. Centralarkivet. Sammandrag. 26.10.1962. Överbefälhavaren; ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 957. PM. Tornionjoen vesivoiman eri rakentamisvaihtoehtojen vertailu 7.4.1961. Ruotsin puolustukselle rakennettiin järee linnoitus Bodeniin. Ruotsin valtiopäivät päätti vuonna 1900 Bodenin linnoituksen rakentamisesta. Linnoitus oli käytössä vuoteen 1997 saakka. Ks. Boström & Domeij 2008, 124–125; mm. Uusi Suomi 19.2.1952 ja 27.2.1952; Länsi-Savo 20.5.1952; Työkansan Sanomat 20.6.1951; Helsingin Sanomat 17.6.1952; Maaseudun Tulevaisuus 21.6.1952; Ilta-Sanomat 19.3.1953, 22.11.1976 ja 3.12.1976. Bodenin linnoituksen muuttumisesta elämysmatkailukohteeksi Helsingin Sanomat 28.2.2001. Ruotsalaiset korostivat kylmän sodan aikana Luulajan–Jällivaaran alueiden merkitystä. Pekka Visurin mukaan Suomessa ei uskottu kenenkään lähtevän sinne hyökkäämään. Tilanne oli toinen Tornioista pohjoiseen. Suomen läpi Pohjois-Norjaan meneviä tieyhteyksiä pidettiin tarkasti silmällä. Norjalaiset olivat aina kiinnostuneita Suomen läpi tulevista tieyhteyksistä. VTT Pekka Visurin sähköposti kirjoittajalle 16.7.2021.

631 Pohjoismaisen vesivoimakomitea Tornion- ja Kainuunjoen rakentamisen haitoista poronhoidolle. Kom. 1961, 79.

632 Renbetes markutredningen Vattenfall. Centralarkivet. Inkom 26.10.1962.

633 Kom. 6.12.1961, 80.

634 Rakentajan toukokuun 1961 muistiossa epäiltiin Pysäkurkkion, Vuotnan ja Vettasjärven rakentamisen mielekkyyttä (*”att företagens tillfällighet kan ifrågasättas”*). Asiasta ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 1095. Torne–Kalixplanen. Redogörelse för utredningsläget maj 1961. Vuoden 1962 Kiirunan saamelaiskonferenssissa saamelaisneuvoston Ruotsin jaoston puheenjohtaja, dosentti Israel Ruong totesi, että ”viime aikoina” on alettu kysellä saamelaisten näkemyksiä asioista. Aikaisemmin viranomaiset kyselivät saamelaisia koskevia asioista toisiltaan. Ks. Uusi Suomi 23.8.1962.

635 Torne-Kalixplanen. Riksantikvarieämbetet utredning - - - 1961. Laajemmin lapinkylistä raportin osassa ”Exempel på byar med enhetlig ålderdomlig bebyggelse eller med särpräglad näringsliv”. Hankkeen vaikutusalueen muinaisjäännöksistä ja arkeologisista löydöistä raportin yksityiskohtainen kuvaus ”Förteckning över fornlämningar och fynd”. Ks. dokumentti 012. Tornionjoki-hankkeen alakomiteoissa esimerkiksi Karesuandon kunnasta mukana olivat lapinasiamicihinä Per Idivuoma (Lainiovuoma) ja Per Henning Nutti (Könkävuoma). Karesuandon kunnan komiteaan kuuluivat lisäksi rakennusmies Axel Törelid (Kuttainen), tilalliset Erik Raattama (Saivomuotka), Johannes Siikavuopio (Mertjärvi), Oscar Raattama (Idivuoma) ja Frans Johansson (Maunu) sekä työsuojeluvalvoja Artur Niva.

636 Kiirunassa Pohjoiskalotti-hankkeen osalta oltiin yhteydessä seuraaviin kyliin: Talmaan, Kaalasvuomaan, Rautasvuomaan, Saarivuomaan, Jukkasjärveen, Kurravaaraan, Vittankiin, Sopperoon, Lainioon ja Parakkaan. Norrbottenin lääninhallituksen kirjallinen tiedonanto (protokoll i Kiruna sammanträde 22.11.1960) kirjoittajalle 24.1.2020. Luulajajoen pohjoispuoliset saamelaiskyliä: Uuna Tjerusj, Baste Čearru, Girjas, Laevas, Gabna, Talma, Saarivuoma, Vittangi, Lainiovuoma ja Könkämä. Ruotsissa on kaikkiaan 51 saamelaiskyliä. Niistä 33 on tunturisaamelaisten ja 10 metsäsaamelaisten. Lisäksi on ns. konsessiokyliä. Karta över samebyarna i Sverige. <http://www.samer.se/4331>. Luettu 8.5.2020. Lapinkylät jaetaan tunturi-, metsä- ja konsessiolapinkyliin. Tunturilapinkylillä tarkoitetaan niitä kyliä, joilla on määrätty laidunalueensa kokonaan viljelysrajan ja lapinrajan välissä. Konsessiolapinkylillä tarkoitetaan lapinrajan alapuolisia alueita, joilla poronhoitoa voi harjoittaa erityisen toimitiluvan perusteella. Norrbottenin tunturialue jakautuu 15 tunturilapinkylään, yhdeksään metsälapinkylään ja yhdeksään konsessiokylään. Ks. <https://jounikitti.fi/suomi/porot/norjaruotsi.html>. Luettu 20.8.2020. Ks. myös Näslund 1963, 59 (Vuoden 1962 Kiirunan Pohjoiskalottikokouksen esitelmä). Saamelaisuuden ja poronhoidon toisiinsa liittymisestä Ruotsissa ja Norjassa ks. Joonä 2019, 13 ja 348.

637 Kom. 9.12.1961, 44–45 ja 91; ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 728; Aihepiiristä myös Kotimaisten kielten äänitarkisto 20101_17508-1a. Uuno Sevän (s. 1921 Muodoslompolossa) haastattelu.

638 Kom. 9.12.1961, 79. Ruotsin Lappineuvosto ei pitänyt Norrbottenin metsäporonhoidolle tai tunturiporonhoidolle aiheutuvia vahinkoja sellaisina, että ne olisivat este Tornionjoki-hankkeen toteuttamiselle. Ks. Norrbottenin lääninhallituksen arkisto. Synpunkter framförda av länsstyrelsens remissorgan.

639 Haaparannanlehti 5.7.1962; Centralarkivet Vattenfall. Israel Roung / Svenska Samernas Riksförbund 30.6.1962. ”Undersökning synes däremot icke ha begärts eller verställtts beträffande skadeverkningarna på renskötselnäringen. Detta synes anmärkningsvärt, emedan renskötseln är en viktig näringsgren inom det berömda området och då en stor del av de marker, som blir förstörda, av ålder är samernas till deras utesutande begagnande”, totesi SSR (Svenska Samernas Riksförbund) lausunnoissaan 30.6.1962.

640 Luulajajoesta TV-dokumentti 8.6.1976 ”Ja sitten tuli tulva”, ”Ja de podii dulvi”; KA/Oulu. Lapin Maatalouspiirin asutustoimenjohtaja. Ub:2. Alta-joen rakentamisesta mm. Lehtola 2015, 118–125; Känninen 2019, 182–190.

641 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 728. Tornvald Lif 18.11.1958 ja Könkämän lapinkylän jutaamisreitit. Muun muassa Talman, Rautasvuoman ja Kaalasvuoman lapinkylien jutaaminen päättyi jo 1920-luvun alussa. Ks. Torne-Kalixplanen. Riksantikvarieämbetets 1961, 58–62.

642 Vattenfall. Centralarkivet. Synpunkter framförda av länsstyrelsens remissorgan. Jukkasjärvi sameförening, Gällivare sameförening, Kiruna stad.

643 Vattenfall. Centralarkivet. Synpunkter framförda av länsstyrelsens remissorgan 1962.

644 Vattenfall. Centralarkivet. E. Thomasson. Norrlands naturvärn. Lycksele 10.7. 1962.

645 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 1095.

646 Näslund 1963, 59; Laukkanen 1985, 187; ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 951.

647 Vattenfall. Centralarkivet. Inkom 2.7.1962.

648 Imatran Voima Oy:ssa laadittiin vuoden 1958 aikana useita muistioita Muonionjoen latvavesien kääntämisestä Tornionjärveen sekä Könkämäenon ja Lätäsenon padotusmahdollisuuksista. Muistiot mm. 22.2.1958, 3.3.1958, 16.6.1958 ja 24.7.1958. Heinäkuun 1958 muistio: **1. Könkämäeno voidaan padota korkeuteen + 400,00 Kelottiluspaan tehtävällä padolla, jonka massat tulevat olemaan käytettävissä olevan materiaalin vaatimasta luiskakaltevuudesta riippuen 3,5–4,1 milj. m³. - - - 2. Lätäsenon pato on tehtävä Isokurkkion yläpuolelle. Vesi olisi padottava korkeuteen + 420,00, jolloin avokanavan kaivaminen aluksi suunnilleen korkeuskäyrää seuraten ja sitten Palkkisvaaran ja Kuolbanoaivin välisen kurun kautta Kelottijärveen olisi mahdollinen. Patomassat tulisivat olemaan n. 3,5–4,0 milj. m³. - - - 3. Padotus + 400,00 Könkämäenossa ulottuu Naimakkajärven ja Ainovarppijärven välisen kosken alle. Könkämäenon seuraava**

pato voitaisiin tehdä Lammaskosken yläpäähän ja padota vesi tasoon + 460,00 eli Kilpisluspan alle. - - - 4. Kilpisluspaan voidaan rakentaa säännöstelypato, jolla Kilpisjärvi voitaisiin sanottavia vahinkoja tuottamatta nostaa nykyisestä tasostaan + 473, 00 noin 5 m. - - - Kilpisjärven sadealuetta voitaisiin sen hyvät säännöstelymahdollisuudet huomioon ottaen laajentaa. Tällöin tulisi ensi sijassa kysymykseen Rommaenon muuten heikosti säännöstellyksi jäävät latvavedet, jotka käännettäisiin Tshabkajärven kautta Kilpisjärveen. - - - 5. Kilpisjärven matkailumajan yläpuolella oleva Tshabkajärvi voidaan padota ja johtaa sen vesi putkessa lähes 100 m alempana sijaitsevaan Kilpisjärveen. - - - 6. Lätäsenoon Isokurkkion yläpuolella tehtävästä padosta n. 12 km ylöspäin voitaisiin tehdä toinen pato, jonka padotuskorkeus olisi esim. + 453. Patomassat olisivat tällöin 1,1 milj. m³ ja padotuksella + 460, 00 n. 2,1 milj. m³. - - - 7. Ylemmäksi Poroenoon, esim. Karvaavaarin ja Vallivaaran väliin voitaneen rakentaa melko korkea pato, jolla olisi pyrittävä nostamaan aina Porojärveen saakka. Norjan puolelle laskevan Reissenjoen latvat olisi suljettava erillisellä padolla rajan läheisyydessä. N. 8 km:n pituisen tunnelin avulla voisi putouskorkeudeksi tulla runsaasti yli sata metriä, ja säännöstelytilavuutta altaaseen saataneen riittävästi, mikäli Porojärven tasoon nosto käy päinsä. - - - 8. Haltiatunturin ja Vuobmakasoavien juurelle voitaisiin nähtävästi rakentaa säännöstelyallas, mikäli edellä selostettu allas joudutaan liian suurten patomassojen takia pienentämään. - - -” Ks. ELKA. Imatran Voima Oy. 766. #728. Muistio 24.7.1958.

649 Imatran Voima Oy:n tiedottaja kertoi Haaparannan ja Pajalan kokousten muistiossa (19.10.1959), että Norrbottenin lääninsihteeri Segrell oli kertonut lääninhallituksen estäneen Pohjola Norden -yhdistysten suunnitteleman kalottikokouksen. ELKA. Imatran Voima OY. 760. # 953.

650 Kilpisjärven seutu on osa historiallista Rounalan (Rouvdnal) siitaa eli saamelaisten aluehallinnollisen yhteisön aluetta. Siidan olemassaolosta ja sen jäsenten maanomistuksesta on dokumentteja 1600–1700-luvuilta. Suomen sodan jälkeen Venäjään kuuluneen Suomen suuriruhtinaskunnan ja Ruotsin rajajoeksi tuli Könkämäeno, ja näin Rounala pilkkoutui kahtia, joskin todellisuudessa vasta vuosien 1852 ja 1889 rajasulut sulki pohjoisten tunturiporonhoidon jutaamisreitit. Ks. Valtonen 2019, 213; Valtonen 2016, 59, 67, 69–71; Korpijaakko 1987, 77–89.

651 ELKA. Imatran Voima Oy 766. # 1095. Redogörelse för utredningsläget maj 1961; myös Vattenfall. Centralarkivet. Synpunkter framförda av länsstyrelsens remissorgan.

652 ELKA. Imatran Voima Oy. 766 # 728. Vrt. muistio 24.7.1958.

653 Kom. 1938:8, 41.

654 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 728 ja # 953; Kom. 9.12.1961, 18–19, 37–38 ja 79.

655 Nickul 1968, 99. Enontekiön 1950-luvun henkikirjoissa pitäjän paimentolaislappalaiset on lueteltu Näkkälän paliskunnan alla. KA. Lapin läänin henkikirjat L: 460 (1955) ja L:6060 (1958). Henkikirjassa on paimentolaissukuina mainittu Juuso, Labba, Risto, Vasara, Valkeapää, Kalttopää, Magga, Vuopionperä, Ketola, Törnensis ja Hetta. Avioliittojen kautta sukukirjo on laajempi. Henkikirjakylä ei ole identtinen esimerkiksi talouskylä-käsitteen kanssa.

656 ELKA. Imatran Voima Oy. 766. # 728; Enontekiön poronhoitoselvityksestä Pohjolan Sanomat 21.2.1960 ja Lapin Kansan 21.2.1960; KA. Oulun toimipiste. Paliskuntien yhdistys. Ba:4.

657 Haaparannanlehti 5.3.1959, 27.8.1959, 17.10.1959 (”Pajalan kokous vastusti kaikkia vaihtoehtoja”) ja 24.11.1960; Uusi Suomi 3.12.1960.

658 Haaparannanlehti 24.11.1960 ja 17.2.1962.

659 Vattenfall. Centralarkivet. Inkom 16.7.1962. Kommunikationsdepartementet.

660 Ks. myös Uusi Suomi 8.7.1958; Helsingin Sanomat 4.10.1960 ja 5.10.1960; Kaleva 4.10.1960; Pohjolan Sanomat 5.10.1960.

661 KA/Oulu. Tornionlaakson kuntain toimikunta. Ea:3; N; Haaparannanlehti 17.2.1962; vrt. Söyrinki 1962 ja 1965. Ympäristöhistorioitsija Myllyntaus on kuvannut Suomen luonnonsuojeluliikkeen olleen

1960-luvun alkuun saakka ”conwentzilainen”. Termi tulee saksalaisen kasvitieteilijä Hugo Conwentzin (s. 1855, k. 1922) mukaan. Hän piti suojeltavana ”luonnon erikoisuuksia”. Ks. Myllyntaus 1991, 330. Söyringistä ja Kallialasta myös Väyrynen 2021, 393–398.

662 KA. Suomen Luonnonsuojeluyhdistys. Johtokunnan ptk. 1.6.1959, § 15 ja ptk. 9.10.1959, § 4; Uusi Suomi 5.9.1959. Suopajärvi (2001,37) toteaa Söyringin tukeneen Tornionjoen säilyttämistä. Söyringin kanta (vuoden 1962 artikkeli Jouko VII:ssä) oli kuitenkin ehdollinen, ”onko tosiaan vielä tässä vaiheessa välttämätöntä ryhtyä toteuttamaan Tornionjoen rakentamista”. Ks. Söyrinki 1962, 258. Söyrinki toimi mm. kymmenen vuotta Suomen Luonto -lehden päätoimittajana.

663 Väyrynen 2021, 393–397.

664 Söyrinki 1965, 111–119; Söyrinki 1962, 257–258; ELKA. Kemijoki Oy. 11742. II/II # 243. Valtion luonnonsuojeluvallan kirje 24.9.1969. Suomen Luonto -lehti liputti ydinvoimaa koskiemme pelastajaksi. Ks. Suomen Luonto 3/1964, 105–106.

665 Uusi Suomi 13.1.1969 ja 4.10.1969; Etelä-Suomen Sanomat 3.10.1969.

666 Mallasta: <https://www.luontoon.fi/malla>. Luettu 8.6.2020.

667 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 350.

668 Suomen puoleisen Tornionjokilaakson maaomistusolosuhteet 1950-luvulla. Ks. KA. Digitaalarkisto. Imatran Voima Oy; KA. Valtion vesivoimatoimikunta. Ca:2. Ptk. 20.10.1950. Korpijaako-Labba kiistää tulkin, jonka mukaan pohjoisten kuntien maa- ja vesioikeudet ratkaistiin lopullisesti isojakojen yhteydessä. Ks. Korpijaako-Labba 2000, 221–224.

669 Länsiraja 27.11.1959.

670 Länsiraja 10.6.1960; Helsingin Sanomat 18.6.1972; Tärännön virtaaman muuttamisesta räjäyttämällä Kalevan päätoimittaja Valde Näsi Kalevassa 30.9.1972; muusta keskustelusta Kaleva 28.10.1972; Pohjolan Sanomat 7.11.1972, 16.11.1972 ja 24.11.1972; Vuorio 1987, 164 (laajemmin ss.161–174). Näsi oli syntynään Tornionjokilaaksoista, Karungista.

671 Helsingin Sanomat 22.7.1928, 18.6.1972, 23.10.1972, 5.3.1973, 31.1.1974 ja 26.8.1974. Maltillisesta tulkinnasta ks. Vuorio 1987, 161–167. Vuorio käsittelee artikkelissaan Täräntöjoen bifurkaatiota Tornionjoesta Kalixjokeen sekä tulvahuippuja.

672 Mm. Tornion Lohenpyyntikunta yksiselitteisesti vastusti joen valjastamista (Ptk. 16.2.1961, § 14). Lohesta ei tullut hidaste pohjoisten jokien vesirakentamiselle etenkin 1930-luvun lopulla tehdyn vesilain muutoksen jälkeen. Jo 1930-luvulla Oulujoen rakentamiskatselmuksissa tuotiin esille lohjen vähäinen painoarvo yleiseen rakentamishyötyyn nähden. Kalastusviranomaiset esittivät Oulujoen lohijokena tuhoutumisen vastapainoksi jonkin pohjoisen joen (esim. Iijoen) säilyttämistä vapaana. Aiheesta Kauhanen 2021 (esitelmä Utajärven kotiseutupäivillä 4.7.2021).

673 Pokka 1994, 227.

674 Julkisuudessa puhuttiin jopa 900 henkilöstä. Mm. Turun Sanomat (28.6.1956) ja Länsi-Savo 29.6.1956 kirjoitti pelkästään Lokan alta poismuuttamaan joutuvia perheitä olevan 150. Toisaalta etenkin vuoden 1955 alussa uutisoinnissa vähäteltiin säännöstelyaltaiden alueella olevan väestön määrää.

675 Heikkinen 1997, 59–60; Mustonen 1991, 84; Suomen Kuvalehti 45/1959.

676 Lapin Kansa 5.3.1959.

677 Radio-dokumentti Lokan allasevakot 1969.

678 Mm. vuoden 2020 informantit; Kauhanen 2014a; Pokka 1994, 209; vrt. Kariniemi 1972, 216; Hihnavara 2006, 45–49; Aikio 2012, 164; ”Hukutettu maa” 1990; ”Hukutethin kyliäkin” 2012.

679 Rytteri 2006, 96–98. Muutokseen liittyi se, että metsätyö alkoi enenevässä määrin koneellistua 1960-luvulla. Työn tuottavuuden nostaminen koneellistamalla oli ollut Metsähallituksen linjauksissa keskeistä jo 1950-luvulla pääjohtaja Nils Osaran kaudella. Toiminnan taloudellisuutta pyrittiin kohottamaan soveltamalla metsätyöhön tekniikkaa. Metsätyön teknistyminen leikkasi erityisesti Pohjois- ja Itä-Suomen pientilojen isäntien ja aikamiespoikien ansiomahdollisuuksia. Aukkohakkuiden suosiminen ja metsien järeät käsittelytavat (auraus ja ojitus) olivat uusia uhkatekijöitä Pohjois-Suomen porotaloudelle. Koneellistuminen vaikutti Metsähallituksen työvoiman tarpeeseen varsin nopeasti. Vuonna 1962 hankintatöihin osallistui 17 300 miestä. Vastaava luku oli 8 371 vuonna 1970. Ks. Rytteri 2006, 101.

680 SodankKArk. Asutuslautakunta. Y. A. Räsänen kirje 2.3.1962. Räsänen oli Lokan ja Porttipahdan rakentamisen aikaan maatalousministeriön alaisen Maataloudellisen rajaseututoiminnan johtaja. Ks. Maaseudun Tulevaisuus 14.3.1963 ja 20.8.1968.

681 KA. Kittilän kihlakunnan henkikirjoittaja. Sodankylän henkikirjat 1956–1959.

682 Matti Reeti Sääreällä (s. 1877) oli Riestossa kauppa jo 1910-luvulla. Yrjö Asser Kaski aloitti kauppiana Vuotsossa vuonna 1929, ja metsätyömaat toivat alueelle muitakin kauppiaita (Matti Ojajärvi, Augusti Astikainen ja Antti Hakola) 1930-luvulla. Maantien saaminen Lokkaan vilkastutti myös elinkeinoja. Luiiron silta Korvasen valmistui vuonna 1934. Väinö Lassila teki elinkeinoilmoituksen Korvasen Sekatavaliikkeestä syyskuussa 1936. 1940-luvun lopulla Taka-Lapin Osuusliikkeellä oli Pohjois-Sodankylässä Sompion seudulla sekatavaliikkeet Vuotsossa, Korvasessa ja Madetkoskella, ja vuonna 1948 osuusliike avasi Mutenian kylässä Arvo Hietasen talossa sekatavaraupan. Ks. KA/Oulu. Sodankylän nimismiespiiri. JIa:1 Kotelo 73. 1900-luvun alussa Vuotson ainoa suomalainen asukas oli Reutu-Hannu (Puolakanaho), joka piti kauppaa ja majataloa. Petsamon liikenteen kasvu loi majatalotoiminnalle kysynnän. Majataloa käytti myös Lapin rajavartioston Vuotson kenttävartio. Reutu-Hannu kuoli vuonna 1930. Ks. Lehtola 2012, 248; Pohjolan Sanomat 14.1.1930 ja 22.1.1930; Uusi Suomi 19.1.1930; Rajamme vartijat 1.12.1969.

Eemeli Alakorvan talossa toimi aikanaan kievari. Kylässä oli myös posti ja puhelinkeskus. Maantie kylään ja Luirojoen silta valmistuivat vuonna 1934. Allashankkeen jo ollessa vireillä Hilja Annikki Martin (o.s. Mäkitalo, s. 1929 Sodankylässä) avasi Korvasen kylässä ruoka- ja sekatavaraupan Rovaniemen Kauppaosakeyhtiön omistamassa kiinteistössä alkuvuodesta 1958. Taka-Lapin Osuusliikkeen entisessä myymälärakennuksessa, joka oli jo 1960-luvun alussa siirtynyt Kemijoki Oy:n omistukseen, avasi kemijärveläinen kauppias Uuno A. J. Leinonen (s. 1918 Kuusamossa) ruoka- ja sekatavaraupan vuonna 1961. Leinonen avasi samalla Lokassa Veitsiluoto Oy:n Koutuvaaran metsätyömaalla ruoka- ja sekatavaraupan. 1950-luvun alussa Juho Nurkkalan (s. 1898 Haapavedellä) Korvasen kauppa avasi sivuliikkeen Lokassa A. Kavakalta vuokratusta huoneistossa. Nurkkala avasi Korvasessa kaupan kesällä 1950 A.S. Raasakalta vuokraamassaan talossa. Vuoden 1958 alussa avasi Lokassa kemijärveläinen Arvi Pöyliö (s. 1926) Veitsiluoto Oy:n omistamassa talossa kaupan. Lokkalainen Aleksis Arvid Kavakka (s. 1916 Sodankylässä) avasi sekatavaraupan omistamassaan talossa tammikuussa 1959. 1960-luvun puolivälissä Korvasen kauppiana oli Helmi Tuula Annikki Pulju (o.s. Mykkänen). Vuonna 1966 Korvasen kauppiana jatkoivat Kivennavalla vuonna 1920 syntynyt Kaarlo Lauri Jaakola. Juho F. Keskitalo (s. 1893 Sodankylässä) teki elinkeinoilmoituksen vuoden 1951 lopulla sekatavaraupan avaamisesta Muteniassa. Korvasessa oli kansakoulu (koulun yhteydessä oli Sodankylän apukoulu vuodesta 1962) ja oppilasasuntola, kaksi kauppaa (Martinin kauppa ja Lapin Osuusliike), posti ja valtion puhelin sekä taksi ja naapurissa rajavartiosto. Anterin vartiostossa (Riesto) asui vuonna 1960 yhdeksän rajajääkäriä ja kaksi rajajääkäriä perheineen. Vartioston väki oli eri puolilta Suomea. Vain yksi miehistä oli syntään Lapista, Sallasta. Ks. KA/Oulu. Sodankylän nimismiespiiri. JIa:1, JIa:2 ja JIa:3. Kotelo 73, kotelo 83 ja kotelo 84.

Korvasessa taksia ajoivat 1950–1960-luvuilla Erkki M. Häättylä (s. 1932), Lauri O. Rahkola (s. 1911), Paavo Alakorva, Erkki Rahkonen ja savotta-aikaan 1960-luvulla sodankyläläinen Antero Särkelä. Korvasessa asemapaikkaa piti Sodankylän takseista 1960-luvulla Timo Sakari Kavakka (s. 1943), Juhani Petteri Pulju (s. 1942) ja Lokassa autonasentaja Esko Kujala (s. 1935). Ks. KA/Oulu. Sodankylän nimismiespiiri. JIa:3. Kotelo 84. Jorma Rieston haastattelu 24.8.2013. Mm. Juhani (Jussi) Puljun Korvasen taksi ajoi vuosina 1964–1966.

683 SodankKArk. III:10. Ed:18. Koululautakunta. Korvasen, Lokan ja Madetkosken (Ylikitkan) kansakoulujen 1950-luvun johtokuntien pöytäkirjat. Ks. Järvikoski 1973, 35. Lassila 2001, 133. KA/Oulu. Sodankylän piirin nimismiespiiri. EVIIIb:17. Nro 18/59. Lahjakirja oli päivätty 23.2.1953. Koulun vireää väkeä 1982. Opetajaluettelo.

Yli-Kitisen koulun opettajina olivat 1950-luvulla Adi Ahosola 1950–1952 ja 1955–1958, Saara Panula 1952–1953, Aimo Löfberg 1953–1954, Jorma Tolonen 1954–1955, Hanna Mäkihalvari 1958–1959, Jyrki Häyrinen 1958–1959 ja Tauno Räisänen 1959–1962. 1950-luvun lopulla asuntolanhoitajana oli Irja Torvinen ja vahtimestari-keittäjänä Senja Poikela. Laitin koulun korvauksista syntyi kiistaa Kemijoki Oy:n, Opetushallituksen ja Sodankylän kunnan välille. Samanlaista kiistaa oli myös Korvasen koulun korvauksista. Porttipahdan taloista mm. Mauri Kustulan kokoelmat.

684 SodankKArk. Kvalt ja khall. Cb:7. Kunnanhallituksen ptk. 5.9.1962, § 716. Kansakoululautakunta esitti Yli-Kitisen lakkauttamista mm. syksyllä 1960, jolloin koulun oppilasmäärä oli 17. Tuolloin kunnanvaltuusto päätti säilyttää koulun. Ca:5. Kunnanvaltuuston ptk. 25.9.1961, § 6, ptk. 27.6.1960, § 5 ja ptk. 28.12.1961, § 31. Sodankylän kansakoululautakunnan linjaus 13.8.1962: *"Koska tapahtuneen maanmyynnin ja sen aiheuttaman väestön poissiirtymisen vuoksi Yli-Kitisen oppilasmäärä on käynyt niin vähäiseksi, ettei koulun toiminnan jatkamista siellä enää voida pitää asiallisena, on lautakunta useamman kerran tehnyt aloitteen koulun toiminnan lakkauttamisesta ja koulupiirin yhdistämisestä Vuotson piiriin. Valtuuston 28.12.1961 tekemällä päätöksellä, johon kukaan lain edellyttämänä aikana ei ole virallisesti osoittanut tyytymättömyyttään, näin on tapahtunutkin."*

685 Vuotson ensimmäinen opettaja, pohjoissavolaista syntyperää ollut Yrjö Huttunen suhtautui myönteisesti Saamenmaahan ja saamelaiskulttuuriin, mutta 1970-luvun alussa saamen kielen opiskelijoita ei ollut riittävästi opetuksen järjestämiseksi. Helsingin Sanomat 8.11.1972; Huttusesta ks. Sompio 13.12.2017; Vuotson kielitilanteesta tarkemmin Aikio 1988; Vuotson rakennuskannan kehityksestä Kauhanen 2014a.

686 Lain 20 §:ssä todettiin muun muassa: *"Korvauksen saajalle, jonka aluetta pakkolunastetaan tai saatetaan veden alle ja joka on yksityinen henkilö tai jakamaton kuolinpesä, voidaan, jos hän sitä haluaa ja mikäli se on mahdollista ja tarkoituksenmukaista, antaa valtion toimesta tila tai lisäaluetta, osuutta tai etuutta. Tällöin on korvauksen saajalta maan hinnan ja asutustoimenpiteistä aiheutuvien muiden valtion saamisten suorittamista varten pidettävä enintään kaksi kolmasosaa hänelle tämän lain nojalla maksettavasta korvauksesta."* (Asetuskokoelma 62/60.) SodankKArk. Ca:4. Kunnanvaltuuston ptk. 25.6.1962; Lapin Kansa 1.9.1962.

687 ELKA. 11742. # 218. Kemijoki Oy. Maatalousministeriölle 31.8.1962; Pohjolan Sanomat 24.2.1962, 25.9.1962, 11.11.1962 ja 12.10.1963, Helsingin Sanomat 29.9.1962, 30.11.1962, 1.5.1964 ja 15.12.1964; Uusi Suomi 31.5.1962; Nousiainen 1974, 88. Kemijokialueen maajärjestelylautakunnan puheenjohtajana oli kansliapäällikkö Pauli Lehtosalo (s. 1910, k. 1989). Hän toimi 23 vuotta maa- ja metsätalousministeriön kansliapäällikkönä. Helsingin Sanomat 24.3.1989. Lautakunnan jäsenet olivat: asutusneuvos Oiva Saarinen, toimistopäällikkö Eino Stähle, hallitussihteeri Paul Paavela, toimistopäällikkö Eino Seppänen, ylijohtaja Väinö Suoma, toimitusjohtaja Veikko Axelson, kansanedustajat Olavi Lahtela Kemijärveltä ja Akseli Paarman Sodankylästä sekä sihteerinä tuomari Pekka Liakka. Metsäneuvos Paavo Jokinen nimitettiin lautakuntaan syksyllä 1962.

688 SodankKArk. Ca:4. Asutuslautakunta. Ptk. 1.10.1962, § 1–§ 5. Tilojen hakemisesta mm. Ca:4. Asutuslautakunnan ptk 1.11.1962, kooste ptk. 6.10.1962 ja 13.10.1962. Lapin Kansa 1.9.1962 ja 20.9.1962.

Pakkolunastusoikeutta ja asutus- ja tilusjärjestelytehtäviä oli lisätty ja laajennettu. Kemijoen säännöstelylaissa kyseiset toimenpiteet koskivat vain lain toimeenpantavien säännöstelyjen haittavaikutusten poistamista. Se koski kaikkia vesilain mukaisia voimalaitos- ja säännöstelyhankkeita.

689 Pakkolunastusoikeutta ja asutus- ja tilusjärjestelytehtäviä oli lisätty ja laajennettu. Kemijoen säännöstelylaissa kyseiset toimenpiteet koskivat vain lain toimeenpantavien säännöstelyjen haittavaikutusten poistamista. Se koski kaikkia vesilain mukaisia voimalaitos- ja säännöstelyhankkeita.

690 ELKA. Valtion vesivoimatoimikunta ja Vesistöjen säännöstelytoimisto. Hg:12; Voimayhtiöiden kuulemisesta eduskunnan maatalousvaliokunnassa ks. Järvikoski 1979, 99. Maatalousvaliokunta esitti lain hylkäämistä, eikä lakiesitys edennyt. Helsingin Sanomat 15.12.1964; Järvikoski 1979, 97–98.

691 Allasaluelaki. Asetuskokoelma 556/63, § 1.

692 Asutushallitus lakkautettiin vuonna 1971. Se sulautettiin muuhun maataloushallintoon. Asutuspiirit muutettiin maatalouspiireiksi ja asutuslautakunnat maatalouslautakunniksi. SodankKArk. Ca:4. Asutuslautakunta. Ptk. 6.10.1962, § 31 ja ptk. 13.10.1962, § 11 sekä liite; asiasta myös Bc1:9 ja Cb:1. Asiasta myös kunnanvaltuusto ja -hallitus. Hn. Maansaantihakemukset 1959–1967. Allasaluetilihakemuksia tehtiin myös vuosina 1965–1967. Kauhanen 2014a. Näiden hakemusten liiteasiakirjoissa on selvitys hakijan taloudellisesta tilanteesta ja kopiot Kemijoki Oy:lle myytyjen tilojen kauppakirjoista. Hakemuksista yksi jätettiin käsittelemättä sillä perusteella, että hakijalla oli jo Inarin Törmäsessä viljelystila. Yhden porotilaa hakeneen hakemus hylättiin, koska sille ei ollut allaslain mukaista perustetta. Suurimman Kemijoki Oy:lle myydyin allastilan kauppasumma nousi 20 miljoonaan silloiseen markkaan (ennen vuoden 1963 rahauudistusta). Tuo tilakauppa tehtiin Yli-Kitisellä sijainneesta noin 500 hehtaarin tilasta. Pari allastilaa oli 8–9 miljoonan markan haarukassa, ja muutamia miljoonan tai pari maksaneita tiloja oli myös joukossa. Valtaosalla veden alle jääneiden tilojen korvaukset jäivät huomattavasti pienempiin summiin.

Sodankylän sosiaalilautakunta asettui vastustamaan erään porotilaa hakeneen hakemuksen hyväksymistä. Sosiaalilautakunnan puolesta lausunnon antanut Pentti Korvanen päätyi perustelujen jälkeen toteamukseen *”minkä lisäksi hän perheettömänä ei ole maan välttämättömässä tarpeessakaan”*. SodankKArk. Asutuslautakunta. E. Sosiaalilautakunnan kirje 12.10.1964). Joitakin hakemuksia tehtiin takautuvasti. Joku allastila toteutui valitustietä. Rauha Koski-Rautiaisen haastattelu 4.10.2013; Kauhanen 2014a, 212. Porotilalakeja myös muutettiin 1970-luvulla.

693 SodankKArk. Asutuslautakunta. Bc1:3. Allasaluelain mukaiset maansaantihakemukset 1964.

694 Asetuskokoelma 232/64 ja 347/64. Sodankylän asutuslautakunta. Ca:4. Ptk. 6.10. ja 11.10.1966; Cb:1. Hallintasopimukset 1961–1970; Järvikoski 1973, 47; Järvikoski 1979, 98–99 ja 101. Vuotson tilojen pinta-alat olivat 86–186 hehtaaria. Niin sanottua joutomaata oli tilaa kohti noin 30 hehtaaria. Myönnetty seitsemän lisämaata olivat 65–227 hehtaaria.

695 Järvikoski 1973, 49; Syksyn 1964 tilanne. SodankKArk. Asutuslautakunta. Allastilat. Vrt. myös Pokka 1994, 209.

696 Järvikoski 1973, 48–49. Edustaja Vilmi teki suullisen kysymyksen Lokan allasalueen takia maata menettäneiden lisämaan toimituksia koskevan lakiesityksen antamisesta. Maatalousministeri Nestori Kaasalaisen vastauksen mukaan lisäalueen hakijoista yhdeksän oli sellaisia, joiden olisi tullut saada maata eräiden Kemijoen vesistöjen säännöstelyn johdosta maansa luovuttaneiden asuttamisesta vuonna 1963 annetun lain, ns. allasaluelain, mukaan. Ministeri lupaili asiasta lainmuutosta jo vuoden 1970 aikana. Vuoden 1971 kysymyksen tekijöinä olivat edustajat Pekka Vilmi, Reino Kangas, Matti Ruokola, Paavo Niinikoski ja Esko Härkönen. Edustajien mukaan: *”Kuitenkaan maankäyttölain poikkeussäännökset eivät saisi olla esteenä tämän asian boitamiselle. Ovatban monet lisämaata hakeneista menettäneet allasalueeseen maata ja useissa tapauksissa rakennuksensakin, joten hakijoiden tilat ovat käyneet elinkelvottomiksi. Yhteiskunnan taholta tapahtuisi suoranaisten vääritys, ellei pakollisia menetyksiä hyvitetäisi.”*

Edustaja Vilmin suullinen kysymys nro 256/1970 vp ja ministeri Nestori Kaasalaisen vastaus täysistunnossa 20.10.1970. Vp-asiakirjat. Pöytäkirjat II. Edustaja Vilmi ym. kirjallinen kysymys nro 32/1971 vp ja ministeri Kaasalaisen vastaus. Vp-asiakirjat. Asiakirjat V.

697 Maaseudun Tulevaisuus 21.8.1979.

698 KA/Oulu. Lapin Maatalousseuran asutustoimisto. II. Ub:2. Agronomi Sipilä Lapin lääninhallitukselle 19.2.1957. Esityksessään Sipilä nosti erityisesti esille ne, jotka maata omistamattomina harjoittivat poronhoitoa yksinomaisten elinkeinona. *”Saamelaisjaosto ehdottaa näille annettavaksi viljelystiloja, mahdollisen uuden lainsäädännön mukaan”*, kirjoitti Sipilä. Sipilän mukaan kyseinen asuttaminen voitiin hoi-

taa vuoden 1936 asetuslain pohjalta rinnastamalla poronhoitaja kyseisen lain 1 §:n mukaiseksi henkilöksi. Lähetä Nro A 150. Sodankylän ns. keinoaltaat ja saamelaisten edut. Pohjoismaiden Saamelaisneuvoston Suomen jaosto kirjelmöi asiasta agronomi Pauli Sipilälle 15.1.1957. Tuossa vaiheessa Saamelaisneuvoston Suomen jaostoon kuuluivat poromies Oula Aikio Sodankylän Vuotsosta, opettaja H.A. Guttorm Utsjoen Outakoskelta ja FK K. Nickul Espoon Tapiolasta. KA/Oulu. Paliskuntain yhdistys. Ca:2. Ptk. 5.6.1957, § 9 liitteinen.

699 Samainen toimikunta sai tehtäväkseen selvittää kolttien asuttamisessa ja toimeentulossa ilmenneitä epäkohtia sekä laatia niille ratkaisuesityksiä. Ensimmäinen vuosi toimikunnan työskentelystä meni lähinnä kolttakysymykseen. Sodankyläläinen kansanedustaja A. Paarman oli jäsen. Lapin Kansa 22.12.1965. Asetuskokoelma 590/69 § 2. Lain 5 § määritteli, että voitiin *”perustaa porotiloja ja yhteismetsiä sekä antaa lisäaluetta, osuutta tai etuutta”*. 6 § määritteli, että *”porotiloja alkoon perustettako enempää kuin kestävän porotalouden harjoittamisen kannalta on katsottava paikalliset olosuhteet huomioon ottaen tarpeelliseksi ja tarkoituksenmukaiseksi.”*

700 Mattilan elämäntarinasta hänen itsensä kertomana mm. *”Eihän missään ollu niin hyvä ko täällä.”* Tenho Raasakan ja Juhani Niskan kokoama ohjelma hukutetun Sompion eilispäivästä sekä nykyisyydestä. Yleisradio 2.5.1976.TV-dokumentti ”Kaukaa poissa” 1975; ”Sompiossa” radiohaastattelu 1977; Jorma Rieston 24.8.2013 luovuttama aineisto; Hihnavaara 2003, 138–155 ja 161–173; Hihnavaara 2006, 186 ja 212. Hihnavaara mainitsee viisi Lokkaan hukkunutta allasväkeen kuuluvaa henkilöä.

Erakkohahmoihin liittyy yleensä arvoituksellisuutta ja vähintään huhuja siitä, että heidän menneisyydessään on jotakin epäilyttävää. Ks. Peltonen, 10. Peltonen ei käsittele allaserakkoja. He eivät olleet Sompion takamailla läpi vuoden, mutta ison osan vuodesta. Allaserakoissa oli henkilöitä, joilla oli esimerkiksi rikosrekisteriä ja elämänhallintaongelmia, mutta ne eivät olleet erämaahan hakeutumisen varsinaisia syitä. Allaserakot olivat säännöstelyaltaiden seuraus. Esimerkiksi Mattila pyrki kalastamalla ja metsästämillä säästämään pieniä rahavarojaan.

701 Magga 2004, 39–41 ja 109. Porotiloista myös Länsman 1989; Jaatinen 1984, 103. Lapin Kansa 7.11.1970 ja 25.11.1970; Maaseudun Tulevaisuus 18.9.1976 ja 29.7.2006; Uusi Suomi 22.5.1978. Vuotson hakemuksista. Sodankylä. Asutuslautakunta. Cb:1. 1961–1970. Porotilain I hakuvaiheessa Oulun pohjoisesta maatalouspiiristä jätettiin 1 hakemus, Kemin maatalouspiiristä 97 ja Rovaniemen maatalouspiiristä 266 hakemusta (Sodankylä: 80 hakemusta, joista hyväksyttiin 65) . Vrt. Järvikoski 1979, 101 mainitsee Sodankylässä hyväksytyjen määräksi 47 hakemusta, joista Vuotsoon ja sen ympäristöön 19. II hakuvaiheessa hakemuksia oli Oulun piiristä 3, Kemin piiristä 162 ja Rovaniemen maatalouspiiristä 479 (Sodankylä: 90, joista hyväksyttiin 43).

702 Helsingin Sanomat 27.1.1973.

703 Länsman 1989, 44. Antero Piha oli Metsähallituksen pääjohtaja vuosina 1960–1973. Seuraaja oli P. W. Jokinen 1973–1985. Parpola & Åberg 2009, 485. Metsähallituksen linja poronhoitoon tiukkeni 1940-luvulla. Vuosikymmenen alussa se esitti maatalusministeriölle poronhoitoalueen supistamista. Metsähallituksen mukaan *”korkeampaa kehitystasetta olevan maa- ja metsätalouden ja tähän talousmuuttoon verrattuna alkeellisen, suureksi osaksi luonnonvaraisen poronhoidon”* välillä oli ammottava ristiriita. Viime sotien jälkeisen asutustoiminnan seurauksena Metsähallitus menetti yksityisille maata noin kaksi miljoonaa hehtaaria. Metsähallituksen linjan tiukkeneminen liittyi hakkuiden ulottumiseen varsinaiselle poronhoitoalueelle. Asutukseen varattu metsämaa vähensi Metsähallituksen maita etelässä, joten revii-ristelu eri metsänkäytön muotojen välillä kiihtyi. Ks. Parpola & Åberg 2009, 230–231. Porotiloihin liittyneiden talousmetsien hakkaaminen synnytti ristiriitatilanteen porotalouden Metsähallituksen hakkuita arvoastelemaan perinteeseen ja oman rahataloustarpeen vaatimien hakkuiden välillä.

704 KA/Oulu. Paliskuntain yhdistys. Hallituksen ptk. 2.–3.6.1975. Porotilahakemukset / Lapin paliskunta ja Kemin-Sompion paliskunta; Magga 2004, 41, 51–52 sekä liite 6; Länsman 1989, 42; Jaatinen 1984, 103–104; Helsingin Sanomat 27.1.1973; Kaleva 23.6.1976; Lapin Kansa 1.12.1974, 11.12.1974 ja 9.5.1980; Maaseudun Tulevaisuus 30.1.1973; Pohjolan Sanomat 11.12.1974; Uusi Suomi 20.12.1979;

porotilojen tyypitaloista Tekniikan maailma 10.11.1976; tilamääristä vrt. Helsingin Sanomat 29.9.1997; ks. myös Andreas Alarieston vuoden 1974 maalaus Porotilalaki.

Kaupan myötä porotilojen valvonta siirtyi maatalouspiiriltä Sodankylän kunnan maatalouslautakunnalle. Pinta-alaltaan joutomaineen 120–130 hehtaarin tilojen myyntihinnat olivat 80 000–90 000 markkaa. Tilan maksuaika oli 31 vuotta yhden prosentin korolla. Tilojen lunastukseen sai maankäyttölain mukaisia helpotuksia muun muassa alaikäisten lasten vuoksi (Lapin Kansan 9.5.1980). Kaikkiaan vuoden 1980 alkuun mennessä Rovaniemen maatalouspiirin alueella oli 3–5 vuoden hallinta-ajan jälkeen myyty porotiloja noin 30 ja lisäalueita yli 60.

705 Ks. Magga 2013, 91–92; Helsingin Sanomat 7.2.1978; Sompio 30.11.2017; Purnumukan infotaulu.

706 Vuotson elinkeinotutkimuksen mukaan Mutenian maarekisterikylän elinkeinorakenne heti säännöstelyaltaiden valmistumisen jälkeen oli seuraava: maa- ja metsätalous 25,7 %, teollisuus- ja rakennustoiminta 22,0 %, palvelut 25,1 % ja porotalous 27,2 %. Ks. Sodankylän arkisto. Vuotson elinkeinotutkimus; KA/Oulu. Kittilän henkikirjoittajan arkisto. Sodankylän henkikirja 1975. L 1464. Mikrohistoriallisesta näkökulmasta ks. Aikio-Puoskari 2010.

707 Kom. 1973:46. Liiteosa, 322–331.

708 Porotilojen rakentamisella oli sosiaalisia ja kulttuurisia vaikutuksia etenkin saamelaisille poronhoitajille. Entinen laajalle levinnyt pihapiiri vaihtui suomalaisiin tyypitaloihin. Päivi Magga (2004, mm. yhteenveto 105–115) on tutkinut porotilain vaikutuksia Sodankylän Lapin paliskunnassa ja Inarin Sallivaaran paliskunnassa akkulturaationäkökulmasta lähinnä nojautuen Robert L. Been kolmivaiheiseen akkulturaatioprosessiin: diffuusio eli ideoiden ja kulttuuripiirien saapuminen, arviointi, jossa uusia elementtejä arvioidaan vastaanottavan kulttuurin erilaisten suodattimien läpi, ja integraatio, jossa hyväksytyt elementit yhdennetään vastaanottavaan kulttuurisysteemiin. Vuotson asutusalueesta, asemakaavasta ja rakennuskannasta Kauhanen 2014a, 314–320; Seppo Mobergin kirjoittajalle antama kirjallinen tiedonanto 6.9.2013.

709 Kun paliskuntajärjestelmä muodostettiin vuonna 1898, Sompion alueelle muuttaneista porosaamelaisista tuli Lapin paliskunnan osakkaita. Alueen muut asukkaat sijoittuivat silloisiin Sompion ja Keminkylän paliskuntiin. Nykänen on huomauttanut, ettei joko tarkoita, että vain Lapin paliskuntaa olisi pidetty saamelaispaliskuntana. Jonkinlaisesta ryhmien välistä käytännöllistä, sosiaalista ja kulttuurista erontekoa jaottelu kuitenkin ilmentää. Ks. Nykänen 2022, 94–95. Vrt. Vuotson saamelaisen ja metsäsaamelaisen jännitteistä Lauri Ukkolan kertomus Majjala toim. 2016, 145. Identiteettipolitiikasta kolonialistisessa kontekstissa Junka-Aikio 2022, 50–54. Nykäsen mukaan ”*Lokan ja Porttipahdan tarinan voisi kertoa myös suomalaisten kotinsa ja elinkeinonsa menettäneiden tarinana.*” Ks. Nykänen 2022, 76. Historiaempiria tukee molempia näkökulmia.

710 Enbuske 2008, 432 ja 437–442; Enbuske 2012, 213–226. Toisaalta monet ovat tulkinneet Suomen valtion ja suomalaisten kohdelleen saamelaisia kolonialistisesti (sisäinen kolonialismi; keskustelusta mm. Kuokkanen 2007, 42–55; Kujala 2019, 8 ja 16–17; Kanninen & Ranta 2019, 23–32; Kuokkanen 2020, 534–538.

711 Saamelaisnäkökulmaa Sodankylän säännöstelyaltaisiin mm. radio-dokumentissa ”Lokan allasevakot” 1969; TV-dokumentissa ”*Ja sitten tuli tulva*”, ”*Ja de bodii dulvi*” 1976. Allasrakentaminen ei oikein vertaudu asuttajakolonialismiin, jonka representaatiossa yleisesti alkuperäiskansat on esitetty piakkoin katoavina ryhminä. Asuttajakolonialismista ks. Kuokkanen 2020, 534–539.

712 KA/Oulu. Lapin Maatalousseura. Asuntotoimikunta II. Ptk. Pohjoismaiden saamelaisneuvoston Suomen jaoston Vuotson kokouksessa 14.–16.12.1956, § 9. Sompiolaisista oli mukana Oula Aikio.

713 Asp 1965, 190–193; Lenstra 1973 ja 1974; Aikio 1977, 72–77; Järvikoski 1979, 115, 127–131; Nyssönen 2000, 245.

714 Puolesta maan 2001, 306.

715 Huoltaja-lehti nro 9/1968; YLE. Saamelaisradio. Ohjelma id:7636017. Lähetys 2.2.1971. Soadegili Samiid Searvi ry:n eli Sodankylän saamelaisyhdistyksen (sittemmin Vuotson saamelaisyhdistys) ensimmäinen puhenjohtaja oli Pekka Aikio (s. 1944). Ks. Magga 2010, 142–146.

716 Pauli Sipilä Helsingin Sanomissa 21.4.1955; Reino Kalliola Uudessa Suomessa 18.8.1959.

717 Toimittaja Eila Auroora Jokela tutustuttuaan allasalueeseen lentokoneesta. Artikkelin ”Sompion-Lappi on tuomittu hukutettavaksi”-artikkelin lähde Suomen Kuvalehti 7.11.1959. Rovaniemeläinen opetusneuvos Jokela (s. 1915, k. 2002) aloitti toimittajauransa Suomen Kuvalehdessä ja siirtyi sittemmin päätoimittajaksi Kotilieteen.

718 Uusi Suomi 29.4.1964. Vuonna 1970 Jouni Kitti kirjoitti Suomen Luonnossa (nro 5–6/70) Kemin–Sompion saamelaiskulttuurilta murtuneen pohjan elinkeinon menetysten vuoksi: ”*Tapautui liian nopea siirtyminen sellaisten elinkeinon pariin, joihin ei ole ollut ammattitaitoa ja joissa erilaisen kulttuuritaustan vuoksi ei ole pystytty kilpailemaan pääväestön kanssa.*” Pääelmä oli hätköivä, mutta luonnonympäristön muutos ja poronhoidon suuret ongelmat näyttivät pahaenteisiltä säännöstelyaltaiden ajankohtaistessa.

719 Helsingin Sanomat 28.10.1966.

720 Poromies 1/1970. Kotapoika kirjoitti vuonna 1968 Poromies-lehden kolumnissaan Lokan aiheuttamasta tuhosta. Asetelma vertautuu kolonialistisiin käytäntöihin. Maat oli myyty, väki muuttanut, metsät hakattu, talot hävitetty ja vesi vallannut hillamaat, eikä kuulut Posoaavalta porojen roukumista. Ks. ”Kun sähköä kylvettiin”, Poromies 2/1968. Siika-Oula eli Kaapin Pieran Oula. Oula Aikion isä Piera oli kuuluisan pororuhtinaan Kaapin Jounin eli Jouni Aikion (s. 1875, k. 1956) veli. Kaapin Jouni asuinpaikka Lemmenjoen Sotkajärven pohjoispäässä on kuuluisan saamelaisen suvun vanha asuinpaikka. Vrt. veden muuttumisesta omaisuudeksi Käkönen 2010.

721 Ensimmäinen moottorikelkka tuli Suomeen Amerikasta joulukuussa 1962. Talvella 1963/1964 pohjoisella poronhoitoalueella oli 60 moottorikelkkaa. 1970-luvun alussa poronhoitoalueella oli 450–500 moottorikelkkaa. Moottorikelkan aiheuttamasta muutoksesta porotalouteen ks. Valkonen ja Nykänen 2017, 111–139. Artikkelissa arvioidaan kriittisesti antropologi Pertti J. Pellon 1970-luvun alussa lanseeraamaa moottorikelkavallankumous-käsitettä poronhoitokulttuurin muutoksena. Artikkelin lähtökoh- ta on toimijateoriaverkosto, jossa tekniset laitteet eivät ole pelkkä väline, vaan jonka kanssa on asetettava yhteistoimintaan. Ks. myös Maaseudun Tulevaisuus 6.3.1971 ja 5.11.2012.

722 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. #222. Kemijoki Oy 3.9.1970.

723 Magga 2010, 27; Magga 2003, 57. Hannu Magga on kuvannut allashakkuiden, tekojärvien rakentamisen, tehometsätalouden, lisääntyneen matkailun ja petojen vaikutuksia Lapin paliskunnan poronhoitoon artikkelissaan, joka on julkaistu Teknillisen korkeakoulun ympäristönsuojelun laboratorion julkaisussa 3/2003. Oula Aikio oli Lapin paliskunnan poroisäntä myös vuosina 1935–1939. A. Hirvasvuopio kuului vuonna 1958 valittuun allastoimikunnan työvaliokuntaan. Ks. myös Lapin paliskunnan näkemyksistä mm. Helsingin Sanomat 31.1.1960.

724 KA/Oulu. Paliskuntain yhdistys. Ca:2. Ptk. 7.–8.6.1956, § 8.

725 KA/Oulu. Paliskuntain yhdistys. Ca:2. Ptk. 5.6.1957, § 9 ja § 9:n liite; vrt. ELKA. Kemijoki Oy. 11749. PM 7.2.1958, jossa viitataan summittaisen arvion porotaloudelle (3 000 poron laidunmenetykset) aiheutuvasta noin 1,5 miljoonan nettomenetyksestä/vuosi.

726 Oula Aukio TV-dokumentissa ”Hukutettu maa” 1990 (alun perin dokumentissa v. 1971).

727 Kom. 1958:69, 7; Suomen asetuskokoelma. 62/1960, § 11 ja § 13.

728 KA. Valtion vesivoimatoimikunta. Ca:2. Ptk. 8.5.1958, § 4.

729 Havukkala 1964, 40.

730 Lauri Ukkola Metsäradiossa 28.10.2015. Yle Areena.

731 Lapin paliskunnan selvitysten perusteena oli noin 6 870 yli vuoden vanhaa poroa. Allasaluetta käyttävien porojen määrän paliskunnan ettotyönjohtajat laskivat 1950-luvun puolivälissä olevan 40–50 prosenttia. Lapin Kansa 12.2.1958; Allastoimikunnan keskustelusta ks. KA/Oulu. Paliskuntain yhdistys. Cb:1. Ptk. 31.1.1958, § 9; KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja Vesien säännöstelytoimisto. Ca:2. Ptk. 10.3.1958, § 9 ja liite. Ptk. 8.5.1958, § 4.

732 KA/Oulu. Paliskuntain yhdistys. Ca:2. Työvaliokunnan ptk. 13.2.1958, § 6. Työvaliokunnan ptk. 25.4.1958, § 6. Hallituksen ptk. 8.6.1958, § 10. Ks. myös Cb:1. Sompion allasalueen kokous Korvasen kylän kansakoululla 31.1.1958. F. Skunckesta tuli 1950-luvun alussa Lappväset –Renforskningen -hankeen vetäjä, Ruotsin porotutkimuksen johtaja. Lantto 2012, 324. Helsingin Sanomat 15.8.1952; Ahti 1960.

733 KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja Vesien säännöstelytoimisto. Ca:2. Ptk. 16.3.1959, § 5. Ahdin tutkimuksen kustannusarvio oli 463 000 markkaa. Teuvo Ahdin väitöskirja ”Taxonomic studies on reindeer lichens” (Cladonia subgenus Cladina) hyväksyttiin Helsingin yliopistossa syksyllä 1961. Helsingin Sanomat 15.10.1961.

734 KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja Vesien säännöstelytoimisto. Ca:2. Ptk. 16.3.1959, § 5. Tutkimussuunnitelma Lokan ja Porttipahdan vedensäätelylaitaiden vaikutusten selvittämiseksi ao. paliskuntien porolaiduntilanteeseen.

735 KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja Vesien säännöstelytoimisto. Lausunto Lokan ja Porttipahdan padotuslaitaiden alueen porolaitumista 1960.

736 Ahti 1960; menetelmästä myös Helle ja Vasama 1976.

737 KA. Valtion vesivoimatoimikunta. Teuvo Ahdin lausunto 1960; Tie- ja vesirakennushallituksen vesistöosasto. Fi: 362–363 ja 94; Järvikoski 1979, 116–118. Lapin ja Kemin-Sompion paliskuntien välisen rajan muutos Luirajoesta poroesteaitaa pitkin kulkeväksi. Paliskuntien esteaitojen ja erotusaitojen korvauksiin Ahti ei ottanut kantaa, vaan totesi asian vaativan neuvotteluja eri paliskuntien edustajien kanssa.

738 Lapin paliskunnalla, jolle säännöstelylaitaiden rakentaminen aiheutti vaikeimman sopeutumishaasteen, oli 1950-luvulla esteaita vain etelärajalla estämässä porojen pääsyä Sattasniemen, Oraniemen ja Kemin-Sompion paliskuntien laiturille.

739 Kemijoki Oy. Lokan tekojärven rakentamisen ja säännöstelyn katselmuskirja liitteineen.

740 KA. Tie- ja vesirakennushallitus. Fi:362. Oraniemen paliskunta Pohjois-Suomen vesioikeudelle 10.6.1966. Lapin paliskunta Pohjois-Suomen vesioikeudelle 11.6.1966; ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 432.

741 Eliel Steen ja Loyd Villmo esittelivät Porosymposiumissa Rovaniemellä 26.–27.5.1971 porolaitumien jaotteluksi toisenlaista mallia. He jakoivat laitumet seuraavasti: 1. Jäkäläinen metsämaa, 2. Muu kiinteä jäkäläinen maa, 3. Jäkäläinen suo, 4. Koivu- ja pajuviidakko, 5. Mustikkamaa, 6. Muu varpuikasvuinen maa, 7. Heinää kasvava maa, 8. Runsasruohoinen maa, 9. Hyvät suot ja 10. Huonot suot. Ks. Poromies 4/1971.

742 Järvikoski 1979, 123.

743 Kemijoki Oy:n arkisto. Pohjois-Suomen vesioikeuden päätös. 7.12.1966. Nro 144/66/I. Paliskunta vaati myös esteaitojen rakentamista tai vaihtoehtoisesti 852 600 markan rahallista korvausta. Laidunalueen menetyksestä Lapin paliskunta peräsi 12 000 markan vuotuismaksua tai kertakaikkisena korvauksena 1 692 000 markkaa. Oraniemen paliskunta sai vesioikeudelta 27 840 markan korvaukset sekä Lapin ja Kemin-Sompion paliskunnat paliskuntien välisen poroesteaidan jäämisestä veden alle tai käyttöä vaille sekä Pihtijoen padotusalueen kiertämiseen tarvittavasta aidasta yhteensä 19 425 markan korvauksen. Katselmuksessa Oraniemen paliskunta oli vaatinut 37 500 markan korvausta Lokan tekojärven allashakkuiden haitoista porotaloudelle vuosina 1960–1966, laidunalueen menetyksestä 135 000 markan sekä poroaidan särkymisestä ja erotuspaikan menetyksestä Lokan–Tanhuan tien rakentamisen yhteydessä yhteensä 26 900 markan sekä kämpän rakentamisesta 5 000 markan korvausta eli korvausta puolitoista-

kertaisena 306 000 markkaa. Paliskunnan mukaan säännöstelyluvan hakija oli velvollinen rakentamaan Oraniemen ja Lapin paliskunnan rajalle esteaidan sekä Oraniemen ja Kemin-Sompion paliskunnan rajalle Lokan altaasta Arajärvelle.

744 KA. Tie- ja vesirakennushallitus. Fi:362. Poroisäntä O. Aikion allekirjoittama yhteenvedo 12.11.1966. Porokoiria oli tärkeä työkaveri vielä 1960-luvulla. Suomen ensimmäinen porokoiranäyttely järjestettiin Vuotsossa kesällä 1959. Kisan voitti Antti Hirvasvuopion Penne-koira. Lapin Kansa 25.7.1959. Y. Alaruikka totesi vuonna 1965, että Lapin paliskunnassa hoitokustannukset nousivat 103 prosentilla vuosista 1956–1959 vuosiin 1960–1963 ja Kemin-Sompion paliskunnassa vastaavasti 138 prosenttia (Järvikoski 1979, 122; Lapin paliskunnan huolista myös Helsingin Sanomat 24.12.1966, 29.10.1966 ja 13.1.1968). Esimerkiksi Sattasniemen paliskunta esitti poronhoitotyön kustannusten nousun tilastolla, johon oli koottu kustannukset 1950-luvun alusta 1960-luvun puoliväliin. Paliskunnan mukaan noin puolet kustannusten noususta johtui allashakkuiden aiheuttamista poronhoitotyön lisäkustannuksista. Kun poronhoitotyön kustannukset olivat vuosina 1954–1955 noin 7 100 markkaa (päiväpalkka 10 markkaa), olivat vuosien 1962–1963 kustannukset jo 62 260 markkaa (päiväpalkka 13 markkaa). KA. Tie- ja vesirakennushallitus. Fi:364. Katselmuskokouksissa allasrakentamisen aiheuttamista ettotyökustannuksista korvauksia vaativat myös Ivalon ja Kuivasalmen paliskunnat. Esimerkiksi Ivalon paliskunnan poroisäntä Vilho Kustula, itsekin Porttipahdan allasevakkoo, esitti paliskunnan ettotyökustannusten olleen 1960-luvun alussa poroa kohti 3,14 markkaa ja poronhoitovuonna 1965–1966 14,25 markkaa.

745 KA. Tie- ja vesirakennushallituksen vesistöosasto. Fi:362. Porttipahta. Muistio 2.8.1967.

746 KA. Tie- ja vesirakennushallituksen vesistöosasto. Fi:362. Porttipahta. Muistio 2.8.1967. Vrt. Kauhanen 2014a, 227 kirjaamisvirhe vuoden 1967 muistiosta Sattasniemen paliskunnan poronhoidon supistumishaitan poroluku pitää olla 203, ei 20.

747 KA. Tie- ja vesirakennushallituksen vesistöosasto. Fi:362.

748 KA. Vesivoimatoimikunta. Vesiylioikeuden päätös 30.4.1970.

749 Kemijoki Oy:n arkisto. Lupapäätökset. Pohjois-Suomen vesioikeus 26.6.1968. KA. Tie- ja vesirakennushallituksen vesistöosasto. Fi:362–363.

750 Kemijoki Oy:n arkisto. Lupapäätökset. Vesiylioikeus 11.11.1971 nro 205.

751 Keskustan ja maaseudun arkisto. Keskustan Lapin piirin syyskokouksen ptk. ja liitteet 13.11.1966; Helsingin Sanomat 16.2.1967.

752 Helsingin Sanomat 30.4.1970.

753 KA/Oulu. Sattasniemen paliskunta. Ptk. 5.2.1968, § 9; ptk. 19.8.1968, § 3.

754 KA/Oulu. Paliskuntain yhdistys. Ca:5. Ptk. 10.9.1976, § 12; informantti 4 v. 2020.

755 Mies 60-v. Haastattelu 2013.

756 Kauhanen 2014c, 193–212 ja siinä mainitut lähteet: UMA. 169/4057-66. Paliskuntain yhdistys ulkoasiainministeriölle 5.12.1966. Va. osastopäällikkö, apulaisosastopäällikkö Martti Salomies ja jaostosihteeri Esko Rajakoski Paliskuntain yhdistykselle 13.12.1967. 169/4057-66. Ulkoasiainministeriö 2.1.1967 Suurlähetystö/Moskova. Paliskuntain yhdistys ulkoasiainministeriölle 9.10.1967. Lapin Rajavartioston Esikunta 29.12.1967 Nro 3926/III/13 c. Liite RvE:n kirje nro 317/III13c/15.1.1968. Ks. myös Uusi Suomi 5.2.1967.

757 Lapin paliskunnan 8.12.1975 anomuksen allekirjoittajat olivat poroisäntä Hannu Magga ja rahastonhoitaja Sulo Alakorva. Lapin ja Kemin-Sompion paliskuntien aloitteesta Paliskuntain yhdistys teki 2.10.1972 aloitteen ulkoasiainministeriöön Suomen ja Neuvostoliiton rajan läheisyydestä Neuvostoliiton puolelta vuokrattavista porolaitumista. Vuokrausasia oli vireillä useaan otteeseen vuosina 1972–1976, mutta tuloksetta. Lapin paliskunta uudisti anomuksensa entistä perustellumassa muodossa joulukuussa

1975. Paliskunnan anomus oli saanut uutta puhtia Neuvostoliiton suurlähettiläs Vladimir Stepanovin Vuotson vierailusta syyskuussa 1975, jolloin suurlähettiläs oli antanut epävirallisesti ymmärtää, että asiaa kannattaisi tehdä kirjallinen esitys. Ks. Lapin Kansa 28.1.1967 ja 4.2.1967; KA/Oulu. Paliskuntain yhdistys. Hallituksen ptk. 29.12.1972, § 13; UM. 169/4057-66 ja 40/3971-72. Yrjö Alaruikka Ahtri Karjalaiselle 20.12.1972. Ulkoasiainministeriön jaostopäällikkö Erkki Hedmanin muistio porolaidunasian ongelmista 17.1.1973. Maa- ja metsätalousministeriön lausunto ulkoasiainministeriölle 5.8.1976. Nro 2383/36 MMM 1976. Ulkoasiainministeriö Paliskuntain yhdistykselle 1.9.1976. Kartta UM. 40/3971-72; Kauhanen 2014c. Lapin paliskunta perusteli uusittua esitystään joulukuussa alueen porotalouden kehittämiseksi: mahdollisuudella nostaa poroluku ennen säännöstelyaltaiden aikaa olleelle tasolle. Paliskunta myös uskoi uusien tehokkaiden paimentamisen menetelmien ja siirtoaitajärjestelmän toimivuuteen sekä hyvään yhteistyöhön rajaviranomaisten kanssa.

758 KA/Oulu. Paliskuntain yhdistys. Ca:7. Edustajakokouksen ptk. 1.-2.6.1978, § 7. Vastaavanlaista informaatiota sain myös vuoden 2013 ja 2020 haastatteluisia.

759 Lapin Kansa 12.4.1979.

760 Helsingin Sanomat 1.2.1978.

761 Risto Lounela, Apu-lehdessä 7.4.1978.

762 Lapin Kansa 12.4.1979.

763 Toimitusmiehet totesivat lausunnossaan, että kanavan jäätyttömyys ei ollut täysin ennakoitavissa eikä myöskään nykyistä moottorikelkkaliikennettä osattu ottaa huomioon. Jäiden heikkouden ja epävarmuuden vuoksi kanavaa ei voinut aina ylittää jalankaan. Toimitusmiehet esittivät luvansaajaa eli Kemijoki Oy:tä rakentamaan moottorikelkoilla kuljettavan sillan 4-tien välittömään läheisyyteen sekä toisen sillan tai asianmukaisen ponttoonisillan maantiesillasta noin kaksi kilometriä Lokan tekojärven suuntaan. Vesioikeus käsitteli paliskunnan vaatimuksen Vuotson kanavan ylikulun haitasta porotaloudelle, mutta hylkäsi paliskunnan siltojen sijaintia koskevan lisäselvityksen aiheettomana. Vesioikeus vahvisti Kemijoki Oy:n esityksen kanavan ylikulun turvaamiseksi.

764 Kemijoki Oy:n arkisto. Pohjois-Suomen vesioikeus 31.12.1985. Nro 82/85/I; Helsingin Sanomat 3.1.1986. Vesioikeus eväsi vuonna 1985 Lapin paliskunnan vaatimuksen saada korvausta poroluvun vähenemisestä. Paliskunta valitti vesiylioikeuteen. Vesiylioikeus ei muuttanut vesioikeuden päätöstä. Myös Kemijoki Oy:n arkisto. Lokka lupapäätökset. Vesiylioikeus 31.12.1985. VYO 105/1987. Vesioikeuden päätös nro 81/85/I.

765 Aiheesta mm. Lenstra 1975; Magga 2010, 18-39; Aikio 1977 ja 2010. Vrt. kartta 009. Historian rakenteista mm. Haapala ja Llyod 2018, 15-17. Rakenne kertoo syy- ja seuraussuhteista, ja se on osoitettava aineistolla.

766 Aikio 1977, 73-77. Ks. Magga 2004, 74.

767 KA/Oulu. Metsähallitus. Luiron hoitoalue II. Hgd:2; Teiden tuomista ongelmista ja moottorikelkkojen yleistymisen aiheuttamasta maanteiden tarpeen vähentymisestä mm. Kittä 1970. Lapin paliskunnan ja Sodankylän hoitoalueen ja Luiron hoitoalueen välillä käytiin metsähakkuiden kohdentamisesta neuvotteluja jo elokuussa 1973. Tammikuun 24. päivänä pidetyssä Vuotson neuvottelussa (Jouni Aikio, Antti Hirvasvuopio, Aimo Lifländer ja Pentti Aarnio) Metsähallitus ilmoitti, että Luiron hoitoalueen hakkuut siirretään Lokan altaan eteläpuolisille alueille. Myöhemmin saman vuoden syksyllä sovittiin myös eräiden metsäautoteiden sulkemisesta puomilla. KA. Metsähallitus. Luiron hoitoalue II. Hgd:2. Muistio 30.8.1973. Aikion ja Alakorvan kirje 3.10.1973. Luiron hoitoalueen lausunto Perä-Pohjolan piirikuntakonttorille ed. mainitusta kirjeestä. Muistio 24.1.1974. Muistio 10.9.1974. Muistio 11.9.1974.

768 TV-dokumentti Oula Aikiosta 11.6.1974; ks. Nyyssönen 2000, 251. Luonnonsuojelija ja luontokirjailija ja -valokuvaaja Urpo Häyrisen mukaan Koillis-Lapin poronhoito saisi kansallispuiston avulla säily-

tetyksi elintärkeän luonnontilaisen tukialueen, joka petoineenkin olisi tervetullempi ratkaisu kuin toinen vaihtoehto, ”näiden seutujen jäljellä olevien metsien paljaaksihakkuu” (Helsingin Sanomat 7.5.1967).

769 KA/Oulu. Sattasniemen paliskunta. Ptk. 12.5.1972, § 21. Suomen Latu ehdotti Saariselän tuntu-ripuiston perustamista vuonna 1954 ja vuonna 1959 Imatran Lapinkävijät retkeilyalueen perustamista Saariselälle. 1950- ja 1960-luvuilla tehtiin useita esityksiä Sompion/Saariselän suojeluhankkeiksi. Urpo Häyrinen vaati Suomen Luonnossa vuonna 1967 viimeisen erämaan pelastamista. Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen hallitus ehdotti samana vuonna Saariselän–Sompion–Itäkairan 0,5 miljoonan hehtaarin suuruista kansallispuistoa. Tästä tuli lähtökohta UKK-kansallispuiston perustamiselle 1980-luvun alussa. Ks. Lapin Kansa 10.5.1967; Borg 2013, 64–65. Poromiehen päiväkirjan (TV1 1976) yksi kantava teema on 1970-luvun puolivälin Itä-Lapin poronhoidon petovahingot. Poromiesten mukaan petojen tappamista poroista löydetään noin neljännes.

770 Aikio 2013, 35–38; Magga 2013b, 27.

771 Iltasanomat 23.11.1970 ja 24.11.1970; ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 222.

772 KA. Saamelaisasiain neuvottelukunta. Martti Sverloffin ja Nils-Henrik Valkeapään kirje 27.2.1975.

773 Informantti 4 v. 2020.

774 Saamelaiskomitea 1973:46, 52.

775 Lapin Kansa 6.5.1973.

776 Kemijoki Oy:n edustajien matkakertomuksesta Satisjauren altaasta Luulajaan ja Luulajajoelle tehdystä matkasta 6.–11.9. 1964. Lähde: ELKA. Kemijoki Oy. 11742 # 350.

777 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 73. Kemijoki Oy:n ympäristönsuojelutyöryhmän tehtäväkuvaus.

778 Kansainvälisesti oli 1960-luvun alussa julkisuudessa esillä vesikasviongelmat Rhodesian Sambesijoen Kariba-säännöstelyaltaalla. *Salvinia auriculata* -vesikasvin kasvusto peitti viidentoista senttimetrin paksuisina laattoina noin 500 km² laajuisen alueen kaikkiaan noin 30 000 km²:n pinta-alasta. Kasvusto vähensi altaan happipitoisuutta, uhkasi kalakantaa ja vaikeutti vesiliikennettä. Vuonna 1962 ongelmaa ryhdyttiin ratkaisemaan kylvämällä veteen kemikaaleja kasvuston hävittämiseksi. (Helsingin Sanomat 28.8.1962.) Vrt. ”Tekojärvien valmistuttua oman lukunsa muodostaa alueen turvekerros. Lähteekö turve veden vaihtelujen vaikutuksesta varsinkin jäädyttyä liikkeelle?” Uusi Suomi 16.6.1963.

779 Vuosien 1962–1965 selvityksessä riskiä Lokan turvelauttojen muodostumiselle 100 km²:n alueella pidettiin suurena ja keskisuuren alueen riskiksi arvioitiin 115 km². Porttipahdassa vastaavat riskialat olivat 5 km² ja 40 km². Koillis-Lappi 26.9.1978; Helsingin Sanomat 14.9.1970 ja 1.4.1971.

780 Kemijoki Oy:n filmi 1988; Kemijoki Oy:n toimintakertomus 1976; Helsingin Sanomat 1.4.1971, 14.9.1970 ja 10.7.1974; Lapin Kansa 1.4.1971; Voimaa koskesta 1991, 310; Helle 2015, 21.

781 KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja Vesistöjen säännöstelytoimisto. Ca:3. Ptk. 19.9.1969, § 2.

782 Helsingin Sanomat 18.6.1968 ja 10.7.1974.

783 Juhani Hetta (s. 1923) turvesaarille jääneistä poroista TV-dokumentissa ”Hukutettu maa” 1990. Kesän 1968 uutisoinnista mm. Ilta-Sanomat 17.6.1968, ”Satoja poroja pelastetaan hajoavilta rimpilautoilta Lokan kuolemanloukusta”.

784 Vuonna 1960 Lokan laajoista luonnontieteellisistä tutkimuksista Ruuhijärvi kirjoitti, että tuloksia voitiin käyttää myöhemmissä vesistöjen säännöstely- ja patoamistoimissa. Ks. Maaseudun Tulevaisuus 9.4.1960. Myös Helsingin Sanomat 29.7.2022.

785 Suomen Luonto 4/1970; Helsingin Sanomat 17.9.1970; Etelä-Suomen Sanomat 3.6.1971. Rauno Ruuhijärvi (s. 1930, k. 2022) väitteli Pohjois-Suomen soiden kasvillisuudesta ja aluejaosta, toimi Helsingin yliopiston kasviekologian apulaisprofessorina vuodesta 1963 ja johti useita vesi-, suo- ja metsäekolo-

gian tutkimusprojekteja. Hän toimi Suomen luonnonsuojeluliiton puheenjohtajana vuosina 1979–1990. Helsingin Sanomat 29.7.2022. Ruuhijärvi arvosteli Lokan toteutusta luonnonhoidon laiminlyönneistä, mutta myös väestön siirron ja uusien toimeentulomahdollisuuksien luomisen heikosta toteutuksesta. Ks. mm. Suomen Luonto 3/1969, 74-84.

786 Etelä-Suomen Sanomat 9.1.1973; Maaseudun Tulevaisuus 18.1.1973; Alenne, Honka & Karjalainen 2014, 38; Kauhanen 2014a; Sompio 22.8.2018; kirjoittajan käynnit Lokalla 2005, 2013 ja 2020. Voimaa koskesta -teos (1991, 207) toteaa Lokan turveongelman haitan vesiliikenteelle.

787 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 222, # 745 ja # 432.

788 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 222.

789 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 745. Lokka ja Porttipahta kaksi vuosikymmentä.

790 Aikio 2010, 76, Tikkanen & Tikkanen 1972, 113; Ranta 2019, 67; Helsingin Sanomat 17.6.1968, 18.6.1968, 23.12.1968 ja 30.5.1971; Ilta-Sanomat 17.6.1968; Maaseudun Tulevaisuus 20.6.1968; Uusi Suomi 20.6.1968 ja 17.6.1969; Etelä-Suomen Sanomat 3.6.1971; Rajamme vartijat 1.12.1983; Apu 18.10.1985; Poromies 1/1970; Tikkanen & Tikkanen 1983, 134; Ranta 2019, 67; vrt. Aikio 2010, 76–81, 93; kesäkuussa 1968 esim. Länsi-Savon (19.6.) ja Maaseudun Tulevaisuuden (20.6.) aihetta koskevissa uutisissa kirjoitettiin ”osan pelätään hukkuneen”. Tikkasten (Tikkanen & Tikkanen 1972) julkaiseman ”Runneltu Sompio” teoksen kansikuvana on Pekka Aikion ottama valokuva Lokkaan hukkuneesta porosta. Aikio on julkaissut Lokkaan hukkuneesta porosta valokuvan myös artikkelissaan ”Tekojärvet hukuttivat ja tuhosivat” (2012, 163); Keskustelusta myös mm. Helsingin Sanomat 17.6.1968 ja Kotapoika (Oula Aikio) Poromies-lehdessä 1/1970. Viime vuosina Vuotson kanavaan hukkuneista poroista ks. Inarilainen 12.9.2018; Sompio 6.11.2019 ja 29.1.2020.

791 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 221; Helsingin Sanomat 20.6.1968.

792 Helsingin Sanomat 19.6.1968.

793 KA/Oulu. Ca:6. Sattasniemen paliskunnan ptk. 8.12.1973, § 8.

794 Helsingin Sanomat 12.11.1972.

795 Ranta 2019, 67.

796 Alenne, Honka & Karjalainen 2014, 38.

797 Suomen Kuvalehti 7.7.1995.

798 Wright 1987, 85.

799 Suomen varhaisiin ympäristöhistorioitsijoihin kuulunut Ernst Gustaf Palmén (s.1849, k. 1919) luonnehti kaskitaloutta ja järvenlaskuja ryöstöaloudeksi (Raubwirtschaft). Ks. Myllyntaus 1991, 326–327. Allasrakentamisessa vesimetsille haettiin ulkomaalaisia esikuvia. Agronomi Jussi Grönholm ja diplomi-insinööri Herman Virtanen Kemijoki Oy:stä tekivät allasrakentamisessa (erityisesti raivaus) opintoretket Neuvostoliittoon, Ruotsiin ja Kanadaan syksyllä 1964. Luulajajoen säännöstelyaltaista Grönholm ja Virtanen tutustuivat Satisjauran ja Suorvan säännöstelyaltaisiin 6.–11.9. 1964. Oppeja hyödynnettiin Lokan ja Porttipahdan rakentamisessa. Lähde: ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 250. Vrt. 1960–1970-luvuilla Etelä-Siperiaan Jeniseijokeen rakennetun Sajano-Sušenskajan vesivoimalan säännöstelyaltaan pohjan jäi arviolta yli kolme miljoonaa kuutiometriä puuta. Ks. YLE 5.10.2023.

800 Suomen Kuvalehti 6.7.1957. Vrt. Kemijoki Oy:n edustajien matkakertomuksesta Suorvan altaasta Luulajaan ja Luulajajoelle tehdystä matkasta 6.–11.9. 1964.: ”Raivauksen kannalta Suorvan allas on mielenkiintoinen. Se lienee Ruotsin ainoa raivaamaton säännöstelyallas.” ELKA. Kemijoki Oy. 11742 # 350.

801 ELKA. Imatran Voima Oy. 776. # 1079. Eino W. Seppäsen kirjoittama muistio 5.4.1961.

802 KA/Oulu. Kitisen hoitoalue II. Heb:2. 9.10.1954 määrättyyn työskentelyelimeen kuuluivat met-

sänhoitajat Paavo Valve ja ylimetsänhoitaja A. E. Järvinen sekä DI E. Väisänen. 25.10.1954 neuvotteluun osallistui myös pääjohtaja Osara sekä metsäneuvokset Gripenberg, Kivelä, Linko ja Linnamies.

803 Lapin Kansa 25.4.1970, 16.5.1970 ja 20.2.1971.

804 Ympäristöministeriön virkamies Pertti Seiskari (s. 1929, k. 2015) arvioi Lokan vesimetsää vuonna 1988: *"Ne [puut] olivat siellä nollarajan takana siihen aikaan. Lapin puu ei kelvannut tarjoamallakaan kellekään. Ja luultavasti, jos se olisi täydellisesti puhdistettu niin sitä allasta ei olisi saatu kunnolla aikaan."* (Lokka ja Porttipahta kaksi vuosikymmentä -filmi. Kemijoki Oy 1988.) Ympäristönsuojeluneuvos, FT Seiskari toimi monipuolisella urallaan muun muassa ympäristöhallinnon virkamiehenä maa- ja metsätalous- sekä ympäristöministeriössä ja oli perustamassa mm. UKK-puistoa. Helsingin Sanomat 21.12.2015.

805 Maaseudun Tulevaisuus 21.8.1968; Helsingin Sanomat 12.5.1970 ja 20.5.1970; aiheesta myös ELKA. Kemijoki Oy. 1742. # 250; Maaseudun Tulevaisuus 29.3.1990; Syrjäpalo 2018, 51.

806 ELKA. Imatran Voima Oy. 766 # 1079.

807 KA/Oulu. Metsähallitus. Kitisen hoitoalue II. Heb:2. Selostus hakkuunjälkeisen puuston hävittämiskokeilusta Porttipahdan allasalueella.

808 DI Eino Seppänen, Kemijoki Oy radiodokumentissa "Lokan allas" 1969. Ks. ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 250.

809 Helsingin Sanomat 30.11.1969.

810 Kauhanen 2014a, 251; Helsingin Sanomat 2.10.1970; Lapin Kansa 2.7.1972.

811 Helsingin Sanomissa 7.4.1968.

812 Niilo Palonoja (s. 1918) TV-dokumentissa "Ja sitten tuli tulva", "Ja de bodii dulvi" 8.6.1976.

813 Mm. Oula Aikion haastattelut ks. TV-dokumentit; Aikio 2010.

814 Nuortevan kirjoituksia allasevakkoteemasta ks. Ilta-Sanomat 23.11.1970 ja 7.12.1970. Nuortevasta tuli Helsingin yliopiston ympäristönsuojelun professori vuonna 1974. Nuortevan urasta ks. Helsingin Sanomat 8.5.2022.

815 ELKA. Kemijoki Oy. 77142. # 222. Muistio pääministerille 3.9.1970. Imatran Voima Oy:n tutkimuspäällikkö DI Mauri Kuuskosken mukaan Lokan täydelliset raivauskustannukset olisivat olleen noin 40 miljoonaa markkaa eli saman verran kuin rakentamiskustannukset. Kuuskoski johti tutkimuksia, jotka arvioivat Lokan ja Porttipahdan ympäristövaikutuksia. Ks. Poromies 1/1970, 9; Helsingin Sanomat 14.10.1981 ja 12.2.2004.

816 Tikkanen & Tikkanen 1983, 137.

817 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 73; Kemijoki Oy:n julkisuuskuvasta ks. Asp, Luostarinen ja Mäkinen 1978. Nenonen muisteli Lokan vesimetsiä vuonna 1991 näin: *"Ensimmäinen moottorivenematka Lokassa vuonna 1970 herätti ristiriitaisia tunteita. Pujottelu neulasiaan karistavien näreiden ja petäjien latvusten lomitse vaikutti aavemaiselta. Toisaalta oli selvästi nähtävissä, miten vilkasta elämää tässä uudessa ympäristössä elettiin."* Ks. Suomen Kuvalehti 5.7.1991.

818 KA. Suomen Luonnonsuojeluyhdistys. Kansio 15.

819 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 222 II/II; Helsingin Sanomat 12.4.1969 ja 9.1.1970.

820 Syksyllä 1967 Kemijoki Oy:llä oli Sompion raivauksissa parikymmentä miestä.

821 Seppälä 1976, 160–163; Lapin Kansa 29.4.1969, 26.6.1969, 2.7.1969, 28.9.1969 ja 18.9.1970; Helsingin Sanomat 8.3.1999. Kevätalvella 1970 Lokasta vielä korjattavan puun määräksi arvioitiin 200 000 p-m³. Veitsiluoto Oy:n Sodankylän hankinta-alueen aluemetsänhoitaja oli tuossa vaiheessa Viljo Hirvenkari. Kemijärven tehtaan vuosikulutus oli 1960-luvun lopulla noin 400 000 p-m³ koivua. Lapin

Kansa 17.10.1970. Mykkänen toimi hevosurakoitsijana Lokan savotoissa jo 1950-luvun lopulla. Miehen elämänvaiheet olivat moninaiset sotavankeudesta siviilielämän vaikeuksiin.

822 Sodankylän kunnan lähetystö (Aksel Paarman, Aimo Liffänder, Arvid Aikio ja Lasse Näsi) esitti Helsingissä tammikuussa 1968, että Porttipahdan noin 100 000 m³:n jätepuut piti hakata työllisyystöinä. (Maaseudun Tulevaisuus 9.1.1968.) Sosialidemokraattiset kansanedustajat Urho E. Knuuti Kemistä ja Ville Tikkanen Kajaanista tekivät toivomusaloitteen helmikuussa 1969 Porttipahdan raivaamisesta. Aloitteen mukaan Lokassa tehdyt virheet eivät saisi toistua. Ks. Valtiopäiväasiakirjat. IV, 139 – Toiv.al. nro 143.

823 Valtiopäiväasiakirjat IV:1. 1969, 186–188.) KA. Valtion vesivoimatoimikunta ja Vesistöjen säännöstelytoimisto. Ca:3. Ptk. 25.10.1965, § 4.

824 Lapin Kansa 5.9.1968. Valtiopäiväasiakirjat IV:1. 1969, 186–188.

825 KA/Oulu. Metsähallitus. Luiron hoitoalue. Lokan tekoaltaan hakkuut 1957–1969. Lokan altaan vedennosto aloitettiin 10.7.1967.

826 Allasmentsistä oli esimerkkejä myös Ruotsista ja Pohjois-Amerikasta ja Neuvostoliitosta. 1980-luvulla Siperiassa Turuhanskiin suunniteltiin Jenisein vesistöön noin 20 000 megawatin jättivoimalaa ja sen lähes 500 kilometrin mittaista säännöstelyallasta. Alueella vieraili suomalaisia tiedemiehiä jo 1800-luvulla muun muassa M. A. Castrén ja 1900-luvun alussa Kaj Donner. Rakentajien mukaan ei ollut taloudellisesti mielekästä raivata aluetta, vaan jättää puut altaan pohjalle, koska puun hyödyntäminen olisi vaatinut teiden rakentamista. Jättihanke uhkasi myös noin 600 000 villipeuran elinmahdollisuuksia. Vuosikausia Krasnojovski Rabotshi -lehteen alueen energiantuotannon kehitysongelmista kirjoittanut Galina Smirnova totesi: *”Olipa uusien voimaloiden rakennusohjelmat Siperian jokivarsiin miten houkuttelevia tahansa, meillä ei ole oikeutta hankkia kilowattitunteja aiheuttamalla korvaamatonta vahinkoa luonnolle. - - - Siperian luonto on aulis ja rikas, mutta on rikollista pitää sitä pohjattomana ja ehtymättömänä maljana.”* Ks. Länsi-Savo 10.8.1987; Helsingin Sanomat 9.8.1987.

827 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 73. Liite 17.2.1971. Vrt. *”Kun sodanjälkeinen jälleenrakennus alkoi, tunsimme olevamme hyväntekijöitä, ja sellaisina meidät silloin otettiin pohjoisessa vastaan. Nyt meitä haukutaan roistoiksi.”* Imatran Voima Oy:n tutkimusjohtaja, DI Mauri Kuuskoski Helsingin Sanomissa 14.10.1981.

828 Heimonen & Kaaro toim. 1999, 36–37, 99–101, 106–107. Kemijärven sellutehtaan perustamisen (v. 1964) on sanottu merkinneen ns. puun nollarajan katoamista Lapissa. Hakkuut tehostuivat ja ulottuivat syrjäisillekin alueille. Vesihallituksen säännöstelytoimiston päällikkö, yli-insinööri Matti Raivio otti kantaa Kemijoen säännöstelyaltaiden jatkorakentamishankkeisiin talvella 1977. Raivion mukaan vesivoima oli luonut pohjan maamme teollistumiselle ja ratkaissut toisen maailmansodan jälkeisen energiapulan. Raivio kirjoitti Helsingin Sanomissa (5.1.1977): *”Rakennetun vesivoiman arvo on kaikille energiataloutemme ja taloushistoriaamme perehtyneille selviö. Sitä hämmästyttävämpää on, että vesivoimaan suhtaudutaan jopa korkeissa hallintopiireissä asenteellisesti ja vähättelevästi. - - - Asenteet pääsevät beiluttamaan meitä pahasti, jos esimerkiksi Kemijoen ja Iijoen vesivoiman rakentamissuunnitelmat kaadetaan pelkästään iskulauseiden ja harhaisten vertailujen nojalla. - - -. Kokemus on myös osoittanut, että nimenomaan kielteinen kanta vaatii ollakseen todella pitävä tuukseen tosi- ja pääasioihin perustuvat tiedot ja selvitykset. Mm. tulevien vahingonkärsijöiden asemaan ja etuihin vedoten pyritään nyt kovalla kiireellä saamaan aikaan sinänsä tärkeiden, mutta itse pääkysymyksiä välttelevien tekijöiden varassa kielteiset kannat Vuotoksen ja Siuruan tekoaltaiden rakentamiseen.”* Vesihallituksen yli-insinöörin mukaan ”tekojärvien” vastustajat eivät osanneet tai halunneet esittää pääkysymykseen liittyviä vasta-argumentteja. Vastuulliset kannanotot lähtivät ilmeisesti vain vesirakentamisen ja uusien säännöstelyaltaiden rakentamisen kannattamisesta. Ajankohtaisista esityksistä yli-insinööri Raivio kiitteli työvoimaministeriötä, joka oli asettunut kannattamaan sitä, että Siuruan allasalueen väestö saisi myydä allasalueen tilat valtiolle Siuruan hintatoimikunnan määrittelemän hinnan. Kovin kaukana puheenvuoro ei ollut 1950-luvun Valtion säännöstelytoimiston informatiivisesta ilmoituksesta, että Kemijoen

vesistöön rakennetaan yhdeksän ”tekojärveä”. Asiantuntija määritteli ylivertaisena vesirakentamisesta keskusteltavat asiat ja lopputuloksen.

829 Raivaukset käsittivät kuolleiden puiden poistoja, ajopuiden ja irtokantojen kasausta ja rantavyörymäpuiden kaatoa. Vuosina 1993–2001 Lokalla raivattiin rantoja 564 kilometriä ja Porttipahdalla 426 kilometriä. Raivausta tehtiin sekä mies- että konevoimalla. Kasattuja raivauspuukasoja poltettiin. Kesällä 2003 Lokalla poltettiin noin 5 000 kuutiota vanhan allaspohjan puuta. Kemijoki Oy sai ympäristöpalkinnon vuonna 2003. Palkinnon jakoi Pidä Lappi Siistinä -yhdistys yhtiön Kitisen rakentamisen maisemointityöstä ja Lokan ja Porttipahdan kunnostushankkeista. ks. Alanne, Honka ja Karjalainen 2014, 36–37; Helsingin Sanomat 17.9.2003; Yle uutisten artikkeliarkisto 29.1.2004.

Ainutlaatuista tämä ei allasrakentamisessa ollut. Raivauksia tehtiin vuosikymmenien päästä myös muun muassa Pohjois-Pohjanmaalla Uljuan altaalla.

Sodankylän altaiden vesimetsien saama kritiikki vaikutti allasrakentamisen jatkosuunnitelmiin. Vesihallituksen laaditussa Vuotoksen allasuunnitelmassa (1974) todettiin, että ”*koko vesialue on vapaa puustosta ja rannat vapaat raivausjätteistä. Mahdollisesti uiskenteleva raivausjäte kerätään ensimmäisten vuosien aikana altaasta.*” Ks. Vuotoksen altaan yleissuunnitelma 1975, 46.

830 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 745.

831 Etelä-Suomen Sanomat 14.5.1980; Ilta-Sanomat 13.12.1979, 16.1.1980 ja 4.2.1980; Helsingin Sanomat 17.1.1980, 23.1.1980, 24.1.1980, 28.1.1980, 14.3.1980, 15.3.1980, 21.3.1980, 27.3.1980, 3.4.1980, 4.4.1980, 14.5.1980, 31.10.1980, 14.1.1981, 16.8.1982 ja 19.2.1986; Pohjolan Sanomat 15.12.1979, 24.1.1980, 24.9.1980 ja 10.3.1982; Lapin Kansan 8.1.1980, 17.1.1980, 3.2.1980, 14.5.1980, 14.2.1981, 14.3.1981, 4.6.1981 ja 5.1.1982; Ilta-Sanomat 16.1.1980 ja 4.2.1980; Sompio 24.1.1980 ja 3.4.1980; Suomen Kuvalehti 21.3.1980; Uusi Suomi 17.1.1980, 27.2.1980, 21.3.1980, 31.10.1980, 5.5.1981 ja 13.5.1981; Apu 18.10.1985; Metsästyksen ja Kalastuksen heinäkuu 1997 ja Mauri Kustulan haastattelu 16.7.2013; tiedonanto 2013; Kemijoki Oy:n filmi 1988; Hg-pitoisuuksien turvarajoista ks. Mustonen & Lahdenperä 1985, 379; Petokalojen elohopeapitoisuuksista vuoden 1983 tutkimuksessa Lokassa (0,98–0,77 mg/kg) ja Porttipahdassa (0,10–0,83 mg/kg) ks. Porvari ja Verta 1993, 24; Verta 1990. 1980-luvun puolivälissä Lapin kalastusbiologi Olli Tuunanen vakuutti, ”*ettei mitään käytännön merkitystä näillä pitoisuuksilla ole.*” Vuonna 1988 Kemijoki Oy:n limnologi vakuutti, että säännöstelyaltaiden kaloiissa oli vähemmän elohopeaa kuin vastaavissa luonnonvesissä, koska kalat kasvoivat niissä luonnonvesiä nopeammin ja niissä kalastus oli tehokkaampaa.

832 Vrt. ”*Jouni Lokka kalastaa päivittäin Lokan altaalla. Hän ei usko etelän miesten puheisiin elohopeakaloista, mutta on kyllä huolestunut.*” Ks. Suomen Kuvalehti 21.3.1980. ”*Lokassa onkin koettu raskaasti elohopeakohinat. Tuntuu ihmeelliseltä, että nostetaan käihin asiasta, josta ei vielä edes mitään tiedetä. Kalan hinta on ollut sen jälkeen pari markkaa heikompi - - -.*” Lokkalainen Aarre Pyhäjärvi (s. 1930) Sompio-lehdessä 3.4.1980. ”*Lokan kalat eivät ole sen saastuneempia kuin muidenkaan vesien.*” Insinööri Leena Hiisivirta, Lääkintöhallitus. Helsingin Sanomat 14.3.1980.

”*Ympäristösuojelun laitoksella tutkitut 52 biusnäytettä osoittivat, että Lokan alueen kalaa syöneiden ihmisten hiusten elohopeapitoisuus oli keskimäärin 7,2 ppm. Kemijärven alueen kalaa syöneillä 5,3 ppm ja muiden Pohjois-Suomen järvien kalaa syöneillä 1,0 ppm. Nämä havainnot vahvistavat käsitystä, että allastus on todella nostanut Lokan ja sen alapuolisten vesien kalojen elohopeapitoisuutta amerikkalaisen mallin mukaisesti.*” Professori Pekka Nuorteva, Helsingin yliopiston ympäristönsuojelun laitos. Helsingin Sanomat 4.4.1980.

833 Vuosien 1974–2010 Lapin maakuntaliiton / Lapin liiton edunvalvoja Jaakko Ylitalo väitti mieliteenään Lapin Kansassa (5.10.2017) Lokan elohopeautisoinnin tarkoituksena olleen kiirehtiä ympäristöministeriön perustamista. Ns. elohopeasodan aikana luontoaktivisti Pentti Linkola moitti Pekka Nuortevaa ”paniikkibiologiaksi”.

834 Saaristo 2000.

835 Tuominen 2013, 104 ja 107–108. Kariniemen osallistumisesta yhteiskunnalliseen luontokeskusteluun ks. mm. Tuominen 2013, 142–146. Kariniemi hoiti opettajan sijaisuuksia yli 30 vuoden ajan eri puolilla Lappia. Hän haki myös Lokan kouluun sijaisopettajaksi vuonna 1957, mutta ei tullut valituksi. Sodankylä. Lokan koulu. Ca:1. Johtokunnan ptk. 1957. Pohjois-Suomen kirjailijoista ks. Pohjois-Suomen kirjallisuushistoria 2010. Kariniemestä ko. teoksessa Riitta Kontion artikkeli, ss. 133–138. Salo & Hautala-Hirvioja 2013, 25–33. Pohjoinen huuto on kokoelmassa Anna minulle atomipommi. Reino Rinne 1970, 18; Pentti H. ja Anja Tikkanen 1972 ja 1983. Tikkasten teosten paikallisia kertojia olivat Antti Lokka, Kalle Peura, Sulo Alakorva, Eemeli Helenius, Ale Lokka ja Oula Aikio.

Ks. Rinne 1970, 18; Uusi Suomi 5.5.1981; Näköpiiri 1/1981. Rinteen vesivoimarakentamisen kriittisyys ei koskenut kuitenkaan koko hänen kirjallista uraansa. Asiasta Hoffman 1993, 111. Koiviston hallitus käsitteli Porttipahdan säännöstelyaltaan täyttämisluvan syksyllä 1970.

Sompiossa syntynyt Lauri Hihnaavaara (s. 1935, k. 2020) on kirjailijan vapaudella kuvannut kertomuskoelmassaan Vesittäjät (2006) mm. Kemijoki Oy:n nimissä maita Sompiossa ostaneen Aapo Karppisen menettelytapoja. Järvikoski puolestaan toteaa haastatteluihin perustuen maakauppoja tehtäessä noudatettua perinteisiä koski- ja maakauppoihin kuuluvia menetelmiä, joissa ainakin joskus alkoholi oli kuvassa mukana. Autti (2013) on väitöskirjassaan esittänyt Kemijokivarren haastatteluaineistojen perusteella samansuuntaista tulkintaa. Kirjailija Hihnaavaaran kuvauksessa korostuu Karppisen tilakohtainen sala-peräinen kauppohenkilöiden tekeminen. Kaikissa taloissa ei voitu väkellä pehmittää alkoholilla. Silloin käytettiin ”lestadiolaisia seuroja” hengen nostattamisen. Omassa haastatteluaineistossani (Kauhanen 2014a; 2020) ei ole alkoholin käytöstä tilakaupoissa suoraa asianosaisen todistusta, mutta asiasta on kirjallisuudessa ja haastatteluissa paljon välikätistä evidenssiä. Allastilojen kauppakirjat tehtiin yleensä Rovaniemellä.

Alariestosta laajemmin Kilpimaa 2017; Hautala-Hirvioja & Kuusikko & Ylimartimo toim. 2008; SKSA. Vuoden 1988 kopiot Tuula Salmen Rovaniemellä tekemistä haastatteluista; SKSA19880202a_b.

Maaliskuussa 1980 Alariesto luennoi Taideteollisen korkeakoulun koulutuskeskuksen ”Ympäristö, kuva ja estetiikka” -studia generalia -sarjassa (Helsingin Sanomat 5.3.1980). TV-dokumentti ”Allasevakot” 1970. Alariestoa koskevat tiedot julkaisusta Hautala-Hirvioja, Kuusikko ja Ylimartimo (toim.) 2008; Lähteenmäki 1999, 184–197; kirjoittajan vierailut Alariesto-galleriassa Sodankylässä (nykyään Sorjosen säätiön). Lokan partisaanihyökkäyksen alla partisaanit yrittivät siepata postinkantajana toimineen Alarieston, mutta hän onnistui pakenemaan. Erkkilä 2011, kuvaliite. Alarieston aikaisemmista Muurmannin legioonaa -tuomiosta ja vakolupidätyksistä sekä Alarieston taiteen yhteiskuntakriittisyydestä Lähteenmäki 1999, 192 ja 195–197. KA. Digitaaliarkisto. Valtiorikosylioikeus. Akti 27591.

Mm. Kymmenen teesiä Lapista. Jyväskylän Kesä. 1.7.1968. YLE-arkisto 6129-1; radio-ohjelma Lokan allasevakot 1969; TV-dokumentti Allasevakot 1970 ja ”Ja sitten tuli tulva” 1976. Oula Aikion kirjoitusta Suomen Luonnossa (1970) ”Metsähallitus tuhoaa porolaitumet” oli ensimmäisiä avoimena hyökkäyksenä metsätaloutta vastaan. Ks. Rytteri 2006, 154.

Mm. Ripatti & Kähkölä 1970, Siirtomaasuomi; Helsingin Sanomat 29.7.1968; 18.2.1994; Uusi Suomi 30.7.1970. Kesällä 1968 Ripatti esitti arvion, että Lokan porokansalaiset oli jätetty heitteille. ”Heitä on todennäköisesti käsitelty maanomistajina juuri samalla tavalla kuin poroja. Korvauksia maksetaan sen mukaan, miten kova mies kulloinkin on korvauksia vaatinut”, tulkitsi Ripatti allasevakkoja Sodankylän kesäerotuksessa. (Helsingin Sanomat 29.7.1968.) Vrt. 1980-luvun lopulla oululainen kirjailija Joni Skiftesvik (s. 1948 Haukiputaalla) kuvasi novellissaan allasevakkojen lähdön tunnelmia. Ks. Skiftesvik 1989, 196.

836 Mm. Autti 2022, 94–109.

837 Informantti 1 v. 2020; Informantti 3 v. 2020. Lehtolan mukaan vaikenemista on pidetty alistetun kansan toimintatapana, kun on selvää, että sanoista ei ole hyötyä. Ks. Lehtola 2022, 199.

838 Littunen & Lähde 2001, 231. Kirjoittajat viittaavat N. Denzinin teokseen Symbolic Interactionism and Cultural Studies (1992). Elämäntutkimuksessa käytetään käännekohtasta myös käsitettä ydi-

neepisodi. Oleellista allasrakentamiseen liittyvissä yksilökokemuksissa on se, että kollektiivinen vesivoima- ja energiapolitiikka näkyi häkellyttävänä muutoksena yksittäisen ihmisen ja perheen elämässä.

839 Foucault 2005, 183. Ks. Patomäki 2020, 9. Tuottava valta tavoittelee toivottavia asiantiloja. Valta muokkaa myös yksilöitä, toteuttaa itsekontrollia niin ettei kontrollia enää tarvita.

840 Karjalainen 2013, 24.

841 Sulo Alakorva (s.1922) Uudessa Suomessa 31.10.1979; Informantti 2 v. 2020.

842 Sompiossa oli 1900-luvun alkupuolelta vastarinnan perinnettä, mutta esimerkiksi tukki- ja uitto-työläisten lakoissa paikkakuntalaisten osuus oli pieni. Sompion järjestysvaltaa tehostettiin 1920-luvulla. Korvasen tilapäinen rajavartiosto aloitti vuonna 1924. Ks. Kauhanen 2014a, 64; Puuronen 1998, 39–40. Vuoden 1929 lakosta: Helsingin Sanomat 31.5.1929; Iltalehti 27.7.1929; Kaleva 4.6.1929; Kai-ku 27.7.1929; Perä-Pohja 27.7.1929; Pohjolan Työmies 1.6.1929; Pohjan Voima 23.1.1929, 29.5.1929, 14.6.1929 ja 5.10.1929; Rovaniemi 25.7.1929; Uusi Aura 2.6.1929. Sompion lakoissa metsätyöläisten vastapuolena oli Kemi Oy. Yhtiö mursi vuoden 1929 lakkorintaman. Sompioalaisista Niilo Hirvasvuopio kuului lakkokomiteaan. Hänet pidätettiin kesällä 1929. Rajamme Vartijat 1.12.1969. Saamelaisten asevelvollisuudesta (vapautus 1922–1931) ks. Lehtola 2012, 163. Uskonnollisuudesta mm. Sompio 22.3.2017.

843 KA/Oulu. Lapin tuomiokunta. CaII:24–Ca:26.

844 Viikkosanomat 10/1959. Tuulikki Määtän artikkeli. Sodankylän edellisestä valtiopäiväedustajasta oli ennättänyt kulua parisataa vuotta; Kansan Arkisto. SKDL/SKP:n Lapin piirin edustajakokousten/työvaliokuntien pöytäkirja-aineistot 1955–1980. Informaatikko 1 ja 2 v. 2020; myös Kauhanen 2014a. 1950-luvulla kunnallisneuvos Ville Nivanto (ent. Forsström, s. 1896, k. 1967) edusti A. Paarmanin kansa Sodankylän poliittista kärkeä. Nivanto oli kunnanhallituksen puheenjohtaja vuosina 1952–1960, ja hänellä oli useita luottamustehtäviä Metsäliitossa, Keskusmetsäseura Tapiossa, Maa- ja metsätaloustuotajain Keskusliitossa ja lisäksi hän oli muun muassa Sodankylän Metsänhoitoyhdistyksen puheenjohtaja. Allasrakentamisessa Nivanto toimi muun muassa porovahinkojen arvioinnissa. Ylioppilaaksi tulonsa jälkeen (v. 1916) Nivanto suuntasi sotilaaksi ja palveli armeijassa kymmenen vuotta. Hän erosi sittemmin armeijasta ja opiskeli oikeustieteitä siirtyen vuonna 1929 Inarin nimismieheksi. Vuonna 1941 hänestä tuli Lapin lääninhallituksen esittelijä. Vuonna 1946 Nivanto erosi lääninhallituksen tehtävästä ja palasi maanviljelijäksi Sodankylään. Ks. Helsingin Sanomat 29.1.1960 ja 10.1.1966; Maaseudun Tulevaisuus 9.3.1963, 8.1.1966 ja 22.7.1967; Uusi Suomi 10.1.1966. Allasalueen poliitikoista myös Pokka 1994, 226

845 Kansan Uutiset 22.12.1959. Punaisen jääkärin ja sanomalehtimies J. Kempvaisen (s. 1883, k. 1963) henkilökuvasta mm. Kauhanen 2014b. Juho ja Emma Kempvaisen Sorsian tila sijaitsi Korvasen kylässä Luiron jokitörmällä. Ks. Järvikoski 1979, 90. Kempvaisen viitannee DI Laurilaan.

846 Leskelä 1958, 24 ja 97; Leskelä 1962, 155–156; Helsingin Sanomat 4.2.1958; ELKA. Imatran Voima Oy. 776. # 1079; Kauhanen 2014b; Järvikoski 1979, 154–155. Allasväen muutosta ja Vuotoon sopeutumisesta myös Väyrynen 2010, 80–91.

847 Lapin Kansa 14.7.1959. Viikkosanomat 30/1959. Tuulikki Määtän artikkeli. Kyseinen A. Paarmanin puhe ei ole hänen arkistossaan Sodankylän kunnanarkistossa. Arkistossa on yksi Sompio-juhlassa pidetty juhlapuhe, mutta se (päiväämätön) on kaiketi vuoden 1980 puhe. Suomen Kuvalehti 45/1959: Eila Jokela, Sompion-Lappi on tuomittu hukkumaan; SodankKArk. Korvasen kansakoulun johtokunnan ptk. 9.9.1959, § 4. Korvasen jäähyväisjuhlan yleisömääräksi lehdistössä arvioitiin jopa tuhat henkilöä. Arvio on liian suuri.

Korvasen jäähyväisjuhlan juhlahjumanpalveluksessa alttaripalveluksen suoritti rovasti A. E. Auno, ja tilaisuudessa saarnasi Sodankylän kirkkoherra Jaakko Kurkela. Päiväjuhlassa Korvasen opettaja, kapteeni evp. Paavo Tapaninen (s. 1898 Hämeenlinna) muisteli sompiolaisia sankarivainajia. Juhlassa kunniavierana oli eversti Ahti Paulaharju, Sompion perinteen tallentajan ja julkaisijan Samuli Paulaharjun poika. Sodankylän keskeisin kunnallispoliitikko, kansanedustaja Akseli Paarman tunnusti, että tekojärvien takia menetetään arvoja, joita ei voida korvata rahalla. Paarmanin ydinviesti oli kuitenkin pitkin matkaa ra-

kentämisen puolustaminen: *”Me olemme luoneet toiveemme atomikauteen, toivoneet, että atomivoima ennäittäisi väliin, niin ettei vesivoimaa enää tarvittaisi. Tämä toive ei ole toteutunut. Maastamme on siirtynyt parasta työvoimaa vieraisiin maihin 60 000 henkeä. Jotakin on täytynyt tehdä työtilaisuuksien luomiseksi. Hankkimalla sähkövoimaa lisää me luomme uusia työtilaisuuksia ja luomme uusia elinmahdollisuuksia. Sompion kohtaloksi on tullut auttaa tätä asiaa eteenpäin. Sompion ballussa on käyttämätöntä rikkautta, jota koko kansa tarvitsee. Sen vuoksi Sompion ihmiset joutuvat lähtemään ja Sompio hukutetaan.”*

Paarman vakuuttui jo jälleenrakennuskaudella Sodankylän elinkeinorakenteen monipuolistamisen välttämättömyydestä – kaikki eivät voineet olla maanviljelijöitä sen enempää kuin poromiehiä, metsätyömiehiä tai virkakuntaa. Allasevakkojen haastatteluista välittyy myös se käsitys, että he eivät kokeneet Paarmania ”edusmieheksen”. Ks. myös Viikkosanomat 10/1959. Tuulikki Määtän artikkelit. Ks. mm. Reijo Lehtosalon Sodankylän kotiseutujulkaisu III. 2009, 9; mm. Informantti 1 v. 2020; kirjoittajan muut keskustelut allasevakkojen kanssa 2014 ja 2015. Allasevakoista muun muassa Niila Palonojan (sai asutustilan Vuotsosta) mukaan Lokan tekoaltaan rakentamisesta ei ole annettu oikeaa kuvaa. Altaista on ollut myös hyötyä. Ks. N. Palonojasta ja A. Pyhäjärvestä Pokka 1994, 219–220 ja 240.

848 Turunen 2004, 155–156; ks. myös Kauhanen 2014a, 285–286.

849 SodankKArk. Ca:2. Korvasen kansakoulun johtokunnan ptk. 9.9.1959, § 4. Kokouksen pj. oli Sulo Alakorva ja jäsenet Hilja Raasakka, Aito Korva ja Paavo Tapaninen.

850 Katri Alakorva (s.1921) 18.7.2013; Kauhanen 2014a.

851 TV-dokumentti Hukutethin kyliäkin.

852 Luostarinen 1985, 142–143.

853 Winter 2010, 4.

854 Informantti 6 v. 2020.

855 Leskelä 1958, 24.

856 Eeva Huovinen (s. 1905, o.s. Pokka, ent. Äärelä) Vuotsossa. TV-dokumentti Allasevakot 19.4.1970.

857 Informantti 3 v. 2020.

858 Ilta-Sanomats 26.10.1977.

859 Esitin aikaisemmassa tutkimuksessani (2014a) allasevakkojen kokemuksia. Tässä luvussa annan mikrohistorialliselle tasolle, yksilötason allaskokemuksille tilaa, mutta käytän aikaisemman julkaisuni kokemushistoriallista sisältöä lähinnä yhteenveroaineistona, vaikka osittain aineistot menevät limittäin.

860 Sompio 22.3.1979.

861 Sompio 22.3.1979; Mutenian talojen purkamisesta Helsingin Sanomats 2.10.1967.

862 TV-dokumentti ”Hukutettu maa” 1990; Lapin Kansats 6.7.1997.

863 Autti 2013 ja 2015.

864 Informantti 3 v. 2020; Informantti 1 v. 2020; Informantti 2 v. 2020; Kauhanen 2014a.

865 Miettunen 2008, 18; Kalela 2000; Yle 3.2.1964.

866 Tutkimuksista Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen ptk. 1957–1960; allastutkimuksia varten perustettiin erityinen toimikunta 13.12.1957 kokouksessa (§ 4). Jäkälätutkimuksesta mm. Ahti 1960; Tikkanen-Tikkanen 1972, 111; Suomen tieteen historia 3. Kemijoen patoaltaiden tutkimuskomiteasta myös Lapin Kansats 14.8.1959; Tornionjoen valuma-alueen tekojärvistä ELKA. Imatran Voima Oy. 766. Tutkimukselliseen perusasetelmaan nähden on varsin jännitteinen pitkäaikainen Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen puheenjohtajan professori Niilo Söyringin määrittely luonnonsuojelusta. *”Minusta*

luonnonsuojelu on ennen kaikkea humaninen. - - . Eihän luonnonsuojelun tarkoituksena ole vaikeuttaa elinkeinoja vaan etsiä sovittelua, jonka avulla elinkeino voisi jatkaa niin että sopusointu säilyy luonnon kanssa.” Ks. Suomen Luonto 1/1978, 5. Muusta tutkimuksesta mm. Leskelä 1958; Söyrinki 1962; Järvikoski 1973 ja 1979.

867 Kansatieteen tutkimusotteen muotoutumisesta ks. Snellman 2012, 438–442. Kansatieteilijöistä alueella liikkui muun muassa Ilmari Talve vuonna 1957. Ilmari Talve oli suorittanut kansatieteen maisteriopinnon ennen sotaa Virossa. Esko Aaltonen kutsui hänet Tukholmasta assistenttikseen Turkuun 1950-luvun lopulla. Osmo Vuoristo kuvasi alueen kulttuurikohteita ja ihmisiä vuonna 1959. 1950-luvun kansatiede ei ollut niinkään kiinnostunut ihmisestä yksilönä kuin aineellisesta perinnöstä. Sompio-filmit antavat herkän dokumentaation alueen niitty- ja kalastuskulttuuriin.

868 Cd-kooste/ Sodankylän murre. Suomen kielen nauhoitearkisto. 1068:1, 5269:1, 5270:1, 5270:2, 5271:1, 5272:1, 9056:1, 9056:2, 9057:1, 9058:1, 9058:2, 9059:1, 9060:1, 9061:1, 9062:1, 9063:1, 9063:2, 9064:1, 9065:1, 9065:2, 9066:1, 9066:2, 9067:1, 9068:1, 9069:1, 9070:1, 17366:1 ja 17367:1.

869 Järvikoski & Knuutti 1971; Järvikoski 1973; Asp & Järvikoski 1974; Helsingin Sanomat 1.4.1971; Maaseudun Tulevaisuus 26.4.1971; vrt. Leskelä 1958.

870 TV-dokumentti ”Kaukaa poissa” 1975. Vrt. mm. Olen saamelainen -dokumentti 2020.

871 Sompio-seuran perustamiskokouksen ptk.; Sompio-seuran 22.5.1971 ja 23.4.1972 hyväksytyt vuosikertomukset; vuoden 1975 vuosikertomus; vuosikokouksen ptk. 12.4.1975. Sompio-seuralla on ollut jäsenilleen terapeuttista, sosiaalista ja toiminnallista merkitystä. Tarpeesta kertoo jo seuran puolen vuosisadan mittainen historia. Informantti 3 v. 2020: *”Mielestäni Sompio-seuralaisten, erityisesti vapaamuotoisissa tapaamisissa, tehtiin surutyötä. Tätä kutsuttaisiin kai nykyisin vertaistueksi. Sompio-seuraan liittyi useita entisiä Sompion asukkaita. Tarkoituksiksi tuli vaalia sompiolaista perinnettä ja siirtää muistitietoutta seuraaville sukupolville. Tärkeänä tehtävänä, joskin verbotusti, oli tukea toisia ja lieventää altaantulon aiheuttamaa alakuloa ja ikävää.”*

872 Pian toimintansa käynnistettyä seura elvytti Lokan rakentamisen keskeyttämien kiiskismarkkinoiden vuosisataisen perinteen. Seura on järjestänyt kotiseutuaiheisia Sompio- ja Luiropäivä, tutustumisretket entiselle Sompion alueelle ja tukenut Sompioon liittyvää julkaisu- ja tutkimustoimintaa. Seura on esimerkiksi pystyttänyt hävitettyihin kyliin muistomerkit ja luonut edellytyksiä kotiseuturetkeilylle. Korvasen muistomerkki vanhan tuulimyllyn paikalle oli allaskylien ensimmäinen. Vuonna 1989 muistolaatan saivat Riesto ja Kurujärvi ja Mutenia vuonna 1997. Ks. Sompio-seuran ylimääräisen kokouksen ptk. 31.7.1971, § 12; Sompio-seuran vuosikertomukset 1971–1979; <https://sompioseura.net>. Luettu 12.2.2021; Helsingin Sanomat 25.9.1972; Sompio 2.9.2017. Rinnalle on sittemmin tullut myös sukuseuroja. Aiheesta myös TV-dokumentti ”Hukutettu maa 1990; Lapin Kansa 6.7.1997.

873 Kuukkeli oli aikanaan alueen suurin tila. Tilalta riitti myyntiin voita, poronlihaa ja -taljoja Rovaniemelle, Tornioon ja Ruijaan. Päärakennus on rakennettu vuonna 1906. Se siirrettiin museoalueelle 1960-luvulla Rieston kylästä nykyisen Lokan tekojärven alueelta. Museoalueella on myös Riestosta siirretty Erkkilän talon poskiaitta. Muuta esineistöä on niin ikään paljon Riestosta. Saamelaista kulttuuria edustaa yksitupainen lapintalo, Juhani Hetan lapintalo Kurujärveltä. Rakennus on institutionalisoitua säännöstelyvaikutusten historiaa. Vesivoimarakentaminen vauhditti kotiseutumuseoiden perustamista Oulu- ja Kemijoen vesistöissä 1950- ja 1960-luvuilla. Väistyvän talonpoikaiskulttuurin tallentamisesta ja esillä pidosta tuli oleellinen osa paikallista identiteettiä.

874 Juhlan puuhamiehiä olivat allasevakot Kauko Äärelä, Mauri Kustula, Erkki Äärelä ja Jorma Ukkola. Seppälä 1976, 184–185; Mauri ja Orvokki Kustulan haastattelu 16.7.2013.

875 Informantti 4 v. 2020.

876 Leskelä 1958; Leskelä 1962.

877 Autti 2022.

878 Tutkimuskeskustelusta perhehistoriallisessa kontekstissa mm. Isoaho–Nousiainen 2022, 55. Muis-tojen paikoista Peltonen 2003, 19.

879 Kukkola on käsitellyt kokemuksen metatiedettä eli sitä, miten kokemuksen tutkimus ylipäänsä lisää tietoaamme siitä, mistä kokemuksessa on kysymys. Ks. Kukkola 2018, 41–63.

880 Ukkonen 2000, 93. Ongelmakeskeisten haastattelujen avulla tutkija voi punnita omia tulkintojaan ja keskustella niistä informanttiansa kanssa. Näin haastatteluista tulee enemmän lähdekriittisiä keskusteluja kuin ihmisten oman historian tavoittamista tai tuottamista. Ks. Ukkonen 2000, 102–103.

881 Autti 2013 ja 2022.

882 Mm. Kivimäki 2013; Kivimäki 2018; Kivimäki & Hytönen 2015; Kavén 2010; kansainvälisestä tut-kimuksesta mm. Winter 2010, 3–31; Zerubavei 2010, 32–44; Peltonen 2020.

883 Peltonen 2020, 10; vrt. Lokan partisaani-iskuista vaieneminen. Lokan ja Sompion Yliluiron ja Uulalan talojen partisaani-iskuista mm. Martikainen 2001, 2004; Magga 2010; Erkkiä 2011, Kauhanen 2014a; Pulkkinen 2021.

884 Autti ja Lehtola toim. 2019.

885 Vrt. mm. Urpo Alakorva (s. 1947) on yksi Lokan allasevakoista. Hän on kertoja vuonna 2014 jul-kaistussa videossa ”Joka muistaa vähän enempi.” Hän ei voimallisesti manifestoi tietoisuutta toisenlaisesta Sompiosta, mutta esittää hiljaisen protestin ja viittaa nykyisen näköhavainnon taittovirheeseen, aikaan ennen altaita.

886 Jackson 2014: *”I hypothesize that resistance — like intolerance, to which it’s related — is not in the first instance a principle or creed or program, or even necessarily a fully formed idea. Rather, resistance is more in the character of an autonomic affective event, a somato-sensory occasion accompanied by at least minimal acknowledgement (perception) of the event. In the political sphere, resistance is not an action, necessarily, but the acknowledgement of a strong negative feeling — which feeling and/or acknowledgement may, but needn’t be, acted on.”* Jackson, ”Notes on Resistance” 2014.

<https://noelbjackson.wordpress.com/tag/resistance>. Luettu 20.4.2020. Ks. Autti ja Lehtola 2019, 7–26.

887 Toivo Jaakkola (s. 1941 Pelkosenniellä, k. 1995) oli kansainvälisen tason tähtitieteilijä. Ks. Helsingin Sanomat 16.6.1995. Jaakkolan tähtitiedetaustaa käytettiin vähätellyn tutkijan esittämään allaskritiikkiin.

888 Aikio 1991, 106–108. Aikion luettelemia säännöstelyn aiheuttamia pysyviä haittoja: entinen elin-keino menetetty, luontaisen elämisen mahdollisuudet menetetty, poronhoitoon kohdistuneet haitat, allas vaarallinen liikkuu, kalastusolosuhteet muuttuneet, kellarit vettyvät, likakaivot vettyvät, kaivoihin joutuu likavettä, kaivot kuivuvat, säännöstely haittaa liikkumista Lairojoen alueella, karjanhoito vähentynyt tai kokonaan loppunut, Sompiojärven kala-aitta menetetty, asuinpaikasta lähtö verrattavissa evakointiin, muutto uuteen asuinpaikkaan taloudellisesti raskas toimenpide, pakkoasuttaminen ennalta määrättyyn paikkaan, entinen työ on mennyt hukkaan, elinkustannukset kohonneet, alueen malmivarat jääneet tutkimatta, metsästysoikeuden järjestelyissä epäselvyyttä, uuden asuinpaikan saanti vaikeaa, metsänriis-ta kadonnut, kun metsiä on hävitetty, hillasuot veden alle, raivaamattoman puuston aiheuttamat haitat, Lokassa jätetty suuria kiviä kylätien reunoille, Lokan koulu lakkautettaneen, työttömyys, muuttoliike, palveluammattien kannattavuus pienenee, pelätään padon sortumista, maiseman pilaantuminen, Lokan pato vuotaa ja Lokan–Vuotson välinen maantieyhteys katkennut. Vuoden 1970 tutkimuksessa haastat-teluita tehtiin yhteensä 61 tilalla (Sodankylä ja Pelkosenniemi). Maisteri Jaakkolan ja tutkimussihteeri Aikion tutkimuksesta Lapin Kansan 7.6.1970 ja 10.6.1970. Tribunalista Lapin Kansan 14.6.1970; Helsingin Sanomat 15.6.1970. Oulun yliopiston Lapin paliskunnan kesäerotuksissa käsiteltiin useana vuonna 1960–1970-lukujen taitteessa Lapin ympäristömuutosten vaikutuksia. Kemijoki Oy ei pitänyt valtioneu-vostolle 30.7.1970 toimittamassaan muistiossa Oulun yliopiston opiskelijoiden allasrakentamisen vai-kutuksista tekemää tutkimusta päteväenä. Kesäerotuksista mm. Maaseudun Tulevaisuus 30.7.1968; Uusi Suomi 19.8.1968, 30.7.1970, 2.8.1970 ja 3.8.1970.

- 889 Antti Lokan henkilötarinasta mm. Pokka 1994, 184–210; Puolesta maan 2001, 397. Lokasta tuli sittemmin Lokan patovahti.
- 890 KA. Väinö Ukkolan kantakortit; TV-dokumentti Pakkolähtö.
- 891 Riihitammela 1999, 51–52. Kantolan eli Ukkolan rippikirjatietoja ks. Sodankylä rippikirja 1859–1881 (IK369-370 4 B 9.Sivu 82 Rovanen, Kantola ; SSHY <http://www.sukuhistoria.fi/sshy/sivut/jasenille/paikat.php?bid=3908&pnum=87> / Viitattu 23.02.2022. Sodankylä rippikirja 1901–1910 (MKO65-83). Sivun 629 Kantola eli Ukkola ; SSHY <http://www.sukuhistoria.fi/sshy/sivut/jasenille/paikat.php?bid=19270&pnum=302> / Viitattu 23.02.2022. Ns. allaskaupoissa Ukkolan tilasta (RN:6) tehtiin vuosina 1958–1962 yhdeksän kauppaa tai sopimusta. ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 221. II/II.
- 892 Väinö Ukkolan ensimmäinen puoliso oli Alli Kaarina Karhula (s. 1927 Lohtajalla, k. 1961 Sodankylässä). Toinen puoliso Lilja Marjatta Häätylä (s. 1938 Sodankylässä). Avioliitoista Väinöllä oli lapset: Ensi Raakel (s. 1949), Helena Maarit (s. 1951), Erkki Tapani (s. 1953), Aki Ensio (s. 1957) ja Maaria Elisabet (s. 1972). KA/Sodankylä. Sodankylän henkikirjat 1955–1970; Riihitammela 1999, 52. Vuonna 1947 V. Ukkola valittiin tullilaisen urheiluseura Solmun (per. 1947) ensimmäiseen hallitukseen. Ks. KA/Oulu. Kittilän kihlakunnan henkikirjoittaja. Ha:7. Yhdistysrekisteristä poistettujen yhdistysten rekisteri-ilmoitukset 1882–1960.
- 893 KA/Hämeenlinna. Vuoden 1959 maataloustiedustelu. Sodankylä; Riihitammela 1999; Kustula 1995, 147–148; Helsingin Sanomat 16.12.1961 ja 17.12.1961; TV 1 -dokumentti 23.12.1977.
- 894 KA. Tie- ja vesirakennushallitus. Fi:364. Kemijoki Oy:n arkisto. Porttipahta. Lupapäätökset.
- 895 Ensi Ukkola (s. 1949) Inhimillisessä tekijässä 2013. Yle Areena.
- 896 Väinö Ukkola Helsingin Sanomissa 26.9.1969.
- 897 Väinö Ukkola Lapin Kansassa 12.8.1970.
- 898 Helsingin Sanomat 26.9.1969.
- 899 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. Laki- ja kiinteistöosaston kirje 23.6.1969.
- 900 Väinö Ukkola U. Kekkosesta Helsingin Sanomissa 25.5.1975.
- 901 Pakkolähtö 23.12.1977. TV 1 -dokumentti; Länsi-Savo 1.9.1970; Maaseudun Tulevaisuus 31.12.1974; Helsingin Sanomat 20.6.1984.
- 902 TV-dokumentti ”Pakkolähtö”.
- 903 TV1-dokumentti Pakkolähtö 23.12.1977; ensiesitys 13.9.1977; Hufvudstadbladet 10.7.1980.
- 904 KA. Valtion vesivoimatoimikunta. Ptk. 16.9.1969, § 2; toteutuksesta mm. poromies Tauno Arelinan ja maanviljelijä Aale Lokan muistelu vuonna 1977.
- 905 Tiedonanto 23.7.2013.
- 906 Helsingin Sanomat 22.8.1970.
- 907 ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 221. PM. 17.10.1969. Ukkolan mukaan Kemijoki Oy sai myymistään tilan puista 60 945 markkaa (Helsingin Sanomat 25.5.1975. Yhtiön oma vuoden 1969 hinta-arvio kantorahoina oli noin 30 000 markkaa.) Säännöstelyaltaan toimitusinsinööri oli Aaro Koivula ja paikallisina uskottuina miehinä olivat maanviljelijät Vieno Erola ja Kalle Rantala. Avustavat insinöörit olivat Simo Muotiala, Mikko Ruokonen, Pauli Kylmänen ja Antti Pohjonen.
- 908 Alaruikka 1977, 49; Helsingin Sanomat 26.9.1969 ja 25.5.1975.
- 909 Helsingin Sanomat 1.6.1975.
- 910 TV 1 -dokumentti Pakkolähtö 1977. 1970-luvulla Risku oli esillä muun muassa Suolijärven asuk-

kaiden ja Pohjolan Voima Oy:n välisissä Jumiskon voimalaitoksen korvauskiistoissa. Ks. Hämeenniemi 1996.

911 Kemijoki Oy:n arkisto. Kansio Porttipahdan tekojärvi ja voimalaitos. Pohjois-Suomen vesioikeuden päätös 31.12.1985. Nro 82/85/I.; ELKA. Kemijoki Oy. 11742. # 221. PM. Tapaus Väinö Ukkola ja hänen tilansa Ukkola RNro 6:2.

912 Kemijoki Oy:n arkisto. Kansio Porttipahdan tekojärvi ja voimalaitos. Vesiylioikeuden päätös 29.12.1989. 233/1989. VY 86/70. Korkein oikeus 20.8.1990. Nro 2172; Väinö Ukkolan kamppailusta Kemijoki Oy:n kanssa myös TV 1 -dokumentti Pakkolähtö 23.12.1977.

913 Väinö Ukkolan hengenheimolainen oli Uljuan altaalla tilallinen Ilmari Koskela (s. 1899). Koskela vastusti altaan tuloa, eikä hän voinut ymmärtää, että joku voi tuhota vuosikymmenien työn. Mäntymäen tilan isäntä oli palkittu raivaaja ja monipuolinen tilansa kehittäjä. Koskelan mukaan: *”Ensinnäkin koko allas on humpuukia. Kansan rahoja on sotkettu siihen vallan kaubeasti ilman mitään syytä. Sitä ruvettiin tekemään Mankilankylän tulvien vuoksi, eikä näitä tulvia joen perkauksen jälkeen ole ollut muuta kuin viime keväänä, joka oli ihan poikkeuksellinen.”* (Helsingin Sanomat 1.2.1970.) Ks. Syrjäpalo 2018, 151–155; Helsingin Sanomat 11.5.1970. 1970-luvun alussa rakennetun 700 hehtaarin Hautaperän altaan voimatomuuden kokemuksista yksilötasolla ks. Keskipohjalainen 30.10.2017.

914 Jorma Rieston haastattelu 24.8.2013. Ks. asiasta myös Kustula 1995, 146–147; TV 1 -dokumentti Pakkolähtö 23.12.1977. Toimittaja Raimo Paakkanen; KA. Väinö Ukkolan kantakortti. Oululaisen kirjailija Joni Skiftesvikin novellin Allasevako esikuva sopii Ukkolan tarinaan. Ks. Skiftesvik 1989 Tuulen poika -novellikokoelma ss. 189–199.

915 Julkisudessa esiintyi syksyllä 1970 väitteitä, että V. Ukkolan perhe olisi muuttanut viisihuoneiseen taloon. Väitteillä ei ollut todellisuuspohjaa. Kemijoki Oy:n mukaan Ukkola sai verrattain hyvät korvaukset. Ks. Uusi Suomi 1.9.1970. Ukkola asui vielä 1990-luvullakin Peurasuvannossa jalasmökissä. Ks. Helsingin Sanomat 31.3.1996. Porttipahdan allasevakoista Vihtori ja Tyyne Kustula pohtivat 1950-luvun lopulla asettumista Peurasuvantoon, mutta uusi asuinpaikka löytyi Ivalojokivarresta läheltä Tolosjoen suuta. Sompio 8.11.2017.

916 Pakkolähtö 13.9.1977. YLE.

917 Saaristo 2000, 62.

V luvun loppuviitteet

918 Vrt. mm. Aikio 2012; Ranta 2019.

919 Björninen 2019.

920 Vrt. Suopajärvi 2001.

921 Vrt. habitus ja kenttä, Bourdieu ja Wacquant 1995, 160–162.

922 Vrt. Massa 1983 ja 1994; Järvikoski 1979.

923 Mm. Aikio 2010; Ranta 2019.

924 Leskelä 1958 ja 1964; Järvikoski 1973, 1975 ja 1979; Asp ja Järvikoski 1974; Luostarinen ja Mäkinen 1980; Luostarinen 1982 ja 1985; ympäristöhistoriasta mm. Massa 1983 ja 1994; 2000-luvun tutkimuksesta mm. Suopajärvi 2001; Karjalainen – Karjalainen 2008; Mustonen – Mustonen –Aikio ja Aikio 2010; Pyhäjärvi, Hakkarainen, Helle, Tuulentie, Autti ja Sarala 2011; Autti 2013.

925 Koskenniemi 1984; Valkonen 2003; Banner 2005; Dörrö 2013/2014; Geisler 2015; Hendlin 2014; Meral 2017; Junka-Aikio 2022; vrt. totuuskomissioista Ahonen 2018. Suomessa saamelaiden ja valtion suhde on ollut pitkään vaikea.

- 926 Mm. Australian aboriginaaleista ja historian syyllisyyskysymyksestä Lindqvist 2005.
- 927 Bourdieu 1977, 164–168, laajemmin (doksa, ortodoksa ja heterodoksa) 159–171; Bourdieu ja Wacquant 1995, 36–38 ja 99; Bourdieu 1991, 164–170; Bourdieu ja Wacquant 1995, 158–160. Vrt. Suopajärvi 2001; Sanaksenaho 2006.
- 928 Lokan ja Porttipahdan merikotkista mm. Etelä-Suomen Sanomat 6.10.2002, Rajamme Vartijat nro 4/2002; Maaseudun Tulevaisuus 2.4.2003 ja 11.10.2004; Lapin Kansa 6.5.2017. Peledsiikaa istutettiin Lokkaan ja Porttipahtaan vuodesta 1972 lähtien. Säännöstelyaltaiden kalastuksesta ks. Mutenia ja Korhonen 1998; Mutenia, Niva ja Keränen 2006; Mutenia, Salonen ja Kotajärvi 1999; Mutenia 2010a ja 2010b; Kauhanen 2014a, 323–330.
- 929 Airaksinen 2015; käsittelee mm. halun politiikkaa.
- 930 Airaksinen ja Heta Gylling 2018.
- 931 Mm. Wegelius 1904; Tanskanen 2000; Kauhanen 2005; Laurén 2006; Enbuske 2010.
- 932 Vrt. Mustonen & Mustonen et 2010; Aikio 2012; Ranta 2019.
- 933 Pohjoismaisen hyvinvointivaltion käsittämisen historiasta ks. Kettunen 2006, 218 ja 237–240. Kettunen käyttää artikkelissaan lähtökohtana M. Foucault ’n ”nykyisen historiaa”.
- 934 Moisio 2012, 72.
- 935 Vrt. Autti 2013 ja 2022; Aikio 2010 ja 2012; Kauhanen 2014a.
- 936 Mm. 1970-luvun dokumentit.
- 937 Ylimaunu 2001.
- 938 Mm. Kalela 2017.
- 939 Vrt. Rannikko 2021.

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki.

Valtion vesivoimatoimikunnan ja vesistöjen säännöstelytoimiston arkisto

Pöytäkirjat. Ca.

Toimintakertomukset. Da.

Kirjeistö. Fa.

Lokan ja Porttipahdan tekojärvien säännöstelyn asiakirjat. Hdd.

Kemijoen vesistön hydrologiset ja meteorologiset tutkimukset. Hid.

Vesivoimaselvityksiä. Hg:2, Hg:4, Hg:12 ja Hg:14 sekä Hdb:19.

Vesituomioistuimen lupapäätökset. Hj.

Lehtileikkeet. Ua.

EK-Valpo I

XXXXV.

Lapin läänin henkikirjat

L: 464 ja 466. Henkikirja 1955.

L: 612. Henkikirja 1958.

Saamelaisasiain neuvottelukunnan / Saamelaisvaltuuskunnan arkisto

Asettamiskirjoja ja jäsenluetteloita 1960–1984, pöytäkirjoja ja toimintakertomuksia

Kirjeenvaihto 1974–1985.

Pöytäkirjat 1971–1985.

Toimintakertomukset 1971–1985.

Suomen Luonnonsuojeluyhdistys

Kirjeenvaihto. Kansiot 11, 12, 13 ja 15.

Johtokunnan pöytäkirjoja 1957- Kansiot 4 ja 5.

Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen arkisto

Hallituksen pöytäkirjat 1957–1967. Kansiot 4 ja 5.

Kirjeenvaihto 1946–1973. Kansiot 11–15.

Tie- ja vesirakennushallituksen arkisto

Vesistöosasto. Kirjeistö Fi:362–364.

Valtion luonnonsuojeluvalvojan arkisto

Da:1–Da:11. Lähteneet kirjeet 1960–1973.

Db:1. Luonnonsuojeluvalvojan toimintakertomukset 1939–1970.

Hf:1. Valtion luonnonsuojeluvalvojan kirjoitukset 1935–1971.

Ua:5–Ua:7. Lehtileikkeet 1955–1966.

Kansallisarkisto, digitaaliarkisto

Henkikirjat > Oulun läänin henkikirjat > Henkikirjat > Henkikirja 1915–1915 (Ou:201).

Kansallisarkisto (KA), Oulun toimipiste.

Kittilän kihlakunnan henkikirjoittaja

Sodankylän henkikirjat 1929–1944 ja 1950–1975.

Yhdistysrekisteristä poistettujen yhdistysten rekisteri-ilmoitukset 1882–1960. Ha:7.

Sodankylä A–V.

Lapin lääninhallitus

Maaherran kertomukset. Hb:6–7.

Lapin Maakuntaliitto

Voimalaitosten rakentamista ja keinojärviä koskevat lehtileikkeet 1957–1971. Ua:6.

Lapin Maatalousseuran ja Peräpohjolan Maanviljelysseuran asutustoiminnan johtaja

Pöytäkirjoja 1958–1966. Ca:2. Kansio 129.

Asutustoimikunta. Aloitteita, esityksiä, muistioita, selostuksia ja yleiskuvauksia Ub:1–Ub:2.

1945–1963.

Muistio Enontekiön kunnan elinkeinoelämän kehittämistä säätelevästä kokouksesta 1958. Uc:13.

Lapin tie- ja vesirakennuspiirin I arkisto

Järvenlaskut ja joenperkaukukset - Lokan ja Porttipahdan tekojärvien rakentaminen ja säännöstely (1964–1972). Fd:6h.

Lapin tuomiokunta

Sodankylän käräjäkunta. Varsinaisasiain pöytäkirjat 1948–1949. CIIa:24–CIIa:26.

Lapin vesipiirin II arkisto

Lehtileikekokoelma. Jc:1 1945–1971; Jc:4 1972–1979.

Metsähallitus

Kitisen hoitoalueen II arkisto.

Karttoja Porttipahtaan altaasta. Iab:6a–6d. Metsätaloukarta, Porttipahta 1964–1965. Iab:7.

Sompion hoitolohto. Taloukarta 1953–1958. Iab:8.

Luiron hoitoalueen II arkisto

Porttipahdan allasalueen puutavaran hankinta-asiakirjoja 1954–1959. Heb:2.

Tekoaltaiden ja paliskuntien asiakirjat 1955–1973. Hgd:2.

Tiesuunnitelmia 1918–1966. Hdb:1.

Aluemetsänhoitajalle saapuneet kirjeet. E1a:12. 1954–1955.

Paliskuntain yhdistys

Paliskuntain yhdistyksen edustajakokousten, hallituksen ja työvaliokunnan kokousten pöytäkirjat Ca:2–Ca:3; hallituksen pöytäkirjat Ca:4 ja Ca:5.

Sompion allasalueen kokous Korvasen kylän kansakoululla 31.1.1958. Cb:1.

Paliskuntien poroluettelot Ba:4–Ba:6.

Paliskuntien toimintakertomuksia. Eb:1–Eb:3.

Porotilastot. Dc:1.

Sattasniemen paliskunta

Hallituksen pöytäkirjat 1968–1977. Ca:6.
Paliskuntakokouksen pöytäkirjat 1899–1901 ja 1904–1909. Ca:1.
Paliskuntakokouksen pöytäkirjat 1947–1986. Ca:5–Ca:7.
Poroluku- ja päivätyökirja 1958–1965. Gb:31–Gb:33.

Sodankylän nimismiespiiri

Ilmoitusasiain pöytäkirjat 1948–1952. Avb:7.
Elinkeinoilmoitukset. JIa:1–JIa:3.
Evakuointiin liittyvät asiakirjat. JII:1.
Julkisen kaupanvahvistajan kauppakirjat. EVIIIa:15–16 ja EVIIIb:16–18.
Julkisen kaupanvahvistajan päiväkirja 1959–1966. AVII:4.
Poliisikuulustelupöytäkirjat 1947–1949. CIIIIa:3.
Rikostilastot. BIII:3 ja BIII:5.
Rikostutkintapöytäkirjat. CIII:6–7.
Tavarakirjat takavarikoiduista. AVIII:1.

Tornion lohenpyyntikunnan arkisto

Tornion lohenpyyntikunnan kokouspöytäkirjat 1958–1966. Ca:2.

Tornionlaakson kuntain toimikunnan arkisto

Toimikunnan pöytäkirjat. Cb.
Kirjetoistheet. Da.
Vuosikertomukset. Db.
Sanomalehtileikkeet. Ua.

Kansallisarkisto (KA), Hämeenlinnan toimipiste.

Maataloushallitus I

Maataloustiedustelu 1950. Ha:2262. Ha:2850.
Yleinen maatalouslaskenta 1959. Ha:3734–Ha:3736.
Yleinen maatalouslaskenta 1969. Ha: 4330–Ha:4331.

Ulkoasiainministeriön arkisto (UMA), Helsinki.

Porojen laidunalueet ja koltrakysymys. 169/4057 – 66.
Poronhoito, Suomi. Jäkäläalueiden vuokraaminen SNTL:n alueelta. 40/3971-72.

Ympäristöministeriön arkisto (YMA), Helsinki.

Luonnonsuojeluvalvoja Reino Kalliolan kirjeistö. Lähteneet kirjeet. Kansiot vuosilta 1965–1970.

Suomen elinkeinoelämän keskusarkisto (ELKA), Mikkeli.

766 Imatran Voima Oy:n arkisto

Historiaa koskevat asiakirjat

805 Lehtikatsaukset 1960–1963.

Tiedotustoimisto: IVO:a ja yleistä voimapolitiikkaa koskeva aineisto, Oulujoki Osakeyhtiö, Kemijoki OY, Kuusamon kysymys, Pohjolan Voima Oy, muut voimayhtiöt ja laitoshankkeet, Kalotin voimalaitoshanke.

1041 Matkakertomukset.

Pohjoismaisen Vesivoimakomitean raportti koskien Suomen, Norjan ja Ruotsin välisen yhteistyön laajentamista Pohjoiskalotin vesivoimavarojen hyväksikäyttämiseksi 1958, Ruotsi 1955.

749 Voimalaitoksia koskevat asiakirjat 1962–1980.

Lokka–Porttipahta-jäätutkimus sekä muita jäähavaintoja.

Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat

726 Tornionjoen porrastussuunnitelmia koskevat asiakirjat 1958.

728 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1958–1960.

729 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1958–1961.

730 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1959–1960.

731 Tornionjoen rakennussuunnitelma 1959.

732 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1960.

733 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1960.

734 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1960–1962.

735 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1957–1962.

736 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1959.

737 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1961.

939 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1941–1943.

”Vattenkraft i Muonio och Torne älvar, fotografier tagna vid undersökningarna” -sidos,

”Vattenkraft för Kolari Jaapakoskiverket” -sidos.

943 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1960–1962.

Tornion- ja Muonionjoki: jakokuntien osakasluettelot, koskikauppoja koskevia sanomalehtileikkeitä.

944 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1956–1959.

Muonion- ja Tornionjoki, maarekisteriotteet: Ylitornio, Karunki, Kolari.

951 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1957–1962.

Tornio - Kalixjoki-suunnitelmat: Torne - Kalix maj 1961, Nordiska vattenkraftkommitténs juridiska subkommitté, muistiot yhteisistä neuvotteluista, Ruotsiin lähetetyt muistiot, Tornionjoki -omat muistiot, Tornion- ja Kainuunjokien rakennussuunnitelmat, Tornionjoen vesivoimien eri rakentamisvaihtoehtojen vertailua 7.4.-61 liitteinen, Torne - Kalixplanen redogörelse för utredningsläget juni 1961, sekalaisia kirjoituksia ja lehtileikkeitä Tornionjoen rakentamissuunnittelusta.

952 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1958–1962.

Tornionjoki, kirjeenvaihtoa: Kungl. Vattenfallsstyrelsen, kotimaa.

953 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1958–1961.

Tornionjoki: Torne - Kalixprojektet, Kungl. Vattenfallsstyrelsenin muistiot ja muut asiakirjat.

954 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1958–1961.

Tornionjoki: Pohjoismaisen vesivoimakomitean raportit, pöytäkirjat, intern korrespondens.

955 Tornionjoen vesivoimaa koskevat maarekisteriotteet 1958–1960.

Tornionjoki: Muonion, Kolarin, Ylitornion, Alatornion, Karungin ja Enontekiön otteet.

956 Tornionjoen vesivoimaa koskevat maarekisteriotteet 1956–1960.

Tornionjoki: Muonio, Pello, Kolari.

957 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1959–1961.

Tornionjoki, selvittelyä suunnittelutyön eri vaiheista, Vattenfallsstyrelsen: tutkimustoivomuksia, Kaarnetkoski - Kangoskoski -vertailu, Torne - Kalix -uicon säännöstely, säännöstelyaltaat,

Aareankosken suunnittelu, Könkämäeno ja Lätäseno - suoritetut hydrologiset tutkimukset, Käsivarsi-geodeettinen runko, yhteenvedo tutkimustilanteesta ja alustavia geologisia havaintoja, muistio Tornionjoelle suoritetusta matkasta ja sen perusteella laaditusta hydrologisesta tutkimussuunnitelmasta, vesivoimien eri rakentamisvaihtoehtojen vertailuja liitteineen, Tornion- ja Kalixjoen voimansiirtosuunnitelma, ruotsalaisten taulukoita ja karttoja.

958 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1957–1960.

Tornionjoki: kirjeenvaihtoa, Kungl. Vattenfallsstyrelsen.

959 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1956–1961.

Tornionjoki: kirjeenvaihtoa, Kungl. Vattenfallsstyrelsen.

1084 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1915–1945.

Tornionjoen kotitilat, vesivoima, selonteot.

1095 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1960–1961.

Nordiska vattenkraftkommitténs subkommittés sammanträdes protokoll, interna promemorior, utgående skrivelser, inkommande skrivelser, basmaterial, diverse.

1307 Tornionjoen vesivoimaa koskevat asiakirjat 1961.

Liite 8 Pohjoismaisen vesivoimakomitean mietintöön, juridisen alakomitean mietintö.

Vesistöjen säännöstelyä koskevat asiakirjat

1079 Vesistöjen säännöstelysuunnitelmat 1955–1968

Lokan ja Porttipahdan tekojärvien säännöstelysuunnitelma - lausunto 1963.

1309 Lokan ja Porttipahdan tekojärvien mallikokeet 1962.

11742 Kemijoki Oy:n arkisto

Johtajiston pöytäkirjat

72 Johtajiston pöytäkirjat 1961–1968.

73 Johtajiston pöytäkirjat 1969–1972.

Pöytäkirjojen sisällysluettelot

152 Yhtiökokous, hallintoneuvosto, johtokunta ja hallitus 1954–1994.

Toimitusjohtajien kirjeenvaihto

243 Veikko Axelsonin kirjeenvaihto 1961–1974.

244 Veikko Axelsonin kirjeenvaihto 1975–1977.

245 Teuvo Hiltusen kirjeenvaihto 1976–1988.

246 Teuvo Hiltusen kirjeenvaihto 1976–1988.

247 Pertti Kivisen kirjeenvaihto 1986–1994.

Muu kirjeenvaihto

250–256 Hallintoelimiä koskeva kirjeenvaihto 1954–1981.

Lähetetyt kirjeet

217–224 Lähetetyt kirjeet 1954–1973.

Saapuneet kirjeet

232 Saapuneet kirjeet 1954–1973.

Hakemistot

Pöytäkirjojen hakemistokortisto 1954–2002.

Lehtileikkeet

272 Lehtileikkeet 1959–1982.

273 Lehtileikkeet 1972–1973.

274 Lehtileikkeet 1974–1975.

275 Lehtileikkeet 1975–1976.

Muistioita ja selvityksiä

350 Allasalueiden raivausta koskevien selvitystöiden tulokset 1964–1965.

Sisältää havaintoja Kanadan, Luulajanjoen ja Ylä-Tuloman matkoilla tehdyistä havainnoista.

432 Selvitys Kemijoki Oy:n yrityskuvaan vaikuttavista tekijöistä 1981.

Videot

745 Lokan ja Porttipahdan kaksi vuosikymmentä 1988. Työryhmä Pentti Lahdenperä, Juha Viherkoski, Olli Nenonen, Sakari Simojoki, Kari Pirilä, Juha Linna ja Heikki Hakola. Image Audiovisual Ky. Kari Pirilä Ky. Kemijoki Oy.

763. Kari Ruudun dokumentti Muteniasta.

Valokuvia

5878 Porttipahta.

580 Vuotoksen kanava.

674 Lokan allasalueen veden alle jääneiden kylien ja talojen kuvia.

Digitaaliset aineistot

764 Lokan allasalueella veden alle jääneiden kylien ja talojen kuvia.

Sisällön mukaan järjestetyt

375 Kemijoen kannalta kiinnostavat lait, asetukset ja esitykset 1961–1969.

336 Kertomukset Kemijoki Oy:n toiminnasta 1954–1963.

337 Kertomukset Kemijoki Oy:n toiminnasta 1973–1980.

Stora Enso Oyj

Kemijärven tehtaat. Lapin teollisuustoimikunta. Osamietinnöt 1–2. Digikopio.

Kansan Arkisto, Helsinki.

SKDL Lapin piirijärjestön pöytäkirjoja (edustajakokousten, piiritoimikunnan, työvaliokunnan)

Ca, Cb, Cc ja Cd 1945–1983.

SKP Lapin piiri. Pöytäkirjoja. Ca 1958–1967.

Keskustan ja maaseudun arkisto, Helsinki.

Lapin piiri: Pöytäkirjat 1957–1962 ja kirjeenvaihto 1957–1962.

Sodankylän kunnanarkisto (SodankKark), Sodankylä.

Kvalt ja khall

Henkikirja 1960, 1965 ja 1970.

Kunnanvaltuuston pöytäkirjoja. Ca:1–Ca:10.

Kunnanhallituksen pöytäkirjoja. Cb.

Kunnalliskertomukset. Df:1.

Maansaantihakemukset 1959–1967. Hn.
Tutkimuksia 1972–1986. Mb:1.
Pöytäkirjojen päätöshakemisto. Cc:1. 1950–1968.
Kirjeistö: Eb13b:1–2; Eb1f2:1; Eb1f3:1.

Asutuslautakunta

Allasaluelain mukaiset maansaantihakemukset 1964. Bc1:3.
Asutustilarekisteri. Bc3:1.
Pöytäkirjat. Ca:4. 1959–1966.
Hallintasopimuspöytäkirjat. Cb:1. 1961–1970.
Yksityiset kirjeet 1949–1970. Eh:1.

Henkikirjat v. 1950, 1955, 1960, 1965 ja 1970.

Kansakoululautakunta

Pöytäkirjat Ca:2.
Korvasen kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat. Ca:1–2. 1950–1966.
Lokan kansakoulun/peruskoulun johtokunnan pöytäkirjoja ja kirjeistöä. Ca:1. 1957–1972, Da ja Ec.
Madetkosken eli Yli-Kitisen kansakoulun johtokunnan pöytäkirjat. Ca:2.

Rakennuslautakunta

Pöytäkirjoja Ca:2–Ca:6 ja pöytäkirjat 1971–1979.

Työasiainlautakunta.

Pöytäkirjoja. Ca:1.
Saapuneet kirjeet. Ea:1-6.
Toisteet. Da:1.

Vaalilautakunta

Pöytäkirjoja ja valitsijayhdistysten asiakirjoja Ca:1 ja Cb:1–Cb:8.
Toimitteet Da-D:1.

Vesilautakunta

Lokan altaan säännöstelykartat.
Lokan ja Porttipahdan tekojärvien säännöstelysuunnitelma 1963–1964. Maa:6.
Lokan tekojärven rakentaminen ja säännöstely 1949, 1960, 1966. Maa:1.
Lokan tekojärvi 1956–1963. Maa:2.
Porttipahdan tekojärvi ja voimalaitos, Vuotson kanava 1962–1980. Maa:4.
Vuotson kanavan rakennussuunnitelma 1964–1967. Maa:5.

Sodankylän kunnan ammattientarkastaja. Af.

Karttoja.

Aksel Arvid (Akseli) Paarmanin arkisto.

Tornionjokilaakson ja Kainuunjoen kuntien arkistot.

Pöytäkirjoja ja kirjeenvaihtoa 1950- ja 1960-lukujen taitteesta.

Haaparannan (Haparanda), Karungin, Muonion, Kolarin, Pajalan, Pellon, Tornion, Ylitornion ja Övertorneån arkistot (osa saatu sähköisesti). Lähteet tarkemmin viitteissä. Ks. myös Norrbottenin lääninhallituksen arkisto.

Sodankylän kunnankirjasto, Sodankylä.

Lehtileikekokoelma.

Kemijoki Oy:n arkisto, Rovaniemi.

Lokka. Lupapäätökset.

Porttipahdan tekojärvi ja voimalaitos. Luirojoki, Riestojoki ja Vuotson kanava. Lupapäätökset.

Norrbottenin lääninhallituksen arkisto, Luulaja (sähköinen asiointi; Tornionjoki-hankkeeseen liittyvää aineistoa).

Museoviraston inventointikertomuksia:

Jarmo Kankaanpää ja Petri Halinen 1986. Sodankylä. Lokan ja Porttipahdan allasalueiden jälkitarkastus.

Kotimaisten kielten keskus. Suomen kielen nauhoitearkisto. Helsinki.

Sodankylä (tai Sodankylään liittyvä): 01068:1_1a-1b-1c, 05269:1, 05270:1, 05270:2, 05271:1_1a-1b, 05272:1_1a-1bz, 09056:1, 09056:2, 9057:1_1a, 09058:1_1a, 09058:2_2az, 09059:1-1a-1bz, 09060:1,0 9061:1, 09062:1, 09063:1, 09063:2a, 09064:1, 09065:1, 09065:2a-2b, 09066:1-1a-1bz, 09066:2az, 09067:1a-1bz, 09068:1a-1abz, 09069:1bz, 09070:1, 17366:1_1az ja 17367:11az.

Tornionlaakso: 011444_1az, 011532_1bz ja 14802_1a ja 20101_17508_1a.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, Helsinki (SKSA).

Tuula Salmen haastattelu Andreas Alariestosta. Äänitys Rovaniemellä vuonna 1985 (SKSA:n kopiot vuodelta 1988): SKSA19880202a_a, SKSA19880201a_b, SKSA19880202a_c, SKSA0202a_d, SKSA19880202b_a, SKSA19880202b_b, SKSA0203a_a, SKSA19880203a_b ja SKSA19880103b.

Tampereen yliopiston kirjasto. Käsikirjoitusarkisto, Tampere.

Annikki Kariniemen kokoelman aineisto ja käsikirjoitukset.

Bad.1–2. Sekalaiset käsikirjoitukset.

Turun yliopisto. Historian, kulttuurin ja taiteen laitoksen arkisto, Turku.

TKU/A/67/306 (76994), TKU/A/67/309 (77000), TKU/A/67/310 (77001 ja 77002), TKU/A/67/311 (77003), TKU/A/67/311(77003), TKU/A/67/312 (77005), TKU/A/314 (77009 ja 77010), TKU/A/67/315 (77012), TKU/A/67/318 (79223 ja 79224), TKU/A67/319 (79226), TKU/A/67/320 (79227), TKU/A/68/255 (78226), TKU/A/259 (78234), TKU/A/68/260 ((78236), TKU/A/68/260 (78253), TKU/A/68/266 ((78253), TKU/A/68/268 (78257), TKU/A/68/387(78300) ja TKU/A/68/388 (78301) sekä kirjoittajan 5.3.2020 saama koontilista (nauhapöytäkirja) hakusanalla Vuotso (80 tietuetta).

Suomen Sukuhistoriallinen Yhdistys (SSHY).

<http://www.digiarkisto.org/sshy/sivut/jasenille>

SSHY – Enontekiö tietokannassa.

SSHY – Sodankylä tietokannassa.

Yleisradion ohjelma-arkisto. YLE Arkisto. Yleisradio Oy.

Yleisradion ohjelmat lueteltu kohdassa muut dokumentit.

Vattenfall, Central Arkivet, Näsårek, Sverige.

Sähköisesti saatuja kopioita Pohjoiskalotti-hankkeesta.

- Sammandrag av remissyttranden över Nordiska Vattenkraftkommitténs rapport om möjligheterna att utnyttja vattenkraften i Torne ock Kalix älvar.

- Inkom 2.10.1962 Kommunikationdepartement. Norrbotten län. Landskansliet IIIÄ-62 liitteinen.

Riksantikvarieämbetet, Antikvarisk-topografiska arkivet, Sverige.

Torne–Kalixplanen. Riksantikvarieämbetets utredning rörande planerade

vattenkraftsanläggningars inverkan på kulturhistoriska intresse. Preliminär översikt 1961. Del I–II.

Valokuvat

Eduskunnan kuva-arkisto, Helsinki.

Ks. viitteet/kuvatekst.

Kansallisarkisto/Oulu. Sodankylän nimismies.

Porttipahdan onnettomuustutkinta.

Geologian tutkimuskeskuksen kuva-arkisto.

Ks. viitteet/kuvatekst.

Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkisto (ELKA), Mikkeli.

Kemijoki Oy. 11742. Ks. kuvatekst.

Lapin maakuntamuseon kuva-arkisto, Rovaniemi.

JSY K2_25_II_02 ja 2:1700. Ks. kuvatekst.

Museovirasto. Kuva-arkisto, Helsinki.

Ks. viitteet/kuvatekst.

Suomen Metsämuseo Luston kuva-arkisto.

Ks. viitteet/kuvatekst.

Suomen Metsästysmuseon kuva-arkisto (SMM), Riihimäki.

SMM 552:6, 1603:121 ja 1871:3177. Ks. kuvatekst.

Åjtte, Svenskt fjäll- och samemuseum, Jokkmokk, Sverige.

Arkiv och samlingar, <http://collections.ajtte.com/web>. Ks. kuvatekst.

Vattenfall, Centralarkivet, Näsårek, Sverige.

Viite kuvatekstissä.

Yksityiset kokoelmat (tilanne 2013/2020)

- Aino Alakorvan kokoelmat, Ranua.

- Katri Alakorvan kokoelmat, Sodankylän kk.

- Siiri Alakorva-Balagovicin kokoelmat, Helsinki.

- Jouni Kauhasen kokoelmat, Vaala.

- Rauha Koski-Rautiaisen kokoelmat, Sodankylän kk.
- Mauri Kustulan kokoelmat, Sodankylän kk.
- Erkki Martinin kokoelmat, Ivalo.
- Jorma Rieston kokoelmat, Vuotso, Sodankylä.
- Eeva Siirtolan kokoelmat, Sodankylä.
- Asta Valkosen kokoelmat, Oulu.
- Lapin Kansan valokuva-arkisto. Rovaniemi.

Suomen Asetuskokoelma

458/52 laki valtioneuvoston oikeudesta luovuttaa perustettavalle Kemijoki Oy -nimiselle osakeyhtiölle valtion Kemijoessa ja sen lisäjoissa omistamia vesivoimaoikeuksia.

62/60 Laki valtion oikeudesta säännöstellä Kemijoen vesistön vedenjuoksua.

264/61 Vesilaki.

556/63 Laki eräiden Kemijoen vesistön säännöstelyn johdosta maansa luovuttaneiden asuttamisesta.

Asetukset 232/64 ja 347/64.

590/69 Porotilalaki.

<https://avoindata.eduskunta.fi/#/fi/digitoidut/download>

Komiteamietinnöt

Komiteamietintö 8/1938. Lapin taloudelliset olot ja niiden kehittäminen. Lapin komitean mietintö.

Komiteamietintö 12/1951. Teollistamiskomitean mietintö.

Komiteamietintö 69/1958. Kemijoen vesistön säännöstelytoimikunnan mietintö.

Bör Torneräsk regleras? Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens Skrifter i naturskyddsärenden Nr 50. Almqvist & Wiksell's Boktryckeri AB. Uppsala 1960.

Samernas skolgång. Betänkande avgivet av 1957 års nomadskolutredning. Statens offentliga utredningar 1960:41. Ecklesiastikdepartement. Stockholm 1960.

Tornion ja Kainuun jokien vesivoiman hyväksikäyttömahdollisuuksia koskeva Pohjoismaisen vesivoimakomitean mietintö. Tukholma 9. päivänä joulukuuta 1961. Erkki Kinnunen, Urho Hakkarainen, H. Lehtonen, Kauko Hjelt, Fredrik Vogt, Halvard Roald, Vidkunn Hveding, Erik Grafström, Tore Nilsson ja Sven Lalander.

Komiteamietintö A 3/1966. Maaseudun sähköistämiskomitean mietintö.

Ruotsalais-suomalainen rajajokikomitea 1967.

Komiteamietintö 46/1973. Saamelaiskomitean mietintö. Liite: Tutkimusraportit.

Erämaakomitean mietintö. Ödemarkskommitténs betänkande. 1988:39. Valtion painatuskeskus 1989.

Pohjoismaiden neuvoston pöytäkirjoja 1957–1961

Ladattu www.sichlau.net-palvelun kautta 12.8.2020.

Pohjoismaiden neuvoston suositukset

Rek. 12/1957.

Rek. 22/1958.

Rek. 4/1960.

Valtiopäiväasiakirjat

Asiakirjat IV 1970. Valtiovarainvaliokunnan mietintö 22/1968.

Asiakirjat IV:1 1969. Valtion tilintarkastajien kertomus 1968.

Pöytäkirjat II. Edustaja Vilmi, suullinen kysymys nro 256/1970 ja ministeri Nestori Kaasalaisen vastaus.

Asiakirjat V 1971. Edustaja Vilmin ym. kirjallinen kysymys nro 32/1971 ja ministeri Nestori Kaasalaisen vastaus.

Tutkimuskirjallisuus ja -artikkelit

Aho, Seppo, Aikio, Pekka & Keränen, Tiina toim. 1991, Tutkimuksen ja hallinnon vuorovaikutus ympäristörakentamisessa: esimerkkitaipauksena Lokan ja Porttipahdan tekoaltaat.

The interaction of research and administration in construction of environment: the case of Lokka and Porttipahta water basins. University of Oulu. Research Institute of Northern Finland. Research Reports 104. Oulun yliopisto / Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Oulu 1991.

Abonen, Sirkka toim. 2018, Kokemuksia totuuskomissioista. Seminaariraportti. HWB Report I, 4/2018. Raportti Helsingin yliopiston Svenska social- och kommunalhögskolanin juhlasalissa 8.1.2028 järjestetystä seminaarista Kokemuksia totuuskomissioista. Historians Without Borders. Helsinki 2018. PBF.

Abti, Teuvo 1960, Poronhoidon kehittäminen vaatii pitkän tähtäimen tutkimusohjelmaa. Uusi Suomi 29.5.1960.

Aikio, Niilo 2000, Liekkejä pakoon. Saamelaiset evakossa 1944–1945. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kansanelämän kuvauksia 51. RT-Print Oy. Pieksämäki 2000.

Aikio, Marjut 1988, Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910–1980. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 479. Mäntän Kirjapaino Oy. Mänttä 1988.

Aikio, Marjut & Aikio, Pekka 2010, Vuotson saamelaisten juurista. Teoksessa Kylä kulttuurien risteyksessä. Artikkelikokoelma Vuotson saamelaisista s. 8–17. Vuohču Sámiid Searvin 40-vuotisjuhlakirja. Toim. Aikio-Puoskari, Ulla & Magga, Päivi. Arkmedia 2010.

Aikio, Pekka 1977, Saamelaisen ekosysteemin murtuminen Lapin paliskunnassa. Suomen Luonto 2/1977, ss. 72–77.

Aikio, Pekka 1991, Lokan ja Porttipahdan tekojärvien vaikutuksia poronhoitokulttuurin näkökulmasta. Teoksessa Aho, S., Aikio, P. & Keränen, T. toim. Tutkimuksen ja hallinnon vuorovaikutus poronhoitokulttuurin näkökulmasta. Pohjois-Suomen tutkimuslaitos. Oulun yliopisto. Oulu 1991.

Aikio, Pekka 2010, When Electricity Was Down. Teoksessa Kaisu Mustonen, Tero Mustonen, in cooperation with Antti and Pekka Aikio 2010, Drowning Reindeer, Drowning Homes – Indigenous Sámi and Hydroelectricity Development in Sompio, Finland, pp. 67–101. Snowchange Cooperative. Waasa Graphics Oy 2010.

Aikio, Pekka 2012, Tekojärvet hukuttivat ja tuhosivat. Teoksessa Kati Pietarinen toim. Sijoiltaan menneet – Kulutuksen häätämä elämä, ss. 160–167. Into. Helsinki 2012.

Aikio, Pekka 2013, Sompion poronhoidon haasteet. Teoksessa Koilliskaira. Erämaan ääni vapauden kaipuu, ss. 29–39. Suomen ympäristösuunnittelu Oy. Riga, 2013.

Aikio-Puoskari, Ulla 2010, Saamelaisesta elämänmuodosta saamelaisen kulttuuriin – isoäidin elämä muutoksen mittatikkuna. Teoksessa Aikio-Puoskari, Ulla & Magga, Päivi toim. 2010, Kylä kulttuurien risteyksessä. Artikkelikokoelma Vuotson saamelaisista, ss. 108–123. Vuohču Sámiid Searvin 40-vuotisjuhlakirja. Arkmedia 2010.

- Airaksinen, Timo* 2015, Halun vallassa – onnellisuutta etsimässä. Arktinen Banaani. Jelgava Printing House. Latvia 2015.
- Airaksinen, Timo & Gylling, Heta* 2016, Elää halun kanssa. Filosofinen näkökulma haluun ja haluamisen. Lapland University Press 2016.
- Ajo, Reino* 1948, Valtakunnansuunnittelu: maamme hyvinvoinnin yhteiskunnallista, taloudellista ja teknillistä pohjaa. WSOY. Helsinki 1948.
- Alaniska, Kari* 2013, Kalojen kuninkaan tie sukupuuttoon. Kemijoen voimalaitosrakentaminen ja vaelluskalakysymys 1943–1964. Acta Universitatis Ouluensis B. Humanioria 117. Oulun yliopisto. Juvens Print. Oulu 2013. PDF.
- Alanne, Maria, Honka, Aapo & Karjalainen, Niina* 2014, Lokan ja Porttipahdan tekojärvien säännöstelyn kehittäminen. Yhteenveto ja toimenpidesuosituksset. Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus. Raportteja 38 / 2014. Verkkojulkaisu. PDF. www.doria.fi/ely-keskus.
- Alapuro, Risto* 2001, Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933. Tammi. Vantaa 2001. (Teoksen ensimmäinen Hanki ja jää -kustantamon painos ilmestyi 1994.)
- Alapuro, Risto* 2010, Sosiologia, historia ja paikallishistoria. Teoksessa Ahtiainen, Pekka, Tervonen, Jukka & Teräs, Kari toim. Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja, ss. 149–162. Vastapaino. Tallinna Raamatutrükikoda. Tallinna 2010.
- Alasuutari, Pertti* 2011, Laadullinen tutkimus 2.0. Neljäs, uudistettu painos. Tampere 2011.
- Alenius, Kari, Kallinen, Maija & Julku, Maria* 2019, Tieto vai mielikuvat? – Johdatus käsitteisiin ja niiden keskinäiseen suhteeseen. Teoksessa Alenius, Kari, Kallinen, Maija & Julku, Maria toim. 2019, Tieto vai mielikuvat? Kohtaamiset, representaatiot ja yhteisöt muuttuvassa maailmassa. Studia Historica Septentrionalia 82. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys. Grano Oy. Vaasa 2019.
- Albonen, Pentti* 2003, Auer, Väinö, geologian ja paleontologian professori. Suomen kansallisbiografia 1, ss. 442–443. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Karisto Oy. Hämeenlinnan 2003.
- Andersson, Marja, Anttila, Anu-Hanna & Rantanen, Pekka* toim. 2005, Kahden muusan palveluksessa: Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat. Historia mirabilis 4. Turun historiallinen yhdistyksen referee-sarja. Gummeruksen Kirjapaino Oy. Vaajakoski 2005.
- Asp, Erkki* 1965, Lappalaiset ja lappalaisuus. Sosiologinen tutkimus nykylappalaisista. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C. Scripta Lingua Fennica Edita. Forssan Kirjapaino Oy. Forssa 1965.
- Asp, Erkki & Järvikoski, Timo* 1974, Man made -lakes and their social consequences in Finnish Lapland. Institute of Sociology. University of Turku. Research Reports 71/1974.
- Asp, Erkki, Luostarinen, Matti & Mäkinen, Hannu* 1978, Tutkimus Kemijoki oy:n ulkoisesta yrityskuvasta. Lapin tutkimuksia N:o 4. Oulun yliopisto / Turun yliopisto. Oulu 1978.
- Audi, Robert* ed. 1999, The Cambridge Dictionary of Philosophy. Second Edition. Cambridge University Press 1995, 1999. Printed in the United States of America.
- Autio, Sari, Katajala-Peltomaa, Sari & Vuolanto, Ville* toim. 2001, Historioitsijan arki & tutkimuksen prosessi. Vastapaino. Gummeruksen Kirjapaino Oy. Jyväskylä 2001.
- Autti, Outi* 2013, Valtavirta muutoksessa. Vesivoima ja paikalliset asukkaat Kemijoella. Acta Universitatis Ouluensis. E Scientiae Rerum Socialium 136. Oulun yliopisto, Oulu 2013.
- Autti, Outi* 2015a, Vesivoimaa koskien kylistä: elämänvirstasta elämäntavan muutokseen. Teoksessa Puuronen, Vesa toim. 2015, Elämää Yläkemijoen kylissä. Yläkemien kylien historia I, ss. 310–340. Saarijärven Offset Oy. Saarijärvi 2015.
- Autti, Outi* 2015b, Muutos elinympäristössä. Historiattomuuden kokemuksesta ympäristösuhteen jälleenrakentamiseen. Kulttuuritutkimus 4: 2015, ss. 36–49.

- Autti, Outi 2018*, ”Aina vaan tuli iso lasti herroja” – Elämäntavan nopea muutos Kemijoella. Teoksessa Tuominen, Marja & Löfgren, Mervi 2018 toim., Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus, ss. 308–333. Vastapaino Oy. Tallinna 2018.
- Autti, Outi 2022*, Ympäristötrauma – vesivoiman muuttaman jokiympäristön vaikutukset koettuun hyvinvointiin. *Sosiologia* 2/2022, ss. 94–109.
- Autti, Outi & Lehtola, Veli-Pekka 2019*, Jurnutuksen käsikirja. Teoksessa Autti, Outi & Lehtola, Veli-Pekka toim. 2019, Hiljainen vastarinta, ss. 7–26. PunaMusta Oy. Yliopistopaino. Tampere 2019. PDF.
- Backmann, Jussi 2018*, *Äärellisyyden kohtaaminen: kokemuksen filosofista käsitehistoriaa*. Teoksessa Toikkanen, Jarkko & Virtanen, Ira A. toim. 2018, Kokemuksen tutkimuksia VI, ss. 24–45. Lapland University Press. Kirjaksi.net, Vaajakoski 2018.
- Banner, Stuart 2005*, Why Terra Nullius? Anthropology and Property Law in Early Australia. *Law and History Review*. Vol. 23, No. 1 (Spring, 2005), pp. 95–131 (37 pages). Published By: American Society for Legal History. <https://www.jstor.org/stable/30042845>. Luettu 15.4.2022.
- Bauters, Vesa 2003*, Castrén, Jalmar (1873-1946). Valtionrautateiden pääjohtaja, sillanrakennuksen professori, senaattori. Teoksessa Suomen kansallisbiografia 2, ss. 148–149. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Karisto Oy. Hämeenlinna 2003.
- Bauters, Vesa 2004*, Grönblom, Berndt (1885–1970). Oy Vuoksenniska Ab:n toimitusjohtaja, vuorineuvos. Teoksessa Suomen kansallisbiografia 3, ss. 324–326. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Karisto Oy. Hämeenlinna 2004.
- Beavis, S. 2009*, Dams and reservoirs. In K. Pennington & T. Cech (Authors), Introduction to Water Resources and Environmental Issues (pp. 282–324). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511841484.011.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas 1994*, Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma. Jälkisanat Tapio Aittola ja Vesa Raiskila. Suomentanut ja toimittanut Vesa Raiskila. Alkuteos *The Social Construction of Reality* (1966). 6. painos. Gaudeamus Oy.
- Berninger, Kati 2012*, Hiilineutraali Suomi. Miten luodaan ilmastoystävällinen yhteiskunta. Gaudeamus Helsinki University Press. Tallinna Raamatutrükikoda 2012.
- Björn, Ismo 2000*, Kaikki irti metsästä. Metsän käyttö ja muutos taigan reunalla itäisimmässä Suomessa erätaloudesta vuoteen 2000. *Bibliotheca Historica* 49. Suomen Historiallinen Seura. Hakapaino Oy. Helsinki 2000.
- Björninén, Samuli 2019*, Faktat ja narratiivit: kertomustutkimuksen näkökulma postmoderniin tiedon kritiikkiin ja kertomuspuheeseen tiedekeskustelussa. *Julkaisussa Tiede ja edistys* nro 4/2019, ss. 276–297.
- Bloch, March 2003*, Historian puolustus. Alkuteos *Apologie pour l’histoire ou Métier d’historien*. Suomennos: Kriittisen laitoksen esipuhe: Lena Talvio. Ossi Lehtiön suomennoksen pohjalta toimittaneet Suolahti Elina & Berger Martti. Artemisia. Firenze 2003.
- Borg, Pekka 2013*, Koilliskaira. Erämaan ääni vapauden kaipuu. Suomen ympäristösuunnittelu Oy. Riga, 2013.
- Bourdieu, Pierre 1977*, Outline of a Theory of Practice. Alkuperäinen teos *Esquisse d’une théorie de la pratique, précédé de trois études d’ethnologie Kabyle* 1972. Cambridge Studies in Social Anthropology. Cambridge University Press 1977.
- Bourdieu, Pierre 1991*, Language and Symbolic Power. Edited and Introduced by John B. Thompson. Translated by Gino Raymond and Matthew Adamson. T. J. Press Ltd. Cornwall 1991.

- Bourdieu, Pierre ja Wacquant Loïc J. D.* 1995, Refleksiiviseen sosiologiaan. Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta. Joensuu University Press. Gummerus Kirjapaino Oy. Suomenkielisen laitoksen ovat toimittaneet M'hammed Sabous ja Mikko A. Salo. Jyväskylä 1995.
- Bovellan, Janne* 1989, Oulujoen vesivoimalaitosten rakentamiseen kohdistuneet odotukset vuosina 1930–1958. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto 1989.
- Carpelan, Christian* 1967a, Kemin Lapin esihistoria. Teoksessa Entinen Kemijoki toim. Linkola, Martti, ss. 63–88. Weilin+Göös Ab:n kirjapaino. Tapiola 1967.
- Carpelan, Christian* 1967b, Akmeelin haudan arvoitus. Teoksessa Entinen Kemijoki toim. Martti Linkola, ss. 243–251. Weilin+Göös Ab:n kirjapaino. Tapiola 1967.
- Carlsson, Sinikka, Huhtala, Liisi, Karkulehto, Sanna, Leppihalme, Ilmari & Märsyranta, Jaana* toim. 2010, Pohjois-Suomen kirjallisuushistoria. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1261, Tiede. Tampere 2010.
- Castrén, Anna-Maija, Lonkila, Markku & Peltonen, Matti* toim. 2004, Between Sociology and History, Essays on microhistory, collective action, and nation-building. SKS/ Finnish Literature Society. Hakapaino Oy. Helsinki 2004.
- Cerutti, Simona* 2004, Microhistory: Social relation versus cultural models. Teoksessa Castrén, Anna-Maija, Lonkila, Markku & Peltonen, Matti toim. 2004, Between Sociology and History, Essays on microhistory, collective action, and nation-building, ss. 17–40. SKS/ Finnish Literature Society. Hakapaino Oy. Helsinki 2004.
- Deemer, Bridget R., Harrison, John A., Li, Siyue, Beaulieu, Jake J., Delsontro, Tonya A., Barros, Nathan, Bezerra-Neto, Josef F., Powers, Stephen M., dos Santos, Marco A. & Vonk, Arie* 2016, Greenhouse Gas Emissions from Reservoir Water Surfaces. *BioScience*. Vol 66, No 11, November 2016, pp. 949–964. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/90007687>.
- Dörr, Dieter* 2013/2014, Background of the Theory of Discovery. *American Indian Law Review*, pp. 477–499. PDF.
- Eeronheimo, Heikki, Jortikka, Sinikka & Rähä, Pekka* toim. 2001, Tutkimus luonnonsuojelualueiden käytön ja hoidon suuntaajana – Seminaari Tankavaarassa 4.–5.2.1997. Metsähallitus. Metla. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja A No 134. Vantaa 2001.
- Enbuske, Matti* 2003, Lapin asuttamisen historia. Teoksessa Ilmo Massa ja Hanna Snellman toim., Lappi. Maa, kansat, kulttuuri, ss. 39–63. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 924. Karisto Oy. Hämeenlinnan 2003.
- Enbuske, Matti* 2008, Vanhan Lapin valtamailla. Asutus ja maankäyttö Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. *Bibliotheca Historica* 113. Helsinki 2008.
- Enbuske, Matti* 2010, Pohjois-Pohjanmaan ympäristöhistoria. Alueellisen ympäristöhallinnon kehitys sekä ohjaavat järjestelmät, vaikuttavat tekijät ja ympäristövaikutukset. Sastamala 2010.
- Enbuske, Matti* 2012, Lapin asutuksen ja maankäytön historia myyttien ja todellisuuden ristivedossa. Teoksessa *Faravid* 36/2012, ss. 213–226. *Acta Societatis Historiae Finlandiae Septentrionalis*. Tornion kirjapaino. Tornio 2012.
- Enbuske, Matti* 2013, Saamelaiset Lapin uudisasuttajina. Teoksessa Saariwaara, Erika, Määttä, Kaarina ja Uusiautti, Satu toim. 2013, Kuka on saamelainen ja mitä on saamelaisuus, ss. 33–53. Lapin yliopistokustannus. Rovaniemi 2013.
- Enbuske, Matti ja Ruuskanen, Esa* 2021, Metsien ja soiden rikkaus ja raivaus. Teoksessa Esa Ruuskanen, Paula Schönach ja Kari Väyrynen toim. Suomen ympäristöhistoria 1700-luvulta nykyaikaan, ss. 151–200. Kustannusosakeyhtiö Vastapaino. Tallinna Raamatutrükikoja Oü. Tallinnan 2021.

- Engin, Meral* 2017, From Terra Nullius to Mabo. The Appropriation of Land in Kate Grenville's Historical Novel "The Secret River", Munich, GRIN Verlag, <https://www.grin.com/document/438933>. Luettu huhtikuussa 2022.
- Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija toim.* 2006, Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Tietolipas 214. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hakapaino Oy. Helsinki 2006.
- Foucault, Michel* 2005, Tiedon arkeologia. Alkuteos *L'archéologie du savoir*. Suomentanut Tapani Kilpeläinen. Vastapaino. Kirjakauppa Ky 2005.
- Foucault, Michel* 2010, Sanat ja asiat. Eräs ihmistieteen arkeologia. Alkuteos *Les Mots et les Choses*. Suomentanut Mikä Määttä. Jälkisanat Markku Koivusalo. Gaudeamus. Helsinki University Press. Tallinna Raamattutrukikoda 2010.
- Franssila, M. & Järvi, P.* 1974, Selvitys Lokan allasalueen ilmastosta. *Acta Lapponica Fenniae* 8. Lapin tutkimusseuran julkaisuja. Rovaniemi 1974.
- Frigren, Pirkka* 2017, Tirkistelyä vai ymmärryksen lisäämistä? Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola toim. 2017, Historian tutkimuksen etiikka ss. 51–70. Gaudeamus Oy. Trükikoda, Tallinna 2017.
- Fay, Brian, Pomper, Philip & Vann, Richard T. ed.* 1998, History and Theory. Contemporary Readings. Blackwell Publishers Ltd, 1998. Printed in Great Britain by MPG Books Ltd, Bodmin, Cornwall.
- Geisler, Charles* 2015, New Terra Nullius Narratives and the Gentrification of Africa's "Empty Lands". *Journal of World-Systems Research* 18(1):15, pp. 15–29. https://www.researchgate.net/publication/282392326_New_Terra_Nullius_Narratives_and_the_Gentrification_of_Africa%27s_Empty_Lands. Luettu 7.4.2022.
- Granberg, Leo* 2004, Tuotannon kasvun vuosikymmenet. Teoksessa Markkola Pirjo toim. Suomen maatalouden historia III. Suurten murrosten aika. Jälleenrakennuksesta EU-Suomeen ss. 141–186. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä 2004.
- Gränö, Päivi* 2002, Kuvaan merkitty muisti – Muistilla merkitty taide. Teoksessa Immonen, Kari ja Leskelä-Kärki, Maarit toim. Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen. Tietolipas 175, ss. 238–257. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Karisto Oy. Toinen painos. Hämeenlinna 2002.
- Haaparanta, Leila & Niimiluoto, Ilkka* 2016, Johdatus tieteelliseen ajatteluun. Gaudeamus Helsinki University Press. Printon Trükikoda. Tallinna 2016.
- Haapala, Pertti toim.* 2018, Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000). Vastapaino Oy. Tallinna 2008.
- Haapala, Pertti ja Christopher Llyod* 2018, Johdanto: rakennehistoria ja historian rakenteet. Teoksessa Pertti Haapala toim., Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000), ss. 6–30. Vastapaino. Tallinna Raamattutrukikoja. Tallinna 2018.
- Haila, Yrjö* 2001, Ympäristökysymys ja tiede. Teoksessa Haila Yrjö ja Jokinen Pekka toim. 2001, Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka, s. 241–272. Vastapaino. Gummerus Oy. Jyväskylä 2001.
- Haila, Yrjö & Jokinen, Pekka toim.* 2001, Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka. Vastapaino. Gummerus Oy. Jyväskylä 2001.
- Haila, Yrjö* 2016, Securing Water: Ambiguities of Control vs. Coexistence.
- Hakala, Ritva-Liisa* 2017, Tengeliönjoen säännöstelyn kehittäminen. Yhteenveto ja toimenpidesuosituksat. Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus. Raportteja 37/2017. www.doria.fi/ely-keskus. Luettu 24.4.2020.
- Hakkarainen, Anna-Kaisa* 2008, Aika ennen aluepolitiikkaa. Pohjoisen kehityshaasteet ja alueiden kehittämisen idea 1950-luvun Suomessa. Helsingin yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja B 54. Hansaprint. Helsinki 2008.

- Hallanaro, Eeva-Liisa, Santala, Erkki & Vienonen, Sanna toim.* 2017, Vesien vuoksi. Suomen Vesiyhdistys ry. Water Association Finland. Bookwell Oy. Porvoo 2017.
- Hannikainen, Matti O., Danielsbacka, Mirikka & Tepora, Tuomas toim.* 2018, Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa, ss. 20–45. Gaudeamus Oy. Printon Trükikoda. Tallinna 2018.
- Hautala-Hirvioja, Tuija & Alariesto, Tuija* 2008, Teoksessa Sven Lokka. Muistoja Muurmannilta, ss. 5–9. Воспоминания о Мурмане. Lapin maakuntamuseon julkaisuja 13. Sevenprint Oy. Rovaniemi 2008.
- Hautala-Hirvioja, Riitta, Kuusikko, Tuija & Ylimartimo, Sisko toim.* 2008, Andreas Alariesto tarinankertoja Lapista. Vammala 2008.
- Hautala-Hirvioja, Tuija, Kuusikko, Riitta & Ylimartimo, Sisko toim.* 2013, Harvoin lempeä tuuli puhaltaa arktisille jängille. Rarely does a gentle wind blow on arctic fens. 2. tarkistettu ja lisätty laitos. Keuruu 2013.
- Hautamäki, Antti* 2018, Näkökulmarelativismi. Tiedon suhteellisuuden ongelma. SoPhi 142. Painettu julkaisu.
- Haveri, Arto ja Suikkanen, Asko* 2003, Lapin aluekehitys ja sen tulevaisuus. Teoksessa Ilmo Massa ja Hanna Snellman toim. Lappi. Maa, kansat, kulttuurit ss. 160–182. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 924. Karisto Oy. Hämeenlinna 2003.
- Havukkala, Jaakko* 1964, Settlement and Economic Life in the District of the Lokka Reservoir in Finnish Lapland. Acta Lapponica Fenniae 3. Lapin tutkimusseuran julkaisuja. Publication of the Research Society of Lapland. Rovaniemi 1964.
- Hederyd, Olof, Alamäki, Yrjö ja Kenttä Matti toim.* 1991, Tornionlaakson historia I. Jääkaudelta 1600-luvulle. Tornionlaakson kuntien historiatoimikunta. Malungs Boktryckeri AB, Malung, Ruotsi 1991.
- Heikkinen, Antero* 1993, Ihminen historian rakenteissa. Mikrohistorian näkökulma menneisyyteen. Yliopistopaino. Helsinki 1993.
- Heikkinen, Antero* 1996, Menneisyyttä rakentamassa. Yliopistopaino. Helsinki 1996.
- Heikkinen, Hannu* 1997, Suku ja kylä. Sosiaalinen toiminta, toiminnan rakentuminen sekä jaettu merkitysjärjestelmä Lokan lappilaisessa kyläyhteisössä 1900-luvulla. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto. Taideaineiden ja antropologian laitos. 1997. Painamaton.
- Heikkinen, Hannu* 2002, Sopeutumisen mallit. Poronhoidon adaptaatio jälkiteolliseen toimintaympäristöön Suomen läntisellä poronhoitoalueella 1980–2000. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 892. Hakapaino Oy. Helsinki 2002.
- Heikkinen, Hannu L. T.* 2018, Kerronnallinen tutkimus. Teoksessa Valli, Raine toim. Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin, ss. 170–187. PS-kustannus. 5., uudistettu ja täydennetty painos. Keuruu 2018.
- Heinonen, Pertti & Airaksinen, Erkki* 1974, Lokan ja Porttipahdan tekojärvien tilan kehittymisestä vuosina 1971–1974. English Summary: Data of the Water Quality in Lokka and Porttipahta Reservoirs during the Years 1971–1974. Vesihallitus – National Board of Waters, Finland. Tiedotus / Report 77. Helsinki 1974.
- Helle, Timo* 1982, Peuran ja poron jäljillä. Kirjayhtymä Oy. Vaasa 1982.
- Helle, Timo* 2015, Porovuosi. Tutkija pororenkina Sompiossa. Maahenki Oy. Bookwell Oy. Porvoo 2015.
- Hendlin, Yogi Hale* 2014, Terra Nullius to Terra Communis: Reconsidering Wild Land in an Era of Conservation and Indigenous Rights. Environmental Philosophy 11:2, pp. 141–174. <https://www.jstor.org/stable/26169802>. Luettu 5.4.2022.

- Herranen, Timo 1992*, Neljä menestystarinaa – teknologian historiaa Pohjoismaista. Historiallinen Aikakauskirja 4/1992, 353–355.
- Herranen, Timo 1996*, Valtakunnan sähköistyskysymys. Strategiat, siirtojärjestelmät sekä alueellinen sähköistys vuoteen 1940. Bibliotheca Historica 14. Suomen Historiallinen Seura. Hakapaino Oy. Helsinki 1996.
- Herranen, Timo 2007*, Wuollet, Bernhard (1876–1962). Yleisen koneopin ja teollisuustalouden professori, Valtionrautateiden pääjohtaja, kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri. Teoksessa Suomen kansallisbiografia, ss.718–720. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Karisto Oy:n kirjapaino. Hämeenlinna 2007.
- Hietala, Marjatta 2001*, Mitä tutkin ja miten. Teoksessa Autio, Sari, Katajala-Peltomaa, Sari & Vuolanto, Ville toim., Historioitsijan arki & tutkimuksen prosessi, ss. 15–28. Vastapaino. Gummeruksen Kirjapaino Oy. Jyväskylä 2001.
- Hiltunen, Mauno 2007*, Norjan ja Norlannin välissä. Enontekiö 1550–1808. Asukkaat, elinkeinot ja maanhallinta. Scripta Historica 32. Oulun Historiaseuran julkaisuja. Rannikon Lautupaino Oy. Raahе 2007.
- Hiltunen, Mauno 2012*, ”Kuka myytiin tarttuu, se myytiin hukkuu?”. Myytit Lapin valloituksesta ja pakomyytin synty. Teoksessa Enbuske Matti, Mäntylä Matti, Salo Matti ja Satokangas, Reija toim. Historian selkosilla. Jouko Vahtolan juhlakirja, ss. 359–374. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys. Societas Historica Finlandiae Septentrionalis. Waasa Graphics Oy. Rovaniemi 2012.
- Hinkkanen, Merja-Liisa 1997*, Carlo Ginzburg – johtolankoja näkymättömään. Historiallinen Aikakauskirja 1/1997, ss. 51–59.
- Hirviniemi, Helena 2010*, Oulujoen vesistön voimalaitosyhdyksunnat – merkittävä jälleerakennusajan perintö Pohjois-Suomessa. The power station communities on the Oulujoki waterway – an important heritage from the post-war rebuilding period. Teoksessa Aarne Ervi. Tilaa ihmiselle. Architect Aarne Ervi 1910–1977, ss. 60–79. Toimittajat Johansson Eriika, Lahti, Juhana ja Paatero, Kristiina. Art Print Oy. Helsinki 2010.
- Hoffman, Kai 1993*, Pohjolan Voima 1943–1993. Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva. Oulu 1993.
- Holma, Petteri & Pyykkö, Risto 2006*, Kairanviemä. Kirjailija A. E. Järvisen elämä. Otava 2006.
- Holmqvist, Elisabeth ja Carpelan, Christian 2022*, Sodankylän Juikentän kupariseos- ja rautaesineiden metallipitoisuudet. Suomen Museo – Finskt Museon 2022, ss. 159–166.
- Hustich, Ilmari 1984*, Kulttuurimaisema. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria 3. Itsenäisyyden aika. Toinen painos, ss. 76–109. WSOY. Porvoo 1984.
- Hänninen, Vilma 2018*, Narratiivisen tutkimuksen käytäntöjä. Teoksessa Valli, Raine toim. 2018, Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin, ss. 188–208. PS-kustannus. 5., uudistettu ja täydennetty painos. Keuruu 2018.
- Immonen, Kari ja Leskelä-Kärki, Maarit toim. 2002*, Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen. Tietolipas 175. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Karisto Oy. Toinen painos. Hämeenlinna 2002.
- Jackson, Noel 2014*, Notes on Resistance. <https://noelbjackson.wordpress.com/tag/resistance/>. Luettu 26.4.2020.
- Jalovaara, Ville 2021*, Piispa Wallinmaan surma. Partisaani-isku Saariselällä 1943. SKS Kirjat. Livonia Print, Riika 2021.
- Jartti, Tuija, Rantala Eero ja Litmanen, Tapio 2014*, Sosiaalisen toimiluvan ehdot ja rajat. Uudenmaan, Pohjois-Karjalan, Kainuun ja Lapin maakuntien asukkaiden näkemykset kaivannaistoiminnan hyväksyttävyydestä. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Jyväskylän yliopisto. Sophi 126. PDF.

- Johansson, Eriika, Labti, Juhana ja Paatero, Kristiina toim. 2010*, Aarne Ervi. Tilaa ihmiselle. Architect Aarne Ervi 1910–1977. Art Print Oy. Helsinki 2010.
- Jokinen, Arja 2019*, Diskurssianalyysin suhde sukulaistraditioihin. Teoksessa Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero 2019, Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö, ss 249–264. Vastapaino Oy. Hansaprint Oy. Turenki 2019.
- Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero 2019*, Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö. Vastapaino Oy. Hansaprint Oy. Turenki 2019.
- Jokisalo, Jouko, Järvikoski, Timo & Väyrynen, Kari toim. 1995*, Luonnonsuojelualueesta ympäristökasvatukseen. Ecocenter. Käyttätymistieteiden laitos. Oulun yliopisto. Monistus- ja kuvakeskus. Oulu 1995.
- Joona, Juba 2013*, Suomen metsälappalaisten historiasta. Teoksessa Saarivaara Erika, Määttä Kaarina ja Uusiautti Satu toim. 2013, Kuka on saamelainen ja mitä on saamelaisuus – identiteetin juurilla, ss. 9–31. Lapin yliopistokustannus. Rovaniemi 2013.
- Joona, Juba 2019*, Ikimuoistoinen oikeus – tutkimus Lapin alkuperäisistä maa- ja vesioikeuksista. Juridica Lapponica 46. Lapin yliopisto. University of Lapland. Erweko Oy. Oulu 2019.
- Junila, Marianne, Granberg, Petri, Juntunen, Jukka, Kaitasuo, Pia ja Turunen, Harri, toim. 2013*, Pappi, partisaani ja pirtuhevonen – poimintoja pohjoisen historiasta. Scripta Historica 36. Oulun historiaseura. Rannikon Laatupaino Oy. Oulu 2013.
- Junka-Aikio, Laura 2022*, Jäämeren rata, pohjoiset identiteetit ja nykykolonialismi. Teoksessa Kullaa, Rinna, Lahti, Janne ja Lakomäki, Sami 2022, Kolonialismi Suomen rajaseuduilla ss. 31–56. Gaudeamus Oy. Printon Trükikoda. Tallinna 2022.
- Järvikoski, Timo 1973*, Tekojärvet yhteiskunnallisena ilmiönä. Sosiologian lisensiaattitutkimus. Turun yliopisto. 99 s. + liitteet ja lähteet.
- Järvikoski, Timo 1975*, Kemihaaran allasalueen väestötutkimus. English Summary: Population Study in the Kemihaara Reservoir Area. Vesihallitus – National Board of Waters, Finland. Tiedotus/ Report 83. Helsinki 1975.
- Järvikoski, Timo 1979*, Vesien säännöstely ja paikallisyhteisöt. Sosiologinen tutkimus valtakunnallisen päätöksenteon seurauksista esimerkkitapauksena Lokan ja Porttipahdan tekojärvet. Turun yliopiston sosiologian tutkimuksia. Sarja - B 19. Turku 1979.
- Järvikoski, Timo 1995*, Sosiologia ja luonto. Teoksessa Jokisalo, Jouko, Järvikoski, Timo & Väyrynen, Kari toim. 1995, Luonnonsuojelualueesta ympäristökasvatukseen, ss.1–11. Ecocenter. Käyttätymistieteiden laitos. Oulun yliopisto. Monistus- ja kuvakeskus. Oulu 1995.
- Järvikoski, Timo 2009*, Teoksessa Massa, Ilmo toim. 2009, Vihreä teoria. Ympäristö yhteiskuntateorioissa, ss. 78–101. Gaudeamus Helsinki University Press. Hakapaino. Helsinki 2009.
- Järvikoski, Timo ja Kylämäki, Juba 1981*, Isohaaran padosta Kemijoen karvalakkilähetystöön. Turun yliopisto. Sosiologisia tutkimuksia 103. Turku 1981.
- Järvenpää, Elise 2003*, Suomen tekojärvet vesipolitiikan puitteiden mukaisessa tarkastelussa. Suomen ympäristökeskus 647. Edita Prima Oy. Helsinki 2003.
- Kaartinen, Marjo toim. 2015*, Hiljaisuuden kulttuurihistoria. Cultural History – Kulttuurihistoria 12. Turun yliopisto. PDF.
- Kaidesoja, Tuukka, Kankainen, Tomi & Ylikoski, Petri 2018*, Syistä selityksiin. Kausaalisuus ja selittäminen yhteiskuntatieteissä. Gaudeamus. Tallinna 2018.
- Kalela, Jorma 2000*, Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus Kirja. Tammer-paino Oy. Tampere 2000.

- Kalela, Jorma 2006*, Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa Fingeroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne ja Peltonen, Ulla-Maija toim. Muistitietotutkimus. Metodologisia tutkimuksia, ss. 67–92. Tietolipas 214. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hakapaino Oy. Helsinki 2006.
- Kalela, Jorma 2017*, Historian rakentaminen eettisenä hankkeena. Teoksessa Lindman, Satu, Koskivirta Anu & Eilola, Jari toim. 2017, Historian tutkimuksen etiikka, ss. 92–117. Gaudeamus Oy. Printon Trükikoda. Tallinna 2017.
- Kalela, Jorma 2018*, Teoriattomuus historiantutkimuksen yhteiskuntasuhteissa. Teoksessa Hannikainen, Matti O., Danielsbacka, Mirkka & Tepora, Tuomas toim. 2018, Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa, ss. 20–45. Gaudeamus Oy. Printon Trükikoda. Tallinna 2018.
- Kalela, Jorma & Lindroos, Ilari toim. 2001*, Jokapäiväinen historia. Tietolipas 177. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2001. Kirjakas/Tallprint.
- Kallioinen, Mika 1997*, Onko makrohistoriaa olemassa? Historiallinen Aikakauskirja 1/1997, ss. 24–34.
- Kalpio, Satu & Bergman, Tarja 1999*, Lapin perinnemaisemat. Alueelliset ympäristöjulkaisut 116. Lapin ympäristökeskus ja Metsähallitus. Rovaniemi 1999.
- Kantola, Ismo 2004*, Näkökulmia energiakysymysten sosiologiseen tarkasteluun. Teoksessa Räsänen, Pekka, Ruonavaara, Hannu ja Kantola, Ismo toim. 2004, Kiistoja ja dilemmoja. Sosiologisen keskustelun vastakkainasetteluja ss. 167–177. Kirja-Aurora. Digipaino. Turun yliopisto 2004.
- Karjalainen, Pauli Tapani 2013*, Ympäristön eletty mieli: Humaanin maantieteen polkuja. Teoksessa Valkonen, Jarno ja Salonen, Toivo toim. 2013, Reittejä luontosuhteeseen, ss. 15–36. Lapin yliopistokustannus. Juvenes Print. Tampere 2013.
- Karjalainen, Timo, Luoma, Pentti & Reinikainen, Kalle toim. 2008*, Ympäristösosiologian virrat ja verkostot. Flows and networks of Environmental Sociology. Oulun yliopisto. Thule-instituutti. Yliopistopaino. Oulu 2008.
- Karjalainen, Timo, Luoma, P. & Reinikainen, Kalle 2008*, Sosiaalisen kestävyuden arviointi – esimerkkinä vesistöjen käyttö. Teoksessa Karjalainen, Timo, Luoma, Pentti & Reinikainen, Kalle toim. 2008, Ympäristösosiologian virrat ja verkostot. Flows and networks of Environmental Sociology, ss. 265–283. Oulun yliopisto. Thule-instituutti. Yliopistopaino. Oulu 2008.
- Karjalainen, Yrjö 1978*, Lapin tekoaltaiden haitat. Lokka ja Porttipahta varoittavat jatkamasta vesivoimahankkeita. Helsingin Sanomat 3.6.1978.
- Kauhanen, Jouni 2005*, Kohtaamispaikkana Pelso. Pakosta, tarpeesta ja halusta valloittamassa ja hyödyntämässä suota 1857–1990. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 42. Joensuu 2005.
- Kauhanen, Jouni 2009*, Oulujokilaakson elämää 1950–2000. Teoksessa Kauhanen, Jouni, Ollikainen, Marianne, Rönkä, Aino ja Polvi, Elina 2009, Tervareitti 50 vuotta. Oulujokilaakson asialla ss. 3–129. Oulu 2009.
- Kauhanen, Jouni 2013*, Siviilit sodan uhreina – Hyryn järkyttävä lauantai kesäkuussa 1943. Vapaussoturi 4/2013.
- Kauhanen, Jouni 2014a*, Nöyrytminen ympäristöpakolaiseksi. Lokan ja Porttipahdan tekojärvien sosiaalihistoria. Tornion Kirjapaino. Tornio 2014.
- Kauhanen, Jouni 2014b*, Punainen jääkäri ja sanomalehtimies. Kansan Tahto 29.4.2014.
- Kauhanen, Jouni 2014c*, Porolaitumia ja kalavesiä Neuvostoliitosta – toteutumattomia suunnitelmia. Faravid 38/2014, ss. 193–212. Arkmedia. Vaasa 2014.

- Kauhanen, Jouni 2020a*, Sukeltajat rakentamassa voimalaitoksia. Tervareitti 9.1.2020.
- Kauhanen, Jouni 2020b*, Voimatalous iski kyntensä Tornionjoen koskiin. *Kansan Tahto* 5/2020.
- Kauhanen, Jouni 2020c*, Säräisniemen kunta halusi kuivattaa Oulujärven Painuanlahden 1950-luvulla. *Kainuun Sanomat* 16.11.2020.
- Kauhanen, Jouni 2021*, Vuorineuvos Niilo Saarivirta (1898–1982) Oulujoen rakentajana. Tervareitti 4.2.2021.
- Kauppinen, Tapani 1962*, Pohjois-Suomen koskivoimalaitokset. Teoksessa Jouko VII, ss. 172–187. Pohjois-pohjalaisen osakunnan kotiseutujulkaisu. Kirjapaino-Osakeyhtiö Kalevan Kirjapaino. Oulu 1962.
- Kebusmaa, Aimo & Onnela, Samuli 1995*, Suur-Sodankylän historia I. Jyväskylä 1995.
- Kempainen, Mirja & Nieminen, Markku ed. 2008*, Paanajärvi. The Treasure of Karelia. Juminkeko publications nro 69. KS Paino Oy. Kajaani 2008.
- Kerkelä, Heikki 1985*, Pohjois-Suomen vesivoima, sähkön hinta ja voimayhtiöiden kunnallisverotus. Oulun yliopisto. Pohjois-Suomen tutkimuslaitos. C 59. Oulu 1985.
- Kerkelä, Heikki 1996*, Vanhan maailman peilissä. Modernin yhteiskunnan synty ja pohjoinen aineisto. Gaudeamus Kirja. Tammer-Paino Oy. Tampere 1996.
- Kerkelä, Heikki 2003*, Teollistuva Lappi osana maailmantaloutta. Teoksessa Massa, Ilpo & Snellman, Hanna toim. Lappi. Maa, kansat, kulttuurit, ss. 129–159. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 924. Karisto Oy. Hämeenlinna 2003.
- Kerkelä, Heikki 2006*, Kehityksen ongelma ja Suomen tie. Teoksessa Saari, Juho toim. Historiallinen käänne. Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen ss.64-90. Gaudeamus. Tammer-Paino Oy. Tampere 2006.
- Keränen, Pekka toim. 2000*, Suomussalmi sodissa 1918, 1939–1940 ja 1941–1945. Suomussalmen veteraanikirja. Kajaani 2000.
- Kettunen, Pauli 2006*, Pohjoismaiden hyvinvointivaltio yhteiskunnan käsittämisen historiana. Teoksessa Saari, Juho toim. 2006, Historiallinen käänne. Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen, ss. 217–256. Gaudeamus. Tammer-Paino Oy. Tampere 2006.
- Kilpimaa, Mariita 2017*, ”Paljon olen maalimata kulkenut, paljon olen kokenut ja nähnyt”. Andreas Alarieston laulettu elämänpolut ja resilienssi. Acta electronica Universitatis Lapponiensis 213. PDF. Lapin yliopistopaino. Rovaniemi 2017.
- Kinnunen, K. 1991*, Lapin tekoaltaiden veden laadun kehittyminen ja vaikutus alapuolisten vesien ainevirtaamiin. Julkaisussa Aho, S., Aikio, P. & Keränen, T. toim. 1991. Tutkimuksen ja hallinnon vuorovaikutus ympäristörakentamisessa. Oulun yliopisto / Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Oulu 1991.
- Kirkinen, Heikki 1987*, Historian rakenteet ja voimat. Kirjayhtymä. Karisto Oy. Hämeenlinna 1987.
- Kirveennummi, Anna & Räsänen, Riitta 2000*, Suomalainen kylä kuvattuna ja muisteltuna. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä 2000.
- Kitti, Jouni 2007*, Reunahuomautuksia Marjut Aikion kirjoitukseen. Tiedepolitiikka 1/2007, ss. 54–60.
- Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria toim. 2015*, Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950. Vastapaino. Tampere 2015.
- Kivimäki, Ville 2018a*, Sodanjälkeisiä hiljaisuuksia. Teoksessa Tuominen, Marja ja Löfgren, Mervi toim., Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus, ss. 34–57. Vastapaino. Tampere 2018.

- Kivimäki, Ville 2018b*, Traumaperäinen stressihäiriö ja historia – diagnoosista historian tutkimuksen käsitteeksi. Teoksessa Hannikainen, Matti O., Danielsbacka, Mirkka ja Tepora, Tuomas toim., Menneisyyden rakentajat. Teoriat historian tutkimuksessa, ss. 94–115. Gaudeamus. Printon Trükikoda. Tallinna 2018.
- Kiviniemi, Kari 2018*, Laadullinen tutkimus prosessina. Teoksessa Raine Valli toim., Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin, ss. 73–87. PS-Kustannus. 5. uudistettu ja täydennetty painos. Otavan Kirjapaino. Keuruu 2018.
- Kiviniemi, Lauri 1991*, Oulujoen voimalaitosrakentamisen vaikutukset alueen elinkeinoelämään. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto 1991.
- Knuutila, Seppo & Paasi, Anssi 1995*, Tila, kulttuuri ja mentaliteetti. Maantieteen ja antropologian yhteyksiä etsimässä. Teoksessa Katajala, Kimmo toim. 1995, Manaajista maalaisaateleihin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastosta, ss. 28–94. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tietolipas 140. Gummeruksen Kirjapaino Oy. Jyväskylä 1995.
- Koivunen, Pentti 1991*, Suomen Tornionlaakson esihistoria. Teoksessa Tornionlaakson historia I. Jääkaudelta 1600-luvulle, ss. 101–159. Tornionlaakson kuntien historiatoimikunta. Toimitus: Hederyd, Olof, Alamäki, Yrjö ja Kenttä Matti. Malungs Boktryckeri AB, Malung, Ruotsi 1991.
- Koivuniemi, Jussi 2018*, Tehtaiden Suomi ja deindustrialisaatio 1900–2000. Teoksessa Haapala, Pertti toim. 2018, Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000), ss. 210–243. Vastapaino Oy. Tallinna 2018.
- Koivusalo, Markku 2010*. Ihmistieteet vailla ihmistä. Teoksessa Foucault, Michel 2010, Sanat ja asiat. Eräs ihmistieteen arkeologia. Suomentanut Mikä Määttänen. Jälkisanat Markku Koivusalo, ss. 374–413. Gaudeamus. Helsinki University Press. Tallinna Raamatutrükikoda 2010.
- Kokko, Kai T. toim. 2010*, Kysymyksiä saamelaisten oikeusasemasta. Lapin yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja. Sarja B no 30. WS Bookwell Oy. Jyväskylä 2010. PDF.
- Koponen, Juhani & Saaritsa, Sakari toim. 2019*, Nälkämaasta hyvinvointivaltioiksi. Suomi kehityksen kiinniottajana. Gaudeamus. Printon Trükikoda. Tallinna 2019.
- Korhonen, Teppo & Kännö, Sakari 2001*, Moskun talo. Sodankylän Alaportkun pihapiiri ja sen kunnostus 1997–1998. Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 11.
- Korpijaakko-Labba, Kaisa 2000*, Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa – kehityksen pääpiirteet Ruotsin vallan lopulta itsenäisyyden alkuun. Sámi Instituutta. Diedut nro 1/1999. Pohjolan Painotuote Oy. Rovaniemi 2000.
- Korkiasaari, Jouni 2000*, Suomalaiset Ruotsissa 1940-luvulta 2000-luvulle. Teoksessa Korkiasaari, Jouni & Tarkiainen, Kari toim. 2000, Suomalaiset Ruotsissa. Suomalaisen siirtolaisuuden historia 3, ss. 135–536. Jyväskylä 2000.
- Korpijaakko, Kaisa 1987*, Rounalan lapinkylä. Katsaus saamelaiseen maankäyttöjärjestelmään Käsvärren Lapissa 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa. Julkaisussa Saamelaiset sovinolliset sopeutajat. Lapin maakuntamuseo, ss. 77–96. Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva. Oulu 1987.
- Kortessalmi, J. Juhani*, Poronhoidon synty ja kehitys Suomessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1149, Tiede. Tampere. Ei painovuotta.
- Kortman, Caj 2012*, Kulta vetää Lappiin: nälkävuosista kultakaivoksiin. Teoksessa Pekonen, Osmo & Stén, Johan toim. 2012, Lapin tuhat tarinaa. Anto Leikolan juhla kirja. Porvoo 2012, ss. 229–240.
- Koskimies, Pertti 2003a*, Kämmekekälettoja ja kahlaaja-aapoja. Vuotos. Teoksessa Luonnonharrastajan Suomi. Koillismaalta tuntureille, ss. 92–97. Porvoo 2003.

- Koskimies, Pertti 2003b*, Ikikuisikoita ja kahlaajasoita. Pomokaira. Teoksessa Luonnonharrastajan Suomi. Koillismaalta tuntureille, ss. 98–101. Porvoo 2003.
- Koskenniemi, Eero 1993*, Abojen maanomistus saa tukea Australiassa. Helsingin Sanomat 6.8.1993.
- Koskenniemi, Martti 1984*, Maantieteellinen yhteenkuuluvuus (kontiguiteetti) oikeusperustana kansainvälisissä alueriidoissa. Lakimies 4/1984, ss. 429–452.
- Koskivirta, Anu ja Lidman, Satu 2017*, Historioitsija eettisten valintojen äärellä. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta & Eilola, Jari toim. Historiantutkimuksen etiikasta. Gaudeamus. Printon Trükikoda. Tallinna 2017.
- Kujala, Antti 2019*, Kivenmurskaajat. Kolonialismin historia. Atena Kustannus Oy. Painettu EU:ssa 2019.
- Kukkola, Jani 2018*, Kokemuksen tutkimuksen metatiede: kokemuksen käsitteen käyttö ja kokemuksen ehtojen tutkimus. Teoksessa Toikkanen, Jarkko & Virtanen, Ira A. toim. 2018, Kokemuksen tutkimuksia VI, ss. 41–63. Lapland University Press. Kirjaksi.net. Vaajakoski 2018.
- Kuisma, Markku 1985*, Kuparikaivoksesta suuryhtiöksi. Outokumpu 1910–1985. Forssan Kirjapaino Oy. Forssa 1985.
- Kulju, Mika 2013*, Lapin sota 1944–1945. Toinen painos. Juva 2013.
- Kuokkanen, Rauna 2007*, Saamelaiset ja kolonialismin vaikutukset nykypäivänä. Teoksessa Joel Kuortti, Mikko Lehtonen & Olli Löytty toim. Kolonialismin jäljet: Keskustat, periferiat ja Suomi, ss. 142–155. Gaudeamus Helsinki University Press. Tammer-Paino Oy. Tampere 2007.
- Kuokkanen, Rauna 2020*, Pohjoismainen asuttajakolonialismi ja vuoden 2017 Tenosopimus. Julkaisussa Historiallinen Aikakauskirja 4/2020, ss. 534–539.
- Kuortti, Joel, Lehtonen, Mikko, Löytty, Olli toim. 2007*, Kolonialismin jäljet. Gaudeamus Helsinki University Press. Tammer-Paino Oy. Tampere 2007.
- Kullaa, Rinna, Labti, Janne ja Lakomäki, Sami 2022*, Kolonialismi Suomen rajaseuduilla. Gaudeamus Oy. Printon Trükikoda. Tallinna 2022.
- Kuosmanen, Risto 1978*, Kemijärven historia II. Kemijärvi 1870-luvulta 1970-luvulle. Koillis-Lapin Kirjapaino Oy. Kemijärvi 1978.
- Kylli, Ritva 2015*, Vapaasta virrasta valjastettuihin vuosiin. Utajärven historia 1865–2015. KTMP Group Oy. Mustasaari 2015.
- Kylli, Ritva ja Enbuske, Matti 2021*, Arktisen ympäristön muutos. Teoksessa Ruuskanen, Esa, Schönach, Paula & Väyrynen, Kari toim. Suomen ympäristöhistoria 1700-luvulta nykyaikaan ss. 235–265. Vastapaino. Tallinna Raamatutrükikoda, Tallinna 2021.
- Kyllönen, Simo 2010*, Ympäristön ja luonnonvarojen käytön legitimiteetti. Teoksessa Rannikko, Pertti ja Määttä, Tapio toim. 2010, Luonnonvarojen hallinnan legitimiteetti, ss. 19–58. Vastapaino. WS Bookwell Oy. Jyväskylä 2010.
- Käkönen, Mira 2010*, Kuinka vedestä tuli ihmisen omaisuutta? http://www.siemenuu.org/sites/default/files/page_files/kuinka_vedesta_tuli_ihmisen_omaisuutta_kakonen.pdf. Luettu 26.2.2020.
- Kärnä, Tiina-Mari 2013*, Suoja-alueet. Teoksessa Magga, Päivi & Ojanlatva, Leena toim. 2013, Ealli Biras. Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma, ss. 33–34. Sámi Museum. Saamelaismuseosäätiö. Waasa Graphics Oy 2013.
- Laine, Jaana 2019*, Metsä talouden ja arvojen risteyksessä. Teoksessa Laine, Jaana, Fellman, Susanna, Hannikainen, Matti & Ojala, Jari toim. 2019, Vaurastumisen vuodet. Suomen taloushistoria teollistumisen jälkeen, ss. 131–149. Gaudeamus Oy. Tallinna Raamatutrükikoda OÜ. Tallinna 2019.

- Laine, Jaana, Fellman, Susanna, Hannikainen, Matti & Ojala, Jari toim. 2019*, Vaurastumisen vuodet. Suomen taloushistoria teollistumisen jälkeen. Gaudeamus Oy. Tallinna Raamatutrükikoja Oü. Tallinna 2019.
- Lakomäki, Sami, Lahti, Janne ja Kullaa, Rinna 2022*, Suomi kolonialismin ja rajaseutujen risteyskohdissa. Teoksessa Rinna Kullaa, Janne Lahti ja Sami Lakomäki 2022, Kolonialismi Suomen rajaseuduilla ss. 17–30. Gaudeamus Oy. Printon Trükikoda. Tallinna 2022.
- Landt, Isaac 2021*, Järvillä on väliä – globaalisti. Teoksessa Maria Lähteenmäki toim. Laatokka. Suurjärven kiehtova rantahistoria. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1469. Hansaprint Oy, Turenki 2021.
- Lantto, Patrik 2012*, Lappväsendet: tillämpningen av svensk samepolitik 1885–1971. Umeå universitet. Umeå 2012.
- Lappalainen, Jussi T. 2002*, Haluatko historiankirjoittajaksi? Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 895. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2002.
- Latomaa, Timo 2014*, Psykologinen elämäkertatutkimus. Kokemushistoriallinen tutkimus psykologiatieteen perusmenetelmänä. Teoksessa Koivisto, Kaisa, Kukkola, Jani, Latomaa, Timo & Sandelin, Pirkko toim. 2014, Kokemuksen tutkimus IV. Annan kokemukselle mahdollisuuden, ss. 115–146. Lapin yliopistokustannus. Hansaprint Oy. Vantaa 2014.
- Laskelmia väestökehityksestä Suomen kunnissa vuosina 1960–1990*. Valtakunnansuunnitteluosaston julkaisusarja A:16. Valtioneuvoston kirjapaino. Helsinki 1964.
- Laurén, Kirsi 2006*, Suo – sisulla ja sydämellä. Suomalaisten suokokemukset ja -kertomukset kulttuurisen luontosuhteen ilmentäjänä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1093. Hakapaino Oy. Helsinki 2006.
- Laurén, Kirsi 2019*, Unohtamista uhmaten. Partisaanisodan muistelukulttuuri hiljaisena vastarintana. Teoksessa Autti, Outi & Lehtola, Veli-Pekka toim. 2019, Hiljainen vastarinta, ss. 269–293. PunaMusta Oy. Yliopistopaino. Tampere 2019. PDF.
- Lehtinen, Ari & Rannikko, Pertti toim. 1994*, Pasilasta Vuotokselle. Ympäristökamppailujen uusi aalto. Gaudeamus Kirjat. Tammer-Paino Oy. Tampere 1994.
- Lehtola, Jorma 2010*, Tekoaltaat aiheuttivat itsemurhia. Apu 16.12.2010.
- Lehtola, Veli-Pekka 2000*, Nickul rauhan mies, rauhan kansa. Kustannus Puntsi. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä 2000.
- Lehtola, Veli-Pekka 2003*, Tuhon ja nousun vuodet 1939–1965. Teoksessa Lehtola, Veli-Pekka toim. 2003, Inari - Aanar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään, ss. 350–489. Painotalo Suomenmaa. Oulu 2003.
- Lehtola, Veli-Pekka 2004*, Saamelainen evakko. Toinen, uudistettu laitos. Gummeruksen Kirjapaino Oy. Saarijärvi 2004.
- Lehtola, Veli-Pekka 2012a*, Lapin Sivistysseura ja saamenystävät 1930-luvulla. Teoksessa Enbuske, Matti, Mäntylä, Matti, Salo, Matti & Satokangas, Reija toim. 2012, Historian selkosilla. Jouko Vahtolan juhlakirja. Studia Historica Septentrionalia 65, ss. 511–524. Waasa Graphis Oy. Vaasa 2012.
- Lehtola, Veli-Pekka 2012b*, Saamelaiset suomalaiset kohtaamisia 1896–1953. 2. painos. Suomalaisen Kirjallisuuden seuran Toimituksia 1351/Tiede. Saarijärvi 2012.
- Lehtola, Veli-Pekka 2013*, Rajasulut 1800-luvulla ja saamelaisten historia. Teoksessa Magga, Päivi & Ojanlatva, Eija toim. 2013, Ealli Biras. Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma, ss. 61–67. Waasa Graphics Oy 2013.
- Lehtola, Veli-Pekka 2015*, Saamelaiset. Historia, yhteiskunta ja taide. Päivitetty laitos. Bookwell. Porvoo 2015.

- Leiviskä, Janne 2011*, Pohjois- ja Itä-Suomen elinkeinojen kehittäminen suomalaisen yhteiskunnan murroksessa. Suurempien puolueiden elinkeinopolitiikka 1951–1970. Acta Universitatis Ouluensis. Oulun yliopisto. Humanistinen tiedekunta, Historia. Tampere 2011.
- Lempa, Heikki 1990*, Yhteiskuntahistorian umpikuja – historian unohdettu kerronnallisuus. Historiallinen Aikakauskirja 3/1990, ss. 208–217.
- Lenstra, Menno 1975*, Changes in the Lappish herding system in the reindeer herding district Sodankylä Lapin Paliskunta, Finnish Lapland. Ylikiiminki, Finland 1975. Moniste.
- Leskelä, Paavo 1958*, Sompion asukkaat ja tekojärvisuunnitelmat. Sosiologian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1958. Julkaisematon.
- Leskelä, Paavo 1962*, Sompion asukkaat ja tekojärvisuunnitelmat. Teoksessa Jouko VII. Pohjois-Pohjalaisen osakunnan kotiseutujulkaisu, ss. 142–171. Kirjapaino-osakeyhtiö Kalevan Kirjapaino. Oulu 1962.
- Lidman, Satu, Koskivirta, Anu & Eilola, Jari toim. 2017*, Historian tutkimuksen etiikka ss. 200–222. Gaudeamus Oy. Trükikoda, Tallinna 2017.
- Lilja, Erkki 2013*, Jäämerenkäytävä. Pohjois-Suomen rata- ja tiehankkeiden historiaa. Näkijöitä-tekijöitä-kulkijoita-salaisia suunnitelmia. Painopaikka Tallinna 2013.
- Lindström, Andreas & Ruud, Audun 2017*, The Swedish regulatory context and implications of the WFD. <https://www.jstor.org/stable/resrep26593.6>. Luettu 17.11.2020.
- Linkola, Martti, Porkka, Leena & Sammallahti, Pekka 1967*, Jokivarsien sato. Sodankylän luonnonniittytaloutta. Teoksessa Entinen Kemijoki, ss. 213–228. Weilin + Göös. Tapiola 1967.
- Littunen, Kaisa & Lähde, Ville 2001*, Ihmisen ympäristösuhteen moninaisuus. Teoksessa Haila, Yrjö & Jokinen, Pekka 2001, Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka, ss. 227–235. Vastapaino. Gummeruksen Kirjapaino Oy. Jyväskylä 2001.
- Luhta, Vesa 2003*, Lapin pyhiä maita. Sompion luonnonpuisto. Teoksessa Luonnonharrastajan Suomi. Koillismaalta tuntureille, ss. 102–105. Porvoo 2003.
- Lundholm, Kjell 1991*, Ruotsin Tornionlaakson esihistoria. Teoksessa Tornionlaakson historia I. Jääkaudelta 1600-luvulle, ss.45–100. Tornionlaakson kuntien historiatoimikunta. Toimitus: Hederyd, Olof, Alamäki, Yrjö ja Kenttä Matti. Malungs Boktryckeri AB, Malung, Ruotsi 1991.
- Luostarinen, Matti 1982*, A social geography of hydro-electric power projects in northern Finland: personal spatial identity in the face of environmental changes. Ser. A, Scientiae rerum naturalium No 130. University of Oulu, 1982.
- Luostarinen, Matti 1985*, Pohjois-Suomen vesistö-rakentaminen esimerkkinä ympäristömuutosten sosiaalis-taloudellisista vaikutuksista. Suunnittelumaantieteen yhdistyksen julkaisuja 20. Oulun yliopisto. Monistus- ja kuvakeskus Oulu 1985.
- Luostarinen, Matti & Mäkinen, Hannu 1980*, Lokan ja Porttipahdan tekojärvien rakentamisen vaikutukset muuttajiin ja kuntaan. Vesihallituksen monistesarja 1980:14. Vesihallitus. Helsinki 1980.
- Lähteenmäki, Ilkka 2016*, Kontrafaktuaalinen historia – mahdollisuus, ilmiö, harhaoppi? Teoksessa Väyrynen, Kari & Pulkkinen, Jarmo toim. 2016, Historian teoria. Lingvivistestä käänteestä mahdolliseen historiaan, ss. 171–206. Vastapaino Oy. Tampere 2016.
- Lähteenmäki, Maria 1999*, Villi ja vapaa Pohjola. Kansantaitelija Andreas Alarieston mennyt maailma. Teoksessa Löytönen, Markku & Kolbe, Laura toim. Suomi. Maa, kansa, kulttuurit, ss. 198-197. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä 1999.
- Lähteenmäki, Maria 2005*, Suomen Lapin synnystä alueiden Lappiin. Terra 117, 3:2005, ss.147–158.

- Lähteenmäki, Maria 2006*, Terra Ultima. Matka Lapin historiaan. Keuruu 2006.
- Lähteenmäki, Maria 2010*, Suomen Lapin synty ja Tornionlaakso 1809–1998. Teoksessa Raja 200. Tornionlaakson vuosikirja 2008–2010, ss. 96–113. Gtc Print AB. Luulaja 2010.
- Lähteenmäki, Maria 2012*, Lappi meritoi tutkijat – tutkijat suomalaistivat Lapin - Suomen pohjoista koskeva kansallinen lukemisto 1800-luvulla. Teoksessa Enbuske, Matti, Mäntylä, Matti, Salo, Matti & Satokangas, Reija toim. 2012, Historian selkosilla. Jouko Vahtolan juhlakirja, ss. 385–396. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys. Societas Historica Finlandiae Septentrionalis. Waasa Graphics Oy. Vaasa 2012.
- Lähteenmäki, Maria 2017a*, Jälkiä lumessa. Arktisen Suomen pitkä historia. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 8/2017. Pdf.
- Lähteenmäki, Maria 2017b*, Pahan jälkipuhetta. Partisaanien siviili-iskut Itä- ja Pohjois-Suomeen. Teoksessa Lidman, Satu, Koskivirta, Anu & Eilola, Jari toim. 2017, Historian tutkimuksen etiikka ss. 200–222. Gaudeamus. Trükikoda, Tallinna 2017.
- Länsman, Anni-Siiri 1989*, Vuoden 1969 porotilalaki – maatalousväestön asuttamisen mallin siirtyminen saamelaisten poromiesten keskuuteen. Sosiologian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. Sosiaalipsykologian ja sosiologian laitos 1989. Painamaton.
- Löyttyjärvi, Marja-Liisa 2011*, Kemijoen vesistön rakentaminen ja Vuotos-oikeuden ajattelu. Maanmittaustieteiden laitos. Aalto-yliopiston julkaisusarja. Väitöskirjat 7/2011. Helsinki 2011.
- Löyttyjärvi, Marja-Liisa 2013*, Vesivoima omaisuutena ja virtavesi elinympäristönä. Ympäristöjuridiikka 1/2013, ss. 30–60.
- Maavana, Taylor, Parsons, Christopher T., Ridenours, Christine, Stojanovic, Severin, Dürr, Hans, Powley, Helen R. & Cappelen van, Philippe 2015*, Global phosphorus retention by river damming. Proceeding of the national Academy of Sciences of the United States of America. No. 51/2015, pp. 1503–15608. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26466175>. Luettu 14.11.2020.
- Magga, Aini 2013*, Sompion väen elämää sotien keskellä. Teoksessa Koilliskaira. Erämaan ääni vapauden kaipuu, ss. 28–29. Suomen ympäristösuunnittelu Oy. Riga, 2013.
- Magga, Hannu 2003*, Poromiesten menetykset ja sopeuttaminen suuriin ympäristömuutoksiin Lapin paliskunnassa 1950-luvulta lähtien. Teoksessa Heikkinen, Hannu toim. 2003, Kuuluuko sääsken ääni taivaaseen? Poromiesten analyysi poronhoidon muutoksista Suomen Lapissa 1900-luvulla. Teknillinen korkeakoulu. Technology, Society, Environment 3/2003. Espoo 2003, ss. 11–78.
- Magga, Hannu 2010*, Lapin paliskunta muutosten keskellä. Teoksessa Aikio-Puoskari, Ulla & Magga, Päivi toim. 2010, Kylä kulttuurien risteyksessä. Artikkelikokoelma Vuotson saamelaisista, ss. 18–39. Vuohču Sámiid Searvin 40-vuotisjuhlakirja. Arkmedia 2010.
- Magga, Päivi 2004*, ”Se alako semmonen ihmeellinen oravanpyörä” – 1970- ja 1980-lukujen porotilarakentamisen vaikutuksia Lapin ja Sallivaaran paliskunnissa. Pro gradu -tutkielma. Taideaineiden ja antropologian laitos. Oulun yliopisto. Painamaton.
- Magga, Päivi 2010*, Poronhoidon ja kulttuurin uhanalaisuus synnytti saamelaisyhdistyksen. Teoksessa Aikio-Puoskari, Ulla & Magga, Päivi toim. 2010, Kylä kulttuurien risteyksessä. Artikkelikokoelma Vuotson saamelaisista, ss. 142–161. Vuohču Sámiid Searvin 40-vuotisjuhlakirja. Arkmedia 2010.
- Magga, Päivi 2013a*, Vesistöarakentamisen vaikutukset saamelaiskulttuuriin. Teoksessa Ealli biras – Elävä ympäristö – saamelainen kulttuuriympäristöohjelma, ss. 196–197. Sámi Museum. Saamelaismuseosäätiö. Waasa Graphics Oy 2013.
- Magga, Päivi 2013b*, Porosaamelaisten muutto Sompioon. Teoksessa Koilliskaira. Erämaan ääni vapauden kaipuu, ss. 20–27. Suomen ympäristösuunnittelu Oy. Riga, 2013.

- Magga, Päivi & Ojanlatva, Päivi toim.* 2013, Ealli Biras. Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma. Sámi Museum. Saamelaismuseosäätiö. Waasa Graphics Oy 2013
- Maijala, Eeva-Maria toim.* 2016, Kemin-Lappi elää! Alkuperäiskansa keminlappalaiset – yksi Suomen neljästä Saamen ryhmästä. Arkmedia Ab. Vaasa 2016.
- Malik, Kenan* 2016, Moraalin suuntaa etsimässä. Etiikan maailmanhistoria. Suomentanut Tapani Kilpeläinen. Eurooppalaisen filosofian seura ry / niin & näin. Tallinnan kirjapaino-osakeyhtiö. Tallinna 2016.
- Martikainen, Tyyne* 1999, Neuvostoliiton partisaanien tuhoiskut siviilikyliin 1941–1944. Kemi-Sompion Kairan Kuosku, Maggan talot, Seitajärvi ja Lokka partisaaniryhmittäisten kohteina. Neljäs painos. Kemi 1999.
- Martikainen, Tyyne* 2004, Rauha on ainoa mahdollisuutemme. Partisaanisodan kansainvälinen sovitusseminaari, Sodankylä 27.–29.9.2002. Jatkosodan Siviiliveteraanit Ry. Värisuora Oy. Kemi 2004.
- Massa, Ilmo toim.* 1982, Energia, kulttuuri ja tulevaisuus. Suomen Antropologisen Seuran toimituksia 10. Tietolipas 89. WSOY. Porvoo 1982.
- Massa, Ilmo* 1983, Ihminen ja Lapin luonto. Lapin luonnonkäytön historiaa. Suomen Antropologisen Seuran tutkimuksia 12. Helsingin yliopiston monistepalvelu. Offset. Helsinki 1983.
- Massa, Ilmo* 1991, Ympäristöhistoria tutkimuskohteena. Historiallinen Aikakauskirja 4/1991, ss. 294–301.
- Massa, Ilmo* 1994, Pohjoinen luonnonvalloitus. Suunnistus ympäristöhistoriaan Lapissa ja Suomessa. Gaudeamus Kirjat. Tammer-Paino Oy. Tampere 1994.
- Massa, Ilmo* 1995, Ympäristöhistorian pienet ja suuret tuhmudet. Historiallinen Aikakauskirja 1/1995, 89–91.
- Massa, Ilmo* 2009, Yhteiskuntatieteellisen ympäristötutkimuksen paradigmat ja keskeisimmät suuntaukset. Teoksessa Vihreä teoria. Ympäristö yhteiskuntateorioissa, ss. 9–44. Gaudeamus. Helsinki University Press Oy. Hakapaino. Helsinki 2009.
- Massa, Ilmo toim.* 2009b, Vihreä teoria. Ympäristö yhteiskuntateorioissa. Gaudeamus. Helsinki University Press Oy. Hakapaino. Helsinki 2009.
- Massa, Ilmo* 2014, Yhteiskuntatieteellisen ympäristötutkimuksen lähtökohtia. Teoksessa Massa, Ilmo toim. 2014, Polkuja yhteiskuntatieteelliseen ympäristötutkimukseen, ss. 11–30. Gaudeamus. Tammerprint Oy. Tampere 2014.
- Massa, Ilmo & Rabkonen, Ossi toim.* 1995, Riskiyhteiskunnan talous. Suomen talouden ekologinen modernisaatio. Gaudeamus. Hakapaino Oy. Helsinki 1995.
- Massa, Ilmo & Snellman, Hanna toim.* 2003, Lappi. Maa, kansat, kulttuurit. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 924. Karisto Oy. Hämeenlinna 2003.
- Mattila, Tuomas* 2018, Saamelaisten tarpeet henkisen omaisuuden suojaan tekijänoikeussuojan ja tavaramerkkisuojan näkökulmasta – erityisesti duodji-käsityön ja saamenpuvun osalta. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2018:39. PDF.
- Mattsson Barsk, Marita* 1993, Tornedalskommunernas förbund 1941–1991. En historik. Teoksessa Tornionlaakson vuosikirja 1993, ss. 145–177. Pohjolan Sanomat Oy. Kemi 1993.
- Meinander, Henrik, Karonen, Petri & Östberg, Kjell* 2018, Kansanvallan polkuja. Demokratian kehityspiirteitä Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvun lopulta 2020-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1438. Suomen Yliopistopaino Oy. Tampere 2018.
- Meriläinen-Hyvärinen, Anneli* 2008, Luonnon kanssa käsikkäin. Selviytymisen strategiat neljässä pohjoissuomalaisessa yhteisössä eri aikoina 1680-luvulta 1990-luvulle. Suomen Muinaismuistoyhdistys. Kansatieteellinen arkisto 52. Waasa Graphics Oy 2008.

- Meriläinen-Hyvärinen, Anneli 2010*, ”Sanopa minulle, onko mejjän hyvä olla täällä?”. Paikkakokemukset kolmen tavivaaralaisen elämässä. Julkaisussa *Elore*, vol 17, 1/2010. http://www.elore.fi/arkisto/1_10/art-merilainen_1_10pdf. Luettu 27.4.2022.
- Merivirta, Raita, Koivunen, Leila ja Särkkä, Timo (edited) 2022*, *Finnish Colonial Encounters. From Anti-Imperialism to Cultural Colonialism and Complicity*. Cambridge imperial and post-colonial studies. <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-80610-1>. Luettu 15.8.2022.
- Michelsen, Karl-Erik 1987*, Teknologian historian uusia näkymiä. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1987, ss. 63–64.
- Michelsen, Karl-Erik 2021*, Thomas Parke Hughes, teknologian ja historian tutkija. *Tekniikan Väihteitä* 39, nro 4/2021, ss.27–38. <https://doi.org/10.33355/tw.115128>. Luettu 14.2.2022.
- Mikkeli, Heikki 1992*, Metsäturkki ja sen jurot parturit. *Historiallinen Aikakauskirja* nro 3/1992, ss. 200–215.
- Mikkonen, Kalevi 2021*, Artikkeleita Saksan armeijan toiminnasta Lapissa vuosina 1940–1944. *Lapin Yliopistopaino*. Rovaniemi 2021.
- Moilanen, Inka 2006*, Retoriikka ja historian tulkinta. Teoksessa Väyrynen, Kari & Pulkkinen, Jarmo toim. 2006, *Historian teoria. Lingvivistisestä käänteestä mahdolliseen historiaan*, ss. 114–143. *Vastapaino*. Juvenes Print Oy. Tampere 2016.
- Moilanen, Pentti ja Räihä, Pekka 2018*, Merkitysrakenteiden tulkinta. Teoksessa *Raine Valli toim.*, *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin* ss. 51–72. *PS-Kustannus*. 5. uudistettu ja täydennetty painos. Otavan Kirjapaino. Keuruu 2018.
- Moisio, Sami 2012*, Valtio, alue, politiikka. Suomen tilasuhteiden sääntely toisesta maailmansodasta nykypäivään. *Vastapaino*. Tampere 2012.
- Mononen, Tuija, Björn, Ismo & Sairinen, Rauno toim. 2018*, *Kaivos koettuna*. Lapland University Press. Juvenes Print. Tampere 2018.
- Mustonen, Ossi & Lahdenperä, Pentti 1985*, Vesivoima, sen käyttö ja säännöstely Lapissa. Teoksessa *Lappi. Pohjolan luonto, luonnonvarat ja ihminen*. Osa 3, ss. 361–389. *Arvi A. Karisto Oy*. Hämeenlinna 1985.
- Mustonen, Kaisu & Mustonen, Tero, in cooperation with Antti and Pekka Aikio 2010*, *Drowning Reindeer, Drowning Homes – Indigenous Sámi and Hydroelectricity Development in Sompio, Finland*. *Snowchange Cooperative*. Waasa Graphics Oy 2010.
- Mustonen, Tero 2014*, Window in the skies: indigenous memory, resistance and experience of Eurasia and the onslaught of resource extraction in the Arctic. *Nordia Geographical Publications* 43:1, pp. 67–73.
- Mutenia, Ahti & Korhonen, Pekka 1998*, Lokan ja Porttipahdan haukikantojen hoito. Kalatutkimuksia. Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos. No 149. *Oy Edita Ab*. Helsinki 1998.
- Mutenia, Ahti, Niva, Teuvo & Keränen, Pekka 2006*, Lokan tekojärven kokonaissaalis vuosina 1989–2004. Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitoksen julkaisussa: Lokan ja Porttipahdan tekojärvien ammattikalastuksen toimintaedellytysten kehittäminen. *Kala- ja riistaraportteja* nro 376. 29 s. + 3 liitettä.
- Mutenia, Ahti, Salonen, Erno & Kotajärvi, Mika 1999*, Lokan ja Porttipahdan vaellussiika – tekojärvien paikallinen arvokala. Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos. No 158/1999. *Oy Edita Ab*. Helsinki 1999.
- Mutenia, Ahti 2010a*, *Tekojärvien historiaa: Lokka ja Porttipahta 1: 1971–1987*. Sanomalehtileikekirja.
- Mutenia, Ahti 2010b*, *Tekojärvien historiaa: Lokka ja Porttipahta 2: 1988–2009*. Sanomalehtileikekirja.

- Myllymäki, Arvo 2016*, Korpikommunisti. Kolarilainen Eemeli Lakkala vainotusta vallankäyttäjäksi. Into Kustannus. Riika 2016.
- Myllymäki, Arvo 2018*, Punamultamies. Uuno Hannula lehtimiehenä, kansanedustajana ja maaherrana. Books on Demand. Helsinki/Nordersedt.
- Myllyntaus, Timo 1991*, Suomalaisen ympäristöhistorian kehityslinjoja. Historiallinen Aikakauskirja 4/1991, ss. 321–331.
- Myllyntaus, Timo 1999*, Environment in Explaining History. Edited by Myllyntaus, Timo and Saikku, Mikko, Encountering the Past in Nature. Essays in Environmental History, pp. 121–138. Helsinki University Press. Yliopistopaino. Helsinki 1999.
- Myllyntaus, Timo, Saikku, Mikko ed. 1999*, Encountering the Past in Nature. Essays in Environmental History. Helsinki University Press. Yliopistopaino. Helsinki 1999.
- Mäkelä, Petteri 2000*, Lapin tiepiiri 75 vuotta 1925–2000. Pitkoksilta pikiteille. Tiemuseon julkaisuja 18. Tielaitos Lapin tiepiiri. Gummeruksen Kirjapaino Oy. Jyväskylä 2000.
- Männikkö, Ilkka 2010*, Historia nykyisyyden tieteenä. Historiatieteen identiteetti J.E. Salomaan historianfilosofiassa. Filosofian sivuainetutkielma. Historiatieteen ja filosofian laitos. Tampereen yliopisto 2010. PDF.
- Mäntylä, Matti 2013*, Urho Kekkonen ja kysymys vesivoiman rakentamisesta Pohjois-Suomeen 1950-luvun alussa. Teoksessa Junila, Marianne, Granberg, Petri, Juntunen, Jukka, Kaitasuo, Pia ja Turunen, Harri, toim., Pappi, partisaani ja pirtuhevonen – poimintoja pohjoisen historiasta, ss. 89–103. Scripta Historica 36. Oulun historiaseura. Rannikon Laatupaino Oy. Oulu 2013.
- Mäntylä, Matti 2014*, Pohjois-Suomen perifeerisyys Urho Kekkonen talous- ja yhteiskuntapolitiittisessa ajattelussa. Teoksessa Alenius, Kari & Fält, Olavi K. toim. 2014, Keskus ja periferia muuttuvassa maailmassa, Studia Historica Septentrionalia 70, ss. 259–274. Tornio 2014.
- Mäntylä, Matti 2016*, Pohjois-Suomea kehittämässä. Periferia Urho Kekkonen politiikan kohteena ja vallankäytön välineenä vuosina 1950–1981. Studia Historica Septentrionalia 76. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys. Fram Oy. Vaasa 2016.
- Nickul, Erkki 1968*, Suomen saamelaiset vuonna 1962. Selostus Pohjoismaiden saamelaisneuvoston suorittamasta väestötutkimuksesta. Tilastotieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1968.
- Nickul, Karl 1970*, Saamelaiset kansana ja kansalaisina. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 297. Helsingin Liikekirjapaino Oy 1970.
- Niemelä, Matti 1991*, Tekojärvien taloudelliset vaikutukset. Teoksessa Tutkimuksen ja hallinnon vuorovaikutus ympäristörakentamisessa: esimerkitapauksena Lokan ja Porttipahdan tekoaltaat, ss. 46–55. The interaction of research and administration in construction of environment: the case of Lokka and Porttipahta water basins. University of Oulu. Research Institute of Northern Finland. Research Reports 104. Oulun yliopisto / Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Oulu 1991.
- Nieminen, M., Orfinsky, V., Lavonen, N., Konkka, A., Jääskeläinen, L., Pozdnyak, N., Grishina, I., U& Jääskeläinen, L. A. 2008*, Paanajärvi – The Treasure of Karelia.
- Nieminen, Matti 1994*, Rantojensuojeluohjelma – kilpailevia tulkintoja ja vertautumatonta rationaalisuutta. Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja 59, 1994. Publication of the Department of Sociology University of Jyväskylä. Jyväskylän yliopiston monistuskeskus 1994.
- Nieminen, Mauri 2013*, Suomen porotutkimus – Tutkittua tietoa poronhoitoon. RKTL:n työraportteja 11/2013. PDF.

- Nieminen, Ville 2022*, Sosiaalisesti kestävä osallisuus kuntien arjessa. Uutta kunnissa 1/2022. Kuntaliitto. <https://julkaisut.kuntaliitto.fi/2160>. PDF.
- Niiniluoto, Ilkka 2003*, Historia tiedeyhteisössä. Historiallinen Aikakauskirja 1/2003, ss. 25–31.
- Niiniluoto, Ilkka 2018*, Onko abduktio päättelyä parhaaseen selitykseen? Journal.fi. PDF. Ajatus. Vol 75. Nro 1/2018, ss. 75–91.
- Niiniluoto, Ilkka 2019*, Kuka hukkas totuuden? Journal.fi.PDF. Tieteessä tapahtuu 2/2019, ss. 9–15.
- Nousiainen, Markku 1974*, Päätöksentekoprosessi – Lokan ja Porttipahdan tekoaltaat. Julkishallinnon pro gradu -tutkielma Tampereen yliopistossa 24.4.1974. Julkaisematon
- Nuorteva, Pekka ja Dahlström, Harri, 1969*, Lokan allas – muistomerkki ajasta, jolloin Suomessa ei vielä ollut Luonnonhoitovirastoa. Suomen Luonto 3/1969, ss. 74–84.
- Nyysönen, Jukka & Kortekangas, Otso 2020*, Siirtomaapolitiikka Saamenmaalla? Historiografisia näkökulmia Suomesta ja Ruotsista. Historiallinen Aikakauskirja 4/2020, ss. 545–550.
- Nykänen, Jorma 2013*, Suuntana Ylä-Tuuloma. Tie asumattomaan korpeen, lumen ja jään maahan. Tornio 2013.
- Nykänen, Tapio 2022*, Lapin ihminen. Identifikaatio, ympäristöt ja yhteinen etnisuus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tietolipas 273. Hansaprint Oy. Turenki 2022.
- Nykänen, Tapio & Valkeapää, Leena 2016*, Kilpisjärven poliittinen luonto. Matkoja Käsivarren kulttuurimaisemassa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1422. Hansaprint Oy. Turenki 2016.
- Nyysönen, Jukka 2000*, Murtunut luja yhteisrintama. Inarin hoitoalue, saamelaiset ja metsäluonnon valloitus 1945–1982. Suomen historian liseniaatintyö. Jyväskylän yliopisto. Historian laitos 2000. PDF.
- Nyysönen, Jukka 2018*, Saamelaispolitiikka itsenäisessä Suomessa – kriittinen synteesi. Teoksessa Faravid 45/2018, ss. 63–78. Waasa Graphics Oy. Vaasa 2018.
- Nyysönen, Jukka 2022*, Väinö Tanner, kolonialistiset hierarkiat ja koltansaamelaisten poliittis-hallinnollinen asema. Teoksessa Kullaa, Rinna, Lahti, Janne ja Lakomäki, Sami 2022, Kolonialismi Suomen rajaseuduilla ss. 185–200. Gaudeamus Oy. Printon Trükikoda. Tallinna 2022.
- Ollila, Anne 2003*, Kulttuurihistorian houkutus. Historiallinen Aikakauskirja 1/2003, ss. 42–63.
- Onnela, Samuli 2006*, Suur-Sodankylän historia 2. Suurpitäjä saamelaisten ja suomalaisten maana vuosina 1747–1916. Porvoo 2006.
- Ovaskainen, Sanna 2019*, Ekologisen elämäntavan mahdollisuudet ja rajat Lapissa. Acta Electronica Universitatis Lapponiensis 255. Lapin yliopisto. University of Lapland. Rovaniemi 2019. Pdf.
- Paavilainen, Väinö 1963*, Valtakunnansuunnittelu Suomessa. Valtakunnansuunnittelutoimiston julkaisusarja A:14.1. Valtioneuvoston Kirjapaino. Helsinki 1963.
- Paitsola, Samuli ed. 2022*, Building an Industrial Identity. Atlas of Architectural and Cultural Values of Hydropower Plants and Communities of the River Oulujoki Water System. Vesivoiman kulttuuriperintö -hanke.
- Parpola, Antti & Åberg, Veijo 2009*, Metsävaltio. Metsähallitus ja Suomi 1859–2009. Helsinki 2009.
- Patomäki, Heikki 2020*, Vallan käsitteestä. <https://helda.helsinki.fi>. Luettu 16.2.2024.
- Peltonen, Matti 1999*, Mikrohistoriasta. Gaudeamus. Oy Yliopistokustannus University Press Finland Ltd. Tammer-paino Oy. Tampere 1999.
- Peltonen, Matti 2006a*, Mikrohistorian lajit. Teoksessa Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne ja Peltonen, Ulla toim. 2006, Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä, ss. 145–171. Tietolipas 214. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hakapaino Oy. Helsinki 2006.

- Peltonen, Matti 2006b*, Aatehistorian uusi luuta. Yhteiskuntapolitiikka 2:2006, ss. 227–229. PDF.
- Peltonen, Milla 2020*, Erakot. Omintakeisten suomalaisten elämäntarinoita. Into. Tallinna Raamatutrükikoja. Viro 2020.
- Peltonen, Ulla-Maija 2003*, Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Saarijärven Offset. Saarijärvi 2003.
- Peltonen, Ulla-Maija 2006*, Muistitieto folkloristiikassa. Teoksessa Fingeroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne ja Peltonen, Ulla-Maija toim. Muistitietotutkimus. Metodologiasia tutkimuksia, ss. 93–119. Tietolipas 214. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hakapaino Oy. Helsinki 2006.
- Peltonen, Ulla-Maija 2020*, Historian kipujälkiä. Teoksessa Peltonen, Ulla-Maija toim. 2020, Barbaria ja unohdus. Historian kipujälkiä, ss. 9–28. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2020, Hansaprint. Turenki 2020. PDF.
- Pentikäinen, Juha & Pulkkinen, Risto 2018*, Saamelaisten mytologia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kirjokansi 153. Jelgava Printing House. Riika 2018.
- Pettersson, Sanna ja Suopajärvi, Leena 2018*, Sosiaalinen toimilupa kaivos-, metsä- ja matkailualalla. Toimialojen paikallinen hyväksyttävyyys Lapissa. Lapin yliopisto. Rovaniemi 2018. PDF.
- Pietarinen, Juhani 1995*, Ihminen ja luonto: neljä perusasennetta. Teoksessa Elo, Pekka ja Simola, Hannu toim. 1995, Arvot, hyveet ja tieto, ss. 98–114. Elämäkatsomustiedon opetuksen 10-vuotisjuhlakirja. Painatuskeskus Oy. Helsinki 1995.
- Piblstrom, Sami 2020*, Transsendentaalinen humanismi. Tiede & edistys. 1/2020, ss. 38–52.
- Platon 1999. Teokset. Toinen osa*. Suomentaneet Itkonen-Kaila, Marja, Saarikoski, Pentti ja Tyni, Marianne. Kustannusosakeyhtiö Otava. Keuruu 1999.
- Porvari, Petri ja Verta, Matti 1993*, Elohopea ympäristössä ja tekoaltaissa. Kirjallisuuskatsaus ja arvio Vuotoksen tekoaltaan hauen elohopeapitoisuuden kehittymisestä. Vesi- ja ympäristöhallituksen julkaisuja - sarja A 162. Helsinki 162.
- Potinkara, Nika 2015*, Ensisyyden rakentuminen kahden saamelaismuseon perusnäyttelyissä. Jyväskylä Studies in Humanities 272. Jyväskylän yliopisto. PDF.
- Pulkkinen, Jonna 2021*, Punainen pusero. Lappi partisaanien armoilla. Otava. Keuruu 2021.
- Puro-Tabvanainen, Annukka, Viitala, Liisa, Lundvall, David, Brännström, Gunnar & Lundstedt Lisa 2001*, Tornionjoki – vesistön tila ja kuormitus. Torne älv – tillstånd och belastning. Lapin ympäristökeskus. Länsstyrelsen i Norrbottens län. Rovaniemen Painatuskeskus Oy. Rovaniemi 2001.
- Puuronen, Jorma 1998*, Paikallisuus ja Pohjois-Suomen tukkilakot 1900-luvun alkupuoliskolla. Teoksessa Saarela, Tauno, Krekola, Joni, Parikka, Raimo ja Suoranta, Anu toim. Aave vai haave. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Väki Voimakas 11, ss. 37–62. Gummerus Kirjapaino Oy. Saarijärvi 1998.
- Puuronen, Vesa 2013*, Vuotos – jatkuva painajainen. Teoksessa Säynjäkangas, Olli toim. 2013, Pyörteistä voimaa – historiikki Kemijoesta, ss. 221–226. Luusuan kyläseura. Saarijärven Offset Oy. Saarijärvi 2013.
- Puuronen, Vesa toim. 2015*, Elämää Yläkemijoen kylissä. Yläkemijoen kylien historia I. Saarijärven Offset Oy. Saarijärvi 2015.
- Pyhäjärvi, Leena 2011*, Lokka muutosten näyttämönä – allasalueen elinkeinojen muutos. Teoksessa Pyhäjärvi, Leena, Hakkarainen, Maria, Helle, Timo, Tuulentie, Seija, Autti, Mervi & Sarala, Pertti toim. 2011, Lokka muutosten näyttämönä. Acta Lapponia Fenniae 23. Lapin tutkimusasema. Rovaniemi 2011. PDF.

- Pyhäjärvi, Leena, Hakkarainen, Maria, Helle, Timo Tuulentie, Seija, Autti, Mervi ja Sarala, Pertti (toim.)* 2011, Lokka muutosten näyttämönä, ss. 3–66. Acta Lapponia Fenniae 23. Lapin tutkimusasema. Rovaniemi 2011. PDF.
- Pääkkönen, Erkki* 2008, Saamelainen etnisyyden ja pohjoinen paikallisuus. Saamelaisten etninen mobilisaatio ja paikallisperustainen vastaliike. Acta Universitatis Lapponiensis 153. Tampere 2008.
- Pörsti, Joonas* 2017, Propagandan lumo. Sata vuotta mielten hallintaa. Kustannusosakeyhtiö Teos. Scandbook. Liettua 2017.
- Pöysä, Jyrki* 2015, Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen. Kultaneito XVII. Suomen kansantietouden tutkijain seura. Multiprint. Vantaa 2015.
- Radkau, Joachim* 2008, Nature and Power. A global History of the Environment. Translated by Thomas Dunland. Cambridge University Press 2008.
- Rahikainen, Marjatta* 1999, Writing History in No-Mans' Land. Teoksessa Ollila, Anne ed., Historical Perspectives on Memory, pp. 35–47. Suomen Historiallinen Seura. Studia Historica 61. Hakapaino Oy. Helsinki 1999.
- Raivio, Kari* 2019, Näytön paikka. Tutkimustiedon käyttö ja väärinkäyttö. Gaudeamus Oy. Tallinna Raamatutrukikoja Oü. Tallinna 2019.
- Rannikko, Pertti* 1989, Metsätyö-pienviljelijäkylä. Tutkimus erään yhdyskuntatyyppin noususta ja tuhosta. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. N:o 12. Joensuun yliopiston monistuskeskus. Joensuu 1989.
- Rannikko, Pertti* 1994, Ympäristökamppailujen aallot. Teoksessa Lehtinen, Ari & Rannikko, Pertti toim. 1994, Pasilasta Vuotokselle. Ympäristökamppailujen uusi aalto, ss. 11–28. Gaudeamus Kirjat. Tammer-Paino Oy. Tampere 1994.
- Rannikko, Pertti* 2008, Postproduktivismi metsässä. Teoksessa Karjalainen, Timo P., Luoma, Pentti & Reinikainen, Kalle toim. 2008, Ympäristösosiologian virrat ja verkostot. Juhlakirja professori Timo Järvikosken 60-vuotispäivänä, ss. 83–95. Oulun yliopiston Thule-instituutti. Yliopistopaino. Oulu 2008.
- Rannikko, Pertti* 2021, Skaala – pienten lukujen politiikka. Teoksessa Hiedanpää, Juha toim., Tiedeneuvo, ss. 147–172. Ihmistieteen näkökulmia luonnonvarapolitiikan muotoiluun. Kustannusosakeyhtiö Vastapaino. Tallinna Raamatutrukikoja Oü. Tallinna 2021.
- Ranta, Kukka* 2019, Saamelaisten maiden menetykset. Teoksessa Ranta, Kukka ja Kanninen, Jaana toim. 2019, Saamen kansan pakkosuomalaistaminen, ss. 33–79. Kustantamo S & S. Livonia print. Latvia 2019.
- Rannikko, Pertti ja Määttä, Tapio toim.* 2010, Luonnonvarojen hallinnan legitimitetti. Vastapaino. WS Bookwell Oy. Jyväskylä 2010.
- Ranta, Kukka & Kanninen, Jaana* 2019, Vastatuuleen. Saamen kansan pakkosuomalaistamisesta. Kustantamo S & S. Livonia print. Latvia 2019.
- Rantakokko, Mika* 1993, Tornionlaakson kuntain toimikunta 1923–1993: Uraauurtavaa maakunnallista yhteistyötä. Teoksessa Tornionlaakson vuosikirja, ss. 7–144. Pohjolan Sanomat Oy. Kemi 1993.
- Rantatupa, Heikki* 1988, Alatornion historia. Gummeruksen Kirjapaino. Jyväskylä 1988.
- Rautio, Kaisa* 2000, Ristiriidat ja valta saamelaisalueen maankäytössä ja sen suunnittelussa. Pro gradu -tutkielma. Ympäristönsuojelutiede. Limnologian ja ympäristönsuojelun laitos. Helsingin yliopisto 2000.
- Riihitammela, Paavo* 1999, Poikela, Äärelä ja Sen sata sivusukua.
- Risku, Abti* 1975, Kemijoen valjastamisen vaikutuksista luonnonoloihin, elinkeinoin ja Lapin asutukseen. Jatuli 15/1975, ss. 158–178.

- Riikulehto, Sulevi 2013a*, Muisto kohtaa maiseman. Kotiseutu syntyy kokemuksista. Kotiseutu 2013, ss. 22–27.
- Riikulehto, Sulevi 2013b*, Kotiseudun merkitys alueidentiteetin ja alueellisen yhteisöllisyyden muodostumisessa. Esimerkinä Nurmo 2012. Teoksessa Eilola, Jari & Moilanen, Laura-Kaisa toim. 2013, Yhteisöllisyyden perintö. Tutkimuksia yhteisöistä eri vuosisadoilla, ss. 309–335. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Historiallinen Arkisto 139. Vantaa 2013.
- Roiko-Jokela, Heikki 2007*, Ylioppilas - maakunta - isänmaa. Pohjois-Pohjalainen Osakunta 1907–2007. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Karisto Oy. Hämeenlinna 2007.
- Ruonavaara, Hannu 2004*, Tarvitaanko yleistä vai historiallisesti erityistä teoriaa? Teoksessa Räsänen, Pekka, Ruonavaara, Hannu & Kantola, Ismo toim. 2004, Kiistoja ja dilemmoja, ss. 21–34. Sosiologisen keskustelun vastakkainasetteluja. Kirja-Aura. Digipaino. Turun yliopisto 2004.
- Ruonavaara, Hannu 2005*, Millä tavoin sosiologia voi olla historiallista? Teoksessa Andersson, Marja, Anttila, Anu-Hanna & Rantanen, Pekka toim. 2005, Kahden muusan palveluksessa. Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat, ss. 81–100. Historia mirabilis 4. Turun historiallisen yhdistyksen referee-sarja. Gummeruksen Kirjapaino Oy. Vaajakoski 2005.
- Ruotsala, Helena 2002*, Muuttuvat palkiset. Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnassa ja Kuolan Luujärven poronhoitokollektiiveissa vuosina 1930–1995. Kansatieteellinen arkisto 49. Suomen muinaismuistoyhdistys. Vammala 2002.
- Ruuhijärvi, Rauno 1959*, Hukkuva Sompion Lappi. Suomen Luonto 3/1959, ss. 67–71.
- Ruuhijärvi, Rauno 1970*, Mitä Lokan altaassa tapahtuu? Suomen Luonto 4/1970, ss. 119–121.
- Ruuskanen, Esa 2019*, Energian tuotannon, kulutuksen ja sääntelyn murros. Teoksessa Laine, Jaana, Fellman, Susanna, Hannikainen, Matti & Ojala, Jari toim. 2019, Vaurastumisen vuodet. Suomen taloushistoria teollistumisen jälkeen, ss. 246–273. Gaudeamus Oy. Tallinna Raamatutrükikoja Oü. Tallinna 2019.
- Ronkainen, Suvi, Pehkonen, Leila, Lindblom-Yläne, Sari ja Paavilainen, Eija 2020*, Tutkimuksen voimasanat. Sanoma Pro Oy. 1.–4. painos 2020. Helsinki.
- Ruuska, Toni, Wilén, Kristoffer & Heikkurinen, Pasi 2019*, Ihminen osana luontoa. Ekologinen realismi ja kestävä taloudellinen organisoituminen. Tiede & edistys 2/2019, ss. 135–149.
- Ruuskanen, Esa, Schönach, Paula ja Väyrynen Kari 2021*, Johdanto. Teoksessa Ruuskanen, Esa, Schönach, Paula & Väyrynen, Kari toim. 2021, Suomen ympäristöhistoria 1700-luvulta nykyaikaan ss. 9–29. Vastapaino. Tallinna Raamatutrükikoja Oü Tallinna 2021.
- Ruuskanen, Esa 2019*, Energian tuotannon, kulutuksen ja sääntelyn murros. Teoksessa Laine, Jaana, Fellman, Susanna, Hannikainen, Matti ja Ojala, Jari toim., Vaurastumisen vuodet. Suomen taloushistoria teollistumisen jälkeen, ss. 247–273. Gaudeamus. Tallinna Raamatutrükikoja Oü. Tallinna 2019.
- Ruusuwuori, Johanna, Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti toim. 2019*, Haastattelun analyysi. Vastapaino. Hansaprint Oy. Turenki 2019.
- Rytkönen, Anne-Mari, Saarikoski, Heli, Kumpula, Jouko, Hyppönen, Mikko & Hallikainen, Ville 2013*, Metsätalouden ja poronhoidon väliset suhteet Ylä-Lapissa – synteesi tutkimustiedosta. Riista- ja kalatalous. Tutkimuksia ja selvityksiä 6/2013. PDF.
- Rytteri, Teijo 2006*, Metsän haltija. Metsähallituksen yhteiskunnallinen vastuu vuosina 1859–2005. Suomen Tiedeseura. Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk. Vammala 2006.
- Räsänen, Hannu 1991*, Lokan ja Porttipahdan allaspäätösten etenemisprosessi. Teoksessa Tutkimuksen ja hallinnon vuorovaikutus ympäristörakentamisessa: esimerkkitapauksena Lokan ja Porttipahdan tekoaltaat, ss. 46–55. The interaction of research and administration in construction of environment: the case of Lokka and Porttipahta water basins. University of Oulu. Research Institute of Northern Finland. Research Reports 104. Oulun yliopisto / Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Oulu 1991.

- Räsänen, Pekka, Anttila, Anu-Helena & Melin, Harri toim. 2005*, Tutkimus menetelmien pyörteessä. PS-kustannus. WS Bookwell Oy. Juva 2005.
- Räsänen, Pekka, Ruonavaara, Hannu & Kantola, Ismo toim. 2004*, Kiistoja ja dilemmoja. Sosiologisen keskustelun vastakkainasetteluja. Kirja-Aurora. Digipaino. Turun yliopisto 2004.
- Räsänen, Pekka 2005*, Havaintojen mittaus ja aineistojen jäsentämisen metodologia. Teoksessa Räsänen, Pekka, Anttila, Anu-Helena & Melin, Harri toim. 2005, Tutkimus menetelmien pyörteessä. PS-kustannus, ss. 85–102. WS Bookwell Oy. Juva 2005.
- Räsänen, Timo A., Varis, Olli, Scherer, Laura & Kumm, Matti 2018*, Greenhouse gas emissions of hydropower in the Mekong River Basin. *Environmental Research Letters* 13 034030.
- Räsänen, Tuomas 2021*, Tyhjenevä maa – suhde luonnonvaraisiin eläimiin. *Ruuskanen, Esa, Schönach, Paula & Väyrynen, Kari toim. 2021*, Suomen ympäristöhistoria 1700-luvulta nykyaikaan ss. 267–291. Vastapaino. Tallinna Raamatutrukikoda, Tallinna 2021.
- Saarela, Tauno, Krekola, Joni, Parikka, Raimo ja Suoranta, Anu toim. 1998*, Aave vai haave. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Väki Voimakas 11. Gummerus Kirjapaino Oy. Saarijärvi 1998.
- Saari, Juho toim. 2006*, Historiallinen käänne. Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen. Gaudeamus. Tampere 2006.
- Saarinen, Heli 2012*, Valkoisen peuran myyttinen Lappi. *Acta Universitatis Lapponiensis* 213. 2. painos. Tampere 2012.
- Saarinen, Heli 2020*, Sompion saamelaiset. Tunturien päivänpuolen kansa. Väyläkirjat. Painettu EU:ssa 2020.
- Saarinen, Jarkko toim. 2002*, Erämaapolitiikka: pohjoiset erämaat arjen, hallinnan ja tutkimuksen kohteena. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 827, 2002. Rovaniemen tutkimusasema. Gummeruksen Kirjapaino Oy. Saarijärvi 2002.
- Saaristo, Kimmo 2000*, Avoin asiantuntijuus. Ympäristökysymys ja monimuotoinen ekspertisi. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 66. Jyväskylän yliopisto. Gummeruksen Kirjakauppa Oy. Saarijärvi 2000.
- Saarnisto, Matti 1991*, Tornionlaakson geologiset vaiheet. Teoksessa Tornionlaakson historia I. Jääkaudelta 1600-luvulle, ss.11–44. Tornionlaakson kuntien historiatoimikunta. Toimitus: Hederyd, Olof, Alamäki, Yrjö ja Kenttä Matti. Malungs Boktryckeri AB, Malung, Ruotsi 1991.
- Sairinen, Rauno 2009*, Ympäristöhallinnan monet teoriat. Teoksessa Ilmo Massa toim. 2009, Vihreä teoria. Ympäristö yhteiskuntateorioissa ss. 130–150. Gaudeamus. Hakapaino, Helsinki 2009.
- Sairinen, Rauno 2018*, Sosiaalinen toimilupa viheliäisten kaivos- ja ilmasto-ongelmien työkaluna. Blogi 24.5.2018.
- Salmela, Mikko 1998*, Jalmari Edvard Salomaa. Teoksessa Suomalaisen kulttuurifilosofian vuosisata, ss. 201–265. Otavan Kirjapaino. Keuruu 1998.
- Salo, Eija & Hautala-Hirvioja, Tuija 2013*, Pohjoisen luonnon ja ihmisen puolestapuhuja. Teoksessa Hautala-Hirvioja, Tuija, Kuusikko, Riitta ja Ylimartimo, Sisko toim. 2013, Harvoin lempeä tuuli puhaltaa arktisille jängille. Rarely does a gentle wind blow on arctic fens, ss. 25–33. 2. tarkistettu ja lisätty laitos. Keuruu 2013.
- Saloranta, Pyry 2019*, Ydinvoiman rakentamisesta käyty keskustelu Suomen Kuvalehdessä 1967–2002. Itä-Suomen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta. Historian ja maantieteen laitos. Suomen historian pro gradu -tutkielma. <https://crepo.uef.fi/handle/123456789/21620>. Luettu 10.12.2020.

- Sanaksenaho, Sanna 2006*, Eriarvoisuus ja luottamus 2000-luvun taitteen Suomessa. Bourdieulainen näkökulma. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research. Jyväskylän yliopisto 2006. PDF.
- Sarivaara, Erika, Määttä, Kaarina & Uusiautti, Satu toim. 2013*, Kuka on saamelainen ja mitä on saamelaisuus – identiteetin juurilla. Lapin yliopistokustannus. Rovaniemi 2013.
- Schönach, Paula 2014*, Ympäristöhistoria. Teoksessa Massa, Ilmo toim. 2014, Polkuja yhteiskuntatieteelliseen ympäristötutkimukseen, ss. 105–119. Gaudeamus. Tammerprint Oy. Tampere 2014.
- Schönach Paula 2021*, Tuhansien vesien maa. Teoksessa Ruuskanen, Esa, Schönach, Paula & Väyrynen, Kari toim. Suomen ympäristöhistoria 1700-luvulta nykyaikaan ss. 105–149. Vastapaino. Tallinna Raamatutrükikoda, Tallinna 2021.
- Sebring, Jenniver 2008*, Path dependencies and institutional bricolage in Post-Soviet water governance. XII World Congress of Rural Sociology, Goyang, Korea, 6-11 July 2008. Luettu 21.10.2020.
- Seppälä, R. 1976*, Tätä mieltä altaiden kanssa. Teoksessa Seppälä, R. toim. 1976, Nykyinen Kemijoki. Kemijoki Oy. Helsinki 1976.
- Shiva, Vandana 2003*, Taistelu vedestä. Vastapaino. Tampere 2003.
- Sihvola, Juba 2003*, Historiallisen tiedon kasvu ja edistys. Historiallinen Aikakauslehti 1/2003, ss. 32–41.
- Skinner, Jamie 2015*, Routing revenue from hydropower dams to deliver local development. International Institute for Environment and Development. <http://www.jstor.com/stable/resrep01620>. Luettu 15.11.2020.
- Skocpol, Theba ed. 1984*, Vision and Method in Historical Sociology. Cambridge University Press 1984. Printed in the United States of America.
- Siuruainen, Eino 1976*, The Population in the Sámi Area of Finnish Lapland. A regional study with special emphasis on rates and sources of income. Acta Universitatis Ouluensis. Series Scientiae Rerum Naturalium N:o 40. Geographica N:o 2. Oy Liiton Kirjapaino. Oulu 1976.
- Siuruainen, Eino & Aikio, Pekka 1977*, The Lapps in Finland. The population, their livelihood and their culture. Society for The Promotion of Lapp Culture Series no. 39. Helsinki 1977.
- Snellman, Hanna 2019*, Tiedon ja taidon kierto: maastamuuttajien Suomi ja Ruotsi. Teoksessa Juhani Koponen ja Sakari Saaritsa toim. 2019, Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiihottajana, ss. 185–198. Gaudeamus Oy. Printon Trükikoda. Tallinna 2019.
- Sodanjälkeinen Asutustoiminta 50 vuotta. MHL-Asutustoiminta Lapissa*. Lapin Maaseutuelinkeinopiiri. Tornio 1995.
- Sodankylä-Seura 50 v. Kotiseutujulkaisu II*. Keski-Lapin paino.
- Sodankylä-Seura 60 v. Kotiseutujulkaisu III 2009*. Kalevaprint.
- Southgate, Beverley 2000*, Why Bother with History? Ancient, modern, and postmodern motivations. An imprint of Pearson Education. Printed by Singapore. First published in Great Britain 2000.
- Stadius, Peter 2022*, Elintilaa, elinvoimaa ja eteenpäin. Suomi siirtomaavaltana Petsamossa. Teoksessa Kullaa, Riina, Lahti, Janne ja Lakomäki, Sami 2022, Kolonialismi Suomen rajaseudulla, ss.141–161. Gaudeamus. Printon Trükikoda. Tallinna 2022.
- Steinmetz, George 2007*, The Relations between Sociology and History in the United States: The Current State of Affairs. Journal of Historical Sociology. Vol 20 No. 1/2 March/June 2007.
- Suoninen, M. 2001*, Mikrohistoria vastauksena historiallisen sosiologian dilemmaan. Sosiologia 1/2001.

- Suopajärvi, Leena 1994*, Vuotoksen tekoallas ja hankkeen vastustajat. Teoksessa Lehtinen, Ari & Rannikko, Pertti toim. 1994, Pasilasta Vuotokselle. Ympäristökamppailujen uusi aalto, ss. 257–270. Gaudeamus Kirjat. Tammer-Paino Oy. Tampere 1994.
- Suopajärvi, Leena 1995*. Vuotoksen tekoaltaan rakentamista vastustavan protestin synty, toimijat ja tulokset. Teoksessa Jokisalo, Jouko, Järvikoski, Timo & Väyrynen, Kari toim. 1995, Luonnonsuojelualueesta ympäristökasvatukseen, ss. 159–174. Ecocenter. Käyttätymistieteiden laitos. Oulun yliopisto. Monistus- ja kuvakeskus. Oulu 1995.
- Suopajärvi, Leena 1999*, Lappi etelän peilissä. Lappilaisuuden rakentuminen Vuotos- ja Ounasjoki-kamppailussa. Teoksessa Tuominen, Marja, Tuulentie, Seija, Lehtola, Veli-Pekka & Autti, Mervi toim. 1999, Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit. Tunturista tupaan osa 2, ss. 15–22. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C. Katsauksia ja puheenvuoroja. Gummeruksen Kirjapaino Oy. Jyväskylä 1999.
- Suopajärvi, Leena 2001*, Vuotos- ja Ounasjoki-kamppailujen kentät ja merkitykset Lapissa. Acta Electronica Universitatis Lapponiensis 28.
- Suopajärvi, Leena 2003*, Ympäristöpolitiikka ja luonnonsuojelu Lapissa. Teoksessa Ilmo Massa ja Hanna Snellman toim., Lappi. Maa, kansat, kulttuuri, ss. 183–199. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 924. Karisto Oy. Hämeenlinnan 2003.
- Suopajärvi, Leena 2018*, Sosiaalisten vaikutusten arviointi. Teoksessa Mononen, Tuija, Björn, Ismo ja Sairinen, Rauno toim., Kaivos koettuna, ss. 61–63. Juvenes Print. Tampere 2018.
- Sutela, Tapio & Mutenia, Abti 2001*, Kirjallisuuskatsaus pohjoisten tekojärvien kalataloudesta. Kala- ja riistaraportteja nro 214. Inari 2001.
- Särkikoski, Tuomo 2011*, Rauhan atomi, sodan koodi. Suomalaisen atomivoimaratkaisun teknopolitiikka 1955–1970. Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XXV. Unigrafia. Helsinki 2011. PDF.
- Söyrinki Niilo 1962*, Luonnonsuojelusta ja sen tehtävistä Pohjois-Suomessa. Teoksessa Jouko VII. Pohjois-Pohjalaisen osakunnan kotiseutujulkaisu, ss. 227–264. Kirjapaino-osakeyhtiö Kalevan Kirjapaino. Oulu 1962.
- Söyrinki, Niilo 1965*, Tornion- ja Kainuunjoen vesivoiman rakennussuunnitelmat. Teoksessa Tornionlaakson vuosikirja 1965, ss. 111–119. Pohjolan Sanomat Oy. Kemi 1965.
- Säynäjäkangas, Janne 2019*, Nähdä metsä puilta. Yhteismitallisuus ympäristökysymyksenä. Tiede & edistys 2/2019, ss. 87–119.
- Säynäjäkangas, Olli toim. 2013*, Pyörteistä voimaa – historiikki Kemijoesta. Luusuan kyläseura. Saarijärven Offset Oy. Saarijärvi 2013.
- Tanner, Väinö 1915*, Studier öfver kvartärsystemet i Fennoskandias nordliga delar.III. Om landisens rörelser och afsmältning i Finska Lappland och angränsande trakter. Med 139 figurer i texten och 12 kartbilagor. Fennia. 36. Suomen Maantieteen seura. Sällskapet för Finlands Geografi. J. Simelii Arvingars Boktryckeriaktiebolag. Helsingfors 1915.
- Tanskanen, Minna 2000*, Näkyvän takana. Tutkimus metsäojituksen suomalaisen kulttuurisuudesta. Joensuun yliopisto. Maantieteen laitos. Julkaisuja nro 8. Joensuun yliopistopaino. Joensuu 2000.
- Tarmio, Hannu, Heinonen, Marketta & Korpela, Kalevi toim. 1978*, Suomenmaa. Maantieteellisyhteiskunnallinen tieto- ja hakuteos. 7. Ruotsinpyhtää–Öja. Porvoo 1978.
- Teeriäho, Yrjö 2011*, Muuttuva Sompio. Saarijärvi 2011.
- Teerijoki, Ilkka*, Tornion historia 3. 1918–2000. WS Bookwell Oy. Porvoo 2010.
- Teerijoki, Ilkka 2021*, Karungin historia. Atrain & Nord. Kemi 2021.
- Teivainen, Teivo 2013*, Yritys vastuun umpikuja. Kalevi Sorsa -säätiön julkaisuja 1/2013. Jyväskylä 2013.

- Tilly, Charles 1981, As Sociology Meets History. Academic press, Ins. Printed in the United States of America.*
- Toikkanen, Jarkko & Virtanen, Ira A. toim. 2018, Kokemuksen tutkimuksia VI. Lapland University Press. Kirjaksi.net, Vaajakoski 2018.*
- Toivanen, Tero T. 2018, Pohjoinen polku kapitalismin ympäristöhistoriaan. Tervakapitalismi, yhteisvauraus ja sosioekologinen mullistus 1800-luvun Kainuussa. Valtiotieteellinen tiedekunta. Helsingin yliopisto. Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Publication of the Faculty of Social Sciences 99/2018. Unigrafia. Helsinki 2018. PDF.*
- Tommila, Päiviö toim. 2000, Suomen tieteen historia 3. Luonnontieteet, lääketieteet ja tekniset tieteet. WSOY. Porvoo 2000.*
- Tuominen, Marja L. 2013, Mie elän tätä Lappia – Kirjailija Annikki Kariniemen luontosuhde. Acta Universitatis Lapponiensis 264. Rovaniemi 2013.*
- Tuominen, Marja 2015, Lapin ajanlasku. menneisyys, tulevaisuus ja jälleenrakennus historian reunalla. teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen, Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950, ss. 39–70. Vastapaino. Tallinna Raamatutrukikoda. Tallinna 2015.*
- Tuominen, Marja & Löfgren, Mervi toim. 2018, Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus. Vastapaino Oy. Tallinna 2018.*
- Turpeinen, Oiva 1985, Kainuun historia II. Väestö ja talous 1721–1982. Kainuun Sanomain Kirjapaino Oy. Kajaani 1985.*
- Turunen, Harri 2004, Suomalainen kotiseutuliike 1945–2000. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 982. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:9. RT-Print Oy. Pieksämäki 2004.*
- Tuunainen, Olli 1991, Lokan ja Porttipahdan tekojärvien kalatalous. Teoksessa Tutkimuksen ja hallinnon vuorovaikutus ympäristörakentamisessa: esimerkitapauksena Lokan ja Porttipahdan tekoaltaat, ss. 71–75. The interaction of research and administration in construction of environment: the case of Lokka and Porttipahta water basins. University of Oulu. Research Institute of Northern Finland. Research Reports 104. Oulun yliopisto / Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Oulu 1991.*
- Tveito, Terje 2005, Pohjoiskalottikonferenssit ja Pohjoiskalotin tulevaisuus. Käännös Liisa Ranta. Oslo, Helsinki ja Tukholma 2005.*
- Tökkäri, Virpi 2018, Fenomenologisen, hermeneuttis-fenomenologisen ja narratiivisen kokemuksen tutkimuksen käytäntöjä. Teoksessa Toikkanen, Jarkko & Virtanen, Ira A. toim. 2018, Kokemuksen tutkimuksia VI, ss. 64–84. Lapland University Press. Kirjaksi.net, Vaajakoski 2018.*
- Törrönen, Jukka 2005, Puhetapoja analysoimassa. Rajankäyntiä kriittisen diskurssianalyysin ja semioottisen sosiologian välillä. Teoksessa Räsänen, Pekka, Anttila, Anu-Helena & Melin, Harri toim. 2005, Tutkimus menetelmien pyörteessä, ss. 139–161. PS-kustannus. WS Bookwell Oy. Juva 2005.*
- Ukkola, Tommy 1994, Voimallaitosten vaikutus Oulujokilaakson kuntien kehittyneisyyteen 1940–1970. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto 1994.*
- Ukkonen, Taina 2000, Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemukertomusten tuottamisprosessina. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hakapaino Oy. Helsinki 2000.*
- Uljas, Päivi 2012, Hyvinvointivaltion läpimurto. Pienviljelijähegemonian rapautumisen, kansalaisliikehännän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina. Into Kustannus Oy. InPrint. Riika 2012.*

- Urho, Lauri vast. toimittaja sekä toimittajat: Kolari, Irma, Koljonen, Marja-Liisa, Lappalainen, Antti, Rabkonen, Riitta, Romakkaniemi, Atso, Salminen, Matti, Söderholm-Tana, Lena, Söderkultalahti, Pirkko & Vibervuori, Aune 1992*, Kalatutkimuksia – Fiskundersökningar. Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos. No 49/1992.
- Uula, Mikko 2005*, Maa ponteva Pohjolan äärillä on. Lapin suojeluskunta-, lotta- ja sotilaspiirit. Lapin Sotilasläänin Perinneyhdistys ry. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä 2005.
- Vainio-Korhonen 2017*, Vastuullinen historia. Teoksessa Satu Lindman, Anu Koskivirta & Jari Eilola toim., Historiantutkimuksen etiikka, ss. 29–47. Gaudeamus Oy. Printon Trükikoda. Tallinna 2017.
- Vahtola, Jouko 1990*, Lapin ryöstö. Myytti vai todellinen. Suomen Kuvalehti 21.12.1990.
- Vahtola, Jouko 1991*, Muuttuva Oulujokilaakso. Teoksessa Vesivoimaa Oulujoesta 50 vuotta. Sähköllä eteenpäin, ss.151–218. Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva. Oulu 1991.
- Vahtola, Jouko 2000*, Lohijoki sähköjoeksi – oliko Oulujoen rakentaminen virhe. Teoksessa Pohjois-Suomen puolesta. Päätoimittaja Teuvo Mällisen juhlaKirja, ss. 39–64. Kirjapaino Kaleva Pohjoinen. Oulu 2000.
- Vahtola, Jouko 2020*, Hämäläiset – kveenit – bjarmit. Faravid 49/2020, ss. 175–203. Historian ja arkeologian tutkimuksen aikakauskirja. Pohjois-Suomen Historiallinen yhdistys. Grano. Vaasa 2020.
- Vahtola, Jouko 2021*, Pohjoisen historian lukemisto. Väyläkirjat 2021.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2018a*, Vastuullinen historiantutkimus ja tietosuoja. <https://vastuullinentiede.fi/fi/tutkimustyo/vastuullinen-historiantutkimus-ja-tietosuoja>. Luettu 21.4.2022.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2018b*, Historiantutkimus, vastuullisuus ja tietosuoja. Tieteessä tapahtuu 4/2018, ss. 3–7. <https://journal.fi/tt/issue/view/4932>. Luettu 10.12.2021.
- Valkonen, Jarno 2003*, Lapin luontopolitiikka: analyysi vuosien 1946–2000 julkisesta keskustelusta. Tampereen University Press. Tampere. Sähköinen väitöskirja. Acta Electronica Universitatis Tamperensis 284. Pdf.
- Valkonen, Jarno 2004*, Luontokäsitusten politiikka Lapissa. Sosiologia 3/2004, ss. 225–239.
- Valkonen, Jarno 2008*, Eleytystä luonnoista funktionaalisiin ympäristöihin. Teoksessa Karjalainen, Timo P., Luoma, Pentti ja Reinikainen, Kalle toim. 2008, Ympäristösosiologian virrat ja verkostot. Flows and Networks of Environmental Sociology, ss. 245–264. Oulun yliopisto. Thule-instituutti. Yliopistopaino. Oulu 2008.
- Valkonen, Jarno toim. 2016*, Ympäristösosiologia. SoPHi 129. Verkkojulkaisu. PDF.
- Valkonen, Jarno & Pohjola, Anneli toim. 2012*, Poronhoitajien hyvinvoinnin uhat ja avun tarpeet. Lapin yliopistopaino. Rovaniemi 2012.
- Valkonen, Jarno & Nykänen, Tapio 2017*, Moottorikelkka poronhoitokulttuurin muutoksena. Tiede & edistys 2/2017, ss. 111–139. Fram.
- Valtonen, Taarna 2016*, ”Báiki báikki manjis” ”Paikka paikan perään”. Paikannimet Käsivarren saamelaisessa kulttuurimaisemassa. Teoksessa Nykänen, Tapio & Valkeapää, Leena toim. 2016, Kilpisjärven poliittinen luonto. Matkoja Käsivarren kulttuurimaisemassa, ss. 41–80. Suomalaisen kirjallisuuden Seuran toimituksia 1422. Hansaprint Oy. Turenki 2016.
- Valtonen, Taarna 2019*, Miten Saanasta tuli pyhä? Erilaisten rinnakkaisten Saana-diskurssien tarkastelua. Giellagas-instituutti, Oulun yliopisto. Teoksessa Terra 131 4/2019, ss. 209–222.
- Valli, Raine toim. 2018*, Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. PS-Kustannus. 5. uudistettu ja täydennetty painos. Otavan Kirjapaino. Keuruu 2018.

- Varto, Juba* 1995, Kannettava filosofinen sanakirja. Toinen painos. Tampereen yliopisto. Tampere 1995.
- Vattenfall under 75 år*. Redaktionskommittè: Sven Lalander, Lennart Hjalmarsson ja Helge Jonsson. Statens Vattenfallsverk 1984. Tryckindustri AB Solna 1984.
- Vehmas, Jarmo* 1995, Suomen energiatalouden ekologinen modernisaatio. Teoksessa Massa, Ilmo & Rahikainen, Ossi toim. 1995, Riskiyhteiskunnan talous. Suomen talouden ekologinen modernisaatio, ss. 161–188. Gaudeamus. Hakapaino Oy. Helsinki 1995.
- Verta, Matti* 1990, Mercury in Finnish forest lakes and reservoirs: Anthropogenic contribution to the load and accumulation in fish. Publication of the Water and Environment Research Institute. National Board of Waters and the Environment, Finland. Helsinki 1990.
- Vesivoimaa Oulujoesta 50 vuotta*. Sähköllä eteenpäin, ss.151–218. Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva. Oulu 1991.
- Viinikainen, Tytti* toim. 1999, Yhteiskuntatieteellinen ympäristötutkimus Suomessa. Katsaus tutkimusaloihin ja kirjallisuuteen. Suomen ympäristökeskus. Suomen ympäristö 99. Pdf. Helsinki 1999.
- Vilkka, Leena* 2002, Lapin erämaat ympäristöfilosofin silmin. Teoksessa Saarinen, Jarkko toim. 2002. Erämaapolitiikka: pohjoiset erämaat arjen, hallinnan ja tutkimuksen kohteena, ss. 69–85. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 827, 2002. Rovaniemen tutkimusasema. Gummeruksen Kirjapaino Oy. Saarijärvi 2002.
- Vilkuna, Kustaa* 1974, Lohi. Kemijoen ja sen lähialueen lohenkalastuksen historia. Otava. Keuruu 1974.
- Virtanen, Markku, Hellsten, Seppo, Koponen, Jorma, Riihimäki, Juba & Nenonen, Olli* 1993, Pohjoisten tekojärvien veden laadun laskenta mittauksilla varmistettuna. VTT Tiedotteita - Meddelande - Research Notes 1525. Espoo 1993.
- Voimaa koskesta* 1991, Suomen vesivoiman rakentamisen vaiheita. Suurpadot – Suomen osasto ry. Oy Ylä-Vuoksi. Imatra 1991.
- Vuorio, Lauri* 1987, Tornionjoen ja Täräntöjoen bifurkaatio. Teoksessa Tornionlaakson Vuosikirja 1987 ss. 161–174. Tornion Kirjapaino Oy 1987.
- Vuotoksen altaan yleissuunnitelma*. Summary of the Master Plan for the Vuotos reservoir Vesihallituksen julkaisuja 13. Publications of The National Board of Waters. Valtion painatuskeskus. Helsinki 1975.
- Väyrynen, Anna-Liisa* 2010, ”En tahtonut ois vaihtaa tätä vieraan maisemiin” – allasevakkujen elämänvaiheita. Teoksessa Kylä kulttuurien risteyksessä 2010, ss. 80–91. Arkmedia 2010.
- Väyrynen, Kari & Pulkkinen, Jarmo* toim. 2015, Historianfilosofia. Vastapaino Oy. Tampere 2015.
- Väyrynen, Kari & Pulkkinen, Jarmo* 2016, Ympäristöhistorian historiankäsitteistä. Teoksessa Väyrynen, Kari ja Pulkkinen, Jarmo toim. 2016, Historian teoria. Lingvistikästä käänteestä mahdolliseen historiaan, ss. 332–362. Vastapaino Oy. Tampere 2016.
- Väyrynen, Kari* 2021, Suomalaisen ympäristöajattelun suuntaviivoja valistuksen ajalta 2000-luvulle. Teoksessa Ruuskanen, Esa, Schönach, Paula & Väyrynen, Kari toim.2021, Suomen ympäristöhistoria 1700-luvulta nykyaikaan ss. 377–409. Vastapaino. Tallinna Raamatutrükikoda, Tallinna 2021.
- Waarala, Hannu* 1998, Muotifilosofi viipaloi seksuaalisuuden. Etelä-Suomen Sanomat 23.7.1998.
- Wegelius, Uno* 1904, Oulun Talousseuran 75-vuotinen historia. Oulun Kirjapaino-osakeyhtiön kirjapaino. Oulu 1904.
- Winter, Jay* 2010, Thinking about silence. Teoksessa Ben-Ze'ev, Efrat, Ginio, Ruth & Winter, Jay toim. 2010, Shadows of War. A Social History of Silence in the Twentieth Century, ss. 3–31. Cambridge University Press 2010.

- von Wright, Georg Henrik 1987*, Humanismi elämänasenteena. Ruotsinkielinen alkuteos Humanismen som livshållning. Ensimmäinen painos 1981. Kustannusosakeyhtiö Otavan painolaitokset. Keuruu 1987.
- Ylikangas, Heikki 2015*, Mitä on historia ja millaista sen tutkiminen. Art House MMXV. Livonia Print. Riika 2015.
- Ylitalo, Jaakko 2012*, Maailmanlaajuisesti ainutlaatuinen. Kemihaara 35 vuotta kiistan kohteena. Rovaniemi 2012.
- Åström, Sven-Erik 1978*, Natur och byte. Ekologiska synpunkter på Finlands ekonomiska historia Söderström & C:o. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag. Ekenäs 1978.

Muu kirjallisuus ja artikkelit

- Aalto, Erkki 1952*, Pohjois-Suomen vesivoimavarat ja niiden hyväksikäyttö. Voima ja Valo nro 7-8/1952.
- Aho, Seppo 1985*, Lappi – avoin maa. Teoksessa Lappi 4, s. 391–404. Karisto Oy. Hämeenlinna 1985.
- Aikio, Pekka 2012*, Tekojärvet hukuttivat ja tuhosivat. Teoksessa Pietarinen, Kati toim. 2012, Sijoiltaan menneet. Kulutuksen häätämä elämä, ss. 161–167. Into Kustannus. InPrint, Riika 2012.
- Aikio, Pekka & Helle, Timo 1985*, Poronhoito – katsaus Lapinmaan perinteisen elinkeinon historiaan. Teoksessa Lappi 4, ss. 189–205. Karisto Oy. Hämeenlinna 1985.
- Alatalo, Hannu 2006*, Pää vai pyrstö. Kukkolan kylä kosken äärellä. Tornion Kirjapaino Oy. Tornio 2006.
- Alaruikka, Yrjö 1964*, Suomen porotalous. Lapin Maakuntapaino. Rovaniemi 1964.
- Alaruikka, Yrjö 1977*, Kohisten virtaa Kemijoki – Hallitusti palkii poroelo. Lapin Maakuntapaino. Rovaniemi 1977.
- Andersson, Bengt toim. 1963*, Pohjoiskalottineuvottelut Kiirunassa ja Piitimessä 1962. Norden-yhdistyksen Norrbottenin piiri ja Pohjola-Norden Suomessa. Haparanda-Tornedalens Tryckeriaktiebolag. Haparanda 1963.
- Anneberg, Martti 2010*, Alta vita. Porokulttuurin ja Lapin luonnon tietosanakirja. Mäntykustannus Oy.
- Annanpalo, Heikki 1984*, Lismaavaan näkökulmasta. Teoksessa Lappi 2. Elävä, toimiva maakunta, ss. 96–97. Arvi A. Karisto Oy. Hämeenlinna 1984.
- Auer, Jaakko & Teerimäki, Niilo 1982*, Puoli vuosisataa Imatran Voimaa. Imatran Voima Oy:n synty ja kehitys 1980-luvulle. Oy Kirjapaino F. G. Lönnberg. Helsinki 1982.
- Auer, Väinö 1941*, Tuleva Suomi talusmaantieteellisenä kokonaisuutena. Suomalainen Suomi nrot 6–8/1941, ss. 252–258.
- Aurén, Petter Wilhelm 2012*, Matkani Lapinmaassa 1867. Inari, Utsjoki, Sodankylä, Jäämeren ranta. Kartoittajan matkakuvauksia 1800-luvun Lapista. Ruotsinkielinen alkuteos Anteckningar om Utsjoki, Enare och Sodankylä. Uleåborg 1894. Hipputeos. Tallinna 2012.
- Boström, Ulf & Domeij, Pär 2008*, Norrbotten värt att resa. Norrbottens museum. Luleå Grafiska 2008.
- Diplomi-insinöörit ja arkkitehdit*. Tapiola 1973 ja 1982. Matrikkeli.
- Groth, Östen ja Lassinanntti, Gunnar*, Pohjoiskalotti – rajaton haaste. PT-paino Oy. Oulu 1983.
- Groth, Östen ja Lassinanntti, Gunnar 1984*, Pohjoiskalotti ja Kalottiyhteistyö. Teoksessa Lappi 2. Elävä, toimiva maakunta, ss. 67–83. Arvi A. Karisto Oy. Hämeenlinna 1984.
- Haataja, Antti 2018*, Pohjoinen. Jälkemme maailman laidalla. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Painettu EU:ssa 2018.
- Hihnavaara, Lauri 2003*, Luiron laulu. WS Bookwell Oy. Kolmas painos. Juva 2003.

- Hihnavaara, Lauri 2006*, Vesittäjät. WS Bookwell Oy. Juva 2006.
- Hustich, Ilmari 1946*, Tuhottu ja tulevaisuuden Lappi. Ruotsinkielinen alkuteos: Eldhärjat Lappland. Suomentanut Lauri Kemiläinen. Copyright by Kustannustalo. Kirjapaino Tapo Oy. Helsinki 1946.
- Hustich, Ilmari 1955*, Suomen raaka-ainevarat. Suomentanut Keijo Virtamo. Otava. Helsinki 1955.
- Hämeenniemi, Reino 1996*, Taistelu järvestä, Jumiskon voimalaitoksen aiheuttama vesisota Posiolla ja Sallassa. Koillismaan Kirjapaino Oy. Kuusamo 1997.
- Itsala, Osmo 1976*, Syrjäseutujen kehityksen nykykuva. Puheenvuoro Suomen Maantieteellisen Seuran ja Rajaseutuliiiton järjestämässä symposiossa 26.4.1976 Helsingissä. Nordia – Tiedonantoja 4, 1976, ss. 76–83. Pohjois-Suomen maantieteilijäin seura ry. Oulun yliopiston offset 1976.
- Jaatinen, Lauri 1984*, Asutustoiminnan kausi. Teoksessa Lappi 2. Elävä, toimiva maakunta, ss. 87–113. Arvi A. Karisto Oy. Hämeenlinna 1984.
- Heimonen, Jyrki & Kaaro, Jani toim. 1999*, Luonto-Liiton historia 1943–1998 – jatkosodan varjosta Jerisjärven tielle. Luonto-Liitto ry.
- Kallio-Koski, Jyrki 2017*, Raittijärvi – Kaijukan kylä. Livonia Print. Latvia 2017.
- Kariniemi, Annikki 1972*, Pato. Keuruu 1972.
- Karsma, Veikko*, Norden-yhdistysten Pohjoiskalottikonferenssit. Pohjola-Norden kirjasarja 1970.
- Kekkonen, Urho 1952*, Onko maallamme malttia vaurastua. Helsinki 1952.
- Kemijoki 8000 -näyttelyopas*. Kemijoen alueen muinaisuutta 8000 vuoden ajalta arkeologisen tutkimuksen valossa. Museoviraston esihistorian toimisto. Frenckellin Kirjapaino Oy. 1974.
- Kitti, Jouni 1970*, Suomen Luonto nro 5-6/1970, ss. 182–183.
- Kivilinna, Rauni toim. 1976*, Andreas Alarieston Lapinkuvat. WSOY. Porvoo 1976.
- Korteniemi, Pauli 1973*, Maatalouden kehitys Tornionlaakson kuntain toimikunnan alueella. Teoksessa V. Arrela V. toim., Tornionlaakson kuntain toimikunta 1923–1973, ss. 55–68. Tornion kirjapaino. Tornio 1973.
- Kustula, Arvo 1995*, Elämän latu. Jyväskylä 1995.
- Kylänpää, Riitta 2017*, Pentti Linkola – ihminen ja legenda. Kustannusosakeyhtiö Siltala. Bookwell Oy 2017. Neljäs painos.
- Lassinantti, Ragnar 1965*, Pohjoiskalotti. Teoksessa Tornionlaakson vuosikirja 1965, ss. 127–136. Pohjolan Sanomat oy. Kemi 1965.
- Laukkanen, Markku, Saavela, Abti & Aitamurto, Veikko 1981*, Kenen Ounasjoki. WSOY. Porvoo 1981.
- Lindqvist, Sven 2006*, Terra nullius. Matkalla ei-kenenkään maassa. Pequod Oy. Painettu Tallinnassa 2006.
- Linkola, Martti toim. 1967*, Entinen Kemijoki. Weilin + Göös Ab:n kirjapaino. Tapiola 1967.
- Linkola, Martti 1967*, Sompion porolappalaiset. Teoksessa Linkola, Martti toim. 1967, Entinen Kemijoki, ss. 251–263. Weilin + Göös Ab:n kirjapaino. Tapiola 1967.
- Linkola, Martti 1985*, Saamelaisten poropaimentolaisuuden vaiheet. Teoksessa Lappi 4, ss. 167–187. Karisto Oy. Hämeenlinna 1985.
- Lokka, Sven 2008*, Muistoja Muurmannelta. Воспоминания о Мурмане. Lapin maakuntamuseon julkaisuja 13. Sevenprint Oy. Rovaniemi 2008.
- Maijala, Eeva-Maria 2016*, Kemin-Lappi elää! Alkuperäiskansa keminlappalaiset – yksi Suomen neljästä Saamen ryhmästä. Oy Arkmedia Ab. Vaasa 2016.
- Manker Ernst 1933*, Skogens nomader. Resa till Viikussjärvi 1932. Teoksessa Svenska turistföreningens årsskrift 1933, ss. 302–330. A.-B. Centralstryckeriet. Stockholm 1933.

- Manker, Ernst 1957*, Bortom fjällen. Mark och människor i Lappland. Folket I bilds förlag. Katalog och Tidskriftstryck. Stockholm 1957.
- Martikainen, Tyyne 2001*, Lapin naiset – elämäntaitajina. Paino Värisuora Oy. Kemi 2001.
- Massa, Ilmo 1984*, Lapin luonnonvarojen tehokäyttö toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa Lappi 2. Elävä, toimiva maakunta, ss. 247–271. Arvi A. Karisto Oy. Hämeenlinna 1984.
- Mitikka, Erkki 2009*, Muistoja hukutetusta tiestä. Julkaisussa Sodankylä-Seura 60v. Kotiseutujulkaisu III, ss. 17–19.
- Mäensyrjä, Pentti 1971*, Korpiemme kontio. Karisto. 1971.
- Mäkipuro, Viljo 1967*, Kemijoen alkuhaarat liikenneväylinä. Teoksessa Linkola, Martti toim. 1967, Entinen Kemijoki, ss. 264–273. Weilin + Göös Ab:n kirjapaino. Tapiola 1967.
- Neitola, Tuure 2019*, Lasse Näsi. Lapin vahva mies. Lapin Lehtikustannus Oy. Otavan Kirjapaino Oy 2019.
- Näslund, Manfred 1963*, Elinkeinoelämä ja sen kehitys. Teoksessa Andersson, Bengt toim. 1963, Pohjoiskalottineuvottelut Kiirunassa ja Piitimessä 1962, ss. 45–68. Norden-yhdistyksen Norrbottenin piiri ja Pohjola-Norden Suomessa. Haparanda-Tornedalens Tryckeriaktiebolag. Haparanda 1963.
- Ollikainen, Aki*, Kolari – lihan ja leivän välissä. Arkmedia. Vaasa. Ei painovuotta.
- Onnela, Samuli 1984*, Sulo Alakorva. Teoksessa Lappi 3, s. 354. Karisto Oy. Hämeenlinna 1984.
- Palmén, Ernst Gustaf 1903*, Suomessa tapahtuneista järvenlaskuista. Valvoja nro 7–8 1903, ss. 365–385.
- Paulaharju, Samuli 2015 (ensimmäinen painos 1939)*. Sompio. Luiron korpien vanhaa elämää. Werner Söderström Osakeyhtiö. Vuoden 2015 painos Salakirjat. Tallinna Raamatutrükikoda 2015.
- Paulaharju, Samuli 2016 (1934)*, Tunturien yöpuolta. Vanhoja tarinoita. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hansaprint Oy. Turenki 2016. Alkuperäinen teos ilmestyi 1934.
- Paulaharju, Samuli*, Wanhaa Lappia ja Perä-Pohjolaa. 4. uudistettu painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1264, Tieto. Ei painovuotta. Alkuperäinen teos ilmestyi vuonna 1923.
- Peltola, Kati 2018*, Kohtuus kaikessa. Kestävän talouden Suomi. Into Kustannus Oy. Latvia 2018.
- Phillips, Tom 2018*, Humans. A Brief History of How We F*cked It All Up. Wildfire 2018.
- Pokka, Hannele 1994*, Kemijoki. Minun jokeni. Werner Söderström Osakeyhtiö. Toinen painos. Porvoo 1994.
- Puro, Pentti 1973*, Teollistuva Tornionlaakso. Teoksessa V. Arrela V. toim., Tornionlaakson kuntain toimikunta 1923–1973, ss. 110–114. Tornion kirjapaino. Tornio 1973.
- Rinne, Reino 1970*, Anna minulle atomipommi. Ajatusproteeseja. Helsinki 1970.
- Ripatti, Aku-Kimmo & Kähkölä, Paavo 1970*, Siirtomaasuomi. Gummerus. Jyväskylä 1970.
- Risku, Abti 1969*, Maatalouden harjoittamisen edellytyksistä Lapissa. Teoksessa Lapin tutkimusseuran vuosikirja X, ss. 59–76. 1969. Pohjolan Sanomat Oy. Kemi 1969.
- Roth, Anne 2019*, Tarunhohtoinen Tankavaara. Kultakylän tarinoita. Docendo Oy. Livonia Print, Latvia 2019.
- Sandel, Michael J. 2012*, Oikeudenmukaisuus. Kuinka toimia oikein? HS Kirjat. Kariston kirjapaino Oy. Hämeenlinna 2012.
- Seppälä, Raimo 1976*, Nykyinen Kemijoki. Reportaasi luonnontilaisen Kemijoen muuttamisesta sähkön tuottajaksi. Kustannusosakeyhtiö Otava. Keuruu 1976.
- Skiftesvik, Joni 1989*, Tuulen poika. Neljäs painos. Juva 1989.
- Suomen vesivoima 1968*, Suomen Vesivoimayhdistys. Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö. Aamulehti. Offsetpaino 1968.

Syrjäpalo, Pentti toim. 2018, Uljua 50 vuotta. Pulkkilan Seura ry. Erweko Oy, Oulu 2018.
Tikkanen, Pentti H. ja Anja 1972, Runneltu Sompio. Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva. Oulu 1972.
Tikkanen, Anja & Tikkanen, Pentti H., 1983, Suuntana Sompio. Karisto Oy. Hämeenlinna 1983.
Ursin, Martti toim. 1975, Siuruan allas. Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva. Oulu 1975.
Valkeapää, Nils-Aslak 1971, Terveisiä Lapista. Otava. Helsinki 1971.

Lehdet (viitteissä tarkemmin; arkistojen lehtileikekokoelmat; <https://digi.kansalliskirjasto.fi> (Haka-tunnus); <https://www.hs.fi/aikakone/>; Oulun kaupunginkirjaston ja Rovaniemen kaupunginkirjaston mikrofilmikokoelmat sekä Sodankylän kunnankirjaston lehtileikkeet Lokasta ja Porttipahdasta)

Apu
Alue ja ympäristö
BioScience
Enontekiön Sanomat
ET-lehti
Environmental Philosophy
Etelä-Saimaa
Etelä-Suomen Sanomat
Haparandabladet/Haaparannanlehti
Helsingin Sanomat
Helsingin Sanomat/Teema
Historiallinen Aikakauskirja
Hufvudstadsbladet
Huoltaja
Ilta-Sanomat
Journal of The World-Systems Research
Inarilainen
Kaleva
Kansan Tahto
Kansan Uutiset
Karjalan Sanomat
Karjalan Ääni
Keskipohjalainen
Koillissanomat
Kotiseutu
Kuvaposti
Lakimies
Lapin Kansa
Law and History Review
Liitto
Länsiraja
Länsi-Savo
Maankäyttö
Maaseudun Tulevaisuus
Me
Meän Tornionlaakso
Näköpiiri

Opettaja
Parnasso
Perä-Pohja
Pohjolan Sanomat
Pohjolan Työmies
Pohjan Voima
Poromies
Puutyöläinen
Rajamme vartijat
Rovaniemi
Rovaniemeläinen
Ruotuväki
Tiede & edistys
Tieteessä tapahtuu
Sompio
Sosiologia
Suo
Suomalainen Suomi
Suomen Kalastuslehti
Suomen Kuvalehti
Suomen Luonto
Suomen Museo
Talouselämä
Tiede & edistys
Teknillinen Aikakauskirja
Tekniikan maailma
Teollisuuslehti
Terra
Uusi Aura
Uusi Suomi
Yhteisvastuu
Ympäristöjuridiikka
Vaasa
Vapaa Sana
Viikkosanomat
Voima Viesti
Virtautiset
www.journal.fi
- Alue ja ympäristö
- Poliitiikka
- Nordia. Geographical Publications
- Tieteessä tapahtuu
- Water History
<https://www.yhys.net> Yhteiskuntatieteellisen ympäristötutkimuksen seura ry (YHYS)
- <https://www.yhys.net/40-vuotta-ymparistososiologia/>. Luettu 15.7.2019.
- <https://www.yhys.net/ymparistotutkija-rivien-valissa-ilmo-massa-muistelee/>. Luettu 4.7.2019.
SKS Paikannimiopas/SuomalainenPaikannimikirja_e-kirja_kuvat0n.pdf. Luettu 2020/2021.

Haastattelut:

- Katri Alakorva (o.s. Kauppinen, s. 1925), Sodankylä. Haastattelu Sodankylän kirkonkylässä 18.7.2013.
- Arja Kustula (s. 1957), Sodankylä. Haastattelu Sodankylän Vuotsossa 17.7.2013.
- Mauri Kustula (s. 1939), Sodankylä. Haastattelu Sodankylän kirkonkylässä 16.7.2013.
- Sirkku Lahtinen (o.s. Kustula, s. 1955), Jyväskylä. Haastattelu Sodankylän Vuotsossa 17.7.2013.
- Veijo Pokka (s. 1953), Ylitornio. Puhelinhaastattelu 10.8.2013.
- Jorma Riesto (s. 1948), Sodankylä. Haastattelu Vuotsossa 24.8.2013.
- Rauha Koski-Rautiainen (o.s. Tanhua, s. 1940), Sodankylä. Haastattelu Sodankylän kirkonkylässä 4.10.2013.
- Siiri Alakorva-Balagovic (o.s. Alakorva, s. 1930), haastattelulomake v. 2020. Täydentäviä tiedonantoja kirjoittajalle sähköpostilla toukokuussa 2020.
- Eeva Siirtola (s. 1943), haastattelulomake v. 2020. Haastattelu Sodankylässä 28.2.2020.
- Reino Alakorva (s. 1952), haastattelulomake v. 2020. Haastattelu Siikajoella 27.5.2020.
- Aino Alakorva (s. 1954), haastattelulomake v. 2020. Haastattelu Ranualla 25.5.2020.
- Asta Valkonen (s. 1957), haastattelulomake v. 2020. Haastattelu Kuhmossa 4.6.2020.
- Erkki Martin (s. 1948), haastattelulomake v. 2020. Haastattelu Ivalossa 16.7.2020.
- Viitteissä osa haastatteluista muodossa Informantti 1–6.

Tiedonannot:*Lokka/Porttipahta*

- Sinikka Pokan (s. 1960) kirjallinen tiedonanto kirjoittajalle 12.7.2013.
- Lilja Ylivaaran (s. 1938) puhelintiedonanto 23.7.2013.
- Lokan koulun oppilaiden (kaksi 6-luokkalaista ja kaksi 8-luokkalaista) neljä kertomusta. Maire Ukkola-Willmanin kirjallinen tiedonanto kirjoittajalle 30.8.2013.
- Seppo Mobergin (suunnitteluavustaja, Sodankylän kunta) kirjallinen tiedonanto kirjoittajalle 6.9.2013.
- Rauha Koski-Rautiaisen (s. 1940) kirjallinen tiedonanto 24.9.2013.
- Jorma Rieston (s. 1948) puhelintiedonanto 28.10.2013.
- Katri Alakorvan (s.1925) puhelintiedonanto 4.11.2013.
- Anonyymi 1. Kaksi puhelintiedonantoa 2013.
- Asta Valkosen kirjallinen tiedonanto kirjoittajalle 1.4.2020 (kopiot Sompio-Seuran vuosikokousten pöytäkirjoista ja vuosikertomukset 1970–1979).
- Asta Valkosen kirjallinen tiedonanto 11.7.2020 Sompio-seuran puheenvuorosta Kveeniseminaarissa 30.7.2016.

Muita

- Eija Aikion (toimistosihiteeri, Sodankylän seurakunta) puhelintiedonanto 18.3.2014 ja kirjallinen tiedonanto 3.4.2014.
- Professori Jarno Valkosen (Lapin yliopisto) sähköpostit kirjoittajalle 25.11.2014, 10.12.2014, 11.12.2014, 9.9.2019, 17.2.2020, 26.2.2020 ja 17.4.2020.
- Anna Lindblomin, Länsstyrelsen i Norrbottens län, Administrativa enheten, Luleå, sähköposti liitteineen kirjoittajalle Vattenfallsstyrelsen ja Norrbottenin lääninhallituksen kirjeenvaihdosta 22.1.2020; dokumentteja aiheesta 23.1.2020.
- Sixten Ollin, Nämndsekreterare, Pajala kommun, sähköposti liitteineen kirjoittajalle 20.1.2020.
- Anu Lakkalan, Kommunsekreterare, Kommunledningsförvaltningen, Haparanda, sähköposti liitteineen kirjoittajalle 20.1.2020 ja 21.1.2020.

Gunvor Westerbergin, Förvaltningssekreterare, Övertorneå, sähköposti liitteinen kirjoittajalle 30.1.2020.

Hannele Kumpulaisen, hallintosuunnittelija, Enontekiön kunta, sähköpostit liitteinen kirjoittajalle 5.2.2020 ja 26.3.2020.

Håkan Selinin, Riksarkivet/Härnösand, sähköposti kirjoittajalle 14.4.2020.

Anne Bryggman-Tjikkomin, Åjtte, Svenskt fjäll- och samemuseum, sähköposti kirjoittajalle 20.4.2020.

Ulkoministeriön tietopalvelun sähköposti kirjoittajalle 12.5.2020.

Palvelusihteeri Leena Nikkan (Pelkosenniemen kunta) sähköposti liitteinen kirjoittajalle 29.5.2020.

Eduskunnan kuva-arkiston kuva-amanuenssin Tarja Venesvirran sähköpostit liitteinen kirjoittajalle 8.6.2020 ja 10.6.2020.

Arkistonhoitaja Ingela Näslundin (Vattenfall Centralarkivet) sähköpostit liitteinen kirjoittajalle 13.7.2020, 14.7.2020 ja 16.7.2020.

Koordinaattori Dennis Barndorph Sichlau sähköposti kirjoittajalle 12.8.2020, Nordiska Råd, Nordic Council/Nordens Hus, København. Pohjoismaiden neuvoston pöytäkirjat vuosilta 1952–1962, ks. www.sichlau.net.

Eduskunnan kirjaston arkistoamanuenssi Terttu Mämmölä sähköposti liitteinen kirjoittajalle 14.12.2020.

Arkistovirkailija Veli Koiviston (KA/Vaasa) sähköposti liitteinen kirjoittajalle 20.1.2021.

VTT Pekka Visurin sähköposti kirjoittajalle 16.7.2021.

Arkivarie/Riksantikvarieämbetet Jenny Holménin sähköposti kirjoittajalle liitteinen 16.7.2021; Mathias Carlsonin sähköposti kirjoittajalle liitteinen 19.7.2021.

Tietopalvelusihteeri Jukka Liukkosen (ELKA) sähköposti kirjoittajalle liitteinen 28.3.2024.

Muut dokumenttilähteet:

Kamerakierrros 222. Suomen television katsaus. Ensiesitys 11.2.1959.

Sodankylä – suurten kairojen pitäjä. Veikko Laihasen 5-osainen dokumenttisarja. Kuvattu Sodankylässä vuosina 1957–1959. Seita-säätiö.

Sompio. Ohjaus ja kuvaus Niilo Heino 1962. Käsikirjoitus Osmo Vuoristo (Kansallismuseo, kansatieteellinen osasto). Suomi-Filmi Oy. https://finna.fi/Record/kavi.elonet_elokuva_115314.

Niittyheinänteko. Sompio II. Ohjaus ja kuvaus Niilo Heino 1961. Suunnittelu Osmo Vuoristo (Kansallismuseo, kansatieteellinen osasto). Suomi-Filmi Oy. https://elonet.finna.fi/Record/kavi.elonet_elokuva_164473.

Kiiskismarkkinat. Sompio III. Ohjaus ja kuvaus Niilo Heino 1961. Suunnittelu Osmo Vuoristo (Kansallismuseo, kansatieteellinen osasto). Suomi-Filmi Oy. https://elonet.finna.fi/Record/kavi.elonet_elokuva_164472.

Ruotsin kansanedustaja Ragnar Lassinantin haastattelu. TV-ohjelmassa Uutiset ja valokeilassa 27.7.1962. YLE.

Poazaváassin - Porolappalaiset. Antero Ruuhosen TV-dokumentti 12.12.1963. YLE.

Joki voiman lähteenä. Opettaja Yrjö Niemelän kokoamaa ohjelmaa Kemijoen voimalaitoksista ja tekojärvistä. Kouluradio. 3.2.1964. YLE.

Kymmenen teesiä Lapista. Jyväskylän kesä. Ensiesitys 1.7.1968. ARK-6129-1.

Paliskuntien kevätkuulumisia. Ensiesitys 11.5.1969. ARK-6243-3.

Lokan allasevakot. Radiodokumentti 22.7.1969. Toimittaja Markku Laukkanen. YLE.

Allasevakot. Tv-dokumentti 19.4.1970. Kuvaus Erkki Kaikkonen, äänitys Kalle Korhonen, leikkaus Sirkka-Liisa Mannerkoski, suunnittelu ja ohjaus Markku Laukkanen. YLE.

Saamelaisseuran perustamiskokous. Oula Aikion puhe. Ensiesitys 2.2.1971. YLE.

Onko saamelaiskulttuurilla tulevaisuutta? Ensiesitys 21.2.1971. YLE.

Tukinuitto Tornionjoella päättyy. Radiodokumentti. Ensiesitys 4.9.1971.

Arktinen raportti 1. Suunnittelija Juhani Lihtonen. TV1 2.10.1971. YLE.

Lapin metsäpolitiikka. Tuottajat Jukka Häyrynen ja Markku Laukkanen. TV1 20.11.1971. YLE.

Kaukaa poissa. Erämaan eläjiä ja vieromiehiä. Filmi toim. Tenho Raasakka & Juhani Lihtonen (suun.), Juhani Lihtonen (ohj.), Pauli Sipiläinen (kuv.) ja Jouko Hyytinen (leik.). TV1 5.3.1975. YLE.

”Eihän missään ollut niin hyvä ko täällä.” Tenho Raasakan ja Juhani Niskan kokoama ohjelma hukutetun Sompion eilispäivästä sekä nykyisyydestä. Yleisradio 2.5.1976.

Sompiossa. 1977/2014. Yle Areena 17.3.2014.

Matkoja menneeseen Suomeen. Yle Radio 1. Esitetty 29.1.2014. Ohjelma Sompioista. YLE.

Poromies Oula Aikio. TV 1. Ensiesitys 11.6.1974. YLE.

Poromiesten päiväkirja. Dokumentti. TV 1 10.1.1976. Lapin alueradio. Yhteiskunnallinen toimitus. Suunnittelu ja toteutus Jukka Hyvärinen, Jouko Hyytinen, Eero Murtomäki ja Tenho Raasakka. Selostus Oula Aikio ja Antti Peltovuoma.

”Ja sitten tuli tulva”, ”Ja de bodii dulvi”. TV-dokumentti 8.6.1976. Ohjaaja Heimo Palander / Johns Kavemo / Sulo Aikio. SR, Luulaja ja TV 2.

Pakkolähtö 23.12.1977. TV 1 -dokumentti. Toimittaja Raimo Paakkanen. YLE.

Hukutettu maa. TV-dokumentti. Julkaistu 24.4.1990. Toimittaja/ohjaaja/suunnittelija Tenho Raasakka. YLE. YLE.

Erätulilla: Mutenia. TV 2 -dokumentti 9.4.1998. Tuotanto Kari Ruutu. YLE.

DVD. *Paanajärven Anni.* Dokumenttielokuva Paanajärvestä vuodelta 2006. Elokuva katsottu Juminkeossa 4.6.2019.

Sielunpimennys. Dokumenttiprojekti. Id: PROG_2009_00279337. Ensilähetys 13.12.2000. Yle TV2.

Etelä-Pohjanmaan tekojärvialueelle kaavaillaan uutta kansallispuistoa. Yle Areena 9.12.2011.

Hukutethin kyliäkin. TV 1. Ohjaus Pertti Pesonen ja tuottaja Nina Stenros. Ensiesitys 28.10.2012. YLE.

Inhimillinen tekijä. TV 1. Pakoon ympäristön vuoksi. Vieraina Ensi Ukkola, Anneli Meriläinen-Hyvärinen ja Risto Isomäki. Toimittaja Anne Flinkkilä 5.5.2013.

Tapani Niemi 2013. Radiodokumenttisarja Nyljetty maa: Vanhan Sompion aapa-Lappi, Suuret miehiset hankkeet, Vuotos on noussut haudasta ja Lappi raaka-aineena eli globaalit saalistajat Lapin haaskalla. Yle. Radio 1. Yle Areena.

Kodittoman koti-ikävä. Kirjailija Lauri Hihnavaara. Radiodokumentti 20.6.2013. YLE.

Vabku gilli: Láiide, Yli-Kitinen, Hietaniemi. Arvo Pokan haastattelu. Haastattelu Niilo Aikio. Julkaistu 18.11.2013. YLE.

Joka muistaa vähän enempi 2014. Ohjaus ja käsikirjoitus Lauri Autere & Minna Valjanen. Tuotanto Marju Aarnivirta. Tampereen yliopisto, CMT-viestinnän, median ja teatterin yksikkö, Tampereen ammattikorkeakoulu ja Lapin yliopisto. <https://www.youtube.com/watch?v=cCV4X1r-Tzg>. Katsottu 19.5.2020.

Padottu voima - Kemijoen tarina. Dokumentti esitetty MTV3:lla 16.11.2014. Lyhennelmä dokumentista. <https://vimeo.com/120462964>. Katsottu 12.6.2023.

Poromies Lauri Ukkola. Metsäradio 28.10.2015. Yle Areena.

Pelstin Lappi. Jakso 3: Lokka. TV 5.11.2016. Yle Areena.

Padon purkaja. TV1 16.2.2020. ”Minäkin se olin yksi tuhoajista, mutta rahan perästä tein töitä”, kertoo Manu. Kosket valjastettiin, palkkaa tuli, mutta raha ei korvannut vapaana virtaavan kosken pauhua. Käsikirjoitus ja ohjaus Erkki Määttänen.

Olen saamelainen. Toimittaja Mikaela Weurlander. Yle Teema Fem. 9.6.2020.

www-lähteet (lähdeviitteissä tarkemmin):

Aikakaus- ja sanomalehtiaineistoja

Aikakone.HS, <https://www.hs.fi/aikakone/>

- Digitoituja Helsingin Sanomia vuoteen 1997.

Kansalliskirjaston Tutkain, digi.kansalliskirjasto.fi

(Luettu tutkimusprosessin aikana.)

- Digitoitu lehdistöaineisto

Museoviraston kuva-arkisto

- www.kuvakokoelmat.fi

- <https://avoindata.eduskunta.fi/#/fi/digitoidut/download>

www.doria.fi

- Urho Kekkonen Tukholmassa 28.4.1952: Suomen taloudellinen kehitys ja ulkopoliittinen asema sodan jälkeen. Luettu 10.2.2020.

- Kartta öfver Kemi Lappmark. Hermelin, S.G; Wahlenberg, Göran (1804).

www.eduskunta.fi

- Lapin kansanedustajia 1950- ja 1960-luvuilta.

<http://www.ely-keskus.fi/web/ely/-/pohjois-pohjanmaan-ely-keskus>. Tiedote 3.1.2014.

www.finlex.fi

www.ym.fi/yva

www.kemijoki.fi

- Historia. Luettu 5.6.2013.

- 2000-luvun vuosikertomuksia. Luettu 5.6.2013.

Museoviraston muinaisjäänösrekisteri:

Arkeologiset kohteet

- Sodankylä ja Utsjoki

https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjreki/read/asp/r_kohde_list.aspx

Muinaiskalut

Sodankylä ja Utsjoki

https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/kmloyto/read/asp/r_loyto_list.aspx

<https://historianwhithoutborders>

[https://www.ymparisto.fi/fi-FI/PohjoisPohjanmaan_ymparistohistoria/Oulujoen_valjastaminen\(15276\)](https://www.ymparisto.fi/fi-FI/PohjoisPohjanmaan_ymparistohistoria/Oulujoen_valjastaminen(15276)). Luettu 12.7.2019.

SSHY – digiarkisto (viitteissä tarkemmin).

- www.sukuhistoria.fi/sshy/sivut/jasenille/

Enontekiön ja Sodankylän kirkonarkistot. Luettu 2020/2021.

Muuttaneiden luetteloita.

Rippikirjoja.

Syntyneiden luetteloita.

Enontekiö saamelaiden perherekisteri 1722–1900 OS444-445.

- Päivi Rahikainen 2007. Kuukkelin talon matka museoksi. Sodankylän kotiseutumuseo.

- Lapin museoportaali. Luettu 19.6.2013.

YouTube

- Kalastusmessut 2012. Kalastaja Risto Pyhäjärvi (12,17 min).

Jukka Kemppaisen kirja-arviointi (blogi) Petteri Holman ja Risto Pyykön Kairanviemä-teoksesta 1.9.2006. Luettu 2.1.2019.

Juminkeko, Kuhmo

<http://www.juminkeko.fi/viena/paanajarvi.html>. Luettu 22.5.2019.

Lassi Saressalon kirja-arviointi 4.11.2014: <https://kotiseutuliitto.fi/toiminta/kirjamakasiini/esittelyt-ja-arvostelut-2014/noyrtyminen-ymparistopakolaiseksi/> Luettu 10.11.2014; 1.2.2020.

<https://kalevimikkonen27.blogspot.com/2020/07/kolonnenhof-vuotso-kalevi-mikkonen-2020.html>. Luettu 18.7.2020.

<https://historia.vattenfall.se/sv>

<http://www.kantapuu.fi/>. Luettu 14.4.2020)

<https://jounikitti.fi/suomi/porot/norjaruotsi.html>. Luettu 20.8.2020.

<https://sompioseura.net>. Luettu 12.2.2021.

<https://www.varldenshaftigaste.se/topplistor/sveriges-15-storsta-sjoar/>. Luettu 21.5.2021.

<https://tietosuoja.fi/aineiston-havittaminen-anonymisointi-tai-arkistointi-tutkimuksen-paattyessa>. Luettu 1.4.2022.

https://blogs.helsinki.fi/envirohist/julkaisut/yh_suomessa/. Luettu 27.4.2020.

Kirjoittajan inventoinnit Sodankylän hautausmaalla 2013 ja 2020 sekä Alatornion, Karungin, Kolarin, Muonion, Pellon, Turtolan, Ylitornion ja Pelkosenniemen hautausmailla 2020.

Jouni Kauhanen, Oulujoen rakentamissuunnitelmia ennen jatkosotaa. Esitelmä (julkaisematon) Utajärven kotiseutupäivillä 4.7.2021.

Liite 001. Kyselykaavake 23.3.2020

Lokka-Porttipahdan allasevakot

Alustava kysely akateemiseen sosiologiseen tutkimukseen.

Kyselyllä kartoitan tutkimustani täydentävää kokemusaineistoa ja haen informantteja mahdollista syvähaastattelua (= tunnin tai parin haastattelua) varten.

Nimi ja syntymävuosi:

Sompion kotipaikkanne:

Tiedot käsitellään luottamuksellisesti.

Tutkimustekstissä tiedot esitetään anonymisti ja lähdeviitteet esitetään muodossa: Informantti 1 v. 2020, Informantti 2 v. 2020 jne.

Saako tutkimukseni lähdeluettelossa kuitenkin olla nimenne ja syntymävuotenne? Mahdollisessa haastattelussa tietojen käytön tavoista sovitaan erikseen.

1. Millainen oli teidän /perheenne ensimmäinen kosketus säännöstelyaltaan/ tekojärven rakentamiseen? Mistä saitte tietoa suunnitelluista altaista? Miten asiasta puhuttiin kodissanne ja lähiympäristössä? Kuka puhui? Millaisia kokemuksia/perinnetietoa teillä on allasalueen maakaupoista? Olivatko kaupat ns. vapaaehtoisia?
2. Asuitteko allasalueella maakauppojen jälkeen ennen veden nousua? Jos asuitte, millaista oli elämä allasalueella silloin?
3. Miten teidän/perheenne muutto altaan tieltä tapahtui? Mihin muutitte? Miten elämä uudessa paikassa lähti sujumaan? Muuttuivatko perheenne elinkeinot? Mikä oli vaikeaa? Mikä oli paremmin kuin aikaisemmin?
4. Millaisia tuntemuksia teissä herätti kodin menettäminen veden alle? Miten ajallinen etäisyys on muuttanut suhtautumistanne allasevakkouteen?
5. Käsiteltiinkö ja miten allasasiaa koulussa? Saitteko myötätuntoa? Miten tiiviisti seurasi teko säännöstelyaltaiden rakentamista julkisesta sanasta tai muuten? Mikä tai mitkä olivat pääasiallisesti seuraamanne joukkotiedostusvälineet?
6. Millaisia muistoja/kokemuksia/tunnelmia teillä on allasalueella käymisestä? Kävivätkö vanhempanne ja muut lähisukulaiset allasalueella ja mihin mahdolliset käynnit liittyivät (elinkeinojen harjoittaminen, vapaa-aika tms.)?

7. *”Paikka on ympäristöön heijastimiamme subteiden merkityksellinen kokonaisuus.”* Arvioikaa vapaamuotoisesti tekojärven alle jääneen kotinne muistoa ja merkitystä oman identiteettinne osana.

Kiitos vastauksistanne!

Olisitko kiinnostunut mahdollisesta teemahaastattelusta toukokuussa 2020 (esim. vko 21) tai kesäkuun alussa 2020 (vko 23)?

Ystävällisesti Jouni Kauhanen

Sodankylän Lokka (pinta-ala veden ylärajalla 417 km²) ja Porttipahta (veden ylärajalla 214 km²) ovat Euroopan suurimpia säännöstelyaltaita. Ne rakennettiin Kemijoki Oy:n voimalaitoksia varten. Kemijoen ylävesiin oli tarkoitus rakentaa useita muita säännöstelyaltaita. Lokan altaan täyttäminen alkoi vuonna 1967 ja Porttipahdan vuonna 1970.

1950- ja 1960-luvuilla valtionyhtiö Imatran Voima Oy ja Kungliga Vattenfallsstyrelsen suunnittelivat mittavaa Tornion-, Muonion- ja Kalixjoen rakentamista. Myös Tornionjärven muuttaminen säännöstelyaltaaksi oli suunnitelmissa.

Tornionjoen vesistön pääväylät jäivät rakentamatta, mutta Lokan ja Porttipahdan altaiden alle jäi yli 600 ihmisen kodit kaikkiaan kuudesta kylästä. Lokan ja Porttipahdan allasevakot olivat rauhanajan suomalaisia ympäristöpakolaisia. Kotiin jääminen ei ollut vaihtoehto.

Tutkimus etenee kolmella tasolla: historiallinen narraatio, terra nulliuksen tuottaminen ja mikrohistoriallinen narraatio. Tutkimus käyttää monipuolista aineistoa arkistoempiriasta kokemusaineistoihin.

